Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 1 воскресенье

№ 76 (14276)

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 көп.

Мурнакчы дуржулга

АДРЕЗИ: «БАРЛЫК» СОВХОЗ

Эрткен чылдың түңнели-биле «Барлык» совхозта картофель өстүрүкчүлери (звено удуртукчузу Михаил Оюнович Наксыл-оол) республикага барык бир дугаар черде болган. Барык дээн чылдагааным — «Кызыл» совхозта Н. Солдатованың үш кижилиг арендалыг звенозу 3 гектарга картофельди тарааш, ооң бир гектарындан 210 центнерни өстүрген. А барлыкчылар 35 гектар черинден бир гектарга онаашТыр 153 центнерни ажаап алган. Ол звено ажыл-агыйының иштинде кооператив болуп турар. Аңгы бухгалтерлиг, совхоз-биле керээлиг. 525 тонна картофельди дужаар тургаш, херек кырында ону 537 тонна чедирген. Чылда 63460 рубльдиң продукциязын бүдүрген, а дорт чарыгдалы 31543 рубль болган. Коллективте 40 муң рубль түңнүг кол хөреңгини быжыглаан. МТЗ-80 маркалыг бир тракторлуг, анаа кожар херекселдер бүрүн бар. Оон аңгыда картофель шыгжаар складтыг. Сезон үезинде бир кижиниң айда ортумак шалыны 510 рубль.

Чедиишкиниң үндезини — анаа эки белеткелде. Амгы үеде кооператив картофель олуртурунга хынамчалыг белеткенип турар. Эрткен чылдаазындан чүү эки болганыл? Хамыктың мурнунда үрезин боттарының. 1989 чылда Саян ындындан 19.340 рубль-биле үрезинни садып алган. Дорт чарыгдалга ол дыка салдарлыг болган. Амгы үеде 97 тонна үрезинниг. Ону эрткен чылын-на белеткеп эгелээн. Аңгы-аңгы кылдыр сорттаан, улугларын садыпкан. Шыгжамырында температураны доктаамал хайгаарап, таарыштырып келген. Январьның ийиги чартындан эгелээш, февральдың ортаа үезинге чедир ол үрезинни база катап сорттаан. Складыэрги, ишкиp эвес, ынчангаш сынмаан үрезинни кооперативтиң кежигүннери бажыңнарынга барып шыгжаар ужурга таварышкан.

Звенонуң тарылга шөлү сугтаттыг, ынчалза-даа хөрзүнүнүң чемишкир шынары баксыраан. Ындыг болганда, чемишчидер апаар. Михаил Оюновичиниң звенозу эрткен чылын ниити шөлүнге 700 тонна иринди өдекти чашкан, ону Бижиктиг-Хая салбырының малчыннарының кыштагларындан алыр. Минералдыг чемишчидилгени черни чарбайн тургаш, бир удаа, а ооң соонда үрезинни олурткаш, кезек болганда ийи дугаарын бир гектарга 3-3 тонна онаажыр кылдыр чажып ап турар.

Звенонуң удуртукчузу М. Наксыл-оол мурнакчы дуржулганы көрүп алыры-биле Астраханьга база чораан, оон бээр-ле ам ол областың картофельчилериниң аргазы-биле үрезинни чалдарга олуртуп турар, суггарарда база аажок эптиг. Бай-Тайганың, Улут-Хемниң, Чөөн-Хемчиктиң төлээлери барлыкчыларның картофельден бедик дүжүт ап келгениниң дуржулгазын база өөренип көрүп ап чораан. Амдызын-да оон түңнел арай хоомай боop турарын демдеглээр апаар.

Үрезинни шыгжамырындан ховуже 2-1 хонук бурунгаар үндүрүп алгаш, аяс хүннерде ону даштыгаа кургадып, чылыдар. Оон хораннаар.

Чайын картофель шөлүнүң довураан 2-3 катап чымчадыр, бо ажылга культиваторларны ажыглаар. Үнүш камгалал станциязының ажылдакчылары чайын картофель үнүп турда база кээп көөр. Черле бо үнүште аарыг-даа чок.

Звено ам техниказын бүрүн белеткеп алган. Артык кезектер-ле бар болза, ону саадатпас. Трактору эрги, дирекция чаа тракторну аазап турар. Техника үрели бээргеле түрээр, эрткен чылын септелге-техниктиг бүдүрүлгеден бир трактор хөлезилээш, хөй акша төлээн.

Суггарылга системазы-ла арай багай, ынчангаш картофель шөлүн хөлдендирип суггарары-биле ам белеткеп турар, чогум ол кажан болу бээрин Михаил Оюнович билбес. Оон аңгыда бригада төвүнге вагончугаш аажок негеттинип турар. Черн база эргижирээн.

Шак ындыг бедик түңнелдиг ажылдап келген коллективинге совхозтуң специалистери дыка-ла дузалаар боор деп идегел-биле ол дугайын звено удуртукчузундан айтырдым. Кандыг-даа дуза чедирбес дээрзин ол бодапмайн-даа харыылады. Ийе, бисте черле ындыг чаңчыл бар: бот-орулга-чарылга, керээже кирген болганыңарда, боттарыңар-ла канчалыңар-чоонунар дээр. Экини өөскүдер. Республикада безин алдаржаан картофельчилерин харын улам деткизе, оларга таарымчалыг бүгү-ле чүүлдерни хандырза. Картофель олуртур машиназы эрги, 1982 чылда-ла келген. Ниитизи-биле хол-биле кылыр ажыл хөй. Картофельди ажаар комбайн база херек.

«Барлык» совхозтуң картофельчилери дуржулгалыг болгаш кызымак. Ол дугайын каш чыл улаштыр бадыткап келген. Шак ындыг коллективтиң баазазынга барыын талакы районнарның совхозтарының мурнакчы дуржулга школазын ажытса. Эң ылаңгыя Бай-Тайгада, Чөөн-Хемчикте — оларның кожазында бир гектардан эрткен чылын 1 гектардан 7-8 центнерден бичии-ле хөй картофель алган совхозтар база бар.

Бисте черле чанында-кожазында эки чүүлдерни эскербес, ону барып өөренип көөр, шиңгээдир, ажыглаар деп чүве чоржаң шары чоруу-биле дөмей-дир ийин. Та чүге? Тус-тузунда дээш олурарга, агаардан маанай-даа дүжүп келбес-ле болгай. Барлыктың картофель өстүрүкчүлериниң дуржулгазының дугайында янзы-бүрү схемаларны шыйып кылып, фото-чуруктарны тырттырып алгаш, Бай-Тайганың, Сүт-Хөлдүң, Чөөн-Хемчиктиң улузу чүге өөренип болбазыл? Звенонуң удуртукчузу ону өөредип болур. Мурнакчы дуржулга нептередир килдис республиканың Агроүлетпүр эвилелинде база бар. Организастаар болза, ажылды бүдүрүп ап болур-дур бис ийин. Шимчевезивис-ле кончуг-дур.

Седен ХЕРТЕК.

СЪЕЗД АЖЫТТЫНГАН

Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының съездизи март 30-де Кремльдиң Улуг ордузунда ажыттынган. Соңгу чүкте, Сибирьде болгаш Ыраккы Чөөн чүкте чурттап турар эвээш санныг улустарның — эвенктерниң, чукчаларның, нанайларның, нивхтерниң, орочаларның, саамнарның — ниитизи-биле 26 улустуң төлээлекчилери съездиниң ажылында киржип турар. Ол улустарның эң хөй санныг дээни-ле 30 муңдан ашпас, а чамдыктары чүгле чүс-чүс кижи кылдыр санаттынар.

Шуулганның киржикчилериниң кичээнгейиниң төвүнде ол улустарның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң, чурттап турар черлериниң экологтуг байдалының, национал культуразын улам хөгжүдериниң айтырыглары туруп турар.

Съездиниң ажылында М. С. Горбачев, Ю. Д. Маслюков, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, А. Н. Гиренко, Ю. А. Манаенков, Г. И. Усманов, Р. Н. Нишанов киржип турар. Ол ышкаш ССРЭ-ниң улус депутаттары, министерстволарның болгаш ведомстволарның харыысалгалыг ажылдакчылары, эрге-чагырганың чер-чер органнарының удуртукчулары, эртем болгаш культура ажылдакчылары, делегей организацияларының база элээн хөй даштыкы чурттарның эвээш санныг улустарының национал организацияларының төлээлери залда олуруп турар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден В. И. Воротников чыылганнарга байыр чедирип, чүве чугаалаан. Соңгу чүктүң улустары РСФСР-ниң болгаш Эвилелдиң улустарының аразында төлептиг черни ээлеп турар. Россия Федерациязының үндезин чурттакчы чонунуң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында кужениишкиниг болгаш идепкейлиг ажылдап турарын демдеглээри өөрүнчүг. Олар экономика болгаш культура тургузуушкунунда көскү чедиишкиннерни чедип ап турар. Ол чорук эде тургустунуушкуннуң улустарның сувереннig эргелерин быжыглаарынга улуг салдарны чедирип турарын херечилеп турар деп, ол чугаалаан.

Съездиниң оргкомитединиң даргазы профессор Ч. М. Таксами илеткел кылган. Совет эрге-чагырганың чылдарында эвээш санныг улустарның шапкын хөгжүлдени чедип алганын, ылаңгыя национал үжүк-бижиктиг болгаш национал интеллигенциялыг апарганын демдеглээш, илеткелчи ол улустарның ажыл, амыдыралынга хамаарышкан айтырыгларга тодаргай доктааган.

Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының экономика болгаш культура хөгжүлдезиниң 1991—1995 чылдарда болгаш 2005 чылга чедир комплекстиг программазының төлевилелин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, РСФСР-ниң Күрнлаңының даргазы А. А. Хомяков съездиге илеткээн.

Ооң соонда саналдар эгелээн. Делегация бүрүзүнүң төлээзинге сөс бээр деп дугурушкан.

Съезд ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

ЛИТВАДА БАЙДАЛ

Республикада байдал нарын болуп артпышаан. Литва ССР-ниң Дээди Совединиң «Литва күрүнениң хамаарышпас чоруун катап тургузар дугайында» хүлээп алган шиитпирин республиканың чону чаңгыс аай эвес утказын көрүп турар. Оларның бир чамдызы ук актыны деткип, а бир чамдыктары шын эвес деп санап турар. ССРЭ-ниң составындан үнер-үнмезиниң дугайында республикага референдум чорударын негээн хуралдар, митингилер удаа-дараа бооп турар. А литва удуртулга ындыг айтырыгга шуут удурлангаш олурупкан. Республиканың Дээди Соведи янзы-бүрү доктаал-шиитпирлерни үндүрүп турар. Чоокта чаа чазаан чаарткан. Күрүне камгалалының министерствозун тургускан.

Литваның Дээди Совединиң даргазы В. Ландсбергис республикада байдал дугайында илеткелди сессияга кылган. Массалыг информация чепсектери республикада байдал дугайында шын эвес медээлерни берип турар, литва чонну коргудар дээн кордаашкыннардан чүү-даа бүтпес деп, ол чугаалаан. Литвага даштыкы чурттарның корреспондентилериниң кээрин хоруваан бис, а ол ышкаш шериг албанындан боттары чедип кээп турар литва оолдарның кандыг-даа буруузу чок деп, ол демдеглээн.

Мындыг нарын байдалда СЭКП-ниң платформазында турар коммунистер экстремизмге болгаш сепаратизмге удур демиселди чорударыбиле боттарының күжүн каттыштырып турар. СЭКП-ниң платформазында туржуп турар 29 чаа райкомнарның болгаш хоорикомнарның тургустунганы ол дугайың херечилеп турар.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНДЕ

Национал хөгжүлдеге болгаш националдар харылзааларынга күрүнениң эргелеп башкарылгазын сайзырангайжыдар сорулга-биле ССРЭ-ниң Националдар айтырыгларының талазы-биле эвилел республика күрүне комитедин ССРЭ-ниң Дээди Соведи тургускан.

ФЕДЕРАЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ

ССРЭ Президентизиниң чанында Федерация чөвүлелиниң баштайгы хуралы М. С. Горбачевтуң даргалааны-биле март 30-де Кремльге болган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы Р. Н. Нишанов хуралга дыңнадыг кылган, совет социалистиг федерацияның чаа утка-шынары-биле, ССР Эвилелиниң база эвилелдешкен республикаларның бүрүн эргелерин аңгылаарының, оларның хамаарышпас чоруун быжыглаарының талазы-биле холбашкан хоойлу-дүрүм актыларының төлевилелдерин ажылдап кылып турар дугайын ол аңаа дыңнаткан. Бо бүгү айтырыглар аайы-биле сонуургалдыг, ханы чугаа болган. Чурттуң кайы-даа девискээринде чурттап турары хамаарылга чокка хамаатыларның эргелерин идегелдиг камгалап турар, ниити эвилел база республика эрге-ажыктарын таарыштырып турар хоойлуларны хүлээп алырын дургедедири чугула деп Федерация чөвүлелиниң кежигүннериниң ниити бодалы ындыг болган.

Амгы үеде Литва ССР-де тургустуна берген байдалды Федерация чөвүлели бүгү талалыг көрген, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле Президентиниң база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чорудуп турар хемчеглерин деткээн.

Амгы литва удуртулга ССРЭ Конституциязының база эвилел эрге-чагыргаларының негелделерин шуут хүлээп көрбейн, сепаратизмниң база национал кызыы чоруктуң туруштарында уламна быжыгланып, литва улустуң база республиканың бүгү чурттакчы чонунуң үндезин эрге-ажыктарынга чөрүштүр хөделип турар дээрзиниң дугайында улуг дүвүрээшкин илереттинген.

Бо бүгүге үндезилээш база ол ышкаш совет кижилериниң күштелип турар дүвүрээзиниң барымдаалавышаан, төп органнарга Литвадан база кээп турар чагааларны, телеграммаларны барымдаалавышаан, Федерация чөвүлели литва удуртулганың хүлээп алган актыларын күш чок болдуларының талазы-биле негелдени Литва ССР-ниң Дээди Совединге кылырын база тургустунуп келген байдалды кара чаңгыс шын үндезинге — ССРЭ Конституциязынга дүүштүр чугаалажырынга орукту ажыдарын Президентиге сүмелээн.

Ол айтырыгларга хамаарыштыр Федерация чөвүлелиниң кежигүннери Ч. Айтматов, В. И. Воротников, Г. Г. Гумбаридзе, Н. И. Дементей, И. А. Каримов, Н. А. Назарбаев, Г. Паллаев, М. И. Снегур, В. С. Шевченко чүве чугаалаан.

Федерация чөвүлелиниң ажылынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов база ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков киришкен.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ДОКТААЛЫ

1990 ЧЫЛДЫҢ МАРТ 29. № 305. МОСКВА, КРЕМЛЬ.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң, кызыгаар, иштики болгаш демир-орук шериглериниң хүрээлеңнеринден шуут шериг албанын эрттирериниң доктааттынган хуусааларын дооскан шериг албанныгларны курлавырже халаарының болгаш шуут шериг албанын эрттиреринче хамаатыларны 1990 чылдың апрель-июньда ээлчеглиг келдиришкининиң дугайында

«Бүгү-ниитиниң шериг хүлээлгезиниң дугайында» ССРЭ Хоойлузун күүседири-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры болза:**

1. Дорт шериг албанын эрттирериниң доктааттынган хуусааларында шериг албанын күүседип эрттирген шериг албанныгларны ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң, кызыгаар, иштики болгаш демир-орук шериглериниң хүрээлеңнеринден 1990 чылдың апрель-июньда курлавырже халаар.

2. Бо доктаалдың 1-ги пунктузунда айыттынган шериг албанныгларны курлавырже халаары-биле холбаштыр келдиртир хүнге чедир 18 хар четкен эр хамаатыларны, шуут шериг албаны эрттирериниң келдирилгезинден соңгаарладыр эргези чок, а ол ышкаш келдирилгеден соңгаарлаткан хуусаазы доозулган улуг назылыг хамаатыларны 1990 чылдың апрель-июньда ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге, кызыгаар, иштики болгаш демир-орук шериглеринге хуусаалыг шериг албаны эрттирери-биле келдиртир.

3. Доктаалды массалыг информацияның чепсектеринге парлаар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. РЫЖКОВ.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Херектер эргелекчизи М. ШКАБАРДНЯ.

БССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Белорус ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму Литва ССР-ниң Дээди Совединге медеглел кылган. Ында чугаалап турары болза:

Литваның 1938 чылда май 12-деги Конституциязын Литвага ажыглап киирерин семексеп турарлар Литва республиканың 1938 чылда кызыгаары шуут сыр өске турганын, чүгле Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң дээди органнарының шиитпириниң түңнелинде Литва республикага болгаш Литва Совет Социалистиг Республиканга шаг-шаандагы белорус черлерни дамчыдып берген деп чүвени барымдаалап көөр ужурлуг. Литва ССР-ниң ССР Эвилелинден үне бээри таварылгада Белорус ССР Литвага белорус черлерниң чамдызын дамчыдып берген, бүгү хоойлуларны, чарлыктарны болгаш өске-даа актыларны кандыг-даа күш деп санаар апаар.

Белорус ССР биле Литва ССР-ниң аразында девискээр айтырыгларының талазы-биле актыларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң «Литва Совет Социалистиг Республиканы Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң составынга хүлээп алыр дугайында» 1940 чылдың август 3-те Хоойлузунга үндезиленген ук актыларны литва тала амгы үеде чаңгыс талалыг күш чок деп көрүп турар.

Ынчангаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 1940 чылдың август 3-те хүлээп алган Хоойлузу-биле Литва ССР-ге Белорус ССР-ниң Свенцян районун, Видзы, Годутишково, Островец, Вороново, Радунь районнарының девискээрлериниң чамдызын дамчыдып бээринге хамаарыштыр 2-ги пунктузунуң, а ол ышкаш Белорус ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Литва ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң киирген бижиктериниң база аңаа үндезилээш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Белорус Совет Социалистиг Республика биле Литва Совет Социалистиг Республиканың аразында кызыгаарын доктаадып тургузар дугайында» 1940 чылдың ноябрь 6-да Чарлыының күжүн чидирери дээш харыысалганы ол бодунга ап турар.

Литва ССР-ниң ССРЭ-ден үне бээри таварылгада Белорус ССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму Белорус Совет Социалистиг Республиканың үстүнде айыттынган актыларга дүүштүр чогуур областарның административ-девискээр тургузуунуң дугайында хүлээп алган шиитпирлерин эде көөр ужурга таваржыр.

Оон аңгыда, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму биле Литва Республиканың президентизиниң аразында 1939 чылдың октябрь 10-да чарганы «Литва республикага Вильно хоорайны болгаш Вильно областы дамчыдып бээриниң дугайында болгаш «Совет Эвилели биле Литваның аразында бот-боттарынга дузалажылга дугайында Керээни» долу хемчээлге сагыырынга белен эвезиниң дугайында Литва эрге-чагыргаларының медеглелин барымдаалап көргеш, ында көрдүнген Литвага ажыктыг девискээр өскерилгезин күштүг кылдыр арттырарынга хамаарыштыр айтырыг тургустунуп турар.

Айыттынган Керээ, өске бүгү чүүлдерни албаска безин, 1939 чылдың сентябрьның ийиги чартындан эгелеп, совет хоойлулар ёзугаар ССРЭ-ге хамааржыр болгаш ында чурттап чоруур белорус чурттакчы чоннуң эрге-ажыктарынга дээп турар. Ол Керээни Белорус ССР-ге дыңнатпайн, ооң чөпшээрели чокка чарган.

Ооң-биле кады ол Керээни чарганы 1939 чылдың август 23-теги бот-боттарынче халдашпас дугайында совет-герман Керээ-биле холбаштыр чажыт дугуржулгаларга дүүштүр боттанганын утпас херек. А герман-совет Керээ, Совет Социалистиг Республикаларның Эвилелиниң улус депутаттарының Съездизиниң 1989 чылдың декабрь 24-теги доктаалында айытканы дег, делегей эргелериниң нормаларынга дүүштүр ук акт бодунуң күжүн Германияның ССРЭже халдаан үезинде, 1941 чылдың июнь 22-де чидирген. ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизи ол ышкаш 1939 чылдың август 23-теги Керээге «немелде чажыт протоколга» болгаш Германия-биле өске-даа чажыт дугуржулгаларга ат салганының фактызын буруу шапкан. Съезд чажыт протоколдарның юридиктиг эрге чогун болгаш оларның ат салган үезинде-ле күш чок бооп, турганын хүлээп көрген.

Үстүнде айыттынганы-биле холбаштыр бис Белорус Совет Социалистиг Республикага белорус черлерни эгидери дээш туржур ужурга таваржыр бис».

Медеглелдиң утказы мындыг.

(БелТА-СЭТА).

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округ соңгулда комиссияларының ДЫҢНАДЫЫ

«Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлузунуң 33 чүүлүнге дүүштүр, 1990 чылдың апрель 22-де катап соңгулдалар эрттирери-биле холбаштыр округтарның соңгулдалар комиссиялары дараазында кандидаттарны бүрүткээн:

Барыын-Хемчик район

Ак-Довурак Мурнуу № 40 соңгулда округунуң талазы-биле

Парамзин Геннадий Викторович, 1952 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директорунуң хүлээлгезин күүседип турар, Ак-Довурак хоорай.

Сүге-Маадыр Владимир Хертекович, 1944 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальниги, Ак-Довурак хоорай.

Тас-оол Юрий Васильевич, 1963 чылда төрүттүнген, «Молодежь Тувы» солуннуң редакторунуң оралакчызы, ВЛКСМ кежигүнү, Кызыл хоорай.

Ак-Довурак Төп № 45 соңгулда округунуң талазы-биле

Ойдуп Ираида Хүлер-ооловна, 1959 чылда төрүттүнген, кежигүн эвес, Ак-Довурактың № 3 ортумак школазының класстан дашкаар ажыл талазы-биле организатору, Ак-Довурак хоорай.

Ооржак Майя Борисовна, 1949 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, районнуң туберкулёзка удур диспансериниң улуг эмчизи.

Барлык № 48 соңгулда округунуң талазы-биле

Кара-Сал Владимир Шагдырович, 1952 чылда төрүттүнген, дүрген дуза чедирер станцияның фельдшери, кежигүн эвес, Кызыл хоорай.

Кужугет Чараштай Агбан-Ламаевна 1953 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Барлык» совхозтуң малчыны, Барлык суур.

Монгуш Эрес-оол Александрович, 1942 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң кол инженери, Кызыл хоорай.

Шавыраа Карбай-оол Хертекович, 1942 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң килдис начальниги, Кызыл хоорай.

Шыырап Биче-оол Сундуевич, 1944 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, ИХМ-ниң политкилдизиниң начальниги, Кызыл хоорай.

Чөөн-Хемчик район

Чадаана Шахтер № 56 соңгулда округунуң талазы-биле

Монгуш Альберт Май-оолович, 1966 чылда төрүттүнген, ВЛКСМ кежигүнү, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогунуң слесары, Чадаана хоорай.

Монгуш Наталья Мергеновна, 1954 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Чадааның № 1 ортумак школазының башкызы, Чадаана хоорай.

Сагаан Соскур-оол Монгушевич, 1945 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогунуң инженери, Чадаана хоорай.

Хайыракан № 59 соңгулда округунуң талазы-биле

Монгуш Владислав Сүрүнович, 1961 чылда төрүттүнген, кежигүн эвес, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң чолаачызы, Хайыракан суур.

Сүт-Хөл район

Бора-Тайга № 65 соңгулда округунуң талазы-биле

Кара-Сал Павел Суратович, 1954 чылда төрүттүнген, «Сүт-Хөл» совхозтуң директору, СЭКП кежигүнү, Сүт-Хөл суур.

Куулар Черлиг-оол Чашкынмаевич, 1940 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары, Кызыл хоорай.

Сарыглар Алефтина Кимовна, 1959 чылда төрүттүнген, «Сүт-Хөл» совхозтуң малчыны, Бора-Тайга суур.

Ийме № 66 соңгулда округунуң талазы-биле

Ондар Иван Дугар-оолович, 1955 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң ИХК-ның начальниги, Чадаана хоорай.

Ооржак Даттыг-оол Манчын-Доржуевич, 1948 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, күрүне албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы, Кызыл хоорай.

Кызыл район

Сукпак № 79 соңгулда округунуң талазы-биле

Арапчан Борбак-оол Иргитович, 1938 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Сукпак ортумак школазының башкызы, Сукпак суур.

Зорина Лилия Семеновна, 1944 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП Тыва обкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизи, Кызыл хоорай.

Усков Василий Иванович, 1966 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Сукпак» совхозтуң директорунуң оралакчызы, Сукпак суур.

Шамбалыг № 81 соңгулда округунуң талазы-биле

Куулар Александра Норбуевна, 1941 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, № 1 божудулга бажыңының гинеколог-эмчизи, Кызыл хоорай.

Монгуш Эрес-оол Доржуевич, 1957 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Шамбалыг» совхозтуң чолаачызы, Шамбалыг суур.

Бии-Хем район

Туран Соңгу № 89 соңгулда округунуң талазы-биле

Семенов Иван Николаевич, 1932 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Туранның ыяш ажыл-агыйының директору, Туран хоорай.

Хадың № 94 соңгулда округунуң талазы-биле

Алдын-Херел Виктор Николаевич, 1950 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Хадың суур.

Монгуш Алаш-оол Бюдюлович, 1936 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Ээрбек» совхозтуң зоотехниги, Ээрбек суур.

Таңды район

Сосновка № 101 соңгулда округунуң талазы-биле

Бакуров Михаил Гаврилович, 1953 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, районнуң бойдус камгалалының талазы-биле комитединиң даргазы, Бай-Хаак суур.

Хову-Аксы Соңгу № 103 соңгулда округунуң талазы-биле

Ондар Дикгер Хомудуковна, 1946 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Хову-Аксының санэпидстанциязының кол эмчизи, Хову-Аксы суур.

Хову-Аксы Мурнуу № 104 соңгулда округунуң талазы-биле

Евлапов Владимир Петрович, 1948 чылда төрүттүнген, Хову-Аксы АТБ-зиниң чолаачызы, кежигүн эвес Хову-Аксы суур.

Тес-Хем район

Самагалдай № 106 соңгулда округунуң талазы-биле

Дарбаа Юрий Кок-оолович 1963 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Тываның аныяктары» солуннуң харыысалгалыг секретары, Кызыл хоорай.

Калдар-оол Роман Имажапович, 1929 чылда төрүттүнген, районнуң төп эмнелгезиниң кол эмчизи, СЭКП кежигүнү, Самагалдай суур.

Майдыр Зайцев Мая-Хөөевич, 1939 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тес-Хем райсовунуң даргазының оралакчызы, Самагалдай суур.

Саян Кан-оол Куриевич, 1937 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң культура министриниң оралакчызы, Кызыл хоорай.

Чооду Кара-оол Күнзекович, 1936 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, «Сылдысчыгаш» солуннуң харыысалгалыг секретары, Кызыл хоорай.

Шомбуу Борис Кыргысович, 1953 чылда төрүттүнген, СЭКП кежигүнү, СЭКП Тес-Хем райкомунуң ийиги секретары, Самагалдай суур.

Эренчин Валерий Викторович, 1953 чылда төрүттүнген, септелге-техниктиг бүдүрүлгениң директору, Самагалдай суур.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

КОММУНИСТЕРНИҢ ТУРУЖУ, САНАЛЫ

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң коммунистерниң партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен. Эге организация секретары К. С. Күжүгет бодунун илеткелинге чурттуң иштинде болгаш партия хүрээлеңинде эде тургустунуушкунун канчаар чоруп турарын, ону боттандырарынга шаптыктыг чүүлдерни тодарадып, оларны канчаар ажып тиилээриниң арга-методтарын тывар дугайын демдеглээн.

Амгы үеде комплекстиг килдисте 7 лаборатория биле технологтуг шинчилелдерниң түңнелдерин бүдүрүлгеге ажытлаарының бөлүүн тургускан. Эртем ажылдакчыларының болгаш стажер-шинчилекчилерниң нийти саны 72 кижи, ооң иштинде эртемниң ийи доктору, 17 кандидат, 20 специалист эртемниң кандидат чадазын чедип алырынга белеткенип турар. 1989 чылда килдистиң эртем ажылдакчылары 51 эртем ажылдарын янзы-бүрү журналдарга (ооң иштинде 4 ажылды даштыкы чурттар журналдарында), бир эртем номун (монографияны) парлап үндүрген болгаш бир монографияны парлаар кылдыр дужааган.

Килдистиң коммунистери отчёттуг үениң дургузунда коллективтиң ажыл, амыдыралынга идепкейлиг киржип, эртем-шинчилел ажылдары үре-түңнелдиг болурунга деткимчени күштелдирип, коллективтиң иштинге идеологтуг болгаш кижизидилге ажылын чорудуп келген. Оон аңгыда коммунистер республиканың база Кызыл хоорайның организацияларынга, үлетпүр бүдүрүлге болгаш өөредилге черлеринге лекцияларны номчуп, тыва улустуң национал культуразын, тыва дылды сайзырадырын, улустар аразының найыралын быжыглаар талазы-биле санал-оналдарын хуралдарга, конференцияларга кирип, СЭКП Тыва обкомунуң мурнунга тургузуп турган. Бойдусту камгалаар, ооң байлаан чөп ажыглаар дугайында айтырыгларны килдистиң эртем ажылдакчылары республика солуннарынга, радио болгаш телевидение дамчыдылгаларынга чырыдып турганын илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглээннер.

Тывада академиктиг эртемниң ат-алдары куду дээрзинге хамыктың мурнунда комплекстиг килдистиң ажылдакчылары буруулуун бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле демдеглевес арга чок. Килдисте чорудуп турар эртем-шинчилел ажылдарының түңнелдерин бүдүрүлгеге ажыглап, шиңгээдип алыр талазы-биле пропаганданы партия эге организациязы, ооң бюрозу, секретары К. С. Күжүгет, коммунистер, эртем ажылдакчылары кошкак чорудуп турарындан хамааржыр. А эртемденнер боттары республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин шиитпирлээр айтырыгларга килдис канчаар киржип турарыл, кандыг-кандыг организациялар-биле харылзаалыгыл, үлетпүр бүдүрүлге черлери-биле чарган керээлери бар бе, чоокку чылдарда кандыг чогаадыкчы планнарлыгыл, шинчилел ажылдарының түңнелдерин бүдүрүлгеге ажыглап турар бе, эртем-шинчилел ажылынга кымнар идепкейлиг киржип турарыл дээрзин солуннарга бижип, радиога, телевидениеге үргүлчү дамчыдып турган болза, килдистиң ат-алдары бедик турар ужурлуг.

А херек кырында эртем-шинчилел ажылын чорудар, ажыл-агый керээлерин организациялар-биле чарар талазы-биле килдис багай эвес ажылдап турар. Килдис чүгле 1989 чылдың дургузунда «Тыва даг-дүгү» комбинат, Тыва геология-шинчилел экспедициязы, «Бооэзовгеология», Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу. Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң совхозтары-биле 175 муң рубльге ажыл-агый керээлерин чарган болгаш күүсеткен. 1990 чылда килдис 7 организация-биле 210 муң рубльге ажыл-агый керээзин чарган.

Комплекстиг килдистиң ат-алдары республикада куду дээрзин Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга бистиң ийи кандидадывыс (К. С. Күжүгет, К. Д. Аракчаа) болгаш Кызыл хоорай Совединге үш кандидадывыс (Р. Т. Самданчап, В. И. Лебедев, И. Ф. Дружинкин) улус депутаттары кылдыр соңгуттурбайн барганы база херечилеп турар. Кошкак, чедимче чок агитация чылганывыс чылдагааны-биле кайда-даа депутат чок арткан бис. Борта чүгле боттарывыс буруулуг бис.

Бисте эртем ажылдакчыларының сан болгаш шынар талазы-биле өзүлдезин, эртем-шинчилел ажылдакчыларының үре-түңнелдиин барымдаалааш, килдистиң дирекциязы ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Президиумунга килдисти Тываның комплекстиг эртем-шинчилел институдунче шилчидер дугайында айтырыгны тургускан. Амгы үеде килдистиң, ооң соонда институт апарза эртем-шинчилел талазы-биле кол сорулгалары:

— Тываның ажыктыг казымалдарын шинчилээри-биле геология болгаш металлогения (металлдыг казымалдарның тывылганы болгаш чер иштинде нептерээнин, хуваалдазын өөренир эртем) талазы-биле шинчилелдер;

— кокс алыр хөмүр-дашты, алдын-мөңгүн бөлүүн, ховар металлдар болбаазырадырының шинчилел ажылдары;

— тудуг материалдары кылыр чиг эттиң технологиязын чогаадыр талазы-биле шинчилелдер;

— девискээржи. бот-оруд-га-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиир үезинде Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын шинчилеп өөренири;

— бойдусту камгалаар, ооң байлаан чөп ажыглаар бойдусту «чаартып» болбас дугайында айтырыгларны өөренири, ооң түңнелдерин амыдыралга боттандырары.

Бо салдынган сорулгаларны, амыдыралга боттандырарда килдистиң материал-техниктиг баазазын дүргени-биле тургузары болгаш быжыглаары негеттинип турар. Хамыктың мурнунда «НовосибирскБамстрой» деп тудуг-шеф организациязының дузазы-биле килдистиң чаа бажыңын тудары чугула. Коллективтиң ажылдакчыларын чуртталга бажыңнары-биле хандырар айтырыгларны шиитпирлээринге республиканың Министрлер Чөвүлели, Кызыл хооркүүскому биске улуг дузаны чедиреринге идегеп турар бис.

Материал-техниктиг баазавысты быжыглап, кадрларның санын көвүдедип, шынарын бедидип, эртем-шинчилел ажылдарының үре-түңнелдиин улгаттырып, ону бүдүрүлгеге чедиишкиннииг шиңгээдип ап, боттарывыстың четпестеривисти дазылындан тура узуткап тургаш, Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге бодувустуң үлүг-хуувусту киирер бис.

Калгажик ШАКТАРЖИК.
География эртемнериниң кандидады.

Дуржулга, дилээшкин

СОҢГУТКАН АКТИВ-БИЛЕ АЖЫЛ

Хөй-нийти, социал-экономиктиг амыдыралды эде тургузары болгаш революсчу ёзу-биле чаартыры бистиң чогаадыкчы, тургузукчу ажыл-херээвис. Чоннуң шак мындыг эрес-шудургу практиктиг ажылының үезинде партия организацияларының ажылын эде тургузары, чаартыры, ооң бүгү талаларын демократчыдарындан ажыл-херектиң түңнели колдуунда оон хамааржыр.

Хоорайның коммунистери, ажылчы чону бүгү совет улус-биле бир дөмей, ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алыр дээн партияның стратегтиг угланыышкынын деткивишаан, боттарының хүн бүрү ажылы-биле ону боттандырарынга киржип турарлар. Партия организациязының хүрээлеңинде 594 коммунист болгаш СЭКП-ниң кежигүнүнге кандидат бактаап турар. Олар партияның 30 цех эге организациязында болгаш 22 партбөлүкте хаара туттунган.

1988 чылдың октябрьда соңгуткан «Тыва даг-дүгү» комбинаттың парткомунга 14 кижи соңгуттурган. Олар дээрге эде тургустунуушкунун чорудуп турар үеде бодунун эки талазын көргүскен кадржаан ажылчыннар, бригадирлер, инженер-техниктиг ажылдакчылар, интеллигенцияның төлээлекчилери-дир. Оларга тудуг бригадири Д. К. Сүрүң, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының септекчизи В. М. Садовский, эмчи Б. М. Чикчит, арыглал фабриказының бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң бир дугаар ээлчээниң улуг мастери Л. К. Очур-оол болгаш өскелер-даа хамааржыр. Партком кежигүннери ажылдың стилин болгаш методтарын ханызы-биле анализтеп, ооң мурнунда турар сорулгаларны дилеп тывар, күүседир дээш ажылдап турар. Олар эге организацияларның партия хуралдарынга доктаамал киржип, практиктиг дузаны чедирип келгеннер. Оон аңгыда партия хуралдарынга болгаш парткомга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге идепкейлиг киржип, чон аразында ажылдап турарлар.

Партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге боттуг дузаны чедирер, масса-политиктиг, социал-экономиктиг айтырыгларны боттандырып чорудар сорулга-биле парткомунуң чанында үш комиссияны адыр аайы-биле тургускан. Ол комиссиялар эге организацияларның секретарьларынга, бюро кежигүннеринге, партбөлүктерге дузаны чедирер. Сөөлгү үеде Ак-Довурак хоорайда даараныылга фабриказының ажылы сулараан турган. Эрткен чылдың күрүне планын күүсетпээн, күш-ажылдың корум-чуруму кошкаан. Партком чанында комиссияның чорутткан ажылының түңнелинде илерээни болза, мында партия эге организациязы сула ажылдаан болган. Эге организацияның ажыл планы тодаргай эвес, коммунистерге партийжи даалганы бербээн турган. Февральда эрткен партия хуралынга ук четпестерниң барын шын деп айыткаш, ол-ла хуралга чартык чылдың ажыл планын бадылааш, коммунист кижи бүрүзүнге партийжи даалганы берген. Организастыг айтырыгны чугаалашкаш, партия эге организациязының секретарының оралакчызынга Л. Х. Кестикейни соңгаан. Партия эге организациязының секретары эш Шилкинага партия ажылын идепкейжидерин, коммунистерден, удуртукчулардан негелдени күштелдирерин даасkан.

Хоорайда 30 партия организациязының он үжүнде партбюролар соңгуткан. Бюро кежигүннериниң хөй кезии идепкейлиг ажылдап, организас-массалыг ажылды күштелдиреринге боттарының хуузун шыдаар шаа-биле киирип турарлар. Ындыгларга М. М. Чудак, К. С. Моңгуш, К. С. Даржаа, В. Б.-Б. Моңгуш, Э. С. Агбаан, Ч. С. Моңгуш, В. М. Анохин, В. А. Ращупкина болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ооң-биле чергелештир чамдык партия эге организацияларының секретарьларының аразында сула ажылдап турарлар чок деп болбас. № 3 орук-тудуг эргелелинде, № 2 РЭС-те, техникумда партия эге организациялары (секретарьлары Н. Д. Хомушку, А. Т. Стребкова, Г. Г. Лысенко) кошкак ажылдап келген. Олар үр үениң иштинде сан болгаш шынар талазы-биле өскелерден хожудап турар.

Дыка хөй коммунистер профэвилел, комсомол организацияларында, улусчу контроль бөлүктеринде, херээженнер чөвүлелдеринде соңгуттурган. Оларның хөй нуруузу кызымаккай ажылдап чорууурлар. Комсомол комитединиң секретары коммунист И. Ч. Саая аныяктарны ажылга киирер, оларның дыштаныылгазын чөптүг организастаар, спорт-массалыг ажылды экижидер дээш боттуг хемчеглерни ап турар. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың улусчу контроль комитеди (даргазы В. В. Волченко) улусчу болгаш ажылчын контролёрларның дузазы-биле ажылчын хандырылга килдизиниң садыг баазазында бар четпестерни илереткеннер. Ук хыналданың түңнелин «Тувинская правда» солунга чырыткан болгаш улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалашкан.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин партия организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге чугаалажырын организастап, боттандырар талазы-биле тодаргай хемчеглерни алган. Партия организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге организастыг болгаш политиктиг ажылдар чорударынга практиктиг дуза көргүзер 12 кижи составтыг тускай комиссияны тургускан. Оон аңгыда, партия, хөй-нийти организацияларының ажылын чаңгыс аай углап башкарар 6 кезек черде чөвүлелди тургускан.

Шаңгыр-оол КЫРГЫС.
«Тыва даг-дүгү» комбинатта партком секретарының оралакчызы.

Платформаны чугаалажып тур бис

СЕКРЕТАРЬНЫ ҮНЕЛЕЗЕ

Үе-шаг чаңгыс черге турар эвес, аъттың маңы дег, караңайнып эртип-ле турар. Үени чөп ажыглавас болза, хамык-ла чүүлдерден бичиилеп чыдып каап болур. Бо үелерде «Шын» солуннуң арыннарында партия дугайында дискуссия чоруп турары кончуг эки. Ынчалза-даа маңаа бүгү коммунистер идепкейлиг деп чугаалаары берге-дир. Бистиң бодувустуң-на партиявыстың дугайында чугаа чоруп турда, бөдүүн коммунистерниң, бистерниң бир-ле дугаарында сонуургалывыс идепкейивис маңаа көстүр ужурлуг. Черле ынчаш идепкейлиг, туруштуг чоруувус чогундан, бөгүн келгеш, демагогтарның, аас-ырактарның аарышкылыг сөстерин дыңнап турарывыс бо. Бодувустуң дугайында шын шүгүмчүлелди база кылып билбес-тир бис. Уставтың партия эге организацияларының дугайында эгезинде 58 чүүлде мындыг одуруглар бар: «Ол күш-ажылчы коллективтиң политиктиг өзээ болур. Шуут-ла ажылчы чоннар ортузунга ажылды чорудар, партияны долгандыр оларны сырый каттыштырып, коммунистиг тургузуушкунуң сорулгаларын күүседиринче организастап, партияның кадр политиказын чорударынга идепкейлиг киржир».

Уставтың чаңгыс бо чүүлүн алырга безин бистерге чеже эрге, харысалга онаап каан-дыр. Бо негелделер херек кырында бижип кааны дег боттанып турар бе, ынчаш? Чок дизе меге эвес болур. Кылыр ужурлуг ажыл-херээвисти чедир-даа, шуут-даа кылбайн турарывыстың хараазы-биле партияга бүзүрел кошкап эгелээни ол-дур.

Хамык буруу — коммунистер боттарывыста дээр мен. Биске чүү-даа чүве хамаарылга чок ышкаш апарган, тоомча чогувус каракка көскү. Харын-даа партиядан чүгле ажык-ончаа үндүрүп алырынче чүткүлдүглер көвүдээн. Ол бүгүнү бистер, бөдүүн коммунистер, ыыт чокка эрттирип, чамдык партийжи удуртукчуларны, ажылдакчыларны амдажыдып турган бис.

Эрткен чылын мен профэвилел кежигүнү дээш 39 рубль 61 копеек, а партия кежигүнү дээш 117 рубль 2 көпеек төлээн мен. Бистиң цегивисте 47 коммунист бар. Ынчап кээрге бир айда-ла ортумаа-биле 600-800 рубльди дадывыр дээш шилчидип турар бис. Партия ажылдакчыларының дыштаныр, кадыын экижидер тускай дыштаныылга бажыңнары, курорттар, профилакторийлер бар. Аңаа бөдүүн коммунистерден кым оода чаңгыс катап дыштанып көргенил? Чок-ла болгай. Ындыг тускай дыштаныр черлер бар дээрзин бистерниң хөй кезиивис билбес чыгыы болдур ийин.

Бистиң цехте парткабинет бар. Ужуру болза аңаа коммунистерниң билиин бедидер литература, документилер, материалдар турар ужурлуг. А бөже бистен барып турар кижи чок. Ак-Довурак хоорайның, Барыын-Хемчик районунуң партийжи удуртукчулары бистиң эге организациявыска кээп, беседа, чугаа кылып чорааның мен мынча ботка сагынмас-тыр мен.

Кижилер-биле ажылдаары кончуг нарын, харысалгалыг деп чүве билдингир. Ынчангаш эге организация улуг-даа, бичии-даа болза ооң секретарын материалдыг деткиири чугула. Эге организация секретарьлары колдуунда хостатпаан улус болур. Ынчангаш оларга дадывырының каш хуузун шаңнал хевирлиг кылдыр тыпсып турары чугула деп бодаар-дыр мен. Бүдүн чыл иштинде бодуңнуң хостуг үе-шагын чарыгдап, нервилериң үрегдеп келиринге оода чыл төнчүзүнде безин шаңнал акша бээр эвес. Ынчангаш черле секретарьга болгаш идепкейлиг коммунистерге дадывырының 50 хуузун эге организацияга арттырып алгаш, кварталда бир катап акша шаңналын тыпсып турарын өөренип көрзе кандыгыл? Черле ынчаш эге организацияларның ролюн өрү көдүрери кончуг чугула-дыр.

Борис ООРЖАК.

Ак-Довурак хоорай.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези № 65, 68, 71, 74 «Шында»).

ССРЭ биле Таңды-Тыва Арат Республиканың аразынга найыралдыг харылзааларны тургузарының дугайында 1925 чылдың июнь 22-де Москвага ат салган дугуржулгада чугаалааны болза: «РСФСР-ниң чазаа 1921 чылдың сентябрь 9-та тыва улуска чоруткан бижиинде Россияның шаандагы хаан чазааның Урянхайга хамаарыштыр чорудуп турган шын эвес, ажелекчи политиказындан болгаш Таңды-Тыва чуртунга оон меге арга-биле тургускан протекторадындан ойталаан болгаш Таңды-Тываны бодунуң девискээри деп санавайн турар, ол ышкаш тыва улус-биле найыралдыг харылзааларны тургузар дугайында 1922 чылдың март айда РСФСР-ниң чазааның кылган медеглелинге дүүштүр ССРЭ-ниң чазаа болгаш Таңды-Тыва Республиканың чазаа ССРЭ-ниң улустары-биле кожа-хелбээ тыва улус-биле хостуг дем каттыжылгазын, культурлуг болгаш экономиктиг кады ажылдажылганы хөгжүдер деп изиг күзелин илеретпишаан, ук сорулганы боттандырары-биле боттарының аразынга чугаалажыышкыннарны эгелээр деп шиитпирлээн болгаш аңаа бүрүн эргелиг төлээлекчилерни томуйлааннар.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Чазаа аңаа:
Борис Николаевич Мельниковту,
Николай Петрович Колчановскийни,
Григорий Семенович Ягринни;
Таңды-Тыва Арат Республиканың Чазаа
Дондукту,
Нимажапты,
Далаа-Сүрүңнү боттарының төлээлекчилери кылдыр томуйлааннар. Ук төлээлекчилер боттарының бүрүн эргелерин бадыткаан, болур-чогуур хевир-биле тургускан документилерин солушканының соонда, Таңды-Тыва Арат Республика биле Кыдат Республиканың аразында харылзаалар дугайында чогуур дугуржулганы ол ийи күрүнениң чедип алырын манавайн, дараазында чүүлдерни дугуржуп алыр деп шиитпирлээннер:

I ЧҮҮЛ

ССРЭ-ниң чазаа Таңды-Тыва Арат Республиканың улусчу революстуг чазаа-биле дугурушканының ёзугаар, ук республиканың найысылалы Хем-Белдир (Кызыл) хоорайже бодунуң консулун болгаш Хемчикте Чадаана хоорайже база өске-даа черлерже бодунуң консул төлээзин болгаш садыг төлээзин, аңаа чагырткан ажылдакчыларны чорудар, ук ажылдакчылар Таңды-Тыва Арат Республиканың янзы-бүрү черлеринге бо чүүлде көрдүнген эргелерин барымдаалап баар, ол ышкаш даштыкы садыг монополиязын хандырар бүгү эргелерлиг болур ужурлуг.

II ЧҮҮЛ

Таңды-Тыва Арат Республиканың улусчу революсчу чазаа ССРЭ чазаа-биле дугурушканының ёзугаар ССРЭ-ниң найысылалы Москва хоорайже бодунуң консулун, ол ышкаш ССРЭ-ниң кызыгаар округтарынче бодунуң консул агентилерин чорудар...

IV ЧҮҮЛ

Дугуржуп турар чурттарның бот-боттарынга хүлээниири болза:

1. Дугуржуп турар чурттарның кайы-бирээзинге удур дорт азы дорт эвес-даа демиселди чорудар сорулгалыг азы ооң чазаан ийикпе, ооң-биле эвилел күрүнелерниң чазактарын дүжүр октаар сорулгалыг чазактарны, организацияларны, бөлүктерни болгаш ийи-чаңгыс-даа кижилерни бодунуң девискээринге тургузарын ийикпе, азы тударын болдурбас, ол ышкаш талаларның кайы-бирээзинге өжээннешкек шериглерниң хүрээлеңинче боттарының ийикпе, азы өске-даа күрүнелерниң хамаатыларын бодунуң девискээринге мобилизастаарын азы эки тура-биле элзедирин болдурбас.

2. Дугуржуп турар талаларның кайы-бирээзинге удур дорт-даа, дорт эвес-даа демисежир сорулгалыг кандыг-бир чазакка азы организацияларга хамааржыр, ук демиселге ажыглап болгу дег боо-чепсектерни бодунуң девискээринче азы ооң-биле эвилел күрүнелерниң девискээринче сөөртүп эрттирерин хоруур болгаш ону болдурбас дээш бүгү хемчеглерни алыр.

V ЧҮҮЛ

1921 чылдың сентябрь 9-та РСФСР-ниң чазаа тыва улуска кыйгырыг үндүрген. Ында ылаңгыя чугаалааны болза, Таңды-Тываның чамдык черлеринге моон мурнунда орус чурттакчылар кээп, ол черлерни эжелеп, чурттай бергенин барымдаалааш, РСФСР-ниң чазаа совет хамаатылары бооп турар орус чурттакчыларның эрге-ажыктарын камгалаар дугайында тыва улус-биле болгаш ооң күрүне эргелелиниң органнары-биле чогуур харылзааны тудар, Таңды-Тываның черин күш-биле ажелээр чорукту моон соңгаар болдурбас. Ынчангаш Таңды-Тываның улусчу революстуг чазаа биле ССРЭ-ниң чазаа дараазында чүүлдерге дугуржулганы чедип алган, чүл дээрге:

Таңды-Тываның чазаа-биле Таңды-Тывада РСТК-ның аразында чарган эрги керээлерни күш чок болдурар, оларны чаа керээлер-биле солуур. РСТК болза тускай дүрүмде көрдүнген девискээрлерниң иштинге боду калбак бот-башкарылгалыг колония болур дээрзин ук чаа керээлерге айтыр.

Чаа керээниң чардынарынга чедир Таңды-Тываның чазаа-биле РСТК-ның аразында эрги керээлер күштүг боор аптар...

VIII ЧҮҮЛ

ССРЭ биле Таңды-Тыва Арат Республиканың аразынга болдунар-ла чоокку үеде дорт доктаамал почта, телеграф болгаш радиотелеграф харылзааларын тургузар, ук харылзааларны канчаар ажыглаарын тускай дугуржулгаларга айтыр.

IX ЧҮҮЛ

Бо Дугуржулганы 2 кезекке, кезек бүрүзүн орус болгаш моол дылдарга тургускан, Дугуржулга аңаа ат салган хүнүнден эгелээш күштүг болур болгаш ону ийи чурттуң чазактары бадылаар ужурлуг.

Дугуржуп турар ийи чурттуң төлээлекчилери бо Дугуржулгага аттарын салган болгаш ону боттарының таңмалары-биле магадылаан.

Бо Дугуржулганы Европаның чыл санаашкыны-биле алырга, 1925 чылдың июль 22-де, Тываның чыл санаашкыны-биле Таңды-Тываның Улусчу чагыргазының 5-ки чылының 6 айының 2-ниң хүнүнде Москва хоорайга чарган. (СЭКП ТК-ның чанында МЛИ-ниң Төп партия архиви, ф. 495, оп. 153, д. 2, л. 5—13).

1925 чылдың июль 22-деги Дугуржулганы ёзугаар, ССРЭ биле ТАР-ның чазактары тускай дипломаттыг төлээ черлерин солушкан, ол черлерге бүрүн эргелиг төлээлекчилер ажылдап эгелээн.

1925 чылдың ноябрьда МАР-ның II Улуг Хуралы ТАР-ның хамаарышпас чоруун хүлээп көрген. 1926 чылдың август 16-да бот-боттарының хамаарышпас чоруун хүлээп көөрүнүң болгаш дипломаттыг төлээлекчилерни солчурунуң дугайында МАР биле ТАР-ның аразынга керээге Улан-Баторга ат салган.

1925 чылдың сентябрьда ТАР-ның II Улуг Хуралы 1925 чылдың июль 22-де ССРЭ биле ТАР-ның аразынга чарган керээни күштүг кылдыр бадылаан, совет садыгның төлээ черин Тывага тургузарының, орус колонистерниң амыдыралынга хамаарышкан корум-чурумнарны бадылаарының, ССРЭ-ден чөвүлекчилерни чалап келдиртириниң, араттарның ажы-төлдерин совет өөредилге черлеринче өөредип чорударының, совет хамаатыларындан аренда төлевирлерин болгаш үндүрүглерни улгаттырарының дугайында шиитпирлерни хүлээп алган.

Үстүнде ол алган хемчеглерниң түңнелинде ТАР-ның политиктиг хамаарышпас чоруу улустар аразының эргезиниң чурумун ёзугаар хүлээп көрүүшкүннү алган, ТАР-ның хөгжүлдезиниң сорулгаларын ыңаныштыг шиитпирлээринге таарымчалыг даштыкы байдалдар тургустунган. Октябрь революциязының болгаш ленинизмниң ачызында боду тускай күрүнелиг апарган болгаш чогуур эрге субъектизи болу берген, эвээш санныг тыва улустуң амыдыралынга совет дипломатияның актыларының канчаар-даа аажок улуг ужур-дузазын ооң дараазында бүгү төөгү тодаргай бадыткаан. Тываның төөгүлүг хөгжүлдезиниң база бир диалектиказы чүдел дээрге, тыва улус Октябрьның оруун, социализмниң оруун боттарынга медерелдиг ёзу-биле шилип алзын дээш. ТАР-ның хамаарышпас чоруун быжыглаар демиселди арат массаларның политиктиг медерелин көдүрүп, оларны төөгүлүг ажыл-чорудулгага киириштирериниң демиселибиле холбап турганында болур. Ук демиселге бот-боттарынга удурланышкак күштер база турган, ооң кадында революсчу-демократтыг ёзу-тургузугга сталинизмниң ужур-дүрүм чок үүлгедиглери улуг хораны чедирген.

Кижиге чүдүүр чорук үезинде Тываның төөгүзүн тайылбырлап тура, чамдык кижилер дыка элдептиг чүвелер чугаалап. 1921 чылдың соонда «Орус империя чок-даа турган болза, орус протекторат артып калган», 1944 чылда Тыва ССРЭ-ге эки туразы-биле каттышпаан, ону Сталин «эжелеп алган», ТАР-ны ССРЭ-ге каттыштырганы тыва улустуң күзел-чүткүлүнге удур, эжелекчи чорук болган дижип турар. Ындыг янзылыг чугааларда чогуур барымдаа чок. Ындыг чугаалар кымнарга ажыктыгыл, оларны кымнар кылып, кымнар тарадып турарыл дээр дугайында айтырыг ала-чайгаар тургустунуп келир.

Ю. АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

(Уланчылыг).

1924 чыл. ССРЭ, ТАР, МАР-ның төлээлериниң хуралынга тырттырган. Ортузунда ССРЭ-ниң төлээзиниң удуртукчузу Даштян, ооң оң талазында моол төлээлериниң удуртукчузу Маскыожап болгаш ТАР чазааның өмүнээзинден төлээлерниң удуртукчузу Монгуш Буян-Бадыргы олар.

Тыва АССР-ниң күрүне архивиниң фондузу 225 альбомдан Очур Кызыл-оол хоолгалаан.

Апрель 1—Геолог хүнү

Тываның казымал байлактары

ШИНЧИЛЕЛДЕР УЛАМЧЫЛАВЫШААН...

Журналист Анай-оол Даржаа чоокта чаа Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязында партия начальниги Ак-оол Серендолович Кол-биле ужуражып, чугаалашкан. Ол беседаны парладывыс.

— Геология-шинчилел экспедициязы эрткен чайын кайы-кайы черлерге ажылдааныл база ооң шинчилел ажылдарының кол угланыышкыннары кандыг болганыл?

Эрткен чайын Тываның геология-шинчилел экспедициязының партиялары Кызыл хоорайны долгандыр, Улуг-Хем бассейни дээр хөмүр-даш бассейнинге, «Ээрбек» совхозтуң девискээринге, Элегестен Кочетов суурга чедир, Межегей ол ынчалдыр шинчилел ажылдарны чорудуп келдивис. Оон ыңай, шинчилел ажылдарын Мөңгүн-Тайгадан эгелээш, (ында ам мөңгүн дилеп турар) Ак-Довуракты долгандыр (база даг-дүгү тывыжының курлавырларын). Соңгу-Торгалыгдан Кара-Суг ынчаар демир дилеп турар бис.

Хову-Аксында партия ажылын уламчылавышаан, кобальт дилеп турар. Самагалдайдан эгелээш Ак-Чыраага чедир Таңды-Уланың сыннарындан биохимиктиг бүдүмелдерни шинчилеп турар партия база ажылын доозупкан.

Ол партиялар кылган ажылдарын комиссияга дужаап берген.

Геология карталарындан Тываның чөөн талазынче көөр болзувусса, ында алдын барын чуруп көргүскен. Ол шагда-ла турган алдын чүве-дир ийин. Кара-Белдир дээр черде ол алдынның тывыжының курлавырларын көвүдедир дээш шинчилел ажылдарын чорудуп турар ужурувус ол.

Кызыл-Даштыг деп черде шагда-ла турган партия амдаа ажылдавышаан, ол черлерде чес, коргулчун, цинк дилеп турар геологтар бар. Оларның ажылы ам база адакталган. Оон аңгыда Кызыл-Даштың соңгу талазында Тожу сыннарында кончуг солун чер тыптып келген, ол черни ам-даа казып турар, а казыышкын ажылдары кыжын база уламчылаар...

— Ынчаарга силерниң бодуңарның удуртуп турар партияңар кайы черлерде ажылдап турарыл, Ак-оол Серендолович?

Мээң удуртуп турар партиям болза, геофизиктиг арга-биле ажылдаар партия. Бистер чер каспас улус бис. Черже ток киргеш, черниң электриктиг шөлдерин хэмчээр, карталар тургузар, ол карталар черни казар геологтарга кончуг херек боор турар.

Черни казып шинчилээр ажылдарының өртээ аажок улуг. Экологияны камгалаар талазы-биле кончуг берге үе келген. Ынчангаш бистер амгы үеде, баштай чер кырынга электриктиг, магниттиг шөлдерин тып, өске-даа геофизиктиг нарын аргаларны ажыглап тургаш, чер иштин хандыр шинчилеп тургаш карталар тургузуп каар улус бис.

Ындыг арга-биле геолог эштеривиске кончуг перспективтиг казымалдар бар черлерни айтып бээр бис. Ооң соонда ону барымдаалап казар, черни үттээр улустар бистиң соовустан ажылдап кириптер.

Бистиң партиявыс ам аңгы-аңгы черлерде. Олар амдаа ажылдавышаан. Боттарывыс черле чаңгыс черге ажылдавас бис. Мөңгүн-Тайгада мөңгүн дилеп турар улуска дузалажып турар өөрүвүс база бар. Оон аңгыда бир бичии бөлүк Ак-Довуракта даг-дүгүнүң немелде курлавырларын дилеп турар улуска дузалажып турар. Өске бичии-бичии бөлүктер Таңды-Уула сынында ажылдап турар партияга, Кызыл-Дашта коргулчун, чес, цинк дилеп турар улустарга дузалажып турарлары база бар.

Оон ыңай бо ажылдап чайлаан черивис Шивилиг суурдан эгелээш, Курттуг-Шиви дээр тайга сыны, Саян сыны-биле улажып чоруп каар.

Амгы үеде Төп Саян дээр хөмүр-даш дилээр партияга база дузалажып турар бис. Ооң девискээри Сесерлиг, Ээрбек суурларның девискээрлерин тавараан ынаар барыын талаже шөйлүп чоруткан.

— Ам Хову-Аксының кобальт болгаш Ак-Довурактың комбинаттарының курлавырлары кандыгыл? Бо дугайында каш сөстен...

Бир дугаарында, Хову-Аксының дугайында. Ол комбинаттың, шынап-ла, курлавыры эвээш, ынчаарга ам тыптып турар курлавырларның чыдып турар чери элээн хандыр болуп турарындан штольнялар кылыр апаар.

Ийи дугаарында, Ак-Довурак дугайында. Ооң курлавыры чүгээр. Оон аңгыда, бистиң экспедицияның ажыдып каан Саян дагларында курлавырларның хөй деп санап каапкан, ажыглаарынга белен. Ынчалза-даа Ак-Довуракта амгы ол комбинаттың чоогунга курлавыр тывар дээш экспедиция эрткен чайын элээн шинчилел ажылдарын чоруткан, ынчалза-даа ооң түңнели чедимче чок болган. Ол ажылды моон соңгаар-даа уламчылаар бис.

МЕГЕ, ХОПТУ «ЧАЛГЫННАЛГАШ»

(ШООДУГ)

Адыштарың хавартыже,
Ажыг дериң төгүлгүже,
Ажыл кылбаан хиреңде-ле
Аксың-биле алдаржаан сен.
«Үстүү черден келгеннерге
Үнген хүн дег чазык-чаагай
Аъжың-чемиң делгеп салып,
Аяк шайың ижиртир сен.
Төрелдерни дарга-бошка
«Дөзү быжыг» кижилерниң
Багын черле сөглевейн,
Базып алгаш олурар сен.
Оруун доза маңнагылап,
Овналап, овчуулеп
Шак-ла ындыг кижилерге
Чашпаалзарың дилги ышкаш.
Чеңгис удаа назыныңда
Чазыг кылган кижилерни
Довуракче катап-катап,
Доңгайтыр-ла идиксээр сен.
Чединмикиниң ажыл-ишке
Чедип алган кижилерге
Адааргаштың аарыыр чыгыы
Аксың дөгеп чемелээр сен.
Ындыгларның бир-ле чазыып
Ылап тыпкаш, шүгүмчүлээш,
Хыйың хана берген ышкаш
Хыйыртаныы чоргулаар сен.
Мегелээриң, хоптанырың
Мергежилиң кылып алгаш,
Ынчап чоруй коммунист деп
Ыдык атче шургуп тур сен.

Светлана ООРЖАК.

ЧАНДЫР ДЫҢНААШ, ЧАЗЫГ КЫЛГАН

Амыдыралдан чугаа

Ада-чурттуң Улуг дайызының кадыг-дошкун чылдарының бирээзи. РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фадеевтиң Тываның найысылалы Кызылга чедип келгениниң дугайында медээ бүгү Тывага тарай берген. «Кандыг-даа үеде, кайы-даа кожуунга чеде бээри билиш чок, белен туруңар» деп дыңнадыг, айтыышкыннар кожуун бүрүзүнге бердинген. «Кажан-на келир ирги, канчап-ла уткуп аар ирги бис» дээн бодалдар кожууннар удуртукчуларын дүвүредип турган болбайн аан.

Күскү хүннүң сарыгзымаар херели Баян-Тала бажыңдан чаа-ла херел үңүп орган. Ынчангы Сүт-Хөл кожуунунуң төвү Суг-Аксы суурга харылзаа конторазы болуп турган бичии терек казанакка рация-биле чугаалажып орган аныяк кижи арезэ кожкомунуң секретары Кокай-оолдуң кабинединге дүвү-далаш-биле маңнап кирип келген:

— Силерни рацияда Кызылдан херектеп тур, дарга — дей каапкаш, үне чүгүрүген. Кокай-оол чараа-чечениин ышкаш кылдыр таартып алган бажынга бөргүн кедире октай шаап алгаш, харылзаа казанаанче маңнапкан. Аңаа чеде бээрге, харылзаачы ийи кулакка кедиптер кулактааштарлыг даңзазын Кокай-оолга түткүпкаш, боду база бирээзин кулаанга кедипкеш, аппаратын тыыгайндыр долгап-ла эгелээн.

— Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы, Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы дыңнап тур, дыңнап тур, деп алгыргылааш, Кокай-оолче «чугаалажыңар» — дээнин көргүзүп, бажы-биле имнеп каан. Демгизи:

— Сүт-Хөлдүң арезэ кожкому, Сүт-Хөлдүң арезэ кожкому, Кокай-оол дыңнап тур, Кокай-оол дыңнап тур. Чугаалаңар, чугаалаңар дээргеле, херээжен кижиниң дыңналыр, дыңналбас, үзүктелиишкинниг үнү дыңналыр болган:

— Кызыл... ийи... бате... Шагаан-Арыг... даарта уткуп алыңар кылдыр дыңнаан.

— Дыңналыры багай-дыр, дыңналыры багай-дыр катаптап көрүңер, катаптап көрүңер — дээрге база-ла үстүнде дыңнаан сөстериниң келик-чамдыы дыңналыр болган. «Фадеев дарга келирле дээн-дир ийин, ам Шагаан-Арыгда келген хире кижи-ле-дир ол» — дээн даап бодаашкынга алзы каапкаш, дүвү-далаш-биле маңнаан хевээр АРН кожкомунуң секретарынга келгеш:

— Кызылдан Фадеев дарга ийи кызыл туктуг бадыпкан, ам Шагаан-Арыгда келген хире-дир, даарта уткуп алыңар — деп, Кызылдан рация-биле дыңнатты, чаа-ла чугаалашкаш келгеним бо ийин, дарга — деп илеткээрге:

— Кожуун даргазын келдире кааавыт, келзээн кады чедип келиңер — деп, кожком секретары удур даалга берген. Ийи дарга кабинетке кирип келгеш, олурупалыры билек-ле, кожком секретары:

— Мындыг эвеспе, даргалар, эң-не эки аъттардан мунгулаптыңар. Эш Кокай-оол дарга Бора-Тайга, Улуг-Алаак, Алдан-Маадырның чонун эвилелдеп бадырзын, а силер дарга Кызыл-Тайга биле Хөр-Тайганың чонун эвилелдеп эккелиңер — дээш, ийи дарганы аъткарыпкан.

Даартазында дүъш хиреде кызыл туктарын хөлбеңнедир туткулапкан кожууннуң арат чону сумулар аайы-биле Суг-Аксы суурнуң үстүү чарыында дазырга аъттарыбиле чыскаалдыр тургулапкан турганнар. Манаан чондаа шылап эгелээн. Хүн чүгүрүүнче кирген, Шекпээр дагларының кырынче чоокшулап бар чыткан. АРН кожкомунуң секретары Кокай-оолду бодунуң чанынче имнээш: «кымның-биле чугаалашкан кижи сен, катап барып чугаалашкаш, тодарат» — деп, даалга бергеш чорудупкан. Кокай-оол халыткан хевээр келгеш, рация турган терек казанактың азыынга аъдын баглап каг-ла, харылзаачыдан Кызыл-биле чугаалажырын негээн. Удаткан чок Кызылдан удур харыыдаа келген. Кокай-оолдуң кулаанга дүүнгү чугаалашкаың херээжен кижиниң үнү тодазы-биле дыңналып келген: «Кызылдан ийи батареяны Шагаан-Арыгже бадырыпкан бис. Оон бодуңар уткуп аар силер» дээр мындыг болган. Кокай-оол «кайгаазындан бодунуң кулаанга бүзүревейн: батарея деп чүзүл мындыг» дээш, харылзаачыже карактарын чидидип көрген. Оозу:

— Рацияга салыр батареялар чагыы кирген кижи мен, ону чорудупканнары олдур дээрге, Кокай-оол дүкпүре каапкаш, үне-ле халаан.

«Райком секретарынга канчап илеткээрил» — дээн бодал Кокай-оолду шивегейлеп эгелээн. Чыскаалган чонунуң кыдыында озалааш турган кожком секретарынга келгеш, хаваан дерин чотпушаан, буруузун миннип, дидим эвес илеткеп берген.

Кожком секретары Кокай-оолче караан ужу-биле кылчаш кылдыр көре каапкаш, чонну кыйгырып чугаалаан:

— Эргим эштер! Фронтуда байдалдарның нарыыдап турарын барымдаалааш, эш Фадеевти Москваже дедир келдирткен-дир. Ынчангаш бо удаада Фадеев дарга бистиниче кээп шыдавас болган-дыр. Бистер бодувустуң ээлчээвисте немец-фашистиг эжелекчилерге согуг кылдыр эң-не бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле харылаар ужурлуг бис. Ол сорулга-биле Бора-Тайга, Улуг-Алаак, Алдан-Маадыр сумуларының арат чону эш Кокай-оолдуң башталгазы-биле «Байтал» МЧАЭ-зинге барып дузалажыр. Сүт-Хөл, Кызыл-Тайга, Хөр-Тайга сумуларындан келген кижилерни кожуун даргазы башкарзын, «Шагбан-Терек» МЧАЭ-зинге барып ажылдаар. Кайыдаа МЧАЭ-лериниң хову-шөлдеринде тавычада, хөпээнде хөй сиген бар, ону болуп, сараатаар эвеспе. Дуза чедирип барган чонну чепсек-херексел-биле хандырып, аъш-чемин эвижидип, мал-маганнан соп бээрин МЧАЭ даргалары хайгылаар. Даарта кежээге чедир ажылдааш, тараар силер — дээш, чыылган чонну ийи чүкче аъткарыпкан дээр чүве ийин.

Аваа МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Бо чылдың март 20-ге чедир азы ийи ай 20 хонуктуң дургузунда Кызыл хоорайның эзириктер сергедир черинге 1442 кижи, оларның иштинден 403 кижи районнардан кирген. Оларның хөй кезии колдуунда Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, Кызыл районнарның чурттакчылары болуп турар.

Аңаа хонганнарның аразында Мөңгүн-Тайга райкүүскомунуң нийти килдис эргелекчизи О. К. Ондар база бар. Ону «Мөңгүлек» аалчылар бажыңындан эзирик турда тудуп эккелген. Ам-даа мурнукузу ышкаш башкылар, ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдары, студентилерни эзириктер сергедир черже шуушпушаан хевээр. Чижээ, март айда Кызылдың педучилищезиниң башкызы О. К. Күжүгет. Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалының студентизи Геннадий Монгуш, автоорук техникумунуң сургуулу Мерген Саая, Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң студентизи Александр Карпов болгаш өскелер-даа кирген. Нийтизи-биле студентилерниң болгаш сургуулдарның саны 34 болган, а эрткен чылын ол сан бо үеге чедир 12 турган. Профтехучилищелерде өөренип турарларының талазындан алырга, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 15 кижи хөй кирген. Неделяның четверг, пятница, суббота хүннеринде эзириктер сергедир черге хөй улус кирип турар. Оларның хөй кезии «Восток» автобус доктаар черге, дөртку микрорайонга, автовокзалга, арага садар магазиннер чанынга таварышкылаан. Бажың тавaa салыр тудуг эргелелинден, чуртталга трезиниң бажың тудар комбинадындан, эът комбинадындан хөй кижи эзириктер сергедир черге хонганнар.

• • •

Милиция ажылдакчылары рейдилер үезинде чылыг бээр трассалар уннарын, чуртталга бажыңнарының крышаларын, подвалдарын, вокзалдарны хынап көөрге, час дүшкени-биле кады ол черлерде элээди уругларның корум-чурум үрээшкиннерин илереп турар.

Чүгле бо чылдың эгезинден бээр 8 харлыг Алеша Юдниковту милицияга үш катап эккелген. Ол ооң мурнунда № 10 школаның бир дугаар клазынга өөренип турган, ам өөренмейн турар. Авазы Лидия Юрьевна Юдникова оглунуң кижизидилгезинче кичээнгей салбас, ажыл кылбас, арагалаар. Кызыл хоорайның Саянская кудумчузунуң 6 дугаар бажыңында чурттап турар. Оглу ам элээди уруглар тудар черде чурттап турар.

Алексей Кудрявцев 10 харлыг. Ол база тоялап кылаштап чорааш, милиция ажылдакчыларынга үш катап туттурган. Бажыңынга чурттаар хөңнү чок. № 7 школага өөренип турган. Рабочая 150 дугаар бажыңда чурттап турар ачазы Сергей Антипович Кудрявцев түр када ажылдавайн турар. Оңу амдыызында хайгаарал чок уруглар айтырыы сайгарып көөр черде тудуп турар.

13 харлыг Олег Гаврилов эрткен чылын чаңгыс эвес удаа тудуп байысааткан. Ынчалза-даа ол ам-даа хайгаарал чок хевээр. Бо чылдың январьдан эгелеп, Кызылдың школа-интернадынче өөренип барбаан.

Улуг-Хемниң Хайыраканда чурттап турар 15 харлыг Орлан Кунчумей Кызыл хоорайның кудумчуларынга тоялап чораш, ийи катап милиция ажылдакчыларынга таварышкан. Ооң авазы Анна Ховалыговна Кунчумей оглунуң кижизидилгезин дээш сагыш салбайн турар.

• • •

1990 чылдың март 12-де 21 шак 18 минута турда, автоорук техникумунуң чоогунга, техникумнуң нийти чуртталга бажыңы биле Кечил-оол кудумчузунуң 9 дугаар бажыңының аразынга улус кылаштап эртер черге Кызыл хоорайның чурттакчызы хамааты Вячеслав Сулчун-оолович Саттың өлүг магадоду тывылган. Ону чурек талазынче бижектээн болган. Кемниг херекти 20 шак 50 минута биле 21 шак 10 минутага чедир үеде үүлгеткен. Кемниг херекти көрген кижилерни, ол өйде автобус доктаар черге азы ол девискээрге чораан кижилерни 02; 3-47-63; 3-47-02 телефоннарже милицияже тыңнадырын дилеп тур бис. База ол ышкаш 21 шак үезинде, «Восток» автобус доктаар черге чедир олурар мен дээш, орус националдыг чолаачының «Жигули» машиназының иштинче кире берген аныяк тыва херээжен кижини олуртуп чораан ол машинаның ээзи дыңнадыг кылырын дилеп тур бис.

• • •

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кеземче херээн истээр килдис аар кем-херек үүлгеткен дараазында кижилерни дилеп турар:

1. Тахир Манай-оолович Седен. 1968 чылда төрүттүнген, Чаа-Хөл чурттуг.

2. Владимир Алексеевич Самбыйлык. 1969 чылда төрүттүнген. Чаа-Хөл чурттуг, ооң мурнунда шииттирип чораан. Чаа-Хөлге чурттап турган.

3. Бошир Корарович Назаров. 1964 чылда төрүттүнген. Узбек ССР-ниң Шаробад хоорайга төрүттүнген, Кызыл хоорайның № 7 тускайлаан комендатуразынга херек эрттирип турган.

• • •

Бо чылдың февраль 1-ден 25-не чедир 78 өрт болган. Аңаа чидирген когаралдың түңү — 21300 рубль. 3 кижи өлген, 1 кижи аары-биле өрттенип балыгланган.

Март 1-де Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга теплица тудуу өрттенген. Өрт серемчилел чок таакпылап турганының уржуундан үнген. Теплицага турган хамааты А. П. Зайцев ышка бачыдааш, моорап калган. Когаралды 2350 рубльге түңнээн.

Март 16-да ус-тывыш шевелерниң болгаш суй-белектер кылыр бүдүрүлгениң склады өрттенген. Орта бүрүү чурукчу-каастакчы оолга онаашкан. Өрттүң үнген чылдагааны от-биле шын эвес хамаарылгадан болган.

Буруулуг кижи арнынга, холунга 1-2 чадаңның өрттенин алган. 8921 рубльдиң чидириин түңнээн.

Март 11-де даараныглга фабриказының филиалынга (Кызыл хоорай, Трудовая кудумчузу, 38 дугаар бажың) электри дериглерин шын эвес ажыглаанындан өрт болгаш, 1245 рубльдиң каражазын чедирген.

Өрттүң хөй кезии 76 хуузу чуртталга секторунга онаажыр. Чылдагааны — от-биле шын эвес хамаарылга, от салыр суугуларның үрелии, чаш уругларның үбалай от-биле ойнаары.

• • •

Чадаана — Сүт-Хөл баар оруктуң белдиринге Чадаана хоорайда чурттап турар, кайда-даа ажыл чок Хүлер-оол Ондар эзирип алгаш, хулиганныг дерзии чору-биле Чадаана ПАТБ-ниң ПАЗ-672 маркалыг автобузу оруктап чоруп орда, мурнуку соңга шилин даш-биле буза шаапкан. Ондарны милиция ажылдакчылары туткан.

Март 24-те Чадаана хоорайга арага садар магазин чанынга, 12 шак үезинде ол хоорайның чурттакчызы Оюн-оол Саая оорларга уптеткен. Каразылгага кирген кайда-даа ажылдавайн турар 24 харлыг Радик Ховалыгны истелге органнарынче дамчыткан.

Март 24-те 20 шак үезинде районнуң төп эмнелгезинге Улуг-Хем районнуң Хайыраканда элээди уругларның спорт школазының директору Владимир Күжүгетти (30 харлыг) бижек-биле шаштырган, хапы балыгланган турда эккелген. Каразыттырган кижи Хайыракан суурнуң чурттакчызы Алдын-оол Саңчы эзирик тургаш, туттурган.

Карак шимген санымда-ла

Карак шимген санымда-ла
Кара-кысты сактыр-дыр мен.
Каш чыл эрткен ынакшылым
Канчап черле уттунмас чоор?
Он сес харлыг чалыы шаавыс
Ол-ла хевээр дүжей бергеш,
Харамдыгып, оттуп келгеш,
Кара-кысты чоктаар-дыр мен.
Хөлгем аксын сула салбайн,
Хөме челзип халдып ор мен.
Кадарчылаан Кара-кызым
Канчаар уткуп алыр ирги?

Аракчаа ОНДАР.

• • •

Бодун боду чагырбаска
Болбаан чүве оон үнер:
Өске улус аайында —
Өл хаак дег кижи-ле боор.
«Чазыг кылбас кижи мен» деп,
Чандыр бодаар, бардам кижи
Чайлай берип болур турган
Частырыгны бо-ла кылыр.
Кежик-чолун камнаваска
Кедизинде база багай:
Даартагы өлчейинге
Таварышпайн барып болур.

Александр ШАГЖЫ.

ДОМБАЙНЫҢ «ХАМНААНЫ»

Бо таварылганы «Торгалыг» совхозта Кыргыс Намчыл-Хууракtан дыңнаан мен. Ооң чугаазы бо:

— Бо Хамар, Дөргүн ынчаар хөй ажы-төлдүг Өргү Домбай дээр ашак чурттап чораан. Аң, диин дээнде арт-сын аңаа анаа бир чүве-дир. Аңнап чорааш, таварышкан ужуралдарындан хамнап турганын чугаалааны черле утпас мен.

Бир күзүн Сарыг-Агбаан оглу Шиивит-Хууракты эдерткеш, Дүймеглигже диңнеп аъттанып кааннар. Хонуктар эртип-ле турган, ары талазынче ынайлаан тудум, олча-омаа-даа көвүдеп орган. Бир эртен Шиивит-Хууранаа хүнезин уруп чораан хавының дүвүн тудуп көргеш: «Ам ийи-үш каап чиир хире чүве бар-ла-дыр. Кижиниң чиизизи хайныр, мынча хөй диинни каапкаш чана бээрге хараадачыыш але. Алды аргалыг-ла болгай сен, чүнү бодап ор сен чээ, акым?» — дээн. Домбай оргаш: «Улуг-Хем улузу кыштагларында көжүп келген болур ужурлуг. Сын артында бистиң аалдарывыска бодаарга, олар мыяда болбазыкпе. Оон барып коктанганы дээре боор» дээш, өртегле аъдынче базыпкан.

Шала кежээ Элегестиң Бош-Дагда бир өгге чортуп келгеннер. Өгнүң ээлери аныяк улус. Кавайлыг уруун аадып каан, а херээжен ээзи орун кырында олурар. Эр ээзи от салып, шай хайындырган. Алын Лакпаа-Хуурак дээр болган. Калайы урууну буттары аараш, амга чедир сегип чатап кааны чугаалап орган.

Шайлап алгаш, аъттарын өртеп кааш, кылаштажып орда, Шиивит-Хуурак бүдүү: «Че, акым, хам өттүнериң аайлыг эвес сен, бо уругларга сени сүмелеп көрейн шиңме. Сут-саг бажы чөөден бир чүве халдаан деп таарыштырыпкай-ла сен. Хүнезин аобыладыр тып алыр чаңгыс арга ол-ла-дыр» дээн. «Сээң суг дег сыстып чоруур катпын дешти берзе канчаарыл? Ат болбас бис бе, күжүрүм?» — деп удур айтырган. «Чок, ажырбас, чыышкын баарынга доңгайып чыдып алгаш, салаам бирээзин ызырып алыр мен. Мырыңай хоржок хире болза, бүдүү чылбыртып үне бээр мен. Че, баштай мен кире берейн, чүвениң хирезин дыңнаалап тургаш, кирип кээр сен» — дээш, өгже углапкан.

Өгде улус чугаазын доозупканда, Домбай даштыгаа чөдүргүлээш, кирип келген. Дөрже олурткаш, катап шайын куткаш: «Хайлыг аарыгга туттургаш, бергедеп олурарывысты көрүп-ле ор силер, акым. Силерниң бо эжиңер «караң көрнүр» кижи дээрге, харын амырап олур бис. Шагның кадыг бергезин база билип-ле орар бис. Мынаар кыштагда төреливис болур ашак, калай улус бар, олар-даа ажырбас. Бичии чүведен көрүп бээр силер бе» — деп дилээн. Домбай бичии бодангаш: «Бир эвес ындыг чүве болза, ам канчаар, кылып көөрле болган-дыр ийин» — дааш, ак, көк, хүрең өңнүг пөс бызындылары-биле удазын, артыш каап каан кыйган сүттүг хууңчук орту хире суг, туткууш хире сарыг-кидис, калбак даш белеткедип алган. Уругну орун баарынга олурткаш, удазында уштарын боой баглап алган пөстерин хууңчукта сугга суккаш, арты-иштин каккылап, хам өттүнүп алганып-алганып, тарбыдагылааш, сарыг-кидис кырынга ол-ла суу-биле чундурган. Оон калбак дашка от кывыскаш, ооң кырынче артыш холумактыг хамык чемниң дээжизин каап, саң салгаш, өг иштин долгандыр артыжааш: «Бо чүвелерни суг бажы черге аппарып салгаш, пөсту ыяш будуунга баглап кааш кел, дуңмам» — дээн. Шиивит-Хуураа чыышкын баарында чыппышаан хевээр.

Элээн болганда эр кирип келгеш: «Чүү билдинер хире-дир, акым?» — дээн. «Суг бажындан дазыл-дөзү шыырак чүве халдаан-дыр. Көк хөвээ ыдыктаар болза боордур» — диген. «Бистиң хоювуста ындыг чүве бар эвес. Дуу аалдың өшкүлеринде бар чүве ийин. Орнап-даа болза, оон эккеп көрем. Бо аныларывыска дөгерип чыдар кылдыр бир шыырак чүведен айтып бер. Иштихыыны борастаптар боор мен» — деп, уруг мынчанган. Ирт айтып бергеш, эр аъттанып кан.

Эъдин ээп алгаш, чип орда, көк сейнек үнгерип эккелген. Оозун кызыл удазын-биле ыдыктааш, хөй аразынче салдырыпкан.

Даартазында соктазы тараа, эът, чөкпек, саржаг дээш, элээн-не аъш-чем суп бергеш, эрлерни үдеп каан. Шиивит-Хуурак одаанга киргиже каттырган дээр чорду.

Дараазында күзүн база-ла диңнеп ашкаш, ол-ла кыштагга кээрге: «Буянныг-ла болган силер, акыларым. Энир чылын силерниң чорутканыңар соонда чоорту сегип эгелээш, ам мырыңай каң кадык болган болбазык мен бе» — деп, уруг хөлчок өөрүшкүлүг хөөреп орган дээр кижи болгай.

«Сезик-биле аарыыр, сүзүк-биле экирир» деп, улустуң үлегер чугаазының шыны ол-дур.

Байырлаң КЫРГЫС.
Өвүр район.

• • •

Дөлен хойнуң чалбак чарнын шиншип-шиншип,
Төлге салган сымыраачы кожам ирей
Кезе көрүп, карактарын имирээрткеш,
Хедер шыңгыы хаваан дүйгеш чугаалады:
— Эжен-не бо, күжүр төлүм! Бүле тудар
Эки чолуң эртер оруу муңгаш-тыр — дээш,
Хөңнү муңгак сукуртунуп, тарбыдааштың,
Көстүг одаг кырындыва октай каапты.
Чарын салган төлгечиниң сымыраны
Салымымны өттүр көрүп сөглээнзиг-дир.
«Турлаг тыппаан элик» — диртип күжүр бодум
Дузу ажыг аңчыг сөстер дыңнап чор мен.

Түлүш КАРЫМА.

ЧАЛБАРЫГ

Коъш-Өдек. Малчыннар шагаа хүнүн четтикпейн манап турган. Авам өг-оранын арыглап, каастап, чай чок-ла тур эвеспе. Ширтек-дөжээн чүм харга кактап, силгиттинген, дааранган, шидиттинген. Торгу-маңнык, суглагар сатип долларлыг ой алгы тонну болунга, ачамга даарай шаап алган.

Ачам өдек-кыштааның девискээрин аянчыдып, сенперрткен. Демир-хүүрек даажы кангыр-кынгырт кылдыр имир дүшкүже дагжап кээр. Хой кажаазы коптартынган. Авамның холдары аңаа олурар эвес, а ожук-пажы от чок турар эвес. Манчы, хуужуур, боова-боорзактан аңгыда, үүже огнун хүндүлүг черин ээлеп алган.

— Кежээ бол, оглум. Аванга дузалаш, «мамак» чиир сен — деп, ачам чассытты.

— Мээн оглум авазынга чээрген кииртирер эвес. Эрес, шовазы кончуг, дынгангыр болуп, өзүп кел чор — деп, авам көгүтсе-даа, ачам шыңгыы үн-биле чугаалады.

— Чаа чыл, шагаа хүнүн ажыл-биле уткуур бис, оглум.

Курзук диштиг балдырбээжекке өөрүнчүгүн канчаар. Ачам хапчыгаш иштиг кажыктарымны дыт чөвүрээ-эш хайындыргаш, өнчеп берди. Дугаланчак те мыйыстарын ылбыырадыр хайындырып чымчаткаш, даазы чазап кылып кирипкен. Оларны час-кара кыланнайдыр. Бөгүн хөл-шыдыраа дурзулерин кылып олур. Мындаа мөңгүн өөктер шуткуп база кылып алды. Кожаларывыстың чагыглары ол.

Сайгылгаан бап эвес, өг иштин керосин лампазы бүдүртүң чырыдып тур. Ачамдаа, авам-даа ол тырыкта иженген. Та кажан удуп дыштанып турар улус ыйнаан.

— Чаа чыл, шагаа хүнү кажан үнүп келир чүвел, авай?

— Удааш, оттуп келириңге-ле...

— Дүрген удуй берейн бе, авай?

— Ынчал че. Оттуруптар мен, оглум.

Ачам кыштадыр шыгжаан үүжезин чазып, бузуп олурду. Шыыладыр удуй берген чордум. Авам оттурупкан.

— Чаа чыл, шагаа келди, оглум. Тура халы че! Ак аът чылы чоокшулап кирип келди. Амыр-ла, ак аът чылы!

Тура халып келдим. Өг иштизин эътсиг, мүнзүг. Авам, ачам чаа тоннарын кедип алган чолукшаан турулар. Авам сүдүн чажып чалбарыг кылды:

Чылан чылы чылбырады,
Чывар «дылы» сывып калды.
Сылдыс дээрде чивеннеди,
Чыраа аът чыл моорлап келди.
Экиин эктим ажырып көр,
өршээ!
Ээр-таңдым аң-меңи меңди-ле өссүн.
Аңмаар сыңмас дүжүттен бер, өршээ!
Алаңгы эдээн апай-хураган са бассын.
Аал-коданымдан сыргын-гы-думаа ойзун.
Аккыр малымдан «калдар аас» ыразын.
Чарыыныг чүве чарбыктүвек үндүрбезин.
Чаш чүве «от чаячыга» олча болзун!
Өөрүшкү-маңнай өөм ойбазын, өршээ!
Өөр-өнер сол-меңди чурттазын, өршээ!
Ак аът чыл авыралдыг-ла болзун, өршээ!
Ажы-төлге буян-кежик мурнап, өршээ.

— Ак аът чылы кайда келди, ачай?

— Моорлап келди, оглум. Бир хар немедиң. Ам өөренир сен, оглум.

— Экизин-экизин! Өөренир мен. Ак аът чыл, чаа чыл!

Моторк ТИРЧИН.

«ЧҮҮЛДҮГ-ДҮР» ДИВЕС МЕН

Март 20-де үнген «Шында» Суртаал-оол Монгуш «Кандыг деп бодаар силер?» деп эгелиг материал бижээн. Ону номчааш, дыка-ла таарзынмадым. «Декей-оо 90»-га тыва кыстың хөөмейлеп турганын көргеш, кандыг копчуг сагыш човаар кижи боор. Шын харын, эр кижи бижек, кыс кижи хачы эдилээр. Ынчалза-даа херээжен чонувусту «бо херээжен кижи болганда чүгле хачы эдилеп, бажың ээлеп, уруг-дарыын карактап орзун» — дээр болзувусса чайыын боор.

Тыва кыстарның кандыгдаа мергежилдиг бар. «Тракторну ээлдир тырткан, дыңзыг холуң магадаар мен, Тывам кызы!» — деп ырлажып турар ийик бис чоп. Тыва — чараш оран: тайга-сыннарлыг, дазыр ховулуг, хорум, дагларлыг, ак-көк хемнерлиг... Ында кандыг чараш кыстар чогул. Тайга-сында чурттап чоруур, кадыр кашпалдарга торулбас кыстарывысты чүү дээр бис. Олар дээрге аңчы, кадарчы кыстар-дыр. Хөөмейлээрден артык аңмең, сыын-мыйгак, буур-булан өттүнүп эдер кыстар бар.

Ада-өгбениң чугаазын дыңнаар кижи мен. «Каа-Хемге, Куңгуртугга, Нарынга, Тес-Хемге... дыка-ла ырлаар, сыгыртыр, хөөмейлээр кыстар турган» — дижирлер.

Хууда бодал

Кыс кижиниң сыгыргыры, хөөмейлээри — бактаар, мядыр чүве эвес-тир. Хөөмейлеп, сыгыртып билир болганда, ында күзел күштүг-дүр. Талантызын чоңга бараалгатсын. Тыва аныяктарның национал хөгжүм херекселинге ойнап, бурунгуларының ыр-шоорун ырлажып турар апарганынга өөрүп чор мен. Ол тыва кызывыс Тывазының, чонунуң адын дээш, уран талантызын Франция чедир бараалгаткан-дыр. Ол дээрге ёзулуг тиилелге-дир. Оруун узун, чоруун чогунгур болзун, кызым!

Мөңге ДУЛЬБАА.
Эрзин район.

Сөс чокка-ла Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруу

Кадыкшылдың делегей хүнүнге уткуштур

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кадыкшылдың делегей хүнүн чыл санында организастап эрттирип турарын билир бис. Бо чылдың апрель 7-де ук хүнү «Бистиң чер-делегейивис — бистиң кадыкшылывыс» деп кыйгырыгның адаа-биле эрттирерин Кадык камгалалының бүгү-делегей организациязы шиитпирлээн. Чурт, девискээр бүрүзүнде маңаа хамаарышкан хемчеглерни ажылдап кылып, амыдыралга боттандырар сорулга салдынган. Республика найысылалы Кызылга ол хүнге уткуштур кандыг хемчеглерни ап чорударының дугайында хоорайның кадык камгалал килдизиниң эргелекчизи Мария Кыргысовна Наксыл мооң адаанда чугаалап турар.

Кадык камгалал органнары, албан организация, өөредилге черлери-биле каттышкаш, организас-массалыг хемчеглерни чорудар. Диспут, митингилер-даа эрттирип болур. Күш-дамырның сула шимчээшкиннерин, янзы-бүрү спортчу маргылдааларны чорудар. Парктың, сесерликтерниң арыг-шеверин хайгаараар, аштаар, аныяк натуралистерниң чыскаалын органиазастаар.

Апрельдиң эгезинден болуп эртер чамдык хемчеглерниң дугайын айтып көрейн. Долгандыр турар хүрээлелдиң камгалалы база хоорайның «Кадыкшыл» программазы дээн чергелиг айтырыг дугайын чугаалажыр. «Бистиң чер-делегейивис — бистиң кадыкшылывыс» деп лозуң-биле бүгү өөредилге черлеринге кадыкшыл байырлалын эрттирер.

Экология темазынга фильмнерни көргүзер. Паркка кадыкшылга тураскааткан массалыг чарыштар болур. Өөредилге черлеринге темалыг кежээлер болур. «Экология культуразы болгаш чоннуң кадыкшылы» деп темалыг кежээлерни дээди өөредилге черлеринге эрттирерин планнаттынган. Нийти билиг школаларынга «Бойдус, кадыкшыл, кижи» деп ажык кичээлдер болур. Эмнелгелерге ол-ла темага холбаштыр беседалар чорудар.

Онкология аарыгларын тодарадыры-биле чоннуң массалыг шинчилгезин организастап чорудар. Черле ынчаш республиканың онкодиспансеринге суббота санында «ажык эжик» хүннерин эрттирип, чонну шинчип турар.

Долгандыр турар бойдус хүрээлелинге кадыкшылга хоралыг салдар чедиргилтип болур таварылгаларны болдурбазы чугула. Чурттап турар черивистиң арыг-шевери, чаагайжыдылгазы — бо бүгү хемчеглерниң кол сорулгазы дээрзин утпас ужурлуг бис.

Каа-Хемниң Сарыг-Септе автобүдүрүлге бар. Ооң машина-техниказы хөвей. Районнуң ажыл-агыйларының үлетпүр черлериниң чугула чүъктерин чедирип берип, планныг даалгаларын күүседип турар.

Бо автобүдүрүлге чылдың ийи айларының планныг даалгаларын 150 хуу күүсеткен. Орулгалыг ажылдап турар. Чолаачыларның арызында социалистиг чарышты ай санында организастаан. Чолаачы эш Мамонтовтуң бригадазы чүък дажыглаарының планын ажыр боттандырып келген. Лаппа Семенниң чолаачылар бригадазы база макталдыг. Олар бо хүннерде тарылга шөлдеринче органиктиг чемишчидилгелерни чедирип, шалыпчы ажылынче кирген.

Бүдүрүлгениң септелге мастерскаязында машиналарны септеп, ажыглалга кирерин сагыш салып турар. Ооң цехтеринде даңгаар алдан ажыг харлыг хоочуннар моторларны кылып, анаа турар техниканы ажыглалга киирип турарлар.

Септелгениң мурнуу одуруунда хоочуннардан Виктор Горелов бедик шынарлыг кезектер кылыр токарьларның одуруунда кирген. (Чурукта) Василий Шипилин улуг машиналарның моторларын септеп турар. Чолаачы Илья Ерохин база чарыштың тиилекчилериниң бирээзи.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Платформаны чугаалажып тур бис

КАРА ЧААСКААН ШЫДААР БЕ?

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазын катап-катап ажып, номчуп ора, эде тургустунуушкунуң белен эвес нарын чылдарында партияның ажыл-чорудулгазы шынар талазы-биле дыка быжыккан деп кижи биле бээр. Эң ылаңгыя ооң одуругларында демократия алгаан. Ону Платформаның бо одуруглары бадыткап турар. **«Маркстың, Энгельстиң, Лениниң материалисчи үзел билиишкиннеринге болгаш диалектиктиг методологиязының чогаадыкчы ёзузунга шынчывысты бадыткавышаан, оларны удуртулга болдурбушаан, бис идеологтуг хагдынчак чорукту, догматизмни болгаш эске үзелдерге база идеяларга эптеш чок болур чоруктарны шииттирлиг-биле чайладып турар бис».** Ындыг бодалды СЭКП ТК-зы каяадыг-ла бир Платформа тургузар дээш эвес, а чер-черлерде ниитилел-политиктиг байдалды хандыр өөренип көргеш, илереткен дээрзи билдингир-дир.

Чижээлээрге, бистиң республикавысты ап көрээлиңер. Ниитилел-политиктиг болуушкуннар мында элээн ханылаан, чоннуң республиканың политиктиг амыдыралынга киржилгези идепкейжээн. Сөөлгү үеде Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң дугайында янзы-бүрү утка-лыг чугаа-соот көвүдээн. Мурнунда Тываның Улусчу фронтузу деп аттыг турган бо шимчээшкинде чүгле тывалар бар, ооң ажыл-чорудулгазы республикада чурттап турар аңгы-аңгы национал кижилерниң аразынга чөрүлдээлерни, харын-даа корум-чурум үрээшкиннерин тывылдырып болур деп каразыышкыннар бар. Ол чүү хире үндезинниг-ил? Шагаа байырлалының үезинде тывалар орус кижилерни эттеп-согар, өлүрер-чидирер дээш бөлүглежип, чепсегленип турар-дыр деп дамчыыр чугаа база турду. Ону дыңнааш, корум-чурум камгалаар органнар ажылын ол үеде күштелдирген. Шагаан-Арыг хоорайга шагаа байырлалының үезинде ойнап-хөглээн кижилер аразынга шагдаалар көскүленнеп кылаштап турарга, сагышка аңчыг-даа чүве чорду. Чаңгыс черде чурттап, ажылдап турар кижилер канчап-ла бот-боттарывыстан коргар апарганывыс ол?! Шагаага кашла санныг орус эштер келген. Бир эвес дамчыыр чугаа эвес болза, шуптузу анаа кады ойнап-хөглээр турган боор бис. Шагаа үезинде бөлүглежип алгаш, орус кижилерни эттээн тывалар-даа чок болган. Өске корум-чурум үрээшкиннери турду-даа ыйнаан. Чүгле бөлүглежип, улус эттээри эвес. Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң дугайында дамчыыр чугаа база шак ындыг үндезин чок деп бодаар мен.

Шимчээшкинге хамаарыштыр «дилир-дидирниң» тыптып келгени долу информацияның чогу, «сут көрбейн, идиин уштуп, даг көрбейн, эдээн астып», ол организацияны экстремисчи, националисчи хөөннерге карап эгелээни. Ооң уламы-биле националдар аразынга эки эвес дамчыыр чугаа тыптыр чүүлге чедирген. Ол дээрге тус черниң совет болгаш партия органнарының частыры-дыр деп бодаар мен. СЭКП ТК-ның Платформазын база катап ажып көрээлиңер. **«СЭКП чааскаан онза эргелиг болурунче чүткүвейн турар болгаш социалистиг ниитилелди чаартыры дээш туржуп турарларның шуптузу-биле политиктиг чугаа болгаш кады ажылдажылга кылырынга белен»** дээн одуруглар ында бар. Тываның демократтыг улусчу шимчээшкининиң программазын амга чедир республика солуннарынга парлаваан ол солуннарның органнары боор турар партия болгаш комсомол комитеттери кады ажылдажылгага белен эвес азы тура чогунуң херечизи деп, мээң-биле чугаалашкан хөй номчукчулар санап турар. Чурттуң өске девискээрлеринде ындыг хөй-ниити организацияларының программаларын солуннарга парлап, бодунуң сөзүн ук организацияларга хамаарыштыр чугаалаар арганы чонга берип турар. Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң программазында экстремисчи, националисчи чүүлдер чок чорду. Ук шимчээшкининиң ажыл-чорудулгазы алызы барып, экстремисчи, националисчи апаар дээн бодалдар база бар. Ындыг болбазын дээш чүнү кылгая бис? Арменияда, Азербайджанда болуушкуннардан чаңгыс талалыг түңнелдерни үндүрүп турар эвес бис бе?

Мээң бодалым мындыг. Тывада тыптып келген шимчээшкин демократчы, интернационалчы апарып болурунуң үндезини бар. Ооң составынга, амдызында эвээш-даа болза, орус болгаш өске-даа национал эштер кирген. Оларның эртем-билииниң деңнели база ындыг-ла кудуу эвес. Башкылар, эмчилер, инженерлер, эртемденнер, ажылчыннар, студентилер бар. Коммунистер, комсомолчулар, ССРЭ-ниң улус депутаттары, улус депутаттарынга кандидаттар шимчээшкининиң ажылынга киржип эгелээн.

Ынчалза-даа бистиң кижилерни чүдендирип келир чүүлдер база бар. Партия, совет органнарның удуртукчуларының адынче бодамча чок сөс октаар, алгырыжыр, сыгырыжыр, харын-даа митинг эрттирер дээн саналдар чок эвес. Ол бүгүнү чаа хөй-ниити организациязының тургузукчу хуралынга көрдүм. Холунда мандат чок кижилер безин тура халчып, хуралдың ажылынга киржип, алгырып турду. Бир эвес ындыг кижилер Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң хуралдарынга, митингилеринге моон соңгаар киржир болза, шимчээшкиннин бодунга, националдар аразында харылзааларга кайы хире согуг боорун шимчээшкиннин киржикчилери, удуртукчулары медерел билир ужурлуг.

Республикада корум-чурумнуң байдалының дүвүренчиг кончуг. Ок-бижек хойлап алгаш чоруур аныяк кижилерни каш-ла санныг деп болбас. Бир эвес кем-херек үүлгедип, Тываның демократтыг шимчээшкининиң адын туттса канчаарыл? Митингилерге ук организацияның ажыл-чорудулгазы чеде бээр сүг болза, ону экстремисчи, националисчи хөөннүг кижилер ажыглай берип база болур. Ол бүгүнү болдурбас дизе, Тываның демократтыг шимчээшкининиң киржикчилери интернационалчы кижизидилге ажылын, корум-чурумну быжыглаарын совет, партия, хоойлу-дүрүм органнары-биле кады чүге амдыгаштан эгелеп чорудуп болбазыл. Программаның төлевилелинде аазааашкыннардан практиктиг ажыл-херектерже баштайгы базым ол болбас бе. Бөгүн ол көзүлбейн турар.

Партия, совет дээш өске-даа органнарның киржилгези-биле шимчээшкинге организастыг, удуртукчу угланыышкынны берип болур дээрзиниң чижээ демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң тургузукчу хуралынга көзүлдү. Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиков ийи-үш катап туруп, хуралды эрттирерингe хамаарыштыр сүмени берди. Ооң саналдарын хүлээп ап, хуралды эрттирип турган эштер бүдүлгезинның байдалдан үндүлер.

Бир эвес шимчээшкининиң ажылынга комсомолчулар, коммунистер, республикага ылап-ла социалистиг чаартылганы күзеп турар эштер киржир болза, экстремизмге, национализмге Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкинин бербейн барып болур бис.

«СЭКП бөгүн ниитилелди демократчыдарынга бүгү талазы-биле идигни бербишаан, ооң-биле чергелештир хөй нациялыг улуг чурттуң хемчээлинге сырый каттыштырыкчы рольду күүседип турар боттуг политиктиг күш-түр» дээн одуруглар СЭКП ТК-ның Платформазында бар.

Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининиң тургузукчу хуралынга СЭКП обкомунуң, хоорkомунуң аппарадының орус, тыва националдыг харысалгалыг, холунда мандаттыг чамдык ажылдакчылары бар болду. Мандатты холга алыры дээрге, хөй-ниити организациязы-биле «баштактанчыры» эвес, а ооң кежигүнү болуру азы программазын хүлээп көөрү, кады ажылдаарының оруун дилээри ол эвеспе? Ынчалза-даа оларның хуралга келген сорулгазы билдинмейн барды. Сонуургактар ышкаш, анаа-ла дыңнап алыр дээш келгеннер бе, шимчээшкинге партийжи салдарны чедирер сагыштыг келгеш, арай-ла дидинмейн барганнары ол бе? Азы хурал оларның күзээни-биле эртkени ол бе?

Партияның сырый каттыштырыкчы политиктиг күжү бөгүн ажыл-херек кырында ындыг болбас ужурлуг. СЭКП ТК-ның Платформазында айыткаңы дег шииттирлиг эвес болза, Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкининге партийжи салдарны чедирип шыдаар бис бе? Экстремизмден, национализмден ол шимчээшкин кара чааскаан камгаланып шыдаар бе?

Шаңгыр-оол СУВАҢ.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.00 «Исчи». Уран-чечен фильм. 10.00 [illegible] чулалы. 11.00 «[illegible]ды шилип алдым». Барымдаалыг фильм. 11.30 «Пи» демдек адаа-биле. 12.30 — 13.30 «Делегейни дескиндир». Альманах. 15.30 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Машиналар эвес, алдын-дыр оң». Телефильм. 16.30 «Камчаар дыштаныл турар бис» бөлүктен. «Дилеп чорууптувус». 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Ленинни номчуп тур бис». Социализм хөгжүлдезиниң оруун шилип алганы. 18.30 «Үе». 19.00 Бут бөмбүүнүң дөпчулалы. 19.30 «Эрткен херек» деп мультфильмниң [illegible] 19.40 [illegible] П. И. Чайковский. «Калбак-кара кадыны». Фильм-опера. 21.00 «Үе». 21.30 «Калбак-кара кадыны». Операның уланчызы. 23.20 — 23.45 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Төөгү. 9 класс. XIX чүс чылдың бирги чартыында Россияның культуразы. 9.05 Итали дыл. 10.05 Бистиң садывыс. 10.35; 11.35 Төөгү. 6 класс. Спартактың тура халышкыны. 11.05 Орус чугаа 12.05 «Ш[illegible]» [illegible] кинооператор П. Толмачев дугайында барымдаалыг фильм. 13.45 — 14.55 «Поварлар конкурска чедип келгеннер...» 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Салгынчыгаш». Уругларга дамчыдылга. 19.30 Уругларга фильм. 19.45 Медээлер. 19.50 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Музыка телеабонементизи. 21.15 Т. Хохлова ырлаар. 21.30 Барымдаалыг фильм. 21.45 «[illegible]» өңнүг». [illegible] фильм. 23.45 — 00.10 Мячилиг хоккей. Делегей маргылдаазы. Хереженнер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Уттундурбас хөгжүм кежээлери. К. А. Кулька ойнаар. (Скрипка). 19.35 «Бурунгу вулканның чоогунда». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Урал сыннарының вулкандан тывылганының дугайында». 19.55 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 8.55 Аңнар цириги. 9.40 «Ол болган... болган...» 10.05 Уруглар шагы. 11.05 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 11.10 П. И. Чайковский. «Калбак-кара кадыны». Фильм-опера. 12.30 «Үе». 13.00—14.50 «Калбак-кара кадыны» операның уланчызы. 15.45 Улусчу аялгалар. 16.00 Д. Хармс чогаалчының чогаадыкчы ажылының дугайында барымдаалыг фильм. 16.30 «Экии, музыка!». Л.- В. Бетховенниң симфониялыг чогаадылгазы. 17.30 Венгрия телевидениениң программазы. 18.30 «Үе». 19.00 Аныяктар медээчизи. 19.30 9-ку студия. 20.30 В. Шувалов орус улустуң ырларын ырлаар. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 21.35 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.50 Чугула интервью. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аъш-чем болгаш садып алышкыннар талазы-биле Күрүне комиссиязының Даргазы В. В. Никитин дамчыдылгага киржир. 23.10 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылынга тураскааткан дамчыдылганың уланчызы. 00.25 — 00.50 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 8 класс. Ыраккы Чөөн чүктүң бойдузу. 9.05 Француз дыл. 10.05 Француз дыл. 10.35; 11.40 Биология. 6 класс. Үрезинден дүжүтке чедир. 10.55 Эрудиттерге дамчыдылга. 12.00 «Англи вальс». Уран-чечен фильм. 13.05 Ритмиг гимнастика. 13.35 — 15.05 «Хүлээлге күүседикчизи». Уран-чечен фильм. (КУР). 17.00 Ю. М. Нагибин-биле ийи ужуражыышкын.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Кодээ амыдырал». «Кандыг чурттап чор сен, малчын?». «Бот-орулга-чарылга болгаш аренда керээзи». 19.00 Киножурнал. 19.10 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Кызылдың хоорай партконференциязынга уткуштур». «Ажыл ээлчээниң соонда». «Кеземче хрониказы». 19.40 Медээлер. 19.45 Чарлалдар. 19.50 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 И. Гайдн. «Чаңгы». Концерт. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 «Силерге ырлап берейн». Бот-тывынгыр ырының Москва клувунуң 30 чыл болганынга. 23.35— 00.55 «Экран мастерлери». Кинорежиссер А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы салым-чолунуң дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколовтуң концерти. (Фортепиано). 19.55 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.05 «Экии, музыка!». 10.05 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылының дугайында. 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Музыка эртинези. В. А. Моцарт. Р. Шуман. Концерт. 16.55 «ТелеЭКО». Журнал. 17.25 Уруглар шагы. 18.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 18.30 «Үе». 19.00 Чурукчунуң мастерскаязында. В. Ахунов биле Т. Мирджалилов. (Узбек ССР). 19.30 «Эрги моданың комедиязы». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Телетаныжылга. ССРЭ-ниң улустуң артистери Е. Максимова биле В. Васильев. 23.10 И. С. Бах. Концерт. 23.25 «Киилдер». (Экономика болгаш мөзүшынар, азы Кижиге чүү херегил?») 23.45—00.10 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 Информатиканың болгаш санал-га техниказының үндезиннери. 11 класс. ЭСМ өөренириңге дузалыг. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Музыка. 5 класс. М. П. Мусоргский. «Делгелгеден чуруктар». 11.05 Авам, ачам база мен. 12.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссер А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 13.20 Ф. И. Шаляпин аттыг Бүгү-российаның IX опера фестивалы. 14.05 — 15.15 «Баштайгы өөрүшкүлер». Хөй сериалыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 17.50 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Көрүнчүк». Обьтуң суг курлавырларын камгалаар дугайында. (Новосибирск).

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 19.00 Тыва АССР-ниң Күрүне телерадиозунуң симфониялыг оркестриниң концерти. 19.30 «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар». «Чурттаарга орай-бажыңы — 2000». «Кошку агитация — пропаганданың дээштиг хевири». Медээлер. 20.05 Медээлер. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Молдавияның күрүне консерваториязының педагогтарының болгаш студентилериниң концерти. 23.25 «Ада хөөрүнүң чалымы». 23.55—01.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссёр А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Е. Иванова ырлаар. 19.50 Барымдаалыг фильм. 20.10 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.15 — 20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Четверг

АПРЕЛЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 «Эрги моданың комедиязы» Уран-чечен фильм. 10.15 Объектив. 10.50 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Сенегал телевидениениң аас чогаал программазы. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Орус эмнелгениң ажыл хүннери» барымдаалыг фильм. 16.05 Мультфильмнер. 16.30 «Эфиопия бөгүн». Кинопрограмма. 17.00 «Алдын шайба» клубтуң шаңналы дээш. 17.45 «Цивилизацияның салым-чолу». Философчу беседалар. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Мээң Чайковскийим». В. Клиберн-биле ужуражыышкын. 22.15 Камера делегейже көрүп тур. 23.10 «Танцы, танцы, танцы... 23.40—00.05 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15; 9.25 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.45 Бойдус эртеми. 4 класс. «Таанда мен мен бе?». 8.55 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Биология. 8 класс. Кодээ ажыл-агыйның амытаннары. 11.00 «Бурда моден» сүмелеп тур. 12.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссёр А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 13.10 Ритмиг гимнастика. 13.40 «Челээш» телефильмниң баштайгы көргүзүү. Час байырлалын (новруз) Азербайджанга эрттиргениниң дугайында. 14.10— 15.20 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Медээлер. 19.05 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар». «Чугула интервью». «Кадыкшыл неделялары». «Хамааты камгалалының билиглерин — кижи бүрүзүнге». 19.35 «Өңнүктер-биле ужуражыышкын». Хакас автономнуг областың культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары дамчыдылгага киржир.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Концерт. 23.10—01.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчытканы. «Шинель». Уран-чечен фильм. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

Пятница

АПРЕЛЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 «Алдын шайба» клубтуң шаңналы дээш. 9.30 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 10.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 11.30 «Чуртта, Чер!». Экология программазы. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Доштa бора-хөкпеш». 16.45 Алдын сайгылгаан. 17.15 «Чүс-чүс чылдарның ханызындан». Кыргыстарның көшкүн чаңчылдарының дугайында. 17.50 ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Н. Гоголева орус болгаш совет авторларның шүлүктерин, чогаалдарын номчуур. 18.30 «Үе». 19.00 Депшилге. Информация. Реклама. 19.30 А. Онеггер. Концерт. 19.40 В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. «В. И. Ленинниң портрединге штрихтер». 1-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Көрүүшкүн». 23.15 «Ол болган... болган...». 23.35—23.50 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.45; 9.35 Бистиң долгандыр турар хүрээлел. 2 класс. Сээң-биле найыралдажыксап тур мен. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 География. 6 класс. Биосфера. 11.05 «ТелеЭКО». Журнал. 12.10 Барбара Гужиньская ойнаар (скрипка). (Польша ТВ-зи). 12.50 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. 13.40 «Бис-биле кады, бис ышкаш, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 14.40—15.50 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Уругларга фильм. 19.10 Медээлер. 19.15 Медээлер. 19.20 «Овур-хевир» деп видеоканал. Сибирьниң национал театрларының фестивалы. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 21.15 «Адааргаванар». «Тудугжу» кооператив болгаш оон даргазы В. И. Туманов дугайында телефильм. 21.50 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 21.55 «Бүгүде, экии». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. (Грузия). 00.15—00.50 «Катап тургустунуушкун».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 «Сантыышкын». Сергей биле Николай Радченколар. 19.20 «Монополия». Бичии бүдүрүлгелерниң хөгжүп-сайзыраарының дугайында. 19.50 Ф. Шопен — Концерт. 20.00 Бүгүдеге спорт. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Бистиң садывыс. 9.00 Мультфильмнер. 9.20 Алдарлыг спорт мастери, чурукчу, профессионал аян-чорукчу Ф. Конюховтуң дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.50 «Тиилекчилер». 10.50 Поэзия минуталары. 10.55 «Кижи институду». Секс культуразының дугайында чугаа. 11.55 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. 5 сериялыг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. (ГДР). 13.35 «Партнер». Коммерцияның медээчизи. 14.05 Телефильм. 14.55 «Спектр». 15.25 «Дириг амытаннар оранында». 16.25 «Байдал». Политиктиг чугаалар. 17.25 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Афганистанның аялгалары». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 Г. Козинцев режиссерның фильмнери. «Лир хаан». 1-2 сериялары. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью! 21.40 Телескоп 22.00 «Катка бажы каткан эвес». С. Альтов чогаалчының бенефизи. 23.25—00.55 «Кай-кай-кайнаар? Азы поп-музыкалыг, буффонадалыг, реминисценциялыг провинциал комедия». Күүседикчилер: И. Корнелюк, Н. Броневицкая.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Хомудал». Уран-чечен фильм. 9.40 Бүгүдеге педагогика. 10.40 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 11.40 Видеоканал «Совет Россия». 14.10 Видеоканал «Студия ТФ». «Дүшкен бүрүлер» барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги кезээ. 16.00 2-ги кезээ. 16.55 3-кү кезээ. Мультфильм. «Мен 54 харлыг апарганымда». Уран-чечен фильм. 19.25 Депшилге. Информация. Реклама. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 21.00 «Үе». 21.30 «Вайгач». Телефильм. 22.20 Чурукчулар дугайында расскастар. К. Васильев. 22.55 «Дүнеки сеанс». «Вальс, вальс, вальс». Киноконцерт. 23.30 — 01.05 «Ынакшыл анатомиязы». Уран-чечен фильм. (Польша).

Воскресенье

АПРЕЛЬ 8
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 «Ада-чуртунга бараан болуру». 11.00 Эртенги хөглээшкинниг программа. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. 5 сериялыг уран-чечен телефильм. «Өлүм архиви». 4-кү сериязы. 14.15 «Кадыкшыл». 15.00 Бөгүн — Агаар халдаашкынынга удур камгалал хүнү. 15.15 «Музыкалыг киоск». 15.45 «Кодээден дамчыдылга». Панорама. 17.00 Уругларга информас-публицистиг программа. 18.30 Фотоконкурс «Чер — бистиң ниити бажыңывыс». 18.35 Ж. Сарман. «Мамуре». Фильм-шии. 21.00 «Үе». 21.30 «Мөңге чүүлдер дугайында бодалдар». 21.45 «Гжель». 22.35—23.35 «Балет... балет...»

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильм. 8.25 «Шартял». Чаңчылдар. 8.50 «Аажы-чаңы деңдески ашак». Уран-чечен фильм. 10.20 «Мээң эртемим — башкы». Телефильм. 10.40 Аът спорту. «Ливерпульдуң стипльчези». 11.10 «Силерниң үнер үенер, артист». Любовь биле Виктор Анисимовтар. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Видеоканал «Совет Россия». 15.00 Л. Бондаренко (баян) ойнаар. 15.10 «Планета». 16.10 Л. Кристи режиссерның фильмнери. «Лейтенант Шмид». «Кежээки поездиге чаңгыс билет». 16.45 Телемарафон. РСФСР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң фондузунга ачы-буян чедирилгезиниң концерти. 19.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00 Ачы-буян чедирилгезиниң концертиниң уланчызы. 21.00 «Үе». 21.30—00.35 Ачы-буян чедирилге концертиниң уланчызы.

КИНО

АПРЕЛЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Тоянчы болгаш куу куш» (КУР) 9.10, 11.10, «Бедик бажынга улус аргыштырар херекселдиң солагай талазындан» (Франция) 13.20, «Мөге даңгырак» (Индия, 2 сериялыг, 15.30, 18.30, Видеозалга: «Итали ёзу-биле өглениишкин» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сервантес делгерезин!» 8.30, 12.00, «Сери соңгазындан коргуудар хоютку» 10.10, 13.40, 15.30, «Ак сөөк» 17.20 21.20, «Зита биле Гита» (2 сериялыг) 19.00. Видеозалга: «Пингвин төлү Лолонуң ужуралдары» 10.00, «Согдианадан келген уруг» 12.00, «Өжээн негээшкини болгаш хоойлу» 14.00, 19.40, «Төрээн төлү» (2 сериялыг) 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Чаа кинолар чыындызы 12.00, «Чедиишкинниң кайгалдары» 14.00, «Бедик бажынга улус аргыштырар херекселдиң солагай талазындан» 16.00, «Хосталганың кыйгызы» (2 сериялыг) 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Башкарыкчының ужудуушкуну» 10.00 «Дургуннар» 11.50, «Крокодил Данди-2» (Австралия, 16 хар четпээннер кирбес) 13.40, 15.50, 18.00, 20.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Чечектиг шар» 14.00, «Бүгү-ле ынакшыл ол ышкажыл» 17.10 19.20 шактарда.

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Букшураан доллар» (Венгрия) 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00. Видеозалга: «Итали ёзу-биле өглениишкин» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда

«ПИОНЕР»: «Коргудуушкуннар» (Польша) 9.00, «Хоютку» (2 сериялыг) 10.20, 13.00, «Мөге даңгырак» (Индия, 2 сериялыг) 15.40, 18.20, «Федор Кузькинниң амыдыралындан» (2 сериялыг) 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кедээшкин» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Чараш чорук өрээли» (КУР) 16.50, 20.10, «Дургуннар» (Франция) 15.00, 18.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Ынакшаан эр кижи» 17.00, 19.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34-98: 3-41-23: ◆ үлетпүр — 3-34-49: 3-36-73: ◆ агроүлетпүр — 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аамазы. Тиражы 28000 экз.

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 397. ТС — 00278.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 3
вторник
№ 77 (14277)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 чеп.

СОҢГУ ЧҮК УЛУСТАРЫНЫҢ АССОЦИАЦИЯЗЫ ТУРГУСТУНГАН

Чурттуң делгем девискээрлиг районнарының үндезин чурттакчыларының сонуургалын март 31-де болуп эрткен Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының съездизинге тургустунган ассоциация камгалаар.

Хуралга келген бүгү делегацияларның төлээлери биче улустарның берге байдалдарының дугайында чугаалаан. Ооң чылдагааны чаңгыс — ол дээрге тус черниң чурттакчыларының турар девискээринге министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыл-агый холгаарлаашкыны, национал политикага хажыдыышкыннар, социал чыдып калган чорук, экологтуг байдалдың кескүзү-биле баксыраан.

Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының ассоциациязы бодунуң программазында эвээш санныг улустарның политиктиг, социал болгаш экономиктиг эргелерин боттандырарынга, амыдыралдың болгаш бойдусту ажыглаарының чаңчыл болган овур-хевирин катап тургузары-биле сырый холбашкак оларның культуразының онзагай талаларын камгалаарынга идепкейлиг-биле салдар чедирерин, Соңгу чүк улустарының чурттап турар девискээриниң бойдус камгалалын контрольдаарын боттандырарын айтып турар. Бо сорулга-биле ассоциация оларның сонуургалын күрүне, ажыл-агый, суд болгаш өске-даа органнарга база албан черлеринге төлээлээр.

Уставта көрдүнгенин ёзугаар, чүгле Соңгу чүк улустары эвес, Ыраккы Соңгу чүктүң, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң биче улустарының амыдыралчы сонуургалын чоок көрүп турар кандыг-даа нацияның кижизи ассоциация кежигүнү болуп болур.

Съездиниң делегаттары Декларацияны хүлээп алган. Девискээрниң чээрби алды улустарының чүгле чедизи национал автономиялыг болуп турарын документиде айтып турар. Эвенкилерниң, нанайларның, саамнарның, селькуптарның болгаш совет Соңгу чүктүң өске-даа төлээлериниң күрүне, экономика болгаш эрге-хоойлу структураларының чок болуп турары каттыжылга чорудугларың, национал бот-медереелдиң катап тургустунарын нарыыдадып турар. Ынчангаш национал районнарны база кодээ Советтерни катап тургузары-биле чергелештир төрел бөлүк болгаш төрел салгал Советтери, старейшиналар Советтери ышкаш бот-башкарылганың ындыг хевирлеринче эглири чугула деп, съезд санап турар.

Девискээрниң үлетпүрге шиңгээдип алыышкынының принциптерин эде көөрүн, бойдус курлавырларының ажыглалы-биле холбашкан кандыг-даа улуг хемчээлдиг төлевилел эвээш санныг улустарның девискээр ассоциациязының экспертизазын албан эрткен турарын съездиниң киржикчилери Декларациязында негеп турар.

Делегаттар боттарының чаңгыс чер-чурттугларын сагыш-сеткилин көдүреринче, бодунуң амыдырал-чуртталгазының эде тургустунуушкунунче идепкейлиг киржиринче кыйгырган. Чүгле национал чаңчылдарга база социалистиг идеалдарга шынчызы-биле быжыглаттынган боттарының күжү болгаш угааны-биле келир үени магадылап болурун Декларацияда чугаалап турар.

НИИТИ САГЫШ САЛЫЫШКЫН ХЕРЕК

Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының съездизи

Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының съездизиниң март 31-де ажылын уламчылааны Кремльдиң Улуг ордузунга уран чүүл кылыгларының делгелгези Соңгу чүк улустарының кайгамчык салым-чаяанныын бадыткап көргүскен. Ынчалза-даа ол өөрүшкүнү дүвүрел база солуп турар. Дылды, культураны, чурттап чаңчыккан черин, амыдыралчы овур-хевирин камгалап арттырар айтырыг тургустунган.

Соңгу чүктүң чээрби ажыг аңгы сөөк-язы улустарының моон соңгааргы салым-чолун тодарадыры — съездиниң сорулгазы. Эвээш санныг улустарның мурнунда тургустунган сорулгаларның дугайында чыышка келген бүгү кижилер чугаалап турганнар. Кол айтырыглар болза, министерстволарның болгаш ведомстволарның үндезин чурттакчыларның турум черлеринге холгаарлаашкыны, национал политикада хажыдыышкыннар, социал хөгжүлде чок чорук, экологияның аажок баксырааны болуп турар.

Санал бергеннер — Таймыр автономнуг округтуң ассоциациязының президентизи, долган Н. Н. Большаков, «Кангаланский» совхозтуң ивижизи, чукча А. С. Гыргольхау, Национал школалар эртем-шинчилел институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, эвенк З. Н. Пикунова, Якут АССР-ниң Соңгу чүк улустарының ассоциациязының президентизи, эвенк А. В. Кривошапкин, Алыгджер суурнуң участок эмнелгезиниң кол эмчизи, тофа Р. А. Киштеева, Сахалин областың Соңгу чүк улустарының ассоциациязының чөвүлелиниң даргазы, орок Н. В. Соловьев, Сургуттуң аңныыр совхозунуң аңчызы, ханты И. И. Сопочин. «Восток» колхозтуң партком секретары, нивх Г. Н. Псягин, ССРЭ-ниң улустуң депутады, нанай Е. А. Гаер болгаш өскелер-даа ол дугайын чугаалап турганнар.

Эргежок чугула бүрүн эргелерни тыпсыры-биле автономнуг округтар дугайында хоойлуну ажылдап кылыры чугула деп санал база үнүп турган. Соңгу чүк улустарының бот-эргелелиниң болгаш эрге-хоойлу камгалалының хевирлерин сайзыраңгайжыдары база негеттинип турар.

Санал бергеннериң бодап турары-биле алырга, кол айтырыг — чер дугайында айтырыг болур. Тундрага ындыг хөй вездеходтарның, ындыг хөй экспедицияның херээ бар бе? Совхозтарның иви оъттаар черлери ам чок апарган. Черниң участок бүрүзү тодаргай ээлиг болур ужурлуг. Съездиге херээженнер дугайында айтырыг база тургустунган. Оларның акша-шалының эде көөрү чугула. Поляр дээрбээниң ындында кижилерниң чаңчыл болган харылзааларын база экижидер херек. Экологтуг тургус национал парктыы тургузары, Эвенк автономнуг округту арыг агаарлыг чер кылдыр арттырары чугула деп айтырыг тургустунгулаан.

Национал биче улустар боттарынга артык эргелер болгаш чиигелделер негевейн турарын чугаалааннар. Олар боттарының күш-ажылын чүс-чүс чылдарда кылып келген үүлезинче угландырарын негеп турар.

Ол бүгү ажылдарны кылып чорударынга Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының ассоциациязы магадылал болур деп идегел бар. Ол организация Соңгу чүктүң эвээш санныг улустарының политиктиг, социал болгаш экономиктиг эргелерин боттандырарынга, оларның культура талазы-биле онзагай чүүлдерин камгалап арттырарынга, чаңчылдарын болгаш ёзулалдарын катап тургузарынга идиг бээр ужурлуг.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Президентизиниң ССРЭ-ниң Дээди Совединге угуулгазы

«Херээженнерниң байдалын экижидер, нени болгаш чашты камгалаар, өг-бүлени быжыглаар талазы-биле соңгаарлаттынмас хемчеглер дугайында» доктаалды мурнады көөр чурум ёзугаар чугаалажып көөрүн болгаш хүлээп алырын ССРЭ-ниң Дээди Совединге саналдап тур мен.

Ол дээрге чүгле өйү келген социал-экономиктиг айтырыг эвес-тир. Бистиң ниитилеливистиң амыдыралының үндезиң айтырыының дугайында, ооң амгы болгаш келир үезиниң дугайында чугаа чоруп турар. Өске адырларда ажыл-херектиң байдалы кайы-даа хире чидиг болза, нелер болгаш чаштар дугайында сагыш салыышкын чүден артык болур ужурлуг. Оларже кичээнгей — кандыг-даа ниитилелдиң, хамыктың мурнунда социалистиг ниитилелдиң культуразының, хөгжүлдезиниң эң чугула көргүзүглериниң бирээзи болур.

Ындыг турбуже, бо талазы-биле шыдажыр арга чок байдал тургустунган. Бүдүрүлгеге-даа, бажың ажылынга-даа херээжен кижиге онаашкан ийи дакпыр чүък, оларның күш-ажылын организастаарында, кадыкшылын камгалаарында, социал-амыдырал хандырылгазында чедир бодап кылдынмаан чүүлдер херээженнерниң амыдыралын дыка нарыыдадып, оларның кадыкшылынга, өг-бүледе байдалынга, чаштар кижизидеринге салдар чедирип турар. Күрүне пособиелериниң болгаш чиигелделерниң ам күштүг болуп турар системазы дыка хөй өг-бүлелерниң материалдыг чаагай чоруун болур-чогууру-биле хандырбайн турар. Ылаңгыя хөй уругларлыг өг-бүлелер, бот нелер, уруглар бажыңнарынга болгаш уругларның өске-даа тускай албан черлеринге кижизиттиргеннер дыка берге байдалда.

Амгы үеде нени болгаш чашты камгалаарының, өг-бүлени быжыглаарының бүгү талалыг күрүне программазы белеткеттинип турар. Ону ажылдап кылырын дүргедедир айтыышкынны берген мен. Ооң-биле холбаштыр орулгазы эвээш өг-бүлелерниң байдалын экижидер талазы-биле бирги ээлчегниң хемчеглерин амдыгааштан, соңгаарлатпайн боттандырары эргежок чугула апарган болгаш аргалары бар дээрзинге бүзүреддиг мен.

Чаштарга күрүне пособиелерин тыпсырының хемчээлин, чурумун болгаш нелерниң, божуурунуң шөлээлериниң болгаш чаш уругну азыраарының шөлээлериниң хуусаазын үндезини-биле эде көөрүн саналдап тур мен.

Ниитилел бүдүрүлгезинге күш-ажыл-биле чаштар кижизидилгезин дүүштүрер арганы бээр таарымчалыг байдалдарны ада-неге күрүне тургузар хүлээлгелиг. Ажылдың өскерлиичел графигин, долу эвес ажыл хүнүн тургузарының улам калбак аргаларын хоойлужудулга чурумун ёзугаар көөрү чугула. Күштүг болуп турар хоойлужудулганың бо талазы-биле адаларның, азыракчыларның, өг-бүлениң чаш уругнуң кижизидилгезинге дорт киржип турар өске-даа кежигүнүнүң эргелерин кызыгаарлап турары база чөп эвес деп санаар мен.

Саатты херээженнерниң, нелерниң күш-ажылын болгаш эмнээшкинин организастаарының дугайында хөй-хөй нормаларны болгаш дүрүмнерни эде көөрү эргежок чугула деп санап тур мен. Херээженнерниң күш-ажылын чиигедир, психофизиологтуг болгаш хар-назы онзагай талаларын шын барымдаалаар талазы-биле боттуг байдалдарны тургузары дээш совет болгаш ажыл-агый удуртукчуларының харыысалгазын бедидерин саналдап тур мен. Херээженнерге болгаш элээдилерге аар болгаш хоралыг мергежилдерниң дaңзызын, ажылдың нормазын эң кыска хуусаада эде көөрү, херээженнерни дүнеки ажылдарга ажылдадырын кызыгаарлаары, а чаш уруглары херээженнерге хамаарыштыр ону шуут болдурбазы чугула. Хоралыг ажылдарда хаара туттунган херээженнерниң кадыкшылын камгалаарын хандырар шиитпирлерни дарый хүлээп алыр херек.

Чаштарны эмзээр болгаш нелерниң божуурунга дузалаар эмнелге-профилактика албан черлерин тударынга болгаш дериг-херекселдерби-биле четчелээринге, эргежок чугула херекселдерни болгаш эмнерни, чаштарның аъш-чем продуктуларын даштыкыдан садып алырынга валюта акша-хөреңгизин калбартыры онза чугула деп санап тур мен.

Саналдаттынган бо хемчеглерни боттандырарынга немелде, харын-даа эвээш эвес чарыгдалдарны негээри чугаажок. Ынчалза-даа ол сорулгаларга акша-хөреңгини күрүне чарыгдалдарын кызырганының болгаш бодүүрүчүткениниң күсели-биле чедип ап болур. Бо бүгү чүүлдер чаш уруглар миллион-миллион өг-бүлелерниң материалдыг чаагай чоруун көскүзү-биле экижидер арганы бээр. Ол ышкаш хөй чүүлдерни республикаларның, областарның, бүдүрүлгелерниң курлавырларының күсели-биле кылып болур. Мында кол чүүл — айтырыгларны чогууру-биле билир чорукту болгаш оларны шиитпирлээри дээш сонуургалдыг хамаарылганы тургузары болур.

М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Президентизиниң Литва ССР-ниң чонунга Кыйгырыы

Литва ССР-ниң хүндүлүг хамаатылары!

Чуртка берге үеде силерге кыйгырыгны кылып тур мен. Литва ССР-ниң Дээди Совединиң бо чылдың март 11-де шиитпирлери бистерниң шуптувусту берге байдалга таварыштырды. Республиканы Совет Эвилелинден дораан-на аңгылап, чарар дээн Литваның амгы удуртулгазының оралдажыышкыннары, чаңгыс талалап негелделиг хөделир дээн ооң шилип алган тактиказы республиканың бүгү чонунуң —литваларның болгаш литва эвестерниң-даа таарымчалыг амыдыралын база айыыл чок чорууң кыжаныышкынга таварыштырып, чуртка ханы сагыш-сеткил дүвүрээшкинин болдуруп турар.

Республиканың, ооң чонунуң салым-чолунга, бүгү чурттуң эрге-ажыктарынга хамаарышкан өскерилгелерни далаш-биле, чаңгыс-ла дүне, сүмележилге болгаш чугаалажып көрүүшкүн чокка Конституцияга кирип, шиитпирлерни хүлээп ап турары чүүлдүг бе, ынчаш?

Политика талазы-биле сарыыл чок чорукту кылырындан ойталаарынче ССРЭ-ниң улус депутаттарының III Съездизи кыйгырган болгай. Сарыылдыг угаанче ол кыйгырыгга Литваның удуртулгазы харыысалга чок болгаш карышкак шиитпирлерни улаштыр хүлээп алыры-биле харыылаан. Ындыг хөделиишкин Литва ССР-ниң эвилелдешкен өске республикаларга, ниитизи-биле Совет Эвилелинге удурланыштыр тургузуп, бистиң улустарывыстың аразынга төөгү талазы-биле тургустунган харылзааларны болгаш кады ажылдажылганы божаңнадып турар.

Литвада кылдынып турар хөделиишкиннерниң кандыг-даа шынныг үндезини чок. Совет федерацияның үндезин айтырыгларын демократтыг үндезинге херек кырында чогум-на шиитпирлеп эгелээн үевисте ындыг хөделиишкиннерни боттандырып турарлар-дыр.

Бо талазы-биле бистиң туружувус кандыгыл? Бистиң туружувус чуртувустуң бүгү улустарының хостуг болгаш бот-амыдыралдыг хөгжүүрүнүң идеяларынга, оларның бот-башкартынар талазы-биле дүрүм ёзугаар эргелерин база бүрүн эргезин хүндүлеп көөрүнге шынчы болуп турар. Ол шынчы чорук литва улуска бүрүнү-биле хамааржыр.

ССРЭ-ниң составынга, ооң-биле харылзааны үспейн, ёзулуг бүрүн эргени боттандырары болдунмас деп силерни бүзүредирип ам оралдажып турар-дыр. Ол оралдажыышкынны кылырда шаандакы эрги сеткил хомудаашкыннарын өөскүдүп, кады чурттап келген амыдыралдың чүгле багай талаларын кедергей көргүзүп, ажыглап турар. Ийе, эрткен үеде эвээш эвес багай чүүлдер турган-на харын, оларны бистер бир дөмей буруу шаап турар бис. Ындыг чөптүг эвес чүүлдер чүгле литва улуска хамааржыр эвес-ле болгай. Бистиң чуртувустуң кайы-бир чону амгы үеде өжегерээн азы өш-биле дорамчылаткан дээр хөөн-биле эде тургустунуушкуннуң политиказын кым-даа буруудадып шыдавас.

Хөй чылдарда чаңгыс бажыңга чурттап келдивис. Ол үени чүгле багай сөс-биле демдеглеп болур бе, ынчаш? Литваның литературазы болгаш шүлүглели, театры болгаш кинозу, хөгжүмү болгаш архитектуразы, өөредилгези болгаш спорту совет культураның хөй янзы хевирлеринге астыгып, чиде берген деп бе? Силерниң үлетпүрүңер болгаш кодээ ажыл-агыйыңар дем каттыштырган күш-ажылга, өске республикаларның акы-дуңма дузазы-биле хөгжүп келбээн деп бе? Берге үелерде чурттуң өске улустарынга Литва боду найыралдыг холун сунмаан деп бе? ССРЭ Конституциязы литва хамаатыларның бадылаашкыннары-биле быжыглаттынмаан деп бе, бүрүн эргелиг республика — Литва ССРЭ Конституциязын хөй чылдар дургузунда ак сеткилдиг болгаш шынчызы-биле сагып келбээн деп бе?

Литваның амгы удуртукчуларының чарылдырыкчы хөделиишкиннери ССРЭ-ниң өске республикалары-биле экономиктиг, эртем-техниктиг болгаш өске-даа харылзааларга салдарлыг болбас деп силерни бүзүредирип оралдажып турар-дыр. Ынчаарга оларның ындыг оралдажыышкынында барымдаа чок. Чүге дээрге ол харылзаалар удур туржуушкуннуң болгаш каржы негелделерниң, бот-боттарын хүндүлешпезиниң, националдар аразының ылгай көрүүшкүнүнүң байдалынга эвес, а чүгле идегежириниң болгаш бот-боттарынга дузалажырының таарымчалыг байдалынга чогумчалыг хөгжүп, чаагай үре-түңнелдерин бээр ийик.

ССРЭ Конституциязын ажыы-биле херекке албас чорук, совет хоойлуларны үрээни, эвилел хүлээлгелерин күүсетпейн барганы бүгү чуртта чөптүг килеңнээшкинни болдуруп турар. Литвада болуушкуннар-биле холбаштыр дендии сагыш човаашкынны болгаш элдепсинииишкинни илергейлээн хөй чагааларны болгаш телеграммаларны ССРЭ-ниң Президентизи, ССРЭ-ниң Дээди Соведи, ССРЭ-ниң чазаа ап турар. ССРЭ Конституциязын камгалаарын, чарылдырыкчыларның таварыштырган хогаралындан Эвилелди камгалаарын кижилер негеп турар. Экономиктиг, политиктиг, административтиг үглүг, дээштиг хемчеглерни алырын саналдап турар. ССРЭ-ниң составынга Литваның киргениниң сеглүнде аңаа дамчыдып берген девискээрлерни дедир эгидип алыр дугайында айтырыгны Белоруссияда болгаш Калининград области көдүрүп турар.

Республиканың бодунда болгаш оортан дашкаар ону долгандыр байдал ниитизи-биле кедергей чидиглени берген. Бир эвес сарыылдыг угааны дыңнавас болза, болуушкуннар бистиң шуптувуска халаптыг уржуктарны таварыштырар ийик. Ону болдурбас талазы-биле бир эп-сеткилдиг болур ужурлуг бис.

Хүлээп алганы чөрүлдээлиг актыларны дон-дораан күш чок болдурарынче Литва ССР-ниң Дээди Соведин кыйгырган мен. Ону ынчаар кылыр чорук кара чаңгыс шын үндезинге — ССРЭ Конституциязының хемчээлинге бүгү айтырыгларны чугаалажып көөр арганы бээр.

Мээң кыйгырыымны Литва ССР-ниң хамаатылары деткиир дээрзинге идегелди илергейлеп тур мен.

М. ГОРБАЧЕВ.

РЕСПУБЛИКАДА ХОЙ ООЛДААШКЫНЫ

(1990 чылдың март 30-де)

Районнар	1	2	3
Бай-Тайга	21072	11604	11238
Мөңгүн-Тайга	27067	22367	19881
Барыын-Хемчик	23299	16550	15450
Өвүр	43682	10480	10145
Сүт-Хөл	26954	19700	19379
Чөөн-Хемчик	24044	17943	16357
Улуг-Хем	46463	35739	32334
Таңды	42347	35122	29176
Бии-Хем	32247	23292	19108
Тожу	2713	2204	1642
Каа-Хем	20437	15161	13076
Тес-Хем	31002	22396	21348
Эрзин	37022	29211	28203
Кызыл	26740	21925	20061
Республика	**404989**	**283694**	**257398**

Тайылбыр: 1—ниити төрүүр хой, 2—төрээни, 3—ам камгалап алган хураганы.

Сүт саап, садып турарының медээзи

(1990 чылдың март 30-де)

Районнар	Хонукта ниити саалда (кг.)		Хонукта садып турары (кг.)		1 инектен саалда (кг.)	
	1989	1990	1989	1990	1989	1990
Бай-Тайга	1383	1450	1146	1224	3,7	4,2
Барыын-Хемчик	4797	4300	3989	3800	5,1	3,3
Өвүр	507	287	507	287	1,0	0,7
Сүт-Хөл	3367	3102	2821	2519	4,0	3,5
Чөөн-Хемчик	7775	8643	6910	7558	4,4	5,5
Улуг-Хем	13518	12048	12409	10619	5,0	4,4
Таңды	22293	22958	19758	20684	6,3	5,9
Бии-Хем	19877	12180	16190	7540	5,3	3,4
Тожу	1020	805	734	585	2,1	1,7
Каа-Хем	13421	13311	8996	10551	6,2	5,1
Тес-Хем	1985	1956	1475	1158	2,4	3,0
Эрзин	1873	1785	1379	1465	2,6	2,7
Кызыл	9840	9490	8890	8540	5,1	4,9
Республика	**101649**	**92315**	**85204**	**76530**	**5,0**	**4,4**

Бо үстүнде сан-чурагайлардан алырга, эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, ниити республикада сүттү саары болгаш садары кудулаан-дыр. Дүвүрээзиниг байдалда-дыр бис. Моон кол-ла чылдагааны болза, мал чеми чедишпес дээр бис, ынчалза-даа малды ажаап азыраарында ээ-харыысалга чок чоруктар-биле база ону тайылбырлаар апаар.

Бисте бир кол көргүзүг — сүттүң барааныг чоруу болгай. Бо талазы-биле Өвүр, Таңды, Кызыл районнарда байдал эки: кайызында-даа 90 хуу ажыг, а овуржулер сагганы бүгү сүдүн шуптузун күрүнеге дужаап турар. Тес-Хем биле Бии-Хемниң көргүзүү республикада эң-не куду — 59-62 хуу боол турар. Мындыг таварылгада күрүнеге сүт садарының планын канчаар күүседирил?

«Хемчик» совхозтуң албан черлери азы ажылчыннары дирекциядан автомашина хереглей берзе, Андрейни-ле бээрин дилээр. Чоннуң шак ындыг хүндүткелин чаалап ап деп чүве белен эвес. Улус аңаа ынаныр, ооң автомашиназы үрелбес. Боду биче сеткилдиг, ажыл дээнде чажам дивес. Эрткен чылын ол элээн хөй бензинни камнап алган.

ГАЗ-53 маркалыг ооң машиназын бо хүннерде малчыннарга бо-ла көрүп болур. Тайгада бир кыштаг ыяжын ол бо чоокку хүннерде суур чоогунда Шолук-Хову деп черже көжүрген.

ЧУРУКТА: А. Ш. Саая.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-ниң Президентизиниң Литва ССР-ниң Дээди Совединге Кыйгырыы

Литваның амгы удуртулгазы угаан-сарыылдың үнүн дыңнавайн, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң шиитпирлерин херекке албазын уламчылап, ССРЭ Конституциязынга дүүшпес болгаш ажыы-биле туразы улуг база ниити Эвилелди дора көрген байдалдыг чаңгыс талалыг хөделиишкиннерни кылып турар.

Ындыг орук хай-халаптыг болгаш ол чүгле баш мунгаш байдалга чедирер деп чүвени база катап медеглеп тур мен.

Литва ССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарын үстүнде чүүлдерни, Литваның улузунуң — литваларның болгаш өске-даа улустарның эрге-ажыы, оларның айыыл чок чоруу, чаагай чоруу дээш, бистиң бүгү чуртувуста демократияның база делегейде турум чоруктуң салым-чолу дээш бодунуң төөгүлүг харыысалгазын медереп билиринче кыйгырып тур мен.

Ооң мурнунда хүлээп алдынган хоойлуга дүүшпес шиитпирлерни Литва ССР-ниң Дээди Совединиң сессиязынга кандыг-даа соңгаарладыышкын чокка күш чок болдурарын саналдадым. Ындыг базым тургустунуп келген айтырыгларның бүгү комплекизин кара чаңгыс таарымчалыг үндезинге — ССРЭ Конституциязынга дүүштүр чугаалажып көөрүнге арганы тургузар.

М. ГОРБАЧЕВ.

БАШТАЙГЫ ОРГАНИЗАСТЫГ СЕССИЯЛАР

Республикада улус депутаттарының район Советтеринде чаа чыыштың баштайгы организастыг сессиялары эртип турар. Ооң ажылынга чер-чер Советтерниң улус депутаттарынга чаа соңгуттурганнар идепкейлиг киржип турарлар.

ТОЖУ РАЙОН. Район Совединиң улус депутаттары баштайгы организастыг сессиязынга чыглып кээп, ооң ажылынга идепкейлиг киришкен. Улус депутаттарының Тожу район Совединиң даргазын база райкүүскомунуң даргазын ол сессияга соңгаан. Ол албан-дужаалдарга шилилгениң улус депутаттары альтернативалыг байдалга чоруткан. Соңгулдаларның түңнели кандыг болганыл? Организастыг сессияга Тожу район Совединиң даргазынга Дадар-оол Хомушкуевич Мылдык соңгуттан. Владимир Васильевич Содунамы район Совединиң улус депутаттары райкүүском даргазынга альтернативалыг байдалга соңгуп алган.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОН. Район Совединиң организастыг сессиязы аңаа база болуп эрткен. Улус депутаттары Улуг-Хем район Совединиң даргазынга Дандар-оол Хаянгырбаевич Ооржакты соңгаан. Райкүүском даргазынга Бадарчы Сенгиевич Седейни соңгаан дугайында шиитпирни сессия хүлээп алган. Шилилгелер база альтернативалыг болган.

Улуг-Хем районнуң улус чу контроль комитединиң даргазынга сессия Виктор Хулугурович Идамны катап соңгаан.

Улус депутаттарының район Советтериниң организастыг сессиялары республикада бо хүннерде уламчылап турар.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

ДӨЖЕКТИГДЕ ТӨРЕЛ-ТӨРЕЛ МАЛЧЫННАР

«Алдан-Маадыр» совхозтуң незек девискээрин Дөжектиг дээр. Ында Оргу-Шөл бригадазынга хамааржыр малчыннар ажылдап, чурттап турар. Эргип кезиирге солун улус, колдуу-ла төрелдер, адак-ла дизе кудалышкылар. Сактырга, кайывыс-ла шыырак малчын болурул деп чарышкан, маргышкан-даа ышкаш.

Кырлаң ажарга-ла, аал. Орук берге, шаптараазынныг. Ол бөлүк малчыннарның эң улуу Серен Аныяңович Ооржак. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны кижи, ам пенсияда. Совхозунуң хураганын кадарып турар. Өөнүң херээжен ээзи Ыштыг-биле хуузунда мал-маганныг. Ол хойлары төрүп турар чорду. Шын харын, барып-барып малчын кижи боду хуузунда мал чок турарга, атка таарышпас, ыянчыг ыйнаан. С. А. Ооржактың ажыл, амыдыралы солун. Мурнунда ол каш чыл улаштыр Шекпээр хойжу бригадазын удуртуп келген. Ат-сураглыг-даа турган. Малчыннавышаан, өөрүн удуртуп баштап турган. Хүндүс хой кадарар, а кежээ-ле аалдарны кезип чоруптар. Ынчаар ажылдавас болза хоржок. Боду 100 хойдан 100—120 чедир хураганнарны доруктуруп ап турган, а бригадазы 100 хойдан хураганны черле 87-деп кудулатпаан. Бир хойдан дүк 2—2,5 килограмм. Ам-на харын бо малчыннарның көргүзүү кудулааның Серен Аныяңович кайгап чугаалап олурар. Ооң чылдагааны чүдел? Малчыннарның азырадыкчы хөөнче киргени аажок. Малды эмин эрттир чылыглаар апарган. Ынчангаш ол аарыычал, хээрек. Уксаазы база будалган. Ооң уламындан ам 100 хойдан 70—85 хураганнарны алырга, эки деп санап турар. Дүк шуут дыка кудулаан: 1 хойдан 1,2 килограмм.

Совхозка өшкүнү арбындады өстүрер болза эки деп, С. Ооржак санап турар. Чүге дизе ооң дүгүнүң өртээ аажок улгаткан. Дөжектиг дээрге өшкү малга тергиин таарыжыр оран.

Серен Аныяңовичиниң бир дуңмазы Доржу Ооржак республиканың эң шыырак малчыннарының бирээзи чораан. Каш удаа чемпионнап-даа турду. Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан кижи. Алышкылар нелээ алдар-суураглыг. Ам оларның салгакчылары төрээн черин кызымак күш-ажылы-биле алдаржыдып чоруур. С. Ооржактың кожазы—кады төрээн дуңмазы Чуруш. Эрткен чылын Чуруш Аныяңовна республика Наадымынга киришкен. Бо өг-бүле ам 20 ажыг чыл дургузунда малчыннап келген. Кыштаанда чунар-баштары-ла кылып алган. Өдек-кыштааның девискээри арыг-силиг, артында делгем кылдыр кестүр. Анаа электри шугумун 1988 чылда киирген.

Эрткен чылын бо өг-бүле аренда керээзи-биле ажылдааш, 2000 ажыг рубльди немелде төлевирге алган. 27 тонна сигенни күзүн белеткээш, боттары сөөртүп алган. Ам ону малынга берип, онча-менди турарлар. 100 хойдан 87 хураганны доруктургаш дужааган. Чуруш биле Бопуяк Ооржактарның бажыңынга кире бээрге, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии баштады шаңналдар-ла хөй.

Өг-бүле 9 уруглуг. Оларның өөредилгези, кижизидилгези магалыг. Улуг оглу Олег Ак-Довуракта чолаачы. Сашазы совхозтуң мурнакчы чолаачызы. Алышкылар хостуг үеде келгеш, ада-иезинге бо-ла дузалажы каап тар. Уруу Надя Барнаулдун көдээ ажыл-агый институдун дооскаш, оон узбек күдээ эдертип эккелген. База дээди эртемниг специалист. Бо аныяк интернационалчы өг-бүле «Улуг-Хая» совхозта. Надя малдың кол эмчизи, а Есенбек кол зоотехник.

Бир оглу Очур ада-иезиниң дузалакчызы тургаш, ам шериг албаның Арменияның Ленинакан хоорайда эрттирип турар. Мергени Саратов хоорайда башкы училищезинде, уруу Орланмаа Абаканда даштыкы дыл баш кызының мергежилин чедип алыры-биле өөренип турар. Шолбан ортумак школаны дооскаш, ам ада-иезинде дузалажып турар. Ийи кижизи школада сагылга-чурумнуг, эки өөренип турарлар. Кайы хире магалыг өг-бүле-дир че?

Чуруш биле Бопуяк Ооржактар совхозунуң мал-маганын онча-менди ажаап, азыраарындан аңгыда, боттарының хуузунда ажыл-агыйын хөгжүдеринче база улуг кичээнгейни салып келген. Чылдың-на 100 ажыг килограмм дүктү, 80 килограмм хире саржагны, 1,5-2,5 тонна эътти дужаап турарлар. Кежээ улус черле шыдаар.

Бо чылын малчыннарның Наадымы болур деп медээни дыңнааш, олар улам сорукту ажылдап турар. Бир хойдан 1,5 килограмм дүктү дужаар, хой бүрүзүнден хураган алыр, 30 тонна сигенни белеткээр сорулганы салган ажылдап турар. Ам оларда кыштаглаашкынның эртип турары эки.

Хеймер-оол МОНГУШ.
«Алдан-Маадыр» совхоз.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ КОЖАЛАРЫНГА КҮЗЭЭЙ

Чоокта чаа бистиң республикага Моолдуң Убса-Нур аймааның көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының төлээлери дуржулга солчуп чораан. Оларның бирээзи—Түргэн сумузунуң малчыны Батын Сувд — аймактың ийи дакпыр чемпиону.

Амгы үеде ол төрүүр 650 хойну өг-бүлезиниң кежигүннери-биле кадарып турар. Хоюн чазын төрүдер, март 25-теп апрель 20-ге чедер. Ынча хөй хойну, хураганны кадайы, уруу — үжелээ ажаап, азыраар. Чыл санында-ла 100 хойдан 120 чедир хураганнарны доруктуруп турар. А дүк талазы-биле көргүзүү 1 хойдан 1,5 кг.

Батын Сувд ам 55 харлыг, ооң иштинде 35 чыл дургузунда хой кадарып келген. «Эрес-маадырлыг чорук», Кызыл Тук деп орденнер база «Эрес-маадырлыг чорук дээш» деп хүндүлүг медаль-биле шаңнаткан.

Моол хойжуларның ажылында бир солун чүүл болза, чай дургузунда сүт саар планныг. А Батын Сувд бир хойдан-на 10 килограмм сүт алыр даалгазын күүседип келген.

Бистиң республиканың малчыннарынга «Шын» солун ай санында-ла тускай арынны тураскаадып үндүрүп турарын аңаа чугаалаарымга, бо айда үнер ындыг номерни дамчыштыр Тываның бүгү малчыннарынга байыр чедирерин дилээн кижи. Ынчангаш моол аалчының ол күзелин силер бүгүдеге дамчыттым, эргим өңнүктер.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Батын Сувд.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БЕРГЕ-ЛЕ-ДИР

Эргим редакция, моон соңгаар шыдажыр аргавыс чок апарган, силерже ажыл-херектеривис дугайында бижип ор бис. Ырак-узак «Тере-Хөл» совхозтуң Сарыг-Хөл сүт-бараан фермазының ажыл-ижин каксы-даа бол, таныштыраал.

Бистиң фермавыс суурдан хайыы, чеди-сес километр ыракта туруп турар, ажылдап-чурттаарывыска таарымча чок байдалдар бо-ла тургустунуп келир. Ылаңгыя сүттү бүдүрүп саап алгаш, суурже аппаарының айтырыы мында дыка берге боор турар. Кыжын сүттү доңурганш, дужаап турган бис, а ам сүт доңмас апарган. Сүдүвүс хүн келгеш тудум немежип турар.

Бо кыш биске дыка-ла берге байдалга эртти. Суувус безин бир километр ырак черде. Инектерге болгаш бызааларга соок суг ижиртип кыштадывыс. Совхоз техника быжыглап бээр, оозу орта ажылдавас. Фермада кылыр ажылдар хөй турда-ла, буу-хаа кылгаш, оон база-ла халдып чана бээр. Мынчаар ажылдаарга, биске дыка-ла халалыг боор-дур.

Эрткен чылын совхозувус директору чаа кижи болган. Ынчангаш фермада байдал мурнуку турганындан өскерлип, сайзырап экижээнинден сүт көвүдеп эгелээн. Инектерни электри-биле саарынга өөредип, хайдактап саап турар бис. Биске бо чылын чүс инек кирер механизастаан кажааны кылыр деп турар. Кажааны үезинде ажыглалга кииримтер болза, саанчыларның ажылдаарынга ончуг эки болур.

Совхоз биске мооң мурнунда чылдарда техниканы быжыглап берип турганы шын. Ынчалза-даа ол бээрде эргижирээн трактор бээр, оозу келгеш, орта ажылдавас, үрелип каар. Т-16 деп бир тракторну ийи чыл ажыглааш, фермага эккелген. Ийи-үш кижи холун дамчаан трактор үрелик болган. Амгы үеде ажыглаттынмайн туруп турар. Ынчангаш бистиң хөй техника үрээн атка кирип турар. Биске дузаламчы көргүсеийн келгенинин түңнелинде, планывысты эрткен чылда күүседип шыдаваан бис. Совхозтуң дирекциязындан биске кожуглуг «Беларусь» тракторлар быжыглап бээрин улуу-биле дилеп турар, мындыг улус бис. Бо дугайында мооң мурнунда үргүлчү чугаалажып келген, оон кандыг-даа түңнел чок. Силер биске дузалажыр боор силер дээрзинге бүзүреп ор бис, эргим редакция.

Михаил ИРГИТ.
Ферманың техниктиг ажылчыны.

(Коллективтиң дилээ-биле бижээн).

ШЫНАР—КЛАССТАКЧЫДАН ХАМААРЖЫР

Январь 30-де үнген «Шын» солунда «Алдан-Маадыр» совхозта Кирилов Монгуштуң «Черле ажыктыг-дыр, ынчалза-даа...» деп эгелиг материалынга хамаарыштыр каш сөстү немээр бодадым. Автор аренда керээзиниң ажыктыын айытпышаан, ам-даа чедир кылбайн турар, билдинмес чүүлдерге доктааган-дыр.

Хой, өшкү ажылынга аренда керээзи-биле ажылдаанда орулга киирип алырының бир кол үндезини дүк болур ужурлуг. Ынчангаш ийи таланың керээзинге дүктү ылап-ла делгеренгейи-биле айыткан турза эки боор. Бир башка онааштыр кыргып алыры, шынары, нити өртээ дээш, оон-даа өске. Кодан хоюнуң уксаазын, дүгүнүң клазын арендатор беш салаа дег билбес-даа болза, селекция зоотехнигинден эгелээш, тускай эртемниглерден айтырып тургаш, оода чижек-биле билген турар болза эки. Ынчан күрүне планы ёзугаар бир баш хой азы өшкүден чежени кыргыыры, нити өртээ билдине бээр. Орулгалыг болур артык дүк кыргып алыр дээр болза, малчын арендаторнуң бодундан-на хамааржырдыр.

Черногорскиде дүк болбаазырадыр фабрикага Саян артында ажыл-агыйлардан кирип турар дүктүң демдеглелин (маркировка) көөрге, кодан бүрүзүн, ол кодааның бригадазын азы фермазын ылап-ла айтып каан боор чүве чорду. Ол фабрика кодан азы бригада аайы-биле дүктүң өртек-үнезин аңгылап тодаратпас, ажыл-агыйга нитизи-биле төлеп бээр. Бир эвес дүктү бодунуң черинге кыргып, класстап турар үеде маргылдаа үнүп кээр чүве болза, малчын арендатор боду, чок болза бригадирин эдертип алгаш, фабрикага барып, дүгүнүң класстаанының шын-мегезин көрүп ап болур дээни ол. Ынчап кээрге, ырадыр чорук кылып шүүдевейн, тус черде дүк класстакчызынче көрнүр үе келген. Малчынның, бригаданың, ажыл-агыйның, районнуң, харын мырыңай республиканың бүгү дүгүнүң салым-чолу — дүк класстакчыларының билиг-мергежилинден, ажылынга бердингенинден, ак сеткилдиинден, арын-нүүрүнден хамааржыр апарган-дыр.

Арендатор малчын дүгүнүң шынары дээш бүдүн чартык чылдың дургузунда сагыш човаар ужурлуг. Хүн бүрүде чыпшынган тенин, довураан малгажын, сиген, саваңын бодунуң холу-биле суйбап тургаш арыглап, аштаар. Кышкы кажаазы доктаамал сериин турар болза эки. Кыргылда чоокшулаан тудум-на, чаъс чаарын манавайн, агым сугга эжиндирер, суг сөөртүр машинаны, тараа, ногаа суггарар агрегатты-даа ажыглап болур. Кыргылдаже кииреринин мурнунда хачы-биле коңгурааларын кескеш, аңгы деңзиледип дужаар, ол база дүк планынга немере боор. Өдээн аштап, арыглаар. Кыргылданың эң сөөлгү белеткели ол. Хойну кыргып эгелээри билек, арендатор дүктү деңзилеп, класстап турарын кичээнгейлиг хайгаараар, организас талазы-биле четпес чүве бар болза негээр, ол дораан бригадирден совхоз дирекциязынга чедир айтырыг тургузар эргелиг. Кыргыкчылар дамчып эрткен дүктүң нити деңзизи — класстааш, прессттээн дүктүң деңзизинге, класстакчының столунуң четкизиниң адаанга чылган хээндек боктуг дүктү катканынга дең болур. Ону кургаткаш, арыглап алырга база планга кирер куду шынарлыг дүк болур. шаа-биле өртектиг. Ынчап кээрге четки адаанга дүшкен довурак, арыглаттынган сиген, саваң, пөс быжындылары, демдек болгаш өске-даа доора чүүлдерден өскезиниң деңзизи — арендатор малчынның кыргып алган дүгүнүң нити деңзизи ол болур. Ону чыл эгезинде турган хой санынга үлээш, бир баштан ортумаа-биле кыргып алган дүктү билип алыр. Класс аайы-биле пресстээн дүктүң болгаш аңгы савалаан куду шынарлыг дүктүң деңзизи билдингир турда, нити өртээ оон үнүп келир. Керээ-биле ону шүүштүрүптерге, арендаторнуң алыр орулгазы көстү бээр. Дүктүң төнчү түңнели ол.

Хөй чылдар дургузунда дүк класстап шаг болдум. Чаңгыс хем унуунда кожа чыгыы турар коданнарның хоюнуң дүгүнүң шынары көңгүс өске боор турду. Кежээ, ажылынга кызымак малчыннарның дүгү арыг, каракка чаагай, класстакчы кижиниң сеткилин безин сергей бээр. Алыс чүве тоовас, чуду-кара, шүшпең кадарчыларның коданын кыргый бергенде, хилинчек кыргыкчы херээженнерниң алгы-кышкызындан эгелээр. Дүк класстакчылары шуут түрээр. Ындыг кадарчыларның хоюнуң дүгү аңта хозалбаач, курагаг, чыпшынчак, боктуг, пөс, ыяш, хендир демдээ хевээр буруңайнып-ла турар. Олар оптуг, кажар болур. Сөөлгү үеде дүктүң шынарын доктаадырда удуртукчулар дүк класстакчылары-биле сүмележир апарган, чамдык ажыл-агыйларда аан. Ынчангаш шынары багай дүктүг малчыннар дүк класстакчыларын дуурайлаар. төөредир, сөңүн салыр апарган болгай. Класстакчының харыысалгазы, арын-нүүрү деп чүве ында. Ону болдурбас дээш дүк класстакчызын деткиир, хей-аът киирип шаңнап, мактаар, материалдыг дуза көргүзер херек. Мал продуктуларындан киирип ап турар кол продукция — дүктүң салым-чолун шиитпирлээр, чогуур бедик орулга кииреринге үлүүн кирер кижи дүк класстакчызы болур.

Март КЫРЛЫГ-КАРА.
Улуг-Хем район.

Бөгүнгү арында:

● Бистиң аалчывыс — Моолдуң Убса-Нур аймааның хойжузу ● Дөжектигде төрел малчыннар ● Сарыг-Хөл фермазында берге байдал ● Дүктүң шынарын канчаар тодарадырыл? ● База катап бруцеллёз дугайында ● Эргим номчукчулар! «Чеди чүзүн малым турда...» деп арынга чүнү номчуурун күзээр силер, бисче бижиңер.

БРУЦЕЛЛЕЗ ДЕП ЧҮЛ?

Амгы үеде республиканың ажыл-агыйларында мал солдаашкынының кампаниязы чорул турар. Ынчангаш малчыннар, сакманчылар, кадарчылар, саанчылар болгаш мал-маган аразында ажылдап чоруур кижилер халдавырлыг аарыг — бруцеллез дугайын билзе чогуур.

Бруцеллезтуң өөскүдүкчүлери бруцелла деп микробтар болур. Ол колдуунда азырал малдардан тарап нептерээн. Сөөлгү үеде республикада мал ажыл-агыйлыг районнарның совхозтарында кижилер, мал-маган ол аарыгдан аарып турар.

Аарыгның өөскүдүкчүлери организмден дашкаар белен өлбес. Аарыг малдың өдээнге, хирлендирген хөрзүнүнге, довурак-доозунунга олар ийи ай ажыг үеде чурттап шыдаар. Аарыг малдан чаа саган сүтке, сүттен белеткээн ак-саржаг болгаш өске-даа чемнерге үр үеде амыдыраар эргелиг. А оон аңгыда дузаан эътке, малдан сойган кешке белен өлбес.

Малга, а чамдык таварылгада кижиге бруцеллез чажыт, билдиртпес хевир-биле эртип болур. Бо таварылгада аарыгны илередиринге чүгле тускай эртемниглер болгаш тускай лабораторияның шинчилгелер дузалаар. Аарыгның малга көстүп келир демдектери: малдың ара салыры, чурттаар аргажок кошкак төлдү төрүүрү, кызыраары. Бир эвес малды, ылаңгыя хойну хайгаараар болза, ара салып эгелээрде, ийи-үш хонук бурунгаар ооң аажызы көзүлдүр-ле өскерли бээр: салгааргай, харын чамдыкта чыдыннаар, чемге хөңнү чок, хөй суг ижер апаар. Оларның төрүүр оруктарындан суук чүүл үнер, малдың температуразы бедиир, а ара салган сөөлүнде, соңгузу үргүлчү саадаар. Оон аңгыда малдың чүстери хуулуп ыжып, асактай бээр.

Ук аарыг кижиге халдаарда, аарыг малдан нептерээр, а аарыг кижиден кадык кижиже ол халдавас. Ооң бир озалдыг талазы болза, аарыг малдар аразынга дүрген тараар. А аарыг малдарның кижиге халдавыр-хоразы демей эвес болур. Кижиге аарыгның халдавыры шээр малдан болза дыка айыылдыг. Мыйыстыг бода малдан халдаан таварылгазында элээн чиигн-биле эртер. Ынчалза-даа шээр малды бода мал-биле чаңгыс черге ажаап турган таварылгада аарыгның салдары кижиге онза айыылдыг.

Бо аарыгдан колдуунда малчыннар, мал эмчилери, зоотехниктер болгаш мал ажылынга хамаарылгалыг кижилер аарыыр. База ол ышкаш аарыг малдың продуктуларын чемге ажыглаан хоорай, суурда-даа чурттап турар кижилер аарып болур.

Аарыгның онза халдавырлыг үези малдың төрүүр үезинде ара салыышкыны, кыргылда кампаниязында болур. Ынчан бруцеллалар малдың ара салдынган төлү, соңгузу-биле катай ооң төрүүр оруктарындан хөй үнер. Малдың турган черинге, өдээнге, бодунуң дүгүнге, чеминге олар өзүп нептерээр. Малды ажаап турар кижи ол үеде аарыгның нептередикчилерин чунмаан холдары-биле, аастың, думчуктуң, карактың чылбыргай кыртыштарын дамчыптыр бодунче халдадып ап болур.

Бруцеллалар кештиң каракка көзүлбес тиглерин дамчып организмче ханылап кирер. Ынчангаш кеште янзы-бүрү шыйымактар кижиниң организминге бруцеллаларның ханылап кирерин чидиглендирип турар. Оон аңгыда санитар чурумун сагываанда, бруцеллезтуг малдарны сол, өлүрүп турган таварылгада, оларның кежин союп, эъдин сайгарып турда, хой кыргылдазында дүгүн сорттап, ылгап турар ажылчыннар аарыгдан аарып болур. Аарыг халдааның соонда, кескү демдектери билдингиже чедир ийи-үш неделя, а чамдыкта оон-даа хөй үе эртер. А өске таварылгада грипп, ревматизм болгаш өске-даа аарыглар сагындырар. Аарыг эгелээнде, кежээниң-не халыыдап, эът изиир, эртенги үеде барык-ла температура анаа кижиниңи дег катап кудулап каар. Дүве аажок деридер, холдар, буттарның чүстери чайгаар-ла аажок аарыпаржып эгелээр болгаш үр үеде аарыг кижини шимчевестедир чыттырыптар. Аарыг бир-ийи айдан үш-дөрт ай чедир үргүлчүлээр.

Бруцеллез эмнеттинип болур. Чүгле аарыгның эге демдектери билдинип эгелээри билек, эмчиге дораан баары чугула. Эрте эмнеп эгелээн аарыг эмнеттингир болур. Аарыгны эмнээри берге, а баш удур болдурбазы белен.

Бо аарыгны нептередирин болдурбас дизе, кодан бүрүзүнге доктаамал ветеринарлыг шинчилгелерни чорудуп, бруцеллёзтуг малдарны аңгылаары, аарыгга удур демиселдиң кол хемчеглериниң бирээзи. Бир эвес мал аразынга ара салыр таварылга бар болза, ол малды тускай черге үзүп алгаш ажаар. Малдың ара салган черин халдавыр чок кылып каар. Соңгу болгаш өске-даа чүүлдер дээпкен черниң саваңын, өдээн хүүрек-биле чыып, өрттедир, азы ийи метрден ханы эвес оңгарны казып, аңаа хөмер. Ону кылып тургаш, чанагаш холдабиле дээп болбас. Малдың ара салган черин, кажааларны, хааржак, хүүрек болгаш өске-даа дериг-херекселдерни хлорлуг чугайның 3—5 хуу эзилдирии-биле дезинфекциялаар. Аарыг малдарның ажаалдазынга ийи ай бурунгаар бруцеллёзка удур камгалал тарыышкын кылган кижилерни ажылдадыр. Ажыл соонда тускай идик-хевин ажылдаар черге арттырар болгаш холдарны дезинфекциялыг эзилдириглиг суг-биле саваңнап тургаш чуур.

Любовь ООРЖАК.
Мал эмчизи.

Малчыннар, билип алыңар

ТУСКАЙ ХЕП: чүлерни бээрил, өртээ, хуусаазы

Өвүрде бөлүк малчыннардан мындыг чагаа келген: «Бистерге, малчыннарга, тускай хептерни канчаар бээриниң чурумун тайылбырлап берип көрүңер.

Бистиң Өвүр районнуң «Кызыл тук» совхозунуң малчыннарынга хептер бергеш, ооң өртээн бухгалтериядан тыртып аппарган боор-дур. Ол шын ирги бе?

База малчыннарга, трактористерге, саанчыларга тускай хепти канчаар, кандыг байдалда бээрил?

Чаңгыс бисте-даа эвес, республиканың кайы-даа совхозтарында тускай хептерни берип турары чурумга дүүшпейн турарын номчуп турар-дыр бис. Ынчангаш ооң чурумун билип алырын өске-даа малчыннар билип алыксап чоруур боор».

Шынап-ла, шак мындыг айтырыглар редакцияга көвей турар. Ол чөптүг. Мооң мурнунда, эрткен 1989 чылда малчыннарга чингелделер — шөлээ, ажыл төлевири база тускай хеп дугайында тодаргай тайылбырны солунга парлаан чүве. Өвүрнүң ол малчыннары ону көрбээн, номчуваны ол-дур.

Шын харын, малчын кижи бодунуң ажылынга хамаарышкан бүгү-ле чүүлдерни билип алган турар ужурлуг. РСФСР-ниң Агроүлетпүркүрномунуң база РСФСР-ниң агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң тайылбыры бижик бисте бар. Ында чугаалап турары чүл дээрге, ажылчын кижи аренда, керээ-биле ажылдап тургаш, тускай хепти база бот-камгалал херекселдери-биле бүрүн хандыртынган турар ужурлуг. Ол чүүлдерни совхоз бодунуң күсели-биле халас бээр, ону шуут-ла саң-хөө планында көргүзүп каан болур.

Бистиң республиканың совхозтарында, агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында аренда, өг-бүле база коллектив керээзи-биле ажылдап турарларның бүдүрген продукциязының бот-үнезин доктаадып тургузуп тура, ажылчыннарны ылап-ла хандырар ужурлуг тускай идик-хептиң, бот-камгалал херекселдериниң өртээн материалдыг дорт чарыгдалдарның графазынче киирип турары канчап-даа шын эвес. Ооң уламындан «Кызыл тук» совхозтуң малчыннарындан тускай хептиң өртээн тыртып ап турары ол-дур. Ол дээрге шуут таарышпас чүүл-дүр дээрзин база катап айтып каайн.

Ол ышкаш Сүт-Хөл, Бай-Тайга, Эрзин, Тес-Хем районнарның совхозтарында тускай идик-хепти, бот-камгалал херекселдерин ажылчыннар, бригадир бодунуң чеги-биле салажып ап турар. Шын эвес. Ол дээрге ук хептиң өртээн төлеп турары ышкажыл. Улуг-Хем районнуң «ҮТКА 25 чылы» совхозунда тускай идик-хепти алырда бригадир кижи ажылчыннарының ат-даңзызын тургускаш, лимит карточказын ёзугаар директорнуң, кол бухгалтерниң адын салдыргаш, складтан алгаш, оон боду үлеп бээр. Ынчангаш бухгалтерия ону үндүр бижип кааптар, өртээн-даа тыртпас.

«Кызыл тараачын», «Революцияның чалбыыжы», «Найырал», «Тээли» совхозтарда саанчылар, кадарчылар, механизаторлар тускай хеп-биле чедир хандыртынмайн турар. Ол хептерни Агроүлетпүр хандырылгадан, Курхандырылгадан чедир албазы-биле тайылбырлаар. Ону бир-бир бодаарга, совхозтарның бухгалтерия ажылдакчылары, экономистери камналга дээш-даа ынчап турар хевирлиг.

Ажылчыннарынга бээр ужурлуг идик-хепти хандырылга черлери бээр аргазы чок болур болза, боттары даарадыр, кылдыртыр, чагыыр апаар. Чижээ, хөвениг чүвүрлерни, фуфайкаларны, халаттарны районда амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринге чагыдып ап болур.

Янзы-бүрү чылдагааннар-биле ажылчыннарын хандырбас чорукту хамыктын мурнунда профэвилел комитеттери хынаар, чогуур хемчеглерни алыр ужурлуг. Олар дээрге кижиниң эрге-ажыы дээш туржур ужурлуг. Халас хеп-биле хандырарында совхозтарның тоомча чок чоруу-биле профкомнар анаа-ла эптежип турары канчап-даа таарышпас.

Бистиң совхозтарывыста хамааны чок, Кызылда агроүлетпүр комплекизинге хамааржыр бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда безин ажылчыннарны тускай хеп-биле хандырбайн турар. Ук хепти өй-шаанда чугдурар, арыглаар, септээр эде даараар-даа негелде бар. Хеп чуур черлер «Тиилелге», «Кызыл тараачын» база «Улуг-Хая» совхозтарда бар хирезинде, оларны мынчага чедир ажыглавайн турар. Кызылдың хлеб комбинадында хеп чуур чер тар, ажылдаарынга дыка таарымча чок.

Ынчангаш ам Өвүрнүң бөлүк малчыннарының айтырыынга дорт харыылаайн: малчыннарга тускай хепти кедер хуусаазы мындыг: хөвең-саазындан кылган плащ азы халат 4 ай, сапык идиктер 2 чыл, хөректээш, чылыг тон 3 чыл, фуфайка 2 чыл, хөвенниг чүвүр 2 ай, кидис идик 3 чыл хуусаалыг. А механизаторларга (олар мал ажылында база бар) комбинезон 4 ай, фуфайка 2 чыл, хөвенниг чүвүр 2 чыл, кидис идик 2 чыл, сапык идик 2 чыл, даштыкы кылын хол-хавы 1-2 ай хуусаалыг.

Бо дээрге ылап-ла бээр хептер-дир. Ажылдап турар үеде ооң элээри кайы хире болурун көрүп тургаш, коллективтиг керээге оларның хуусааларын кызыра көрүп ап болур. Чижээ, сапык идик, 2 чыл эвес, ону 1,6 (бир чыл алды ай) чыл кылдыр доктаадып ап болур. Ол дугайын чүгле коллективтиг керээге айтып, шиитпирлеп алыр.

Бо болгаш өске-даа айтырыгларны улустуң билбези дээрге, профэвилелдериниң четпес ажылы. Ажылчыннарның эрге-ажыын камгалаар сорулгалыг, хүлээлгелиг, байгы ажыл-херээ-ле ол улус — профкомнар шак мындыг четпестерни көрүп, билип тура-ла, дирекцияның мурнуга ону шыңгыызы-биле тургуспас, негевес боор-дур. Оон аңгыда специалистер чүнү көрүп турарыл, улустуң ажылдаарынга таарымчалыг чүүлдерни чүге тургуспайн турарыл?

Совхозтарның, агроүлетпүр комплекизинге хамааржыр бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның бухгалтерлери, экономистери-даа ажылчыннарынга кандыг-кандыг идик-хепти чеже хуусаалыг бээрин ыяк билир, ол талазы-биле айтыышкын-шиитпирлер бар хирезинде, ону улуска таныштырбас-тыр. Чижээ, малчыннарның экономиктиг база зооветеринарлыг-даа өөредилгезинге ол дугайын тайылбырлап берзе, негелдени күүсетсе? А бир эвес оларның айда алыр төлевирин азы шаңналын чедир бербейн баар болза, олар дораанна «алгыржып» үнер ийин он. Ажылчыннарга көрген тускай хепти бербейн, ону «камнап ап тур бис» дээр болза, камналга эвес, а харам чорук-тур. Малчыннар ол дээш кая-даа чедир чаргылдажып болур эргелиг. Оларның эки билбезин ажыглап алгаш, бистиң чамдык совхозтарывыста специалистер, удуртукчулар кара туразында чаңнап тургулаардыр ийин. Күш-ажылчы коллектив чөвүлеллери база канчап барганыл?

Совет БАЙЫС-ООЛ.
АУК ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң күш-ажыл талазы-биле Тыва АССР-де техниктиг инспектору.

ХАРЫЛЗААЧЫЛАРНЫҢ АЖЫЛ-ҮҮЛЕЗИ

Эрзин районнуң харылзаа белдирииниң коммунистери хуралга чыглып кээп, эрткен 1989 чылдың түңнелдери болгаш бо чаа үнген чылда коллективтиң мурнунда туруп турар сорулгаларын чугаалашкан.

Эрткен чылын коллектив продукцияның хемчээлин 105,2 хуу, орулга алырын 101,1 хуу тус-тузунда күүсеткилээн. Ол-ла үе иштинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 11 хуу өскен. Чонга янзы-бүрү ачы-дуза чедирилгезин 102,7 хуу күүсеткеннер. Харылзаа салбырындан Булуң-Бажындан өскелери боттарының сөзүн ээлээн. Автоматтыг телефон станциязын бүрүн автоматчыдар дээш хемчеглер алдынган. Ажыл-иштиң алыр аайы-биле бодунуң мергежилинге тергииннерни тодараткан.

Чедиишкиннер-биле чергелештир четпестерни база илеткелчи оюп эртпеди. Район девискээрин радиожудары, ооң эки шынарын чедип алыры, телефонну бажыңнарга тургузары, дыңналыры ам-даа чогуур деңнелинде четпейн турар. Бо талазы-биле негелде-хомудалдар ажылчы чондан хөй кээп турар. РХБ-ниң тускай ортумак эртемниг специалистер-биле долу хандыттынмаан болганындан, ажылдың баксырай бээриниң бир чамдык чылдагааннары ында.

Илеткелчи солуннар, журналдар, чагаалар чедирилгезинге доктаады. Суурда бажыңнар даштында почта хааржактары үрелик, бузук болурундан солуннар чидер, оон кээп харылзаа ажылдакчыларынга чарбыттынар чүүлдер бар. Ол ышкаш Кызылдан келир солун, сеткүүлдер озалдап, орай келир, арай деп келирде четпес-тудуу болур. Кажан солун үнер-үнмезин, четчирчедишпезин чонга чарлап, дыңнадып турар. А Кызылда почта чедирилгезин харыылап орар даргалар каш солунну бээр каран ажыт чорудуптарын бодаар, дыңнатпас, сагындырбас.

Кызыл-биле харылзаа мүнүне чүгээр. Черле ынчаш кандыг чүвел, Кызылдың АТС-инде саадап орар херээжен телефонист чоннуң аажы-чаңындан, төлептиг, төлеп чогундан хамааржыр ышкаш, бир телефонист найысылалды Эрзин-биле саадавайн дораан кожуптар, а өскелери сураг баар. Телефон чагыларын кичээнгей чогундан ужур үстүрер, оон туржук алгаш октаптар таварылгалар база район девискээринде көвүдээн. Радио чагыларының «салым-хуузу» база ындыг.

Санал-онал солчуушкуну бир янзы. Биеэги ышкаш баш удур белеткендирип каан кижиге сөс бербес, база ол үеде ышкаш оозу ажыл-ишти, даргаларны «ажыктыг дээн» эш-өөрүн чаза мактап турбас, а коллективтиң мурнунда, бодунуң мурнунда туруп турар сорулгаларга доктаар, чежемейниң-даа сан-чурагай эки болза, ооң багай талаларын айтыр, ону дарый эдип алырынче чыылганнарны кыйгырар боор чорду.

Алексей Шойжун, электромонтер:

— Бистер дөө даг кыры суурдан хайыы, телетөпте ажылдап турар улус-тур бис. Кызылдан, «Орбитадан» дамчыдылга хүлээп ап турар улус болганывыста, дүгде телевизорлар канчаар көргүзүп тур, «эки бе», «багай бе» дээрзинге сонуурганлдыг турар ужурлуг бис. Хамык ужур телечалгыгларны ынаар суурже киир «үдеп» каарында эвес-ле болгай. Кол чүүл — шынар, база катап шынар болур ужурлуг. Ындыг турбуже, суур-биле харылзажып, оон бо үе-шакта болуп турар дамчыдылгаларның, телевизорнуң көргүзүп турар шынарының дугайында айтырылтар дээрге, бисте телефон чок.

Ол ышкаш бодум харылзаачы мергежилди Улан-Удэ хоорайда харылзааның электротехниктиг техникумун доосанш, чедип алдым. Ол хевээр мында ажылдап тур мен, 1975 чылдан бээр бажың алыр ээлчегде тур мен. Ажы-төлүвүс-биле 6 кижи бис, 10 ажыг дөрбелчин метр шөлдүг бажыңда сыңмарлажып тур бис, арта бир оглум инвалид. Ол кижиге болза тускай чайлыг чер, орун-дөжек херек. Райкүүском даргазы К. Т. Куударның бистиң бо хуралда олуржуп турарын ажыглап алгаш, улус депутаттарының район Совединиң күүсекчи комитединиң чамдык ажылдакчыларының талазындан ажылчы чоннуң негелде-хомудалдарынга, дилеглеринге дыңнангыр, сагыш човаачал эвезин дыңнадыксап тур мен. Чүл дээрге, мен айыттынган үеден бээр ээлчегге үш катап тургустунуп тур мен. Ээлчег хынап баарга-ла, «Сээң билдириишкиниң чок-тур» дээш чаа ээлчегге тургузуп каар. Билдириишкинни мен эвес, а ол даргалар чидирип турар болганда, меңээ дарый бажың берип, чылдагаан тыппазын дилеедим.

Кошкар-оол Ховалыг, улуг радиомонтёр:

— Чаңгыс бо ажылга 20 ажыг чыл ажылдап келдим. Бүдүн суурну радио чок арттырар эвес. Сылдыс бетинде үрелген чагыны бо хонуктарда тургузар бис. Бодап көрүнер даан, доң черни шаптылаары кайы хирел? Чонувустуң харылзаазы дээш байыр-чыскаал бээин дивес, амыр-дыш чок ажылдап келдивис. Бо чылдың январь 1-2 хүннеринде бээин ажылдаар ужурга таварыштым. Ынчап турбуже, совхозтарның ында кодээ Советтерниң удуртур ажылдакчылары кижини кижиге санавас, чүгле ынаар малла хүр, күш-шыдалдыг, өзүлделиг турар болза деп бодаар янзылыг боор чүведир бо...

Седип МОНГАЛ.

Быжыг корум-чурум дээш

ДЕМИСЕЛДИ ЧИДИГЛЕНДИРЕР

Улуг-Хем районнуң девискээринге эрткен чылын 830 кем-херек үүлгедиишкиннери болган. Ооң мурнунда чылын 544 турган болгай. Өзүлде 52,6 хуу болган. Эң хараадаанчыг чүве — ол өзүлде аар кем-херек үүлгедиишкиннеринден немешкен. Чижээ, кижи өлүрер чорук мурнуку чылда 13 турганындан 24 апарган, уптээшкин 8-тен 27 четкен. Чаа-Хөлде милиция салбырының харыылап турар девискээринде кем-херек үүлгедиишкини 102 турганындан 193, өскээр чугаалаарга, барык ийи катап өскен.

Байдал мындыг берге болгаш нарын турда, районнуң удуртур органнары болгаш милиция ажылдакчылары кандыг хемчеглер ап чорудуп келгенил база байдалды экижидер сорулга-биле чүнү кылза чогуурул?

Кем-херек үүлгедиишкиннериниң үнер дөзүн чок кылыр дизе, күрүне, хөй-нийти организацияларының, ажыл-агыйжы органнарның, күш-ажылчы коллективтерниң идепкейлиг хөделиишкиннериниң ачызында социал өскерлиишкиннерни чорударын негеттинип турар деп, райкүүском даргазының оралакчызы Таисия Оюн санал турар. Ооң-биле чергелештир өг-бүлеге кижизидилге, культура, кадык камгалалы айтырыгларын шиитпирлээри база улуг рольдуг. Районда кем-херек үүлгедиишкиннеринге удур демисел чорудар түр бөлүк ам дөрт ай дургузунда ажылдап турар. Бөлүк эрге-хоойлу камгалалының күрүне органнары-биле хөй-ниитиниң демиин каттыштырбышаан, милицияның материал-техниктиг баазазын быжыглаар ажылдарны чоруткан. Милицияның ажылынга дузалаар ажылчын отрядтар организастаарынга акша чыылдазын, ажыл-агыйы органнарыбиле керээ чарарын чорутканы. Чижээ, ындыг керээлерни «Найырал», «Ак-Туруг» совхозтар-биле чарган, «Эйлиг-Хем» совхозка участок инспекторун тургузарынга акша-хөреңгини шилчиткен. Ажылчын отрядка ажылдаары-биле бир кижини амдызында чүгле автобааза чорутканы.

Бөлүктүң үнүүшкүннүг хуралдарын суурларга айтырыглар болгаш харыылар кежээзи кылдыр эрттирери кем-херек үүлгедиишкининге удур хөй-ниитиниң күштериниң организастаарынга улуг идигни берип турар. Шак ындыг ужуражылга Хайыракан суурга болган. Чоокта чаа Арыг-Үзүүнге база эрткен. Кем-херек үүлгедиишкиннеринге чон боду эптеш чок болур болза, ынчан ол ажыл үре-түңнелдиг боол болур.

Ынчалза-даа ап чоруттунган хемчеглер кем-херек үүлгедиишкиннерин чавырылдырган дээрден башка, демиселди чидиглендирбээн.

— Бистиң чамдык ажылдакчыларывыска, РСФСР-ниң деңнели-биле алырга, дөрт кижиниң кылыр ажылы онаажып турар апарган — деп, Улуг-Хем райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң начальниги Валерий Хомутов чугаалаан. — Эрткен чылын Чаа-Хөл милициязынга демдеглеттинген кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны бистиң республикавыстың чамдык бүдүн районнарының кылыр ажылынга деңнешкен. Ооң кадында Ак-Тал, Арыг-Бажы, Кызыл-Даг суурларда участок шагдааларының ажылдаар чери чок, элээн хөй кодээ ажылдакчылар-биле телефон харылзаазы тургустунмаан.

Милиция ажылдакчылары чедишпес азы оларның кылыр ажылы нормадан усчок артык болганындан дыка көвей кем-херек үүлгедиишкиннери илереттинмейн артып каап турар. Чижээ, Ак-Туруг суурга эрткен чылын 58 кем-херек үүлгедиишкиннери болган, оларның 30-и илереттинмээн. Ол дээрге кем-херектиң 30 үүлгедикчизи амга чедир бистиң аравыста хостуг кылаштап чорууру ол-дур. Кем-херекти үүлгеткеш, ол дээш шииттирбейн барган кижилерниң бажы эттенип турар болбайн аан. Эрткен чылын туттурбайн, шииттирбейн барган ол 30 кижиден бо чылын оон-даа артык аар кем-херек үүлгедиишкиннерин манап болур. Үүлгеткени дээш шииткелдиң чайлаш чок болурун чедип албаан шаанда, чедиишкинниг демисел дугайында кандыг-даа чугаа турбас.

Кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселче бүгү чон көдүрлүп турда, бистиң эң идепкейлиг талалакчыларывыс болгу дег кижилер өске талада өрүп турары канчап-даа таарышпас. Эрткен чылын Ак-Туруг суурдан ийи башкы кадайларын бижек-биле балыглаан деп участок шагдаазы чугаалаан. Олар ам бо хүннерде башкылавышаан. «Шын» солуннуң редакциязынга ол дугайында чагаа база келген. Районо эргелекчизи Макар Мандаржап болгаш райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи Виктор Дөңгүр-оол олар дарый хемчег алырын корреспондентиге бүзүреткен. Оларның оозу хоозун аазаашкын болганы ол бе?

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң директору Чараш-оол Чигжиттиң арагалап чоруп турарының дугайын районнуң удуртукчулары совхозта партком секретарындан-даа эвес, күүском даргазындан-даа эвес, ында участок шагдаазындан дыңнаан. Партком болгаш кодээ Совет арагалаашкынга удур суртаал ажылын чон аразынга чорудуп турар. А совхоз директору чондан хоорук, чондан аңгы кижи болганы ол бе? Ээрик тургаш кем-херек үүлгедир чорук 1988 чылда 74 турган болза, эрткен чылын 138 апарган болгай.

«Ак-Тал» совхозтуң директору Начын-оол Балчый-оол суурда бар участок төлээзинге немей ам-даа үш участок шагдаазының шалыңы кылдыр 15 муң рубльди шилчиткен. Оон ыңай ону дүвүредип турар чүүл — кем-херек үүлгедикчилерни дижинге чедир чепсегленип алган чорупп турда, таныыылдар, кадарчылар холдаян болуп турары. Ынчангаш оларга боо-моңгуну садарын чөпшээрээри негеттинип келген. Ооң-биле чергелештир мындыг фактыны база кичээнгейге алыр ужурлуг. 1988 чылда боо-биле холбашкан кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны 7 турган болза, эрткен чылын ол 27 чедир өскен.

Бир-ле боо-моңгу дугайын чугаалажы бертен болганывыста, милиция ажылдакчыларының бот-камгалалының дугайын ыттавайн барып болбас. Ийи чыл бурунгаар Чаа-Хөлдүң участок шагдаазы Александр Содунам хөй улус бижектеп чоруп турган хулиганнарга таварышкаш, оларның ийизин чаңгыс аткаш, хол боозу-биле балыглаан. Ынчан боону шын ажыглаан деп түңнелди үндүрген турган. Ындыг турбуже, Александрны амга чедир прокуратураже кыйгыртпышаан.

— Чоокта чаа чепсегленген бөлүк хулиганнарга таварышкаш, боо ажыглаарындан сезиндим — деп, Ак-Туругда участок шагдаазы Виталий Бартна-Сады чугаалаан. — Александрны ышкаш, прокуратураже кыйгыртып туруп берзе канчаар. Боону шын-даа ажыглаан болза аан.

Виталий бокска республиканың 5-6 дакпыр чемпиону болгаш-ла, хулиганнарга алыспайн барган. Өске арткан бүгү инспекторлар дөгере чемпионнар эвес-ле болгай...

Районда байдал ол хире нарын турда, эрткен чылдың октябрь айдан бээр прокурор чок. Улус судьялары ээлчежип, солчурунга ейлешкен. Республиканың эрге-хоойлу органнарының мындыг байдалды анаа көрүп орары элдеп.

Ам байдал кандыгыл? Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң материал-техниктиг баазазы быжыгып орар. Эрткен декабрь айда ол ийи автомашинаны алган. Ам-даа ийи автомашинаны бээр дугайында райкүүскомнуң шиитпири бар. Республиканың Иштики херектер министерствозундан ам-даа сес ажылдакчының штадын немээр дугайында дилегни киирген. Чаа-Хөлде шагдаа салбырын быжыглаарының хемчеглери алдынып турар.

Милиция чеже-даа күштүг болза, ол кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди чааскаан боттандырып шыдавас. Ынчангаш түр бөлүк күрүне органнары биле хөй-ниитини каттыштырып, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди чидиглендирбишаан, бүгү чонну олче көдүрер сорулгалыг.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРЗА

«Кызыл хоорайга кем-херек үүлгедиишкиннерин болдурбазының талазы-биле соңгаарладып болбас сорулгалар дугайында» СЭКП обкомунуң бюрозунуң бадылааны амыдыралда шагда-ла боттанып эгелей берген хемчеглерни бодум хуумда хөлчок-ла чүүлдүгзүнген мен. Шак ындыг хемчеглерни чүгле найысылалга эвес, республиканың өске хоорай, суурларынга районнар аайыбиле ыяап-ла боттандырары кончуг чугула деп бодаар мен.

Тыва черниң төөгүзүнге туруп көрбээн өлүрүүшкүннерни, уптээшкиннерни аңыяктар кылып турар апарганын чүнүң-биле тайылбырлаарыл? Ыядырын, коргарын, кээргээрин, чарашсынып чалтаарын, амыдыралының ам даартагы аас-кежиктиг оруун уттуптарынче оларны чүү чүве албадап чыгапканыл? Ооң бир кол үндезини наркотиктиг бүдүмелдерни ажыглаар чорук дээрзи билдингир. Шак ындыг орукта киргеннер ындыг үүлгедиглерни кылып чорууру чайлаш чок. Ынчангаш наркомания-биле демиселди онза күштелдирер үе келген. Ёзулуг наркоман кижиде ооң кижизиг шынарлары шагда-ла эстип чиде берген, ында кижиниң чүгле араатанзыг берген диириг дүрзүзү арткан болур. Ол боду өлү бээринден-даа, өскени өлүрүп каарындан-даа корткпас.

Бистиң чуртувуста кем-херек үүлгедир чоруктуң калбарып турары коргунчуг деңнелинге четкенин кончуг эки билип турар бис. Ынчаарга ол чорук бистиң республикада РСФСР-ниң-даа, нийти Эвилелдиң-даа деңнелинден ашкан болгай. Кем-херек үүлгедикчилерни онаашкан херээн эдип чазаар (мен бо «чазаар» деп сөстү парлалга дылынга кижилерге хамаарыштыр ажыглаарда «эдип кижизидер күш-ажылчы колониялар» деп чугаалаар болза эки деп бодаар мен), кижизидер албан черлеринге херээн эрттирип тура, ол кижилер күш-ажылчы дадыгыышкын алырындан аңгыда, кижиниң моральдыг бүдүжүнге, эрге-хоойлу болгаш ниитилел амыдыралының политиктиг угланыышкынының талазы-биле ылап дээштиг кижизидилгени алган турар ужурлуг. А херек кырында ындыг эдип кижизидер колониялардан келген кижилерниң эттинип чазалбайн, катап-катап кем-херек үүлгедикчилери болуп, харын мырыңай хартаачылар болуп турарының чылдагааны чогум чүдел?

Эдип кижизидер колонияларга олар ёзулуг совет кижизидилге школазын эртип турар болза, ындыг катап таар чорук турбаа дег. Чамдыктарының эттинериндев, харын мырыңай дедир барган келири кайгамчыктыг болуп турар. «Кижи багы арылбас, кудай багы арлыр» деп шаандагы үлегер сөс амгы үеде эргижирээн. Кижини өөредир, кижизидер ниитилел барда, эде кижизиттинмес кижилер турбас ужурлуг.

Багай кижи деп кижи турбаа дег. Ооң багай апаары төрүмелинден кандыг-бир четпес-тудуузу азы кижизидилгезиниң багай болганындан ындыг таварылгага таваржып болгу дег. Хоойлу-дүрүм пропагандазын онза калбартыр, эдип кижизидер колонияларга кижизидилге ажылын үндезини-биле эде тургузарын, шуут чаартырын үе негеп келген. Ол талада караңгы булуңнарны чырыдып тургаш, кижилерниң мээ-медерелинге ёзулуг эде тургустунуушкунну чүгле ынчан чедип ап болуру билдингир. Кижизидилге ажылының шаптыланып, дөгейленген, эргижирээн практиказы ам чүге-даа дыңнып күш четпестээн. Ынчангаш бистиң республикадан соңгуткан ССРЭ-ниң улус депутаттарындан хоойлуга чаа өскерлиишкиннерни эдип кижизидер күш-ажыл колонияларынга кижизидилге ажылынга хамаарыштыр саналдап киирерин дилээр деп саналдыг мен.

30-40 болгаш 50 чылдарда актыг черге нүгүлдеткеннерниң арыг адын катап тургузуп турар СЭКП Тыва обкомунуң комиссиязының ажылының түңнелдеринге чон улуг кичээнгейни угландырып турар. Чүге дээрге амгы эде тургустунуушкуннуң күштүг хереелдери эрткен үр үениң дургузунда чырык көрүп чадап чыткан караңгы талаларны ажык-чарлыы-биле чырыдыпкан болгай.

Тыва улустуң революстуг күрүне турар үезиниң төөгүзүнде турбаан чөптүг эвес, эң-не аар шаажылалды организастаан кижилерниң адынга хамаарыштыр ылаптыг медээлерниң мынчага чок болуп турарынга таарзынмас хээннер чонда ажыы-биле илерөп, бо дугайында тодаргай түңнелдерни чонга ажык-чарлыы-биле бээрин комиссиядан дилеп, чон четтикпейн манап турар.

Шын күштүг, ол кажан-даа тиилээр болгай.

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

«Өдүген: социал айтырыглар»

«АЗАС» ЗАПОВЕДНИК-БИЛЕ КЫЗЫГААРЛАВАС

Мээң угум дуктуг-тожу аймаандан кижи мен. Ийи кадарарындан аңгыда аңнаар база улус чүве. Амыдыралым дургузунда 70 хире адыгны даялап, күрүнеге дужааган мен. Тайга-таңдывыс кежиктиг-ле. Диинни-даа, киштини-даа шагда, амгы үеге бодаарга, ийи-үш катап хөйнү хайырлап чорду. Ам диин, киш дыка эвээшкээн. Бо үнелиг аңнарны аңнаарының хемчээлин шимчилелдерге, хайгааралдарга үндезилеп, өйлээр үези келген. Бо-ла хевээр кыргып-кыдып турар болзувусса, аңнызы барып куруг каар бис. Ооң-биле чергелештир аңныыр чурумун сагып турарын республиканың девискээринге шыңгыы контрольга алыр херек. Аңныыр чурумун үреп турарларының аразында тус чер чурттуг кижилерниң саны эвээш. Колдуунда өскээртен кээп чурттай берген азы өске чер чурттуг улус боор-дур. Оларның холунга боо-моңгуну берип каан боор, а Тожунуң ивижилеринге адыг-хайыракан коргудар безин боо бербес. Боо алырының чурумун доктаадып каан. Ону колдуунда хоойлу-дүрүм-биле таныш, удуртур-баштаар эш-өөрлүг улус ап турары база чажыт эвес.

«Азас» заповедникти төтчеглекчилер уязы деп чоннуң чугаалап турарында хөөредиг чок. Ол кижилерни машина-техника, боо-моңгу-биле кайы хире чепсеглээнин көрбес-тир силер бе! Ивижилерни чүге ынаар хандырбайн турарыл?

Бойдус камгалаар, ону шинчилээр кижилерниң ажылында, кара угаан-биле безин бодаарга, шын эвес кылып турар чүүлдер база бар. Чижээлээрге, төнер чыгаан кундустарның чедизин Баш-Хемде аппарып салган. А ол хемде оларның хемирер ыяжы чок. Баш-Хем дээрге сугдан ырак, үнер дыттыг, шивилиг чер-дир. Ону көргеш, «Азас» заповедниинниң чамдык эртемденнери агаар-бойдустуң, аңменниң байдалын экижидер талазы-биле ажыктыг сүмелерин бээринге чигзинер кижи чордум. Заповедниктерге ажылдаар эртемденнерни тус чер чурттуг кижилерден белеткээр дугайында айтырыгны өөренип көөр херек. Өскээртен келген кижилер эртем адын камгалап алгаш, арлы бээр ол-ла-дыр. Ооң орнунга база эртем адын камгалап алыр дээш өске бир кижи кээр. Заповедникти хайгаараар «таңныылдарны» өскээртен чалаан херээ шуут чок. Өскен-төрээн черин эки билир, тайга-таскылга чоруп өөренген, чонбиле таныш кижилер Тожуда хөй. Кадрлар айтырыгын шиитпирлээринге Тожунуң, республиканың удуртукчулары боттары киришпейн, ону сула салып алганы-биле аңчылар оранынче аңчыларны өске черлерден чалап эккеп турганы бо. Сөөлгү үеге чедир Тожуда камгалалдыг черде чүү болуп турарын бистиң даргаларывыс билбес хевирлиг турган улус бо.

Окаёмовтуң төтчеглекчи болганы илдең-дир, а аңна дузалап турган кижилерниң дугайында чугааны чүге көдүрбейн турар бис. Окаёмовтуң адынга лицензияны Кызылдан чорудуп берип турган кижилер кымнарыл?

Бо айтырыгны «Азас» заповедниктен эгелээш Республиканың херегленкчилер ниитилелинге (ол черниң Тожуда аңныыр-тывыыш ажыл-агыйы бар, лицензияларның чамдыызы ол чер таварыштыр кээр), Тыва АССР-ниң аңныыр-тывыыш бүдүрүлге каттыжыышкынынга (оон база лицензиялар бээр), республиканың бойдус камгалалынга киир сайгарар херек. Тожунуң бойдузунуң дугайында чидиг чугаа чоруп турда, бойдусту камгалаар ужурлуг бо организацияда шимээн чок-тур.

Чоннуң үвү ол хире көдүрлүп, төрээн чериниң бойдузу дээш демисежип турда, республиканың Министрлер Чөвүлели, СЭКП обкому чогуур хемчеглерни алыр боор деп манап олурар мен. Хемчеглер чүгле «Азас» заповедникке кызыгаарлаттынмайн, үстүнде адаан организацияларда олуруп турар, бойдусту төтчеглээринге хамаарылгалыг болган кижилерге база дээр ужурлуг.

Эрестол ДАРЖАА.
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, «Тоора-Хем» совхозтуң аңчызы.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 76 «Шында»).

IV. ТАРН-ГА БАРЫЫН БОЛГАШ ЧӨӨН ҮЗЕЛДИГЛЕР ДУГАЙЫНДА

1928 чылда ВКБ(б)-ниң хүрээлеңинге «барыын айыыл-биле» демиселди Сталинниң инициативазы-биле эгелээн. Ону ооң соонда Моолдуң болгаш Тываның араттың революстуг намнарынга уламчылаан. МАРН-га 1926 чылда-ла эрги маньчжур дүжүметтерни араттарның чогум төлээлери-биле солуурунуң дугайында Коминтернниң саналын хүлээп көрбээн. Ол ышкаш хууда капиталды кызыгаарлаарының, ажыл-агыйны коллективтиг чорударының дугайында сүмелерни Моолдуң байдалдарынга база таарышпас дээр чылдагаан-биле ажыглавайн барган. МАРН-га барыын үзелдиг айыылдың күштелип турарын кичээнгейге албышаан, 1928 чылдың январьда Коминтерн пролетарскы интернационализмниң эш хуузунуң туружундан нам болгаш эрге-чагырга органнарын хоралакчы идегеттерден хостап, арыглаарының, эрги дүжүметтер, реаксылыг ламалар-биле демиселди чорударының эргежок чугулазын сүмелээн. Ол сүмелерни база кичээнгейге албайн барган.

1928 чылдың июньда Коминтернниң Күүскому арат массаларга революцияның салдарын күштелдирер сорулга-биле МАРН-ның кичээнгейин феодалдарның мал-маганын хавырарынче, хүрээниң мал-маганын ядыы араттарга ажыктыг кылдыр ажыглаарынче, капиталистиг элементилерниң өзүлдезин кызырарынче кичээнгейни угландырган. 1928 чылдың сентябрьда Улан-Баторга Коминтернниң Б. Шмерель, Д. Макдональд баштаан чеди кижи составтыг делегациязы чеде берген. Олар VII съездиниң белеткелинге, барыын оппортунизмни идей-политиктиг чылча шаварынга идепкейлиг киришкен.

МАРН-ның 1928 чылдың октябрь төнчүзүнден декабрь 10-га чедир эрткен VII съездизи намның болгаш ооң удуртулгазының ажылында чиңгине шугумдан чайлаанын, революцияның ханылаарынга шаптык кадып, МАРН-ны болгаш МАР-ны делегейниң революстуг чорудулгазындан ырадыр чүткүлдү сойгалаан. Партияның удуртулгазындан барыын үзелдиглерниң баштакчылары Ц. Жамбадорчж, Ж. Жадамба, Ж. Гэлэгсэнгэ, Ц. Жамцран оларны үндүрген болгаш оларның орнунга арат төлээлериниң идепкейжилери У. Батраху, Ц. Жигжиджав болгаш өскелерни-даа депшиткен. Удаваанда V Улуг хуралга МАР-ның араттың Улуг хуралының Президиумунуң даргазынга Х. Чойбалсанны, Сайыттар Чөвүлелиниң даргазынга А. Айарны соңгаан.

Ол-ла үеде аныяк тыва революсчулар Шагдыржап, Чульдум, Лопсан, Начын, Чурмит-Дажы, Хемчик-оол, Мунуяа, Байыр, Падан-оол, Далай-Серен, Тоткан, Серен, Г. Нацов, Аюшиин болгаш өскелер-даа КИМ-ниң төлээзи Мачаварнани-биле кады 1928 чылдың күзүнүнде ТАР-да ажыл-херектерниң байдалын сайгарып көрүп, «ТАРН-да чөөн үзелдиглерниң платформазы» деп документини белеткеп турган. 1928 чылдың декабрь 25-тен 1929 чылдың январь 3-ке чедир эрткен ТАРЭ-ниң IV съездизинге олар ТАРН-ның барыын үзелдиг удуртулгазының политиказынга болгаш арат чонга удур хөделиишкиннеринге принципиалдыг болгаш шиитпирлиг удурланган. ТАРЭ-ниң съездизи «ТАРН-да чөөн үзелдиглерниң платформазы» деп документини нам ТК-зының II пленумунга дамчыдып бээри-биле хүлээп алган.

Ол платформада чурттакчы чоннуң бай-шыырак кезиинден үндүрүгнү көвүдеткеш, ядыыларны үндүрүгден шуут хостаарынга чедир хемчеглерни, ламаларга, хүрээ-хиит өнчүзүнге, хуу садыгжыларга үндүрүг, оларны чоорту күрүне садыы-биле үндүр кызары, байларга, садыгжыларга чээли бээрин соксадыры, ооң мурнунда бергенин эгидери, ядыыларга чиигелделиг чээлини бээри дээш депшилгелиг хөй-хөй чүүлдерни көрген. Нам болгаш күрүне аппарадынга арыглаашкынны чорударын, чер-черге болгаш төпке ядыы арат төлээлерни эрге-чагырга органнарынга депшидериниң угланыышкынын ында база айыткан.

ЧУРУКТА: Сат Чурмит-Дажы — 1923—1929 чылдарда ТАРН-ның Иштики политиктиг эргелелиниң улуг даргазы (амгызы-биле иштики херектер сайыды). 1929—1938 чылдарда ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы болгаш даштыкы херектер яамызын дакпырлап чораан. 1938 чылда Онза судтуң шииткели-биле «чоннуң дайзыны», даштыкы шпион, Тывага турган контрреволюстуг организацияның кол удуртукчузу деп нүгүлдеткеш, боолаттырып шииттирген. Чанында ТАРН ТК-ның Президиумунуң даргазы Тока.

1937 чылдың чуруу.

Төп күрүне архивинден Ондар ОХЕМЧИК хоолгалаан.

Нам аппарадының дугайында ында мынча дээн одуруглар бар: «Амгы үеде нам-күрүне ажылында удуртулга шуут чок. ТК-ның ажылы көзүлбес. ТК-ның ажылдакчылары даасаан ажылынга орбас, үениң хөй кезиин боттарының өглеринде эрттирип турар. Ындыг чорук канчап-даа таарышпас болгу дег, чүге дээрге оон хайында ТК-ның талазындан чурттуң политиктиг амыдыралынга хандыг-даа удуртулгазы чок боол келген. Ынчангаының төлээзинде намның төп органнарын эде соңгуурунче кирери эргежок чугула, ынаар **арыг арат аңгының шугумун** (ред.) чорудуп шыдаар эң депшилгелиг ажылдакчыларны хаара тудар херек.

Ол ышкаш платформада улус өөредилгезинге акшаландырыышкынны көвүдедириниң, 1929 чылда шупту кожууннар төптеринге школаларны ажыдарын, күрүне саңындан кадык камгалалынга, тудугга, автомобиль транспортун организастаарынга хөреңгини тускайлаарын айыткылаан.

«ТАРН-да чөөн үзелдиглерниң платформазы» намның политиктиг шугумун болгаш келир үеде оон херек кырында ажылын тодарадып турар чугула документ болган. Ынчалзажок «чөөн үзелдиг» сектантствонуң сталинчи шугумунуң баштайгы илерээшкини ол болган деп үнелеп болур. Чүге дээрге «революсчу деспес чоруктуң», болуушкуннарны чылдагаан чокка дүргедедип, далаштырарының, бурунгаар шураашкынның семээшкини илерээн.

ТАРН ТК-ның Пленуму (1929 чылдың январь) ол платформаны деткээн болгаш ТК-ның Шагдыржапка баштаткан арат революсчулардан тургустунган составын соңгуп алган. Пленумнуң шиитпирин ёзугаар намның VIII съездизинге белеткел эгелээн болгаш 1929 чылдың чазында, чайында «аңгы демиселиниң хуралдарынга» намчы бүрүзүнүң чедер-четпестерин сайгарып, ынаар шургуп кирген идегет элементилерни намдан үндүрүп турган. Аревэниң, профэвилелдиң хүрээлеңи, лаңгы хуучулары база арыглаашкынга таварышкан. Намның хүрээлеңиниң барык чартык кезиин өске үзелдиглер дээш үндүрген. ТК-дан, ТАР-ның Улуг хуралының Президиумундан, Сайыттар Чөвүлелинден бай ызыгуурлуг дүжүметтер чораан кижилерни (Буян-Бадыргы, Идам-Сүрүң, Нарамандаху, Талха-Сүрүн, Нимажап, Шагдыр, Шойдан, Сонам-Байыр) үндүрген. Ынчалзажок оларның аразынга Дондук, Сондунам ышкаш революцияның херээнге боттуг үлүгнү киирип чораан кижилер база кирген. Барыын үзелдиглерниң талазы-биле комиссияга тайылбырынга Дондуктуң бижээниң чижекке ап көрээлиңер: «Соңгулдалыг эрге-дужаалдарга байларны болгаш дүжүметтерни соңгуп турганывысты шугумчулээни черле шын... Ынчалзажок ол үеде бижик-билиглиг кижилер чедишпейн, даштыкыже өөредип чоруткан кадрлар ам-даа келбээн турган. Ындыг болзажок, бодумнуң буруумну долузу-биле миннип тур мен, чүге дээрге оларны чагырып шыдавайн, аспаанче кирип, бүгү-ле чүүлдерге чагыртып турганымны. Ынчангаш арат чоннуң херээн шын эвес углуг чорудуп келгенимге чедиргени ол... Ол ышкаш хөй санныг чижең садыгланчыларга база байларга моңгун-биле чээли берип турганымга база буруулуг мен. Ооң ачызы-биле олар ядыыларны, араттарны кам-хайыра чок дарлап турган...

Юрий АРАНЧЫН.
(Уланчылыг).

БИСТИИНГЕ КЕЛИҢЕР

Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказында национал болгаш чурт-шинчилел килдизи бар. Килдис бо хүннерде күрүне банкызының эргиде турган бажыңының ийи дугаар каъдында көжүп келген. Кочетов кудумчузунга турганывыс ышкаш тар, ышкам эвес. ийи улуг өрээлде таарыштыр тургустунган. Өрээлди долузубиле номчукчуларга эптиг кылдыр дерип алдывые. Бола өрээлде «Белек номнар», «Чаа номнар» болгаш «Килдистиң 1969 чылдан 1989 чылга чедир үндүрген ажылдары. ылангыя «автографтыг номнар» деп делгелгевисте аныяк-өскенге, номчукчуларга сонуургаачыг кылдыр бистиң Тываның ат-сураглыг чогаалчыларының эртем ажылдакчыларының болгаш өске-даа черлерден келген аалчыларның чылыг сөстер бижээн, ат салган номнарын делгедивис. Бо үеде бистиң араывыста чок С. А. Сарыг-оолдуң, С. Б. Пюрбюнуң, бүгү делегейде билдингир чурукчу кыс Надя Рушеваның авазы Н. Д. Ажыкмааның, төөгү эртемнерниң доктору, Москваның археология институдунда улуг эртем ажылдакчызы М. А. Дэвлеттиң, тыва эртемденнерниң башкызы В. М. Наделяевтиң номнарын номчукчуларның кичээнгейинге бараалгаткан бис. Бистиң килдизивиске кээп номчуттунуп, эрткен төөгүвүс-биле таныжып, чаа-даа номнарны номчуп келиңер, эргим номчукчулар!

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу бажың № 21, чурт-шинчилел килдизи.

Кара-Уруг ЧОДУП.
Килдистиң улуг библиотекары.

«ДЕКЕЙ-ООНУ» КӨРГЕШ...

Республикага бир дугаар организастап эрттирген ол ыры байырлалын Кызыл хоорайның болгаш чоок-кавыдан келген көрүкчү чон сонуургаан. Февраль ортан үезинде бир дыштаныр хүнде ийи катап үндүрүп турда-даа залга хостуг олут чок болган. Бурунгу национал ырлар чон ортузунга мөңге артып, уран чүүлдүң солуттунмас жанры болуп турарын көрдүвүс. Республиканың барык бүгү районнарындан улусчу ырларның күүселикчилери кээп киришкен. Мырыңай хып дээн аныяк оолдар, кыстар, харын-даа өөреникчилер дөртен, бежен чылдарның ырларын бедик деңнелге күүседип турарын алырга, бурунгу тыва ырларның чон ортузунда нептереңгейин херечилеп турар. Хөгжүм үделгези чокка күүсеттингилээн ырлар дээш кым-даа чемелевес. Ол дээрге үделге чокка-ла, харын улам аянныг, уян, тааланчыг тыва аялгаларның бары ол-дур.

Эрзин, Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнардан өскелеринде национал хөгжүм херекселдерниң сайзыравайн турары илдең.

Тыва ырлар күүселдезинде болдуу-ла херээжен ыраажылар киржип турар. Чеден хар ашкан херээжен ыраажылар киришкеш барды. Эр ыраажылар чүге эвээжил?

Чаңгыс ол-ла ырны дакпырлап туруп бээрге, көрүкчүлер сонуургавайн баар чорду. Чижээлээрге, «Бай-ла Хемчиим» бүгү районнарның репертуарында кирген. Чаңгыс ырыга конкурс туруп болур-ла ыйнаан. Ынчалкмыже көрүлде нийти тыва ырларга болганда, хөлүн эрттир хөй дакпырлаар чорук концерттиң шынарын кудулады чорду. Моон соңгаар ону болдурбазы-биле районнарның репертуарын баш удур сайгарза дээре.

«Декей-оо-90» — солун эгелээшкин. Ону моон соңгаар улам сайзырадыр. киржикчилерниң назы-харын, эр-кызын өөренип көрзе эки хире.

Виктор САГААН-ООЛ.
Кызыл хоорай.

УРАН ХОЛДУГЛАР ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Март 22-ден 28-ке чедир республиканың школачыларының болгаш профтехөөредилге черлериниң сургуулдарының 37-ги делгелгези болуп эрткен. Аңаа 14 районнуң төлээлери киришкен. Чүгле Тес-Хем район кириш пээн. Делгелгеге ниитизи-биле 674 ажылдар салдынган. Өөреникчилерниң болгаш ПТУ сургуулдарының кылган ажылдарын аңгы-аңгы бөлүктер аайы-биле делгээн.

Эге техниктиг модель кылыглары. Бо бөлүк «Өөрүп тур мен. Мээң күш-ажылым республикамның күш-ажылынга каттыжып тур» деп девизтиг. Мааа 1-4 класстарның өөреникчилериниң күш-ажыл кичээлдеринге болгаш бөлгүмнерге кылганы самолёттарның, машиналарның, корабльдерниң бөдүүн модельдери, бажыңнарның макеттери делгеттинген. Бо бөлүкке 1-ги черни Кызылдың № 14 школазының өөреникчилери алган. Удуртукчузу Валерий Эфимович Стрига. 2-ги черни башкы училищезиниң сургуулдарының автомобильдер кылыр бөлгүмү алган. 3-кү черни республиканың аныяк техниктер станциязының өөреникчилери алган.

Кескү чер албаан-даа болза, бөлүкке Өвүр районнуң Чаа-Суур школазының өөреникчилериниң ажылдары база үнелеттии алгаш, өртектиг белектер-биле шаңнаткан. Удуртукчузу Константин Кызыл-оолович Ажы.

Автомобиль транспорту болгаш биче хемчээлдиг техниканы чогаадыры. Бо бөлүкте чаа автомобильдерниң, чалаг-тергелерниң, агаар шанчактарының модельдери хөй болган. Мааа Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлык школазының өөреникчилериниң кылганы аэрошанаа улуг үнелеттии алган. Удуртукчузу Сергей Кызыл-оолович Доңгак.

Техниктер — школага. Бо бөлүкке аныяк техниктер станциязының радиотехниктиг бөлгүмүнүң киржикчилери 1-ги черни ап, тиилекчи болганнар. 2-ги черни № 4 КПТУ-нуң сургуулдары алган. 3-кү черни Таңды районнуң Владимировка школазының өөреникчилери алган.

Аргаан, даараан кылыглар. Бо бөлүкке 1-ги черни Тээли школазының коллективи алган. 2-ги черни Таңды районнуң Межегей школазының Өөрүшкү аттыг кооперативи алган. Удуртукчузу Любовь Виссарионовна Соломонова. 3-кү черни Кызылдың школа-интернадының даараныр цеги алган.

Тырттырган чуруктар. Мааа 1-ги черни Тожунуң Тоора-Хем школазы, 2-ги черни Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы школазы, 3-кү черни Бии-Хем районнуу алган. Чамдык тырттырган чуруктарның шынары куду, көрүш чок болган. Ол дээрге школаларда фотобөлгүмнерниң кошкак ажылдап турарын херечилеп турары ол.

Чонар-даштан кылган ажылдарны Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы болгаш Бай-Тайганың Тээли школаларының төлээлери эккелгеннер. Уран чүүлдүң бо онзагай хевирин өөреникчилерге Мугур-Аксының күш-ажыл башкызы Сергей Хертекович Алдын-оол биле Тээлиниң күш-ажыл башкызы Николай Кержекович Салчак өөредип турарлар. С. Х. Алдын-оолга ужурашкаш, ооң ажылының дугайында сонуургап айтырарымга, мынчаар чугаалады: «1985 чылдан эгелеп школага «Уран холдар» деп бөлгүм тургузуп алгаш, чонар-даштан дүрзүлер чонуп эгелээн бис. Бөлгүмүвүсте лыка сонуургалдыг оолдар бар. Бо делгелгеде 9 «в» класстың өөреникчилериниң кылганы эң эки ажылдарын эккелген бис. Саян-оол Кара-Сал, Рафим Салчак, Аяс Көже — салым-чаяанныг оолдар. Ылангыя Рафимниң дашка оюп турган чуруктары чараш, хевирлиг.

Чонар-дашты Чолдак-Оруктан деп черден казып ап турар бис. Ону казып алыры лыка берге. Көшке бадар, айыылдыг черде.

Чонар-даштан аңгыда, мыйыстар-биле тыва шыырааа, ооттер, шуурлер болгаш сүй-белектерни кылып турар бис».

Компьютерлиг классты Людмила Павловна Шаманова аныяк техниктер станциязында тургузуп алган. Ол өөреникчилерниң бижээн солун программаларын делгелгеге көргүскен. 10-гу класстың өөреникчизи Саша Субраковтуң бижээни «Эй, Джуд!» деп музыкалыг программазын көрүкчүлер сонуургааннар.

Делгелгеге идепкейлиг киришкен школаларны жюри демдеглээн. Оларга Кызыл районнуң Кур-Чер, Черби школалары, Өвүр районнуң Чаа-Суур, Сүт-Хөл районнуң Суг-Аксы, Бора-Тайга школалары, Улуг-Хем районнуң Хайыракан, Шагаан-Арыгның № 1, 2 школалары, Таңдыдан Сосновка, Эрзинниң Нарын школалары хамааржыр.

Делгелгени организастап эрттиргенниң талазы-биле чамдык районнарның төлээлериниң бодалдары мындыг. Чөөн-Хемчик районнуң Хайыракан школазының күш-ажыл башкызы Шыңгыр Дамба-Доржуевич Саттың чугаазы мындыг: «Делгелге организас чок эрткен. Районнардан шупту 32 кижи келген бис. «Мөңгүлек» аалчылар бажыңынга чүгле 9 кижи чыттырган. Артканнарывыстың хонар-дүжер чери чок болган, берген хончуг чорду. Моон дугайын чүге баш бурунгаар көрбээн чүве ийик. Жюри кежигүннериниң түңнелдерни үндүргени тодаргай эвес. Чамдык районнарның чылдың-на ол-ла ажылдарны эккеп салып турары кончуг-даа таарымча чок. Дежурныйлаашкынны организастааны кошкак. Делгеттинген ажылдар чидип турар. Бир шимчедикчини чидирдивис».

Чүгле бо районнуң башкызы эвес, өске-даа районнардан келген төлээлер экспонаттар читкен дугайында хомудалын илереттилер.

Чүгле делгелге-биле кызыгаарлаттынып калбайн, школачыларның техниктиг чогаадыгларын амыдыралга, улус ажыл-агыйынга ажыглаары күзенчиг.

Светлана САЙЛЫКАЙ.

ДЕМНИГ ИШТИҢ АЧЫЗЫНДА

Тожу районнуң улус өөредилге килдизиниң методкабинединиң чугула сорулгаларының бирээзи — уруглар албан черлериниң ажылын экижидер, школа назы четпээн уругларны ясли-садтарга чогуур деңнелге чедир кижизидип, оларның школага өөренирinge шынарлыг белеткелди чедип алыры. Сөөлгү чылдарда уруглар албан черлериниң башкыларының район конференциязын эрттирери чаңчыл болган. Аңаа чыл төнчүзү-биле социалистиг чарыштың түңнелин үндүрүп, ясли-садтарда турар уругларның кижизидилгезиниң шынарын чугаалашпышаан, ажылда бар четпестерни тодарадып, ону чайладырының аргаларын дилеп тып турар.

Конференцияга организастаттынып турар методиктиг делгелгелерден башкылар хөй чүүлдерни шиңгээдип ап турар апарган. Ылаңгыя бо чылдың эгезинде болган конференциядан көдээ суурларда ясли-садтарның ажылында чедиишкиннер эвээш эвес дээрзин «Эң эки кижизидикчи башкы» деп конкурстуң түңнели көргүскен. Школа назы четпээн уругларны кижизидерниң программазында чугула черни уругларның кадыкшылын камгалаары болгаш быжыглаары, күш-культура кичээлдеринге, агаарлаашкын үезинде янзы-бүрү хевирлерниң шимчээшкиннерин кылдырары ээлеп турар. Бир эвес уругнуң кадыкшылы эки, быжыг болза угаан-медерел болгаш мөзү-шынар хевирлээриниң программазын чедиишкинниг чедип ап болур. Ынчангаш бистиң районнуң ясли-садтарының ажылдакчылары кол кичээнгейни ынаар угландырган, ажылды калбаа-биле чорудуп турар.

Уругларның кадыкшылын камгалаарынга ажыктыг кичээлдерни Ийниң «Чебурашка» ясли-сады (эргелекчизи Галина Николаевна Бараан) доктаамал чорудуп, дадыгыышкынның мергежилгелерин янзы-бүрү хевирлерге эрттирип турар. Кижизидикчи башкы Ольга Серен бичии бөлүктүң эмчизи болбушаан, күш-культура башкылап ажылдап турар. Ольга Сеңгилдеевна кичээлдеринге хөй янзы аргаларны хереглеп, программада бердинген күш-дамыр мергежилгелерин: соястаарын, моондакты ажып эртерин, бөмбүк октаарын, ону тударын, өрүкуду шураарын, даш-сай урган болгаш өттүрүп хаан постер кыры-биле кылаштаарын болгаш оон-даа өске шимчээшкиннерин темалыг кичээлдерге эрттирип, район садиктериниң башкыларын ажык кичээлдерге күзелдии-биле чалап турар. Ол башкының бир ажык кичээли «Күш-культура кичээлинге уругларның сонуургалын канчаар оттурарыл?» деп темага эртнеш, башкыларның сонуургалын чаалап алган. Ольга Сеңгилдеевнаның удуртулгазы-биле дадыгыышкынның мергежилгелерин кылыр херекселдерниң бүгү хевирин ясли-садта улуг, биче бөлүктерде кылган. Ол кылыгларны районнуң өске ясли-садтарында башкылар кылып өөренип алгаш, боттарында ажыглап турар. Дадыгыышкын ажылдарын чорудуп турарының ачызында районнуң уруглар садтарында халдавырлыг болгаш өске-даа аарыгларлан уругларның аарыыр чоруу бо чылын кызырылган.

Районда 6 уруглар албан черлериниң иштинден Ийниң «Чебурашка» ясли-садының коллективи демниг ажыл-иштиң түңнелинде ийи чыл улаштыр социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп келген. Ясли-садтың иштинге кире бээрге, арыг-силиг, бүгү-ле чүүлдер эмге-сескелиг, ойнаарактарны четчир санныг кылдыр саткаш, бөлүктер бүрүзүнде хумагалыг эдилевишаан, уругларга ойнадып турарлар. Ол садиктиң бөлүүнүң уругларының кичээлдери сөөлгү үениң негелделеринге дүүштүр эртип, чугаа сайзырадылгазының тус-тус бөлүктерин тургузуп, уруглар бүрүзү-биле ажылдаарының аргаларынга «Магазин», «Эмнелге», «Школа», «Мээң бажыңым», «Ойнаарактарым» дээш, оон-даа өске темаларга кичээлдерни солун кылдыр эрттирип турар.

Бо хүннерде национал чаңчылдарны сайзырадыр сорулга-биле чер-черлерде ажыл нептеретпээн, а ыраккы Тожуда бичии уруглар тыва кижиниң өскен-төрээн «өг» деп оран-савазын караа-биле көрбээн, билбес-даа. Ынчангаш «Чебурашканың» эргелекчизи Галина Николаевна шевер кижилерге тыва өгнүң ханазын чазаткаш, өг иштиниң херекселдерин делгеп салган, уруглар ында сайзапактап ойнап турарлар. Бо коллективтиң бүгү ажылдакчылары школа назы четпээн уругларны кижизидерниң сорулгаларын тодаргайы-биле көрүп, методиктиг каттыжыышкын хуралдарынга чугула айтырыгларны тургузуп, эш-өөрүнүң санал-оналын деткижип, өскелерниң дуржулгазын өөренип ажылдап турарлар.

Арина КАШКАК.
Тожу районда методиктиг кабинет эргелекчизи.

ЧУРУКТАРДА: «Чебурашка» ясли-садтың эргелекчизи Г. Н. Бараанның (солагай талада) кижизидикчи О. С. Серен-биле ажыл планын сайгарып олуралары; бичии бөлүк уругларының хостуг үезинде ойнаарактар-биле ойнап турары.

Шилиндек команданың тиилелгези

КИЕВ. (СЭТА-ның корр. И. Сайко). Бо чайын делегейниң 24 шилиндек командазы Италияның хоорайларынга футболга делегей чемпиону ат дээш ужуражырлар. Ол чемпионаттың түңнел оюннарынче кирген командалар амгы үеде шыңгыы белеткелди чорудуп турарлар. Оларның аразында ССРЭ-ниң шилиндек командазы база бар. Бистиң командавыс ол чемпионатка белеткелди шагда-ла эгелээн. Чамдык чурттарның шилиндек командалары-биле эш хуузунуң ужуражылгаларын эрттиргилээн. Сөөлгү ужуражылгазы Киев хоорайга болган. Аңаа олар Голландияның шилиндек командазы-биле ойнаан.

ССРЭ-ниң шилиндек командазының футболистери Украинаның пайызылалының стадионунга эш хуу ужуражыышкынынга Голландияның шилиндек командазын 2:1 санга уткан. Футболистерниң ол ужуражыышкынын 85 муң кижи улуг сонуургал-биле көрген.

Оюннуң онгу минутазында Олег Протасов 11 метр шиитткел тевигден бөмбүктү удурланыкчының хаалгазынче киир тепкен. Шак-ла мындыг шиитткелди судья оюннуң 69-ку минутазында база кылган. Ону голланд спортчу Куман чедиишкинниг күүсеткен. Сан 1:1 апарган. Тиилелгелиг санны Лютый ужуражылганың 80-ги минутазында киирген.

Оюн ниитизи-биле канчаар эрткенил? Ооң бирги чартында аалчылар бистиң футболистеривистен артык, эки ойнаан. Оларның чамдык эң шыырак ойнакчылары ойнаваан-даа болза, Европа чемпионнары камгаланып ойнаар арганы ажыглавайн, баштайгы минуталардан эгелээш ССРЭ-ниң шилиндек командазының хаалгазынче элээн каш шыырак халдаашкыннарны кылгылаан. Баштайгы таймда бистиң командавыстың коллективтиг ойнаарының шынары шоолуг эвес болган. Ындыг болза-даа, баштайгы санны совет футболистер ажыткан. Камгалакчылар элээн хостуг байдалга турган Бородюкче бөмбүктү дыка эки дамчыдып берген. Ынчан голланд вратарь удур халдаашкын кылгаш, оюнну чурумун аргажоктуң кырындан үрээр ужурга тавартышкан.

Ийиги таймда совет командага чамдык спортчуларны солаан соонда, оларның ойнаарының байдалы көскүзү-биле экижий берген. Ынчангаш оюннуң ийиги чартыны шөл ээлериниң эки ойнап эгелээни-биле солуп апарган.

Бистиң командавыс дараазында состав-биле ойнаан: Дасаев, Горлукович, Хидиятуллин, Кузнецов, Радионов (Яковенко, 46 минута), Рац, Алейников (Зыгмантович, 46 минута), Литовченко, Черенков, Протасов (Лютый, 61 минута), Бородюк.

СЭТА-ның спортчу медээлери

«Жальгирис» ойнавас

«Жальгирис» командазының футболистери Бүгү-эвилелдиң чемпионадынга киришпес болган. Ол дугайын ССРЭ-ниң футбол федерациязының күүсекчи комитеди март 29-та болган бодунуң хуралынга ынчаар шиитпирлээн. Бо тур хемчег-дир. Бир эвес «Жальгирис» ойнаар күзелин илередир болза, ону катап киирип каап болур.

ССРЭ-ниң футбол федерациязында ам кирбейн турар болганда Литваның болгаш Грузияның футболистери эш хуунуң-даа, делегей-даа, албан ёзузунуң-даа маргылдааларынга киржир эргези чок апарган.

Ойнакчыларның бир командадан өскезинче шилчиир чурумунуң дугайында айтырыгны күүсекчи комитетке база чугаалашкан.

Чурттуң шилиндек командазының начальниги спорттуң алдарлыг мастери Никита Симонянның кылган информациязы база солун болган. Шилиндек командага ойнаар кандидаттарның амгы спортчу байдалын таныштырган, ССРЭ-ниң шилиндек командазының составынга шилилге ам-даа уламчылап турарын ол чугаалаан.

Бо чылын болур чемпионаттың бүдүүзүнде совет команда апрель 25-те Ирландияның, май 18-те «Шальке-04» дээр клубтуң, май 20-де «Ганноверниң», май 28-те Израильдиң командалары-биле ойнаар дээрзин Симонян дыңнаткан.

(СЭТА).

КИНО

АПРЕЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Букшураан доллар» (Венгрия) 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 **Видеозалга:** «Хемнер агып баткан тайга кырында» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коргудуушкуннар» 9.00, «Хоютку» 10.20, 13.00, «Меге даңгырак» (2 сериялыг) 15.40, 18.30, «Федор Кузькинниң амыдыралындан» 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бедик шиичилиг хан» (ССРЭ—Польша) 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кедээшкин» 16.50, «Дургуннар» (Франция) 15.00, 18.40, 20.30 шактарда.

АГААР

Республикага өскерлип каап турар агаар болур. Чагбас. Соңгу чүктен хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаар дүне 12—17, а чамдык районнарга 2—7 градус соор. Хүндүс республикага 5—10 градус чылыыр, чамдык районнарга 0—5 градус соор.

Кызылга улуг өскерилбес, чагбас. Агаар дүне найысылалга 5—7 градус соор, хүндүс 8—10 градус чылыыр.

Айтырыг-харыы

«ХӨРЕКТИ ӨЙҮП ЧОРУУР-ДУР»

Чежемейниң-даа хурал-суглаага, солун, сеткүүлге социал чөптүг чорукту бижип турза, ооң шиитпирлеттинмейн турарын кижи кайгаар. Чүнү-даа бижиирге, харыы чок артып турар-даа боор. АКШ-тың эртемденибиле «Шында» интервьюда «наът-каът бажыңнарда чамдык кижилер эки байдалдыг, чамдыктары бичии казанактарда чурттап турары деңдески эвес-тир» дээн. Ол чогум чүү дээни билдингир-ле болгай, бөдүүн кижилер, хөй уруглардыг өг-бүлелер, түс черниң чурттакчылары чавыт бажыңнарда чурттап турар. Ол кижи бистиң индейлерге дөмейлээн болду.

Хурал-суглаага бо айтырыг көдүртүнзе-даа, кабинет иштинге артып турган чүвеле болгай. Чоннуң үнүн солунга чырыдары черле эки боор. Хөректи өйүп чоруур мындыг айтырыгларга харыы алыксадым.

Кижи бо чорааш, Кызылдың албан, организация черлеринге баарга, даргалары шупту орус, а кара ажылда тыва улус боор-дур. Бир-ийи удуртукчу көргеш, кижи харын канчап кирип алганы ол деп бодаар. «Тыва автоорук», «Ковүрүг тудуг», бүдүрүлге-технологтуг комплектация эргелелдеринде безин олар ховар. Районнарда ажылдаар черлер эвээш, хой кадарарындан, сезоннуг ажылдардан аңгы улуг бүдүрүлге черлери чок. Ынчангаш аныяктар амыдырал дээш, хоорайга кээп турар. Оларны киир биживес.

Ийи дугаар айтырыым: чүге түс черниң чону бажың шоолуг албайн турарыл? Хоочуннар, чүвеге күш четпес, аарыг-аржык, чаңгыс кижилер, хөй уруг-дарыглыг өг-бүлелер, аныяктар чүге чыл-чылы-биле оочур манап, хинчектенип турарыл? Чүге районнардан көжүп келген дарга баштыг кижи бүрүзү, ол ышкаш соңгаартан чалаткан эштер оочур чок ап турарыл? Таныш-көрүш-биле ап турарын чежени ол дээр. Эрге-дужаалды өскээр ажыглап турар өске-даа барымдаалыг чүүлдерни сойгалаарынче кирзе.

Алдын-Херел КУУЛАР,
күш-ажылдың хоочуну, дайын киржикчизи.

Кадрлар айтырыы чаңгыс хүн шиитпирлеттине бээр хире эвес, нарын айтырыг. Ажылчыннарны, ортумак звенонуң болгаш үстүкү звенонуң кадрларын өөредири, ажылга быжыглаары, кижизидери, депшидери — үр хуусаалыг ажыл. Депшидеринге кол барымдаа билиг-мергежилинден аңгы ажыл-агыйжы, организакчы талалары колдаар болганда, ону бүгү талалыг өөренип көөру негеттинип турар. Бо талазы-биле айтырыг тургустунуп турар болганда, партия организацияларының кадрларының национал составын кончуг бодамчалыг чорудар ужурлуг. Ынчангаш доораан ындыг-мындыг өскерилгеге негээн херээ чок.

Бажың-балгат үлелгезинде социал чөптүг эвес чоруктарны чогум тодаргай фактыларга даянып тургаш, анализтеп болур. Бөгүнде ындыг барымдаа чок. Бир эвес бар чүве болза, сайгарып көөрү чайгылыш чок.

Кызыл хооркүүскомнуң чуртталга шөлү хуваар килдизиниң эргелекчизи **Л. П. Ткаченко** бо талазыбиле дараазында тайылбырны берген.

Оочурга нация барымдаалавас. Бажың негеттинип турар кижи бүрүзүн чингелделиг азы ниити оочурга тургузарын килдис көрүп турар.

Сөөлгү үеде дужааттынган бажыңнарны үлээнинден алырга, 142 аал чурттаар (Лопсанчап № 39) бажыңның 30 квартиразын тыва өг-бүлелер алган. Хуу-биле алырга 22 хуу, 110 аал иштиг чурттаар (Ангарский бульвар № 3) бажыңдан 26 өг-бүле алган. 80 аал чурттаар (Лопсанчап № 35) бажыңдан 24 өг-бүле.

Бо чылын дужааттынган бажыңнардан 60 аал чурттаар бажыңдан (Ангарский бульвар) 11 өг-бүле алыр азы 18.3 хуузу. Ниитизи-биле бажың оочурунда туруп турар 6142 өг-бүледен 2464 өг-бүле тыва болуп турар. Чингелделиг 1552 оочурнуң 824-үнде тывалар. Ол дээрге хөй уруглардыг, долу эвес өг-бүлелер, хоочураан аарыг кижилер болгаш башкылар.

Чылдар аайы-биле алыр болза, 1971 чылда оочурга туруп алган сезен кижиниң бежи, ооң сөөлүнде чылда турган чүс тозан тос кижиниң он чедизи тыва. 1973 чылда база ол-ла деңнелге турган. 1974 чылда кирген 199 кижиниң чээрби дөртү тыва болуп турар. Хуу-биле алырга 6-13 хуу хире. А 1986 чылда турган үш чүс алдан ийи кижиден чүс алдан ийи кижи тыва апарган. Ол районнардан улустуң кээп турары-биле болгаш чоннуң өзүп көвүдеп турары-биле холбашкан.

Оочурнуң шимчээшкининиң талазы-биле чугаалаары артык эвес. 1984 чылда чамдык чингелделерни киирген-биле оочурну кезектеп каан. Ниити оочурга 1972 чылда туруп алган улустуң ам бажың алыр ээлчээ келген. Чаңгыс өрээл херек улуска — 1976 чылдың оочуру. Чингелделиг оочурда турар башкылар 1979 чылдың. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери 1984 чылдың, артканнары 1988 чылдың оочурундан алыр ээлчээ келген. Чаңгыс өрээлдиг бажыңнарны эвээш тудуп турганы-биле өг-бүлезиниң составы эвээш улустуң оочуру мынчап барган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 8.55 Аңнар цирги. 9.40 «Ол болган... болган...» 10.05 Уруглар шагы. 11.05 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 11.10 П. И. Чайковский. «Калбак-кара кадыны». Фильм-опера 12.30 «Үе». 13.00—14.50 «Калбак-кара кадыны» операның уланчызы. 15.45 Улусчу аялгалар. 16.00 Д. Хармс чогаалчының чогаадыкчы ажылының дугайында барымдаалыг фильм. 16.30 «Экии, музыка!». Л.- В. Бетховенниң симфониялыг чогаадылгазы. 17.30 Венгрия телевидениениң программазы. 18.30 «Үе». 19.00 Аныяктар медээчизи. 19.30 9-ку студия. 20.30 В. Шувалов орус улустуң ырларын ырлаар. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 21.35 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.50 Чугула интервью. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң аъш-чем болгаш садып алыышкыннар талазы-биле Күрүне комиссиязының Даргазы В. В. Никитин дамчыдылгага киржир. 23.10 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылынга турасхааткан дамчыдылганың уланчызы. 00.25 — 00.50 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География, 8 класс. Ыраккы Чөөн чүктүң бойдузу. 9.05 Француз дыл. 10.05 Француз дыл. 10.35; 11.40 Биология, 6 класс. Үрезинден дүжүтке чедир. 10.55 Эрудиттерге дамчыдылга. 12.00 «Англи вальс». Уран-чечен фильм. 13.05 Ритмиг гимнастика. 13.35 — 15.05 «Хүлээлге күүседикчизи». Уран-чечен фильм. (КУР). 17.00 Ю. М. Нагибин-биле ийи ужуражыышкын.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Кедээ амыдырал». «Кавдыг чурттап чор сен, малчын?». «Бот-орулга-чарылга болгаш аренда керээзи». 19.00 Киножурнал. 19.10 «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Кызылдың хоорай партконференциязынга уткуштур». «Ажыл ээлчээниң соонда». «Кеземче хрониказы». 19.40 Медээлер. 19.45 Чарлалдар. 19.50 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Й. Гайдн. «Чаңгы». Концерт. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 «Силерге ырлап берейн». Бот-тывынгыр ырының Москва клувунуң 30 чыл болганынга. 23.35— 00.55 «Экран мастерлери». Кинорежиссер А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы салым-чолунуң дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 РСФСР-ниң алдарлыг артизи Г. Соколовтуң концерти. (Фортепиано). 19.55 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54941

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуу — 3-34-98: 3-41-23: ◆ [illegible] — 3-36-73: ◆ агроулетур [illegible] 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ оочулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 397. ТС—00585.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ЗНАК ПОЧЕТА

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
апрель
4
среда
№ 78 (14278)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

БАШКАРЛЫП ТУР БИС

Аъш-чем аймаан болбаазырадып кылыр бүдүрүлгелер чоннуң хереглелин хандырар үлүгге тодаргай салыышкыны кирип келген. Оларның санынга найысылалда эът комбинады база кирип турар. Кызылдың чурттакчыларын эът, колбаса база өске-даа продуктулар-биле хандырар дээш эът комбинады кандыг хемчеглерни кылып чорудуп келгениниң дугайында бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Миний-оол Ондар кол инженер Василий Сайнит-биле интервьюну кылган.

— Чурттакчыларның аъш-чем аймаанга нинти хереглелин болур-чогууру-биле шиитпирлээр айтырыгга тодаргай кирип турар салыышкыннар дугайында чүнү сонуургадып болур силер, Василий Монгушович?

— 1989 чылда эът, колбаса болгаш өске-даа продуктуларны бүдүргеш, ону чонга чедиргеш, 400 муң рубльдиң орулгазын алыр планывысты 640 муң рубль түңге боттандырып алдывыс. Нинти бүдүртүнген продукцияны комбинатта ажылдап турар кижи бүрүзүнге онаашкыр санаар болза, ажылчын бүрүзү-ле 49 муң 710 рубль-дың продукциязын бүдүргеч болуп турар.

Эртпен чылын нинтизин-биле 7546 тонна эът, 1306 тонна колбаса сайгартынган, оон иштиндеи күрүне чагынга 1756 тонна эът онаажып, чурттуң янзы-бүрү булуңнарынче чоруттунган.

Бүдүртүнген продукцияның чогуур негелдези-биле боттарывыс сайгарып болур эргени бүдүрүлге коллективинге өөлгү чылдарда тывыскан ажыглааш, найысылалдың чурттакчыларының хандырылгазын элбекшидериниң хемчеглерин ажыл-херээвис кылдыр чоруда бердивис.

Чижеглеп чугаалаарга, «Росмясомолторгтуң» столоваязын хөлезилеп алгаш, хаанын ажыттывыс. Аъш-чем кылырынга херектиг продуктувус-биле хандыргаш, чемненип болурунун бүгү-ле аргаларын ында тургускан. Белеткеттинген чемнерниң ассортиментизи элбек болгаш өртек-үнези хоорайның столоваялары-биле дөмей. Хүнүң-не 350—400 кижи оон чемненип турар. Ооң аалчылары — колдуунда олчоок-кавының бүдүрүлгелериниң ажылчыннары болгаш ырак-узак орук чорууp чолаачылар.

База бир айтып каггы дег чүүл, эртген чылдан эгелээш, чондан хууда малды болгаш эътти хүлээп ап эгеледивис. Ол арганың ачызында колбаса кылыгларын база ыштап кадырган эътти бүдүрүп, чонга садыглап турар апардывыс. 1989 чылда чондан 130 тонна эътти садып алгаш, 355 муң рубльди кирип алдывыс. Ол акша-хөреңгини чоннуң хуузунда малын база эъдин садып алырынга чарыгдап тур бис. Бир чамдыызын чурттаар оран-сава тудар дээн ажылчыннарга чегдирген, хөй уругларлыг иелерге дузаламчы акшаны база оон берген бис. Бот-башкарныр ажылдың ажыктыы оон безин көстүп келген.

— Республиканың үндезин чурттакчыларының шаг-төөгүден бээр ажыглап келгени аъш-чемин кылырының айтырыглары канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

— Чоокта чаа тыва национал чем кылыр цех ажыттынган. Кургулдай, чөреме, хырбача, хан дээн чижектиг чемнерни кылып, чурттакчыларга бараалгаттывыс. Национал чемнерни кылыры нарын болур чорду. Ынчангаш хоочуннарның, ылаңгыя малчыннап чораан кижилерниң сүмезин дыңнап, оларны тыва чем аймаан кылырынга кириштирип келдивис. Цехте 6 кижи ажылдап турар. Тыва чемнерни чүгле холбиле кылыр чорду. Чүге дизе ижин-хырын аймаан тускай машинага чуп арыглаар-га кадыг апаар, ону хайындырарга белен чымчавас, хөй үе үнер, амданы база таарыы болур.

Бо чылын тыва манчы бүдүрерин бодап турар бис. Амдызында ону кылырының аргаларын өөренип база өртек-үнезин санап тургузуп турар. Ол ышкаш фондуга кирбес продуктуларны, чижээлээрге, рагу, буттар, ыштаан хаван бажы, «Закусочная» деп ыштаан колбаса болгаш өске-даа кылыгларны Кызылдың садыгларынче чорудуп келдивис. Ындыг хевирниң чем аймаан 1989 чылда 800 тонна ажыр сайгардывыс.

Аңаа хамаарыштыр мээң бот-хууда бодалым мындыг. Бүдүрүп турар продукциязын комбинат боду садыглаар болза эки. Чүге дээрге чамдыкта шынары багай апарган эът, колбаса саттына бээр. Кымның буруузу-биле ол чем аймаа үрели бергени билдинмейн баар. Садыг черлери бисти буруудадыр, а бистиң талавыстан — оларны. Садыг алыкчыга ол билдинмейн артып калыр.

Чоокта чаа «Шын» солунга бир авторнуң Кызыл хоорайга «Шайлаарак» деп хөйнинтиниң чемненилге черин ажыткан болза дээн күзелин сеткилимден деткиир мен. Ындыг «Шайлааракты» бис боттарывыстың продуктулары-биле бүрүн хандырып, ылаңгыя тыва чем аймаан кылып болур аргалар бар. Ол дээрге найысылалдың чурттакчыларынга болгаш келген аалчыларга улуг деткимче, дуза болур. Айтырыг чүл дизе, оран-сава херек апаар, аңаа хамаарыштыр Кызыл хоорайның күүселди комитедин кирилгези болгаш тодаргай дузазы эргежок чугула болуп турар.

— Эът комбинадының күчүзү долузу-биле ажыглаттынып турар бе, Василий Монгушович?

— Комбинат тургустунгандан бээр 20 ажыг чылдар шуужуп эрте берген. Тодаргайлап чугаалаарга, комбинатты 50 чылдарда тудуп эгелээш, 1963 чылда ажыглалга кирген. Төлевилел күчүзүн алыр болза, бир ээлчегде-ле 5 тонна эът, 0,6 тонна колбаса кылыгларын бүдүрер. Амгы үеде ортумаа-биле бир ээлчегде 29,5 тонна эътти, 2,2 тонна колбаса кылыгларын кылып турар. Малдың изиг-түлүк дужаалдазының үезинде бир ээлчегде эът аймаа 70—80 тонна четкилей бээр болгай. Төлевилел-күчүнү каш катап ажыр ажылдап, бүдүрүлге чорудулгазы-даа эки-ле дир дээн бодал тыптып болур. Ол ырак та ындыг эвес болдур ийин.

Дериг-херекселдер эргижиреп, элээн. Чаартып кылыр, эде дерип, солуур ажылдар мынча үр үениң иштинде чоруттунмаан. Ажылдаар черлерниң аттестациязын кылган бис. Ооң илерээн четпестерниң чамдыызын айтып каайн. Санитарлыг болгаш технологтуг чурумнарның негелдезинге эът, чаг цегинде 1500 дөрбелчин метр, колбаса цегинде 646 дөрбелчин метр чедишпес. Цехтерниң дээвирлери болгаш ханалары эргижиреп баксыраан. Комбинаттың иштики шөлү кызыы, тар болганындан бүдүрүлге чорудулгазының технологиязы хажыттынып, ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Ындыг байдалдың уржуу багай салдарлыг деп чүве билдингир болгай.

Ажылчыннарның ажылдан үнер чорук хөй болуп артпышаан. Аарыыр, озалондак болур чоруктар эвээжевейн турар. Чоокку үеде шиитпирлээр айтырыывыс болза, комбинаттан үнген сугну арыглаар черни кылыры болур болгаш ону хоорайның коллекторунга кожары. Амдызында чедир арыглаттынмаан суг Улуг-Хемче агып кирип чыдар. Ол экологтуг чурумга окта таарышпас херек-тир.

Эртнен чылын чаартылганың бирги чадазы болур «Холодильниктиң» төлевилелин «Тыва тудуг» каттыжыышкынга берип каан бис. Бо чылын ук тудугну эгелээр ужурлуг, ындыг турбуже, бо хүннерге чедир ооң тудуун кылырының талазы-биле бүзүрелдиг харыы чок болуп турар.

Бо чылын боттарывыстың күжүвүс-биле колбаса болгаш консерва бүдүрер цехти кылып эгелээр бис. Ооң күчүзү бир ээлчегде 5 тонна колбаса кылыгларын база чыл дургузунда 1 миллион банка консерва бүдүрер. Бергедежип турар чүүлдеривис—тудуг материалдары болгаш машина херекселдери. Чаа цехтерни ажыдып турар бис. Чижээ, бо хүннерде саваң кылыр цехти ажыттывыс. Аңаа бус хереглеттинер болгай. Изиг суг болгаш бус чедишпези бисти нарын байдалга таварыштыра берген. Ынчангаш чаа котельная туттпас болзувусса, үндүрүп турар продукциявыстың хемчээлин көвүдедири берге апаар. Бистиң шиитпирлээр ужурлуг аңыл-агыйжы айтырыгларывысты республиканың Министрлер Чөвүлели, агроүлетпүр эвилели кончуг кичээнгейлиг өөренип көргеш, ажыл-ишчи дузаны көргүзер боор дээрзинге бистиң коллектив идегеп турар. А бистиң талавыстан аъш-чем бүдүреринге төлептиг салыышкынны киирип, бар аргаларны бүрүн ажыглаар апаар бис.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң даргазының албан-дужаалы мурнуку хевээр ээлеттинмээн болуп турар. Эвилел Совединиң даргазының соңгулдазы апрель 2-де палатаның хуралынга эгелээн. Ол албан-дужаалга ийи кандидат — И. Д. Лаптев болгаш К. Д. Лубенченко олар дипшиттирген, ынчалзажок оларның кайызы-даа соңгуттурарынга эргежок чугула бадылаашкыннарны албаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьяновтуң саналын ёзугаар депутаттар чапсар сөөлүнде ол айтырыгны база катап чугаалажып эгелээн. Үш чаа кандидатура — Ю. Х. Калмыков, Н. Д. Пивоваров, Н. Н. Гриценко дипшиттирген. Бадылаашкыннарның эргежок чугула чогуур санын кым-даа албаан. Түңнел чок үш бадылаашкыннарның сөөлүнде даңзыга ийи кандидаттарны — И. Д. Лаптевти болгаш Ю. Х. Калмыковту депутаттар арттырган.

«Узамдыккан соңгулда кампаниязы» палата кежигүннериниң үре-түңнелдиг ажылдаарынга таарымча чок болуп турары илдең: чугаалажып көөр кылдыр планнаттынган ийи Хоойлу төлевилелдериниң чүгле бирээзи көрдүнген. Хамаатыларның национал деӊ эргезинче халдаашкыннарны кылганы дээш база ССРЭ-ниң девискээриниң чаңгыс эвин күш-биле үрээни дээш харыысалганы күштелдирер дугайында Хоойлу төлевилелин чугаалажып көрген. Амгы күштүг хоойлу актыларын ёзугаар тус-тус хамаатыларның харыысалгазы көрдүнген, а чаа Хоойлу ёзугаар каттыжыышкыннарның харыысалгазы база көрдүнүп турар. Национал азы сөөк-язы өжээннежилгезин, ылгай көрүүшкүнну өөскүдеринче, национал, сөөк-язы, шажын-чүдүлге барымдаалап күчүлээшкинни ажыглаарынче, а ол ышкаш ССРЭ-ниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областарның болгаш округтарның девискээриниң чаңгыс эвин күш-биле үрээринче утланган кандыг-даа каттыжыышкыннарның ажыл-чорудулгазын хоойлуга удур деп чарлаары чаа Хоойлу төлевилелинде көрдүнген. Ындыг ажыл-чорудулганы хоруур дугайында шиитпир чүгле суд чурумун ёзугаар хүлээп алдынар болгаш ооң сөөлүнде ол организацияларны дужүргеш, оларның өнчү-хөреңгизин хавырар.

Документиниң ооң чүүлдериниң аайы-биле чугаалажып көрген, ынчалзажок депутаттарга берген Хоойлу төлевилелинге кандыг-даа өскерилгелерни херек кырында киирбээн. Төлевилелге немей саналдаан хөй эвес санныг эдилгелер хүлээп алдынмаан. Чүве чугаалап азы кыжаныышкын кылып, бижимел азы чурулга аргазы-биле национал өжээннежилгени өөскүткен кижилерге харыысалга онаар дугайында тускай бөлүктү чаа Хоойлуга киирерин депутат Ф. М. Бурлацкий саналдаан. Эрге-хоойлу болгаш кем-херек үүлгедиишкининге удур айтырыглар талазы-биле Дээди Советтиң комитединиң даргазы Ю. В. Голиктиң бодалын ёзугаар алырга, ол эдилгеге хамаарыштыр шуут шиитпир ам-даа хүлээп алдынмаан.

Националдар Совединиң кежигүннери ол Хоойлу төлевилелин ийи удаа номчулга ёзугаар хүннүң ийиги чартыында база чүүлдүг деп көрген. Онзагай байдалдың эрге-хоойлу чурумунуң дугайында Хоойлу төлевилелин ийиги номчулга ёзугаар палатаның кежигүннери чугаалажып көрген болгаш ону хүлээп алган. Бойдустуң чайгаар халаптарының, улуг үрелиишкиннериниң азы халаптың, халдавырлыг аарыгларның, а ол ышкаш массалыг корум-чурум чок чоруктуң үезинде ССРЭ-ниң хамаатыларының айыыл чок чоруун хандырар сорулга-биле онзагай байдалды ол хоойлуга үндезилээш, чарлаар. Эвилелдешкен, автономнуг республиканың девискээринге, тус-тус черлерге онзагай байдалды хамаарышкан республиканың Дээди Соведи азы ССРЭ-ниң Президентизи чарлаар. Чурттуң бүгү девискээринге онзагай байдалды ССРЭ-ниң Дээди Соведи чарлаар.

Палаталарның ийи аңгы хуралдарынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы вторникте ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Литва ССР-де байдалга хамаарыштыр

НАЙЫРАЛДЫ ҮРЕП БОЛБАС

Ада-чурттуң Улуг дайынының баштайгы хилинчектиг хүннери Балтий далай кыдыының чону — латыштарга, литовтарга, эстоннарга таварышканын билир бис.

Ол республикаларның девискээринге шериг албаны эрттирип баргаш, тудуг батальоннарынга үш чыл ажылдаан тыва оолдар Сүт-Хөл районда бар. Олардан Бора-Тайгада аңчы Шөйбээдей Ооржак, Кара-Чыраадан малчыннар Сертен-оол Монгуш, Чамзырын Ооржак, Хөр-Тайгада арга-арыг даамалы Деспил-оол Монгуш болгаш оон-даа өскелерни-даа адап болур.

«Кижи төлү каяа-даа чорууp, куш төлү каяа-даа ужар». Тываның оолдары бистиң хөй националдыг Совет күрүневистиң күчү-күжүн быжыглаарынга үлүүн ынчаар киирип турган.

Улуг найыралдыг өг-бүле —ССРЭ-ни чарылдырап, суларадыр орукче ис ажыдар дээш ажык-чарлыг чоруктуң өске оруунче чонну күткүп киирип турар Литваның чамдык удуртукчулары чазып турар-дыр.

«Өөрүндеи чара маңнаан мал көк-бөрү аксынче кирген ол» — деп чылгычылар, малчыннарның чугаазы шын. Ооң утказы бо политикага база дүгжүп болур.

Сүт-Хөл районнуң төвү Сут-Аксы суурнуң чонунуң митингизи болуп эрткен. Аңаа ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң «Литва ССР-ниң девискээринде совет хамаатыларының эргелерин хандырар, ССРЭ-ниң тускай доггуннаан чоруун камгалаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» Чарлыын деткип, чамдык айтырыгларны сайгарган.

Чоннуң салган айтырыгларынга тодаргай харыыларны СЭКП райкомунуң бирги секретары М. Д. Кара-Сал берип тайылбырлаан.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге болгаш Литва ССР-ниң Дээди Совединге адрестээн ийи хоолгалыг телеграмма чорудар деп шиитпирни хуралга хүлээп алган. Ооң кол утказы болза, Литва ССР-ниң удуртукчуларының аңгыланып турар политиктиг туружунга таарзынмааны, улуг совет өг-бүлениң найыралын үреп, аңгыланыр деп турарынга удурланып турарын айыткан. Угаан-медерелдиг, сарыылдыг утланыышкынче баар үе бар-дыр деп, ында кыйгырып турар.

Митингиге хөй санныг айтырыгларны, саналдарны күш-ажылдың хоочуннары, пенсионерлер, башкылар, эмчилер, ажылчыннар тургузуп, совет улустуң быжыг найыралын үревезинче Литва ССР-ниң удуртукчуларының кичээнгейин угландырган.

Чаң-оол ОНДАР.
Хоочун башкы.

ЧОННУҢ ЭРГЕЗИН КАМГАЛААР

Бистиң чуртувус хөй националдыг. Өг-бүлеге эп-найырал турда, ажыл-иш бүдүнгүр, сеткил чиик болур. Ол ышкаш чаңгыс күрүнеде турар болганда, бот-боттарын билчир, деткижер чорук совет чонга ам кажангызындан-даа артык херек.

Литва ССР-ниң девискээринге совет хамаатыларының эргелерин камгалаар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Чарлыын солуннардан номчааш, ону хүлээп ап, сеткилимден чүүлдүгзүнүп турар мен. Ол болза ССРЭ-ниң тускай доггуннаан чоруун камгалап турар хемчеглер-дир деп билип турар мен.

ССРЭ-ниң Иштики херектериниң ажылдакчылары ында баргаш, милицияның чер-чер органнарынга дуза чедирип, кем-херек үүлгедиишкиннерин ажыдарынга болгаш истеп хынаарынга, хөй-ниитиниң корум-чурумун тударынга деткимче көргүзүп турары чугула херек-тир. Кызыгаар камгалалы кончуг чугула. Өске чурттар аразында аргыжылганы болдурбас хемчеглерни алыры база чөп боор.

Бо бүгү чүүлдерни ол республиканың ажылчы чонунуң хостуг шөлээн чурттаарынга хамаарыштыр кылып турарынга таарзынып турар мен.

Арагачы ДОНГАК.

ЧАСКЫ СЕЗОНГА БЕЛЕТКЕЛ

ЧУРУКТА: Саая Долгай-оол — Барыын-Хемчиктиң «Хемчик» совхозта эки ажылдыг механизатор. Хову бригадазында тарааж-ыларның бир звенозунуң ажылын удуртуп, боду база ында тарааҗы болуп ажылдап турар. Эрткен чылда ооң звенозу бедик дүжүттү өстүрген.

Техника септелгезиниң үезинде ол совхоз төвүнге токарьлап, каңнакчылаан. Бүгү техниканы ажыглалга киирериңге үлүүн киирген. Ооң звенозу шык базырыышкынынче бо хүннерде кирген. Тарыыр шөлдерин белеткеп эгелей берген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИРИПТЕРИНГЕ БЕЛЕН

Барыын-Хемчик районнуң «Дөң-Терезин» совхозунда часкы хову ажылдарынга техника септелгези дооступ турар. Көдээ ажыл-агыйның чамдык коштуг машиналары, андазыннар, тараа чаштырар, картофель олуртур, кукуруза ажаар, сиген кезер техника, тараа ажаар комбайннар белен. Часкы тарылгага ажылдаар тракторларны септеп дооскан.

Бо ажылдарга алды кижи составтыг бир звено болгаш өске-даа механизаторлар кириишкен. Оларның ажылы бүдүнгүр, шынары эки болуп турар.

Тарааҗылар часкы тарылгаже кириптеринге белен.

Багыт-оол БАЙКАРА.

Кыштаглаашкын—шылгалда

ХУРАГАННАР ХОРАП ТУРАР

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының сан-медээзин ёзугаар алырга, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң коданнарында төрүүр 8.665 хой кыштаглап турар. байдал нинтизи-биле нарын. Төрээн хой биле ам бар хураганның аразында ылгалы 1491. Ам-даа 2 муң ажыг хой арткан, 660 чаш хураган өлген, оон аңгыда, хойнуң ара салыры база өлүг хурагаңнар төрүттүнери хөй болганындан шак мындыг улуг ылгал тыптып келген.

Дүвүрээзиниг байдал чүгле бо совхозта эвес, а «Улуг-Хаяда» база бар. Ында 9 муң ажыг хойдан 6 муң хире хураган алган.

— Бо чылын хой оолдаашкыны эрте, январьдала төрүүр малдың күш-деңгели шыырак, сүүзүннүг янзы-бүрү чем күрлавыры элбек турда эгелезе-даа, хой ара салыр болгаш өлүг хураганнар төрүүр чорук мурнуку чылдардан черле хөй боop-тур. Ооң чылдагааны ылередири-биле өлген азы ара салган хураганнарны районда мал аарыгларынга удур демисел чорудар станцияның лабораториязынче чорударывыска, харыызы дыка орайтаар, чамдыкта шуут келбес-тир — деп, ол совхозтуң кол зоотехниги Н. Дартай-оол чугаалап турар.

Улуг-Хемде ынча хөй чаш хураган чүге хорап турарыл деп айтырыгга кым харыылаарыл, ону кым эдерил? Бо удаада аңаа дорт болгаш шын кара чаңгыс харыы болза, мал ажылын харыылаар бүгү-ле органнарның, зооветспециалистерниң, малчыннарның-даа харыысалга чок чоруунда.

Мону бадыткаары-биле чамдык чижектерни көрээли: «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң директору турган А. Н. Чигжит мурнунда механизатор чораан ийи кижиниң өг-бүлелеринге 400-400 ажыг хойну хүлээткен. Барып-барып төрүүр, ынча хөй хойну ол талазы-биле дуржулга чок улуска кадартыры кандыгыл дээрзин ол удуртукчу ханызы-биле бодаваан. Малчыннаар улус тывылбазы шын. Чаа малчыннап эгелээн өг-бүлелерге ёзулуг дуза, деткимче, хайгаарал херек. Ынчалза-даа совхозтуң амгы директору П. Найдан-оол шуудап чадап турда, ажыл-агыйда партком, профком, комсомол комитеди, көдээ Советтиң күүскому эң ылаңгыя чаа кирген малчыннарга хүн бүрүнүн дузазын чедирбээн. Чаңгыс совхозта, улуг коллективте, ажылдап турар улусту берге үеде бот-боттарынга дузалажыр, деткижер кылдыр эвилелдеп шыдаваан. Кыштаглаашкын үезинде бергедеп турар коданнарга шефтээшкиннерни органзаставаан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «тус-тузунда, дугул мыйызында» дээш олурган.

Үжен чыл механизаторлааш, бодунуң эки туразы-биле төрүүр хой хүлээп алган Ховалыг Арбай-оолдуң коданынга январь айның төнчүзүнде хой массалыы-биле оолдап эгелей берген турган. Ооң-биле кады чаш хураганнар база-ла аарып, өлүп туруп бээрге, ол малчын кожазы — мурнакчы болгаш дуржулгалыг хойжу Монгуш Чаш-оолга арга-сүме айтырып чеде бээрге, ол кандыг-даа дуза чедирбээн, сүме катпаан. Ол мал дээрге чаңгыс кижиниң эвес ышкажыл, а харын чаңгыс кижиниң-даа болза, ындыг кадыг сеткилдиг болурга черле таарышпас. Улустуң хуузунда-даа малының ачызын күрүне, бистер шуптувус көрүптер-дир бис чоп?

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында мал эмчизи Марта Шоюн-Лама Х. Арбай-оолдуң коданынга келзе-даа, чаш хураганнарны шала-соора сыкыртып кааш, «чаш хураганнар чүгле силерде өлүп турар эвес чүве-дир» дээш тоомча чокка каапкаш, чоруй барган. Элдеп аа?!

Ук малчынның аалынга ол хүннерде бригадир Николай Начын-оол ээзирик чедип келгеш, кандыг-даа дуза чедирбээн, безин чадаарда чаңгыс сөс-даа сөглевээнин Ховалыг Арбай-оол аажокла хомудап чугаалады. Ону районда мал аарыгларынга удур демисел чорудар станцияның специалистери В. Гафирова биле П. Монгуш олар база дыңнадылар. Ол кодандан ам 130 ажыг чаш хураган хораан.

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Улуг-Арт бетинде хойжу коданнарында база бир дүвүрээзиннниг айтырыг болза, Саглаң-Хадың деп черде сордурар кудуктан экеп турар суттуң шынары кончуг багай: сарыг, бораң өңнүг, ажыг, күгүрзүг. Ооң уламындан мал база кадарчылар-даа ижин-шөйүнду аарыынга таваржып турар. Ол дугайын малчыннар совхозтуң удуртукчуларынга, зооветспециалистеринге каш удаа чугаалап келзе-даа, олар бо үеге чедир кандыг-даа хемчег албаан. Кулаа кандыг кончуг «кадыг» улус ийик!

Хойжу Ховалыг Арбай-оолдуң өг-бүлезиниң хереэжен ээзи Вера Түлүшовна ол үеде аарааш, эмчиге чыткан. Чогум-на харын ынчан хой массалыы-биле оолдап, чаш хураганнар өлүмнеп турган. Оларның коданынга дузалажып, сакманчылап келген дуржулга чок оолдар, уруглар хураганнары өлүп эгелээрге, корткаш дезипкеннер.

Шак мындыг дүвүрээзинниг чүүлдер турбуже, оларны удуртукчулар боттары эки билир турбуже, малчыннарже күш салбаазын ам чүнүң-биле тайылбырлаар бис? «ҮТКА 25 чылы» биле «Улуг-Хая» совхозтарда хой оолдаашкынында амгы бо дүвүренчиг байдалды ам канчаарыл? Хамыктың мурнунда директорлар, зооветспециалистерден бо айтырыгны салыр-дыр бис. Харыылазын.

Анай-оол ДАРЖАА.
Журналист.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызыл хоорай Совединиң бирги сессиязынга белеткел талазы-биле оргкомитеттиң хуралы апрель 2-де болган. Депутаттарның ажылчын бөлүктериниң ажылының дугайында информацияны дыңнаан болгаш сессияны май 4-5-те эрттирерин доктааткан, хоорай Совединиң даргазы болгаш хоорküүском даргазының албан-дужаалдарынга кандидатураларны депутаттар болгаш соңгукчулар калбаа-биле чугаалажып көөр дугайында шиитпир хүлээп алдынган.

Кандидатураларны тус черниң парлалгазынга болгаш телевидение, радио программаларынга чугаалажып көөр. Хоорай Совединиң депутаттарының болгаш «Перспектива» соңгукчулар клувунуң каттышкан хуралын дараазында хүн айтырыгларлыг кылдыр эрттирер:

1. Хоорай Совединиң бирги сессиязынга белеткел дугайында.
2. Кызыл хоорай Совединиң даргазы болгаш хоорай Совединиң күүском даргазының албан-дужаалдарынга кандидатуралар дугайында.

Каттышкан хурал СЭКП хооркомунуң хуралдаар залынга апрель 15-те 10.00 шакта эгелээр. Олуржурун күзээр бүгү кижилерни чалап турар. Тайылбыр алырынга болгаш саналдар киирерикте дараазында телефоннарны ажыглаар: 3-13-81, 3-43-49.

ОРГКОМИТЕТ.

ШЭЭР МАЛДЫ АЖААП КАДАРАРЫНЫҢ ЧИЖЕК-НОРМАЗЫ

Сөөлгү үеде специалистер база малчыннар боттарындаа бир коданга чеже хире шээр мал турза чогуурул дээр дугайында айтырыгны удаа-дараа тургузуп турар апарган. Ол чөп, чүге дээрге одар-белчиирниң, суг-суггатының-даа байдалы аңгы-аңгы болгай.

Амгы үеде бисте бир чадарчыга — төп районнарга 250, а барыын болгаш мурнуку районнарга 230 хой, өшкү онаажыр ужурлуг деп санаан, барымдаалап турар негелдевис ол. Моон соңгаар канчаарыл? Маңаа хамаарыштыр бистиң корреспондентивис Седен Хертек Чөөн Сибирьниң норматив-шинчилел зона станциязының Тыва АССР-де девискээр килдизиниң начальниги В. Е. Тутынин-биле ужурашкаш, оон чамдык айтырыгларны сонуургаан:

— Владимир Емельянович, шээр малдың бир кижиге онааштыр норма-чижээниң дугайында, шынап-ла, сөөлгү үеде чугаа-ла хөй чүве бо. Чамдыктар ону кызырар деп-даа турар, а бир чамдыктар ынчаар турар болза эки дээр. Ынчангаш бо талазы-биле чүнү чугаалап болур ирги силер?

— Ийе, бо айтырыгны малчыннарның боттарындан өгелээш, республиканың удуртур ажылдакчыларынга чедир чугаалажып турар. Ол чөп. Ынчангаш мен дугайты бодумнуң туружумну маңаа тайылбырлап көрейн. Амгы үеге чедир шээр мал кадарчыларының норма-чижээн хойну ажаап кадарарының хемчээлиниң дугайында Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң Президиуму биле Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң коллегиязының 1979 чылдың октябрь 3-те хүлээп алганы № 45 доктаалы-биле бадылаан. Ында болза ооң нормазын чүгле төп районнарда улгаттырган дээрден башка арткаңнарында барык шупту демей. Ынчан ону бадылаарда одарларның нити байдалын, кала канчаар кадарарын, суг-суггадын, кажаа-хоранын улуг-бичезин-даа барымдаалаваан. Ол дээрге норма-чижек тургузарының кол-ла негелделери-дир. Шак ындыг чаңгыс аай норма-чижектиг турда малчыннарга солун эвес, чүге дизе чаңгыс ажыл-агыйда безин одар-белчиир, черниң байдалы аңгы-аңгы болур болгай. Ол ышкаш бир хойжу коданда 660 хойга, өскезинде 342-ге тудкан кажаа бар, а үш дугаар кыштагда кажааны кажан тутканы-даа билдинмес, чамдыктар аъттыг, өскелери хойну чадаг кадарар, бир кыштагның одарлары оъттсигенниг, өскезинде аваэш, берт черде кыштагларда малчыннарга мал чеми-даа эккелбес, чавыс болгаш оруктуг черлерде кадарчыларга сиген, суланы үргүлчү экпеп турар. Ынчалза-даа оларның кайызындандаа негелде чаңгыс аай: 100-тен 80—90 хураган алыр, бир кижи 230 азы 250 хойну, өшкүнү кадарып турар.

Шак ындыг чорукту болдурбазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база ВЦСПС-тиң 1986 чылдың сентябрь 17-де № 1115 доктаалы үнген. Ол ёзугаар ажыл-агыйлар малды ажаап кадарарының чижек-нормазын база малчыннарның ажыл төлевирин боттары чаа негелде-биле доктаадыр бүрүн эргени берген.

Ынчалза-даа бо ажылды өгелээрде, баштай-ла улуг белеткел херек, хамыктың мурнунда ажылчыннарның ажылдаар черин аттестаттаар, (фермаларны, кажааларны, комплекстерни). Ол ышкаш ферма, кыштаг, комплекс бүрүзүнүң тодаргай байдаларын барымдаалап тургаш, мергежил бүрүзүнге үе-шагның, малдың баш санының нормативин база тода ажылдап кылыр. Ооң иштинде сакманчыга, дузалакчы кадарчыларга база ону санаар.

Совхозтуң удуртукчулары күш-ажылды организастаарын база кылыр ажылдың технологиязын (аргазын) экижидер талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг, малдың турар коданының аайы-биле ажылдакчыларның санын база норма ёзугаар тодарадып доктаадыр апаар.

1988 чылда республиканың Агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистери бүдүрүлгениң негелделериниң паспорттаарынга эргежок чугула материалдарны шуптузун совхозтарже чоруткан. Паспорттаашкынның кол-ла сорулгазы болза, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, эртем үндезиниг нормаларны шиңгээдири, материалдыг болгаш күш-ажылчы курлавырларны чогумчалыы-биле шиңгээдири болур.

— Ажыл-агыйларга бо хемчегни кым чорударыл, ол дээш кым харысалгалыг болур ужурлугул?

— Малдың кажаа-хорааларын паспорттаар талазы-биле ажылды директорнуң дужаалы ёзугаар чорудар, комиссияны тургускаш, кандыг ажылды кажан кылырын хуусаазын айтыр. Комиссияларны кол экономист болгаш кол специалистер удуртур, ынчангаш паспортизация дээш олар харысалгалыг болур. Комиссияның составынга кол специалистен аңгыда, бригадир, ферма эргелекчизи, инженер кирер. Паспортту ийи хоолгалыг кылдыр тургузар, бирээзин боттарынга арттырып алыр, өскезин республиканың агроүлетпүр эвилелинче чорудар.

«Чаңгыс аай база түр нормативтер» деп чыындыларга үндезилээш, паспортизацияның материалдары-биле норма доктаадырда көөр факторларны барымдаалап тургаш, ажыл-агыйның специалистери шээр малды ажаап кадарарының нормаларын доктаадып тургузар. Районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының база зоналарның норматив-шинчилел станцияларының болгаш девискээр килдистериниң специалистери бо бүгү ажылдарны чорударынга методиктиг дузаны совхозтарга барып чедирер болгаш ооң боттаныылгазын хынаар. Шээр мал ажылында бүдүрүлгениң негелделериниң паспорттаашкынының материалдарын өй-шаанда тургускаш, Тыва АССР-ниң агроүлетпүр эвилелинче киирип көрүнер деп АҮК-терниң база совхозтарның экономистеринден болгаш кол зоотехниктеринден каш удаа дилеп келзивиссе-даа, совхозтарның кол нурууузу ол документилерни мынчага чедир киирбээн, а Эрзин биле Тес-Хем база өске-даа чамдык районнар ол ажылды амдыгаа чедир эгелевээн.

— Малчыннарның ажыл төлевири оон улуу-биле хамааржыр бо ажылды черчерде саададып турарын чүнүң-биле тайылбырлаарыл, Владимир Емельянович?

— Бир эвес совхозтарның база АҮК-терниң-даа специалистериниң ажыл төлевири малчыннарның ажылындан дорт хамааржыр турган болза, олар ону өй-шаанда кылып кааптары чугаажок. Бир-тээ, специалистерниң ажыл төлевирин оон хамаарылга чокка-ла улгаттырып каапкан болганда, олар ындыг шүүттүг ажылды кылбаан. Оларның доктаамал шалыны бар-дыр.

Шээр малды ажаап кадарарының чижек-нормазын саналарда, 1982 чылда Москваның «Колос» деп ном үндүрер чериниң белеткээни «Хойну ажаап кадарарынга чаңгыс аай нормалар болгаш үе-шак нормативтери», Агроүлетпүрнүң ном үндүрер чериниң 1989 чылда парлааны «Хойну ажаап кадарарынга чаңгыс аай нормалар болгаш үе-шак нормативтери», «Мал фермаларынга болгаш комплекстеринге малды ажаап кадарарының түр нормалары болгаш ол ажылдарга үе-шак нормативтери» деп чыынды дептержигештерде айыткан чүүлдерни барымдаалаар. Оларны ажыл-агыйларның ажыглаары албан. А өшкүнү кадарарының нормазы 1986 чылда үнген ындыг дептержигеште киирген. (Ынаарга үе-шак нормазы дээрге, чижээ, хойну тудуп алгаш, кыргыыры, ооң дүгүн бөлүп, килдээринге чарыгдаар үези ол).

Үстүнде адаан чыындыларывыста, чижээ, малды кадарып турар үеде, ажылдың хевирин, кадарар аргазын болгаш өске-даа чүүлдерни айыткан бооп. Мал кадарар черлерни мынчаар аңгылаар:

1. Ховулар. Ол дээрге көскүлең, оргу черлер-ле болгай;

2. Хаая ыяштарлыг болгаш чадаң үнүштерлиг (бедик хараганныг черлер);

3. Каъттаашкан-каъттаашкан тейлерлиг одарлар;

4. Тарымал үнүштерлиг, эки кеску ховулар;

Малчыннарга тайылбыр

5. Даглар;

6. Аргалыг одарлар (аяннар, шаттар, алаактар) — деп аңгылаан.

Ынчангаш ам үстүнде адаанывыс чыынды номнарда айыткан чүүлдерни барымдаалап тургаш, специалистер болза мал кадарар девискээрниң байдалын көрүп тургаш, кадарар малдың чижек-нормазын кодан бүрүзүнге безин аңгы-аңгы кылдыр тургузуп, доктаадып болур-дур.

Нарын болгаш чартык нарын, бөдүүн дуктуг хойну кадарарының 1 малчынга онаажырының үндезинниг чижек-нормазы мындыг:

Таблица № 1

Коданда малдың эр-кызы, назыны	I 1	I 2	II 1	II 2	III 1	III 2	IV 1	IV 2
Кошкарлар:								
үксаалыг	105	97	95	87	95	87	90	83
шенекчилер	120	110	110	101	110	101	105	97
үксаалыг аныяк кошкарлар	220	202	210	193	200	184	195	179
Кыс хойлар:								
анаа хойлар	255	235	235	216	225	207	215	198
үксаалыг	230	212	210	193	200	184	195	179
төрүвес дөнен хойлар	285	262	260	239	250	230	240	221
ирттер	330	304	305	281	285	262	270	248
Тогдулар:								
анаалары	310	285	285	262	270	248	255	235
үксаалыглары	285	262	260	239	250	230	240	221
иртчигештер	320	294	295	271	280	258	265	244

Тайылбыр: 1 — ховү черге, II — хаая ыяш-лаштыг, чадаң үнүштерлиг черге, III — тейлерлиг элезин ховуларга, IV — даглыг, арга-ыяштыг черлерге; 1 — аъттыг кадарары, 2 — чадаг кадарары.

Коданга 1 кадарчыга онаажыр өшкүнүн саны (нормазы)

Таблица № 2.

Одарлар	Мал	1	2	3	4
Хову, хаая ыяш-лаштыг, караганныг	Анаа өшкүлер	110	200	285	270
	үксаалыг	95	175	250	235
тейлерлиг ховулар	анаа өшкү	100	185	260	245
	үксаалыг	85	160	225	210
даглар, аргалар	анаа өшкү	95	175	250	235
	үксаалыг	80	150	215	200

Тайылбыр: 1—хуналар, 2—төрүүр өшкү, 3—сергелер, 4— анайлар.

Малды ажаап кадарарының үндезилеттинген чижек-нормазынга дараазында дөрт хүлээлгелер кирер: малды оңчалаары, санаары, кадарары, суггарары, чемгерери, дүне дежурныйлап таңныылдаары, таңныыл ыттарын ажаап хайгаараары, малды эмнээринге киржип дузалажыры, чадагай кажаалар тудары, дериг-херекселдерни септээри, коданга ажылдап келген улуска ажылды көргүзүп, тайылбырлап бээри, тарып боозалырынга дузалажыры, мал төрүп турда база кыргыылдага, чуулдага, бонитировкага, хураганнарны үзүп турда, имнеп-демдектээрге, килдеп-деңзилээрде, сыкыртыын эмнээри. Хойну тургузу база чартык тургузу азырап турда, коданга ооң чижек-нормазы (Бо арганы Каа-Хем, Тожу, Бии-Хем, Таңды районнарда ажыглап турар).

Таблица № 3.

Суггарар аргазы / Бөлүг		100 1	100 2	250 1	250 2	500 1	500 2
Саваларга автомашинадан кудуп бээри, кудуктан сордуруп бээри	Кошкарлар	122	121	119	119	115	116
	үксаалыг аныяк кошкарлар	206	207	200	203	190	196
	кыс хойлар	231	242	222	235	207	224
	төрүвес дөненнер	248	270	238	260	221	245
	ирттер	290	293	281	286	266	275
	эр хураган	300	303	290	296	274	285
Анаа суглардан суггарары	Кошкарлар	123	125	120	123	116	119
	үксаалыг кошкаржыгаштар	216	214	210	210	200	203
	төрүүр хой	244	252	234	245	217	233
	төрүвес дөнен хойлар	259	277	248	268	230	253
	ирттер	273	306	260	295	238	277
	тогдулар	305	303	295	296	278	284
	эр хураганнар	316	317	305	309	287	296

Тайылбыр: 100, 250, 500 —мал чеми сөөртүрүнүң чер аразы (метр); 1—малды тургузу азырап турда, 2-де чартык азыралга турда саны.

А өшкүнү тургузу азы чартык азыралга тургузар таварылга тыптып келзе, ооң бир коданга чижек-нормазы кандыг болурул дээр дугайында база-ла тускай таблица бар. Бир эвес ону өшкү кадарчылары билип алыксаар болза, совхозтарының экономистеринден айтырып, көрүп ап болур. Ынчалза-даа биске өшкүнү тургузу азыраар таварылга амдызында чок.

Чижек-норманы харын доктаадып-ла каан-дыр. Орта акша-хөреңги үнер апаар болгай. Эң ылаңгыя немелде төлевирлерге ындыг. Ынчалза-даа, ажыы-биле чугаалаарга, ындыг немелде акша төлээр хамаанчок, ажылчыннарның 3-4 айларда шалыңын безин төлей албас ажыл-агыйлар бисте бар. Ынчангаш ол чүүлдү ыяап-ла барымдаалаар апаар-дыр ийин. Акша-хөреңги көвүдеп, совхозтарывыс экономиказы талазы-биле быжыга берген таварылгада, чижек-норманы барымдаалап, улустуң акшазын бүрүн төлээри албан.

Ынчаарга малчыннарның ажылынга чижек-нормаларны доктаадыр талазы-биле кандыг-кандыг дептержигештер барын үстүнде адаан болгай бис. Ол дептерлерде мал төрүп турар үеде кандыг-кандыг дузалакчыларны немей бээрин база тодаргай бижип каан. Өскээр чугаалаарга, сакманчылар турар ужурлуг. Оларның хүлээлгелери чүлерил? Төрүүр четкен өшкүлерни, хойларны аңгылааш, тускай кажаага киирер, төрүптерге оларны аңгы клеткага кажаалаар, хураганнарны ыдып тудар, чемгерер, баштайгы үеде чүгле тывыштыргаш, оон эмзирер апаар болгай. Шала үлгады бергеннерин аңгы бөлүктээр, хураганнарны иммээр, эмнээр, кудурууну базын кезер, зооветеринарлыг хемчеглерни чорударынга дузалажыр. Бир эвес чаш хураганнарның кажаазын оолап турар болза, ону одаар. Сакманчылар 45 хонук дургузунда ажылдаар, дузалажыр.

Сакманчыларның бир кижиге чижек-нормазы мындыг:

Таблица № 5

Малдың төрүүр үези	Чүзүнү	1	2	3	4	5
Кышкы, эрте часкы	төрүүр хой	80	55	75	70	65
	хураганнар	80	110	85	90	95
	төрүүр өшкү	70	50	—	65	60
Часкы төрүлде	Төрүүр хой	110	80	105	95	90
	хураганнар	100	160	115	125	135
	өшкү (төрүүр)	95	75	—	90	85

Тайылбыр: 1 — чаңгыс-чаңгыс анай, хураганныг өшкү, хой; 2 — ийистерлиг хой, өшкү;

II. Бир эвес сакманчылар дузалал ажылчыннарның орнунда база ажылдап турар болза, оларның анай хураган ажаар нормазын 0.85 коэффициент-биле эде санаар. (Чижээ, сакманчы 80 хойну хураганы-биле ажаап турар болза, 0.85-ке көвүдедир, 68 хой болур)

Бир-ле дугаар төрүп турар хой, өшкүнүң норма-чижээн 0.90 коэффициент-биле эде санаар.

— Шээр малды ажаап кадарарының талазы-биле силерниң бо санап тургускан чижек-нормаңар күүсеттинер бе, кандыгыл?

— Мен бодаарымга, шээр малды ажаап кадарарының талазы-биле шак мынчаар аңгылап каан чаа чижек-норманы республиканың совхозтарынга боттандырып, ажыглап болур. Бо дугайын чамдык ажыл-агыйларның киирткен паспортизация талазы-биле материалдардан-на бүдүрел көрүп болур. Чижээлээрге, «Сосновское» дурзулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының хову черде турар Юрий Ооржак баштаан үш кижилиг звенозу 1989 чылда 829 хойну ажаап кадарып турган, (бир кижиге-ле 276 баш онаажыр ышкажыл). Олар 100 хойдан 91 хураганны камгалап алганнар. Ол ышкаш Петр Чүлдүмнүң өг-бүлези ийи кижи (кадайы-биле кады) төрүүр 574 хой кадарып турар (а бир кижиге нормазы 255 турда) оларның 287 боол турар-дыр. А Түлүш Сарыг-оол биле Калдар-оол Куударның өг-бүлелери база-ла ийи-ийи кижи түс-түзүнда 740-758 улуг ирттерни кадарып турар. Азы олаарда бир кижиге нормадан 40, 49 ирт хөй-дүр. С. Чүлдүм уругларының иези-биле кады 1989 чылда төрүттүнген 747 хураганнарны кадарып кыштаан. Төп районда бир ажыл-агыйда байдал ындыг, а ам Өвүр районну ап көрээлиңер. «Торгалыг» биле «Коммунизмче орук» совхозтарының шээр мал одарлары колдуунда даглыг болгаш каът-каът тейлерлиг чер боол турар.

Ынчангаш ол девискээрге аъттыг кижиниң хой кадарарының нормазы 215-225 хой (өшкү) боол турар. «Коммунизмче орук» совхозта Седен-оол биле Куулар олар өг-бүлелери-биле төрүүр 430, 468 хойну кадарып, чүс хойдан 82-ден 91 чедир хураганнарны ап келген. Торгалыгдан Дөңгүр Алдын-оол, Константин Дембирел, Кара-оол Койгунак оларның өг-бүлелериниң бир кижизинге онаашт ыр 1989 чылдың хураганнарын кадарып, ажаап турарының саны дыка хөй. Ол ышкаш «Тээли» совхозта Чүдүк Каадыр, Ендан Шагдыр, «Хөндергейде» Ч. Монгуш, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтан А. Бельник оларның коданында бир кижиге 331, 360-даа иртчигештер, хураганнар онаажып турар.

Шак мындыг чижектерни ам-даа хөйнү киирип болур. Мээң үстүнде адааным чыындыларны бистиң кожаларывыс Хакасияның, Бурятияның, Иркутскиниң, Читаның хойжулары ажыглап турар, оларда бо талазы-биле хомудал чок.

— Бистер, корреспондентилер, республиканың ол-бо районнарынга барып, малчыннар база зооветспециалистер-биле чугаалажып-дыр бис. Оон ындай кажаа-хораны боттарывыс көөрдүр бис. Чамдыктары аажок тар, караңгы боору чажыт эвес. Чаш хураганнарның өлүп, хорап турарының бир чылдагааны ол деп, малчыннар чылдагааннаар. Бо талазы-биле силерниң бодалыңар чүү ирги?

— Шын харын, ындыг чүүлдер бар. Ол дээрге совхозтарның удуртукчуларындан хамааржыр, олар чагыг киирер-ле болгай. Мен бо сөөлгү 14 чыл дургузунда туттурган кажааларны (1977 чылдан 1989 чылга чедир) черле анализтеп көрдүм. Бо аразында төпчүткен шугум-биле азы Көдээ ажыл-агый министерствозунуң болгаш республиканың Агроүлетпүрүнүң шугуму-биле 1175 кажааны туткан, ол дээрге совхозтарның боттарының тутканын санаваска, херектээни 49,3 хуузу-дур. Олардан 433-тү бирээзинге-ле 660 хой, а 752-ни бирээзинге-ле 342 хой турар кылдыр чагып туттурган. 1979 чылдан эгелеп, республиканың барык бүгү-ле ажыл-агыйлары, ССР Эвилелиниң 60 чылы биле «Кара-Хол» совхозтардан өскези, хойну ажаап, кадарарының чаа нормазын доктаатканда соонда, бирээзинге-ле 660 хой кирер кажааларны туттургулаан-дыр. А бо чаа адааным ийи ажыл-агый 342 мал кирер кажааларны чагыдып туттурул алган. Ынчаарга 660 хой кирер кажааларны барык 1985 чылга чедир туттурган. Олла үениң дургузунда төлевилел ёзугаар 342-ден 660 хой кирер кажаалар 776 болган.

660 хой кирер улуг кажаалар тударын 1983 чылда Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Тес-Хем, а 1985 чылда Эрзин, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик районнар, ол ышкаш Улуг-Хем биле Кызыл районнарының чамдык ажыл-агыйлары ойталаан.

Ам кандыгыл дээрге 342 хой кирер кажаалар оларның негелдезинге таарышпас, ынчангаш бир коданга норма ёзугаар тудар малды ажаап кадарар аргавыс чок деп, дыка хөй совхозтарның удуртукчулары, зооветспециалистери база кадарчылар боттары-даа айтырыг көдүрүп турар. А кым ындыг төлевилелди чаган, туттурганыл? Боттары.

— Бистиң ажыл-агыйларывыс эгезинде ындыг улуг кажааларны чагып туттуруп тургаш, хенертен чүге соксай бергенneri ол ынчаш?

— Чүге дээрге дыка хөй ажыл-агыйлар одарларның нити байдалын өөренип көрбээннер, өскээр чугаалаарга, суурларга чоок, аргыжарга эптиг, чанында электри шугуму бар, сиген, тараа шөлдүг дээш ону бодаан. Ол дээрге көңгүс шын эвес болдал-дыр. Даг одарларын малчыннар каапкан дээр дугайында чугаа көдүрлүп тур ышкажыл. Оон аңгыда, ындыг кыштаглар көвүдээн болганда, одарлар баксыраан, хөй мал черни-одарларны таптап туруп берген.

Одарларның баксыраарынга сөөлгү үеде кааң-халыын база улуг боол турары кымга-даа чажыт эвес. Ол ышкаш «Хамаатыларның хуу өнчүзүнде мал азырап тударының нормазын кызыгаарлаарын соксадыр дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың май 31-де хүлээп алган доктаалы бар болгай. Малды хуузунда азыраарын кызыгаарлавас дээн-дир. Ол дээрге малдың баш саны өзүп көвүдээринге улуг догум боол турар, ынчалза-даа одар кандыг болурул деп айтырыгны кым бодааныл? Чер-чер Советтери улустуң хууда малын кадарар черлерни айтып бербээн. Ооң түңнелинде дыка хөй кадарчыларда хуу малмаган база эндерилген, а оларның кыштагларының одар-белчиири ынча малды оъткарып шыдавас, артык курлавыр чок. Мындыг база улуг айтырыг туруп келген.

Бо талазы-биле менде мындыг-мындыг фактылар бар. «Хөндергей» совхозтуң малчыны Ч. Сат нитиниң 440 иртин кадарып турар. Кажаазы 342 хой кирер ужурлуг кылдыр туткан, ынча хөй малдың кырынга хуу улустуң (бодунуу-биле катай) 310 шээр малды кадып алган. «Тыва» совхозта Сергей Куулар 500 баш кирер кажаада бодунуу-биле катай 800 баш шээр малдыг. Оон аңгыда, ооң коданында 30 инек, 20 чылгы бар. Шак мындыг чижектерни база-ла он-ону-биле киирип болур мен.

Бо чүүлдер чүнү чугаалап тур дээрге, зооветспециалистерниң талазындан одар-белчиирни шын, чөп ажыглаар талазы-биле кандыг-даа хайгаарал-контроль чок. Ындыг чижектерни Кызыл хоорайның чоокшулаан безин бо-ла көрүп болур.

Республиканың Агроүлетпүр эвилелинде бистиг совхозтарывыстың түс-түзүнда одар-белчииринң байдалын шын, тода көргүскен документ бар. Ону ынчан Тыва АССР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунуң даалгазы-биле «Востоксибгипрозем»-ниң, көдээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязының, «Тываның чиир камгалал станциязының, көдээ ажыл-агыйга күш-ажылды эртемге үндезилеп организастаарының төвүнүң, СибНИЭСХ-ниң Тывадагы комплекстиг килдизиниң специалистери 1985-1987 чылдарда 1990 чылга чедир ажыглаар кылдыр тургускан. Ол бүгү системаның ажык-дузазының дугайын нитизи-биле чугаалавайн, чүгле «Чайгаар үнген мал одарлыг черлерни ажыглаары» деп кезээнге доктаап көрейн. Одарларны канчалдыр экижидерин, кандыг хемчеглерни алырын, малмаганның баш санынга таарыштыр санап тургаш, ажыл-агый бүрүзүнге хемчеглерни ажылдап кылган турган. Ол система ёзугаар 1990 чылдан эгелеп, республиканың ажыл-агыйлары мал чеминге, эң ылаңгыя одарларга бергелевес турар ужурлуг. Ынчалза-даа ол документиже одар-белчиирлерде хөй мал сыңмарлашкан, ынчангаш оът-сиген аваажеп турар дээр дугайында чаңгыс-даа сес чок, харын мурнунда таптаашкын үезинде ышкаш, республиканың совхоз бүрүзү одар-белчиир талазы-биле 100-тен 150 хуу чедир хандыртынган деп. Ол хамаанчок «Чарын» совхоз 169, «Ленинче орук» 168, «Чодураа», «Найырал» 182-182 хуу хандыртынган деп айыткан. Бо дээрге нитиниң малынга ындыг дээн, а улустуң хуу малынга одарлар «Барлыг-Тукта» 121, «Кызыл-Тукта» 135, «Чыраа-Бажыңга» 107, «Найыралда» база «Кызыгаар» совхозта — 132-132, «ҮТКА 25 чылында» 115 хуу хандыртынган дээн.

— Владимир Емельянович, а херек кырында ол талазы-биле кандыг боол турарыл ынчаш?

— Ол үезинде ындыг турган болбайн аан. А ам өске херек. Одар-белчиирниң ындыг байдалдыг болганынга ынчан ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери, АҮК-терниң база райкүүскомнарның даргалары ат салгылаан болгай. Ынчан ат салган эштер ам кээп, одар-белчиирививс чедишпестир дижип, айтырыгны олбо черлерге тургузуп турар апардылар. Ынчангаш одар айтырыын черле республика деңнели-биле шиитпирлевес болза хоржок деп бодаар мен.

— Ам сөөлгү айтырыг, Владимир Емельянович, хамык чүүлдү барымдаалап, өөренип, санап көрүп тургаш тургускан чижек-норманы ажыл-агыйларга ажыглаар, шиңгээдир талазы-биле силерниң саналыңар болгаш күзелиңер чүү ирги?

— Хамыктың мурнунда амдыызында кайда, кым-даа паспорттаашкынны эгелевээн, кылбааныл, ону кылыр. Одарларның шолун болгаш дүжүткүрүн тодарадыр, оларны айыктыг кылдыр чөп ажыглаар дугайында хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырар. Малчын өг-бүле бүрүзүнге бажыглааны мал-маганынга четчир ындыг одарларны, девискээрни айтып турган быжыглаар.

Владимир ТУТЫНИН.

Чөөн Сибирьниң зона норматив-шинчилел станциязындан Тыва АССР-де күш-ажыл нормалаашкынының девискээр килдизиниң начальниги.

Кооператив: дилээшкиннер, шенелделер

«БАЗЫМНЫҢ» БАШТАЙГЫ БАЗЫМЫ

«Барлык» совхозта хаван өстүрер «Базым» кооперативи эрткен чылдың майда тургустунган. Ону аныяк специалист Оңгак Комбуевич Кууларның эгелекчи саналы, удуртулгазы-биле эгелээн. Кооперативте 7 кижи бар. Олар шупту-ла дөргүлдерел улус. Олег, Сергей, Владимир, Федор Доржу алышкылар база Галина Ооржак, Екатерина Иргит, кооперативтиң даргазы боду — мындыг составтыг. Галиназы чаш хаваннарны ажаавышаан, эмнеп турар. Үстүнде адааныныс алышкылар шуптузу хөй янзы билиглиг механизаторлар. Ынчангаш кооперативтиң ажылынга дыка таарымчалыг.

О. Куулар боду мында зоотехник, бухгалтер, экономист болуп ажылдап турар. Кооператив амдыызында 2 тракторлуг.

Көдээ ажыл-агыйга ынчүнүң янзы-бүрү хевирлерин ажыглаар дугайында айтырыг тургустунуп келген болганда, сеткил-сагыжы чаңгыс аай улустан эвилелдээш, кооператив тургузар-дыр деп Оңгак Комбуевич шиитпирлээн. Ооң ындыг эгелээшкинин совхозу деткээн. Мурнунда профком-даа даргалап турган, сөөлүнде Барлыктың суггарылга системалар эргелелиниң начальнигинге ажылдап тура, экономиктиг үндезин реформаны боттандырарынга боду шуут-ла хол тудуп кирер деп О. К. Куулар шак ынчаар шиитпирлээн. Шак ындыг харысалгалыг ажылдакчы боду санал үндүрүп, кооператив тургузар деп күзелин илередип кээрге, дирекция анаа чөпшээрешкен.

«Базым» кооператив баштайгы-ла совхозтан 30 улуг хаваннарны садып алган. Оларны чыл дургузунда өстүрүп азыраш, 36 тонна эъттни совхозка дужаар кылдыр керээни чарган. Амгы үеде олар 300 хаванны азырап турар. Совхоз 30 муң рубль түңнүг кажааны тудуп берген. Ында чедир кылыр үүрмек чүүлдер бар. Аренда хөлезиниң кооператив төлей берген. Тургустунган хүнүнден бээр бо чылдың март 20-ге чедир «Базым» 23 муң рубльди чарыгдаан, мында ажылчыннарның алганы аванс акшазы база кирип турар. Бир кижи-ле айда 200 рубль аванс алыр. Амгы байдал-биле алырга, дорт чарыгдалдар аваэш. Хаванга чемни хайындырып, тывчадып бээр. Районда арбай, сула, кызылдас чарбазы кирип турар. Амдыызында механизация чок. Ынчангаш мал чеми белеткээр херекселди чагыг киирген. Ол ышкаш черле чоорту механизацияны калбаа-биле ажыглаарын планнап турар. Чаа кажааны база аңаа таарыштыр туткан.

Хаванга чем херек болгай, ынчангаш совхозундан бо чылын 30 гектар черни база аренда ёзугаар алган, ону ам ажыглап эгелээр.

Үжен хаванны чыл четпээнде-ле 300 чедир өстүрүптери эки-дир. Шынап-ла, кооперативтиң кежигүннери соруктуг ажылдап турар. Ол дээрге эки түңнелдиг болурунуң ылаптыг магадылалы. Алышкылар кооперативи — «Базымның» баштайгы базымнары черле өөрүнчүг.

Седен ХЕРТЕК.

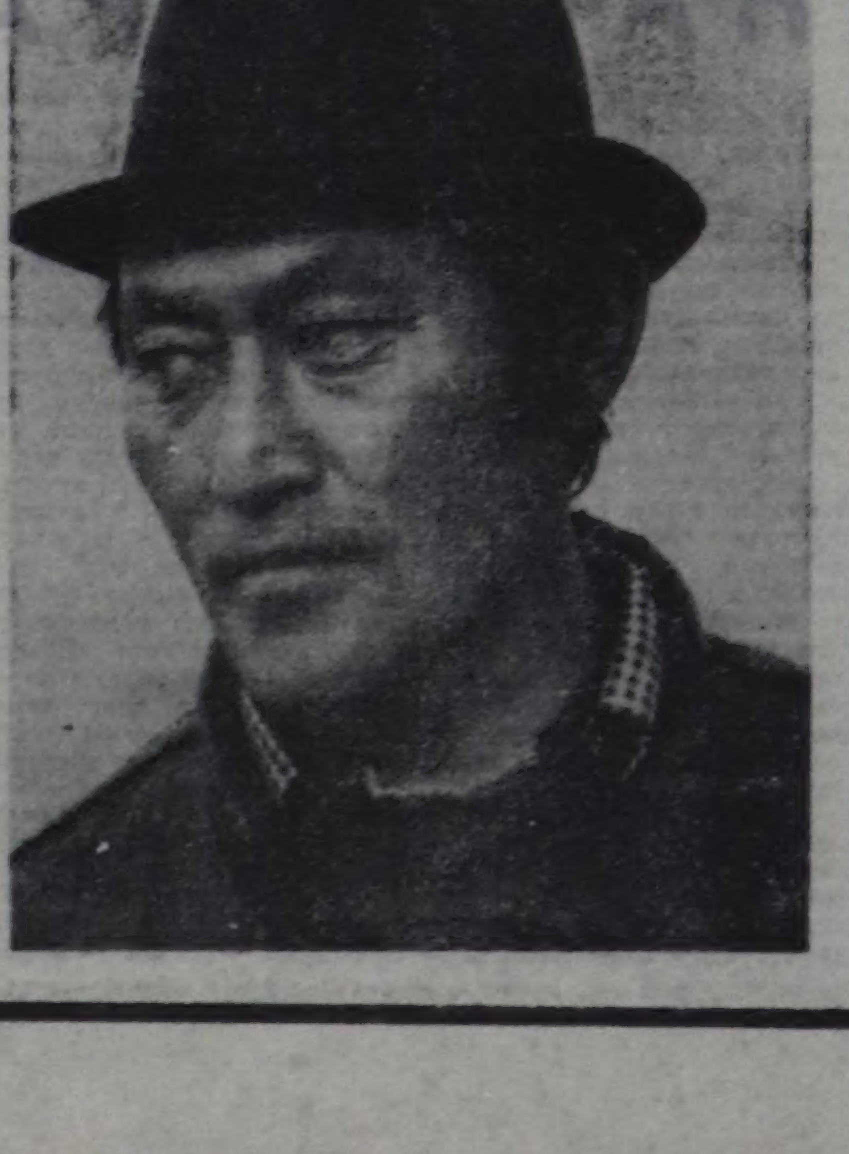

ЧУРУКТА: кооперативтиң даргазы Оңгак Комбуевич Куулар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ЧАГЫГЛАРНЫ КҮҮСЕДИП ШЫДААР

Александр Амыр-Ашакович Ооржакты Сүт-Хөл районда таныбас кижи ховар. Ол ам алды чыл дургузунда автомагазин чолаачылап келген. Баштайгы үеде кадайы Аизат Кужууевна-биле кады ажылдап турган. Малчыннар суур чоогунга чайлаар, күзээр, кыштаар эвес, ыракка чоруур. Оларга чедип-барып чораш, хонар ужурга-даа таваржыр, автомашиназы үрелип, бензин төнүп, орайтаар — чолаачыга чүү таварышпас дээр боор. Чаңгыс өг-бүле улус кайызы-даа автомагазинге ажылдаары берге болган. Ынчангаш А. Ооржак садыглажырының аргазын кадайындан мяк өөренип, билип алган. Ол чорук районга база ажыктыг болган. Садыг шугумунга ажылдаар улусту тып, шилип алыры берге. А чолаачылар эдерип чоруур садыгжыларны хостааш, складтарга, магазиннерге ажылдадып апарган.

Алексадр Ооржак ам бүгү районнуң девискээринде машина-ла чедер черинге шуптузунга барып каапкан, кайда кым деп малчын барын, ынаар орук кандыызын шупту билир. Көшпес, Бали-Кол, Чодураалыг-Сайыр, Чечектиг, Хөлчүктүг, Манчүрек — ооң харылаар малчыннарының кол-кол турар черлери ол. Кадыр-берт-даа, Дүне-хүндүс, кыш-чай чок ынаар аргыжар. Малчыннарның ёзулуг-ла күзенчиг аалчызы.

Эрткен чылын районнуң аңгы-аңгы мергежилдиг кижилериниң социалистиг чарыжын түңнеп турда, А. А.-А. Ооржак бирги черни алгаш, өртектиг чүүлдер-биле шаңнаткан.

Ол черле улустуң чагыынга күүседир дээш аажок дыңнангыр, кызымак, барааны Кызылдан бээр сураглап тып алыр, ынчангаш чагаан улуска барып чедирер. Кым кандыг барааны чагаалын кыдыраажынга демдеглеп алыр. Ооң автомагазининде бараан кезээде элбек. «Райпода бараан чок, куруг-дур, канчаптар мен» деп сөстерни оон дыңнавас. Айда 15 муң рубль түңнүг бараан садарын ол доктаамал 125—150 хуу күүседип келген.

Хеймер-оол МОНГУШ.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫЛАР КЫЛДЫР КИЖИЗИДЕР

Марттың 31-де, субботада СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыкызы республиканың ниити билиг школаларының директорларының, школаларда партия эге организацияларының секретарьларының, партия райкомнарының идеология ажылы харыылап турар секретарьларының, рай күүсеткомнар дaргаларының оралакчыларының хуралы болган эрткен. Аңаа «Республика школаларының педагогика коллективтериниң өөреникчилер аразынга интернационалчы кижизидилгени сайзырадыр ажылдарының талазы-биле сорулгалары» деп айтырыгны сайгарып чугаалашкан.

Хуралды СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин башкарып эрттирген болгаш аңаа СЭКП обкомунуң секретарьлары А. К. Канзай, В. В. Ретч, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министри Н. С. Контар киришкен.

Хуралдың айтырыының талазы-биле илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол кылган.

— Амгы үеде чуртта болгаш бистиң республикада болуп турар чаартылгаларга, болуушкуннарга [illegible] ниити билиг школаларында байдалды анализтеп чугаалажып көөр, улус өөредилгезиниң ажылдакчыларында педагогика коллективтеринде уруглар кижизидилгезиниң талазы-биле кылыр ажылдар-ла хөй болгай, ынчангаш олардан кайы-бир айтырыгны шилип алгаш, ону сайгарар, чуну кылыышкын [illegible] биске чүү чедир кылдынмайн турарын дээрзин ажык-ла чугаалажыр [illegible] чурал. Бо удаада ынчангаш өөреникчилер ортузунга интернационалчы кижизидилге ажылын шилип алганывыс бо — деп, Григорий Чоодуевич хуралды ажыдып тура чугаалаан.

Экономиктиг болгаш политиктиг айтырыглар-биле кады национал айтырыг амгы үеде чүтүла черде турупп турар. Ооң дугайын парлалгага, партия комитеттериниң пленумнарынга, улус депутаттарының Советтериниң сессияларынга бижип, чугаалажып, сайгарып турар.

Национал хамаарылгалар, төрээн дылының төөгүзүнүң, национал культураның болгаш кижилерниң бот-боттарының аразында хамаарылгазының айтырыглары совет кижилерни бөгүн чүге дүвүредип турарыл?

Бо бүгү айтырыглар талазы-биле чамдык ажылдар бистиң республикада база чорып турар.

Бистиң республика хөй национал дыг. Ында чурттап турар 309,6 муң кижиден 198,0 муңу (64,2 хуузу) тывалар, 98,8 муңу (32 хуузу) — орустар, 15 муңу (3,8 хуузу) — өске национал кижилери. Ынчангаш бөгүн биске кол чүве — ажыл-херектиг сөс кырынга эвес, а национал айтырыгга хамаарышкан бүгү-ле чүвени кичээнгейлиг, хынамчалыг көөр дээш ленинчи чептыылдар ёзуттаар ажыл-херек кырынга боттандырары.

Школаларга интернационалчы кижизидилге системазынга кол черни өөредилге чорудуу, чүнүң-даа мурнунда төөгү, обществоведение кичээлдери ээлээр ужурлуг. Башкының хуула турарынын, ооң мергежилиниң билириинден ол эртемни дамчыдыр өөредилгениң болгаш кижизидилгениң [illegible] болур дээрзин илеткелчи онзалап демдеглээн. Кызыл-Мажалыгның № 1 ортумак школазындан Т. С. Киргис, Сарыг-Септиң № 2 ортумак школазындан Н. А. Достай, Сагылы ортумак школазындан Г. К. Куулар, Кызыл хоорай школаларындан Г. Д. Камзалакова, Т. В. Цыренова, В. Р. Фельдман оларның эрттирип турар кичээлдериниң шынарлыг болуп турарының ужуру — кичээлдерге тус черник төөгү материалдарын чедимчелиг ажыглап турары.

Интернационалчы кижизидилгеге школаларда чурттуг-шинчилел музейлери, комнаталары улуг ужур-дузаны чедирип турар. Тураннын № 2, Сосновка, Ак-Туруг, Сарыг-Септиң № 2, Кызыл-Даг ортумак школаларында бо ажыл бедик деңнелде. Ынчалза-даа республикада чүгле 59 школада музейлер, күш-ажылчы болгаш дайынчы алдар булуңнары бар болуп турары чурт-шинчилел ажылдарынче, өөреникчилерни төрээн черинге ынак болурунга кижизидеринче кичээнгейниң ам-даа кошкаап херечилеп турар.

Интернационалчы кижизидилгеге литература кичээлиниң ролю үнелеп четтинмес. Чогаалдарны өөренип тура, өөреникчилер орус болгаш оон-даа өске чоннуң культуразын, төөгүзүн, уран чүүлүн билип алыр. Төөгү, литература кичээлдеринден аңгыда, география, музыка, чурулга уран чүүлүнүң кичээлдериниң ролю база-ла улуг. Оларның-биле кады тыва болгаш орус дылдарның башкылаашкыны. Ол дылдарны деңге өөредири чүгула айтырыг боор келген. Республикада ниити билигниң 157 школазындан 12 школа өөредилгени орус дылда чорудуп турар. 39-у холушкак өөреникчилерлиг болгаш өөредилгени орус, тыва дылдарда программа-биле чорудуп турар. 106 школада чүгле тыва өөре[illegible]

[illegible]дыка хөйнү боор. Сөөлгү үеде ол ажыл идепкейжээн. Школаларда национал оюннарга спартакиадалар эртип турар. Кур-Чер ортумак школаның өөреникчилери национал ужуглелдер музейин тургузуп эгелээн. Чамдык школаларда темалыг класс шактарын, утренниктерни ада-иелерниң киржилгези-биле эрттирип турар апарганын илеткелчи мактаан.

Интернационалчы найырал клубтары школа бүрүзүнде эвес, клубтар удурдедир чагаалажыышка өйлешпейн, бот-боттарынче аалдажып, өөредилге-кижизидилге ажылдарының талазы-биле боттуг ажыл-херектерни чорутса эки. Кызыл хоорайның бир школазы бир районнуң бир школазы-биле чүге найыралчы харылзаа тудуп болбазыл. Найыралчы ындыг харылзаа амдыызында чок. Ынчангаш уруглар бот-боттарын билишпес, хөй-ниитиниң транспортунга[illegible]

[illegible]жыр. Ол дугайын санал бергеннер педучилищеден А. С. Даржаа, Чадаананың № 1 ортумак школазының директору М. В. Борбай-оол болгаш оон-даа өскелер чугаалааннар. «Чаш тургаш Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы суурга кожаларым орус оолдар-биле кызыл-даван, шывык аъттар мунупкаш ойнап, чаңгыс хлеб кескиндизин, чаңгыс борбак огурецти үлежип чип чордувус. Ам ындыг найырал-биле эдержип чорууп өөреникчилерниң чок болуп турарынга ыыжа-ла хомудаар мен» — деп, Михаил Васильевич шын сеткилинден чугаалаан. Кызыл районнуң Көк-Тей школазының директору Д. Б. Түлүш, Сарыг-Септиң № 2 школазында башкы С. М. Достай олар видеосалоннарның өөреникчилерге шуут-ла ажык чогун чугаалааш, оларны школа темазы-биле солаан фильмнер үндүрер кылдыр эде тургузарын негеп, чөптүг болалдарын илереткеннер. Көдээ [illegible]

[illegible]

Хуралга СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин [illegible]лаан.

Валентина САТ.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: хуралдың киржикчилери чапсар үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССР-ниң Дээди Совединиң [illegible] шаңнаары болзаа:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Антыы Мөнгүнмаа Сат[illegible]овна — «Кызыл-Даг» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Балчый Чечек Маадыровна — «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Салчак Мария Ооржаковна — райпо ажылчыны.

Салчак Чечекмаа Шомбуловна — «Мугур-Аксы» совхозтуң ажылчыны.

Сат Зоя Евгеньевна — районнуң Культура бажыңының ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Лопсан Галина Хертековна — «Мугур-Аксы» совхозтуң ажылчыны.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Койбу Биче-кыс Кирововна — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Куулар Сарыг-кыс Доржуевна — «Ээрбек» совхозтуң ажылчыны.

Очур Светлана Салчаковна — «Ээрбек» совхозтуң мал эмчизи.

Салчак Зинаида Содунамовна — райпода магазин [illegible].

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Сат Зоя Васильевна — «Саян» совхозтуң саанчызы.

Тожумей Мария Кужугетовна — «Өөк» совхозтуң саанчызы.

Эник-оол Татьяна Суядуевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң быжыг ажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Монгуш Галина Чигжиевна — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Монгуш Лариса Калдар-ооловна — бажың ээзи, Бора-Тайга суур.

Ооржак Роза Доржуевна — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Байыр Мария Алдын-ооловна — бажың ээзи, Балгазын суур.

Сеңги Татьяна Салчаковна — Межегей ортумак школазының башкызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Балган Елена Тюлюшевна — ясли-садик ажылчыны, Хову-Аксы суур.

Бочкарева Галина Ивановна — «Россия» совхозтуң ажылчыны.

Кудер-оол Галина Бегин-Сюрюновна — «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны.

Кужугет Раиса Кара-ооловна — ССР-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Оюн Алдын-кыс Семеновна — «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчызы.

Оюн Зоя Бородоковна — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

Оюн Светлана Тонгуловна — бажың ээзи, Кызыл-Арыг суур.

Чоодуу Нина Кара-ооловна — «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажылчыны.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Чооду Розалия Дамбаевна — Берт-Дагның участок эмнелгезиниң повары.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Санчат Елена Чоодуевна — райпо столовазының повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Оюн Валентина Санчыевна — уругларның уран чүүл школазының башкызы.

Чагар-оол Билчеймаа Лаптаевна — бажың ээзи, Самагалдай суур.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Бады Дуня Туматовна — бажың ээзи, Ак-Тал суур.

Дарыма Светлана Улуг-Карановна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Мага Татьяна Оюновна — бажың ээзи, Ак-Туруг суур.

Мэргыы Валентина Донгановна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Гавайдулина Тамара Давыдовна — бажың ээзи, Шагаан-Арыг хоорай.

Нарылкова Елена Александровна — «Шагаан-Арыг-тудуг» тресттиң экономизи.

Сайбуу Зоя Чүлдүмовна — «Ак-Туруг» совхозтуң саанчызы.

Сержит Тамара Биче-Нааевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ясли-садиинде няня.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Ч.-Д. ОНДАР.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **В. КАЖИН-ООЛ.**

Кызыл хоорай. 1990 чылдың март 27.

Чарыштың тиилекчилеринге шаңналдар

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдерниң область чөвүлели көдээ ажыл-агыйының адырлар аайы-биле коллективтериниң, совхозтар ажылчыннарының болгаш Тыва агроүлетпүр эвилелиниң өске-даа бүдүрүлгелериниң база организацияларының 1989 чылда Бүгү-россияның социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген.

Аңаа тиилекчи болган дыка хөй коллективтерни РСФСР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң, РСФСР-ниң Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитединиң Хүндүлел вымпелдери база 500-теп 1000 рубль хемчээлдиг акша-биле шаңнаан. (Мурнакчыларның көргүзүглерин бо чылдың март 24-те «Шын» солунга парлаан).

1. Чер ажылынга эң эки түңнелдиг болган бригадалар болгаш звенолар

Суггатчылар: **Ооржак Н. Ч., Маңнай Ш. С.** — «Бай-Тал», **Саая О. Д.** — «Искра», **Самбу С. А.** — СЭКП-ниң 25 съездизи аттыг совхозтар.

Мал чеми белеткекчилери **Бюрбюжап Б. Н.** — «Ак-Туруг» совхоз.

Картофель өстүрүкчүлери: **Оюн М. Н.** — «Барлык», **Иргит Ч. Д.** — «Хемчик» совхозтар.

Теплицаларның ногаажылары: **Кужугет З. Б.** — «Кызыл» совхоз.

Ажык шөлдерниң ногаажылары: **Чарашпан Т. Ш.** — «Кара-Хаак», **Шадрина В. М.** — «Кызыл» совхозтар.

2. Малчын бригадалар:

Чула К. Б. — «Мөрен», **Дудуп В. Н.** — «Тере-Хөл», **Монгуш Д. К.** — «Найырал», **Данаа Х. К.** — «Тере-Хөл», **Арина В. С.** — «Кызылсаар» совхозтар.

3. Сарлык бригадалары:

Иргит Н. У.-К. — «Мөген Бүрен», **Кула А. Х.** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтар.

4. Сүт-бараан фермалары

Чалаан-оол Х. К. — «Енисей», **Баллан Р. О.** — «Улуг-Хая», **Донгак Б. С.** — «Октябрьның 30 чылы» совхозтар.

5. «Кызыл» куш фабриказының звенолары:

Пахарькова Н. Н. — куш ажаакчызы.

Иванова В. В. — дагаа оолдарының ажаакчызы.

РСФСР-ниң Агроүлетпүркомунуң, РСФСР-ниң Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитединиң Хүндүлел дипломнары база 65 рубль хемчээлдиг акша шаңналы-биле шаңнаттыннар:

1. Хойжулар:

Монгуш Д.-К. А. — «Тиилелге», **Сафонов Н. П.** — «Революцияның чалбыыжы», **Салчак Х. Л., Маады В. С.** — «Саян», **Содунам Д. С.** — «Барлык» совхозтар.

Өшкү кадарчылары: **Мажаа У. Б.** — «Таңды сыны», **Седип О. М.** — «Ак-Туруг», **Даваа М. Д., Идам А. К.** — «Эйлиг-Хем», **Шактаржык Б. Т., Чаш-оол М. В.** — «Улуг-Хая», **Сенди-Хуурак Б. Б.** — «Х Улуг хурал» совхозтар.

Хой семиртилгезинде малчыннар: **Монгуш С. Ч.** — «Сукпак» совхоз.

Бызаа ажаакчылары: **Курильская Г. Т.** — «Ленинчи орук», **Ондар О. М.** — «Саян» совхозтар.

2. Саанчылар:

Сат Б. Д., Монгуш М. С., Арапдол С. Х. — «Көк-Тей» совхоз.

3. Чылгычылар: Түлүш А. Д. — «Ишкин» совхоз.

4. Сарлыкчылар: Бегзи Х. Д. — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхоз.

5. Комбайнерлер:

Кудрявцев Ф. С., Кудрявцев А. С. — «Революцияның чалбыыжы», **Донгак О. Д.** — «Алдан-Маадыр», **Ховалыг М. Б.** — «Найырал», **Аракчаа К. Б.** — СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар.

6. Тракторист-машинистер:

Чебочаков А. А. — «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы, **Янчат А. В.** — «Тиилелге» совхоз.

ТӨЛЕПТИГЛЕР КАЙЫ ХӨЙ

Чолаачы кижиниң амыдыралынга чүү турбас дээрил. Бергелер бо-ла таваржып көөр. Ону «Тоора-Хем» совхозка ажылдап келген хөй чылдарымның дургузунда көрүп келдим.

Бо удаада совхозувустуң специалистерин Улуг-Хем районче чедирип чорумда, Хайыракан бетинге бензин хоолайы үзүлгеш, кывар чүүл тогулгеш туруп берген. Тостостуң соогу. Дүнекн оруктап эрткен дүшкен машиналар дозуп-ла тур мен. Корум-чурум кайда-даа дүшкүүрлүг турда, кандыг чолаачы доктаарыл, шупту эрте халдып чоруй баар. Хоржок. Мырыңай чөгелим төнгеш, машинамны каапкаш, чорууруум кырында турумда, сарыг өңнүг «УАЗ-469» маркалыг машина тура дүшту. Чолаачызы кеңгус аныяк оол. Ол харым дуза чедирди. Отлуум ыңкаш отлуумга өөрүп, четтиргенимни илередип тура, атсывын айтырып алыры утпаан болдум. Сөөлүнде кээп халзыктааг мен.

Тыва аныяктарның аразында кем-херек үүлгедикчилери-даа, мээң таварышканым оол дег төлептиг, чараш мөзү-бүдүштүглер-даа бар. Сөөлгүлери бужар чүүлдер кылып чоруурлардан каш катап хөй, чүгле [illegible] [illegible] чок болбазынга [illegible].

Бистиң аныктарывысты ону орукче углап-шиглээп, [illegible] чогуур үезинде дедимчени көргүзер чүве болза, корум-чурум айтырыы сөөртүнде барык хүнүгү [illegible] [illegible] болур [illegible] бүзүрээр мен.

Сургакчы ЧАМЫЯН
Тожу район.

Лекция пропагандазы

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Амгы үеде лектор кижиниң ажылы улам нарыыдаан болза-даа, лекция, беседага чоннуң негелде-херегцели эвээжевейн турар. Ынчангаш лекторлар бодунуң ажылының арга-дуржулгазын солчуп, чаартып тургаш, чон ортузунга тайылбыр ажылын улам нептередирин оралдажып турар. Ындыг хевирлиг угланыышкын-биле ажылдаарының дугайында чугаа чоокта чаа болуп эрткен хоорайның «Билиг» ниитилелиниң семинар-хуралынга болган. Семинарның киржикчилери: хоорайның «Билиг» ниитилелдериниң эге организацияларының даргалары, лекция пропагандазының харысалгалыг организаторлары, хоорайның «Билиг» ниитилелиниң амгы үеде ажыл-чорудулгазының байдалын сайгарып көрбүшкен, моон соңгааргы сорулгаларын тодараткан.

Хоорайның «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы Н. Ф. Дружинкин ол семинарга дыңнадыг кылгаш, эрткен чылын олар эки ажылдаан деп түңнел кылган. Ындыг диним түңнел үндезин чок эвес чорге чугаалаттынган деп чүвени ол мындыг фактылар-биле бадыткады. Эрткен чылын хоорайның лекторларының күжү-биле ниң муң ажыг лекция номчуттунган азы план-графикти 101,4 хуу кылдыр күүсеткен. Хоорайның лекторлары чүгле хоорайның коллективтерин эвес, а харын районнарның лекция хандырылгазынга улуг база киирип турар.

Ниитилелдиң кол угланыышкыннарының бирээзи — аныяк кадрларны, чаа бүгү-биле ажылдап билир ындыг лекторларны белеткээри болур. Хоорайда аныяк лекторларның дөрт школазы бар. Ынчалза-даа ол эвээш [illegible]

[illegible]

Лектор кижиниң [illegible] — кандыг-бир болуушкунга [illegible]

[illegible]бүрү темалыг айтырыгларга долу харыы бээри кончуг берге. Ынчангаш аңгы-аңгы угланыышкынныг лекторлардан тургустунган комплекстиг үнүүшкүннерни кылып тургаш, айтырыг-харыы азы «төгерик стол» хевирлиг ужуражыышкыннарны күш-ажылчы коллективтер мурнунга кылыры үениң байдалынга таарыжып турар дээрзин семинарның киржикчилери деткээн.

Лекцияның дээштиг болуру ниити чүүлден кончуг хамаарыкыр. Бирээде, ону эки организастаанындан, ийиде, лекторнуң эки белеткелинден. Бирги чүүлге колдуунда-ла лекция пропагандазының организакчыларының болгаш «Билиг» эге организацияларының даргаларының ажыл-херектери хамааржыр. Ол дугайында хоорайның «Билиг» ниитилелиниң референтизи Л. Б. Дьяконова ажыктыг сүмелерни семинарның киржикчилеринге берген.

— Ийе харын, амгы үеде чамдык коллективтер лекция дыңнаар хөңнү чогун билип турар бис — деп, ол чугаалаан. — Хамык ужур лекция пропагандазын шын организастап шыдавайн турарывыста. Чүнү-даа мурнай аудиторияларны бөлүктеп, шын хуваап, паспортизациязын кылып алыры кончуг чугула. Ооң соонда ол аудиторияларның аайы-биле, оларның негелде-херегцелдеринге дүүштүр план-графикти тургузуп алырга, ынчан лекцияның дээштиг чоруу элээн чедимчелиг болур.

Шынап-ла, хоорайда-даа районнарда-даа эвээш эвес лекциялар номчуттунуп турар. Бир эвес кандыг тематика колдап турарын көөр болза, база бир янзы — ол дээрге экономика, эрге-хоойлу, медицина, шериг-патриоттуг темалар боор турар. Уран чүүлге, литератургага, культурага [illegible] [illegible] Ындыг темаларны план-графикче киирер болза эки.

Ийиги чүүлге хамаарыштыр алырга, лектор кижи чүгле эки белеткелдиг болур эвес, а харын эки оратор база болур [illegible]. Лектор бүрүзү [illegible] Ынчангаш республиканың «Билиг» ниитилелиниң баштаар чериниң [illegible] секретары А. А. Астраханцев [illegible] оратор болурунга [illegible] арга-аргаларын, [illegible]

[illegible] ажылын бедилеринге доктаатан. Лекторларның оратор болурунга дузалаар методиктиг сүмелер бисте эвээш. Ол дугайында тускай брошюралар чок болганындан база оларны өөретпейн турарывыстан бистиң лекторларывыстың дыл-домаа чевен, сеткилге дээри чегей болуп турар деп, ол онзалап айыткан. Ынчангаш лектор активинге дуза кылдыр Тула хоорайга Бүгү-эвилел семинарынга чорааш эккелгени лекторнуң уран мергежилиниң болгаш оратор уран чүүлүнүң дугайында тускай брошюраларны республика типографиязынга хөй тиражтыг кылдыр парладыр планнап турарын ол дыңнаткан.

Республикада беш муң ажыг лекторлар бар. Олар боттарының белеткелиниң талазы-биле аңгы-аңгы. Бир эвес оларның оратор болуруну уран аргаларын көөр болза база чедир кылдынмайн турар чүүлдеривис хөй. Ынчангаш СЭКП обкомунуң Политиктиг Чырыдыышкын бажыңының консультантызы Г. Б. Оюн бодунуң саналынга чырыдыышкын бажыңының чанынга лекторларның уран арагаларын көдүрер школаны организастап чорудар деп чугаалааны семинарның киржикчилери деткээн.

СЭКП обкомунуң лекторлар бөлүүнүң удуртукчузу Г. В. Колмаков семинарга санал бергеш, лекция пропагандазының ажылынга янзы-бүрү арга-хевирлерни ажыглап тургаш, дыңнакчыларның сонуургалын чедип алыры чугула дээрзин айыткан. Ол ажылды партия организациялары холга ап, доктаамал чорудары — оларның амгы үеде кол ажылының бирээзи.

Амгы үеде чуртта-даа, делегейде-даа болуп турар нарын болуушкуннарны кижи бүрүзү билип алыксаар. Ынчангаш бистиң лекторлар билиглерни чоңга чедирер дээш амыр-дыжын болавайн чорууп каарлар. Оларга хүндүткелдиг, камныг болуушкунарны күзедим. Бир эвес [illegible] коллективтерде тускай лекция хүнүн доктаадып каан болза, ол дыңнакчыларга-даа, лекторларга шуут-ла таарымчалыг болур ийик. Ындыг хүндев [illegible] алыры [illegible]

Шомаадыр КУУЛАР
СЭКП обкомунуң лектору.

КАИ ажылдакчыларының [illegible]эңгейинге

ОМААШ БИЛЕ СЕРЭЭ ЧУРААН ОРУК ДЕМДЭЭ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?

Бистиң республиканың төвү Кызыл хоорайже автомашиналыг-даа автобустуг-даа барып болгаш өске-даа чүктерден барып, чоктап, кирип орарга омааш биле серээ чураан орук демдээ кырында-даа келген кижилерге кайда чемненир чер барын айтып бээр ужурлуг. Ол демдек чогундан ыраккаактан орук суурган аянчыннар, шериттаар [illegible] [illegible] [illegible] кафе азы столовая [illegible] турар апаркан бис.

Өске орук демдектери — [illegible] [illegible] [illegible] автомашина [illegible] эртпес болгаш [illegible] [illegible] шуут

бүрүну-биле чугумчуларда айтынганы ааҗок эки-дир харын.

Бо демдекти чүге негээр [illegible] — [illegible] [illegible] [illegible] база [illegible] [illegible] чемненип алыр [illegible] — столовая азы кафе чердунмезинде боор турар.

[illegible]-Аксы суурга кирип [illegible] кээр черниң чанында [illegible] демдек ында кончуг [illegible] [illegible] айтып каан [illegible] келир, оон [illegible] чорутпаш, орук [illegible] чемненир [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] орук

чоруур чолаачыларга, [illegible] калдып орарынга ол улуг деткимче боор чорду.

А Кызыл хоорайда ындыг эвес. «Восход», «Молодёжное», «Огонек» кафелерге барып [illegible] олар[illegible] хоорадыг демдектер азып каан боор-дур. Ында КАИ ажылдакчылары база уруг [illegible] турар. Доргаалдар 10 акшага тергааларга белен турарлар, оларга тайылбыр кылыр [illegible] херээ-даа чок. «Демдекти көрдүң бе?» — дээр [illegible] олза. Ол [illegible] база хоорай [illegible] [illegible] хоргулдаар [illegible] демдектерни [illegible] боор-дур.

Чолаачылар, [illegible]

алы-чорукчулар чемненир черни найысылалдың төвү Кызыл хоорайга чогумчалыг шиитпирлээш, чоокку үеде кылыр болза эки боор. Ол ышкаш база оон ажылдаар шагын таарыштырып, эртенниң 7 шактан кежээниң 19 шагынга чедирер. Ону чок дилей эвес, негеп турары чөптүг.

Шак мындыг байдал чая тургузуп турар Шагаан-Арыг, Чадаана болгаш Ак-Довурак хоорайларда тургустунган. Оларны эде көөр өйү келген, омааш биле серээ чураан орук демдектерин состо-биле [illegible] [illegible] тааржыны хемчээлин негеп турар [illegible] чугула турар.

Талар-оол КУУЛАР.

Сибирьниң национал театрлар фестивалы доозулган

«УЖУРАШКЫЖЕ БАЙЫРЛЫГ, ӨҢНҮКТЕР!»

Бо чылдың март 20-ден 29-ка чедир Тываның төөгүзүнде бир-ле дугаар республиканың найысылалы Кызыл хоорайга болуп эрткен Сибирьниң национал театрларының фестивалы ажылын дооскан. Хакасияның, Якутияның Даг-Алтайның шии театрларының артистери, режиссёрлары, культура ажылдакчылары фестивальга кым-[illegible] болурун четтикпейн манап тургулаан. Тываның хөгжүм-шии театрының артистери база жюриниң шиитпирин четтикпейн манап турганы билдингир. Уран талантызын арга-мергежилин, чогаадыкчы чорукун [illegible] бараалгатчан түрк дылдыг театр артистериниң чедииишкиннерин үнелеп кудалыг кызылчылар база өргее манаан сарыг дег, түңнелшиитпирни билип алыр дээш «Ужураштардын Домааз» орденниг хөгжүм-шии театрынче залажып чыглып эгелээн.

Ынчангайн каччаар жюриниң болгаш көрүкчүлерниң шиитпиринче Тываның хөгжүм-шии театры Чылгычы Ондарның «Ханыг истер», [illegible] драматург Дэжндан Киминитаның «Дуруяа чүглери» деп шиизин аныяктарның [illegible] театр-студиязының, Даг-Алтайның шии театрының Антон Юдановтуң «Туба», Борис Укачининиң «Кым [illegible]», Хакасияның «Чичиген» театр-студиязының Юрий Топоевтиң «Аглона, чурттап-ла кор», «Мирген биле Биргал-кыс», Якутияның Нюрба куртүне театрының Василий Далан-Яковлевтиң «Ханныг ожээн демдээ» деп шиилери кирген турган.

Жюриге шиитпирлээри эңне берге, нарын айтырыг тургустунуп келген. Оларның аразынга чиңгг маргылдаа [illegible]. [illegible] бурузунде [illegible] турганы билдингир. Ынчангаш немитүнчүлерге жюри нежигүннерин таныштырар бодадым. Жюриниң даргазы РСФСР-ниң Театр ажылдакчыларының эвилелиниң баштаар чериниң национал театрлар талазы-биле ажылдакчызы, театр талазы-биле критик Татьяна Леваньшина, оралакчызы Чоон-Сибирьниң культура институдунуң профессору, уран чүүл эртемнериниң доктору Валентина Найдакова, нежигүннери «Сибирьниң оттары» сеткүүлдүң редколлегия кежигүнү, Новосибирск хоорайда театр талазы-биле критик Лолли Баланзин, Кызылда педагогика институдунуң улуг башкызы, философия эртемнериниң кандидады Тамара Будегечиева, Тываның эртем-шинчилел институдунда литература секторунуң эргелекчизи, дыл эртемнериниң кандидады Зоя Самдан олар-дыр. Жюри ынаар ажылдап турар аразында, кызылчылар национал театрлар артистериниң каттышкан концертин көөрү-биле хөгжүм-шии театрының олуттарын алгап эгелээн.

Бистиң театрның администратору-биле ужурашкаш, мооң мурнунда шии көрүкчүлериниң үезинде парлалга ажылдакчыларынга аңгылаан олуттарга билеттерни садыпканындан аалчылар, бистиң журналистеривис эпчок байдалга таварышканын чугаалаан мен. Ол бо удаада бирги олуттуң сандайларын парлалга ажылдакчыларынга тускайлааныН дыңнатты. Ынчалза-даа ынанганың бажын [illegible] дээри ышкаш ол олуттарга билеттерни бурунгу-биле садыпкан болган. Ам база эпчок байдал. Теле-

видение ажылдакчылары сүт олут чогундан киносюжет тырттырып келген аппараттарының хаарҗактарының кырынга олурар ужурга таварышты. Ындыг харысалга чок, мегечи администраторну театрның удуртукчулары чугаалажып көөрлер ыйнаан.

Алдын-шокар кежеге-даа ажыттынган, адып часкаашкыннары зал дургаар диңмирееп эгелээн. Сцена кырынга сураглыг «Аяк шай» деп ырының аялгазының адаа-биле ак шаажаннар туткан артист кыстар куулап дег салдап, самнап үнүп келдилер. Кижи бүрүзү национал хептерин кеткен. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль, алтай артист Ирина Охрина, хакас Алиса Кызласова, якут Лидия Васильева йөрээл сөстерин шүлүктеп, ырлап турган, көрүкчүлерге, аалчыларга изиг байырны чедирип, боттарының төрээн дылдарынга чугаалаарга, очулдурукчу чокка көрүкчүлер тода билип алганнар.

Каттышкан концертти уран талантызы-биле улус чоннуң алгаткан «Тыва» ансамбльдиң артистери сыгыт-хөөмей-биле эгелээн. Оон соонда дарый РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи Тываның айлаң кужу Кара-кыс Мунзук тыва улустуң кожаң ырызын чоңга бараалгаткан. Сценаже РСФСР-ниң алдарлыг артизи Николай Өлзей-оол үнүп келгеш, «Кайгамчыктыг интернационал» болгаш алтай улустуң ырызын шаанда ырлап чораан аныяк үнү хевээр бадырыптарга, көрүкчүлер катап ырлаары-биле чалап турду. Алтай артист Ирина Охрина «Алтайның көк дагларын», хакас Николай Тачеев «Үе-шак» деп ырыны, ол ышкаш Хакасияның Лермонтов аттыг театрының артизи Алиса Кызласова «Бөгүн, даарта хамның хамнааашкыны» деп ырызын, «Дон-Кихот» деп балеттен танцыны балет артизи Айлана Чанзанның күүсеткенин, аныяктарның «Күзел» театр-студиязының артистериниң «Аза дээрбези» деп шииден үзүндүну ойнааның, Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Айзат

Куулар биле Тамара Ондарның «Аяк шай» деп ырызын көрүкчүлер тергиин-не сонуургаан. Ол ышкаш РСФСР-ниң улустуң артизи Хүргүлек Конгар биле РСФСР-ниң алдарлыг артизи Екатерина Кенденбиль оларның «Малчын арат», артистер Сергей Ондарның «Авай», Титов Салчактың «Көшкүн арат», РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндюп Солун-оолдуң «Чылгычының баштак ыры» деп ырыларын болгаш өске-даа көргүзүглерни көрүкчүлер үзүктел чок адыш часкаашкыннары-биле үдеп турдулар.

Концертти Якутияның Нюрба театрының артистериниң аас чогаал композициязы-биле доозуптарга, тыва, хакас, орус, бурят, якут артистер шупту холдарындан туттунчупкаш, сценадан көрүкчүлер залынга чедир ырлап, самнааш, катап сцена кырынга өөрүшкү-маңнайлыг турупттарга, оларның интернационалчы найыралы чүректерже дамчып тургулаар. Олар «Ужурашкыже байырлыг, өңнүктер!» деп сөглеп турганзыг. Оон соонда Сибирьниң национал театрлар фестивалының бүгү киржикчилеринге чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп шаан, көрүкчүлерниң мурнундан изиг байырны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол, РСФСР-ниң улустуң артизи К. Н. Мунзук олар чедирген.

Үзүктел чок адыш часкаашкынының алаа-биле сценаже жюри комиссиязының даргазы Татьяна Валерьевна Леваньшина үнүп келгеш, жюриниң шиитпирин көрүкчүлерге дыңнаткан. Шыпалла, чаңгыс черге чыглып келген театр ажылдакчыларының чаңы ажылдажылгазынга, бот-боттарын ханы билчиринге, чогаадыкчы арга-дуржулганы солчурунга фестиваль улуг ужур-дузалыг болган дээрзин ол демдеглээн. Театрларның белеткээн шиилерин хостуг көргүзеринге, репертуар политиказын дилеп тыварынга, режиссёрларның бот-тускайлаң болурунга, артистерниң чогаадыкчы ойнаарынга те-

хевирлеттинеринге фестиваль чаа, чогаадыкчы оруктарны тып шыдаан.

Драматург Чылгычы Ондарның «Ханныг истер» деп шиизинге төрээн чонунуң эрткен төөгүзүн ханы дилеп тывар дээш шенээни, шии көргүзүүнүң бедик тургустунганы, амыдыралдыг овур-хевирлерни көргүскени, артистерниң чогаадыкчы ажылы дээш республиканың хөгжүм-шии театрын онзалап демдеглээн. Ол ышкаш «Дуруяа чүглери» деп японшиизиге делегениниң театр уран чуулувун арга-дуржулгазын чогаадыкчы өзу-биле шиңгээткени болгаш уран чогаалды көрүкчүлерге дамчыдып шыдаан дээш аныяктарның «Күзел» театр-студиязын база демдеглээн. Оон ыңай Даг-Алтайның шии театрының А. Юдановтуң «Туба», Хакасияның «Чичиген» театр-студиязының Ю. Топоевтиң «Аглона, чурттап-ла кор» деп шиилериниң национал мөзү-шынарын дилээринге чогаадыкчы дилээшкиннери, төөгүнүң арынныг көргүзеринге чаартыкчы чоруу база бедик култтурезде культуралыг дээш демдеглээни дыңнадырга, көрүкчүлер өөрүшкүзүн диңмиттиг часкаашкын-биле илереткен. Василий Далан-Яковлевтиң «Ханныг ожээн демдээ» деп шиизин сайзырап көргүскен Якут АССР-ниң Нюрба шии театрынга национал уран бодалдарны демин-биле көргүскени болгаш аңгы-бүрү овур-хевирлерни шынныг-биле илереткени дээш база бедик үнелелди берген.

Чогаадыкчы чедиишкиннери дээш артистер Айдын Мөртай-оол, Орлан Дамба-Хүүрак («Ханныг истер»), Валерий Киндиков («Туба»), Юрий Топоев, Фаина Боргоякова («Аглона, чурттап-ла кор»), Галина Доржу, Николай Ооржак («Дуруяа чүглери»), Владимир Семенов, Семена Слепцова («Ханныг ожээн демдээ») оларны жюри база демдеглээн. Келир үеде уран талантылыг артистер болуп өзүп орар Ольга Кузнина («Фигароның кадайланыышкыны»), Евгений Папитов («Туба»), Кирилл Султреков «Кыстар чажының байырлалы») оларны болгаш фестивальды дүргени болгаш бедик деңнелге чырыдып турганы дээш якут журналист Николай Крыловту демдеглээнин айтып алаар.

Хакас, якут, даг-алтай артистерниң удуртукчуларынга болгаш демдеглеттирген артистерге белектерни база Тываның сураглыг чурукчуларының чуруктарын Тыва АССР-ниң культура министри Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондар чогаадыкчы чедиишкиннерни күзеп шаан, байырлалдыг байдалга тывыскан.

Сибирьниң национал театрлар фестивалынга чыглып келгеш, чогаадыкчы уран талантызын чоңга бараалгаткан артистер ол үеде ажылдап турган парлалга төөгүнүң чогаадып тургусканы ёзугаар национал театрларны моон соңгаар улам хөгжүдер талазы-биле тускай шиитпир-телевиделди хүлээп алган. Ийи чыл болгаш Сибирьниң национал театрлар фестивалы Хакасияның төвү Абакан хоорайга болур. Аңаа ужурашкыже байырлыг, өңнүктер! Кижи бүрүзүнүң күзели ындыг.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТА: каттышкан концерттен көстүг.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

ХӨР-ТАЙГА—БАЙЛАК ОРАН

Бо чылдың октябрь 31-де [illegible] «Шы[illegible]» [illegible] «Туралар[illegible]» деп чүүлүн [illegible].

[illegible]

Чиңгэ, Үрбүнүг, [illegible], Шеленниг, Терехтиг-[illegible], Шом-Шумук, Улуг-Алтыгы [illegible].

[illegible]

Бир чаас [illegible].

[illegible]

Артыкы талазы-биле Тывада [illegible] тайга. [illegible]

[illegible]

Хөр-Тайгадан [illegible].

[illegible]

Демир рудазындан [illegible].

Ам Хөр-Тайгадан агып баткан хемнерниң — Улуг-Шеле биле Кургулдей [illegible] Аргалы-Кожур. [illegible]

[illegible]

[illegible] ажыг болгаш эът, быдааны эмин эрттер амдан киирер. [illegible]

Шелениң Оргаттуг-Ой деп [illegible]

[illegible]

Мээң өскен черим Хөр-Тайганың Шеле деп чер чүве. Ам Хөр-Тайгам дугайында билир шаам-биле номчукчуларга таныштырып көрар. Оон чылдагааны — вертолёт-биле кырындан кыса боо[illegible].

Хөр-Тайгада амтызында ажылдалга кирбээн дээрден башка казар байлак хөйүн геологтарның шинчилел ажылдары бадыткап турар.

[illegible]

Ол хола-хараганнар аразындан борбак кулча деп кулча улуг салаа бажындаа-даа улуг үнүп турар. Тарымал согунадан-даа артык [illegible] дээш өске-даа чемнерни делгей салгылап каан, мөгелер хүрежир дээш девип үнерле, ол аъш-чемден адыштарынга арбактап алгаш, чыылган чоннче чажып, девип бар чыдарын черле уттас мен.

Доржу ОНДАР.

ТӨӨГҮ КИЖИЗИДЕР

Бо чылдың октябрь 29-та үнген «Шын» солунда Виктор Сагаан-оолдуң «Кырган суурда музей» деп чүүлүнде Сүт-Хөлге алдан-дургун музейин тургузар болза эки деп саналын деткип тур мен. Оларның кетиен хевин, боочепсээн, ыр-шоорун, эт-херекселдерин, шаажылаткан чери Улаастай дугайында болгаш оларга хамаарышкан төөгү, архив документилерин, сактыышкыннарны амгы салгалга көргүзери дыка солун болур.

Тываның сураглыг чогаалчылары С. Сарыг-оолдуң «Алдан-дургун» деп ному, В. Көк-оолдуң «Самбажык» деп шиизи-даа бар. Ынчалза-даа аңаа немей оларның херекселин музейге көзүлдүр дерип наарга, улам тода, билдингир, уттундурбас болур ийик.

Совхозтар [illegible] төптеринде бисте төөгүлүг турасказлдар, музейлер, оода-ла дериглер, альбомнар, фото-чуруктар безин чок. Төөгүлүг турасказлдар камгалаар чыыр организация районда бар, кылган ажылы-даа көзүлбес-тир.

Бо чылын Кемерово хоорайга чораашт, аңаа ийи төөгүлүг музейлер көрдүм. Ада-чурттуң дайынын база областың шаандагы төөгүзүн көргүскен болду. Үнделин чурттакчылары турган шоорлар, алеуттар болгаш өске-даа улусуарының оран-савазы, аңнаар херекселдери, хеп-сыны, паш-хымыжы бистиң эрги тывалар-биле дыка домейлешкек бооргу, аажок сонуургап көрдүвүс.

«Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээре» — деп, тыва үлегер домак бар болгай.

Башкылар, лекторлар засбиле чеже чугаалаар бис. Амгы салгалга хамык чүвениң херек кырында көвгүзер, ынчан оларның билии быжыг, төрээн чуртунга, чонунга сонуургал, чоргаарал, ынаныышкыны кедүрлүр эвесе.

Амгы өөреникчилер төрээн суурунуң, районунуң төөгүзүн, бойдузун безин экк билбес боор-дур. Чиңгэ, Эрзинде кайгамчык чараш бойдус бүткен бойдус чурумалдыг Тере-Хөл, Бай-Хөл, Кара-Хөл, Дус-Хөл деп хөлдер бар. Оларның кижилерге [illegible] аныы эм шынарлыг ажык-дузазы, балык-байлаа, чүүл бүрү куштары, үнүжү, дириг амытаны, суглары, дустарының химиктиг составы кандыгыл? Районда кайда ажыктыг казымал байлактар барыл?

Даглар, хемнерниң аттарының төөгүзү кандыгыл? Төөгүлүг черлер, кожаалер, хорумнар, бижиктиг хаялар хөй. Үстүнде ол хөлдер кайы үедеп бээр канчап тывылганыл? Бо бүгүнү тодарадыр, өөредир ужурлуг бис. Бо ажыл бойдус байлаач амгы салгал чаптап, камнап хумагалаарынга чаңчыктырар ужурлуг.

Самагалдайга, Эрзинге, Бай-Хөлге эрги кыдат архитектуралыг хүрээлер турган болгай. Оода оларның бичии македин тус-тус хамаарышкан школаларга, музейлерге кылып тургусса кандыг чүвел?

Алексей ДАМДЫН.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Кызылдың пиво заводунда 0,5 литр хемчээлдиг шилдерниң чок болуп турары-биле холбаштыр, бүдүрүп турар продукцияларны долу хемчээлдиң-биле бүдүрүп, чоннуң негелдезин соок суксуннар-биле хандырып шыдавайн турар.

0,5 литр хемчээлдиг шил савааларны дараазында шил хүлээп алыр пунктуларга дужаарын аъш-чем садыы дилеп тур:

Магазиннерниң адрестери	Ажылдаар шактары	Чапсарлаар шактары
№ 2 магазин Титов 60	11-19	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	11-20	14-15
№ 9 магазин Октябрьская 19	8-17	14-15
Алгы заводу Семирацкая 77	10-18	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	11-19	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	11-19	14-15
№ 34 магазин Пушкин 2	11-19	15-16
№ 46 магазин Калинин 31	11-19	14-15
№ 56 магазин Карбышев	11-19	14-15
Надомник Декабристов 13	10-19	14-15

Тайылбыр: № 13 магазин Дружба 21. № 40 магазин Кочетов 94 пятница, суббота хүннеринде дыштаныр. Алгы заводунда магазин суббота, воскресенье хүннеринде дыштаныр, арткан магазиннер воскресенье, понедельник хүннеринде дыштаныр.

Аъш-чем магазиннери

№ 14 магазин Северная 19	11-19	15-16
№ 2 магазин Титов 60	8-20	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	8-20	14-15
№ 15 магазин Каа-Хем 52	8-20	14-15
№ 19 магазин Ровенская 8	9-20	14-15
№ 20 магазин Ленин 20	8-20	14-15
№ 22 магазин Кирпичная	8-20	14-15
№ 26 магазин базаар девискээринде	8-20	14-15
№ 29 магазин Шевченко 113	9-20	14-15
№ 35 магазин Салчак Тока 42	9-20	14-15
№ 38 магазин Кечил-оол 69	9-20	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	8-20	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	9-20	14-15
№ 43 магазин Беспалов 17	9-20	14-15
№ 41 магазин Паротурбинная 17	9-20	14-15
№ 44 магазин Гранитная 4	9-20	14-15
№ 46 магазин Калинин 31	11-20	15-16
№ 56 магазин Маяковская 27	9-20	14-15

Тайылбыр: № 19 магазин Ровенская 8 воскресеньеде 9-15 шакка чедир ажылдаар, арткан магазиннер воскресеньеде дыштаныр.

Сураглыг америк шии чогаалчызы Нил Саймоннуң «[illegible] парина [illegible]» деп [illegible] шиизиниң [illegible] тыг болуп төнген төөгүзү-дүр.

Шиини тургускан режиссеру — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Н. Дачкман, режиссер С. Васильевский, чурукчу М. Рыбасова, хөгжүм-биле каасталгазы А. Чевскийниң.

ЧУРУКТА: шиизден көргүзүг. Кори Бреттер — артист Е. Яковлева, телефон мастери — артист Г. Богданов.

М. СТРОКОВТУН фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

телевидение

АПРЕЛЬ 4

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.05 «Экии, музыка!». 10.05 Н. В. Гогольдуң чогаадыкчы ажылдының дугайында. 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Музыка эртинези. В. А. Моцарт, Р. Шуман. Концерт. 16.55 «ТелеЭКО». Журнал. 17.25 Уруглар шагы. 18.25 Колдаж (реклама, чарлалдар информация). 18.30 «Үе». 19.00 Чурукчунуң мастерскаязында. В. Ахунов биле Т. Мирджалилов. (Узбек ССР). 19.30 «Эрги модалыг комедиязы». Уран-чечек фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Телетаныжылга ССРЭ [illegible] артистери Е. Максимова биле В. Васильев. 23.10 Н. С. [illegible]. Концерт. 23.25 «Киллер». (Экономика болгаш [illegible]). 23.45—00.10 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 Информатиканың болгаш санал-га техниказының үндезиннери. 11 класс. ЭСМ өөренииринге дузалыг. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Музыка. 5 класс. М. П. Мусоргский. «Делгелгеден чуруктар». 11.05 Авам, ачам база мен. 12.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссер А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 13.20 Ф. И. Шаляпин аттыг Бүгү-российаның IX опера фестивалы. 14.05 — 15.15 «Баштайгы өөрүшкүлер». Хөй сериялыг уран-чечен телефильм 1-ги сериязы. 17.50 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Корунчук». Обьтуң суг курлавырларын камгалаар дугайында (Новосибирск).

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уруглар[illegible] фильм. 19.00 Тыва АССР-ниң Күрүне телерадиозунуң симфоник[illegible]. 19.30 «Тыва [illegible]». [illegible] Медээлер. «[illegible]» организацияларда [illegible] болгаш сонгулдалар». «Чурттаарга оран-сава[illegible] — 2000». «Көскү агитация — пропаганданың дээштиг хевири». Медээлер. 20.05 Медээлер. 20.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг уруглар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Молдавияның күрүне консерваториязының педагогтарының болгаш студентилериниң концерти. 23.25 «Ада хөөрүнүң сальмы». 23.55—01.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссёр А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

19.00 Е. Иванова ырлаар. 19.30 Берилмданыг фильм. 20.10 Колдаж (реклама, чарлалдар, информация). 20.15 — 20.30 «Тамчыктыг уруглар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бачыттыг доллар» (Венгрия) 9.00, 10.40, 12.30, 14.20. «Ынаам Раджа» (Индия) (2 сериялыг) 16.10, 19.00. Көрүлде залынга: «Хемнер агыг батказ тайга кырында» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коргудуушкуннар» 9.00. «Хоютку» (2 сериялыг) 10.20, 13.00. «Меге дыңнырак» (2 сериялыг) 14.40, 20.30. «Толаачы болгаш куу куш» (КУР) 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Федор Кузькинниң амыдыралындан» (2 сериялыг) 13.20, 16.20. «Бедик хан» (ССРЭ — Польша) 19.30 (улустан) шактарда.

КПТУ-4-түң администрациязы курстуң доозукчуларының ада-иелериниң хуралынче ада-иелерни чалап тур.

Хурал училищениң бажыңынга апрель 7-де 10 шакта болур.

ТЕАТР

Апрель 5-те. Моңгуш Кенденийниң «Үш чүүл эртемниг оол» деп шиизи болур. Эгелээри 19 шакта.

Театрның тыва артистер белүүнүң ол шиизин каап кооруунче бистиң хоорайның [illegible] болгаш [illegible] аалчыларын театрның [illegible] [illegible] турар. Шии [illegible] турар үеде оон созун орус дылче очулдурар.

АГААР

[illegible] Чагбас, Барыын Чүттен [illegible] ... кундада 9.14 метр. Күштели [illegible] 18.22 [illegible] агаарның температуразы 3.8, чамдык черлерге 9.14 градус соок. Хүндүс 3.8 чамдык черлерге 6.5 градус чылыг.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Хүндүс [illegible] 20—21 градус [illegible]. Дүне 3—5 градус соок, хүндүс 10—12 градус чылыг.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17 ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 ◆ [illegible] ◆ [illegible] 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-34-39 ◆ 3-37-11 ◆ [illegible] — 3-39-03 ◆ [illegible] — 3-34-93 ◆ корреспондентер — 3-37-11 ◆ [illegible]

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга [illegible].

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкызы херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыңы № 1.

Заказ № 300. ТС — 00587. Индекс 54241

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ЗНАК ПОЧЕТА

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 5 четверг

№ 79 (14279)

1925 чылдан үндезилеттинген

Өртээ 3 көп.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

Чаа хоойлулар хүлээп алдынган

ССРЭ-ден эвилелдешкен республиканың үнери-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр чурумунуң дугайында Хоойлунуң ийиги номчулгазы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының тус-тус хуралдарынга апрель 3-те болган. Ийи палаталарның чүүлдүг деп көрген ол документизи ону парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур. ССРЭ-ден үнер дугайында айтырыгны республиканың девискээринде доктаамал чурттап турар ССРЭ-ниң бүгү хамаатыларының референдуму-биле (санал-оналын илергейлээн бадылаашкыны-биле) Хоойлуга дүүштүр шиитпирлээр. Ол айтырыгны үзе шиитпирлээринге оларның бадылаашкынының үштүн ийиден эвээш эвес кезии негеттинер. Ооң соолгаде ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съезди 5 чылдан хөй эвес хуусаалыг шилчилге үезин доктаадыр. Эвилел болгаш тус-тус республикалар-биле өнчү-хөреңги, сан-хөө-кредит айтырыглары ол үениң дургузунда шиитпирлеттинген турар ужурлуг.

Хоойлу төлевилелинге хамаарыштыр депутаттарның киирген саналдарының, сүмелериниң хөй нуруузун барымдаалап көргеш, Хоойлуга киирген. Чижээ, референдум соолгунде шилчилге үезиниң дугайында чүүлдү улам-на тодаргайлап айыткан. ССРЭ-ниң составындан эвилелдешкен республиканың үнериниң дугайында айтырыг баштайгы референдумнуң үезинде шиитпирлеттинмес болза, дараазында дагын референдумну он чылдан эвээш эвес үе эртеңде чорудары Хоойлуда көрдүнген. Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органының инициативазы азы ооң девискээринде доктаамал чурттап турар болгаш ССРЭ-ниң хоойлужудулгазынга дүүштүр бадылаар эргелиг ССРЭ хамаатыларының оннуң бир кезииниң негээни ёзугаар референдумну катап чорудар дугайында чүүл Хоойлуда база быжыглаттынган. Референдумну чорудуп турган үеде агитация кылыры хоруглулуг, национал бөлүктерниң мөөңү-биле чурттап турар районнарынга күзел-соруктуг илергейлээниниң түңнелдерин аңгы барымдаалап көөр.

Бо айтырыг талазы-биле хүлээп алдынган чаа Хоойлу чамдык парламентарийлерге күзенчиг эвес болганын палаталарга санал-оналдарның беришкиннн бадыткаан: чамдыктары Хоойлуну эмин эртир чымчак, чепшээрежиичи, өскелери — кедергей шыңгыы деп санап турар. Чижээ, депутат Т. П. Буачидзениң бодалын ёзугаар алырга, «ССРЭ-ден үнүп болбазының дугайында» Хоойлу деп адап алдынган ышкаш. Ынчангаш Хоойлу төлевилелинге Грузияның делегациязы удур бадылаар деп, ол медеглээн.

Эвилел Совединиң даргазының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ол Палатазынга үш хүн дургузунда узамдыгып келген айтырыг ам шиитпирлеттинген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң даргазынга «Известия» солуннуң кол редактору И. Д. Лаптев соңгуттурган. Аңаа көргүскен бедик идегел дээш өөрүп четтиргенин депутаттарга ол илергейлээн.

Онзагай байдалдың эрге-хоойлу чурумунуң дугайында Хоойлу төлевилелин палатаның кежигүннери ийиги номчулгазын ёзугаар чугаалажып көрген. Национальностар Совединге ол документини ооң бүдүүзүнде база чугаалажып көрген болгаш чүүлдүг деп санаан. Хоойлу төлевилелин ооң тус-тус чүүлдерин ёзугаар чугаалажып көрген соолгунде Эвилел Совединге хүлээп алдынган. Хоойлу парлаан хүнүнден соңгаар күштүг болур.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы апрель 4-те ажылын үргүлчүлээн.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ның Россия бюрозунда

СЭКП ТК-ның Россия бюрозунуң хуралы апрель 3-те болган. Россияның партия конференциязынга белеткел айтырыгларын аңаа чугаалажып көрген. Россияның партия конференциязын белеткээр кылдыр партияның крайлар, областар, округтар организацияларының төлээлекчилеринден (организацияның бүрүзүнден бир төлээлекчи) тургустунган белеткел комитединиң кежигүннери хуралга киришкен. Комитет кежигүннериниң аразында — ажылчыннар, тараачыннар, интеллигенцияның төлээлекчилери, Россия Федерациязының партия ажылдакчылары. Оларның үштүн бирээзинден хөй кезии — партияның эге болгаш цех организацияларының секретарьлары, партбөлүктер организаторлары.

СЭКП ТК-ның секретары Ю. А. Манаенков хуралга удуртукчулап кылган. Санал-онал бээринге киришкеннер: Ю. М. Александрович — СЭКП Челябинск обкомунуң секретары, А. И. Селезнев — СЭКП Курск обкомунуң бирги секретары, В. А. Тюлькин — Ленинградтың «Авангард» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының партком секретары, В. В. Чикин — «Советская Россия» солуннуң кол редактору, В. А. Миндолин — Новосибирск хоорайның СЭКП Совет райкомунуң бирги секретары, М. А. Гасанов — Дагестанда электротехниктиг херекселдерни бүдүрер заводтуң эптекчи-слесарьлар бригадири, А. С. Аванов — СЭКП Горький хоорркомунуң секретары, Н. Ж. Бурцев — Улан-Удэниң локомотив-вагон септээр заводунуң электрик-эптекчизи, Г. И. Грицаук — Воронежтиң «Электроника» эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынының партком секретары, Б. В. Гидаспов — СЭКП Ленинград обкомунуң болгаш хоорркомунуң бирги секретары, Н. Х. Любимов — Иркутскиниң ужар чүүл бүдүрүлге каттыжыышкынының слесарь-эптекчизи, В. А. Купцов — СЭКП Вологда обкомунуң бирги секретары, Ю. В. Петров — Томскиниң күрүне университединиң партком секретары, В. И. Воротников — РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, Г. В. Савел[illegible] — «Новосибмаш» механиктиг заводу» бүдүрүлге каттыжыышкынының партком секретары.

Россияның партия конференциязын 1990 чылдың июнь 19-та Москва хоорайга эрттирер дугайында шиитпир хүлээп алдынган. Конференцияны белеткээр талазы-биле ийи хемчеглерниң планын чугаалажып көрген болгаш ону чүүлдүг деп санаан. Белеткел комитединиң кежигүннериниң иштинден ажылчын бөлүктер тургустунган. Россияның партия конференциязынга чугаалажыр кол эргежок чугула айтырыглар талазы-биле парт. организацияларның, коммунистерниң сүмелерин, санал-оналдарын өөренип көөр база шиитпирлээшкиннер түңнээр комиссияны организастаан.

М. С. Горбачев хуралга чүве чугаалаан.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

Апрель 3-те СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралы болган. «Партияның область комитединиң кежигүннериниң болгаш кежигүнге кандидаттарының хамаатыларны хүлээп алырын СЭКП обкомунуң хүлээп алыышкынын өрээлинге организастаарының дугайында» айтырыгны аңаа чугаалашкан. Бадыткаттынган график ёзугаар СЭКП обкомунуң кежигүннери болгаш кежигүнге кандидаттар хамаатыларны понедельник санында 9-тан 19 шак чедир үеде, суббота база воскресеньеден аңгыда неделяның арткан хүннеринде 14 шактан 19 шакка чедир № 16 өрээлге хүлээп алыр. телефону 2-12-46.

СЭКП обкомунуң бюрозу партия Кызыл хоорркомунга, райкомнарынга, совет, ажыл-агый, хөй-ниити организацияларының коммунист удуртукчуларынга хамаатыларның тодаргай саналдарын болгаш дилеглерин кичээнгейлиг сайгарып көөрүн, оларның негелделерин көөрде, эреңгейлээр, дужуметтиг, тоомча чок чорукту болдурбазын дагзыш сүмелээн.

СЭКП обкомунуң бюрозу Новосибирскиде партияның дээди школазынга өөренир кылдыр саналдап киирген кандидатураларның данзызын бадылаан.

30—40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде үндезин барымдаа чокка шииттирген партия кежигүннерин агартыр талазы-биле партияның обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының киирип келген материалдарын СЭКП обкомунуң бюрозу чугаалажып көргеш, Элбек Мартекей Сааяны (мөчээниниң соолгунде), Илам Лопсан-оол Сааяны (Шожалды) болгаш Көк Ондар-оол Сааяны партияга кежигүн кылдыр катап доктааткан.

1899 чылда төрүттүнген Э. М. Саая 1927 чылдан 1944 чылга чедир партия кежигүнү турган. Ол хоругдаттырар мурнунда Өвүр кожууннуң Саглы сумузунуң даргазынга ажылдаан. 1944 чылдың июль 12-де хоругдаттырган. Контрреволюстуг бөлүктүң киржикчизи кылдыр барымдаа чокка буруудаттырган Э. М. Сааяны ТАР-ның Дээди суду 20 чылда хосталгазын казып шииткен.

1890 чылда төрүттүнген И. Л. Саая (Шожал) 1929 чылдан 1944 чылга чедир партия кежигүнү турган, хоругдаттырар мурнунда Өвүр кожууннуң Саглы сумузунга нам үүрүнүң секретарынга ажылдаан. Контрреволюстуг үүлгедиг кылган деп буруудаттырган. ТАР-ның Дээди судунуң шииткелин ёзугаар 1944 чылдың октябрьда 25 чыл хуусаалыг кылдыр хосталгазын казыттырып шииттирген.

1914 чылда төрүттүнген К. О. Саая 1941 чылдан 1944 чылга чедир партия кежигүнү турган бедуун арат, контрреволюстуг бөлүкке киришкен деп барымдаа чокка буруудаттырган, ТАР-ның Дээди суду ону 15 чылда хосталгазын казып шииткен.

Э. М. Сааяның, И. Л. Сааяның (Шожалдың) болгаш К. О. Сааяның киришкени дээш контрреволюстуг бөлүктүң турбаанын хыналдада бадыткаан. Бо эштерге хамаарыштыр шииткелди РСФСР-ниң Дээди судунуң Суд коллегиязы 1964 чылдың апрель 18-те бодунуң тодаргайлааны-биле күш чок болдурган, кем-херек үүлгедиишкиннериниң болуушкуннары чок турганын барымдаалааш, оларны бүрүнү-биле агарткан.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа чамдык айтырыгларны база чугаалажып көргеш, хамаарышкан доктаалдарны хүлээп алган.

ССРЭ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАНЫНДА ПАРЛАЛГА АЛБАНЫ ДЫҢНАДЫП ТУР

ССРЭ-ниң Президентизиниң, ооң тургускан ажылчын органнарының ажыл-чорудулгазы калбак ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга боттаныр. Ол дугайын Президентиниң чанында парлалга албанының журналистер-биле бирги ужуражылгазынга дыңнаткан. Брифинг апрель 3-те Москвага болган. Ол албан-дужаалга чап-чаа томуйлаткан ССРЭ-ниң Президентизиниң чанында парлалга албанының удуртукчузу А. А. Маслениковтуң медеглели болза: М. С. Горбачевтуң айтыышкынын ёзугаар парлалга-биле мындыг чергелиг ужуражылгалар неделя санында бирден эвээш эвес катап эртер. Президент боду база журналистер-биле доктаамал ужуражылгаар.

М. С. Горбачевтуң Президент боор ажылдап эгелээн баштайгы хүннеринге безин совет болгаш даштыкы корреспондентилер улуг сонуургалды илереткен. Оларга Президент чөвүлелиниң база Федерация чөвүлелиниң хуралдарының дугайын дыңнаткан. Ол хуралдарга киржикчилерниң төвүнге чуртта чаартылгаларны дүргедедириниң, Президентиниң деңнелей харыылаар талазы-биле практиктиг базымнарының дугайында айтырыгларны тургускан туран.

Парлалганың төлээлекчилери элээн хөй айтырыгларга харыыларны алган: Президент чөвүлелин тургузары доозулган бе, ол чөвүлел, Федерация чөвүлели-даа моон соңгаар кандыг айтырыгларны сайгарып чугаалажырыл, [illegible] составы-биле [illegible] бе [illegible].

Дээди Советтиң Литва ССР-ге хамаарыштыр шиитпирлери-биле холбаштыр боор турар болуушкуннарга журналистер сонуургалын илереткен. Литва болза Совет Эвилелиниң кезии, ынчангаш ол республиканың болгаш чурттуң бот-боттарының аразында хамаарылгаларының бүгү айтырыглары ССРЭ Конституциязынга дүүштүр, хоойлу принциптериниң сагыырының база кижиниң эргелериниң хүндүлээриниң үндезининге шиитпирлеттинер ужурлуг дээр харыыны ол алган.

Парлалга албанының удуртукчузу айтырыгларга харыылавышаан, чурттуң Президентизин хөй санныг улуг хемчээлдиг сагыш салыышкыннарга бүргеткен-даа болза, парлалгала ужур турар чүүлдерни кичээнгейлиг көөрүн утпайн турар деп демдеглээн. Чижээ, ажылчы [illegible] болгаш [illegible] материалдарының талазы-биле ол чаңгыс тодаргай даалгаларны берген.

Экономиктиг политиканың, чурттуң амыдыралының бүгү талаларынга демократтыг чаартылгаларны улам-на дүргедедириниң чугула айтырыгларын Президент деңнелинге ам болур деп турар сайгарып чугаалажылгаларының ужур-утказының дугайында журналистерге чугаалап берген.

(СЭТА).

СУББОТНИК ШТАВЫ ТУРГУСТУНГАН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюнга алдар болдурган юбилейлиг Коммунистиг субботникти 1990 чылдың апрель 21-де эрттирер дугайында республиканың бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтериниң инициативазын СЭКП Тыва обкомунуң бюрозу чүүлдүг деп көргенин моон мурнунда парлалгага дыңнаткан болган.

Субботникти белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле хамаарышкан штабтарны чер-черге дарый организастап тургузарын СЭКП-ниң Кызыл хоорркомундан, райкомнарындан, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнарындан Коммунистиг субботник эрттирер республика штабы дилеп турар.

Субботникке белеткелдиң үезинде күш-ажылчы коллективтерге, хоорайларның, суурларның, районнарның ажылчы чонунуң ортузунга политика-кижизидилгелиг болгаш организакчы ажылды калбартыры, күш-ажыл байырлалының хүнүнде хамаатыларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны баш бурунгаар хандырары, Коммунистиг юбилей субботниин эң-не бедик деңнелге эрттирери эргежок чугула. График болгаш ээлчег ёзугаар ажылдап турар коллективтерге субботникти кайы-даа үеде эрттирерин оларга чөпшээреп турар. Субботник үезинде ажылдап алдынган акша-хөреңгилерин не-чаштарның материал-техниктиг хандырылга баазазын экижидеринге база калбартырынга ажыглаар кылдыр хоорккүүскомнуң болгаш райкүүскомнарның эргезинге арттырарын сүмелеп турар. Субботник дугайында сан-медээлерин чыырынга болгаш түңнээринге күрүне статистиказының хоорай болгаш районнар килдистерин киириштирип болур. Субботник дугайында медээлерни ол хүн дараазында телефоннар-биле республика штабынга бээр: 2-27-57, 2-12-58, медээни тус черин-биле 15 шакка чедир дамчыдар.

Республика штабы Советтер бажыңынга ажылдаар.

Часкы хову ажылдарынга белеткел — хүннүң чугула айтырыы

БЕЛЕТКЕЛ ХӨЙ ТАЛАЛЫГ: техника, үрезин, суггат...

Бай-Тайганың ажыл-агыйлары бо чылын ниитизи-биле 4573 гектарга янзы-бүрү культураларны тарыыр, ооң 1630 тонна тарааны, 3142 тонна силосту, 2227 тонна сенажты, 13724 тонна сигенни база 458 тонна картофель биле ногааны өстүрүп, ажаап алыр планныг. Салган сорулганы чедип алырда, хамыктың мурнунда часкы тарылгага хынамчалыг белеткениири чугула дээрзи билдингир. Бо ажыл ам районда кандыгыл?

Механизаторлар мурнуку чылдарга бодаарга, техниказын шынарлыг септеп белеткеп турар. «Бай-Тал» биле «Кызыл-Даг» совхозтар кожуг машиналарын бүрүн септеп дооскан. «Тээлиде» арендатор звенолар техниказын боттары септеп ап турар. Эң ылангыя Тыва АССР-ниң улус депутады Сергей Ногайның звенозу тракторларын, көдээ ажыл агый машиналарын март тың эгезинде-ле септеп белеткээш, ам чыскаап тургузуп алган.

Часкы сезонга районнуң ажыл-агыйларындан 97 трактор, 126 автомашина болгаш өске-даа техника киржир. Белен техниканы хүлээп алыр комиссиялар АҮК-те база совхозтарның боттарында бар, оларны кол агрономнар удуртуп турар.

Механизаторларны, суггатчыларны черниң ёзулуг ээлери кылдыр белеткээр сорулга-биле кышкы үеде оларны агротехниктиг база экономиктиг өөредилгеже хаара туткан. Олар ам аттестация эртеринге белеткенип турар. Часкы тарылгага 252 кижи киржир. Оларның кол нуруузу суггатчылар. Техниканы эки ажылдадыры-биле совхозтарда эдикчи-мастерлер звеноларын тургузуп эгелээн.

Чаагай дүжүттүң алырының эң кол негелдези — шынарлыг болгаш четчир санныг үрезин. Амгы үеде Бай-Тайганың ажыл-агыйларында 457 тонна үрезин бар, ооң кырынга ам-даа 214 тонна херек. Хынаан үрезиниң 69 хуузу чажар негелдезинге дүгжүр болган. «Бай-Тал» биле «Мурнакчы» совхозтарның үрезиннериниң шынары эки, а «Тээлиниң» 60 тонна үрезинин катап арыглаар ужурлуг апарган. «Кызыл-Даг» совхозта арбайның 30 тонна үрезини бурулааш, эртен болган.

Ниитизи-биле районнуң ажыл-агыйлары үрезинче шоолуг сагып салбастаан. Үрезин участоктарын аңгылаваан, сорттарны райончутпайн турар. Мурнуку чылдарның түңнелдеринден алгаш көөрге, хоранналышкынче база-ла шоолуг сагаш салбайн келген. Ооң уламындан тараа база картофельге-даа чамдыкта аарыглар таварышкылаар.

Черниң дүжүткүрүн бедидерде, чемишчидилгени чөп ажыглаары албан. Бо чазын бай-тайгажылар 15070 тонна өдекти тарылга шөлүнге аппарып төгер планныг, бо ажылче «Тээли» совхоз организастыг кирген. Ында арендатор 5 звено 17 тракторлуг ажылдап турар. Амдызында 4600 тонна планындан 3200 тоннаны төккен. Минералдыг чемишчидилгени ажыглаары-биле белеткениш турар.

Районнуң тарылга шөлү колдуунда суггаттыг черде. Аңаа 156 суггатчы аренда-биле ажылдаар. Оларны чогуур дериг-херекселдер-биле хандырар дээш хемчеглерни ап турар, мында кылыр ужурлуг ажыл ам-даа хөй. «Мурнакчы» биле «Бай-Тал» совхозтарда суггатчыларга майгыннар база бичии бажыңчыгаштар чок.

Районда суггарылга системаларының салбыры (эргелекчизи Долаан Дайынчы) арык-бугаларның дөзүн үн-үн септээр, белеткээр, ол ышкаш Дөн-Терек биле Базарак бугаларының шөлдерин бүрүн ажыглаар талазы-биле боттуг хемчеглерни дарый алыры негеттинип турар. Мурнунда суггаттыг черлерни чөп ажыглаар талазы-биле четпестер-даа тургузаан. «Бай-Тал» совхозта хөй чылдыг сиген тарып өстүрер ийи коллектив — Н. Ооржак биле Ш. Маңнайның звенолары 1989 чылда республикада безин эң дээре көргүзүглүг болган. Оларның дуржулгазын калбаа-биле ажыглаар, өөренир херек. Аренда, өг-бүле, бот-орулга-чарылга керээлериниң талазы-биле чамдык ажылдарны база кылган. Ниитизи-биле ындыг коллективтерде 6000 ажыг гектар шөлдү 30 звенода быжыглаан.

Хову турлагларын, столоваяларны, чунар-бажыңнарны, кызыл-булуңнарны септээри адакталган. Тарылга үезинде ажыл-кижилерниң социалистиг чарыжының негелделерин ажылдап кылган. Ооң түңнелин 10 хонгаш-ла үндүрер.

Агротехниканың аргаларын бүрүн шиңгээдир талазы-биле кылыр ажылдар кайы-даа совхозта хөй. Чер ажылының продуктулуун бедидеринче угланган программаларны ылап-ла негелде ёзугаар күүседири-биле хемчеглерни алыр ужурлуг.

Седип-оол ИРГИТ.
Бай-Тайга район.

Баштайгы организастыг сессиялар

ШИЛИЛГЕЛИГ БАЙДАЛГА

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН. Район Совединиң баштайгы организастыг сессиязы болуп эрткен. Аңаа Чөөн-Хемчик район Совединиң, райкүүскомнуң даргаларын элээн каш кижиниң аттарын чажыт бадылаашкынче киргеш, соңгаан. 2 кандидатура киирген альтернативалыг байдалга Чадаананың № 1 ортумак школазының директору Михаил Васильевич Борбак хөй санны алгаш, Чөөн-Хемчик район Совединиң даргазынга соңгуткан.

Райкүүском даргазынга 4 кандидатураны чажыт бадылаашкынче киирген. Аңаа «Чыраа-Бажы» совхозтуң директору Макар Бавукович Монгуш хөй санныг тиилеп үнгеш, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазынга соңгуттурган.

ТЕС-ХЕМ РАЙОН. Район Совединиң чаа чыышта соңгуттурган улус депутаттары организастыг бирги сессиязынга чыглып келген. Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң даргазынга Степан Монгушевич Достайны, ооң оралакчызынга Николай Васильевич Чындытырны сессия соңгаан. Кара-оол Лопсанович Лапчаа альтернативалыг байдалга райкүүском даргазынга соңгуткан.

ИДЕГЕЛДИ КӨРГҮСКЕН

Барыын-Хемчик районнуң чамдык чер-чер Советтеринге чоокта чаа эрткен соңгулдалар соонда бирги организастыг сессиялары болуп эрткен. Сессияларга Советтериниң даргаларын, оралакчыларын соңгаан, аңгы-аңгы комиссияларны ба[illegible]. Бо сессиялар демократтыг болгаш ажык-чарлыг [illegible] байдалынга эрткен болгаш чер-чер Советтериниң удуртулгазы чаартынган.

Кызыл-Мажалык суур Совединиң даргазынга үш кандидатурадан эң хөй бадылаашкынны (21 депутаттың 8-и удур бадылаан) алгаш журналист Алексей Бегзин-оол соңгуткан. Ооң оралакчызынга ийи кандидатурадан база-ла хөй бадылаашкын алгаш, башкы Надежда Эртине-Очур соңгуткан.

Ындыг соңгулдалар районнуң өске кедээ Советтеринге база эрткен.

Чер-чер Советтериниң чаа соңгуткан составтарынга чон бүзүреп, хөй-хөй чидиг амыдыралдың айтырыгларны олар шиитпирлээр шыдаар деп дүрзинге идегеп турар.

(Бистиң корр.).

ЭРГИ ЁЗУ-БИЛЕ ЭРТКЕН

(Барыын-Хемчик район Совединиң организастыг сессиязындан)

Улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Совединиң 21-ги чыыжының бирги организастыг сессиязы Кызыл-Мажалыкка болуп эрткен. Сессияга организастыг айтырыгларны чугаалашкан.

Бир-ле дугаарында, район Совединиң даргазынга ажык бадылаашкын-биле СЭКП райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат соңгуткан. Ооң оралакчызы райкүүском секретары турган З. Т. Ооржак база-ла ынчаар чиик эрте берген. Бо ийи дарганы альтернатива чок соңгааны немей чугаалап каалыкпыр.

Райкүүском даргазының албан-дужаалынга С. Н. Ильюнов база катап соңгудуп алган. Чамдык депутаттар райкүүском даргазының албан-дужаалынга альтернатива кылдыр өске кандидатураны база саналдап киирер [illegible].

Ооң соонда районнуң улусчу контроль комитединиң, план комиссиязының даргаларын, райкүүском даргазының бирги оралакчызын, бойдус камгалал комитединиң даргазын болгаш райкүүскомнуң килдистериниң эргелекчилерин чүс хуу (?) ажык бадылаашкын-биле депутаттар соңгуп алганнар. Ынчангаш эрги даргалар эрги олуттарында [illegible] хевээр арткан. Чаңгыс-даа чаа кижи соңгуттунмаан.

Болуп эрткен сессияга хамаарыштыр [illegible].

Бистиң районнуң кедээ [illegible] Советтериниң бирги организастыг сессияларынга удуртур даргаларның дүрзин чажыт бадылаашкын-биле эрттиргениниң түңнелинде, өскерлиишкиннер хөй болган, даргалар солушкан, чаа күштер немешкен. Үнегерлиг, демократчы байдалга эрткен сессиялар ол-дур.

Сессияны эрттирер талазы-биле беш удур тургускан оргкомитеттиң кежигүннери районнуң чамдык удуртукчуларының [illegible] бирги организастыг сессияны эрги ёзу-биле, ажык бадылаашкын-биле эрттиреринге [illegible] киирген [illegible]. Район Совединиң даргазынга соңгудуп алгаш Б. С. Нурзат чажыт бадылаашкынны чедир алырын оралдашпаан [illegible]. Күүском даргазы С. Н. Ильюнов база ынчаар эрткен. Ооң-биле оргкомитеттиң чамдык кежигүннери, район чергелиг удуртукчулар чүгле ажык бадылаашкын дээш эрги даргаларны соңгуп алыр дээш туруп берген. Хамык чүвени баш удур таарыштыр белеткеп кааны ылдың.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, район аппаратының удуртукчулары чажыт бадылаашкындан мыжыыр-ла сезинген. Ооң аңгыда баш бурунгаар бирги организастыг сессияны эрттирериниң талазы-биле чурттакчы чоннуң санал-оналдарын хандыр өөренип көрбээн. Чурттакчы чон үр чылдарда [illegible].

Ынчалза-даа «хөй чон [illegible] туттурбас» деп тыва улустуң үлегер домаа бар. Шынап-ла, чонну удуртукчуларны боду шилип алыр апаар.

Шак бо сессияга аппараттың [illegible] агымынче кирген депутаттар [illegible] чылдарында дег, бадылаар дээрге-ле, удурланмайн [illegible] эдертип, холдарын көдүрүп каар хөөннерден ам-даа уштунмааны дыңнала хомудалтыг-дыр.

Сессияны даргалап дооскан Б. С. Нурзат Тыва АССР-ниң улус депутаттары [illegible] сөс диилээрге бербейн, үзе шаап казаган. Район Совединиң депутаттары [illegible] Г. Ы. Сарыглар [illegible] катап оралдашкаш, бодалын илередир эрге ап чадаан. Демократияның, ажык-чарлыг [illegible] депутаттарның [illegible].

Василий ХОМУШКУ.
Барыын-Хемчик район.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазында «Чаа федерацияже» деп бешки кезекте нацияларның болгаш кижиниң эргелериниң талазы-биле партийжи туруушту тодарадып турар.

Ында мындыг одуруглар бар: «Расизм, шовинизм, национализм социализмниң принциптеринге, чурттуң хоойлуларынга-даа, улустар аразының норма-чижектеринге-даа дүүшпес. Кандыг-даа эвээш саныг болур болза, чаңгыс-даа улус боттарының культуразын, дылын, чүс-чүс чылдарда хевирлеттинип тургустунуп келген онзагай овур-хевирин болгаш аажы-чаңын чидирбес ужурлуг».

Националдар аразында харылзааларны чогумчудуп бот-боттарын билчир, хүндүлежир чорукка чиниу кижизидери партия организацияларының чугула сорулгазы болуп артар. Бо талазы-биле партия обкомунуң пленуму база болган. Ооң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарын чедип алыр сорулга туруп турар.

НАЦИОНАЛИЗМНИҢ ПСИХОЛОГИЯЗЫ

Националисчи хөөкпер кайы-бир чоннуң утаан-бодал амыдыралынга революцияның мурнундагы үениң салдарындан хире-чергези-биле артып калган. Орус царизм өске чоннарның күрүне тургузуунуң тыптырынга, экономика болгаш культура талазы-биле оларның хөгжүүрүнге шаптык кадып турган. Сөөк-язы болгаш шажын талазы-биле истеп-сүрүүшкүннер, бир нацияның чонун өскелеринге удурланыштырып бакташтырары — ооң ажыглап турган аргалары бо.

Социализм үезинде бо чорук дораан чиде бербээн. Эрги туруштарның чидери, чаа көрүштерниң турумчуузу эвээш эвес үени негээр. Өске нация кижизи хомуданыптар болза, ук кижиниң хамаарылгазы база эки эвес апаар. Шак ындыг чүүлдер политика талазы-биле эки бижыкпаан кижилер аразында хуудаүскүлежиишкиннер-ден өөскүп болур.

Ындыгларның хөй кезии — аныяктар болуп болур. Бир кижиниң хуудаа четпезин бүлүн нацияга хамаарыштыра бээри бар. Хүн бүрү болуп турар бөдүүн чорулдээлерни, жу хомудалдарны националдар аразында хамаарылгаларже кирип бээри мыя бо. Ындыг чүүлдерни автобустарга, магазиннерге, өске-даа черлерге эскерип болур. Бо чорук кижилерниң культурлуг деңнелиниң кудузун көргүзүп турар. Өске сөөк кижиге хүндүлүг, эки хамаарылганы чедип алырда, ниитиниң культураны бедидери чугула.

Национализмниң социал-экономиктиг дөстерин казып кээр болза, ол хаңы. Национал дарлал үезинде ындыг болур ужурлуг деп бодааш-кыннар амыдыралга, ег-бүлеге анаа-ла чаңчыл болуп турумчуй бээр. Кижиниң национал чоргаараалын базып турар мындыг шоюкан чүүлдер бижыг-даа болуп болур. Кижилер аразында хүн бүрү харылзаа билчилгеге болгаш найыралга эккээр. Өске талазында ол чогумча чокта, хүндүлешпес, бузурешпес чоруктар тыпты бээри база чайлаш чок. Колдуунда ол бүгү кижиниң аажы-чаңындан, сагыш човаачалындан, кижизиинден база хамааржыр.

Кандыг-бир бөлүк кижилер бир нацияның национал онзагай талазын, чаңчылдарын кочулап, хүндүлевейн турар болза, ол эки чүве чедирбес. Шак ындыг үрэмек чүүлдер хомудалдаа, чонну чок сеткилдерни тывылдырар. Ол чыылза-чыылза, нацияларның бот-боттарынга хамаарылгазынга багай салдар чедирер.

Нациялар бот-боттарының төөгүзүн, чаңчылдарын билбес таварылгалар тургулаар. «Комсомольская правда» солунга бижип турганы ышкаш, Тюменьге ажылдап келген Кавказ чурттуг аныяктарны өөреникчилер орта билбес болган. Ол улустарның төлээлери-биле эдержип, амыдыралын, культуразын, чаңчылдарын билбээн болгаш оларны садыг кылып чоруур кижилер кылдыр бодап турган. Шак мындыг чүүлдерни болдурбазы-биле, аралажып, чаңгыс черде ажылдап турар аңгы-аңгы нацияның төлээлери бот-боттарын эки билген турарын чедип алыр болза эки. Бо талазы-биле тайылбыр ажылын күштелдирери чугула.

Национализмниң тыптып келириниң боттуг чылдагааны — ниитилелдиң чамдык [illegible] угаан-медерелинге өлүрээн идеологиялыг салдары. Актуалдыг [illegible] сеткил-хөөнү [illegible] тургузар. [illegible] тургулаан [illegible] салдарын сапырып тураар.

Субъективистиг чаңчылдарының чамдыг [illegible] тургустунуп [illegible] национал [illegible] хевирлерлиг [illegible] кижилерни [illegible] чаңчылдарын [illegible] национал сонуургалдарын артыкшыдып [illegible] эвес [illegible] тургулаар [illegible] Амыдыралдың [illegible] аажызы шын эвес орук ол.

Литератураада, урай чүгаада, [illegible] национал [illegible] кызыдыгаш, [illegible] ла националисчи болгаш шажынчы чаңчылдарны хөөктүре бээр, бир чоннуң төөгүзүн өскезинден ажыр мөре бээр чүүлдер тургулаан. Ынчангаш эрги үени алгап, ону амгы үеге удурланыштырып, эртнее дуржулганы шүгүмчүлевчи эвес, аңгы туружу-биле эвес хүлээп ап турары шын эвес. Угаан-бодал үнелээшкиннеринге аңгы-төөгү талазы-биле туруш херек.

Бодумуң нациязынга ынак болуру дээрге ооң кайгамчык, онзагай дээрин хөөреткен бузурелге алзыры, кызыы чорууп быжыктырары эвес. Ындыг чүүлдер интернационализмге дүүшпес. Национал сонуургалды ниитиниң сонуургалдардан артыр көрүп болбас. Платформада айыттынган хемчеглерни деткип турар мен.

Владимир БАГАЙ-ООЛ.
Кызылдың педагогика институдунуң улуг башкызы.

НАЦИОНАЛ ХЕП, ЧЕМ ДУГАЙЫНДА

Бистиң тыва чон шагшаандан тура боттарының национал культуразын ыдыктыы-биле сагып чоргаарлап келген болгаш тээгүвүс бадыткап турар. Бистиң бо үевисте чурттап ажылдап чоруур аныяктарывыс ада-өгбелериниң национал чаңчылдарын кагбас болза эки.

Шээнлагы кара булгаар калыг идиктер, чычы, тор-биле тыва угулзалап даарап кылган тоннарны, борттерни көөрге, дыка-ла ээнниг болур чүве. Мен шаанда тыва идик-хепти кончут-ла сонуургап кедип чордум. Эң ылаңгыя кыс уруглар чайын, күзүн шыва хөвеңниг тонну торгу-биле даарап тыва хээни чөнинге, моюндуруунга, тоннуң эдээн долгандыр кээлеп даарааш, мөңгүн өөктер калааш кедерге, дыка-ла чараш болур. Куржанып курну база торгу. Ынчангаш бажынга чоон, узун сүүк дугуйлуг чара өрээш, чавага-биле бөлдирге кыстыргаш, баш эгиин сула салгаш, кылаштаптарга, хевир-сыны чечен [illegible] аян-шиниин кедергей.

Ынчаар кеттинген оолдар, [illegible] улуг-биле кижилер чүгээрзал-биле моор каттаа ында баар чүве-ле болгай. Харын-даа адаарганчыг.

Шак мындыг эки хевин [illegible] үүннерде, кино, концерт, байырлалдарда кедер болза, дыка-ла таарымчалыг болур чүве, дунмалар. Ол ышкаш часкы ой алгыдан чымчады эттеп кылгаш, чолдак куртка тоннарны, торгу азы таарлжыр өңнүг кылын пөс-биле додарлап алгаш кедерге база-ла эптиг, чылыг. Ак, кара хураган кежи узун тоннарны торгу-биле додарлааш, кедип чордувус.

Тыва [illegible] чокак, [illegible] аргамчы, [illegible] чүгенн [illegible] тыва [illegible] аарга, дыка-ла эптиг. Багай таагылыг чаваа, борбалар артында хевир-сынныг апаар. Тыва ээрни кып-кызыл бүдүк-биле будааш, ээрниң олулунда шывыынга ак өңнүг тырыкы базыткыыштарны эәт чүгүнге кылып. Ээрниң деспезин хээлеп, төрепчизин кара булгаар-биле [illegible] Арзамчы, [illegible] өрүп тургаш, саяныг, дээкти мыйыс-биле кылып. Таа[illegible] ниин кежи [illegible] хурең [illegible] чаап алыр.

Бо бүгү эът херекселин бурунгу-биле четчелээрге, эът чараш, хевирлиг апаар.

Национал тыва чемнеривисти барык үттүр дээр бар ганывыс хомуданчыг боор турар. Ол чемнер-биле амыдырап, өзүп келген тывалар-ла болгай бис. Ам канчап барганывыс ол? Бо дээрге тыва чемивисти аартыктап каапканывыс деп дорту-биле чугаалаар херек. Чиңге-тараа, арбай, ак-тараа далганы, быштак, курут, ааржы, ээжегей, чөкпек, хойтпак, тарак, бе хымызы дээн ышкаш чем аймаан ам чүгле малчыннар кылып турарлар.

Бистиң совхозтарда болгаш сүүр, хоорайда чурттап олурар чонда хуузунда шээр, бода малдар ковудеп, харын-даа байып турар апарган. Ам малды чежени-даа тудуп болур сен. Ындыг чүве турааде, үстүнде адааныывыс национал чемнеривисти кылып чип чоруур болза дыка-ла эки ийик.

Тыва чемнерни кижи бүрүзү күзелдиин-биле садып, чиир апаар. Эң ылаңгыя бе [illegible] аарыг кижилерге эзулуг эм болур. Сүттеп кылган тарак, хойтпакты бир стаканны 20 копеекке садар болза, багай чүү деп? Чигирлеп каан ол ааржыны чиирге амданныын чүү дээр боор. Эки-ле чем болдур ийин. Оон ыңай, чодураа, үүргене-биле кылган кадыктарны кижи чип ханмас чүве.

Тыва национал чемнерде дыка хөй витаминнер бар деп, эмчилер бедии чугаалап турарлар. Бистиң республикада совхозтар национал чемнерни хөйү-биле кылып, совхозтарның чүгле иштинге 10—15 кижиден тургустунган кооперативтерни тургузкаш, чонга садып болур-дур. Арбай, ак-тараа соктап дээрбелээр бир механизмден чогаадып көрзе чүл. «Хемчик» совхозта механизатор Бартан-оол Саая хой, инек кажааларының өдээн аштаар тускай комбайн, тракторну безин канчап чогаадып алган-дыр. Кожавыс Моолда далганны дээрбелеп тургаш, ажылагыйларга берип турар. Шак мындыг чогаадыкчы чүүлдерден кылзывысса чүл? Ол ышкаш совхозтарда болгаш эът комбинаттарында хой, өшкү, инек кештерин чымчады эттээр мастерскаядан тургускаш, национал идик-хеп аймаан кылыр кооперативтерден ажытса ажырбас боор. Ол ышкаш инек мыйыстарын изиг сугга суккаш, баш шуурээр мыйыс шуурлерден кылза ажыктыг [illegible]

Партия, чазак ажыл-агыйга эде тургустунуушкунну кылыр деп турар болгай. Ам бо үстүнде национал хептер, чемнерге хамаарыштыр хемчеглер алза эки.

Тава-Самбу САРЫГЛАР.
Пенсионер.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ИДЕПКЕЙЖИЗИ ИЛЕРЕП КЕЛ ЧЫДАР

[illegible] партия эге организацияларында отчёт-соңгулдаалар адакталып турар. Бо хуралга партия эге организацияларының үнү мурнукузундан ылтыр кылдыр дыңналып, оларның туружу бөгүн маажым бай. Далындан бир базым [illegible] гаар шимчеп эгелээн. Эге [illegible] [illegible] боттарының ишчизин [illegible] гаарлаамайн хоорайның партия [illegible] амыдыралынга [illegible] [illegible] партия обкомунуң, хоорекомнуң, Министрлер Чөвүлелиниң база [illegible] адрезинге хамаарыштыр шүгүмчүлекчи-даа, сүмелекчи-даа саналдарын киирип турарлар. Шак ындыг саналдарның чамдыктарын дептүлай көөрү артык эвес. Аңныыр-тывыш ажыл-агый каттыжыышкынының партия [illegible] организациязындан кирген саналдардан одуруглар: «СЭКП обкомунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң ажылы колданыкчы стильдиг, төп черлерден чүгле дилеңни билир. Ол ышкаш [illegible] [illegible] ажыл-агыйга чедиишкин турда, соңгаартан кижилер чалаар чаңчылдыг (Ю. С. Катковтуң саналындан). Шустов: «Республиканың чер камгалалының талазы-биле кым-даа толаргай харысаалга чүктевейн турар. Удатпас мал одарладып чер тывылбастаар чыгам апаргаш».

Партия организациялары кол [illegible] ажыл-агый айтырыгларынга үс-түүп алгаш, идеология ажылын херекке албайн турар дугайында шүгүмчүлел-даа база үнгүлээн. Ол талазы-биле караа четпестериниң бүгү-россия ниитилелиниң Тывада өөредилге-бүдүрүлге чериниң партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга А. Н. Кураев чугаалаан.

Саң-хөө министерствузунуң [illegible] Барабаш [illegible] [illegible] барып турарының дугайында партия хоорекому отчёдун бербейн турар деп шүгүмчүлээн. Бо ажык-чарның үезинде коммунистер боттарының дадывыры кайда, кандыг хемчээл-биле ажыглаттынып турарының дугайында биликсээри чугаажок. Бо талазы-биле хоорком парлалганы чедир ажыглавайн турар. Элээн хөй эге организациялар партия хоорекомунуң ажылы ажык-чарлыг эвес дээрзин шүгүмчүлээн. Ажаалга банкызының эргелелиниң эге организациязындан Р. А. Юрков хоорком бодунуң ажылын ажык-чарлыг болдурар талазы-биле «Тувинская правда» солунга ниитиниң хуудусту үндүрүп турарын күзээн.

Коммунист А. Л. Салчак кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселдиң түр комитединиң ажылы шуут көзүлбес деп шүгүмчүлээн. Ол талазы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунда түскай ажылдакчыны киирген, ол кижини харын-даа Д. Л. Тинмейниң оралакчызы кылып каан. Ооң ажылы кайыл деп коммунистер айтырып турар.

Отчёт-соңгулдалыг партия хуралдарынга олуруушкан коллектив [illegible] база саналдарын берип, боттарының бодалдарын, шүгүмчүлелдерин чугаалап турган. Чижээ, партия хоорекомунуң ажылдакчыларының арыын улус таныывас, олар чон аразынче шооглуг кирбес дугайында чидиг чугаалар болгулаан. Ол ышкаш чамдык эге организацияларга (чижээ, Тываның электри четкилери) хоор[illegible] ажылынга экономиктиг методтарны ажыглавайн турарын четпес деп көрген. Ооң орнунга ол үүрмек ажыл-агыйжы айтырыглар шиитпирлежиринге өйлежип турар.

Бо кыска дописулалдан эскерип көөрге безин партия эге организацияларының туружу мурнуку турганындан көдүрлүп кел чыдары илден. Олар үениң чугула айтырыгларын бот-тускайлаң шиитпирлеп, партийжи амыдыралдың хөй айтырыгларынга харылап шыдаптар апарганының бадыткалы, бичии-даа бол, бо ышкажыл. Эге организацияларга улуг бүзүрел херек. Олар шак мындыг идепкейлиг аян-биле хөделип чоруп олурза, ниитизи-биле партийжи ажыл-херектер дээштиг хевиринче кирип, ужур-утказы делгемчип, арга-шинээ хөңүгер.

Март 5-те болуп эрткен хооркомну̦ң пленумунга болгаш ооң соонда партия эге организацияларының секретарьлары-биле чөвүлел хуралга сүмелешкенин өзугаар хоорекомнуң соңгулдалыг удуртур органнарынга, ооң секретарьларынга кандидатураларны эге организациялар дешпидер ужурлуг. Ынчангаш бо талазы-биле отчёт-соңгулдалар үезинде оларның идепкейлиг болганын демдеглевес чогуур. Эге организацияларның дешпиткенин өзугаар хоорекомнуң секретарьларынга кандидатуралар кылдыр хөй катаптаттынып турар фамилияларны адаарга мындыг: М. А. Кыргыс, Б. П. Свинцов, В. В. Оскал-оол, Н. Т. Баскакова. Ол ышкаш чамдык эге организациялар хоорайның партийжи амыдыралга элээн кошкү черни ээлеп турар мындыг эштерниң кандидатураларын идип үндүрген: В. А. Подругин, Д. Л. Тинмей, В. А. Асочаков, К. С. Кужугет, М. С. Байыр-оол, С. С. Григорьев, А. Д. Монгуш, Ю. С. Путинцев, Г. С. Куулар. Кандидатураларның кайызы секретарь апаары удатпас болур хоорайның отчёт-соңгулдалыг конференциязынга илерел кээр.

Ол ышкаш партия хоорекомунуң кежигүннеринге кандидаттарның аттарын эге организациялар боттары адап турарлар. Оларның аразында ажылчыннар эвээш эвес: даараныкчы Зинаида Кендей, чолаачылар Валерий Сенников, Юрий Малышев, тудугжу Биче-оол Кара-оол, механик Валерий Илкин, идик мастери Любовь Ли, тудугжу шеверлекчилер бригадири Екатерина Бизяева... бо даңзыны ам-даа уламчылап болур.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар үезинде эге организациялар хоорайның XVIII партконференциязынче боттарының делегаттарын база соңгаан.

Надежда ЭРГЕП.

КИЖИГЕ ХҮНДҮТКЕЛ ТУРДА

Бистиң районга ажылдап турган совхоз директорлары Е. П. Соловьев, М. И. Жирнов олар тыва дылды өөренип алган, хурал-суглаага-даа арыг чугаалаар турган. Амгы үеде ындыг эвес.

Дыл билбес малчыннар төп кирип, хурал-суглаага баарга, аалчылар бажыңында-даа, вокзал кассаларында-даа тыва кижи ховар болур. Чарлалдарны чаңгыс дылга кылып турар болганда, олар билбейн олуруп каар таварылгалар барын эштер демдеглээн. Столоваяларда сүттүг шай база турбас. Мону республика органнары кичээнгейге алыр боор деп бодаар мен.

Районга газ-суг тегин, мал өлүрер черин, сүт хүлээп алыр болгаш ону баазыралыр пунктуну тудуп, тудуг организацияларының, орук чериниң ажылын калбартып тургаш, өске нацияның кижилерин чалап ажылдадырын эштер сүмелеп турду. Интернационалчы ог-бүлелер тыптып кээп турар.

Аныяктар ортузунда кем-херек үүлгедир чорукка адааниң бурууну улуг. Чамдык тывалар адааргак, окпаргак, бир бичии эртем-билиг чедип алган кижизин тыртпалаар чоруу шын эвес. Улуска деткимче бээрин билбес, чүгле багай талазын сурер, янзы-бүрү хомудалдар организастаар чорук чараш эвес. Кижиге хүндүткелди бистиң чон ыдыктыг сагып чоруур болза эки.

Чалчык ОНДАР.

ЧАРЫШТЫҢ АЧЫЗЫ

Социалистиг чарыш дугайында сөөлгү үеде ыттавастаан бис. Бо дээрге профэвилел организацияларының база бир чугула ажылы болгай. Бистиң «Сүт-Хөл» совхозта профком бо айтырыгже улуг кичээнгейни салып келген. Чарышка тиилээннерни шаңнап, мактаары-биле чылда 18 муң ажыг рубль көрдүнүп турар.

Чылдан чылче күш-ажылчы бедик темпилерин салбайн, чарышка мурнакчылар болуп келген Меде аттыг сигенчилер звенозу мал чеминиң белеткелинге бирги черни ээлээн. Ол ышкаш Чечектиг болгаш Чес-Булуң хойжу бригадалары, суурда Чөлээш аттыг уруглар сады, Ортаа-Тал СБФ-зи чарышка удаа-дараа тиилеп турарлар. Мурнакчыларга өртектиг белектерни, акша шаңналдарын, хүндүлел бижиктерин профком чарыштың түңнээш, тыпсып турар.

Чоокта чаа совхозтуң профактивиниң бир хүннүг семинарын организастаан. Адаа Кара-Чыраа, Вера-Тайга салбырларындан болгаш совхоз төвүнден профактивчилер идепкейлиг кирижип, оларны хөлзедип чоруур айтырыгларга хамаарыштыр санал-бодалдары-биле үлешкен.

Мындыг хевирлиг семинарларны районнуң профэвилел комитеди болгаш профэвилел чөвүлелдери [illegible] эрттирип турары күзенчиг.

Биче-оол САТ.
Профком кежигүнү.

АЯНГАТЫНЫҢ КИЖИЛЕРИ

ЧУРУКТАРДА: Барыын-Хемчикте Аянгатының ажыл-ишчилери: тудугжулар, чаа эккелген күчүлүг пилораманың тургузукчулары; мурнакчы чолаачы Салчак Лукеевич Май-оол; Аянгаты ортумак школазында үш «а» класстың удуртукчу башкызы Елена Седеновна Салчак (бо Аянгатының үндезин чурттакчыларының уруу, Кызылдың башкы училищезин доозуп алгаш, башкылавышаан, Кызылдың педагогика институдунда бот-өөредилге-биле өөренип турар).

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары

ЭЪЖИМЧЕ ЭЭ КӨРҮНЗЕ

Эъжим дээрге «Улуг-Хая» совхозтуң девискээри, ында бичии суурукташ база бар. Малдуунда-ла пенсионерлер чурттап турар. Ол дээрге малчыннар-дыр. Эъжим база-ла калдыккан суур. Шаанда [illegible] хавууларынга тараа тарып, ажаал ап турган. Ам анаа ооза хөй чылдыг сиденни тарыза. Бо дугайын [illegible] малчыннар Эзин Күрбүевна биле Сергей Чамзырынович Шантар-оолдар чугаалап олурар. Черле ынчан Эъжимче ээ көрүүр талазы-биле мурнунда Д. Донсан база бижип келген. Ынчалза-даа бистин ведиз Советтиң күүскому, «Улуг-Хая» совхозтуң директорлары-даа чоннуң шак ындыг айтырыгларынга харыылавас боор турган.

Черин ээ кылдыр улуска шуут быжыглаар дугайында шиитпирлеп каан-дыр. Эъжимде эң чыдар ол черлерни, шынап-ла, күзелдиг кижилерге үлеп бээр болза, олар орта ногааны, мал чемин, чиңге-тарааны-даа тарып, улуг орулганы совхозка-даа, бодунга-даа киирип болур-дур ийин. Эъжимниң чоогунда Бии-Хемде «Хадын» совхозтуң малчыннары бар. Соодукчуларны салып алгаш ажыглап олурарлар. а Эъжим суур совхоз төвүндеп ырак эвес, чем кежир, чүгле 5 км. Ол хиреде радио безин чок, электри чырыы киирбээн.

Елена КАРА-ООЛ.

Улуг-Хем району.

Специалистиң сүмези

САРГЫГА УДУР ДЕМИСЕЛ

Саргы болза мал ажылынга аажок улуг экономиктиг хораны таварышкынарын тургузар. Ооң уламындан дүктен база хөй орулганы чидирип албайн турар бис. Саргыдан малды камгалаар дизе, чылдың-на февраль-март-апрель айларында профилактиктиг хемчеглерни кадап-ла чорудар.

Бо чылдың эгезинде бээр 100 муң ажыг шээр, 17 муң хире бода малга дустаны [illegible]. Мурнунда чылдарда дашталы чүүлдерден [illegible], диазинон даан чижектиг эмнерни хойну ап турган бис. Ам [illegible]. Ынчангаш малдарында ам дустаны, хлорофосту ажыглаар апарган бис.

Хойну, черле малды чүгрүла, креолинни болза шаа-биле ап турган бис. Ам ол база ховартаан. Бистиң чуртта чүгле ийи завод ону кылып бүдүрүп турар, ачаа херегзээр чүү эт аваажаан. Амгы үеде бистиң республиканың «Зооветснаб» каттыжышкынында дуста база хлорофос четпес [illegible] бар.

Саргы дээрге, малдың хоралыг аарыглары база тарадып болур амытан. Ооң тыны аажок быжыг. Ол өс[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Саргы [illegible] иштин, ыжык, [illegible] черлер, кажаада тиглер — саргының кол-ла чоруур, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Саргы-биле демиселдиң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]чугула. Ону канчаар ажыглаарын специалистер малчыннарга ыяк өөреткен турар. Дустаны хаттыг хүнде малга чажып болбас, ол ышкаш бичии уругларны мал дусталап тургаш, кажааже киирбес, ол хораны чажарда резин хол хавын кедер, халаттыг болур. Ажылды дооскаш, чылыг суг-биле сайзанып чунар, камгалал шилди караанга база кедер. [illegible] ол чок таварылгада марляны ажыглап болур.

Дустаны канчаар чажарыл? Хойнуң дүгүнүң аразын ажыдып тургаш, кешке дурбуур. Арган малга база үш ай четпээн назылыг хураганнарга ону чажып болбас. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Тоогу[illegible] [illegible] 1-2 [illegible] хлорофос-биле чуур болза шынары эки болур. Малды дусталаар улус ыяап-ла инструктаж эртер. Ол ышкаш кадыы багай улуска таарышпас.

Саргы-биле демиселдиң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] та мал чуур 93 ванна бар. Оларның хөй кезии суглар кылыында, ынчангаш бойдус камгалалынга дыка таарышпас, ооң уламындан Бойдус камгалалының күрүне комитединиң ажылдакчылары ветеринария ажылдакчыларынга баш удур сагындырып турар. Аңдыызында үе барда, [illegible] ындыг сагындырыглыг [illegible] [illegible] [illegible] херек.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] улуг, 30-50 тонна холумак кирер ниии. Улуг ванналарга креолин хөй кирер. Ынчангаш камгалалга ажык чок деп бодум дугайты ынчаар санаар мен. Чижээ, 40 тонна ишкир ваннаны ортузуу [illegible] [illegible] дээре. Малды чуурунче чамдык [illegible] кичээнгей сирбезиндан кодур аарыы эм-даа чамдык совхозтарда [illegible] эвес. Малды [illegible] [illegible] [illegible] температуралыг [illegible] сагыыр херек.

Саргыга болза саргыдан малды камгалаарынга эргежок чугула эмнерни баш бурунгаар чагып, тып алыр херек. Ол ышкаш бо ажылды негелде өзугаар боттандырар ужурлуг бис. Бо талазы-биле [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Шыдар МОНГУШ.
Республиканың ветеринария инспекциязының кол эмчизи.

КЫЙГЫРЫП ТУР БИС

Улус депутадынга кандидат болурунга чоннуң[illegible] турар кижилер дээрге, кымымак ажыл-ишти-биле Тываның хөгжүлдезинге боттарының үлүүн киирер дээн күзелдиг кижилер-дир.

Республиканың харылзааның бүдүрүлге-техниктиг [illegible] [illegible] Д. Б. Чамзы Тываның иштинге харылзаа [illegible] эптиг-ээдек. Республика иштинге харылзаа четкизин сайзырадыр дээш кызымак ажылдап турар. Бистиң [illegible] [illegible] [illegible] сумну РСФСР-ниң улус депутадынга соңгуп алыр [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ониге билдилии-биле ажыглаар, ажыл-ишке ол [illegible] тыг боор. Кызылдың № 870 девискаар соңгулда округунуң [illegible] РСФСР-ниң улус депутадының кандидадынга эш Чамзыны деишиткени чүүлдүг-дүр деп көрүп, ол девискаар соңгулда округунуң соңгукчуларын Тываның харылзаачыларының төлээзи деткиириңге Бай-Тайга, районнуң харылзаачылары кыйгырып тур.

Билчей ИРГИТ. ССРЭ-ниң хүндүлүг радизи.

Олег МОНГУШ. Бай-Тайга районнуң харылзаа бөлдиниң начальниги.

Катчак-оол МААДЫР. Партия эге организациязының секретары.

Сарыг-оол САЛЧАК.

Агроүлетпүр эвилелиниң

кичээнгейинге

ХОО-ТАРАА КАНЧАП БАРГАНЫЛ?

Эртем 1989 чылда «Шын» солунга [illegible] Андрей Чүдүм-оолдуң, Алексей Тогаржыктың [illegible]

[illegible]

1990 чылдарга чедир [illegible]

[illegible] болгай. Оң сарыг-хоо [illegible] хоо-даа дижир [illegible] чинге-тараавыстың чежи аажок [illegible] барып боор-дур.

Дижнлыр чугаа [illegible] Сарыг хоо [illegible] Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң даргазы, баштайгы агроном эртемниг Вадим Оржибалович [illegible] Республиканың [illegible]

Доржу БАРЫМЗА.
Каа-Хем район.

ТӨГЕРИНИҢ ОРНУНГА АМЗААР

Чеже-даа үе эртсе, ол-бо [illegible] 1963 чыл чүве. Ынчан [illegible] Эрзинимге ортумак школа доozупкаш [illegible]

[illegible]

Бо шагда бир сакты чүве [illegible] Эрзин суурга [illegible] 10 класс [illegible] Иван Жуданов [illegible] 8 оланы бар чорду. [illegible]

А ам бистиң-не, 1963 чыл-

да ажыглалга кирген «хоо чүм» кочегарказа ам-даа [illegible]

[illegible]

Бис ынчан үттеле адаа [illegible] Хомуур-даш [illegible] 4-5 машина тонпак херек [illegible] ол гаражты база аңгы одаар. Шалың... 48 рубль. Удатпаан чок хөмүр-даш одай бердиш. «тергэй» бердиш бис.

Ол үеде бүгү [illegible] чылдар, шинчилир [illegible] Оон кадында тапты-ла [illegible] арасында тускай шимчедик-

чи [illegible]

[illegible] 78 рубль [illegible]

[illegible] 200 [illegible] 68 [illegible]

де [illegible] 1 литр суг [illegible]

А ортумак [illegible] 8 одактын [illegible] 14-15 [illegible] 201 рубль [illegible] 312 рубль [illegible] база 48 рубль [illegible]

Седип МОНГАЛ

ТОЖУНУҢ БОДУНГА...

[illegible]

Мээң бо [illegible]

Салчак-оол СЕРЕН.
Кызыл хоорай.

ПӨКПЕС СЕТКИЛДИГ ТӨТЧЕГЛЕКЧИЛЕР

Бо чылдың март 19-20 [illegible] Тожу районнуң [illegible]

Бистиң [illegible] 9 [illegible] Тоора-Хемче [illegible] Г. Г. Сагов, Я. Ю. [illegible] И. П. Хомушку [illegible] Д. Х. Мад [illegible] Ю. Г. Никитин [illegible]

[illegible] 18-те [illegible]

[illegible] РСФСР-ның [illegible] 218 [illegible]

[illegible]

[illegible] 1989 [illegible] 7.62 [illegible] 1958 [illegible] ТОЗ-16 [illegible] 32 [illegible]

[illegible] 22 сыын, мыйгак бышкаштаан, 16 янзы-бүрү аң кеш[illegible] кааш турган.

[illegible] үе эртkенде, янзы-бүрү аннарга салып 80 [illegible] быжыг 2 [illegible] Тываның [illegible] 4 [illegible] 53 [illegible]

[illegible] да ажылдап турарыл? Оңу кымнар хыналдага алганыл? [illegible] телгеден ол бүгү шуптузу торараавайн-даа баары чадавас. [illegible] болурул? [illegible] — деп айтырыг чайгаар турустурун кээп.

Василий ЛУКАШОВ.
Тыва АССР-ниң иштики херектер министрииниң опалакчызы.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(«Эгези № № 65, 68, 71, 74, 76 «Шынга»).

[illegible]

Чурмит-Дажы [illegible]

Буян-Бадыргы — 1891 [illegible]

Хемчик-оол — 1922 [illegible]

Содиам — 1901 [illegible]

[illegible]

Шагдыржав. 1890 [illegible]

[illegible]

[illegible] ТК-ның чиңгине секретары [illegible]

[illegible] Кан-оол-даа кезип-даа [illegible] Ол шагдарда [illegible]

[illegible] каш, оон мурнунга бараан-нарны делгеп салыр. А ядыы кижи кирип кээрге, үндүр ойладыптар. Тоя коор акшаны кайы хамаан чок чашканнап турар деп чугаалады.

Күрүнеге хамаарышкан айтырыглардан ооң билбес чүвези чок. Оңу ынчаар билип алыры анаа кончуг берге турган боор: бүгү албан чериниң кезип кылаштап турган, материалдарны

[illegible]

[illegible] болду деп, ол чугаалады. Мындыг кончуг дүрген түңнелдер кылып болбас, аныяктарның Коминтерниң бүдүрүп болбас деп чугааладым.

Ындыг хевирлиг чөрүлдээлер Мунияның бодунда бар-дыр дээрзин сөөлүнде эскере берген мен. Дүүн бүгү феодалдарны шиидип хоругдаар, а ламаларның бажын кезип кааптар деп чугаалап турган болза, бөгүн келгеш, дүүн өөнгирип тур-

[illegible]

«Ойтулааш» дээр оюнга аныяктар улусчу армияның командири Булчуңнуң дугайында мынчаар ырлажып турган:

Чаатының чаңгыс дызы
Сандан боор дээш ара
чаажаан.
Самбыжаттың Булчун
хураа
Чанчын боор дээш ара
соксаан.

Юрий АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.
(Уланчылыг).

ЧУРУКТА. 1925 чыл. ТАР-ның [illegible] Пунцаг-оол, Сат Чурмит-Дажы [illegible]

Тыва АССР-ниң Төп күрүне архиви альбом № 10.
Ондар ОХЕМЧИК
хоолгалаан.

Школа болгаш бүдүрүлге

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Школачыларның мергежил шилип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле Ак-Довуракка өөредилге-бүдүрүлге комбинады ажыткандан бээр ийи чыл чоокшулап орар. Элип-чазаар күш-ажыл лагериниң хосталган конторазын дузалал түдүгларын септеп кылырынга болгаш дериг-херекселдер садып алырынга В. И. Ленин аттыг «Тыва дағ-дүгү» комбинат 100 муң рубльди эгидилге чокка дузалаан. Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизи кабинеттерге өөредилге херекселдерин, көргүзүг материалдарын, станоктарны тывырынга боттуг деткимчени көргүзүп, анаа ажылдаар кижилерниң шалыңын төлээринге акша-хөреңгини тускайлаан.

Демир, ыяш болбазыралдарының, чоннуң национал эдилелдерин кылырының мастерскаяларын чолаачылар белеткээр, мал болгаш чер ажыл-агыйын өөренир, даараныр кабинеттерни, хлеб быжырар болгаш аъш-чем белеткээр өрээлдерни аңгылаан. Каадраар-биле хандырылга багай эвес, директорунда, оон оралакчызында улус өөредилгезиниң шугумунга үр чылдарда ажылдап келген арга-дуржулгалыг башкылар Чамыян Ондар биле Кожай-оол Ховалыгны томуйлаан. Бүдүрүлге өөредилгезиниң мастерлеринге колдуунда дээди эртемниг, аңгы-аңгы мергежилдиг кижилерни шилип алган. Демирден чүве кылыксаар, чолаачылар бөлүксаар оолдарны инженер Александр Болганов, мал болгаш чер ажылының мергежилинге агроном Шорана Монгуш. Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунуң доозукчузу Владимир Монгуш, аъш-чем белеткээринге технолог Оксана Серен-Чимит өөредип турар. Даараныкчылар бөлүүнүн 120 уруунга трикотажтан хеп даараар фабрикада аңгы өрээлди берген. Мастер Антонина Сүрүүнүң удуртказы бир бөлүк хоорайның хлеб заводунда ажыткынчы чигирни, үстү болгаш далганны алгаш, хүн санында 120-ден 140 кг чедир хлебти быжырып, чонга боттары садып, хире-шаа-биле орулганы киирип ап эгелээн. Бичии чазаныкчылар мастериниң удуртулгазы-биле машиналарга хлеб ап чорууру шаарап 4 муң хааржактарны хлеб заводунга, трикотаж кылыгларының фабриказынга сонга көжегелери азар гардиннерни чагыг ёзугаар чазап бээрин хүлээнген.

Чурукчу-мастер Александр Монгуш өөреникчилери-биле кады Ак-Довуракта чаа туттунган 280 орунну уруглар садының, Кызыл-Мажалыкта эът комбинадының көскү агитациязын болгаш каасталгазын кылгаш, сес муң рубльди алыр дугайында керээни чарган.

Анаа чорупт турган база бир мастер Александр Салчакка ужураштым. Ооң бөлүүнден шевер кижилер үнүп болурун. оларның күжү-биле хомус, чадаган, игил, бызаанчы ышкаш хөгжүм херекселдерин, чонар-даштан дүрзүлерни, шай согаажы, деспи, илбек чижектиг чем кылырынга ажыглаар тыва улустуң херекселдерин кылдырып өөредирин планнап алган чорду.

— Ада-иелериниң хөй кезии уругларның бичиизинден тура күш-ажылга өөретпес, сонуургалын эскербес, школаларда күш-ажыл кичээлдери бөзу барымдаалаан байдалга өреңгей эртер. Уругларның чүүже чүткүлдүүн, кандыг мергежилге өөретке чогуурун өөренип көрбес болур. Ынчангаш уруглар баштай манаа келгенде кижи бүрүзү-биле тускайлаң ажыл чорударын негеттинер-дир — деп, директорнуң оралакчызы Кожай-оол Ховалыгның чугаалап орары чөптүг.

Тайылбырлыг кижизидилге ажылын билдилиг чорудуп келгениниң түңнелинде уругларның сонуургалы бедии, күзели чоорту оттуп кел чыдар. Ону деткиирде бичии кижилерге кылган ажылы дээш материалдыг сонуургал база херек. Анаа өөренип турган кылган чүүлдерин үнелеп, өртек-үнезин төлээр, шаңнаар, мактаар аргаларны база ажыглаар.

Өөредилге-бүдүрүлге комбинадынга Ак-Довурактың, Кызыл-Мажалыктың 5 ортумак школаларындан 828 өөреникчи хаара туттунган. 8-9 класстарның өөреникчилериниң күзелин ёзугаар хүлээп алган, а 10-11 класстарның өөреникчилерин чыл дургузунда ылап-ла өөреткеш, шылгалдаларны туттурар болгаш өөренген мергежилинге ажылдап болур дугайында тускай шынзылгаларны тывсыр. Ынчангаш 10-11 класстарның өөреникчилеринге программа ёзугаар неделяда бир хүн өөренирин чурумчуткан. Чайгы үеле ногаа өстүрүп, мастерскаяга чазанып, хлеб быжырып артар өөреникчилер кылган ажылдарының төлевирин алыр. Ногаа өстүрер теплицаны алгыдар, черин чөпшээредир, ыяш материалын тывар хемчеглерни баш удур дүгүрүшкан. Мал ажылының дугайында аас-биле тайылбыр бээри, номнар номчууру, плакаттар көргүзери-биле кызыгаарлаттынмайн, 20 тоолайынга немей хаваннарны, өшкүлерни садып алгаш ажаарынга чаңчыктырарын база планнап турар.

Чоокта чаа тургустунган комбинатта шиитпирлээр айтырыглар хөй. Ында келир үениң ажылчын салгалын белеткеп эгелээн болганда, улус өөредилгезиниң ажылдакчылары-биле кады тус черде партия, совет органнар, үлетпүр бүдүрүлгелериниң удуртукчулары кижээнгейлиг төвүнге тургузуп, болдунар шаа-биле деткимчени көргүзер ужурлуг. Бо чылын одалга системазын эде кылырынга, хаван кажаазын, теплицаның алгыдарынга, кабинеттер дерилгезин уламчылаарынга материал, немелде күш херек. Комбинаттың чиигине директору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кежигүнү Ю. Т. Комаров чоокта чаа «Хемчиктиң сылдызы» солунга берген интервьюзунга школалар аразының бо комбиналынче сагыш салывыын аазаан. Оон хүлээлгезин күүседип турар Г. В. Парамзин болгаш өске-даа оралакчылары шефке алыр дугайында чарган керээзинде айыткан чүүлдерни тосмаңга албайн турарын айтыр апаар. Ак-Довурактың № 1 школазында өөредилге-бүдүрүлге комбинадының эргезинде берген саңажылга техниказынга өөредир дисплей клазын ажылдадыр тускай эртемниг кижи мынчага чедир тывылбаан.

Ажылчын хандырылга килдизи (начальниги Н. М. Кудрявцева) шинчиниң чемненилге черлеринге кадрлар белеткээринге дузалажып туржук, хөй уруглар чыглып турар черге буфет бээзин ажыдып бербээн.

Ак-Довурактың автобүдүрүлгезин (начальниги В. П. Селюк) Кызыл-Мажалыкта № 1, 2 школаларының өөреникчилерин өөренир хүннеринде чедирер автобусту бээин чамдыкта бербейн баар. Чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчуларында өөредилге комбинадынга деткимче көргүзер дугайында райкүүскомнуң, хоорайкүүскомнуң шиитпирлерин тооп көрбес, күүсетпес таварылгалар база бар.

Бо өөредилге черинге машина-техниканы тускайлаары чугула. Эрткен чылын АТБ-ден, Кызылдың бир бүдүрүлгезинден саткылап алганы үндүр бежиинге белеткээн ЗИЛ-130, УАЗ-452 маркалыг машиналар ам артык кезектери, септедир чери чогундан үрелген, анаа тургулаар.

Бистиң республикада өөредилге-бүдүрүлгениң ийиги комбинадының ажыттынганын чугула болуушкун кылдыр көрүп, оон хөңүл ажылдаарынга дузалажыры негеттинип келген.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧАРЛАТТЫНГАН АЙДА

Аныяктарны, ылангыя өөреникчилерни тыва улустуң чаагай чаңчылдарынга кижизидер, өөредир сорулга-биле Тоора-Хем ортумак школазы тыва улустуң культуразын болгаш чаңчылдарын өөредиринге ай чарлаан. Бо-ла темага эрткен чылдың төнчүзүнде районга болуп эрткен практиктиг конференцияга өөреникчилер, аныяктар улуг назылыглар идепкейлиг киржип, үнелиг саналдарын киирген. Бурунгуларывыстың эки чаңчылдарын, ёзулалдарын катап эгидер сорулга-биле чурттунуп турар ажылдарны элээн нептередип, аныяк өскенни бодандырып, оларның национал чоргааралын оттуруп турары эки херек. Сөөлгү үеде республика солуннарынга, теле, радиодамчыдылгаларга бо темага хамаарыштыр үнүп, дамчыттынып турар чүүлдерниң дээштиг ролюн башкылар эскерип турар бис.

Бистиң школа — холушкак школа. Эргип турар айга өрүү класстар база киржип, тыва чоннуң культуразын, чаңчылдарын өөренип, темалыг класс шактарынга, беседаларга тыва оюннарны сонуургап өөренип турду. Ылангыя тыва өг иштин паннолай чуруп алгаш, ону ажыглап, башкы Галина Күжүгетовна Анарат солун беседаны кылган. Өгнүң тургузуун, ооң херекселдерин чүден, канчаар кылырын, көжерде бузуп, канчаар эптиг чыып салырын, тигерде чүден эгелээни, чүзүнге төндүрерин, өг иштиниң эт-севин салыр чурумун, өг ээлериниң каяа-каяа олурарын, аалчыларны канчаар хүлээп ап, чалап олуртурун, мендилежириниң ёзулалдарын чедимчелиг тайылбырлаан.

Уруглар хостуг үезинде школаның музейинге келгеш, национал оюннар ойнап, ойнаарының чурумун өөренип ап турар. Чикээлээрге, кажык адарының, кагарының чурумнары, кажыкка каш янзы оюн туруп болурул дээн ышкаш чүүлдерни билип ап турар. Бо талазы-биле районнуң улус өөредилге килдизиниң улуг методизи Арина Донгаковна Кашкактың киирип турар үлүү улуг.

Тыва улустуң аас чогаалынга, чаңчылдарынга, ёзулалдарынга солун утка лыг бажак материалдыг хана солуннарны үндүрүп, тоолдарга, тывызыктарга, үлегер домактарга класс шактарын башкылар Хүреңг Халаар-ооловна Ондар, Галина Людеевна Посохина, Күрүмаа Ензаковна Донгак олар дээштиг организастап эрттирген.

Уруглар бо айда Адыр-Кежиг суурнуң «Өдүген» аас чогаал ансамблин чалаанныр. Ансамбльдиң киржикчилери — аныяктар улуг назылыглар, районнуң үнлезии чурттакчылары. Тожуларның аас чогаалы республиканың өске районнарынга дөннээрге, бир янзы, онзагай. Ылангыя ивижилерниң; аңчыларчын ажыл амыдыралының дугайында улустуң ырларының сөзү-даа аялгазы-даа онзагай.

Антонина СОДУНАМ.
Тоора-Хем ортумак школазында музей удуртукчузу

ТҮҢНЕЛ ҮНДҮРЕР

Сөөлгү он хонукта республиканың девискээринге 14 озал-ондак болган. Оон түңнелинде 16 кижи бертик-межелге таварышкан. Беш озал-ондак ээрик чолаачыларның буруузу-биле болган. Амы-тынындан чарылган кижилер чок.

Ол-ла үениң иштинде Кызыл хоорайга кудумчу шимчээшкининиң дүрүмүн хажыткан 700 таварылга болган, ээрик чораан 33 чолаачыны КАИ ажылдакчылары тодараткан. Оларның чамдыктары бо: комсомол обкомунуң гаражының эргелекчизи А. Л. Уколов, Бай-Хаактың Культура бажыңының ажылдакчызы Э. Х. Монгуш. Кызыл районнуң куш фабриказының чолаачызы Я. М. Карасев, экскурсия болгаш туризм талазы-биле область чөвүлелиниң чолаачызы А. Н. Решетников болгаш өскелер-даа.

Ук коллективтерниң удуртукчулары моон түңнелди үндүрүп, дарый хемчегни алыр ужурлуг.

Республиканың КАИ штабы.

КАИ экраны

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

«ЗА РУЛЕМ» ДЕП БОТ-ӨӨРЕДИЛГЕЛИГ БҮГҮЭВИЛЕЛДИҢ КОНСУЛЬТАТИВТИГ АВТОШКОЛАЗЫ
оруқ шимчээшкининиң дүрүмнериниң талазы-биле шылгалдаларга күзелдиглерни чыл дургузунда бот-өөредилге-биле белеткээр.

Мурнунда чолаачылаар шынзылгалыг турган, чидирген, алыскан азы чылдан өрү хуусаада чолаачылаваан, курс дооскан соонда, шынзылгаларны дужаап шыдаваан кижилерни бот-өөредилгеге хүлээп алыр (50 рубльди чорудар). Өөредилге организацияларының курстарында өөренип турарлар КАИ-ниң шылгалда карталарын 25 рубльди-биле кады чорудар. Автомобильдерни чолаачылаар күзелдиглерни белеткээринге (150 рубльди чорудар), мотоциклдерни башкарарынга (70 рубльди чорудар), белеткээринге бот-өөредилге-биле белеткенир кылдыр КАИ-ниң тускай чөпшээрелин алганнары (ажыл-чорудулгазының аайы-биле, чижээ, узун хуусаалыг командировкалаар, шериг албанныг, геолог, ужудукчу, машинист кижилерни), а ол ышкаш ырак черлерде чурттап турарларны өөредир.

Бот-өөредилге-биле чолаачылаар мергежилди чедип алырының хуусаазы 2 ай. Чурттуң бүгү девискээринге КАИ-ниң берген шылгалда карталарын почта дамчыштыр чорудар. КАИ-ге шылгалдаларны чурттап турар чериниң аайы-биле дужаар. Чагыгларны болгаш хамаарышкан өске-даа документилерни дараазында адрести ёзугаар чорудар: **Новосибирск хоорай, Мирная кудумчузу, бажың № 7.**

«Тыва автотранс» каттыжышкынның автобүдүрүлгези болгаш «Тыва автотранс хандырылга» чери 1991 чылда чүък сөөртүрүп алырының чагыгларын хүлээп ап эгелээн. Чагыгларны 1990 чылдың апрель 25-ке чедир хүлээп алыр.

Республиканың барык талакы районнарынче сөөртүр чүъктүң чагыгларын «Тыва автотранс хандырылга» чери, а Абакан хоорайның баазаларындан сөөртүр чүъктүң чагыгларын Минусинскиниң АТБ-зи хүлээп алыр.

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкының салбырынга дараазында ажылдакчылар херeглеттинип турар: ажыл стажтыг инженерлер болгаш тудуг техниктери. Бии-Хем районнуң Туран хоорайда АКМК-га начальник, Таңды районнуң Бай-Хаак суурда АКМК-га кол инженер, Сарыг-Сеп суурда АКМК-га кол инженер, Сүт-Хөл районнуң Сүт-Хөл суурда АКМК-га начальник болгаш кол инженер херек. Каттыжышкынга тудуг талазы-биле дээди эртемниг болгаш ажылга арга-дуржулгалыг инженерлер херeглеттинип турар. Бажың-биле хандырар.

Келир адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34-2, телефон 3-27-88, чонну ажылга тургузар, өөредир болгаш профориентация талазы-биле республика төвү.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Минусинскиниң бухгалтерлер школазы 1990-1991 өөредилге чылында өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Хүндүскү болгаш кежээки салбырларынга АҮК-тун үлетпүр болгаш бүдүрүлгелеринге бухгалтерлерни белеткеп турар. Курстарга өөренири өртектиг. Өөрениринин хуусаазы 8-10 ай. Хүлээп алыры экзамен чок. Бүдүрүлгениң чоруткан бижиии-биле болгаш боттарының күсели-биле өөренир.

Документилерни май 1-ге чедир хүлээп алыр. Өөредилге сентябрь 1-де эгелээр. Ол ышкаш ай санында 1 болгаш 15 хүннеринде бөлүктерни четчелеп турар.

Адрези: 662800. Минусинск хоорай, Кызыл партизан кудумчузу, бажың 11, телефон 2-06-08.

Телевидение

АПРЕЛЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильм. 8.45 «Эрги моданың комедиязы» Уран-чечен фильм. 10.15 Объектив. 10.50 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Сенегал телевидениениң аас чогаал программазы. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлалдар, информация). 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Орус эмнелгениң ажыл хүннери» барымдаалыг фильм. 16.05 Мультфильмнер. 16.30 «Эфиопия бөгүн». Кинопрограмма. 17.00 «Алдын шай бар» клубтуң шаңналы дээш. 17.45 «Цивилизацияның салым-чолу». Философчу беседалар. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 «Кижи болгаш хоойлу». Эрге-хоойлу видеоканалы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Мээн Чайковскийим». В. Клиберн-биле ужуражылга. 22.15 Камера делегейже көрүп тур. 23.10 «Танцы, танцы, танцы...» 23.40—00.05 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15; 9.25 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.45 Бойдус эртеми. 4 класс. «Таанда мен мен бе?». 8.55 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Биология. 8 класс. Көдээ ажыл-агый янзы-бүрү амытаннары. 11.00 «Бурда моден» сүмелеп тур. 12.05 «Экран мастерлери». Кинорежиссёр А. А. Тарковскийниң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 13.10 Ритмниг гимнастика. 13.40 «Челээш» телефильмниң баштайгы көргүзүү. Час байырлалының (новруз) Азербайджанга эрттиргениниң дугайында. 14.10— 15.20 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Медээлер. 19.05 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар». «Чугула интервью». «Кадыкшыл неделялары». «Хамааты камгалалының билиглериң — кижи бүрүзүнге». 19.35 «Өннүктер-биле ужуражыышкын». Хакас автономнуг областың культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары дамчыдылгазын киирер.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. 22.45 Концерт. 23.10—01.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчыткан. «Шинель». Уран-чечен фильм. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!

Кино

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ыяк Раджам» (Индия, 2 серииялыг) 9.20, 12.10, 19.10. «Бүгү-ле ынакшыл ол ышкажыл» ,15.00. «Аныяк болуру белен бе?» 17.10. Видеозалга: «Ондактыг хөделиш ...» 10.30, 12.30, 14.30, 16.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коргудуушкуннар» 9.20, 13.00. «Орленок» деп киноклуб 10.50, 14.50. «Меге даңгырак» (2 сериялыг) 16.50, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тонанчы болгаш куу куш» (КУР) 13.00, 15.00, 17.00. «Федор Кузькинниң амыдыралындан». (2 сериялыг) 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хосталганың кыйгызы» (2 сериялыг) 15.00, 19.40. «Бедик хан» 17.50 шактарда.

СПОРТ СПОРТ СПОРТ СПОРТ СПОРТ

ШАМБАЛЫГГА ХҮРЕШ

Чурукта: Шамбалыгга болган хүреш маргылдаазының үезинде тырттырган. Дензи аайы-биле хүрешке 56—82 килограмм дензилиг мөгелер хүрешкен. Анаа бежен алды килограмм дензилиг оолдардан Шамбалыгның мөгези Ондар Маадыр бирги черде болган.

Кара-Хаактың мөгези Радик Кертик-оол, «Тиилелге» совхозтуң мөгези Владимир Ондар, Кызылдан Александр Чолдак, Шамбалыгдан Владимир Монгуш дензи аайы-биле тиилекчилер болган.

Дараазында ужен ийи мөгениң маргылдаазын эрттирген Шамбалыгның мөгези Владимир Монгуш анаа шүүлген. Сүт-Хөлден маргылдаага киржип келген Амыр Монгуш, Уран-оол Донгак ийиги, үшкү черни алган.

«Шамбалыг» совхозтуң төвүнде ортумак школаның спорт залынга эрткен бо ужуражылгага Кызыл районнуң бүгү суурларындан шылырак дээн мөгелер келген. Районнардан Чөөн-Хемчиктиң, Сүт-Хөлдүң аныяктары идепкейлиг киришкен.

«Шамбалыг» совхозтуң удуртукчулары, ында көдээ Советтиң ажылдакчылары чоннуң культурлуг дыштанылгазын солун маргылдаалар, конкурстар-биле холбай эрттирери-че кичээнгейни салып турарын демдеглээр ужурлуг. Маргылдааларга, оюннарга, шагаа байырлалдарынга, кудумчулар концерттеринге хөй кижи келгеш, сонуургап турар.

ЧУРУКТАРДА: Шамбалыгга болган спортчу маргылдаалар үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БИРГИ ЧЕРДЕ—ТУРАНЧЫЛАР

Сөөлгү чылдарда республикада атлетиктиг гимнастикага киржип турар аныяктарның саны чоорту өзүп турар, оларның баштайгы маргылдаалары-даа эртип-лээн. Спорттуң бо хевиринге республика маргылдаазы Туран хоорайга болган.

Шой көдүрериниң үш хевиринге эрткен ол маргылдааны туранчылар сонуургап көрген. Бо маргылдаага үжен ажыг спортчу киришкен. Дензи аайы-биле болган маргылдаа көрүкчүлерни чалгаараттпаан. Анаа аныяк спортчулардан аңгыда республикада ат-сураглыг апарган хоочун атлеттер база киришкен.

52 кг. Штанга көдүрериниң үш хевиринге ниитизи-биле 350 килограмм түңнелди көргүскеш, Кызыл хоорайның спортчузу Демир Кежиктиг-оол чемпионнаан. Ийиги черни Ак-Довурактың төлээзи Валерий Саал ээлээн.

56 кг. Бо дензиге Виктор Ооржак (Ак-Довурак) бирги черни алган.

60 кг. Ак-Довурактан барган Александр Маады чемпионнаан. Ийиги черни оон чаңгыс командада эжи Виктор Байыр алган.

67,5 кг. Борта Ак-Довурактың спортчузу Савин Ондар бирги, а Туранның спортчузу Александр Янышев ийиги черни түс-тузунда ээлээн.

75 кг. Кызыл чурттуг Михаил Мижит-Доржу чемпионнаан. Ак-Довурактың төлээзи Олег Ондар ийиги черни ээлээн.

82 кг. Бо дензиге Туранның спортчузу ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидат Михаил Еремеев кымга-даа аштырбаан.

90 кг. Хоочун спортчу Евгений Черногривов (Кызыл) удавас 50 харлаар. Ол аныяандан тура шой, гирь көдүрериңге ынак. Евгений Михайлович спортчу маргылдааларга хөй удаа киржип, республиканың спортчу адын чаңгыс эвес удаа камгалап келген. Ол бо маргылдаага база киришкен. Тыва улус «хоочун коктуг дижир». Ол үлегер домак манаа база бадыткалдыг болган. Маргылдааның түңнелинде Евгений Черногривов чемпионнаан.

100 кг. Штангист Сергей Кайгородовту бистиң республиканың аныяк-даа, хоочун-даа спортчулары эки билирлер. Бо удаада ол бо маргылдаага база эки киришкен. База-ла чемпион болган.

110 кг. Туранның төлээзи Павел Горохов бо дензиге чемпион болган.

Маргылдааның тулган чемпиону атты Евгений Черногривов чаалап алган.

Команда аайы-биле түңнелдерни үндүрген. Бирги, ийиги, үшкү черлерни ол-ла дараалашкаа-биле Туранның, Ак-Довурактың, Кызылдың шилиндек командалары ээлээн.

Тываның шилиндек командазы удавас апрель айда болур «Красноярский меридиан» деп маргылдаага киржир.

Виталий БАЙЫР.
Маргылдааның киржикчизи.

ЧЕЧЕК-ООЛ ДҮВЕНДЕЙ—ЧЕМПИОН

Часкы дыштанылга үезинде дүлей болгаш багай дыннаар оолдар, уруглар аразынга стол теннизинге Бүгү-россия маргылдаазы Тамбов хоорайга болуп эрткен.

Тускай школаларның, ПТУ-ларның, ажылчын аныяктарның тускай ортумак өөредилге черлериниң ындыг өөреникчилеринден тургустунган областарның, ... АССР-лерниң, Москва, Ленинград хоорайларының командаларын ол маргылдаага киирген.

34 команда анаа киришкен. Анаа Тыва АССР-ниң спортчу адын республиканың дүлей уругларының ... школа-интернадының командазы камгалаан.

Ужуражылгаларны 6 бөлүкке үлеп, команда бүрүзү-биле ойнаар система ёзугаар эрттирген. Бөлүктериниң бирги черни ээлээн командалар ...

Арткан алды команда база ол-ла система-биле ойнаан. ...

Бистиң Чечек-оол Дүвендей, Баян Куулар, Алимаа Кызыл-оол составтыг командавыс Краснодар крайның командазынга 2:1 санга уттурупкаш, түңнелинде ийиги черни ээлээн. Үшкү черде Красноярск крайның командазы болган.

Хууда бирги чер дээш эрттирген ужуражылгалар ийи катап уттурган соонда, маргылдаага улай киришпес система-биле эрткен. Бо маргылдаага 64 спортчу киришкен.

Тываның элээди спортчулары чаңгыс-даа ужуражылгага уттурбайн, түңнел оюнче үнген. Олар бирги, ийиги чер дээш бот-боттары ойнаан. РСФСР-ниң чемпиону атты 9 «а» класстың өөреникчизи Чечек-оол Дүвендей чаалап алган. Ийиги шаңналдыг черни 8-ки класстың Буян Куулар ээлээн.

Уруглар аразынга эрткен маргылдаа база солун болган. 6 «а» класстың өөреникчизи Алимаа Кызыл-оол 34 өөреникчиниң аразынга 4-кү черни ээлээн.

Июнь айда бистиң элээди ... РСФСР-ниң ... ССРЭ-ниң бирги ... маргылдаазынга киржир.

Евгений МАНЗАНОВ.
Кызыл хоорай.

СЕРГЕШТЕЙ АТТЫГ КУБОК ДЭЭШ

Барлык суурнуң чурттакчы чону 1986 чылдан бээр тус черниң көдээ Совединиң шиитпири ёзугаар Сергештей аттыг кубок дээш тыва хүрешке маргылдааны эрттирип келген. Ол ам беш дугаар чыл болуп турар. Сергештей Дамбый-оолович Сарыглар районга болгаш республикага билдингир мөгелерниң бирээзи.

Чоокта чаа оон кубогу дээш маргылдаа «Барлык» совхозтуң Культура бажыңынга болуп эрткен. Анаа Барыын-Хемчиктиң, Чөөн-Хемчиктиң, Сүт-Хөлдүң болгаш Ак-Довурактың мөгелери киришкен. Чидиг демиселдиң түңнелинде Чөөн-Хемчиктен Алексей Хомушку шүүлген, Сүт-Хөлден Владимир Монгуш үжүүрлешкен. Үшкү болгаш дөрткү черлерни Маадыр Монгуш (Чөөн-Хемчик), Александр Мижит-Доржу (Барыын-Хемчик) олар үлешкен.

Шүүлген мөгеге кубокту болгаш ак ыртты шаңналга тывыскан. Өске мөгелерге дипломнарны болгаш өртектиг бараанналы белекке берген.

Тава-Самбуу САРЫГЛАР.

667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 3-37-41; ◆ солун ... бартаа — 3-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 арыннга ... Тиражы 28000 ...

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № ... ТС — 00589

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 6 пятница
№ 80 (14280)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

ПЕРСПЕКТИВАНЫ ШЫН, ӨЙ-ШААНДА ТОДАРАДЫП, ШИИТПИРЛЭЭР

Дүүн Кызылга, СЭКП обкомунуң Политиктиг чыырлыышкын бажыңынга Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле эртем-практиктиг конференция ажыттынган. Ону ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбыры, ол салбырның Тывада комплекстиг килдизи, СЭКП Тыва обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели организастап эрттирип турар. Хуралды СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин ажыткан.

Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарының дугайында илеткелди партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин кылгаан.

Чөвүлел хуралга оон аңгыда, Сибирьниң даг-тывыш комплекстериниң хөгжүлдези болгаш оларның минералчиг эт баазазының дугайында ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Геология болгаш геофизика институдунуң руда килдизиниң эргелекчизи Э. Г. Дистановтуң, Сибирьниң чиг эт угланыышкынныг база агаар-бойдусту берге байдалдыг девискээрлерин бот-башкарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидериниң дугайында ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Үлетпүр бүдүрүлге экономиказының база организация институдунуң директорунуң оралакчызы, экономика эртемнериниң кандидады В. Е. Селиверстовтуң, республиканың улус ажыл-агыйының адырларында нииттилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва АССР-ниң Күрлан даргазы Д. С. Монгуштуң, республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге эртемниң ролюн бедидериниң дугайында ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң директору, геология-минералогия эртемнериниң доктору В. И. Лебедевтиң, республиканың бүдүрүкчү күштерин улам хөгжүдериниң үезинде долгандыр турар хүрээлелди камгалаарының болгаш ону экижидериниң талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң даргазы М. Е. Абрамовтуң, республиканың күш-ажылчы курлавырларын хевирлээр болгаш чептиг ажыглаарының талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Масдык-оолдуң илеткелдерин чугаалашкан.

Оон соонда республиканың бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының даштыкы экономиктиг харылзааларын хөгжүдериниң перспективазының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунин, республикада инвестиция чорудуушкунуң чурумчуларының айтырыгларының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. П. Болбат, Тыва АССР-де улус өөредилгезиниң хөгжүдериниң айтырыгларының дугайында республиканың улус өөредилге министри Н. С. Конгар олар дыңнадыглар кылган. Респотребсоюз баштаар чериниң даргазы Х. Д. Монгуш, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери Д. М. Свавильный, Тывада комплекстиг килдистиң эртем ажылдакчызы, география эртемнериниң кандидады К. О. Шактаржык, Нефтепродуктулар хандырылгазының талазы-биле Тываның бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине директору Н. Ф. Ситников олар хуралга салым бергеннер.

Чөвүлел хуралда СЭКП райкомнарының бирги секретарьлары, райкүүском даргалары, республиканың чамдык министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, Новосибирскиден эртемденнер киржип турар.

Хурал ажылын бөгүн уламчылаар.

2005 ЧЫЛГА ЧЕДИР РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КОЛ УГЛАНЫЫШКЫННАРЫ

Эртем-практиктиг чөвүлел хуралга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хуралды чуртка бөдүүн эвес байдалдың үезинде эрттирип турар-дыр бис. Бистиң чуртувуc чаартылгаларның оруу-биле берге, чөрүлдээлиг байдалдарда бурунгаарлап орар.

Нииттилелди, партияны, оон ажыл-чорудуушкунун эде тургузарының ажылдары СЭКП ТК-ның февраль болгаш март (1990 ч.) Пленумнарының, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң шиитпирлеринге чагыртканболгай.

Амгы үеде эң-не кол чүве болза, практиктиг ажыл-херектерни боттандырары тодаргай сорулгаларны шиитпирлээрин бурунгаарладыры, ажылдың участок бүрүзүнге боттуг түңнелдерни хандырары, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаары, кижилерниң бүзүреллиг болур чорууну хандырары, оларны тургузукчу ажыл-херектерже сырый каттыштырары болгаш углап-баштаары боор турар.

Эртем-практиктиг конференцияларны болгаш чөвүлел хуралдарны эрттирери дээрге республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын ажылдап кылырынга, үндезилээринге болгаш шилип алырынга, партияның болгаш күрүнениң үстүкү органнарынга чугула айтырыгларны тургузарынга чугула ужур-дузалыг боор турар. Моон мурнунда чылдарда ындыг-даа турган. Конференцияларның болгаш чөвүлел хуралдарның ажылдап кылган сүмелеринге үндезилээш, СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели 1961, 1967, 1976 болгаш 1985 чылдарда Тыва дугайында доктаалдарны хүлээп алган. Оларны боттандырарының ачызында экономиканы болгаш культураны хөгжүдериниң социал-экономиктиг хөй санныг улуг айтырыгларын шиитпирлээр, республиканың ажылчы чоннарының амыдырал деңнелин дыка бедидер арганы берген.

«Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың апрельде хүлээп алган доктаалының ужур-дузазын бөгүн үнелеп көрбес аргавыс чок. Бо доктаалды боттандырганының ачызында экономиканың болгаш социал таланың хөгжүлдези шапкыны-биле бурунгаарлаан.

Республиканың экономиказы аграр-индустриалдыг хөй адырлыг угланыышкынныг болбушаан, чурттуң чаңгыс аай улус ажыл-агыйкомплексиниң чарылбас кезээ боор хөгжүп турар. Бөгүн ында социал-экономиктиг болгаш кадр күчүзү эвээш эвес.

Амгы үеде экономиканың структура талазы-биле эде тургузарынче, ону социал эде углап-шиглээринче угланган хемчеглерни боттандырып турар. Ажыл-агыйны чорударының чаа аргаларын нептередип турар. Бүдүрүлге хемчээли өзүп, продукцияның бот-үнезин чиигедип, хөй-хөй бүдүрүлгелерниң болгаш каттыжыышкыннарының саң-хөө байдалын быжыглап турар. Фонд өгидилгезин углаттырарының чижектери көстүп келген. Бо беш чылдың 4 чылдарында бүгү адырларның бүдүрүлгелерин чаартырынга болгаш техниктиг эде дериринге 156.3 миллион рубльдиң капитал салыышкыннарын ажыглаан, бо дээрге бүгү он бирги беш чылдаазындан дыка хөй боор турар.

1985 чылга деңнээрге, 1989 чылда үлетпүр продукциязын бүдүрери 29 хуу өскен. Продукция өзүлдезиниң чылда ортумак темпизи эрткен беш чылга бодаарга, 2,2 катап бедик болган.

Көдээ ажыл-агыйда шынар талазы-биле чамдык өскерилгелер болган. Он бирги беш чылдың ол-ла үениң чылда ортумак деңнелинге бодаарга, дөрт чыл иштинде көдээ ажыл-агыйның нииттиг продукциязының чылда ортумак хемчээли 16 хуу өскен-дир. Бо чорук кижи санынга онааштыр аъш-чем продуктуларын хереглээрин элээн өстүрер арганы берген.

Капитал тудугда бурунгаарлаашкын бар. Дөрт чыл дургузунда эрткен беш чылдың чогуур деңнелинден 1.7 катап хөй азы 879 миллион рубльдиң капитал салыышкыннарын шиңгээдип алган. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында эки чүүлдер бар. Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруу экижип турар. 1985 чылдың деңнелинге бодаарга, 1989 чылда ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ортумак шалыны 45 рубльге өскен азы 226 рубль болган. Ол-ла үениң дургузунда кижи бүрүзүнге онаажтыр ортумак акша орулгазы 67,6 хуу өскен.

Ынчалза-даа нииттизи-биле республика экономиказында, оон социал талазында кызыы черлер, шыңгыы айтырыглар болгаш четпестер ам-даа бар боор турар. Бүдүрүлгелерде болгаш каттыжыышкыннарда ажыл-агыйның чаа механизмин, хөгжүлдениң шапкын факторларын оожум нептередип, курлавырларны чедир ажыглавайн турар.

Республиканың [illegible] улус ажыл-агыйының улам ыңай гы хөгжүлдезиниң айтырыгларын өөренип көрүп база анализтеп, оон кол угланыышкыннарын тодарадып тура, бистер чүнүң-даа мурнунда, национал айтырыг талазы-биле СЭКП-ниң Платформазынга дүүштүр бодувустуң иштики херегледерин-бисти, чоннуң херегледерин хандырары-биле республикага берген эргелерни эки ажыглаарын барымдаалап турар бис.

Маңаа дүүштүр чүл дизе, республиканың девискээр аайы-биле бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынының концепциязын ажылдап кылырын дүрген доозары чугула сорулга боор турар. Бодун хандыртынарынче республиканы дүрген болгаш долу киирериниң дугайында чугаа болбайн турар болгаш болбас ужурлуг, чүге дизе, ындыг аргалар бисте чок. Ындыг арга ам-даа үр үеде тывылбас. Бистиң республикавыс чоокку келир үеде күрүне дузаламчызы чокка сайзырап албас. Бис ол дугайын СЭКП ТК-ның сентябрь (1989 ч.) Пленумунга ажыы-биле чугаалаан бис. Ынчалза-даа бис курлавырларны болгаш күрүне дотацияларын кызырарының оруктарын дилээр, камныг чурттаарынга өөренир, тургускан экономиктиг күчүлерни, бар курлавырларны улам чөптүг ажыглаарынга өөренир, ажылчы чоннуң амыдырал деңнелин бедидерин хандырар хүлээлгелиг бис.

Ажыл-агый, экономика, социал болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле бөгүн республикада шиитпирлеп турар айтырыглар хөй янзы боор турза-даа, хамыкты мурнай боттандырар айтырыглар база хөй.

Одалга-энергетика айтырыгларындан эгелей берейн. Чүнүң-даа мурнунда улус ажыл-агый адырларын электри энергиязы-биле хандырарының айтырыглары. Мында ажыл-херектиң байдалы сөөлгү үеде нарыыдаан. Амгы үеде республика чылда бир миллиард квт. шак хире электри энергиязын ажыглап турар, а бисте ажылдап турар электри станциялары оон чүгле тостуң бир кезиин бүдүрүп турар.

Энергетика күчүлерин болгаш электри дамчыдар шугумнар тударын хөгжүдер талазы-биле чамдык чугула шиитпирлерни ажылдап кылыр болгаш херек кырынга боттандырар талазы-биле чылдың каар турарыныстың бүгүн чугаалаар ужурга таварышкан турар бис. Чогуур саналаашкыннарны ёзугаар алырга, республиканы хандырып турар электри дамчыдар 220 кв. күчүлүг ийи шугумнарының ток эрттирер аргазы 1994 чылда доостур дей берген. Бар удур санаашкыннар ёзугаар ап көөрге, электриге херегле XIII беш чылда 1.5 катаптап өзээр эвес-ле боор. Ынчангаш 1995 чылга чедир Абаза — Ак-Довурак аразының 220 кв. ток дамчыдар ийиги шугумун ажыглалга киирер дугайында айтырыг тургустунуп келген. Оон аңгыда, нииттиг күчүзү 48 муң квт. дөрт турбогенераторну Кызылдың электри станциязынга немей тудуп, ажыглалга киирер апаар. 2000 чылга чедир энергетика сорулгаларын шиитпирлээриниң эң-не үндезинниг аргазы болза, чылыг-биле ажылдаар 400 муң квт. күчүлүг электри станциязын тудары болур. Бо айтырыгларны тодарадырынга болгаш шиитпирлээринге ССРЭ-ниң Күрланының, РСФСР-ниң Күрланының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ССРЭ-ниң Энергетика министерствозунуң дузазы бисте херек боор турар.

Бистиң бодалывыс ёзугаар алырга, ам ажылдап турар энергия системаларындан дыка ырак районнарда чамдык чурттакчылыг черлерни, хойжулар турлагларын электри энергиязы-биле хандырар төлээде, 1 муң квт. күчүлүг бичии ГЭС-терни тудары чугула боор турар. Куңгуртуг болгаш Мөген-Бүрен суурларга оларны тудар черлерни шилип алырының шинчилел ажылдары эгелээн. Электри энергиязын хат күжү-биле ажылдап кылыр болгаш гелиотургузугларны чедери берге черлерге тургузуп, ажыглаар талазы-биле Казах болгаш Кыргыс республикаларның дуржулгазын ажыглаарын кичээнгейге алыры база чугула. Ынчангаш комплекстиг килдис ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының аэродинамика институду-биле кады энергияның чаңчыл боор нептеревээн хевирлерин калбаа-биле ажыглаар арганы өөренип көөр болгаш Агроүлетпүрэвилел болгаш өске-даа ведомстволар-биле кады ону боттандырарының хемчеглерин алыры чугула боор турар.

Чылыг энергетиказының айтырыглары. Бисте хөмүр-даш бар, оон курлавырлары эвээш эвес. Кол-ла айтырыг — чылыг-энергетика болгаш одалга котёлдарын чылыг дамчыдыкчылары, инженер тудуглаар-биле кады тудары болгаш ажыглалга киирери.

Бисте Кызылдың төп электри станциязының чылыг дамчыдар күчүзүн улгаттырары чугула боор турар. 1986—1989 чылдарда бир-ле шакта 75 тонна бус бээр үш агрегатты ажыглалга немей киирген, оларның күчүзүн шакта 296 тонна бус бээринге чедирген. Бо чорук ажыглалга киирип турар бүдүрүлге күчүлерин, чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура амыдырал объектилерин чүгле чылыг-биле хандырар арганы берген эвес, харын 57 одалга черлерин хаар арганы берген. Амгы үеде бо электри станциязында чоокку ийи чылда чылыг курлавыры бээр арга бар. Ынчалза-даа ук электри станциязын моон соңгаар хөгжүдер ажыл кошкак чорup турар. Төлевилел ажылдарының чыдып каап, акшаландырыышкынның болгаш материал-техниктиг курлавырларның чок боор турарындан ажыл саадап турар. Шакта 160 тонна бус бээр күчүлүг № 15 котелду 1993 чылда ажыглалга киирер талазы-биле боттуг базымнарны соңгаарладыышкын чокка боттандырары биске эргежок чугула боор турар. Энергетиктер XIII беш чылдың төнчүзүнде күчүзү база ындыг № 16 агрегатты белеткээн турар ужурлуг.

Бүгү районнар төптерин төнчүткен чылыг хандырылгазынче шилчидер талазы-биле тускай программа эргежок чугула. Бо ажылды он үшкү беш чылда эгелээр херек.

1995 чылдан соңгаар үеде чылыг энергиязының улам бурунгаар хөгжүлдези ийи разрезте хөмүр-даш тывыжын көвүдедиринден улуу-биле хамаарыжыр апаар. Чамдык айларда бо хүнде безин херегленикчилерге хөмүр-дашты казып, чүдүрүп бээриниң планы аажок бергедеп турар. Хөмүр-даш разрезтерин шалыпкын темп-биле эде кылыр херек. Чурттуң өске девискээрлеринче хөмүр-дашты үндүр сөөртүр апаары-биле, ону республиканың иштинге көвүдээри-биле холбаштыр Улуг-Хем бассейнинде хөмүр-даштың хөй хемчээлдии-биле шиңгээдип алырынга белеткелди дүргедедири эргежок чугула. Ол айтырыгны үндезини-биле өөренип көөр херек.

Бистиң хөмүр-дажывысты одап турда, оон хөй хөө үнери-биле онза ылгалып турар. Ол чорук агаар-бойдуска берге байдалды тургузуп турар. Хоорайларның болгаш суурларның девискээрлеринде агаар бассейниниң чогумчалыг болдурар дээш маңаа кандыг угланыышкынныг ажылдарны кылыр ужурлугул?

Бо айтырыгны шиитпирлээриниң бир кол хевири — ТЭЦ-терниң котелдарынга одаары-биле генератор газын алыр сорулга-биле хөмүр-дашты улуг температурага болбаазырадыры, а ол ышкаш одаарга ышталбас кылдыр ону брикеттээри болур. Шак бо айтырыгны өөренип көргеш, шиитпирлээринге Тываның комплекстиг килдизинге ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының дуржулгалыг адырларының — химияның болгаш химиктиг технология институдунуң, Кадыг чүүлдер химиязының институдунуң болгаш өске-даа чамдык академиктиг база адырлар институттарының дузазы херек.

Бо талазы-биле ажылды дүргедедири-биле ышталбас одаар чүүлдү болбаазырадып алтар кылдыр боттарының ындыг технологиязын база дериг-херекселдерин саналдаан чехословак специалистер-биле демнежип ажылдаарын уламчылаар ужурлуг бис. Чехияның одалга институду-биле дүтүрүшкаавыс ёзугаар оларже бир кезек хөмүр-дашты чорудкан бис, ам эртем-шинчилел ажылдарын акшаландырарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрүп турар.

(Төнчүзү 2-ги арында).

Эртем-практиктиг чөвүлел хуралдың киржикчилери.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СЭКП ТК-ГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

Латвияның Компартиязының ТК-ның бюро кежигүннери-биле болгаш кежигүнүнге кандидаттар-биле СЭКП ТК-ның секретарьларының ужуражыышкыны апрель 4-те болган. Республиканың Компартиязының ам болур XXV съездизи-биле холбашкан айтырыгларны ужуражыышкын үезинде чугаалажып көрген.

Латвия ССР-де байдал нарын болгаш чөрүлдээлиг болуп артып турар, мооннелген айтырыгларны шиитпирлээриниң аргазының берге диләэшкиннери чоруттунуп турар дээрзин санал-оналдарның ажыт-чажыт чок солчуушкунунуң үезинде демдеглээн. Оон-биле холбаштыр Латвияның бот-догуннаашкынын бызыгларының болгаш нииттилел-политиктиг амыдыралга Компартияның ролюн бедидериниң айтырыглары чидии-биле тургустунуп турар.

Латвияның Компартиязының XXV съездизиниң кол сорулгазы — ажылдаарының чогумчалыг программазын ажылдап кылыры, аңаа үндезилээш, республиканың, оон чонунуң салым-чолун ёзулуг үнелеп турар бүгү күштериниң чаңгыс эвилелин болгаш сырый каттыжыышкынын чедип алыры болур деп, ужуражыышкынның киржикчилери онзалап демдеглээн.

М. С. Горбачев ужуражыышкынга түве чугаалаан.

(СЭТА).

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП Кызыл хооркомунуң ээлчеглиг пленумунга партияның XXVIII съездизинге баар делегаттың кандидадын депшидериниң болгаш соңгуурунуң чурумунуң дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле дыңнадыгны партия хооркомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи Н. Т. Баскакова кылган.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге баар делегаттың депшидилгезин болгаш соңгулдазын партияның чаңгыс мандаттыг округунуң аайы-биле Кызылдың партия эге организацияларынга чорудары дыңнаткан. Партия эге организациязы бүрүзү альтернативтиг үндезинге съезд баар делегаттың кандидадын соңгуур. Делегаттың кандидадынга чүге-даа төлептиг коммунист бүрүзүн депшидип база соңгуп болур. Партия эге организациязының отчёдунда коммунистерниң хөй кезии депшиткен кандидат дээш бадылаашкынын берген болза, ынчаш соңгулданың документилерин СЭКП-ниң XXVIII съездизинге баар делегатты соңгуур талазы-биле хоорайның округ соңгулда комиссиязынче киирер. Партия эге организацияларынга эрткен соңгулдаларның түңнелин орта үндүрер. Оон соонда улус ажыл-агыйының адырларының аайы-биле партия организацияларының соңгулда мурнунуң хуралдарын эрттиргеш, орта делегаттарның кандидатураларын чугаалажыр.

Аңаа деткимчени алган съездиниң делегадының кандидаттарын бадылаашкынга киирерин саналдап турар.

Хоорайның партия организациязының учёдунда СЭКП кежигүннериниң чартык кезиинден хөйү соңгулдаларга киришкенде чаңгыс мандаттыг соңгулда округунуң аайы-биле соңгулда болган деп санаар. Делегаттың кандидаттарының чаңгызы-даа соңгулдага киришкеннерниң чартык кезиинин хөйүнүң бадылаашкынын албаан таварылгада, аңаа эң хөй бадылаашкынны алган ийи кандидаттың дагын бадылаашкынын неделя дургузунда катап чорудар.

Кызылдың соңгулда округундан соңгуткан делегатты партияның область конференциязынга соңгуп, делегаттарның нийти санынга кирер.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегат соңгуурунуң чурумунуң дугайында доктаалды пленум хүлээп алган. Ол ышкаш СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегат соңгуур талазы-биле округтуң соңгулда комиссиязының составын бадылаан. Съездиниң делегадының кандидаттарын депшидериниң, соңгулда мурнунуң хуралдарын эрттирериниң бадылаашкын хүнүн тодарадырын округ комиссиязынга дааскан.

ДЕПУТАТТАР ХУРАЛДААН

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга Кызыл хоорайдан-даа районнардан-даа соңгуткан, Кызылда чурттап турар бөлүк депутаттарның хуралы Советтер бажыңынга болган. Ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. В. Ондар ажыткан болгаш соңгуткан депутаттарга байыр чедирген. Бо чылдагы соңгулдалар калбак демократияның, ажык-чаргыг чоруктуң, ылаптыг шилилгениң байдалдарында эрткен дээрзин демдеглээн. Дыка хөй округтарга альтернативтиг кандидаттар турган, тиилелгени эң хүлдүткелдиг, бүзүреллиг кижилер чаалап алган.

Хуралга даразында айтырыгларны чугаалажып көөр кылдыр депутаттарга саналдаан: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги тыыжының бирги сессиязының хүн айтырыының дугайында; Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарының Түр регламентизиниң дугайында; Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының дугайында; сессияга белеткел чорудар оргкомитет тургузар дугайында.

Хуралга салым берген депутаттар чедиги чыыштың бирги сессиязының болурунуң бүдүүзүнде Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгуттурган бүгү кижилерни чыгаш, үстүнде айтырыгларны оларның киржилгези-биле шиитпирлээри чугула деп саналдааннар.

Ук саналды хөй улуг сайгарып, хөй янзы аргаларны дилеп келген соонда, санал хүлээп алдынган. Сессия бетинде бүгү депутаттарны чыырга ажыктыг бе дээн [illegible]. Херектиң ужуру оон ажыктыг, ажыктыг эвес эвес, а айтырыгны ылап шиитпирлеп алыры, ажык-чаргыг чорук дээрзи демдеглеттинген. Ынчангаш, апрель 9-та Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгуткан бүгү депутаттарны чыып, сессияга белеткел ажылын чорудар организастыг комитетти аңаа тургузар деп шиитпир хүлээп алдынган.

Тургустунган организастыг комитет сессияга белеткел ажылдарын кылыр оларның иштинде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының, оон оралакчыларының, республиканың чазаазының даргазының, оон оралакчыларының, кежигүннериниң кандидатураларын баш удур чугаалажып көөр.

(Бистиң корр.)

ЧЕТЧЕЛЕП КЫЛГАН

Совхозтуң Аалды Үстүү Балыктыгларда малчыннар бригадаларының тептеринде кызыл-булуңнарының септелгезиниң, дериг-херекселдериниң четпезиниң дугайында «Шын» солуңга шүгүмчүлел бижээн.

Ол четпестерни адериниң хемчеглерин «Тере-Хөл» совхозтуң парткому алган. Аалды Үстүү Балыктыгларда кызыл-булуңнарны септеп, септеп ширээлерин, сандайларын четчелээн, дериг хереглээн. Совхоз директору С. Д. Седен-оол кызыл-булуңнарны септээринге дериг-херекселдерин [illegible]. Культура бажыңының уруглары [illegible] школазының коллективтери бо [illegible] дузазын чедирип [illegible].

Андрей БЕГЗИ
Совхозта партком секретары.

2005 чылга чедир республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннары

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арынында).

Хөмүр-дашты келир үеде узун хуусаалыг ажыглаарда, ону бүрүнү-биле газче шилчидип алыр ужурлуг бис. Улуг-Хем [illegible] хөмүр-дашкы комплексти эде болбаазырадырының талазы-биле тускай программаны чогаадып кылырының айтырыгларының талазы-биле ССРЭ-ниң Курпланындан, ССРЭ-ниң Хөмүр-даш үлетпүр министерствозундан база ССРЭ-ниң Энергетика министерствозундан, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумундан, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединден дуза дилээри, эртем-шинчилел база шенелде конструктор ажылдарының хамык-ла комплексизин чорудары-биле XIII беш чылда [illegible] үндүрүп болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының институттарын киириштирери эргежок чугула деп бодап-дыр мен.

Даг-тыварлыг үлетпүрүн хөгжүдериниң айтырыглары

Хамыктың мурнунда бистиң ийи комбинаттарывысты — «Тыва кобальт» биле «Тыва даг-дүгүн» хөгжүдериниң [illegible] дугайы. Руда тывыжының үнези улам аартап бар чыдар, а ол чорук бүдүрүлгелерниң [illegible] байдалдарынга ала-чайгаар-ла хамаарылгалыг болуп, коллективтерниң социал айтырыгларынга салдарлыг боор. Шак мындыг байдалдарда комбинаттарның цехтеринге [illegible] бараанныг продукцияны бүдүрүп турганы, курлавырларны [illegible] технологияны [illegible] ажыглаары бирги черде сорулгазы болуп турар.

«Тыва кобальт» комбинадына полиметалл рудаларын бүгү талалыг болбаазырадып кылырын организастаарының күсели-биле 1992 чылдан эгелеп кобальттың арыг дүгүн бүдүрериниң организастаары-биле чергелештир кедизинде барып никель биле честиң металл порошогун бүдүрер. Бүдүрүлгениң артынчыларындан элээн хөй санның мөңгүнүң база висмутту немей алыр арга бар деп санап көрген. Амгы үеде руданың составында кирип турар чүүлдерниң 20 чедир хуузу ажыглап чок үнүп турар. Шак ол айтырыгны «Гипроникель» институттуң база ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының лабораториялары эртем шылгалдазын калбаа-биле ажыглап турар [illegible] болур.

«Тыва даг-дүгү» комбинадының цехтерин техника талазы-биле эде дериири-биле, даг-дүгү бүдүрериниң көвүдээри-биле холбаштыр, шифер биле асбокартон кылыр бүдүрер цехти тудуп эгелээн. Шак ол чүүлдерни 1991 чылда ажыглалга киирерин көрген. Даг-дүгү артынчыларындан кылыглары база тудуг материалдарын бүдүрерин организастаар талазы-биле эртем-шинчилел болгаш шенелде-конструктор ажылдарын «ВНИИпроектасбест» институт [illegible]

[illegible]

Партком болгаш кижизидилге ажылы

1. НАЦИОНАЛ СОСТАВТЫ ТААРЫШТЫРЫП ТУРГАШ...

Ховү Аксы суур хөй националдыг. Орус, украин, белорус, татар, хакас, чуваш, ингуш, мордва, азербайджан дээш чурттуң аңгы-аңгы булуңнарындан чедип келген аңгы-аңгы национарның төлээлери-биле тывалар эки дең ажылдап, тудуг-суурну туткан. Дөмей ишке каттышкан найыралдыг караавыс-биле көрүп, интернационалдыг коллективтеривис ажыл ишчи чырыдып-даа турар бис. Чогум ол-бо нация дээш ыйтанып чуве чериг көрүп бейн-даа турган. Бистиң салгалдың урулары ам элерниң, адаларының мергежилин шиңгээдип ап турар.

Националдар аразында хамаарылгалар хөй талалыг нарын айтырыг. Ону мурнуңда кыдыра көрүп, хынамчалыг, доктаамал кичээнгейге албайн турганывысты миннип чугаалап турар бис. Ол хире хөй национуң кижилериниң чаңчылдарын, дылын, культуразын айтырып сонуургап, хүндүлеп көрүп турган дээр болза, шын эвес апаар. Партком кежигүннери каш чыл бурунгаар эрги. Чаа чыл эрттириптекени дээш бир культура ажылдакчызын хемчег алыр деп турбаш, чогум Шагаа деп чүл чүвезин билбес турганнар. Монү ам бодаарга, хөктүг-даа. Национал республикада чурттап турар болганда, мындыг чүүлдерге кичээнгейлиг хамаарылга ылаңгыя партия ажылдакчыларының ажыл-нүүрүнүң херээ болур. Оон башка эки үлегер-чижек болуп шыдавас.

Суурнуң чурттакчыларының 56.8 хуузу орустар, 37.7 хуузу тывалар, 5.5 хуузу өске национуң кижилери. Күш-ажылчы коллективтер колдуу интернационалдыг, эш-өөрү, төреливи, өг-бүлези база ындыг. Уруглары чаңгыс школага, садикте болуп турар. Мындыг байдалдарда кады бир демниг ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар бар болур ужурлуг.

ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң социологтуг шинчилелге чорудуп алган кижилерниң 60.4 хуузу орустар, 30.9 хуузу тывалар, артканнары өске национуң төлээлери. Республиканың чартыындан хөй эвеес хереңжел чок ортумак назылыг 20—49 хар. Билиг-мергежил талазы-биле алырга, 82.6 хуузу ортумак база тускай ортумак эртемниг, 75.7 хуузу өг-бүлелиг. Социал байдалының талазы-биле ажылчыннар 41.5 хуу, инженер-техниктиг ажылдакчылар 13.5 хуу, албан-хаакчылар 18.3 хуу, партия, совет ажылдакчылар 1.4 хуу, студентилер база өөреникчилер 3.6 хуу, пенсионерлер болгаш бажың ээлери 2.5 хуу. Ажылчын аңгы колдаан карыштар байдалга шын үнелээн бээр-ле хире.

Аңгы-аңгы категорияның төлээлерин киириштирип тургаш, бир национуң бодалы-биле өске национуң портрезин тургузарын шинчилекчилер оралдашкан. Тываларның чеден ажыг хуузу келген өске нация улустарга эки хамаарылгалыын илереткен. Чүгле 2.3 хуу хирези, орус улустуң 3.6 хуузу өске чоннуң культуразынга сонуургал чок болган. Өске нация төрелдерлиг, өннүктерлиг бис деп турарлар орус улуста хөй дээрзин түңнелдер көргүскен. Кижилер аразында хамаарылгаларда эпчок чүүлдерни харыы бергеннер айтып турган.

Чежемейниң-даа найырал дугайында каас сөстер чугаалап тургаш, нацияларның социал дең чоруун чедип албас болзувусса, херек бүтпес. Тываларның эртем-билиини өскелерден чыдып кээп турарын чамдык саннар бадыткап турар. Ол хире үр чылдарда национал кадрлар белеткелиниң айтырыын алачайгаарлаашкынче киирип кениинден ийикпе, оларның иштинде удуртукчулар, инженерлер ковчуг эвээш. А ажылчыннарның хуузу — 56.4. Орустарның аразында дээди, тускай ортумак эртемниглер тывалардан 14.9 хуу хөй. Өске нация кижилерниң саны база хөй эвезин бодаарга, национал хаалчак чорук тургуп келиринге чигзиниг бодалдар тыптып турар. Интернационал өг-бүлелерниң тударынга бодалдар арай тыртылчак.

Тыва чаңчылдарга, дылга хамаарыштыр таарымча чок сөстерни дыңнааны чугаалап турар нациялар аразында хамаарылгаларның баксырап турар чылдагааннарының кол дөзүн оларның 51.2 хуузу (орус кижилерниң 69 хуузу) аныяктарның хулиган хөделиишкиннери кылдыр көрүп турар. Тус черниң чурттакчыларының келген улуска хамаарылгазын толдарадыкчаан. Тываларның 68.6 хуузу бодунуң черинге чурттакчаар, өске республиктерже чоруур бодавайн турар. Өске сөөк улусту бистиниден чоруп турар чылдагаанын тывалар эки амыдырал сургуул-биле тайылбырлап турарлар. Чурттаар бажың чедишпези — орус улуска бирги чылдагаан. Агаар-бойдуска таарышпаазы соң сооңда турар турар. Харыылары ук мындыг.

Тываларның 21.6 хуузу күш-ажылчы коллективте нациялар аразында хамаарылганы эки эвес деп көрүп турар. Орустарның бодалы дегидир. Ынчалза-даа тываларның 43 хуузу хөй националдыг коллективке ажылдаксаачыын илередип турар. Оон биче хуузу кандыг-даа составтыг хамаанчок деп санап турар. Орустарның 60.1 хуузу шак ынаар харыылаан.

Дыл — нацияның онзагай талазы. Тыва дылды өөренир арга тургустунмаан деп, орус чон санап турар. Англи, немец дылдарны билир-даа болза, тывалап шыдавазын айыткан. Оларның чүгле 2.4 хуузу тыва дыл билирин дыңнаткан. Кайы-даа дылды өөренир сонуургал чогун тыва-даа, орус-даа кижилерниң 14—20 хуузу илереткен. Тываларның 79.7 хуузу уругларын кайы-даа дыл өөренип турар школага тургузуксаар. Орустарның 42.3 хуузу тыва дылды өөренип алыр күзелин илереткен, 61 хуузу орус дылды күрүне дылы, 3.3 хуузу тыва дылды күрүне дылы кылыр деп санап турар. Саннарның удурланыышкаан кижи эскерер. Черле ынчаш шинчилел методиказының четпезинде-даа чалавас.

Чоннуң бо күзелин барымдаалап, национал школаның, садиктерниң тудуун планнаарын, орус, тыва дылдар өөренир бөлгүмнерни организастаарын партком бодаар ужурлуг. Чүгле орус, тыва чоннуң эвес, өске улустарның сонуургалын барымдаалаарын утпаза эки. Ийи чоннуң кайызы-даа өске нация улустарның төрээн дылынга солун, сеткүүл, номнарларын чугула деп көрбейн турарын кичээнгейге алгы деп айтыыг. Орустарның чүгле 13.8 хуузу, тываларның 36 хуузу өске сөөк чоннуң культура автономиязын херек деп санап турар. Партия, совет органнарга оларның төлээлери киргеч турарын база 35—25 хуу хирези деткип турар.

Национал айтырыгны аналала ийи кижиниң аразында хуу хамаарылгазы-биле хүндүлеп, хүндүлевейн турары-биле кызыгаарлап болбас. Ол арай кызыы. Национал культураны, дылды, чаңчылдарны сайзырадып, чечтерелири-биле чергелештир, чүгле национал онзагай чорукче чая баспайн бот-боттарын байытчырын интернационалчы хөөннерни быжыктырарын чедип алыр. Ниитизи-биле дашкы чогумчалыг ышкаш кестур байдал турза-даа, ханы чаза бээрге, коллективке байдалга таарзынмааннар-даа, нациязынга хамаарыштыр базындырган чорукту эскергеннер-даа бар болуп, ийи-чаңгыс таварылгалар илереп келгени ниитиниң үнелээшкинге оң киирип болур чүүл. Хууда хомудалды, бир кижиниң культуразы куду чоруун бүдүн чоңга чыпшыр илер, ниитилештирер чорук черле көскүлдең. Кандыг-даа нацияда эки, багай кижилер бар. Бичии оолдарнын шалгамнажыпканын арай хөөктүрерге, мынчап турар болза, солун чүве эвесле дээш олар улам-на емчээрежип турганы база бар. Азы болза, анаа амыдыралда үнүп кээп турар черүлдээлерни националдарның хамаарылгазынче чоокшуладыксаар хөөннер байдалды улам-на хөлбээредир. Оон ажыы чок хире.

Кайы-бир нацияга артык эрге бээри черле артыктаачыг. Орустарның чеден ажыг хуузу түс чер улузунуң уруглары дээди өөредилге черлеринче чиигелделиг кирерин деткивейн турар. Тываларның ол хирези удурланыышкак бодалдыг. Бүдүрүлге черлеринде удуртукчу кадрлар аразында тывалар эвээш болуп турары үр чылдарда оларны өөредип белеткээрин херекке албайн, ойлайде хөлелип турган чылдагааннардан болуп турган. Чок болза оларга бүзүревес, шыдавас ыйнаан деп бодааны-биле.

«Тыва кобальт» комбинатты алырга, орустардан 96 кижи дээди, 158 кижи тускай ортумак эртемниг. Тывалардан 12 кижи дээди, 39 кижи тускай ортумак эртемниг. Өске нацияларның улузу 14 болгаш 23. Комбинат эргелелинде 86 удуртукчу ажылдакчыларның 73-ү орус, тывалар чүгле 4. Рудник эргелелинде 13 удуртукчунуң иштинде тыва кижи чок. Сес нацияның төлээлери кирген бо коллективке бежен сес тывалар, он бир украиннер иштинден кижи черле тыпты берги деп. ГМЦ-де алды удуртукчудан ийи кижи тыва, бир кижи бурят.

Кол механик Э. М. Далааны билдилиг инженер деп мактап турар. Ону чогум оон өрү депшидилгезиң амгы удуртукчулар чугула деп бодавайн турарын чугаалдан билдим. Үезинде деткивеске, ажылдаар хуусаазы төнгеш, пенсиялаарынга чедеде бээри кайы хөй. Өске-даа металлург, дагжы дээди эртемниг тыва кадрлар ончээрби чылда чок болза, бригадирлеп, чок болза, мастерлеп арттырып каар деп хомудалдар дыңнадым. Удуртукчуга чүгле эртем-билиг эвес, органзакчы талазын база көөрү чугаажок. Чүгле нациязын барымдаалаарга, өске кыдыгже чаштап болур. Борта хынамчалыг, үр хуусаалыг ажыл херек.

№ 9 ПТУ-да школачыларны мергежил аайы-биле дең эвес үлээн хире: бирээзинде бир нацияның улузу ажып турар. Дашчы, чазылдыышкычы, септекчи, бетонщик, стропальщик мергежилдерде тывалар, лаборант, электромонтер, токарь, өрүмнекчи мергежилде — орустар колдаан. Азы боттарының күзели бе? Институт, техникумнарда катай үжен ажыг кижи өөренип турар. Студентилер (тывалар) ара каартардыр деп турар. Оон үнер орукту тывары база чайлаш чок-ла хире. Оон башка канчаарыл? Удуртукчу кадрларның курлаавырын дамчылап турар. Оон-биле кызыгаарлачып болур бе?

Шинчилелдерниң түңнелинден алгаш көөрге, өске нацияның төлээлериниң сонуургалын билип, дуувурелиң үлежиксээр хөөн кайы-даа талада ындыг-ла көзүлбейн турары дуувуренчиг. Ылангыя өске улустарга хамаарыштыр бодалдар. Хөй-нити бодалы ам-даа орта хевирлеттинмээн, удурланыышкак чүүлдер эвээш эвес. Хөй национал коллективке ажылдаксаар турза-даа, өске сөөк төрелдерлиг болбас. Чамдык орус кижилер бодунга эки эвес хамаарылгалыг деп бүзүредиксе-даа, чаңгыс-даа хүндүткел чок сөс бодунуң адрезинге дыңнаваан болуп турар. Коллективтиң национал составы хамаанчок деп турза-даа, хамаарылгаларны эки, багай деп үнелээр бар. Национал бот-медерелдиң база национализмниң шывавайн баар, нацияга хүндүткелдиң негеп турган, боттары база ындыг болуру ам-даа чедир бис бейн баар чоруктар база бар.

Кижилерниң аразында, коллектив иштинде, нациялар аразында хамаарылгаларны таарыштырарынга комплекстиг, эртемге үндезилеттинген хемчеглер херек.

Паркомда каш санныг хемчеглер ажылдап кылган дээрден башка, хол тудуп кирипкени көзүлбес. Ол хемчеглер ханы эвес, бир номчулга конференциязы, кежээ дээн чергелиг чүүлдер колдаан. Оларның безин күүселдези чорбайн турар. Экиле демдеглепки дег чүүл — «Буянныг өг» клуб. Ол белин баштай деткиниче албайн турган.

Артык ХОВАЛЫГ.

Бо чурукта Андрей Саая — «Хемчик» совхозтуң ынаныштыг чолаачыларының бирээзи. Ол чүъгүн бодү дүжүрер автомашинаны башкарып турар. Мал чемин чедирер, хөмүр сөөртүр ажылдарга ол кышкы үеде идепкейлиг киржип келген. А часкы тарылга үезинде үрезин дажыглаар. Сезонга киржири-биле машиназын А. Саая ынак белеткеп алган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чаңгыс ээриил безин четпеске

Чаңгыс ээриил безин четпези бүдүн хуу үрер деп, тараажылар өттүр-ле сөглээн. Бистиң «Шекпээр» совхозта часкы сезонга техниканы белеткеп турары ковчуг оожум. Эрткен чылдың төнчүзүнде Кызылда септелге-техниктиг бүдүрүлгеже совхозувус Т-150 маркалыг тракторнуң бир моторун септедири-биле чедирип каан, мынчага чедир сураг. Ол ышкаш бодувустуң мастерскаявыста ДТ-75 биле МТЗ маркалыг ийи трактор артык кезектер чогундан септелгеден үнүп чадап туруп берди. Ниитизи-биле трактор септелгези 60, а кожутлар белеткели чүгле 50 хуу четкен.

Бистиң хову-шөлдеривисте хар эрээн, курган чыдар. Удавас шык базырып эгелээр ужурлуг. А техникавыс белен эвесте чуну канчаар ужурлугул?

Дондук ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район

ӨЛДЕН АРТАР, ӨРТТЕН АРТПАС

Өле баштыг өгбелер «Үе тагайда үш халап бар» деп тодаратканнар. Ол дээрге суг халап, хат халап, өрт халап. Суг биле хат халаптан амылыг артып болур деп, олар санааннар. А өрт халавы — ол-ла халаптарның эң-не бергези, эң-не дошкуну. Ынчангаш кайнаан өрт өөскүй берген таварылгада, ооң когаралы муң-муң, харын-даа миллион акша түңнер-биле, кижилерниң амы-тыны-биле чугаалаар апаар. Ынчангаш ак баштыг адаларның «Өлден артар, өрттен артпас», — дээн сөзүнүң артында ханы утка чаштынып чыдарын хамааты кижи хаайынга кертип алза эки. Серемчиде хорамча чок. Чамдык кижилерниң серемчилел чогундан өртү, ылаңгыя электри энергиязын шын эвес ажыглаанындан, өрт айылы бо-ла болу бээр таварылгалар бар.

1989 чылдың түңнели-биле алырга, республика иштинге өрттерниң эң-не эвээжи, эң-не эвээш когаралдыы бистиң Тес-Хем район болган. Тодаргайлаарга, эрткен чылын биске 18 өрт болган. Ооң ужу когаралдыг: 7660 рубль түңнүг болган. А он бежи когарал чок болган. Когарал чок өрттер деп чүнү ынча даарил? Ол дээрге өртке удур кезектиң дайынчылары, өртке удур эки тура дружиналары өрт хып эгелей бээрге, ону когаралга чедирбейн, баш удур өжүрүп каапкан. Ынчангаш ол өртүлүнгэ өрттү болдурбас талазы-биле пропаганда ажылын күштелдирип, өрт болу берген таварылгада ону кайгамчык өжүрер талазы-биле тускай кичээлдерни эрттирери чугула. Ол ышкаш өртке удур херекселдерниң белен, дайынчы байдалга турганы албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларының үстүн болбас хуулаазын харын-даа дөрт ажылы болур.

Ам чаа [illegible] Өлзей-Чыл [illegible] Ынчангаш таакпылыкчылар [illegible] черле оттантары — өртту болдурарының бир демдээ. Ол ышкаш агаарлап [illegible] сергүүстээр апаар болгай бис. Кыжыскан [illegible] бичиилерни [illegible] дээрзин ада-иелер утпас ужурлуг бис.

Өрт [illegible] болбас — [illegible] хүлээлгевис.

Өлет ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

СУУРДА АЖЫКТЫГ ЧҮҮЛДЕР

Чоокта чедип-ле солуннарга шүгүмчүлежип, боттарывыс-даа чедер, четпестеривисти илеретчип, чугаалажып шаг болуп келдивис. Оон түңнел кылган бис бе ынчаш? Мен бодаарымга, ажыктыг эки чүүлдер көстүп келген.

Бистиң совхозтуң удуртукчулары ажылды эде тургузуп эгелей берген. Ылаңгыя кедээ чоннче, ырак-узак черлерде малчыннарже улуг кичээнгейни сала берген.

Күнгүртүг суурдан эң ыракта Аллыы, Үстүү Гадыктыгларның малчыннарынга тудуг материалдарын чедирген, кижилерниң чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Ооң ачызында бо чылдың кыштаглаашкыны элээн организастыг эрткен, малдың чаш төлүн камгалап алыр ажыл адакталган.

Чоокта чаа күш-ажылдың хоочуннары-биле совхозтуң удуртукчулары ужурашкан. Олар суурга ажыл аъттары тудар, кадарар, оларны азыраар дугайында чугаа кылган.

Ажылчын аъттар кажаазын туткан, ону ажыглалга киирген. Оларны специалистер мунар, суур иштинге ынай-бээр чүък сөөртүрүнге шачактыг ажыглап эгелээн.

База бир эки чүүл — суурга сүт цехинин ажылдап деп турары. Суур чоогунга саар инектер азырап, кадарар. Оларның сүдүн чурттакчыларга садып, уруглар албан черлеринге ажыглаар. Ынчангаш сүттүң үзүктел чок ажыглаарының айтырыы долузу-биле шиитпирлеттинер.

Василий ДОРЖУ.
Кызыл район, «Тере-Хөл» совхоз.

Мурнуу районнарның бирээзи Тес-Хем болур. Моол улустуң кызыгаары-биле тудуш. Чер-черлерниң аттары моол дыл кырында адаттынгылаан. Ол чөптүг. Чурт чуруунда база ынчаар бижиттинген. Чиңгэ, Шара-Нур, Тере-Холь, Кара-Суур болгаш Оргин-Гол оон-даа өске.

Үеда хөл оптулаажынга хамааржыр мээң өскен төрээн чер-чуртумнуң бурунгу адын чидиргени мени хомудадып чорур. Улуг өгбем Шыырап Сундуй ам 80 харлыг. Оон бадыткааны 1938 чылга чедир Оруку сумузу (амгы О. Шынаа), а дөрбеттерде Оргин-Гол ол-ла хевээр арткан. Утка-даа чок аттар-биле

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИҢ АДЫН ШЫН БИЛЗЕ

Оруку (Шалык) сумузу деп таңгү-биле холбашкан шын чер, хем адын О. Шынаа деп сөс-биле солаан. Ооң уламындан «О. Шынаа» совхоз, О. Шынаа суму, О. Шынаа суур деп шуушкак аттар тывылган. А херек кырында Оруку сумузунуң «Оруку хем» совхозу, төвү Деспең суур деп эрги адын адаарга, кым-даа билир. Чүгле Деспең харылзаа салбыры адын ышкынмаан. РСФСР-ниң Харылзаа министерствозунга почта хамааржыр болгаш Деспең деп ат артканы ол-дур.

Совхоз төвүнүң конторазының чаны-биле даг хеми Деспең агып чыдар. Чогум-на ынчангаш 1908 чылда чурт чуруунга үндезилээш, тус черниң картазынга шын аттарын эгидери чугула.

Ол ышкаш «Ү. Шынаа» деп шоланы Үстүү-Шынаа кылдыр болгаш У-Үнгештерни (Шалык Өңгеш, Чооду Өңгеш) деп бурунгу аттарын эгидип, ажы-төлдүң угаан-медерелин чырыдарын күзээр-дир мен.

Моторк ТИРЧИН.

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 76, 79 «Шында»).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

Эрге-шөлээ чок, байларга базындырып чораан ядыы кижилерниң (люмпен пролетариаттың) антифеодалдыг революцияның шимчедикчи күжү болбушаан, биче буржуазчы революсчу бодалдарының болгаш хөделиишкиннерниң тыптып үнер чери боор турганын мадаа демдеглээр херек.

МАР-га болгаш ССРЭ-ге эртем-билиг чедип алгылаан аныяк кижилер 28 чылдан эгелээш политиктиг демиселдиң аренизынче үнүп эгелээн. Оларның аразынга кутвчулар эртем-билииниң политиктиг үзел-бодалының талазы-биле онзаланып турган. Ол дугайын 1929 чылда Тывага кээп чораан даштыкы эртемденнерниң эскергени таварылга эвес. Ол чылын КУТВ сургуулдары Седип-оол, Тока, Камова, Данык, Чинчик-оол (Киров) оларның дузазы-биле ийи австри эртемден Тывага келгеш барган. Ол ийиниң бирээзи Отто Менхен-Хелфен (бо чүүлдүң автору 1989 чылдың февраль 2-де Сан-Францискога чорааш оон биле ужуражып чугаалашкан) сөөлүнде «Азия Тыва ынче аян-чорук» деп номун бижээн. Ында мынча деп бижээн чүүлдер бар: «Сталин аттыг КУТВ 1929 чылда Тываның ажыл-агыйын база келип үезин өөренип көөр биле экспедицияны организастаан. Бо албан чери онзагай байдалдыг — ында бомба ышкаш частып болур кижилерни белеткеп турар. Чоон чуу чүвеле үреме аныяктар — якуттар, моолдар, тывалар, узбектер, бейлер, афганнар [illegible] ону доозуп алгаш, төрээн чурттарынга ээп чана бергеш, эргидеги турупкаш агаарже чаза тепсиптерин белеткенип турарлар. Сарыг шажынга чүдүп чораан ол аныяктар үш чыл өөренген соонда атеистер болу бээр, трактор-машиналарга чүдүр апаарлар. Бо магалыг оолдар боттарының чонун 21-ги чүс чылче киирер сорулгазы салып турарлар».

Тывага мээң кады келгеним беш оол бир ай дургузунда партия аппаратынга ажылдап турганнарның үштүң ийи кезиин ундуруп каапкылар, делгем ховуларга аъттарлыг шаап тургаш, 20 ажыг бода малдыг араттарның мал-маганын хавырып, хавырып алган тевелерин, хойларын, өшкүлерин күрүне малы кылып, бүдүн-бүдүн коланнарны тургузуп турарлар. Хамнарга, ламаларга удур чидии-биле демисежип турарлар. Седип-оол хам бүрүзүн «мегечи» деп санаар оон өске үнелел ында чок. Олар ламаларның эмин ижериниң орнунга арыг революсчу боор өлгени дээре деп санап чорууралар».

Барыын болгаш чөөн үзелдиглерниң демисели база ТАР-ның политиктиг удуртулгазындан феодалдыг эргелеп башкарылганы ушту дээш демиселдиң кандыг янзылыг түңнелдиг апарганын ТАРЭ-ниң дөрткү Улуг хуралынга Төп Комитетти кымнарны киирип тургаш тургузалынган бооп болур. Ачагы ТК-ның [illegible] Буяны, Чүрмит-Дажы, Седнам, Мунга, Далай-Сереп, Сереп, Саңнай, Тотпак, Буянга, Биче-оол, Чыгжит, Шагдыржап, Нацов дээш оон-даа өскелер соңгуткан.

ТАРН-ның 1929 чылдың ноябрь 10-да болган сезии Улуг хуралынга ТК-ның чиңгине секретарынга И. Шагдыржап, секретарьларынга С. Тока, А.-Т. Хемчик-оол соңгуттканнар. Төп контрольдуг комиссиязының даргазынга Куулар Саңдыкты соңгаан.

Сезии Улуг хурал соонда Буян-Бадыргы, Талха-Сурун, Нарамандаагы, Шагдыр, Сотпа, Сереп-Дамба, Саңнай-Доржу, Сонам, Соднам, Дондук дээш эргидеги удуртукчуларның өске-даа кижилерин политиктиг аренада чидип бээр берген. Күрүне аппаратын арыглап аштаанының түңнелинде А.-Т. Чүлдүм Биче Хурал Президиумунуң даргазынга, С. Чүрмит-Дажы ТАР чазааның даргазынга депшиттирген. Намның сески съездизин феодалдарны аңгы кылдыр узуткаар, хөгжүлдениң капиталистиг эвес оруунче кирер угланыышкынны алган.

Ындыг болзажок, феодалдарны эрге-чагыргадан чайлатканы-биле ТАРН-га турган барыын оппортунизм узуткаттынмаан, харын-даа чөөн хажыдыышкыннар болгаш барыын угланыышкыннар-биле ёзулуг демиселдиң эгези болган. Чөөннээр хажыдыышкыннар база барыын угланыышкын чурттуң хөгжүлдезиниң чаа байдалдарындан тыптып кээп турган.

Ынчаарга ол үеде Тывага чурттап турган орус чон-биле, ылаңгыя ол чоннуң удуртулгазы-биле тыва чоннуң аразында харылзаалар кандыг янзылыг боор турганы [illegible] сайгарып көөр апаар. Тываның чазаа болгаш намы база тыва чон-биле РСТК-ның аразында шын эвес чүүлдерниң тургустунуп кээп турарын Я. Х. Давтян 1924 чылда эскерип билгеш, чогуур черлерге медээлеп турган. Орус колонистер тыва чонну куду көрүп, чара туразында ажылдаан [illegible] шын эвес деп, ол медээлеп турган. С. Напов 1928 чылда ССРЭ-ниң Даштыкы херектер комиссариадынга болгаш Коминтернге [illegible] «РСТК күрүне иштинде тускай күрүне хевирлиг апарган» деп бижээн.

Тывага ажылдап турган чамдык совет ажылдакчыларының дугайында характеристиканы В. А. Богданов бижээш, ону Коминтернге болгаш Молотовче чорутткан. Ында мындыг одуруглар бар: ТАР-ның Сан министерствозунуң чөвүлекчизи Комиссаров — ВКП(б) кежигүнү, политика талазы-биле билиг чок, саң-хөө ажылын эки билбес, арагачы.

Мал ажылы эргелелиниң чөвүлекчизи Шепетов — коммунист, мал эмчизи, сергек көрбээн арагачы, политика талазы-биле мугулай.

Тыва төп кооптуң чөвүлекчизи Шехин — коммунист, РСФСР-ниң Центросоюзунга ажылдап чораан. Эмин эрттир турамык, тываларга чүнү-даа баш билинмирбес, ынчангаш ол чоннуң мурнунга ат-алдарын оксуураан.

Төп кооптуң гадыг чериниң эргелекчизи Накоскин коммунист, сураглыг колонист Сафьяновтуң агентизи чораан. 1928 чылда Кыдатче [illegible] шай садып кээр дээш чорутпаш, бүгү акшаның чартык кезиинге костюмнер, херээженнер хеви болгаш пудра дээн ышкаш [illegible] чүүлдер садып алгаш келген. Чөвүлекчи албанындан 1928 чылда дүжүрткен.

Тываның даштыкы банкызының директору Коган — коммунист, апрельде ажылындан дүжүрткен. Ажылынга аңгы [illegible] барымдаалаваан болгаш [illegible] фирмаларны совет акша-биле [illegible].

Садыг төлээзи Веселов — коммунист, арагалаары база [illegible].

Күрүнениң [illegible] инструктору Пышкайло [illegible] тыва чонга [illegible] ол албан дужаалга хөй тывалар ажылдап чораан болгаш политиктиг айтырыгларның [illegible].

Тывага ажылдап турган [illegible] кижилерниң ниити байдалы мындыг-дыр. Ажылдакчыларның хөй кезии ындыг хевирлиг болганда ССРЭ-ниң Тывага салдары баксырап, ону барыын үзелдиглер ажыглап турар апарган.

Орус болгаш тыва чоннуң аразында ол үеде харылзааларның кандыг янзылыг апаар чыдканын Н. В. Дреннинг Даштыкы херектер комиссариадынче чорутткан чагаазында тодаргай илереткен. «Тываның кызыгаарын эртип келгеш, Өөк суурда хонуп тур мен. Салбыр эргелекчизи Волков-биле кежээ чугаалажып тур мен. Тываларның дугайында кончуг-ла багай сөстер чугаалаар кижи-дир. «Аштап чорууp, чүттүг улус, оларның-биле чүнү кылгаан боор» дигилээр.

Эртен оон ынай чорупкаш, аъттыг чораан бир тыва кижини барааннап көрдүвүс. «Бодунуң чуртунуң ээзи дуу бар чыдыр» деп, ол меңээ кочулай аарак чугаалады. Ажыл-агыйы эргелекчизи Марченко дээрзи: «Тывалар дээрге бажында карактыг доңпактар-дыр» деп хүннүң копчуттунар кижи болду. Магазинге кирип кээрге, «Чыдыын аа тываларны чүге киирип турар чүве боор» дээн чергелиг чугааларны бо-ла дыңнап болур-дур». Бо чергелиг медээлерни ол оон соонда база дыңнадып турган.

Бо бүгү чүүлдерни өөренип көргеш, орус-тыва харылзааларны экижидери-биле ВКП(б) ТК-ның чанында партакомиссия чогуур хемчеглерни ап, Тываже чаа бурун эргелиг төлээни Н. В. Поповту чоруткан. Ооң түңнелинде тыва-орус харылзаалар экижип эгелээн.

Ындыг деткимчеге даянып алгаш, ТАРН-ның чаа удуртукчулары партия хүрээлениниң арыглаашкынын эгелээн. Ындыг арыглаашкын база-ла эмин эрттир эрте эртип турган. Ортумак хире чергелиг өг-бүлелерниң безин эргезин казып эгелээн. Чижээ, 1929 чылда Улуг-Хем районга «Аңгы демиселдиң хуралын» эрттирген. Анаа ТАРН ТК-ның чиңгине секретары С. Токаның деткимчезин алгаш, Доңгурак дээр кижиге баштаткан чөөн үзелдиглер малды сол чип тургаш эвээжедирин база ортумак шыдалдыг кижилерниң мал-маганын хавырар талазы-биле кампанияны суртаалдап эгелээн.

Юрий АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

(Уланчылыг).

1935 чыл. ТАРН ТК-ның бөлүк ажылдакчылары: херээженнер килдизиниң эргелекчизи Таня Камова, ТК-ның Президиумунуң даргазы Кол (Салчак) Тока, агитация, пропаганда килдизиниң эргелекчизи Сат (Николай) Товариштай, нам комиссиязының даргазы Ондар (Алексей) Байыр.

Тываның курархиви. Альбом № 11, чурук № 108.

Курархивтиң фотографы Очур КЫЗЫЛ-ООЛ хооладап тырттырган.

3-кү арын. 1990 ч. апрель 6.

Тыва кино: номчукчуларның саналдары

ДУЗА КАДАРЫНГА БЕЛЕН МЕН

Тыва кинолут болур дизи... [illegible] ...мурнай тыва ... шаандакы чанчылда... [illegible] Бурунгу Тываның амыдыралын билир ... хүн келген ... [illegible]

...көргүскен кино эпизодунга киржип шыдаар мен. Тыва чон шаг-шаандан бээр, сарыг шажын Тыва черге нептерээн турда-ла, черни, суг бажын, оваазы дагып чораан. Бети дээрге бүга бажын дагып чораан. Дагылга — шажынга чүдүүрү эвес-тир. ... [illegible] ... бар апарган.

Чажыргаш чорбуя. Бис кезек үеде тыва чонунуң бурунгу культуразынга хамаарышкан чүве бүрүзүн шажынга чыпшыр иткилдеп турдуу. Толаргай чижек. 1930 чылдан бээр Шагаа эрттирерин бээин шуут хоруп кааң... [illegible]

Балган КУЖУГЕТ.
Бай-Тайга району.

БОДАЛЫМ, СҮМЕМ

[illegible]

Кызыл-оол МОНГУШ.
Сүт-Хөл району.

КЫЙГЫРДЫМ

[illegible]

Сергей ИРГИТ.
Бай-Тал сумузу.

ДЕТКИВЕС АРГАМ ЧОК

[illegible]

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.
Ак-Довурак хоорай.

ЧҮНҮ ПАРЛААНЫЛ?

[illegible]

Сандуу САНДАН.

ТЫВА ДЫЛДЫ ҮНЕЛЕП...

[illegible]

Нина ОНДАР,
эмчи.
Кызыл хоорай.

СОЛУН ЭРТКЕН СПОРТ

[illegible]

Владимир БАЗЫР,
Маргылдааның секретары.

Оперетталарже чалалга

[illegible]

Сарыг-оол КУУЛАР.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«Колос», «Енисей» культура бажыңнарынга. Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг паркынга

Апрель 6—7-де. Дискотекалар. Эгелээри 19.30 шакта.

«Найырал» кинотеатрының фойезинге

Кызыл хоорайда «Шончалай» уран чурулга школазының уругларының чураан чуруктарының делгелгези. Кинотеатрның ажыл шактарында ажыттынар.

Апрель 7—8-те. «Хербис» даанга автомотоспорт талазы-биле маргылдаа. Эгелээри 11 шакта. «Востокта» автобустар доктаар черден маршрут таксилер чоруур.

Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг паркынга

Апрель 7-де. Школачылар аразынга хоорайның бирги чериниң талазы-биле кросс болур. Эгелээри 11.00 шакта.

• • •

Кызылдың автоорук техникумунуң шилчиир чорууру кубогу дээш автомотокросс талазы-биле «Хербисте» автомотокросс трассазынга апрель 7—8 хүннеринде 10 шакта маргылдаа болур.

«Востокта» автобустар **доктаар черден маршрут таксилер чоруп турар.**

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылда кырупчениң педагогика институдунуң беткередилге салбырынга өөренирин күзээннерни (абитуриентилерни) 1-ги курска дараазында тускай эртемнерге ... [illegible] ... литература (аас, бижимел-биле), төрээн дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Тыва дыл болгаш литература» ... [illegible]

Институттуң адрези: Кызыл хоорай. Ленин кудумчузу, 36, кабинет 101, телефон 2-20-36.

Телетоп — чадаг, 15 хинн. Өртээ 2 рубль 90 копеек.

... [illegible]

АЖЫЛЧЕ ЧАЛААГА

... [illegible] ... мастер, электромонтер дузалакчызының айда ортумалыы биле ажыл телевизир 240-260 рубль, керзо азугаар 200 рубль хемчээлдиг акша дузаламчызын бээр, чаңгыс бот кижилерге ниити чуртталга шөлүн тыпсыр.

Тептуң адрези: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу, бажың № 34, кабинет 2, телефон 3-27-88.

телевидение

АПРЕЛЬ 6

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

[illegible]

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

[illegible]

КЫЗЫЛДАН

[illegible]

МОСКВАДАН

[illegible] ...ния). 00.15—00.50 «Катап туругустунуп-ушкун».

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

19.00 «Сактыышкын». Сергей биле Николай Радченкелар. 19.20 «Монополия». Бичии бүдүрүлгелерниң хөгжүп сайзыраарының дугайында. 19.50 Ф. Шопен — Концерт. 20.00 Бүгүдеге спорт. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: **«Ынак Раджам»** (Индия, 2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50, **көрүлде залынга: «Ондактыг хөлелишкин»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Коргудуушкуннар» 9.00, **«Хоютку»** (2 сериялыг) 10.20, 13.00, **«Меге даңгырак»** (2 сериялыг) 15.40, 20.10, **«Бачыттыг доллар»** 18.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Серваңц делгерезин!» 14.20, **«Ак соок»** 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Угаан-бодал дуганы» (2 сериялыг) 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Бедик хан» 17.10, 19.00 (узаткан) шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
Т. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93; Киндистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-59; 3-41-03; ◆ тургузуг — 3-34-42; 3-36-73; ◆ агропромышленность — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киндизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-03; корректорлар — 3-37-11; ◆ уругурукчулер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргаза — 3-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажылы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Индекс 51741

Чагыг № 298. ТС — 00593

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 7 суббота

№ 81 (14281)

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 3 көп.

Бурунгаар хөгжүлдениң тодарадыкчызы

Тыва АССР-ниң 2005 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хурал бодунуң ажылын дүүн доосткан

Дүүн Кызылга Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хурал доозулган. Ийиги хүнде илеткелдер талазы-биле дыңнадыглар болгаш санал-оналдар уламчылаан.

Аңаа республиканың 2005 чылга чедир социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарының талазы-биле Сүмелерни хүлээп алган.

СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин түңнел сөс чугаалаан.

Бо номерде чөвүлел хуралдың материалдарының допчулалын парладывыс.

Сибирьниң даг-тывылыш комплекстериниң хөгжүлдези болгаш оларның минерал-чиг эт баазазының дугайында илеткелинге ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының геология база геофизика институдунуң килдис эргелекчизи, Э. Г. Дистанов Тываның казар байлаак шинчилээчилеринге Москваның, Ленинградтың, Новосибирскиниң, Томскиниң, Красноярскиниң эртемденнериниң, геологтарының салыышкызын демдеглевишаан, амгы үеде республиканың девискээринде кайда-кайда кандыг-кандыг казар байлактарның барын хуралдың киржикчилеринге дыңнаткан. Сөөлгү үеде алдын тывылыжының талазы-биле ажылдар элээн чорупт турарын илеткелчи дыңнаткан. Ынчалза-даа транспорт хөгжүвээнинден казар байлактарны ажыглаары, болбазырадыры берге.

Республикада геология-шинчилел ажылдарының кол-кол угланыышкыннарының дугайын Э. Г. Дистанов тода чугаалаан. Улуг-Танзектиң казар байлаан тып ажыглаар талазы-биле улуг эвес бүдүрүлгени ам ажыдып болурунуң аргазын ол сүмелээн. Чоокку үеде экология талазы-биле арыг бүдүрүлгелерни ажыдары чугула боор деп эртемден айыткан.

Республика даг-дүгүнүң, танталдың, кобальтының, флюоритиниң, хөмүр-даштың болгаш өске-даа байлактарның курлавырының талазы-биле нийти чуртта бедик көргүр черни ээлеп турар. Кызыл-Даш, Саян Улуг-Танзек, Кара-Суг, Ак-Суг, Амыл-Сыстыг-Хем амгы үеде геологтарның ажылдап турары кол-кол черлер ол.

Тываның казар байлаан шинчилээр талазы-биле моон соңгаар сорулгаларга эртемден доктаан. Улаатайда, Кызыл-Чадырда болгаш өске-даа черлерде чыдар казар байлактың курлавырын тодарадыр, алдынның кайда-кайда кайы хире хемчээлдиг барын шинчилээр дээш, ажыл-ла хөй.

ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының үлетпүр бүдүрүлгелериниң экономиказының болгаш ону организастаарының институдунуң директорунуң оралакчызы экономиктиг эртемнерниң кандидады **В. Е. Селиверстов** Сибирь девискээринде бүдүрүлгелерниң карылгалыг ажылдап турарының чылдагааныңң чамдык айтырыгларынга доктааган. Моон мурнунда пландар чүге күүсеттинмейн турганын деп айтырыгны салган. Чүге дээрге планга бүдүрүлгелерниң ажылдап турар байдалын киирбейн албайн, оларны Эвилелдиң өске девискээрлеринде бүдүрүлгелерниң ажылдап турар байдалынга деңнеп кааны, оон ыңай Сибирьде бүдүрүлгелерни колдуунда, чоннуң чугула херегледелдериниң барааннарын бүдүрер бүдүрүлгелер эвес, а бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрер база чиг эт тывар бүдүрүлгелер кылдыр специализастааны деп харыылаан. Чурттуң Европа талазында бүдүрүлгелери чиг эттиң чиик өртек-биле садып ап, оон төнчү продукциязын бүдүрүп, херглекчилерге аар өртек-биле садып, орулгаларны ап турар. Сибирь девискээринде бүдүрүлгелерниң төнчү продукт, чугула херегледелдерниң барааннарын бүдүрерниче угландырар үе келген. Өртек доктаадырының механизми сайзыраңгай эвес болганындан Сибирь девискээринде бүдүрүлгелерниң карылгалыг чоруу «чайгаар болдунар» хирелиг деп илеткелчи чугаалаан. Сибирьниң кадыг-берге бойдузунуң байдалынга өртектер тургузары бир янзы боор ужурлуг. Министерстволарның, ведомстволарның төп органнары бисте күрүне чагыын «дергиледип», бистиң орулгаларывысты хураап алырының аргаларын дилеп турар деп, ол демдеглээш, күрүне чагыындан ангыда түс чер чагыы база турар ужурлуг, бисте база ажылдаар, амыдыраар херек болгай деп чугаалаан. А орулганы улам сайзыраарынга ажыглаарының дээштиин ол демдеглээн.

Сибирь девискээринде облустар, республикаларга чаңгыс ай экономиктиг деммежилгени тургузар үели келген, чүге дээрге бистиң ажылдап, чурттап турар байдалывыс дээш, республика, область бүрүзү төп органнарның шын эвес чамдык бадылашкыннарынга удур хемчеглерни ап шыдавас деп чугаалаан. Сибирьде автономнуг республикалар, областар, крайлар девискээр аайы-биле экономиктиг деммежилгени тургузуп, күштүг социал-экономиктиг деңнелче [illegible] херек деп бодалын чугаазының төнчүзүнге ол дыңнаткан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Күрпилан даргазы **Д. С. Монгуш** республиканың улус ажыл-агыйының адырларында [illegible] бүдүрүлгезиниң ажылының бедидер талазы-биле хемчеглер дугайында илеткел кылган.

Мурнуку пландарга бодаарга, XIII беш чыл планы дыка тода болгаш ханы кылдынып турарын ол чугаалаан. Ооң бир ачызы болза сөөлгү ийи чылда социал болгаш экономиктиг хөгжүлдениң айтырыгларын тодараткан эртем-практиктиг ийи чөвүлел хурал болуп эрткен. Ынчангаш планны ёзулуг-ла үндезинниг кылдыр чогаадып турар.

Ооң соонда илеткелчи республиканың улус ажыл-агыйының чоокку чылдарда көргүзүглери кандыг болурунга доктааган. 1990 чылга бодаарга, үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 1995 чылда 23-25 хуу улгадыр. Ооң бир үндезини болза продукцияга өртектер. Ол ышкаш республиканың агроүлетпүрүнге келир беш чылда продукция бүдүрериниң хемчээли 16-19 хуу өзер. Бир кол көргүзүг — капитал салыышкыны болгай. Ол-ла үениң дургузунда ук салыышкын 50-70 хуу өзер ужурлуг.

Мурнуку чылдарда республиканың сан-хөө курлавырлары база херегледелдерин административтиг шугум-биле шиитпирлеп доктаадып турганын Д. С. Монгуш айыткан. Ол үеде эргелелдиң түс чер органнары болгаш күш-ажылчы коллективтер бүдүрүлгениң улуг орулгалыг хевирлерин шиңгээдип алырынга сонуургал чок, ол ышкаш чиг эт курлавырларын камнаарын бодавайн турган, чүге дээрге оларга улуг-ла орулга кирбейн турган.

Совет эрге-чагырганың чылдарында республиканың улус ажыл-агыйының хөгжүлдезин Д. С. Монгуш үш үе-чадага хуваап турар.

1945—1960 чылдарда социал адырның материал-техниктиг баазазы тургустунган. А 1961—1980 чылдарда ийи улуг комбинат ажыглалга кирген. Үшкү үе-чадада чаа-чаа бүдүрүлгелер — машина тудуунуң заводу, тудуг материалдарының база аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүрүлгелери болгаш өскелер-даа ажылдап эгелээн.

Бистиң үлетпүрүвүс Кызылда, Ак-Довуракта болгаш Хову-Аксында мөөннеттинген. Ол харын бир талазында эптиг, эң ылангыя транспортка таарымчалыг. Ынчалза-даа районнарда үлетпүр бүдүрүлгелери хөгжүвейн турар. Кайы-бир бүдүрүлгени каяа ажыдарда, харык чүүлдү шуптузун хынамчалыг бодап көөр херек дээрзин илеткелчи айыткан. База бир ындыг чүүлдү барымдаалаар херек, чүл дээрге бисте ажылдап турар бүдүрүлгелерниң күчүзүн долу ажыглавайн турар бис. 1989 чылда чыып эттээр демир-бетон кылыгларының күчүзүн 56 хуу, [illegible] бүдүрүлгелериниң 68, дириг материалдары бээр бүдүрүлгелерниң 75, аъш-чем үлетпүрүнүң 50-70 хуузун ажыглаан бис. Бо мындыг таварылгада ол талазы-биле чаа бүдүрүлгелерни тудуп, ажыглалга киирген херээ бар бе?

Бистиң республиканың үлетпүр продукциязының 40 хуузун эвилел болгаш эвилел-республика чагыргалыг бүдүрүлгелер берип турар, ол хиреде республика олардан хоойлу ёзугаар алза чогуур орулганы бюджетче киирип албайн турар. Мындыг чүүлдү болдурбазы-биле республиканың ниити экономиктиг механизмин тургузары чугула деп Күрпилан даргазы айыткан. Ол ышкаш бот-акшаланыышкынны чедип алырда, баштай-ла орулгалыг бүдүрүлгелерни ажыглаары эргежок чугула дээр бодалын Д. С. Монгуш илереткен.

Дараазында республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге эртемниң ролюнуң дугайында илеткелди ССРЭ-ниң ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң директору, геология-минералогия эртемнериниң доктору **В. И. Лебедев** кылган.

Республиканың улус ажыл-агыйының адырларын хөгжүдериниң талазы-биле оон удурткан турары килдис кандыг-кандыг ажылдарны кылып турарын ол чыылганнарга таныштырган. Ажыы-биле чугаалаарга, өске черлерге көргүзүп болур түңнелдиг ажылдар бар. Үлетпүрнү хөгжүдерде тускай комплекстиң схемазын мурнунда-ла ажылдап кылганын илеткелчи дыңнаткан.

(Төнчүзү 2-ги арында).

ССРЭ Президентизиниң АКШ-че аян-чоруунуң дугайында

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң АКШ-че аян-чоруу бо чылдың май 30-дан июнь 3-ке чедир болур деп дугуржулга чедип алдынган.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ КАМГАЛАЛ БОЛГАШ КҮРҮНЕНИҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК АЙТЫРЫГЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМИТЕДИНДЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Камгалал болгаш Күрүнениң айыыл чок чорук айтырыгларының талазы-биле комитединиң ажыл планынга дүүштүр ол комитеттиң хуралы В. Л. Лапыгинниң даргалааны-биле апрель 5-те Москвага болган. Совет Эвилелинге удур капиталистиг күрүнелерниң тускай албан черлериниң ажыл-чорудулгазының дугайында дыңнадыгларны хааглыг байдалга чугаалажып көрген. Бо темага хамаарыштыр дыңнадыгны ССРЭ-ниң КАК даргазының оралакчызы В. Ф. Грушко кылган. Комитет кежигүннериниң айтырыгларынга ол база харыылаан. ССРЭ-ге удур даштыкы албан черлериниң разведка ажыл-чорудулгазының чепсек-херекселдериниң делгелдезин комитет кежигүннери көрген. Чугаалажып көргениниң түңнелдерин ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеди чогуур доктаалды хүлээп алган.

СЭТА-ның корреспондентизинге А. Н. Яковлевтиң харыызы

Айтырыг. Литваның Дээди Совединиң чамдык депутаттары Силерге чораан, ол дээрге Литва-биле чугаалажыышкыннарны кылып болурунуң эгези-дир деп медегледи Литвачын массалыг информация чепсектери кылып турар апарган. Маңаа холбаштыр чүнү чугаалап болур силер?

Харыы. Кайы-бир беседачы кижи бүрүзү бодунга ажыктыг кылдыр тайылбырлаар чорук политиктиг практикага ховар эвес таварышкылаар.

Литва депутаттарының кончуг-ла дилээни ёзугаар мындыг ужуражылга болган чүве. Ол депутаттар оларны кым-даа төлээледип чорутпааның болгаш хууда ёзу-биле келгенин чугаалааш, ужуражылга «албан ёзугу эвес» шинчилиг болурун демдеглээннер. Шын чүве болза беседаның ийи талазы ажык-чажыт чок байдалга эрткени болур.

Боттуг болгаш харысалгалыг көрүүшкүн ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизиниң шиитпирлеринде, ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Литва ССР-ниң Дээди Совединге болгаш литва улуска кыйгырыгларында шуут тодаргай илереттинген дээрзин литва хөй-ниитиниң төлээлекчилеринге чугаалаттынган.

Амгы үеде ССРЭ-ниң Дээди Соведи Совет Эвилелиниң Конституциязында көрдүнгениниң ёзугаар эвилелдешкен республиканың ССРЭ-ден үнүп чорууру-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээриниң чурумунуң дугайында Хоойлуну хүлээп алган. Эвилел кервээниниң айтырыгларын чугаалажып көрүп, экономиктиг болгаш политиктиг талаларга республикаларның бот-тускайлаң чоруун доктаадып тургузар талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп турар. Ындыг байдалдарда болуушкуннарны аажок дүргедедиринче чүткүлдүг консультацияларны болгаш чугаалажыышкыннарны кылырындан ойталааны ол дээрден өскээр чугаалап болбас. Болуушкуннарны бодунуу-биле канчаар-даа тайылбырлап тургаш, хөделиишкиннерни ындыг янзылыг дүргедедиринче чүткүл ооң түңнелдери бүгү республикаларның эрге-ажыктарынга, литва улустуң эрге-ажыктарынга дүгжүп болур анаа конституцчу чорудулгаларны боттуу-биле чорударынга шаптыктаар дээн угланыышкын болур дээрзин билдинип кээр.

Сонуургалдыг боор турар бүгү айтырыгларга хамаарыштыр чугаалажыышкынны март 10-га чедир тургустунуп келген турган байдалдың үндезининге боор болуру Литваның хөй-ниити ажылдакчыларынга тайылбырлаттынган. Март 10-ну соонда боор эгелээн болуушкуннар херек кырында эде тургустунуушкунга, оон иштинде Литваның база, удур чуртта ниитизи-биле боор турар [illegible] удур угланган дээрзин онзалап демдеглеттинген.

Литваның девискээринде Совет Армияга удур кылып турар янзы-бүрү медеглелдер болгаш хөделиишкиннер бети дээрге-ле меңү-шынар чок чорук-тур дээрзин беседа үезинде демдеглеттинген, чүге дээрге бистиң албан хүлээлгезин күүседип, чурттуң камгалалының чугула сорулгаларын шиитпирлеп турар кижилерге удурланган чүүлдер-дир.

Беседа дооступ турда, литва депутаттар чугааның «хууда байдалдыг боорун» база катап демдеглээш, тургустунуп келген байдалдан уштунуп алыры-биле кандыг янзылыг хемчеглерни ап болурун бодап көөр дээн күзелин илереткеннер.

ЧҮГЕ КАТАП ТАЛОННАЙ БЕРГЕНИЛ?

Марттың сөөлгү хүннеринде Кызылдың аъш-чем магазиннериниң делгиирлеринден ак-саржаг читкен. Редакцияларже, хоорүүскомче улус телефоннааш туруп берген. Оон ангыда чигирни, шайны, эътти, харын мыраныы арага аймаан бир кижиге онааштыр садарының нормазын безин кызырар деп чугаа тараан. Маңаа холбаштыр бистиң корреспондентивис Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. ПАРУНИНДЕН чамдык айтырыгларны сонуургаан. Ооң тайылбырын адаанда парладывыс;

— Херектиң ужуру чүл дээрге, шимчээн-ле, эрткен средада республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга ак-саржагны хостуг садарын соксаткаш, айда-ла бир кижиге 300 граммны талоннап бээриниң дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ол дээрге аргажоктуң кырындан түр хемчег-дир. Амгы үеде республикада сүт бүдүрүлгези херегледелдеп эвээш. Ынчангаш РСФСР-ниң курлавыр фондузунга немей чылдыңна биске 850 тонна саржагны үндүрүп берип турар. Бо чылын ол саржагны ийиги кварталда ап эгелээр бис. Эрткен чылдан база элээн курлавыр арткан турган. Ынчангаш берген курлавыр келгиже, амдызында ажырбас боор деп бодаан бис. Ынчалза-даа январьда чонуң саржаг садып алыры дыка көвүдээн, февральда оон-даа дам барган. Марттың бирги чартыында байдал ол-ла хевээр болган. Хоорайның аъш-чем магазиннери хүнде 1-1,2 тоннаны садып турган болза, оон 2 тонна, харын оон-даа көвүдээн. Саян артындан келген улус хөй саржагны садып алганы база бар. Чоокта чаа Кызылга фестиваль база эрткен болгай.

Саржагны талон-биле садарын соксадырын күзүп көөр бис. Чайын солуп каап тар дээрге, туристер, аржаанчап база шелээлеп, хөй улус кээр апаар болгай. Июнь айдан эгелеп, бир кижиге онаапшыр 500 граммны сада бээр чадавас бис. Саржагны хостуг садарының дугайында амдызында чугаалаары эрте.

А чигирни, шайны база эъттен кылган продуктуларны садарының нормаларын кызырап апаар дээр дугайында тараан чугаа кандыг-даа үндезин чок. Бо продуктулар-биле чонну норма ёзугаар хандырар талазы-биле Садыг министерствозу, Респотребсоюз-даа четчир курлавырлыг.

В. А. Парунинниң тайылбырын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. А. МЕЛЬНИКОВ мындаар немээн:

— Аъш-чем хандырылгазының талазы-биле тыптып келген чугааларның бир үндезини болза бо кыжын малдың нийти байдалы чамдык районнарга арай берге боор турары-биле база холбаашкан. Сүт саалдазы эвээжээн. Малдың немелде деңзизи кудулаан. Ынчалза-даа эът болгаш эъттен кылган продуктуларны бир кижиге садарының нормазын 2 килограммдан кудулатпас деп шиитпирлээн бис. Чоокку үеде сметананы, хоюг сүттү (сливканы) садарын арбыдадыр. Болбаазырадыр база магазиннерге киирер эътти таарыштыр хуваар апаар.

Арага аймаан садарынга хамаарыштыр айтырыгга В. А. ПАРУНИННИҢ харыызы мындыг:

— Араганың үзүктели бээрин болдурбазы-биле Садыг министерствозунга база Респотребсоюзка айтыышкынны берген бис. Чоокку айларда ындыг айтырыг турбас апаар.

НОМ КЫЛДЫР ПАРЛААН

1990 чылдың март 27-де М. С. Горбачевтуң ССРЭ-ниң Президент чөвүлелинге чугаазын «Шиитпирлиг чаартылгаларның оруу-биле» деп эгелиг ном кылдыр парлаан.

Номну Политиктиг ном үндүрер чер белеткээн болгаш «Кызыл пролетарий» типографияга парлаан.

(СЭТА).

УДУРТУКЧУЛАРНЫ ТОМУЙЛААРЫНЫҢ ЧАА ЧУРУМУ

«Бүдүрүлгениң удуртукчузун болгаш өске-даа албан-дужаалдыг кижилерни томуйлаарының база хостаарының дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Соведиңге чугаалажып көөр кылдыр ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели белеткээн болгаш киирген. Ажыл-агый хөгжүлдезиниң сөөлгү чылдарында чедип алдынган дуржулгазын барымдаалап көрбүшаан, бодунуң бүдүрүлгезин башкарар талазы-биле өнчү эдилекчизиниң эргезин боттандырар дугайында айтырыгны шиитпирлээр сорулга ол документиде салдынган.

«ССРЭ-де өнчү дугайында» Хоойлуда доктааттынган өнчүнүң хөй янзы хевирлиин барымдаалавышаан, чазактың саналдаан төлевилелинде өнчүнүң хевир бүрүзүнге хамаарыштыр чаа чурумну — удуртукчуну томуйлаары, соңгууру азы кереэ ёзугаар ону хөлезилеп алыры көрдүнүп турар. Бир талазында өнчү эдилекчизиниң экономиктиг эргелерин чугаа чокка сагыырын хандырар, өске талазында — бөлүглешкен болгаш түс черниң кызыы эрге-ажыын хараар чоруктан, эргелел башкарылганың янзы-бүрү органнарының ыйыышкынындан удуртукчуларны камгалаар ындыг системаны тургузар дугайында чугаа болуп турар. Ажыл-агый чорудулгазының түңнелдери дээш удуртукчуларның хууда харысалгазын ындыг система бедидер.

Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) бүгү хевирлеринге хамаарыштыр удуртукчуларны күрүне эргелелиниң бүрүн эргелиг органнары томуйлаарын база хостаарын Хоойлу төлевилелинде айыткан. Арендалыг бүдүрүлгениң удуртукчузун күш-ажылчы коллектив соңгуур азы томуйлаар, кереэ ёзугаар хүлээп алыр болгаш албан-дужаалындан хостаар. Өнчүнүң өске хевирлериниң бүдүрүлгелеринге хамаарыштыр удуртукчуларны томуйлаарының болгаш хостаарының чогуур чурумун Хоойлу төлевилелинде көрдүнген.

«Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында» Хоойлуга өскерилгелерни киирерин болгаш удуртукчуларның соңгулдалыг болурунуң дугайында чүүлдү күш чок болдурарын саналдап турар. ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлужудулга үндезиннеринге чогуур эдилгелер база киирген турупт болур.

Өнчүнүң бүгү хевирлерин хөгжүдерин дүргедедиринче, ажыл-агый инициативазын болгаш тывынгыр-кылынгыр чорукту калбартырынче, бүдүрүлгениң, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче, ажыл-агый чорудулгазының ажыктыын бедидеринче чаа Хоойлу төлевилели угланган.

(СЭТА).

ТАНЫЖЫҢАР; хоорүүскомнуң чаа даргазы

Бистиң интервьювус

Улус депутаттарының хоорай Совединиң чаа чыышкының чоокта чаа болуп эрткен сессиязынга Шагаан-Арыг хоорүүскомунуң даргазынга Мерген Кыргысович Анай-оол соңгуткан. Район төвүнүң төөгүзүнде хоорай чагыргазының эң аныяк даргазы-биле «Шынның» корр. Кодур-оол Оюн ужурашкаш, аңаа элээн каш айтырыг салган. Оларның аразынга болган чугааны моон адаанда парладывыс.

— Тываның улуг хоорайларының бирээзи Шагаан-Арыгның хоорүүскомунуң даргазы апарган-дыр силер, Мерген Кыргысович. Ол дээш байыр чедирип тур бис. Ынчалза-даа чурттакчылар биеэги чаңы-биле силерниң-биле кожа ажыкте орар Сергей Федорович Киреевче оочурлап алган турарын эскердим. Ону чүү деп билирил?

— Чоокта болган сессияның соонда, хоорай эрге-чагыргазының структуразы өскерилген. Ам Сергей Киреев болза улус депутаттарының Совединиң даргазы эрге-дужаалдыг. Мен оон оралакчызы [illegible], хоорүүскомда даргазы апардым. Екатерина Хаян база Совет даргазының оралакчызы болду. Ынчангаш Советтиң даргазы ниити удуртулганы чорудупушаан, депутаттар-биле ажылды холга алыр. Бажың-балгат үлелгезиниң айтырыы чоорту меңээ келир. Моон мурнунда хоорүүском шиитпирни боду хүлээп албышаан, боду күүсетпишаан, боду контрольдавышаан турган болза, ам шиитпирни Совет хүлээп алырга, ооң күүселдезин күүском хандырар. Бот-башкарылганың чамдык хевирлери ам-даа сайзыраңгайжыыр апаар. Ынчаарга бажың-балгат айтырыышкын талазы-биле кайы дарганың эзинче оочурлаарын чон ам-даа билбейн турар-дыр. Оон-биле кадыг кижилерни менче киирип дең чалаарынче далашпайн тур мен. Чоокку үелерде ажылдың үг-шиин тыва бергеш, улус чонумну хүлээп ап эгелээр мен.

— Силерниң хоорүүскомда дарга апарганыңарга кижилерниң хамаарылгазы кандыг боор-дур?

— Оларның кол нуруузу ам-даа байыр чедирип тур. Ынчалза-даа ийи-чаңгыс адааргаачал кижилер база бар боор-дур, ол дугайын чугаалавайн барбас аргам чок. Хоорүүском даргазының олудунче адак соонда үш кижи кордап артывыс — Данзын-оол, Никитин болгаш мен. Ооң соонда Никитин Советтиң даргазы орус эш болганда, күүском даргазы тыва кижи болзун дээш бодунуң кандидатуразын дүжүрүп каапты. Депутаттарның кол нуруузу мени дээш бадылап каапкаңда безин дужуп баарын сүмелеп турганнар база турган болдур ийин. Эпчок-ла боор чорду. Дужуп бербээн мен.

— Ам хууда айтырыгларже кирипттээли. Төрүттүнген оран-чуртуңар кайы чүкте чүвел, Мерген Кыргысович? Харыңар чежел, өг-бүлелиг, урут-дарыглыг силер бе?

— 1962 чылда бо-ла районнуң Ийи-Тал суурга башкылар өг-бүлезинге төрүттүнген мен. Өөм ишти Вера Ховалыговна удавас Красноярскиниң эмчи институдун терапевт боол доозуп кээр. Оглувус Белек, 5 харлыг.

— Чамдык даргаларны көөрге, арып-бажып кезээде шыңгыыраддып алган, ботталын дириг бурганнар ышкаш кылдыр ап чоруур боор чорду. Хоорай чагыргазының даргазы апаргаш, аңаа бо дүүн кижи шынарыңарны чоорту оскуна бербес силер бе? Хууда сонуургалдарыңар чүл?

— Мен ындыг апарзымза, чон дораан мени дүжүр бадылап каап тар ыйнаан. Дарга кижи чон-биле эдегек эвилээ болур болза, оон ажылдаарынга-даа эптиг, чиик деп бодаар мен. Шыдыраалаарынга кончуг ынак мен. Бо талазы-биле бирги разрядтыг кижи болгай мен. Районнуң шыдыраа федерациязының даргазының оралакчызы болганымда, ол спортту сайзырангайжыдарынга үлүүмнү киириштирер мен. Литературага хандыкшылдыымны база демдеглеп каайн. «Шын» солунга мээң кыска рассказтарым база парлаттынган чүве. Шүлүк бижиирин база оралдажып келдим.

— Ам катап ажыл-херектерже эглиили. Тываның цемент заводунуң дирекциязынга ажылдап турган болдуңар. Заводка ажылдаарынга белеткениип, Красноярскиниң цемзаводунга чыл ажыр стажировкаладыңар. Удуртуп башкарар апаар хоорайыңарның быктында туттунуп турар цемент заводунга хамаарылгаңар кандыгыл?

— Хоорай Совединиң сессиязы болуп турда, Москвада чедир билет кармаңымга турду. Мени туттуна бээр заводтуң удуртукчузу кылдыр 1 ай дургузунда өөредип чорудуп турганы ол. Мээн заводка хамаарылгам үстүнде фактылардан илдең апарган боор. Тываның цемент заводунуң ачызында бистиң Шагаан-Арыг хоорайывыста уругдар садиги, чурттаалга бажыңнары туттунуп турарын чугаалап каайн. Ол-ла заводтуң акшазы-биле школа тудуу база эгелээр. Хоорайның сайзыралынга заводтуң ачы-дузазы дыка улуг ышкажыл. Красноярскиниң цемент заводунуң удуртулгазы мени бир катап Жигулевск хоорайже бир ай дургузунда сургакчыладып чорудкан. Анаа чүнү көрген деп мен? Цемент бүдүрүлгезин Самарская Лука деп бойдус заповедниктиниң камгалалдыг девискээринде тургускан чорду. Тываның асбестиниң аңаа четкенин база көрдүм. Асбест биле цементти сугга хоюткаш, шифер кылып турганын база сонуургадым. Цемент бүдүрүлгезиниң оларга хора чедирип турарының дугайын Жигулевск хоорайның чаңгыс-даа чурттакчызы меңээ хомудаваан эвеспе. Ынчангаш бүгү чүве заводту канчаар тударындан болгаш ажыглаарындан хамааржыр ышкажыл. Меңээ бүзүреп көрүңер, мен төрээн чуртумга, төрел чонумга дайзын эвесле болгай мен, ынчангаш завод тудуунда багай чүве черле чок деп бодаар мен.

— Хоорайда бажың айтырыы нарын болгай. Силерниң дарга апаргаш, оран-савазыраан чонга дарый үлеп бериптер бажыңнарыңар чок...

— Мен бодаарымга, колла чүве бажыңнарның баргоргунда эвес, а бажың-балгат үлелгезиниң чөптүг, ажык-чарлыг чорударында ийин. Оон ангыда [illegible] биле бажың ап турар кижилер-биле шыңгыы турар херек. Чаңгыс-ла чүүлдү киирейн. Эмнелге улуг ажык специалист чүве дээш Мижит деп кижиге үш өрээл бажың берипкен. Ол Мижит дээрзи кырган ада-иелиг мен деп шынзылга бижик эккелген болган. Ол мегени район күүсеком даргазы Бадарчы Седей туткан. Чүл дээрге Мижиттиң ада-иези Торгалыг суурда ам-даа кан-кадык ажылдап чоруп турар болган. Бо ышкаш аргалар ажыглаар чоруктарны болдурбас болзувусса, шынап-ла оран-савазыраан кижилерниң саны амгызындан эвээш турар апаар. Хоорайда хостадып турар бажыңнарны база шыңгыы учетка алыр бис. Оон ангыда хоорай чурттакчыларындан мындыг дилээм бар. Чаа Шагаан-Арыг хоорайны туттуруп алдывыс, база бир ындыг хоорайны биске кым-даа тудуп бербес. Маңаа чурттап орар бажыңнарывысты [illegible] камныңар [illegible].

— Дагдыныг алган берге ажылыңарга харысалгалыг болуп, чонуңарга телептиг бараан болурунарны номчукчуларның өмүнээзинден күзедим, Мерген Кыргысович.

Бурунгаар хөгжүлдениң тодарадыкчызы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Амгы үеде килдис хөмүр[illegible] таа[illegible] белеткээриниң ба[illegible] ажылдар [illegible] кандыг ажылдарны чор[illegible] турарын чугаалаан. Оон соонда килдистиң ажылында [illegible] болгулерге ол тода доктаазан. Эң ылангыя бааза ажнок багай. Чамдык лабораторияларны дерип кылып алгаш, ону билдилиг ажыглаар арга чок. Улуг-улуг өөредилге черлериниң доозукчулары кээрге-даа, бааза бага-ындан база чуртталга бажыннары чединмезинден [illegible] Сибирь салбырының килдисче ажы ша-херекгиин берзе-даа, чуртталга бажыныи тудар организация чок. Амгы үеде килдиске он ажыг мерге-жилдиң специалистери херек дээрзин В. И. Лебедев санап тургаш дыңнаткан. Тывага моон соңгаар эртем [illegible] катбартырынын, янзы-бүрү институттарны, харын-даа университетти ажыдары эргежок чугула [illegible].

Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарда ынаыт кижилерниң саны хөй. Эрткен чылын школа дооскан оолдар, кыстарның 38 хуузу ажыл[illegible] Профессионал-техниктиг училище доозаан[illegible] № 8 профтехучилищениң 119 [illegible] чүгле 27 кижи ол хорайның тудугларында ажылдап арткан.

Назы четкен[illegible]-биле ажыл [illegible] болгаш комиссияларның учёдунда турар элээди уруглар, оолдарны күш-ажылга хаара тудары бер[illegible] СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылдың февраль 2-де хүлээп алганы доктаалын ёзугаар бүдүрүлгелер болгаш организацияларда ажылчын турушттарының 0,5—10 хуузу элээди назылыглаарга кирлавырлаттынган турар ужурлуг. Ук доктаалдың бо негелдезин амга чедир бүдүрүлгелерде күүсетпейн турар. Бир эвес элээди оолдар, уруглар ажылдап турар бүдүрүлгелер, организациялар бар болза, олар[illegible]

[illegible]

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парушин, дараазында беш чыл[illegible] акша-төгерикти [illegible] доктаазын эгелээн. [illegible]

«Тыва АССР-ниң күш-ажылчы курлавырларын [illegible]» Министрлер [illegible] оралакчызы К. А. Маспык-оол [illegible]

Республиканың школаларынга, уруглар албан черлеринге база профтехучилищелеринге чоокку үеде чеже хире олуттуг объектилерни тудары негеттинип турарын Н. С. Конгар допчулап чугаалаан. Ол мышааш районнар төптеринге пионерлер бажыңнарын, аныяк туристер, натуралистер, техниктер станцияларын тудары эргежок чугула боол турар. Министр оон аңгыда интернаттарда, кадрлар белеткээринде [illegible] доктааган.

Республиканың [illegible] Х. Д. Монгуш [illegible] 2005 [illegible]

ЧУРУКТА: хуралдың киржикчилери чапсар үезинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Ак-Довурактың хоорайга [illegible] Д. М. Свизельский чугаалаан. Ынчангаш аңаа ыр[illegible] бажыңнын тудары база аргажок негеттинип келген. Бергедеп турар чүүл болза, аңаа акша-херекси чок, чедишпес.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың кол инженери оон аңгыда экология айтырыынга доктааган. Бо талазы-биле чамдык айтырыгларны шииткирлеп турар, ооң ачызында хоорайның агаарынче хоралыг бүдүмелдерни үндүр октаары [illegible] Бо бүгү айтырыгларны [illegible] шиитпирлээри негеттинип турар.

ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң эртем [illegible], география эртемнериниң кандидады К. О. Шактаржык республиканың [illegible]

[illegible] А ол хиреде [illegible] анаа херек, маңаа херек деп чарлап каан чоруур. Мергежилдиг ажылчыннарны белеткевейн турар-дыр бис. Кижи дораан-на барып шыырак ажылчын болу бербес-ле болгай.

Черле хамык ажылды ты[illegible] Биске нефть [illegible]

[illegible] кандидады К. А. Бичелдей бодунуң чугаазынга [illegible]

Тыва кижиниң күш-ажылы, аажызы, чаңчылдары мал, чер ажылы, аңнаашкын-биле холбашкан. Амыдырал медерелди тодарадыр деп өөредиг бар. Аңчылар болза кажан аңнаарын, бойдуска кожажа чедирбезин ыяап-ла сагып чораан. [illegible]

Дараазында Тывада комплекстиг килдисте лаборатория эргелекчизи Н. М. Коновалов санал берген. Тываның хөмүр-дажы одаар[illegible] хөө чок болдурар дээш, килдис кандыг-кандыг ажылдарны чорудуп турарын ол чөвүлел хуралдың киржикчилеринге таныштырган.

Тывада комплекстиг килдистиң эртем ажылдакчылары М. Н. Коновалов, кооператор А. С. Шумов, машина [illegible] директору А. Н. Тимонин [illegible] эртем-практиктиг хурагга чугаалажып турган айтырыгларга хамаарыштыр [illegible]

2005 чылга чедир республиканың социал-экономиктиг [illegible]

[illegible]

АДЫН СЫКПАС

Мугур-Шегетейниң Эмге-Алаа деп черде кыштаг[illegible] «Чүстү-малчын звено» [illegible] Мөңгүн-Тайга кожууну [illegible]

Үш кижи дээмин — өг-бүлениң эжеринден аңгыда олар[illegible] 66 харлыг пенсионер Бак-Кара Иргит-тир.

Малчын кижиниң ажылга [illegible]

Уруг дуңмаарда чылыг суг база бар.

Хөй кажаазының иштинче кире бээримге, ында [illegible] Хураганнар[illegible] Кежээ черде салган аргыда, арыг тас черде тел каан кужур база бар, мал туралааны чылгаар.

[illegible] Мыйыр-оол Иргитович [illegible] Кара-Хөл Лама[illegible] республиканың «Чүстү-малчын звено» клувунуң [illegible]

[illegible] ажыл-ла кижилерни [illegible]

Амгы кыштаглаашкын [illegible]

— Чогум кыш аяа болду. Февральда хары соок [illegible] Мыйыр-оол Иргитович [illegible]

Бо чылын 100 хойдан их хире хураганны, бир хойдан 1,5 кг. дүктү [illegible] 10 тонна сиген белеткеп [illegible]

[illegible] Хураган адаанга төрүр 15 тонна [illegible] 8 тонна сигенни боттарының күжү-биле белеткеп алган турган. Эртен чылда ол [illegible] чемненир болган [illegible] эки баш мыйы-биле [illegible]

Мугур Тайганың чемпион [illegible] Мугур-Шегетейниң [illegible]

Успун-Доржу ИРГИТ.

Партком болгаш кижизидилге ажылы

2. ЧИИК СЕТКИЛ-БИЛЕ ЧАРЛЫРГА БОЛУР БЕ?

«Тыва кобальт» комбинаттың партком турарынга... [illegible] ...бо чылдың эгезинден тура 37 кижи четкен.

[illegible]

Айтык ХОВАЛЫГ.
(«Шынның» тускай корр.).

Кадыкшылдың делегей хүнү

Кадыкшылдың делегей хүнү бо чылдың «Чер-делегейивис — бистиң кадыкшылывыс», «Кедизин бодаар — түс черге хөделир» деп девиз-биле эртип турар. Амгы үеде бистиң чуртта экологтуг байдал дүвүренчиг. 30 миллион ажыт чурттакчылыг 104 хоорайда агаарның хирленгенин көрдүнген туруп болур нормазындан 10 ажыг катап ковудээн. Суг курлавырларының — үштүн бирн гезин арыг-шевер экологтуг нормага дүүшпес. 600 хоорайда ажыглаттынган сугларның арыглаарын чедир хандырбайн турар.

Эрткен 1989 чылдың 9 айларында РСФСР-де 5 муң ажыг бүдүрүлге (27 хуузу) агаар хирлендирер хоралыг артынчыларны ылгаарын (үндүрерин) көрүдетнсн.

БОЙДУС—КАДЫКШЫЛДЫҢ БИР ҮНДЕЗИНИ

Амгы делегейде экологтуг байдал эң чидиг айтырыг... [illegible]

Чимба ООРЖАК.

БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ ШИЛЧИИР

Чуганың утказы: эрге-чагырганы — Советтерге

«Бүгү эрге-чагырганы — Советтерге!»... [illegible]

Айтырыгга хамаарыштыр хууда бодалдарым ындыг-дыр. Бо чүүлде киирген ол бодалдарга хамаарыштыр боттарының санал-оналын номчукчулар Советтер ажылдакчылары, чаа соңгуттурган улус депутаттары солун дамчыштыр солтур боор дээрзинче ынаныл олур мен.

Аракчаа КУУЛАР.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

ДЫШТАНЫКЧЫЛАРГА ТААРЫМЧАЛЫГ

«Серебрянка» профилакторийге шелээмде эмнедип, дыштанып турдум. Анаа эмнедип турган эскергеним чамдык эки чүүлдерни мааа бижикседим.

— Культура - массалыг ажылдар чорудар кижиниң ... амдызында көрдүнмээн. Композитор Бюрбе Саая-биле дугуржуп алдывыс. Кылып чорудар ажыл планы тургустунган. Дыштаныкчыларга солун концерттер организастаттынып турар. Лекциялар-даа болгулаан. Кежээлерде чаа ырлар, танцылар-даа өөредип бергилээр — деп, «Серебрянка» улуг эмчи Бичел Шомбуловна Бу... чугаалады.

Шынап-ла, дыштаныкчылар чүгле эмнелири-биле кызыгаарланмайн, хостуг үеле-ривиете чалгаараар хире эвес турдувус. «Высоцкий — артист, ыраажы, композитор» деп темага лекцияны Н. Г. Черноусованың «Хүрээниң хөгжүм херексели» деп көргүзүглүг лекцияны Аллан ... М. Х. ... номчаан дыңналы. ... «Тываларның хөгжүм фольклору» деп лекцияны номчааш, С. М. Бюрбе бодунуң концертин удаштыр көргүскенин сонуургадывыс.

Анаа келген дыштаныкчыларның эмнелге ... арасында ... боттарының чогаадыкчы талантызын көргүскен концерттер база болгулап турду. Игилге, демир-хомуска сонаа бээрге, таалап дыңнаар бис. Хоочун башкы Нина Леонтьевна Тарасенконуң үндүрген хана солунун дыка сонуургадывыс. Кижилерниң кичээнгейин хаара туда бээр кылдыр каастап, тывынгыр сөстер-биле бижип турганы кылганы бир янзы.

Бир онзалаар чүве — ... хандыр... Бо талазы-биле дыштаныкчылардан хомудалдар ... Бар-ла ... дыштаныкчыларга белеткеп турарын эскердивис.

Роза БАЛДАН
Кызыл хоорай.

ПАЙЫРАЛДЫҢ ИЗИ

Лопсон ТАПХАЕВ,
бурят чогаалчы.

Ээрем сугнуң дүвүн ээлеп чыдар дашты
Эрткен чылдар хоюглайдыр чанып каалтар.
Дээрде шашкан бедик сыннар сүвүр бажын
Дембээредир дүшкен чаңнык сүртедиптер.

Кадыр дагдан чутлуп баткан чалым-хая
Хады эрткен үе-шагны угаадыптар.
Сугда даштар, черде даштар ылгаттынмас, —
Чурттаганың шапкын агыы чүлгээнзиг боор.

Чергелешкен сүвүр даглар көргенимде,
Четтиннипкен эжим-өөрүм сактып кээр мен.
Эрткен өйлүг диргизиптер хувулгаан күш
Элеп читпес пайыралдың буяны-дыр.

Орузудан Моңгуш КЕНИН-ЛОПСАН очулдурган.

БАЗА БИР ЧАС

Ак-көк торгу тонун кеткеш,
Амыдыралды солчуп келген
Частың айын чаннап кээрге,
Сагыш-сеткил хөлзээр
чүзүл?
Узун кыштаан хову шөлдер
Аңнар хевин ушгуптарга,
Үнчүла дег хемчигештер
Аас ырын ырлаар чүзүл?
Улуг үүле кылган чоннуң
Үрең ижин магадаан дег,
Авай хааатар салбаан
дамчып,
Айлаң куштуң эдер чүзүл?
Улуг-Хемниң баскылаштыр
Шуужуп баткан дошгары
дег,
Уяң чүрээм ханызынга
Шуурган, дүвү дойлур
чүзүл?
База бир час намдарымга
Балеттынмас исти базып,
Сагыжымны сеймаарадыр
Частып үнүп келир чүзүл?

Сарыг-оол КУУЛАР.

Ыры сагыш-сеткилди сергедир. «Ыры чокта чурттал-гаң чок» деп ырлажып турар бис. Ыраажылар бисте база эвээш. Чоокта чаа Сибирьниң национал театрларының фестивалының доозулганынга таракааткан каттышкан концертке ырының болгаш танцының «Саян» ансамблиниң артистери база киришкен. Аңаа ук ансамбльдиң артизи Титов Санчат уяранчыг, дыңнаксанчыг, таалаңчыг чиңге үнү-биле тыва улустуң «Көшкүн арат» деп ырызын бадырыптарга, залга адыш часкаашкыны диңмирееп, катап ырлаарын көрүкчүлер дилеп турдулар. Ол дээрге аныяк ыраажының чогаадыкчы улуг чедиишкини-дир.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ
фотозу.

ҮШ ПАРОДИЯ

Бистиң профессионал-даа бот-тывынгыр-даа артистерниң [illegible] оюн-тоглаазында тыва пародия шуут чок боор-[illegible]. Кайы-бир чалаң чогаал-[illegible] шала хоюоеткеш, [illegible] иныг кыжырыгны [illegible]-хогиү чогаадыры [illegible] элда бар четпестер-[illegible] талаарынга дузалаар [illegible].

Бүгү-эвилелдиң бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң 1963 чылдагы (Москвага) дөрт тыва лауреаттың бирээзи (өөрүм Сат Манчакай, Моңгуш Дырышпан, Каадыр-оол Бегзи) болганымдан аныяк артистер өттүнүп алзын дээш үш биче пародияны чогаадырын шенедим.

I. Василий Лебедев-Кумачының «Төрээн чурт дугайында» ырызының кожамыын ёзугаар:

Эргип четпес арга, хову, хемниг
Өскен-төрээн чуртум дег делгем
Экология эмин эрттир бурраан
Өске ындыг чуртту билбес мен

II. Тыва кожамыктарның аялгызын ёзугаар.

Эмин эрттир челер кулун
Эрзин, Тестиң доралазы.
Эмин эрттир аңы төнген
Эрзин, Тестиң ховулары.

III. Степан Сарыг-оолдуу-биле:

Шынаа, шөлде чашпан, чылгылары төнген.
Чыраа мяжын кам чок кыргып хыдаан, дээн-дээн.
Чыжы торгу хевин уштуп октаан.
Чыргаа турар чорааар бистиң Тыва, дээн-дээн.

Саадый БАДАА

БАШТАЙГЫ ЫНАКШЫЛЫМ

(Ангелина дугайында сактыышкын)

Тывалаар орус, хакас, корей кижилер Шаачда кырган-ачам сугга чыжын-даа чайын-даа бо-ла чедип келир. Орустар, хакастар ынчаарда Белдир-Кежиинге, Арыг-Үзүүнге, Шагаан-Арыгга, Торгалыгга, Чаа-Хөл суурга коданында чурттап чораан. Хакастарны Ак-Тургунуң араттары ынчан «татарлар» деп сөгле адап турганнар.

Каңаа орустар, хакастар кырган-ачам сугга келгенде Сайын-Хөө аңнатпын [illegible] адазының ады ол [illegible] — «Кара-Бошкак») өөрүшкүзү аажок апаар, ол хирде орустай албас. Тывалаар оон өөрүүштери — Маңнылай (Василий) биле Ийиттер (Игорь).

Он алды хар ажып, он чеди чоокшулап чораш, чөдүрүп, думчуум хааларып, өпкем аарый берген мен. Кызылдың тиилографилиинга өрүүлүп аарыдан турган Бегзи даайым өкпези аараш, часкаар кыжын чанып келген, чайын чок апарган. Ынчангаш «Дүгержааның база өкпези аарый бээр-гел-дир» деп, төрелдерим дүвүреп эгелээн. Ынчалза-жок чедүре бергенимниң чылдагааны херек кылынында өске: Баржак тайгазынга аңнап чораш, ол-чаъска таваржып, сооктап алыскан мен.

Сүгдүр даайымның оглу Сумбаа акым мени Арыг-Үзүүнде кижи эмнелгезинге эдертип келген. Мохова деп тывалаар хакас эмчи кыс аарыг кижилерни эвилен хүлээп ап, эмнеп, чонуң макталын ап, хүндүткелин эдилеп турарын ооң мурнунда дыңнаан мен. Шынап-ла, тывалаары аажок, дендии чараш, чаптанчыг кыс болду. Арнында сек пилдерлиг, хоюг карактарлыг, хүлүмзүрүүрге чаактарының сыртылаашт[illegible] чаражы кончуг кылдыр көстүп келир.

— Чүү дугайлыг чор силер, оолдар?

— Өкпем аарый берген, ынчангаш келдим, эмчи — деп харыыладым.

— Өкпең аарый бергенин канчап билир сен?

Чүү деп харыылаарын тыппайн барган мен. Эмчи чүгле хүлүмзүрүп [illegible] Мени ол шинчип шагла болду. Адактың сөөлүнде мынча диди:

— Өкпе аараан шинчи чок-тур. Ынчалзажок шын [illegible] аараан-дыр сен, бо эм[illegible] чеди хонукта ижиң, чедип кел. Чедүрүң читпес болза, ооң бетинде келир сен.

Эмчи мыс ынча дээш, [illegible] хүлүмзүрүптерге, [illegible] изиш, чүрээм шимирт дээн.

Үш хонук эрткенде, чөдүрүп читкен. Дерт хонганда эмчиге катап келдим. Ангелина эмчи бактай «градус» берди. Ону меңден дедир алгаш, карактары хоюг апарган көрүп тур, хүлүмзүрүп-даа. Карактарының сан дерт кара кирбиктери ынай-бээр маңнажып турган ышкаш. «Үжен алды, сен... Ажырбас» — диди.

Ооң сөөлүнде Ангелинаны көрүксээш Арыг-Үзүүнге үргүлчү келир, оон-биле чоорту таныжып, чоокшулажы берген мен. Бир дыштаныр хүнде клубка «дириг-чурук» көрген бис. Ол кежээ аңаа танцы болган. Орус, хакас, тыва оолдар, кыстар эмгежок. Оларның аразында дертен хар чоокшулай берген трактористер база бар. Кежегелиг оолу Сумба даайым оларның аразында танцылап тур. Ангелинаның орустап, тывалап ырлап билирин дыка-ла магадаан мен. Ооң танцылап турарын көөрүмге, кижи сагыжынга хартыганың кашпагайы кирер. (Хөй чылдар эрткенде, 1970 чылда февральда Ленинградка семинарга өөренип турган үемде «Жизель» деп кайгамчык солун балетти көрүп олурумда, хакас кызы Ангелина сагыжымга кирип келген.)...

Бодумнуң ынакшаанымны илередип, бир катап Ангелинага чагаа бижээш, даразында одуругларны немеп кагдым:

Калбак шыктыг Белдир-
Кежии
Хайыралыг чуртум
болзун,
Хакас кызы Ангелина
Хамык-биле тудуш болзун!
Чечек шыпкан Белдир-
Кежии
Черим болзун, чуртум
болзун.
Чечен уруг Ангелина
Чүрээм-биле тудуш
болзун!

Харыызын дораан алдым. Арыг-Үзүү суурнуң эмнелгезинге часкаан олуруп алгаш, чагааны чүрээм [illegible] ышкаш турдам [illegible]. Ангелина чуруун [illegible] «Бир шагда мени [illegible] келзинзе, мээң чуруумну көрүп чоруур сен Дүгер» деп, ооң артында [illegible] бүдүк-биле «Ангелина» деп адын салып каан. Дерт сыныкан [illegible] саазынның чазыштарымга, мындыг одуруглар бар болду:

«Ары черниң шынаазында
Аът чивес сиген-не бар.
Аалымның аразында
Алып чарлыр эжим-не бар.
Өвүр черниң шынаазында
Өшкү чивес [illegible] бар.
Өөрүмнүң аразында
Өлүп чарлыр эжим-не
бар».

Ангелинаже [illegible] раам суурун, өртемчейде үчери тывылбаан [illegible] дилээн чагаамга ооң дошкун харыызы ол ышкажыл! Ооң харыызын номчаан дораан-на харлыга бердим. Боостаамда борбак кара чүве дүй чыдыпкан, чырык хүндүс кырымга деңгерлерниң кудай чаңныы чылча лужупкен ышкаш болган. Шаг чок, арай боорда аъттанышкаш, Арыг-Үзүүнүң Чарыныг-Арт кайы сен дээш тутсупкан мен. Ынчаарда хөннүм баксырап, караам чажы бүлденейнип, мыңгарап, мынчаар ырлап чордум:

Белдир-Кежии, Арыг-
Үзүү
Мээң чуртум болурутай,
Мерген уруг Ангелина
Мээң эжим боорутай.
Арыг-Үзүү. Белдир-
Кежии
Алыс чуртум боорутай,
Ашак уруу Ангелина
Амы-тыным боорутай.

Чаа-Хөлдүң Кара-Суг бажында эң бедик тайга бар, ол ийи аттыг: Даштыг-Бедик, Баян-Өндүр. [illegible] — Челер-Дөрүг [illegible] эвес. Баян-Өндүрнү [illegible] Арыг-Үзүү бөөрүмге [illegible] Чеди айның ортаа үеи. Бедик тайга [illegible] серииниң [illegible] сан дерт [illegible] турлаг. Чадаачаны, Улегерлиг станциязы, [illegible] Мажалык суурун, Суг-Хөлдүң [illegible] Аңаа [illegible] мынча деп ырлап, харлыгып караам чажы төгүп олурдум:

Чадыраныг Белдир-Кежии
Чүгүм чуртум боорутай,
Чечен кызы Ангелина
Чүрээм [illegible] боорутай,
Өлең шыпкан Белдир-
Кежии
Өскен чуртум боорутай,
Өвүр кызы Ангелина
Өзүм-бажым боорутай.

Ангелинаның бөттүг чуруун Баян-Өндүр кырынга ынчаарда өрттедипкен мен. Баштайгы ынакшылым шак ынчаар өжүп калган ышкаш болган. Чүгле Ангелинага эвес, харын ооң төрелдеринге, ылангыя ачазы «Шокар-Татарга» (ооң шолазы) хөлчок хорадаар, өжээн хараар тенек сеткил [illegible] келген. Амыдыралдың таңгыр оруун эртпээн ондактыг чалыы назынның хайыны ол ирги бе? «Кара-Бошкак азырап каан багай арат оглун, эртем-сургуулу бар эвес, чоор сен, уруум» деп, «Шокар-Татар» уруунга ынча дээн ирги бе?» — деп бодал сагыжымга кирип чораан. Ангелина мээң аажок ынак турган болгай. Хакас кызы айлаң куш дег чараш Ангелинаны мээң чүрээмден ушта соп аппарган Кара-Мөге оглу Николайны канчаар эвес мен, адырам!» деп, кыжанып-даа чордум.

Ангелинаның чуруун өрттедипкен сөөлүнде барык чартык чыл хиреде ынчаар муңгагдап, муңчуурап келген мен. Мээң ол хилинчек[illegible] ынчаарда кым[illegible]. Ийи караам [illegible] улуг аарыгга туттурган кижи ышкаш апарган мен. Ынчалзажок Ангелинага, ооң төрелдеринге [illegible] хорадаар, өжээргээр [illegible] сеткилдиг, [illegible] чоорту [illegible] болган мен. Мээң [illegible] улуг Ангелинаның бурууӡу чүл? Мээң тенек [illegible] ооң ада-иезиниң бурууӡу чүл? Кеңгүс чок. Хамык буруу мээң бодумда. [illegible] тенек [illegible] куу тосту баглааш, [illegible] хүнүнде-ле мени ол-ла дораан сывыртап, мензэ бех чаннап болур турганнар. Ынчалзажок улустарның ха-дуңма вайыралынга шынчы ол бөдүүн, сарыылдыг хакас кижилер ынчанмаан мөчээ аажок эвилең, мени харын чаптаар улус-ла болгай.

Баян-Өндүр бедиинге кужур Ангелинаның чаптанчыг чуруун өрттедипкенимге бүгү назында хомудап, бодумну [illegible] келдим. Баштайгы ынакшылым Ангелина-биле Арыг-Үзүүнүң айыраан чараш чечек шыпкан эник оймактарынга ойнап, [illegible] базып чораан чалыы оттуг назынымның [illegible] чылдарын черле уттуп шыдаавас-тыр мен.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чаңнык ышкаш баштайгы чылында-ла хакас кызы комсомолчу эмчи Ангелина фронтуже эки туралыг аъттаныпкан. Ооң сөөлүнде Ангелинаны кажан-даа көрбээн мен. Оон бээр ам беженни чыл чоокшулаан. Ангелина чырык өртемчейде дириг бар ирги бе? Билбес мен. Ынчалзажок акы-дуңма хакас улустуң чараш кызы Ангелинаның чырытчылыг овур-хевири мээң чүрээмде, чымчак сеткилде, ооң чалыр от дег чүрээниң согуушкуннары мээң угаан-сагыжымга кезээде артып калган.

Алексей ДҮГЕРЖАА.

ЦЫРЯПКИННИҢ ТОСКУ ДҮЖҮ

(Шоодуглуг чечен чугаа)

— Кысказы-биле чугаалаайн, эштер — деп улуг начальник аянзыргай үнү-биле эгелээн. — Үе дээрге акша-дыр дижир болгай. Ол улегер домак дээрге чүгле бистиң чонувуста нептерээн эвес, а бүгү делегейде тараан. Чижээ, бис рубль бүдүрүп турар бис, американнар — доллар, польша улус — золотые, венгрлер — форинт, гректер — оларның чүү дээр ийик моң? Чүү хайт, аза-ла алзын, сагыышмайн тур мен. Бо ажылга кижиниң кадыы баксыраар, угааны ынчаар дөгейленип каар ышкажыл. Гректерниң акшазының адын чүү дээр ийик?

Аныяктарның ортумак звено удуртукчузу сандайын каңгырады-коңгурады туруп келгеш:

— Михаил Степаныч, бичии чазалга бар: Польшаның — золотые эвес, злотые дээр. А гректерниң акшазын драхмы дээр — деп эдип каан.

— Шын-дыр, драхмы дээр. Эр-хей, Сенькин!

— Оон-даа делгеренгей чугаалап болур мен — деп, макташкынга соруг кирген Сенькин уламчылаан. — Даштыкы акша-хөреңгиниң үнезин тайылбырлап бижип турарын көөрге, муң драхмының үнези бистиң амгы үениң беш рублинге деңнежип турар.

— О-оо, кордүнер бе, солунун! Драхмы дугайын [illegible] кайын билип ап турар сен? — деп улуг начальник пат кайгап каан.

— Бодум бот-өөредилге-биле билип ал турар мен, Михаил Степаныч. Ол багай бе?

— Ол канчап багай боор, эки-дир — дааш улуг начальник шагынче көрген.

— Үе-шагывыс-даа ат болду, оскаар будулбайн көрээлиңер. Ажыл-херекчи болур дугайында мен ийи-ле сөстен чугаалап көрейн, ол черле ниити аяны ындыг апарган чүве-ле болгай. Ажыл-херекчи ёзу дугайын билип алыры бистиң ажылдакчыларывыстың хөй нуруузунга ажыктыг апаар боор. Мееңээ дыңнадып турары-биле алырга, чамдык кижилер мыыныйлыг кылаштап чораш удуп ап чоруур-дур. Ажыл-херекчи ёзу деп чүл эштер? Харыылап көрейн. Ол — чүгле организастыг чорук, организастыг... ол-ла, оон өске чүве чок. Чамдык эштер үе-шак чедишпес чүве-дир деп хомудап турар-дыр. Оларга мен бүзүревес мен, канчап ындыг боор чүвел. Оларга үе-шак чедишпейн турары — организас чогунда-дыр. Хөй-ле удуурун бодап чорба, канчап-чоор-даа тургаш, хүннүң ажылын күүсет, ол-ла!

Хүн караа хоореп келген, ындыг болганда соңга баарында ыяштарның хөлегелери кыска-кыска апартылаан. Ортумак звенонуң удуртукчуларының бирээзи ону эскерип кааш, мынча дипкен:

— Ажыл-херек туруп алды. Бис үр болбас дээш чыгдывыс чоп?

Эң улуг начальник арны-бажы кыза хона берген соонда, ооң шырайынга кара булуттар диргелип келген ышкаш апарган:

— Сен мени өөретпе! Мен сеңээ ажыктыг чүве чугаалап тур мен. Сээң дамдыкталган өөдежок сагыш-сеткилиңни чырыдып, бодумнуң арга-дуржулгамны дамчыдып бээр деп турумда, сээң үзе кирген хереэң чүл. Ол чараш эвес-тир. Улуттарны хүндүлээр херек.

Улуг улусту хүндүлээриниң болгаш шагда бо тазы-биле эка турганының дугайын ол он беш минута иштинде чугаалаан. Чижээ, шагда бичии кижи улуг улус чугаазынга киришпес, а ам улуг-биче-даа хамаанчок — аксы чүгле ол болгаш өртенмес. Бодун көргүзүксээр — деп демги аныяк кижиге чылдак хап, шалый аарак, улуг дарга чугаалаан.

Делгем кабинетте олурганнардан улуг тыңгылаар-даа кижи бар. Бүдүү таакпы тырткаш, ыжын стол адаанче үрүп-даа орар кижи бар. Улуг дарга мынча дээн:

— Айтырыг бар бе?

Айтырыглар чок болган.

— Ханы боданыр херек — дээш, улуг дарга база чугаазын шөйген. — Сенькинни көрүңер даан, драхмы дугайын билир. Мен уттупкан мен, а ол билир, шак ындыг эртем-билиглиг ажылдакчылыг боорга эки-дир. Чижээ, мен Мадагаскарда чүү деп акша барын көңгүс билбес мен. А Сенькин ону база билир чадавас.

— Малагасий франк бар, Михаил Степаныч.

— А чүге малагасийил?

— Чүге дээрге Мадагаскар ортулукта Малагасий Республика деп күрүне бар, ынчангаш ооң акшазы база малагасий франк боор ужурлуг.

— Тывыңгыр-сагыңгырын көрдүңер бе? Мээң билимнин база байыттың көрдүң бе, Сенькин. Ол дээш четтирдим. Мадагаскар ортулукта чурттап турар улустуң акшазын франк дээр чүве-дир деп бодун дораан кадайымга чугаалаар мен. Ол база билбээнин билип алыр. Мында олурганнарның билииниң курлавырынга, бичии-даа бол, база чүве немешкен боор аа.

Улуг дарга ниити культура дугайында база чээрби минута иштинде чугаалаан. Чыылганнар пат чалгаарап калган.

Ооң соонда цемент болгаш туйбу айтырыы тургустунуп кээрге, улуг дарга ооң дугайында база сут-чар чугаазын төккен...

Чындырап, удумзурап олурган бир кижи серт кылынгаш, хенертен алгырган:

— Дуъш четкен-дир, чемненир, оон башка столовая хаглына бээр

Бир шак эрткен соонда, улуг дарга эде тургустунуушкун дугайын чугаалаан... Чугаазын ол черле өөренген чаңы-биле, билдиңер-дир бе, эштер деп айтырыг-биле дооскан.

Шагзыргай үннер чаңгылаан:

— Билдингир болбайн канчаар...

— Шын бодалдар-дыр.

— Бисте цемент чок. Ынчангаш ажыл-херек ара турупкан...

Улуг дарга улустуң таарзынмайн [illegible] сөстерин болгаш бодунуң чугаазын катап-катап кыптарган.

— Цыряпкин! Чүү болду бо, үен-даан чүве-дир!... Империалистиг кыжаныг турбуже, чугула айтырыгларны хей-аъттыг шиитпирлеп турувуста-ла, ол үзе кирип-ле турар. Ол эпчок-тур! Бисти хүндүлевес болзуңза, үне бергеш, бодуңнуң сагылга-чурумуңну бодан. Оон түскай чугаалажыр бис. А бис ажылывысты уламчылаалынар. Ийет, эде тургустунуушкун деп чүл? Харыылап көрейн. Ол дээрге, бирээде, дүргедээшкин-дир, ийиде, база дүргедээшкин, үште, база дүргедээшкин-дир. Янзы-бүрү ажылдарга дүргедээшкин турар ужурлуг. Аңаа немей демин эртен чугаалааным ажыл-херекчи ёзу турары албан. Ол-ла-дыр, оон ыңай чүү-даа чок.

Чамдык черлерде, Цыряпкин ышкаш, эрги чаңы хевээр арткан «эрестер»-даа, эргижирээн школа-даа шимчеш дивейн турбушаан.

Вячеслав ТИМОФЕЕВ.

КРОССВОРД

Узун дургаар: 1. Самолет-[illegible] 4. [illegible] 10. Компьютерге [illegible] 11. [illegible] 12. [illegible] АССР-[illegible] 13 ССРЭ-[illegible] а Румынияда чүл? 14. [illegible] 17. Сонгурган-биле [illegible] 18. [illegible] 20. [illegible] 22. [illegible] 27. Эльбрустан [illegible] 28. [illegible] И. Крыловтуң басняызында ораэл, аңаа бир бөрү ылып чорүп турган. 32. Нарзан деп аржаан суг аймааның бирээзи. 33. Индияда хову диикпейи, кодан, дилги, элик ышкаш аңнарны тударынга шаанда өөредип турган. 34. «Кижи бажы десятилер [illegible] улуг эргелерни шоолуттаан [illegible] (Александр Сергеевич Пушкин — улуг орус чогаалчы мынча диди). 35. Куш аъдынче [illegible] чүгээлерин — шампиньоннарны шиштээн аъткe [illegible] ниити адын чүү дээрил?

Доора дургаар: 1. Шанак [illegible] чүү деп адаарыл? 2. [illegible] 3. [illegible] 4. [illegible] 5. [illegible] бир чечектиң адын чүү дээрил? 6. Польшаның төөгүлүг чурулга уран чүүлүнүң алдаржаан төлээлекчизи. 7. Ангсын үргүлчү өрү кылдыр сугга чоруур балык аймааның ниити ады. 8. ССРЭ-де болгаш Кыдат Улус Республиканың девискээринде чурттап турар улус бар. Ол чоннуң үжүк-бижии араб алфавитке үндезилеттинген. Ынчалзажок ону оң талазындан [illegible] солагай талазынче дедир номчуур. Ол [illegible] адын чүү деп адаарыл? 9. Тарымал сорунның чечектелир өзүмүн чүү деп адаарыл? 15. Ыядыр кандыг-даа [illegible] 16. [illegible] 19. [illegible] 21. [illegible] 24. [illegible] ... үеде Бразилияның командазы ол чуртка чедип келгеш, маргылдаага кирип эгелээн [illegible] сонгай берген. Ол [illegible] чүү деп адаарыл? 25. Ыяштың [illegible] 26. Пифагорнуң адазының ады [illegible] 30. Чаъстан камгаланыр [illegible] 31. А. Чеховтуң «Ак [illegible]» деп чогаалында [illegible] Оларны [illegible] канчаар адаарыл?

Очулгазы Д. ИРГИТТИН.

телевидение

АПРЕЛЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Бистиң садывыс. 9.00 Мультфильмнер. 9.20 Алдарлыг спорт мастери, чурукчу, профессионал аай-чурукчу Ф. Конюховтуң дугайында телефильмниң баштайгы кергүзүү. 9.50 «Тиилекчилер». 10.50 Поэзия минуталары. 10.53 «Кижи институду». Секс культуразының дугайында чугаа. 11.55 Тиилелгениң 45 чыл байырынга. 5 серияныг уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. (ГДР). 13.35 «Партнер». Коммерция медээчизи. 14.05 Телефильм. 14.35 «Спектр». 15.25 «Диңмиг аялгалар оранында». 16.25 «Байдал». Политиктиг чугаалар. 17.25 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Афганистанның аялгалары». 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 Г. Козинцев режиссернуң фильмнери. «Лир хаан», 1-2 сериялары. 21.00 «Үе». 21.30 Чугаа интервью. 21.40 Телескоп 22.00 «Катмы бажы каткан эвес». С. Альтов чогаалчының бенефизи. 23.25—00.55 «Кай-кай-кайнаар? Азы попмузыкалыг, буффоналолуг, реминисценциялыг провинциал комедия». Күүседикчилер И. Корнелюк, И. Броневицкая.

ИИИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Хомудал». Уран-чечен фильм. 9.40 Бүгүдеге педагогика. 10.40 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 11.40 Видеоканал «Совет России». 14.10 Видеоканал «Студия ТФ». «Душкен бүрүлер» барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги кезээ. 16.00 2-ги кезээ. 16.55 3-кү кезээ. Мультфильм. «Мен 54 харлыг апарганымда». Уран-чечен фильм. 19.25 Депешилге. Информация. Реклама. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. 21.00 «Үе». 21.30 «Вайгач». Телефильм. 22.20 Чурукчулар дугайында рассказтар. К. Васильев. 23.55 «Дүнеки сеанс». «Вальс, вальс, вальс». Киноконцерт. 23.30 — 01.05 «Ынакшыл анатомиязы». Уран-чечен фильм. (Польша).

КИНО

АПРЕЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ынак Раджам» (Индия, 2 серияныг) 9.00, 11.50, 16.00, 18.50, «Чаан сөөгүнден кылган бөрт каасталгазы» (бичии уругларга фильм) 14.40. Көрүлде залынга: «Вилли Токарев Москвада» 10.00, 12.30, 15.00, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мөңге чуруктуң төнчүзү» 11.00. «Уржуктарны узуткап эгелээр» 12.30, «Ие ынакшылы» (2 серияныг) 14.10, 19.30, «Самрат» (2 серияныг) 16.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Танцычы Диско» (Индия, 2 серияныг) 14.00, «Танцы-ла, танцылап көр» (Индия, 2 серияныг) 16.40, «Ак сөөк» 12.00, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Зита болгаш Гита» (Индия, 2 серияныг) 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

Кызыл хоорайда Алдаалга банкызының № 7173/043 салбырының Иван Биче-оолович Ооржактың адынга 1990 чылдың апрель 2-де бижип бергени санажылга чеги (сериязы 007, № 502596) читкен.

Ук чекти күш чок деп санаар.

• • •

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы «В», «В-С», «Д» болгаш «Е» категорияларның чолаачыларын белеткеп эгелээнин чарлап тур. «С» категорияның чолаачыларын «В» категорияга өөредир курс база ажылдап турар.

Кичээлдер бөлүктер четчелеттинген аайы-биле эгелээр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу 49. Кабинет № 5.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

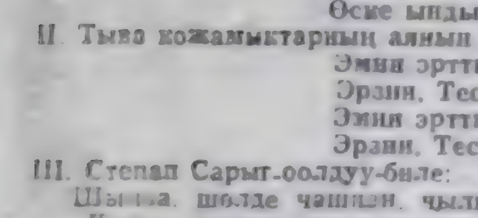

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-01, 3-34-17 ◆ приемная — 3-24-20 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-02 ◆ [illegible] — 3-45-03 [illegible] — 3-36-02, 3-36-25 [illegible] — 3-41-16; ◆ культура — 3-29-15; ◆ информация — 3-27-11 ◆ чагаа килдизи — 3-20-03 3-34-39 ◆ [illegible] — 3-34-03 [illegible] — 3-27-11 ◆ [illegible] — 2-07-41 ◆ [illegible] — 3-41-41

Чылда 300 катап үнер. Неделяда 2 [illegible]

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектеринин талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Индекс 54041

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 8 воскресенье
№ 82 (14282)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

«ПРАВДА» СОЛУННУҢ ДУГАЙЫНДА
СЭКП ТК-НЫҢ ДОКТААЛЫ

«ПРАВДА» СОЛУННУҢ ДУГАЙЫНДА» ДОКТААЛДЫ СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазы, ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларының үндезин чаартылгаларының чорудулгазы партияны, оон ажыл-чорудулгазының стилин болгаш методтарын шиитпирлиг чаартырының кажан-даа турбаан көрбээн нарын болгаш улуг хемчээлдиг сорулгаларын СЭКП-ниң мурнунга тургузуп турар деп докладта демдеглээн. СЭКП-ниң удуртукчу туруш байдалын Конституцияда быжыглаашкындан партия ол-ла үеде ол-ла чугула ужур-дузалыг болуп турар. Оон-биле холбаштыр авангардчы сырый каттыштырыкчы ролюн быжыглаарының, массаларга оон идей-политиктиг салдарын күштелдирериниң сорулгазы чаа ёзу-биле тургустунуп турар. Ындыг чогумчалыг ажылга эң чугула чер партийжи парлалгага, хамыктың мурнунда СЭКП ТК-ның органы — «Правда» солунга онаажыр.

«Правда» солуннуң материалдарының деңнели чоокку үеге чедир-ле амгы үениң негелделеринге, номчукчуларның хүзел-сонуургалдарынга долу хемчээлге дүүшпейн турганын СЭКП Төп Комитеди айыткан. Бодунуң хүлээлгезин күүседир төлээде, «Правда» солун, бистиң бүгү партийжи парлалгавыс идепкейлиг эде тургустунар, догматиктиг бодаашкыннардан, таптаашкындан болгаш чаа чүве чок чүүлдерден шиитпирлиг ойталаар ужурлуг. Чаа хевирниң парлалгазы — чоннуң болгаш чонга бараан болган ленинчи хевирниң парлалгазы, хостуг болгаш шынчы, ак сеткилдиг болгаш ажыт-чажыт чок, номчукчуларның идегелин эдилээн болгаш бүгүдеге билдингир дыл кырынга оларның-биле чугаалажыр кылдыр дириг, боттуг утказынар-биле долдурары эргежок чугула.

Шынчы сөстү, эде тургустунуушкуннуң практиказының ханы, билдилиг анализин, чедип алдынган таарымчалыг чүүлдерни-даа, ниитилелде социал дүшкүүрлүг чорукту болдурган социал-экономиктиг бергелерниң, үстүүшкүннерниң, таарымча чок болуушкуннарның чылдагааннарын-даа тодаргай, шын тайылбырлаарын бистиң парлалгавыстан номчукчулар манап турар.

Ынчангаш парлалга ажылынга негелде күштелген. Партийжи парлалгага политиктиг шуугаашкынны эвээжедир, практиктиг ажыл-херекти көвүдедир, тодаргай дириг чижектер-биле массаларның кижизидерин күштелдирер деп ленинчи чагыг амгы үеде онза чугула ужур-дузалыг апарган. Ниитилелдиң чогумчалыг бүгү күштерин эде тургустунуушкуннуң платформазынга каттыштырарынга, сырый эвилелдээринге бистиң парлалгавыс идепкейлиг, чогаадыкчы, чогумчалыг рольду ойнаар хүлээлгелиг.

Шынны, чүгле шынны бижиири, үндезин эде тургустунуушкунче, чаартыныышкынче СЭКП-ниң шугумун, утланыышкынын шиитпирлиг болгаш чайгылыш чокка боттандырары — коммунист журналистерниң, чурттуң партийжи парлалга черлериниң бүгү ажылдакчыларының партийжи хүлээлгези.

Партияның кол парлалга индирии болур «Правда» СЭКП-ниң политиказын боттандырарының кол угланыышкыннарынче кичээнгейни мөөнней угландырар сорулгалыг.

Эде тургустунуушкуннуң, СЭКП ТК-ның февраль болгаш март (1990 ч.) Пленумнарының идеяларын ёзугаар партияны эде тургузарының чорудулгаларын ханызы-биле бүгү талалыг чырыдары «Правданың» болгаш партийжи бүгү публицистиканың кол темазы болур ужурлуг. Ынчаарга чаартынган партия дээрге Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң өөредиин чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдүп, ажылчын ангының бүгү ажылчы чоннуң эрге-ажыын илергейлээн партия болуп, социалистиг шилип алыышкынның партиязы болган турарын барымдаалап көөр херек. Күрүне эрге-чагыргазының эрге-хүлээлгелерин ол бодунга албайн турар. Ооң ролю — бодунуң политиказы болгаш практиктиг бүгү ажылы-биле чоннуң идегелин чедип ап, улус депутаттарының Советтеринде, өске-даа органнарда база хөй-ниити тургустунуушкуннарында коммунистерни дамчыштыр ажылдаар болгаш демократтыг ёзу-биле хүлээп көрдүнген башкарыкчы болуру-дур. СЭКП бодунга чүүлдешпес хүлээлгелерден хостадбышаан, бодунуң күжениишкиннерин теориязы, хөделириниң программаларын ажылдап кылырынга, организакчы болгаш кижизидикчи ажылга, ниитилелди сырый каттыштырарынга, кадр политиказын боттандырарынга мөөннеп турар. Партийжи массаларның эрге-чагыргазы үндезин апаар ханы демократчыдылганы партия боттандырбышаан, бодунуң сорулгазын чаа байдалдарда чедиишкинниг күүседип шыдаар.

Совет улустуң болгаш партияның эрткен оруун бүгү талалыг болгаш ханызы-биле анализтээринге, ооң организацияларының мурнунда турар чаа сорулгаларны шиитпирлээринге идепкейлиг идигни СЭКП-ниң XXVIII съездизинге белеткелдиң үезинде «Правданың», партийжи бүгү парлалганың бээри эргежок чугула. Калбарган ниити-партийжи дискуссия, СЭКП ТК-ның съезд мурнунда Платформазының болгаш партия Уставының төлевилелдерин чугаалажып көөрү олче угланган турар ужурлуг.

Партийжи парлалганың арыннарынга чогумчалыг чугаалажыышкыннарны калбартып хөгжүдер, ол чугаалажыышкыннарны принципиалдыг партийжи туруш-биле чорудар, социализмни чаартырының туруштарында бүгү хөй-ниити төлээлекчилерин аңаа калбаа-биле киириштирер, бистиң социалистиг шилип алыышкынывысты хүлээвес, буруу шавар дээн кандыг-даа оралдажыышкыннарга удур шиитпирлиг болгаш бүзүрелдиг демисежир херек. Социалистиг идеяга совет улустуң бердингениниң болгаш бодунуң Ада-чуртун ёзулуг чечектелдиришкининиң болгаш чөптүг чоруктуң чурту болдурар дээн ооң чүткүлүнүң аразында ханы харылзааны тодаргай көргүзер. Салгалдарның төөгүлүг уламчылаашкынын чырыдарда, Улуг Тиилелгениң 45 чылын, фашистиг хамчыктан делегейни хостаар талазы-биле кижи төрелгетенниң мурнунга совет улустуң кайгамчык улуг ачы-хавыылаларын онзалап демдеглээр херек.

Коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң чагааларының допчулалын калбаа-биле чырыдар. Солун болза бүгү санал-оналдарны, авторларның бодалдарын «чымчады бербейн» кичээнгейлиг барымдаалавышаан, солун партияның эде тургузукчу туружун бадыткаар, тыптып келген айтырыгларны чугаалажып норуушкунге чогуур үезинде киирер, хүн бүрүнүң чугула айтырыгларынга харыыны дилеп тывар, «барыын» болгаш «чөөн» үзелдиг чулчурукчу демагогтарга, партияны, социализмниң ленинчи принциптерин баксырадып божаннадырын оралдашкан бүгү кижилерге барымдаалыг ылап ойтур шавыышкынны бээр ужурлуг. Санал-оналдарның хөй янзы хевирлиин хөгжүдеринге, чоннуң бүгү кезектериниң эрге-ажыктарының болгаш бодалдарының хөй хевирлиин илередиринге идиглиг «Дискуссия хуудустарын» парлаар талазы-биле «Правданың» инициативазын деткиир.

Партияны, ниитилелдиң амыдыралын чаартырының эң чугула айтырыгларының талазы-биле тайылбырны СЭКП ТК-ның политиктиг удуртулгазының кежигүннери, партия Төп Комитединиң кежигүннери «Правданың» арыннарынга чогуур үезинде дүгген болгаш үргүлчү бээри эргежок чугула.

Партия организацияларында отчёттар болгаш соңгулдалар, оларның ажыл-чорудулгазы, а ол ышкаш улус депутаттарының бүгү Советтериниң, күрүне органнарының, хөй-ниити организацияларының ажылы ышкаш, ындыг чугула политиктиг хемчеглер «Правданың» кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Идей-политиктиг амыдыралда чаңгыс аай эвес, [illegible] «Правданың» арыннарынга журналисчи ханы шинчилелдерин кылырын, боттуг чырыдарын негеп турар. Хөй хевирлиг болгаш хөй талалыг ниитилел амыдыралын, хөй-ниити шимчээшкиннериниң болгаш бөлүктериниң янзы-бүрү туруштарын хандыр, билдилиг анализтээри, оларның-биле чогумчалыг чугаалажыышкыннарны кылыры, партияның интеллектуалдыг эде тургузукчу күчүзүн бүгү талалыг бедидери чугула. Шынның кичээндириин сактып барымдаалавышаан, бистиң эрткен үевисте чогум кандыг чүүлдер авторитар-дужүметтиг хажыдыышкыннарның түңнелдери, социалистиг принциптерни үрээниниң уржуктары болганын, а кандыг чүүлдер бодувустуң чуртувустуң болгаш бүгү кижи төрелгетенниң депшилгезинге партияның болгаш чоннуң боттуг салыышкыны болуп турарын тодаргай аңгылап билир херек. Бистиң төөгүлүг салгал кежиивисте ёзулуг үнелиг бүгү-ле чүүлдерни чок кылдыр харартыр, бистиң мөзү-шынар болгаш угаан-бодал угланыышкыннарывысты, социалистиг шилип алыышкынга болгаш коммунистиг перспективага шынчы чорууувусту чигзиниишкинге тавартырар дээн оралдажыышкыннарга удур шиитпирлиг демиселди чорудары эргежок чугула.

«Правданың», партийжи бүгү парлалганың хүлээлгези — ленинчи өөредигни амгы үениң ёзузу-биле бодап билиринде, ниитилелдиң эде тургустунуушкунунуң дуржулгазы-биле, оон идеалдары-биле ону боттуг сырый холбаштырарында. Ленинчи өөредигге шынчы чорукту хевээр арттырары — ол дээрге, ооң мировоззрениезин болгаш методологиязын хөгжүдери, чаа түңнелдер болгаш ажыдыышкыннар-биле байлакшыдары, тодаргай байдалга болгаш бодунуң үезинге бүрүн хамаарышкан чамдык формулаларны дүрүмчүдеринден шуут ойталаары, хажыдарының болгаш буруу шаап бактаарының кандыг-даа оралдажыышкыннарындан ленинчи өөредигни, В. И. Ленинниң бодун камгалаары-дыр.

«Правда» болза буянныг, демократтыг социализмниң амгы үеде концепциязын ажылдап кылырынче угланган кедергей дүрген хөгжүлделиг ниитилел бодалының, ниитилелдиң чаартылгазының дуржулгазын түңнээриниң авторитеттиг индири болур, массаларның чогаадылгазы-биле, ниитилел дугайында эртемнерниң хөгжүлдези-биле теорияда болгаш практикада тывылган бүгү чаа, депшилгелиг чүүлдерни тодаргай болгаш чедингир пропагандалаар сорулгалыг.

«Правданың» болгаш бүгү партийжи парлалганың кичээнгейиниң төвүнге кижи турар ужурлуг. Редакцияның болгаш ооң журналистериниң чугула сорулгаларының бирээзи болза, партияның кижиже, ооң сагыш-сеткилинче болгаш негелде-херегледеринче угланган идепкейлиг социал политиказын амыдыралга боттандырары болур. Социал чөптүг чоруктуң ниитилелдиң гуманныг идеалдар-биле чурттаар, кижиниң бүгү талалыг сайзыралын, ооң угаан-бодал болгаш материалдыг аңгы-аңгы эрге-ажыктарын бирги черге тургузар ужурлуг.

Демократия болгаш ажык-чарлыг чорук калбарып турар байдалдарда чурттуң хамаатылары боттарының эрге-ажыктарын илергейлээринге, негелде-хереглелдерин тургузарынга чаа аргаларны алганын, эде тургустунуушкун чорудулгаларынга ажылчы чоннарның салдарының болгаш контролюнуң күштелгенин өөренип көөр херек. Ындыг болзажок, социал-экономиктиг чурумнуң негелделерин хандырары чүгле күш ажылдың эки организастаашкынының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, ажылга чаа ёзу-биле хамаарылгалыг болурунуң үндезининге болдунуп болурун уттуп болбас.

«Правда», бистиң бүгү парлалгавыс сөс биле ажыл-херектиң бүгү деңнелдерге карышпазының дугайында айтырыгны улам чидиг-биле тургузар, хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүсеттиниң турарын ажык-чарлыг болдурарын контрольга алыр ужурлуг.

Бистиң шимчээшкинивисти шапкынчыдарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң база продукцияның шынарын экижидериниң чаа деңнелдерин чедип алырын хандырар эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле комплекстиг хемчеглерже онза кичээнгейни салыр. Үндезин эртем шинчилелдериниң, чаа технологияның, кижи дугайында эртемнер комплекизиниң хөгжүдеринге бүгү талалыг дузалаар, космос делгемнерин шиңгээдип алырында, кижи төрелгетенниң калбак хемчээлдиг айтырыгларын шиитпирлеп турарында чедиишкиннерни чырыдар.

Организакчы болгаш политиктиг ажылды күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазының ажыктыг чоруун бедидеринче, экономиктиг үндезин реформаны дүргедедиринче, чуртта экономиктиг байдалды экижидеринче угландырары чугула. Ажыл-агый механизмни болгаш эргелеп башкарылганы сайзырангайжыдары, экономиканы структура талазы-биле чаартыры.

(Төнчүзү 2-ги арында.).

«Кызыл тараачын» совхозтуң тургустунганындан бээр 60 чыл болганы-биле холбаштыр бөлүк ажылдакчыларны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии биле шаңнаар дугайында болгаш хүндүлүг аттарны тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдары дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

Даржай Тагбыы Родаевич — механизатор.
Дутова Нелья Андрияновна — кол зоотехник.
Монахов Александр Николаевич — ажылчын.
Элтеко Иван Павлович — механизатор.

Мал ажыл-агыйны хөгжүдеринге ачы-хавыяазы дээш **«Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны»** хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Гольцова Валентина Дмитриевна — мал тарып бээзадылга техниги.
Очур Кара-кыс Салчаковна — бызаа ажаакчызы.

Кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринче ачы-хавыязы дээш **«Тыва АССР-ниң кодээ ажыл-агыйның алдарлыг механизатору»** хүндүлүг атты тыпсыры болза:

Маады Кызыл-оол Содунамович — механизатор.
Овчаров Николай Иванович — механизатор.

Транспортка ачы-хавыязы дээш **«Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы»** хүндүлүг атты чолаачы Борис Симонович Хохловка тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.- Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай
1990 чылдың апрель 5.

О. Н. Монгушту Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Планнарын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге бедик көргүзүглери дээш Красноярскиниң «Востоксантехмонтаж» трестиниң Кызылда кежүп чоруур механизастаттынган колоннаазының слесарьлер-сантехниктер бригадири Оюна Намсыраевна **Монгушту** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.- Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай
1990 чылдың апрель 5.

Е. Т. Тановага «Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва совет литератураның хөгжүлдезинге ачы-хавыязы дээш **«Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы»** хүндүлүг атты ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, чогаалчы Екатерина Түктүг-ооловна Тановага тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.- Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 5.

Г. А. Хүрен-оолга «Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тудуг ажылын хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш **«Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу»** хүндүлүг атты Красноярск «Востоксантехмонтаж» трестиниң Кызылда кежүп чоруур механизастаттынган колоннаазының газ-биле каңнакчызы Геннадий Александрович **Хүрен-оолга** тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.- Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1990 чылдың апрель 5.

ОРГАНИЗАСТЫГ СЕССИЯЛАР

Улус депутаттарының **Эрзин** район Совединиң бирги организастыг сессиязы болуп эртken. Чаа чыыштың депутаттары организастыг айтырыгларны чугаалашкан.

Район Совединиң даргазынга СЭКП райкомунуң бирги секретары Кисин Александрович Моңгуш альтернативалыг соңгаан. Советтиң даргазының оралакчызынга мурнунда райкүүскомнуң даргазының оралакчызынга ажылдап турган Халарбаа Саяевич Кара-оолду соңгаан.

Район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазынга Карим Тасович Куулар катап соңгуткан.

Районнуң улусчу контроль комитединиң даргазынга Биза Лопсановна Самбуу соңгуткан.

Район Совединиң сессиязы райкүүскомнуң даргазының оралакчыларын, килдис эргелекчилерин соңгаан.

• • •

Улус депутаттарының **Сүт-Хөл** район Совединиң бирги организастыг сессиязы болуп эрткен. Улус депутаттары Сүт-Хөл район Совединиң даргазынга Дыртын Данзын-оолович Түлүштү соңгаан. Баштай ол эрге-дужаалга 4 кандидатураны киирген. 2 кижи боттарының кандидатуразын уштуп каапкан. Чажыт бадылаашкынга хөй санны алган Д. Д. Түлүш Советтиң даргазынга соңгуткан. Райкүүском даргазынга Чымба Балдыкович Моңгуш база катап соңгуттурган.

• • •

Улус депутаттарының **Кызыл** район Совединиң бирги организастыг сессиязынга Советтиң даргазынга Владимир Салчакович Очур-оолду соңгаан. Райкүүском даргазынга депшиттирген 4 кандидатураны ийи ээлчег биле бадылаан. Сөөлгү ээлчегге 2 кижи арткан турда, бадылаашкынның хөй көзиин Август Иванович Барков алгаш, райкүүском даргазының эрге-хүлээлгезин күүседип кирипкен.

Борис БИРЛЕЙ.

ТЫВА — ЭНЦИКЛОПЕДИЯДА

Москваның «Советская энциклопедия» үндүрер чери «Географтыг энциклопедия словары» деп чаа номну үндүрген. Ооң арыннарында 15 муң янзы-бүрү статьялар бижиттинген. Ында бистиң чуртувустуң агаар-бойдузунга болгаш турисчи черлеринге, политиктиг болгаш экономиктиг, эртемниң болгаш культураның төптеринге турааскааткан чүүлдерни билип ап болур. Ынчангаш энциклопедиядан аян-чорукчулар, башкылар, чурт шинчилекчилери үнелиг материалдарны тып ап болур.

Ол номда Тыва дугайында материалдарны эвээш эвес киирген. Ооң Тываның агаар-бойдузун, ажыл-агыйының хөгжүлдезин, «Үш-Белдир» болгаш «Чедер» курорттарының дугайында, турасказдыг черлерни билип ап болур. Ында Тываның картазын база киирген.

Тываже баар дээн кижи оон бүгү чүвени өөренип ап болур.

Георгий ХОБОТЬЕВ.

СЭКП ТК-ның март (1990 ч.) Пленумунуң чүүлдүг деп көрген төлевилели

СЭКП-НИҢ ТӨП КОНТРОЛЬ-РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА
ДҮРҮМ

1. СЭКП-ниң Төп контроль-ревизия комиссиязын (ТКРК) партияның съездизинге соңгуур болгаш ол аңаа отчедун бээр. Партияда программалыг документилерни болгаш СЭКП-ниң Уставын, съездилерниң болгаш конференцияларның шиитпирлерин күүседип турарынга контрольду боттандырып, партийжи сагылгазын [illegible] СЭКП бюджединиң болгаш СЭКП ТК-ның, оон албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң, парлалга черлериниң саң-хөө ажыл-агый чорудулгазының күүсеттинерин ревизиялаар; партийжи чидугуүжунге хамаарышкан айтырыгларн талазы-биле апелляцияларны чугаалажып көөр.

Дужүметтиг чорукка, субъективизмге, кара туралыгда [illegible] ... СЭКП-ниң Төп контроль-ревизия комиссиязы ап чорудар.

2. СЭКП ТК-биле харылзааларынга СЭКП-ниң Төп контроль-ревизия комиссиязы:

— ТК-ның күүсекчи органнары шиитпирлерин хүлээп алырда, коллегиалдыг чорукту сагып турарынга контрольду боттандырар, бир эвес ол шиитпирлер СЭКП Уставын үреишкин хүлээп алдынган болгаш партияның программалыг документилеринге, чуртта күүттүг [illegible] болза, удурланыышкынын илередир, СЭКП ТК-ның Пленумнарынга, партияның съездилеринге болгаш конференцияларынга чогуур саналдарны киирер.

— партия организацияларының, дилеглерин, коммунистерниң, ажылдыы чонну чагааларын, билдириишкиннерин СЭКП Төп Комитединиң [illegible] парлалга черлеринге, парлалга органнарынга, бүдүрүлгелеринге чугаалажып көөрүнүң доктаатынган чорукун сагып турарын хынаар.

— СЭКП-ниң бюджединиң күүседдезин, оон иштинде партияның кежигүн дадывырын хүлээп ап турарының, үледүнүң база хуваалдазының байдалын контрольдаар, а ол ышкаш ТК-ның, оон албан черлериниң, парлалга органнарының, парлалга черлериниң, бүдүрүлгелериниң саң-хөө — ажыл-агый чорудулгазын хынаар.

3. Партия организациялары-биле харылзааларынга хамаарыштыр СЭКП-ниң Төп контроль-ревизия комиссиязы:

— коммунистерниң билдириишкиннерин эзы бодунуң инициативазы-биле партия организацияларының ажыл-чорудулгазының тус-тус айтырыгларын бодунуң эрге-хүлээлгелериниң хемчээлинге дүүштүр өөренип көөр болгаш парторганизацияларның соңгуудалыг органнарының апелляциялары база [illegible] СЭКП Төп Комитединге киирер.

— партия организацияларының, контроль-ревизия комиссияларының болгаш партия комитеттериниң аразында харылзааларга тургустунуп келген маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып көөрүнге киирер. СЭКП [illegible] бодунуң туруужун камгалаар [illegible] шиитпирлерин бүгү коммунистерниң күүседирин чайгаарлаар.

— СЭКП Уставын партия кежигүннериниң күүседирин турарының хынаалдазын боттандырар, партийжи этиканы болгаш сахылга [illegible] СЭКП-ден үндүрерин дугайында ТКРК-ның шиитпирин хамаарышкан партия эге организациязынга дыңнадыр, ол партия эге организациязы шиитпирни [illegible] тавары-ла — партия эге организациязының төлээлекчилериниң киржилгези-биле ТКРК-га дагын чугаалажып көөр, ооң соңгуда шиитпир хүлээп алдынган деп санаар.

— партиядан үндүрер дугайында эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының, эвилелдешкен республикаларның компартияларының, крайларның болгаш областарның партия организацияларының контроль-ревизия комиссияларының шиитпирлеринге хамаарыштыр апелляцияларны чугаалажып көөр.

— республикаларның, крайларның, областарның болгаш өске-даа черлерниң партия организацияларының контроль-ревизия комиссияларының ажылынга дузаны чедирер.

4. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының, крайларның болгаш областарның партия организацияларының болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң партия органнарының сүмелери коммунистерниң иштинден составтыг кылдыр СЭКП-ниң съездизиниң тодаргайлааны ёзугаар Төп контроль-ревизия комиссиязын соңгуур. СЭКП ТКРК-зынга соңгуттурган коммунистер партияның соңгудалыг төп өске органнарының составынга кирген туруп болбас.

СЭКП ТКРК-ның пленарлыг хуралдары эргежок чугула апарганда, ынчалза-даа чылда [illegible] эвээш эвес хуралдарын эртирер.

Төп контроль-ревизия комиссиязының кежигүннери СЭКП Төп Комитединиң Пленумнарының ажылынга [illegible] эргелиг киржир. Эргежок чугула апарганда СЭКП ТК-ның болгаш ТКРК-зының каттышкан пленумнарын чыылдырар.

5. Доктаамал ажылдаар органны — Бюрону, ооң иштинде он чылдан эвээш эвес партия стажтыг СЭКП ТКРК-зының дең эргелиг даргаларын Төп контроль-ревизия комиссиязы бодунуң пленумунга соңгуур. Дең эргелиг даргалар СЭКП ТКРК-зының пленумнарының болгаш Бюрозунуң хуралдарын ээлчег биле чорудар. СЭКП ТК-ның Президиумунуң болгаш күүсекчи өске-даа органнарының хуралдарынга киржир.

ТКРК Бюрозунуң эрге-хүлээлгелерин болгаш ооң кежигүннериниң санын СЭКП-ниң Төп контроль-ревизия комиссиязының пленуму бо Дүрүмнү барымдаалавышаан тодаргайлаар.

6. Төп контроль-ревизия комиссиязы бодунуң эрге-хүлээлгелеринге хамаарышкан айтырыглар талазы-биле доктаалдарны хүлээп алыр, ревизиялар түңнелдерин талазы-биле актыларны тургузар. Ревизия кылдынган органнарның, бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчулары оларга берген сүмелерниң болгаш саналдарының түңнелдеринге хамаарыштыр ап чоруткан хемчеглериниң дугайында СЭКП ТКРК-зынга дыңнадыр хүлээлгелиг.

7. Төп контроль-ревизия комиссиязы бодунуң ажылын ажык-чарлыг чорудар. Оон хүлээп алган шиитпирлерин партийжи парлалгага парлаан турар.

СЭКП ТКРК-зының кежигүннери боттарының ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан бүгү партийжи документилерни боттарының хүлээлгелерин күүседирде ажыглап эргелиг.

8. Төп контроль-ревизия комиссиязы партия бюджединиң [illegible] аппараттыг болгаш [illegible] ...

9. Төп контроль-ревизия комиссиязының [illegible] СЭКП Уставында [illegible] ...

«ПРАВДА» СОЛУННУҢ ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арынга)

бот-орулга-чарылганы бүгү черге шиңгээдири, продукцияның [illegible] болгаш бүгү ажылдың чугула чүүлдери-биле [illegible] айтырыгларны чайгылыш чок шиитпирлээри, курлавырларны долу ажыглаары, [illegible] ажылдың, бүдүрүлгениң болгаш керээниң сагылга-чурумун быжыглаары дээш демисел — бо бүгү «Правданың» болгаш массалыг информацияның өске-даа чепсектериниң ажыл-чорудулгазынга кол угланыышкын болган турар ужурлуг.

Оон-биле чергелештир бүдүрүлгениң организастаарының экономиктиг дилээшкиннерден тыптып келген чаа хевирлериниң шалыпкын болгаш ылаптыг чырыдар, экономиктиг бодал көрүүшкүнүү хөгжүдеринге дузалаар херек. Бүдүрүлгениң хемчээлиниң, тус-тус девискээрлерниң онзагай чүүлдериниң, интеграсчы харылзааларның кайы хире апаргаңын барымдаалап тургаш, аренданың, долу бот-орулга-чарылганың, керээниң, акционер болгаш амгы үениң өске-даа хевирлериниң үндезининге күрүне өнчүзүн ажылчы чоннарның демократчы ёзу-биле утлап-башкарып турар өнчүзү кылдыр чаарты тургузары чугула сорулга болур. Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында хууда күш-ажылчы өнчүнү, оон иштинде бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге-даа тургузуп болур деп, партия санап турар.

Чаа чүвени бодап тып турар кижи бүрүзүн, чогаадыкчы коллектив бүрүзүн идепкейлиг деткиири, мурнакчыларның дуржулгазын чүтле пропагандалавайн, а ону дүрген шиңгээдирин чедип алыры, күш-ажыл кижизиниң ажыл, амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге бүгү талалыг дузалаары — парлалганың хүлээлгези.

Бистиң күрүневистиң келир үези националдар аразында харылзаалар моон соңгаар кандыг янзылыг тургустунар бээриндеп улуг чергелиг-биле хамааржыр. Ол чорук бистиң чуртувустуң улустарының болгаш эвээш санныг улустарының хөгжүлдезин, оларның хөй талалыг амыдыралын, национализмниң болгаш шовинизмниң янзы-бүрү илерээшкиннери-биле оларның идепкейлиг демиселиниң ниитизиниң айтырыгларын ханы бодамчалыг болгаш харысаалгалыг чырыдарын «Правданың» редакциязындан массалыг информацияның бүгү чепсектеринден негеп турар. Партиячын политиказының чиңгине принциптери — чурттуң бүгү девискээринге [illegible] нацияның хамаатыларының эргелериниң чайгылыш чок барымдаалап көөрү: эвилелдешкен республикаларның суверенитедин [illegible]-биле доллуары болгаш национал автономияларның бүгү хевирлериниң бот-[illegible] чорууну чаа [illegible] тургузары: чурттуң [illegible] чорууну хостуг болгаш дең эргелиг республикаларның ниити сорулгаларын чедип алыры-биле [illegible] эргелериниң [illegible] Эвилелче эки туралыг-биле шилчидип турар федерация кылдыр камгалап арттырары.

Ниитилелдиң угаан-бодал амыдыралының бүгү талаларын хөгжүдеринге болгаш [illegible] чүүлдерден арыглаап [illegible] улам улуг сагыш-[illegible] кииргени, чоннуң политиктиг, интеллектуалдыг болгаш культура күчүлеш долу дээш ажылдары болгаш байлакшыдары «Правданың», бүгү партийжи парлалганың [illegible] негелдези. [illegible] культурлуг, кижизиде арга-хевирлери культураның, экология, уран чүүл болгаш өг-хоорайлу культураның улуг хемчээлдии-биле херзүдүп байлакшыдарын байдалдыы боду болгаш эде тургустунуушкунуң алыс утказы негеп турар.

Культураның бүгү кызыгы чуртта моон-шынаа байлалының эки-сарынче, кижи төрелгетенниң ниити мөзү-шынарының нормаларын бедидип тургузарынче угланган турар ужурлуг. Манаа хөй чүүлдер өг-бүлеже, школаже, урутларны болгаш бүгү аныяктарны кижизидеринче сагыш салыышкындан улуу-биле хамааржыр. Амыдыралчы чугула бо бүгү айтырыглар «Правданың» арынарынга калбаа-биле чырыттынган турар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның органы партияның даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазын калбаа-биле көргүзер хүлээлгелиг. Чаа бодаашкынга үндезилеттинген оон политиказы боттуг түңнелдерни берген: делегей бот-боттарынга удур туржур чорукта хосталып эгелээн, чепсегленишкинни дужүреринче, ядролуг чепсекти үе-чадалап узуткаарынче угланган чугула базымнар кылдынган. Делегейге шериг талазы-биле чөрүлдээлер тургустунуп кээрниң айыылы чавызаан. Бо бүгү социал-экономиктиг таланың иштики сорулгаларын шиитпирлээринге дузалап турар. Оон-биле чергелештир кижи төрелгетенниң тайбың келир үезиниң идеалдарын ботталдырар төлээде, ам-даа улуг болгаш берге орукту эртер апаар. Ынчангаш бо чаагай сорулгаларны боттандырарынга идепкейлиг дузалажыры, оон-биле кады реакцияның, милитаризмниң болгаш империализмниң күштеринге удур демисежири — «Правданың», партийжи парлалганың сорулгазы.

Партия комитеттериниң «Правда»-биле болгаш бүгү партийжи парлалга-биле харылзаазын бүгү талалыг быжыглаарының чугулазы доктаалда демдеглеттинген. «Правда» солуннуң редакциязы, бүгү партия комитеттери парлаттынган материалдарның дээштиин хандырар дээш ажылды идепкейлиг чорудар ужурлуг. «Правдага» үнген принципиалдыг чүүлдерге партия комитеттериниң болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң кандыг янзылыг хамаарылгалыг боор турары, ол дээрге — чер-черде болгаш төпте эде тургустуушкунуң кандыг янзылыг чорупп турарының тодаргай көргүзүү болур деп хооредиг чок чугаалап болур. Ажык-чарлыг чорукту үне деп көрбези база шүгүмчүлелди базары эргидеги байдалдарга болгаш таптаашкынга чайлаш чок [illegible] келир. Партия комитеттери принципиалдыг болгаш боттуг чорууну көргүзүп, кижилерниң негелде-херегзелдеринче кичээнгейни салып турар черлерде парлалгага үнген шүгүмчүлелдиг материалдарны дүрә, частырыгларны ажып эртериниң база четпестерин чайладырының идепкейлиг аргазы кылдыр көрүп турар. Массалыг информацияның чепсектеринге үнген чидиг материалдарга чөптүг шүгүмчүлелдерден

болдун камгалаарын оралдажыр, бодун частырыг чыдапас [illegible] [illegible] «[illegible]» [illegible] дугайында [illegible] [illegible] ашаалап кочуур болу боор.

Партийжи журналистер-биле харылзаага партия комитеттериниң ажылдакчылары [illegible] ажылдап турар кижилер [illegible] дар [illegible] болгаш [illegible] [illegible] чедип алыры дузаламжы, авторлар активин калбартыр, журналистер-биле эки хууда байдалын бадыткап турар ужурлуг. Амыдыралдың турлуузун турар айтырыгларын шиитпирлээринге партийжилер биле парлалганың бир демниг [illegible] — эде тургустунуушкунуң сумелерин сорулгаларын боттандырарының эрге-хоойлужут күрүнениң тургузарының чайлаш чок негелдези болур.

Бо харысаалгалыг сорулгаларны боттандырары, [illegible] политиктиг плюрализмниң байдалдарында, бедик билдилиг болуруң, амыдыралче ханылап кирериң, профессионал мергежилдиг болгаш өткүт угаанныг болуру «Правданың» журналистеринден бистиң бүгү партийжи публицистикавыстан негеп турар. Ниитилелде чорудуушкуннар эрге-ажыктарның болгаш сеткил-хөөннериниң демиселиниң байдалдарында хайнып-кыныг чоруп турар: ынчангаш оларның дугайын бодамчалыг болгаш шынныы-биле база ажыл-херекти эки билир болгаш сонуургалдыг турушта сеткилдиң ханызындан бижиир херек. Бөлүглежир, бодунуң эрге-ажыын камгалаан чүүлдер чедип алык-саар, бодум тогдунар болгаш массалыг информация чепсектериниң парлаан чүүлдеринге кижилер таарзынмас, чоннуң чөптүг хомудалын тывылдырар чоруктарны журналистиканың практиказындан чайладыр херек.

Социалистиг Ада-чуртунга бодунуң чонуңга бараан болуру — интеллигенцияның эң эки төлээлекчилериниң кезээде онзагай талазы болуп келген. Үнүп турар материалдарның утказы, парлаан сөстүң шынныы дээш редакторлар боттары хууда харылаар ужурлуг. Кайы-даа участокта ажылдап турар болза, коммунист-журналист партияның бодамчалыг, амгы үедеги идепкейлиг дайынчызы болур ужурлуг.

«Правда» солуннуң редакциязының партия организациязының ажыл-чорудулгазын солун ажылдакчыларының чогаадыкчы күжениишкиннерин идепкейжидеринче, оларның журналисчи мергежилин болгаш политиктиг билиин бедидеринче, бот-боттарындан негелделиг чорукту болгаш партийжи эш хуу байдалын тургузарынче, эде тургустунуушкунуң салым-чолу дээш коммунист бүрүзүнүң харысалгазын күштелдирерниче угландырар деп доктаалда демдеглээн.

Корреспондентилер четкизин калбартырының, корреспондент пунктуларының ажылдаап турарының, оларны долгандыр автор активин организастаарының болгаш калбартырының, бодунуң корреспондентилериниң ажыл-чорудулгазының психологтуг болгаш профессионал онзагай чүүлдериниң, оларның редакция аппарадынга болгаш харылап турар девискээриниң амыдыралынга

база тус черниң политиктиг, социал, хөй-нииити [illegible] болгаш [illegible] [illegible] «Правда» [illegible] [illegible] турар ужурлуг.

Солуннуң корреспондентилериниң боттарының хүлээлгелерин үре-түңнелдиг болгаш ажыктыг күүседиринге чер-черде партия органнары бүгү талалыг дузаны көргүзер хүлээлгелиг.

Ажылчы чоннарның чагааларын-биле ажылдың чаа принциптерин ажылдап кылырын «Правданың» редакция коллегиязынга сүмелээн. Манаа редакция болза, күрүне болгаш ведомство албан чери эвес, а чогаадыкчы организация деп чүвени барымдаалап көөрү чугула. Чагаалар-биле ажылдың сорулгазы — партия болгаш күрүне политиказының кол-кол угланыышкыннарынга хамаарыштыр хөй-нииттиң санал-оналын өөренип көөрү. СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязы болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы-биле кады оларның баазаларынга хөй-нииттиң санал-оналын өөренип көөр тускай бөлүктерни тургузарын, солунга үнген чугула чүүлдер талазы-биле номчукчулардан харыыларны дүрген ап турарын редакцияга сүмелээн.

Партияның төп органының ат-алдарының болгаш чоңга сурагжаан турарының дугайында сагыш салыры — мурнундагы-ла партийжи чаңчыл. «Правда» чурттуң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы күштериниң хаара тудукчу төвү болган турарын болгаш аңаа чүве бижиири дээрге ат-алдар-дыр деп санаарын чедип алыр херек. Эң эки журналисчи күштерниң «Правда»-биле харылзаа тудкан турарын редколлегия чедип алыр ужурлуг. Чуртта «Правданың өңнүктери» деп клубтарның тургустунуп эгелээнин эки деп санаар. «Правданың» фестивальдарын чугула политиктиг ажыл болдурбушаан, ону чыл санында эрттирерин практикалаар.

Тус черниң партийжи парлалгазы-биле ажылды редакцияның чугула сорулгазы деп санаар. Парлалганың, радионуң болгаш телевидениениң допчулалдарын доктаамал бээр, тус черниң журналистериниң «Правдага» стажировка эртерин организастаар, чер-черде солун ажылдакчылары-биле дуржулгалыг правдажыларның ужуражыышкыннарын практикалаар.

Албан материалдарын кандыг янзылыг бээрин тодарадырын, редакцияның структуразын, штат санын тургузарын болгаш ол сорулгага дүүштүр чуртта болгаш даштыкыда корреспондент пунктуларын ажыдарын болгаш хаарын, редакцияның ажылдакчылары-биле күш-ажылчы керээ чарары-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээрин солуннуң редколлегиязынга чөпшээрээн.

Солун редакциязының болгаш парлалга чериниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарын база коллективтиң социал хөгжүлдезиниң талазы-биле саналдарны ажылдап кылгаш, чугаалажып көөрү-биле СЭКП ТК-ның Секретариадынга кирип кээрин «Правда» солуннуң редакциязынга болгаш СЭКП ТК-ның Херектер эргелелинге даасган.

ЫДЫКТЫГ ХҮЛЭЭЛГЕВИС

1971 чылдан бээр партия кежигүнү мен. Бо үениң дургузунда партия, комсомол [illegible] [illegible] галарны багай эвес күүседип келдим. Партия ажылдакчызы кижиниң ажылы хөй талалыг чай чок болурун бүзүреп көрдүм. Партия эге организациязының секретары кижи хуралдың илеткелин доктаалын белеткээри, кежигүн хүлээп алырының документилерин кылыр, көскү агитацияже, политиктиг өөредилгеже, аныяк коммунистер-биле ажылче сагыш салыры дээш өске-даа хөй санныг айтырыгларны шиитпирлээр апаар. Ону кылып турда-ла чамдык четпестер үнүп кээрин хөйге билдинигир.

Коммунистерниң аразында партийжи даалгаларны кошкак күүседир, хөй-нииттиң ажылынга киржилгези кошкак кижилер ам-даа бар. Ол хиресинде хуралдарга шүгүмчүлел кылырынга кончуг ынак, шыдаар шаа-биле ажылдап турган улусту бактаар хөөнүн илередир. Шак ындыг кижилер-биле эптешпес болза эки, олар эде тургустунуушкунга кайы хире улуун киирип турарын шынгыы айтырар деп саналдыг мен. Партия эге организациязының эки болгаш, көскү ажылы болза, коммунист бүрүзүнүң ажылындан, деткимчезинден, дузазындан улуу-биле хамааржыын утпаза чогуур. Ындыг болганда партия кежигүнү бүрүзү каяадаа эң-не идепкейлиг, харысалгалыг болур.

Амгы Тываны 30—40 чылдарга канчап деңнээр бис. Сайзырал улуг. Малчыннарывыста бээни телевизорну көрүп, бажыңнарда чурттап орарлар эвээш эвес. Бөлүүн ажылчыннар кодээ, суур, район Советтериниң, Тыва АССР-ның улус депутаттарында соңгуткан. Бо дээрге биче улустарга В. И. Ленинниң тургускан Коммунистиг партияның ачызы-дыр. Бодум дугайы Ленинниң чуруу-биле каастаан, кызыл партбилетти чүрек дужунда кармактап алгаш, эрткен үелер-биле бо үениң деңнештирип, чонумну чоорган кылгаш, хөйүмнү хөйлен кылгаш, нам, чазактың ачызында тайбың дээриниң адаанда хостуг, чоргаар чурттап, ажылдап чор мен.

Тываларның «Тоткан ыт ээзин ээргеп» деп үлегер чугаазы ышкаш аравыста эвээш-ле санныг кижилер партияның ат-алдарын кулуладып, ажык чок, кайы хамаанчок чүве чугаалап, ылангыя ол-бо кызыгаар деп үндезин чок айтырыглар көдүргениниң бичии-даа ажык чок.

«Узун эдек бутка ораажыр, а узун дыл башка ораажыр» деп үлегер домакты бодап алгаш, аңаа чорааны дээре боор.

М. С. Горбачев 300 миллион ажыг кижини, а Г. Ч. Ширшин 300 муң ажыг кижинин амыдыралы, тайбың келир үези дээш шудургу ажылдап турарын угаап билзе чогуур.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазын чүүлдүгзүнүп деткип, партияның ат-алдарын бедидер дээш эки ажылдаары мээң бодумнуң, бүгү коммунистерниң ыдыктыг хереэ деп санап чоруур мен.

Кириллов МОНГУШ.

Ажылчын.

«Алдан-Маадыр» совхоз.

XXVIII съезд: *саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер*

ЧАСТЫРЫГЛАРНЫ ЭДЕР

Мен партияның шынчы кежигүнү болганымда, билеттерин дужаап турар коммунистерниң үзел-бодалын билип шыдавас-тыр мен. Ол дээрге талтаашкынның үеде кирип алгаш, эрге-дужаал бодап, партияның ады-биле чагдыынып алгаш, байып, сегерей алыксаан кижилер деп бодаар-дыр мен. Ындыгларга эле тургустунуушкун кала тааржыр деп!

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде партия кежигүннери кызыл билеттерин хойлап алгаш, дайзын-биле өлүмнүг демиселче кирип турганнар. Ам ыдыктыг кызыл билетти өрттедип турарларны көргеш, кижи кайгай бээр. Харын-даа фашист дайзыннарның үүлгедиглерин кижи сагыжынга кирип келир.

Партияның ат-алдары оон бирги удуртукчуларындан кончуг хамааржыр деп билип чоруур мен. Сталин үезинде кижиге кижи чүдүүр чоруктуң уржуу-биле авыяастыг, чашпаа, ийи арынныг болур чорук нептерээш, кижилерниң сагыш-сеткилинге коргуушкун-биле чергелештир боду камгаланып чүткүү тыптып келген.

Хрущев үезинде кижиге кижи чүдүүр чорукту илередип эккелзе-даа, оон шынын чедип ап турду. Чонга ханы сойгалавайн, лозун ёзузу-биле чоруткан ол үеде улуг дээштиг болбаан. Партияның шынчы оруун бузуредип, [illegible] шыдавайн, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ылдынган. Кодээниң чонун [illegible] байдалче албалалбиле шилчидип, чоннуң хууда мал-маганын хавырганы база-ла партияның частырыы болуп артып калган.

Брежневтиң удуртулгазы база-ла ленинчи партияның [illegible] [illegible]. Чуртта болуп турган [illegible] бергедээшкиннерни чажырып, кылдынган, кылдынмаан-даа ажылды отчётче киирип, чүгле «ура»-биле чурттап тургаш, бөгүнгү кризистиг байдалга чедип келген бис. Шак мындыг байдалдарга чоннуң ууну, оон ролю кара дыңнадыр кестүр боор. Бажың алырда-даа, ажылга кирерде-даа, эртем, өөредилге чедип алырда-даа хээлилеттиннер, күрүнениң өнчү-хөреңгизин бодунга шиңгээдип алыр, ажыл-агыйжы эвес чорук чоннуң кижизидилгезинге, моральдыг мөзү-шынарынга эң-не багай салдарын чедирген. Брежневтиң үезинде массалыы-биле арагалаар чорук өөскүп, арага-биле чурттуң орулгазын

Мен 1965—75 чылдарга кодээ Совет күүскомун даргалап турдум. Бир-ле хуралга санал бергеш, айтырыым [illegible]. Ниитиден дужуп [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] «[illegible] кижи ынчаар эдааны [illegible] дүрген [illegible] алыр ла болгай [illegible]-биле ынчаар ажыл-херек күүседип алыр чоор, канчап билбес силер».

Ынчангы үелерде хөй янзы нациялар солуунде келгеш чилер, чаңгыс улуг совет нация деп чон турар, өске дылдар херек чок чаңгыс орус дылды өөренир, чаңгыс ол кедилиг кижип турду. Национал айтырыг талазы-биле Ленин башкының чагыын хажыдып, тус напияның овур-хевири, аажы-чаңы, культуразы өске нация-биле чаңгыс хепке кутпура бээр деп меге өөредигниң уржундан ам национал чөрүлдээлерге четтивис.

Бо бүгү частырыгларны амгы үениң эде тургустунганы, ёзулуг-ла ачыже чүткүлдүг Коммунистиг партиязы эдип, чоннуң амыдыралын экижидер ужурлуг. Ол дээш амгы партияга улуу-биле идегеп чоруур мен.

Оолай МААДЫ.

Кызыл хоорай.

КАЖАН ЧЕРЛЕ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭР БИС

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазын улуг сонуургал-биле номчуп таныштым. Ынчангаш өске эштер-биле бир дөмей, аңаа хамаарыштыр бодумнуң санал-оналымны чугаалавайн барбас аргам чок. Ам бо чылын партияның ээлчеглиг XXVIII съездизи болур деп турары өөрүнчүгдүр. Чүге дизе бисте шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар аажок хөй болгаш нарын, берге-даа.

Берге дээримниң бир чылдагааны болза, ам кээп Коммунистиг партия биске херек чок деп алгыржып турар апарды. Партиявыс алдарлыг оруктту эртип келген болгай. «Партия мээн агтык акшам чип турар» дижирлер бар-дыр. Айда 2-3 рубль азы оон-даа эвээш акша-дадывыр төлеп-кеш, кижи кайын ам оон ядарай бээр деп. Дыңнап, көрүп, номчуп турарга, СЭКП-ге, М. С. Горбачевка, Политбюрога удур сөстер бижип алгылаан, кудумчуже үнүп турар улустар база бар-дыр. Боттарывыстың четпестеривисти оларга чарбаан хереэвис чүү боор. Коммунист кижи бүрүзү чурту күчү-шыдалдыг, оон чону тодуг-догаа, эртем-билиглиг болурун-на күзээр болгай. Четпестер дээрге бистерниң боттарывыстың хереэвис-тир.

Чажыт эвес бистиң чамдыктарывыс. «Бай-Тал» совхозта-даа ындыг ажыл кылбас, а чүгле кайы бир арга-биле хөй акша тып алырын бодаар-дыр. Ажыктыг ажыл кылырын бодавас. Кезек үеде чылгы биле өш-күнү ажык-дузазы чок малдар дээш дужаарын дужаап чиирин чип, коданнарны хоозураткан болгай. Чаңгыс аъдын улус дужаапкаш, эзериң аалга чүктеп алгаш кээп турду. Өнчүзүн аъдын сатпастарны коргудуп турдулар. [illegible] удуртукчуларның частырыгларын ам харын М. С. Горбачев эдип турары бо ышкажыл.

Армениязы, Азербайджаннны көрээлинер. Олар багай амыдыралдыг болгаш ынчап, харын мырынай хамааты дайын өөскүдүп турбаан болгай. Тываларның чугаазы-биле алырга, кижи тоткаш ынчап калчаарай бээр дээр боор чүве.

Партия херек чок деп суртаал дыңнааш, бистиң чамдык аныяктарывыс СЭКП-ге кирериндеп ойталап тур. Ол чүл? Дыңнап, номчуп, көрүп турарга аас-чугаа талазы-биле-даа шыырак-ла бис. А чогум хол-биле туткаш кирипкен дээрге, ындыглар чүге эвээжил? Бистиң чамдыктарывыстың харысалга чогун, [illegible] эртерин турарын кайгаар-дыр мен.

Үжен ажыг чылдар дургузунда малчыннап келдим. Бо арада план-хүлээлге күүсеттээн таварылгам турбаан. Ам бистиң «Бай-Тал» совхозтуң хойжуларының көргүзүглериниң чегенчиин, бир хойдан 3 килограмм дүк аптар кижи барык чок-тур. Шаанда канчап 3-4 килограмм чедирип турган бис. Черле кайгаар кижи-дир мен. А күрүнениң дузаламчызы кайы хире-дир? Мал ажылы-биле чергелештир хөй-нииттиң ажылын база доктаамал кылып келдим: бригадирлеп, ферма-даа эргелекчилеп турдум. Чер-чер Советиниң депутаты, партияның райком, обком не-жигүнү чордум. Партбелүк даргалап, эге организация секретарьлап, агиткварира удуртуп шаңнадып, мактадып-даа келдим. Бодун мактай берди дивенер. Харысалгалыг болур ужурлуг дээш ону бадыткаары-биле киирип турар чижектерим-дир.

Чон-биле ажылдаар, чон-биле сүмележир херек. Бистиң амгы удуртукчуларывыстың бир кол четпези ол деп санаар мен. Ам СЭКП-ниң XXVIII съездизи бистиң шиитпирлеттинмейн турар [illegible] чарт харыызын бээр-ле эвес-пе деп улуг идегел-биле манап олур мен.

Адам ИРГИТ.

Партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны.

ПАРТИЯГА АРТТЫРБАС

СЭКП-ниң XXVIII съездизи удавас болур. Съездиниң хүн айтырыында партияның күштүг болуп турар Уставынга үениң негелделеринге дүүштүр немелделер болгаш казылдалар кылдыры-биле кирип турар болганда аңаа хамаарыштыр каш бодалымны чугаалаксадым.

Партияның ат-алдарының кудулап батканынга арагадарылаар, улус чоңга каржыхажагай, өре-самчыгдал болгаш өске-даа ёзу-дүрүм чок чүүлдер кылып чоруур коммунистер, партия ажылдакчылары улуг буруулуг. Ындыгларны шыңгыы хемчег алганы-биле партияга арттырып каары хөй болгай. Мээниң-биле болза, кандыгдаа чурум үрээн коммунисти партияга арттырган хереэ чок. Ынчан партия өөдежок тардан арыгланыр.

Доңгак МИЖИТ.

Хоочун коммунист.

Ак-Тал суур.

«Тыва кобальт» комбинатының транспорт цегинде [illegible] машина-техника бар. [illegible] машиналары даг [illegible] комбинатче [illegible], автобустар суурлар [illegible] чурттакчыларны [illegible] комбинадынче ажылчыннарны узун-сок [illegible] доктаамал дажып турар. Машиналарның доктаамал ажылдаарынга автобустурулге парыгында эң шыырак слесарьларны, мотористерни быжыглаан. Бо цехтиң коллективи он дөртку беш [illegible] баштайгы чылы — 1990 чылдың бирги чылының үш айларының планныг даалгазын ажыр күүсеткеш, коллективтер аразының мөөрейинге мурнакчыларның одуруунда кирген.

Сеглелтениң мурнакчыларының аразынга хоочун моторист Митрофан Михайлович Кайнаков кирген. Ол машинаның «чүрээ» — мотор септээринге 13 чыл ажылдаан, алдыгы разрядтың моторизи.

ЧУРУКТА: М. М. Кайнаков ажыл үезинде.

Алексей СОДУНАМНЫҢ фотозу.

Апрель 8 — Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң хүнү

ДЭЭДИ ХҮЛЭЭЛГЕ — СЕРЕМЧИЛЕЛ

Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң Кол штабының начальниги, ужар чүүлдүң генерал-полковниги И. М. Мальцев СЭТА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харыылап тур.

— Игорь Михайлович, Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң профессионал байырлалын бадылап тургусканындан бээр бо чылын 15 чыл оюу болур. Ынчалза-даа бо шериглерниң албаны он-он чылдарда үргүлчүлээн эвес бе?

— Ындыг харын. Революция Питерин канчаар камгалаар эки дээр дугайында Ленин Путилов заводунга [illegible] ажылчыннар-биле [illegible]. Ынчангы ол [illegible] маргылдаа үезинде зениттиг [illegible] турар тускай [illegible] кылырының дугайында илеп тургустунган. Путиловчулар ындыг [illegible] кылгаш, аңаа ажылдаар команданы ажылчыннардан тургускан. Оон соонда 1918 чылдың эгезинде Ленинчи декрет ёзугаар дайзынның ужар чүүлү-биле демисежир эң баш ужар чүүл отрядтарын база артиллерия батареяларын организастаан.

— Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында бо шериглерниң төөгүзүнге балалбас истер артып калган боор аа?

— Ёзулуг-ла маадырлыг чорукту көргүскеннер. Фашистерниң ужар чүүлүнден чурттуң улуг-улуг үлетпүр төптерин, коммуникацияларны бүрүннелдиг камгалап, а чамдык таварылгада зениттиг артиллерия танкыларга удур камгалалдың өзээн тургузуп турган. Манаа найысылал Москваның камгалалының чугаалары артык эвес. Москваже агаардан халдаашкынга дайзынның 9 муң хире бомбалаачы самолёттары киржип турган. Оларның чүгле 243 хирези сорулгазын күүседиринче чүткээн. Совет ужудукчулар амы-тынын бээр харамнанмайн турган. Олар Москва чоогунга дайзынның 23 самолёдун бустаарааш. Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң ужудукчулары дайзынның 1305 самолёдун, 450 танкызын, 5000 хире автомашиназын чок кылган болгаш 250 артиллерия батареязын база зенит-пулемёт точкаларын саадан үндүрген 50 муң хире солдаттарны болгаш офицерлерни узуткаан. Бо чүгле оларның найысылал чоогунга көргүскен дайынчы херектери-дир.

— Силер бодаарыңарга Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериниң дайынның соолгундеги оруу чүнүң-биле ылгалдыгыл?

— Бирээде, чурттуң агаарын камгалаары улам-на нарыыдай берген. Эртем-техниктиг дерсшилге шалыпкын хегижээн. Ону чамдык империалистиг күрүнелер өскээр ажыглай берген. 1960 чылдың майның сөөлүнде Дынааның бедик ужар У-2 «Локхид» деп самолёт бистиң кызыгаарывысты үрээн. Ону агаар хамаанчок дугуп алыры кончуг берге турган. Ынчалза-даа «Локхид» бистиң чуртувуска «сеп» салган ынчаар [illegible]. Ийиде, дайзын сөөлгүндеги чылдарда бо шериглерниң стратегтиг структуразы [illegible] өскерилген, [illegible]-биле чаартылган. Радиотехниктиг зениттиг ракета шериглери болгаш шуургедежир ужар чүүл немешкен.

— Херек апарган таварылгада ол бүгү система канчаар хөделип апаарыл?

— Бүгү-ла ажылче радиотехниктиг шериглер кирер. Олар бүгү-ле [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — дайзынның самолёттарының бедиин, дүргенин, [illegible] кайда чоруурун [illegible] дамчыдып бээр. Амгы радиолокация станцияларының аргалары кончуг улуг. Оларның кол үндезини — амгы үениң электрониказы, автоматиказы, электротехниказы боор турар.

Кайызын-на айыыл дүргедип келир болдур, аңаа удур бистиң шуургедекчи самолёттарывыс агаарже көдүрлүп үнер. Оларда чаа ракета комплекстериниң шериглери бар. Олар боттарының камгалап турары объектилеринден дыка ыракта дайзынның от точкаларын узуткап шыдаар аргалыг. Ужар чүүл-биле кады зениттиг ракета шериглери дайзынны тургузуп кажан-даа ноннатпас. Олар — бистиң шаап халдаар күштүг чепсээвис.

Бистиң шериглеривисте экономикага үндезилеттинген улуг өскерилгелер чаартылгалар болган. Сөөлгү чылдарда хөй чаа участоктарда эрги техниканы чаа техника-биле солаан бис. Чоокта чаа МИ-26 дээр чаа аар вертолёттарны алдывыс. ССРЭ-ниң барык-ла 60 муң километр шейлуп чорук барган кызыгаарын айтаар бистиң шериглеривис [illegible] турар. Олар Арктикада, Памирниң даглыгында. Ынчаш чамдык үелерде, эрээниниг ховулалыг тайгаларга бар.

— Чепсектиг Күштерниң санын кызырып турар болгай. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Игорь Михайлович?

— Агаардан халдаашкынга удур камгалал шериглеринге ол шоолуг «дег бейн» барган. Чүге дээрге бистиң шериглеривис чурттуң камгалалын күчүзүн хандырып турар болгай.

— Силерниң шериглеривиде эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

— Ниитизи-биле ону кончуг чүүлдүгзүнүп хүлээп алган бис. Ынчалза-даа дорт-биле чугаалаайн: ол мээң сеткилимге ам-даа четпейн турар. Чамдык офицерлер талтаашкыныч үезинден чикмаар. Эрги ёзу-биле ажылдап турар Карак чаар, харысалга чок, эрээнгейлээр фактылар ам-даа хевээр. Эки-ле чүвевис — ол бүгүнү ажык-чарлыы-биле бүрүү шаап, эдип ап турарывыс. Принципиалдыг, шыңгыы негелдениң ёзу турары. Ол дээрге бистиң мурнувуста турар сорулгаларны күүседириниң чугулазы-дыр.

(СЭТА).

КИЧЭЭН, КИЖИ

(ЧААГАЙ СЕТКИЛДИН КИЛЕҢИ)

Арганы көр: чемдиктелбээн ыяш чок тур.
Аккан чулуу — карак чажы, ханы ол-дур.
Тооруун кадын сывы-биле сывырыпкан...
Докпак пөштер, чадаң үнүш чеже дир, чээ?
Бодан, кижи!
Болгааныпкөр, оон башка
Бойдус сени кезээ-мөңге хояуп каавтар!
Арылар өө, уялар-даа меңди артпаан —
Аазаткан куш оолдары ыглаан-сыктаан.
Өрү дээрде ушкан кушту дүжүр адып.
Өскүс байлаң артпааже, суг шүүрээр-дир сен.
Шеглен, Кижи.
Чепсээң ырат, оон башка.
Черниң кежин шингээл болбас — хырның чарлыр!
Аяңарны көр: үрезинн үстүр тыгаан.
Артканнары диригге-ле ирээн, чыдаан.
Аткан чуңмаң соондан шагда үне берген —
Анайының думчуу каткан — та бар, та чок?
Өйлен, Кижи.
Өөнделеп көр, оон башка.
Өлүг-даа бол, байлак истиг — сүрүп келир.
Амдыызында арны кижи оор сон-сон
Аң-мең туржук, кижи тыныг үзүп болур.
Адак соонда, боду барып аглаттырар —
Араатанче ынчаар дедир төрүттүнер!
Кичээч, Кижи.
Хиччек кылба, оон башка.
Килең, каргыш, өлзүнзе-даа, сени тып аар!

Салчак МОЛДУРГА.

КЫЗЫЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Шыдыраага элээди оолдарның болгаш уругларның республика маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа 11 команда киришкен. Бир команданың составынга ийи элээди оол, азы бичии оолдар, бир уруг киришкен. Команда аайы-биле тиилекчилерни илередиринден аңгыда, элээди спортчулар хууда бирги чер дээш база ойнаан. Ужуражылгаларны швейцар система барымдаалап чоруткан.

Элээди оолдарның маргылдаазынга Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумунуң сургуулу Лев Балдан 8 салыгта кымга-даа уттурбайн а арткаңнарын хайымчал кааш, тиилеп үнген. Ийиги черни 9 дугаар школаның өөреникчизи Б. Ооржак ээлээн. Кызылдың 2 дугаар школазындан О. Дамбиев Өвүр районнуң төлээзи А. Монгуш ушку, дөрткү черлерде болган.

Уруглар аразынга эрткен маргылдаага Кызылдың бир дугаар школазының өөреникчизи Аяна Дамбиева бирги черни бүзүрелдиг ээлээн. Ийиги, үшкү черлерде Б. Көк-оол (Кызыл [illegible]) биле Чаа-Хөл ортумак школазындан келген бежики классчы А. Минчит-оол болган. Аңаа түскай шаңналды база тывыскан.

Кызыл хоорайның шыдыраачылары команда аайы-биле база тиилээн. Ийиги черде Кызыл районнуң Элегес школазының командазы болган. А үшкү черни өвүржүлер ээлээн.

Ук чемпионаттың тиилекчилери — Б. Ооржак, О. Дамбиев, А. Монгуш, А. Дамбиева, А. Минчит-оол Абакан хоорайга июнь 18-теn 27-ге чедир эртер РСФСР-ниң чартык финал маргылдаазынга киржирлер.

Николай ШИШИГИН.
Маргылдааның кол судьязы.

ХУУДА БИРГИ ЧЕР ДЭЭШ

Профэвилелдериниң Бүгү-эвилел эки тура куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң Тыва область чөвүлелиниң хууда бирги чеги дээш эр херээжен улустарның шыдыраа маргылдаазы эгелей берген.

Ында 26 эр, 7 херээжен киржип турар. Эр улус шыырак состав-биле ойнап эгелээн.

Үш салыг доозулган соонда Сергей Севээн (Ак-Довурак), Суруң Идам (Каа-Хем), Лев Балдан (Кызыл) амдызында өске шыдыраачылардан мурнап турар.

[illegible] апрель 8-ге чедир уламчылаар.

Шак-биле дүрген ойнаар маргылдааны доозуп [illegible]. Бирги черни Сергей Севээн, ийигини Лев Балдан [illegible].

Кызыл-оол ЛАЙДЫП.
Кызыл хоорай.

МЕТОДИСТЕР ӨӨРЕНИР

Даарта республиканың совхозтарының куш-культура талазы-биле методистериниң семинары эгелээр. Аңаа Тыва аргоүлетпүр эвилелиниң кедээге куш-культура болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле айтырыглар дугайында чуртта куш-культура болгаш спорт шимчээшкиниңге амгы үениң негелделери база айтырыглары деп лекцияларны дыңнаар а ол ышкаш куш-культура коллективтериниң дүрүмнери дугайында сонуургаар.

Семинарның киржикчилери спорт школаларының ажылы-биле таныжар. Ол ышкаш «Шын» солуңнуң организастааны «төгерик столга» киржир.

(Бистиң корр.).

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80 «Шында»).

«Чөөн үзел» адыктар шимчээшкинни база хаара туткан. 1929—1930 чылдарда Улуг-Хемге Ээрбекке Барыын-Хемчикке, өске-даа черлерге Седен-Дамбаа, Чун-чук-оол, Домбу, Аракчаа болгаш өске-даа кижилерге баштаткан чөөн үзелдиглер эргиниң артынчылары-биле «демисежир» сорулга-биле «аревэчилер хуралдары» деп шуугаазынныг чыышкыннарны эгелей бергеннер. Оларның хөөктүрген аныяк кижилери хүрээ-хиит бажыңнарын үрегдеп оларның ном саннарын а ол ышкаш [illegible] совет сеткүүлдерин өрттедип, черлик аажы-чаңныг оюннарны эрттирип турганнар. Ол үеде улуг назылыг кижилерни хүндүлеп көөр чорук безин эргиниң хоралыг артынчызы кылдыр санаттынып турган. Арыннуурге, ындыг-эгениринге бөдүүн, биче сеткилдиг чоруунга удур демиседип [illegible] ажылдарның маргылжышкынныг хуралдары чоорту массалыг оюн-тоглааже шилчип, оларның уезинде буруулугларны чыылганнарның ортузунче хөөктүр үндүргеш олар аң-не баштай кымчарыя-биле каттыштыр [illegible] оларның чувүрлевин чанчаар ужулганын айтыкын [illegible] ада-иезиниң ат-бажын адаарынче кыстар-биле оолдарынче албадап турганнар. Улустуң дайзыннары Таңды Тываның оруктар [illegible] [illegible] кыстар орустарга катай болуру чайлаш чок деп чоннуң мөге дамчыдып чугааларны таратпышаан, самыын-салаа [illegible] тарны аморальдыг [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Ынчангаш позитивтиг крализиниң [illegible] феодалдарның [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ТАРН ТК-

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

[illegible] Иргит [illegible] «шеригниң дайынчы аргалыын күштелдирери-биле» аңаа дузалаары-биле «партияның болгаш аревэниң кежигүннерин мобилизастаар», «чурттуң камгалал фронтузун улуртуру-биле штабты организастаар, оон кежигүннеринге эштер Шагдыржап, Чүрмит-Дажы, Лопсаң, Конюшевский олар кирер ужурлуг» — деп шиитпирлээн. Топтуг, угаан-сарыылдыг хемчеглер үезинде даштыкы херектер сайыды Танчайның ат салганы «Дээрбечилерге чагааны» эдлептиг өнчүк-чөңгээлиг боор турган. «Силер, Бора-Шайның болгаш өске-даа сумуларның чамдык хамнатылары, бөө-чепсекти холга алгаш, чазакка удур хөделиишкиннерни кылган-дыр силер...

Силер боттарыңарның хөделиишкиннер-биле бай феодалдарның камгалакчылары кылдыр көргүзүп, революция-биле демиседим боттарыңарның сорулгаңар кылдыр салып турар-дыр силер. Ону барымдаалааш силер боттарыңарның амы-тыныңарны [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Чыргакыла бистиң Кызыл Шериглериңисче бо чылдың апрельдин 1-ден оран эвес 2 хүнче иштинде дужаап бериңер.

Силерниң талаңардан бо [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ...

[illegible] ның Политбюрозунуң 1930 чылдың март 17-де хуралынга «Чөөн-Хемчикке тура халышкынны сайгарарының дугайында» айтырыгны чугаалажып көргеш, «ындыг тура халышкын болза, бир-даа дугаар эвес болгаш сөөлгүдаа эвес» деп чүвени айытчан, ынчангаш иштики политиктиг органнарның ажылын күштелдирер херек

каар апаар. Силерге хамаарыштыр оон өске шиитпир болгаш хөделиишкин чок болур ужурлуг».

Феодалдарның Хемчикке үймээниң тайбың ёзу-биле чок кылып турарының үезинде революцияның каржы дайзыннарының октарындан Ш. Начын болгаш Бышкак-Кара олар өлген. Ол үймээнниң 270 киржикчилериндеи 54 кижи өнчү-хөреңги чок ядыылар, 149-зу — ортумактар, 86-зы — феодалдар, ламалар болгаш хамнар болганы илерээн. Үймээнчилер аразынга 23 лам кежигүннери болгаш 16 аревэчилер турган.

Шагаан-Арыгның, Элегестиң, Өөктүң, Хадыныңболгаш Тураның кулак байлары 1930 чылдың апрельде албадал-дужаал ёзугаар тургускан колхозтарга болгаш арга-чагыргаларның хөделиишкиннеринге удур бөө-чепсээн туткаш, хөлзеп үнген. Ынчан ТАР-ның [illegible] чер ажылының айтырыгларының талазы-биле чөвүлекчизи кижи «Элегес» куруне ажыл-агыйының директору П. Г. Городилов, аңы-тараачын А. Пахомов олар дээрбечилерниң холдарындан өлгеннер. Ол тура халышкын Тыва-биле кожа, ындыг Красноярск крайда орус суурларның дээрбечи [illegible] [illegible] [illegible] МАР-ның Тыва-биле [illegible] турар аймактарының [illegible] феодалдарының үймээннериниң тура халышкын [illegible] «Улуг эргилдениң чыдын [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] турган. Аңаа холбаштыр ССРЭ-ниң [illegible] [illegible] Л. М. Карахан 1930 чылдың майның 4-те ВКП(б) ТК-же ДХУК болгаш Коминтернге [illegible] «Тыва республикада [illegible] характерлиг [illegible]

ген эш Старковтан, а ол ышкаш СГПУ шугумундан Тываның орус чурттакчыларының тура халышкынының дугайында медээни алдывыс. Тура халышканнарның хөй кезии — кулактар, оларның аразында — мурнунда партизан чорааннар база хөй. Олар апрельдин 26-дан эгелээш организастаттынып [illegible] тиглиг болгаш үш дээрбечи бөлүк хөделип эгелээн.

1) Подхребтиң районунда (Кызылдан мурнуу-барыын талаже 60 верста) — Бликовтар алышкыларның 50 кижилиг дээрбечи бөлүү Элегес суурга коммунистерни кырып кааптааш, кижилер болгаш чепсек-биле немежип [illegible]. 2) Тарлаг девискээринде, бистиң кызыгаарывыстан 15 верста черде — 45 кижи. 3) Туран девискээринде, Кызылдан 70 верстада, бистиң кызыгаарывыстан база-ла ол хире черде — [illegible] саныг дээрбечи бөлүк апрельдиң 28-те Кызыл — ССРЭ аразының 80 [illegible] телеграф удазынын [illegible].

Тура халышканнарның планынга кирип турар чүүлдер болза: а) элээн каш районнарга хары угда тура халыыры; б) ССРЭ биле Кызылдың аразында харылзааны үзери; в) Тываның төвү — Кызылды ээлеп алгаш болгаш арга-чагырганы [illegible] ажырери; г) тываларны каттышкан тура халышкынче эдедири.

Олар коммунистер чок болгаш коллективизацияа чок арга-чагырга дээш хөделип үнген!

Аңаа холбаштыр тыва [illegible] шериг отрядын Тываже дол-дораан киирерин база чалып дилеп турар. Бистиң Тывада эртенгиниң эш Старков тура халышканнарның районнарынче [illegible] шериглерин [illegible] киирерин база эгеп, тываларның болгаш совет колонияның бар күштерини четчелдей берип болуруң. Ниитизи тургустунган айыылдыг аймыкал... Мартың тывазында. Хемчикке тываларның тура халышкынының үезинде Политбюро Тываже отряды чорутпаан, тура халышкынны бодунуң күштери-биле базар арганы тыва чазакка тыпсыр — деп шиитпир үндүрген.

Амгы үеде байдал оон артык аныыдыг боор турар тыва шериглерниң кезиниң (олар чүгле 200 кижи) Хемчик кожуунунче чорутканы боор турар...

Тываның чазааның шериниң күжү аңаа [illegible] [illegible]. Хемчикте тура халышкынны [illegible]-биле чыткан бол-

ганда, амгы үеде орус тура халышкынныларга удур ВКП(б) кежигүннериндеи тургускаш, мурнунда партизан чораан чамдык кижилерни каттыштырган бичии-бичии отрядчыгаштар демисежип турарлар. Оон-биле холбаштыр бистер Тываның чазааның болгаш эш Старковтуң Тываже Минусинск округтан эъттыг шериг отрядын дүрген киирер дугайында дилээн деткип турар бис (СЭКП ТК-ның чанында МЛИ-ниң ТПА-зы, ф. 495).

Тывага контрреволюстуг тура халышкыннарны кууткаарының үезинде чөөнчериниң кылган алдагдалдарын ээлип турган. Ынчалза-даа ТАРН-га «чөөннээшкинниң» теорияга болгаш практикагалаа айыылының дугайында бодал турбаан болгаш харын-даа социализмниң материалдыг болгаш угаан-бодал үндезиннерин тургузарынга эргежок чугула хөгжүлдениң чамдык чадаларын ыяап-ла эртер үеде мурнунда кожурангай чораан улустарның капиталистиг эвес орук-биле хөгжүүрүнүң дугайында В. И. Ленинниң ёзналыынга чөрүштүр феодализмден социализмче шурап кирерин белеткеп турган.

Юрий АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

(Уламчылаар).

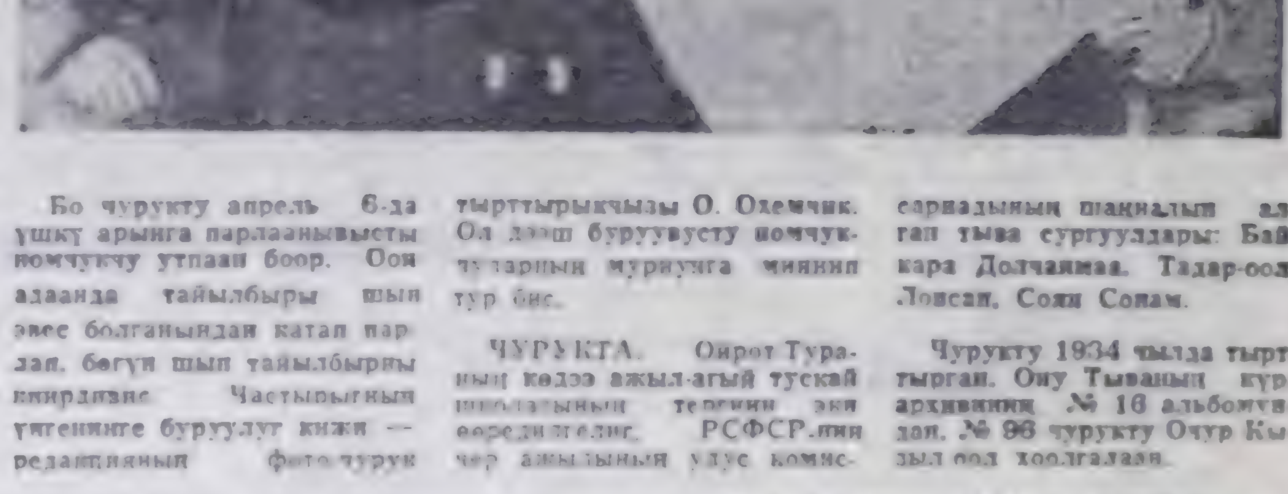

Бо чурукту апрель 6-да үшкү арынга парлааныывысты номчукчу уттпаан боор. Оон адаанда тайылбыры шын эвес болганындан катап парлап, бөгүн шын тайылбырны киирдивис. Частырыгның үнгенинге буруулуг кижи — редакцияның фото чуруктыртттырыкчызы О. Охемчик. Ол дээш буруувусту номчукчуларның мурнунга миннип тур бис.

ЧУРУКТА. Оирот Тураның кедээ ажыл-агый түскай школазының терминиң эки өөредилгелиг, РСФСР-ниң чер ажылының улус комиссарыдының шаңналын алган тыва сургуулдары: Байкара Долчанмаа, Тадар-оол, Лопсан, Соян Сопам.

Чурукту 1934 чылда тырттырган. Ону Тываның күрархивиниң № 16 альбомундан, № 96 чурукту Очур Кызыл-оол хоолгалаан.

САНДАК ДАРГАН

• Амыдыралдан чугаа •

Ак-Туруг чурттуг Кадыр-Быштан ирениң шаанда чаңгыс оглу Сандак тергениң шевер дарган болган. Ада-чурттуң Улуг дайынының мурнуу чарыында, 1940 чылдың күзүнүнде, Сандак дарган хол боозун (наганын) боду бүдүрүп, чеди аттынар [illegible] чепсекче чес [illegible] [illegible] кылгаш. Борбак-Арыгга Шиви-Кудургуга [illegible] [illegible] турганы Чадааннын камгалаар черинге (Тыва Арат Республиканың Иштики херектер яамызынга Чөөн Хемчик кожуундагы ыштаарда чонга коргунчуг төлээ чериңге) дораан-на дыңнадыг берген.

Чадааның камгалаар черинин ажылдакчызы улуг лейтенант Седен-оол ийи шагдаалыг чедип келгеш, бир дүне Сандакты мең теве дывылаан ышкаш кыдыр чиңдээн сөөлүнде, ону тудуп аппарган. Чадаанага оон чеди хонукта [illegible] [illegible] олурткан соонда ындыг «хорааа» чепсекти бүдүрбес дугайында оон ан-[illegible] ап, холунуң [illegible] бижиткеш, муңне салып чорудупкан. Кара-Бажыга оон үш-дөрт хонукта [illegible] [illegible] [illegible] эгелевес [illegible] бо дүне Баян-Дугай ховузунга ап-

парып боолап каар бис, кымның өлүрер дээш хол боозун кылып алдың?» деп коргудуп, аңаа кыжанып, байысаап турганын Сандак [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Чүгле карачын [illegible] самыраныш чугаалаан.

Чартык [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] даар черинин [illegible]. дары бир дүне база катап ону тудуп аппарган. Ону ийи хүнүн ооргазында артынга таш кылдыр хүлүп каан. Сандак дарганның аваыыы, кадайы кыс дуңмалары, эргежок аажы-[illegible] [illegible] [illegible] тып чыдып келген. Чүгле адазы ирей бодун туттурган, «Амырбас, шын. [illegible] чүвени [illegible] [illegible] [illegible] даа черге тыпты бээр» деп чугаалап олурган.

Камгалаар черинден келген боо-моңгулут даргалар Сандакты эртынга-ла хүлүп алгаш чорүй барган болган. Ада, картнас аргажок Ак-Туругнуң [illegible] [illegible] [illegible] кижилер оон мурнунда ис чок чидип турган. Чижээ, сумуну ол-не хүндүлүг кижилерниң бирээзи, шаанда ады арат мегс Кек-оолду «контр» дээш шак ынчаар тудуп аппаргаш, удаваанда боолап каан. ТАРН ТК-ның [illegible] [illegible] турган [illegible] [illegible] бодунуң бөлүүн МЧАЭ-ниң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] өрттедикчени «Көк-оол өрттеткен» деп демги камгалаар черинге бижимел-биле билдирген. Чүге дээрге «ТК кежигүнүнүң» чалгаа, шын чүвени Көк-оол халчык кончулаар, буруу шавар чораан.

«Контрреволюсчу» Көк-оолдуң Дүктүг-Базырның Хирбааның төрели-дир сен Ак-Туруг МЧАЭ-зиниң сигениң өрттедиринге киришкен сен» деп Сандак дарганы [illegible] хей черге нүгүлдеп турган. Ынчаарга Ак-Туругнуң № 8 арбанының даргазы Намчал, ТАРН-ның ол үеде суму комитединиң секретары Чөжей-оол суму даргазы Хирик олар

Чадааның камгалаар черинге баргаш, Сандак дарганы [illegible] «контрларының» [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Ынчалза-даа Сандак дарган бодун [illegible] [illegible] [illegible] бүдүрге-и дөш Чөөн Хемчик кожуунунуң [illegible] [illegible] [illegible] 30—40 чылдарда болганы 30 чылдарның эгезинде арат кижиниң амы-тынын эргиннеттэн өскээр аңай өрттенге бетин дежнежип [illegible] [illegible]. Ындыг кордуунуң үени амгы үениң аныяктарының билип алыры черле артык эвес боор.

Немец-фашистиг эжелекчилерге удур Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн соондан бүгү Тывага ышкаш, Ак-Туругга ополчен шериг база тургустунуп эгелээн. 18 хардан 35 хар чедир эр, 18-тен 45 хар чедир херээжен улусту шериг херээнге өөредири-биле Тываның Араттың революстуг шериин-

ден Дамчай башкы Ак-Турукка чедип келген. Сумунуң 12 арбаан бүрүзүнге бир-бир взводту, суму төвүнге 2 взводту тургускан. Бир взвод 12 дайынчылыг ийи салбыр составтыг. Салбыр командири улуг сержант, дузалакчызы биче сержант, взводтуң политруу [illegible], командири биче лейтенант, батальон командири капитан, комиссары улуг лейтенант шериг дужаалдыг турган.

Ополчен шериниң дайынчылары болгаш командирлери беш-адыр кадаан беттериниң тыныш хептиг, дугай боолар. Дүне позиция кылып курук дары-биле Шеңгүү Хоат сымыылап кылдыр шилдедип тура хонар турган бис. Шериг башкызы Дамчай бистерни дайынчы боо-чепсек аймаа, эдерчерде, дайчыны, гранатаа, аар, чиңгэ пулеметтарның селемени ажытлап билир кылдыр өөредип каан. Гранатаны ыралыр октаарының сөртүмак хемчээли беш метр. Бир хүн шериг кичээлин [illegible] [illegible] дириттирип турган бис. Политчигээлдериниң кол темазы — фронтуга байдал. Ада-чурт ССРЭ-ге дузалаары херек болу берзе, амы-тынны ха-

рам чокка бээри улустарның ленинчи найыралынга ополчен шериниң дайынчыларын кижизидери.

Ополчен шериниң дайынчыларының болгаш командирлериниң беш-адырларын, шериг демдектерин бүдүрүп кылырын Сандак дарганга даасташ, шериг өөредилгезинден ону хостап каан бис. Сандак дарганның уран-шевер холу-биле сиилбип кылган беш-адырларының, шериг демдектериниң чаражын чүү дээр. Оларның ону үренкызыл. Тываның Араттың революстуг шериниң беш-адырларындан демдектеринден кээргүс ылгашпас. Сандак дарган ол бүгү беш-адырларны, шериг демдектерин бисче саткаш, өртээ чып турган. 1943 чылдың февральда, Кызыл Шериглиниң оон таварыштыр 1000 акшаны фронтуга белек кылдыр ол берген. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Сандак дарган фронтуга 5 муң акыг аът тагаларын кылып берген. Совет улустуң Улуг Тиилелгезинге ооң шыдаар шаа-биле киирген улуу ол-дур ийин.

Алексей ДУГЕРЖАА.
Журналист.

«Тыва» ансамбльдиң дуңмазы

Республиканың аңгы-аңгы булуңнарында янзы-бүрү ансамбльдерниң төрүттүнүп, тургустунуп, быжыгып турары — бистиң амгы бо үевистиң бир онзагай талаларының бирээзи. Чагырар, дуңкаар үеде улус чүгле айтырышкын, дужаал манап, шимчеп хөделир, база тап-таашкын үезинде — чүү-даа чүвеге сундуу сонуургал чок чоруундан оттуп, ыштуңуп, эде тургустунуушкинның оруунче кирип турарының база бир чижек, барымдаазы болуп турар.

Сөөлгү чылдарда хөй-хөй ыры-хөгжүмнүг болгаш аас чогаал ансамбльдери кестүгүлеп келгилээн. Оларның аразындан сыгыт, хөөмей болгаш чонунуң ууттундуруп бар чыткан национал чаңчылдарын, ёзулалдарын диргизип, нептередир сорулгалыг тургустунгулаан ансамбльдер онзагай черни ээлеп турар.

Чүгле Тывага эвес, оон дашкаар-даа республикаларга, крайларга, чурттарга чоруп, ат-алдары билдине берген ансамбльдеривис: Тываның күрүнениң ыры болгаш танцының «Саян» болгаш ыры-хөгжүмнүг «Аян» ансамбльдеривис бодунуң чонунуң ыры, хөгжүм, ёзулал, чаңчылдарынга үндезилеттинген программалыг концерттери-биле ааддагылап чоргулааш, улуг-улуг чедиишкиннерлиг болуп тургулааның билир бис.

Сөөлгү үеде чаа тургустунган «Тыва» ансамбль программазын арыг аас чогаалынга — чоннуң ыры, хөгжүм, хөөмей сыгыт ёзулал, чаңчылдарынга үндезилеп тургусканы-биле база ында ёзулуг талантылыг, чаңгыс аай чаагай кузел-чүткүлдүг артистер [illegible]-биле онзагайланып турар. Бодунуң онзагай талантызы-биле болгаш программазы-биле улус-чонну өөртүп, магададып эгелей берген бо ансамбльди ам чүгле бүгү тала-биле — мораль-даа, хей-аъд кедүрлүүшкүн-даа, материалдыг акша-хөреңги, эт-сеп-биле-даа дузалаашкынныры-биле — адаандан, үстүнден деткиири чугула деп бодап турар мен.

Ол ышкаш район бүрүзүнде талантылыг кижилерден тургустунган ансамбльдер (ооң иштинде сыгыт, хөөмей, национал чаңчыл, ёзулалдар пропагандалаар ансамбльдерниң тургустунуп турары чугула болгаш өөрүнчүг чүүл болуп турар.

Мырыңай чаа, март 27-де, БАЛКЭ Бай-Тайга райкомунуң чанында тургустунган «Мөңгүлектиң сыры» сыгыт, хөөмей ансамблиниң чамдык номерлерин радиога дамчыдарга, ону мен магададым сонуургадым. Бо база аас чогаалынга — чоннуң ыры, кожамык, сыгыт, хөөмей, чаңчыл, ёзулалдарынга — үндезилеттинген, талантылыг бо тывынгыр артистерден тургустунган ансамбль-дир деп үнелеп турар мен. Бо ансамбльдиң онзагай талазы — сыгыт, хөөмейниң, ыры, кожамыктың, алгаг-йөрээлдерниң чончу ховар аялгазы, рын янзы-бүрү хөгжүм херекселдери-биле кончуг арыг, чаагай, аяныг үдеп, күүседип турарында. Ол ышкаш сыгыт, хөөмей, каргырааның аңгы-аңгы хевир-аргаларын билдилиг тодаргай, чараш күүседип турары база онзагай. Чоокку үеде олар республиканың аңгы-аңгы суурларынче концерттиг үнүүшкүннерин кылыр деп турар. Барган черлеринге оларның концертин чон сонуургаар, үнелээр, деткиир дээрзинге чигээни чок.

Мээң күзел, бодал тураным болза, бо ансамбльди чоокку үеде Англияда аукционче, Кызылче база чалап, ооң концертин найысылалдың көрүкчүлеринге болгаш аалчыларынга оода бир, ийи катап үндүрүп, ол концертти телевидениеге тырттыргаш, республиканың чонунга база көргүзери чугула хире. Ол, бир талазында, аныяк ансамбльге улуг деткимче, өске талазында, ук ансамбльдиң ат-алдарын кедүрүп, пропагандалааны ол болур ийик.

Чүге дээрге бо ансамбль «Тыва» ансамбльдиң шуут хан төрел дуңмазы-даа, ол ансамбльдиң альтернативтиг удурланыкчызы-даа болу бериш болур — база-ла шак ындыг талантылыг, арга-шинээлиг-даа ансамбль деп билир мен. Ынчангаш бо ийи ансамбльдиң кайызынче-даа деңге кичээнгей салып, бүгү талалыг деткип, дузалаары эргежок чугула деп санаар мен.

Чүгле Бай-Тайганың ансамблиниң ады «Мөңгүлектиң сыры» эвес, а «Мөңгүлектиң сырызы» дээрге шын болур ужурлуг. Чүге дээрге сөстүң дөзү «сыр» эвес, а «сырын». Ынчангаш, «Мөңгүлекте сыры» деп болур, а «Мөңгүлектиң» дээн сөзүнде ыяап-ла «сырызы» дээр.

Чыргал СЕРЕН-ООЛ.
Башкы.

АНГЛИЯДА АУКЦИОНГА

Украин ССР. Ялтада «Массандра» деп бүдүрүлге — аграр каттыжышкының 45—150 чедир чыл дургузунда шыгжаттынган 13486 шил кызыл арагазы 1990 чылдың апрель 2-де Лондонда «Сотби» деп аукцион садыынга сайгарып садытлаан. Крымның алдаржаан кызыл арагазын Голицын хаанның үезинде бүдүрүп эгелээн.

Ук арага аймааның аразында эң-не үнен назылыглар — 1775, 1837, 1848, 1883 чылдарның дүжүдүндеи кылган «Мадера вебейро секко», «Мускат люнель», «Саперави», Федосия деп арагалар болуп турар. Голицынның бодунуң бүдүрген арагаларын ооң ады-биле база адаан турган. Делегей делгелгелеринге ук арага аймаан хөй удаа салган болгаш аңаа тиилекчи болган арагаларның шаңнал медальдарының чыындызы база бар. 140 хире ындыг медальдар музей шыгжамырынга кирген. Бир миллион фунт стерлинг англи акшаны бүдүрүлге каттыжышкыны алыр болгаш ол түңнүң 60 хуузу арага бүдүрүкчүлериниң эргезинге артар. Акша-хөреңгилерни арага кылыр бүдүрүлгелерге чаа чепсек-херекселдерни садып алырынга, ажылчыннарның социал-амыдырал негелделерин хандырарынга киирер.

Англи специалистер Крымга үш удаа кээп чораан болгаш ында арага бүдүрүкчүлериниң продукциязын бедик-биле үнелээн.

ЧУРУКТА: Юрий Дмитриевич Егоров — арага кылыр мастерлериниң салгакчызы. Оон кырган-ачазы Голицын хаанга арага кылып берип келген, ачазы — «Массандрага» арага бүдүрүп турган.

К. ДУДЧЕНКОНУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроиниказы).

Улус төлээлериниң соңгулдалары

СУД ХЕРЭЭНГЕ КИРЖИРЛЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле бо чылдың апрельде бистиң республиканың Кызыл хоорай, район улус судтарының улус төлээлериниң соңгулдалары эртен чылдыр көрдүнген. Ол суд ажыл-чорудуунга хамаарыштыр чаа хоойлуларга үндезилеттинип чорутту. Кем-херек үүлгедир чорукка чурттың, республиканың хөй санныг болуп турар шак ындыг үеде, байдалда бо соңгулдалар эртип турар. Ынчангаш кем-херек үүлгедиглерин чавырылдарары-биле, хамаатыларның айыылдыг чүүлдерден камгалаары-биле холбашкан айтырыглар кижи бүрүзүнүң сагыш човаашкынын оттуруп турар. Ол чүүлдер — улус судтарының ролун, туружу-биле дөмей-ле тудуш. айтырыг харылзаалыг. Күш-ажылчы коллективтерге чоруп турганда, ужуражылгалар үезинде улус судтарының-даа, Дээди судтуң адрезинге чемелерни база дыңнаар бис. Ол чугаалар колдуунда-ла аар кем-херек үлетткенде, өзүп турарының кижиниң кадыынга хоралыг аар кемдээшкинни таварыштырганда, хулиган херек дээш судка көрүп, онаап турарының байдалынга хамааржыр. Хереглерни көрүп турарының шынарынга, суд чорудуунуң хуусаазынга таарзынмайн турар таварылгалар база бар.

Чоптуг, шын шииткелди үндүрериnге улус төлээзиниң ролун, киржилгезин чедир билбейн баар чорук база бар. Ынчангаш улус төлээзинге соңгудар кижилерниң хамааты, амыдыралчы чоптуг туруштуун чамдык коллективтер чедир өөренип көрбейн баар. Ындыг талаларын барымдаалавайн-даа, шоолуг-ла херексевес чылдыг-биле суд чорудуунга киржир апарган таварылгада ажылдан саат чокка хостаткы дег кижилерни эдап турарының чижектери бар. Суд чорудуунга киржип, хүлээлгезин күүседиринден ойталап баар улус төлээлери база турар. Оон ангыда, оларның судка киржилгезинге кандыг бир чылдагаан-биле моондактай баар удуртукчулар база тургулаар. Суд практиказынга ындыг чүүлдерге бо-ла таваржып болур. Чоптуг шииткел үндүрер херекке улус төлээзиниң ролун ханы билир чугуур.

Ажыл аайы-биле чоруп турганда, бир удуртукчу-биле чугаалап олурарымга бо айтырыгга хамаарыштыр беседалажып берген бис. Улус төлээзи кижи профессионал судья-биле дең эргелиг деп чүвени тодаргай чүүлдерге даянып тайылбырлаарымга, бүзүревээн. Улус төлээзинге коллектив моон соңгаар харыысалгалыг ажылдакчыны идип үндүрер дээрзин ол аазаан чүве.

Республикага 6500 улус төлээзин соңгуур көрдүнүп турар, ону бир судьяга онаалтыр алыр болза, аттандагы чедеш беш кижи. Судтуң ажылдааарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар сорулга-биле, сан-түң ынчаар көрдүнген. Кеземче болгаш хамааты бүгү херектерни коллегиалдыг көөр деп чүвени база барымдаалаар апаар. Кызыл хоорайга, чижээлээрге, 650 улус төлээзин соңгуур. Юстиция министерствозунуң сүмелеп турары-биле, районнарга улус төлээлериниң хөй кезии 70-75 хуузун район төптеринде күш-ажылчы коллективтерге соңгуур.

Улус төлээзинге 25 хардан өрү назылыг хамааты кижи соңгуттурар. Соңгдарының хуусаазы моон мурнунда 2,5 чыл-биле санаттынып турган болза, Тыва АССР-ниң Конституциязынга дүүштүр улус төлээлериниң соңгудар хуусаазы ам 5 чыл. Бүрүн эргелериниң хуусаазының узаашкы — оларның юридиктиг мергежилиниң бедииринге, суд ажыл-чорудулгазының дөржүлгазының байыырынга идиг болур.

Чоптуг шииткел үндүрер херекке улус төлээлериниң эргезин судьяларының-биле бир дөмей дээрзин Судьялар статузунуң дугайында хоойлуда демдеглеттинген. Улус судьяларынга көрдүнген чаа магадылалдар оларга база хамааржыр.

Улус төлээзиниң суд барып, оон ажылынга киржилгезинге удуртукчунуң талазындан шаптыктаашкыны тургуп келир болза, харыысалга онаары көрдүнген. Шак ындыг хөделиишкиннер дээш 100 рубль түңнүг штраф онаап болур.

Профессионал судьялар-даа, улус төлээлери-даа дангырак хүлээп алыр. Оон сөзүглелин РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму бадылаан. Улус төлээзин соңгаашкын коллективтиң нежигейлериниң аразынга дангырак хүлээп алдынар.

Улус судтарының улус төлээлерин каяа база канчаар соңгуур? Ажылдап турар черинге ийикпе, ам чурттап турар черинге ажылдакчыларның хуралдарынга ажык бадылаашкын-биле соңгулда чоруттунар. Хурал болур дугайында баш удур дыңнадыр. Саналдап турар кандидатураларны сайгарып чугаалажып көөр апаар. Хуралдың киржикчилериниң чартыындан хөй кезии бадылаашкынчыы алган кижини соңгуттурган деп санаар.

Улус төлээлериниң өөредилгезинче база чогуур кичээнгейни угландырып келген бис. Ол талазы-биле Юстиция министерствозу судтарга дуза чедирер апаар. Оларның организастыг хүрээлерин эрттирери база көрдүнүп турар, улус төлээлериниң чөвүлелин аңгы соңгуушкан, оларның ажылдарының аайы-биле семинарлар тургузуп турар. Бо айтырыгны чугаалап тура, демдеглеп турар чүүлдерим база бар. Чиңге, Тес-Хем, Бии-Хем районнарының улус судтарында улус төлээлери-биле ажылдың эки дуржулгазы бар. Министерстве оон дуржулгазын көрүп, нептередип турар. Материалдыг байдалынга четпестер база бар. Кызыл хоорайга, Шагаан-Арыгга, Чаа-Хөлге суд бажыңнарының тудуун айтырып министерство каш чыл улаштыр тургузуп келген. Кызыл хоорайны ап көрээли. Он чыл бурунгаар аңаа 5 судья ажылдап турган, ам оларның саны — 9. Штат улгаткан. Ажылдың хемчээли чылдан чылче немелеп турар. Суд бажыңнарының конторазы, кабинеттерниң шолу таарымчалыг ажылдаарының байдалын хандырбайн турар. Чамдык районнарда байдал база-ла оон дээредевес. Шагаан-Арыгда, Кызыл хоорайда суд бажыңнарының тудуунуң айтырыы тургустунуп, курупе планынче чылдан чылче кирип келген, ынчалза-даа объектилерниң тудуу эгелевейн турар.

Юрий СЛОБОДЧИКОВ.
Тыва АССР-ниң юстиция министри.

Москва. Херээжен спортчулар олура хоюдарын тутчуп алгаш, күжүн шенежир маргылдааны бистиң чуртувуска бир-ле дугаарында Күш-культураның Ленин ордениниг төп күрүне институдунга организастап эрттирген. Найысылалдың дээди өөредилге черлериниң херээжен студентилери маргылдаага киришкен.

ЧУРУКТА: маргылдааның тулган чемпиону ат дээш адаанмажылга Елена Гусеваның (культура институду) болгаш Галина Сотниковаының аразынга эң-не чидиг болгаш солун болган.

А. ЯКОВЛЕВТИҢ фотозу (СЭТА).

Чарлалдар бюрозу

Чадааның үлегнур комбинады 1990-1991 чылдарда чонудан база албан черлеринден, организациялардан дараазында эт-херекселдерге чагыгларны хүлээп алгаш, садып турар:

Өг — ортээ 4300 рубль.

Өг ыяжының — ортээ 358 рубль.

Өг иштиниң эт-херекселдериниң — ортээ 260 рубль 14 көпеек. Оон иштинде: национал тыва аптара — 2, ортээ 96 рубль, улуг аптара — 1, ортээ 42 рубль 64 көпеек, үлгүүрге — ортээ 64 рубль, бичии стол — ортээ 9 рубль [illegible] көпеек. 4 бичии сандай, бирээзиниң ортээ 4 рубль 05 көпеек.

Чагыгларны 1990 чылдың май 1-ге чедир хүлээп алыр.

Адрези: 668110, Чадаана хоорай, Промышленная кудумчузу, 1, телефону 1-12.

• • •

1990 чылда институтка кирерин күзээннер-биле Чөөн Сибирьниң Күрүнениң культура институдунуң баштыкыларының беседа кылырын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу организастаар. Ол беседа май 11-12-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шакта болур.

• • •

Ленинградтың Күрүнениң театр, хөгжүм болгаш кинематография институдунга, Красноярскиниң шын болгаш кино артизи мергежилдиин талазы-биле Күрүне институдунга кирерин күзээннерниң чыылдазын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу үргүлчүлеп турар. Ук чыылданы үндезин национал аңыяктарының иштинден шилип алыры-биле чорудуп турар.

Ийиги шилип алыышкынның бо чылдың апрель 26-27-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шактан эгелеп болур. 1-ги ээлчегни эртеннерни болгаш кирерин күзээннерни 2-ги ээлчегниң шилип алыышкынынче чалап турар.

• • •

Контроль-ревизия килдизинге ажылдаар ревизор-бухгалтерни Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чалап турар.

Тайылбыр алыр адрес: Советтер бажыңы, Культура министерствозу, кадрлар килдизи, телефону 3-23-87.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.00 Бут бөмбүүнүң дээрглалы. 9.30 «Жизель дугайында». 10.20 «Балет, балет...» 11.20 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Н. Гоголеваның өөрүг болгаш совет автобузунуң чогаалдарын номчуур. 12.00 Телефильм. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Уруглар фильм. «Шуптузунуң өрү өскедир». 16.55 «ССРЭ—Индия: байырлалдар болгаш ажыл хүннери». Барымдаалыг фильм. 17.05 В.-А. Моцарт. Концерт. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 Бис болгаш экономика. 19.55 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Бут бөмбүүнүң дээрглалы. 22.05 Литературжу-уран-чечен программа «Сос». 00.05—00.50 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 8 класс. ССРЭ-ниң далайлары. 9.05 Итали дыл. 10.05 Авам, ачам база мен. 10.35; 11.35 Биология. 7 класс. Гидра, медуза болгаш өскелер. 11.05 Орус чогаал. 12.05 «Бүгүде эки!». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.25 «Хуусаа чок». Телефильм. 13.55 И. Брамс. Концерт. 14.15—15.30 «Сосновкага баштайгы көргүзүг». Уран-чечен телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.00 А. Даржай, А. Ооржак — «Четчер четкиин». Аныяктарның Күзел аттыг шенелде театрының шимээ. 18.45 «Хүлүмзүрүг». Уруглarга дамчыдылга. «Бир ээс силер эвилең-ээлдек болзуңарза...». 19.15 Медээлер. 19.20 «Тыва черде». Программада: «Парторганизацияларда отчеттар болгаш соңгулдалар». Кызыл хоорайның партия эге организацияларының секретарылары-биле «Төгерик стол». «Чоңга эки бараанныры хейну бүдүрер». «Тываның социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезиниң нарын айтырыглалары». Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Өскерге орай кузун». 20.50 Чурукчунуң мастерскаязында. В. Ахунов биле Т. Мирджалилов. 21.20—22.55 А. П. Чехов—«Овал чечектер». Телешин.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Ырыны сактып ал. Улуг кижилерге болгаш уругларга. 19.15 РСФСР-ниң хоорайларының телетуризмалары. «Көргүчү». (Новосибирск). Обьтуң суг курлавырларын камгалаар дугайында. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 9.40 Мультфильмнер. 10.05 «Дириг амытаннар оранында». 11.05 «Ол болган... болган...» 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.00—13.45 «Бистиң салгалывыс». «Орус уран чүүлдүң 100 чылы». 17.45 Ажыл херекчи иделдар ярмарказы. 17.00 Бичии концерт. 17.15 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 «Хөгжүмнүг канмуулдар...» 18.30 «Үе». 19.00 «Бир намдардан узундүлер». Фильм-балет. Аргентин композиторларының музыказынга. 19.50 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Операга ынактарның телеклуву. 22.50 Аныяктар медээзини. 23.30 Ф. Шопен. «Интродукция болгаш кыланчаар полонез». 23.50 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 00.20—00.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 9 класс. Н. В. Гоголь—«Өлүг сүнезиннер». 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 10.55 Эрудиттерге дамчыдылга. 12.00 «Бүгүде эки!». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.05 Ритмниг гимнастика. 13.35 Уран-чечен фильм. «Баштайгы өөрүшкүлер». 4-кү сериязы. 14.45—15.15 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Барымдаалыг фильмнер программазы. 18.30 «Красноярскиниң Күрүнениң оперетта театрының гастрольдары». Реклама. 18.40 «Болчаг шагы». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. А. Рамазанова-биле ужуражылгазын. 19.20 Медээлер. 19.25 «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Чугула интервью». «Мээң суурум — мээң салым-чолум». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Беттиң мурнагдазын ажыл эртер». 20.30—01.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чарсарда — кино доңгулалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Ритмниг гимнастика. 18.30 «Үе». 19.00 О. Сулейманов. «Чер, кижиге мегей» шүлүглел. Автор номчуур. 19.55 Р. Штраус. Симфониктиг шүлүглел «Дон Жуан». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.40 «Чоко биле Боконуң ужуралдары». Мультфильм. 1-ги кезээ (Болгария). 10.05 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 10.55 «Аян-чорукчулар клуву». 11.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Афганистанның аялгалары». 12.30 «Үе». 13.00—14.25 А. Зурабов —«Лика». Телешин. 15.45 Музыка эртинези Л. Бетховен. Тоску симфония. 16.55 Барымдаалыг фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 17.25 Поэзия минуталары. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 «Ленинни номчуп тур бис». Политиктиг чагыг. 19.30 Чалыы назын таныштап, ырлап тур. 19.45 «Кыс бөрүнүң ыызы». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Кыс бөрүнүң ыызы». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 22.55 Барымдаалыг фильм. 23.45—00.10 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бойдус эртеми. 3 класс. Арга-арыг чурттакчыларының оюн көргүзүү. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Ниити биология. 10 класс. Экологтуг системалар. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 «Дагларже аян-чорук». Телефильм. 12.35 Чех филармониязының симфониктиг оркестриниң концерти. 13.05 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен телефильм 5-ки сериязы. 14.10—14.55 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Спортлото» рекламазы. 18.20 Медээлер. 18.25 «Тыва черде». Программада: Улус депутаттарынга кандидаттарның соңгулда мурнундагы платформалары. Медээлер. 19.00 Тележурнал «Экономика болгаш бис». «Чыл болганда, азы бүтпейн барган база бир аренда коллективиниң төөгүзү». Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң нарын айтырыгларының талазы-биле эртем-практиктиг чөвүлел хуралдан отчет. «Бажың тудуп алыры кайы хире эртенгилиг?»

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «Парнасче чада». 20.25 Коллаж. 20.30 — 01.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чарсарда — кино доңгулалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 «Кирерин чоннээренер». «Ада-иелерниң уруглары». 18.30 «Үе». 19.00 Хөгжүмнүг телеабонемент. «Импровизация». 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

АПРЕЛЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Чоко биле Боконуң ужуралдары». Мультфильм. 2-ги кезээ. 9.00 «Кыс бөрүнүң ыызы». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.15 Л. Леонов. «Алдын чууза». Фильм-шии. 15.30 Мультфильм. 15.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Чадаг шериг вээрге чадаг шеригдир». Барымдаалыг фильм. 16.40 Концерт. 17.10 Кижи. Чер. Октаргай. 18.10 Мультфильмнер. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.40 Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. 21.00 «Үе». 21.30 Театржы мемуарлар. М. И. Бабанова. 23.30 Медээлер. 23.45 — 00.25 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Ниити биология. 11 класс. Мутация, азы Динстер чүге янзыланы болуруул? 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Музыка. 2 класс. Симфониктиг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 10.55 «Эртем медээчизи». 12.00 «Элдиин каар мен». Барымдаалыг фильм. 12.40 Ритмниг гимнастика. 13.10 «Баштайгы өөрүшкүлер». 6-гы сериязы. 14.30 — 15.15 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Видеоканал «Овур-хевир». Литературлуг ужуражышкыннар. 19.20 Медээлер. 18.25 «Азия тевү». Программада: Медээлер. «Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның телевидениин чугааланжыл тур бис». «Ажылдыг хүннер». «Күрүнениң Айыыл чок чорук комитединиң парлалга белүү дыңнадып тур». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 А. Онеггер. Концерт. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чарсарда — кино доңгулалы. 22.45 — 00.20 «Комсомольская жизнь» журналының 75 харлаанынга тураскааткан байырлалдан репортаж.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Концерт. 19.45 «Шахмат партиялы». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

АПРЕЛЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 9.15 Мультфильм. 9.35 Операга ынактарның телеклуву. 10.50 «Кижи дугайында». 11.50 «Ля-Ферте-Аледе агаар байырлалы». Телефильм. 12.00 «Дилеп чорууптувус». «Кымчаар дыштанып турар бис» деп бижиктер. 12.30 «Үе». 13.00—14.45 Д. Самойлов шүлүкчү-биле ужуражышкын. 15.45 «Бир эвес силерниң харыцар...» 16.30 Уругларга фильм. «Ак болгаш кара илби». 17.45 Компьютер-биле диалог. 18.30 «Үе». 19.00 «Эрге-чагырганы — Советтерге». Чер дугайында хоойлу болгаш туе черниң эрге-чагырга черлери. 19.30 Л. Бондаренко ойнаар. (Баян). 19.40 В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. «В. И. Лениниң портредиинге штрихтер». 2-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Көрүүшкүн». 23.15 «Ол болган... болган...» 23.40 Медээлер. 23.55-00.35 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 5 класс. В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 6 класс. М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 11.05 «Суг дузунче дуже берген хоорайның чажыды». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 Л.-В. Бетховен. Концерт. 12.50 А. Н. Островскийниң музей-бажыңының дугайында. 13.35 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 15.00—15.30 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.45—18.55 Медээлер. 18.55 «Тыва телевидение чалап тур». Аныяктар видеоканалы. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 Орус культураның тевү «Преображенскиени» катап тургузарының дугайында. 21.30 А. Бардина (чеди хылдыг гитара) ойнаар. 21.45 Бүгүдеге спорт. 22.00 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчытканы. «Вий». 23.15 Бадминтон. Европа чемпионады. 23.45 «Ада-чуртунуң дээрин камгалаашкынга». Барымдаалыг фильм. 00.00—00.55 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Днепр» — «Динамо» (Киев).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Арена». Спортчу программа. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

АПРЕЛЬ 14
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.35 120 минута. 8.30 Авам, ачам база мен. 9.00 «Булуттар». 9.30 Чыл үелери. Апрель. 10.30 «Бурда Моден» сүмелеп тур. 11.00 «Партнер». Коммерция медээлери. 11.30 «Фазенда — аас-кежик кижи». Уран-чечен телефильм. 13.00 Политиктиг дамчыдылга. 13.30 Н. Н. Семенов академиктиң эртем болгаш хөй-ниитичи ажыл-чорудулгазының дугайында барымдаалыг телефильм. 14.25 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Рачинскийниң ырлалары» (Грузия). 15.00 Россияның суверенитеди. 16.00 Сергей Березинниң ырылары. 16.10 «Аас-кежиктиг таварылга». Өг-бүле телевикторинаазы. 16.25 Л. Луков режиссернуң фильмнери. «Улуг амыдырал». Уран-чечен телефильм. 1-ги кезээ. 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 «Улуг амыдырал». Уран-чечен фильм. 2-ги кезээ. 20.15 Делегей конкурстарының лауреады Д. Хворостовский ырлаар. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Телескоп. 22.00 «Моррисвиль шивээзиниң сүнезини». (Чехословакия). 23.30 Концерт. 00.20 «Бистиң бурунгу Кремливис». Барымдаалыг телефильм. 00.30—01.05 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 8.45 Эвилеңдешкен республикалар кинопублицистиказы. Телефильм. «Бистиң хаалгаларывыс мурнунда». 9.10 «Бирги Бастилия». Уран-чечен фильм. 10.20 Орус чугаа. 10.50 Коллаж. 10.55 Видеоканал. «Совет Россия». 13.10 Улусчу аялгалар. 13.25 Эвилеңдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Сога берзе — аскывит...» (Грузия). 14.55 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионады. «Днепр» — «Динамо» (Киев). 16.35 «Найыралдың меридианнары». Польша ырының II бүгү-эвилең фестивалы. 17.10 Л. Криси режиссернуң фильмнери. «Бистиң амыдыралывыс дугайында бичии рассказтар». 18.00 Музыкалыг канал. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 «Үе». 21.30 Бадминтон. Европа чемпионады. 22.00 «Пи» демдек адаа-биле. 00.15 «Чаривна» хөгжүм ансамбльдиң концерти. 00.35 «Пи» демдек адаа-биле». 01.35 Дүнеки кино. «Сактыышкыннар дыңналып тур...» Киноконцерт. 02.25—03.50 «Оон романының маадырлары». Уран-чечен фильм.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 15
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 Ада-чуртунга бараан болуру. 11.00 Эртенги хөглээшкинниң программа. 11.30 «Делегейни дескиндир». Альманах. 12.30 «Кадыкшыл». 13.15 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Өлүм архиви». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 14.45 Бүгүдеге педагогика. 15.45 «Кедээден дамчыдылга». Панорама. 17.00 Тоолдар болгаш ужуралдар оранында. «Ынакшаан бүдүкчү дугайында тоол». 18.30 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Оттуушкун». 19.00 Улуг-хүн кинозалы. «Быштактан квартира». Мультфильм. 19.15 «Самогон хайындырыкчылары». Уран-чечен фильм. 19.35 «Үстүнген тегерик». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.30 «Мөңге чүүлдер дугайында болдалдар». 21.45 П. И. Чайковский. 100 романс. 22.05 «Бурунгу вулканның чоогунда». Телефильм. 22.20—23.15 Джаз. «Кадалас» ансамбль силерни чалап тур.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Кожа чурттап чораан бис». Уран-чечен фильм. 9.30 Видеоканал. «Кады амыдыралывыс». 12.00 Телемарафон «Аралга дузалажыр». 13.00 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 14.00 Телемарафон «Аралга дузалажыр». 15.30 Видеоканал «Совет Россия». 18.00 Телемарафон «Аралга дузалажыр». 19.00 «Планета». Делегей программазы. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Барымдаалыг фильм. 20.25 Бадминтон. Европа чемпионады. 21.00 «Үе». 21.20—23.10 «Данияа — Гамлеттиң хоорайы». Уран-чечен фильм.

КИНО

АПРЕЛЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мээң ынак Раджам» (Индия, 2 сериялыг) 9.00, 11.50, 16.00, 18.50. «Чаан соогундан кылган бөрт кавсталгазы» (бичии уругларга кино) 14.40, кө. рүлде залынга: «Валли Токарев Москвада» 10.00, 12.30, 15.00, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Солярис» (2 сериялыг) 11.00, «Самрат» (2 сериялыг) 14.00, 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сервантиң делгерезин!» 10.30, «Танцы диско» (Индия, 2 сериялыг) 14.00, «Танцыла, танцылап көр» (Индия, 2 сериялыг) 16.40, «Ак соек» 12.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ызыгуур салгалчызы — алдын-доос» 9.30, «Зита болгаш Гита» (Индия, 2 сериялыг) 11.20, 19.20, «Медерел дугайында» (2 сериялыг) 14.00, 16.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.б: «Октаргайның тура-соруу» 14.00, «Хосталганың кыйгызы» (2 сериялыг) 15.30, 18.10 шактарда.

АПРЕЛЬ 9-та

«НАЙЫРАЛ»: «Даштаалган сагыш-сеткил» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 (узаткан), көрүлде залынга: «Мегелеткен кижи» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: киноларчының 9.00, 12.20, «Езулуг кижи дугайында тоожу» 10.20, 13.40, «Мээң ынак Раджам» (2 сериялыг) 15.40, 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бачыттыг доллар» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Ак соек» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.б: «Федор Кузькинниң амыдыралындан» (2 сериялыг) 16.00, 19.00 шактарда.

667000 Кызыл хоорай Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 2-43-54 ◆ орлакчылары — 3-22-91; 3-34-17; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-02; ◆ корреспондентер — 3-45-03 ◆ килдистер ◆ партийжи амыдырал — 3-26-82; 3-39-20; экономика — 3-34-57; ◆ совет тургузуу — 3-34-30; 3-41-32; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ [illegible] — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ [illegible] — 2-27-41; ◆ [illegible] — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер

Хемчээли 2 парлалга ажыы

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектеринин талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыы № 1.

Чагыг № 399. ТС — 00597.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 10 вторник
№ 83 (14283)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Часкы хову ажылдарынга белеткел — хүннүң айтырыы

АГРОНОМ, ҮРЕЗИНИҢ БЕЛЕН БЕ?

Аъш-чем хандырылгазынга ай-ве кол черни чер ажылының продукциязы ээлээр дээрзин кым-даа билдингир. Бо талазы-биле бистиң республика бодунуң негелдезин хандырып шыдавайн турар. Эң ылангыя эрткен чылын тараа, картофель, ногаа алырының, оларны курүнеге садарының пландарын чедир күүсетпээн бис. 1990 чылда планнавыс улуг: күрүнеге 30 муң тонна тарааны, 9.7 муң тонна ногааны база 9 муң тонна картофельди садар. Ам бо сорулганы күүседириниң бир чугула үе-чадазы келген. Удавас часкы тарылга эгелээр.

Чаагай дүжүттүң алырының бир ынаныштыг магадылалы — шынарлыг үрезин. Амгы үеде бистиң республиканың ажыл-агыйларында бар үрезинниң 85 хуузу чогуур негелдеге дүгжүр, ооң 39 хуузу бирги, ийиги класстыы боор турар. Ниитизи-биле 39148 тонна үрезин бар, ол дээрге планның 96 хуузу-дур. Сөөлгү дөрт чылдың дургузунда бир гектардан 8.4 центнер тараа культураларын ажаап алган бис. Ооң бир чылдагааны болза, үрезинде.

Кандыг үрезинниг сен, ындыг дүжүттү алыр сен деп чугааның тыптып келгени таварылга эвес. Бистиң чамдык агрономнарывыс ооң шынарынче эвес, а сан, тонназынче сагыш салып турар. «Шекпээр», «Сүт-Хөл», «Енисей», «Кызыл туг» (Каа-Хемде), «Коммунизмниң херели», «Ак-Туруг» база Карл Маркс аттыг совхозтарның агрономнары, хову бригадирлери эрткен күзүн үрезин кылыр тараазын чаңгыс катап аштап арыглааш, ооң складтап алган хевээр.

Бистиң республикада Күрүнениң үрезин инспекциязы бар. Ооң специалистери үрезинни канчаар арыглап аштаарының дугайында сүмелерни ажыл-агыйларга берген, бо ажылда шыңгыы четпестерниң барын чүгле совхозтарның удуртукчуларынга, специалистеринге эвес, харын районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарының, райкүүскомнарның удуртукчуларынга бижимел-биле дыңнадып, чогуур хемчеглерни алырын дилээн турбуже, чогумчалыг хемчеглерни албаан. Ажыл-агыйларның тараа складтарында, шаңнаарында материал-техниктиг баазаа кошкак, ол ышкаш үрезин белеткээрин өйшаанда организаставаанындан ам четпестер хөй боор турар.

Үрезин кадык болур ужурлуг. Ынчангаш ону хораннаарының ужуру-даа ында. Бо ажылды база-ла ёзу барымдаалап чорудар тавырылгалар барындан ам «Ак-Туруг» совхозта 186 тонна үрезин өрттеңнээр аарыг болган. Ол дээрге хоралыг аарыг, аңаа алыскан тарааны чүгле кижи чип болбазындан аңгыда, ону малга безин берип болбас, хораннаг.

Час дүжүп, чылый бергени-биле холбаштыр ам үрезинни хораңнаарынга дыка таарымчалыг үе келген. Ынчалза-даа чамдыктарывыс олче сагыш салбайн турар. Техниказын безин белеткеп албааны хынаалдадан илерээн. Агрономнар, бригадирлер чүге мынчага оожум чоруп турары билдинмес.

Бисте «Үрезин» дээр эртем-бүдүрүлге системазы бар. Ында төп районнардан элээн каш ажыл-агыйлар бактаап турар. Амгы үеде оларның тараа үрезининиң 88 хуузу негелдеге дүгжүр, а бирги, ийиги класстыы 52 хуу. Ол системаның бир кол сорулгазы болза, республиканың ажыл-агыйларын шынарлыг болгаш эрте быжар үрезиннер-биле хандырары. Олар өскелерге үлегер болур ужурлуг. Ындыг турбуже, «Россия», «Өөк», «Ленинчи оруук» совхозтарда үрезин куду шынарлыг, бектуг-чамныг болуп турар. Ол дээрге харысалга чок чоруктуң түңнели-дир.

Картофель үрезини чедишпезинден чылдың-на түреп турар бис. ону харын боттарывыска тарып, четчелеп алырының улуу — чылыг черлерден, даштыкыдан бедин ап турарывыс чажыт эвес. Улуг өртек-биле тып, садып алган үрезинниге үндүрген чарыгдалды безин дугжулай албас таварылгалар бар. Чижээ, эрткен чылын «Хендергей», «Мурнакчы» совхозтар ынчанган. «Барлык» совхоз — картофельди тарып өстүрер, талазы-биле шору дуржулгалыг, ажылы түңнелдиг-даа. Ол хиреде 1989 чылда ук ажыл-агый Саян ындындан 19 муң рубль-биле картофель үрезини садып алган. Бо чылын харын боттары үрезинниг болганы эки-дир.

Картофель үрезини чедишпейн баарының бир кол чылдагааны — ону ажаап, шыгжап турарывыстан хамаарлыжыр. Складтар, шыгжамырлар соок, ында температураны хайгааравас, оон аңгыда, үрезин кандыг чыдарын өйбейлеп хынап турбазывыста. Картофель доңуп үрелип турар. Ол ышкаш бистиң чамдык совхозтар картофель үрезинин шуут хораннавасдаа таварылгалар бар. Хораннаар-даа болза шынары багай. Ынчангаш янзы-бүрү аарыгларга таваржыр. Ол дугайын үрезин инспекциязы чылдың-на дыңнадып, ажыл-агыйларның удуртукчуларын, агрономнарын сагындырып турар, чогумчалыг түңнел-даа чок боор-дур. «Бай-Тал», «Сүт-Хөл», «Октябрь 30 чылы», «Коммунизмниң херели», «Саян», «ҮТКА 25 чылы» база ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтарның картофель шыгжаар складтары соок, негелдеге таарышпас. Ону белеткеп кылып алырының аргазы бар. А организастап, сагыш салыптар кижи чок боор-дур. Үрезин дээрге хамыктың мурнунда агрономнуң кылыр, организастаар, харыылаар ажылы.

Бо чылдың часкы тарылгазынга картофель үрезини 8993 тонна негеттинип турар, а херек кырында бо хүнде ооң чүгле 48 хуузу бар. Канчаарыл? Үрезин чок дүжүт олурар эвес, тып тывар-ла, тыптынар. Мында ийи арга бар: чоннуң хуузунда ажыл-агыйында артыкшылды, ийиде, Саян ындындан диленир. Бо таварылгада олутта олча чок.

Амгы үеде совхозтар часкы тарылга эгелээгиже чедир бар үрезинни бүгү талалыг белеткээр ужурлуг. Үе бар. Үрезин арыглап, складтарга шаңнарга ажылдаар улус эмчи шинчилгезин ыяап-ла эрткен турар ужурлуг. Оларга эргежок чугула бүгү-ле чүүлдерни — тускай хептерни, респираторларны бээр. Үрезин хораннаар бүдүмелдерни баш удур-ла тыптынып алган турар ужурлуг. Ажылдаар улус ыяап-ла суртаалданы эртер, оларны өөредири албан.

Бисте амгы үеде Агроүлетпүр эвилелиниң эртем талазы-биле хандырарының программазы бар. Ол дугайында чоокта чаа тускай хурал база болган. Үрезинниң шынарын экижидер, ону шиңнир дугайында аңаа база аажок ылгыгы чугаалашкан, сорулгаларны тодараткан. 1990—1995 чылдарда «Лютесценс-25» деп кызыл-тас үрезинни «Россия», «Кызыл тараачын» совхозтарга, «Тулунская-12»-ни «Революцияның чалбыыжы», «Хадың», «Өөк», «Саян», «Улуг Октябрь», «Ленинчи оруук» совхозтарга база «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйынга, арбайның «Торос» деп үрезинни СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозка база «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының шөлдеринге ажыглап эгелээр. Ол талазы-биле агрономнар эң улуг харыысалгалыг.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, үрезинни экижитпес болзувусса, черге ёзулуг ээ болур, оон чаагай дүжүт дугайында чугаалаан-даа херек чок. Чеченчидип чугаалаарга, агроном кандыгыл, үрезин база ындыг болур.

Седен ХЕРТЕК.

— Бисте машиналарны септээр автослесарьлар бар. Олар шуут сандан үнген техниканы селип тургаш. коңгүс чаа ышкаш кылдыр кылып каар улус болган — деп, кады чораан инженеривис чугаалай-дыр.

«Хемчик» совхозтуң машина-техника тургузар хериминиң иштинге келиривиске узун гараж дужунда ийи кижи чүък машиназының моторун салып алган, аңаа арткан кезектерни улаштыр салгаң тур. Хертек Часкал-оол биле Григорий Саая ынчаар септеп кылган машиналары ажыл-агыйның шөлдеринде өдекти төп, часкы тарылга ажылдарынга киржип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң АКШ-ка аян-чоруун бо чылдың май—июнь айларында эрттирер дугайында дугуржулганың чедиш алдынганы делегейниң хөй-ниитизиниң кичээнгейиниң төвүнде турар. Ол дугайын эрткен неделяның төнчүзүнде болуп эрткен брифингте ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң Информация эргелелиниң начальнигиниң бирги оралакчызы Ю. А. Гремитских дыңнаткан. ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзениң Вашингтонга кылып турган чугаалажыышкыннары доозулбайн турда-ла, ындыг дугуржулганың чедиш алдынганын бүгү делегейге чарлап дыңнатканы чугула делегей айтырыгларын чогуур үезинде чугаалажып көөрүнге ийи таланың кайы хире сонуургалдыг боор турарын херечилеп турар.

Күрүне удуртукчуларының аян-чоруктарының дугайын чугаалап тура, Польшаның Президентизи В. Ярузельскийниң Совет Эвилелинге кээр деп турарын делегейниң массалыг информация черлери база-ла коштуг кичээнгейлиг хайгаарап турар деп медеглээн. Ийи чурттуң кайызында-даа боор турар политиктиг, экономиктиг болгаш социал чаартылгаларның үезинде болур ол аян-чорук онза ужур-дузалыг. Польш удуртукчунуң аян-чоруунуң үезинде чүгле [illegible] эвес, а делегей амыдыралынга, чүнүң-даа мурнунда Европада боор турар болуушкуннарга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле [illegible] болур деп, ол дыңнаткан.

ССРЭ-ниң Даштыкы херектер министерствозунуң Латин Америка [illegible] талазы-биле эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Я. А. Бурляй [illegible] чүве чугаалаан, америк «ТВ — Марти» дээр телестанцияның Кубаже дамчыдылга кылып эгелээнин буруу шапкан.

(СЭТА).

КОМИССИЯНЫ ТУРГУСКАН

Соңгу чуктуң эвээш санныг улустарының талазы-биле адаккы комиссияны чурттуң парламентизинде тургускан. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединде тургустунган ук комиссия чурттуң автономнуг тургузугларының чонунуң эрге-ажыктарын парламентиге төлээлээр болгаш камгалаар. Ол айтырыг талазы-биле ийи адаккы комиссияның ажылдап эгелээни чамдык кижилерге билдинмейн баар чадавас. Ынчангаш ук комиссияларның ажыл-чорудулгазының дугайында тайылбыр бээрин СЭТА-ның корреспондентизи чаа тургустунган комиссияның даргазы, ханты чогаалчы Е. Айпинден дилээн.

Ооң чугаалааны болза:

— Ийет, ындыг боор чадавас. Мооң мурнунда тургускан комиссияны ССРЭ-ниң улус депутады Евдокия Александровна Гаер баштап турар болгай. Ол комиссия бүгү эвээш санныг улустарының амыдырал-чуртталгазынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлеп турар. Ынчаарга чаа тургустунган комиссия чүгле Соңгу чуктуң эвээш санныг улустарынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр хүлээлгелиг. Соңгу чукте чурттап турар улустарның төлээлекчилеринден он ийи кижини комиссия кежигүннеринге соңгаан. Шиитпирлээри негеттинип келген хөй санныг айтырыглар комиссияның мурнунда турар. Ол черде чурттап турар улустарның ажыл, амыдыралы, оларның чурттап турар черлериниң экологтуг байдалы, хөгжүлдезиниң келир үези дээш оон-даа өске айтырыглар бар.

Комиссияның кол сорулгазы — ССРЭ-те бүгү улустарның херек кырында деңг эргезин чедип алыры. Амгы күрүне-административтиг хуваалданы алыр болза, бир улус республика деңнелинде хөгжүп турар, а өске улус автономнуг тургузугда хөгжүп орар. Ол-ла республиканың автономнуг тургузуунда.

Мен Ханты-Манси автономнуг округтуң чурттакчызы кижи мен. Мээң бо «бичии Төрээн чуртум» девискээр болгаш экономика талазы-биле-даа алыр болза, чамдык республикаларны ажып турар, ооң иштинде эвилелдешкен безин республиканы.

Ам 1922 чыл эвес-ле болгай. Ынчан биче алы эвээш санныг улустар социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң байдалы-биле күрүне тургузуглуг боор шыдавас турган. Амгы үеде турупп турар автономия бо хевээр моон соңгаар хөгжүп шыдавас, ол бодунуң төөгүлүг ролюн күүсеткен.

Ынчангаш бистиң комиссиявыс совет федерацияны, чүнүң-даа мурнунда автономияны сайзыраңгайжыдар ажылдарга киржир хүлээлгелиг. Чижээ, автономнуг округтарның орнунга автономнуг областарны тургузары дээн ышкаш айтырыгларның бүгү талалыг өөренип корүп тургаш, хоойлужудуп болур. Бүгү административ-девискээр тургузугларының эргелерин деңнеп быжыглаары кончуг чугула.

В. ЗЕНЬКОВИЧ.
СЭТА-ның парламент корреспондентизи.

КОНФЕРЕНЦИЯГА СОҢГУУР

СЭКП хоорkомунуң удуртур органнарынга кандидаттар депшидери Кызылдың партия эге организацияларында уламчылавышаан.

Партия хоорkомунуң бирги секретары албан-дужаалга бодунуң кандидатураларын СЭКП хоорkомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов, шериг албанныг Е. Я. Баринов, хоорkүүском даргазының бирги оралакчызы Ю. С. Путинцев киирген.

СЭКП хоорkомунуң ийиги секретарынга соңгудар дээш үш коммунист демисежир. Олар болза партия хоорkомунуң ийиги секретары М. А. Кыргыс, СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг болгаш кадр ажыл килдизиниң харыысалгалыг организатору В. Г. Глухов, Кызыл хоорайның улусчу контроль комитединиң даргазы В. А. Подругин-дир.

СЭКП хоорkомунуң идеология ажылының талазы-биле секретарынга бодунуң кандидатуразын партия хоорkомунуң секретары В. В. Оспал-оол киирген.

Партия хоорkомунуң кежигүннеринге 70 кижини соңгуур ужурлуг, партия эге организацияларын аңаа соңгудары-биле 117 коммунисти депшиткен.

Үстүнде адаан эштерниң иштинден кым СЭКП хоорkомунуң секретары болгаш хоорkомнуң кежигүннери болурун хоорайның отчёт-соңгулдалыг партия конференциязының делегаттары шиитпирлээр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болуп эрткен. Аңаа бир дугаар айтырыг — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутаттарындан тургустунган оргкомитетти тургузар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар илеткээн.

Улус депутаттарының район, хоорай бөлүктериниң чөвүлел хуралдарынга соңгуттурган Тыва АССР-ниң улус депутаттарындан 26 кижи составтыг оргкомитетти тургускан. Ооң даргазынга Д. К.-Х. Оожакты, оралакчызынга Н. А. Жогольду, секретарынга М. С. Козловту соңгаан. Оргкомитет сессияга ажылчын документилерниң төлевилелдерин белеткээринге, хүн айтырыынга киирер саналдарны ажылдап кылырынга, Түр регламентини, сессияны канчаар эрттирерин, сессияның ажылчын органнарының персоналдыг составының талазы-биле санал-оналдар киирерин өөренип көөрүнүң талазы-биле белеткел ажылдарын чорудар.

Ол-ла хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң баштайгы сессиязын белеткээриниң болгаш эрттирериниң талазы-биле, оргкомитетке дуза чедирериниң талазы-биле ажылчын бөлүктү тургускан.

1990 чылдың март 4, 18-те болуп эрткен Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында Төп соңгулда комиссиязының секретары П. М. Самороковтуң илеткелин дыңнаан.

РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң улус депутаттарының артынга соңгулдаларының талазы-биле [illegible] Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретары В. С. Кажин-оол кылган.

Улус депутаттары болгаш соңгукчулар айтырыгларын база саналдарын оргкомитеттиң удуртукчуларынга хуу-ла, ол кижиниң даргазынга — 2-31-26, оралакчызынга — 4-12-34, секретарынга — 2-47-96 телефоннарны дамчыштыр киирип болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

БОЙДУСТУ КАМГАЛААР ДЭЭШ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Тыва АССР-ге экологтуг экспертизаның ролюн күштелдирериниң дугайында» доктаалды хүлээп алган Республиканың Плановой комитеди, министерстволар болгаш ведомстволар улуг ажыл-агыйының бүдүрүглерин [illegible] болгаш тудары экологтуг байдалды [illegible] турар бойдусту камгалаарының [illegible] ажык-тынгыг [illegible] албайн [illegible] бүдүрүглерин экологтуг экспертизаны эрттирбейн тудуп турар деп доктаалда демдеглээн. Тудуг объектилериниң төлевилел тура, бойдусту камгалаарынче, артынчы чок болгаш артынчыы эвээш технологияны шиңгээдип алырынче четпес кичээнгейни салып турарын база айыткан.

Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле турупну тудар дээн объектилерниң экологтуг экспертизазын доктаадыр турар бойдуска оларның салдарын бүгү талазы-биле сайгарып чедип албайн турар деп доктаалда демдеглээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң 1989 чылдың ноябрь 27-де хүлээп алганы «Чуртта экологтуг байдалды экижидериниң соксаадыртынмас хемчеглериниң дугайында», РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1988 чылдың март 18-те хүлээп алганы «РСФСР-ге бойдус камгалалының херээн үндезини-биле эде тургузарының дугайында» доктаалдарын күүседир, бойдус камгалалынга экологтуг экспертизаның ролюн күштелдирер база ооң [illegible] бойдус байдалының [illegible] Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң бүдүрүкчү күштерин таарыштыр тарааштырарының схемаларының, эртем-ажыл-агый программаларының, тудуг объектилериниң техника-экономиктиг бадыткалдарының болгаш төлевилелдериниң экспертизазын, ажыл-агый чорудулгазының багай экологтуг салдарын болдурбазы-биле чорударының хемчеглерин Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне [illegible] өске-даа хемчеглерни чорударын доктаалда айыткан.

Кедээ ажыл-агый мелиорациязының болгаш химизациязының мурнунда хүлээп алдынган программаларының [illegible] улус ажыл-агыйының республикада улуг бүдүрүглериниң экологтуг экспертизазын 1990—1991 чылдарда эрттирери, [illegible] болгаш программаларның [illegible] экологтуг экспертизаның чоргулчу түңнелдери барык чорударының [illegible] харысалгалыг организацияларга доктаалда даалган.

Конституцияны, хоойлуларны удуртулга болдурар

ШИИТПИРНИ ЧОН ҮНДҮРЕР

Национал аңгыланчак чорукче углаңган кандыг-даа чүткүл чүгле экономиктиг болгаш угаан-бодал ядараашкынынга чедирип болур. Ындыг чүүлдү Литва ССР-ниң удуртукчулары билип турала, республиканың чурттакчы чонунуң үзел-бодалын долузу-биле өөренип көрбейн, эрге-чагырганың бажында Литваның эрги төөгүзүн «сагынганнарының» күткүдүүнге алзып, ССРЭ Конституциязынга дүүшпес чүүлдерни кылып турар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү Съездизинге ук республикадан депшиттирген депутат: «Өгленишпээн болганда чарлырының дугайында айтырыгның турбазы дег. ССРЭ-ден Литваның аңгыланырының дугайында айтырыг турбас ужурлуг. Чүге дизе Литва ССРЭ-ге каттыжар дээн күзелин илеретпээн, каттышпаандаа» деп чугаалааның утказы [illegible]. Мен база Литваның ССРЭ-ге каттышканының дугайында айтырыгга хамаарыштыр чигзиниглиг-даа болзумза, бүгү-ле чүүлдер ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунга чагыртан болур ужурлуг деп бодаар мен. Литваның удуртукчулары чүгле чаңгыс хүнүн бодавайн, чонунуң келир үези дээш сагыш човаары чугула. А саюдисчилерде ындыг чарт угаап бодаашкынның чедишпейн турары хомуданчыг.

Литваның чурттакчылары боттарының салым-чолун боттары шиитпирлээр эргелиг. Чүгле олар дорт чугаалап болур: республика ССРЭ-ниң составынга артар бе азы оон үнер бе. А бир эвес Литваның аңгыланыр күзели боттаныр хире апарза, ол бүгүнү ССРЭ-ниң чогуур хоойлуларынга дүүштүр боттандырар ужурлуг. Чөптүг чоруктуң принциптеринге дүгжүп турар кара чаңгыс оруу ол болгу дег.

Чуртувуста байдал аажок дүшкүүрлүг. Эде тургустунуушкун эргиниң оюлганнарын көргүзүп келген. Мындыг берге үеде бот-боттарывыстың эрги хомудалдарывыс сактып, хербектежип, алгыжып-кыржырывыска чараш эвес. Бүгү-ле тургустунуп келген бандаалдардан үнериниң чаңгыс аргазы, чугаалажыышкыннарда деп бодалдыг мен. Маңаа кол түңнелди совет чон үндүрер ужурлуг.

Алексей ЧАЛБАА.
Интернационалчы-дайынчы.
Кызыл хоорай.

БИСТИҢ ҮНҮВҮС ДЫҢНАҢАР, ХА-ДУҢМАЛАР!

Бистиң республикада болгаш чуртта болуушкуннардан чыда калбайн турар мен. Өөренген чаным ындыг: хостуг үелеримде солуннар, журналдарны бо-ла номчуй бээр мен. Ынчангаш чурттуң экономиктиг амыдыралында бар четпестерни сайгарып, ону өөренип көре бээр, девиделгелерни канчап-даа бээр үнүр [illegible] таваржып турар. Ынчалза-даа аңаа улуг-ла кагышсыраавайн турар мен. Чүге дээрге бо айтырыгны амыдыралга боттандырар дээш чагаавыс, партиявыс сагыш салып, боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар.

Хөй-хөй совет кижилерниң дег, мени дүвүредип чоруур бир чугула айтырыг тургустунуп турар. Ол болза, бистиң хөй национал чуртувустан чарлып чоруурун кудааш, кижи сагыжынга кирбес хамык-ла айтырыглар үндүрүп эгелээн Литва ССР-ниң удуртукчуларынга хамаарыштыр дүүрелим-дир. ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Литва ССР-ниң Дээди Совединге болгаш ол республиканың чонунга кыйгырыгларын сөөлгү үттен солуннардан номчудум. Ону номчааш, дегнидим, чугаалажып үндүм. Черле канчап бергенивис ол, хөй-хөй чылдарда чаңгыс өг-бүлеге чурттап келгеш, ам ынаа ССРЭ-ниң составындан үнер бис, чарлып чоруур бис деп алгыржып турар апарган аан. Барып-барып чурттуң Президентизи кижи оваарнып, орталанып корүнер деп кыйгырыг салып эгелээн. Ол чүл? Бот-боттарывыс хүндүлежип, амыр-менди солчуп билбес апарганывыс ол бе? Чок, ол чанчылдардан амдызында үнмээн бис. Мен бодап көөрүмге, ол республикада өскээртен келген өске хөөнүг кижилер ында националисчи болгаш экстремисчи кижилерни күткүп, чон аразынга сандарадынчы чорукту непteredип турар хенирлиг-дир. Мен ынчаар билип тур мен. Ооң кадында ол республиканың чамдык удуртукчулары амгы дүшкүүрлүг байдал канчаар төнерин эки-ле угаап билбейн турар-дыр.

ССРЭ-биле харылзааны үспес дээш туржуп турар ниткилер — литвалар даа, өске-даа националдыг кижилери ол республикада хөй деп бодаар мен. Аңаа шуут бүзүрээр мен. Кады ажылдап турарым өске национал төлээлекчилери-биле бир демей, Литва ССР-ниң ССРЭ-ниң составындан үнбес деп турарынга үнүм каттым. Бистиң үнүвүс дыңнаңар, ха-дуңмалар!

Александра КОНГАР.
Кызылдың эът комбинадының улуг экономизи.

ДАЛАШКАН КҮСКЕ СҮТКЕ ДҮЖЕР

Аас-кежиктиг, найыралдыг, бай-байлак чурттап орган өг-бүлениң кежигүннеринден бир кижи хамчык аарыгдан аараш, амы-тынындан чарлып «кызыл-дустап» чоруй барган дижик. Ол өг-бүлени канчап хире хомуданчыг, муңгаранчыг, каражалыг ниик, бир-ле чүве чиплип чорупй барган ышкаш сагындырар. Ынанмайн канчаар, өг-бүлеге ол хайыралыг эргим болгай. Ол ышкаш, бистиң найыралдыг Советтер чуртунуң өг-бүлезинден Литва ССР-ниң үнүп чоруур дей бергенинге сеткилдиң ханызындан хомудавас аргам чогул.

Тыва улустуң «Далашкан күске сүтке дүжер» дээри [illegible] экстремисчи бөлүктерге мегелеттирип, когуттурган бодуун чоңга дүрген не [illegible] чедиргени дээре ышкаш [illegible] эки-бакты көрүп, өөрүшкүнүң муңгарелдың [illegible] үлежип чорааш. хөнертен бис багай бойун, олар эки аңаарга канчап таарыжыр боор. Литва чонда буруу-даа чок боор, харын экстремисчи бөлүктерниң [illegible] чоңун [illegible] буруу боор деп саналдыр мен.

Чеди ажыл [illegible] Хөй чылдарда [illegible] Совет [illegible] пенсияже үндүм. Бо [illegible] бир-ле дугаар дыңнааш, аңаа [illegible] Литва ССР бистен чарлып чоруй баар болза, өске эвилелдешкен республикалар оларны өттүнө берге канчаар — чүвел? ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Литов чонга [illegible] Литва ССР-ниң Дээди Совединге Кыйгырыын совет [illegible] кижилер-биле бир демей [illegible] кип, партияның [illegible] гаңымда. литва чон, хайлыг оданыңар, арын-нүүрүңерге [illegible] кайгаттыт арттырып алганыңар [illegible] чугаалаксаар-дыр мен.

Литва ССР база хөй [illegible] националдыг, ында өске [illegible] хамаатылары база бар. Бис оларның [illegible] камгалаар ужурлуг бис. Быжыг найыралды литва чон-биле үспес дээш [illegible] коза, бир демнит [illegible] апаар бис. «Бөрүге [illegible] дээри [illegible], даштыкыдан. хол-харлап турар авыяастыг. [illegible] ийи чурттуң [illegible] Мен боданырымга, Советтер [illegible]

Ынчангаш улуг совет өг-бүлениң [illegible] турган Литва ССР-ниң [illegible] чоруй баарын [illegible] кулувас. Найыралдыг Советтер чуртунуң өг-бүлезинге [illegible] кунзедиг [illegible] тыңгызы-биле [illegible] Литва ССР-ни [illegible] бистиң өг-бүлевистен [illegible] бүгү хемчеглерни алыңар!

Сечикмаа КУУЛАР.
Персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

КАНДЫГ САНАЛДАР ҮНҮП ТУРАРЫЛ?

СЭКП Бии-Хем райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи Н. С. Золотых-биле телефон дамчыштыр харылзашкаш партия организацияларында отчёт-соңгулдалар канчаар чоруп турарын сонуургаан бис.

Бии-Хем районунуң партия организацияларында отчёт-соңгулдалар апрель 15-ке чедир үргүлчүлээр. Эрткен айда партия райкомунуң пленумунга дугурушканывыс ёзугаар отчёт-соңгулдалар талазы-биле районнуң арга-ыяш ажыл-агыйының директору И. Н. Семенов баштадыр тускай комиссияны тургускан. Ооң баштайгы хуралынга СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин олурушкан. Аңаа олар районнуң соңгулдалыг партийжи удуртур органнарын канчаар хевирлээриниң чурумун доктаадып, партия ажылдакчыларын альтернативалыг арга-биле соңгуурунуң дугайында чугаалашкан.

Амгы үеде цех болгаш партия эге организацияларында отчёт-соңгулдалыг хуралдар кидин түлүк эртип турар. 15 цех организациязының 9-унга эрткен хуралдар мурнукузу ышкаш тоомча чок байдалдан адырлып турарының дугайында херечилеп турар. Партия эге организацияларының чартык кезиинде хуралдар эрте берген. Аңаа коммунистер хөй янзы санал-оналдарны киирип, боттарының коллективтеринде болгаш районнуң ниити амыдыралында четпестерни сойгалап, ажыл-агыйны экижидеринге партия организацияларының, тус-тус коммунистерниң ролюнуң дугайында онзагайлаан.

— Бир эвес саналдарны бөлүктээр болза, олар кандыг-кандыг угланыышкыннарлыг болуп турарыл?

— Оларның кол нургулаайы районнуң социал хөгжүлдези-биле холбашкан. Ылаңгыя чурттаар чер айтырыы кончуг чидиг байдалда. Ол ышкаш аъш-чем-биле хандырылга чегей. Маңаа хамаарыштыр хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдери негеттинип турар. Ынчалза-даа хуу мал одарладыр черлер, мал чеминиң талазы-биле нарын айтырыглар туруп келген. Ол бүгү кончуг оожум шиитпирлеттинип турар. Үндезин чурттакчылар харын боттарынга өйлештир бажың чанының огородун тудуп, картофель, ногаа аймаан өстүрүп алырынче сагыш салып турар. Ынчалзамок аныяк өг-бүлелер хуу дузалал ажылын чорудуксавас.

База бир бөлүк саналдар — суурларның болгаш ылаңгыя Туран хоорайның чаагайжыдылгазынче угланган. Бо талазы-биле Советтерниң ажылы четпес болуп турар.

Бир улуг айтырыг идеология ажылын бедик деңнелче көдүрериниң дугайында. Дыка хөй коммунистер партия райкомунуң болгаш совхозтарның парткомнарының идеология ажылын кылып билбезин шүгүмчүлеп турар.

Партия биле совет органнарының ажыл-херектерин аңгылаарының чугулазын дыка хөй санал бергеннер чугаалаан. Ажыы-биле чугаалаарга, улус депутаттарының кодээ-даа, район-даа Советтериниң күүскомнарының ажылы чогуур деңнелде эвес болганындан партийжи ажылдакчыларның ыңаар киржир бээриниң чылдагааны ында. Хөй улус партия, совет органнарының ажылының ажык-чарлыг болурун негеп турар. Ол чөп. Партия райкому бюро хуралдарының болгаш пленумнарның дугайында тус черниң радиозунга дамчыдары чаңчылчаан.

Коммунистерниң хөй кезии СЭКП райкомунуң аппарады боттарының адын бужартаткан партия ажылдакчыларын камгалаар аянныг турганын шүгүмчүлээн. Чижек кылдыр олар Ю. А. Чихачевтуң партия райкомунуң бирги секретары турган, коммунист удуртукчу кижиниң адынга чүүлдешпес чоруктары дээш партия райкомунуң бюрозу аңаа чиик көрүүшкүннүг турганын айтып турганнар. Черле ынчаш коммунист бүрүзүнүң партийжи адын бедик тударын, оларның аразында эреңгей коммунистер бүрүн хуралдарга чугаалап турган.

— Партия райкомунуң кежигүннеринге, ооң секретарьларынга база килдис эргелекчилеринге кандидатуралары шилип алырын партия эге организацияларынга ажык-чарлыг, демократчы ёзу-биле чорудар дээн болгай...

— Ийе, ол талазы-биле бо эртип турар отчёт-соңгулдалыг хуралдарга элээн шыңгыы сайгарылгалар болган. Ынчангаш райком кежигүннерин, секретарьларны, килдис эргелекчилерин альтернативалыг ёзу-биле соңгуур дээш партия эге организациялары кандидатураларны адап турарлар. Чижээ, СЭКП райкомунуң бирги секретарынга ам «Тыва даг-дүгү» комбинаттың парткомунуң секретары А. Н. Шулеповтуң, Т. А. Парчынның, В. Р. Евсеевтиң, «Кызыл тараачын» совхозтуң партком секретары В. Н. Гончаровтуң кандидатуралары адаттынган. Ийи дугаар секретарьга — Т. А. Парчын, В. Р. Евсеев, К. О. Хелин-оол; секретарьга — В. Р. Евсеев, Н. С. Золотых, Виктор Титов база килдис эргелекчилеринге Н. С. Золотых, Н. Н. Белков, М. Н. Моллеров, З. П. Дамдын болгаш өскелер-даа адаттынып турарлар.

Надежда ЭРГЕП,
беседалашкан.

Каа-Хемде автобүдүрүлгениң чолаачылары болгаш септекчилери чылдың планныг даалгаларын күүседиринче күштүг мөөңнээн. Ооң ажыл-ишчилери бо чылдың бирги кварталының планныг онаалдаларын күүседип шыдаан.

Бүдүрүлгениң эки ажылдаарынга машина-техниканың септекчилери үлүүн киирип турар. Шаанда эрги МТС турган бажыңда септелге кылыр цехтерни ажыткан. МТС үезинде ажылдап турган механизаторлар ам-даа ында ажылдавышаан. Оларның септеп кылган моторлары, оон өске-даа кезектери эки шынарлыг болуп турар. Оларның септээн машина-техниказы часкы ажылдарга киржир.

ЧУРУКТАРДА: ол АТБ-ниң хоочуннарындан токарь Виктор Горелов, чолаачы Илья Ерохин.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Тере-Хөлдүң кижилери

САРЛЫКЧЫ

Күш-ажыл кижини каастаар деп, чон чугаалажыр. Шынап-ла, ындыг. «Тере-Хөл» совхозтуң сарлык кадарчызы Кенден Балчынның ажыл-ижи, амыдыралы-биле танышташ, ооң бадыткалы кылдыр көрдүм.

Аныяандан эгелээш, назы-хары улгаткыже чедир ниитиниң малын кадарып келгеш, онаашкан херээнге ак сеткилдиин, бердингениин, тура-соруктуун, чүткүлдүүн көргүскен. Ынчангаш бердинген планныг онаалдаларын доктаамал ажыр боттандырып келген. Сөөлгү чээрби ажыг чылдарның дургузунда малчын сарлык кадарып турар. Төрүүр чүс баш сарлыктан чыл бүрүде ортумаа-биле 80-ден куду бызаа ап көрбээн. Ол болза, ажыл-агыйда эки көргүзүг болуп турар. Ажылдап келген чылдарында ол ниитизи-биле совхозка дөрт муң хире сарлык бызаазын өстүрүп берген.

Шак мындыг эки көргүзүгнү малчын шудургу күш-ажылының ачызында чедип алган. Чамдык кижилер сарлык кадарып өстүрери белен дээрзинге малчын удурланыр болду. Ол шын. Кандыг-даа малды ажаары, өстүрери, одарладыры берге онзагай аргаларлыг. Сарлыкты сиген-биле чемгерип азыравас дээрден башка, ону хүн бүрү хайгаарап кадарар, одарын доктаамал солуур.

Чылдың кайы-даа үезинде сарлыктың одарын шын таарыштырары-биле каш удаа көжер. Сарлык төрүп турар үеде ажылга харысалганы каш дакпыр бедидер. Оон башка малдың төлүн эвээштеп болур.

Дуржулгалыг малчын Балчын Иванович эрткен ажыл-агый чылында төрүүр чүс баштан-на 82 бызааны менди доруктуруп алган. Амгы үеде ооң сарлыктары хүр кыш ажып турар, бо чылын төрүүр сарлык бүрүзүнден бызааны ап болур деп, малчын санал турар. Ындыг аргалар, курлавырлар бар.

Хөй чылдарда ак сеткилдиг, үре-түңнелдиг ажылдап келгеш, Балчын Иванович Кенден Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан. Сарлык кадарчызының өөнүң ишти Нюра Дондуповна Бар-Хөө ажыл-ижинге бердинген, эрестиг кижи. Ылаңгыя малдың чаш төлүн ажаар, доруктурар херекке биче эвес күш-ажылчы үлүүн киирип турар. Ол ышкаш хөй-нинти ажылынга идепкейлиг киржип, ылаңгыя партия эге организациязының даалгаларын эки күүседип келген.

ИВИЖИ

Тере-Хөлдүң тайгаларында иви малдың баш санын өстүрер дээш кызымак ажылдап чоруур ивижилерниң бирээзинге Севек Чашпай хамааржыр. Ниитиниң малын кадарып эгелээнинден бээр онаашкан херээнге бо-ларын салгалын, ажыл-ишчизин көргүскен. Ынчангаш чыл бүрүде-ле багай эвес түңнелдерни чедип ап келген. Ооң коданында 340 иви бар. Оларны кыштан хүр ажырап, оларын шын таарыштырар, озал-ондакка таварыштырбас дээш болдунар-ла хемчеглерни ап турар. 1989 ажыл-агый чылында ивижи планныг онаалдаларын боттандырары-биле чүткүлдүг ажылдааш, социалистиг чарышка бирги черни ээлээн. Төрүүр чүс башка онаалтыр 81 анайны менди доруктурган. Бо көргүзүгнү малчын ажылдап келген чылдарының хөй нурууузунда чедип ап, өске эш-өөрүнден үлегер-чижектиг болуп келген.

Эки көргүзүгнү, ажыл-ижинге сагыш-сеткилинден бердингенинден, ивиниң ажаап өстүрериниң чажыттарын хандыр билип алганындан, бергелерге торулбазындан, эрестиинден чедип алган деп дорт чугаалап болур. Чүге дээрге ивижиниң ажыл-ижи берге, ырак-узак тайгаларга ажылдаар, чурттаар. Аңаа ёзулуг-ла кадыг-бергелерге торулбас, маадырлыг кижилер таарыжыр.

Ивижиниң кадайы Зоя Чыргынтовна Допчун, оглу Эрес-оол иви малды өстүрери-биле ак сеткилдиг ажылдап чоруурлар.

Таап-оол ХЕРТЕК.
Кызыл район.

МЫНДЫГ БАЗА ТУРГУЛААН

Шаанда Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлык сумузунга малчын, тараачын Саая Шожап деп ашак чурттап чораан. Ооң оолдары Самбуу, Сүүр-оол, Дыртык-Көк олар адазын аажок дөзээн, мал азыраарынга, тараа тарыырынга салымныг, күш-ажылга ынак кижилер болган.

Алышкылар Ортаа-Шыраа-Булак аксындан куду, Теве-Хаядан өрү Даг-Баары. Барлык бугазынын кыдыы ол ынчаар тараа тарып, сиген кезип, амыдырап-чурттап чораанннар. Оларның аразында Дыртык-Көк эмне тараачын кижи. Ол чоок черлерже бута сууи казып үндүрүп, даштыг черни аштап, хараган, талды сөп, аштап алгаш, тараа, сиген шелү кылып алыр. Дүжүдү-даа чаагай болур.

Кезек болганда ол Даг-Баары деп черге кыштаг-хораазы-даа тудуп алган, тараа урар аммаарларыг-даа апарган. Ону чон Көк-Кожай дижип шолалап турганнар чүве. Ооң тараазын Карты-Саглыныңы чиңу аарыжы-саржаг, алгы-кеш, эргек-кидис-биле солуп, орнап ап чораанннар.

Бир кыжын Д. Саая кыштаанга бичии бажың тудуп алган, орта суугу кылып алыр даг-дүгү база ак-довурак казып алыры-биле 1935 чылда Ак-Довураакка баргаш, херээн күүседип алгаш, бир орус кижиден чартык шоодай картошка садып алгаш, ону олуртуп, тарып алган. Эрги-Барлыкка баштай-ла картофель тараан кижи ол болган. Чын Дыртык-Көк Саядан үрезин алгаш, картошканы база тарымал тооруукту-даа тарып турар апарган.

Ынчан улус хуу амыдыралдыг, чүгле «Геве-Хая» МЧАЭзи турган. 1949 чылда Эрги-Барлыкка колхоз айтырыы чаа-ла көдүрлүп үнүп келген. Колхозтажып эгелээн. Д. Саая 1949 чылда күрүнеге 800 кг тараа дужаар планныг турган. Ону ол шаанда дужаагаш, бодунуң тараазын ажаап ап турда, ону кулак бай деп санааш, районда 15 тонна тараа дужаар дугайында кадыг онаалда айыткан хуудус бижиин берген. Ону күүседип кааргадаа, ооң кырынга 3 тонна тарааны онааган. Чеже беер, ону дужаап шыдавас мен дээрге, кадыг онаалдага удурланганы дээш херегжээн хавыргаш, 3 чылда хостаалгазын казып шиитпеп.

Ангы төөгүзү ядыы арат болгаш тараа тарып, мал өстүрүп чораан Дыртык-Көк Саяны ынчан үстүнден чагырып дужаар, номчундылаар үеде аштыг черге ынчаар олурткан-дыр. Ажылгыр болгаш шак ынчаар хилинчек чок черге когараан араттар база тургулаан. Ёзулуг арат ажыл-агыйлыг чораанннар ол-дур ийин.

Күжүгет ЭМЕР-САРЫГ.
Күш-ажылдың хоочуну,
Барыын-Хемчик.

МАЛЧЫН ЧАҢЧЫЛДАРНЫ УЛАМЧЫЛААР, ӨӨРЕНИР

Амгы үеде партияның национал политиказының дугайында платформаны чүүлдүгзүнүп деткивишаан, тыва улустуң малчын чаңчылының дугайын чугаалаксап турар мен. Мал ажылы тываларның амыдырап-чурттаарынга чүгле материалдыг негелдези, хереглели эвес, а харын төөгүлүг эки чаңчылдарының бирээзи боор келген. Ынчангаш бистиң чонувус малга ынак, ооң адырылбас амыдыралдыг чораан. Амгы үеде Тываның экономиказа, социал айтырыгларны шиитпирлээринге мал ажылы ам-даа кол черде болуп артпышаан. Ол харын мен бодаарымга, өске националдарның мурнунга бистерниң үнеледип, хүндүледир ажылхерээвис-тир. Ынчангаш шагшаандан бээр Тывага чораан аян-чорукчулар, эртемден шинчилекчилер, келген аалчылар бистиң улустуң мал ажылынга улуг дуржулгалыг, салым-чаяанныын үнелеп турганы таварылга эвес.

Малдың ажык-дузазы кымга-даа улуг. Эң ылангыя Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ТАР-ның ажылчы чону хөй малды, ооң продуктуларын белек кылдыр Кызыл Шериге берип турган. Авам, мен, дуңмам (ачам мен 13 харлыг турумда «кызыл-дүстүг» берген) үжелээ арткаш, мал азырап, амыдырап чордувус. Фронтуга баштай улуг ийи көк шарывысты, ооң соонда бештеп-оннап, адактың соонда 24 баш малды дузалаан бис. Тиилелгениң 45 чылы чоокшулап орда, ооң херээнге хууда кииргенивис малды-даа, совет дайынчыларга белекке чорудуп берип турганывыс хөй кежи чылыг тоннарны, база алгыларны, акша-төгерикти, өске-даа белектеривисти ам улуг өөрүшкү болгаш чоргааралбиле сактып орар-дыр мен.

Тиилелгениң херээ дээш тыва улус хөй малды, ооң иштинде муң-муң эң эки аъттарны Кызыл Шеригге чорудуп бергенин билир бис. Ол дээрге ынчан мал ажылы Тывага дыка хөгжээн, нептереңгей турганының бир кол бадыткалы-дыр.

А ам мал ажылынга чаңчыл бисте кошкап турар дире частырыг болбас боор. Мээң-не бодалым ындыг. Ооң тодаргай чижээ чүл дээрге, совхозтарда малчыннаар кижи тывылбастаан. Аныяктарны биче чажындан өөретпес, белеткевес болганындан малчыннарның чамдыктары боттарынга идегели кошкак болгулаар.

Малчыннарның социал айтырыгларының дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдерниң область чөвүлели тускай доктаалды хүлээп алганы эки-дир. Ында хөй-ле айтырыгларны шиитпирлээр дээн-дир. Ол ышкаш «Чүсчү малчын звено» клубтуң кежигүннериниң бир кол хүлээлгези, сорулгазы болза, бир-бир аныяк кижини малчынга өөредири деп көргендир. Эңнин эки дээр.

Улус депутаттарының кандидаттарының база депутаттарының программаларында малчыннарның ажыл, амыдыралын экижидеринче угланган чүүлдер бар. Ол черле надег чорду. Боттарының мергежилинге хөй-хөй аныяктарны өөреткен, бедик түңнелдерни доктаамал чедип ап чоруур малчыннарны алдаржыткан кежээлерни, ужуражылгаларны школаларга, клубтарга, культура бажыңнарынга, бригадалар төптеринге доктаамал эрттирип турарын чаңчыктырза чүл? Ол ышкаш аныяктарның, школачыларның экскурсияларын ындыг малчыннарның коданнарынга барып организастаар херек.

Хамыктың мурнунда кодээде чурттап турар болгаш черле малга хамаарышкан кижилерниң, хамыктың мурнунда малчыннарның уруглардарын ол ажылга чаңчыктырып кижизидер херек.

Малчыннардан чүгле хөй эът, дүк, сүт бээрин негеп турбайн, оларга таарымчалыг бүгү-ле чүүлдерни тургузар, оларның негелделеринге дыңнангыр болур херек. Солуннардан номчуп көөрге, оларның акша-шалының, немелде төлевирин бербээн, хөй чылда малчыннаннар пенсияже үнгеш безин, суурларда бажың чок арткан боор-дур. Малчыннар 20-25 чыл стажтыг апарганда-ла пенсияларын, өскээр чугаалаарга, эр улус 55, а херээжен малчыннар 50 хар четкеш-ле пенсиялаза чогуур деп, чамдыктар санал-оналдарны үндүрүп турар-дыр.

Тыва малчыннарның шаандагы бир кол чаңчылы — одар солууру. Кыштаг, чазаг, чайлаг, күзетлиг болгай. А ам ол чаңчылды чамдыктар база уттуп бар чыдар. Чайлаглавас болгулаар-дыр. Бо таварылгада оът-сиген канчап артарыл? Малчыннаары маадырлыг чорук деп бодум дугайты ынчаар бодаар, оларны ынчаар үнелээр мен. Оон-биле кады малчыннарның чаңчылдарын сагыыр, дуржулганы өөренир херек.

Оюн ТОВУУ.

ЧАА ДҮРҮМ ҮНГЕН

Специалистиң тайылбыры

1990 чылдың январь 1-ден эгелеп «Бүдүрүлгеге болган озал-ондакты истеп хынаарының болгаш санга алырының дугайында дүрүм» ажыглалга кирген, ону ВЦСПС бадылаан. Ук дүрүмнү бадылааны-биле ВЦСПС-тиң 1982 чылдың август 13-те «Озал-ондак болган таварылганы истээриниң дугайында» доктаалы. Күрт-ехлайгаараалдың инструкциязы күш чок апаар.

Бүдүрүлгеге болган кемдээшкинниң истелгезин чорудуп, ону санга алырының дугайында чаа дүрүм шупту бүдүрүлге, күрүне албан черлеринге, совхозтарга, кооперативтерге, шериг чежентеринге күштүг болур. Чаа дүрүм озал-ондакты истээринге хамаарыштыр мурнунгузундан хөй хевирлерни киириштирип турар.

Ниитизи-биле бүдүрүлгеге болган кемдээшкин [illegible]

рынга хамаарыштырар озал-ондакка таварышканда даразында байдалдарны көөр:

— кемдээшкин ажылчын, албан-хаакчы кижи күш-ажылчы хүлээлгелерин күүседип турган, азы кандыг-бир чүүлдү бүдүрүлгениң албан черлериниң сонуургалынга дүүштүр кылып турганда (ындыг ажылды кылырының дугайында администрацияның айтыышкыны чок-даа турган болза);

— албан чериниң ажылче чедирериниң быжыглаан транспортунга;

— бүдүрүлге чериниң девискээринге азы өске черге ажыл үезинде, дыштаныр шактарда, ажыл шагының эгезинде, төнчүзүнде дериг-херексел, идик-хеп аайлап турда;

— субботник (воскресник) хүннеринде, организацияларга шеф дузазы чедирип турганда, ооң эртип турган черинден хамаарылга чокка;

[illegible]

— ажылдакчы кижиге ажылдап турда өске кижи кемдээшкин чедиргенде.

Бо байдалдарда дүрүм ёзугаар истелгени чорудар кемдээшкинниң бүдүрүлгеге болган озал-ондак деп санаар.

Чаа дүрүм ёзугаар кижиниң бүдүрүлге черинге кемдээшкин алганын качыгдаан кижиниң эзирик чораан байдалындан хамаарылга чокка чогуур истелгени чорудуп, Н-1 хевириниң актызын тургузар.

Күш-ажылчы хүлээлгезин күүседип турган, ажылдакчы кижи бодунуң хоочураачаарындан ажылдаар шинээзин чидирген болза, боду амы-тынынга четтиргенде база кемдээшкинни херек үүлгедип турган үеде алган болза, бүдүрүлгеге болган озал-ондакка хамаарыштырбас.

Бүдүрүлге черинге кемдээшкин болганда ол черниң администрациязы профэви- [illegible]

кижиге), профэвилелдиң күш-ажыл талазы-биле техниктиг инспекторунга Министерстволарга, ведомстволарга, үстүкү турар организацияларга Н-1 актыларның хоорлгазын кемдээшкин болган черниң администрациязы оларның негелдези-биле чорудуп бээр. Н-1 хевириниң актылары ол организацияга 45 чыл иштинде шыгжаттга чыдар.

Кооперативтер кежигүннери-биле кемдээшкин болур болза, истелгени ооң башкаар черы кооперативтиң профэвилел комитеди-биле кады чорудар.

Дүрүмнүң 25 чүүлү. Озал-ондактың дугайында кемдээн кижи ол шаанда дыынадын шыдавазан болза, азы ажылдаар шинээзин кемдээшкин сөөлүнде чидирген болза, когараан кижиниң билдириишкинин бүгү талазы-биле көрүп көргеш Н-1 хевириниң актызын тур- [illegible]

а бир эвес ажылдың удуртукчузу өөредилге чериниң башкызы болган үеде озал-ондакты өөредилге черинге хамаарыштырар.

Дүрүмнүң 3.1 чүүлү. Бөлүк кижилер — ийи болгаш оон хөй кижилер кемдээнде, өлүмнүг кемдээшкин болганда тускай хевирниң истелгезин чорударын айтып турар. Ындыг таварылганы профэвилелдерниң күш-ажыл талазы-биле техниктиг инструктору даргалаан комиссия үстүнде турар албан черлериниң удуртукчузунуң, озал-ондак болган бүдүрүлге чериниң профэвилел комитединиң, администрациязының киржилгези-биле тускай хевирниң истелгезин чорудар. Ынчан кемдээн кижи бүрүзүнге Н-1 хевирниң актызын тускай истелгениң түңнелдери-биле тургузар.

Профэвилелдиң күш-ажыл талазы-биле техниктиг инструктору тускай истелгени [illegible] түңнелди үндүрер эргелиг.

Дүрүмнүң 3.9 чүүлүнүң негелдезин ёзугаар истелге комиссиязы озал-ондак болган организацияның удуртукчуларындан, өске-даа аңаа хамаарылгалыг кижилерден бижимел болгаш аас-биле тайылбырны алыр.

Ол-ла организацияның администрациязы комиссия кежигүннерин транспорт-биле, харылзаа херекселдери-биле хандырарының, тускай истелгениң материалдарын парлап көвүдедириниң, үреглен объектилерни, айыыл болган черни чуруунга тырттырарының, техниктиг саналгалар кылыр специалист-экспертер чалаарының чарыгдалдарын үндүрер.

Тускай истелге он хонук хуусаада доостурга, оон материалдарын техниктиг инспектор прокуратураже чорудар. Тускай истелгениң актызын, Н-1 хевирниң актызын, бүдүрүлге черинге [illegible]

рүп, озал-ондактың болу бээрген чылдагааны-биле демисежир хемчеглерни ап, буруулугларга хемчег онаап, ол талазы-биле дужаал үндүрер хүлээлгелиг.

Кемдээшкин дугайында бүдүрүлге чериниң администрациязының профэвилелдериниң күш-ажылдың техниктиг инспектору-биле маргылдаазын харылзап турар адыр аайы-биле кол техниктиг инспектор чөпшээрел бээр.

Чаа дүрүмнүң 4 дугаар эгезинде кемдээниниң статистиказа эргелелиниң маңын ёзугаар организацияларның администрациязы Н-1 актыларга үндезилээш, бүдүрүлгеге кемдээн таварылгалар дугайында отчетту тургускаш, ону көрдүнген организацияларынга чедирери айыттынган.

Ынчангаш организациялар удуртукчуларындан, профэвилел комитеттерин- [illegible]

Чечек-оол МОНГУШ.
Профоблпрофсоветтиң күш-ажыл камгалалының кол техниктиг инспектору.

Солунга

шүгүмчүлээн.

А түңнел?

ФЕРМАДА ЧУТ АМ КАНЧАНГАНЫЛ?

«Хадың фермазында чут». Шак мындыг ат-биле бо чылдың март 3-те «Шын» солунга шүгүмчүлелдиг материал үнген. Ам бир ай эрткен-дир. Бо аразында ында чүү болганыл, кандыг хемчеглерни алганыл? Байдал кандыг апарганыл?

Ийе, бистер, парлалга, радио база телевидение ажылдакчылары, боттарывыстың бижээнивис, чугаалаанывыс, илереткенивис четпестерни чайладыр, шак ындыг чүүлдер катаптавазын, улустуң ажылы, амыдырал-чуртталгазы эки болзун, социал чоптүг чорук кая-даа «караны» ажып тиилеп чорзун дээр бис, ажылывыстың утказы, сорулгазы ындыг. «Багын чугаалаарга, бачыды арлыр» деп тыва улустуң аажок ханы утказыг, сагындырыг, кичээндириг чугаазы бар.

Ынчангаш шүгүмчүлелдиң изи-биле база катап баарывыс албан. «Хадың» совхозтуң сүт-бараан фермазын ай мурнунда шүгүмчүлээним соонда база катап, аңаа мырыңай чаа чордум. Профком даргазы Март-оол Оюнович Манчык-оол-биле ужураштым. Ук коллективтиң ажылының дугайында солунга база радиога шүгүмчүлелди канчанганын айтырдым. Ооң дугайын коллективтиң хуралынга, техниктиг чөвүлелге база чугаалашканын ол дыңнатты.

— Ол материалга удурланыр чүвем чок, шупту шын — деп, ынчан шүгүмчүлеткен кол зоотехник Зинаида Күскежик тайылбырлады. Ажыы-биле чугаалаарга, шүгүмчүлеткеннер чамдыкта хорадаар, удурланыр боор чүве. А совхозтуң кол зоотехниги аныяк кижи ону шак ынчалдыр шын хүлээп алганы эки-дир. Боттарының шаа-биле хемчеглерни ап эгелээн. Арып чудаан малдарны аңгылаан, оларны бир бөлүкте ажаап азырап турар. Чемни болбаазырадып бээр апарган. Эртеп чуданны, сигенни база өске-даа холумактарны бээр. Дүъш соонда, кежээликтей база чудан-биле суггарар. Минералдыг чемнерни хойү-биле холуур апарган. Совхоз директору Саян ындыдан чемни тып эккеп турар. Мурнунда баксыраан малдарның күжү ам бир ай дургузунда илдең-не сегээн.

Март айның ийиги чартыында «Ак-Чыраа» совхозтан сигенни, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтан силосту алган. Бызааларның байдалы эки. Чоокку үеде оларны даштыгаа агаарладып турар апарган.

Эрткен чылдың апрель 1-де байдал ёзугаар хүнде 998 килограмм сүттү сагган турган болза, бо чылын 1230 килограмм болган. А хүнде бир инектен сүт саары эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, 1 килограмм көвүдээн, ол эки-дир.

Шак мындыг чамдык чүүлдер көстүп келген-даа болза, Хадың фермазында байдал берге болуп артпышаан. Мал чеми эвээш, ону хүнүң-не тыптынып турбас болза хоржок. Кадрлар айтырыы аажок берге. Мурнунда төрүүр инек кадарып турган коммунист Вячеслав Шыырап ажылын каапкаш чорупкан. Чогум ук малчын эрткен чылын мурнакчыларның бирээзи болуп, шаңнаткан-даа кижи-дир. Ам чүге ындыг өскерилге болганы ол? База элдеп айтырыг. Партия организациязы ооң-биле чедир ажылдаваан-дыр деп бодум дугайты ындыг түңнел үндүрдүм. Черле ынчаш фермада инек кадарчылары ызырынмайн турарын кол зоотехник Зинаида Степановна Күскежик чугаалады. Бо хүнде 4 кадарчы херек. Өске районнардан безин чалап турар улус чорду. Ынчангаш оларның ындыг дилээн солун дамчыштыр чарлап, дыңнадып турарым бо.

Бирги кварталда ниити фермадан улуг-биче 62 мал [illegible], ооң иштинде улуг инек 12, чаш бызаа 21. Эрткен чылдың бирги кварталда 122 тонна сүттү сагган турган болза, бо чылын ол-ла үезинде чүгле 61 тонна. Февраль, март айларда малды колдуунда хыыргыышбиле чемгерип турган болганда, хөй сүт дугайында кандыг чугаа турар боор.

Мурнунда, ай бурунгаар, боозун ыбас төрүүр инектер турганын көрген мен. Ам кандыгыл? 4-5 хире хунажыннар бар, оларны харын улус аргажып тургузар. Арткан инектерни саанчыларга быжыглааш, аңгы азыраптарга, күжү чүгээртээн.

Бирги кварталда ха[illegible]лар сүттү саар, ону күрүнеге садар-даа талазы-биле планнарын күүсеткен-дир. Ам канчаарыл? Чайга-ла аажок идегеп турар улус чорду. Чайын инектерин хүнде 3 саар деп шиитпирлээ[illegible]

[illegible]

Тавва СИНРИН.

Быжыг корум-чурум дээш

ДУВУРЕЛДИ БОЛДУРУП ТУРАР АЙТЫРЫГ

Хамааты камгалалы

ХК БОЛГАШ ПРОПАГАНДА

Хамааты камгалалы — чонга бараан болуп турар хөй-нити организацияларының бирээзи. Оон ажылын массалыг информация органнары чонга кандыг-биле чырыдып, тайылбырлап турар. Ол ажыл ... бистиң республикага ... радио телевидение ... хөй-нити организациялары канчаар пропагандалап турары?

Бо айтырыгга бистиң корреспондентививске республиканың хамааты камгалал штавының начальнигиниң пропаганда талазы-биле дузалакчызы Т. А. Стал-оол мынчаар харыылаан:

... хамааты камгалалының ажылын үндезини-биле эде тургузар талазы-биле доктаалды үнген соонда аажок илбар-ган дээрзин демдеглээр апаар. Республикада массалыг информация органнары бо ажылче идепкейлиг хаара туттунган. Эрткен чылын «Тувинская правда» солун чээрби хире, «Шын» болгаш «Тываның аныяктары» солуннар оон бичии-ле эвээш материалдарны парлаан. Ол ышкаш «Улуг-Хем», «Хемчиктиң сылдызы», «Красное знамя», ...

... радиодамчыдылгазының ажылдакчылары эрткен чылын база идепкейлиг кириишкенин демдеглээйн. Ниитизи-биле 20 хире дамчыдылганы хамааты камгалалынга тураскааткан. Оларның хөй кезиинде хамааты камгалалының тайбың үеде ужур-дузазын тайылбырлаарынга тураскааттынган. А түс черлерниң радиолары бо айтырыгже кичээнгей салбайн турар.

... ээредилгезинден. Хүннериңден дорт дамчыдылгаларны кылыры чугула. Ол ышкаш хамааты камгалалынче кандыг кичээнгей салып турарын түс-түс партия, совет органнарның удуртукчулары, штабтар начальниктери, удуртукчулар, ээредилге черлериниң башкылары парлалга, радио-телевидение дамчыштыр чонга чырыдар болза эки.

Хамааты камгалалының ...

Эрткен чылдың эгезинде РСФСР-ниң Культура министерствозунуң коллегиязы, РСФСР-ниң хамааты камгалал штавының ... кезектеринге культура-чырыдыышкын албан черлериниң, библиотекаларның, музейлерниң, кино организацияларының хамааты камгалалын чаа байдалдарда пропагандалаар талазы-биле эртем-практиктиг конференциязын организастаан. Анаа үнген бүгү саналдарны хүлээп алган сүмелеринге ажылдап киирген, оларны культура албан черлеринче болгаш хамааты камгалал штабтарынче чорудупкан.

АВТОМОБИЛЬДИ КАНЧААР ОЙНАП АЛЫРЫЛ?

● ТУСКАЙ КӨРДҮНГЕН СОРУЛГАЛЫГ КҮРҮНЕНИҢ ХУУ ЧОК ЧЭЭЛИЛЕРИН ҮНДҮРҮП ЭГЕЛЭЭН ●

Чиик автомобильдер болгаш мини-тракторлар садып алырының облигациялары эвилелдешкен республикаларның ажаалта кассаларынче кирген. Оларны үлеп-хуваары бүдүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң коллективтеринде эгелей берген.

Бо болуушкун эскертинмейн артып калбаан. ... облигациялар хевирлиг тускай көрдүнген сорулгалыг ...

... лер бар. Облигация бүрүзүн анаа ойнап алтар барааның өртээнге дүүшкек үнелиг кылдыр үндүрген. Чижээ, ам бирээзи-ле 16 муң рубль үнелиг 20 муң облигацияны үндүрген. Оон бирээзи-биле «Волга» автомобильди ойнап ап болур. ...

(СЭТА-ның корр.).

Владимир КАРА-САЛ.
Тыва АССР-ниң иштики херектер министри.

ЧАҢЧЫЛДАРНЫ САГЫЫР

Силерже бир дугаар чагаа бижип олур мен, бижээн ... айтырыг — национал хевивис, өтберелеривистиң эки чаңчылдары. ...

... «Тыва» деп аттыг ай санында үнүп турар журнал ... халдыг болзувусса, кандыг ...? ... арттырып каары күзенчиг.

Алефтина ОЧУР.
Сүт-Хөл суур.

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82 «Шында»).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

ССРЭ-ге «улуг өскерилгениң чылы», МАРН-ның МАР-ның социалистиг чаартылгаже угландырган VIII ... ТАРН-ның ТК-ның секретарьларынга болгаш Политбюро кежигүннеринге улуг салдарны чедир...

... зацияны 55-60 хуу чедирген бис...

1932 чылда-ла, чер-черниң эрге-чагыргаларынга ийиги соңгулдаларның үезинде, Тес-Хем кожуунунга ажылдап турган, элээн каш частырыгларны кылган мен. Хоойлу бузуп соңгулда эргелерин алыр ужурлуг хөй кижилерниң эргелерин катап эгидээн мен...»

Юрий АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

(Уламчылыг).

ЧУРУКТА: 1933 чыл. ТАРН ТК-ның ажылдакчылары (солагай талазындан бирги одуругда): Аюшин, Иргит Шагдыржап, Нацов, артында турарлар: Тока, Чүлчүк-оол, Сандык болгаш Байыр.

Чурукту О. Охемчик Тываның курархивинден хоолгалап тырттырган.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ЭП-НАЙЫРАЛ СЕТКИЛДЕРНИҢ ДОҢУ

Тываның кадыр дагларының малчын чери Мөңгүн-Тайга районга үе-дүптен бээр [illegible] найыралдыг, кожа чурттап келген Моолдуң Сагды, Бадгаа, Дүрген болгаш моол [illegible] Көк-Хол сумуларының тывалар, аныяктар, өөреникчилер удаа-дараа арга-дуржулга солчуп, аалдап кээп турарлар.

Бо удаада хөй чылдар иштинде көрүшпейн, ужуражып чорбаан Баян-Өлгүй (Бай-Кавай) аймактың Сеңгил сумузунуң тывалары бисче аалдап келгени — улуг [illegible], найыралдың, сеткил-чүректиң ханызындан таныжарының, төрелдежириниң байырлалы болган. ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозка болгаш Мугур-Аксыга, оранмак школа чанынга ийи докулчан ак өглерни тиккен тургаш. «Совет — моол найырал делгерезин!» деп лозуң часкы хатка киискиип турган. Шагдан бээр үсү берген удазынны тудуштуруп, ийи чурттуң тывалары ужуражып, арга-дуржулгазын солушкан.

— Төрелдер, амыр-менди чурттап тур силер бе? Бис силерниң-биле ужуражып, амырап, чыргап тур бис. Ак суувусту, чингир кадаавысты тудуп тур бис — дээш. Сеңгил сумузунуң нам даргазы А. Аричнаа кадак кырында салган сүт куткан шаажаң аяктты райкүүском даргазы Ш. Н. Намыга сунган.

Ак шайны ол амзааш, совет-моол найыралга турачкаткан конференцияның президиумунга дамчыткан. Сүттү конференция киржикчилери амзап, чолукшааннар.

Сумуда улусчу хуралда даргазы Магсырның долчу чугаазы-биле алырга, амгы Сеңгил тывалары 1921-1926 чылдарда Успа-Нур аймакка, 1926-1932 чылдарда Кобду аймакка, 1940 чылда Баян-Өлгүй аймакка каттышкан. А 1963 чылда Ак-Хем (Сеңгил сумузу) тургустунган. Чурттап турар девискээри — 6400 дөрбелчин километр, чурттакчы чону — 6700 ажыг: моолдар, казахтар, тывалар. Сумуда 700 ажыг тывалар 160—170 өреге бооп чурттап турар. Мал ажыл-агыйлыг: 150 муң ажыг мал-маганныг. Күрүнеге 1400—1500 тонна эътти, 120 тонна дүктү дужаап турар. Шээр мал 220 хире кыштаглапта, теве—3, чылгы—6, инек—20 хире черлерде тудуп турар. Моон алгаш көөрге, Мөңгүн-Тайга-биле Сеңгил сумузунуң ажыл, амыдыралы дөмейлешкен.

Сумуда 10 чыл школазы бар. Ында моол, казах дылдарга өөренип турар. Тыва дылды амга чедир өөренмейн келген. Эрткен чылын ийи [illegible] Кызылга башкылап билиг бедидер институтка 45 [illegible] иштинде тыва дылдың өөредилге номнарын өөренгеннер. Бо чылдан эгелээш, «Шын» солунну, «Агитаторнуң блокнодун» номчуур аас-кежиктиг болганын, чежемейниң-даа төрээн дылын өөренмейн турза, ол дыл кажан-даа уттундурбазын, тыва дылынга чоргааралын хөглүг жүм башкызы Чимит-Доржу сеткилиниң ханызындан чугаалады.

Конференцияга тыва чаңчылдар, ёзулалдар дугайында шүлүктер бижип, аас чогаалын чыып бижип чоруур А. Өнержаптың чугаазы кончут солун болган. Оон чугаазындан үлегер домактарның чамдыызын номчукчуга бараалгадып көрейн: «Дылдыг болганда сөглээр», «Аът бажынче хакпас», «Сөөктүг эки хемдинир», Чокка ажип кызавас», «Дилги дүгүнден баар, киш кежинден баар» дээш оон-даа хөй.

Сеңгил тываларының чаңчылдарының, ёзулалдарының дугайында Магсырның чугаазы бүгү улустуң кичээнгейин хаара туткан. Ол мендилежиринин, чолукшуурунуң, өг иштинге ырлап-ла сагыыр чаңчылдар дугайында чугаалады. Бистиң-биле шуут дөмей болду.

Ирбин Цербэй назыны улуг-даа болза, тывызык, чечен-мерген сөстүг, ырагжы кижи болду. Алтай-тандызын йөрээрин, аңчыларның ёзулалдарын чугаалады: «Малгажынга байыткан, довураанга тоттурган...» дээш-ле дыка хөй йөрээлдерни чугаалааш, ырлаптар аяныг, сүүк, хоюг үннүг ыраажыны магададывыс.

Нам даргазы А. Аричнааның чугаазы-биле алырга, демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң ниитилел амыдыралынче, ханылап киргени-биле, национал культураны, уттундурун бар чыдар чаңчылдарны, ёзулалдарны, тыва хэл-сын, сава-саңга, эдилелдерни сергедип, диргизип эгелээн. Оон кескү херечизинге 1989 чылда тургустунган «Ак-Хем» деп аас чогаалының ансамблин чорааралы-биле адап болур. Оон удуртукчузу 18 чыл иштинде [illegible] ажылдап чораан А. Борихүү. Ол баянга, ныгылге, бызаанчыга хостуг ойнаар, ырлаар, шүлүктээр, тоолду бызаанчы-биле үдеп оргаш, ырлап ырлар, төрүмелиинден салым-чаянныг кижи. Ансамбльде 10 кижи ажылдап алган аңчылар-биле чурттап, ажылдап турар коллектив болду.

Конференция соонда «Ак-Хем» ансамбльдиң ийи кежектиг концерти болган. Бирги кезээнге овва дагыырын, кудага йөрээлдерни, оол, урууну олуруштурарын, чинчи чажырып ойнаарын, «хүүр-хүлүр» деп оюнну, бүрүнгү моол, казах ырларны күүсеткеннер. Ийиги кезээнге дөрт дылга (орус, тыва казах, моол) ыры-шоорну, таныы-самны көргүстүлер. «Теве-Хая», «Денөй-оо», «Улуг-Хемим», «Хөндергейим» деп бистиң ырларывысты улуг чоргааралы-биле ырлап-дылар. Таныларының шимчээшкини сөөкүм-даа болза, дыка онзагай.

Моол тываларының концертинге харыы кылдыр ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң бот-тывынгыр артистери концерт көргүскен. Аалчылар сыгыт, хөөмей, каргыраалы магадааннар, чүге дээрге олар сыгыртып, каргыраалап билбес. Концерттерни, конференцияны видеомагнитофонга камера дамчыштыр олар-даа, бистер-даа тырттырып алган бис — музейге, төөгүге артып калыр бичии салгалдарга өөредиг болур кылдыр. Келген аалчылар-биле баг кагарынга, даш кодүреринге, тевектээринге маргылдаалар база болган. Кайы-даа тала ачыр-дачыр туттуп, тиилекчилер ол-бо талалардан деп чыгы болган.

Сеңгил сумузунуң бойдузу, агаары Мөңгүн-Тайга-биле дөмей: бедик-бедик даглар аразында (эң-не бедик 4593 метр). Комбу деп улуг хемниң эриин дургаар чурттап турарлар. Аргар, кошкар, те, чуңма, сыын-мыйгак дээш кандыг-даа аң-мең бар чер. Аңнарның эң-не элбээ — тарбаган. Чыл санында 6-7 муң алтайның кара тарбаганының кежин күрүнеге дужаар. Кеәээ ёзугаар бир аңчы 100-300 чедир тарбаган өлүрерин хүлээнир. 500 чедир өлүрген кижи чемпион болур. Олар чайның үш айында хөй, өшкү дөгерип чивес, тарбаган эъди-биле, балык-биле амыдыраар.

Концертке көргүскен «Ийи аңчы» деп баштак көргүзүүнде тарбаганнарны көргүзүп, элдыксак-чиксек, ажырымчы, хоптак сеткилдиг кижини ночулап турар. Чүге дээрге Сеңгил тываларында ындыг сеткил чок, дузааргак, човаачал, улуургавас, биче сеткилдиг, ажыкчаагай, төрээнзек сеткил-чүректиг улус. Оларның аас чогаалын, дыл-домаан, төөгүзүн, амыдыралын, ажылдыжын өөренип шинчилээр болза, эртем ажыдыышкыннарын кылып болур.

Ийи аңгы күрүнеде чурттап турар-даа болзувусса, дылывыс, чаңчылдарывыс, ёзулалдарывыс, аажы-чаңывыс дөмей болганынга деңнеп четпес өөрээн бис. Ол өөрүшкүде кызыгаар чок. Аравыста моон соңгаарты найыралдыг харылзаалар, холдарывыста дамырлап дег, чангыс чүректиң согуу-биле улам дыңзып сол, мөңгежий бээр. Ону амгы салгал улам ханыладып уламчылаар.

Саая МАЙНАК.
Мөңгүн-Тайга районнуң культура килдизиниң эргелекчизи.

ХА-ДУҢМАЛАРГА СӨЗҮМ

Совет-моол найырал ниитилелиниң Мөңгүн-Тайга район чөвүлелиниң конференциязынга чалаткан Баян-Өлгүй аймактың Сеңгил сумузунуң төлээлериниң Мугур-Аксынга келгенинге алзар болдуруп, ында тыва чоннуң дыл-домак аяныбиле шүлүкчү Салчак Молдурганың шүлүктээн чугаазын моон адаанда парлады[illegible].

Кара баарывыс көгү болган,
Караавыстың оду апарган,
Хан дамырывыстан хин чаңгыс
Хайыралдыг төрелдер, мендээ:
Кара, Көк-Мөнчактар, Соңнар,
Хамык Хөңүктер силерде тур.
Алдай-делег, Каксаан-Ирги-ттер —
Аймааңар бүдүү бисте бар тур.
Угу, дөзү бургут кужун
Уязынаан үнгеннер бар тур —
Бугат сумунарда чонуунер
Буурул Сеңмит ынча диген тур.

Кызыл дилгиже ээр ыткаш,
Кыңчыктырбайн-даа илии алыр
Улуг олчага аайлыг болган
Лутарин — ача сураглыг тур.
Өөр сарлыктар дончузу шөйүп,
Өшкүден чөөк дырап, сангарган,
Аң, мал-биле акташкан өөрнү
Адап, санап кайын төдер мен!
Ха-дуңма дыл, чогаалывысты
Харагалзап, хелемечилээн
Кайгамчык Кыс башкыңарны бис
Ханы хүндүлээр-даа улус бис.
Карышкак кулактың орнунга
Карак-биле черзилээни шуут:
Бай-Кавайның шырайын, нүүрүн
Мага-бодуңарнан тыптывыс.

Баскан изин черивис утпас
Максыр, Сербей, Өлержап — ага,
Ай, хүн дег Аричнаа дуңма,
Ак сүт, хадак сөңнеп, туттуңар,
Мөңгүн таңдывыс көрүп турда.
Бөгүн баштажып турар тур бис.
Беш-Богданан*-даа артык ыдык
Мендиннер дээш амырап тур бис.
Дагларывыс улуг-ла харын,
Даайларывыс оон-даа улуг тур,
Арта баспас сүзүк, ёзуңар,
Алгыжыңар, сүт дег, арыг тур.
Артта дагаан овааңар көрдүм,

«Ак-Хемнер»* ырын дыңнадым:
Аал-чуртуңар овур-дүрзүзү.
Алыс омааңар-даа бүрүн тур.
Хар, шеңгилиг көк сыннарывыс,
Кара черивис-даа көгү тудуш.
Чергелешкен өг, мал, сүрүүвүс,
Челе, хөнеvис-даа кожа тур.
Ачылыг* биле Хиндиктиг-Хөл,
Агым Ховду, хензиг Мугур-Хем
Арт-сын ажыр, ыракта-даа бол,
Акы-дуңмалар душкан тур бис.

Хокшуяа, амывыс аңгы-башка,
Кодаавысты хил чарган бол,
Найыралда кызыгаар чок деп
Найтуп тур мен, эргим төрелдер!
Хайыралыг силерниге сөс.
Кандай дылым-даа чедишпес тур:
Карааның суун сула салыптым,
Каттырып, ыглап-даа туру мен.
Шевер, уран эрги домааңар
Чемирилбээн, бүдүн олчаан тур.
Чадыкпаап, хоңгкпээн шүлүүм дээш
Салчак кижи кемзиниип тур мен.
Саргып, сактыжып чоруур ындыр
Салым ынчаар чалаттынган туру.

Шаг-төре аңдарлып-дүңдерлип,
Салгарлып туру — эл-хол болзуул.
«Чин көргеш, ыт ээрип-даа турза,
Шимчээшкинивис доктаавас» деп,
Буруңгуларывыс номнаан тур —
Буруңгаарлап оралл, ха-дуңма!
Калга, дөрбет, уранхай сөөк.
Казак, тыва чону-даа бир баг
Бай-Кавайчылар, Сеңгилчиннер
Мандып, хөгжүп-ле турар болзун!

Аал-оранывыс кожа-хелбээ:
Аргыжып, хоочулажып чоруул.
Уткужар даңывыс недээзин
Улар куш чарлазын, төрелдер!

* Беш-Богда — Таван-Богда (даг)
* «Ак-Хем» — ындыг аттыг тыва ансамбль
* Ачылыг — Ачыт-Нур (хөл)

ДОСААФ: чаа ажыл-херектер

Бөгүн ДОСААФ-тың хурээлелинде республика ниитилелдериниң 74476 кежигүнү бектээп турар. Ол дээрге 11 хардан [illegible] орус назылыг ажылчы чоннарның болгаш шылдачыларның 30 ажыг [illegible].

Аныяктарның шериг-патриоттуг кижизидилгезинче сагай кичээнгейни угландырып турар. Чуртта национал [illegible] аразының харылзааларында парын байдалдар тывылтызып келгени-биле [illegible] өөреникчилерниң шериг-патриоттуг болгаш интернационалчы кижизидилгезинче улам ажыл чаа [illegible].

ДОСААФ комитеттери [illegible] Күштерниң [illegible] берген. [illegible] АДР-ге интернационалчы хүлээлгезин күүседип чанып олдавны база [illegible] берген.

[illegible] тырында бүдүрүлгелиг совхоз, албан чери [illegible] черлеринде эге организациялар ажылдап турар. Оларның эргелинде кара болгаар боолар, 56 тир, 72 [illegible] автомобиль болгаш [illegible] 10 [illegible] радио станциялар болгаш өске-даа [illegible] бар.

ДОСААФ-тың өөредилге [illegible] болгаш [illegible] күүседириниң [illegible] — Совет Армияның [illegible] аныяктарны бе[illegible] бодунуң күжениишкинин үндүрүп турар. Ам шериг назыны чеде [illegible] бирээ [illegible] ДОСААФ школазынга белеткелди эртип турар.

Келир үениң дайынчылары ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазының башкызы А. В. Рудинге чылыг сөстерни чугаалап, өөредилге дээш аңаа өөрүп четтиргенин илередип турарлар. Александр Вячеславович аныяк кижилерге кончут кичээнгейлиг болуп, материал бүрүзүн билдингир болгаш солун кылдыр тайылбырлап берип келген.

Чоокта чаа ооң бөлүүнүң курсантылары КАИ шыгалдаларын дужаарынга багай демдек албааннар. Олар [illegible] суурдан келген комбайнерниң дузалакчызы Иван Бадын, Ээрбек суур чурттуг дузалакчы шофер Аяс Маады, Кунгуртуг суурдан ажылчын Тимур Очур болгаш оларның өске-даа эш-өөрлери-дир.

Аныяктарны шериг херээнге белеткээр ажылга бистиң хей-ниити активчилеривис [illegible] улуун киирген. Оларга ДОСААФ эге организацияларының даргалары Борис Андросов (автоорук техникуму), Алексей Кыргыс (Бай-Даг ортумак школазы), Павел Попов (Тываның электри четкилери) хамааржыр.

Ниитилелдиң материал-техниктиг баазазы дыка быжыккан. Республиканың камгалап ниитилели 2 миллион 246 муң рубльдиң капитал салыышкынназын шингээдип алган. Бо [illegible] ийи автодромну, Сарыг-Сеп суурда 50 метр [illegible] хаарлыг тирни, Шагаан-Арыг хоорайда картодромну туткан.

Николай КОРОТАЕВ,
Тываның ДОСААФ обкомунуң даргазы.

БИСТИҢ ААЛЧЫЛАРЫВЫС

Красноярскинин оперетта театрының [illegible] катын [illegible], хөй танышкылар [illegible] көргүзүглери Тываның хөгжүм-шии театрында [illegible] концерттер, шиилер болган. Кызылчылар өн нүктерниң уран талантызын магадап көөр дээш театрның улуг залын чык долдур олуруптар болду.

Аалдап келген артистерниң удуртукчузу В. Т. Линецкий-биле чугаалашкан бис.

— Тывага 1986 чылда чораан бис. Ынчан ойнагылаан шиилер база кирип турар. Ол үеден бээр белеткээн шиилеривис база бар. Оон бирээзинге «Часпас адыгжы Федот дугайында» шии хамааржыр. Оон аңгыда уруглар шиилер бар.

Эрткен дөрт чылда Красноярскиниң бо оперетта театры Москвага, Новгородка, Украинага, Сахалинге, Ортаа Азияга, Төп Россияның хоорайларынга ойнааннар. Эрткен чылын Ленинградче ийи дугаар оюннар көргүзүп чорааны солун болган. Ынчан бо коллективке чаа актерлар база немешкен.

Кызылга эрткен чылдарда шиилерге ойнап келген артистерден РСФСР-ниң алдарлыг артизи Виктор Иванович Волков бар. Онзагай [illegible] артист. Сценага [illegible] ойнаар, чогаалдың маадырларының бодалын база күзелдерин [illegible] Ол [illegible] Валентина [illegible] Юркевич РСФСР-ниң алдарлыг артизи болгай — [illegible] Наталья Приваловаңы адады.

ЧУРУКТАРДА: «Баядера», «Цыган барону» деп опереттаардан көргүзүглер.

Ондар ОХЕМЧИКТИН
фотолары

Кызыл районнуң Шамбалыг суурга аъш-чемниң болгаш уран кылыгларының делгелгези болуп эрткен. Делгелгениң түннелин хеепженнер чөвүлелиниң кежигүннери үндүрген. Уран кылыглар мастери деп атка Клара Моңгуш, амдаңныг аъш-чем мастери деп атка Анай Мортуй-оол, Анай Ангар, Галина Ховалыг төлептиг болган.

СОЛУН ДЕЛГЕЛГЕЛЕР

Делгелге солун болган. Суурнуң чурттакчылары [illegible] [illegible] хөй-ле [illegible]

[illegible]

Түннелдерин түс-түс [illegible]

Делгелгелер-даа, тыва [illegible]

Сара МОНГУШ
Кызыл район

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

ТВ

АПРЕЛЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 9.40 Мультфильмнер. 10.05 «Дириг амытаннар оранында». 11.05 «Ол болган... болган...» 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Кылаж. 12.30 «Үе». 13.00—13.45 «Бистиң салгаашкынывыс». «Орус уран чүүлдүн 100 чылы». 15.45 Аныл-херекчи шаалар ярмаркалы. 17.00 Бичии концерт. 17.15 Барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.45 «Хөгжүмнүг каникулдар...» 18.30 «Үе». 19.00 «Бир намдардан узундүлер». Фильм-балет. Аргентин композиторларның музыказынга. 19.50 «Парус адаанга өлүм». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Операга ынакчыларның телеклуву. 22.50 Аныяктар медээчизи. 23.20 Ф. Шопен. «Интродукция болгаш кылаңнааш полонез». 23.30 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 00.20—00.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 9 класс. Н. В. Гоголь— «Өлүг сүнезиннер». 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 10.55 Эрудиттерге дамчыдылга. 12.00 «Бүгүде эчии». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.05 Ритмниг гимнастика. 13.35 Уран-чечен фильм. «Баштайгы өөрүшкүлер». 4-кү сериязы. 14.45—15.15 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Барымдаалыг фильмнер программазы. 18.30 «Красноярскиниң Күрүнениң оперетта театрының гастрольдары». Реклама. 18.40 «Болчаг шагы». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. А. Рамазанова-биле ужуражылгазы. 19.20 Медээлер. 19.25 «Аңыя тееу». Программада: Медээлер. «Чугула интервью». «Мээң суурум — мээң салым-чолум». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 «Бөттүң мөңгегдалыын ажыл эртер». 20.30 — 01.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чаңгарда — кино доңчулалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Ритмниг гимнастика. 18.30 «Үе». 19.00 О. Сулейманов. «Чер, кижиге мөгей» шүлүглел. Автор номчуур. 19.35 Р. Штраус. Симфониктиг шүлүглел «Дон Жуан». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дашталган сагыш-сеткил» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда. Видеозал: «Мегелеткен кижи» 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: № 161 кино-чыынды 9.30. Киноклуб 10.50, 14.50. «Ёзулуг кижи дугайында тоожу» 12.30. «Мээң ынак Раджам» 16.30, 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Меге даңгырак» 13.00, «Бачыттыг доллар» 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ак сөөк» 15.00, 19.30, «Хоюткy» 16.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Тоянчы болгаш куу» 17.30, 19.30 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 5—10, чамдык черлерге 0—5 градус соор, хүндүс 6—11, чамдык черлерге 0—5 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне 3—5 градус соор, хүндүс 6—8 градус чылыыр.

ССРЭ-НИҢ ИХМ-НИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче өөредип чорудар курсантылар чыылдазын Тыва АССР-ниң ИХМ-и чарлап тур. Дээди өөредилге черлеринге өөрениириниң хуусаазы дөрт чыл, ортумак өөредилге черлеринге ийи чыл.

Тыва АССР-ниң иштики херектер органнарынга БХСС, УР, истелге килдистеринге болгаш милицияның участок инспекторларының албанынга ажылдаар дээди болгаш ортумак тускай юридиктиг эртемниг специалистерни школалар белеткээр.

Школаларга Совет Армияга албан эрттирген эр кижилерни, а Омскиниң дээди школазы шериг албанынга таарыжыр, кадыы эки, ортумак школа дооскаңнарны хүлээп алыр.

Школаларга кирерин күзээннер орус дыл болгаш литератураga чогаадыг, төөгүге аас-биле, дээди школага кирерлер үшкү эртемге — обществоведениеге экзамен дужаар.

Өөредилге черлеринге кирерин күзээннер июнь 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинге келир азы районнарның ИХК-га баар. Кадыының байдалының дугайында шынзылгалы, ортумак эртемниң дугайында аттестатты (Омскиниң дээди школазынга кирер кандидаттар ап турар демдектерин айыткан школадан шынзылганы), шериг билединин, сөөлгү ажылдап турган черинден азы өөредилге, шериг черинден характеристиканы, 3х4 хемчээлдиг 4, 9х12 хемчээлдиг 1 фото-чуруукту, СЭКП азы ВЛКСМ хоорkomундан, райкомундан чорудкан бижиин эккээр.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинден бижиктерни алганнар өөредилге черлеринге чедир халас чоруур эргелиг. Конкурсту эрткен кандидаттарны, өөредилге черлеринге киир санаткан соонда, халас чем, идик-хеп общежитие-биле хандырар. Оон ынай ай санында 40 рубль хемчээлдиг стипендияны төлеп бээр.

Кирериниң экзаменнерин июль 1-ден сентябрьга чедир Кызылдың пединститудунуң баазазынга эрттирер.

Айтырыгларны тургузарда Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинге, 107 кабинетке келир, телефоннары 92-2-55, 92-3-88.

Хоорайның дамчыдылга хоолайларындан сугну чайгы суггарылгага ажыглап турар хоорайның чурттакчылары сүг дээш төлевирин 1990 чылдың май 15-ке чедир шүүштүрүп хынаарын Тыва АССР-ниң чуртталга-коммунал ажыл-агыйының суг-канал бүдүрүлгези дилеп тур.

Ындыг шүүштүрүлгени эрттирбээн кижилерге чурттакчылараа моон соңгаар сугну бербес.

Суг-канал бүдүрүлгезиниң адрези: Кызыл, Баян-Кол кудумчузу, бажың № 5 «а», суг ажыглакчыларының учёт-данзызын кылыр килдистиң телефону 3-16-05.

Тываның кедээ ажылагыы техникумунга кирип өөренир болган бот-өөредилгелиг [illegible] ийи ай хуусаалыг курстарынга сургуулдар хүлээп алырын баш бүрүнгаар чарлап тур. Ол курстарга 8—10 класстар дооскан аныяктарны бо чылдың май 3-тен июнь 5-ке чедир хүлээп алыр.

Курстарны доосканнар ук техникумга кирериниң экзаменнерин дужаар. Өөренир күзээннер билдириишкинни директорнуң адынга бижиир болгаш 12012 дугаарлыг агар санче 18 рубль шилчидер. Эртемниң дугайында документилерин ап алгаш келир.

Бистиң адресивис: Кызыл, Дружба кудумчузу 2 «а». Телефон №№ 3-25-53, 3-25-70.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93; Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуу — 3-34-08, 3-41-23 ◆ [illegible] — 3-34-49, 3-36-73 ◆ [illegible] — 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа килдизи — 3-39-03, 3-34-29 ◆ очулга — 3-34-03; корректорлар — 3-37-11 ◆ [illegible] — 2-27-41 ◆ [illegible] — 2-32-13 ◆ бухгалтерия — 3-43-41

Чагаа 300 матап [illegible] Хемчээли 2 парлалга [illegible] Тиражы 28000 [illegible]

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 399. ТС—00283.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 11 среда
№ 84 (14284)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп

Көдээден медээлер

Мурнакчыларга деңнежиңер

«Чодураа» совхозтуң малчыннары бирги кварталдың түңнелин үндүрүп, часкы чымыштыг ажыл-херектер, келир чайның канчаар эрттирериниң дугайын хуралынга дугуржуп чугаалашканнар. № 2 хойжу бригада (бригадири Дөвүт Бугалдай) эң эки ажылдаан. Кайыдаа бригададан мурнакчыларга акша шаңналдарын тывыскан.

Саанчылар, чолаачылар база хажызынга артпааннар. Мурнакчыларның аразында оларның аттары база кирген.

Социалистиг чарышты түңнээр, материалдыг, моральдыг деткимче көргүзер ажыл мында эки тургустунган. Чурттуң хоорайларынче, Моол Арат Республикаже турисчи путевкаларны оларга тыпсып, шаңнап мактап турары эки.

Москвалаап келгеннер

Ол-ла совхозтуң бөлүк ажылчыннары — шупту 10 кижи ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинче баар путевкаларны боттары садып алгаш, чорааш келгеннер.

Чуртувустуң чүрээ — ынак хоорай Москва-биле таныжып, уттундурбас солун чүүлдерни карак-биле көрүп, магадап сонуургааннар. Чолаачылар, ажылчыннар турисчи аянчорукталн өөрүшкүлүг ээп келгеннер.

Ногаажыларның белеткели

Ногаажы агроном Соян Урананың удуртулгазы-биле ногаажылар звенозу тургустунуп, эге базымнарны кылып эгелээн. Рассадаларны өстүрүп, баштайгы күш шенелдезин чоруда берген. Рассаданы өстүргеш, боттары ажыглаарындан ангыда, чоңга база садар. Дүжүттүг өстүргеш база садар сорулгалыг. Аъш-чем айтырыын шиитпирлээринге ол-даа болза немере болуру чугаажок.

«Дамырак» ырлап тур

Чыргаландының көдээ Культура бажыңында «Дамырак» ыры-хөгжүм ансамбли тургустунгаш ажылын апарган. Культура бажыңының директору Нүрзат Орлан — ооң удуртукчузу. Чодураажыларга оюн-концерт көргүзүп турар. Ырак черлерден аалчылар-даа чедип келир. Эрткен неделяда безин «Мажалык» агит-культбригада... «Меңгүлектиң сыдым» деп... болуу оюн көргүскеш барган.

«Дамыракта» Нүрзат Орлан, Шойдак Роман, совхозта ажылчын Сандак Родион олар ... [illegible] ... малчыннар хөглээринге база ... кээп турар.

Бопуймаа ДИРЧИН.
Тес-Хем район.

Соңгукчуларның кичээнгейинге

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдазының талазы-биле Рабочай № 7 соңгулда округунуң депутатка кандидаттар В. А. Абрамова, Ю. С. Путинцев, М. Г. Турбина, Л. А. Очур, В. Н. Ширипей олар-биле ужуражылганы апрель 13-те, 17.00 шакта Кызылга Медицинский переулокта № 7 бажыңда ... сайыдын ... болур.

ОКРУГ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫ.

Аныяктарны мал ажылынга

БРИГАДАГА БОЛГАН ЧУГАА

«Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук хойжу бригадазының малчыннарының ээлчеглиг кичээлинге чеде бердивис. Улан-Удэниң көдээ ажыл-агый институдунуң доозукчузу, бригадир комсомолчу кыс Салбак Шыдырааевна Салчак-биле ужуражып чугаалажырывыска мынча диди:

— Совхозка кээримге, эртемим аайы-биле ажылдаар чер чок боорга, бригадир болурун чөпшээрешкеш, бо ажылды хүлээп алган мындыг кижи мен. Оон бээр чыл ажып тур мен. Бригадирлээрге-даа, өөренип алган эртемим дөмей-ле ажыглаттына бээр чүве-дир.

— Тускай дээди эртемниг, артында-ла мал эмчизи кижи бригадирлээрге магалыг чүве-дир — дээш, мурнакчы хойжу Каң-оол Салчакович Норбу бистиң чугаавыска киржи берди. Эгезинде чамдыктарывыс «мындыг бичии кыс кижиге удуртуп алгаш, чүү-ле болур болдувус» дижип, бүзүревейн-даа турганнар болдур ийин. «Азаның бичези кежээ» дээр боор, ада-иези база бо бригадага пенсияже үнгеш-даа кадарчылап турган улус чүве, малчын уктуг болгаш ындыг ыйнаан, Салбак бир-даа олут орбас ажылдаар кижи болган-дыр. Ажылды башкарып удуртурундан аңгыда, кодан бүрүзүнге үргүлчү чедип, малдың ажаалда, кадыкшылын хайгаарап көөр, бичии-ле чүве эскергенде боду шалыпкын хемчээн ап, малчынга аргасүмезин берип, дузалаар, дөрту-биле чугаалаарга, бригаданың ажылын эртем ёзузу-биле башкарып болур кижи бо дээш, ол чугаазын доосту.

— Сөөлгү чылдарда но... дээ ажыл-агый талазы-биле ортумак болгаш дээди өөредилге черлерин доозуп турар аныяктарның саны көвүдеп турар, чамдыктары боттарының эртеминге хамаарышпас өске ажылдаржедаа киргилей берген бооп-лар-ла-дыр. Борта хамаарыштыр мындыг бодалым бар. Бригадир, малчын-даа ажылга тускан эртемниглерни быжыглаар үе келген. Харын-даа амыдырал ынчаар негеп келген дизе, частырыг болбас. Чүгле оларның алыр шалыңын эртеминге дүүштүр өстүрүп, аныяк кижилерниң амыдырап-чурттаарынга, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар херек — деп, Бичей Байыр-оолович Иргит чугаалай-дыр.

— Ол шын. Өөредилге черлеринге оларны малчын, бригадир болур утланыышкынныг кылдыр белеткеп өөредир болза эки — деп хоочун малчын Сандыкып Комбуевич Хертек эжин деткивишаан, уламчылады. — Бодап көрүңер даан, бистиң бригаданың 13 коданында амгы үеде, сакманщиктерни санаваска, өг-бүле малчыннар 26 кижи ажылдап турар-дыр бис, оларның ортумак назыны бежен хар ажып турар. А бистерни солуур кижилерни өөредип белеткээрин баш удур бодап көрүп, планнавайн турарындан пенсияже үнгеш-даа малчыннар элээн каш чылдарда шыдавыже ажылдаар ужурга таваржып турар. Мен бодаарымга, «Аныяктарны мал ажылынче!» деп анаа хоозун кыйгырыг салып турбайн, көдээге оларның сонуургалын идепкейжидер таарымчалыг байдалды тургускаш, хүндүткелдиг-биле чалаар болза эки-дир ийин.

Уурук-суруктап келген малчыннар база биске каттыжып, чугааны дыңнай сал-ла ... бодалдарын кирип турдулар.

— Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дүрген-оол дарга «Тээли» совхозту директорлап турган үезинде аныяктарны көдээ ажыл-агыйга ииниктирер дээр болза-ла, оларның чүгле ажылдап-чурттаарынга эвес, харын ойнап-хөглээринге таарымчалыг тудуг-суурну кылып алыры чугула деп сорулганы ажылчыннар ортузунга салып, ол талазы-биле хөй ажылдарны кылганын билир мен — деп, Кудуктуң хоочун хойжуларының бирээзи, амгы үеде пенсионер Салчак Тойбу-Хаа солун чугаазы-биле чыылганнарның кичээнгейин хаара туда берди. — Амгы «Бай-Тал», «Кызыл-Даг» совхозтар ынчан «Тээли» совхозтуң салбырлары турган. Кызыл-Дагның Тейлерге, Даштыг-Арыгта ийи-ийи аал чурттаар бажыңнарлыг, чунар-бажыңнарлыг, кызыл-булуңнарлыг малчыннар турлагларын; Көп-Сөөк кыдыынга, Кызыл-Даг-Дөрүнге, Бай-Талдың Мешпен-Хөл ужунга хову бригадаларының төптерин, Адыр-Мажалыктың Хая-Баарынга төпчүткен кыргылда пунктузун, Найырал салбырының Даг-Баарынга куш-дагаа азыраар черин, Дөң-Терекке хаван фермазының турлаан тудуп кылган. Чамдыктары сайгылгаан чыпыы-биле хандыртынган турган. Ам ол тудуг-суурларның турган черинде өрген безин чок. Дүрген-оол дарганың соонда «Тээли» совхозтуң удуртулгазынга кирген кижилер шак ындыг эки эгелээшкинни улам калбартып бурунгаарладыр хамаанчок, ажылдың кедизин бодавас, харысалга чок чоруу-биле кылып каан тудугларны кара туразы-биле бузуп, ыңай-бээр кезкүрүп, ... чыг. Оон эрткеш, ынчангаш Найырал салбырынга ол үеде хөй кижи киржикчилиг район хуралдары, уран чүүл көргүлделери анаа эртип турган улуг делгем Культура бажыңын эргижирээн, айыыл болур деп сылдаглап алгаш, бускаш, ооң хана ыяштарын Дөң-Терекче көжүрүп, инек кажаазы тудуп каапканындан мынчага дээр ол суурнуң чону огулуг культура одаанга чединмээн...

Анаа-даа болза, ажыл-ишчи байдалче шилчий берген бо чугаа элээн үргүлчүлээн. Ам канчаар, дортаал-шиитпир хүлээн алыр хурал эвес, малчыннарның ол достуг болгаш алыс чиге угланыышкынныг саналдары хилис барбазын дээш, ыдангыя көдээ ажыл-агыйны удуртуп баштап турар эштерниң ук айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарыштыр сеткилхөөнүн оттуразы-биле бо чүүлдү бижиир байдал тургустунуп келген чүве. Шынап-ла, чүгле «Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук бригадазын безин көөрге, малчыннарының хөй кезии назы дөгүй берген кижилер болуп турар. Ук бригаданың хоочун малчыннары Тойбу-Хаа Салчак, Чүльдүм Салчак, Хертек Сервэ, Бады-Назын Бичии-Уруг, Бышкак Салчак, Анна Хертек болгаш өскелерден пенсияже үнгеш безин орнун солуптар кадрлар чогу-биле ажыын каап чадап, элээн каш чыл болдулар. Ам оларның соондагы салгал база-ла ынчаар «кырыыр» деп барганнары олдур. Черле ынчаш аныяктарны мал ажылынче хаара тудар дугайында айтырыгны чараш кыйгырыглар салыры-биле кызыгаарланмайн, малчыннарның саналдап турарын ёзугаар боттуг ажылдарны чорударын амыдыралга практикалаар үе келген. Аныяктарга таарымчалыг чурттаарга, дыштанырга байдалдарын баштай тургузуп алгаш, оларны кандыг-даа ажылче чалаар болза, күзелдии-биле баар дээрзинге кым бүзүревес боор. Кызылга тудугжулап ажылдаар дээш чеде бээрге, кнпр бижидилген, тускай мергежилин чок, чурттаар черни бедуң тып ал дээн чижектиг чылдагааннарга үстүрүп, херек ырында аныяк кижиниң ажылдаар күзел-чүткүлүн ынчаар дуй базып каар удуртукчуларны шыңгыы харысалгага онаап, а кижилерниң ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузуп белеткээринге сундулуг. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Дүрген-оол (ол бистиң аравыста чок) ышкаш удуртукчуларны деткиир болза, нийтизи-биле республикага ажыл чоктар-даа турбас, ыдангыя мал ажылынга ажылдаарлар көвүдээри чугаажок.

Бодап-даа көөрге, аныяктарны мал ажылынга быжыглаары шиитпирлеттинмес айтырыг эвес хире. Маңаа чүгле ажыл-агыйларның удуртукчуларындан сорулганы чедип алыр дээш быжыг тура-хөөн, баш бурунгаар планнаашкын, бот-тускайлаң ажылдаар чорук негеттинип турар, хүнүн эвес, кедизин бодап удуртулганы чорударынга чаңчыгар үе келген.

Ынчангаш «Кызыл-Даг» совхозтуң Кудук хойжу бригадазының малчыннарының анаа эвес үндүрүп келгени амыдыралчы болгаш ажылишчи санал-сүмелеринге хамаарыштыр, ушта-баштаар черлериниң харысалгалыг ажылдакчыларының бодалдарын, өске ажыл-агыйларның ол талазы-биле байдалын дыңнаары күзенчиг дээрзин, чүүлдүң түңнелинде, мугаага ... кирипшкеннерниң емүнээзинден айытказа артык эвес боор.

Бәрба БАГАЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалыкта амыдырал хандырылга бажыңында парикмахер Татьяна Кара-Сал он чыл чедир ажылдап турар. Хереэжен улустуң бажының дүгүн тааарып, дыдырартып, шеверлеп бээринге бедик мергежилди чедип алган.

Бо мастер планныг даалгазын база ажыр күүседип келген. Эрткен чылдарда Кызыл-Мажалык суур Совединиң депутады турган. Мурнакчының чуруун Хүндүлел самбыразынче-даа кирген. Чайгы үеде ооң кылыр ажылы улам көвүдээр. Чагыглар көвей. Баш дүгүн дыдырар-тыр, будуур ажылдарга шалыпчы мастер четтигип турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Апрель 21—Коммунистиг субботник хүнү

БИР ДЕМ-БИЛЕ ҮНЕР

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозунуң ажылишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюнга алдар болдурган юбилейлиг Коммунистиг субботникче бир дем-биле үнер. Ажыл-ишчилер чаңчыл ёзугаар чылдың-на хөй-хөй ажылдарны кылып келген.

Бо чылын база-ла суурда хөй-нити организациялары, чурттакчы чон хөй ажылдарны кылып дээрзинге чигзиниг турбас. Ак-Хем деп черге өшкү бригадазының төвүнге кызыл-булуңну тудар. Чаңгыс-Терек хойжу бригадазының чазаглаар черинге ийи кажааны кылыр. Үш кажааның кордженин коптарып, үндүрер. Чайын чайлаглаар черлерге ийи көвүрүгнү септээр.

Дустуг-Хем аксынга Шуй хемни кежир чаа көвүрүгнү кылыр. Ооң ыяжын белеткээр ... эгелээн. Тудугжулар ам даа хөй ажылдарны кылыр.

Хову ажылының ишчилери 15 гектар черниң сигенин суггарар, 20 гектар черниң дажын аштаар.

Пенсионерлер болгаш эге класс өөреникчилери база бичии уругларлыг нелер суур чаагайжыдылгазынга киржир, херимнерни септеп, чугайлаар. Кудумчуларның богун аштаар.

Нийтизи-биле субботникче 500 ажыг кижи, 18 автомашина, 12 трактор ажылдап үнер. Олар үш муң акшаның ажылын кылып бүдүрер. Оон 560 рубльди кадык камгалал фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Бо хүннерде субботниктиң чамдык ажылдарын кылып эгелээн. Коллективтер тус-тус быжыглаан черлеринде белеткел ажылдарын чорудуп турар.

Сес кижиден тургустунган штабты тургускан. Ооң кежигүннерин коллективтерде быжыглаан. Кижи бүрүзү хамаарышкан коллективин ажылы-биле хандырар дээш белеткел ажылын кылып эгелей берген.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Шуй суур.

ПРЕЗИДЕНТ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫ

Апрель 9-та ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң даргалалшкыны-биле Президент чөвүлелиниң хуралы болуп эрткен. Аңаа Литва ССР-де байдалды болгаш ол республикага хамаарыштыр бооп турар болуушкуннарны чугаалашкан. ССРЭ-ниң Президентизиниң Кыйгырыынга ол республиканың Дээди Совединиң чорутпак харыызы боттуг эвес чүүлдерни көргүскен болгаш айтырыгны шиитпирлээринге тодаргай органнарны ажыттайн турары база ажыл-биле чугаалаарга, херекти шиитпирлээрин баш мугаш байдалче киирип турары демдеглеттинген. Литваның амгы удуртулгазы бодунуң антиконституцчу хөделиишкиннери-биле ... [illegible] ... тарын дуглап, республиканы байдалды чидиглендирип турар болгаш ол дээш долу харысалгазы ...

Президент чөвүлелиниң кежигүннери ССРЭ-ниң улус депутаттарының Үшкү Съездизиниң айтыышкыннары ... болдурган. ССРЭ Конституциязын база Литвада чурттап турар хамаатыларның болгаш нийти чурттуң эрге-ажыктарын камгалаарынче угланган ... политиктиг болгаш өске-даа хемчээлдерниң хемчээлдерин мооң соңгаар-даа алыры чугула деп түңнелди кылган.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

Дээди Советтиң палаталарының апрель 9-та болган каттышкан хуралынга «ССРЭ-де күрүнениң аныяктар политиказының нийти эгелериниң дугайында» Хоойлу төлевилелиниң баштайгы номчулгазын чугаалажып көөрү эгелээн.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы **А. И. Лукьянов** хуралды ажыткаш, илеткел кылыры-биле ССРЭ-ниң улус депутады **В. И. Мироненкога** сөс берген.

Комсомол ТК-ның бирги секретары илеткелиниң эгезинге аныяктар ортузунда байдалдың нарын бооп турарын демдеглээн. Кем-херек үүлгедир чоруктар, арагалаашкын болгаш наркомания база ажыл чок чорук эвээжевейн турар. Аныяктар кончуг идепкейлиг социал күш, бир эвес ооң-биле эки ажыл чорутпас база негелде-херечелдерин барымдаалап көрбес, нийтизи-биле чугаалаарга, ону кичээнгейден дашкаарладыптар болза, ол тургузукчу күш болурундан аңгыда үреглекчи күш база болу берип болур. Амгы үеде хелегеленчек экономиканың удуртукчулары, капиталистер болгаш политиктиг экстремистер аныяктарның багай талаларын ажыглаарынче улуг кичээнгейни салып, ажыглап-даа турар.

Аныяктар ортузунда сеткил-хөөн амгы үеде кончуг нарын бооп турар. «Нийтилел меңээ бодумну көргүзер арганы бербейн турар, ынчангаш нийтилелге бүзүрелим чок» дээн черлениг хөөннер чидигленип турар. ССРЭ-ге аныяктар дугайында Хоойлуга оларның эрге-хүлээлгелерин долузу-биле быжыглап, эрге-ажыктарын камгалааш, бистиң парламентивис аныяктарга боттарын көргүзер арганы хандырып бээр ужурлуг деп, илеткелчи демдеглээн. Аныяктар хөделиишкинни чүгле бистиң чуртувуста бир дугаар мынчаар кестүп келбээн. Сайыырган чурттарга ындыг шимчээшкиннерниң каш чыл бурунгаар эрткилээнин төөгү бадыткап турар.

Бүгү угланыышкыннар — күрүне, партия болгаш хөй-нийти организацияларының аайы-биле аныяктарга хамаарылганы үндезини-биле чаартып тургузарының чугула апарганын депутаттар **А. А. Лиханов, А. И. Голяков** болгаш оон-даа өскелер саналдарынга демдеглээн. Аныяктар-биле күрүне аразында харылзааларны таарыштырып турар тускай ведомствону тургузар бе азы аныяктарның амгы организациязының структуразын болгаш эрге-хүлээлгелерин эде тургузар бе деп айтырыглар тургустунуп турган.

Хоойлу төлевилелин депутаттар баштайгы номчулгада чүүлдүг деп көрген.

Ажык-чарлыг чорук, хамаатыларның эргелери болгаш бидииришкин-хомудалдарының айтырыгларының талазы-биле парламент комитединиң даргазы **В. К. Фотеевтиң** саналын ёзугаар депутаттар ССРЭ-ниң Президентизиниң алдар-хүндүзүн болгаш ат-нуурун камгалаар дугайында хоойлу төлевилелин ажылдап кылырын чогуур комитеттерге болгаш комиссияларга даанкан.

Р. Н. Нишановтуң даргалаашкыны-биле эрткен кежээки хуралга депутаттар «ССРЭ-ге тус чер бот-эргелелиниң болгаш тус чер ажыл-агыйының нийти эгелериниң дугайында» Хоойлунуң төлевилелин чугаалажып көөрүн уламчылаан.

Тус-тус чүүлдер аайы-биле сайгарып көрүүшкүн дооскан соонда төлевилелди күштүг кылдыр хүлээп алган.

(СЭТА).

РСФСР-НИҢ СЪЕЗДИЗИНГЕ БЕЛЕТКЕЛ

Россия Федерациязының улус депутаттарының бирги Съездизин белеткээр талазы-биле комиссия РСФСР-ниң Советтер бажыңында ажылдап турар. Комиссияның составы АССР-лерниң, крайларның, областарның болгаш өске-даа административтиг тургузугларының төлээлекчилеринден тургустунган.

Съездиниң ажылдаар чурумундан, аңаа кандыг айтырыгларны кандыг ээлчег-биле чугаалажып көөр кылдыр киирериниден эгелээш, тус-тус черлерден келген депутаттар бөлүүн залга кандыг чурумну (келген черлериниң аттарын алфавит чурумун барымдаалап залга олуртуурундан эгелээш өске-даа айтырыгларны комиссия чугаалажып турар.

(СЭТА).

Конституцияны, хоойлуларны удуртулга болдурар

ЭВИЛЕЛГЕ КҮШТҮГ БИС

Бистиң коллектививистиң кежигүннери Литвада болуушкуннар кончуг дүвүредип турар. Утаа-сорулгазы чок Литва ССР-ниң удуртукчуларын кыйгырган ССРЭ-ниң Президентизиниң Кыйгырыынга ССРЭ-ниң ... [illegible] ... Литва ССР-ниң Дээди Соведи дүвүрээнниг байдалдан ... [illegible] ...

... [illegible] ...

Литвада болуушкуннар дугайында чүүлдерни солуннадан номчуурга, литваларның аразында бедии ол чүүлдү деткивейн турар боор ... [illegible] ...

... [illegible] ...

... тарының мурнунда ... — аразында найыралды улам чыыладыры. ССРЭ-ниң туружун быжыглаары. Ону чүгле эвилелдешкен республикалар аразында кады ажылдажылганы, харылзааларны чаартып, эвилелдешкен республика бүрүзүнүң туружун Эвилел иштинге быжыглап турар ... ССР Эвилели күштүг эвилелдешкен республикалар-биле күштүг болур ужурлуг. Эвилелден үнүп чоруур деп турары Эвилелди бузаары ... [illegible] ... коммунистери Эвилелчилер саалдарадыр ... бис.

Геннадий ЧЕПРАСОВ
Республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эгелелиниң партия организациязының секретары.

БҮЗҮРЭЭР МЕН

Тожунуң Хамсыра экспедициязынга орук баштап, аът кадарып турумда бир-ле хүн Кызылдан вертолет ужуп келген. Аъш-чем коштарын ол-дур деп бодааш, ... [illegible] ...

— Дуңмалар кайын келген ирги, кайа чедир ирги? — деп айтырарымга сарыг баштыг ... медеги удур айтырган:

— Прибалтикадан, Вильнюстан келдивис. Литва ССР-ни билир сен бе? — дидир. — Студентилер бис ... [illegible] ...

... [illegible] ...

Бистиң пайыралывыс сут өттпес болган. Чамдыкта чалгаараш, аът бербес апаарымга Найтинайте дээн ... [illegible] ...

Найтинайте черле эрес кыс ... [illegible] ...

Кызыл хоорай
... [illegible] ...
Кыстар өөрүп үдеп турда,
... [illegible] ...
Карааң чашкын тыпте сен
... [illegible] ...

Ынчарда ССРЭ-ниң ... табынга Тываның эки туралбиле каттыжып киргениниң 40 чылынга ... [illegible] ... Вильнюстан чагаа келди, ... Найтинайте. Чагаазында ... [illegible] ...

... [illegible] ...

Найыралывыс улам быжыгар-дыр деп бодап ирги мен. Амгы үеде Литва ССР-ниң бодап орарын башка чүү ... [illegible] ... Литва ССР-ниң Дээди Соведи ... Литва улусту ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевтуң Совет чазагның ... [illegible] ... Литва ССР-ниң удуртулгазында амгы байдал дээш литва улуста бичии-даа буруу чок.

Литва ССР-ниң удуртулгазының хүлээп ал турар хөй санныг хоойлу-шиитпирлери ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунга кандап-даа чудурвшаан. Совет Эвилелиниң составындан үнер-үнмезиниң дугайында айтырыгны ... [illegible] ...

... [illegible] ...

Улустарның ... Совет Социалистиг Республикалар Эвилели ... [illegible] ...

Алексей АИР
Күш-ажылдың хоочуну.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шугумчуртулер, сумелер

АМ СЫВЫРНЫП КААПКАШ, АЖЫЛДААР ҮЕ КЕЛГЕН

Ажыглалга кирер тудугларда

ЧУНАР-БАЖЫҢГА ЭМНЭЭР

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Моңгуш ШЫЫРАП.
Персоналдыг пенсионер.

Часкы тарылгага белеткеп

— Ажыл нормазын үргүлчү ажыр күүседир болгаш техниказынга камныг механизаторларывыстың бирээзи бо-дур — деп, «Хемчик» совхозтуң кол инженери К. Э. Хомушку бисте бир механизаторну таныштырды. Ооң ады-шолазы Д. Өлчей-оолович Хомушку дээр. Бо дээрге төрээн совхозунда ам 30 чыл ажылдап келген тракторист. Эдилеп турары «Беларузун» хөөрге чаа хевээр. 5 чыл ажылдаан дээр демдек черле көзүлбес.

Часкы сезонну тараажы сеткилдиг доспейн манаар. Ол дээрге кандыг кижи сеткилдиг дээрзин бадыткап көргүзер шылгалда. Д. Хомушку бо чылдың часкы тарылгазынга хынамчалыг белеткенген. Техниказын бүзүреддиг кылдыр септеп алган.

ЧУРУКТА: Д. Ө. Хомушку
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АРЕНДА КЕРЭЭЗИН ЧАРГАН

Өчүр-оол ТҮЛҮШ.
Арыскан суур.

БУРУНГААР БАЗЫМНЫҢ БЫРАЗЫ

Александра МОНГУШ,
Башкы.
Чөөн-Хемчик район.

ЧЕРНИ БИР ЧИЗЫ АЖЫГЛААР

Дыртык ДОНГАК.
Барыын-Хемчик район.

КҮШ ЧОК ДОКТААЛДАРНЫҢ ХЕРЭЭ БАР БЕ?

Михаил ДАМЧАЙ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ӨДҮГЕН: социал айтырыглар

ДЕТКИДИМ

Маадыр-оол КҮЖҮГЕТ.
Ак-Довурак хоорай.

«КҮШ АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬБИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улуг ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылдың [illegible] демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медальбиле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Абрамец Мария Алексеевна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының ажылчыны.

Анцыферов Николай Степанович — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезинде чолаачы.

Бажакина Валентина Александровна — № 7 ясли-садиктиң кижизидикчизи.

Бакулин Александр Константинович — чурт улетпүр болгаш коммунал-ачы-дуза бүдүрүлгезиниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Бакулина Тамара Ивановна — Тыва АССР-ниң агроүлетпүр эвилелиниң килдизиниң кол экономизи.

Бегзи Далаа Доржаевич — Тываның ВОИР область чөвүлелиниң даргазы.

Бирюкова Павлида Фокаевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Блинников Семен Иннокентьевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң токары.

Бобрикская Галина Григорьевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Бородкина Раиса Семеновна — республиканың уруглар эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Буторовкина Лидия Арсеньевна — № 15 ортумак школаның өөредилге талазы-биле директорунуң оралакчызы.

Васильева Людмила Николаевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Верник Анна Григорьевна — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң кадрлар талазы-биле улуг инспектору.

Гадзиев Олег Агабетинович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң бызаңчы бригадири.

Гольцова Тамара Федоровна — коммунал ажыл-агыйының хөй аймырыг бүдүрүлге каттыжыышкынының улуг инспектору.

Горбунова Валентина Васильевна — № 4 ортумак школаның башкызы.

Гриппах Галина Георгиевна — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң ажылчыны.

Грудинина Любовь Алексеевна — «Тыва суг мелиорациязы» каттыжыышкынының телевилел салбырының инженери.

Даржай Мария Донгаковна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң башкарыкчы специализи.

Донгак Алла Ообаевна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң социал ажылдакчызы.

Дремов Анатолий Александрович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң начальниги.

Дутерржаа Уйнур Даржаевна — Тываның профэвилелдериниң культура чаңчыл-биле ажылдаар килдизиниң эргелекчизи.

Евграфова Валентина Николаевна — Респотребсоюзтуң № 1 магазининиң садыгжызы.

Елисеева Валентина Семеновна — «Тувафоторазнобыт» каттыжыышкынының № 1 парикмахерскаязының мастери.

Змеевский Борис Николаевич — «Тыва суг мелиорациязы» каттыжыышкынының механизация эргелелинде участок начальниги.

Зубков Василий Васильевич — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң профэвилел комитединиң даргазы.

Зуев Константин Максимович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң дежурный механиги.

Зуева Татьяна Григорьевна — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалалының килдизиниң секретарь-машинакчызы.

Зыков Савелий Макарович — КПТУ-4-түң директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы.

Иванова Александра Павловна — КПТУ-4-түң башкызы.

Иванова Валентина Александровна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Иванова Валентина Андреевна — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң штукатур-малярлары.

Иливерова Галина Лаврентьевна — № 7 ясли-садигиниң кижизидикчизи.

Кара-Сал Доржу Санзырович — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүр эвилелиниң контроль-ревизия ажылдарының килдизиниң кол бухгалтер-ревизору.

Карпова Анна Павловна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел баазазының ажылчыны.

Клокова Екатерина Васильевна — Респотребсоюзтуң № 5 магазининиң эргелекчизи.

Коновалова Нэлла Павловна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыны.

Костенкова Людмила Леонидовна — Республиканың статистика эргелелиниң капитал тудуг статистика килдизиниң экономизи.

Кузнецова Ираида Яковлевна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының механизация эргелелиниң инженери.

Куулар Татьяна Алексеевна — Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң секретарь-машинакчызы.

Курбатский Георгий Николаевич — Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң литература кафедразының доцентизи.

Кызыл-оол Сарыг-оол Донгакович — «Тыва хлеб үлетпүр» каттыжыышкынының кол инженери.

Линкова Лидия Павловна — № 14 ортумак школаның башкызы.

Март-оол Кима Бичеловна — Кызылдың күрүнениң педагогика институдунуң тыва филология кафедразының эргелекчизи.

Махмутов Мансур Махаметтанович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Мельниченко Виталий Павлович — «Тувакоммунэнерго» бүдүрүлгезиниң кол инженери.

Мирюгин Арнольд Сергеевич — уран чүүл училищезиниң башкызы.

Монгуш Март-оол Маадырбаевич — профэвилелдиң күрүнениң социал камгалал талазы-биле килдизиниң эргелекчизи.

Морозова Валентина Григорьевна — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының механизация эргелелиниң ажыл-агый эргелекчизи.

Муромцев Василий Евлантьевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң слесары.

Мяков Анатолий Петрович — Кызыл ТЭС-тиң тудуг эргелелиниң монтажниги.

Набатова Инна Степановна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Овсянников Федор Степанович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң слесары.

Осетрова Александра Ивановна — «Тувагаз» бүдүрүлге бүдүрүлгезиниң кадрлар талазы-биле инспектору.

Охотников Иосиф Васильевич — Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалал килдизиниң газ электри кажаакчызы.

Очур Мария Васильевна — уран чүүл училищезиниң ажылчыны.

Ошарова Вера Семеновна — Респотребсоюзтуң № 1 магазининиң эргелекчизи.

Оюн Елена Дюлюшовна — республиканың статистика эргелелиниң машинакчызы.

Петухов Виктор Борисович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының механизация эргелелиниң чолаачызы.

Радин Михаил Григорьевич — пассажир автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Раздобреева Валентина Васильевна — № 15 ортумак школаның башкызы.

Саламатов Михаил Никитьевич — «Тыва суг мелиорациязы» каттыжыышкынының механизация эргелелиниң кол бухгалтери.

Свешников Владимир Петрович — «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Свищова Тамара Степановна — № 15 ортумак школаның башкызы.

(Уламчылыг).

ХЛЕБТИ КАМНААР

Хлеб дээрге эң-не чаагай, кижини тоттурар чем-не болгай. Хлеб чокта мүн безин иштинмес. Сактырга бир таалы хоозга эпчок чүве болур. Мону чүге бижий бердим дизе, бистиң Кур-Чер суурнуң столоваязынга кире бээримге хлебти черже октагылапкан чытты. Бир эвес чивес кижи болза, ону эндере алган херээ чүү боор. Ийи-бир кескинди ап алырга, чедер эвес чүве бе?

Кызылдың столоваяларынга кире бээримге, чиген чеми-биле катай хлебтерни кезип каан аайы-биле таваактарда каапкан боор. Оон сава чуур кижилер ону чуунду-же төптер. Ол чуундуну улуг демир хааржакка ургаш, хоорай даштынче машинага чүдүргеш чорудуптар.

Хлебти бүдүрүп алыры берге деп чүвени чүге билбес бис. Тарааны тарыыр, ону суггарар, күзүн ажаар, оон дээрбелээр. Хлеб быжырар черге эккээр. Ажылдар, ооң соонда быжырар. Шүүттүүн көрбес силер бе.

А бистер ону камнавас. Харын-даа сөөлгү чылдарда дүжүт алырывыс база эвээжээп болгай. Мону черле бодап көөрү күзенчиг.

Ибрагим МОНГУШ.
«Тиилелге» совхоз.

ЛАЗЕРЛИГ ТЕХНОЛОГИЯ

Ленинградтың лазерлиг технология төвүнде улуг өртектиг материалдардан кылган кылыгларны демдектеп маркалаар дериг-херекселди тургускан.

Бо төптү Ленинградтың политехниктиг институду «Интербим» дээр барыын-герман фирма-биле кады тургускан. Оон аңгыда, делегейде лазерлиг технологияны чогаадып кылып турар эң улуг фирмаларның бирээзи болур «Когерент дженерал» база ол ажылга киришкен. Ынчангаш «интернационалдыг продукциялыг» бүдүрүп турар бо төпте кончуг нарын кылыгларны амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылып турар. Совет дериг-херекселдерниң дузазы-биле даштыкы специалистер кончуг нарын дээн станоктар бүдүреринге херектиг кылыгларны кылып турар.

ЧУРУКТА: инженер Н. Р. Емельченконуң лазерлиг технологияның кылып болур чүүлдерин көргүзүп турары.

СЭТА-ның фотозу.

Оорнуң оруун дуглаар

ЧЫЛГЫ МАЛДЫ ШУПТУЗУН ДЕМДЕКТЭЭР

Хулиганнар-биле [illegible] мал-маганы оорлап хулиганнап турар.

Оорлар кайы-даа районнарда нептереп болгай. Ынчаарга оларга удур ам чорудуп турар хемчээлдерниң дээштиг эвес. Ылангыя чылгы мал оорлаары кайда-даа шуут кедерээн. Ажы-биле чугаалаарга, кадарчы мал азырап ажаап чоруурларда малын оорлатпайн чорттарлар чоннуң эвээш кезиин бөлдүр ийин. Олар [illegible] деп чамдык улус бодаар чадавас. Мээң бодап турарым-биле, ол ындыг эвес. Оларның аразында ал-боду, ажы-төлү, кожа-кады чоннуң мал-маганын карак ажыттар тарлар бар. Чогум ындыглар харын онча-менди мал өстүрүп турар болгай. Ындыгларны хамааржыышкай девискээрниң чону билир. Херек кырында олар холу-биле тудуп, карак-биле көрбээн болгаш, билзе-даа, билбээчеңнеп эрттирип, оорларны улам алдажыдып турар.

Оорларның оруун дуглаар деп бодаар болза, милиция, прокуратура ажылдакчылары ажык-чарлыг үеде ажылдаарының арга-хевирлерин үндезини-биле өскертири чугула. «Хагдынчак» чажыт байдалдан уштунуп, чон-биле долу харылзаалыг ажылдаары күзенчиг. Чон-биле ижин кара чокка чугаажып, сүмележир херек. [illegible]

[illegible] Ооң соонда, ол оор анаа өшөжээн бодаар, амы-тынынга кыжанып, азы ол [illegible] мал-маганын оорлаар апаргай.

[illegible] демдектээр [illegible] Сайтарлар аңгы-аңгы им-демдектиг болгай. Чижээ, мээң чурттап турарым Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунда чылгы малдың саарычда [illegible] «СП» демдек [illegible]

[illegible] Республиканың [illegible] 3 [illegible] 12 районнуң [illegible] Монгун-Тайгадан [illegible] Монгун-Тайга 1-ги, [illegible] 12-ги районнуң [illegible] «ЭЭ 1» [illegible] «Ю-12» — Ю [illegible] 12-ги район. Кызыл районнуң [illegible] «ЭЭ 11». [illegible] «ЭЭ 11», [illegible] «СП» [illegible] Бай-Тайга, [illegible] Сарыг-Хол [illegible] Улуг-Хем [illegible] Тес-Хем [illegible] Чаа-Хөл [illegible] Бий-Хем [illegible] Ак-Довурак [illegible] Тандыда [illegible] Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик [illegible]

[illegible]

Нима ОНДАР,
Күш-ажылдың хоочуну.

АНАА-ЛА АГАРТЫП КААН

Дамба Чамзынович Сандык мал оорлаан дээш оң мурнунда үш удаа шииттирип чораан. 67 харлыг хартаа [illegible] ам-даа оорланып, кады-кожа чурттап чоруур чоннуң мал-маганын карак ажыттаарлар. Харын-даа тавактайын [illegible] Ол эрткен чылдың чайынында [illegible] Тере-Хөл деп черден 2 аътты оорлааш, оон бирээзин Тес-Хемниң Чолтраада чурттап турар [illegible] дарла херек [illegible] чораан Бухгалтер Имажыкович Саратка [illegible] районда оның кадарчызы, бодуның чоок төрели Чечек Улегбич [illegible] рынныын илереп [illegible]

Ол 2 аъттың ээлери [illegible] Норма Товуутевна Сеңилмаа биле Хүрең-оол Шүлүүевич Хүлер эрткен чылдың сентябрь 4-те [illegible] турган.

Ынчалза-даа үш херекти [illegible] декабрь 4-те [illegible]

[illegible] Дамба Сандык [illegible] Суд, милиция, прокуратура [illegible]

Сояи СОТПА.

ООРЛАРНЫҢ КАДАЙЛАРЫ БАЗА «ООРЛАР»

Мал-маган оорлаар чоруктарлыг [illegible] чагаалары [illegible] рап [illegible] Чамдыкта-даа канчаар, чаңгыс, кара сагыштыг ол кижилерге хамаарыштыр [illegible] Ындыг бужар үүлгедиин бистиң аравыста үргүлчүлевишаан болгай. Мал-маганывыс ис чок баар-дыр, ол — оларның «ажылы-дыр».

Бистиң бичии суурувуста база мал-маган база кара холдуг оорларның аспаанче кирип турар болдур ийин. «Оорнуң оруу муңгаш» дээр болгай, а бистиң суурувуста ол муңгашталыр туржук, ажык апарган деп болур. Ындыг бичии суурдан оорга шаңнаткан кижи мынчага дээр чок. Мал-маган чидипле турар, ол дээш туттурган таварылга чок. Дээрже үнүп, черже кире бээри-биле дөмейле. Машина-балгаттың изи чыдып калган боор чүве-дир, а милиция ажылдакчылары ооң түңнел үндүрүп шыдавас, бергези ындыг боор чүве бе, азы арга-дуржулгазы, билиг-мергежили негелдеге дүүшпес бе? Оорланыр кижилеривис ону кончуг кажар ажыглап турар болдур ийин.

Бичии суурда бот-боттарывысты танывар, таныжып-корүш, дөргүл-төрел болгай бис, кымның канчаар чурттап олурарын билир бис. Ынчалзажок бистиң аравыста ыядыр арын-нүүр чок кээргээр сеткил чокка ботгарывысты, чаңгыс суурда чуртнавысты, кыргаңнарывысты үптеп турарлар бар-дыр. Ону кончуг эки билир бис. Багай-ла чүвевис ол, чажырыжып [illegible] бис. Бистиң кортуувусту өөдежоктар ажыглап турар. Коргунчуг, бужар херекке оларга деткимчени сен-даа, мен-даа берип, орукту ажыдып берип турар бис. Мындыг чүүлдү бодап көрээлиңер: өг-бүлелиг, алган кадайлыг, ажы-төлдүг ада деп аттыг эр кижилер оорланып чоруур-дур. Оларның көгүзүнге алзып турар аңаа оолдар эвээш эвес. Олар база — ада-иелиг, угбаларлыг, дуңмаларлыг. Ыядыр арын-нүүр деп чүве ындыг кижилерде бар боор чүве бе? Оон аңгыда, мен бодум херээжен кижи-дир мен, бо чүүлдерни бодап келгеш, бажымга мындыг бодал кирер де, өөнүң эзиниң билдинмес черден эккелгени эътти кадай кижи канчап черле холга алырыл, эъдин дүлүп, ону ажы-төлүнге чиртирил. Өг-бүле ону чүнү бодап чип олурарыл? Бир эвес садып-сайгарыпкаш, акшазын эккеп бергени чүве болза, ону канчап карманнап алырыл? Сеткилдыш боор бе? Идик-хеп кеттинер, аъш-чем боостааже ажар-даа чүве бе? Кончуг-ла «диди»» кижилер чоруур боор чүве-дир. Өг-бүлениң уруг-дарыы ол үүлгедиглерни канчаар көрүп, хүлээп ап турарыл? Ынчап болур чүве-дир деп бодалга алызын[illegible] болзуңарза, эъдин чип, акшазын алырынга дорт киришкен силер.

Судуң ижин, эъдин ажыг[illegible] турар [illegible] караның [illegible] кадайлары [illegible] каргыш-килеңиң салып олурар болганлар. Оорларның кадайлары канчап билбес чон чүвел? Эриг чымчак сеткили кайыл? Херээжен улустуң адынга ындыг сөстерни сөглээри амыр эвес деп чүве билдингир. Ам канчаар, бо удаада мени буруудатпас-ла боорлар. [illegible] кижиниң ат-алдарынга эпчок сөстер дээш аан, амыдыралда чамдыкта ынчанмастың аргазы чок болу боор-дир. Эр кижиге «шын эвес чүве, кем-херек үүлгедиң тур сен, сокса» дээр туржук, чөпшээрежип олурарга, кайын боор. Оон кедерезе, элээди оолдарывыстың маа-медерелинге «өскениин ап болур-дур» деп бодал ол [illegible] артып калза канчаарыл? Ындыг таварылгалар тургулаар болгай, билир бис. Өг-бүлениң амыдыралын «бокталдырарының» [illegible] ак [illegible] Ол дег өөрүшкү [illegible] А [illegible] эвес чурттаза — [illegible]

[illegible] бистиң [illegible] Оорлаар чоруу [illegible] чамдык өг-бүлелерниң [illegible] детскиңче көргүзүп турарывыс ол-дур. Арыг шынчы эвес улус уруг-дарыыңарны эки чүүлдерге, чараш аажы-чаңга кижизидип шыдаар силер бе? Адызындан дөмей-ле болдуммас. Боттарыңар шынчы эвес силер.

Чамдык таварылгада бир бажыңдан читкен малдың эът-кежин тып алгаш, эр ээзин милиция чери алгаш барган боор. А кадайы ол база шупту чүвени билир, көрген болгай, оларга чүге дегбейн турарыл, чугаалажыр апаар чүве ыйнаан. Оорланып чоруур чамдык кижилерниң кадайлары, силерниң, халас чип, садып сайгарып турар эъдиңерде мал-маганын оорлаткан хөөкүй чоннуң хай-халавы, караның чажы, каргыштыг аксы-дылы дээрзин утпаңар. Эпчок сөстер дээш буруудатпайн көрүңер, херээжен эш-өөр.

Тамара ОЮН.
Таңды район

РЕДАКЦИЯДАН: Оорлаар чоруктарга хамаарыштыр хорадаан сеткилин, килеңин илередип бижээн чагааларны номчукчулар солунче бижип чорудуп турар. Чүгле чаңгыс хомуданыг чүүл — амыдыралдан фактыларның ында эвээш боор турары, чамдык чагаалар чүгле «ынчап, мынчанган болза» дээн сөстер-биле кызыгаарлаттынган болур. Кыдыындан хайгааракчы боор олура артып каап турар эш-өөрүнге бодаарга, чугула деп санаттынып турар нийти херекке үнүн кадып, бодалдарын илередип-ле турар улус-тур. Ынчалзажок тодаргай факт-барымдаа-биле бадыткаттынган чагааның дээштииниң, үнелииниң дугайын чугаалгары артык болгу дег.

Мал-маганын чидирген кижилер ол дугайын милицияга, кедээ суурларда милицияның участок төлээлеринге, совхоз удуртукчуларынга дыңнадып, олардан дуза дилеп турар. Чагааларда ол дугайын хомудап бижээн болур-дур. Хамааты кижиниң хомудалы киирген бижимел билдириишкинин кичээнгей чок артып каар таварылгалар эвээш эвес хире. Чүгле каш чагаадан алгаш көөрге безин мал оорлаар деп медээни бистиң чамдык суурларда милиция ажылдакчылары улуг-ла тоомчага албас апарган улус эвес бе? Дем чок болза, эки түңнел үнмес, аргасүме, деткимче херек болгай.

Мал оорлаар чоруктар-биле демиселди күштелдирериниң дугайында айтырыгны чон редакцияже сагыш човаашкын-биле бижип турар, а хоойлу-дүрүм ажылдакчыларының аңаа хамаарыштыр кезиг, ажылынга хамаарышкан чүүлдери чок, албан-биле дилег кылбас болза, сагыш-биле ону кымыр кижи ховар. Улус судтары база шиитпээн чок, кыдыында артып турар. Шыны-биле алыр болза, судьяларда бо талазы-биле херектер бар болгай. Чамдык таварылгада сайгарылга кылып, ону чонга чедир чоп бижип болбазыл? Өөредиглиг-даа боор болгай. Ол ындыгдыр. Чаңгыстап санап чугаалаар чүве болза, айтырыглар-ла хөй, совхоз директорларының хамаарылгазы дээш-ле баар, а боттарывыс... чугула ол херекке киржилгевис, үлүүвүс чүл? Ол-бо көрген, билгенивисти чажырар чүүлдер бисте чок эвес, бар болгай. Мал оорлап турарларны биле тура ыттавас кижилер база бар. Хамааты туружувус кайыл? Оон аңгыда, суурларга оорлаар чоруктар-биле демисел чорудар сорулгалыг дружиналар тургустунган болгулаар чүве, ону чамдык черлерде тускайжыттынган дружина дижир боор чораан. Ам ооң сураа барык дыңналбастаан. Чүгле бо чүүлдерни алгаш безин көөрге, бо ажылды күштелдиреринге дорт киржир ужурлуг, дуза көргүзер хире күш бисте бар-дыр, четчир. Ындыг болганда, тодаргай, демниг ажыл херек. Ол дугайын хоойлу-дүрүм ажылдакчылары, чон-даа бижиир болза эки-дир. Ылаңгыя хоойлу-дүрүм ажылдакчыларын сөзүн чон дыңнаксап, олардан негеп турар. Чоннуң чагааларында ол сөстер бар, бис база аңаа чөпшээрежип турар бис. Чүгле дизе солун дамчыштыр бижээн чагааларын кижилер оларга адрестеп турар.

КОНЧУГ АЖЫГЛАП ТУРАРЛАР

Мал оорлаар чоруктар мээң бодумда бистэ кончуг нептерээн болуп турар, харын-даа кончуг хөй дизе, частыг болбас боор деп билип турар мен. Оорлар аажок амданнаан. Оларның чамдыктары күш-ажылчы эвес оргулга биле шыдалдыг, шыырап чурттап олурары чажыт эвес болгай. Чамдык кижилерни билир-даа бис, ыыттажыпавас [illegible] ол хире. Оорлап эрээлиг кижилер арта кижилерниң хире-шаазы көөр, ыырган, чер чедип шыдавас улустарны бастып, оларның малын оорлаар боор-дур. Арын-нүүрү чок деп чүве ол-дур ийин. Шак-ла аңаа хамаарыштыр бо чагааны бижиир бодаан-даа мен. Эрткен чылын чүве ол, ноябрьның эгезинде, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Сарыг-Булуң фермазында чурттап олурар ыргаңнарның оларның өскээр чораан инектериниң бирээзин оор алган. Оглуну эр ээзи ыырган, ийит дээрезинде изин истеп көөрге, ниналы Ак-Даш суурже баалыттан болгай. Оорлаткан инээн истеп, кандыг-бир дуза кадарын дилээрге, харыкалар кижилер хирениче албаан, дөрт харыы бербейн дээр. Милицияның участок төлээлинге база чугаалап четкен. Машина-балгат чогунга сыдаар хээннер турар боор чүве-дир ийин деп ыырган хомудал-биле чугаалап олурган чүве. Кандыг-даа байдалда ийиг дээрезинде хемчээн алыр болза, байдал бир өске боор болгай. Хамааты[illegible] мындыг турда, оорланыр чоруурлар канчаар өстүг чаңнап турары ол-дур.

Ийи чыл бурунгаар база ол-ла ыргаңнарның чаңгыс-ла мунуп чоруп турган кулунунуг безин оорлап апарганның дугайында «Шын» солунга материалды парлаттынган чүве. Оон база канчап-даа түңнел үнмээн. Ындыг [illegible] хереги истеп сүрбейн эрттирип туржук, оорланыр чоруур кажан-даа соксавас. Амыдыралда ажыдып турарывыс ол-ла болгай, тоомчага албас деп чүвениң түңнели ындыг болур амыдырал бадыткап турар.

Сарыг-Булуң фермазынга аныяк оолдарны болза [illegible] Совхозтуң ажылын [illegible] ыылбайн турарлар база бар. Бажыңнар чанында үш-дөрт аътты баглап каап тура хүнзээр, а кежээлерде аъттангаш чоруптар. Чүнү бүдүрүп, кылып турарын совхозтуң удуртукчулары [illegible] сонуургавайн турар-даа бижип турар мен. Олдарын бөлүглежип алгаш [illegible] турары билдингир [illegible] эвес болдур ийин. [illegible] үүлгедиринче чедирип болур болгай.

Республиканың девискээринде кайнаа-даа, кижи кончуг хүүрүнда-даа малын оорлаар чорук кончуг нептерээн болуп турарын солуннарда номчукчуларның бижип турарындан-даа билип турар мен. Харын-даа болуп келгеш, кыжанып, көргүзүг, карак мырыңай алыр болгаш турлааш апарган боор-дур. Бир-бир бодаарга «Багмычылар» сагыжын кирер. Оон өске чүү дээр боор. Улустуң кара дерин төп, күжүн үндүрүп чорааш, азырап өстүрүп алган малын оорлап алгаш, чиир аъттыг бай-шыдалдыг чурттап орарларны көргеш, кижи эгенир, човай-даа бээр чүве-дир.

Амгы үеде бүгү-ле чүвени кижиге, кижиниң чаагай чорууңга сөңнеп турар магалыг үе-дир. Черле ынчаш ажыл-хожул чок, оор-суг кылыр, өскелерниң күжү-биле амыдыраар кижилерни тып илереткеш, кезедип хемчег алыры кончуг чугула. Күш-ажыл кижилерни каастап чоруур болгай, а өскениң күжү-биле амыдыраарга-даа, каасталга чок, арын-нүүр чок чорук-тур. Эңзи барып, дөмей-ле кончуг багай, ону бодаар болза эки. Кижи дыңнап, номчуп чоруурга, суурларда школа дооскан, доостаан бичии оолдар-даа аъттарлыг, мотоциклдерлиг бөлүглежип алган чорул турар болур чүве-дир. Ындыг бичиизинден машиналыг, аъттыг болурга, тура улгадып, ажылы бичелеп турбайн канчаар.

Школа, албан черлери, организациялар чүге хайгааралга албазыл, ада-ие, хаданнары база? Мурнунда-даа парлаттынган чагааларга үндезилеп, чер-черлерде милиция ажылдакчылары, кедээ Советтер оорлаар чоруктарга удур черле кандыг түңнел үндүрүп турар ирги? Бо талазы-биле солун дамчыштыр харыыны манап артым. Азы ону[illegible] сөглептер тодаргай тып турар ажылы чок [illegible]

Александр МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

УРУГЛАРГА ОНЗА БЕЛЕК

«Үш... эртемниг оол» деп чаа шии уругларга-даа, урутларга даа онза белек. Оон автору Тыва АССР-нин Телевидение болгаш радиодамчыдыышка талазы-биле күрүне комитединиң редактору Кежелдей Моңгуш 1970 чылдарның баштайгы чартынындан бээр тыва номчукчуларга алдаржаан билдингир аларган проза чогаалчызы болгаш. Оон «Часкы хаттар», «Эрес маа», «Шын кайдал?» деп тоожулары-биле чон таныыр. Бо чылдың бирги кварталында М. Кежелдейниң «Шаптараазының оруктары» деп улуг хемчээлдиг чечен чугаазын М. Хаяханениң очулгазы-биле «Улуг Хем» чечен чогаал альманаагынга парлаан. Апрель айда чогаалчының уругларга белек болур чаа шиизиниң баштайгы көргүзүү болган. Автор шии жанрынга күжүн моон мурнунда чылдарда-ла шенеп эгелээн. Республикада шии чогаалдыкчыларының «Чалым Хаа» каттыжыышкынының илеткейлиг кежигүннериниң бирээзи болгаш оон «Мунгараа авай» деп шиизин номчукчулар улуг сонуургал-биле номчаан. Бо шиide 1883—85 чылдарда алдан-маадырларның тура халыышкыны бастыттынган соонда, оон чамдык киржикчилериниң салым-чолун тоожуп турар. Чаа шииниң авторун номчукчуларга ынаккаы-биле таныштырарга ындыг.

Апрель 5-тиң хүнү. Республиканың хөгжүм-шии театрының улуг шуужул эгелээн. Ниики бүрүзү «Үш эртемниг оол» деп шиини көрүп чаа үнелелди бээр. Ындыг аттыг тыва улустуң тоолу...

База бир чаа шии

Дамба Хүүрак ... эзарлап көргүзүглер... Ол ышкаш кадынның ролун Надежда Ныкыят, Хааны — Марат Дамчат, бичии оолду — Айдың Моңгуш ... Шынап-ла, шии тура ... көрүкчүлерге улуг таалалды бодурган. ... балет артистери Любовь Сүтдерен, Сергей Кошкенов, Надежда Ныкыят болгаш өскелер-даа ... болур.

— «Үш эртемниг оол» деп шии Тываның культура амыдыралынга база бир улуг болуушкун-дур. Шии улуг-даа, биче-даа кижилерге драматургтуң чогаадыкчы белээ болуп артар. Шынап-ла, 70 чылдарда Гавриловаңың «Алчы-Кара болгаш Ангыр-Чечек» деп шиизиниң соонда, уруглар ам база бир чаа шии-биле таныжар аас-кежиктиг болган. Шии бодунуң төрүттүнген сценазындан республиканың районнарынче...

... Шынап-ла, ... шиитпирлээр ужурлуг ... дерин урап чуулдуң дылы-биле чоңга чедирери чогаалчыларның чугула сорулгазы болуп артар ужурлуг. ... М. Кежелдейниң «Үш эртемниг оол» деп шиизин май айның ортан үезинден эгелеп Даг-Алтайның ажыл-ишчилеринге тыва артистер баргалгадыр. Ынчан ону орус болгаш тыва дылдарга ойнаар.

Театр коллективиниң шии азы концерт болур дей бергенде, ону баш удур сургаалдаар ажыл талазы-биле кошкаан бо шии база көргүскен. Шииниң үнериниң бир хонук бүрүнгаар солуннарга чарлаан дээрден башка, найысылалдың кудумчу... алыры чугула сорулга болуп артпышаан.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: «Үш эртемниг оол» деп шииден көргүзүглер үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттынган чуруктары.

... демниг ажыглап турган анызы көрүкчүлерге шиини солун, угаадыглыг кылдыр бодалгадыр ... ажыглаан. ... тывызык тургускан.

Шииниң кол рольдарын аныяк артистерден ангыда хоочуннар болгаш балет артистери ойнап турар кылдыр тургусканы солун болуп турар. Кажан шии болуп тур-...

... жүл турары шииниң чедиишкинниг болганының барымдаазы-дыр. Тоолчунуң болгаш сан башкызының, илбичиниң, шыдыраа башкызының рольдарын аныяк урам талантылыг артист Орлан ...

... автору журналист Кежелдей Борбак-оолович Моңгуш-биле чугаалажыр аргалыг болган мен. Ол мээң сонуургаан айтырыымга мынчаар харыылаар чораан:

— Бичии уругларга бир-ле ...

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПИОНЕРЛЕРИНИҢ ЧЫЫЖЫ

Эртен ... СЭКП ... В. И. Ленин аттыг пионер организациязының Тыва область конференциязын ... БАЛКЭ обкомунуң бирги секретары Сергей ... пионер дружиналары ... чаа Устав төлевилелин деткиир турушкун ... Областың пионер органи... ... Республиканың бүгү пионерлериниң ... СЭКП обкомунуң идеология килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы П. Дамба-Хүүрак, Тыва АССР-ниң ... комсомол, профэвилел, Советтер органнарының чугула сорулгазы болур ужурлуг.

Өлбес САРКУЛОВ.

Чарлалдар бюрозу

Чадаананың үлетпүр комбинады 1990-1991 чылдарда чондан база албан черлеринден, организациялардан дараазында эт-херекселдерге чагыгларны хүлээп алгаш сайып турар:

Өг — өртээ 4300 рубль.

Өг ыяжының — өртээ 358 рубль.

Өг иштиниң эт-херекселдериниң — өртээ 260 рубль 14 көпеек. Оон иштинде: национал тыва аптара — 2, өртээ 96 рубль, улуг аптара — 1, өртээ 42 рубль 64 көпеек, үлгүүр — өртээ 64 рубль, бичии стол — өртээ 9 рубль 30 көпеек, 4 бичии сандай, бирээзиниң өртээ 4 рубль 05 көпеек.

Чагыгларны 1990 чылдың май 1-те чедир хүлээп алыр.

Адреzи: 668110. Чадаана хоорай. Промышленная кудумчузу, 1, телефону 1-12.

* * *

1990 чылда институтка кирерин күзээннер-биле Чоон Сибирьниң Күрүнениң культура институдунуң башкыларының беседа кылырын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу организастаар. Ол беседа май 11-12-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шакта болур.

* * *

Ленинградтың Күрүнениң театр, хөгжүм болгаш кинематография институдунга, Красноярскиниң шии болгаш кино артизи мергежилдиг талазы-биле Күрүне институдунга кирерин күзээннерниң чыылдазын Тыва АССР-ниң Культура министерствозу үргүлчүлеп турар. ... Ийиги ... бо чылдың апрель 26-27-де Кызылдың уран чүүл училищезинге эртенгиниң 10 шактан эгелеп болур. 1-ги ... эртеннерин болгаш киреринкүзээннерин 2-ги ... чалап турар.

* * *

Контроль-ревизия килдизинге ажылдаар ревизор-бухгалтерни Тыва АССР-ниң Культура министерствозу чалап турар.

Тайылбыр алыр адрес: Советтер бажыңы, Культура министерствозу, кадрлар килдизи, телефону 3-23-87.

ДИСТАНЦИЯ БЕРГЕ-ДАА БОЛЗА...

Эрткен дыштаныр хүннерде найысылал Кызылдан ырак эвесте Хербис даанга маргылдаа көрүп чораан кижилер чаныш келгеш: «Кижи бажы кизирт, машина бажы колурт — маргылдаа бүрүзү-ындыг хөй көрүкчүлүг эртип турар болза, магалыг-даа. солун-даа-дыр ийин» деп ажыктыг дыштаныышкынга амыраан сеткилин кожаларынга хөөреп-даа турган чадавастар. Мен база ол маргылдааны көргеш ындыг сеткилдиг чанып келген мен.

Республика чергелиг ындыг маргылдаа эрттирер дээш оон организакчыларының — Кызылдың автоорук техникумунуң коллективи...

СПОРТ

... келген.

Олар республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан — Турандан, Ак-Довурактан, Абакандан, Шагаан-Арыгдан, Сарыг-Септен, Бай-Хаактан, Кызылдың автоорук техникумундан, № 4 КПТУ-дан, Кызылдың автошколазындан командалар киришкен. Кызылдың автоорук техникумундан, Ак-Довурактан ийи-ийи команда ол коллективтерниң спортчу адын камгалаан.

Баштайгы хүн мотокросс болган. Аңаа элээди оолдар эр кижилер — шупту 56 спортчу маргышкан. Мындыг хевириң маргылдаазының чурумунуң ындыг: ону мотоциклдерниң цилиндрлериниң ...

... Юрий Петрович ...

— Карунер ...

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

ЧУРУКТА: маргылдаа үези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТВ

АПРЕЛЬ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Парус алаанга өлүм». Урангечеен фильм. 2-ги сериязы. 9.40 «Чоко биле Боконун ужурадылары». Мультфильм. 1-ги ... 10.05 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва). 10.55 «Аяң чорукчулар клуву». 11.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Афганистанның аялгалары». 12.30 «Үе». 13.00—14.25 А. Зурабов — «Лика». Телешии. 15.45 Музыка эртиинеи. Л. Бетховен. Тоску симфония. 16.55 Барымдаалыг фильмнерниң баштайгы ... 17.25 Поэзия минуттары. 17.30 ... 18.30 «Үе». 19.00 ... 19.30 ... 19.45 ... Урангечеен телефильм. ... 21.00 «Үе». 21.20 Коллаж. 21.35 ... 21.45 ... 23.35 Барымдаалыг фильм. 23.45 —00.10 ...

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 ... 8.15 ... 8.35 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Нинти биология. 10 класс. Экологтуг системалар. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 «Дагларже аян-чорук». Телефильм. 12.35 Чех филармонияның симфониктиг оркестриниң концерти. 13.05 «Баштайгы өөрүшкүлер». Урангечеен телефильм. 5-ки сериязы. 14.10—14.55 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.00 «Спортлото» рекламазы. 18.20 Медээлер. 18.25 «Тыва черде». Программада: Улус депутаттарынга кандидаттарның соңгулда мурнундагы платформалары. Медээлер. 19.00 Тележурнал «Экономика болгаш бис». «Чыл болганда, ады бүтпейн барган база бир аренда коллективиниң төөгүзү». Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң нарын айтырыгларының талазы-биле ... өртем ...

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг улуг ... 20.15 «Парламент ...» 20.25 Коллаж. 20.30 —01.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чаплаан ...

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 «Кирерин чалап ...» 18.30 «Үе». 19.00 ... 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг улуг ...».

КИНО

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Кэрролл стритте бажың» (АКШ) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

Видеозал: «Мегелеткен кижи» 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: № 161 киночылдың 9.30. Киноклуб 10.50. «Езулуг кижи дугаының тоожу» 12.00. Киноклуб 14.00. «Мээн ... Раджам» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мөге даң ырак» 14.00, 16.40. «Бачыттыг доллар» 12.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Хоптак» 14.30. «Ак сөөк» 17.00, 19.10 шактарда.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Кызылдың пиво заводунда 0,5 литр хемчээлдиг шилдерниң чок болуп турары-биле холбаштыр, бүдүрүп турар продукцияларны долу хемчээлдии-биле бүдүрүп, чоннуң негелдезин соок суксуннар-биле хандырып шыдавайн турар.

0,5 литр хемчээлдиг шил саваларны дараазында шил хүлээп алыр пункттарга дужаарын аъш-чем садыы дилеп тур:

Магазиннерниң адрестери	Ажылдаар шактары	Чапсарлаар шактары
№ 2 магазин Титов 60	11-19	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	11-20	14-15
№ 9 магазин Октябрьская 19	8-17	14-15
Алгы заводу Семипацкая 77	10-18	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	11-19	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	11-19	14-15
№ 34 магазин Пушкин 2	11-19	15-16
№ 46 магазин Калинин 31	11-19	14-15
№ 56 магазин Карбышев	11-19	14-15
Надомник Декабристов 13	10-19	14-15

Тайылбыр: № 13 магазин Дружба 21, № 40 магазин Кочетов 94 пятница, суббота хүннеринде дыштаныр. Алгы заводунда магазин суббота, воскресенье хүннеринде дыштаныр, арткан магазиннер воскресенье, понедельник хүннеринде дыштаныр.

Аъш-чем магазиннери

№ 14 магазин Северная 19	11-19	15-16
№ 2 магазин Титов 60	8-20	14-15
№ 13 магазин Дружба 21	8-20	14-15
№ 15 магазин Каа-Хем 52	8-20	14-15
№ 19 магазин Ровенская 8	9-20	14-15
№ 20 магазин Ленин 20	8-20	14-15
№ 22 магазин Кирпичная	8-20	14-15
№ 26 магазин базаар девискээринде	8-20	14-15
№ 29 магазин Шевченко 113	9-20	14-15
№ 35 магазин Салчак Тока 42	9-20	14-15
№ 38 магазин Кечил-оол 69	9-20	14-15
№ 40 магазин Кочетов 94	8-20	14-15
№ 42 магазин Правобережная 4	9-20	14-15
№ 43 магазин Беспалов 17	9-20	14-15
№ 41 магазин Паротурбинная 17	9-20	14-15
№ 44 магазин Гранитная 4	9-20	14-15
№ 46 магазин Калинин 31	11-20	15-16
№ 56 магазин Маяковская 27	9-20	14-15

Тайылбыр: № 19 магазин Ровенская 8 воскресеньеде 9-15 шакка чедир ажылдаар, арткан магазиннер воскресеньеде дыштаныр.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Тыва ...» ... Айтырыглар дараазында ... Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34-2, телефон №№ 3-27-88, 3-23-14.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93 ... ◆ совет тургузуу — 3-34-98, 3-41-23 ... 3-41-16 ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11 ◆ чагаа килдизи — 3-39-03, 3-34-29 ... — 3-37-11 ... — 2-27-41 ... — 3-43-41

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Тираж 29000 экз.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 12
четверг
№ 85 (14285)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

ПРИНЦИПИАЛДЫГ ҮНДЕЗИНГЕ СЫРЫЙ КАТТЫЖЫЫШКЫН ДЭЭШ

Чурттуң коммунистеринге

СЭКП Төп Комитединиң ажык чагаазы

Эштер коммунистер!

СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң бүдүүзүнде ниитилелде болгаш партияда болуп турар нарын, чорулдаазынныг болуушкуннар силерге бо чагааны тарадып чорударывыстың чылдагааны болду.

Чуртта болуп турар ханы өскерилгелер, ооң мурнунда туруп келген айтырыгларның чидии съездиниң онзагай ужур-дузалыг болдуруп турар. Ынчангаш бистиң партийжи шуулганывыска канчаар белеткенгенивистен, коммунистерниң кандыг сеткил-хөөннүг, кандыг идейлиг чепсектиг база кандыг политиктиг чүткүлдүг аңаа келгенинден дыка хөй чүүлдер хамааржыр апаар.

Амгы үеде партия организацияларында, паолалгада съезд мурнунуң дискуссиязы калбарып турар. Ооң үндезининге Төп Комитеттиң белеткээни партияның XXVIII съездизинге Платформаның база ооң чаа Уставының төлевилелдери салдынган.

Авторитар-бюрократтыг системадан шиитпирлиг-биле чайлаары, гуманныг, демократтыг социализмче, планга даянган рыноктуг ажыктыг экономикаже, эрге-хоойлулуг күрүнеже, совет федерациязы чаартырынче, чоңга амыдыралдың төлептиг байдалдарын тургузарынче угланыышкынны алганы, «соок дайындан» чайлап курлавырларны чурттуң чаагай чоруунче шиитчидеринче кирер арганы берип турар чаа даштыкы политика — эде тургустунуушкуннуң алыс утказын илередип турар СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелиниң ындыг чүүлдери партияның болгаш чоннуң сырый каттыштырарының эки үндезини болуп турар.

Калбак болгаш хостуг дискуссияның үезинде төлевилелдерни деткип-даа, чамдыкта чиҗиг боор турар шүгүмчүлелдер-даа болуп, эдилгелерни, немелделерни, ылавылаашкыннарны саналдап, альтернативтиг чүүлдерни кирип турар. СЭКП-ниң Платформазын болгаш Уставын байлакшыдып, экижидип болур бүгү чүүлдерни ниитилештирер база сайгарып көөр талазы-биле улуг ажыл чорупт турар.

Дискуссия партияда болгаш ниитилелде туруп турар үзел-бодалдарның база туруштарның хөй янзы болуп турарын көргүзүп, социал-политиктиг талада дүшкүүрлүг чорук дээш, экономикада кризистиг болуушкуннар, националдар аразында үскүлежиишкиннер, чарылдырыкчы хөөннүг угланыышкыннар дээш, кем-херек үүлгедир чоруктуң өзүп турары, сагылга чурумнуң база корум чурумнуң кошкааны дээш улустуң дүвүреп турарын илередип турар.

Ажык-чарлыг чоруктуң, демократияның болгаш санал-оналдарның хостуунуң байдалдарында политиктиг үзел-бодалдарның база туруштарның хөй янзы болуп турары бисте аңаа чүүл болу берген. Бодунуң удуртукчу ролюн хоойлу-биле быжыглаарындан ойталааш, СЭКП идеяларның ажык болгаш шын ёзу-биле маргылдаажыры дээш туржуп турарын херек кырында бадыткап шынзыткан.

Ооң-биле чергелештир партияның шилип алганы стратегтиг угланыышкынындан өскээр чардыктырып аппаарын, а ол бүтпезе — ону чарылдырарын күткүптер дээн чамдык кижилерниң оралдажыышкыннарын эскербейн эрттирери болдунмас деп Төп Комитет санап турар.

Ону барыынчы-даа, чөөнчү-дээ туруштан кылып турар. Чамдыктар ниитилелди болгаш партияны «либерал-буржуаз ёзу-биле өскертир» дээн деп санааш, эде тургустунуушкунну хүлээп көрбейн турар. Өскелер социализмге удур күштер-биле чоокшулажып, Октябрь революциязын халаптыг частыг деп санап, капитализмни катап тургузарынче кыйгырып турар. Националистиг, шовинистиг хөөннер, чарылдырыкчы чүткүлдер ондактыг аныыл болуп турар. Бо бүгү партияда база бир янзы илереп турар.

Хөй-хөй партийжи структураларда консерватизм, угаап бодаашкынның болгаш хөделиишкиннерниң тапталган чоруу, кижилер-биле чугаа кылып, оларны дыңнап билбес чорук база оларның сеткил-хөңнүнге кирип, дузалаар шаг чок чорук артпышаан турар деп, коммунистер чөптүг-биле демдеглеп турарлар. Ындыг чорук партияга эвээш эвес когаралды чедирип келген. Ниитилел хөгжүлдезиниң амгы угланыышкыннарын, ёзулуг демократияны, ажык-чарны, кижиге кичээнгейни колдады көөрүн херек кырында бадыткаарынга негелдениң өзүп турарын барымдаалавас чорук политиктиг амыдыралдың кыйыынга артып каарынга чедирер. Сталинизмниң болгаш таптаашкынның уржуктарындан дээрэ ээлбес ойталаашкын СЭКП-ге канчаар-даа аажок эргежок чугула.

Эде тургустунуушкун-биле чагдынып алгаш, чамдык СЭКП кежигүннери хоозуп-радикал туруштардан партияга удур демиселди калбартып турары база дүвүрээзинни болдуруп турар. Боттарын «чайгылыш чок демократтар», үндезин өскерилгелерниң кара чаңгыс чыгыы талалакчылары кылдыр чарлааш, олар СЭКП-ниң идейлиг база организастыг үндезиннеринче халдап эгелээн, а чамдыктары мырыңай-ла Ленинге болгаш ленинизмге удур демисежип турар. Моон-биле холбаштыг «Демократтыг платформа» дээр чүүлдү долгандып каттышкан кижилерниң хөделиишкиннери көскүлең.

Сагындырып көрээл: альтернативтиг төлевилелдерге-даа чедир саналдарны кирер дугайында чалалга СЭКП ТК-ның төлевилелинде бижиттингени. Ынчангаш партияның бөлүк кежигүннериниң боттарының үзел-бодалдарын саналдаанында бөгай чүве чок дээрзи билдингир. Оон эрткеш, ниитилелде болгаш партияда байдал дээш ханы сагыш човаар «Демократтыг платформада» илеретикенин, ону шиитпирлиг-биле өскертир дээн чүткүлдүг база билип болбайн, хөй-хөй кижилерге документтиң чиңиг шүгүмчүлекчи шинчизи таарзып турар.

Ынчалзажок «Демократтыг платформада» партияның стратегиязын болгаш тактиказын ажылдап кылырынга тургузукчу утказыг улуг кирер дээн кандыг-ла-бир онза оралдажыышкын кол нуруузунда чок болуп турар. Ында бөгүн бистиң ниитилелди дүвүредип турар принципиалдыг айтырыгларга харыы, экономика, социал тала, националдар аразының харылзааларының, даштыкы политиктиг ажыл-чорудулга талазы-биле тодаргай саналдар чок.

Кыры-биле көөрге, эде тургустунуушкунну улам радикалдыг болдурарынче угланган ышкаш сагындырар чиңиг лозуңнарның болгаш эрткен база амгы үелерниң шыңгыы үнелелдериниң ындында «Демократтыг платформаның» авторларының бистиң партиявысты долу хостуг фракциялар болгаш бөлүглежиишкиннерлиг анаа бир каттыжыышкын болдурар ийикпе, азы ону колдуунда буурадып дүжүрер дээн күзел-бодалдары көстүп турар.

Ынчангаш бо угланыышкын-биле калбак пропагандистиг болгаш организакчы ажыл-чорудулга калбарган. Боттарының талалакчыларын бүрүткеп, төпте болгаш чамдык девискээрлерде дүүштүрүлге чөвүлелдерин тургузуп, чер-черлерже чажыт даалгалыг кижилерни чорудуп турар. СЭКП-ден хамаарышпас материалдыг базаны тургузар дугайында айтырыгны тургускан. Ол дээрге партияны иштинден бузулдуруп чарылдырарынче, ону политиктиг аренадан чайладырынче угланыышкын-дыр.

Партияга федералистиг структураны албадаар, коммунистерни националдар аайы-биле тарадыр тургузар дээн кордаашкыннар херек кырында база-ла ындыг уржуктарга чедирер.

Бистер партияны чарылдырарынга шуут удур бис. Бистер партия хүрээлелин сырый каттыштырары дээш туржуп турар бис.

Бир эвес олар партияның идей-теоретиктиг болгаш организастыг үндезиннерин хүлээп көрүп турар болза, кайы-бир айтырыгны хүлээп көөрүнде база эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын тургузуп турарында янзы-янзы чүүлдерни бүгү талазы чугаалажып болур болгаш чугаалажыр-даа апаар, ынчаарга ол чүүлдер партияны чарылдырарының канчап-даа чылдагааны болбас ужурлуг. Съезд мурнунуң дискуссиязынга идепкейлиг кирижип болурунуң, бодунуң үзел-бодалын илередириниң, камгалаарының болгаш боттандырып чорударының аргалары коммунист бүрүзүнде бар. СЭКП-ниң Платформазының болгаш Уставының төлевилелдеринге кандыг-даа саналдарны болгаш немелделерни кирип болур. Социалистиг шилип алышкынга хамаарыштыр янзы-бүрү санал-оналдарны чүгле бодамчалыг дүүштүрериниң оруктарынга партияның болгаш чурттуң келир үезин тодараткан коммунистерниң чаңгыс пай платформазын тургузуп болур.

Съезд мурнунуң бүгү дискуссиязын идепкейжидериниң, ону ниитилелди чаартыр чорудулгалар-биле, практиктиг ажыл-херектер-биле сырый холбаарының чугулазынче СЭКП ТК партия организацияларының кичээнгейин угландырып тур. Янзы-бүрү көрүүшкүннерни дидим дүүштүрүп көөр, боттуг идея бүрүзүн кичээнгейлиг көөр болгаш ооң-биле кады идейлиг чайгылыышкыннар, идея талазы-биле чүну-даа ылгап көрбес чоруктар-биле эптежип болбас. Оларның артында хууда политиктиг эрге-ажык сүрген чүведен өске чүү-даа чок, чиик аазаашкыннарга болгаш хоозун сөстерге коммунистер алзып болбас ужурлуг.

Херекти чарылдырыкчы чорукче чүткүлдүг болгаш чайгылыш чок аппар чыдар, организас талазы-биле шуут хевирлеттинген фракцияларны СЭКП-ниң иштинде тургузуп турар, совет улустуң социалистиг шилип алышкынын хүлээп көрбейн турар болгаш боттарының үзел-бодалдары база сагылга-чуруму-биле боттарын партиядан шуут даштыкаар кылдыр тургуза берген партия кежигүннерин кандыг янзылыг көөрүнүң дугайын, дискуссияның хостуун кызыгаарлавайн, ооң боттуг эгелерин быжыглавышаан, сайгарар үе келген. Шак ындыг кижилер партия хүрээлелинге артып каап болур бе?

Бо айтырыгны политиктиг хөгжүлдениң логиказы тургузуп келген, ынчангаш ону коммунистер, партия организациялары болгаш оларның комитеттери шиитпирлээр ужурлуг.

Партияга удур демиселдиң оруунче кирген кижилерден адырлып алыры дээрге арыглаашкын эвес-тир, өске үзел-бодалдыг кижилерни чылча шавар дээни эвес-тир. Адырлып алыышкын фракциялыг бөлүглежиишкиннерниң организакчыларынга удурланган уттуг болур ужурлуг. Эмин эрттир революсчу шуугаашкыннарга алыскан болгаш ниитилелде база партияда боор турар чорудулгаларны эки сайгарып билип албаан коммунистерге хамаарыштыр чүгле чаңгыс чүүлдү кылыры чугула — чүвениң ужурун соора билгеп, мегелеттинген кижилерни болгаш чайгылып турар кижилерни партияның политиказының шынынынга бүзүредип шыдаар аргалыг тайылбыр ажылдын күштелдирер.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге чедир үш айдан эвээш үе арткан. Хөй-хөй парторганизацияларда отчёттар болгаш соңгулдалар, конференцияларже болгаш нийти партийжи шуулганче кандидаттар депшидерин эгелеп турар. Съездиниң делегаттарынга ханы бүзүрелдиг коммунистер, бот-идепкейлиг, чогаадыкчы мөзү-шынар талазы-биле арыг болгаш ниитилелдиң революсчу чаартылгазының салым-чолу дээш партияның, бодунуң чонунуң база бистиң социалистиг Ада-чуртувустуң мурнунга улуг харыысалгазын медереп билир турар кижилерниң соңгуттурган турары кончуг чугула.

Бистер принципиалдыг үндезинге партия хүрээлелиниң сырый каттыштырары дээш, эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын база гуманныг, демократтыг социализмниң идеалдарын үнелеп турар бүгү кижилерниң быжыг чаңгыс эви дээш туржуп турар бис.

Бистер партияның XXVIII съездизи чаартылганың болгаш тургузуушкуннуң, партияның чаа-чаа күштерин болгаш чаа энергияны чедип алырының съездизи болзун дээш туржуп турар бис.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунда

Съезд мурнунуң дискуссиязының чоруп турары болгаш партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевилелдерин чугаалажып чоруп турары-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чугаалашкан. Партияда болгаш ниитилелде дискуссияның калбаа-биле болгаш үре-түңнелдиг, хөй санныг айтырыглар талазы-биле янзы-бүрү санал-оналдарны деңнештирер байдалга эртип турары база партияның ук документтеринге хамаарыштыр янзы-бүрү болгаш байлак материалдарны берип турары демдеглеттинген.

Ооң-биле чергелештир чамдык СЭКП кежигүннериниң дискуссияны боттуг агымдан фракциялар демиселиниң оруунче чайладып, партияны чарылдырар дээш күткүүшкүннеринге [illegible] хөй-хөй коммунистер болгаш [illegible] организациялары [illegible] илереп турар. [illegible] партия хүрээлелиниң сырый каттыштырарынче кыйгырыгны [illegible] чугула апарган.

Эвилелдиг республикаларның Компартияларының ТК-ларының, партия [illegible] обкомнарының [illegible] санал-оналын киирген база СЭКП ТК-ның кежигүннери, ТК кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының кежигүннери-биле дугуржулгаш, СЭКП ТК чурттуң коммунистеринге «Принципиалдыг үндезинге сырый каттыжыышкын дээш» деп ажык чагааны белеткээш, ону [illegible] лунарга парлаар.

Эде тургустунуушкуннуң оруу-биле кады чоруур

Эде тургустунуушкуннуң чедиишкиннериниң бодунга совет аныяктар улуг сонуургалдыг. Амгы үеде ажыл, амыдыралдың янзы-бүрү айтырыгларының талазы-биле санал-онал солчулгалары боор турар, ындыг чугааларга социалистиг Ада-чурттуң келир үезин удавас боттарының холунга тудуп алыр аныяктарның үнү саламтыр дыңналып турар. Коммунистиг партия [illegible] чугааны [illegible] аныяктарга [illegible].

ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев апрель 10-да Москвага комсомолдуң XXI съездизиниң делегаттары-биле ужурашкан. Совет комсомолдуң хөй миллион кижилиг отрядының төлээлекчилериниң мурнунга ол чүве чугаалаан. Ужурашкынга В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, А. Н. Гиренко, Ю. А. Манаенков, Е. С. Строев, Г. И. Усманов, И. Т. Фролов киришкен.

* * *

Ол-ла хүн съездиниң делегаттары В. И. Ленинниң Мавзолейинге баргаш чечектерни салган. Чечек салырының ёзулалынга М. С. Горбачев киришкен.

(СЭТА).

МАРН-ның онза съездизи

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Ында Моолдуң Араттың Революстуг намының төөгүзүнде бир-ле дугаар онза съездизи ажыттынган. Ону чыылдырарының мурнунда чуртка чидиг политиктиг байдал тургустунган, ажылчы чоннуң калбак массаларының политиктиг идепкейиниң көстүп көрбээн көдүрлүүшкүнү партияның дээди удуртулгазының халажырынга чедирген.

Мандат комиссиязының сан-түңнеринден алгаш көөрге, чыышкының ажылында 924 делегат киржип турар, оларның аразында херээженнер 46, ажылчыннар болгаш малчыннар чүгле 68, делегаттарның 80 ажыг хуузу дээди эртемниг.

Съездиге МАРН ТК-ның Чиңгине секретары Г. Очирбат илеткел кылгаш, Төп Комитеттиң ооң мурнундагы удуртулгазын шыңгыы шүгүмчүлээн. МАРН-ның чаартылгазының эргежок чугулазының дугайын чугаалап тура, ол ТК-ны ажыл-агыйны шиитпирлер хүлээп алыышкын хостаарын, нам аппаратын 50 хуу кызырарын саналдаан.

Амгы үеде намның политиказының үндезин өзек айтырыы болза, чурттуң кризистиг байдалдан үнүүшкүн болур деп, Г. Очирбат демдеглээн.

БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң делегаттарынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Силерге чүректиң ханызындан байыр чедирип тур мен, ажылыңарга, комсомолчу ажыл-херектерге чедиишкиннерлиг болуруңарны күзедим. Хамыктың мурнунда съездиниң бодунга чедиишкинни күзээр-дир мен. Ол чүгле силерге эвес, ол коммунистерге, бүгү чуртка херек, чүге дээрге чугаа болза, бистиң аныяк салгалывыс дугайында, аныяктар шимчээшкининиң дугайында, ооң ролюнуң дугайында база, чугаажок-ла, аныяктарның политиктиг организациязы болур БАЛКЭ-ниң салым-чолунуң болгаш ролюнуң дугайында болуп турардыр.

Комсомолдуң съездизи В. И. [illegible] төрүттүнгениниң хүнүнден бээр 120 чыл болурунуң бүдүүзүнде болуп турар-дыр. Социализмни тургузарының ленинчи үе чадазындан бээр алдан беш чыл эртип турар. Олар онзагай янзылыг болуушкуннар-биле долдунган, оларда үндезин чүткүүшкүннер-даа, билир үеже бурунгаарлаашкын-даа, аткаар соястаашкын-даа, чоннуң идепкейиниң өндүр улуг көдүрлүүшкүнү-даа белдирлежип каттышкан. Ол-ла он чылдарда тиилелгелерниң, бистиң чонувустуң ёзулуг, шынап-ла, төөгүнүң улуг тиилелгелериниң байырлаазыны-даа, [illegible] тыныны-даа, [illegible] ажыы бүтпейн барган аргаларның чидирип-даа турган.

Бистиң төөгүвүстүң [illegible]

[illegible]

дугайында харысалгалыг улуг чугаа эгелеп турар. Бо бүгү силер биле биске чугула, мен ону чүүлдүгзүнүп турар мен.

Эрткен он чылдарда бистиң медерелививиске Ленинниң бодуунчүткен овур-хевири бир янзы сиңниге берген турганын миннир апаар бис. Ол амыдыралдың бүгү-ле айтырыгларынга харыыларны билир теоретик, чаңгыс үдда, кезээде кылып тодарадып каан сорулгаже чаза былгаар чыгыы чоруп орган политик деп. Херек кырында алыр болза, Ленинниң утказының, Ленинниң тактиказының диалектиктиг эргиир чоруу, ооң догматизмни болгаш волюнтаризмни, авантюризмни болгаш бодал чок [illegible] хөөн чок чоруу бодамчалыг ханы сайгарылга чокка, эскертинмейн эртип келген.

Ленинизмниң алыс утказы — күчүлээшкинде эвес, тургузуушкунда. Ленин бистиң хамааты дайынның эвес, хамааты тайбыңның идеялы, ангыланыышкынны эвес, а каттыжыышкынны чагып арттырган. Чаа амыдыралды тургузарынга болдунары билек-ле хөй кижилерниң, а ооң соонда бүгү-ле [illegible] чоннарның кирижип турарын күзеп бодап чораан. Социализм дээрге хөй ажыл кижилериниң хөй бүрү хостуг чогаадылгазы — ленинизмде кол чүүл ол-дур дээн-дир.

Бөгүн бистиң чуртувуска болгаш ниитилеливиске [illegible]

[illegible]

рар. Ниитилелде бар болуп турар депшилгелиг күштерни, чоннуң эң чугула эргеажыктары оларга, шынап-ла, эргим болуп турар күштерни ол үндезинге сырый каттыжарынче партия кыйгырып турар.

Ленинниң ёзулуг номналы шуут амгы үеге дүгжүп турар, өскээр чугаалап турар кижилерге бүзүревенер. Ындыг дээрзинге бүзүрелди боттарыңар чедип алырын кызып көрүңер. Социализм дугайында бүгү үзел-бодалдарывысты үндезинни-биле өскертир ужурлуг бис дээн ленинчи бодалдың эде тургустунуушкуннуң чорулдаазыннеринден, ооң бурунгаарлаашкынындан, аткаарлаашкыннарындан улам көскүзү-биле илереп турарын көрүңер. Бистер ленинчи ажылдарын, ылангыя ооң сөөлгү ажылдарының алыс утказын [illegible] ханы болап көөр ужурлуг бис. 1983 чылда Ленинниң төрүттүнгениниң [illegible] -ле илеткел кылырын даасканда турган чүве, ынчан чогум-на ол ажылдарны өөренип [illegible] үп турган, социалистиг революцияның, бистиң [illegible] билип каан мен.

Мен бодаарымга, [illegible]

[illegible]

тургузуунуң дугайында, план болгаш рынок дугайында, шыңгыы учёт база камналгалыг чорук дугайында. Социализм үезинде нациялар дугайында, тускай догуннаан совет республикаларының федерациязының, бүгү национальный болгаш биче улустарның кижилериниң деңэргелилиниң, хөй националдыг күрүнеге чурттап билириниң дугайында идеялар-дыр. Кижи төрелгетенниң бодараткан культураның бүгү-ле байлактарын бүгүдениң шиңгээдип алырының чугулазының, социализм үезинде культура хөгжүлдезиниң дугайында. Дайылдажып эвес, а тургузуп ажыл кылып турар кижилерни каттыштырып турар партия дугайында идеялар-дыр.

Ленинизмде бар эң-не үнелиг чүүл — ол дээрге диалектиктиг уран арга, эргилделиг революсчу үе-чаданың онзагай эң-не нарын таларын барымдаалап көөр арганы, ооң объективтиг болгаш субъективтиг факторларын, [illegible]

[illegible]

ниниң «Аныяктар эвилелиниң сорулгалары» деп чугаазы чогум-на бо улуг чугаалаттынган. Ынчан комсомолдуң мировоззрениезиниң үндезинин салдынган, соң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны шилип алдынган. Ынчаарга ам бөгүнде чүнүң-даа мурнунда бис боттарывыстың мурнувуска ол сорулганы бүгү ужур-утказы-биле камгалаттынып арткан бе, силерниң организацияңар бодунуң моон соңгаарты оруун кандыг орук айтыкчылары-биле изеп чорууруул деп айтыыны шынчы ёзу-биле чугаалаар ужурлуг бис.

Ажыл-херекти кайы углуг канчаар чорударыл? Бо айтырыг чүгле силерниң мурнуңарда салдынган эвес, ол партияның XXVIII съездизиниң кичээнгейиниң төвүнге турар, ону бистиң бүгү ниитилеливис бөгүнде шиитпирлеп турар, а херек кырында алыр болза, ону совет кижи бүрүзү бодунга шиитпирлээр ужурлуг. Силер мындыг изиг-изиг маргылдааларның соонда, боттарыңарның [illegible] чагыглары-биле чепсеглентен келген боор силер, чамдык делегаттар боттарының туружун тодарадып алганынга бүзүреп тур мен, чамдыктарыңар ам-даа [illegible]

[illegible]

турда, ындыг болуру чайлаш чок боор-даа келген. Ынчангаш мындыг байдалдарда аймаарээс, орукту шилип алырынга чазыг кылбас дизе, чүнүң-даа мурнунда үениң ужур-утказын, болуушкуннарның чорудуун углап турар кол уг-шиигин частайн тывар херек. А чүгле ооң соонда, ол эге пункттудан бистиң мурнувуска бүгү талалардан, хүн бүрүде тургустунуп турар өске бүгү тодаргай айтырыгларга харыыны дилээри болгаш тывары чиик болур.

Бистиң ниитилеливистиң чурттап эртип турары үени, үе-чаданы эң кысказы-биле тодарадыр дээр болза, ол, мээң бодап турарым-биле, «эргилделиг» деп билиишкинден аңгыда, кандыг-даа оон эки тодарадылга тывылбас ышкаш. Совет ниитилел бир байдалдан өске байдалче шилчилгениң чорудуунда турар деп чүве бүгүдеге — бистиң чуртувуста-даа, даштыкыда-даа — шуут илдең билдингир. Ындыг болганда, эргилде [illegible] кажыл. Ынчалзажок эргилде болуп турар чүүлдерни үнелээринге бис кандыг хемчээлдиг, [illegible] рылгалыг болдур бис, ол аңгыдангы [illegible] болур. Бир эвес ол үнелээшкинге [illegible]

[illegible]

бодунуң [illegible] чидирип, депшилгениң барык-ла бүгү көргүзүглериниң талазы-биле дедирленип эгелээн. Кризистиг болуушкуннарның шапкынчыырын соксадырын, аргалыг болза, экономиканың, эртемниң болгаш техниканың хөгжүлдезин дүргедедир — баштай дээрезинде биске сорулга ынчаар билдинген, партия база ынчаар тургускан. Ынчалзажок бис ол чорудутже ханмлап киргенивис тудум, чүгле чамдык дыдыктарны бөөшкүннээри-биле кызыгаарланыры болдунмазы, ниитилел организминиң бүгү кезектерин үндезини-биле чаартырының эргежок чугулазы улам ылаптыг илереэн шак ол угаан-сагышсыралдан эде тургустунуушкуннуң концепциязы чоорту тывылган.

Эде тургустунуушкунну бистинде 1985 чылдың апрель Пленумундан сагап эгелээн. Ол шын, ынчалза-даа эде тургустунуушкун политиказының үндезин дазылдары үениң негелделеринге чаартыышкыннарны чуртталганың бодунуң ужур-чуруму негеп келген. Ол үеден бээр эрткен чылдарда партияның XXVII съездизи, XIX партия конференциязы, политиканың эң чугула айтырыгларының талазы-биле ТК-ның Пленумнары болуп эрткен, [illegible]

[illegible]

лерге эде тургузарының хоойлу-дүрүм үндезиннери салдынып турар.

Эде тургустунуушкуннуң түңнелдерин сөөлгү чылдарда чурттар аразының харылзааларынга болган үндезинниг өскерлиишкиннер-биле база үнелеп көөр бүгү барымдаалар бисте бар. Бирги ээлчегде, бистиң чаа даштыкы политикавыстың ачызында «соок дайынның» [illegible] келген, делегей [illegible] үскүлежиишкиннин [illegible] лындан чайлаттынган, [illegible] эгелээн. Афганистанда бистиң шериглеривисти [illegible] дүргени дыка хөй совет кижилерге дорту-биле [illegible] билдингир болганы чугаажок. Ол болза чурттуң [illegible] тургустунуушкунче [illegible] ниниң эң дорт илерелиниң база бирээзи.

Бистиң силер-биле кады херечилери болгаш дорт киржикчилери боор турарывыс [illegible]

[illegible]

(Уламчызы 2-ги арында).

БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң делегаттарынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

выстың таарымчалыг эвес байдалдарының, чедишпес бараан[нар]ының, аъш-чемниң сагыш човаашкынныг айтырыгларының базымыкындан баар ужурлуг угланыышкыннарны чидирип болур бис.

Эде тургустунуушкунуң угланыышкынга бичии-даа дагаланзаарының кандыглаа барымдаазы чок. Ол биске херек, ол чоннуң сеткил-сагыжындан тывылган, чуртка эргежок чугула — бистиң бүгү ажыл-херектеривистиң үндезини болур ужурлуг кол демдеглеп каар чүүл ол. Ынчангаш айтырыгларга харыыларны эрткен үеже катап ээп барып тургаш эвес, а бурунгаар шимчеп оргаш, дилээр херек. Эде тургустунуушкунуң политиказындан ойталап эвес, а ону улам ханыладып, ону улам үш баштыг болгаш шиитпирлиг чорудуп тура, дилээр апаар. Ону чүге чутаалап турарым ол дээрге чамдык кижилер бистерни дедир аткаар тыртып турарлар, а өскелери бурунгаар-ла. Чамдыкта харын кайнаар дээрзин безин эки-ле угаап-бодавайн. Карак-кулак чок салып ыяай болурувусче кыйгырып турарлар. А бистер боттарывыстың политиказын [illegible] баштыг, угаачсагыштыг, бодамчалыг болгаш бышыг турушлуг болур ужурлуг бис.

Эде тургустунуушкунуң чорудулгазының эң нарын, берге үе-чадазында келген болганывыста, ол дугайында сеткип бодап чорууру [illegible] эргежок чугула. Ханмырылгада шынгыш [illegible], социал-экономиктиг айтырыгларны ниитилел-биле чидиглиишкиннер, ооң уламындан ой-ойтап өскүп үнүп кээп турар ажыл соксадыышкыннары; сөөк язы ылгаашкыннарынга үндезилеттинген үскүлежиишкиннер, туснайланчаар, дашкаарланымсаар хөөннер; эки эгелээшкин-биле кады социализмге [illegible] янзы бүрү үзел-бодалдар иллереттинип кээр митингиниң шуугаазын хөделиишкиннер; корум-чурум үрээшкиннериниң өзүлдези, ниитилел мөрү-шынар деңнелиниң кудулаашкыны — ол бүгү бистиң амгы амыдырал-чурттаалгавыстың боттуг чүүлдери. Ол дээрге — база-ла бистиң үевис ам база эң чоогундан эң улуг хемчээл-биле көрүп турарывыс үе-дир. Ынчангаш ону бүгү-ле чүве боду-ла чогужуп, аайлажып кээп, эки талаже эглип кээринге идегеп, ынаа-ла чурттап, манап эртинмес. А эң харын-берге байдалдыг дүргенне ажыг эртер. Бистиң күрүне [illegible] үндүүр дээш бүгү-ле күжүвүстү салыр ужурлуг бис.

Силер чокта ол болдунмас, эргим өңнүктер. Бо бүгү чүүлдерге бистиң комсомолчуларывыс, бүгү совет аныяктар, чурттуң оолдар болгаш кыстары улуг рольду ойнап шыдаар болгаш ойнаар-даа ужурлуг.

Чурттап эрттирип турарывыс үениң эң аар-бергези чүдел? Чуртувус бир байдалдан мурнунда-ла чутаалааным өске байдалче чогум на ындыг шилчиишкинниң иезинде келген деп болур. Шынап-ла, бистиң экономиквыста ёзулуг-ла хааныкаашкыннар аразының үези тургустунган деп болур. Чагырып-дужаар система шагда-ла ажылдавастаан. Ынчалза-даа экономиктиг быраларны ажыглаарынга, боттарының ажылының түңнелдеринге кижилерни сонуургалдыг болдурарын кедүреринге, кижиниң бүгү-ле чогаадыкчы аргаларын ажыдарынга үндезилеттинген чаа система база бодунуң долу эргелелинче кирбээн боор турар. Политиктиг алырда база-ла ындыг: партия политиктиг авангард боор чаа ролюнга дүүштүр ажыл-агыйны дорт, дүрген удуртурундан күрүне амыдыралының өске-даа боттуг айтырыгларын шиитпирлээринден шагда-ла ойталап эгелээн болгаш элээн хөй кезиинде ойталаан, а чаа Советтер чаа-ла бот кыдыында туруп кээп, боттарының эрге-чагырга хүлээлгелерин ам-даа долузу-биле шиңгээдир шыдаваан[нар], билдилиг аппаратты тургузуп албааннар. Ам ону боттандырарынга хоойлу-дүрүм үндезини бар — бирги ээлчегде, Дээди Советтиң дүүн хүлээп алганы Тус чер бот-башкарылгазының болгаш тус чер ажыл-агыйының дугайында хоойлузун бодап, чутаалап турарым бо.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бир системадан үнгеш, өскезинче ам-даа кирбээн бис. Шак ындыг шилчилгелиг байдал ниитилел ажыл-чорудулгазының бүгү адырларында тургустунган. Ол партияга база хамааржып турар. Чүге дизе ол эде тургустунуушкун-чорудуунуң кол шимчедикчизи болбушаан, боду база дүрген эде тургустунмас болза, авангардчы туружундан дүжүр иттирериниң айыылы аңаа онаажып болур.

Эң кол чүве — шилип алган орууувустуң кол угланыышкыннарын, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын, партияның бодунуң чаартылып турар социалистиг ниитилелге ролюн тодарадып турар Платформаның бары. Коммунистерниң, бүгү чоннуң сайгарылгазынче үндүрген Платформага база чаа Уставтың төлевилелинге ышкаш, хамаарылга чаңгыс аай эвес. Хөй немелделер, эскериглер, үндезилиг шүгүмчүлелдер, саналдар үнүп турар. Ол бүгү ук документилерни чедир ажылдап турда база партия съездизинге чугаалажып турар үеде болур-чогууру-биле өөренип көрүнер.

Ооң-биле чергелештир партияны ооң шилип алган орууундан өскээр аппаарының оралдажыышкыннары биле чарлырының айыылы-биле ускүлештивис. Бир талазында, эде тургустунуушкунуң ханылаарындан коргар, харын-даа аткаар, Сталин үезиниң болгаш ооң соонда-даа улуг өскерилгелерге хевирлерже эглирин бодаар эргиниң агымы тургустунган. Шак ындыг дедир эглиишкин чурттуң катап тургустунарының кордалын ышкындырар. Ол билдингир-ле эрги чурумнуң репрессия, чөптүг эвес чорук, энмитикчок когаралдар, түреңги байдал дээн ышкаш бак чүүлдериниң тергиинделинге чедирер.

Быжыг хамааты туруштуг болуру-биле ындыг чорук чүге чедирип болурун көрге чогуур. Бистиң чонувус, бир дугаарында, аныяктар чуртту эрткен үеже ээй тыртарының оралдажыышкыннарын шиитпирлиг-биле кезе шавар, чаалап алган хостаалгазындан чарылбас дээринге бүзүрээр мен.

Өске талазында, ниитилелдиң социалистиг принциптерден ойталаарын саналдап турарлар база бар, азы 1917 чылдың октябрь соонда эрткен бүгү орукту частырыг деп санаарынче ыйыдып турарлар. Бо чүүл бистиң төөгүлүг дуржулгавыстың чогумчалыг кезээ болуп турар социал чаалап алыышкыннарны айыылга чедирери, ниитилел хөгжүлдезиниң кол орууңдан дүжер дээни ол болур. Хөй-хөй социалистиг идеялар болгаш үнелелдер XXI чус чылдың эгезинде турар кижи төрелгетенниң амыдыралының чарылбас кезээ апарган болгай. Бистиң шак ындыг чогумчалыг дуржулгавыс чокта амгы депшилге көгүс өске хевирлиг туруп болур турган дээрзи ам билдинген.

Үнелиг чүүлдерден ойталаары дээрге кончуг берге байдалдарда чуртту үлетпүржүдери дээш, чаа эртем болгаш техниканы чогаадыры дээш туржуп чораан дайынның бергелерин эктинге чүктеп чораан тиилеп алган, Европаның чоннарынга хосталганы эккеп берген улуг салгалдың кижилериниң тураскаалын хоме базарыдыр.

Улус боттарының чеже-даа эрги агымныг ийикпе азы кедергей чаа бодалдарын илередиптерге, ында айыылдыг чүү боор деп болур силер. Шынап-ла, ажык-чар болгаш бодалдарның хөй хевирлии демократияның чугула херек чүүлдери болгай. Ындыг болганда кандыг-даа бодалдың, бир эвес ол бистиң Конституцияда быжыглаттынган күрүне болгаш ниитилел тургузуувустуң принциптери-биле аңгылашпаанда, ону нептередип болур ышкажыл.

Анархистерден монархистерге чедир бистиң ниитилеливисте тыптып келген политиктиг агымнар, шынапла, политиктиг плюрализмниң сандараашкыны ындыг болуп турар, националисчи, аймак-сөөк ылгаар янзы-бүрү бодалдарның нептередикчилери эрге-чагырга дээш демиселди улам идепкейлиг-биле калбартып турарлар, а бис ону эскерип көрбейн баар ийикпе азы аңаа болур-чогууру-биле харыы бербейн барып шыдавас бис. Партия, Төп Комитет боттарының туружун бүрүн тодазы-биле тодараткан. Амгы үе-чадада бистиң сорулгавыс — социализмниң революсчу чаартыышкыны. 1917 чылдың октябрьда Ленинниң, большевиктерниң, чоннуң кылганы шилилгелиг ойталаашкын эвес болуп турар. Бистиң сорулгавыс — чуртту үндезини-биле чаартыры, чүнүң-даа мурнунда ниитилелге хосталга, социал чөптүг чорук дээш эвээш эвес, а харын хөй болуруну эрге-ажыктарынга чурттуң экономиказын, социал база политиктиг структураны модернизастаары. Партия бодунуң одуруглары эде тургустунуушаан, ажылчын аңгының, күш-ажыл тараачыннарның, улусчу интеллигенцияның эрге-ажыктарының илередикчизи, социалистиг күзел-чүткүлдерниң шимчедикчизи база нептередикчизи болур бодунуң кол сорулгаларын камгалап арттырар. Бистиң күзеливис ындыг, партияның ээлчеглиг съездизинче ооң-биле бар чор бис, шак ындыг угланыышкын съездиниң бодунуң ажылынга база колдаар боор дээрзинге бүзүрээр мен.

Комсомол идей-политиктиг кандыг угланыышкынны шилип алырынче кончуг улуг кичээнгейни салып турар болбайн аап бис. Октябрь соондагы бүгү үеде бистиң аныяктар организациязы аныяктар аразынга партияның даянгылыжы боор келген. Партия биле комсомолдуң аразында харылзааларның төөгүзү чаңгыс аай эвес. Моон мурнунда ол харылзаалар чагырып-дужаар дужуметсиг системаның бүдүжү-биле чүүлдештир тургустунуп турган. Комсомол организациялары партияның кандыг-бир кезээ ышкаш кылдыр көрдүнүп, дыка хөй чүүлдерге боттуг боттускайлан эрге чок болуп келген. Ол бүгү ам эрткен үеже чорупбарзын, ам безин байдал элээн өскерилген болдур ийин. Идей-политиктиг угланыышкынны, ону [illegible] съездинер кылыр болгай, аштер, шилип алырының ужур-дузазы ынчангаш улам-на күштүг болуп турар-дыр. Комсомол бодунуң хүлээлгезинден черле чайлай бербес база партия-биле кожа, партия-биле кады чоруур боор дээрзинге бүзүреди илередирин мензэ чөпшээрел көрүнер.

Гуманныг, демократтыг социализм — төлептиг сорулга ол-дур, ону ажыл-хереже боттандырары аныяк салгалдың амыдыралының [illegible] чурттуң база улустуң чаагай чоруу дээш ооң революсчу ажыл-чорудулгазы.

Ам бир үндезин чугула айтырыгга доктаап көрейн, ону шиитпирлээринден комсомолдуң база бүгү чурттуң келир үези хамааржыр. Бистиң аныяктарывыс хоозун [illegible] алыспайн, амыдыралды бузуп каап болур, чуртту айыыл халаптыг [illegible] кирип тыртар бериш болур [illegible] кыйгыларга дужуп бербезин [illegible] деп санаар-тыр мен. Мен ам националисчи [illegible] дугайында чугаалап тур мен.

Национал болгаш националисчи билиишкиннерни дораан ылгаксап тур мен. Баштайгызы дээрге нация бүрүзүнүң бодунуң тускайлаң чоруун, дылын, чаңчылдарын, амыдыралының овур хевирин, төөгү тураскаалын камгалап арттырар дээш хоойлу ёзугаар чөптүг күзели — ол чокта кижи национал бот-сеткиишкинин ышкынгаш, аңаа «хадыр-сарытга» дөмей апаар. Бисте амгы националдар аразында харылзааларның адырында болуп турар чүүлдерге үнелел бээринче ханылавайн, совет федерацияны үндезини-биле эде тургузарының оруктарынга бистиң партиявыс, күрүне эрге-чагыргазының органнары. Президент мен бодум бистиң шупту улустарывыстың үези келген негелделерин хандырарын чугула көрүп турарын чүгле демдеглексеедим.

Национализм — өске херек. Ону мен кысказы-биле мынчаар тайылбырлаар ийик мен — ол дээрге бодунуң нациязының артык эргелиин хандырарынче чүткүл, ооң эрге-ажыктары өскелерниң барымдаалавайн харын-даа кызарының ачызы-биле чедип алыры-дыр. Бир улустуң национализми өске улустуң ындыг сеткилин оттурар дээрзи билдингир. Мону бадыткап турар дириг барымдааларны бөгүн бис билир бис. Уштунуп үнер аргазы тывылбас, бот-боттарын көрүшпес чорук оон үнер. Ону база бөгүнгү амыдыралдан көрүп турар бис. Национализм бүгү илерээшкиннеринге, ылаңгыя кажан аныяк салгалдың мээ-медерелинге чышпына берген болза, коргунчуг. Ол дээрге [illegible] сеткил. Ынчангаш комсомол кандыг-даа организастыг эскерилгелеп кылып, ооң келир үеде тургузуун болгаш программазын канчаар-даа эскерлип тургаш, ол организацияның туруп болурунун, оон эрткеш, хөй националдыг бистиң күрүневисти камгалап арттырарының барымдаазы кылдыр интернационализмниң принцивин сагыыры чугула.

Маркс биле Энгельстиң «Коммунистиг партияның манифестизинде» чарлаттынган ол улуг идеяның адрезинге чөптүг эвес шүгүмчүлелдерни ойтур шавар херек. Мен интернационализм дээрге нацияларны чиптери, оларның чаңгыс «пролетарлыг кочалга» асти бээри деп балыткаашкыннарга хамаарыштыр чутаалап тур мен. Орта чылланты ырак эвес үеде бистиң теоретиктеривис берген. Авторитарлыг-бюрократчы система интернационализмниң ёзулуг ужур-утказын хажыдып, шупту улустарга чаңгыс аай стандарттар сыгаарын кызыдып, нацияларның катчырын шургудуп, бүдүн-бүдүн чоннарга хамаарыштыр шын эвес чорукту болдуруп турган.

Ол ындыг, ынчалза-даа бистиң шупту улустарывыстың хөй чылдарда күш-ажылының түңнелинде тывылган улуг капиталды ол чайгылдырып шыдавас. Нацияларның бот-башкарылгазын, бот-тускайлаң чоруун, онзагайын камгалап арттырарының чугулазынга канчап-даа удурланмайн турар интернационалчы идеяның бодунуң ужур-утказын ол база кудуладып шыдавас. Ол идеяның амыдыралчызын бөгүн европейжи болгаш бүгү делегей дуржулгазы бадыткап турар. Кижи төрелгетен, үе-чадалар аайы-биле-даа болза, янзы-бүрү шаптараазыннарны ажып эртпишаан, экономиканың, культураның, политиканың база аңаа кижилер аразында харылзааның улам калбак хөгжүлдезинче чайгылыш чок шимчеп орар. Хостуг нациялар боттары болуп хевээр артпышаан, кижи төрелгетенниң чаңгыс аай өг-бүлези кылдыр каттыжып [illegible] чыдар.

Делегей цивилизациязының хөгжүлдезиниң угланыышкыны кандыг [illegible] болдур, эвээш-даа үеде оон дедир [illegible] дээш ол дугайын кезээде утпайн [illegible]. Айыыл болуру мыя бо фактыларны боттарынар эки билир силер. Бистиң улустарывыстың [illegible] долузу-биле катап тургузарынче болгаш хөгжүлдеринче чүткүлдү аныяк салгалдың [illegible] сорулгазы [illegible]. Ол комсомолдуң чаартыышкынының бир кол сорулгазы, ындыг чаартыышкынны четчиилдиг боттандырарынга ёзулуг [illegible] болуру чадавас.

Бирги ээлчегде, бистиң эңне [illegible] турар айтырыгга кысказы-биле доктааксаарым — экономиканың, улустуң амыдыралынга байдалды эки талазынче эдериниң, чоннуң амыдыралын чиигедирин, ылаңгыя эвээш шалынныг кижилерниң амыдыралын чиигедирин. Херек рынокта байдалды эдерин, эңне баштай ниитилел амыдыралын [illegible], кижилерни түредип турар бараан чедиишпезин чартык-чамдыы-биле-даа чок кылыры чоокку үеде ап чорудар. Байдалды анализтеп келгеш, экономиктиг реформаны чорударын дүргедедири чугула деп түңнелге келдивис. Бо чылдың төнчүзүнде база келир чылдың эгезинде 1992-93 чылдарда бо талазы-биле көрдүнген кол хемчеглерни ап чорудар. Экономиканың [illegible] чаа хөгжүлдезиниң көргүскен кезек хемчеглерни чоокку үеде алыр, бирги ээлчегде, Дээди Советтиң хүлээп алганы ажыл-агыйны чорударының үндезини хоойлуларынга дүгжүп турар чаа принциптерин дээштиг хандырарын Президент болгаш Президент чөвүлели күрүне баштыныының эргелериниң ажыглап турган [illegible] чорудар сорулгалыг. Баштай шилилгени кылгаш, оон соонда чон чугаалажып көөр кылдыр кирер. Ынчалза-даа байдал ол кончуг берге-даа бол, херек шиитпирлер болуур дээрзинге баш удур көөр арганы берип турар болгаш биске ону канчаар уламчылаза эки деп айтырыгга национал чөпшээрежилге биске херек.

Мурнувуста кончуг чугула шилиишкин, ынчалза-даа массалыг информация чепсектеринде хөй-ле даап бодаашкыннар, өттүр көрүүшкүннер бар. Чамдык журналистер, парлалга органнары ам болур хуралдарының түңнелдерин дыңнавайн чыга, [illegible] хап, үндезин экономиктиг өскевилгелериниң оруунче кыйгырар чытыы болуп турарлар.

Элдептиг-ле болгаап: чамдыкта реформаларның [illegible] шиитпирлиг эвезин, ара-безерээн [illegible] шүгүмчүлеп, оларны дүргедедирин [illegible] дээш кыйгырып [illegible] бис, а бир-бирде реформаларның дүргедевиин талазы-биле саналдарны сайгарбайн, безин чадаарла таныштырбайн чыткаш, «Но пасаран» (Эртпес) деп [illegible] алгыржыр болгай бис.

Ол бүгү эде тургустунуушкун чорудулганың, бистиң амыдыралывыстың [illegible] бар чүүлдери-дир. Бо талазы-биле силер, комсомолдар [illegible] болдур, утаап болур ужурлуг силер. Бөгүнгү аныяктар экономиктиг реформаның радикалчы талазының пландарын боттандырарының талазы-биле «[illegible] бригада» болур ужурлуг. Саадааннын чүвеге байдалды дүшкүрлүг болдуруп турар, бис шилилгени кылып ол оруктап шиитпирлиг-биле чоруур ужурлуг бис.

(Төнчүзү 3-кү арында).

Кандидаттарны таныштырып тур бис

Найысылалдың партия эге организацияларында партия хоорномунуң секретарьларынга кандидатураларны депшидип турарының дугайында солунга дыңнаткан бис. СЭКП хоорномунуң удуртур органнарын хевирлээриниң талазы-биле тургустунган комиссияның ээлгү хуралынга чамдык [illegible] боттарының кандидатуразын уштурум дилээн. Комиссия оларның дилээн хандырган. Ынчалза-даа демисел ам-даа уламчылавышаан. Бөгүн коммунистер сайгарып көөру биле СЭКП хоорномунуң бирги секретарьынга дараазында кандидаттарның программаларын парладывыс.

Евгений Яковлевич БАРИНОВ

1950 чылда Кемерово областың Тайга хоорайынга төрүттүнген. Школа соонда токарь болуп ажылдап турган. 1973 чылда Новосибирскиниң кедээ ажыл-агый институдун дооскан. 1973 чылдан амгы үеге чедир Совет Армияның офицери. 1979 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

Кызыл Сылдыс ордени-биле, ССРЭ-ниң, ГДР-ниң, Афганистан республиканың медальдары-биле, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаткан.

Чаңгыс эвес удаа партия организациязының секретарьынга, партком секретарьының оралакчызынга соңгуду келген.

Өг-бүлелиг, ийи уруглуг.

* * *

СЭКП ТК-ның Платформазының, СЭКП-ниң чаа Уставының туружунга турбушаан ооң-биле чергелештир Демократтыг платформаның чамдык чүүлдерин деткип турар мен.

Социалистиг ниитилелдиң чаартылгазы дээш туржуп турарлар-биле кады ажылдажырынга болгаш политиктиг диалогту чорударынга белен мен. Партия азы организация бүрүзү [illegible] политиктиг амыдыралга боттарының [illegible] туржуп [illegible] деп санаар мен.

Хүн бүрүнгү ажылымга партиянын ат-аттарын камгалаар мен. Ол дээрге чүгле оон политиказының идеалдарының ат-аттары эвес, а партийжи кижи бүрүзүнүң [illegible] бүзүрелин алган коммунистер удуртукчуларның ат-аттары деп санаар мен.

Амгы үеде бар партийжи структураларның болгаш [illegible] чүгле сайгарылгалары эвес, а бүгү партияның үндезин демократтыг чаартылгазы херек [illegible] бүзүрелдиг мен.

Ындыг чаартылгаларыл ол —

демократтыг централизмниң принцивин [illegible] соңгулдалыг, солуштурулгалыг болуру, эвээжиниң камгалалдыг эргезин магадылавышаан, эвээжиниң хөйүнге чагыртыры дээш ышкаш ниити демократтыг принциптер-биле каттыштырар;

— партийжи контролдуң органнарының болгаш информацияның массалыг чепсектериниң чүгле съездиге азы конференцияга отчеттуг болуру;

— соңгулдалыг активе болгаш аппаратка партияның адын бансырадып турар чиигелделерни тургуспазы;

— номенклатура системазын соңгулдалар, конкурстар болгаш кадрларны шиитпирлээриниң өске-даа демократтыг механизми-биле солуур;

— хоорномнарның, райкомнарның парторганизация секретарьларының, партийжи чыыштарның делегаттарын соңгуурун чүгле кандидаттарның хостуг депшидилгезин сагывышаан, оларны [illegible], чажыт бадылаашкын-биле соңгуур;

— ниити зорт чажыт бадылааашкын-биле удуртур партийжи албан-дужаалче соңгуттан коммунистерни уступ партийжи инстанциялар бадылавас ужурлуг;

— партия эге организациязы партияның үндезини болганда шиитпирлер «адаандан — үстүнче» хүлээп алдынар ужурлуг. Коммунист бүрүзү шиитпир хүлээп алырынга киржир болгаш оларның күүселдези дээш харыылаар;

— соңгулдалыг партийжи органның кежигүн бүрүзү бодунун ажыл-чорудулгазының дугайында ону шилип үнүрген парторганизацияның коммунистеринге отчёттуг боор.

СЭКП-ниң XXVIII съездизи хөй партиялыг системазы болгаш эрге-хоойлулуг күрүнени тургузуп турарының үезинде партия хүлээлгелерин ылаптыы-биле тодарадыр ужурлуг деп санаар мен.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге белеткел үезинде парторганизацияларның ажылынга саадаашкын турбас ужурлуг. Бистер СЭКП ТК-ның март, февраль (19[illegible] ч.) Пленумнарының практиктиг ажыл-херектерже угланган шиитпирлеринге даянып бис.

Бодумнуң чурттаалгам иштинде өскелерден өөренип, ажылдакчыларымның [illegible] чүүл — үүле-херекти бүдүрериниң [illegible] чораан мен.

Коммунистер-биле доктаамал ажылга экономиктиг, ажыл-агыйжы программаларның база пландарының, ол ышкаш хүлээп алдынган хоойлуларның күүселдезин чедип алыр мен.

Ажылымга удуртулганың болгаш ажыл-чорудулганың ленинчи стилин ажыл-херекчи, тодаргай, билиишкинниг, чогаадыкчы хамаарылгалыг кижилерге чоок болгаш ажылдаар күзелдиг болурун шиңгээдип алыр мен.

Хоорайның парторганизациязының ажылының дээштиин бедидер биле, ооң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын тодарадып алып, [illegible] чугула деп бодаар мен.

Маңаа-биле алыга, бистиң амыдыралывыстың кол угланыышкыннары мындыг болур:

— «Чурттаар оран-бажың — 2000» программаны күүседир;

— чурттакчы чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырары;

— долгандыр турар хүрээлелдиң камгалалы, экологтуг байдалды шиитпирлээри;

— хоорайның бүгү чурттакчыларынга социал камгалалды болгаш чөптүг чорукту тургузары;

— [illegible];

— хоойлу-дүрүм чорумчу быжыглаары, кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселдери;

— партийжи хуралдарның [illegible].

Бо бүгү айтырыглар Советтерниң бүгү чадаларынга, күрүне албан черлеринге база бүдүрүлгеге коммунистерниң ажылын дамчыштыр шиитпирлеттинип боор.

Юрий Сергеевич ПУТИНЦЕВ

1936 чылда Красноярск крайның Боград районнуң Конашино суурга төрүттүнген, орус. 1960 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. Кызылдың № 1 школазын дооскаш, Тываның автосептелге заводунга ажылдап турган. 1959-63 чылдарда комсомол хоорномунуң секретары болуп турган. 1966 чылда Красноярскиниң политехниктиг институдун дооскан, оон соонда Кызылдың ТЭЦ-ке инженер болуп ажылдаан. 1969 чылдан 1975 чылга чедир СЭКП Кызыл хоорномунуң секретарьынга соңгуткан. 1977 чылда Красноярскиниң политехниктиг институдунуң аспирантуразын дооскан. Ооң соонда ийи чыл иштинде Красноярскиге улус депутаттарының район Совединиң күүском даргазынга ажылдаан. 1985 чылга четчир Красноярскиге партия Октябрь. Железнодорожный райкомнарының бирги секретарьынга ажылдап чораан.

1985-88 чылдарда СЭКП Тыва обкомунуң инструктору. Амгы үеде улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекти комитединиң даргазының бирги оралакчызы.

Өг-бүлелиг, үш уруглуг.

* * *

Бистиң партийжи амыдыралывыстың баазазы — СЭКП ТК-ның Платформазы эде тургустунуушкунуң сорулгаларынга база үезинге дүүжүп турар.

Ажыл-агый чорудулгазының болгаш өнчү-хөреңгиниң хөй хевирлиин, оларның хостуг адааннажылгазын, рынок механизмин болгаш бот-башкарылганы деткип турар мен. Амыдыралды эки талаже өскертирде, кижи боду база эде тургустунар ужурлуг. Хоорайда болуумча, чок чүүлдерниң новудел турарын канчап доктаадырыл? Тургустунган байдалдан үнер арганы тывары болгаш саналдаары — коммунистерниң политиктиг база моральдыг хүлээлгези.

Биске шыңгыы билдилиг анализ, профессионалдарны, ажыл-херектиң кижилерин эвилелдээри, хөй-ниитиниң деткимчезин ап турар аталдарыг, күштүг эрге-чагырга чугула херек.

Хоорайның партия организациязының ажыл-чорудулгазының эде тургустунарынга бир дугаарында, СЭКП хоорномунуң чаартынары кончуг чугула. Ону чүгле хоорномнуң организастыг тургузуун эде көөрү биле кызыгаарлавас ужурлуг. Чүнү-даа мурнай политиктиг байдалды, стратегия болгаш тактиканы чаа ёзу-биле көөрү, бодалдарның хөй хевирлии, партия организацияларының бот-тускайланы негеттинип турар.

Хоорайның партия организациязының туружу коммунист бүрүзүнүң ажыл-херээ-биле, хоорномнуң политиктиг, идеологтуг, организачы ажылының шынары-биле тодараттынар ужурлуг.

Партияның иштики харылзааларының чаартылгазының төнчү сорулгазы — парторганизация бүрүзүнүң демократчыызы болур. Коммунист бүрүзүнүң бодунуң [illegible] бодунуң туружу-биле хоорайның партия организациязының, ооң соңгулдалыг органнарының политиказының ажылдап кылыышкынынга ёзулуг салдарын чедирери чугула.

Материалдыг кежиктерниң үлээшкиниң болгаш ажыл-төлевириниң талазы-биле бодалым мындыг: ажыл-ишчи бүрүзү бодунун мынчаар шаа-биле ажылдап алып болгаш ынчаар чурттаар.

Практиктиг ажылымга материалдыг дуза болгаш деткимче манап чоруур чоннуң социал бөлүктеринге улуг кичээнгейни салыр мен. Ол дээрге ие-чаштың казымы, херээжен кижилерниң ажыл амыдыралы, аныяктарның база дайынның болгаш күш-ажылдың ветераннарының амыдырал байдалдарын экижидериниң дугайында сагыш човааашкын болур.

Улустарның найыралын быжыглаары, ниитилелге мөөү-шынар кижизидилгезин экижидерин, кем-херек үүлгедиишкиннерин болдурбазын база арагалаашкын, наркомания болгаш өске-даа багай чүүлдер-биле демиселдирин бодумнуң ажылымның бедик харыысалгазы болгаш бодумнуң хууда төрээм деп санап чоруур мен.

Борис Павлович СВИНЦОВ

1941 чылда Новосибирск хоорайга төрүттүнген. Красноярскиниң политехниктиг институдун 1963 чылда дооскан. «Тыва тудуг» трестиге ажылдаары-биле чоруткан. 1963 чылдан 1970 чылга чедир «Тыва тудуг» трестиниң тудуг эргелелинге мастерлеп, прорабтап, участок начальниктеп ажылдаан. 1970 чылдың сентябрьдан эгелээш партия ажылынче шилчээн. Баштайгы чылдарда СЭКП Кызыл хоорномунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизинге ажылдаан. 1971 чылдан 1974 чылга чедир СЭКП ТК-ның чанында Партияның Дээди школазын дооскан. 1975 чылда СЭКП хоорномунуң секретарьынга, 1978 чылда партия хоорномунуң ийиги секретарьынга соңгуткан. 1982 чылдан бээр СЭКП хоорномунуң бирги секретарьында ажылдап турар.

Б. П. Свинцов СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки болгаш алдыгы чыыштарының депутадынга соңгуткан. «Хүндүлелдиң Демдээ» орден болгаш медальдар-биле шаңнаткан.

* * *

Бо хүннүң байдалында СЭКП-ниң эде тургузарының болгаш чаартырының кол оруу болза, партияның демократчыылгазы деп санаар мен. Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазында чарлаттынган «Партийжи массаларның эрге-чагыргазы» деп тезисти күүседир, хоорайның партия организациязының ажыл-чорудулгазын болгаш амыдыралын демократчылар дээш бодумнуң практиктиг ажылымны угландырар мен. Партияны демократчыларының чорудулгазы аңаа бүзүрелди катап тургузарынга идегээр мен. Удуртулга биле аңаа коммунистерниң аразында бүзүрел эң-не чугула. Партияның политиказын хевирлеп тургузарынга коммунистерни киириштирбес чорукту ажып эртер. Ынчангаш партия эге организациялары коммунист бүрүзү хоорайның партия организациязының бүгү айтырыглар талазы-биле амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазынга шиитпирлер ажылдап кылырынга идепкейлиг киириштирер, ону ажылымның кол сорулгаларының бирээзи кылдыр санаар мен.

СЭКП обкомунуң инициативазы-биле эрткен чылдың төнчүзүнде бо чылдың эгезинде эрттирген ниити партийжи дискуссия хоорайның партия организациязының ажыл-чорудулгазын демократчыларынга дузалаан. Ылаңгыя хоорайның партия конференциязынга, партияның XXVIII съездизинге белеткелди база дыка хөй айтырыглар талазы-биле коммунистерниң саналдарын, бодалдарын ажык-чарлыг демократтыг чорударынга дузалаан. Ол угланыышкынны хоорайның партия организациязынга чорударын уламчылаар.

Партия организацияларынга, күш-ажылчы болгаш өөредилге коллективтеринге, чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле идеологтуг, политиктиг, кижилер, ылаңгыя аныяктар ортузунга ажылды идепкейлиг чорударын СЭКП хоорай комитединиң ажыл-чорудулгазында кол чүүл деп санаар мен.

Советтерде, күрүне болгаш ажыл-агый органнарында, күш-ажылчы база өөредилге коллективтеринде, чоннуң чурттап турар черлеринде ажылдап турар коммунистерни, хөй-ниити болгаш партия организацияларын дамчыштыр бодунуң ажыл-чорудулгазының төвүнге бистиң хоорайның эң-не чугула айтырыгларын кичээнгейге алыр, оларны шиитпирлээринге идепкейлиг салдарын чедирер. Ажылдың кол угланыышкыннары кылдыр мээң санаар чүүлдерим болза:

сагылга-чурумну, хоойлу-дүрүмнү, корум-чурумну быжыглаары, кем-херек үүлгедириниң деңнелин кудуладыры. Кем-херек үүлгедир чорукту социал-экономиктиг чылдагаанын чок кылыр, хамыктың мурнунда — аныяктары ажылга тургузар;

национал харылзааларны, ажылчы чоннуң аныяктарның интернационалчы, патриоттуг кижизидилгезин экижидер. Тыва, орус болгаш орус-тыва ийи дылды билириниң хөгжүдеринге таарымчалыг байдалды тургузар, национал кадр политиказын хандырар. Бо бүгү айтырыгларны «Амгы үениң байдалдарында партияның национал политиказы» деп СЭКП-ниң Платформазынга үнделеп чорудар;

чурттаарга болгаш ажылчын айтырыгларын шиитпирлээр;

чоннуң херек [illegible] болгаш амыдырал хандырылганың ачы-дузазын чедириглерин хөгжүдер;

долгандыр турар бойдусту камгалаар, хоорайның экологтуг байдалын экижидер;

«Кадыкшыл» программазын күүседир, иени, чашты камгалаар, [illegible] хамаатыларның амыдыралының байдалын экижидер;

[illegible] өөредилгезиниң, культураның, [illegible] болгаш спорттуң албан черлерин хөгжүдер.

Улус депутаттарының хоорай Совединге эрге-чагырганы дамчыдып бээрин боттуу-биле боттандырар херек. Бодунуң политиктиг салдарын Советтерде соңгуткан, оон күүсекчи органнарында ажылдап турар коммунистерниң дамчыштыр боттандырар. Тус черге хамааржыр бүгү айтырыгларны боду боттускайлан шиитпирлээр эргелиг боор. Кызыл хоорайны бот-эргелеп башкарылгаже болгаш [illegible] шилчидериниң айтырыын 1990 чылдың дургузунда чугаалажып көөр.

Партия аппаратының дугайында. Партийжи амыдыралдың айтырыгларын шиитпирлээринге партия хоорномунуң аппарады херек деп санаар мен.

Хоорайның партия конференциязының соонда үр болбаанда бүгү коммунистерниң, хөй-ниитиниң калбак киржилгези-биле СЭКП-ниң XXVIII съездизинге хоорайның партия организациязының политиктиг платформазын ажылдап кылыры чугула деп санаар мен.

БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң делегаттарынга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Төндүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Аныяктар амыдыралының оруктарының болгаш херектерлер болбаан ааң. Аныяктар [illegible] чаңгаштталып доктуп келген. Олар ниитилелдиң ниитилелдиң боттарынче хаара туткан. Чүгле эде тургустуушкун [illegible] херектер-биле [illegible] эргежок чугулалыг чырыдыышкын. Чүнү-даа мурнай аныяктарга, хамааржыр чаңгыс аай күрүне политиказының ажылдап кылып болгаш ону амыдыралга чорудары чугула. Шак мындыг ниитпирге партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга-ла келген турган. Бо хүннерде ындыг политиканың нийти эге-үндезиннерин хоойлужударынга хамааржыр айтырыгларны ССРЭ-ниң Дээди Соведи өөренип көрүп турар — мөңээ дамчытканың ёзугаар алырга, хоойлунуң телевилели дүүн бирги номчулгадан-на хүлээп алдынган.

Калбарган чугаалажып ийыкашкынның үезинде янзы-бүрү, оон иштинде аныяктар дугайында тускай хоойлу тургузуу дугайында [illegible] хамааржыр чиге-биле [illegible] үзел-бодалдар бала ыдыналы турган. Шыңгыы-ла. [illegible] концепция ажылдап кылыры, [illegible] чүгле хар-назыны-биле эвес.

[illegible]

а салым-чаяны-биле, билиглери-биле, ажыл-херекке хамаарылгазы-биле хаак [illegible] Бо тамазынга [illegible]

Политика [illegible] Дыкы хөй чүүлдер [illegible] демократия, ажыл-чорудулга [illegible] дээрге чурттуң халавы-дыр.

чамдык үе-чадаларда ооң чаңгыс турганын, ол чүге чедиишпээнин билир бис. Эрге-чагырганың бүгү чадаларының аппаратының кызааныкы [illegible] нимчээшкининге чурттуң ре-

волюстуг чаартылганың чорудулгазынга ёзулуг меже-релдиг тургузукчу кижилер тывылып кээп болур.

Социал тала-биле алырга, ниитилелде бүгү байдал [illegible] Бо чүүлдер биске би-

дингир. Ынчалза-даа тодаргай шиитпирлер ам-даа [illegible] ажылдап кылдынмаан. Чүгле чурттуң [illegible] бергелер сагыш салыр чугула. Эргим эштер, чаа [illegible] Силерниң өрттарыңың [illegible] бес онзагай талазы чыл дээр-

ге чамыктың мурнунда онза үеде чурттап турар болгай. Силерниң аныяк чыдааарынар эде тургустуушкуну-биле кадыжып калган. Төөгүнүң бо чорудулганың кайгамчык чаа [illegible] бүгү ниитилелде билип бээ ажылдап алыр үе негеп келген.

Ниитилелдиң келир үедеги чорудулгазы [illegible] буянныг [illegible] мен. Олар медээнизе барып аныяктарже, оларның [illegible] уламчылап [illegible] бүгү чурттуң [illegible] хөй-ле нарын айтырыгларын шиитпирлевишаан, кады чорудурунар.

• • •

М. С. Горбачев съездиниң делегаттарының хөй санныг айтырыгларынга харыылаан.

Бөгүн — Космонавтика хүну

МОСКВА. Космоске бодунуң төөгүлүг ужудуушкунунуң соонда Ю. А. Гагаринниң бир дугаар чуруткан чуруу РСФСР-ниң алдарлыг чурукчузу А. И. Плотнов болган. Оон бээр бешен чылдың дургузунда бирги космонавт дугайында тема оон кол бала ынчак ажылы боор турар. А. Плотнов чоорта чаа Юрий Гагаринниң чаа портредин дооскан.

ЧУРУКТА: А. И. Плотнов. «Ю. А. Гагаринниң портреди».

И. Акимовтуң болгаш П. Носовтуң фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаzы

Космос шинчилелдери

«МИР» СТАНЦИЯ ОРУЛГАЛЫГ БЕ?

«Мир» станцияга ооң бешки кол экспедициязының кежигүннери А. Викторенко биле А. Серебров оларның сургакчылааны беш ай ажыг, тодаргайлаарга, 166 хонук болган. Экспедицияны чорудуларынга чарыгдалдар 90 миллион рубль түңнүг, а ол программаның талазы-биле ажылдарның үдуртукчулары дыңнатканы-биле алырга, бүгү чарыгдалдар алдынган түңнелдер-биле дуглаттынган. Ооң практиктиг түңнелдери кандыг херектерден тургустунганыл?

— Эрткен экспедиция хөй санныг технологтуг шенелделер-биле онзаланып турар — деп, А. Серебров демдеглээн. — «Галлар», «Көрүнчүтелдек суггу» дээр турулгаарга бис полупроводник болур продукцияны алдывыс. Оларның 90 ажыг хуузу эки шынарлыг болган. «Дамырак» деп биотехно-[illegible]

чорударынга улуг аргаларны [illegible]

Шынап-ла, экипажтың ажылы четчир турган. Чижээ, бо чылдың январь-февраль айларында космонавтылар ажык космоске беш катап үнген: баштай чамдык баш удур септелге ажылдарын кылып, оон соонда ийи удаа үнгенде «ужудар сандайны» — космоска ынай-бээр шимчээринге улуг эвес тускай херекселди шенеп, ажылдап турган. Ооң дузазы-биле станцияның чоок-кавызынга ужудуп, чүъктерни ынай-бээр дажыглап болур. Ниитизи-биле ажык космоске беш катап үнгеш, олар космоска 18 хире шак ажылдаан.

Космоске сургакчылаашкыннарның таарымчалыг хуусаазының дугайында хөй-ле маргылдаалыг чугаалар турган болгай. Амгы үеде практика боду-ла [illegible]

[illegible] бис.

Амгы үеде бистиң парлалгавыста космоска чарыгдалдарның кызыгаарының дугайында хөй бижип турар. Ындыг болзажок, дыка хөй чурттар — АКШ, Япония, Барыын Европа — орбита станцияларын тудуп тургузарынче чүткүүп, ол телевиделерже хөй акша-хөреңгилерни удуртурун көрүп турар. Чижээ, «Фридом» деп америк станцияны бо-гаалып кылып алырынга 25 миллиард хире долларны чарыгдаарын көрүп турар-дыр. Бис 70 чылдарның эгезинден тура ниитизи-биле орбита комплекстерин тургузарынга кашла миллиард рубльди чарыгдаан бис. Баштайгы үезинде станцияларның телдек кырында бериичээн бо-дунга чарыгдалдарны дугурбайн турганы билдингир. А ам болза, бис орбитага ажылдап болуп [illegible]

[illegible] АКШ ам-даа космоска шериг [illegible]

Михаил ЧЕРНЫШЕВ
ПМА-ның эртем тайылбырлакчызы.

РСФСР-ниң Хамаарышпас Профэвилелдер Федерациязының организастыг тургузуунуң болгаш ажыл-чорудулгазының кол принциптери

НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

РСФСР-ниң Хамаарышпас Профэвилелдер Федерациязы (РХПФ) — РСФСР-ниң профессионал эвилелдериниң, ССРЭ-ниң профэвилелдериниң республикада ажылдап турар адырларының организацияларының, профэвилелдериниң эвилелдер аразының девискээр организацияларының болгаш ажылчы чоннуң хоойлуг ёзугаар эргелериниң болгаш нийти эрге-ажыктарын камгалаарын биле ажыл-херекти каттыштырар сорулгалыг ажылчы чоннарның өске-даа профессионал тургузугларының эки тура эвилели болур.

Федерация күрүне, ажыл-агый органнарынга, политиктиг болгаш хөй-нийти организацияларга хамаарышпас, оларга отчёттуг бербес болгаш контрольдевес.

Федерация болза, чурттуң чаңгыс аай профэвилел шимчээшкининиң кол кезээ болур болгаш ону ажылчы чоннуң социал болгаш профессионал эрге-ажыктарының ниитилелинге хүлээлгетиг быжыглаарынга идепкейлиг-биле [illegible]

тывылгаларының талазы-биле Федерацияның удуртукчу органнарынче санал киирер болгаш чогуур дузаны база деткимчени алыр;

Федерацияның съездилеринге болгаш удуртукчу органнарынга чугаалажып кээр документилер телевиделдерин киирер;

Бо кол принциптерни удуртулга болдурбушаан, кежигүн организациялар:

Федерацияның ажыл-чорудулгазын деткиир;

Федерацияның болгаш ооң органнарының бо принциптерге дүүштүр хүлээп алган шиитпирлерин күүседир, бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында Федерацияның удуртукчу органнарынга дыңнадыр;

кежигүн дадывырын төлээр.

Кежигүн организациялар ажылчы чонун кайы-даа профэвилел кежигүнү болза, бот-боттары аразында хүлээп кээп, бир профессионал эвилелдиң өскезинче шилчип турда, кежигүн эргезин камгалап арттырар.

Федерацияга хүлээп алышкынны Федерация [illegible]

кворум бар турда, бадылаашкынга киришкен делегаттарның чартыындан хөй ол дээш бадылаан болза, съездиниң шиитпири хүлээп алдынган деп санаар.

Федерацияның ээлчег чок съездизин Федерация Чөвүлели азы кежигүн организацияларның үштүг ийи кезииниң эвээш эвезиниң негелдезин ёзугаар чыыштырар. Ону чыылдырар дугайында шиитпирни болгаш хүн чурумун съездиге чедир бир айдан оралдатпайн чарлаар.

Республиканың профэвилел шимчээшкининиң тыптып келген чугула айтырыгларын чугаалажыр кээп-биле Федерация Чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар Федерацияның конференциязын чыылдырып болур. Ону эртирериниң чурумун Федерация Чөвүлели тодарадыр.

Федерацияның съездилер аразында үеде дээди органы болза, Федерация Чөвүлели болур. Ону кежигүн организацияларның хоорт төлээлер [illegible]

[illegible]

ФЕДЕРАЦИЯНЫҢ ДЭЭДИ ОРГАННАРЫ

[illegible]

ФЕДЕРАЦИЯ КЕЖИГҮННЕРИ

[illegible]

ФЕДЕРАЦИЯ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ АКША - ХӨРЕҢГИЛЕРИ БОЛГАШ ӨТ-ХЕРЕКСЕЛИ

[illegible]

ФЕДЕРАЦИЯНЫҢ АЖЫЛ - ЧОРУДУЛГАЗЫН СОКСАДЫРЫ

[illegible]

1) Бир эвес профэвилел азы профэвилелдер эвилелдериниң кол организациязы [illegible]

2) Моон соңгаар ону «кежигүн организациялар» деп [illegible]

«КАЙГАМЧЫК ГАЛАТЕЯ»

Тываның хөгжүм-шии театрының делгем залын кежээни-не кызылчылар долдур олурупкаш, Красноярскиден аалдап келген опера артистерниң шиилерин улуг сонуургал-биле көрүп турар.

Күчүлүг үнерлиг симфония оркестри ойнап эгелээр. Болуп турар шиилерниң хөгжүм кааcталгазы кайгамчык. Шинде болуушкуннарның аайы-биле сагыш-сеткил дойлуп келир. Апрель 10-да бистиң аалчыларывыс кызылчыларга «Кайгамчык Галатея» деп ыры-хөгжүмнүг шиини ойнап берген. Болуушкуннар шинде дүрген солушкулаар. Сагыш-бодалдың ханызындан үнген лириктиг ырларның дузазы-биле олар хөй удаа чугаалажырлар.

ЧУРУКТАРДА: Красноярскиде күрүнениң оперетта театрының артистериниң ойнап турар шиилеринден көргүзүглер. Театрның хоочун артизи Борис Иванович Тимофеев; опереттадан ыры күүселдези.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

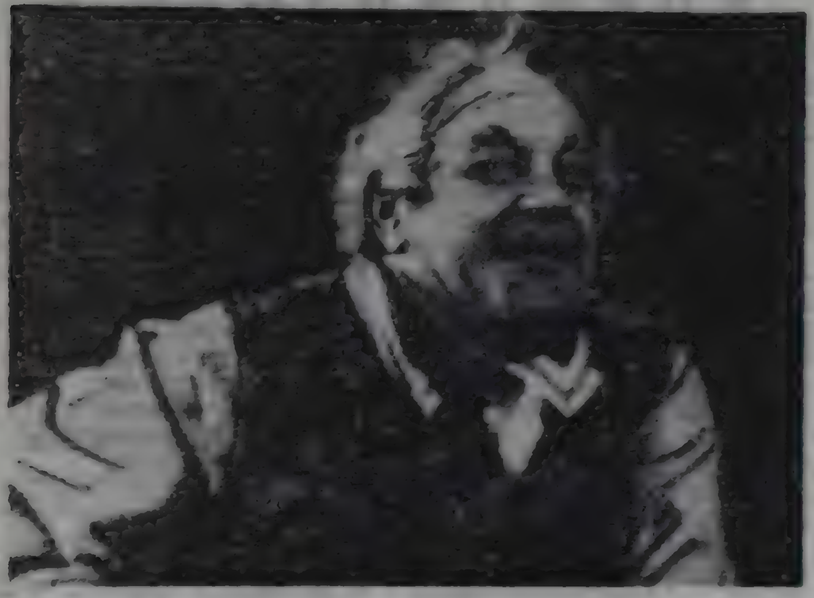

АНСАМБЛЬДИ КӨРҮП ОРА

Кызыл-Тайга суурга «Тыва» ансамбль солун концертин чонга бараалгаткан. Геннадий Тумат, Тываның комсомол шаңналының лауреады Кайгал-оол Ховалыг, Сергей Ондар болгаш өске-лерниң-даа сыгыт, каргыраазы көрүкчүлерниң сонуургалын хайныктырган. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Дамба-Доржу Сат сценага костүп кээрге, көрүкчүлер ону хүндүткел-биле уткуп, хүлээп ап, оон аянныг ырларын таалал-биле дыңнап алганнар.

Аныяк артистер тываларның шаандакы амыдыралындан эки чаңчылдарны чонга бараалгадыр дээш күжениишкинниг ажылдааны илден көстүп турду. Аңчы кижи оран-чуртунче чажыын чажып, олча-омактан хайырлазын деп чалбарып турар. Ол эки чаңчылдарның бирээзи-дир. Аъттың дериг-херекселдерин тудуп алган ырлажып, ону көргүзүп турары черле эки.

Оон ыңай мээң мындыг сүмелерим бар. Хамның тону ам-даа чедир каастаттынмаан-дыр. Янзы-бүрү шуру, чинчилер, чыланнар болгаш өске-даа дүрзү-хевирлер аңаа турар ужурлуг. Хамнаарда кедер бөрттү өшкү мыйызы-биле мыйыстап-даа каан боор чораан. Мөргүл кылып олурар ламалар бөрттүг боорга таарышпас-тыр. Ном номчуп, азы кандыг-бир чүве кылыр дээн лама ыяап-ла бөргүн уштуп алыр.

Аңчы кижи көгээржиктеп бир-ле чүве куткаш, оран-таңдызынче чажып, чалбарып олурар-дыр. Ол көгээржикте та чүү бар чүве — арага бе, азы шай бе? Шайны көгээржикке кудуп алгаш аңнаар аңчы көрбээн мен. Чайгы үеде ааржы ап алгаш чорууруга эки хүнезин ол. Көгээржикти тыва улус колдуунда арага кударынга ажыглап чораан. Аңчы кижи черге хонар болгай. Ол шайын хайындыргаш, уруудан кылган ыяш аяанга шайны куткаш, ооң үстүн сиген-биле чажар.

Лама кижиниң номнары калтазын деп ыяш хаптыг болур. Ону номчуурда салаа-биле айтпас, а кулузун-биле кылып алган түскай айтыкчылыг олурар. Калтазынның даштындан торгу-биле ораап алыр. Оргумчулуг улуг лама дыңналдыр номчуур ужурлуг.

Мындыг янзылыг үүрмек четпестерни чайладып тургаш, тывынгыр диләэшкиннерни кылып, «Тыва» ансамбль улустуң чаңчылдарын, төөгүзүн арттырар боор дээрзинге бүзүреп артым.

Саидю ТЮЛЮШ.
Сүт-Хөл район.

Ырлаар «Кара-Хөл» совхозка ат-сураа республикада алгып тарай берген «Тыва» деп фольклор ансамбли аалдап чораан.

ДЫКА-ЛА СОЛУН-ДУР

Солун программалыг концерт көрүкчүлерниң сагыш-сеткилин хайныктырган.

Ыр-шоор кижиниң иштиксеңүн чавап, ажыл-ишчи тура-соруун чайгаар-ла оттүре бээр ышкажыгай. Ындыг-даа болза, чамдык көдээ черлерде, школаларда ыры кичээлдерин багай организастап, кичээлдерин кудуу деңнелде эрттирип турары база чажыт эвес болгай. Оон ыңай ада-өгбелеривистиң бурунгу ырларын өөренип албайн, ол ырларны күүседирде кандыг хөгжүм херекселдерин ажыглап чораанын билбес болзувусса, чаагай чаңчылдарны эгидип алыры берге дээрзин билир бис.

Ужуражылга үезинде көрүкчүлер аныяк артистерниң адрезинге хөй-ле чылыг сөстү сөглээн, өөрүп четтиргенин база катап илергейлеп турган.

Балган КҮЖҮГЕТ,
Ыйманов-оол ИРГИТ.

Шыдыраа

М. АДЫГ-ООЛ ТИИЛЭЭН

Республиканың профэвилелдериниң ВДФСО-нуң бирги черм дээш шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа эр улустан 26 кижи киришкен.

Бирги салыгдан эгелээш, Моңгуш Адыг-оол мурнап чорупп турган. Маргылдаага спорт мастеринге кандидат ийи кижи киришкен. Өскелери шупту бирги разрядтың спортчулары. Оюнунуң орту үезинде безин М. Адыг-оол өскелерден эки ойнап, мурнуку одуругга чорупп турган.

Бо удаада мастерге кандидат В. Ивакин кошкак ойнаан. Бодунуң кандидат адының баллын безин күүседип шыдаваан. Ол ышкаш Иймениң шыдыраачызы Өнер-оол Бегзи маргылдааның эгезинде багай ойнаан. Ол үш салыг төнгүжеге чедир чаңгыс-даа сан албаан. А ооң соонда маргылдааның төнчүзүн кончуг эки ойнаан. Кызыл районнуң шыдыраачызы Сендаш Ооржак бо удаада эки ойнаан.

Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни Моңгуш Адыг-оол алган. Ийигизинге Ак-Довурактың тэлээзи Сергей Севээн төлептиг болган. Үшкү черни Улуг-Хемниң шыдыраачызы Моңгун-оол Тюлюш бүзүрелдии-биле ээлээн.

Херээжен шыдыраачылардан 8 кижи киришкен. Олардан бирги черни Кызыл хоорайның шыдыраачызы Айлана Моңгуш алган. Ийиги болгаш дөрткү черлерни хары угда үш кижи ээлээн. Улуг-Хемден Ольга Федорова, Эрзинден Полина Ынаалай, Сүт-Хөлден Урана Моңгуш олар болган.

Тиилекчилерге бирги, ийиги болгаш үшкү черниң дипломнарын болгаш өртектиг белектерни тывыскан. Маргылдаа организастыг эрткен-даа болза, четпестер база хөй болган. Дыка хөй районнар херээжен шыдыраачыларын чорутпаан. Профэвилел райкомнарының ДФСО-лар даргалары херээжен шыдыраачыларже кичээнгей салып, оларны секцияларже хаара тудуп, эге болгаш төнчү кештерни өөредир күзенчиг.

Кызыл-оол ЛАЙДЫП.
ЧУРУКТАРДА: тиилекчи М. Адыг-оол: оюн үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Тыва бижиктиң 60 чылынга

БИЛИГЖЕ БАШТАЙГЫ БАЗЫМЫМ

1930 чылдың он ийи ай. Ачам Кара-Пөш Ондар Сүт-Хөл кожуунунуң Хөр-Тайга сумузунуң чурт девискээри Алдыы-Ишкиниң Алдыы-Соор деп хемчигежиниң унунга чурттап турган. Бир хүн хой кадаргаш, кежээ кээримге, «Бөгүн аалывыска Алдыы-Соор арбанның даргазы Шыырап Кара-Лама чорду. Хөр-Тайганың суму төвүнге аныяктар чыыр. Оларга үжүк-бижик өөредир чүве-дир... — деп бо. — Бистиң арбандан сен баар-дыр сен. Даартадан эгелээш, тараа хоорул, соктап алгаш барбааже хоржок. Эрелчин лама аалынга номга өөренир дээш баргаш, хой кадарып, чудал, ат боор часканынга бодаарга, бо үжүк-бижик Улуг Ленин башкының өөредип ышкаш-тыр. Өөренир сен» — дээн.

Күш-хүнезиним чуктеп алгаш Хөр-Тайга сумузунуң төвү Сайыр-Аксынга мылаштап келдим. Ол-бо арбаннардан он шаа оолдар, кыстар четтиилеп келген болду.

Кежээ арбан даргалары биле суму чагыргазының даргаларының хуралы болган. Суму төргиилекчизи (ам болза кедээ Совет күүскомунуң даргазы) Даваа туруп келгеш: «Чоннуң үжүк-бижикке өөредири-биле бистиң сумуже башкы чорудуп бээр дээн-дир. Сургуулдаар дээн кижилер кээп эгелээн-дир. Оларның өөренириңге удуур-чыдарынга бажың херек. Даргын хемде Сундуп чанчынның ийи өрээл улуг бажыңы бар. Ону доп-дораан барып бускаш, арбан даргалары баштаан чоннуң күжү-биле суму төвүнге эккеп тудар. Саналым бо. Кым чүнү чугаалаксап тур?»

Төргиилекчиниң саналын оон-моон деткип, хуралга олурушканнар санал-оналын берген.

Важынны бускаш, ыяжын аътка төрепчилеп сөөртүп тургаш, он хонук иштинде Сайыр-Аксынга эккеп тудупкан. Ол бажыңны Улаан-булуң (кызыл-булуң) дээр турган бис. Ол үеде тываларга шанак, терге, хомут, дуга деп аът херекселдери чок турганы-биле чудуктарны төрепчилеп дажыглап турганы ол. Бажың-даа доозулган, белен. 20 шаа кижи чыылган. «Башкы келген. Сургуулдарны хүлээп алыр дээн» — деп медээ-даа келген-не. Олурар сандай, стол бар эвес, шала кырынга калбарты олурупкаш, манап ор бис. Суму даргалары сарыг торгу-биле доңдарлап каан, хураган кежи тоннуг, аныяк кижи эдертип келгеш: «Башкыңар бо-дур. Боларны Чамыян Оюн дээр» — деп таныштырдылар. Бисти башкывыска хүлээдип бергени ол болган.

«Тыва Арат Республика төвү Кызыл кодада ССРЭ-ниң Москва хоорайындан улуг эртемниг башкылар чаладып келген. Ол улус тываларның дыл-домаанга таарышкан латин үжүктүг бижик чогааткан. Ону силерге өөредир мен. Үжүү бо-дур» — дээш, даштында Ленин башкының чуруун чураан дептерни биске одуругту көргүскеш, — бо үжүк-түг моон сонгаар көвүдедир парладыр. Ынчаар кижиг бүрүзүнге четчи бээр. Ам дээреде бо эвээш, Кожуун, сумуларже Кызылдан хөй кижи үндүвүс, үлелге өзүгаар» — диди.

Ол шагда саазын, карандаш деп чүве бар эвес. Калбак ыяштарны үстээш, хүлбиле бызап-бызап, арыды үрүпкеш, сүвүр баштыг ыяш-биле аңаа шыйып өөренип эгеледивис. Он беш хире хонук өөренип чорувуста, кожуун чагыргазындан үжүглээр үжүк (үжүглел), кашсанныг кыдыраш, карандаш чорудупкан. Ындыг өөрүшкү каяа турар! Бир эртен башкывыс үжүктү 4-5 кижи аразынга бир дептер, кижи санынга-ла кырлыг, кара карандаш, бир кыдыраш берген. Тыва кижиниң каҗанда-даа холунга тудуп көрбээни чүвези кыдыр үнелеп хүлээп ап, өөрүп, байырлап турган бис. Ол эдилелдерниң чыды безин дыка чаагай!

Ийи ай ажыр өөренип келгеш үжүктерин кожуп, аттарывыс бижип турар апарган бис. Өөрүвүс аразындан Ойдуп, Серен, Далар-оол, Тойлу база мен эки өөренген бооп турдувус. Ооң барымдаазы — ынчан бис моол бижикти бичии-бачын көрүп турганывыс кончуг дузалыг болган. Ынчан сумуга арбан хере эн моол бижикке хаап турган.

Чүгле Хөр-Тайга сумузунга эвес, бүгү Тываның девискээринге ол чаа латин үжүкке үндезилээн бижикти ындыг янзылыг өөренип эгелээн болгаш 30 чылдан эгелеп чаа орус алфавит чогааттынгыже чедир бүгү Тывага албан херээн оон-биле чорудуп турган. Тускай үжүк-бижик чок чораан тыва улус 1930 чылдан эгелеп тускай үжүк-бижиктиг болган.

Тыва Арат Республиканың үезинде болуп турган өөрүнчүг-даа, хораданчыг-даа чүүлдер дугайында материалдар нурархивте бар. Эрги тыва үжүктер-биле (латин) бижиттинген боорга, амгы үениң аныяк-өскени номчуп шыдавайн турар хире. А ол үениң кижилери, партия, совет органнарга ажылдап чораан, ам пенсионерлер ону ажыглап турар.

Үжен чылдарда сумуларга эки школа турбаан-даа болза, бижикке бичии-ле өөренип апкан улус аалдар кезип чораан. Улуг-биле бүгү чонну бижикке өөретпейн, бодунуң үндезини дылын номчуп хүндүлеп чораан.

Михаил ЧАМЬЯН.
1943 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

ТВ

АПРЕЛЬ 12

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Чоко биле Боконуң ужуралдары». Мультфильм. 2-ги кезээ. 9.00 «Кыс бөрүнүң ынызы». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары. 11.25 Урутлар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.15 Л. Леопов. «Алдын чууза». Фильм-шии. 15.30 Мультфильм. 15.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Чадаг шериг дээрге чадаг шериг-дир». Барымдаалыг фильм. 16.40 Концерт. 17.10 Кижи. Чер. Октаргай. 18.10 Мультфильмнер. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.40 Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шиитпирлер. 21.00 «Үе». 21.30 Театржы мемуарлар. М. И. Бабанова. 23.30 Медээлер. 23.45 — 00.25 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң хүн дептери.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Ниитибиология. 11 класс. Мутация, азы Днестер чүге янзы-янзы болуруул? 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Музыка. 2 класс. Симфониктиг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 10.55 «Эртем медээчизи». 12.00 «Эглип кээр мен». Барымдаалыг фильм. 12.40 Ритмниг гимнастика. 13.10 «Баштайгы өөрүшкүлер». 6-гы сериязы. 14.30 — 15.15 Бадминтон. Европа чемпионады.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Видеоканал «Овурхениr». Литературжу ужуражылганнар. 19.20 Медээлер. 19.25 «Алия тевү». Программада: Медээлер. «Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның телевидениин чугаалажып тур бис». «Ажылчы хүннер», «Күрүнениң Айыыл чок чорук комитединиң парлалга белүү дыңнадып тур». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 А. Онеггер. Концерт. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — кино дорчулалы. 22.45 — 00.20 «Комсомольская жизнь» журналдың 70 харлаанынга тураскааткан байырлалдаа репортаж.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Концерт. 19.45 «Шахмат партиязы». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — 20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Керрол-стритте бажың» (АКШ) 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «№ 41 сыгдысчыгаш» 9.30, 12.30, «Далай рассказтары» 10.50, 13.50, «Дашталган сеткилсагыш» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мege дагырак» 13.50, 16.30, 19.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Батыттыг доллар» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ак сеок» 17.30, 19.30 шактарда.

ЭСКЕРТИНМЭЭН ҮЛҮГ

Биче сеткилдиг кижилерниң чонунга дузалыг кылган чүвезин дараазында салгалдарның ажыл-херээнге улай хевээр бергенде, баштайгы сургуулдурукуп, исти басканы ол кижилерниң кылып каан чүвези-даа, ат-алдарыдаа ыңай чорту эскертинмес чорза-чорза, бир кезек үелерде (кыска дээн он чылдарда, узун дээн чүс чылдарда) харын-даа назын амыдыралдан үнмээнде утундурдуп чиде берген ышкаш апаар.

Ынчаш-даа амыдырал олчаны карбас. Кылдынган ажылдар оларны катап тургузу тыртып келир. Ынчан харын эскертинмес кижилерниң эгээртинмес буянныг ажылдары, довуракка хөмдүргеш, катап уштунган эртине дег, база катап кылаш кылдыр костүп, бодунуң турар орнун ээлей бээр. Ындыг эскертинмес, кылган ажылы улашкак, биче сеткилдиг кижилер бистиң аравыста дааш-шимээн чогу-биле кады чурттап чоруур болгаш харын-даа чаңывыста безин олурар болгай.

Мээң бетим чижек, тываларда баштайгы дээди эртемни чедип алганнарның бирээзи: Семён Чизепеевич Урояковту (Семён Оюнну) санап көрээлиңер. Ол дээрге Тывага улус өөредилгезин чаашырадырынга кеску улуун киирген кижилерниң бирээзи. Тыва бижиктиң ужүүн кешкүн кижи — араттарның уругларынга өөредиринден эгелээш Тывага ортумак эртемниг башкыларны белеткээринге чедирип-биле киржип чораан башкыларның бирээзи.

Семён Чизепеевич Оюннуң (авазының фамилиязы Уроякова азы Ур-Аяк дээн) баштайгы башкылал ажылы Кызылдың каттышкан школазының башкы салбырының сургуулу турда-ла эгелээн. 1937 чылда ийиги курсту дооскан соонда, Чадаанага организастаан чайлаг школазынга ол башкылап эгелээн. Чүс ажыг уруг чыылган. Сорулга: оларны ийи ай дургузунда номчуур, бижиир кылдыр болгаш арифметиканың дөрт аргазынга өөредири. Ооң биле нады өөренип келген уругларны пионерге хүлээп алыр ажылды организастап, боду вожатый боор база ажылдап турган. Аңаа бодунуң чаңгыс черчурттуг улуг эжи Оюн Эргил-оолдуң (Игорь Чагович Эргил-оол) удуртулгазы-биле ажылдап, ажылдың үт-шиин тыва берген.

Уруглар-даа удавааңда номчуп, бижип турар апарган. Ол дээрге башкының бир дугаар өөрүшкүзү, буянныг ажыл-херекче эге базымы болган. Дараазында чылда Улуг-Хемниң Ийи-Талга (Чээнек деп черге) чайлаг школазынче чорудупкан. Хурал-суглаа-ла дээр, арай дүвүрээзинниг чыл турган. Ынчалза-даа аалдардан уруглар эвээш эвес чыылган. Өөредилге-даа шыңгыы эгелээн. Уругларны кысна хүусаада номчуп, бижип турар кылдыр өөредип каан. Өөредилгеге сонуургалдыг, утаангыр-дыңнангыр-даа уруглар тургулаан. Ылангыя Кызыл-Эник деп оолдуң чүвеге өөреничели холчок болган. Ынчангы «Арева шыны» деп солунга ол оолду башкы боду мактап бижээн. Аңаа баштайгы үжүктү айтып, бижидип өөреткени ужуктуг болган. Ооң соонда чайын Бии-Хемниң Хүтне чайлаг школазынга ажылдаан...

Башкының ортумак эртемниг тускай сургуулун ол доозуп алган соонда Семён Оюн өөредилгезин дээди өөредилге черинге уламчылаав аргалыг болган. Иркутскиниң педагогика институдунче үш тыва кижи барып кирген. Бодунуң башкызы Ооржак Хойлакаа болгаш Алтайның көдээ ажыл-агыйының ортумак өөредилге черин дооскан Моңгуш Сүгдерек Семён Оюн кирериниң шылгалдазын чедиишкинниг дужаагаш, өөренип эгелээннер. 1940 чылдан 1944 чылдар дээрге Ада-чуртка таварышкан дайын чылдары. Ол чылдарда дээди эртем дээш тулчуушкунга шыдаар-ла кижи шыдаар турган. Тывадан барган үш тыва боттарының кызымаккайы-биле өөренгеш, эмис сорулгазын чедип алган.

Семён Чизепеевич Урояков оон чедиң келгеш, Тывага педагогика училищезин организастап тургузарынга идепкейлиг киришкен. Баштайгы дээреде аңаа ийи-ле тыва башкы турган. Биеэгиле чаңгыс чер-чурттуг Игорь Чагович Эргил-оол-биле кады улуг ажылдарны кылганнар. Ону тодарадып бижиир болза тооку болур. Семён Чизепеевич төөгү башкылап турган. Оон-биле нергелештир Кызылдың ийи дугаар школазынга база башкылап, чамдыкта очулдурукчу башкы-болуп-даа турган. Оон улаштыр улус өөредилгезинге инспекторлап, бүгү Тываның школаларынга дузалажып ажылдаан.

Ынчалза-даа Семён Чизепеевичиниң башкы ажылының кол өзээнге педучилищеге башкылаары, ону удуртап-баштаары, директорлаары болуп турган. Дыка хөй аныяк башкыларны белеткээринге ол киришкен. Бир шагда Ийи-Талдың Чээнекке чайлаг школазынга турган бичии Кызыл-Эник база педучилищеге өөренип келген болган. Ол оол сөөлүнде барып чонңуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кыргыс Күдажы болган. Ол училищеден алдарлыг башкылар, эртемденнер, хөй-ниитиниң күрүне ажылы кылып чоруурлар өзүп үнген.

Семён Чизепеевичиниң организастап кылган ажылы педучилищеге бот-өөредилге курстарын ажыткан болур. Тываның бүгү школаларынга ортумак эртемни чедип албаан хөй башкылар турган болгаш оларны ажылдатпышаан башкының тускай ортумак эртемин доостургулаан. Кажан Кызылдың педучилищезинге бот-өөредилге салбыры ажыттына бээрге дыка-ла хөй башкылар кээп өөренип, ону доозуп алганнар. Ынчаарда өөренип турган башкылар кызымак-даа, кээргенчиг-даа турган. Чаш ажы-төлүн безин эдертип алгаш өөренип турганнар. Бо ажылды удуртуп, башкылап турган улуг башкызын олар ам-даа утпааннар боор.

С. Ч. Оюн боду база тыва улустуң культура хөгжүлдезин-биле кады өзүп келген. Ооң адазы Оюн Чизепей үжен чылдарның эгезинде Кызылга өртээл черинге ажылдап, шагдаалап-даа чораан. Ол оглун өөредип алыры-биле Тандының Бай-Хаак сумузунуң школазынче ... бээн чурттуг уруглар-биле кады аъткарган. Сөөлүнде Тываның хоочун башкыларының бирээзи болган Оюн Чараш-оол-биле (Алексей Борбак-оолович) кады аътка ушканчып алгаш Бай-Хаак школазынга барганы Семён Чизепеевичиниң бүгү назынында сагыжындан ыравас артып калган. Баштайгы башкызы Шыргай-оол деп кижи турган...

Семён Чизепеевичиниң ажылдап чораан үезинде аңаа дыка хөй шаптыктар, берге байдалдар турган. Чамдык удуртур черниң кижилери аңаа каразыыр, чиргзинер-даа таварылгалар турган. Ол чүүлдер ону серемчилелдиг болурунга өөреткен. Башкылаашкын-биле кады эртем ажылын база ол кылып чораан. Ол дээрге Тываның төөгүзүнге, ылангыя Кызыл хоорайның төөгүзүнге хамааржыр төөгүлүг болуушкуннарны ол бижип чораан. Студент чылдарында-ла Тываның төөгүзүнче кичээнгейни ол салып чораан. Ооң башкызы, улуг эртемден академик Всеволод Иванович Дуловтуң «Социально-экономическая история Тувы» деп ажылы — ному ону оттурган. Башкызы өөреникчизинге белек кылдыр берген ол номунга мынча деп бижип каан: «Ханы хүнүткелдиг өөреникчим Семён Оюнга.

Автор...»

Эртемден башкызының сүмези-биле Семён Чизепеевич бодунуң чаш назынындан бээле деңге өзүп келген Кызыл хоорайның төөгүзүн бижиир күзел аңаа ынчаар тывылган. Ажыл бижиттинген. Ажылды деткиир, үнелээр удурулуг башкызы мөчээн. А өске кижилерниң ону деткиир хөөнү чок болган.

Семён Чизепеевичиниң Кызыл хоорайның төөгүзүнге бижээн чамдык ажылдарын «Тувинская правда» солунга кааш арын улаштыр эрткен чылын парлаан. Ол чүүлдү Кызыл хоорайның школаларында төөгү башкылары улуг сонуургал деткимче кылдыр үнелээннер. Улуг башкының бодунун сактыышкынын дыңнаар, номчуур чүве болза, Тывага улус өөредилгезиниң дириг төөгүзү болур ийин.

Алексей АРАПЧОР.
РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң бот-өөредилге салбырынга өөренирин күзээннерни (абитуриентилерни) 1-ги курска дараазында тускай эртемнерни чедип алыры-биле хүлээп алырын чарлап тур: «География», «Орус дыл болгаш литература», «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн), «Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы», «Тыва дыл болгаш литература».

Киририниң экзаменнери 1990 чылдың июнь 4-тен 16-га чедир болур. «Географияга» кирерлер география, ССРЭ төөгүзү (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Орус дыл болгаш литературага» кирерлер орус дыл болгаш литературага (аас, бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш психологияга» (школа назыны четпээн) кирерлер ССРЭ төөгүзү (аас-биле), тыва дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш эге өөредилге методиказынга» кирерлер математика (аас-биле), орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле), төрээн дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Тыва дыл болгаш литературага» кирерлер тыва дыл (аас-биле), тыва литература (чогаадыг), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле) экзамен дужаар.

Тускай мергежилдер аайы-биле өөренирин күзээннер-биле «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн), «Педагогика, эге өөредилгениң методиказы», тускай ортумак эртемниглер-биле болгаш тускай ортумак эртемниг бир чылдан эвээш эвес ажылдааннар-биле май 30-де беседалажыышкыннарны эрттирер.

Билдирииышкиннерни апрель 25-тен май 25-ке чедир хүлээп алыр. Аңаа кожар документилери: ортумак эртемниниң дугайында аттестат, үш кижи ат салган, сөөлгү ажылдап турган черинден характеристика, № 086 форма-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурук паспортту боду көргүзер.

Институттуң адрези: Кызыл хоорай Ленин кудумчузу, 36, кабинет 101, телефон 2-20-36.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

Индекс 54241

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25 идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуу — 3-34-08; 3-41-23; ◆ улустуң — 3-34-42; 3-36-73; ◆ агропромтуң — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ ... — 3-27-41; ◆ ... — 2-31-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга хуудазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыы № 1.

Чагыг № 400. ТС—00289

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 13 пятница
№ 86 (14286)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 кеп.

ЧАСКЫ ЧЫМЫШ АРАЗЫНДА

Кыштан час берге

«Чодураа» совхозтуң Тес ындында. Агар ховузунда, колдуунда № 1 хойжу бригаданың (бригадири Эртине Делгер-оол) малчыннары кыштап турар. Агар ам-даа чүм хар-биле шугланыпкан чыдар хевээр. Ынчаарда, бис чоруп турувуста, хар чадаарда хоралып эривээн-даа. Хачыл ол ынчаар кыржаң хат хүнзедир-ле үрүп хүнзээр, эрткен оруувусту нежээ хөртүктеп каапкан. Хөлгевис чоруп чадап, шаг-ла болду.

— Далбыйны шагда болза орайга кипр тыртып-даа турдувус ийин — деп, хоочун механизатор Биче-оол Палышка аалынга чорувуста, чугаалап орду. Оон аалының ишти Тамара Оюн пенсионер Сеңгил Оюн-биле иелээн 400 хойну кадарып орарлар. Ийи херээжен кижиге ол ажыл берге болбайн аан.

Час чүгээр эртип турзадаа, соок хат малга багай саадарлыг болуп турар. Ажыг кышты эрткен малга соок хат, чывар берге болбайн аан. Өзүп келген хураганнарны безин дешкиледип, шаараш кажааже үндүрер арга чок: соок, аарый берзе канчаар. Чамдык малчыннарда чаш төл хорамчалыг-даа. Малчыннаа-ла бир чыл чедип турар Амур, Евгения Оюннарның (Самагалдайдан малчыннаары-биле керээлиг чедип келген) коданында хорамча бар.

— Аарып турар чаш төлдү мал өмчилериниң айтыышкынын ёзугаар эмнеп-ле тур бис — дей-дирлер.

— Баштайгы бергелерден корткаш, дедир ээптер бодавайн-дыр силер бе? — деп айтырарымга:

— Чок, ам-даа тутчур апаар, арта-ла кайывыс-даа коммунистер болгай бис. Эрги ажылывыска бирээвис — чолаачы, өскевис — бухгалтер турду, алыр акша-даа хөй турган болбайн аан...

Малчыннаар дээн изиг күзел оларны дөмей-ле сорук киирип, бергелерге торулдурбайн турар ышкажыл.

Район төвүнге чурттап чораан улуска солун, сеткүүл-даа хүнүнүн келбес, бо кыштагда чырык база ам-даа четпээн, движоктуг, масло, бензин база үстү бергилээр.

Малчыннаары берге ажыл, ылаңгыя аныяк-өскен оңу шала ойзу көрүп, оларның чамдыктары хоорайже шыгаап турар (күзезе, ажылдазыннар харын!), өскелери — кайда-даа чок болгулаар (ол черле хомуданчыг). Ол хүн мээң чораан аалдарымда хоочун малчыннарның ажы-төлү аныяктар база хөй чорду. Олар ада-иезиниң херээн уламчылап, күзел-чүткүлү-биле малчыннай бергилээннер. Оларның бирээзиниң аалы бо. Анатолий Дүүрүң, Ирина Миндиң — олар малчыннаа-ла ам 14 чыл чеде берген. Кайызы-даа малчыннар ажы-төлү. Иринаның авазы Күнзеңмаа Миндиң уруглары-биле кады малчыннап чоруур. Боду ангорлар (эвээш санныг) малдап орар. «Чодурааның» ангорлары өссүн-не деп йөрээл салып турдум. «Ийе, мен база черле кызып көрейн» деп, хоочун малчын мээң-биле чөпшээрежип кагды.

— Сөөлгү үеде малчыннар, бистерже, сагыш салыышкын улгаткзаны черле эки-дир. Хөл дыңзыг ажылдаары-ла негеттинер. Төлдү менди алыр, дүктүг хойну кыргыыр-ла болзунза, алыр орулга-даа бедик — деп, Ирина Шулуевна шын-на сеткили-биле чугаалап олур.

Бо кыштагда ийи-үш бажың, сакманчыларга бажың база бар. Малчыннарның чурттап орары шыдалдыг. Иринаның авазы чаа торгу хөвеңниг тон даарап олур (малчыннар хуралында көөрүмге уруу чаа тонун кедипкен чорду). Бирги кварталдың түңнели-биле Анатолий Дүүрүң база шаңнал алган болдур эвесле.

Акша-шалың четчир. Солуннарны неделяда ийи катап эккеп турар. Эмчилер база келир, хан базыышкынын хынаар, эмнер-даа садар. Телевизорну малчыннар көрүп турарлар.

— Тускай хеп-биле хандырып турары база эки. Шыдаар-ла болза, кандызын-даа ап болур, өйлеп албас болза, ертек-үнезин тырта бээр чүве-ле болгай — деп, Ирина Миндиң чугаалай-дыр. — Автомагазин келир-даа болза, хевис, палас дээн чижектиг эки бараанар барык чок. Малчыннарга ол кончуг чугула.

Коданының арыы, эмнесескелии кончуг бир аалга келиривиске, даштын сакманчылар бисти уткуп алдылар. Бо совхозта хоочун сакманчыларның бирээзи Өнермаа Захаровна Самдаракты аныяк малчыннарга бижыглаашы-даа черле чөптүг-дүр деп бодадым. 150 хураганны ажаап турар. Аалынче чанарынче ол далашпайн турар, хураганнарын ам-даа маңдылар сагыштыг. Оон оозу-ла шын, час кадыг-дыр.

Тамара, Мерген Оюннар база-ла малчыннар уруглары. Мерген хойда. Тамара-биле чугаалаштывыс. 570 хоюу дөгере олдапкан. Бирги квартал түңнели-биле Оюн Мерген база шаңнаткан. Чоруунар чогузун-на, аныяктар! Эрткен чылын чаа-ла өг-бүле тутташ, малчыннап кирипкен. Баштайгы кыжын база багай эвес эрттирип алган. Бо коданда кудук чок, сугну сөөртүп эккеп турар. Чунар-бажың мында база бар. Автомагазин дүүн чаа-ла келгеш барган. Аъш-чем аймаа дээш, херек чүүлдер бар болганын Тамара чугаалап берди.

Чугаалажып орар аразында, бо № 1 бригаданың почтачызы (чоокта чаа ажылдап эгелээн) Байлак Луду чедип келди. Бо малчыннарда «Шын», «Тываның аныяктары» солуннар, «Здоровье» журнал бар.

— Моон мурнунда солун чыглы бээр чүве. Ам харын неделяда ийи удаа келир-дир, ол эки — деп, малчын бисче чугаалады. — Библиотека улузу база суурдан кээп турар. Херек номнарны ап тур бис — деп, ол уламчылады.

«Чодурааның» хоочун малчыны, ам буянныг дыштаныгда Максим Сувандииниң оглу Байыр Максимович акызы Маадыр-оол Сувандии база бир малчын Виктор Оюн-биле үжелээ аренда керээзи-биле ажылдап турарлар. Хачылда оларның кыштаа бичии кода-суур дег ачарган. Дөрт чурттаалга бажыңы, чунар-бажың, кудук. Арендаторлар-биле керээ ёзугаар бажың-балгатты, улуг кажааны, чунар-бажыңны тудуп берген. Аныяк коммунист арендаторларның бирээзи Байыр-биле чай аразында чугаалаштывыс, 1989 чылда-ла арендаже шенеп кирген. Баштайгы чыл идегелди күштелдирген. Бо чылын аренда керээзинче бүрүн шилчээн. Бот-башкарлыг ажылдаарынга аренда дузалыг, керээ документизин барымдаалаар. Бүгү чүүлдер керээде айыттынган, чижээ, совхозка чеже орулганы киирерин. Пландан ажыр күүсеттинген продукцияны арендаторлар боттары алыр.

Совхоз бир тракторну база берген. Сайгын баарынга мал чемин тарып өстүрген. Мал чеми четчир, ол ам-даа элбек.

Бо малчын кылып турар ажылы дээш сеткили ханып чоруур. Эчис орулгалыг, холу дыңзыг, келир үезинге бүзүрелдиг. Аренда харылзааларының ачызында ол бүгү чедип алдынып турар деп, ол түңнеп чугаалап олурду.

Арендаторга ажыл-херекти чогумчалыг чорударынга хоочун дагдыныкчылар — алдарлыг малчын Максим Сувандии, Маадыр не Өнермаа Сувандии база дузалажып орарлар. Байыр биле Нинаның үш уруун кыргаавазы карактажыр.

Чуртта, делегейде болуп турар болуушкуннар малчынны база хөлзедип турбайн аан. Аныяк коммунистиң хой-ниити идепкейи бедик, чедимче чок чүүлдерни ыыт чокка эрттирбес бүдүштүг кижи дээрзин оңу чоок билир кижилер чугаалап турарынга бодум база бүрүн каттыжар мен.

Дөрт чүс ажыг хоюу шуптузу хураганнапкан, чаш төл оңча-менди. Бирги кварталдың түңнели-биле шаңнаткан. Ол хүн анаа чорувуста, арендаторларның кодан хоюн саргыга удур ам-биле чаштырып эмнеп турду. Совхоз төвүнден ясли-сад коллективинден шефчилер дузалажып келген.

Садыг хандырылгазында четпестер бар: бараан эвээш, уруглар хеви чок, амыдыралга чугула херэглеттинер сава аймаа, пес аймаа чок болурун малчын база чугаалап турар. Малчынның чагылгазын почтачы неделяда ийи удаа эккеп турар. «Шын», «Комсомольская правда», «Аргументы и факты» дээш, өске-даа бижидилгелер бар. Чурттап орар оран-бажыңында бүгү-ле херек чүүлдер бар. Телевизорну-даа көрүп орарлар.

«Чодураа» совхозта (директору Көгел Сувандии), профэвилел комитеди (даргазы Валентина Нурзат) малчыннарның социал амыдыралынче сагыш салып турар. Чарыштың түңнелин өй-шаанда үндүрер, мурнакчыларны шаңнап мактап, тиилекчилерни туристиг путевкалар-биле база бо-ла шаңнаар. Малчыннарга суурга чаа оран-бажыңнарны ээлчег ёзугаар берип турар. Бо чылын безин 4-5 малчын бажың алган. Санаторий-курорттарже путевкаларны оларга бирги ээлчегде бээр. Малчыннарның акша телевирин улгаттырып, семиртилге дээш 40 хуу чедир немеп турары база эки.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Президентизи эш Михаил Сергеевич Горбачевка

Бистер, Совет Литваның үлетчүр бүдүрүглелериниң ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары, девисвээр аразының бөлүү деп адаттынып алган бөлүктен ноон турар ССРЭ-ниң улус депутаттарының бистиң амыдыралывыска холгаарлап киирип турарынга шиитпирлиг удурланып турарывысты медеглеп тур бис. Чурттуң бүрүн-бүдүүн чоруурун чарып үрээш, Балтикадан Кара далайга чедир «Улуг Литва княжествозун» тургузарын кордап турар «Саюдистиң» ол депутаттар бүгү талалыг деткип турар.

Оларны соңгуваан кижилерниң амыдыралынга кирер кандыг эрге ол депутаттарда барыл? Мында чүү боор турарын, ССРЭ хамаатызының эргезин кайы хире кызып турарын, өске үзел-бодалдыг кижилерни канчаар истеп-сүрүп турарын база үндезин нациязынга хамаарышпас кижилерниң кайы хире бергелерге таваржып, литва ниитилелден үндүр ойлаттырып турарын эки билип албайн чыткаш, олар националистерге сүмелерни берип, оларның «демократиязынга» байыр чедирип турар. Бир эвес ол депутаттарга бистиң мында амыдыралывыс кончуг таарзып турар чүве болза, олар бистер-биле квартираларын солчуп алгаш, мында чурттап көрүүннер! Ынчан оларга Литва ССР-ниң Дээди Совединиң өмүнээзинде политиктиг авантюристерни деткиир хөөн чок алаар чадавас.

Демократия дээш турушуп турар ол депутаттар «Саюдистиң» болгаш оон чазаазының мында чаа диктатура тургузуп алыр деп турарын эскерип көөрүн күзевейн турар. «Саюдис» болгаш оон чазаа радио, телевидение болгаш солуннарны эжелеп алгаш, чүгле боттарынга ажыктыг медээлерни парлап, дамчыдып турар. Оларның-биле чөпшээрешпес бүгү кижилерни, чоннуң дайзыннары деп чарлап, ол-ла үеде ол кижилерни кара-бажыңнап болур хоойлуларны парламент хүлээп ап турар. «Саюдис» бодун Литваны баштап [illegible] турар кара чаңгыс партия мен деп чарлай бээр хүн ырак эвес.

Мындыг боов турар болуушкуннарны эвилел телевидениезиниң болгаш массалыг информацияның [illegible] чепсектериниң [illegible] чырыдырын негеп тур бис. Удурланыышкынга таваржыпкан, боттарывыс [illegible]

[illegible]

ССРЭ-ниң хоойлу-дүрүмнерин тургузуп турар кижилерниң ол хоойлу-дүрүмнерин бо черде үрээрин [illegible] турары харамчыктыг-дыр.

ССРЭ-ниң бүгү хамаатылары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары, бээ үстүнде чугаалаанывыс депутаттарны соңгаан соңгукчулар таныжып алзын дээш бистиң кыйгырыывысты парлаарын дилеедивис.

ССРЭ-ниң Президентизи эш М. С. Горбачевка чорутпушаан чагаага Вильнюс хоорайның «Вильма» бүдүрүглел каттыжышкынындан 41 кижи ат салган.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

Палаталарның апрель 10-да болган каттышкан хуралынга «Херээженнерниң байдалын экижидер, не-чашты камгалаар талазы-биле чайладып болбас хемчеглер дугайында» айтырыгны сайгарып чугаалажыры уламчылаан. Хуралды ажыдып тура, Дээди Советтиң Даргазы А. И. Лукьянов бо айтырыг талазы-биле санал бээри-биле 16 херээжен болгаш 21 эр кижи аттарын бижиткен-дир деп дыңнадырга, залга хеглүг шимээн болган.

Херээжен чон дугайында эр улустуң сагыш салып турары черле өөрүнчүг-дүр. Маңаа эки үлегер-чижекти М. С. Горбачев көргүскен боор, чүге дээрге Президент херээженнер дугайында айтырыгны бирги ээлчегде чугаалажып көөрүнге хамаарыштыр кыйгырыгны Дээди Советке чоруткан деп, А. И. Лукьянов чугаалаан. Чурттуң амыдыралының чамдык талаларында байдал кайы хире-даа берге боор турар-жок, херээжен чоннуң ажылы, амыдыралының байдалын экижидер хемчеглерни алыры, чурттуң келир үедеги кижилериниң дугайында айтырыгны доктаамал кичээнгейниң төвүнге тургузары ниитилелдиң бирги чергелиг хүлээлгези болур. Ол дугайын санал берген депутаттар онзалап демдеглеп турган.

Херээженнерниң, өг-бүлениң болгаш не-чашты камгалаарының херектериниң талазы-биле комитеттиң даргазы **В. И. Матвиенко** бо айтырыг талазы-биле Дээди Советтиң доктаалының төлевилелин таныштырган: ук төлевилелди бүгү комитеттерге болгаш комиссияларга сайгарып чугаалашканын, элээн хөй тодаргай чүүлдерни немей киирген чугаалаан. Чурттуң херээжен чонунуң ажылының байдалдарын бир янзы көөрүнүң база амыдырал-чурттаалгазын экижидериниң кайы хире чугула апарганын чугаалап тура, депутат оңу бадыткаары-биле чамдык чижектерни көргүскен: чуртта 160 муң бичии уруглар школа-интернаттарда болгаш уруглар бажыңнарында турар, угааны солуу болгаш четпес-дудуу уругларның саны ийи миллион чоокшулап турар. Бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар бир херээжен кижи бисте бир ээлчегде 7 тонна ажыг янзы-бүрү чүүлдерни хол-биле дажыглап турар, а Японияда ындыг көргүзүг чүгле 700 кг. Дүнеки ээлчеглерде ажылдап турарларының хөй кезии херээженнер.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **Л. А. Воронин** доктаалда айыттынган хемчеглерни боттандырарынга чазак өске организациялар-биле кады 2,6-2,8 млрд. рубльди ам дээрезинде тускайлап бээр аргалыг боор турар деп саналынга дыңнаткан. А бүгү хемчеглерни боттандырарынга 3,2 млрд. рубль негеттинип турар. Арткан түңнү 1992-1993 чылдарга чедир үндүрүп бээр кылдыр доктаадырын ол Дээди Советтен дилээн.

Өг-бүлениң кижизидикчи ролюн бедидеринге хамаарыштыр янзы-бүрү саналдар үнүп турган. Чижээ, не херээженнерге 6 шактыг ажыл хүнүн доктаадыр, бир хар четпээн уруглуг алаларны шериг албанынче кыйгыртпас, чаа өг-бүлелерге чиигеткен өртек-хөлезилиг квартираларны бээр дээш оон-даа өске.

Депутаттар доктаалды бүрүнү-биле хүлээп алган.

Кежээки хуралга депутаттар элээн хөй хоойлу төлевилелдерин чугаалажып көөрүн уламчылаан болгаш «ССР Эвилели биле эвилелдешкен республикаларның экономиктиг харылзааларының үндезиннериниң дугайында» Хоойлунуң төлевилелин күштүг кылдыр хүлээп алган.

• • •

Апрель 11-де палаталар тус-тузунда хуралдаан. Ол хуралдарга социалистиг бүдүрүлге дугайында чаа хоойлунуң төлевилелин чугаалашкан. Төлевилел талазы-биле санал-оналдар ийи янзы болган. Бир чамдык депутаттар бо төлевилел болза моон мурнунда хүлээп алдынган хоойлу-биле барык дөмейлешпкен боор турар, ынчангаш оңу катап ажылдап кылыр деп саналдаан. А бир кезек депутаттар төлевилелди дүрген хүлээп алыр, чүге дээрге амгы үеде күрүне бүдүрүлгелери өске бүдүрүлгелер-биле конкуренция негелделерин ёзугаар ажылдап шыдаар аргазы чок боор турар. Ынчангаш оларның ажыл-чорудулгазының ут-шиин айыткан хоойлужудулга херек деп санаан.

Төлевилелди комитеттерге болгаш комиссияларга чедир ажылдап кылыры-биле дедир эгидер деп шиитпир хүлээп алдынган.

(СЭТА).

УЛУС ДЕПУТАТТАРЫ ЧЫГЛЫП, ХУРАЛДААН

Районнардан, Кызыл хоорайдан Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга март 4-те болгаш марттың 18-те катап бадылаашкында соңгуттурган бөлүк депутаттарның хуралын Кызылга Советтер бажыңынга апрель 9-та чыылдырган. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар оңу ажыткаш, соңгулда кампаниязының чидиг демиселинге тиилеп, чоннуң бүзүрелин чаалап ап, депутат кылдыр соңгуткаш, чыглып келгеннерге байыр чедиргеш, депутаттар корпузунда чаа-чаа аттар дыңналып, көстүп келгенин демдеглээн. Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чаа корпузунуң амгы байдалынга, составынга ниити характеристиканы ол берген.

Улус депутаттарының чыглып келген ужуру чүл? Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязының хүн айтырыын, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарының Түр регламентизин чугаалажып көөр, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының дугайы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазынга кандидатураларны баш удур адап киирер — улус депутаттарының хуралының хүн айтырыында ындыг чүүлдер кирген турган.

Чамдык улус депутаттары бо-ла айтырыглар талазы-биле бо айның эгезинде база чыылган турганын солунга дыңнаткан турган. Ынчангы байдалда чамдык чүүлдерни барымдаалаг көргеш, ол хуралды апрель 9-туң хүнүнче чылдырар дугайында саналды улус депутаттары хүлээп алган турган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязынга белеткел чорудар болгаш оңу эрттирер талазы-биле организастыг комитетти республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы, улус депутады Д. К.-Х. Ооржакты баштады тургускан. Ынчангаш сессияның ажылы-биле холбашкан үстүнде айтырыгларга хамаарыштыр санал-оналын, күзээшкиннерин, немелделерин оргкомитеттиң кичээнгейинге киирер дээш улус депутаттары бо удаада база чыглып келгени ол.

Сессияның хүн айтырыгларының, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң хуралдарының Түр регламентизиниң төлевилелдеринге, доктаамал комиссияларның санынга улус депутаттары хынамчалыг болган деп чүвени саналдар бадыткап турар. Саналдар, бодалдар, күзээшкиннер хөй. Ол — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязын организастыг, үениң негелдезинге дүүштүр канчаар эрттирзе экил, ажыктыгыл диген күзел, бодал чаа депутаттар корпузунга хамаанчок эвес деп чүве хуралдың чорудуундан-на, саналдарның утказындан көстүп турган. Айтырыгларны сайгарып чугаалажырынга улус депутаттары шынап-ла сонуургалдыг болган дээрзин демдеглеп каары черле артык эвес.

Үстүнде чүүлдерден аңгыда, сессияның ажыл-чорудуун республиканың массалыг информация чепсектеринге чырыдарының дугайын база чугаалашкан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединге сүмелеп турар доктаамал комиссияларның санынга хамаарыштыр база саналдар кирген.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының хуралындан оргкомитетке киирген саналдар кичээнгейге алдынган.

Улус депутаттары болгаш соңгукчулар айтырыглар, саналдар талазы-биле оргкомитет-биле даразында телефоннар дамчыштыр харылзажып болур: даргазының телефону — 2-31-26; оралакчызыны — 4-12-34; секретарьны — 2-47-96.

Ажыл-агыйның хоочун механизатору Дадар-оол Ооржак станок чанынга туруптар. «Хемчик» совхозтуң тракторларынга ажыглаар ээриилдерни болгаш өске-даа кезектерни Дадар-оол Ооржак хүннүң-не кылыр. Трактористерниң, чолаачыларның чагыглары аңаа кирип-ле турар. Совхозта бүгү техника ынчаар септеттинген.

Тракторлар болгаш кожуг техниказы хову турлагларынче үнүпкен. Часкы тарылгага белеткелдер ынчаар доозулган.

Токарьлаан Д. Ооржакты улус мактаан. Машина-техника септээринге ажыглаар кезектерни ол ам-даа кылыр. Херим иштинде шөлде үрелиг трактор-даа, машиналар-даа көзүлбес. Токарьның база септекчилерниң шалыпчы ажылының ачызында үрелген бүгү техника катап ажыглалда кирип турары ол.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЖЫЛ-ИЖИВИС ШУУДАП ТУР

«Тыва тудуг» каттыжыышкынынга ажылдаары-биле Бай-Тайга районда бөлүк аныяк оолдар келген, оларны каттыжыышкынның аңгы-аңгы организацияларынга ажылдадыр, чурттаар болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш, кандыг ажылды кылып чорудар болгаш чорудуп турарының дугайында февраль 17-де бижээн бис. Бөгүн оларның ажыл-ижиниң канчаар бүдүп турарының дугайында материалды парладывыс.

Кызыл хоорайда «Тыва тудуг» каттыжыышкынынга ажылдаар күзелдиг аныяктарны ажылче чалап турарын дыңнааш, ВЛКСМ Бай-Тайга райкомунга келген бис. Школа доозуп алгаш, шериг албанын эрттирип, [illegible] алган болгаш, бир эвес ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээр болза, ынчан ажылдаар-дыр деп ынчан шиитпирледивис. [illegible] чолаачылар-даа кижи бар. Ажылчын мергежил чок кижи болза, аңаа өөредип ап болурун онзалап аныяктарны чалап турган организация чүве. Комсомолчу путевкаларны алгаш, Кызылче чанган бис.

«Тыва тудуг» трестиниң удуртукчулары бистиң-биле ужурашкан. Каттыжыышкынның ажыл-агыйының байдалын, кандыг байдалга ажылдаар апаарывысты, кандыг бергелерге таваржып болурувусту чажырбайн чугаалап бердилер. Тудугжуларның амыдырал-чурттаалгазын экижидер дээш чорудуп турар ажылдары-биле база таныштырдылар. Бистиң чурттаар өрээлдеривисти ниити чурттаалга бажыңнарынга белеткеп каан болду. Коданнан келген аныяктарга берге чүве — чурттаар чер тывары болгай. Ажыл бар болза, ажылдап-даа шыдаар бис. Бисти ынчаар эки уткуп алырга, ынчан ажылдаар деп шиитпирлээнивис улам быжыкты.

«Тыва тудуг» каттыжыышкынынга ажылдап кирген ийи айның иштинде [illegible] бердивис. Бисти кандыг ажылдап, чурттап турарыл деп улус сонуургаар боор, аң ылангыя аныяктар.

Чурттап турар черивис беш каъттыг бажың. Өрээлдиң бүрүнүнде 2-3 кижи чурттап тур бис. Ниити чурттаа- [illegible]

[illegible] ажылдап, кандыг ажылчын мергежилге өөренип алыр [illegible] айтырган. Улуг панельдерден бажыңнар тудар комбинадынга ажылдаар [illegible]. Бисти ынчаар ажылдап чорудуп [illegible] комбинатта [illegible] өөредип турар [illegible]. Үш айлыг курстар. Баштайгы ийи неделяда теория кичээлдерин эртир[illegible] [illegible] Галина Михайловна Иванова бисче [illegible] дузалашты. Ынчалза-даа [illegible] Өөредилге [illegible] Дагыл-монтажник [illegible] Красноярск [illegible] ажылдап ап болурунга бү[illegible] зүрей берген бис. Чоокта [illegible] ийи айның стипендиязын [illegible] алдывыс. Бо хүннерде геологтар бажыңы биле «615» деп бажыңны тудуп тур бис.

Ажыл-биле чугаалаарга, [illegible] Оолдар уруглары [illegible] берип, Кызылдың тудугларынга [illegible] СЭКП [illegible] аныяктар-биле ажыл [illegible] СЭКП обкомунуң [illegible] А. К. [illegible]

Аныяк ажылчыннарга сөс

[illegible] дуннаарның чунар [illegible], телевизор [illegible] эрттирер [illegible] бар-дыр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чурттаарынга база дыштанырынга таарымчалыг байдалды мында тургускан.

[illegible] бистиң [illegible] [illegible] херек [illegible] Бистиң [illegible] [illegible] [illegible] ажылдап ап болурунга бү[illegible]

[illegible]

Борис ИРГИТ.
Мерген САЛЧАК.
Орлан ХЕРТЕК.

«Партияның политиказының төвүнде — кижи» Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының бир кезээн ынчаар адаан. Чаагай сорулгадыр. Ооң ындыг аттың база сорулганың-даа тыптып келгени таварылга эвес деп бодап тур мен. Эде тургустунуушкун-на дээр бис, ол чамдык черлерде чүгле чугаа кырында, а кижи боду кандыг-бир санал үндүргеш, ону-мону кылыйн дээрге моондактар-ла хөй боор-дур. Манаа бадыткал кылдыр бистиң Хайыракан суурдан чижектерден киирип көрейн: эрткен чылдарда-ла ажылчын кылыр кооператив ажылдар деп бодап алдым. Шынын чугаалаарга, «Улуг-Хая» совхозтуң үш салбырында столовая чок, ажыл-албан кылып барган улус чемненир чер тыппас, аштап хүнзээр.

Мээң күзелимни даргаларывыс дыка-ла деткээн, эки чүве бодап, планнап турар [illegible] сен дидилер. Суурда почта чаа [illegible] бажыңын айтырдым, бистиң чанывыста болгаш анаа кооператив ажыдып алыр болза дыка эптиг. Оруктуң база бодаары. Ону кедээ Совет күүскомунуң даргазы бербеди. [illegible] сүт [illegible] кылыр бис диди. Оон [illegible] боор, 6-7 чыл [illegible] анаа хөс турган кемчээ, — 2 аал чурттаар бажыңче «[illegible]» бердим. База-ла бербейн барды. Кедээ Совет күүскомунуң бажыңы кылыр бис диштилер. Ол чылдарда В. Тондувай кедээ Совет күүскомунуң даргазы турду. Ам совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы апарган. Ол ам ээн бажыңнарын «контрольдап» тур боор.

Шак ындыг шаптараазыннарга таварышкаш, холум салдым. «Аренда», «кооператив» деп чүүлдерниң дугайын бүдүү номчуп, бодумга «хемчээл» каап чоруп турдум мен. Эрткен чылдың декабрьда эштеривис Тамара биле Алдын-оол Хиргилбейлер хаван азыраар кооператив тургуза бердилер. Оон мурнунда кады хөй ошку азыраар-дыр» деп сүмележип турдувус Өөренир урутларывыска-ла «үскеш» турар чордувус. А мээң сагыш-сеткилим дойлуп-ла чор. Даргаларның харамнанган бажыңнары ээн хевээр тур-ла.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүүмүүлелдер, сүмелер

ОРУКТУ АЖЫТСА

Шын харын, кооператив тургузарда хөй акша-чээли херек. Ынчалза-даа кижи кайынаң, сугже беленде халый бээр чүве деп. Боду хөй акшалыг болза, чегдинип тургаш канчаар: эгелейле бергей. Өске улустан канчап дорайтаар деп. Ынчангаш акша-чээли алыр дугайында районнуң саң килдизинге-ле бардым. «Болурла чүве-дир, чүгле Уставтан парладып алыңар» дээн. Уставтың өртээн дыңнааш, өжүп бады бардым де. 7 ама саазында өртээ 140 рубль. Ону бодум чара парлап алыйн дээримге, хоржок, бербес болдулар. Айда алырым чүгле 130 рубль. Чанынга олура парлап алыйн адырам дээш машинка база тыппадым. А эштеривис 140 рубль төлээш, парладып алган.

Уруглары кевей, өскүс дуңмаларым база бар, шупту улгаткан. Өөредир, эгләэр-баштаар дээш чарыгдалдар-ла хөй. Чогум боду кута мал-маганывыс база бар. Ынчалза-даа ол чүге-даа четпес, ынчангаш кайнаар-даа «думчуум супла» тур мен.

Эрткен чылын совхозтуң кол зоотехниги-биле чугаалаштым. Ийи-Талга ооң таартан уксаалыг, торуур хунажыннар садып эккелген улус оларны азыраар кылдыр 10-20-ни бээрин диледим. Хоржок, молдургалар азы бызаалар алырын сүмелеп. 10 шаа бызаа азыраарга, өртээ чүү боор 50—60 баш бызаалар херек. Оларны канчап суур иштинге азырап шыдаар боор. А инек болза өске херек. Сүдү, бызааларының өртээ, немелде деңнии дээш орулгазы эки, чарыгдалы барык дөмей.

Бо кыш ортузунда суурнуң чурттакчыларының хуралы болган. Анаа совхоз директору ам-даа болза бызаалардан алыңар харын дээн. А соок, харлыг кыжын бызааны кым хевертен алыр боор. Чылыг кажаа, одек, мал чеми херек. Бо айтырыгны эрте чазын тургускан болза эки. Чай дургузунда белеткенип алгай ла.

«Ажыл-агыйны экижидип алыр дизе, чүнү канчаарыл, сүмелеңер» деп саналдар, сүмелер кийрер кылдыр хааржактардан конторага азып нагза кандыг деп. Ыытташпас боордан башка, улустуң бодалы, саналы-ла хөй-дүр ийин.

Эмин эрттир мурнавас-даа болза, дыка чыдып кагбас болза эки боор ийин деп бодаар-дыр мен. Ынча дыка хая көрнүп, коргуп-иргип-ле чораан херээ чүү боор, частырыглар черле турар-дыр ийин. Ынчап чораш өөренгей-ле. Айтыышкын бээр черлер-ле хөй-дүр: райкүүском, райком, агроүлетпүр эвилели, обком-даа бар-ла. Ынча хөй аппаратты азыраан херээвис чүл, ажыын көргей. Даштыкыда кынча хөй командирлер чок болганы оларның хөгжүлдези сайзыраңгай турары магалыг боор турбааң бе? Кандыг-бир чүүлдү кылыр дээнде, ацаа документация дээш, чүгле ийлар эвес, харын чылдар эрттирер-дир бис. Бо база бирээзи чугаалап турар эвес ыйнаан.

Бисте Алдын-оол Хирлигбей арендаже кирер, мал азыраар дээш, материалдыг [illegible] кезиин, сөөртүг алыр бодаан. Чээли акшазын ап чадап турда [illegible]. Хемниң доңу [illegible] Үш айның ажылы [illegible]-дыр. 140 рубль-биле шаар 7 амада парлаан Устав [illegible] алган. Оларны көргеш мээң холдарым база салдынып тур. Хайыракан суурда мындыг-мындыг улус кооператив ажыдар, аренда-биле ажылдаар дээш чадажып тур бис. Азы ол-бо черлерде удуртукчуларның, специалистерниң «адыжын чарашталар» улус бис бе?

Девин чээли дугайын чугааладым. Ону бербезиниң бир мындыг доктары бар боор чүве-дир. Чүл дээрге бир эвес ындыг-мындыг чүве болу бээр болза (өлүм-чидим азы кандыг-бир халап дээри ол ыйнаан) сээң өреңни «Улуг-Хая» совхозуң төлээр деп хол үжүү эккээр болзуңза, ынчан акша бээр бис дээр-дирлер.

А бо совхозувус бодунуң баш ажыг өрезин төлеп чадып тургаш, бистиң ажылчыннарының өрезин канчап төлээр чүвел? Элдеп аа.

Кооператив тургузуп турар кижи серемчилелдиг, оваарымчалыг-ла болгай. Курстрахование чери база бар ышкажыл. Чээли алгаш, бүдүн өг-бүле кайынаң, беленде ырлы бээр чүве деп, бирээзи арткайла.

Чаа чүүлдү деткиир деп бодаар болза, бергелер турбас чүве-дир ийин. Черле бо-ла көрүп чорууртга, эки чүвениң оруу мунгаш боор-дур. Багай чүвеге кандыгдаа тайылбыр, чарыгдал херек чок. Даштыкыны дыка өттүнүп турар апарлывыс, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] А ол-ла [illegible] тыңның тараа тарыыр [illegible] мал-маган өстүрерин — [illegible] [illegible] Чүге [illegible] өттүнүр бис.

Бистиң чуртталгавыс [illegible] [illegible] [illegible] домей. Амыдыралывыс база-ла ындыг, шоолуг ылгал чок. «Улуг-Хая» совхозтуң [illegible] ол-бо ажылагыылдарже чоруп, арга-дуржулга солчуп, Саян арты безин ашкаш келир. Ынчангаш келгештиң-не ол чүве мындыг, бо чүве мындыг, моозу магалыг-дыр деп чугаалап-ла келир. Дуржулга солчуру чүгле чугаа-биле доостур. Ону ажыглавастыр. Ынчангаш бисте «аренда», «кооператив» деп сөстер анаа-ла хуралдарга чараш сөстер апарган эвес бе?

Ам партияның XXVIII съездизинге Платформаны номчуп, таныжып, ону деткип тур бис. Ында дыка эки чүүлдерни чарлаан-дыр, кылыр деп турар-дыр. Че, олар чараш сөстер, план болуп артпазын дээш, ийи холувус сывырнып каапкаш, ажылдаалыңарам. Чүгле удуртукчуларывыс биске дузалажып, деткизин, чоннуң ажыл, амыдыралы-биле чурттазын, бергелерге, чедишкиннерге-даа кады чорууларгар, чаңгыс сеткилдиг ган.

Мен өг-бүлем-биле кооператив ажыдайн дээш. Мээң дузалажыңар, совхозумнуң дирекциязы, профком, кедээ Советтиң күүскому, саң-хөө черлери, мээң күзелимни билип көрүңер. Совхозумга, күрүнемге, бодумга эки чүве кылыйн дээш.

Людмила БАЙЫР-ООЛ,

«Улуг-Хая» совхозтуң ажылчыны.

ПАРТБИЛЕДИҢ ЭГИТКЕН

[illegible] [illegible] Оон судка киирген [illegible]. Кызыл хоорайның улус суду ам-даа сайгарбыйн [illegible].

1972 чылдан бээр СЭКП кежигүнү Ш. С. Очурну чылдагаан чок черге ажыл үскени, бодунуң буруузун [illegible] [illegible] чогун илередип, СЭКП-ниң Ажаалга банкызының Тывада республика эргелелиниң партия эге организациязының коммунистериниң хуралы шыңгыы донгулдаар деп шиитпирлээн. СЭКП хоорkому ону партиядан үндүрер деп өскерткен. СЭКП обкомунга Ш. Очур хомудал киирген соонда, коммунистиң херээн катап көөр-биле эгиткен. Катап болган хуралга олурушкаш, эге организацияның коммунистери хоорkомунуң шиитпирин деткээниниң херечизи болдум. Коммунистер шупту ээнин чылдагаан чок черге ажыл үскен, буруузун билинмейн, бодун агартып турар деп чаңгыс үн-биле буруудадып турдулар. Ш. Очур база чылдагаан чок черге ажыл шагы үспээн мен деп бадыткаарын кызыдып турду. Оон ажылдан, СЭКП кежигүнүнден үндүргенин күш-ажыл камгалалы болгаш айыыл чок чоруктуң инженери тургаш, четпестерни сойгалап, ол талазы-биле хемчеглер алыры-биле негелде кылып, эргелелдиң удуртукчуларын амыратпайн турганы, оон үнген маргылдаалар дээр кызыышкын кылдыр Ш. Очур санап турду. Бөлүк эштеринге ол чааскаан күш четпейн барды.

СЭКП обкомунуң бюрозу Ш. Очурнуң партия кежигүнүнүң [illegible] катап сайгарып, анаа онаган хемчегни күш чок болган, ооң буруузун миннип, моон соңгаар бодун буруудазы бээр [illegible] [illegible] [illegible] партийжи билетти дедир эгиртин, шыңгыы [illegible] бээр деп шиитпирлээн. СЭКП кежигүнү [illegible] коммунист Ш. Очур четпес ат шылдаг-даа болза, ол бөгүнге чедир ажыл чок. Суд сайгарылгазын дооскуру манап [illegible] турар.

Кызыл хоорайның улус суду ооң [illegible] бир удаа сайгарып көрген. Ш. Очурну ажылга катап диледиптээ [illegible] ооң хоругдалын ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тывада республика эргелелинден эгидер деп шиитпирлээн. Суд [illegible] удуртулгазының [illegible] [illegible] Тыва АССР [illegible] Дээди суду хоорайның [illegible] судунуң кылган сайгарылгазын хынап көргеш, ону [illegible] чок болдурган, катап сайгарылга-биле хоорай судунче эгиткен.

Херектиң ужуру мындыг. Республика эргелелиниң удуртулгазы Ш. Очурну Шагаан-Арыгже командировкалаадыр чорудар-биле дужаалды август 9-та үндүрген. Август 10-да Шагаан-Арыгже чоруур турган, билет чок болганы-биле Ш. Очур чогуур үезинде чорувааң. Билет садып ап чадашкаш, август 10-да хууда машиназын септеп алгаш, 11-нин хүнүнде бодунуң машиназы-биле Шагаан-Арыгга четкен. Ажаалга банкызының район килдизиниң эргелекчизиниң хүлээлгезин күүседип турган В. Б. Маманны дүштекиниң 12 шакка чедир манаан. Ол үеде В. Маман районнуң күүсекчи комитединге ажылдайн чораан. Дүштекиниң 12 шактан кежээ 5 шакка чедир олар ийлээн ажылдап хүнзээн. Ажыл доозулган соонда, В. Маман Ш. Очурнуң командировкалаан дугаанында шынзылгазынга ол август 10-да келгеш, 11-де чоруткан кылдыр демдеглеп берген.

Амгы үеде кайы-даа талала: Ш. Очур боду-даа, Ажаалга банкызының удуртулгазы-даа Ш. Очур ол хүннерде каяа, каш шакта чүнү кылып чорааның, минута санап, бадыткаарын оралдажып турар. Ол маргылдааның канчаап төнерин суд органнарының херээдир.

Бо күш-ажылчы маргылдаадан Ажаалга банкызының республика эргелелиниң [illegible] [illegible] организацияның [illegible] [illegible] турган-дыр деп бодап болур. Ону [illegible] [illegible] Ш. Очурнуң Шагаан-Арыгже командировказын [illegible] [illegible] [illegible] командировка чорудар дээн болза, ооң Шагаан-Арыгга канчаап чедип ап болурунуң аргазын көөр ужурлуг турган. Ажаалга банкызының район килдизин удуртуп турар турган В. Маман чүге Ш. Очурнуң келген хүнүн шынныы-биле [illegible] [illegible]? [illegible] профэвилел [illegible] чүге профэвилел комитединге эвес, а профэвилел комитединиң кежигүнүн ажылдан үндүрер дээн, дилээнге шын шиитпирлерди берген бе дээрзинге хамаарыштыр судтуң сайгарылгазында чигзиниишкин база бар.

Ш. Очур бодунуң талазындан шын эвес чүүлдерни база кылган. Бир эвес автобус биледи ол хүннерде чок турган болза, ону шынзыткан документини автовокзалдан кылдыртып алыр турган. Август 10 үезинде автобустарга билеттер каш хонук бурунгаар саттынган. Ш. Очур билет садып алыр деп турган хүннерде билеттер чок турган дээрзин автовокзалдың ажылдакчылары судка шынзыткан. Оон ыңай, бодунуң удуртукчуларынга Ш. Очур кайда, чүнү канчап чорууп турарын дыңнадып каар турган. Эргелелде күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак турганы-биле коммунист Ш. Очур бодунуң кайда чоруп турарын удуртукчуларынга дыңнатпайн турганы чадавас. Коммунист кижиниң талазындан ол эки эвес чүүл боору чугаажок.

Бо маргылдаадан кандыг түңнелди үндүрүп болурул? Ажаалга банкызының республика эргелелиниң коммунистери корум-чурум дээш демиселди бодунуң ажын СЭКП кежигүнүнден үндүрер хемчегден [illegible] коммунистериниң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бе? Коммунист ажын СЭКП кежигүнүнден үндүрер [illegible] [illegible]. Бир талазында Ш. Очур ооң мурнунда СЭКП кежигүнүнден шыдыг бээн удуртукчулар хире партийжи [illegible] [illegible]. Партия [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Ш. Очур СЭКП-те [illegible] [illegible] турган Партияның ат-алдарын [illegible] турар чамдык кижилерге деңнээрге бо коммунисте ындыг чүве чок. СЭКП-ниң хуралдарын [illegible] [illegible] [illegible] эвес, а [illegible] [illegible] партийжи [illegible] болур ужурлуг.

Оон ыңай, суд Ш. Очурнуң буруузун тодаратпаанда, ону СЭКП-ден үндүрери болганзаан бе?

Шаңгыр-оол СУВАН,

(«Шынның» корр.).

БАДЫЛААРЫНЧЕ ЧАЛАДЫМ

Эргим редакция! Силерниң солуңуңарны дамчыштыр республика эмнелгезинде травматология салбырының эргелекчизи Виктор Александрович Верещагинге сеткилимниң ханызындан четтиргеним илередир, эмчиниң ажыл-ижинге моон-даа соңгаар улуг чедиишкиннерни күзээр-дир мен.

Бодум Ак-Довуракта чурттап ажылдап турар мен. 1985 чылда бергеден божаанымдан урууумнуң ийи талазы бодунуң шуптүктеринден уштунгактыг болган. Сөөлгү ийи чыл иштинде улуг эмчи ийи нарын кезиишкинни кылып, урууму бут кырынга туруп кылаштап турар кылдыр эмнеп кааныңга өөрүп тур мен.

В. А. Верещагинге чүгле бистер, нешкилер эвес, өске-даа аарыг улустар кестиришкинден сегип үнүп турар.

Олар база ол эмчиге мөгейип чоруурлар.

Мен солуңдан номчуп олурарымга, ол эмчини Кызылдың 870 дугаарлыг соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадының кандидадынга деп шидип турар болду. Ол мээ дыка өөрүнчүг-дүр. В. А. Верещагинге эмнеткен кижи бүрүзүнге өөрүнчүг болур ужурлуг. Эмчи чоннуң кадыы дээш дүн-хүн чокка ажылдап турар. Мен бодум хуумда ол соңгулдада округуң соңгукчуларын В. А. Верещагин дээш бадылаашкынны бээрин кыйгырдым.

Лариса САТ.

Николай Логинович Гуляев «Тыва кобальт» комбинадында транспорт цехинде слесарьлап ажылдап турар. Ол анаа 16 чыл болган, дөрткү разрядтың слесары. Септелге мастерскаязынга келген машиналарны эки шынарлыг, дүрген септеп, ажыглалга кииреринче ооң сагыш салып турарындан бо коллективтиң чолаачылары бүдүрүлге планын ажыр күүседип келген.

Николай Гуляев бедик шынарлыг септекчилерниң олурууңга кирген. Ооң чуткулдуг күш-ажылын администрация үнелеп көргеш, коллективтиң хүндүлел самбыразынга каш удаа киирген болгаш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

ЧУРУКТА: Н. Л. Гуляев ажыл үезинде.

Алексей СОДУНАМНЫҢ фотозу.

АТЕИСТИГ АЖЫЛДЫ ҮЕНИҢ БАЙДАЛЫНГА ДҮҮШТҮР

Хүрээ-хиит дугайында айтырыг мооң мурнунда [illegible] тургустунуп келген болгаш ону шиитпирлээринге партия органнары шаптыктап турган дээн сеткил-хөөннер [illegible] чажыт эвес болгай. Ийе харын ол үеде чамдык [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-ла чүдүлгеге ындыг [illegible] эвес, ацаа [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] тускай ниитилели безин чок турган.

Чүдүлгелиг кижилерниң совет органнарга бүрүткеттинген тускай ниитилели хүрээ тудар дугайында айтырыг үндезин чок апаар болгаш анаа кым-даа [illegible] бээри берге турган. [illegible]

[illegible]

деп утаадып чораанңар.

Ынчап кээрде бистиң ниитилеливистиң амгы үе-чадазында кижилерниң хүрээ-хиитче, шажын-чүдүлгениң амгы үениң үндезин айтырыгларынга хамаарылгазы кандыгыл? Кандыг айтырыгларга бодалдар дугжуп турары, а кайда чаңгыс аай эвес болуп турарыл? Бир-тээ хүрээлер чер-черде тургустунуп турар чүве болганда, анаа удур атеистиг ажылдарны чорудар херээ бар бе? Мындыг хевирлиг айтырыглар тургустунуп келир чугаажок.

Чүнүң-даа мурнунда «Шажын-чүдүлге деп чүл?» деп нити билиишкинден чугаавысты эгелеп көрейн. [illegible]

[illegible]

ханы анализ бээринге, ону тайылбырлаарынга билиг, утаалыг херек. Өскээр чугаалаарга, тускай өөредиг херек. Ындыг өөредиглерниң бирээзи ниитилелде, бойдуста болуушкуннарның азы химиктиг бүдүмелдерниң ооң-биле холбашкан болуушкуннарның шажын-чүдүлгениң билиишкиннери-биле тайылбырлаарын оралдашкан бүрганга чүдүүрүнүң өөредиин болур. Бодунуң тыптып келген үе-чадазын алыр болза, ол [illegible]

[illegible]

Шажын болгаш үе

[illegible]

Шомаадыр КУУЛАР,

СЭКП обкомунуң лектору.

«Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаар дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Төнчүзү. Эгези № 84 «Шында»).

Сиирин Мария [illegible] — Тыва АССР-ниң Садыг [illegible] начальниги.

Сиирин Херел-оол [illegible] — Тыва профсоюз [illegible] инструкторү.

Сорокина [illegible] Васильевна — пенсионер.

Субботина [illegible] — Тыва АССР-ниң [illegible] бухгалтер [illegible].

Тамбочик Галина [illegible] — № 16 ясли-садтың [illegible].

Толстых Лидия Николаевна — № 14 ортумак школаның башкызы.

Тришканева [illegible] Арсентьевна — Тыва АССР-ниң Агропромнуң [illegible] бухгалтер [illegible].

Тюков Федор [illegible] — «Тыва агропромтранс» [illegible] механизация эргелелиниң экскаватор машинизи.

Харченко Галина Александровна — № 7 ясли-садтың [illegible].

Хасанович [illegible] Федоровна — КПТУ-4-түң [illegible] башкызы.

Ховенмей Мария [illegible] — «Бригантина» [illegible] педагог-организатору.

Чербакова [illegible] Владимировна — [illegible] ажылчыны.

Черданцева Екатерина [illegible] Ивановна — [illegible] училищезиниң ажылчыны.

Черевко Илья Николаевич — «Тыва агропромтранс» [illegible] автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Чередниченко Нелля Александровна — № 15 ортумак школазының библиотекары.

Чупка Елена Николаевна — «Тыва суг мелиорация» [illegible] механизация эргелелиниң кол бухгалтери.

Чучалова Вера Ивановна — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң [illegible] склад эргелекчизи.

Юферова Любовь Ивановна — № 16 ясли-садтың эргелекчизи.

Юшкова Антонина Андреевна — КПТУ-4-түң бүдүрүлге өөредилгезиниң мастери.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Данилина [illegible] — Тыва электри четкилериниң ажылчыны.

Лышова Александра [illegible] — [illegible] садының ажылчыны.

Кур-Чер участок эмнелгезинден

Дандар Валентина Серен[illegible] — [illegible].

Донгак Чүдүр Кыртышпан[illegible] — эмчи сестразы.

Куулар Чечеймаа Демчир[illegible] — санитарка.

Ондар [illegible] — эмчи сестразы.

Кара-Хаак ортумак школазындан

Базыр-оол Солаан-оол [illegible] — башкы.

Бүрүней Пахайра Мандар-ооловна — ажылчын.

Нурсат Сара Кыргысовна — кижизидикчи.

Севек Дыртый-оол Чоодуевич — интернат эргелекчизи.

Сүгежик Байытты Базыровна — библиотекарь.

Тарган Күнзенмаа Салчаковна — башкы.

Чербиниң дузалал школа-интернадындан

Каминова Анна Чоодуевна — кижизидикчи.

Оруспай Эмма Ивановна — башкы.

Сагды [illegible] Донгаковна — башкы.

Сагды Болат Туматович — башкы.

Оюн Шириң-оол Пинеевич — пенсионер.

Березовканың бүдүрүлге геология каттыжыышкынының № 819 партиязындан

Бедаш Николай Михайлович — геодезист.

Ерофеев Григорий Александрович — диспетчер.

Ионин Владимир Григорьевич — чолаачы.

Терлиг-Хаяның шинчилел экспедициязының бүдүрүлгезинден

Дагаажык [illegible] — мастер.

Дамдын-оол [illegible] — [illegible].

Доржу [illegible] — [illegible].

Муренец Григорий Петрович — чолаачы.

Черлик-оол [illegible] — [illegible] бухгалтер.

Штомпел [illegible] Иванович — инженер-механик.

Шубарова Валентина Александровна — [illegible] садтың [illegible].

«Тиилелге» совхозтан

Моңгуш [illegible] — [illegible].

Оолак [illegible] — чолаачы.

Ондар [illegible] — тракторист.

Ооржак [illegible] — тракторист.

Ооржак [illegible] — тракторист.

Ховалыг [illegible] — тракторист.

Ховалыг [illegible] — [illegible].

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Галактионова Евгения [illegible] — улус депутаттарының Өөк [illegible] Совединиң күүседикчи комитединиң секретары.

Иргит Тойбу Деликович — Сесерлиг ортумак школазының директору.

Кудр Юрий Васильевич — [illegible] баштаар чериниң даргазы.

Мааады Сарра Шомбу[illegible] — Сесерлиг ортумак школазының ажыл-агый эргелекчизи.

Снитюк Галина Яковлевна — районда ревизия комиссиязының даргазы.

Хертек [illegible] — Сесерлиг ортумак школазының [illegible].

Чимит-Доржу [illegible] — Сесерлиг ортумак школа-интернадында [illegible].

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Моңгуш Екатерина [illegible] — ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң [illegible].

Чооду [illegible] — Кызыл-Арыг [illegible] школа-интернадының [illegible].

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Агар-оол [illegible] — [illegible] участок эмнелгезиниң санитарказы.

Бичинжик [illegible] — [illegible] ажыл-агый [illegible] чолаачызы.

Дирчин Тамара [illegible] — [illegible] төп эмнелгезинде санитарка.

Оюн [illegible] — [illegible] кол бухгалтери.

Самбуу [illegible] — [illegible] төп эмнелгезиниң [illegible].

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Сайды Эвилей Каржаловна — улус депутаттарының район Совединиң күүседикчи комитединиң улус өөредилге килдизиниң инспектору.

Сеңгии Бөвей-оол Оюнович — улус депутаттарының район Совединиң күүседикчи комитединиң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи.

Чурук Чечек Шагжаановна — улус депутаттарының район Совединиң күүседикчи комитединиң улус өөредилге килдизиниң кол бухгалтери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН ООЛ.

Кызыл хоорай. 1990 чылдың март 27.

ХОВАР МЕРГЕЖИЛДИГ

Кижи демир эвес болгай. Кандыг-даа аарыг-аржыкка таваржыр. Чамдык аарыгга [illegible]

[illegible]

Ладар-оол ОРЖАК.
Тандыла. Кочетово суурнуң чурттакчызы.

Улусчу чаңчылдарны — кижизидилгениң херээнге

АНЫЯКТАРГА БИЛИНДИРЕР

Эрзин районунуң хоочуннар [illegible] СЭКП райкомунуң партбиблиотеказынга болган [illegible]

[illegible]

Сезип МОНГАЛ.

Контроль-ревизия эргелелинде

АЖЫЛ-АГЫЙЖЫ ЭВЕС ЧОРУК-ТУР

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң бүдүрүлгелеринде (П. Н. Ходырев) материалдыг үнелиг чүүлдерни, акша-хөреңгини самчыгдаар, оор-дугаглап кылыр чоруктарның, бараанарны ындыг-бээр боттарының ажыын бодап, сайгарып салып турарының фактылары бар. 1989 чылга хамаарыштыр алыр болза, 83.7 муң рубль түңнүг улуг хемчээлдиг дудагдал, оор-самчыгдал болганының 35 таварылгазы [illegible] ге[illegible]. Шак ындыг байдалга [illegible] дудагдал[illegible] 23.3 муң рубль түңнүг 11 [illegible] [illegible] 50.4 муң рубль-биле санаттынган турар 24 [illegible] материалдары [illegible] читтинмейн барган.

[illegible]

[illegible] № 10 складка 5105 рубльдиң, № 7 складка — 3825, № 6 складка — 1858 рубльдиң самчыгдалы базыртынып чыткан, ниити түң — 10787.

Бараан саарылгазы бараан курлавырлары-биле дугаттынары берге байдалда рынок фондузунуң бараанарын база 865.4 муң рубльге республикадан дашкаар организацияларга саткан, оң иштинде — [illegible] материалдары — 329.5 муң рубль [illegible] — 26.3 муң, электри бараанары — 71.0, демирден кылган сава аймаа — 5.8 муң рубль-биле санаттынып турар. [illegible] материалдары 277.0 муң рубльге саттынган.

Ажыл-агый херегледеричиге рынок бараанарының фондузун 31.5 муң рубльди [illegible] материалдарын — 42.6 муң рубльге.

Абаканның садыг базазынга (В. Н. Заворин) эрткен чылдың он айларында рынок фондузунуң бараанындан 241.0 муң рубльдиң [illegible] организацияларже [illegible]

[illegible] фруктулар — 31.2 муң рубльге, виноградтан кылган араганы — 12.2 муң, коньякты — 58.6 муң, шампанны — 18.0 муң рубльге саткан боор турар. Мебель — 10.8 муң, хевис кылыглары — 14.4 муң, радио бараанар — 2.2 муң рубль-биле санаттынган. Ажыл-агый херегледиге рынок фондузунуң бараанарын 22.5 муң рубльди ажыглаан. Материалдыг үнелиг чүүлдерниң кадагалал камгалалы багай. Бааза девискээринден мотоциклдерни оорлап, чиик автомашиналарның кезектерин уштуп ап [illegible] бээр безин чоруктар бар.

Мындыг [illegible] чүүлдер болуп турда республиканың Садыг министерствозунуң талазындан ажыл-агыйжы эвес, оор-самчыгдал, хажыдыышкыннар болуп турар бүдүрүлгениң [illegible] нептерени чавыс боор турары канчап-даа таарышпас. Материалдыг харыысалгалыг участоктарга кадрларны [illegible] Хензиг [illegible] хажыдыышкынның [illegible] [illegible] боттуг хемчег ап, чайладып турган болза, мындыг чүүлдер турбас ийик.

Павел ТИХОНОВ.

Өртектер күринспекциязында

УЛГАТТЫРЫП АЛЗА-ДАА

[illegible] бараанарыбиле четче хандырар айтырыгда бергелер бар деп чүвени билир бис. Шак мындыг байдалда садыг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының [illegible] өртектер чурумун болганчок-ла хажыдабертен турар таварылгалар үлегпүр, транспорт, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринден бо-ла илереттинер.

Хажыдыышкынның кандыгдаа хевирин болдурбас сорулга-биле, үрмектеп садар өртектерни тургузарда, оон ажыглалынга шыңгыы күрүне чуруму негеттинер эргежок чугула. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1989 чылдың январь 5-теги «Өртектер тургузарының практиказында бар болуп турар четпестерни чайладыр хемчеглер дугайында» № 26 доктаалында чурттуг өртектер контролюнуң чаңгыс аай бүгү күрүне системазын тургузары көрдүнген. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1989 чылдың июнь 21-ниң № 101 доктаалы-биле республиканың Өртектер талазы-биле күрүне комитединде өртектер күринспекциязын тургускан. Республикада өртектерге чаңгыс аай контроль системазын тургузуп, ону организастаарын план ёзугаар чорудары, шыңгыы контрольду тургузары болгаш бүгү бүдүрүлгелерниң база ажыл-агый [illegible] олар талазы-биле [illegible] шыңгыы салдап турарын чедип алыры — [illegible] ниң кол-ла сорулга[illegible] Ажыглалы [illegible] бүдүрүп турустунган.

Үстүнде чугааладааным ышкаш, дыка хөй бүдүрүлгелер бараанарга негеттинерлиг[illegible] хөйүн [illegible] байдалын [illegible] боттарының саң[illegible] байдалын бүдүрүлгениң ковудедип, ачы-дузазын болгаш продукцияның бодунгезин кудуладып турган эвес, оларның өртээн улгаттырарының аргазы-биле акшыдып алырын оралдажып турар. Күрүне бүдүрүлгелериниң дугайында хоойлуга дүүштүр, өртектерни улгаттырып турган, үндезин чок орулга киирип алган бүдүрүлгелер бюджетче немелде штраф төлээр. Бо чылдың бирги кварталында өртектер күринспекциязы хыналдалар чорутканының түңнелинде 128.4 муң рубльди хавырар деп шиитпир хүлээп алдынган.

Өртектер күринспекциязын база Кызыл хоорайда өртектер талазы-биле инспекторну тургусканындан, республиканың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында өртектерни болгаш тарифтерни шын тургусканын, ажыглап турарын көөр сорулгалыг хыналдаларның саны көвүдээн. Оон түңнелдеринден алгаш көөрге, хажыдыышкыннар хөй боор турар. Ооң бир чижээ бо. Енисейниң хем пароходствозунуң Кызыл рейдеринң (начальниги О. В. Петров) чүък дажыглаарынга керээлиг тарифтерни улгаттырып ажыглаанындан 31 муң рубльди орулгазы шын эвес байдал-биле бүдүрүлгеже кирген.

Даңзыны холга алгаш, [illegible] мегелеп «түрээнниң» сайгарып оларга, кижи сеткижинге кирбес чүүлдер бар. Бо чижек база оон бадыткалы болур-дур. Тываның каттышкан авиаотряды (командири А. В. Марцева) көрдүнген тарифтен ажыр 15817 рубльди Кызыл — Мөрөн Ар[illegible] маршрутка болуңгу [illegible] алган болуп турар. Ол чүүл тодараттынган соонда, ол түңнү бюджетче киирбишаан, бүдүрүлге штраф дээш база ол хирени төлээр ужурга таварышкан.

Республиканың бүдүрүлгелери [illegible] материалдар садарда, оон өртээн албан улгаттырып алыр, ындыг чорук оларның аразында нептерең-гей болуп турар. Ындыг хажыдыышкыннар дээш хоойлу-дүрүм чок алдынган акша-хөреңгини бюджетче киир хавыртып турарлар база бар, аңаа хамаарыштыр чугаалап тура, 31.1 муң рубль-биле санаттынган штрафтар база бар деп чүвени айтып каайн.

Бистиң мурнувуста кол сорулга — үстүнде айыткаым дег чүүлдерни болдурбазы. Ынчангаш өртектерни үндезин чок черге улгаттырар чоруктарның оруун дуй турар ужурлуг чугула бо ажылга хөй-ниитини, улусчу контролёрларны, профэвилел органнарын массалыг информация чепсектериниң ажылдакчыларын хаара тударын бодап турар бис.

Маадыр-оол ДАРГАТ.
Өртектер күринспекциязының начальниги.

БАШКЫЛАРНЫҢ ҮНҮН ДЫҢНАЗА

Школаларның өөредилге [illegible]

[illegible]

[illegible] тар 8—11 [illegible] [illegible] Мындыг хемчеглер [illegible] деп бодаар мен.

Ладар-оол СЮРЮН.
Бай-Тайга район.

Бир чагаага харыы

ЧҮГЕ ЧОРУТПАЙН БААРЫЛ?

Бо [illegible] Кызыл районунуң шериг комиссариадынга [illegible] Бистиң бо Кунгуртуг суурдан шеригже келдирткен оолдар чүге дедир эде кээп турарыл? Келдирипшкиннаа келдирип-ле чоруптар, оон соонда көөрге катап чедип келген болур. Оон каш ай болганда дагын келдирипшкин алыр катап-ла чоруптар. [illegible]

[illegible]

[illegible] Кунгурттуг самолёт манааш турар боор. [illegible]

Бистиң мында чамдык оолдар орус дылды шуут билбес. [illegible] Каш-даа катап көрген мен.

Сергей СУРУҢГУР.
Кунгуртуг суур.

ДҮЖЭЭН-ДАА АЖЫЫ ЧОК ИЙИН

Авторнуң салган айтырыгларынга долу харыы бээр мурнунда, оон чагааты редакцияга келгеш, элээн үр апарганын чугаалай каар херек. [illegible]

[illegible]

[illegible] Өвүр, Моңгун-Тайга, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Эрзин болгаш [illegible] районнардан келген оолдар [illegible]

[illegible]

[illegible] ап шыдавас бе? Шыдаар. Ынчаар кылыышкында бүгү аргалар бар. Чалгаа болбас херек. Чүткүлдүг, кырымак база туруштуг чорук чедиишкинге шаап-ла чедирер — ону утпаза чогуур. Казымкышы эки, күш-дамыр сайзыралы быжыг, билик хаңы, моральдыг туружу быжыг оолдар шаапла эки шериг кезектеринге кыйгаарыжылаар, десантниктер, танкистер, ракетчиктер, далайжылар болуп, Төрээн чуртунуң мурнунга ыдыктыг хүлээлгезин эттинип турарлар. А сула чалыыр оолдар оон дугайында дүжээн-даа ажык чок ийин...

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.
(«Шынның» корр.).

КАДЫКШЫЛ — БАЙЛААВЫС

«Шынның» почтазы-биле редакцияга эвээш эвес чагаалар номчукчулардан кээп турар. Оларның аразында кадыкшылга хамаарышкан чагаалар база арбын кээр. Ол чагааларда кижиниң кадыын камгалаарының, ылаңгыя элээдилерниң болгаш чаштарның кадыын камнаарынче ону быжыглаарынче кичээнгей салгай номчукчуларның сүмелерин өөренип көргеш, редакцияның чагаа килдизи «Кадыкшыл — байлаавыс» деп чаа булуңну ажыдарын шиитпирлээн.

Бөгүнгү булуңда Кызыл хоорайда элээдилер кабинединиң уругларга чедирип турар эмнээшкининиң, шинчилге ажы-дузазын ада-иелерге таныштырбышаан, педиатр болгаш гинеколог эмчилерниң сүмелерин номчукчуларга бараалгаттывыс. Оол, кыс уругларның бот-тускайлаң арыг-шеверин сагыырының кижизидилгезинче ада-иелер, школалар коллективтери, эмчилер онза сагыш салыр ужурлуг. Келир үениң салгакчыларын эртем-билигге өөредириинден ангыда, оларны ада база ие болурунуң хүлээлгезинге баш бурунгаар кижизидери — өг-бүледе ада-иелерниң соңгаарлаттынмас айтырыгларының бирээзи. Ынчангаш бо булуңда кирген айтырыгларга хамаарыштыр номчукчуларның саналдарын, бодалдарын солун дамчыштыр солчурун сүмеледивис. Ук булуң кварталда бир катап үнер.

ЧУРУКТА: Тожу районда Ийиниң «Чебурашка» ясли-садының белеткел бөлүүнүң уруглары. Уруглар эртемнерниң бөлүүн үндезиннерин өөренириинден ангыда, янзы-бүрү мергежилдиң эге билиглеринге база оюн-тоглаага өөренип турар. Бо уругларны «Эмчи» кичээлиниң үезинде тырттырган.

Арина КАШКАКТЫҢ фотозу.

ЭЛЭЭДИЛЕР КАБИНЕДИ

Ажы-төлүвүстүң кадык назын база аас-кежиктиг болурун ада-ие бүрүзү күзээр бис. Оларның кадыын камнаарынга, быжыглаарынга ада-иениң ролю улуг. Чурттуң күш-ажылчы курлавырын камгалакчылары — келир үениң салгакчылары, элээдилер ол. Бистиң күрүневис оларже база эвээш эвес сагыш салыышкынын кылып турар. Чурттуң өске хоорайларында дег, Кызыл хоорайның № 1 поликлиниказында элээдилер кабинеди 1973 чылда ажыттынган. Аңаа ажылдаар тускай эртемниг эмчилерни өөредип алган. Бо хүннерде мында А. Н. Прокуратова, О. В. Калошина олар ажылдап орар.

Элээдилер кабинединиң ажылының кол утказы кайдызыл? Ооң элээдилерге ажы-дузазы чүл? Бо айтырыгларга үстүнде адаан эмчилерден тайылбыр алгаш, элээн чугаалашкан мен. Ынчангаш ук кабинеттиң элээдилерге ажы-дузазын ада-иелерге таныштырарын оралдажып көрейн. Ие уктунге уруг тывылганындан-на 14 харлыынга чедир уруг бодунуң чурттап турар девискээриниң участок эмчизиниң хайгааралынга турарын билир бис. Ооң соонда 15 харлаптарга, элээдилер кабинединге шилчип келир. Ол уругларның төрүттүнген айы [illegible]

Баш бурунгаар негереттинген аарыгны дарый [illegible] ... [illegible] диспансеризацияның ажылы улуг деп чүвени ада-иелер билбес эвес. Элээдилер кабинединиң ажылының кол угланыышкыны чогум-на бо. Диспансеризация деп чүл? Ол дээрге профилактиктиг болгаш эмнээшкинниг хемчеглерни чорудары болур. Ооң кол-ла сорулгазы — уругларның кадыын камгалаары база быжыглаары болур.

Өг-бүлелерниң салгакчылары ада-иениң бир-ле өөр-хевирин достап болур. Арын-шырайын, дүрзүзүн, характерин. Бирээниң дүрзүзү-ле өскезинге [illegible]. Чамдыкта ада-иелер ол дээш өөрүп чоргаарланып [illegible] бис. А кадыкшылы? Ада-иениң салгалдан салгал дамчыыр аарыгын бодал турар бис бе? Эки-ле [illegible] а харын чамдыкта херекке албайн барып-даар бис. Өг-бүлениң кым-бир кежигүнү бодунуң кадыкшылының байдалы-биле ында ажылдаар чайлаар ужурга таваржыры дег хомудалдыг чүве турбас. Ынчалзажок диспансеризация үезинде элээдилерниң тодараттынган салгал дамчаан аарыын эмчилерниң сүмези-биле баш бурунгаар эмнеп, чок кылып болур. Ындыг болганда элээдилер ада-иениң [illegible] чүнчүлүг болур чугула.

— Уругларның кадыкшылы каттышкан [illegible] ... [illegible] дээрге уруглар, оолдарга шак бо назын үезинде хөй чүүл аарыг тыптып чадавас. Оларны даштындан көөрге кадык ышкаш сагындырар. А херек кырында шинчилге эрттирерге, бир-ле аарыгның демдектери тодарап келир.

Кадыкшылының байдалын билип, эмчи-биле [illegible] ... кайгаар эмнениирин айтырып алыр болду. А 15 хардан өрү назылыг оолдар шериг чыгдыынге чедир, эмчиниң хайгааралынга туруп шинчилер. Оларның шинчилгезин эмчи Анастасья Николаевна Прокуратова башкарып, тускай эртемниг специалистерниң хүлээп алыышкынынче чорудуп турар. Шинчилгениң түңнелинде кандыг-бир аарыгларның демдектери тодарап-ла, байдалын көрүп турган, амбулаторлуг эмнениишкинни эмчи сүмелээр. Хроникалыг аарыглыг оолдар, уругларны учетка ап алыр.

Элээдилер кабинединиң эмчилери өртумак болгаш дээди өөредилге черлериниң, школаларының харыылакчыларындан ангыда, чамдык бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар оолдар, кыстарны база хайгаарап турар. Бо черлерде тус-тус фельдшерлерни быжыглаан. Бо фельдшерлер-биле оларның ажылы тудуш. Кызылда бижиңнарның училищезиниң фельдшери Шоңгалай Сергеевна Шатжыга ужуражып, ажылының дугайында чугаалашкан мен. Училищеде 18 харга чедир назылыг эвээш эвес оол, кыс бар. Оларны чыл санында шинчиттирип турар. Эртен чылын шинчилгеде 66 кижи[illegible] ... [illegible]

Ооң хүлээп алыышкынынга иелер уруглары-биле бо-ла кээрин көрдүм. Урууның [illegible]

Элээдилер кабинединиң эмчилеринге 15 харлыг өру уруглар хаара туттунган болганда, хоочураан аарыглыг оолдар, уругларга кандыг-бир эмнээшкинниг курортка бээр эгин бижиин база сүмелеп болур. Ооң кадында тааржыр курорттарынче путёвкаларны ада-иелери ажылдаар черлерин дамчыштыр алыр. Аңы өөредилге черлериниң профсоюзтуг комитеттери дамчыштыр тыптырып ап турар. Эртен чылын ниитизи-биле аңгы-аңгы курорттарга 10 уруг дыштангаш келген. 20 кижи [illegible] эмнеткен, а 68 уруг эмнелгеге чыттырып эмнеткен.

Шоңгалай Сергеевна аарыг уруглары эмнээринден ангыда, класс шагтарында эмчи темазынга [illegible] эрттирип турар. Нийтиг [illegible] чедиглериниң [illegible] эрттирип, практикага өөредип турар. Оон ангыда уруглар, оолдарның өөренир корпустарының болгаш чурттаар өрээлдериниң арыг-шевер байдалын урук хайгаарап алыр. Мында 340 суругчу чурттаар 55 өрээл бар. Хөй уруглуг өг-бүлелерниң уругларын болгаш өскүс уругларның [illegible] киирген. Ындыг 13 суругчу [illegible] ажы-чем[illegible] ... [illegible] дер» курортка аарыг уруглар база дыштангап. Бо черлерже дыштанылга путёвкаларын өскүстерге чаңгыс өртээн төлээр кылдыр берип турар.

[illegible] ... [illegible] быжыглаары — ие азы ада кижиден улуг хамаарыжыр.

Сырынмаа ЧООДУ.

КАДЫК-ЛА БОЛЗА...

Салгал бүрүзүнүң кадыы херээжен чонга улуг хамаарыжыр. Кадык иелерден кадык уруг төрүттүнер. Салгалдан салгалче кадык уруг төрүттүнерин дээр-ле болза, ие кижи бүрүзү бодунуң кадыын камнавышаан, эмчилерниң хайгааралынга турары дугайлыг. Бистер, уруглар эмчилери, келир үениң салгакчыларының кадыын чаш кижи төрүттүнмейн турда-ла, хайгаарап эгелээр бис. Херээженнер консультациязынга эмчи сестралары чеде бергеш, ушта иелерниң байдалын эмчилер-биле чугаалашкаш, билип алыр. Ооң соонда оларның чурттап орар ниити байдалын таныжып көөр. Бир эвес саат тыг иениң кадыының байдалы хирелиг болза, педиатр, терапевт болгаш херээженнер эмчилеринге доораан шинчидерин сүмелээр.

Саат тыг херээженнер эмчиниң сүмезинге ынаныгыр болур болза эки. Чаа төрүттүнер чаштың кадыы эки болурун дээш бүгү салыышкыны не киирер алаар. Ынчангаш эмчилерден сүме алыр черлериниң бирээзи — «Кадык уруглар» салбыры ол. Аңаа иелерни чаш уругну чоргаарындан эгелээш, чемгерееринге чедир сүмени ап болур. Черле ынчаш аныяк ие бо талазы-биле бодунуң сонуургалдыг болуру кончуг дузалыг.

Хоорайның № 1, 2 уруглар поликлиникаларында «Аныяк иелерниң школазын» ажыттынган. Оларның кайызында-даа ажылдаар графиктарын тодаргай айтып каан. Эртемниниң сес шагдан тос шакка чедир аңаа саат тыг херээженнер [illegible] эмчилерниң лекцияларын дыңнап, беседалажып болур. Ындыг черни херээженнер консультациязында база организастаан. Ол хүндүскүннүң 12 шагдан 13 шакка чедир иелерни хүлээп алыр. Аныяк иелерни эмчилерниң сүмезин алырынче чалап тур бис. Үстүнде айыткан черлер аныяк иелерниң эргезинде.

Назы-хар аайы-биле бичии уруглар тус-тус эмчилерге шинчилге эрттирип ап турары дугайлыг. Ылангыя школаже баар уруглар шинчилгени эрттиери албан. Бир эвес уругда аарыгның чаңгыс-бир хоочурган демдектери бар болза, ону өөредилге чылы эгелээриниң бетинде эмнедир хайгаараар болза эки. Бо чылдың иелер [illegible] айларында ада-иелер уругларының шинчилгезин эрттирери негеттинип турар.

Оол, кыс уруглар 15 харлаптарга, бистер оларны элээдилер кабинединде терапевтерниң холунче шилчидер бис. Кадык уругларның чүгле шыныдыга бижиир дамчыдар, а хоочураан аарыглыг оол, кыс уругларны тускай эртемниглерге шинчилге эрттирип, терапевтерниң киржилгези-биле хүлээдип турар бис. Сөөлгү чылдарда уругларны школаже хүлээдип бээри экижип орар.

Кыс уруглар келир үениң иелери болурун билир бис. Ынчангаш оларны аңгы-аңгы мергежилдиң эмчилери онзагай шинчилгеге алыр. Аңы [illegible] чижектериниң алырга, 12-13 хар чеде берген уруглар кандыг-бир хоочураан берген аарыглыг турган-биле тура-ла эмчи шинчилгезин эрттейн баргылаары кончуг таарымча чок. Моон соңгаар ада-иелер уруунуң кадыын шыгжап хайгаарап, кадыын камнаарының тайылбыр суртаалдазын чорудары күзенчиг. Ада-иелер, оол, кыс уругларының эмчиниң хайгааралынга турарын кичээнгейге алыңар.

Анна БАЗЫР-ООЛ.
Кызыл хоорайда № 3 уруглар поликлиниказының эргелекчизи.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Уруглар кижизидилгези [illegible] арын. Ол хөй талалыг. Төлептиг мөзү-шынарны [illegible] өг-бүлеге ада-иениң ролю улуг. Бодум херээженнер эмчизи кижи болганымда, манаа уругларның эр, херээжен аайы-биле кижизидилгезиниң талазы-биле наксы-даа болза доктаакса дым. Уругларның ындыг кижизидилгезин эрте чажындан-на эгелезе эки. Манаа, бир-ле дугаарында, уругну гигиенаны шын сагыырынга өөредир. Ындыг кижизидилгениң кол сорулгазы — эр, херээжен талазы-биле гигиенаның билиглерин болгаш төлептиг чаңчылдарын оол, кыс уругга медереп билиндирери.

Уругларны эр, кыс талазының гигиеназынга кижизидип тура, келир үеде бодунуң амыдыралы база кадыы дээш харысалгалыг болурун сургаары — ада-иениң кол хүлээлгези. Кижизидилгениң бо сорулгазын чедип алыры — ада-иеге нарын болур болгаш, ол чаңгыс хүннүң айтырыы эвес дээрзин билзе чогуур. 11-12-ден 15-16 харлыг оол, кыс уругнуң организми кидин түлүк сайзыралда. Бо назы-хар үезинден эгелеп уругларның эр, херээжен талазы-биле шын сайзыралының дугайында беседаны ада-ие эмчилер-биле чорутса эки. Ылангыя үстүкү класстың, училищеде, техникумнарда өөренип турар элээди кыс уругларга гинеколог эмчиниң сүмези кончуг херек. Келир үениң авалары болганынарда, боттарыңарны камнанып, хайыралдаары кончуг күзенчиг.

Өг-бүледе оол, кыс уругну келир үедеги амыдыралынга белеткээри — ада-иеден кол хамааржыр. Оларны эртем-билигге өөредириинден ангыда, ие болгаш ада болурунуң хүлээлгезинге белеткээри чугула айтырыг. Ынчалзажок ажылымга таваржы бергилээр күзенчиг эвес чамдык таварылгаларны демдеглексе-дим. Ажылдап турарым № 2 божудулга бажыңынга назы четпээн элээди уруглар бо-ла келгилээр. Чижээлээрге, эрткен чылын ындыг назылыг 47 уруг божуду. Оларның 23-ү өг-бүлелиг. 24-ү бот не болган. Оларның аразында 13—15 харлыг он бир уруг бар. Бо уругларның хөй кезии үндезин чурттакчыларның ажы-төлү. Ие болган уругларның чамдыктары кайда-даа өөренмейн, ажылдавайн турар.

Үстүнде айыткаңым ие болган элээдилер-биле беседалажырга, амыдыралынга кандыг-даа тала-биле белеткел чок. Ол уругларның тодаргай адрезин биживейн, чижекке киирейн. Х. Айлаананың хары 15. Ада-иези чок болганындан, төрелдеринде чурттап чоруур. Оон доктаамал чурттаар чери чок. Тос класска өөренип турган Н. Светаның хары база 15. Ооң авазы бар-даа болза, өске өг-бүлелиг чурттап орар. Урууның өөредилгезинче, кижизидилгезинче ол сагыш салбас. Ындыг боорга Света 80 харлыг кырган-ачазы-биле чурттап орар. Мындыг чижектерни ам-даа уламчылап бижип болур.

Бистиң кыс-даа, оол-даа уругларывыс ажы-төлдү азыраары харысалгалыг деп чүвени ханы утаап билбес. Келир үедеги амыдыралынга белеткели кошкак. Кыс уруглар боттарының херээжен чоргааралын ээлээр ужурлуг. Чамдык оолдарның уругларга хамаарылгазы дыка чиик. Моон уламындан чамдык аныяктарның үр болбаанда, найыралы буступ калыр чылдагааны ында. Ындыг чиик сеткилдиг, амыдыралды ханы сайгарып билбес оолга мегелеткен уруг бот не болуп артып турар.

Элээди уруглар эрте ие апаарга, организмге багай салдарлыг. Бирээде, бодун камгаланып, камнанып билбезинден соокка алзып, бүү[illegible] ректеринге дегдирип, хан базышкынның угаадып болур. Мындыг аарыглар тыптырга, үре эмнеттинмес, хоочураан болур. Ийиде, кыс уругнуң [illegible] чедишпээн болганда, угаан-медерели база сайзыраваан болур. Ындыг болганда төрүттүнген чаш уругну азыраары бергедээр. Кыс, оол уруглар өг-бүле тудуп, баш бурунгаар амыдыралының дүржулгезин белеткениир болза эки. Манаа ада-ие чагыг сүмезин бээр алаар. Социалистиг өг-бүле тударынга оол азы кыс белен бе дээрзин ада-ие ханы өөренип көөрү артык болбас. Ада-иеден ангыда манаа өөредилге черлеринде башкыларның, кижизидикчилерниң, херээженнер эмчилериниң ролю оларга деткимче болур. Ынчангаш уругларның эр, херээжен аайы-биле кижизидилге темазынга лекцияларны, беседаларны элээдилер ортузунга хаая эвес чорударын — үениң негелдезин белеткенир болза эки. Манаа башкыларның, кижизидикчилерниң болгаш эмчилерниң киржилгези ыяап-ла херек.

Екатерина НОРБУ.
Кызыл хоорайда № 2 божудулга бажыңының гинеколог эмчизи.

Симфония-биле үделгелиг шии көргүзүглеринге улуг сонуургалдыг улустуң саны көвүдээнин Красноярскиниң оперетта театрының шиизи болуп турда, эскерген бис. Тус чериң тыва көрүкчүлериниң саны эвээш болбушаан. Кижи бодаарга, улуг хоорайдан келген профессионал артистерниң оюннарын кижи бүрүзү сонуургап көөр ужурлуг. Ылаңгыя бистиң тыва оолдар, кыстарывысты кайгамчык үннерлиг, аялгалаарлыг, симфония-биле үделгелиг, балет артистери база ойнап турар шиилерни көөрүн театрга келген хоочун көрүкчүлер сүмелеп турган.

Хөгжүм-шии театрынга улус бир шиини көргеш, сонуургап чугаалашкан турлар. Сураглыг шии бижикчизи Шоунуң «Кайгамчык кыс Галатея» деп шиизинде аныяк скульптор мрамордан кыс кижиниң дүрзүзүн кылып алган чүве-дир. Бодунуң чогаалынга ол хандыкшый берген. Езулуг, кончуг чараш, узун, шилги дек сынныг кыс кижи олчаан көзүлген.

Оон ол талантылыг скульптор бурганнардан мрамор дүрзүнү диргизип бээрин дилеп, чугаалап-даа, ырлап-даа чоруп турар. Көрүлде үезинде опереттаның эгезинден-не кыс кижиниң хевири кестүп турган болгай. Шевер кижи ону кылып чоруп турган деп бир аныяк орус эр тыва оолдуң чугаазынга кириштти.

— Тураскаал кылыкчызы уран-шевер кижи бурганнардан дилег кылырга, кыс кижиниң дүрзү-хевири шимчеп, бедиктен черже чоорту дүжүп келди чоп? — деп, узун сынныг тыва уруг немей каапты.

Ооң дараазында опереттаның ол диргип келген даш маадыры аштаанын, суксаанын чугаалаар. Болуушкуннар кончуг солун хөгжүүр. Чогаалдың төнчүзү чогум кандыг болурун чугаалавастыр. Ону көрүкчүлер боттары барып билип алгай-ла.

ЧУРУКТАРДА: кайгамчык кыс Галатеяның ролюнда артист Наталья Привалова; Мидастың ролюнда — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Виктор Волков болгаш балет артизи Анатолий Васин.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ДЕПУТАТТАРНЫҢ БОЛГАШ СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызыл хоорай Советиниң бирги организастыг сессиязын эрттирер талазы-биле оргкомитет болгаш «Перестройка» соңгукчулар клуву «Хоорай Советиниң бирги организастыг сессиязын эрттирер талазы-биле белеткел ажылдарының чорук-турумунуң дугайында» айтырыглыг чуулганы бөлдүрүп дыңнадып тур.

Хурал 1990 чылдың апрель 15-те 10 шакта СЭКП хоорткомунуң улуг залынга болур. Аңаа ниити киржир күзелдиг соңгукчуларны шуптузун чалап тур.

Саналдарыңарны болгаш сүмелериңерни ооң иштинде хоорай Советиниң дарганынга болгаш хоорайның дугаарлакчыларының талазы-биле оргкомитеттиң 3-13-81, 3-43-40 телефоннар дамчыштыр база киирип болур.

Оргкомитет.

ТВ

АПРЕЛЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 9.15 Мультфильм. 9.35 Операга ынактарның телеклуву. 10.50 «Кижи дугайында». 11.50 «Ля-Ферге-Аледе агаар бабырлалы». Телефильм. 12.00 «Дилеп чоруптувус». «Канчаар дыштанып турар бис» деп бөлүктен. 12.30 «Үе». 13.00—14.45 Д. Самойлов шүлүкчү-биле ужуражылгазы. 15.45 «Бир эвес силерниң харыңар...» 16.30 Уругларга фильм. «Ак болгаш кара илби». 17.45 Компьютер-биле диалог. 18.30 «Үе». 19.00 «Эрге-чагырганы — Советтерге». Чер дугайында хоойлу болгаш тус чериң эрге-чагырга черлери. 19.30 Л. Бондаренко ойнаар. (Баян). 19.40 В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл болганынга. Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. «В. И. Ленинниң портрединге штрихтер». 2-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 [illegible] 21.35 Чугула [illegible]. 21.45 «Көрүүшкүн». 23.15 «Ол болган... болган...» 23.40 Медээлер. 23.55-00.35 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң [illegible] демдеглели.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Барымдаалыг фильм. 8.35; 9.35 Литература. 5 класс. В. П. Катаев. «Полктуң оглу». 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 6 класс. М. М. Пришвин. «Хүн шыгжамыры». 11.05 «Суг дувүнче дүже берген хоорайның чажыды». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 Л.-В. Бетховен. Концерт. 12.50 А. Н. Островскийниң музей-бажыңының дугайында. 13.35 «Баштайгы өөрүшкүлер». Уран-чечен фильм. 7-ги сериязы. 15.00—15.30 Бадминтон. Европа чемпионаты.

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.45—18.55 Медээлер. 18.55 «Тыва телевидение чалап тур». Аныяктар видеоканалы. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 Орус культураның төвү «Преображенскоени» катап тургузарының дугайында. 21.30 А. Бардина (чели хылдыг гитара) ойнаар. 21.45 Бүгүдеге спорт. 22.00 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчыдканы. «Вий». 23.15 Бадминтон. Европа чемпионаты. 23.45 «Ада-чуртунуң дээрин камгалаарындаан». Барымдаалыг фильм. 00.00—00.55 Бут бөмбүг. ССРЭ чемпионаты. «Днепр» — «Динамо» (Киев).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.20 «Үе». 19.00 «Арена». Спортчу программа. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дежа вю» (Польша) 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Мегелеттирген кижи» 10.00, 13.00, 16.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «№ 41 Сылдысчыгаш» 9.30, 12.30. «Далай рассказтары» 10.30, 13.50. «Дашталган сеткилсагыш» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Чаап сөөгүнден кылган каасталга» 14.30. «Мээң ынак Раджам» 16.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мөге дангырак» 15.00, 19.30. «Балыттыг доллар» 17.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Мени Арлекино дээр» 16.00, 19.00 шактарда.

Кызылчыларның кичээнгейинге

Кызыл хоорайда базаар болгаш автовокзал девискээрлеринге көдээ ажыл-агыйның продуктуларын садар талазы-биле 1990 чылдың апрель 14-те 9 шакта часкы ярмарка болур. Ярмаркага Кызыл, Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Тес-Хем болгаш Эрзин районнарның совхозтары киржир.

Автовокзал девискээринге Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем районнары, арткан районнар базаар девискээринге садыглаар.

АЯН-ЧОРУКЧУЛАРГА

Аян-чорук болгаш экскурсияның Кызылда бюрозу дараазында маршруттарже путёвкаларны сүмелеп тур:

Кисловодск — май 11-ден 20-ге чедир, путёвканың өртээ 338 рубль.

Харьков — май 16-дан 20-ге чедир, путёвканың өртээ 334 рубль.

Кишинев — май 14-тен 18-ке чедир, путёвканың өртээ 285 рубль.

Вильнюс — май 7-ден 11-ге чедир, путёвканың өртээ 334 рубль.

Калининград — Минск — май 19-тан 26-га чедир, путёвканың өртээ 347 рубль.

Таллинн — май 24-тен 28-ке чедир, путёвканың өртээ 328 рубль.

Ленинград — май 3-тен 7-ге чедир, путёвканың өртээ 330 рубль.

Путёвканың өртээнде аъш-чем, чурттаар чер, экскурсия хандырылгазы, самолётка баар, кээриниң орук холезизи кирип турар.

Айтырыгны тургузар чери: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 1, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы, 2-ги каъды, телефон: 3-12-81.

Ажылче чалалга

Кызылда хоочуннарның бажың-интернадынга ажылдаары-биле дараазында ажылдарже чалап тур:

1. Эмчи-терапевт кол эмчи эргелиг. 1,5 шалыңныг. Бажың-биле хандырар. Ажы чаагайжыттынган общежитие-биле бо чылдың иштинде хандырар.

2. Ажыл стажтыг электрик-сантехник.

3. Палаталарга ажылдаар санитаркалар, [illegible].

Айтырыг тургузар чериниң адреси: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу 62. Администрацияның [illegible] шактары 8 шактан 18 шакка чедир.

• • •

«Тыва агропромтехника» [illegible] да мергежилдерниң специалистери негеттинип турар: дээди эртемниг болгаш удуртукчу ажылдарга ажылдап чораан кол инженер, Туранның ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизазынга начальник, Байлаактың ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизазынга кол инженер, Сут-Хөлдүң ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизазынга начальник, [illegible] инженерлер, техниктер.

Удуртукчу специалистерни [illegible].

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, [illegible] кудумчузу 24-2. Телефон №№ 2-27-80, 2-25-14.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-38-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-10; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ өөредилге — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын.

Тиражы 23000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 481. ТС—00230.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 14 суббота
№ 87 (14287)
1925 чылдан үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Наадымга уткуштур

ЁЗУЛУГ МАСТЕРЛЕР

Мал оолдаашкыны ам адакталып турар. Ынчангаш чамдык түңнелдерин үндүрер, бедик көргүзүглерлиг малчыннарның дуржулгазы-биле таныжар, ажыл-ижин чоңга таныштырар үе келген деп бодаар мен. Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында Даңзычы Соянович биле Сереңмаа Дашович Содунамнарны ажылының ёзулут-ла мастери дээр болзувусса, черле частырыг болбас.

Даңзычы биле Сереңмаа өг-бүле тудканындан бээр мал ажылы кылып келгеннер. Баштай-ла 1976 чылда кыс хунан хураганнар хүлээп алган. Бир чыл болганда дөнениеп төрээн 100 хоюнга онаалтыр 70 хураганны, а ооң дараазында чылында 105-ти алган. Оон бээр-ле Содунамнар доктаамал бедик көргүзүглерлиг ажылдап келген. Чамдык чылдарда 120-123 хураганны 100 хойдан ап турган. Күрүнеге дүк дужаарының планын доктаамал күүседип келген.

Бо кыштаглаашкын Даңзычы Соянович биле Сереңмаа Дашовнага база эки болган. Олар эрткен чылын төрүүр 100 хойдан 107 хураганны ап, районга бир дугаар черде болган, а бо чылын олар хоюнун төрүүрүн доозулбаанда-ла чүс хойдан 100 хураганны апканнар. Бо аразында Содунамнар ниитизи-биле төрээн совхозунга 400 хире хураганны өстүрүп берген.

1989 чылдың түңнели-биле «Барлыктың» бо хойжулары Россия Федерациязының малчыннарының социалистиг чарыжынга киришкеш база тиилекчилериниң бирээзи болуп, РСФСР-ниң Агроүлетпүркүрномунуң, РСФСР-ниң агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитединиң Хүндүлел диплому болгаш акша-биле шаңнаткан.

Күш-ажыл кижини каастаар. Доктаамал бедик көргүзүглери дээш Сереңмаа Дашовна Содунамга 1982 чылда Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны хүндүлүг атты тывыскан, а 1986 чылда Күш-ажылдың Кызыл Туг орден-биле шаңнаан, чаңгыс чер-чурттуглары ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының депутадынга соңгаан. Ийи чыл бурунгаар СЭКП Тыва обкомунуң болгаш МАР-ның Убса-Нур аймак комитединиң шиитпири-биле аймактың малчыннарының аразынга чарышты организастаан. Ооң тиилекчилеринге МАР-ның Улуг хуралының депутады, Моолдуң күш-ажылының ийи дакпыр рекордчузу, Убса-Нур аймактың Дзүн-Хангай сумузунуң «Давшилт» каттыжыышкынының малчыны Дэмбэрэл Цеденбалжир биле Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады турган, «Барлык» совхозтуң хойжузу Сереңмаа Дашовна Содунамның адын эдилээн шаңналдарны тургускан турган. Ол шаңналдарның баштайгы эдилекчилери МАР-ның Убса-Нур аймааның Өлгүй сумузунуң «Тайбың» күш-ажыл каттыжыышкынының малчыны Дэлэг Насаг, бистиң республикадан Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң малчыны, СЭКП-ниң XIX парт-конференциязының делегады Татьяна Баавыл болгаш бистиң районда С. Д. Содунам боду болган. Сереңмаа Дашовнага ол бедик шаңналды тыпсыры-биле Убса-Нур аймактың профэвилелдер чөвүлелиниң секретары Зоотов Баатар, аймактың көдээ ажыл-агый каттыжыышкынының даргазының оралакчызы Гендегийн Норов, ол аймактың малчыны Дэмбэрэл Цеденбалжир олар Содунамнарга аалдап чораан. А ооң бичии мурнунда моол өңнүктеринге чорааның Сереңмаа Дашовна чылыы-биле сактып орар.

Малчын өгнүң эр ээзи Даңзычы Соянович Содунамга эрткен чылын Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны деп хүндүлүг атты тывыскан. Ол күзүн Д. С. Содунам совхозтуң бергени халас путёвказы-биле Болгарияга барып дыштанып, Кара далай кыдыында курорт хоорайларны көргеш келген.

Чоокта чаа бис Содунамнарның ажыл, амыдыралы-биле таныжып, ооң кыштаанга четкеш келген бис.

— Эрткен чылдың эгезинде аренда керээзи-биле ажылдап кириптивис. Ам совхоз-биле тускай керээлиг ажылдап тур бис. Чыл түңнели-биле чаңгыс кижиниң адынга 2,5 муң рубль алдывыс. Ону бис совхозка киирген орулгавыс-биле чарыгдалвыстың түңнүнге дүүшпейн турар деп бодаар бис. Ынчангаш совхозтуң экономизи болгаш улуг бухгалтери малчыннарның санажылгазының талазы-биле тайылбыр кылыр болза эки. Чыл санында аныяк малчыннарны улуг бергедээшкин-биле тып ап турар бис. Төлевирин шын тургуспас чүве болза, малчын кижиниң ажылынга сонуургалы улгатпас, ажыл экиживес дээрзин утпас ужурлуг бис — деп, Даңзычы Соянович чөптүг дүвүрелин илередип олурду.

Эрткен чайын Содунамнар боттарының күжү-биле 20 тонна ажыг эки шынарлыг сигенни кезип алган. Олар ооң өртээн-даа совхозтан албааннар. Чүге дээрге аренда керээзи-биле ажылдап турар малчын кижи хөй чарыгдал үндүрбес болза-ла, бодунуң ажылдап алыры хөй болур. Ынчангаш бо малчыннар совхозундан сула, сиген, далган, дүс, комбикорм, суг дээн ышкаш чүгле эргежок чугула чүвелерни алырын бодап турарлар.

Содунамнар ёзулуг малчын салгалдыг. Оглу Орлан, кени Светлана олар дузалакчы кадарчы база сакманчы хүлээлгезин эки күүседип турарлар.

— Бо чайын малчыннар Наадымын эрттирерин шиитпирлээни кончуг эки-дир. Наадым мурнунуң социалистиг чарыжынга кирживис эгеледивис. Наадымга немээ киржир, ону көөр, дыштаныр күзелдиг бис — деп, Даңзычы Соянович чугаалап орду. Аңаа канчап чөпшээрешпес боор.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVIII съездизинге тураскааткан социалистиг чарышка идепкейлиг киржип турарлар. Хову ажылдакчылары тарылгага ажыглаар бүгү техниканы септеп дооскан. Тараажылар шөлдерже чемишчидилгелерин дажыглап, шык базырыышкынынче киргеннер.

Чылдың эң-не берге ажылы — кыштаглаашкынны эки түңнелдерлиг ажыы эртип турар. Шамбалыгның сүт-бараан фермазының коллективи демниг, кызымак ажылдааш, бо чылдың бирги кварталында күрүнеге сүт садарының планын ажыр боттандырган.

Ол фермада ийи чыл бурунгаар Красноярскиден садып алган уксаалыг хунажыннар төрүп, элбек сүттү берип турар. Ферманың төрүвес малын күрүне планын күүседирнинге киириштирип турарындан ажыл-агый бирги кварталда эът садарының планын база ажыр күүсеткен.

ЧУРУКТАРДА: Шамбалыгда сүт-бараан фермазының мурнакчы ажылчыннары Светлана Хертек, Иван Дендикпаа.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ КЕЛГЕНИ

ССРЭ-ниң Президентизиниң чалааны-биле Польша Республиканың Президентизи Войцех Ярузельский албанның аян-чоруун кылыр Москвада апрель 12-де чедип келген.

Внуково аэродромунга В. Ярузельскийни ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Аэропорттан мотоциклчилерге үдеткен автомашиналар Кремльче углапкан.

• • •

Кремльдин Улуг ордузунуң Георгий залынга В. Ярузельскийге болгаш ооң чалаңынга ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев чалаңы-биле кады байыр чедирген.

• • •

Ол-ла хүннүң эртенинде Киевке В. Ярузельскийниң Украин ССР-ниң удуртулгазы-биле ужуражыышкыны болган.

(СЭТА).

КОМСОМОЛ КАНДЫГ БОЛУР УЖУРЛУГУЛ

Комсомолдуң XXI съездизи ажылын үргүлчүлеп турар. Съездиниң ийиги хүнүнде — апрель 12-де саналдарнал солчуулгазы аажок чидиг болган. Аныяктар шимчээшкининиде ниитилел медерели амгы үеде кандыг боор турарын делегаттарның ол хүн съездиге берген саналдарындан тодаргай илерээн. Саналдарның кол үттиин аныяктар организациязы политиктиг туружунуң болгаш организастыг структуразының талазы-биле кандыг янзылыг болуруул деп айтырыгга хамааржып турган.

Комсомолдуң мурнундан соңгуттурган ССРЭ-ниң улус депутаттарының бөлүүнүң ажыл-чорудулгазының дугайында отчётту А. Шаронов кылган. Ол парламентичи ёзу-биле комсомол болгаш ооң парламент корпузунуң аразында харылзааларның кандыг боор турарын кончуг чиге болгаш дорт чугаалаан. Комсомол Төп Комитети бодунуң депутат фракциязының ажыл-чорудулгазының программазын тургузуп шыдавааан. Ниитилел-политиктиг айтырыгларның чаңгызынга-даа хамаарыштыр ол бодунуң туружун илеретпээн. Төп Комитет тодаргай турушту ээлеп, тодаргай сорулгаларны салыр болза ооң парламентиде депутаттар бөлүү чедимчелиг ажылдап болур.

Междуреченск хоорномунуң бирги секретары В. Чирков бодунуң саналынга 30 миллион комсомолчунуң шуптузунуң сеткил-хөөнүн хандырыптар шиитпир кажан-даа хүлээп алдынып болдунмас. Ынчангаш кандыг-бир айтырыг талазы-биле эвээш санныг боор артып калган турар кижилерниң-даа саналдарын барымдаалап көөр херек. Оларның бот-тускайлаң кылдыр үнүп чорудаа барын-даа хүлээп көөрү чугула деп, ол саналдааң. Чижээ, «Сургут альтернативазы», Россияның демократтыг социалистиг ассоциациязы дээн чергелиг шимчээшкиннер шуут тургустуна берген. Оларның бот-тускайлаң эргезин хүлээп көөр херек деп, ол медеглээн.

Белоруссияның комсомолунуң ТК-ның бирги секретары В. Кудлаштың саналы үстүнде саналга шуут удурланышкан болган. Бир эвес комсомолдуң чаңгыс эвин быжыглавас болза, ол буступ дүжер деп чугаалаан. Казахстанның комсомол ТК-зының бирги секретары И. Тасмагамбетов комсомолчуларның политиктиг үзел-бодалы чаңгыс бай болур ужурлуг, мичаарга организастыг структуралар янзы-бүрү боор болур деп саналдаан.

Бо үш саналдан безин алырга, аныяктар шуулганында кайы хире чидиг дискуссияның боор турары тодаргай.

Съездиниң ажылында Е. К. Лигачев, А. Н. Гиренко, Ю. А. Манаенков, Г. И. Усманов киржип турар.

Съезд ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

СЕКРЕТАРЬЛАР ХУРАЛЫ

Вильнюс, апрель 12. (СЭТА). Литваның Компартиязының түр Төп Комитеди (СЭКП Платформазында) партияның хоорайлар болгаш районнар комитеттериниң секретарьларының хуралын эрттирген.

Аңаа ЛКП-ниң (СЭКП-ниң Платформазында) XXI съездизин эрттирери-биле холбаалыг айтырыгларны чугаалашкан. Съездиним бо чылдың апрель 21-де эрттирер деп планнаан. Съездини үш үе-чадалап эрттирер деп дугуржулга кылдынган. Баштайгы хүнде Литвада байдал болгаш оон тургустунуп кээп турар сорулгалар дугайында политиктиг илеткелди дыңнааш, партияның удуртур органнарын соңгуур. Ооң соонда съезд бир ай хире үе эртерге ажылын уламчылаар болгаш партияның XXVIII съездизинге Платформаның, чаа Уставтың төлевилеледерин чугаалажып көөр болгаш съездиге делегаттар соңгуур. СЭКП-ниң XXVIII съездизи ажылын доозарга, моон соңгааргы ажылдың программазын чугаалажып көөрү-биле съезд ажылын доозар.

Республиканың хамааты комитеттериниң төлээлекчилериниң съездизин апрель 28-те эрттирер деп шиитпир хүлээп алдынган.

• • •

Ол-ла хүн Вильнюска Дээди Совет бажыңының чанынга студентилериниң, техникумнар болгаш школалар өөреникчилериниң массалыг митингизи боор эрткен. Ооң киржикчилери Литваның Дээди Совединиң хамаарылпас республика тургузар дугайында шиитпирин деткээн болгаш ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевка тургустунуп келген айтырыгларны тайбың, демократчы арга-биле шиитпирлээриниң талазы-биле дилээн кыйгырыгны хүлээп алган.

ПАРТИЯНЫҢ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Партияның Кызыл хоорай XXVIII конференциязы дүүн республиканың хөгжүм-шии театрында ажыттынган. Ооң делегаттары найысылалдың бүгү партия эге организацияларын төлээлээн, республиканың партия, совет, профэвилел, комсомол, ажыл-агый органнарының, министерстволарның, ведомстволарның удуртукчулары, найысылалда улус ажыл-агыйының бүгү адырларының бүдүрүлгелериниң, организацияларының мурнакчылары, специалистери, партияның, күш-ажылдың, дайынның хоочуннары, шериг албанныглар болуп турар. Хоорайның отчёт-соңгулдалыг партия конференциязында чалаткан партия активи база олуржуп турар.

СЭКП хоорковунуң ажылының отчёдунун, партияның XXVIII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Платформазының болгаш СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелдериниң болгаш эде тургустунуушкунну ханыладыр талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП Кызыл хоорковунуң бирги секретары В. П. Свинцов кылган.

Хоорайның партия организациязының ревизия комиссиязының отчёт илеткелин ооң даргазы Т. В. Виноградова кылган.

Илеткелдер талазы-биле машина заводунуң ажылчыны Г. В. Беспалова, ажаалга банкызының эргелелинде партия эге организациязының секретары З. Н. Степанова, тудуг банкызында партия эге организациязындан делегат П. В. Кирзеев, хооркүүскомнуң даргазының оралакчызы А. Д. Монгуш, шериг албанныг Е. Я. Баринов, Тываның эртем-шинчилел институдунуң директору Ю. Л. Аранчын, № 3 бажың эргелелиниң чанында партия эге организациязының секретары И. Т. Комбу, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киддизиниң директорунуң оралакчызы, партия эге организациязының секретары К. С. Күжүгет, пединститутта партия эге организациязындан делегат В. А. Петренко, «Тыва суг-мелиорация» каттыжыышкында партия эге организация секретары Г. А. Смирнов, хоорайның улусчу контроль комитединиң даргазы В. А. Подругин болгаш өскелер-даа санал берген-нер.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин конференцияның ажылынга киришкен болгаш чүве чугаалаан.

Конференция бөгүн ажылын уламчылаар.

Апрель—21 Коммунистиг субботник

БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозтуң ажыл-ишчилери коммунистиг субботникче үнериниң планнаашкынын чоруткан. Совхозтуң дирекциязы, парткому болгаш хөй-нийти организациялары субботник штавын он кижи составтыг тургускан.

Хойжу бригадаларның малчыннары боттарының кыштагларынга кажаалар көржениин коптарар болгаш ону оттулары-биле белеткеп чыыр. Ында чурттаглга бажыңнарын болгаш чунар-бажыңнарны чугайлаар. Кажааларны септеп, арыглаар.

Оттук-Даш сүт-бараан фермазының ажылчыннары кажаалар даштында бокту аштап, ырады төгер. Херимнерни септеп, чугайлаар. Саанчылар болгаш кадарчылар кылыр ажылын амдыгаадтан белеткей берген.

Баян-Кол суурда кудумчуларның чаагайжыдылгазын чорудар. Аңаа пенсионерлер болгаш школачылар база киржир. Чамдык кижилер өпкү ыргылдазынга ажылдаар. Хову ишчилери Кара-Булуң бригадазының суггаттыг черлериниң бугазын аштаар.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ СӨӨРТҮЛГЕЗИ

Тарылга шөлдеринге органиктиг чемишчидилгени төп, хөрзүнну ооң-биле чемишчидери көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүдүн өстүрүп алырынга ажыктыг.

Мооң мурнунда чылдарда «Барлык» совхоз тарылга шөлүнге комплекстиг агрохимиктиг ажылдарны кылып чорупткан. Амгы үеде ажыл-агыйның кукуруза өстүрер звенозу шөлдерже органиктиг чемишчидилге сөөртүрүн эгелей берген. Бо ажылда төп болгаш Аксы-Барлык салбырларының дугуйлуг 10 ажыг тракторлары хаара туттунган. Бо хүннерге чедир 500 ажыг тонна өдектн шөлдерде тарады дүжүрген. Ында тракторист Чүдек-оол Сарыглар, Михаил Хертек, Анатолий Хомушку, Владимир Хертек, Дайынчы Дутуй-Лама кызымак ажылдап, оларның техниказы турбушкун чок ажылдап турар.

Кукуруза тарып, өстүрер звенога тускай шөлдү, көдээ ажыл-агый техниказын быжыглаан, тус-тус планныг даалгаларны берген, социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган.

Тава-Самбуу САРЫГЛАР.
Барыын-Хемчик район.

ХҮН АЙТЫРЫЫ: БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң 5-ки пленумунуң ийиги хуралы болуп эрткен. Районнуң бот-орулга-чарылгаже шилчииринин байдалында экономиктиг харылзааларны сайзыраңгайжыдарының талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин кылган.

Район чыл төнчүзүнге чедир белеткел ажылдарын доосташ ажыл-агый чорударының чаа аргазынче чоорту кирбишаан, келир чылдан эгелеп бүрүнү-биле бот-орулга-чарылгаже шилчиир дээр турар. Аңаа хамаарыштыр боттарының санал-оналдарын «Найырал» совхозтуң директору Кызыл-оол Дүрбүлек, культура киддизиниң эргелекчизи Виктор Дөңгүр-оол, «Ак-Тал» совхозтуң директору Начын-оол Балчый-оол, район Совединиң президиумунуң даргазы Даңдар-оол Ооржак болгаш өскелер-даа берген. Илеткелге хамаарыштыр доктаалды хүлээп алган.

Районнуң 31-ги партия конференциязын бо чылдың май 5-те чыылдырар дугайында коммунистер дугурушкан.

Пленумнуң ажылынга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин киришкен болгаш районнуң бот-орулга-чарылгаже шилчилгезиниң деткип, делгереңгей чүве чугаалаан.

Кодур-оол ОЮН.

ЧОНГА АЖЫК-ЧАРЛЫГ БОЛУР

Тыва АССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң эвилеңнег коллегия хуралы ук албан чериниң хоочуннарының, массалыг информация чепсектериниң болгаш өске-даа ажылдакчыларының киржилгези-биле болган. Аңаа «Тыва АССР-ниң КАК-тың ажылчы чоң-биле харылзаазын улам ыйай экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

— Бистиң чуртувуста чорудуп турар эде тургустунуушкун ажык-чарлыг чорукту улам быжыглаан, чоннуң хаалгыг, чажыт дээн черлерин чоорту кыскарып бүгү [illegible] чарлап [illegible], ооң [illegible] [illegible] боттандырар [illegible] турар — деп, комитеттиң даргазы В. Н. Федосеев демдеглээн. — Ынчангаш бистиң [illegible] калбак активти чалап алганывыс бо. Бистиң [illegible] [illegible] журналистерден дилээр-дир бис.

Хуралга кыска дыңнадыгны комитеттиң киддис эргелекчизи И. Т. Белоконь кылган. Республика комитединиң болгаш районнарда органнарының ажылдакчылары ажылчы чоң-биле дорт, ажыктыг харылзаа тударының чаа-чаа аргаларын дилеп тып турар деп, ол демдеглээн. Бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары кежигүннери-биле харылзааны экижидип турарының түңнелинде чамдык ажылдыг үүлгедиишкиннерни илередип турар апарган.

Чонга чаа комитеттиң ажылдакчылары бистиң республикадан ССРЭ-ниң [illegible] улус депутаттары-биле [illegible] демдеглээн. Олар контрразведка ажыл-чорудулгазы-биле [illegible] эде тургустунуушкунну, совет күрүнениң тургузуун камгалаарынга, республикада [illegible] [illegible] холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге идепкейин күштелдирерин [illegible]. Ол чугаа үезинде комитеттиң ажылдакчыларының депутаттар-биле кошкак харылзаазы, өске талада депутаттарның комитетче база көрүнмейн келгени илерээн. Моон соңгаар эде тургустунуушкун херээнге бир деңге киржири чугула.

Сөөлгү чылдарда чекистер чоң-биле харылзааны идепкейжиткен. КАК органнарының ажылдакчылары чүгле эрткен чылын безин 130 лекцияны, беседаны кылган, радиотелевидение дамчыштыр 14 удаа чүве чугаалаан, солуннарга 53 [illegible] парлаткан. [illegible] күрүнениң айыыл чок чоруун [illegible] 30—40 чылдарда болгаш 50 [illegible] [illegible] репрессияга таварышкан кижилерни [illegible] харылзаалыг [illegible] [illegible] кылган.

Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң [illegible] мурнунда улуг сорулгалар тургустунуп турар. Хемчектиң мурнунда ооң кол хүлээлгези — күрүнениң айыыл чок чоруун улам быжыглаары. Ону божааназыр дээн оралдажыышкыннар ам-даа бар болуп артпышаан. Аңаа удур демиселге эде тургустунуушкун, чаа бодал негеттинин турар, ол чорук комитеттиң ажылдакчыларындан улуг күштүг, билдилиг болурун негеп турар.

Бистиң республикада чаа тургустунган «Мемориал» ниитилели-биле болгаш Тываның демократтыг интернационалчы шимчээшкини-биле харылзаалыг ажылдаар буруу чок черге [illegible] [illegible] эде тургустуушкунну [illegible] биле деңнилгелиг ажылдарны [illegible] [illegible] дээрзин ол демдеглээн.

Комитетте киддис начальниги Н. С. Марков күрүне кызыгаарын хажыдар чорук-биле холбашкан кемнерни үүлгедиишкиннерге доктааган. Бистиң республиканың элээн хөй хамааатылары Моол Арат Республикаже кызыгаарны чөпшээрел чокка эртип, ооң малмагзн оорлап, хоойлу-дүрүмге таарышпас садыг кылып турар, ындыгларны кызыгаарчылар болгаш чекистер илередип тып, хоойлу-дүрүм органнарынга дамчыдып берип турар. Ындыг үүлгедиикчилер дээш шииттиргеннер ээлп эвес, ам-даа истелгеде кижилер бар.

Күрүне кызыгаары кажан-даа ыдыктыг, ону хажыдарын кымга-даа чөпшээревес. Ынчангаш бо талазы-биле комитеттиң-даа массалыг информация чепсектериниң-даа ажылдакчыларының кылыр ужурлуг [illegible] бар.

Коллегия хуралынга Демократтыг интернационалчы шимчээшкинниң удуртукчуларының бирээзи К. А. Бичелдей сөс алган болгаш ук шимчээшкинниң тургустунган сорулгазының бо хүннерде кандыг ажылдар кылдынып турарын кысказы-биле чугаалаан болгаш шимчээшкинниң ажылчы партия, совет органнарының, ооң иштинде Айыыл чок чорук комитединиң деткимчези чугула дээрзин демдеглээн. Шимчээшкинге деппшилге, совет тургузуунга удур чүү-даа чок, ооң сорулгазы эде тургустунуушкунну дүргедедири, ынчангаш калы ажылдажылга чүгле ажыктыг болур боордан башка хора черле [illegible].

Аңаа [illegible] [illegible] — комитеттиң ажылдакчылары С. Д. Шулуу, В. А. Арбаа, Ч. А. Улуумбара, айыыл чок чорук органының хоочуну О. Д. Иргит, журналист В. С. Сарыг-Хаак олар КАК болгаш массалыг информация чепсектериниң кады ажылдажылгазынга хамаарыштыр боттарының саналдарын тус-тус киирген[illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] чурумалдарны [illegible]. КАК дээрге [illegible] [illegible] [illegible] болуп турар, [illegible] камгалаар [illegible] дээрзин [illegible] [illegible] лаары амгы [illegible] [illegible] деп комитеттиң даргазы В. Н. Федосеев [illegible] [illegible] ра база [illegible].

(Бистиң корр.)

РСФСР: Кызылдың № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле депутатка кандидаттар

Кара-оол Андреевич МАСПЫК-ООЛ

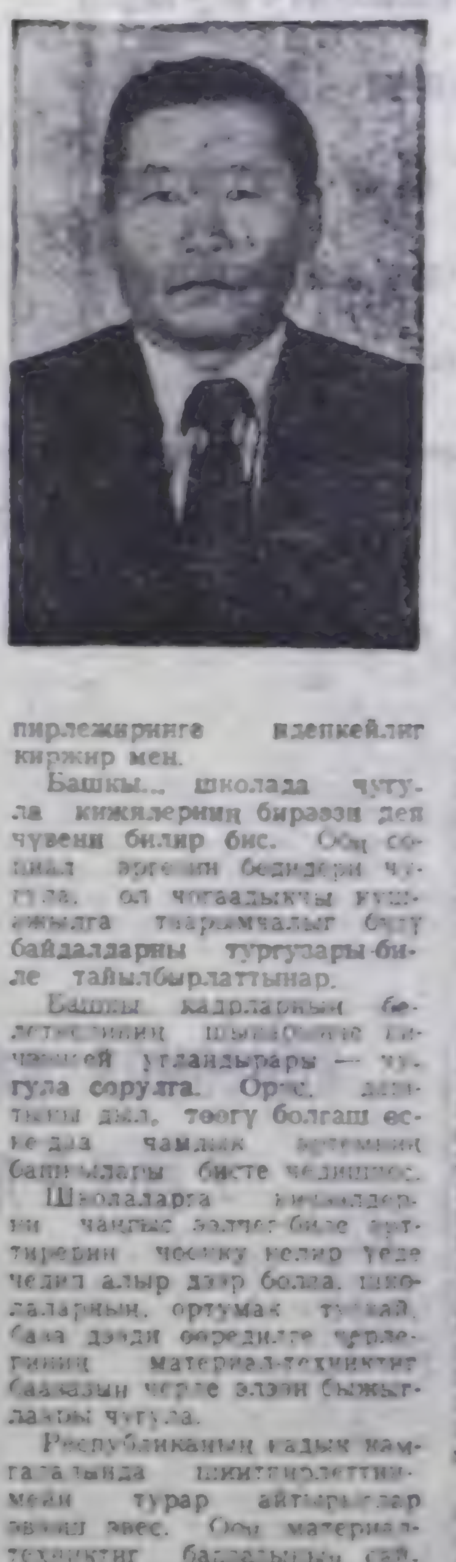

Кара-оол Андреевич Маспык-оол 1936 чылдың апрель 29-та Бии-Хем районнуң Хадын суурга бодуун араттың өг-бүлезинге төрүттүнген. Дээди эртемниг. 1953-1956 чылдарда Новосибирскиниң кооператив техникумунга, 1958-1963 чылда Кызылдың педагогика институдунга бот-өөредилге-биле өөренип турган. Партияның Новосибирскиде дээди школазынга өөренген.

Күш-ажылчы чорудулгазын ол 1956 чылда башкы боор эгелээн. 1956-1961 чылдарда Бии-Хем районнуң Тарлаг чеди чыл школазынга башкылап турган. 1961-1965 чылдарда ол-ла районнуң Сушь сес чыл школазының өөредилге эргелекчизи. Каа-Хем районнуң Сарыг-Сеп № 2 ортумак школазының директорунга 1965-1966 чылдарда ажылдаан. Оон соонда 1966-1967 чылдарда БАЛКЭ Каа-Хем райкомунуң бирги секретарынга. 1967-1968 чылдарда СЭКП Каа-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизинге ажылдап турган. 1968-1970 чылдарда СЭКП Таңды райкомунуң ийиги секретары. 1970-1973 чылдарда — улус депутаттарының Улуг-Хем район Совединиң күүсекомунуң даргазы. Партияның Улуг-Хем райкомунуң бирги секретарынга 1973-1983 чылдарда ажылдаан.

1983-1987 чылдарда ол — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, 1987 чылдан бээр республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы.

1959 чылдан бээр СЭКП кежигүнү. СЭКП Тыва обкомунуң кежигүнү. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң үш-алдыгы чыыштарының депутады. Ленинчи юбилей медальдыг. 1971 чылда «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан. Өг-бүлелиг, үш уруглуг.

• • •

РСФСР-ниң улус депутадынга мээң кандидатурамны илеткеп үндүрген Бии-Хем районда «Уюк», Каа-Хем районда СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтарның күш-ажылчы коллективтеринге четтиргенимни илергейлеп тур мен.

Коммунист кижи болганымда бүгү ажыл-чорудулгамны партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазын удуртулга болдурар мен.

Советтер ажылдакчызы кижи болганымда, улус депутаттарының Советтеринге бүгүн эрге-чагырганы дамчыдып бээриниң шиитпирлиг хемчеглери, оларның тускайлап, хамаарышпас болуру дээш туржур мен. Черлерде Советтерге эрге-чагырганы бүрүнү-биле дамчыдып бээриниң хоойлу-дүрүм механизмнерин шиитпирлежиринге идепкейлиг киржир мен.

Башкы... школада чугула кижилерниң бирээзи деп чүвени билир бис. Оон социал эргелерин бедидери чугула, ол чогаадыкчы күш-ажылга таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузары-биле тайылбырлаттынар.

Башкы кадрларның [illegible] угландырары — чугула сорулга. Ортумак [illegible] төөгү болгаш [illegible] чамдык эртемнин башкылары бисте чедишпес.

Школаларга кижилерни чаңгыс ээлчег-биле [illegible] чоокку келир үеде чедип алыр дээр болза, школаларның, ортумак тускай, база дээди өөредилге черлериниң материал-техниктиг баазазын черле элээн быжыглаары чугула.

Республиканың кадык камгалалында шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар эвээш эвес. Оон материал-техниктиг баазазының сайзыралы, ылаңгыя кодээ черлерде кошкак. 10 муң чурттакчыга бисте 36 эмчи оңаажып турар, ол көргүзүгнү РСФСР-те хамаарыштыр алырга — 43. Ылаңгыя эмчилер кодээде [illegible]. Оон бадыткалы бо. Бир эвес Кызыл хоорайда 10 муң чурттакчыга 78 эмчи оңаажып турар болза, кодээ черлерде — 13. Ынчангаш медицинаның кадрларының белеткелинче кичээңгейни күштелдирер.

Пенсионерлерниң, дайынның болгаш күш-ажылдың инвалидтериниң, хөй уруглуг өг-бүлелерниң социал камгалаттынган болуру база социал чептиг чоруду хандырары чугула. Назылап кырааннарга болгаш инвалидтерге көрдүнген туңнүг объектилерниң туттунуун тургузары байдалдыг контрольга доктаамал алыр. Пенсионерлерниң ажылга таарыштыр тургузарының айтырыын чугумчалыг көөр апаар мен.

Чурттакчы чоннуң мөзүлүг, эстетиктиг кижизидилгезинче сагыш-сеткил [illegible] культура албан черлериниң ролю улуг. Республиканың Алдан Маадыр аттыг музейиниң тудуун, Пушкин аттыг библиотеканың, урап чүүл школазының, Кызылга танцы залдыг кинотеатрның тудугларын дүргедедиринге салдарлыг хемчеглерни алырын бодумнуң чугула хүлээлгем деп чүвени билип турар мен. Эрзин, Бай-Хаак суурларда культура бажыңнарының тудуунга хамаарыштыр болдал база-ла ындыг. Тыва кинофильмнер тургузуунга база киржилгем турар апаар.

Республикада корум-чурумнуң байдалынга чурттакчы чоннуң сагыш човаашкынын билип, үлежип турар мен. Хоойлу-дүрүм органнарының материал-техниктиг хандырылгазы 1989 чылда элээн экижээн. Ол айтырыгны экижидер дээш ам-даа ханылаар ужурлуг бис. Түр комитет улус депутаттарының Советтери, хоойлу-дүрүм органнары, хөй-нийити организациялары, күш-ажылчы коллективтер-биле кады, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселдиң республика программазының комплекстиг хемчеглерин көрүп турганы, ажылдап кылыры дээш ажылдаар мен.

10 чыл иштинде чурттакчы чон 42,8 муң кижиге өскен, хуу-биле алыр болза, 16. Күш-ажыл кылып шыдаар назылыг чурттакчы чоннуң чыл санында өзүлдези 3 муң ажыг кижи болуп турар. Оон түңнелинде күш-ажылда хаара тудуттунмаан кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның ажылга [illegible] бооп турар. Ынчангаш мен Кызылдың болгаш районнарның бүдүрүлгелеринге немелде ажылчын черлер тургузарын чедип алырынга киржир ужурлуг мен.

Ажыл-чем айтырыын шиитпирлежиринге киржир ужурлуг мен. Республиканың кодээ ажыл-агыйының нийти секторун улам ынай хөгжүдеринге дузалап бүгү аргалар-биле киржир апаар. Дузалал ажыл-агыйының бүгү хевирлерин деткиир. Өнчү дугайында ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр араттарның ажыл-агыйын кестүп келзе, деткиир апаар.

Кадрның ишчилеринге хамаарыштыр чугаалап тура Кызыл хоорайга Малчыннар бажыңының тудуун контрольга алыр.

Чоннуң херглел бараанарын бүдүрериниң хемчээлин көвүдедир, ачы-дузалыг чедиригениниң шынарын экижиттинмээн, ону калбартыр.

Бойдус курлавырын чогуур ажыглаар талазы-биле комплекстиг үндезин системалыг хемчеглерни тургузарының чугулазын долгандыр турар хуралдарлы камгалаарын амыдырал негеп турар.

Улус депутаттарының Советтериниң, профэвилелдиң, комсомол болгаш хөй-нийити организацияларының деми-биле ажыл-агыйжы эвес садыгчылар чорудуктарны болдурбас, сагылга чурумну күш-ажылга, бүдүрүлгеге күштелдирер.

Виктор Николаевич ФЕДОСЕЕВ

В. Н. Федосеев 1940 чылда Пермь обласка тараачын өг-бүлеге төрүттүнген, орус национальдыг, СЭКП кежигүнү, инженер-электромеханик тускай эртемниг. Политехниктиг институтту дооскан соонда, Ижевск хоорайның мотор заводтарының бирээзинге 5 чыл ажылдаан.

1968 чылда заводтуң партком болгаш күш-ажылчы коллективтиң мурнундан күрүнениң айыыл чок чорук органнарынга албан эрттиреринге чорутткан. Ол оперативтиг дужаалдыг чекист-контрразведчиктен Удмурт АССР-ниң КАК-тын даргазының оралакчызынга чедир орукту эрткен. 1988 чылда Тыва АССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазынга томуйлаткан. Шериг дужаалы — полковник. Төрээн чурттуң даалгаларын чединишкилиг күүсеткени дээш «Кызыл Сылдыс» орден-биле, чеди медаль-биле шаңнаткан.

В. Н. Федосеев бедик мергежилдиг специалист, билдилиг организакчы, хөй-нийитиниң корум-чурумун быжыглаар дээш идепкейлиг ажылдап турар. Оон мөзү-шынарында чаа чүүлдер, кижилерге кичээңгей болгаш сагыш-сыралы сиңниккен.

В. Н. Федосеевтиң кол сагыш човаашкыны ниитилелдиң экономиктиг, экологтуг программаларының хөгжүлдезинге, эде тургустунуушкунга салдар чедирери, хамаатыларның, оон иштинде шериг албанныгларының, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, херээженнерниң, аныяктарның, КАК-тың, ИХМ-ниң ажылдакчыларының эрге-хүлээлгелери, социал камгалалдыг чоруу бадыткаттынган турарын чедип алыры болур.

Ол ийи уругларның адазы кижи болгаш, уругларның, ие-чаштың кадыкшылының камгалалы күрүне деңнелинге турзун дээш күжениишкинин үндүрүп чоруур.

В. Н. Федосеев бодунуң мурнунда салдынган сорулгаларны күүседиринге турушкут-даа, дорт шиитпирлиг-даа. Депутат ажыл-чорудулгага арга-дуржулгазы бар. Ол район, хоорай Советтериниң [illegible] чораан.

Бүгү политиканың төвүнде кол кичээнгей — кижиниң сонуургалы, социал чептүг, [illegible] бадыткаары.

Кижилер дугайында сагыш човаашкын — кандыг-даа ниитилел-политиктиг, экономиктиг болгаш социал ажыл-чорудулганың үнезин тыварының чогум үндезини ол.

1. Чер-чер Советтериниң харысалгазын болгаш хоойлуга үндезилээн ролюн бедидер, оларның херек кырында долу эргелиин хандырар. Девискээриниң экономиказының хөгжүлдезинге чоокку болгаш келир үедеги сорулгаларын тодарадыр эргени бээр. Казып тывар курлавырларның 5—10 хуузун Россияга болгаш автономияга арттырарын чедип алыр, пландан ажыр алган продукцияны хуузунда бараан орнаарынга киирер (оон иштинде, даштыкы экономиканы база). Эмнелгениң, эртемниң, амыдырал хандырылганың, садыгның, күш-культураның болгаш спорттуң байдалы чоннуң күш-ажылчы салышкынынга дүүшкен турарын чедип алыр. Инвалидтерниң, пенсионерлерниң, студентилерниң болгаш эзээш шалыңныг турарларның камгалалдыг чоруун күштелдирип тура тус черниң программаларын, республика хоойлуларын хүлээп алырын дүргедедир.

2. Кодээ ишчини чагырып [illegible] чоруктан хостаар, аңаа бот-башкарылганы бээр, амыдыралының байдалын оон күш-ажылы-биле деңг турарын чедип алыр, [illegible] орулга тып ажылдаар бичии бүдүрүлгелерни, чамдык цехтерни кижи күжү-биле бүрүн четчелээр, хоорай үлетнүрү-биле санажылдаларга социал экономиктиг чептүг чорукту шын үндезинге тургузар.

3. Ие-чаштың болгаш аныяктарның социал камгалалдыг чоруун хоойлуга үндезилээн чурумчудар. Оларның дугайында сагыш човаашкынын илереткен, ажылга тургузарының, кадыкшылың быжыглаарының республика программазын чогаадыр. Күрүнениң кичээнгейин херээжен ниитиге [illegible] оларны хоралыг байдалдарга, аар ажылдарга, дүнеки үелерге ээлчеглер эрттирерин хоруур.

4. Хамааты бүрүзүнүң айыыл чок чоруун болгаш камгалалын күштелдирер, ниитилелдиң амыдыралының хоойлуларының [illegible] болурун хандырар. ССРЭ Конституциязынга үндезилээш, бүгү-ле хөй-ниити-политиктиг күштерниң болгаш организацияларының [illegible] болдурар. Бөлүглежип алгаш, организастыг кем-херек үүлгедир чорукка удур шиитпирлиг демиселди чарлаар. Хоойлуга, ажык-чаргыт чорукка кадалама орукту бербишаан, бюрократчы [illegible]лерниң когун үзер. Хоойлунуң хажыдыышкынын болдуруп, репрессияга таварышканнарның чааргай адын катап тургузар. Шериг хереезинге эде тургустунуушкунун чайгылыш чок чорудар. ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарының камгалалының айыыл чок чоруун күштелдирер, корум-чурумун бедидер. Хоочуннарның, шериг албанныгларының, ИХМ-ниң [illegible]чыларының, шериг афганчыларның социал камгалалын хандырар.

5. Республикада чурттап турар тыва болгаш өске-даа улустарның бот-тускайлан чоруун деткиир. Чоннуң национал чаңчылдарын хөгжүдер болгаш камгалаар. Бүгү национальностарның культуразын, дылын хостуг хөгжүдерин хандырар. Хамааты бүрүзүнүң арын-нүүрү, чаңчылдарын сагыыры бүрүн-даа хостуг болуру магадылаар. Эде тургустунуушкунун чааргылганың оруунга национал демагогияны болдурбас. Национал хамаарылгазының [illegible] экстремистиг хөделиишкиннерни шиитпирлиг үзе шавар.

6. Келир салгалга арыг агаарны, арга-арыгны, хемнерни, хөлдерни, камгалалдыг черлерни амгы турган байдалы-биле арттырарын оралдажыр. Тываның чоргаарлы, каас-чараш ораны Төжүнү камгалаар. Экологтуг байдалды хөй-ниитиниң болгаш күрүнениң хайгааралынга тургузар.

БУЯННЫГ ЧОРУК КЫМГА-ДАА ХЕРЕК

Уруглар бажыңы, кадыы багай уруглар интернады, эмнелгези, назы четпес кем-херек үүлгедикчизи — В. И. Ленин аттыг Уруглар фондузунуң Тыва салбырының баштаар чериниң кежигүннериниң чер-черге барып турар адрестери, ужуражып турар кижилери бо. Буянныг чорук кымга-даа херек. Ол кижизиг чоруктуң демдээ. Амыдыралга кызаттырган, чаашкаан арткан, аарыг-аржык, инвалид чаштарга хөй-ниитиниң хайгааралы эргежок чугула.

Салым-чолдар, сан-фактылар дарый хөделиишкиннерни негеп турар. Республикада 720 уруглар угаан албааравашкынныг, оон иштинде 204 кижи муңгурал аараан. Онкология талазы-биле аарыг уруглар бар. Төрүмелинден аарыг уругларның саны 978, оон иштинде он алды харга чедир — 500. Оларга канчаар дузалап болурул? Чүгле моральдыг эвес, материалдыг деткимче херек. Пенсия хемчээли кудук болганда, өске дузаламчы негеттинип турар.

Инвалид уругну күрүне азыралынга тудары оон пенсиязын өстүргениниден хөй чарыгдалдыг дээрзи билдингир. Ынчангаш Уруглар фондузунуң салбыры мындыг үш саналды киирип турар. Бирээде, бүгү чон, бүдүрүлгелер бир субботникти организастааш, оон акшазын инвалид уругларга дуза кылдыр киирер. Ийиде, бүдүрүлгелерге ажылдаар черлерниң 3 хуузун инвалидтерге бээрин чедип алыр, бир эвес ону кылбаан болза, ол ажылчын черлерде киирип алган кижилерниң ортумак шалыңнын социал хандырылгаже болгаш УФ-че шилчидер. Үште, шериг программаларындан кызырттынган акша-хөреңгини уругларга бээрин чазактан дилээр.

Школаларда чырыкты таарыштырбааныындан уругларның карааның шоо баксырап турар. Ындыг уругларның саны — 1986 [illegible] 100 кижиниң [illegible] 903 [illegible] 480 [illegible] багай чаштар бар. Республикада 109 муң уруглар бар. Уругларның [illegible] улуг болуп артыышкаан 34,3 хуу. Бо талазы-биле байдал Сүт-Хөл, Эрзин, Улуг-Хем районнарда [illegible]. Эрткен чылын төрүттүнген 8768 уругларның 294-ү бир харга четпейн, 387-зи он дөрт хар четпейн өлген. Ийи чыл дургузунда Чаа-Хөл, Улуг-Хем районнарга Алтай, Красноярск крайларның эмчилери ажылдап турган. Бо чылдан эгелеп Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнарда чаш уруглар [illegible]. Оларның ажылын совхозтар төлеп турар.

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1985 чылда хүлээп алган доктаалында өскүс, ачы-авазы чок арткан уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин, материалдыг хандырылгазын экижидерин айтып турар. Чогум кылдынып турар хемчеглер эвээш. Уруглар албан черлери [illegible] бажыңнарда 175 база 150 олуттуг уруглар бажыңнарын тударын ынчангаш пландап турар. Он ийиги беш чылда көрдүнген бо ийи объектиниң амга чедир тудар чери безин тодараттынмаан. Буступ дужерниң кырында келген, одалга системазы үрелик черлерде чаш уруглар чурттап турда, сагыш амыр олурар арга черле чок.

«Бүгү-ле эки чүвени — уругларга» деп лозунг чүгле лозуң болуп артып турар. Уруглар бажыңнарындан аңгыда, школа-интернаттың байдалы ону чугаалаарынга барымдаа болур. Үжен чыл бурунгаар туттунган бажыңны амга чедир чаңгыс-даа катап септевээн. Бо чылын [illegible] четкилерин септээринче херекселиг үндүрген-даа болза, чаңгыс директор ону шиитпирлеп шыдавас. Өскүс уругларга дуза кадыксаар кижилер бар болза, 2-33-67, 3-05-60 дугаарлыг телефоннарже долгаарын дилеп турар бис.

Дашчылар, шеверлекчилерге-даа херек. Уругларны түр үеде өөнче ап алыр күзелдиг улус турар чадавас.

Хүндүлүг улус депутаттары уруглар албан черлеринге кээп, байдалды өөренип көргеш, дуза кадарын дилеп турар бис.

Өске бир чугула айтырыг — өг-бүле кижизидилгези. Бо ажыл дугайында херээженнер чөвүлели, комсомол доктаал-саавырларны саазын кырында бижип-ле турар, а түңнелдер көзүлбейн турар. Назы четпестер ортузунда кем-херек үүлгедир чорук чылдан чылче өзүп турар. Эрткен чылын олар 605 херек үүлгеткен, бурунгу чылдан 3,4 хуу өскен. Ынчангаш хөй-ниитиниң күжүн өг-бүлеже мооңнээри чугула болуп турар. Чамдык районнарда аки дуржулга чыгдынган. Ынчалза-даа 301 өөреникчи кемниг херекти үүлгеткени, оларның 30 хуузу кыс уруглар болуп турары — ооржургаар барымдаа бербейн турар. Профтехучилищелерниң назы четпээн сургуулдары оон дээредевес — 133 кижи. Наркомания-биле холбажып турарлар база бар.

Уруглар кижизидилгезинге таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Тос муң хире бот-нелер бар. Берге кижизидилгелиг уруглар колдуу долу эвес өг-бүлелерден үнүп турар. Хөй уруглуг беш муң хире өг-бүлелер бар. Оларже сагыш салыры база чугула. Чыл дургузунда безин чогумчалыг эвес үш чүс чеден ажыг өг-бүлелер илереттинген. Анаа-ла улчумал байдалче шилчээн уругларны ийи муң ажыгны тудуп тодараткан.

Өг-бүлеже, уруглар кижизидилгезинче сагыш салбайн турганындан ПТУ дооскан болгаш өске-даа аныяктарны ажылга тургузарын чедип албайн келгениниден мындыг [illegible] эвес байдалдар тургустунуп турар. Чамдык өөредилге кадрлары өскүс уругларның амыдыралын хайгааралга албас, [illegible] бар. Инвалид болгаш хөй уруглуг өг-бүлелерниң партия, совет органнары, күш-ажылчы коллективтер [illegible] дуза четпейн турар.

Өскүс уруглар [illegible] организастаарын шиитпирлеп чадап турар. Интернаттарда [illegible] негеттинип турар.

Чаңгыс сеткилдиг илередип чамдык коллективтер, кижилер акша-хөреңгизин УФ-туң [illegible] санынче шилчидип турар. Алгы заводу, Ак-Довурактан «Колорит» кооперативи, Эрзин, Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары, Тоңнук хураа комсомол обкомунуң аныяктар туризминиң бюрозу болгаш оон-даа өске бүдүрүлгелер дузалап турар.

Партия, совет органнарже уруглар бажыңының айыылдыг апарганын барымдаалааш, ону кожуреринин аргаларын дилеп, чагааларны чорутулаан бис. Улус депутаттары ат салып берип-даа турган. Он-тээрби беш акша үнелиг буян чедирериниң лотереяларын тарадып, чамдык хемчеглерни баштаар чер ап келген.

Чоок кижиң, кожаң, [illegible] дузаламчы херек [illegible] кымга-даа чугаалакчап ийик мен. Кижиге [illegible] бедик [illegible] турар.

Ульяна ХАПТЫР-ООЛ.
Уруглар фондузунуң Тыва салбырының харыысалгалыг секретары.

КАМГАЛАДЫРЫ — АЖЫКТЫГ

Эрткен чылын районнуң күрүне камгалал инспекциязы-биле чардынган камгалал керээлеринден киирген телевиир [illegible] 79 хуузун камгалаттан ээлеринге төлеп берген. Тодаргайлаарга, «Тээли», «Бай-Тал» совхозтарга [illegible] 65,2 муң, чоннуң хуузу болза малчының өлүп чорааны дээш 41,6 муң, бажың иштиниң эт-севи база авто-мототранспортту оорлаткан таварылгада 22,6 муң рубльди хамаатыларга төлээн. Хоруткан камгалалга күрүне камгалал инспекциязы-биле чардынган керээлерниң хуусаазы төнгенде база [illegible] таварылгалар дээш 208,3 муң, [illegible] таварышкан хамаатыларга 14,6 муң, ниитизи-биле 433,2 муң рубльди инспекция хамаатыларга төлеп берген.

Кадрның ишчилеринге [illegible] тайылбырлаар ажылды эки [illegible]. Оларга агентилер Таңа Сонам, Евгения Херлек, Алдынсой Агаттар, «Мурнакчы», «Кара-Хөл» совхозтарда агентилер Чодураа Бавуул, Долзат Хертек хамааржыр. Бо агентилерниң хайгаарап турар участоктарында камгалалдың янзы-бүрү хевирлерин ажыглап, камгалап ал турарларының саны көвүдеп турар.

[illegible] камгалалдың [illegible] дугайында тайылбыр [illegible]. Районнуң [illegible] рекламаларны [illegible] коллективтиң мурнунда тургустунган турар.

Сезип-оол ИРГИТ.

ЭКСПЕРТИЗА? ХЕЙ ЧУГАА БЕ?

Кижиниң келир үези агы ажы-төлүвүстүң салымы агаар-бойдустуң байдалындан көңгүс хамааржыр деп чүвени шын-биле медереп билер бис. Бир эвес бойдуска кам-хайыра чок болур болза, даарта чүге таварыжып болурувусту Арал талайда, оон чоок-кавызында экологтуг халап бадыткап турар.

Шагаан-Арыг хоорайның чоогунда, Улуг-Хем кыдыында туттунуп турар цемент заводунуң дугайында чугаа, харын-даа маргылдаа сөөлгү үеде улам чидигленип келген. Чоннуң, эң ылаңгыя Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларының заводтуң туттунуп турар черинге хамаарыштыр бодалы билдингир болгай. Улуг-Хем кыдыынга, Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хевлээзиниң чоогунга, чурттакчылыг черден ырак эвеске цемент заводун тудуп турарынга чурттакчы чоннуң чамдыызы удур. Ынчалза-даа цемент заводун шуут туттас деп кым-даа чугаалавайн турар. Цемент республиканың тудугларынга эргежок чугула, чер-чурттуң байлаан болбаазырадып ажыглаар херек. Бир эвес цементини бүдүрүп турар агаар бужартаса, амгы чидиглениг кел чыдар база бир экологтуг айтырыгны чарылдырып болур. Ол дээрге тудугга хереклеар ыяш негелерниң хемчээлин дыка угаттырбайн, ыяш, оон ынай суг курлавырын камгалап алыры-дыр. Тываның экономиказынга цемент заводунуң кайы хире ужур-дузалыын чон эки билип турар. Ынчалза-даа экономиканың ажык-дужуу агаар-бойдустуң даартагы хөөкүралдыг байдалы, кижилерниң кадыкшылы деп бар өртектиг болбас ужурлуг.

Чугум-на ынчангаш Шагаан-Арыгда туттунуп турар цемент заводунуң телевилелиниң экологтуг экспертизазын эрттирерин хөй-нийити негей берген. Ол негелде ажыгаар заводтуң телевилелиниң экологтуг экспертизазын эрттирер комиссияны тургускан. Комиссияның ажылының түңнелин сайгарып көөр талазы-биле ажылчын комиссияның хуралы чоокта чаа эрткен. Эртем ажылдакчылары, бойдус камгалалының республика комитединиң ажылдакчылары, эмчилер дээш ажылчын комиссияның хуралынга [illegible] өске-даа эштер заводтуң телевилелинге хамаарыштыр [illegible] бодалдарын илереткеннер.

Заводта ажыглап каапкан сугну катап ажыглаары-биле арыглап, технологтуг шугумче дедир эгидер кылдыр телевилелге көрбейн, ол сугну Шагаан-Арыг хоорайның күчүзү улуг эвес арыглал системазы таварыштыр Улуг-Хемче агып киирер деп турарын, сугнуң болгаш агаарның арыының байдалын хынаар постуларны телевилелде айытпааның, суг болгаш агаар арыглаар дериг-херекселдерниң күчүзүн тодараткаавааның, заводтан үнген боктуг сугнуң, хирленген агаарның салдарын, ында бар бүдүмелдерниң канчаар өскерлириниң дугайында тайылбырлар чогун ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдистиң лабораториязының эргелекчизи А. Ф. Константинов демдеглээн.

Заводту тудар черни 10 чыл бурунгаар шилээн болгаш, Саян-Шушенск хевлээниң тывылганы-биле холбаштыр тус черниң байдалынга өскерлиишкиннерни херекке албайн турарын, заводтуң одалга чериниң хоолайларынга ыш арыглаар «Циклон» деп дериг-херекселдер тургузаар дээнин, ол дериг-херекселдиң Кызыл биле Шагаан-Арыг хоорайларның одалга черлеринде барын, олар ышты чогуур экологтуг негелделерге чедир, бирээр чугаалаарга, шуут арыглавайн турарын, цемент заводундан үнген бүдүмелдерниң хоралының дугайында тодаргай чүүлдерниң телевилелде чогун бойдус камгалалының талазы-биле республика комитединиң бойдустуң атмосфераызының камгалалының талазы-биле күрүне инспектору А. Н. Крыцин айытканы.

Заводтуң телевилелиниң шынарынга хамаарыштыр [illegible] бадыткалдыг кылдыр камгалаан кижилер бо. Оларның айтырыгларынга чогуур харыыны бериптер кижилер чок болган. Бир эвес экспертизаның түңнелдерин телевилелди чогаадып тургускан кижилерниң киржилгези-биле чугаалашкан болза, олар айтырыгларга долу харыыны берип болур турган чадавас.

Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы А. С. Новиков телевилелди чогаадып тургускан кижилерге [illegible] илеретти. Чүге чок чүвел? Нарын технологиялыг бүдүрүлге цемент заводу хамаанчок аңаа бодаарга, көңгүс бөдүүн чурттаар бажыңнарының телевилелин чогаадырда, бистиң телевилекчилеривис частырыгларлыг [illegible] бар болгай. Ол бодал-биле чергелештир Шагаан-Арыгда цемент заводу дээрге Совет Эвилелинде эң хемниг заводтур, [illegible].

Заводтуң тудуун соксадып, ону Шагаан-Арыг хоорайдан, Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хевлээзинден ырадыр Арыг-Бажы суур чанында кожурериниң аргазын өөренип көөрүнүң дугайында санал база кирген.

Телевилелди сайгарып көөр ажылчын комиссияның кежигүнү, Тыва АССР-ниң Күрүнениң план комитединиң даргазының бирги оралакчызы В. Б. Салчак цемент заводунуң тудуун соксадып болбазының бир чылдагааны кылдыр үндүрген экономиктиг чарыгдалдарны, заводту өскээр кожурери-биле холбашкан ажылдарга үндүрер акша-хөреңгини барып үстүрду. Бөгүнгү экономиктиг чарыгдалдар даартагы экологтуг халап болбас ужурлуг дээрзин маңаа сагындырып кагза артык эвес боор.

Комиссияның хуралынга чүве чугаалаан эртемденнер, эмчилер цемент заводу Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларының кадыкшылынга багай салдарлыг боор, оон чоогунда улуг суг хевлээнинге хоралыг бактерияларны тывылдырып болур дээш сеткилинкиниң илереттилер. Бойдус камгалалының талазы-биле Улуг-Хем район комитединиң даргазы В. Г. Антоненко чүгле Шагаан-Арыг хоорайның эвес, а районнуң чурттакчыларының [illegible] цемент заводун хоорай база суг хевлээниниң чоогунга тударынга удур деп чугаалады.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Шагаан-Арыгда туттунуп турар цемент заводунуң телевилелинге хамаарыштыр кижилерниң бодалдары аңгы-аңгы, харын-даа удурланышкан болган. Ажылчын комиссияның кежигүннери [illegible] бадылаан соонда экспертизаның түңнелдерин хүлээп албас, экологтуг экспертизаның чаа комиссиязын тургузар деп шиитпирни хүлээп бадылаан.

Ажылчын комиссия тарап турда, аңаа чалаттырган эштерниң бирээзи экологтуг экспертиза дугайында чугаа [illegible], заводту демей-ле ол черге тудар турар-ла ышкажыл деп чугаалааш үнүп чытты.

Шынап-ла! Экологтуг экспертизаның чаа комиссиязын тургускан херээ бар бе?

Туттунуп турар заводтуң директору тудуг черин турар, оон [illegible] объектилерниң чанындан демир дериг-херекселдерни элеп эгелей берген деп, комиссияның кежигүннериниң, аңаа чалаттырган эштериниң айтырыгларынга харыылап тура, дыңнатты. Заводту тударының акшаландырылгазын 1990 чылда база ажыдып каан. А заводту тудуп турарының шынарының багайын «Шын» солунга бижээн, ону заводтуң директору бо удаада база катап бадыткады.

Республиканың үстүкү удуртур органы бодунуң-на үндүрген чарлыын боду-ла күүсетпейн турар дээрзин бадыткап турар бир документиниң хоолгазын комиссияның кежигүннериниң бирээзи көргүсту. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели 1985 чылдың октябрь 28-те Саян-Шушенск суг хевлээнге камгалал хемчеглерин чорударының дугайында № 1 доктаалды хүлээп алган чүве-дир. Ону үреп турарының [illegible] Саян-Шушенск суг хевлээниниң девискээринге цемент заводун тудар [illegible] дугайында Улуг-Хем бассейниниң суг ажыл-агыйын [illegible] начальниги Н. П. Калининниң 1980 чылдың май 3-те чорутткан дыңнадыы бар. Камгалалдыг девискээрде цемент заводун тудуп турар болганда, республиканың Министрлер Чөвүлели бодунуң доктаалын үзүп чок болдурар болза эки эвес бе?

Частың баштайгы айы Мартта Шагаан-Арыг хоорайда чеде бээривиске, хоорайның одалга чериниң чаңгыс-ла хоолайындан үнген кара ыш чурттаар бажыңнарының кырында [illegible] берген турду. Каш чыл болган, аңаа чүү немежирил? А бир эвес ону тоол көрбес болганывыста цемент заводун херек кырында тудуп турар болганывыста экспертиза деп тургал турган херээ бар бе? Заводту ол-ла черинге тудар херек деп ажык-биле чарлап чүл. Ажык чарлыг үе-дир.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ҮНҮҮШКҮННҮГ БОЛДУРАР

Каа-Хем районнуң Сүт-Бажы суурда чурттап-ла бир чыл бир ай болдум. Бо үениң дургузунда корум-чурум үрээр [illegible] мал-маган [illegible]. Ындыг түрбүже, районнуң улуг [illegible] чаңгыс-даа катап үнүүшкүнүн суд кылып көрбеди.

Мээң [illegible] чурттап турган Ак-Тал суур Улуг-Хем районунда [illegible] Элегес, Чал-Кежиг, Ховуаксыларга 250 ажыг километр-даа болза, ында бо айтырыг чогга хамаарыштыр таарымчалыг тургустунган. Ол девискээрге кандыг-даа херек болган черинге [illegible]. Суд болур [illegible] бурунгуларның [illegible] бижээн чурлалдар [illegible] чүүлдер-биле чок чыл [illegible] черге астынган турар.

[illegible] суурда [illegible] аныяктарны ындаар «чалап олуртурун» чедип ал турар.

Шак ындыг [illegible] суд болган [illegible] кижилер болдурар. [illegible]

Бо [illegible] аңгыларны чорударын [illegible]. Аренда, бот-чаргаа-чарлыкка [illegible] совхозтарда [illegible] машина чок дээрин билдингир. Ынчалза-даа бар курлавырларны ажыглап турбаан, үнүүшкүннүг судтарның организастаарын болдурарының аргалары [illegible].

Моңгун-оол БИЧЕ-ООЛ.

Чырыдыышкын бажыңы — ниитилел-политиктиг төп

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңы хөй-нийти организацияларынга ниитилел-политиктиг төп бооп турар...

Анчымаа ООРЖАК,
СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңының эргелекчизи.

ЭМЧИНИҢ КИЧЭЭНДИРИГЛЕРИ

...Бистиң республикада ВИЧ (азы СПИД) инфекциязын тодарадыр 2 лаборато-...

Лидия ОХОТНИКОВА,
Кеш шээр аарыгларының республиканың диспансеризиниң кол эмчизи.

«Өдүген: социал айтырыглар»

ХООЙЛУ ЁЗУГААР ХАРЫЫЛАЗЫН

...Геологтар бис деп ат астып алган ол кижилерде ужур-ла бар. Тыва АССР-ның ... Василий Лукашовтуң ... айтырыынга ... турганнар дүрүм хоойлуну кудуу көргендээ ышкаш, тоомча чок харыы берип турганын кайгадым. Ону олар кымдан-даа артык билирлер. Черле ынчап өөренген хире улус-тур деп бодадым. Хоруглуг анарны, балыктарны узуткаазын чүү деп ноорул? Василий Лукашовтуң бижип турары-биле алырга, вертолет ...

...Ынчангаш ол төтчеглекчилерге черле шыңгыы хемчег онаар болза эки-дир. Өскелерге өөредиг, сургаал-даа болгай-ла.

Ирина БЮРБЮ
Кызыл хоорай.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83 «Шында»).

...

...

Юрий АРАНЧЫН,
Төөгү эртемнериниң доктору.

ЧУРУКТАРДА: 1928 чыл (Солагай талазындан) Оюн Тэнчай — Даштыкы херектер хамыызының сайыды Куулар Дондук — ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы, Адыг-Түлүш Хемчик-оол — ТАР Бичи Хурал Президиумунуң Даргазы.

1923 чылдан 1929 чылга чедир ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы турган Куулар Дондуктуң өөнүң чанында тураны.

Чуруктарны Ондар ОХЕМЧИК Күрүне архивинден хоолгалап тырттырган.

ТҮҢНЕЛИН ДЫҢНАЗА

...

Комунга МОНГУШ.

Өңнүктерниң үнү

Бистиң улуг Төрээн чуртувуста хөй аймак чоннуң кайызын от дээр, оларның бирээзи — бурьяттар. Шаг-төөгүден бээр Байкал хол чоогун чурттап келген ол чон кайгамчык чанчылдар, аас чогаалы болгаш культура-биле байлак. Ыннанмас бон сурагдыг чогаалчыларының үнгени-даа чоп. Оларның чамдыктарының шүлүктерин Моңгуш Кенин-Лопсанның очулгазы-биле номчукчуларга бараалгаттывыс.

Галина Раднаева

ЧЕРИМ БИЛЕ ХИНИМ ТУДУШ АМЫТАН МЕН

Черим биле хиним тудуш амытан мен.
Черим чуртуи кажанда-даа кагбас дээн мен.
Сагыш-чолуи, чурттаан үем кандыг-даа бол,
Сарыннадым, кударалым черде тудуш.
Келир өйнүң өнчүзүнге киирер үүжем
Хөрте чаптап өскен черим менээ берген.
Ажыг шүжүг ыызы уиге чаштынмас мен.
Ада туртка ынакшылым улам дендээр.

Баир Дугаров

А Д Ы Ш

Ада-өгбе кызыл дустап чоруп тургаш,
Авыралдыг чагыын чагып арттырганнар.
Араң ыжык, хүнчүгештиг оргулаашка
Амытары таңмаланып чыдып калган.
Аңнаштарда кезилгилээн тигин көөрге.
Ажай-буурул эрги төөгү хайнып келир.
Шала көккүр дамырларның сомазындан
Шаңкын хемнер оруун изеп шуушкан дег-дир.
Хөөмейлерим хөюг, чылыг холдарындан
Көвүрүнүт бурун черим шыдал кирген.
Адам-өгбем сөөгүн салган бурун чуртту
Авыралын көрген болгаш чурттаксаар мен.

АФГАНЧЫГА ЧАГАА

Интернационалчы хүлээлгезин күүсеткен тыва эрес-эжер дайынчы оолдарның дугайында чоннуң сагыш човаашкыннарынга үнүм кадып, оларның келир үедеги чырытгылыг чуртталга дээш ажыл-херээнге бодум хуумда дараазында шүлүүмнү бараалгаттым.

Ада-ие чассыг оглу шериг баргаш,
Аны дунма кожа чоннуң дилээ-биле,
Арат ханын төгериниден чалданмайн,
Афган черже даңгырактыг аъттанып кан.
Дүне, хүндүс черден, дээрден улай-улай
Дайзыннарның чазый огу сыгырзы бээр,
Тура дүшпес, эрес-дидим совет солдат
Тулчуушкунга хораза-даа, тиилеп үнер.
Ыдык улуг хүлээлгеде эжер эрлер
Талыгырда артып калган төрээн чуртун,
Ынаа кыстың шырай-арнын сактып келгеш,
Дадай дивес, дидим чүрээ хей-аът кирер.
Амы-тынын афган чонга бараалгаткаш.
Аалче келбээн тыва чонум оолдарынга
Арат чоннуң маадыры дээш турасаалдан
Алдаржыдып, адын сиилбип, мөңгежидээл.
Интернационалчы хүлээлгезин күүсеткеш,
Ие черже чанып келген оолдарга
Кудук базып, черге чедир мөгейгештиң
Күзелдери чолуксун дээш ёзулаар бис.
Ажыл-ишке, өөредилгэ, кана-даа бол,
Алдар-адың баксыратпа, афганчы оол,
Коруш-чурум үреп чоруур эшке-өөрге
Коргунчуг бол, узун оруун төөгүн чор.

Ыдыктыг хүлээлгезин ак сеткилдиг күүсеткен афган дайынчыларга чону чоргаарланып, интернационалчы найырал дээш амы-тынын харам чокка берген совет оолдарга чер болганында тураскаалдарны, музейлерни, сактыышкын-альбомнарны мөңгези-биле арттырып турар. Бис тыва оолдарывыска мөңге алдар кылдыр тураскаал тургузарынга күжүвүстү харамнанмаалынар. Олар бистиң ак-адаарывыс, төөгүвүс боор [illegible].

Мерген МОНГУШ.
Политехниктиг институттуң студентизи.

«ЫДЫКТАРЫМ» — Ном болгаш номчукчу

Сураглыг тыва шүлүкчү, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Молдурга Бурушкенович Салчактың эртем чылын чырыкче үнген «Ыдыктарым» деп аттыг шүлүктер болгаш шүлүглелдерининиң чыындызын улуг сонуургал-биле номчуп тывыскаш, сагыш сеткилим хайнышканын аа. тор-биле үлешпес аргам чок болду.

Шүлүкчүнүң тыва чугаалыг, тыва дылдың хаяы билир, тыва чугаа культуразынга [illegible] [illegible] хаяы утказыг [illegible] ри [illegible] болгаш бүдүрүкчүг дег [illegible] Шүлүк бижииниң [illegible] [illegible] арга-сүме [illegible] Молдурга Салчактың [illegible] [illegible], а шүлүк чогаалынга [illegible] «Бижээ чадып» сүрлежиип, тыва шүлүк чогаалының «тугуну тудукчулары» Молдурга Бурушкеновичиниң чечен мергежилге, уран-тывызыкка сагыштыр [illegible] [illegible] болур-дур деп болдагга медидим.

Ажыы-биле чугаалаарга, бо чыынды мындыг чечен, тыва чоннуң сөзү, дылы-биле бижиттинген, мындыг дески тыва шүлүк чогаалы холумга таваржыпаан ийин. Ынчангаш Молдурга Салчакты шүлүк чогаалчыларының база бир салым-чаяанныг-дыр деп үнелээдим, бүзүредим. Бисте бедик мергежилдиг, чечен-мерген болган тыва шүлүкчүлер-ле хөвей. Оларның шүлүктерин бактаарын, бот-боттарынга удурланыштырарын күзевейн, а Молдурганың бо чыындызында шүлүктери болгаш шүлүглелдери [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] болган бүдүрүкчүг-дүр.

Шүлүкчү төрүттүнгеш, өзүп-баткан дээрбекен ада-иезинге Мөңгүн-Тайгазының оон бойдус-байлаанының чараш чаагайын ырлап-мактаары-биле чергелештир, чаш, школачы, хып дээн оттуг аныяк чылдарында амыдыралын, ынак авазының чассыыр ачазының, чаңгыс ада-чурттугларының болган ур-чергезиниң ол шыпташ хөн-нү хараган ажылдарыныңын [illegible] амгы-даа амыдыралын, ажыл-ижин шүлүктеп, чечен-мерген, чараш аянгы-биле база хайныкпан [illegible] оттуг медээ-биле бүгүрады бижип [illegible] дег чидиг, шиветтейлеп турар сөстери-биле муруп [illegible] алган бижээн-дир.

Авторнуң бо чыындызын орус улустуң улуг шүлүкчүзү А. С. Пушкинден, оон алгым чок адын адап эгелээни черле таварылга эвес болур ужурлуг.

**Улустарның угаан, чүрээн оттуруупкан,
Узун төтпес эртинени арттырып каан,
Чүден мерген шүлүкчүвүс Пушкинни
Чүс-чүс чылда кижи-төрел алган артар!**

Чалбыраан дег чидиг, сайгылгаан дег тырып, өлүм билбес пушкинчи одуругларр. М. Салчактың чүрээн хензиг солуттажында-ла ынак кылдыр аңнектап адыштапканы-биле, улуг гений Пушкинге бүзүрел ынакшааш, оон ими-биле базарын бодунга даңгыраглааш, орус шүлүкчүнү башкым-дагдынчым деп чалбырааш, салдынмайн четтиргенин чоруур илдеп-дир.

Тываның эгертинмес ажын байлаа, эзерем дег малсуртуу тыва шүлүкчүнүн чүрээ-биле тудуш-тур. Чоннуң орар-чуртунуң ол байлаан намгалаар, хумагалап өстүрер, чоп ажыглаар дээш патриоттуг кужел авторнуң сагыш-сеткилинче сиңнигеш, оон бодун амыратпайн дуваредип чоруур, чыындының аржи одуруг санындан илдеп-дир.

**Арга-ыяш хыдыышкындан човууруп топ.
Аглаашкындан аң-мең чаштыр чер чок болган.
Болбаазырал шимээниндей диптер туржук,
Бодавыже кижи боду могавыткан.**

Авторнуң шүлүктерининиң херечилеп балыткап турарын ёзутаар алырга, шүлүкчүнүң Тывада чорбаан барбаан чери чок, чолукшуп-мендилешпээн кижизи чок, ажиин ашпаан, эргиниң артаваан, шайын ишпээн өө, чадыры-даа чок чытыы-дыр. Меңги баштыг Мөңгүн-Тайгазын, азы төрүттүнген Мугурун эвес, а бөө кайда-чүде Хемчик-Бажын, талыгырда Өдүгенни, ырлыг-шоорлуг Самагалдайны, оон туржук, кожаларын найыралдыг моол өнүүтте-рин черле ынчаш дерлегейн дескиндир, онтаргайны одурту «чуве арттырбайн» шүлүгүн ажып, төөгүн төөл. даан кайгамчык чараш чурумалдарны шүлүктээш, номчукчуларга сүй белек кылдыр бараалгатчан-дыр. Ооңчу бодаарга, ёзулуг чечен энциклопедист ылап ышкаш!

Шүлүкчүнүн бодунуң чыындызында ТАР болгаш Совет Тыва үезинде аңгы демисели кандыг турганын, революстуг болгаш социалистиг хоойлуларны кымнар, канчаар хажыдып, «эргенке ораанттар хире» кем-бурууулугеттээн, сүттен аккыр, өзээндеи өттүр арыг, ак сеткилдиг мурнакчы кижилерни, уужук караа таныбас, чүгле улуг эрген мөлдүк-малдын базып чоруур бижик билбес, кээргенчиг бүдүүлүк араттарны «даштыкы империализмниң шивишкини», «контр», «улустуң дайзыны» деп харатты нүгүлдээш, кара-бажынган, амы-тынынга чедип, арзатаныг дерзин үүлгедиглерни ис чок черге кыпсып калбартканнарның чамдыктарының-даа бол, атсывын чиге адап, бачыт үүлгедикчилерни чырыкче үндүр сөөртүп эккелгеш, эчиринге чедир дидим сойгалааны авторнуң маадырлыг эрес базымы деп санал турар мен.

Ол бүгүнү автор «Улуг, биче баштынчылар», «Чашпаалаашкын», «Сталин чүруу», «Тоолайлыг херээ», «Школачы контр», «Облигация. Кыр хайнак», «Төрээн аным сөөлгү чыгаа», «Бирбу шүлүүр», «Төөгүнүң кичээндирии» деп эгелерде чүве арттырбайн чырыды бижээни шүлүкчүнүн шынчы сөстери-дир!

Революстуг болгаш социалистиг хоойлуларны кара туразында хажыдып, туралаанна талазынче, бодунуң карьерисчи күзелинге таарыжыр реанималаштыр шээ-хере тыртып, каржы, черлик репрессияны үндезин чок черге Тывага хоолгалап эккелгеш, калбартып хамаатканының киж-чулазы Кижиге чүдүүр халаптыг айыылды эртеледип чуктеп чораан бачыттыг «Баштыычыларны», чалчаачы «Дарга-бошка начальниктерни» болгаш «начальниктегештерни», оларның арзатанныг өзүр-хевирин тырттып сойгалааш, шак мындыг бачыттыг халап, хандыг өзүүшкүн үүлгедиг Советтер чуртунга кажан-даа катаптаваан деп чоннуң кыйгырыышкыны турар.

Ынчаар билиг көөрүмде-ле,
Сталинден өске ат. чок,
Чон, чурт, ырым, шын
хүн безив
Чок дег — анаа чүдүүр
ийик.

Сталинге бирганганташтыр тейлеп, чүдүүр чажыг чажар хайлыг, сөгүр суртаал, Саян ажып, Тывага ээп хоолгалаттынып «дептерниш тинн», «Башкы», «Баштынчы» деп хайлавырлыг бужар хамчызын Тыва «Баштынчы» Токага чыпшырган, хоочуратчан.

Кижиге чүдүүр черлик ёзу Тывага калбаргаш, ол, чүс актыг амы-тынның бажынга сүг эвес, а кара хан кутканын шүлүкчүнүн бо болгаш өске-даа одуруглары херечилеп, чоңну кичээндирип турар.

Билириңер ырны шуптуу
Бирден бир чок ырлаар
силер:
«...Чечектелип хөгжүп ор
бис,
Четтирдивис, башкым
Тока!..»

* * *

«Башкы Сталин сургакчызы»,
«Партияның аткан оглу»,
«Арат-чоннуң айбычызы...»
Адатпаан-на сөстери чок!

Шүлүкчү Салчак Молдурганың бо чыындызын кичээнгейлиг номчааш, эрткен үениң каргыштыг болуушкуннарының ужу-кыдызын көрген, дыңнаан болгаш, бистиң өске чогаалчыларывыс шүлүкчүлеривис репрессия дугайын база шак мынчаар сойгалап, чырыдып бижээн болза дээн күзелим хайнып келир-дир!

Артем БОРБАК-ООЛ.
Партияның, күш-ажылдың хоочуну.

ЧАРЛААЛДАР БҮРОЗУ

ТВ

АПРЕЛЬ 14

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Арам, авам база мен. 9.00 «Булантар». 9.30 Чыл үелери. Апрель. 10.30 «Бурда Моден» сүмелеп тур. 11.00 «Партнер» Коммерция медээлери. 11.30 «Фламинго—аас-кежиң кужу». Уран-чечен телефильм. 13.00 Политиктиг диалогтар. 13.30 Н. Н. Семенов академиктиң эртем болгаш хөй-ниитиниң ажыл-чорудулгазының дугайында барымдаалыг телефильм. 14.25 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Рачинскийниң ырлары». (Грузия). 15.00 Россияның сувенирлери. 16.00 Сергей Березинниң ырлары. 16.10 «Аас-кежиктиг тавары». Өг-бүле телевикторина. 16.25 Л. Луков режиссерунуң фильмнери «Улуг амыдырал». Уран-чечен телефильм. 1-ги кезээ. 18.00 «Делегей панорамазы». 18.45 «Улуг амыдырал». Уран-чечен фильм. 2-ги кезээ. 20.15 Делегей конкурстарының лауреады Д. Хворостовский ырлаар. 21.00 «Үе». 21.30 Чугаа интервью. 21.40 Телесони. 22.00 «Моррисвиль шимпанзениң сувениры» (Чехословакия). 23.30 Концерт. 00.20 «Бистиң бурунгу Кремливис». Барымдаалыг телефильм. 00.30—01.05 ВЛКСМ-ниң XXI съездизиниң түң демдеглели.

ИИИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 8.45 Эвилелдежиген республикаларның киноп публицистиказы. Телефильм. «Бистиң хаалгаларывыс мурнунда». 9.10 «Бирги Бестиңер». Уран-чечен фильм. 10.20 Орус чугаа. 10.50 Ном. 10.55 Видеоканал. «Совет Россия». 13.10 Улусчу аялгалар. 13.25 Эвилелдежиген республикалар студияларының фильмнери. «Сада бирее — зенинит...» (Грузия). 14.55 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Днепр» — «Динамо» (Киев). 16.15 «Найыралдың меридианнары». Польша ырының II бүгү-эвилел фестивалы. 17.10 Л. Кристи режиссерунуң фильмнери «Бистиң амыдыралывыс дугайында бичии тасттартар». 18.00 Музыкалыг канал. 20.00 «Тамчыктыг улчаар чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 «Үе». 21.30 Бадминтон. Европа чемпионады. 22.00 «Пи» земляк адаа-биле. 00.15 «Чарими» ыры-хөгжүм ансамбльдиң концерти. 00.35 «Пи» земляк адаа-биле. 01.35 Дүнеки сеанс. «Сантыыныннаар дыңналдыр тур...» Киноконцерт. 02.25—03.50 «Оон романыының маадырлары». Уран-чечен фильм.

КИНО

АПРЕЛЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дежа вю» 9.30, 12.00, 16.30, 19.00. **«Бажың кырының соңгазында коргунчут чүве»** (ургуглар-га фильм) 14.30 шактарда. **Видеозал: «Мегелеттирген кижи»** 12.30, 15.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «№ 41 сыдысчыгаш 9.30, 12.30, **«Далай рассказтары»** 10.40, 14.00 **«Кэрролл-стритте бажың»** 15.40, 17.40, 19.40 шактарда. **Видеозал: Мульт-чыынды** 11.00. **«Аладдинниң илбилиг дени»** 12.40, **«Куда альбомунда фотография»** 14.00, 18.40. **«Самрад»** 16.00, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мээң ынак Раджам» 16.40. **Дашталган сагыш-сеткил»** 12.40, 14.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мege даңгырак» 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң оңа байдалдар талазы-биле комиссиязының шиитпирин ёзугаар бо чылдың март 30-дан эгелеп республиканың лесхозтеринге бок артыы, тараа [illegible]-ларында [illegible] бала өрүктар, буталар чоогунуң сигенин өрттедирин хораан.

Өрт айыылы улгадып турар үеде арга-арыг иштинче баарда, арга-ыяш ажыл-агыйы черлериниден болгаш лесничестволардан тускай чөпшээрелди алыр.

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАЛГА

Тываның кодээ ажыл-агыйы техникуму 1990-1991 өөредилге чылынче хүндүскү салбырынга дараазында мергежилдер дайы-биле өөренирин күзээн сургуулдарны хүлээп алырын чарлап тур:

10 класс доосканнарны «Ветеринария», «Кодээ ажыл-агыйы продукцияларын бүдүрериниң технологиязы болгаш организациязы», 8 класс доосканнарны тускай эртемниң талазы-биле «Кодээ ажыл-агыйы механизациязы», «Кодээ ажыл-агыйының электрижидери болгаш автоматизастаары», «Кодээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду».

8.10 класс доосканнарны бот-өөредилге салбырынга дараазында тускай эртемнерин чедип алыры-биле хүлээп алыр: «Кодээ ажыл-агыйының электрижидери болгаш автоматизастаары», «Зоотехния», «Кодээ ажыл-агыйы механизастаары», «Кодээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду».

8 класс доосканнар өөренип кирерин күзээннер дараазында эртемнерге экзаменнер дужаар: орус дыл (диктант), математика (аас-биле), 10 класс доосканнар «Ветеринария», «Зоотехния», «Кодээ ажыл-агыйы продукцияларының бүдүрүлгезиниң технологиязы болгаш организациязы» тускай эртемни чедип алырын күзээннерге литератураган (чогаадыг), химия (аас-биле).

10 класс доосканнар «Кодээ ажыл-агыйының механизациязы», «Кодээ ажыл-агыйының электрижидери болгаш автоматизастаары», «Кодээ ажыл-агыйы бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду» мергежилди чедип алыр дээннер дараазында эртемнерге экзаменнер дужаар: литератураган (чогаадыг), математикага (аас-биле).

Билдиришкинге кожар чүүлдер:

1. Эртемниниң дугайында документ (боду-биле).
2. Совхозтан өөредип чорутткан бижик.
3. Эмчи шынзылгазы, № 086 майык ёзугаар.
4. Характеристика.
5. Чурттап турар черинден шынзылга.
6. Ажылдап турар черинден шынзылга.
7. Күш-ажыл дептериниден ушта бижидилге.
8. 6 фото-чурук, 3-4 хемчээлдиг.

Хүндүскү салбырга кирериниң билдиришкиннерин 1990 чылдың май 1-ден июль 15-ке чедир, бот-өөредилге салбырынга март 15-тен декабрь 20-ге чедир хүлээп алыр.

Хүндүскү салбырга кирериниң экзаменнери 1990 чылдың июль 15-тен июль 30-ге чедир, бот-өөредилге салбырынга май 15-тен май 17-ге чедир, июнь 12-ден июнь 14-ке чедир, сентябрь 17-ден сентябрь 19-ка чедир, октябрь 23-тен 25-ке чедир хүлээп алыр.

Хүндүскү салбырга хүлээп алыышкының дугайында 1990 чылдың август 1-ден 5-ке чедир, бот-өөредилге салбырынга [illegible] «Кодээ ажыл-агыйы [illegible] [illegible]» хүлээп алганын сентябрь 27-ден 29-ка чедир, «Кодээ ажыл-агыйы механизациязы», «Кодээ ажыл-агыйының электрижидери болгаш автоматизастаары», «Зоотехния» [illegible] 1990 чылдың декабрь 25-тен 30-ге чедир [illegible].

Адрези: 667001, Кызыл, Дружба 2 а. Телефоннары: 3-25-53, 3-25-70

САЙЗАНАК

Чалым-Хая баарында
Салбак чаштыг бичии урут
Чаактары кыза берген
Сайзанактап ойнап олур.
Дээрдиве бедип ушкан
Дээлдиген куш талыгырда
Демги кысты чаптаан
ышкаш,
Дескинип харап турду.
Сайзанактаан чараш кысты
Сайда хонган сайгадак куш
Сайтыладыр ырлавышаан.
Чаптап көрүп орган дег-дир.

Сайлык САГААН.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Дедир чугаа — төөредир.
Дерзии кижи — үүлгедир.
Далай суундан,
Дашка арага айыылдыг.
Дайын-чаадан
Таңбыы иш кедилиг.
Көжээден —
Төөгү өөренир.
Көрүлдеден —
Хөгжүлде сайзыраар.
Үлегерден
Үүле херек бүдүнгүр.
Чүген чокта,
[illegible]
[illegible]

Мартиа КУУЛАР.

ОРУККА — Новелла

...Канчангаш-ла оруже көрүптеримге, Балгазын уунда[illegible] «Жигули» [illegible] оп. Чолаачызы [illegible] кижи. Өске пассажир-даа чок. Чоокшулап келгеш, чазык-чаагай хүлүмзүрбүшаан, холун кедүре каапкаш, эрте халытты. Танывадым. Богда! Машина чаарбн базым хире баргаш доктаай берди. Хүрең тоннуг, шилгедек сыныг херээжен үнүп келгеш, хол булгайдыр. Мени-даа кый деп турганзыг. Өске кижи кыйгырып тур боор дээш демги эрлерже-даа көөр мен. Мени деп турары ылап. Чоокшулай бээримге, бир-ле черге көргеним арын-шырай.

Мендилежип тура, ооң чинге салааларын дынзыды тудупканымны эскерип кагдым.

— Кызыл баарынар ол бе? — деп чиге көрүп айтырады-дыр.

— Ийе. Автобузувус үреп чоруур хире. Кылып тур — дидим.

— Мээң-биле чоруптунар. Балгазын чордум — деп бо.

— Четтирдим, сумкам ала тыртып алыйн, дуңмам — дээш далажы бердим.

— Дуңмам деп чүнерил? Шагда мени «сарыым» деп чорааныңарны уттупкан ышкаш-тыр силер аа? «Четтирдим» дээриңер элек-ле ыйнаан. Чүгле чаасказындырыңарны алыр эвес мен бе.

«Чүү деп мындыг элдептиг урутта таваржы бердим. Чогум урут-даа эвес, кадайныс-ла-дыр» деп бодаңмышаан, автобусче углаптым. Кыйбың - сыйбың кысчыгаш-даа эвес, мөзүлүг-ле ылаптыг хире...» кылдыр бодавышаан турумда, кожа олутта эжим Экер-оол: «Кызыл баар машина-дыр бе? Мени база ап алган болза» — деп чорда-ла: «Оруктан алыр улустуг кижи-дир, чаңгыс кижи алыр мен дидир» — дей кааптым. Соңгу олуттуң эжиниң тудазын тудуп чадырымда, «Боже олурупту-ңар» — дээш кожалаштыр олуртуп алды. Машина шимчеш дээр орта, «Катя! Сен ышкажыл сен!» — дей каапкаш, оон ынай үнүм үнмейн барды.

— Ыяды бээр арнынарны көөр, ыттай бээр үнүнерни дыңнаар боор мен деп бодап чораан мен — дээш Катяның шырайы кударгай апарып, демги хөглүг хүлүмзүрүү чиде берди. Оң үш чыл бурунгаар Кызылдың педагогика институдунга кады өөренип, таныжып турганым Катяны ам-на танып кааш, ыятканымдан дер-бужум шааңайты берди. Катя мээң бергедежи бергенимни эскерип каапты ышкаш:

— Улустуг-ла силер ыйнаан?

Эштиг-коштуумну, амгы жок ажы төлдүүмнү шыны-биле өчүдүм.

— Баштайгы ынакшылым чүгле сен болуп артып калды. Мени ийи чыл мурнай [illegible] алгаш, чорупт бардын. Сээң сонга чаңдыг-даа бол. [illegible] чүрээм таңдаттыадым. Хоорак болгаш, Чалгаачыгаш салымым ындыг турду ыйнаан. Чечекти чурттап артып калдым. Доозуп чорупт турумда анаа-ла эвес апарган [illegible] [illegible] [illegible] ынам [illegible] [illegible] мен. Ол [illegible] ам 13 турге болгай. Оглуну [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Дурум ёзутаар сээң бадылгалыг хадайың турбаанымда, сурастааным ол-ла ыйнаан — дептерге, көөр, баар чер дилээн ышкаш, ийи идиим бажынче шытаагаш, тырткан эът, дыраан сиир дег олур мен. Дер-буc чодар харык кайда боор.

— Кылаң кара бажым дүгүн көр даан, хыраа дүжүпкен. Кырып орарым ол ыйнаан — дээрге, улам чыырлы бергензиг болдум.

Бажынче кылчаш кылдыр көөрүмге, шынап-ла, настыктары ак дүктерлиг...

Аравыста чугаа элээн ханый берди. Институдун орайтап-даа бол доосказ, ийи чыл хире школага башкылааш, ам бодунуң өөренип чораан институдунда башкылап турарын, 5 класста өөренип турар чаптанчыг чаңгыс оглундан өске, анаа ам кымның-даа херек чогун тө каап чор.

Кызыыда оглум барынга өөрзүмзе-даа, мени ооң «ачай» дивезин бодапкаш, херээжен кижиниң мурнунга кайы хире буруулуумну боданып пат-ла чор мен...

Чалыы назынны сиилең, бодал, оваарымча чок чурттап эртип болбазын, ынакшылды ханызы-биле үнелээрин, ону хүндүткелдиг-биле көөрүн, ынакшааныңга човаланныг, хилинчектиг апаар болуушкуннарны кажан-даа, кая-даа таварыштырып бол, бас дээрзин миннип, бодумга кадергей аар болгаш чованчыг байдалга таварышсымза-даа, хеп-хенертен [illegible] апарганым [illegible] артык өөрүшкү боол, сеткил-сагыжым хайныштырып чорааш, Кызыл чоокшулаан.

Бистиң эрлерниң сеткиливис кадыг-дыр. Херээжен өштүгминүн уйи, чымчак, чаагай сеткилиниң ачызынге чедир үнелеп билбес чогунун чорааным билиндим.

— Байлак-оолду колдуутула ааам, ачам [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — [illegible] Ол-даа чөп. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ширлай берди...

Биче-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

ЧАСКЫ АЯН-ШИНЧИ

Ондар Охемчиктиң фотоэтюдтары.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100
Индекс 54241
Редактор В. Ф. ЧАДАМБА
ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-38-82; 3-36-25; идеология — 3-34-37; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ кинтер — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроцехтер — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ телетуйчулар — 2-27-41; ◆ солун кейбээ барлаа — 3-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.
Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыы. Тиражы 28000 экз.
Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.
Чагыг № 471. ТС—00290.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 15 воскресенье
№ 88 (14288)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 көп.

Часкы тарылгага белеткел

«БАЙ-ТАЛДА» МЫНДЫГ

Бо совхозтуң ажыл-иштикчилери 1990 чылда ниитизи-биле 900 ажыг гектарга аъш-чем культураларын тарып олуртур. Сезонга киржир 14 тракторну, 8 андазынны, тараа чаштырар 6 машинаны, 4 культиваторну болгаш өске-даа кожуг машиналарын септээш, белеткеп тургузуп каан. Дашты-Тейде хову турлаанын септелгезин доозуп, орун-дөжекти аппарып салган. Суур чоогунда 147 гектар шөлдүң дажын Юрий Балдый-оолдуң бригадазы аштап, чайлаткан. Өзүмнер белеткээр теплицаже 10 кижи өдекти сөөртүп, ону белеткеп турар.

Совхозтуң девискээринде суггаттыг 809 гектар шөл бар. Аңаа сугну халас ыттпайн, чөп ажыглаарынче кичээңгейни угландырган. Ак-Теректиң инженерлиг тудуунуң, Бай-Тал, Мугур-Тал бугаларының баштарын, унун аштаар, суг бадырар звенолар ажылдап эгелей берген. А Элезинниг-Ховуда буганың уну дески эвес болганындан суг өскээр агар, черже сиңер болганда, аңаа доктаамал хайгаарал, техника, кижи күжү негеттинер. Дуржулгалыг суггатчы Виктор Маадырның звенозу аңаа барып кылыр ажылды ыяк планнап алган. Ховуда звенолар аренда-биле ажылдаарының өөредилгезин эрткен, бо чылын чүнү кылырын, норма-чижээн, өртек-үнезин санап билир.

Бай-талчыларда үнүш-дүжүт өстүреринге мергежилдиг, арга-дуржулгалыглар бар. Ылангыя Н. Ооржак, Ш. Маңнай оларның арендалыг звенолары эрткен чылын база дыка эки түңнелдерлиг болуп, шаңнаткан.

Кылдыныр турар ажылдар-биле чергелештир маңаа четпестерни база айтыр апаар бис. Т-150 маркалыг 5 тракторнуң ийизин артык кезектер чогундан амдыгаа чедир септевээн. Черниң дүжүткүрүн бедитпейн, эки түңнелдиг болуру берге. Ындыг турбуже, бо хүннерде совхозтуң хову-шөлдеринче чүгле 600 тонна өдекти төккен. Курлавырында 60 тонна минералдыг чемишчидилгезн шөлге салдап чедирип шыдавас. Кол агроном Кара-оол Чонданов чугаазы-биле алырга, 50 тонна тараа үрезинин арыглап белеткээри саадаан. Ол ышкаш картофельдиң 15 тонна үрезинин кайыын алыры мынчага чедир билдинмес. Үрезинни хоранннаарынга улусту белеткевээн. Оларны эмчиге шинчидер, тускай хеп-биле хандырар ужурлуг болгай.

Ынчангаш бо-ла бүгү белеткелди эң кыска хуусаада кылып, часкы тарылганы чогуур өйүнде шынарлыг доозар дээш, хемчеглерни алыр херек.

Александр ХЕРТЕК. («Шынның» корр.).

ДИПЛОМАНТЫЛАР БОЛГАН

Абакан хоорайга улусчу чогаадылганың РСФСР-де III Бүгү-эвилел фестивалы болуп эрткен. Аңаа Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк зоназындан 19 танцы коллективтери киришкен. Аңаа бистиң республикавыстың ырының болгаш танцының «Улуг-Хем» ансамбли (удуртукчузу Светлана Ооржак) төлээлээн.

Ансамбльдиң 24 кижи составтыг танцы коллективин районнуң Культура бажыңының директору Николай Данзын, танцы тургузукчузу Надежда Варнакова олар удуртуп чораан. Ады-сураа алгаан профессионал коллективтерни бедии соонга арттыргаш, Улуг-Хем райондан барган бот-тывынгыр артистер 2-ги черни алган. Бүгү-эвилел фестивалының дипломантызы болган танцы коллективиниң кол өзээ Шагаан-Арыгның № 2 [illegible] ның үстүкү класс[illegible] өөреникчилери. Оларның күүседиин «Байыс чедирилгезиниң танцызы», «Тыва кыстар» деп болгаш өске-даа танцылары жюри кежигүннериниң болгаш Абакан хоорайның [illegible] коллективтериниң бедик үнелелин алган.

Кодур-оол ОЮН.

Шефчилерниң тудугларында

КЕЛИР ЧЫЛЫН ДУЖААР ДИЗЕ...

— «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың апрельде хүлээп алган доктаалының ужур-дузазын бо хүн үнелеп көрбес аргавыс чок — деп, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларының талазы-биле чоокта чаа эрткен эртем-практиктиг чөвүлел хуралга илеткелинге демдеглээн.

Биске улуг дузазын чедирип турар черлерниң бирээзи — «Красноярсклеспромстрой» девискээр-тудуг каттыжылгазының № 59 тудуг участогу. Ийи чыл бурунгаар Кызылдың үлетпүр зоназында чаа тууйбу заводунуң таваан салгаш, бо хүннерге чедир чамдык тодаргай ажылдарны кылып күүсеткен.

Тудугнуң начальниги Тываның тудуг талазы-биле дуржулгалыг специалистериниң бирээзи Алдис Александрович Рудзитис болду. Ол Тывага дыка үр ажылдаан, республиканың үлетпүр тудуунуң байдалын билир болгаш тудуг индустриязынга киирген улуг үлүг бар.

— Чамдык чылдагааннарның ужурундан бистиң бо тудуп турар объективистиң ажыглалга кирер хуусаазы элээн узамдыгып турар апарды — деп ол хомудалын чажырбайн чугаалады.

Чаа тууйбу заводун ук участоктуң тудугжулары 1988 чылдың март айда эгелээн. Ынчан кылыр тудуг-монтаж ажылдарының ниити түңү 7,7 миллион рубль турган, оон 1,3 миллионну дериг-херекселдерни тургузуп, таарыштырып кылырынга көрдүнген. А бо хүннерге чедир красноярскчылар 4,7 млн. рубль түңнүг ажылдарны күүсеткен. Ынчангаш келир чылдың үшкү кварталында тууйбу заводун ажылдадыр. Оон күчүзү — чылда-ла 28 миллион тууйбуну кылыр.

Ук объектиде бо участоктуң ийи бригадазы, «Сибтехмонтаж» трестиниң Тывада көжүп чоруур механизастаттынган колоннаазының болгаш «Турист» кооперативтиң тудугжулары ажылдап турар.

Заводтуң кол корпузунуң ханаларын тургузар болгаш кырын дуглаар ажылдар доозулган. Ам иштики ажылдарже кирген. Ол чул дээрге тууйбу өрттедир тускай суугуларны эптээри эгелээн. Ындыг-даа болза эптеп тургузар ужурлуг дериг-херекселдерниң чамдыызы бо хүннерге чедир саадап, ону Саян артындан Кызылче эккелбээн. Оон-биле чергелештир кабель дерилгелери болгаш оон-даа өске чугула чүүлдер амдыызында келбейн турар.

Демир болгаш демир-бетон конструкциялар-биле хандырылга эки, ону Красноярскиден чорудуп турар.

Ам ук объектиниң чылыг системазын кылырын эгелээр. Шеверлел ажылдарын бо чайын доозар.

Бригадирлер Геннадий Усковтуң болгаш Валерий Ковригинниң удурткан тудугжулар коллективтери эки ажылдап турар. Бетонщиктер Анатолий Полушин, Владимир Рубаник, каңнакчы Игорь Миренюк болгаш оон-даа өскелерниң кылган ажылының шынары багай эвес.

Тудугжулар боттарында аңгы общежитиелиг, дыштаныр өрээлдер, телевизор дээш, оон-даа өске чүүлдер бар. Хоорай төвүнче доктаамал чоруп турар автобустуг.

Өске черден биске дузалажып келген бо тудугжуларывысты аъш-чем-биле хандырып турарында четпес чүүлдер бар. Ында буфет бар-даа болза, хоорайның столоваяларының бирээзинден эккеп турар, чеминиң шынары багай. Оон ужурундан чамдык тудугжулар чемин боттары белеткеп алыр дээш хөй үе-шактын үндүрүп турарлар.

Бүдүрүлге-техниктиг киндистиң эргелекчизи Т. В. Жилицкаяның чугаазы-биле алырга, хоорай-биле телефон харылзаазы дыка багай, харын-даа сөөлгү ийи айда шуут чок болган. Ол талазы-биле хамааржыр бүдүрүкчүлер — Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелинге, Кызыл хооркуускомунга айтырыг тургузарга, ол черлерниң удуртукчулары ону тоомчага албайн келген.

Ажыл-агыйга, амыдыралга үүрмек чүүлдер турбас болгай, бүгү-ле чүве оон эгелээр. Чамдык удуртукчуларывыс ындыг чүүлдерни херекке албайн баар чоруктар кайы хөй. Дуза кадар дээш келген кожаларывыска ындыг хамаарылгалыг болбас ужурлуг бис.

Виктор КАРА-САЛ.

ЧУРУКТАРДА: дөрткү разрядтыг монтажник Борис Ильич Тулупов; чаа тууйбу заводунуң котельназының ниити хевири.

Авторнуң фотолары.

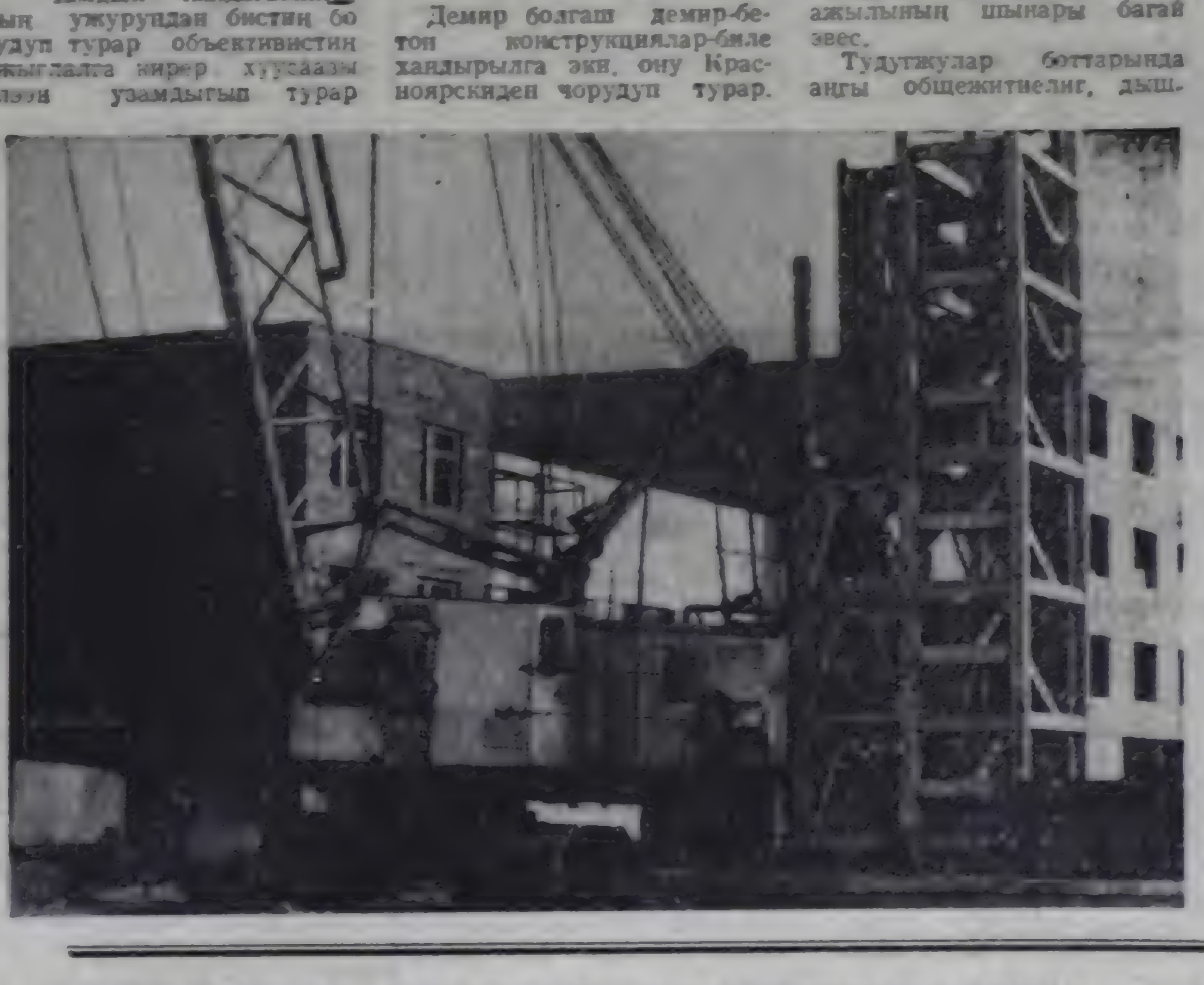

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев апрель 13-те Кремльге бистиң чуртувуста албаның аян-чоруун кылып келген Польша Республиканың Президентизи В. Ярузельский-биле ужурашкан. Ийи чуртта Европада болгаш ниитизи-биле делегейде болуп турар улуг болуушкуннар-биле холбаштыр ийи талалыг харылзааларның болгаш делегей амыдыралының хөй-хөй айтырыгларын чугаалажып көрген. Оон соонда беседа хөй кижи киржикчилиг эрткен. Совет таладан аңаа Президент чөвүлелиниң кежигүннери Ю. Д. Маслюков, Э. А. Шеварднадзе, Д. Т. Язов, албаның өске-даа кижилери, польша талада — ПР-ниң Президентизин аян-чорук үезинде үдеп чоруур албан кижилери киришкен.

Ол-ла хүн М. С. Горбачев биле В. Ярузельский совет-польша декларацияга ат салганнар.

М. С. Горбачев В. Ярузельскийге совет архив ажылдакчыларының болгаш төөгүчүлерниң мырыңай чоокта чаа тыпкылааны ССРЭ-ниң ИХУК-туң шериг тутттурганнарының болгаш ынай-бээр чоруур аргезин казытпкан кижилерниң херектериниң талазы-биле ынчаардагы Кол эргелелдиң дансыларының база өске-даа материалдарның хоолгаларын дамчыдып берген. Дамчыдып берген дансылар хоолгаларында 1939-1940 чылдарда ИХУК-түн Козельск, Осташково, Старобельск лагерьлеринге турган поляк хамаатыларның фамилиялары бар.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьяновтуң В. Ярузельский-биле ужуражылгазы болган. Найыралдыг чылыг беседа үезинде кол черни парламентилер аразының совет-польша харылзааларының хөгжүлдезиниң айтырыгларын [illegible].

Кремльниң Улуг ордузунга ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш Р. М. Горбачеваның [illegible] В. Ярузельский биле Б. Ярузельская оларның [illegible] кадыы [illegible] [illegible]. Аңгы-биле [illegible] ачы [illegible] поляк албан кижилери киришкен.

Совет талазы М. С. Горбачев [illegible], Президент чөвүлелиниң кежигүннери, албаның өске-даа кижилери берген.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштекн [illegible] М. С. Горбачев биле В. Ярузельский чүве чугаалажыннар.

• • •

В. Ярузельский В. И. Лениниң Мавзолейинге чораан болгаш чечектер боодалдаан салган. Болгаш чечектерни ол ышкаш Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге салган.

(СЭТА).

Литва ССР-ниң Дээди Совединге

Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге

Литва ССР-ниң удуртулгазының эвилел күрүнеге республика байдалының талазы-биле кара өжегээр болгаш эрге-хоойлуга чөрүштүр тургузуп турар айтырыглары улам нарыыдап, политика талазы-биле шиитпирлеттинмес хевирлиг апар[illegible]дар. ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары конституцияга дүүштүр Литва ССР-ниң бот-догуннаашкынын быжытлаарын болдуруп болур аргалыг боттуг болгаш бодамчалыг хемчеглерни ап турзажок, республиканың удуртулгазы Литва ССР-ни өске республикаларга болгаш Совет Эвилелинге ниитизи-биле удурланыштыр тургузуп турар чаа-чаа хоойлужудуга актыларын болгаш шиитпирлерни хүлээп ап турар. Чижээ, ССРЭ-ниң конституция чурумунда болгаш хоойлуларында көрдүнгенин ёзутаар чурттаарын болгаш ажылдаарын күзеп турар совет хамаатыларны ылгай көрген «Литва республиканың хамаатыларының шынзылгазының дугайында» хоойлуну апрель 5-те хүлээп алган. Шериг албанынче хамаатыларның часкы келдиртиишкинин ботталдырар талазы-биле ажыл-чорудулганы республикага соксадыр дугайында Литва ССР-ниң Дээди Совединиң хүлээп алган шиитпири «Бүгү-ниити шериг хүлээлгезиниң дугайында» ССРЭ Хоойлузун каржызы-биле үреп хажытканы болур. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Литва ССР-ниң девискээринде СЭКП-ниң өнчүзүн камгалаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалынга чөрүштүр ук өнчүнү эжелеп алырынче угланган хоойлу-дүрүмге удур оралдажылгаларны республиканың эрге-чагыргазы кылып турар.

Оларның дугайын моон дээ ынчай санап чугаалап болур, бо хевирлиг хөделиишкиннер-биле моон соңгаар эптежир арга чок апарган. Ындыг хөделиишкиннер чуртта политиктиг болгаш социал-экономиктиг быжыг турум чорукту буурадырынче угланган болгаш ында калбарган демократтыг чорудулгаларга багай салдарны чедирип, совет хамаатыларның эргелерин кызып турар.

Литваның удуртукчу органнары чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизиниң болгаш чурттуң хамаатыларының дүрүм ёзутаар эрге-ажыктарын барымдаалап көрбейн, конституцияга удур хөделиишкиннерни уламчылап турда, эвилелдешкен республикалар, моон мурнундаазы ышкаш, боттарының херектелдеринге когарал чедирип, Литваже продукцияны чүге чорудуп турарыл деп айтырыгны олар чөптүг-биле тургузуп турар.

Тургустунуп келген мындыг байдалда бистер дараазында сагылдырыгны кылыр ужурга таварыштывыс:

Бир эвес Литва ССР-ниң Дээди Соведи болгаш Министрлер Чөвүлели ийи хонук хуусаада үстүнде айыттынган шиитпирлерни күш чок болдурбас болза, дашкы рынокка хостуг-биле саарлыр акша-биле саттырып турар продукцияны эвилелдешкен республикалардан Литва ССР-же чорудуп бээрин соксадыр дугайында айтышкын бердинер.

Чүвениң байдалы бо хемчеглерни ажыглап эгелээринге чедире бербес боор деп бодап тур бис а ол бүрүңү-биле Литва ССР-ниң удуртулгазындан хамааржыр.

Оон-биле кады республикага 1990 чылдың март 10-га чедир турган байдалды катап тургузар шиитпирлерни хүлээп алырын Литва ССР-ниң Дээди Совединден болгаш Министрлер Чөвүлелинден манап турарывысты база катап бадыткап тур бис. Ол чорук айтырыгларның бүгү комплекизин соңгаарладылгазының чок сайгарып эгелээр арганы бээр.

ССРЭ-ниң Президентизи М. ГОРБАЧЕВ.
ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. РЫЖКОВ.

ПАРТИЯНЫҢ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Партияның Кызыл хоорай XXVIII конференциязынга СЭКП хооркомунуң ажылының отчёдун, партияның XXVIII съездизинге СЭКП Төп Комитединиң Платформазының болгаш СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелдериниң база эде тургустунуушкунну ханыладыр талазы-биле хоорайның партия организацияларының сорулгаларының дугайында болгаш хоорайның партия организациязының ревизия комиссиязының отчёт илеткелдерин чугаалашкан.

Илеткелдер талазы-биле санал бээринге ВЛКСМ хооркомунуң ийиги секретары Игорь Стрелов, «Тыва тудуг» каттыжышкынында партком секретары Т. А. Воронцова, хооркүүском даргазы Д. Л. Тинмей, № 4 бажың эргелелиниң чанында партия эге организациязының секретары В. А. Никитин, башкылар билиин бедидер институтта партия организациязындан делегат К. Б. Салчак, № 48 тудуг эргелелинде бригадир Э. С. Ооржак болгаш өскелер-даа киришкен.

Партияның хоорай конференциязы дүүн СЭКП хооркомунуң удуртур органнарын [illegible] дугайында айтырыгларны чугаалашкан. СЭКП хооркомунуң кежигүннеринге альтернативалыг үндезинге 60 кижини соңгаан.

Партияның хоорай конференциязы апрель 18-те 10 шакта уламчылаарын шиитпирлээн.

КВАРТАЛ ПЛАНЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИ

Эът, сүт талазы-биле Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң медээзи (1990 чылдың апрель 1-де, центнер)

Районнар	1	2	3	4
Республика	36000	41646	73400	69346
Бай-Тайга	700	1318	1200	1352
Мөңгүн-Тайга	100	111	50	64
Барыын-Хемчик	2500	2662	3600	4000
Өвүр	1300	1460	600	607
Сүт-Хөл	1900	1756	3000	2896
Чөөн-Хемчик	1700	2153	6200	6701
Улуг-Хем	2900	3587	9000	9205
Таңды	5000	6368	16500	17392
Бии-Хем	3600	2916	13400	7291
Тожу	900	776	700	420
Каа-Хем	3400	3156	9900	[illegible]
Тес-Хем	1300	1616	1200	1307
Эрзин	1400	1636	1050	1212
Кызыл	9000	10305	7000	7856
Кызыл хоорай	300	1926		

Тайылбыр: 1 — эът планы, 2 — садканы, 3 — сүт планы, 4 — садканы.

ОЛ ЧААСКААН БУЛГАНМАС

Ажылын билир, аңаа ынак болгаш бердингей кижилер черле ындыг: артык сөстер агаарже октавас. Куруг чугааның орнунга хөйну кылып, ажыктыг үүлени бүдүрерин кызыдар. Кандыг-даа кижи-биле чугаалажып ора, чогум ооң алыс мөзү-бүдүжүн, түвүжүн, сеткил сагыжын шыңгызы, негелделин хандыгыр дээрзин билип алдар дуржулганы бодумнуң журналист практикамга чылдап[illegible] да чып, [illegible] [illegible] мен. А Даниил Седенович [illegible] хамаарыштыр чүнү чугаалаар болур мен? [illegible] [illegible] дээр мен: бүдүштүг кижи-дир, бүзүреңгей ажылчын-дыр. Оон башка Хайдыгайтының [illegible] коллективи ону район Совединиң үүрг депутадынга [illegible] деп [illegible] [illegible] бүзүрелди кайыы берген деп.

[illegible] Ону ол [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Оон доктуу [illegible] [illegible] [illegible] Д. С. Ооржак Хайыраканның ортумак школазын 1969 чылда дооскан. Оон соонда Кызылдың № 4 КПТУ-зунга өөренип кирген. Ону электрик-монтер мергежилдиг доозуп үнген. Оон бээр бо коллективте 16 чыл доктаамал ажылдап турар.

Ам ол ажылын беш саламы дег билир [illegible] херекке апарбас бе? Чок, ол ону [illegible] [illegible] алган, ону харын [illegible] алгаш бодун [illegible] [illegible] апарган. Чүү ындыг [illegible] ол [illegible]? Телефон, радио сеткизи [illegible] [illegible] [illegible], организацияларга [illegible] [illegible] [illegible]. 300 номерлиг АТС-тиң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] телефон [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Даниил Седенович бодунуң хамаарышпас чүве хүлээп ап чоруур.

Хайдыгайтының суурунуң чурттакчыларының материалдыг байдалы [illegible] [illegible], оларның бо социал айтырыгларга хамаарыштыр [illegible] [illegible] [illegible] тур. Мынчалдыр ам мында АТС-ке 300 номерлиг [illegible] [illegible] [illegible]. Ам мынтаар [illegible] [illegible] [illegible].

Даниил Седенович Ооржак ам район Совединиң үүрг депутады апарган. Хайдыгайтының № 27 соңгуулга округунуң [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Депутат ажыл талазы-биле ооң дуржулгазы бар. Моол[illegible] [illegible] [illegible] ол Хайдыгайты [illegible] Совединиң депутады турган. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Ооң бодалы ол [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] депутатка [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] боор.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.

КЫРГЫЛДА ЭГЕЛЭЭН

«Бай-Тал» совхозта Кан-оол Ослан-Делиикте удурткан бригада эрткен ажыл-агый чылында районга тиилекчи болуп, төрүүр 100 өшкүге онааштыр 85 анайны, кыргаан дүгүнден 1 млн. ажыг рубль арыг орулганы алган.

Аренда-биле ажылдап турар 15 кодан[illegible] ам 4984 өшкү бар, оон 1553-ү төрүүр. Чайгы, күскү үеде өшкүнүң [illegible] эки болганындан ам малдың байдалы эки. Бо хүннерде өшкү малдалыг то[illegible] [illegible]. Кара-оол Даржаа, Эрес-оол Сыргыт-оол болгаш өскелерниң-даа кодааннарында [illegible] [illegible] [illegible]. Анайлар онча-менди доругуп турар.

— Кыштагларда мал чеми, дүк четчир. Сүтну хүнүнге чедирип турар. Төрүүр кодааннарда [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] эрткен чылдаазындан кудулатпас аргалар бар — деп, совхозтуң кол зоотехниги Маадыр Баавыл чугаалап турар.

Өшкүнү совхозтуң ажылчыннары кодааннарга барып, шефтеп кыргып эгелээн. Шаг-үе маңаавас. Ангор өшкүнүң хозалган дүгү харагаңнарга, сөөскеиге, хая-дашка ыдырттынып, дүжүп каар, хөй орулганы чедир албайн баар. Ынчангаш совхозтуң тускай эртемниглери амгы чылыг хүннерни ажыглааш, чазаг-дарже кожериниң бетинде өшкүнү кыргып доозарын шиитпирлээн.

Баштайгы хүннерде Сыргыт-оол Таар-оол биле Кал-дар-оол Хертектиң кодааннарында 564 сергени кыргааш, оон 804 килограмм дүкту алган. Амгы үеде 40 кыргыкчы доктаамал ажылдап турар.

Самдан ХЕРТЕК.

ХОЖУДААШКЫНДАН УШТУНАР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң коллективи бирги кварталдың түңнелдерин үндүрүп, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларны анализтеп чугаалажан. Эрткен үш айларда 170 мун рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планны 172.4 мун рубльге чедиргени Маска-оол Хертектиң удурткан тудугжу бригадазы, Амыр-Сат Ламажаптың баштатпан чазаныгла ин[illegible], Седен Кужугеттиң ыяш дажыкчылары тавары[illegible] бергенер турза-даа, бердинген планнарын күүсеткенин мактап демдеглээн.

Мурнуку чылдарда доктаамал [illegible] ажылдап, ат-сураа алгаан 180 ажыг кижилер тургустунган улуг коллективтиң бо удаада хожудаашкынга таваржышканың дараазында чылдагааннар [illegible] тодаргай бадыткаар. Эң-ле [illegible] кол [illegible] болур чурттаарга болгаш үлетпүр тудугларын тудуушкунга, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Оон артында чурттаар, үлетпүр болгаш социал тудугларын [illegible] планнын 184 мун рубльден 91 мунну шиитпирлээн. Ниитизи-биле 110 мун рубльдиң барааның продукциязын бүдүрерин [illegible] 64,6 мун рубльге чедирген.

Хожудаашкынның кол-ла чылдагааны материалдар-биле багай хандырылгада деп тайылбырлап турары [illegible]. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың тудуг ажылын хандырар [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] чымчак материал аймаан Хакасияның Таштып районундан керээ ёзугаар ап турган болза, ам Улуг-Актың Цаңгылыг деп черден ол дытты эккеп турары бажыңнарның соңга, хаалгаларын шынарлыг кылырынга шаптыктап турар.

Битумну Минусинскиден уйгкел чок сөөртүп дугур[illegible] [illegible] [illegible] алдынмаан. Шлак-бетон болгаш өске-даа тудуг [illegible] материалдарын бүдүрүп турар организациялар, тускай кооператив-биле база удур харылзаа [illegible] болган. Материалдар-биле хандырылганың удуртукчуларының [illegible] [illegible] [illegible] бригадазының доктаамал [illegible] тудуглары тодаргай ажыл планы чок. Чамдык тудугнуң бригадалар ол-ла чылдагаан-биле участоктарже ынай-бээр [illegible] [illegible] [illegible] таварылгалар база бар.

Комбинаттың ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары бо [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 20 бажыңнары тудар. Аңаа [illegible] материалдарны, [illegible] болгаш механизмнерни септелге-тудуг эргелели хандырар. Ында 99, 110, 117, 119 дугаарларлыг 8 аал ишти [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Үе маңнаваан. Эргелелдиң начальниги К. И. Чымба [illegible] Д. У. Д. Сарыглар [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

РСФСР: Кызылдың № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле депутатка кандидаттар

Семён Кунгаевич БУЯНДЫ

1931 чылда Эрзин районнуң Эрзин суурга төрүттүнген. СЭКП кежигүнү. Дээди эртемниг. Күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын ол 1950 чылда Эрзин районнуң Тес кодээ Советиниң күүском даргазының оралакчызындан эгелээн. Ук ажылга ажылдап тургаш, Совет Арминың хүрээлениинче келдирткен. 1957 чылга чедир Эрзин районнуң күүскомга янзы-бүрү албан-дужаалдарга ажылдап турган.

1960 чылда Красноярскиниң совет-партия школазын дооскан соонда, «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң партия эге организациязының секретарынга соңгуткан, оон соонда Улуг-Хем районга партия-күрүне контролюнуң даргазынга ажылдаан. 1965 чылда СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретарынга соңгуттурган. 1974 чылдың январьда Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга министринге томуйлаткан болгаш бо хүннерде — Тыва АССР-ниң чоннуң амыдырал хандырылга девискээр бүдүрүлге каттыжыышкынының чиигине директору.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан. Ленинчи юбилей база «Күш-ажылга тылгарал» медальдарлыг. Өг-бүлелиг, ийи оолду, бир кысты кижизиткен.

* * *

Бистиң ниитилеливис политиктиг, экономиктиг, социал база культура талазы-биле революсчу эде тургустуушкунунуң бөдүүн эвес орнунче кирипкен. Ол — улус депутаттарынга, оон ажыл-чорудулгазынга бедик харысалганы онаажтырып турар. Улус депутадының мурнунда кончуг нарын сорулгалар туруп турар дээн чүвени кончуг эки билип турар мен. Бир эвес соңгукчулар мени улус депутадының мандадын бүзүрээр болза, бедик идегелди бадыткаар дээш аңаа бүгү билиимни [illegible]

[illegible]

шиитпирлээри чугула.

Чурттакчы чоннуң херегцелдиң чугула бараанныры-биле хандырарын экижидеринче угланган чүүлдер дээш туржур апаар мен. Чоннуң, ылангыя дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, назылап кырааннарның амыдырал хандырылга ачы-дуза чедирилгезинге негелдезин оларның чурттап турар черлеринче барып чедирерин улам катпартыр. Пенсия хандырылгазын экижидерниң хемчеглерин алыр, чурттакчы чоннуң [illegible]

[illegible]

Хөй ажылчын [illegible] Ол сорулга-биле республикада «Өг-бүле» деп программа ажылдаттынып турар.

Бойдустуң курлавырларын чөптүг ажыглаар долгандыр турар хүрээлелди камгалаар байдал дээш туржур. Бойдустуң [illegible]

[illegible]

Алдын-оол Кангаевич КАНЗАЙ

А. К. Канзай 1939 чылда Эрзин районнуң Мөрен суурга арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген, тыва националдыг. 1961 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, дээди эртемниг.

А. К. Канзай ортумак школа база Кызылдың башкы институдун дооскан соонда, Эрзин районнуң Бай-Даг ортумак школазынга башкылап болгаш директорлап ажылдап турган. 1961 чылдан 1964 чылга чедир Совет Армияның хүрээлелинге шериг албанын эрттирген.

Шеригден халажкааш, Тес-Хем районнуң Ак-Эрик сес чыл школазынга директорлаан. 1964 чылда ону БАЛКЭ Тыва обкомунга ажылдары-биле шилчиткен. Аңаа янзы-бүрү албан-дужаалдарга: инструкторлап, киирдис эргелекчизиниң оралакчызынга, комсомол органнарының киирдис эргелекчизинге обком секретарынга база ийиги секретарынга ажылдаан. 1970 чылда партияның дээди школазын бот-өөредилге-биле дооскан.

1972-1975 чылдарда СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының аспирантуразынга өөренип турган болгаш национал айтырыг талазы-биле диссертацияны камгалаан тооку эртемнериниң кандидады.

1975-1978 чылдарда партия обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы ол-ла килдистиң эргелекчизи турган. 1987 чылдан амгы үеге чедир СЭКП обкомунуң секретары.

А. К. Канзай Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң беш ки алдыгы чыыштарының депутадынга СЭКП обкомунуң кежигүнүнге соңгуткан. Ол медальдар-биле Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Хүндүлел бижик-биле шаңнаткан. Өг-бүлелиг. Уруу биле оглу — студентилер.

* * *

[illegible]

телдиреринин, оларның чурттап, амыдырап турар байдалдарын экижидерин, оларның ажылга хүлээп алырының айтырыгларын херек кырында шиитпирлээрин чедип алыр дээш чүткүлдүг ажылдаар апаар мен. Дараазында хемчеглерге шууд дорт киржир мен: дээди өөредилге черлеринче оолдар, кыстарны өөредип чорударының системазын ажылдап кылырынга; олар чедимчелиг өөренип база өөредилге черин ыяап дооскан турзун дээш дузалаарынга; оон соонда — оларның ажылга хүлээп алырының магадылалдыг болурунга; аныяк ажылдарның амыдырал [illegible]

[illegible]

Михаил Ким-оолович КУУЛАР

Михаил Ким-оолович Куулар 1950 чылдың октябрь 30-де Тожу районнуң Адыр-Кежигте колхозчу өг-бүлеге төрүттүнген. СЭКП кежигүнү. өг-бүлелиг, ийи уруглуг.

1968 чылда Азас ортумак школазын дооскаш, күш-ажылчы намдарын Чадаана хоорайга эгелээн.

1972 чылда Кызылдың политехниктиг техникумун дооскан соонда, «Красноярск электри кодээ тудуг» тресттиң механизастаттынган колоннназының мастеринге ажылдаан.

1973 чылда ону Тожу районнуң «Тоора-Хем» совхозунуң комсомол организациязының секретары кылдыр шилчиткен.

1979 чылда Новосибирскиниң В. В. Куйбышев аттыг инженер-тудуг институдунуң архитектура факультедин дооскан. Ону дооскаш, «Тыва хамааты төлевилел» институттуң кол архитектору болуп ажылдап турган. 1981 чылда Кызыл хоорайның кол архитекторунга томуйлаткаш, ол албан-дужаалынга бо хүннерге чедир ажылдап турар.

1989 чылда Новосибирскиде партияның дээди школазын бот-өөредилге-биле дооскан.

М. К. Куулар Кызыл хоорай Советиниң 18, 19, 20 чыыштарының депутадынга турган. ССРЭ-ниң Архитекторлар эвилелиниң кежигүнү. Тыва АССР-ниң улус депутады.

Тожу районнуң «Тоора-Хем» совхозунуң коллективинден депшиттирген.

* * *

Бир эвес менээ РСФСР-ниң улус депутадының мандадын бүзүрээр болза, [illegible]

[illegible]

Чурттаар шөл программазын шиитпирлээринге хамаатыларның хуу акша-хөреңгизин киириштирер, күрүне квартираларының болгаш бажыңнарының садыглаашкынын организастаар, оон кирген хөреңгини социал хандырылга угланыышкынныг объектилерниң болгаш оран-бажың тудуунче киирер, күрүне бажыңнарында чурттап турар хамаатыларга хуу бажың тудуп алырын чөпшээрээр, оларга чаалини бээр, аныяктарның болгаш оларның организацияларының күжү-биле оран-бажың болгаш культура хандырылга тудугларын тударының талазы-биле эрге-хоойлу магадылалын тургузар. Мааңа бүдүрүлгелерниң хөреңгизин, чаалилерни бээр.

Социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле көрүжүм мындыг. Областарның, крайларның, автономнуг республикаларның бот-эргелеп башкарылганың, бот-орулгалыг [illegible]

[illegible]

ТЫВА-ХАКАСИЯ

Тыва АССР биле Хакас Автономнуг областың 1990 чылдың I кварталында социалистиг чарыжының түңнелдери

	Тыва АССР: план күүселдези	Тыва АССР: 1989 чыл-биле 1990 чылды деңнээрге хуу-биле	Хакас АО: план күүселдези	Хакас АО: 1989 чыл-биле 1990 чылды деңнээрге хуу-биле
Үлетпүр				
Керээлиг хүлээлгелерниң күүселдези	93.9	x	99.6	x
Үлетпүр продукциязының хемчээли	x	96.1	x	99.2
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	x	95.5	x	99.3
Кодээ ажыл-агыйның продуктуларын күрүнеге садары				
Мал болгаш куш	112.7	107.0	111.6	107.4
Сүт	94.3	91.4	106.0	101.3
Дагаа чуурганы	129.5	131.9	110.5	110.0
Тудуг x)				
Капитал салыышкыннары	12.5	85.7	18.0	91.3
Тудуг-монтаж ажылдары	14.1	85.7	17.8	88.0
Кол фондуларны ажыглалга киирери	5.4	63.2	6.5	94.1
Чурттаалга тудуун ажыглалга киирери	7.4	54.7	12.1	50.3
Транспорт				
Ниити ажыглалдың транспорттуң чүък сөөртүлгези	96.3	93.2	100.0	93.8
Садыг				
Үүрмектеп садар бараа саарылгазы: Ниити хемчээли	104.8	116.9	102.1	109.6
Өртектиг ачы-дуза				
Чонга өртектиг ачы-дуза чедирилгези	101.4	105.6	104.3	109.9

x) чыл планының күүселдезиниң хуузу

СТАТИСТИКАНЫҢ РЕСПУБЛИКА ЭРГЕЛЕЛИ

АЛГЫ-КЕШ, БЫШКАК—АЖЫГЛААЛДА

Кызылдың эът комбинадының коллективи бо чылдың баштайгы кварталында багай эвес ажылдаан. [illegible] Бирги кварталда комбинаттың эът бүдүрер планы 1230 тонна турган. Херек кырында ону планда көрдүнгенинден 91 тонна ажыр күүсеткен. [illegible] планының 525 тонна турган болза, ону база ажырган: пландан 13 тонна хөй [illegible]

Ниитизи-биле эртен бирги кварталда эът комбинады улустуң херегцел бараанналын 5070 муң рубльге бүдүрген. Ол дээрге пландан 119 муң рубль хөй болуп турар.

Бот-орулга-чарыгга болгаш бот акшаланыышкынче — экономиканың бо чаа саналдарын бүдүрүлгеже эде тургузар, оон мурнунда аңаа ажыглаттынмайн турган курлавырларны ажыглаар, [illegible]

[illegible]

Мурнуку чылдарда комбинат алгы-даа, бышкак-даа ажыглавайн турган. Ам хөй кежин эттеп ыдыгаш, оон чолдак тоннар даараш база оларның [illegible]

Ам комбинатта алгы кооперативинге ниити ажыттыр. [illegible]

[illegible] Моон мурнунда хөй чылдарда бис төгер черже октаттынар бээр бышкактар ам бүдүрүлгеге орулгазын киирер апарган.

Александра КОНГАР.

Кызылдың эът комбинадының улуг экономизи.

Чагаа парлаттынмаза-даа

КАТАП ШИИТПИРНИ ҮНДҮРГЕН

Бии-Хемде «Оон» совхозтуң хойжулары Доржу биле Билчимаа Моңгуштар 30 ажыг чыл дургузунда чайлагда [illegible] Уруг-дарыы хөй, он ажыг. Ынчалза-даа дирекция малчыннарга чедир оларга суурда бажың бербээн. [illegible]

[illegible]

РЕДАКЦИЯДАН: СЭКП Бии-Хем райкому биле [illegible]

[illegible]

ЧАА НОМ

Ол эннада кызыгаар чок, «түрі» деп каап демдек-даа чок. Ынчалза-даа ынакшылдың болгаш ноор хөөн чок чоргуттуң, аң, пара сагыштарының шын-биле негениң аразында ол турар турар. Ындыг байдалга тывалыкшы аныяк кижиниң ниитиниң сагыш-сеткилинин дугайында Евгений Антуфьев бедиктиг күзели-биле [illegible] «Айыылдыг зона» деп шүлүк номунда бижип турар.

Автор чиңге демир артында ниитилелден ангыланган ол муңгаштаныгны поэтиктиг арга-биле чуруп көргүзүп турар.

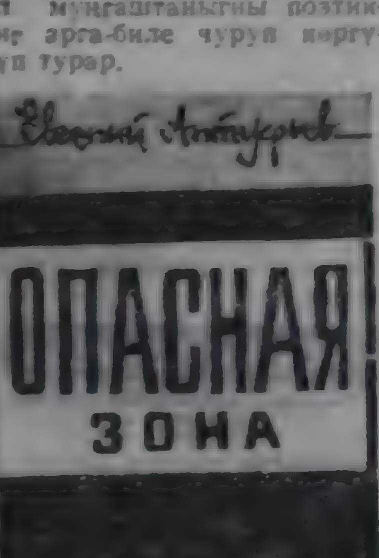

Бистиңиде бир-ле дугаар болгаш ачашы-биле ном [illegible] Евгений Антуфьевтиң [illegible] ном садыгларындан «Союзпечать» киоскилеринден садып ап болур. Шүлүкчүнүң чамдык чогаалдарының очулгазын силерге бараалгаттывыс.

ХӨЛЕГЕ

Хөлчок чоргаар эрткен
өйнүң
Хөлегези ханада арты
Сактыышкының кагбайн
шилип,
Дүнү өттүр сөглеп келир.
Дүпте болган чүү-даа бол.
Сагыштарга чедие өлбес.

ЧОДУРАА

Соңгам кааcтаан
Чодурааны кезип кагды
Чеже чылда улус чурттаан?
Чеже хиичек өрттенгенил?
Чавыт бажың ооргаларын
Шаалааш хемн алгаш
барган.
Соок өңнү өттүр тепкен
Чодураалап чечектелген

ДҮНЕ ГОСТИНИЦАГА

Салаалары истери дег
Шагда келген сагыжы-даа
мында арткан.
Хана дургаар саарылган
Кандыг кижи бижип кааны
чогаалдарыл?
Фонарь чырыы ындыг
сүрлүг
Боттарыңар ону билип өлбес
силер...

«АКАДЕМИК» СЕВЕН

Партияның, күш-ажылдың болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуну, дайынчы эжим, подполковник Семен Хунаевич Севен чораан болза бо чылын 80 хар ажа берген турар ийик. Оон дугайын [illegible] ыңнанныбиле чугаалаксадым.

Ол 20 чылдарны [illegible] ди Чөөн-Хемчик [illegible] чыгыргазында [illegible] ажылдап турда. «Бо «күштүг бижиктиг» дугаарын [illegible] Кыйылда [illegible] сен!» деп, [illegible] Севен [illegible] «Ам [illegible]» деп адыдадым.

«Күштүг бижиктиг» чүгле [illegible] шуут ак хыраа, [illegible] деп негелдени ол дыңнаан. Ол оңаа харыысалгалыг, чүгүла даалганы күүседип шилиишкин ам аңаа онаашкан ол.

Январының «чеc-тостуг» чымчылзама сооғу, долгандыр ыяш-даш шупту ак хыраа, [illegible] Чавактың чаплыыбиле маргыжар, чорчуур чүве бар эвес. Албаның бижиин Севен холунга тура салла, хаваанга үстүрүп тейлеп каапкаш, ыыжай-дептей хөйлапкан.

Кожуунну шокар өртээлинден эң-не шыырак, коңгур кашпагай аъттың шилип мунупкаш, улаачы-биле кады «Кызыл кайда сен!» дээш, Бора-Хөл ховузун өөр аъттарның кара маңы-биле эстедип орган.

Та чеже өртээл (оларның аразы 30—40 км хире хемчээлдиг) эрткен, чеже аъткулаачы солаан. Өртээлдерге чоокшулап кел чыда, «Күштүг бижик!» Шымдаңар-ле-тенер!» деп кыйгырнаарга, өртээлдерниң даамалдары үне халышкаш зораан. Севен ниң ыыттааш чемн-биле чемгерео...

Чактарының баштары [illegible] тургаан турганы [illegible] карарты балыттай берген. Сыгыр-даг бажында Кыйылга шаат кирип келде «Күштүг бижик» [illegible] туралаалай-биле [illegible] бертен.

[illegible] Ачыы-Ачыы Шагааның албаньнга баар мен!» дээш, аашкынар чыгыы турганын катаптатай мензэ сактып чугаалап чорааныы утпаан мен.

Севенниң ол күзели 1929 чылда боттанган. ТАР-ның иштики политиктиг байдалы ол үеде дыка дүшкүүрлениң, дүвүредип турган. Оппортунистиг барыын идегеттерге күткүткен Хемчик феодалдары, ак дээрбечи Куулар Маадаажыкка баштаткаш, 1930 чылдың чаалыында Тываға феодалдыг өзү туругзаргны катап эгидер дээш Тываның улусчу революцияныны чаалап алыышкынын [illegible] улусчу [illegible] тура чалышкынның үрдүрген.

ТАРН-ның башталгазыбиле, Совет Эвилелиниң дузаламчызынга даянгаш, контрреволюстуг үймээнни чылча шаапкан. Ол ханныг сегиржип алыышкынга Семен Хунаевич кызыл шериг эштери-биле кады Хемчик феодалдарының конторреволюстуг тура халышкынын базарынга эрес-дидим кирипкен болгаш үймээнчилерниң чыгча шаппаны аңаа дабыны Севенниң ол болгадгы дайынчы [illegible] болган.

АРШ-ка биче дарга тургаш, 1931 чылда Севен КУТВ-ка өөрениры-биле Москваже халкан. Эге билиг чок, орус дылды багай билир кижиге дээди өөредилге чериниң программазы берге болзажок, кызымак чүткүлдүү-биле ол эки өөредилгелиглерниң саңынга турган. Шериг албаны ооң ал-сагыжындан ыравас, орта суңдулуг турганы-биле ол Кызыл Армияның ортумак артиллерия школазын чедиишкинниг доозган.

1937—1940 чылдарда Севен АРШ-тың артиллерия [illegible] командири [illegible] артиллеристерни [illegible] болгаш [illegible] кенн-даа.

1940 чылдарда улуг лейтенант Севен эжи майор Моңгуш Суваң биле Совет Армияның М. В. Фрунзе аттыг академиязынга өөренип киргилен. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээн. Ол үш фронттуглар [illegible] дайынчы өөредилгеге [illegible] турган. Дээди Кол Командылалдың [illegible] Москваның камгалалынга эрестиг киришкен нер.

Шериг академиязын чедиишкинниг доозааш, төрээн Тывазынга чанып келгеннер. 1942—1946 чылдарда Семен Хунаевич АРШ-тың аъттыг полугунуң командири турган. Оон соонда партияның дааткашы-биле партия райкомнарының секретары болгаш обком секретарынга [illegible] Совет Тывага хайнылып турган социалистиг [illegible] хууда кижизи берип мурнүү [illegible] келгенин чок билир.

Бижан Семен Хунаевич АРШ-тың аъттыг полугунуң командири турда [illegible] командирниң политика талазы-биле оралакчызы Севен-биле кады ажылдап, [illegible] болгаш [illegible] бо ла [illegible] мен.

1954 чылдан эгелээш АРШ-тың аъттыг полугунуң командирлекчизи [illegible] Семен Хунаевичиниң [illegible] мен. Ажылаңга [illegible] Ол кижи даа [illegible] Ешкиле бие [illegible].

Офицер-даа [illegible] Севенге бир демей эштаар ыыбайылыг, [illegible] Семен Хунаевич шериг албанынга [illegible] ол аңаа дайынчы дег [illegible] чүнү?

Аңаа дайынчылар-биле Севен [illegible] чурттап турарын бо-ла [illegible].

Семен Хунаевич кадайы Раиса Романовна-биле [illegible] Улуг Тиилелгениң 50 [illegible] эгелээш [illegible].

Семен Хунаевич үр чылдарда [illegible] ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринин [illegible] дээш ТАР-ның Республиканың Ачы-дуза II чергези, Кызыл Сылдыс орденнер болгаш хөй санныг медальдар-биле шаңнаткан. «СЭКП-ниң хүрээлелинге 50 чыл» деп хүндүлел демдээниң эдилекчизи.

Дайынчы эжимни сактып чугаалары меңээ өөрүнчүг-дүр.

Артем БОРБАК-ООЛ,
ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуну,
хелээжылгада полковник.

ЧУРУКТА: улуг лейтенант С. Х. Севен академияга өөренип турда.

Чурукту Ондар ОХЕМЧИК хоолгалаан.

Бетиңде эскериг барды

КАТЫ ЧҮГЕ «КАДАЛЫП» КЕЛГЕНИЛ?

Ийи-бирги апкан өйи эжишки кухняга чугаалажып эгелээн чүве-дир. Бажыңга чалаткан ар:

— Тургузар черин таптыг бодап алгаш, ам тургузар сен, эш, чаа алган күштүг чүвени — деп, эжинге чугаалап орган.

— Даштын чаваг-даа болза эптиг кладовкамда бар, аңаа-ла тургузар мен ыйнаан — деп, бажың ээзи эжи харыылаан.

— Бидон база кире бээр бе? Хөделдирер чүвелерин кудар аан.

— Кирбес боор бе, ниитүш-даа болза чайлыг.

Ол душта демгилерин кожазында өрээлден дыңнап орган, бажың ээзи эрниң каты кылаштап келгеш, чугааже кирип берген:

— «Аңаа тургузар мен», «чайлыг кире бээр» деп чүнү чугаалап ол? Хей чүве-дир! Ооң ажыы чок, харын боттуң бажынга халдаар!

— Эптиг чүве-дир, катым, ийи улуг шоочо-биле кадаптып каар мен, ыдыыны база эжинниң аксынга адыг кылдыр баглаптар болгай мен — деп, күдээ оол чоргаар орган.

— Оон чыды дыка чидиг олурткан соонда үр болбаанда кижи думчуун дартып тыптар чүве дийик чоп, оолдар. Хей чүве-дир! Башка халдаар! — деп, каты улам кадалып келген. — Ону черле кылбаңар оолдар, мен-даа шуут кылып билбес чүвем-дир ол!

Ам-на... Күдээ оол бажын борбаңнадыр чайгылааш, хенертен каттырыпла үнген чүве-дир (ынчанмайн, барып-барып бо кежээ ол душта).

— Катым, ой соора билип тур сен бе? «Чыды чидиг» дээниңден, «кылбаңар» дээниңден чугаан адын билип кааптым: «тургузар» деп орар чугаавыс дээрге, бо чаа садып алган мотоциклим тургузар даштын кладовкам дугайында чугаа-дыр ийин! Хаа, черле кыраан-дыр сен, катым.

Каты ашак оолдарының чугаазының утказын ам-на билип каан:

— Кырывайн канчаар, оолдар, алдан ыракта ашканда. Соора дыңнаалым ол-дур. Ол бир «төнмес-сарыг» деп чүвезин даштыгаа барып «шуглаарын» дугуржуп орар улус-тур деп, соора билгеш, ынчалганым ол ышкажыл аан.

Күдээ каттырбышаан, харыылап каан:

— «Төнмес-сарыг»... Ындыг чүве шуглап, надарын көрбээн күдээң боор мен, катым! Сээниң шын харыңг бражка дээрге башка халдавас чүве ол боор бе!

Күдээзи садып алган чаа мотоциклин «чүүр» дээш эжи-биле ынчан чаңгыс-ла шил «агдам» деп арага божутканы ол чүве-дир. Ат ужуруң билген каты апчоксунган хевирлиг чугаалал турган.

— Ынчаар «чүүрун» харын өйүнде-дир дээр мен, оолдарым. Эвээш чүве-дир, амзавайн канчаар. Даштыг ол кажаавыс мото сугарынга таарыжыр чер-дир, эки быжыглап аар — ол-ла. Чоо чадаг улус ам кээп дээрже ужуп үндүвүс моң, оол. Чаңын сиген шөлүнче мени ол чыпаанын-биле дажыглап турар сен — орта барганга тааныыл-даа болгай мен, сиген андарар, белер сигенчи-даа болгай мен. Хейле, «төнмес-сарыг» деп алган ол чүм боор ой!

Алексей НУГУУРАК.

МАГАЗИН ДАШ БОЛГАШ ШЫДАЖЫР

Апрельдиң арага талоннары Самагалдай суурунга [illegible] ындарында [illegible] Ынчан улус депутаттарынга кандидаттар-биле ужуражылга хүннери чорун турган чүве. Арага садып [illegible] магазиниң ажылчыннарын манаан кижилер мырыңай эндерик. Олар ажылын уттупкаш, арагаже сагыш салгаш турупканнар. Ынчалза-даа түс черниң удуртулгазы ол хүн арага сатпазын шиитпирлээн. Милиция ажылдакчылары база-ла дайынчы белен байдалга турупкан.

Кандидаттар-биле ужуражылга чорун турар үеде Культура бажыңының чанында стадионга Самагалдайның ыяш ажыл-агый чериниң ажылчыннары А. В. Куңгаа, А. Ш. Оюн, И. Д. Эме-Бежи, септелге-транспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы Э. А. Шырап олар одеколоннар садып алган, хлеб-биле согажалап ижип органнар. Самагалдайга одеколон ышкаш ындыг ховар бараанны аңаа садып алыры берге. Ону херээжен улусча сөөңнеп сунар белектер-биле холуй садып турар. Херээжен улус кедер иштики илик-хеп иштинге ыяап-ла бөдүүн одеколон ораап суп наар ужуру-даа чүү чүве? Бөлүк арагачылар бир-бир шил иштин одеколонну божудупкан турда. ИХК-ның начальнигиниң оралакчызы К. Д. Лоовай оларга ужуражы берген. Кым-бир кижи бо дерт эжишкиниң аксазы хөй болганы-биле ындыг улуг өртектиг белек садып байыыргай бергеннери ол деп бодаары чадавас. Кайын ындыг боор.

Агр-саар ажыл кылып чорун турар Александр Куңгаа 38 харлыг, 5 уруглуг. 28 харлыг Иван Эме-Бежи 3 уруглуг. Анатолий Оюн 37 харлыг, 5 уруглуг. 40 харлыг Эрес-оол Шырап оларданы чыдып калбаан. Ооң азыралында 4 уруг бар. Оларның бир айда алыр шалыңының ортумак хемчээли 100 рубльге дөмейжип турар.

— Тайгага ийи неделя болдувус. Аңаа турган, мога туруп, ыылай-даа бердивис. Манаа бичии дыштанааш мага-ботту сулараадып алдадээш келгеш, талон-биле арага-даа садып читтикпестир бис. Араганы бисте берип турар талоннарывыдаа [illegible] садып турар боор — деп [illegible] харыылаашкан, бо дугаар кварталга «МПМ калган» талоннарын [illegible]

[illegible]

[illegible] болгай бис. Арага саткан хүнде ыргы-ла чүгле [illegible] ажылдакчыларын чаза тыныр [illegible] чүвени [illegible] чугаалап келдибис. Арага саткан хүн-ле сургуул-бичии башкылажыр нач чадыр. Магазин харын даш болгаш шыдажып турар.

Оларның ол чемелиг санаалы-биле септелге-техниктиг бүдүрүлгениң инженери О. С. Оюн, милицияның участок инспектору С. А. Чадамба олар чөпшээрежир бооп [illegible]

— Арага садып турар хүнде халаптыг чүве-ле болгай — деп, Олег Серенович чугаалай-дыр. — Кижилер ажылче үнмейн баар. Оон соонда бажың «эмнеп» удаптыргаш туруп баар. Массалыг арагалаашкының түңнелинде, кем-херек үүлгедиглери болуп турар.

Чугаага одеколон ишкен дөрт эрниң биразы киришти:

— Бо чорук алыксанчиксен чиижен кижилерни амырадып, амдажыдып турар. Өскээртен келген кижилер араганы 25 рубльге бо-ла сада бээр. Суурда солун чүүлдер чок. «Кадыкшыл» клуву хагдынган.

Д. С. Моңгуш баштаан арага ишпестер ниитилелин ажылдатса кандыг чүвел? Амдызында Долума Сюрюновна арага талоннарынга арага ишпестер ниитилелиниң таңмазын кагары-биле ойлажып олар. Оон ажылында эки чүвези чүгле ол ниитилелдиң кежигүн дадывырын хавырары. Самагалдайда арагалаашкын-биле демисел дугайында парлалгага удаа-дараа бижип-даа турза, «чүък» чыткан черинде хевээр артпышаан.

Бистер чоруурувуска чедир арга магазиниң чанында чон чаным тараваан. Милиция ажылдакчылары одеколонга «ынактарны» оон-моон эккээри үргүлчүлевишаан турду.

Арага саткан хүнверниң медээзи-биле алырга, Тес-Хемде байдал ындыг болуп турар. Манаа чүгле ийи чижектен киирейн.

Апрель 7-де, 7 шак үезинде, Белдир-Арыг суурдан Культура бажыңының эргелекчизи 25 харлыг Юрий Дугарну он чарыкы куллаанче боолаштынган турда, бажыңындан район эмнелгезинче эккелген. Ол балыглаашкынын арага ишкеш, алгыш-кырыш үндүргениниң түңнелинде болган.

Апрель 8-те 19 шак үезинде Шуурмак суурнуң чанында орук хажызынга Самагалдай суурга чурттап турган 38 харлыг хамыты В. М. Херпелиң [illegible] чара шаап каан магадыр тывылган. Бо [illegible] талазы-биле истелгени чорудуп турар.

Тес-Хем районда бирги кварталда түңнели-биле алырга, кем-херек үүлгедиглери эрткен чылдыңы бо демнелиндээ ашкы турар. Арага [illegible] дээш административтиг хемчеглерни 33 кижиге ааирик машина башкарып чорааны дээш 34 кижиге [illegible] Кем-херек үүлгедирин эвээжедир сорулга-биле арагалаашкынбиле демиселди күштелдирер апаар.

Мария КУЗЬМИНА

(Эгези №№ 65, 69, 71, 74, 79, 80, 82, 83 «Шында»).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

12. **Хавакчин** — ТАРЭ ТК-ның секретары. 1907 чылда төрүттүнген, 1929 чылдан бээр нам кежигүнү, ядыы арат. Кызылга нам школазы доозкан. 13. **Ойдуп** — ТАР улус ажыл-агый сайыды. 1930 чылдан бээр нам кежигүнү. 1907 чылда төрүттүнген, ядыы арат. 14. **Тастай-оол** — ТАР-ның культура яамызының сайыды. 1902 чылда төрүттүнген. 1929 чылдан бээр нам болгаш ВКП(б) кежигүнү. Ленинградка ажылчын факультет доозкан. 15. **Сенгииижик** — күрүнениң иштики политиктиг камгалал эргелелиниң даргазы. 1900 чылда төрүттүнген. 1925 чылдан бээр нам кежигүнү, бот өөредилгелиг. 16. **Самбуу** — ТАР-ның саң-хөө сайыды. 1901 чылда төрүттүнген. 1926 чылдан бээр нам кежигүнү, ядыы арат. Улаан-Баадырда тыл хуусаалыг нам школазын доозкан. 17. **Лопсан** — Тыва Топ кооптуң баштаар чериниң даргазы. 1926 чылдан бээр нам кежигүнү. 1903 чылда төрүттүнген. Улаан-Баадырга нам школазын доозкан. 18. **Лопсан-Самбуу** — ТАРН ТК-ның секретары. 1908 чылда төрүттүнген. 1930 чылдан бээр нам кежигүнү, ядыы арат, бот өөредилгелиг. 19. **Күрү-Базыр** — ТАР-ның кадык камгалал эргелелиниң даргазы. 1930 чылдан бээр нам кежигүнү, бот-өөредилгелиг. 20. **Норжунма** — ТАРН ТК-ның Херээженнер [illegible] эргелекчизи. 1901 чылда төрүттүнген. 1929 чылдан бээр нам кежигүнү. Кызылга нам школазын доозкан. 21. **Надан-оол** — ТАР-ның [illegible] сайыды. [illegible] төрүттүнген. 1928 чылдан бээр нам кежигүнү, [illegible] 22. **Дондуп** — ТАР-ның [illegible] даргазы. 1907 чылда төрүттүнген. 1929 чылдан бээр нам кежигүнү. Улаан-Баадырга нам школазын доозкан. 23. **Тамдынчы** — «Шын» солуннуң редактору. 1925 чылдан [illegible] кежигүнү, [illegible] 24. **Товаринтай** — АРШ-тың [illegible] 1931 чылдан бээр ВКП(б) болгаш нам кежигүнү. 1906 чылда төрүттүнген. КУТВ доозкан. 25. **Севен-Сат** — ТАРН ТК-ның [illegible] 1929 чылдан бээр нам кежигүнү. 1903 чылда төрүттүнген, [illegible] 26. **Сундуй** — ТАР-ның Каа-Хем кожууннуң даргазы. 1927 чылдан бээр нам кежигүнү, хелечик, КУТВ чанында 2 чыл хуусаалыг курс доозкан. 27. **Данзын** — Тыва Топ кооптуң баштаар чериниң даргазының оралакчызы. 1923 чылдан бээр нам кежигүнү, ядыы арат. КУТВ чанында кожуун курстарын доозкан. 28. **Ламажык** — ТАР-ның Чөөн-Хемчик кожкомунуң даргазы. 1927 чылдан бээр нам кежигүнү. 1908 чылда төрүттүнген. КУТВ чанында кожуун курстарын доозкан. 29. **Күдерек** — ТАР-ның Тес-Хем кожкомунуң даргазы. 1928 чылдан бээр нам кежигүнү, КУТВ чанында курс доозкан. 30. **Дөлгажап** — «Элегес» [illegible] 1923 чылдан бээр нам кежигүнү, ядыы арат. Улаан-Баадырга нам школазын доозкан. 31. **Далай-Серен** — ТАРЭ ТК-ның секретары. 1928 чылдан бээр нам кежигүнү. 1908 чылда төрүттүнген, ядыы арат. Улаан-Баадырга нам школазын доозкан. 32. **Санжаа** — [illegible] директору. 1929 чылдан бээр нам кежигүнү. 1905 чылда төрүттүнген, ядыы арат. Улаан-Баадырга нам школазын доозкан.

[illegible]

Пленум ТАРН ТК-ның Президиумунуң кежигүннеринге С. Тока, О. Байыр, И. Товаринтай, С. Чүрмит-Дажы, С. Лопсан, А.-Т. Хемчик-оол оларны, Президиум кежигүнүнге кандидаттарга К. Серен, А.-Т. Торлаажык оларны соңгаан.

Пленум нам комиссариатының Президиумун тургускаш, оон кежигүннеринге Ш. Лопсан-Самбууну (даргазы), О. Шагдыр-Сүрүнү, Ш. Кижиир-оолду кежигүнге киирткен кылдыр Таңды Саяны (Каморанын) киирген.

Пленум аан аазып берген берген И. Шагдырның ТК-ның Чиңгине секретарының орнун [illegible] КНХК Чоон [illegible] ТАРН ТК-ның Президиумунуң [illegible] С. Токаны соңгаан ТК-ның Президиумунуң [illegible] И. Товаринтайның [illegible] ВКП(б) кежигүнү [illegible] — С. Токаны И. Товаринтайның [illegible]

[illegible]

галаныр аргазын бедидерин феодализмниң дазылын шиитпирлии-биле тура тыртып, арат чонунуң массаларын улусчу революстуг чагаанты долгандыр сырый каттыштырып турган, Тыва Арат Республиканы капиталистиг эвес оруктап хөгжүдериниче чоорту шилчиириниче чогуур байдалдарны тургузарын чугаалашкан (ТАР-ның Биче Хуралының 7-ги чыыжының III онза сессиязының резолюциялары. Кызыл. 1938 ч. апрель 14).

III онза Биче Хурал Президиумунуң Даргазынга чоокта мөчээн А.-Т. Чүлдүмнуң орнунга А.-Т. Хемчик-оолду, ооң оралакчызынга — Ш. Сандыкты, Президиум кежигүннеринге: С. Чүрмит-Дажыны, С. Токаны, О. Тастай-оолду, А.-Т. Торлаажыкты, Ш. Кижиир-оолду [illegible] ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазынга С. Чүрмит-Дажыны, Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызынга С. Ойдупту, Сайыттар Чөвүлелиниң Президиумунуң кежигүннеринге: мал болгаш чер яамызының сайыды О. Полатты, садыг болгаш үлетпүр яамызының сайыды А.-Т. Торлаажыкты, [illegible] командир-комиссарынга — К. Серенни, культура яамызының сайыдынга О. Тастай-оолду, саң-хөө яамызының сайыдынга Х. Тотканны, юстиция сайыдынга Дондупту, күрүнениң иштики политиктиг камгалал чериниң даргазынга О. Сечгииникти, Республиканың Сайыттар Чөвүлелиниң секретарынга Ламажык томуйлаан.

ТАРН ТК-ның болгаш ТКК-ның II пленуму база ТАР-ның Биче Хуралының III онза [illegible] ТАР-ның хамаарышпас [illegible] болгаш [illegible] араттарның [illegible] гейин мөөннээр, феодализмниң дазылын тура тыртар, капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнүң таарымчалыг байдалдарын тургузар айтыышкыннарны берген. Ынчалза-даа нам кежигүннери болгаш эгиир араттар ук шиитпирлерниң алыс утказын эки билбейн барган, капиталистиг эвес-даа, социалистиг-даа хөгжүлде дугайында билиишкиннер кижилерниң угаан-медерелинге салчажып эдээртинер турган. Толдаргайлаарга, феодализмниң дазылын тура тыртар демисел болза феодализмниң артыышкыннарын тыртыкаары-даа. ТАР-ның [illegible] инициатива-биле кежээр деп оралдашкан кижилер-биле демиссежири-даа бала ол деп билир апарган. Биригээр чугаалаарга, биеэ феодалдарның-даа хоожуул-херекгизи өзүп баран. Араттарның хөөннерин илеткен кижилерни контрреволюстуг идегеттер деп сагаар бооп берген.

ЧУРУКТА: 1928 чыл. Тываның чамдык удуртукчуларының совет чөвүлекчилер болгаш специалистер-биле кады Хемчик-оолдуң өөнде олурары. Солагай талазындан: Сабашкин, Шипетов, Арутюнян, Куулар Дондук, [illegible] Хемчик-оол.

Чурукту архивтиң фотографы Очур КЫЗЫЛ-ООЛ хоолгалап тырттырган.

Апрель 15 — Совет эртем хүнү

ШИНЧИЛЕЛ АЖЫЛДАРЫНГА ҮНДЕЗИЛЭЭШ...

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизиниң улуг эртем ажылдакчызы, техниктиг эртемнериниң кандидады даг инженери Тавак-оол Хертекович САМДАНЧАП-биле ужурашкаш, бистиң корреспондентивис Сарыг-оол Куулар дараазында интервьюну кылган.

Корр.: **Комплекстиг килдистиң тургузуу, ооң эртем талазы-биле сорулгаларыныӊ бистиң номчукчуларывыска таныштырып бээриңерни диледивис.**

Харыы: 1986 чылда ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Президиумунуң доктаалы-биле моон мурнунда Тывага турган Сибирь салбырының экономиктиг болгаш геология талазы-биле лабораториязынга үндезилээн Тываның комплекстиг килдизин тургусчан чүве. Ол доктаалда ону институт эргелиг деп демдеглээн. Бо чылдарның иштинде килдисти организастаар, ону кадрлар-биле четчелээр, эртем дериг-херекселдери-биле дериир ажылдар колдуу-ла чоруттунуп келген. Амгы үеде элээн хөй угланыышкынныг эртем шинчилел ажылдарын чорудуп болур коллектив тургустунган. Шинчилел ажылдарын 3 адырның секторлары чорудуп турар. Оларга геология шинчилелдериниң сектору, химия технологиязының талазы-биле база экономиктиг шинчилелдер сектору хамааржыр. Килдисте 7 лаборатория бар, ниитизи-биле 130 кижи ажылдап турар, оларның иштинде 75 кижи эртем шинчилел ажылдарын дорт-биле кылып чорун турар. Килдисте 2 эртем доктору бар. Олар Сибирь салбырында шылгараң эртемденнерге санадыр. Олар дээрге геология-минералогия эртемнериниң доктору Владимир Ильич Лебедев база химия эртемнериниң доктору Григорий Семенович Яблонский-дир. Лебедев килдисти директорлап чоруур, геология лабораториязын удуртуп турар. Яблонский химия секторун удуртуп турар, лаборатория эргелекчизи. Оон ынай килдисте 17 эртем кандидаттары ажылдап турарлар.

Лабораторияларны дериг тургузуп, бо эрткен чылдарда [illegible] ажылдаашкынга физика-математика эртемнериниң кандидады Маадыр Алдын Херелович Ондарның база техниктиг эртемнериниң кандидады Николай Михайлович Коноваловтуң онзалап демдеглээри чугула. Эртем ажылдакчылары болгаш инженер ажылдарда дыка хөй аныяктар хаара туттунган. Оларның иштинден 14 кижи эртем ады чедип алыр дээш ажылдап турарлар.

Амгы үеде ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының мурнунга ук килдисти институт кылдыр чаартыр тургузарының дугайында айтырыг салдынып турар. Ол шинчилелдерниң берге, оон алыш база комплекстиг институт кылдыр арттырары чалавас. Чеже дээрге оон составы, чорудуп турар болгаш планнап турар шинчилел ажылдары комплекстиг хевирин шыдан чидирбес.

Корр.: **Килдисте чогумчалыг угланыышкыннар-биле ажылдар чоруттунуп турарыл?**

Харыы: Шинчилел ажылдарының кол угланыышкыны республиканың улус ажыл-агыйының чоокку болгаш ыраккы хуусаада хөгжүлдези-биле ханы холбаалыг. Чурттуң болгаш Сибирьниң өске районнары-биле деңнээрге, Тыва АССР-де бойдустуң янзы-бүрү онзагай байлактары улуг эвес девискээрде мөөңнешкен чыдар турар. Оларга казымал байлактар, арга-ыяш, суг, янныг амытаннар хамааржыр. [illegible] черлерге бодаарга бойдустуң чаяттынган байдалы ам-даа хевээр. Бүгүдениң бугай салдары ам-даа калбак биле ону үреп [illegible]. Амгы үеде Тываның экономиказы колдуу-ла чиг эт бүдүрүп ону үндүр сөөртүп турары угланган. Ынчангаш нити экономиканың ажыктыы куду бооп турары ында. Ындыг болганда республиканың экономиказының ажыктыын көдүрерде чиг этти ханы болбаазырадыры, оон белен продукцияны республика иштинге алыры кончуг чугула. Ол хөгжүлдени эртемге үндезилеп баш удур көөрү, бүгү байлактарны чогумчалыг ажыглаары, оон-биле чергелештир чиг этти артынчылар турбас технологиялар-биле болбаазырадыры, база бүдүрүлгелерниң бойдуска хоралыг салдарын улам ыңай кудулатырының айтырыглары шинчилекчилерниң мурнунда турар. Хөгжүлдениң бо углары-биле шинчилелдерниң нити угланыышкыннары дүгжүп турар.

Тываның девискээринде онза улуг казымал байлак — бедик шынарлыг кокс алыр хөмүр-даш, өңнүг болгаш ховар металлдар, алюминий бүдүрер руда болгаш янзы-бүрү тудуг материалдары алыр дыка хөй чүүлдер бар. Ынчангаш казымал байлактарны эвээш чарыгдалдыг дилеп тыварының аргаларын, оларның канчаар бүдүп келгенининң айтырыгларын тодарадыр болгаш Тываның геологтуг тургузуун өөренир талазы-биле шинчилел ажылдарын геологтарның лабораториялары чорудуп турар. Казып алган байлакты чогумчалыг болбаазырадыы, оон бедик шынарлыг продукцияны алыры амгы үеде кончуг чугула айтырыгларның бир-ээнинге хамааржыр. Ынчангаш минералдыг байлактарны артынчы чок болбаазырадып ажыглаар талазы-биле калбак шинчилелдер чорудары негеттинип турар. Бо талазы-биле ажылдар химия-технологтуг секторнуң лабораторияларында чоруттунуп турар. Байлактарны ажыл-агыйга ажыглап тургаш, бойдустуң бодунга хора чедирбес аргаларын дилеп тывар талазы-биле экология бөлүү ажылдап эгелээн.

Тываның экономиказының чоокку болгаш ыраккы хуусаада канчаар хөгжүүрүнүң, улус ажыл-агыйының структуразын сайзырангайжыдарының, оон кол адырларының хөгжүлдезиниң, социал болгаш бүдүрүлгениң дузалал адырларының өзүлдезиниң айтырыгларын килдистиң экономиктиг лабораториязы шинчилеп, өөренип турар.

Амгы үеде улус ажыл-агыйында эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин ажыглаар ажылдар кошкак чорупр турарын номчукчулар билир. Ол чедиишкиннерни, ажылдыышкыннарны бүдүрүлгеге шингээдир ажыглаарынга идиг бээри-биле килдисте тускай бөлүк тургускан. Ол бөлүк бодунуң-даа шинчилелдерин, ЭА-ның өске-даа институттарынга шылдыгган ажылдарны улус ажыл-агыйынга ажыглаар талазы-биле сүмелерни берип, чамдык таварылгаларда чарган керээлер езугаар ажылдап турар.

Корр.: **Эрткен чылдың иштинде херек кырында кандыг түңнелдер чедип алырганың чугаалап көрүнерем?**

Харыы: Шупту түңнелдерни чугаалаары берге [illegible]. Геология секторунуң шинчилелдери ССРЭ-ниң ЭА-зының «Тус девискээрлерде болгаш чер бөмбүрзээнде болуп турар геологтуг болуушкуннарның комплекстиг шинчилелдери болгаш чуртка минералдыг чиг эт курлавырларын хевирлээриниң болгаш ону казып тыварының эртемге баримталаан үндезиннерин тургузары» деп улуг программага удуртулга болдургаш чорудуп турар. Секторнуң ажылдакчылары 16 эртем ажылдарын парлаан. Оон иштинде «Төп Азияның геодинамиктиг модели» деп монографияны үндүрген болгаш «Магматизм болгаш металлдарның тыптыры» деп чыындыны парлалгаже дужааган. Геология министерствозунуң организациялары-биле кады республиканың үнелиг, өңнүг болгаш ховар металлдар талазы-биле курлавырының үнелелин чоруткан. Тываның геологтуг тургузуун, казымал байлактарының кол-кол хевирлериниң тыптырының байдалдарын өөренип көөрү-биле чайын узун хуусаалыг экспедиция ажылдарын чоруткан.

Химия секторунда кокс алыр хөмүр-дашты болбаазырадыр, оон янзы-бүрү продукция алыр талазы-биле шинчилел кылыр дериг-херекселдерни тургускан. Бо херекселдерге хөмүр-дашты агаар кирбес аппаратка изиллип тургаш, ону янзы-бүрү бүдүмелдерге чаргаш, суук, газ хевирлиг кезектерин, кадыг артынчызын аңгы-аңгы ылгап алгаш, оларны шинчилээр. Кадыг артынчыдан химиктиг бүдүмелдер шуурээр сорбентилерни бүдүрүп алырының технологиязын шинчилээр.

Синтетиктиг [illegible] тиягa, чижээлээрге, мал чеминге немелделер кылырынга ажыглаарын ханы шинчилээр. Ол-ла секторда Кызыл хоорайның ыш-хүлдүг агаарын экижидер талазы-биле ажылды тускай бөлүк чорудуп эгелээн. Улуг котельнаяларның байдалын шинчилеп, оларга хөмүрнүң долу кыварын болдурар немелде конструкцияларны чогаадып, ыштың ааштап арыглаар системаларның документациязын кылып турар. Экология бөлүү Тываның элээн каш аржаан сугларының составын өөренген. Ол ажылды бо чылын база уламчылаар. Химия секторунуң ажылдакчыларының киржилгези-биле бир номчу килдистиң адындан парлаан. Физика болгаш химия эртемнериниң аргалары-биле шинчилелдер чорудар тускай лаборатория чорудуп-ла дериг-биле дериттинген. Экономика секторунуң ажылдакчылары Тываның 2005 чылга чедир хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын тодарадыр талазы-биле ажылды чорудуп турарлар.

ЭА-ның институттары бойдустуң болгаш ниитилелдиң тургузуунуң талазы-биле үндезин эртем шинчилелдеринден ангыда, республиканың бүдүрүлгелери-биле чарган керээлер езугаар килдис 1989 чылда 175 муң руб. өртектиг ажылдарны кылган. Түңнеп чугаалаарга, бодунуң мурнунда салдынган белен эвес сорулгаларны күүседип шыдаар эртем коллективиниң тургустунуп чоруп олурары үстүнде чижектерден көскү-дүр.

Корр.: **Килдистиң шинчилелдеринге силерниң бодуңарның хууда киржилгеңер-биле чүү кылдынган ирги?**

Харыы: Мен экономика лабораториязынга тургаш, Тываның казымал байлактарын канчаар чептиг ажыглаарының талазы-биле ажылдарны кылган мен. Оон иштинде Тывага улуг хемчээлдиг хөмүр-даш тывызын организастаарының талазы-биле шинчилел ажылын чоруттум. А сөөлгү 2 чылда колдуу-ла «Тыва даг-дүгү» комбинат-биле чарган керээ-биле ажылдап келдим. Ол ажылдың кол утказын бодүүн чугаалаарга, ында руда казып ап турар карьерниң даг ажылдары төнүп турар үезинде ийлерин канчаар кадыр кылдыр арттырып каарын эртем езугаар үндезилээн ажыл болур. Ону кылырда элээн хөй шинчилел ажылдарын чоруттувус: карьерниң ийлезинде чыдып турар хая-даштың тургузуун, бижыг чорудун шинчилээш, 400 м ажыг карьерниң төнчү канынындан ол ийлерни конструкциялап шыйгаш, оон кажа хире бижын модель езугаар салаан бис. Бо ажылдарны чоруткаш, карьерниң төлевилел езугаар кердүрген ийлериниң конструкциязын өскээр көргенивистиң түңнелинде, ол ийлерниң кадырын 5 градус улгаттырар деп санал-түңнелди бердивис. Бо хемчээниң ачызында келир 25 чылдың иштинде карьерден үндүр сөөртүр куруг даштың нити хемчээли 38,8 млн. т. эвээжээр, ол ажылдарны чорудар талазы-биле акша чарыгдалдары 17,8 млн. рубльге кызырылган. Бир чылга онаалтыр ук ажылдың экономиктиг ажыы 571,5 муң рубль болур турар. Комбинаттың техниктиг чөвүлели ажылды «экии» демдек-биле хүлээп алгаш, экономиктиг ажыын бадыткаан. Бо темага хамааржыр 3 техниктиг чыындыга автор херечилелдерин менээ бээр деп шиитпир хүлээп алдынган, бир эртем ажылы парлаттынган.

Бо чылын ол-ла комбинат-биле керээ езугаар дагдүгүн ылгап аппарган артынчыларындан цемент солуп болур бүдүмелди үндүрүп болурунуң аргаларын шинчилеп турар бис. Ол ажылдың түңнелин чугаалаары ам-даа алек.

Корр.: **Комплекстиг килдистиң моон соңгаар хөгжүлдезиниң дугайында каш сөс теп чугаалап көрүнерем?**

Харыы: Килдистиң баазазынга институт организастаарын чугаалаан болгай мен. Ол институттуң тудуун бо чылын эгелээр, бүгү лабораторияларны кииритер улуг корпус туттунар. Оон ыңай дузалал-дуржулга бүдүрүлге чери база турар апаар. Бо болза чоокку хуусаада ажылдар-дыр. Ыраккы хуусаада килдистиң үндезининге 2—3 хире тускай институттар тургустунар. Ынчан Тывага ЭА-ның филиалы турып болур. Ону чедип алырда кадрлар белеткээр, оларны чурттадыр бажыңнар тудары чугула. Бо сорулгаларны чедип алырда [illegible] коллективтиң хөй чылда шудургу ажылы негеттинип турар.

Корр.: **Интервью дээш четтирдим, Тавак-оол Херекович. Совет эртем хүнүн таварыштыр республиканың бүгү эртем ажылдакчыларынга чогаадыкчы чедиишкиннерни номчукчуларның мурнундан күзедивис.**

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 16

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

15.45 Тиилелгениң 45 чылынга. «Иван Бунин. Итали каприччио». Барымдаалыг фильм. 16.15 Мультфильм. 16.30 Боливияның аялгалары. 17.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. Эмчи сестразы А. Денисенко дугайында барымдаалыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 ССРЭ-ниң Бойдус камгалалының Күрүнекомитединиң даргазы Н. Н. Воронцов-биле ужуражылга. 20.00 А. Гельман — «Бүгүде-биле кады чааскаан». Фильм-шииниң уланчызы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Бүгүде-биле кады чааскаан». Фильм-шииниң уланчызы. 22.35 Бут бөмбүүнүң дочуулалы. 23.05 Б. Чайковский. «Элээди». Концерт. 22.55 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң хүн демдеглели. 00.25—00.50 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

16.00 Мультфильм. 16.25 Барымдаалыг фильм. 17.00 Гандбол. ССРЭ чемпионаты. Эр кижилер. СКА (Минск) — «Динамо» (Астрахань). 17.35 «Джейран оргулуктары». Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.45 «Салгынчыташ». Уругларга дамчыдылга. 18.25 «Тыва черде». Программада: Кызыл хоорайның партконференциязындан репортаж. «Улусчу контроль». «Амыдырал хандырылга адыры». Делегей байдалының дугайында беседа. Медээлер. 19.00 Медээлер. 19.05 Чарлалдар. 19.10 Барымдаалыг фильм.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Хоккей. Делегей чемпионаты. ССРЭ биле Норвегияның шилиндек командалары. 23.00 Силерни шыдаар силер. 23.45 Л. Бондаренко ойнаар (баян). 00.00—02.30 Хоккей. Делегей чемпионаты. Швеция биле Финляндияның шилиндек командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

17.45 Стол тенниси. Европа чемпионаты. 18.30 «Үе». 19.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Уруглар шуптузу — бистии». 19.45 А. Чумак ырлаар. 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.05 А. Гельман — «Бүгүде-биле кады чааскаан». Фильм-шии. 11.00 «Ол болган... болган...» 11.25 Уруглар шагы. 12.35 Коллаж. 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Трясогузканың» армиязы». 17.05 «Камбоджага чечектер». Киноочерк. Чурттуң бөгүнгү байдалының дугайында. 17.35 Мультфильм. 17.45 «Экии, музыка!». 18.30 «Үе». 19.00 Бразил архитектор база хөй-ниитиниң ажылдакчызы Оскар Нимейер дугайында телефильм. 19.45 Орус ырларны Т. Петрова ырлаар. 20.00 Эртем-тайылбырлыг фильм. Байкал хөлдүң дугайында. 1-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Ортулук». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 22.45 А. Бардина (7 хылдыг гитара) ойнаар. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Киев) — ЦСКА. 00.50 Даштыкының орус культуразы. О. Целков чурукчунуң мастерскаязында. 01.20 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң хүн демдеглели. 01.50—02.15 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 11 класс. Электри энергиязын бүдүрери болгаш дамчыдары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35 Бойдус эртеми. 2 класс. Агаар частыы канчаар утказ алырыл. 10.55 Уруг-биле харылзажырының школазы. 11.25 «Экранда — «01» албан чери». 11.55 Хоккей. Делегей чемпионаты. Швеция биле Финляндияның шилиндек командалары. 13.15 Ритмиг гимнастика. 13.45—15.00 «Эртенги үени эгидер». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.00 Стол тенниси. Европа чемпионаты. Чапсарда — Кино курлавыры.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Азия тову». Программада: Медээлер. «Апрель 22-де — катап сеңгуудалар». «Социал-культурлуг объектилерни — хуусаазында дужаар». «Чаг-90». «Кедээ немче хроникалары». 19.00 «Кедээ амыдырал». «Ботурулга-чарылга болгаш арена да кербээзи». «Часкы хүн — чылдыц чечеглер». 20.00 Медээлер. 20.05 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 Хоккей. Делегей чемпионаты. ГФР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 22.30—00.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Концерт. 20.05 «Бо дээрге шыдыраа оюну эвес-тир, бо дээрге...». 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 18

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильм. 8.40 «Үстүнген тогериш». Уран-чечен фильм. 10.05 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Киев) — ЦСКА. 10.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Рачинскийниң ырлары». (Грузия). 11.30 «Делегейни дескиндир» 12.30—13.00 «Үе». 15.45 «Зимбабвениң улусчу уран чүүлү: скульптура болгаш музыка» 16.05 «ТелеЭКО». Журнал. 16.35 «Экии, чаг!». 17.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Шура дай-аваны камнаңар». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 Б. Чайковский. Концерт. 19.25 Объектив. 20.00 Черниң делегей хүнүнге. Эртем-тайылбырлыг фильм. Байкал хөл дугайында 2-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Ортулук». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.40 Ленинградтың М. И. Глинка аттыг академиктиг капеллазының концерти. 23.00 Итали кинодраматург Тонино Гуэрра-биле ужуражылга. «Кинопанорама» дамчыдылгага капсырылга. 00.00 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң хүн демдеглели. 00.20—00.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 2 класс. Симфониктиг оркестр хөгжүм херекселдери. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 7 класс. А. Н. Толстой. «Орус аажы-чаң». 11.05 Уруг-биле харылзажырының школазы. 12.05 Хоккей. Делегей чемпионаты. Финляндия биле Чехословакияның шилиндек командалары. 13.25 «Бегим Донбаевтиң аргазы». Телефильм. 13.55—15.00 «Эрткен үени эгидер». Уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 17.00 «Чүректиң кударалдың, чымчак сеткилдиң ырлары». 17.40 «Маршал Жуков. Бак кордүртечиниң чыгдары».

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Программада: «В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга». «Апрель 21 — Коммунистиг субботник». «Апрель 22 — Черниң бүгү делегей хүнү». Медээлер. 19.05 Медээлер. 19.10 «Аныяк үевистиң ырлары». Дайын солдаттарының чылдарының ырлары. 19.40 Чарлалдар. 19.45 «Бистиң кандидаттарывыс».

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Улусчу аялгалар. 20.30—01.25 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — Кино курлавыры.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Бистиң салгаашкынывыс». «Гжель [illegible] болурул?». 19.45 Барымдаалыг фильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

АПРЕЛЬ 19

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.30 «Экии, музыка!». 10.15 Мультфильм. 10.25 Театрның мемуарлар. М. И. Бабанова. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Трясогузканың» армиязы база катап тулчуушкунда». Уран-чечен фильм. 17.05 Барымдаалыг фильм. 17.25 Поэзия минуталары. 17.30 В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Амгы үеде ленинчи идеяларның сайзыралы. 18.15 «Компьютерлиг аккордеонга соло». 18.30 «Үе». 19.00 Дециниге. Информация. Реклама. 19.30 Позитивтиг диалогтар. СЭКП-ниң XXVIII съездинге СЭКП ТК-ның Платформазын чугаалажып тур бис. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.40 «Дежни». В. Набоковтуң феномени. 00.00 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң хүн демдеглели. 00.30—00.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Нити биология. 11 класс. Өскерилге генетиказы азы Диистер болгаш геннер. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Биология. 9 класс. Тамыжылаар хол чүүлдер. 11.05 Уруг-биле харылзажырының школазы. 12.05 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчыдыы. «Вий». 13.20 Ритмиг гимнастика. 13.50 — 15.00 «Эрткен үени эгидер». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 17.00 В. Соколовтуң концерти (Кларнет). 17.50 «Маршал Жуков. Бак кордүртечиниң чыгдары».

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.50 «Азия тову». Программада: «Апрель 22 — В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болур хүнү». Медээлер. «Хүн айтырыгларынга». «Дээди өөредилге чери дуза дилеп тур». 19.20 Медээлер. 19.25 «Бистиң кандидаттарывыс». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Бичии концерт. 20.30—01.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — Кино допчулалы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Кедээ чурттакчының демдеглелдеринден». Орел хоорайның культурлуг тураскаалдарын камгалаар дугайында телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

АПРЕЛЬ 20

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.45 Итали кинодраматург Тонино Гуэрра-биле ужуражылга «Кинопанорама» дамчыдылгага капсырылга. 10.45 «Экии, музыка!». 11.30 Чыл үелери. Апрель. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Ф. Шопенниң, А. С. Скрябинниң чогаалдарының концерти. 16.50 Фотоконкурс «Чер — бистиң нити бажыңывыс». 16.55 Казахстанның хөгжүмнүг аас чогаалы. 17.20 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 «Эрги шагның артынчылары». Хөгжүмнүг дамчыдылга. 18.35 Хоккей. Делегей чемпионаты. «ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары». 20.55 В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал. Төнгенде — «Үе». 23.00 Коллаж. 23.05 Чугула интервью. 23.15 «Ол болган... болган...» 23.45 «Көрүүшкүн». 01.15—01.40 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 7 класс. С. С. Прокофьев. «Золушка». 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Төөгү. 8 класс. Орус чыл демдеглелдери. 11.05 Уруг-биле харылзажырының школазы. 12.05 Ф. Лист. Фантазия-сюита. «Дантени номчааш». 12.25—14.50 «Эрткен үени эгидер». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 17.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Ак розалар» деп барымдаалыг фильм. 17.35 Бүгүдеге спорт. 17.50 Концерт. 18.25 Коллаж. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Медээлер. 19.05 «Саян эдээнде кежээ». Литературлуг-хөгжүмнүг программа. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ч. Монгуштуң чогаадыкчы ажылы. 19.55 Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Диалог» телеклуб. Улус депутаттарынга кандидаттар-биле ужуражылга.

МОСКВАДАН

21.00 «Арена». Спортчу программа. 22.00—01.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Кызыл Крест демдээниң адаа-биле». Уран-чечен телефильм. 1-2 серияалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Ыры кижи-биле артар. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15—21.00 Информастыг программа.

Суббота

АПРЕЛЬ 21

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Бистиң садывыс. 9.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Амыдыралга эглип келгеннер» барымдаалыг фильм. 9.30 А. Хачатурянның «Спартак» деп баледи. 11.45 «Дириг амытаннар оранында». 12.45 С. Иголинский (фортепиано) ойнаар. 13.05 «Партнер». Коммерция медээчизи. 13.35 Л. Луков режиссерунуң фильмнери. «Александр Пархоменко». 15.00 Россияның суверенитеди — «Советтер эрге-чагыргазы болгаш республика эрге-чагыргазы». 16.00 Спектр. 16.30 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Е. Феоктистов ойнаар (ССРЭ). 17.05 Политиктиг диалогтар. 17.55 «Делегей панорамазы». 18.40 Мультфильмнериниң баштайгы көргүзүү. 19.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. 19.15 «Фермер-90». Фолк-музыка болгаш кантри фестивалы. 21.00 «Үе». 21.30 Телескоп. 21.50 «Аас-кежиктиг таварылга». Өг-бүле телевикториназы. 23.00 Телепортрет. ККП ТК-ның Политбюрозунуң Доктаамал комитединиң кежигүнү, КУР-нуң Күрчевүлелиниң премьери Ли Пен. 23.30 Нептереңгей музыкада чаа чүүлдер. «А» программа. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Экранда — «01» албан чери». 8.50 «Ынакшыл ынакшыл дугайында чуну билири...» Концерт. 9.25 «Өг-бүле хроникаэындан ийи эге». Уран-чечен фильм. 11.00 Дециниге. Информация. Реклама. 11.30 Концерт. 11.40 Бүгүдеге педагогика. 12.40 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. Телекөвүрүг ССРЭ — АКШ. Инвалидтерниң нарын айтырыглары. 13.25 Коллаж. 13.30 «Тоолдар болгаш ужуралдар оранынче аян-чорук». Улуг кижилерге база уругларга киноконцерт. 14.30 Хоккей. Делегей чемпионаты. Финляндия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 16.30 Видеоканал «Совет Россия». 19.00 Фотоконкурс «Чер — бистиң нити бажыңывыс». 19.05 Барымдаалыг фильмнер. 19.45 «Төрээн чер дугайында ырлар». Якут АССР-ниң улустуң артизи А. Самсонов ырлаар. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 «Үе». 21.30 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Бир эвес силерниң харынар...» 22.15 Я. Сибелиус. Концерт. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионаты. «Спартак» — «Металлист». Чапсарда — Кино курлавыры. 00.50 «Кым миллиардерил?». Уран-чечен фильм. 02.00—03.30 «Петра». «Полицияның телефону 110» деп бөлүктен уран-чечен телефильм.

Воскресенье

АПРЕЛЬ 22

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмиг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 Ада-чуртунга бараан болуру. 11.00 Эртенги хөглээшкинниг программа. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 «Музыкалыг киоск» 13.00 Экологтуг программа. 14.30 «Хөгжүмнүң кайгамчык таланчыг үелери». 14.55 «Кадыкшыл». 15.40 «Чаривна» ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти. 16.00 «Кедээден дамчыдылга». Панорама. 17.15 «Даш чечек». Уран-чечен фильм. 18.45 «Бир намдардан үзүндү». ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң киржилгези-биле аргентин композиторларның музыказынга фильм-балет. 19.40 В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Хөй серийлыг уран-чечен телефильм. «В. И. Ленинниң портредиге штрихтер». 3-кү фильм. 21.00 «Үе». 21.30 «Мөңге чүүлдер дугайында бодалдар». 21.45 Л. Штанько ырлаар. 22.25 Хоккей. Делегей чемпионаты. ССРЭ-биле Швецияның шилиндек командалары. 01.00—01.25 Л. Бетховен. Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Концерт. 8.45 «Кяхта». Төөгүнүң болгаш архитектураның тураскаалдарының дугайында телефильм. 9.10 Концерт. 9.30 «Аас-кежиктиг Женька». Уран-чечен фильм. 10.50 Эвилелдежилгей республикаларның кинопублицистиказы. «Чер хиндии», «Лагрица». 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Коллаж. 12.35 Е. Учитель режиссерунуң фильмнери. «Ленинградтың маадырлыг чоруу». 13.40 «Тоолдар болгаш ужуралдар оранынче аян-чорук». Улуг кижилерге база уругларга киноконцерт. 14.30 Видеоканал «Совет Россия». 17.00 «Планета». 18.00 Коллаж. 18.05 «Вертикаль». «Ажылдан хостуг үеде» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.35 «Дувугаазынниң улуг-хүнү». Уран-чечен фильм. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Аэробикага Бүгү-эвилел турнири. 21.00 «Үе». 21.30 «Трускавчанка» ансамбльдиң концерти. 22.00—00.05 Чурттуң театрлары көргүзүп тур. А. Дударев — «Кежээ». Фильм-шииниң баштайгы көргүзүү.

КИНО

АПРЕЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Дежа вю» 9.10, 16.30, 19.00. **«Сери соңгазындан коргудар ховтку»** (бичии уругларга фильм) 11.30, **«Човалаң азы бодун боду нүгүлдээни»** (2 сериялыг) 13.20. Видеозалга: **«Мегелеткен кижи»** (2 сериялыг) 12.30, 15.30, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кинолар чыындызы 11.00, **«Аллаадинниң илбилиг лампазы»** 12.40, **«Араатан»** (2 сериялыг) 14.40, **«Таңцыла-ла, таңцыла»** (2 сериялыг) 17.00, 21.50, **«Санрад»** (2 сериялыг) 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Чаан сээгүндүн бөрт каасталгазы» 10.30, **«Ынак Раджан»** (2 сериялыг) 14.00, 16.40, **«Дашталган сагыш-сеткил»** 12.00, 19.30 (узаткан) шактарда.

ВОСТОК»: Кинолар чыындызы 9.30, **«Хон-Гиль-Дон»** 10.30, 12.30, **«Меге даңгырак»** (2 сериялыг) 14.30, 17.10, 19.40 шактарда.

ЕНИСЕЙ» к-б: «Ызыгуур салгакчызы — аллын-доос» 16.00, 19.00 шактарда.

АПРЕЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дежа вю» 9.30, 11.50, 14.20, 16.50, 19.20 Видеозалга: **«Шактилер»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бичии илбичи» 9.00, **«Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары»** (2 сериялыг) 10.30, 14.40, **«Ынакшыл, мээң ынакшылым»** 17.20, 19.10, 21.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кэролл кудумчуда бажың» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Хон-Гиль-Дон» 15.00, 17.00, 19.00, шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Бачыттыг доллар» 17.30, 19.30 шактарда.

АЯН-ЧОРУКЧУЛАРГА

Аян-чорук болгаш экскурсияның Кызылда бюрозу дараазында маршруттарже путёвкаларны сүмелеп тур:

Кисловодск — май 11-ден 20-ге чедир, путёвканың өртээ 338 рубль.

Харьков — май 16-дан 20-ге чедир, путёвканың өртээ 334 рубль.

Кишинев — май 14-тен 18-ге чедир, путёвканың өртээ 285 рубль.

Вильнюс — май 7-ден 11-ге чедир, путёвканың өртээ 334 рубль.

Калининград — Минск — май 19-тан 26-га чедир, путёвканың өртээ 347 рубль.

Таллинн — май 24-тен 28-ге чедир, путёвканың өртээ 328 рубль.

Ленинград — май 3-тен 7-ге чедир, путёвканың өртээ 330 рубль.

Путёвканың өртээнде аъш-чем, чурттаар чер, экскурсия хандырылгазы, самолётка баар, кээриниң орук хөлезизи кирип турар.

Айтырыгны тургузар чери: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 1, «Мөңгүлек» аалчылар бажыңы, 2-ги каъды, телефон: 3-12-81.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ агроүлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 28000 экз.

Индекс 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгларының херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 402. ТС—00298

Тываның республиканың
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
апрель
17
вторник
№ 89 (14289)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 хеп.

Часкы тарылгага белеткел

ХЫНАЛДА ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Ниити республикада час бо чылын мурнукузунга бодаарга эрте дүшкен. Эрткен күзүн чаъс эвээш чагганын билир болгай бис. Барыын-Хемчик районунуң девискээринге база ындыг болган. Ынчангаш механизаторларның амгы үеде бир кол сорулгазы болза, хөрзүнде бар ол-шыкты камнап алыры. Агаар медээзин ёзугаар алырга, апрель-май июнь айларда республикага чаъс эвээш болур. Эрткен мартта республикага ниитизи-биле 7-ле мм хар чагган. Ол дээрге сөөлгү каш чылдарның ортумак көргүзүглүүнүң 63-ле хуузу-дур. А Барыын-Хемчикте оон-даа үдүг. Бо дээрге ук районнуң суггатчыларынга база улуг кичээндирииг болур

Чоокта чаа Барыын-Хемчикте часкы тарылгага белеткелди комиссия хынап көрген. Чүү илерээнил? «Шекпээр», «Барлык», «Хемчик» совхозтарның тараа үрезиннери чедишпес. Ол ышкаш үрезин хоранааарынче чогуур үезинде кирбээн турган. «Шекпээр» совхозта картофельдиң 200 тонна үрезинин арыглап аңгылаар, оон аңгыда чедир тыптынар. Директор В. Домбулдак биле кол агроном В. Саая олар бо айтырыгже эң улуг кичээңгейни салыр ужурлуг. Шекпээржилер үрезин хоранааашкынынче республикада бир-ле дугаар кирзе-даа, ол ажылдың темпизи сөөлгү үеде кошкаан. Техниканы хову турлагларынга аппаргаш, ону кожуп четчелээри, механизаторларның чурттаарынга база ажылдаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары, чарыыштың негелделерин ажылдап кылгаш, ону бадылап, ажылдаар улуска таныштырары дээш, ажыл-ла хөй.

«Барлыкта» арбай үрезинин арыглаары соодаан. 50 тонназын ынчап, хыналда үезинде арыглаары арткан турган.

«Хемчик» совхоз техника септелгезин дооскан, ол талазы-биле черле эки ажылдаан, ынчалза-даа үрезин хоранааарынче эгелеп кирбээн. Эрткен чылын садып алганы үрезин хоранаар машиназын тоймаглады каапкан. А ПС-10 дээр эргн машинаны механизаторлар озалдап септеп кирген.

Чаңгыс сос-биле чугаалаарга, комиссия районда часкы тарылгага белеткелдиң күштелдирер талазы-биле элээн дузалыг болган. Амгы үеде «Хемчик» совхоз үрезин арыглаашкынын доозуп турар. Районда суггаттыг черлер хөй. Арык-бугаларны арыглап-аштаар ажыл шапкынчаан. Хөмбектеп суггарар талазы-биле бир шөлдү белеткеп турар. Эрткен неделяда район төвүнге чөвүлел хурал болган. Аңаа часкы тарылгага белеткелдиң доозарының дугайын шиитпири чугаалашкан.

Михаил ХАЗБУЛАТОВ.

Кодээ тудугларда

ХАНДЫРЫЛГА ЧЕТПЕЗИНДЕН

Барыын-Хемчикте ажылагыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колонна 1990 чылда районнуң совхозтарынга болгаш Кызыл-Мажалыкка 4 млн. 200 муң рубльге тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Ооң иштинден бодунуң күжү-биле 3 млн. 600 муң рубльди шиңгээдип алыр керээни чарган. Ынчалза-даа коллектив бирги кварталдың планның онаалдаларын күүседип шыдаваан. Ынчангаш чылда алганы бедиткен хүлээлгезин күүседиринде бергелер тургустунуп келген. Коллективтиң хандырылга талазы-биле берге байдалда турарын болгаш боттуг дузаны чедирерин дилээн телеграмма-бижиктерни «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның даргазы Г. М. Шубник биле механизация эргелелиниң начальниги П. К. Кириков оларның адынга үш удаа чоруттса-даа, амга чедир кандыг-даа боттуг дузаны чедирбейн, хемчег албайн турар.

План күүселдезинге улуг шаптараазыннарның чылдагааннарын тодаргайлаарга мындыг. Бирээде, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның механизация эргелели артык кезектер чотун чылдагааннап турары окта шын эвес. Ажылдаар ужурлуг үш автокранның ийизи ай-айы-биле Кызылда септелгеде, чүгле чаңгызы ажылдап турар. Ийиде, Ак-Довуракта кооператив (даргазы Иванов) шлак-блоктар-биле четче хандырбайн турарындан бажыңнар болгаш школа тудуу кончуг оожум чорup турар. Үште, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның тудугларны материалдар-биле четчелеп хандырар организациязы (даргазы Ю. М. Байыр) туүйбу, демир-бетон плиталар, соңга, эжиктер-биле хандырбааның уламындан Кызыл-Мажалыкта интернаттың бирги каъдының ханазын дооскаш, март айда-ла тудугну ара каапкан, аңаа турар. Хандырылганың чогуун борта айтыры чугула деп бодаар мен. Апрель айда чагыг кииргенн дилиг материалдарының 80 хуузун, демир-бетон кылыгларының 70 хуузун, ол ышкаш соңга, эжиктер чагыгларының чамдык кезиин ук организация хүлээп албаан боор турар.

Хандырылгада четпестерни бижип олура, эрткен чылын мээң бригадамга кылдырганы үш бажың тудуун борта көргүзүкседим. Шлак-блок кылыр цех үрелгеш, хана блоктары-биле хандырбайн баарга, план күүселдези берге байдалга таварышкан турган. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның бүдүрүлге килдизиниң начальниги Шадрин база бистиң колонна начальниги Д. К. Хомушку олар кыска хуусаада, эки шынарлыг кылганынар дээш ылгалын артыкка төлээр бис дээш ийи аал ишти чурттаар үш бажыңны шлак-блок-биле кыттуруп кылдырарга, оларны бис ийи-ле ай иштинде дооскаш, хүлээткен бис. Ук ылгалды төлевейн барганнар.

Эрткен чылын бирги кварталда ийи аал ишти чурттаар беш бажыңны ажыглалга киирген бис, а бо чылын чаңгыс-даа бажыңны дужаавадывыс. Тудуп турарывыс ийи бажыңывыс болгаш интернадывыс хандырылга чогундап база кран чедишпезинден ара тургулапкан. Бригадада 29 кижи ажыл чок эреңгейлеп эгелединис.

Бо четпестерни дүрген узуткавас болза, чыл планын коллектив күүседириниң магадылалы чок.

Шойлап-оол КУЖУГЕТ,
РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.

ЧУРУКТА: Кызыл-Мажалыкта даараныылга цегиниң даараныкчызы Надежда Кармаевна Лундуп ында он чыл ажыг үеде ажылдап келген. Бригаданың кыстары-биле деңнежип, чарышка тиилекчи болуп, айлар планын күүседип турар.

Бо чылдың бирги кварталының чарыжынга база тиилекчи болган. Шевер даараныкчыга улус хөй чагыгларны киирген. Хуусаазында күүседип турда-ла, чагыглар улажып-ла турар.

Цехте ажыл-ишчилер партияның удавас болур XXVIII съездизинге алдар болдурган социалистиг чарышты калбарткан. Шалыпчы ажылдаарын бо шевер ишчи база хүлээнген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединде

Арменияның ниити-национал шимчээшкини апрель 14-те Ереван хоорайга митинг организастаан, митингини агаар-бойдус камгалалының айтырыгларынга хамаарыштыр эрттирер деп эгеинде чарлаан турган. Ынчалзажок республиканың Күрүнениң айыыл чок чорук комитедин «узуткаар» деп чөңгээлиг кыйгырыг-биле ол доозулган. Бо чылдың январьда кызыгаар шериглериниң боо-чепсек складынче дээрбечи халдаашкынның дөрт киржикчилерин тудуп хорутдааны өнчүк-чөңгээлиг кыйгырыгны үндүреринге чылдак болган. Хөй бөлүк кижилер, колдуунда аныяктар, митингиниң организакчыларының ойтур шавыышкын бербээнин ажыглап алгаш, республиканың КАК бажыңынче углаңдыр чорупкаш, ук бажыңның соңгаларынче даштар болгаш кывыскан факелдер октап эгелээннер. Ол бажың иштинче чаза таварып кирер дээн оралдажыышкыннар база турган. Чыылганнарның аразындан эрттендирер октарбиле боолаашкын кылган түңнелинде өрт айыылы тургустунуп келген, чырыдар ракеталар-биле боолаашкыннарны база кылган. Халдаашкын кылган кижилерниң бирээзиниң тудуп чорааны бажыңга кылган частыр чүүл чазылган түңнелинде ол аар балыгланган болгаш эмнелгеге каап еткен. Частыышкын болган черниң чоогунга турган урут моораашкынга таварышкан.

Өжээтен болгаш дерзии кижилерниң кара туразында ол үүлгедиишкиннери ийи шак дургузунда үргүлчүлеп [illegible]. Дерзии үүлгедиишкинниң түңнелинде материалдыг улуг когарал болган, ынчалзажок албан черинин бажыңынче халдакчылар кирип шыдаваан.

Комитеттиң хуу составы ол үе халдаашкынга ойтур [illegible] бүрүн дайынчы байдалга турган. Ону кылырынга [illegible] чепсек-херекселдер четчир. Ынчалзажок [illegible] аразынга таварылга болур [illegible] кижилер база хөй болганын, олар кем-бурууг чок черге өлүм-чидимге таваржып болурун чекистер эки билген. Кедергей чидиг-ленген ындыг байдалдың үезинде Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң ажылдакчылары бодамчалыг, шыдамык туттунуп [illegible] ... [illegible] Чекистерниң [illegible] ... [illegible].

Арменияның Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди республиканың ... [illegible]

хевирлиг кем-буруулуг үүлгедиглер ... моон соңгаар-даа шиитпирлиг ойтур шаптырган турарын, күштүг хоойлужудулгага болгаш хоойлу-дүрүмге чигези-биле дүүштүр хемчеглерни алырын республиканың Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди медеглээн.

Массалыг ворум-чурум чок болуушкуннар-биле холбаштыр кеземче херээн апрель 14-те оттурган. Истелге чорup турар.

ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң даргазы В. А. Крючков Арменияның күрүнениң айыыл чок чорук органнарының хуу бүдүү составынга дараазында кыйгырыгны чоруткан, ында мынчаар айыткан:

«Республиканың КАК-ка болгаш ооң ажылдакчыларынга удур өжээтен кижилерниң бо чылдың апрель 14-те кылганы дээрбечи халдаашкынының дугайында Ереванда дыңналдыгны ССРЭ-ниң КАК чери ханы кыленназышкын-биле хүлээп алган. Дээрбечи халдаашкынның түңнелинде, хөй чекистерниң болгаш хоорайның чурттакчыларының амы-тыны айыылга таваржыр чыгыы турган. Республиканың девискээринге чепсектиг дээрбечи бөлүктү узуткаар талазы-биле Армян ССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң ажылдакчыларының дүрүм ёзугаар хемчеглерин өжээтен кижилер чылдак кылдыр ажыглаан.

«Демократияның талалакчылары, чоннуң камгалакчылары» кылдыр боттарын адаттынган кем-буруулуг өжээтен кижилерниң нүгүлчүзүн, оларның хөделиишкиннериниң айыылдыын Арменияга сөөлгү ол болуушкуннар база катап тодаргай сойгалап илереттин.

Комитеттиң бажыңынче халдаашкын үезинде Армения чекистериниң көргүскени шиитпирлиг болгаш эрес-шыдамыккай чорууну бедии биле үнелеп турар бис. Кедергей нарын байдалдың үезинде бүгү чорттукчу болгаш оперативтиг составтың шын хөделгени олар моон соңгаар-даа Конституцияда айыткан бодунуң хамааты хүлээлгезин чайгылыш чок күүседип шыдаарын бадыткаан-дыр.

Армян ССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитединиң бажыңының чанынга болдунган дүрүм чок үүлгедиглер-биле холбаштыр оттурган кеземче херээ кыска хуусаада эки хамыы-биле истеттинер турар болгаш буруулуг кижилер хоойлу ёзугаар кеземчениң шиитпирин харыылап [illegible] ... [illegible] ССРЭ-ниң Күрүнениң айыыл чок чорук комитеди [illegible] ... [illegible] ССРЭ-ниң КАЙ ... [illegible]

МОСКВАДАН ЧОРУПКАН

ССРЭ-ниң Президентиниң чалалгазын ёзугаар бистиң чуртувуска келген Польша Республиканың Президентизи Войцех Ярузельскийниң ... [illegible] апрель 14-те доосулган. Польшадан келген ... [illegible] ... Улуг ... [illegible] Георгий ... [illegible]

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев болгаш ... [illegible] Польша Республиканың Президентизи В. Ярузельский-биле болгаш ооң кадайы-биле байырлашкан.

• • •

Внуково аэродромга Польшаның болгаш ССРЭ-ниң ... [illegible]

В. Ярузельскийни ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазы А. И. Лукьянов ... [illegible] ... удээн.

Польшаның Президентизи Москвадан Смоленскиже чорупкан.

(СЭТА).

Төрээн чуртувуста

ИРКУТСК. Чаа концерт программазы «Хөглүг орус кежээлер» деп адаан. Концерттиң баштайгы көргүзүү Ангарада Иркутск хоорайга болган. Архитектураның кайгамчык чараш турасаалынга — төөгүнүң улуг бажыңынга Петр Чайковскийниң, Сергей Рахманиновтуң хөгжүм чогаалдарының аялгалары Николай Рубцовтуң, Василий Федоровтуң, өске-даа композиторларның болгаш шүлүкчүлерниң солун чогаалдары дыңналып турган. Концерт кежээлеринге Иркутск филармониязының артистери, бот-тывынгыр театр болгаш ыры коллективтери, областың чогаалчылар организациязының кежигүннери киржип турар.

КАЗАНЬ. «Салават күпере» («Челээш») деп чаа журналды татар дыл кырынга парлап эгелээн. Чаа журналдың баштайгы үндүрүлгезин Казань хоорайның солуннар, журналдар садар черлеринде тывып эгелээн. Журналды аныяктарга бараалгатган. Ону совет-финн каттышкан «Поинт» деп полиграфия бүдүрүлгези бодунуң акша-хөреңгилеринин күзели-биле парлап турар. Ведин шынарлыг саазынны Финляндияның «Лохья» деп фирмазы чорудуп берип турар.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Апрель 29-туң воскресеньеде дыштаныр хүнүн апрель 30-де понедельникче көжүрерин, а 1990 чылдың апрель 28-те субботаны ажыл хүнү кылдыр санаарын, ажылдаан ол хүннү өске хүнде дыштаныылга хүнү болдурарын азы ажылдааны дээш күштүг хоойлужудулгага дүүштүр төлевирин тыпсырын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели шиитпирлээн. Ажылдакчы кижиниң күзээнин ёзугаар чыл бүрүде шөлээге төлевирлиг кылдыр ол хүннү киир санаарын база чөпшээрээн.

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Бо чылдың апрель 12-ти үнген «Шынга» РСФСР-ниң Хамаарышпас Профэвилелдер Федерациязының организастыг тургузуу болгаш ажыл чорудулгазының кол принциптерин парлаан болгай. Ук Федерацияның ам каш ай болгаш ажылдын уламчылаар съездизинге ону чугаалажып көөрү биле ... [illegible]

ХООРКОМГА ЧААРТЫКЧЫ КӨРҮШ ХЕРЕК

Партияның XXVIII хоорай конференциязындан

Конференцияның хүн айтырыын безин бадыладырда элээн маргыжыышкыннар, тодарадыышкыннар тургулааны партия эге организацияларының конференцияже кол нургулайында идепкейлиг коммунистерни делегаттар кылдыр соңгааның херечизи болган. Оон-биле черлелештир бот-боттарын дыңнажырынга, хүндүлежиринге, партийжи этиканы сагыыр кылдыр өөредиринге хоорайның коммунистеринге ам-даа чаңгыс эвес удааның отчёттуг үези негеттинер дээрзи база иле болду. Конференцияның ажылының үезинде чүнү чок болган дээр: маргыжыышкыннар, иштиленишкиннер, утаангыр болурунче кыйгылар, сагыш-сеткилди үзе хирээлээр четкен аар бодалын чугаалаар дээн кижини делегаттарның деткивейн, алыш часкаашкыннары-биле доза шапкан оралдажыышкыннары, чамдык коммунистерниң чүгле бодун бодап, билип турар саналын делегаттарга албадаар сагыштыы, өскелерниң саналын херексевези, буруудадыышкыннар, хандыр бодавайн, аңаа хөй алгыралары, каразыышкыннар, сүг чугаа... Шак мындыг байдал болдалдарын хөй хевирлиг көргүзүп турза-даа маргыжыышкынның культуразы, этика, хүндүлежилге деп билиишкиннер бар дээрзин утпайн, ол чокта коллективтиг шиитпирлер үндүрүп алышнарыыдай бээрин билбе чогуур.

Отчёттуг үе дургузунда СЭКП хоорайкомунуң ылым чоруткан ажыл-херектериниң дугайында илеткелди ооң бирги секретары Б. П. Спичнов кылган. Хооркомнуң 9 пленуму, 29 бюро хуралдары эрттирген. Хооркомнуң кежигүннериниң хөй кезии хоорайның партийжи амыдыралын идепкейжилер ... [illegible] ... [illegible]

Мурнунда конференцияга [illegible] 10 кандидатты соңгаан. Оларны үш дугаар комиссияга ... [illegible] ... [illegible] С. Д. Молоодай, Л. А. Преображенская, Н. М. [illegible], М. Н. Сагаан, П. О. Дөңгүр, Н. Н. Кочетков, О. Ч. Ондар, Н. А. Акимов олар-дыр. Хооркомнуң кежигүнү мен деп чүүлдү уттуп алган чоруп турарлар база бар, чижээ, Ю. П. Будилин (бажың тудар комбинат), Б. Н. Шеховцев (АТБ-1), С. Д. Сарыглар (Чер ажылдары ТЭ), В. А. Кудряшов («Тыва суг мелиорация» каттыжыышкынның автобаазазы). Ындыг тоомча чок кежигүннер идия үндүрүп турар эге организациялар харыысалганы боттары чүктээр чогуур.

Хооркомнуң эге организацияларже чорудуп олурар доктаал-саавырларының саны кызырылган, коммунистер-биле дорт харылзаа болур телефон-биле чугаалажыышкыннарның хевирин организастаан. Ылаңгыя диалог ажылдың кол хевири апар чыдар. Хоорайда багай эвес ажылдап турар эге организацияларга «Тыва суг мелиорация» каттыжыышкыныы (секретары Г. А. Смирнов), рестипография (В. И. Попова), Кадык камгалалының министерствозу (С. Д. Моломдай), ТЭ-48 (Н. П. Соломатова), Респотребсоюз (К. Б. Доичук), АТБ-2 (Н. Н. Гапоненко), № 2 школа (Д. Л. Ондар) хамааржыр. Оон-биле черлештир ... [illegible] ... хуралдарын ... кырып-даа турар. АТБ-1 (секретары Е. М. Сухоносов), АТБ-3 (А. Г. Фомичев), «Кызылагропромтранс-2» (В. И. Петеримов) дээн ышкаш организациялар ... [illegible] ... Партия хуралы дээрге ... [illegible] ... Мындыг хамаарылга турда, ол дугайында кандаи чугаалаар?

Партияга хүлээп алыышкынның айтырыы сөөлгү үеде чидигленип турар. Мурнуу ... [illegible] ... 1988 чылда ... 32 кижи ... 18 хуу. 1989 чылда 196 коммунистерниң хуу херээн ... [illegible] ... 32 кижи партиядан үндүрткен, 29 кижи шылгалды дооштугалдалыг, оларның 12-зи удуртукчулар, специалистер, интеллигенцияның өске-даа төлээлери.

Хууда билдириишкин бижээш, эрткен чылын 77 кижи партиядан эки тура-биле үнген, а бо чылдың үш айында — 19 кижи. Оларның хөй кезии берге үеде аайын тыппайн барган, партияның арыннарындан партияже куттулган шугуммчулелдиң салдарынга алыскан кижилер болуп турар, а чамдыктары шагда-ла партияга сонуургалын чидирген, өскелери — чурум үрээш, партийжи харысалгадан чайлап алырын бодаан кижилер болуп турар. Пенсионерлерниң аразында партиядан чорup турарлар эвээш эвес. Партия учёдундан үшта какпайн, олчаан «чиле» бергеннерниң саны — 37. Моон безин партия организацияларының боттарының коммунистеринге кичээңгей чогу кестүп турар. Партиядан бөлүг-биле үнериниң фактылары кичээндирер ужурлуг. Ындыг чүүлдер эрткен чылын «Тыва автодорүг тудуг-монтаж эргелезинге, хамааты камгалал штавынга. Кадык камгалал министерствозунуң автобазазынга турган, ол ышкаш НХМ-ниң килдис начальниги турган үш подполковник хамыы уда партиядан үнүп чоруур барган.

Партия хоорконунуң ажылында четпестерни мээң-даа айыну маңаа киирип болур. Хооркомнуң ажылын конференцияның делегаттары канчаар үнелеп турарыл? Аңаа 27 кижи санал берген. Кандыг-даа бодалдыг санаалдыг кижи турар, ынчангаш олар конференцияга бедиин ... саналдарының чамдык кезиинң ... [illegible] ... дамчыдарывыс.

Г. В. Беспалов, машзаводтуң партийлиг организациязындан: Илеткелде ниити чүстер хөй-дүр. Хооркомнуң структуразының талазы-биле Вольтрад обкомунуң багай эвес дуржулгазы бар болгай, ону ... [illegible] ... Хооркомнуң — кабинеттен саналар ... [illegible]

З. Н. Степанова, ... [illegible]: Партия эге организацияларга бот-тускайлан черүктү берген дээр-дир силер — кайыл ... ол мындыг? Ону бис көрбейн турар бис. Бистиң организацияныг ... [illegible] ... чурум үрээн ... партиядан үндүрген шиитпирни хооркомнуң дедир эгидип берген, ол ам-даа ажылдап чорup турар. Шупту чүвени партия эге организациязы боду шиитпирлээр ужурлуг.

П. В. Кирдеев, тудуг банкызы: Партия хоорконунуң ролю чүге куду болганыл дээрзин илеткелде тодаратпайн. Эрги ёзу-биле ажылдап турарывысты бедүүн коммунистерниң ажылхерехтерден аңгыланганы тодаргай көргүзүп турар. Бо залда олурар улус шупту дең эргелиг делегаттар-дыр бис. Ынчалза-даа оларның ат-бажын адаарда, ылап-ла коммунистерниң албан-дужаалы-биле холбаштырары чиктиг. Ук делегат чеже-даа начальник болза, ол кайы-бир партия организациязындан бээр соңгуткан болгай. Ол ышкаш СЭКП-ниң XXVIII съездизинге баар делегаттарны болгаш хооркомнуң секретарьларын партийжи соңгулда округтарын тургускаш, ол ёзугаар соңгуур кончуг чугула.

А. Д. Монгуш, Кызыл хооркүүском: Партия хооркомунуң ажылында чедир көрбейн турар чүүлдер ... [illegible] ... хоорайның социал-экономиктиг байдалын бедүүреринге удуртукчу коммунистер ... [illegible] ... Олардан негеттени хооркомнуң кыдыраазын болгаш ... [illegible] ... Оларның хөй кезии боттарының ведомстволарының сонуургалдарын камгалап, бодунуң дужуун харап олурар. Ынчангаш удуртукчу коммунистерден дузалап ажылдаарыйын хүлээлдерийге, хоорайның долгандыр агрокуржааг кылымгага дыгдаг маадалыг-даа хире удуун шиитпирлейн турарлар хөй. Экономиктиг саналдарын кылгаш удуртукчу коммунистерниң ... [illegible] ... Түр черде коммунистер-биле сүмележивейн ... кадрлар эжел турар, оларны херек ... [illegible] ... хамааржыр ... анализтеп ... [illegible]

Е. Я. Баринов, шериг херээниң парторганизациязындан: Чедир көрбээн четпестерниң чылдагааны чүдел? Ону илеткелден билип алыры берге болду: хөй кижилер ... фактыларны чүгле ... санап каан, а ханы анализ чок. Коммунистерниң ажыл-херектериниң ... [illegible] ... хевирлер-биле чедип ап болурул? Ол дугайында хооркомнуң өөренип көрбейн турар. Аңаа политологтар, социологтар, эксперттер дээн ышкаш тускай мергежилдиг кижилер кончуг херек. Ынчангаш аңаа социология килдизин тургузар дээни кончуг чөптүг. Илеткелде диалогту ажылдың эки хевири кылдыр адады, ол харын бир базым бурунгаарлаашкын болуп болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа ооң соонда канчаарыл? Кандыг эптиг хевирлер-биле салдынган сорулгаларны чедип ап болурул? Ол дугайында ажык чугаа болур ужурлуг. Илеткелде удуртур черлерге бүгү национальдарның төлээлелгезин көрүп турганы кадрларны олуртур дээн-дир. Ол шын бе? Партияга кижиниң национал хамаарылгазы чок болгай. Хооркомнуң ажылынга кандыг үнелел берип болурул? Бистер коммунистер хооркомну кайы хире ажылдадып турган болдур бис, ол ынчаар ажылдаан, а бис ону багай ажылдаткан бис.

Ю. Л. Аранчын, ТДЛТЭШИ-ниң парторганизациязындан: Амгы үеде партияның шуптузунуң барык бүгүнүг ... [illegible] ... Бистер, коммунистер ... [illegible] ... харыызы берип болур бис. ... Тывага хамаарыштырар сагыштыглар база бар. Ол частыр-дыр. ... «партияда национал хамаарылга чок» ... [illegible] ... Амгы үеде национал культураның ... [illegible] ... [illegible]

И. Т. Комбу, № 3 бүдүрүлге-ажылдакчы ... [illegible]: Кызыл хоорайга бойдус ... [illegible] ... [illegible] ... Радио, телевидение ... [illegible] ... Коммунистер бичии ... [illegible]

(Төнчүзү 2-ги арында).

ХООРКОМГА ЧААРТЫКЧЫ КӨРҮШ ХЕРЕК

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

чаанга чедир хээредир чорук бар. Национал кадрларны детинивес болза ам канчаарыл? Демги санал берикчизи шын эвес чүве чугаалаан. [illegible]

К. С. Кужугет ССРЭ-нин ЭА-зының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг килдизи: Бариневтү тапыыр мен оон-биле чаңгыс эвес удаа чугаалажып турган бис. Оон национал айтырыгга хамаарылгазы кончуг эки [illegible], улус оңу соора билдингир. Хооркомнуң ажылынга [illegible] байдалдың сегидер дээш чүүлдер бар чижээ. В. Оскал-оол баштаар идеология бөлүүнүн ажылы демдеглээн[illegible]. Оон-биле кады [illegible] чаа тургустунар турар хөй-ниити шимчээшкини — «Тураскаал» [illegible]. Тываның интер-шимчээшкини, «Дамыраа» каттыжышкыны-биле кады ажылдаар[illegible]ганының ажык чугаазын [illegible]. Ол ышкаш хоорайның ытаан-бозал, [illegible] курлавырын чедир ажыглавайн турар. «Тувинская правда», «Шын» солуннар [illegible] программа [illegible] сөйтатаан, оон ортунга [illegible] интершимчээшкинниң адын баксырадып турар материалдарга арыннарын ажыдып [illegible] турган. «Тываның [illegible]тары» харын бистиң [illegible]. «Шын», «Тувинская правда» солуннары СЭКП обкомунуң органы [illegible], а партияның облать организациязының ор-

ганы кылдыр эде көөрүнүң айтырыын партияның облать конференциязынга чугаалажып көөр кылдыр шииттирге [illegible] алза кандыгыл?

В. А. Петренко. башкы институдунуң парторганизациязындан: Хооком [illegible] [illegible] турган [illegible] хооркум биле аппарат ы[illegible] апарган. Бис мында [illegible] улус хооркомнуң ортунга секретарьлар чөвүлелин тургузарын саналдап тур бис. Ол ышкаш партияның облать конференциязының СЭКП-ниң XXVIII съезиниң бетинде эрттирзе [illegible].

Г. А. Смирнов. «Тыва суг мелиорация» каттыжышкыны: Бот-боттарывыска чүве чугаалаттырбайн, дүй часкап, чаңгыс-даа чүве дыңнаваан кончуг чараш эвес. Конференцияга тартыг чугаалажып албайн, кайда чугаалажыр бис? Хооркомнуң кежигүннерин соңгуурун эге организацияларга бүрүн-биле бүдүрээш болгай. Кандыг кижилерни боттарывыс ыдаар соңгуп алган болдур бис, ындыг шынарлыг хоорком алыр бис. «Тувинская правда» солунга иштики [illegible] азы тускай солун чок болур болза, бистиң бүгү идеологтуг ажылывыс чер-даа албас деп бодаар мен.

В. А. Подрутин, хоорайның улуснуң контроль комитеди: Хоорком ажылында тодаргай углуглер чок. ол чүнү-даа хаара тудуп алган. чүге-даа [illegible]

турар. Ол боду ажылынга чурумну тургусса эки, [illegible] пленумну кажан чыыдырарыл, бюрону кажан эрттирерил... Хоорком аппараа[illegible] [illegible] [illegible]

Игорь Стрелов. [illegible] [illegible] [illegible] айтырыглар [illegible]. Партия болгаш комсомол деңге ажылдаар ужурлуг. Аныяктарның чурттаарга [illegible], кооператив тургузар дээривисте шаптыктаашкыннар хөй. Сөөлгү үеде 26 комсомол организациязы шуут душкен.

В. А. Асонычев, «Тыва автотранс» каттыжышкыны: Хооркомну дужуруп алгаш, чүнү чедип алыр бис? Чүгле бодувустуң партия организациявысты күш чок болдурар — ол-ла-дыр.

Д. Л. Тиимей, Кызыл хооркүүском: Мени болганзыг мени буруудадыышкыннар, шынчы эвес, чогум эвес чүүлдерни организастажырынга В. В. Рогило идепкейлиг болуп турар. Хооркомнуң талазындан коммунист кижиге деткимче дуза чок-тур.

Ф. Н. Зябрева, № 11 школа: Чаңгыс партияга ажы-ниске ындаар эвес хамаарылгалыг болур[illegible] шуут-ла ындыныг-дыр. Бүгү шүгүмчүлелди чаңгыс [illegible] каатташ, коммунистер боттарывыс [illegible] үне бээр бис бе? Партияже бүгү хир-чам, чүт чаштап турда, аңаа көрүп олурар-

дыр бис. Ол мээң аарыышкыным-дыр.

К. Б. Салчак, башкы институду: Тускай партия ажылдакчыларын белеткээри чугула. Бөгүн оларның хөй [illegible], специалистер [illegible]. Олар профессионал [illegible]тер эвес болгай, [illegible]

Г. Ч. Ширшин, СЭКП обкому: [illegible] эвес үеде чурттап турар бис. Ниитилеледе [illegible] [illegible] саналдар аңгы-аңгы болза-даа, конференция үеге үнер эртип тур. Эде тургустунуушкунуң үндезининге партияның бөлүүнүң ындындан чаартылгазы кончуг чугула: чүгле даштыкы хевирин, тургузуун өскертип каар эвес, а бүгү таңдалыг чаартылга херек. Чүнү ажылдың активинче ап болурул, чүнү арга-хевирлерниң эргилзени-биле чайладып каапкарыл деп чүүлдү кичээңгейлиг көөрү артык эвес. Тургустунган чүве бүрүзүн оруктан чүүй шаап каапкаш, буруңгаарлаары болдунмас. Хамык ужур хооркомнуң дужурээнинде, структуразын эде тургуза-рында, санын кызыпарынга эвес, а оон ажылының ужур-утказын, методтарын чаартырын, кижиге эки чүүлдерни кылырының бедик сорулгаларын чедип алырының оруктарын, арга-хевирлерин сайзыраңгайлыг буруңгаарладырынга. Хооркомнуң партия организацияларлыг-биле ажылдың хевирлерин ам-даа тып албаан деп шүгүмчүлээн саналдакчыларның бодалы шын.

С. Л. Оюн, хөгжүм-шии театры: Илеткелде литература, урн [illegible] дугайында чаңгыс-даа сөс чок болган. Моон безин культура [illegible] [illegible] хамаарылгалывыс көстүп турар.

Э. С. Ооржак, 48 дугаар [illegible] эргелели: [illegible] [illegible] [illegible] кидээнгеи [illegible] турар. Партияга бүгү [illegible] мындыг чүүлдерден ыштыг [illegible].

Ю. С. Путинцев, хооркүүском: 11 хоорай программазын ажылдап кылган бис. Ону күүседиринин үези кээрге, хөй-ле шүгүмчүлекчилер ону кылчырын билбес, читкилей бээр. Чугаа хөй, а үүле-херек ээзи дээрзинге партия хооркому база буруулуг.

• • •

Конференцияга бердинген саналдарның хөй [illegible] ажылды сегидип алырынче, ажыктыг бодал, санал солчулгазынче угланган. Ынчалзажок чеже-даа чаагай болза, сөстерни ажыл-херектиже шилчитпес болза, олар аңаа сөс чугаа болуп артып каар. Чаартыкчы, тывызык, ажыл-херекти өөнү ылалтыг-ла шиитпедикчи күш болдургаш, бир савадан өскезинче аай-дедип кударга-даа, сүт болуп хевээр артып каар [illegible] чугаадан уштунгаш, ажылче шымнып үе келгенин конференцияга билдинген.

(Конференция апрель 18-те уламчылаар, оон түңнелдерин солунчуларга чарлаар).

Надежда ЭРГЕП.
(«Шынның» корр.).

МӨЗҮНҮ ЫШКЫНМАС

Шериг соонда өөнүң [illegible] иниек баларын [illegible] бээр үжүн амыт [illegible] эргим. Ол-ла ажылында [illegible] ажылдавышаан, олла черимде, каш чыл мурнунда чаа бажыңже көшкен дээрден башка, чурттавышаан мен. Ынча үекиң иштинде эдержип келген эш-өөрүмнү, солчуп келген онон [illegible] [illegible], өзүп келген аныяктарны эки билир мен. Кимнни-даа мендер айтырар болзунарза, тоогуп бээр мен. Чамдык четпес-

тер чаптырыглар болгаш [illegible] ниң-чаңгыс [illegible] [illegible] [illegible]. А ам канчап бардывыс? Ынчангаш ажылын [illegible]. Болза, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] болуп [illegible].

Сөөлгү үеде кем-херек үүледир, [illegible], хуваар, оорлаар [illegible] [illegible] тедиглер-ле [illegible]. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] туре [illegible].

Ава. Авай Опарлае [illegible] мени [illegible] [illegible], [illegible] аас [illegible] [illegible] [illegible] чүвел? Чагаа[illegible] [illegible] дугайын [illegible]-даа [illegible].

Чок-да болза [illegible] өлүрген, оон ат-сывин [illegible] хунаан, оорлаан [illegible]. Чүл бо ынчаш? Бичии [illegible] тың аоны-бажын-даа бритвалаар. Кижи дээрге — бедик мергежилдиг амытан болгай-да, кижиниң мөзү кезээде оон-биле кады чоруур ышкажыл.

Делегейде эң-не эки сос-тер кымның дугайында? Эң-не хөй ыры, эң-не хөй шүлүк, эң-не хөй чечээл кымга бараалгаттынганыл? «Аңгыр-оолдуң тоожузу», хайыралыг «Хайыраан бот» катап көрүңер. Аваларны ырлажыңар, аваларны мактаңар, йөрээңер. Мен уругларым авазын бүгү назынымда хүндүлеп келген мен. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны аттың эдилекчизи кижи, Дерзиг-Аксының Чолдак Степаның билир силер оон үш чалчазының бирээзиниң уруу чүве. Ам бисте чалчалар амыдыралындан чүү-даа артпаан — кылыр иштиг, хырнынга ей малдыг, алдар-аттыг, ажы-төлдуг чурттап чор бис.

Аныяктар чыыштарынга, комсомолчулар хуралдарынга болгаш школачыларга бо-ла баар-дыр мен. Барган санымда чагыг сөс, саналсал бээри чаңчыл болган. Ам солун арнындан чугаалап тур мен: «Аваларга болчунар, ат-алдарынар бодаңар! Херээжен кижиниң хүндүленер, черле кандыг-даа херек үүлгедиглерин болдурбаңар!».

Дөржу КАРМА.
Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдыныкчызы, Мерген сүт-бараан фермазының кадарчызы.

«АТЛАНТ»

Москва чоогунуң аэродромнарының бирээзинге ВМ-Т «Атлант» деп самолеттуң ээлчеглиг шенелде ужудуушкунун кылган. Ону машина тудуушкунунуң В. М. Мясищев аттыг шенелде бүдүрүлгезинге чогаадып тургускан. Шенекчи-ужудукчулар корабльдиң командири Н. Н. Генералов, ийиги ужудукчу А. П. Кучеренко, ССРЭ-ниң алдарлыг шенекчи-ужудукчузу, штурман А. П. Ватропин, алдарлыг шенекчи-штурман С. Н. Соколов, борт-радист Р. А. Родионов, шенекчи бортинженер А. Р. Макзоенко составтыг экипаж самолеттуң даштында азып каан чүъктүг ужуушкунун [illegible] шенеп ужуткан. «Атлант» «Энергия-Буран» космос системазының «Энергия» деп чедирикчи ракетазының блоктун чедирерин чедиишкинниг [illegible].

ЧУРУКТА: РМ-Т «Атлант» черге кээп хонуп турар үезинде.

[illegible] фотозу (СЭТА-ның фотохрониказы).

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

МЭЭҢ ХУУДА САНАЛЫМ

Партияның XXVIII съездинге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелиниң улуг кичээңгей-биле номчуп таныштым. Ынчангаш, бир-тээ коммунист кижи болганымда маңаа хамаарыштыр бодумнуң хуу саналымны киирер болдайдыр мен. СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелиниң бирги кезээниң «СЭКП-ге кежигүн болуру» деп эгеде дес-дараалаан чүүлдерниң эгезинде мынча дээн: «Партияның Программазын болгаш Уставын хүлээп көөр, оон организацияларының бирээзинде ажылдап турар, кежигүн дагывырын төлээр ССРЭ-ниң 18 хар четкен кандыг-даа хамаатызы СЭКП-ниң кежигүнү боор болур» дээн. А ол-ла чүүлдүн төнчү дугаарында мынчаар тайылбырлаан: СЭКП кежигүнү болза, партияның ниитилелге авангардчы туруштарын камгалаар дээш демисежир, оон политиктиг угланыышкынын күш-ажылчы коллективтерге болгаш чонунуң ортузунга, күрүне, кооператив, хөй-ниити организацияларынга чайгылыш чокка чорудар, партийжи шииттирлерин күүседир, коммунистиг идеяларны камгалаар болгаш пропагандалаар, хоойлу-дүрүмнү болгаш хөй-ниити моралының нормаларын чайгылыш чокка сагыырының үлегерин көргүзер хүлээлгелиг деп айыткан. Амыдыралдан алгаш көөр болза, 18 харлыг аныяк оол-даа, кыс-даа он класс безин дооскалак назылыг, а бир эвес аныяк оолдарга хамаарыштырар болза, Совет Армияга шериг херээ безин эрттирип четтикпээн аныяк кижилер-дир. Ындыг [illegible] аныяк амыдырал [illegible] [illegible] кижилер партияның ниитилелге авангардтыг туруштарын камгалаар дээш демисежип чоруурунга [illegible] деп айтырыг мени хөлзедип [illegible]. Мен ССРЭ-ниң [illegible] 18 хар четпес аныяктарынга хамаарыштыр чугаалавайн тур мен. Мээң санам партияга кирерде амгы бо хүннерде күштүг болуп турар СЭКП-ниң Уставынга көрдүнген чүүлдерни хевээр арттырары чугула деп бодалдыг мен. СЭКП-ниң XXVII съездинге хүлээп алган Уставында партияга кирер дээн кижи үш коммунистерниң рекомендациязы азы ВЛКСМ таварыштыр бир чыл кандидаттап кирерин айыткан болгай. А СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелинде ол дугайында шуут чугаа болбайн турар. Ону кааштаар билирил? СЭКП-ниң Уставында ол чүүлдер күштүг дээни ол бе? Билдиримче. Мээң саналым, Уставта аңаа хамаарышкан чүүлдерни күштүг кылдыр хевээр арттырар.

СЭКП-ниң 40 чылдан эвээш эвес стажтыг кежигүнү, нериинге оон партияга үр үеде идепкейлиг ажылдааным барымдаалап көрбүшаан, партия эге организациязының шииттирин, партия райкомунуң, хооркомунуң бадылааның ёзугаар «СЭКП-ниң хоочуну» хүндүлүг атты тыпсыр дээнин деткиир мен. Партияның эге организациялары деп эгениң чээрби дугаарында: оларның ажыл-чорудулгазын хостаттырган ажылдакчыларны тургузары киириштирбишаан, акшаландырары-биле кежигүн дадывырындан кирген хөреңгиниң ниити түңүнүң 50 хуузу чедир хемчээлин болурунга арттырып алыр эргени партия эге организацияларынга тыпсыр дээни черле чөптүг. Ону база чаа Уставка киирер деп саналым бо. 1990 чылдың марттың 30-де «Шында» партияның болгаш күш-ажылдың хоочуну ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү Кимм-оол Хертектиң «Деткип, каттыжар мен» деп чүүлүн улуг соңуургал-биле номчудум. Оон ында киирген саналдары-биле колдуунда каттыжар мен. Ынчалзажок Кимм-оол Хертектиң партия Тыва обкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар секторну болгаш партия райкомнарының чанында херээженнер килдистерин дужургеш, ындыг килдистерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге, райкүүскомнарга тургускаш, ажыл-агыйжы ажылдарны чорутса кандыгыл деп саналынга чөпшээрешпестир мен.

Чыылдаганы бир эвес Тываның [illegible] албар болза ТАРН Төп Комитединиң [illegible] болгаар херээженнер [illegible] турган. [illegible] [illegible] хооркум райкомнарга херээженнер килдистери турган. Ол килдистер херээжен чон ортузунга политиктиг ажыл чорудар талазы-биле [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ортузунга херээжен чонунуң ажылдарны [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Ол килдистерни [illegible] эртеде деп бодаар мен. Моон-биле черле [illegible] Советтер ажылдакчыларының [illegible] партия болгаш [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] болгай. Чөөта чаа Мелетей [illegible] Советиниң [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 500 рубль чедир [illegible] [illegible] [illegible] мен. Маңаа хамаарыштыр мээң хуу саналым мындыг: Мен бодумнуң ажыл-чорудулгамның үезинде. СЭКП Тыва обкомунуң партийжи-организастыг ажылдар чорудар килдизиниң инструкторунга барык-ла 12 чыл иштинде ажылдаан мен. Партия кежигүнүнге кижилерни киирип алыры, коммунистиң хууда херээн көөрүн-даа, СЭКП хооркомунуң, райкомнарының оргкилдистери кылыр. Ону бюрога азы секретариатка-даа көөрүн ол килдистер белеткээр чүве болгай. Ынчап кээрге, каш чыл буруңгаар партия хооркомунуң, райкомнарының чанында партия комиссияларын тургусканы шуут артык деп бодаар мен. А оон даргазы база ай санында 500 акша рубльди ап олурар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, партия хооркомунуң райкомнарының партийжи-организастыг кадр айтырыглары харылаар килдизиниң эргелекчизинден аңгыда, ийи-үш инструкторлары безин бар апарганы чажыт эвес-ле болгай. Ынчангаш партия хооркомнуң, райкомнарының чанында парткомиссияны дужурери эргежок чугула. Чуртта шак ындыг комиссиялар дээш партия шугуму-биле көрдүнген акшаларны чоңга, партияга ажыктыг кылдыр ажыглаары эки боор. Ынчангаш мээң база бир саналым: улуг-улуг үлетпүр, тудуг, транспорт, дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде партия эге организацияларының хостатпаан, шалын албайн турар секретарьларын шалыныг кылдыр тургузар. Оларга төлээр [illegible] партия хооркому, райкомнарының партиомиссиялар [illegible] [illegible] турган [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] коммунистиң [illegible] бодунга, [illegible]-даа [illegible] [illegible] болгай. Мээң бодалым-биле ажырга, Кызылда [illegible] башкы институду, башкы училищезе, Красноярскиниң [illegible] [illegible] болгаш политехниктиг институттарның филиалдары, уран чүүл медицина училищелери, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитеди, [illegible] ажылчый техникуму, [illegible] тудуг [illegible] комбинады болгаш [illegible]-даа хөй кижилиг коллективтер маңаа хамааржыр ийик. База бир саналым: партия эге организациязының секретарьларындан эгелээш, СЭКП Төп Комитединиң секретарьлары чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, партияның удуртур ажылдакчыларын албан-дужаалга соңгууруда чүгле чажыт бадылаашкын-биле соңгуурун СЭКП-ниң чаа Уставынга дүрүмчүдүп киирери чугула.

Иван КЕЛИК-СЕНГИ.
1956 чылдан бээр партия кежигүнү.

Чагаа гараттынмаза-даа... БАЖЫҢНЫ АЛГАН

«Шынның» редакциязынга «Ажылчынның хомудалы» деп эгелиг чагаа келген. Оон автору кылдыр бижиттинген Таав Самбуу Сарыглар «Бертыы» [illegible] ажылчыны Светлана Бүрбүгүн ог-бүлези (7 кижи) [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Бистиң солунувус корреспондентизи А. Хертек ук чагааны алгаш, «Бертыы» совхозка баргаш, ында кирген [illegible] көрген. С. О. Бүрбү үр чылдарда оттуп магаан, бистиң тар бажыңда чурттап келгенин шын. Совхозтуң профсоюз даргазы М. [illegible] 7 кижи составтыг комиссия бажыңны [illegible] [illegible] [illegible]. Хөй уруглуг С. О. Бүрбүге оттур [illegible] чаа бажыңдан бир квартираны чоокта берген. А [illegible] [illegible] [illegible] ажылдап турда-даа, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] чурттап турар улуг [illegible].

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Удуртукчу-биле интервью

Кызыл-Мажалыкта эът комбинады — республиканың база бир улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи. Аңаа 6 районнуң чурттары сатпан малының эъдин [illegible], бүдүрген продукцияны ниитиниң чарыгдалга херекселдеринден ажыглап, чурттуң өске бөлгүмнерыже дериг бээр [illegible]. Сөөлгү чылдарда оон материалдыг баазазын чаарту бижиктын, [illegible]-биле хандырылгазы [illegible]. Бистиң солунувус тускай корреспондентизи чоокта чаа аңаа барып, комбинаттың директору Геннадий Санчы Мидипович Ирготке ужуражып, шиидилер турар ажылдарын, планнарын, шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларын чугаалап бээрин диләэн.

— Геннадий Санчы Мидипович, силерниң удуртуп турар коллективиңер планныг даалгаларын канчаар күүседип турарыл?

— Ниитизи-биле чугаалаарга бистер [illegible] [illegible] чамдык демдектер сан[illegible] [illegible] көргүзери. 1988 чыл-биле деңнээрге, эрткен чылын өөртүнген малдың саны 20 муң башка, бараанның продукцияның бүдүрүлгезин 45 муң рубльге көвүдээн. Күш ажылдың бүдүрүкчүзү 12 хуу бедээн. Эрткен чылын бир тонна эътке 1699 рубльди алганы оон мурнунда чылдан 71 рубль хөй болганы ол. Бо чылдың бирги кварталында канчаар ажылдааныывысты база санап түңнедивис. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, бараанның продукция бүдүрери 19, эът болгаш бирги чергениң субпродукттары 31, чарыгдаан четпестер 19.4 хууга өскен болгаш күш ажылдың бүдүрүкчүзү [illegible] бедээн болду. Аңаа сиңнигеаар эргелик чок. Бар арга-курлавырларны санап көрбес, темниви ам-даа бедидип, дамчып күжениишкин-биле ажылдаар херек. Үениң негелдези ындыг.

— Карылганы дуглаар, орулгалыг ажылдаар, бот-орулга-чарылгаже шилчиир деп турар-дыр силер. Ону чедип алырда чогум чүнү кылза чогуурул? Баш удур кылдынтан планнарыңар бар-ла ыйнаан?

— Ийе. Экономиктиг таварылгалар, планнар бар. Комбинат бир чыл мурнунда 516 муң рубль карылгалыг турду. Ону ам 49 муң рубль чедир эвээжеткеш, банкыдан алган үр хуусаалыг чээлдиниң ниити түңүндеи 150 муң рубльун төлептер аргалыг [illegible]. Бүдүрүлгени чаарту [illegible] шилчиир. Аңаа ындык [illegible] херек. Ынчангаш Красноярск крайкүүскомнуң чанында «Кузнажыл» деп фирма-биле тускай керээ чарлдынган. Оон тускай эртемниглери бисте кээп, ийи ай дургузунда ажылдап, ажылды организастаарының чаа дециилделиг аргаларын айтып, төлевилел документациязын кылып бээр.

Хамыктың мурнунда бүдүрүп турар продукцияның бот-үнезин чиигеддиринден эгелээр бис. Хөй ажылчыннарны 4-5 ай дургузунда аарсаар ажылдарга хаара тутташ, шалың талаар чорудугларны моон соңгаар болдурбас. Сан-тоону хогжудер дээш коллективиңе кооперативтер тургузарынче кол кичээңгейни угландырган. Чүгле эрткен чылын чоңдан 100 тонна эътти садып алгаш, болбаазырадып сатчыывыстан орлаа оруктаа киирдивис. Айтыр 10 тонна салааны, чылда 100 муң кожет шлам-бетон кылдыларыз бүдүрер, арга ал эттээш, чоң кылыр цехтерни ажыдары планнаттынган. Аңаа ажылдаар кижилер, дериг-херекселдер ындыгы да четпес[illegible].

Акша-хөреңги [illegible] санап [illegible] чарыгдалдарны [illegible] [illegible] [illegible] Мраа чок [illegible] райгарын хөй эът соортурунга чарыгдал хөй бооп тур. Чүгле эрткен чылын 14 тонна эътти чидириген, телдегдине. Министрлер хоорайга эът шыгжадып турганывыс соодукчуну Кызылдың эът комбинадының балансызынче шилчиткен соонда, аңаа эът шыгжатканының хөлезин дээш, 3 ай дургузунда 24 муң рубльди төлеткени чөптүг эвес. Бир-тээ, ону Кызылдың эът комбинады харылаар болганда, моон сингеэп чедирген эъттиң малдагалзын [illegible]-биле харыылаар ужурлуг. Бо айтырыгны республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Агроүлетпүр эвилелиниң «Тыва эът, сүт, аъш-чем үлетпүрү» каттыжыышкынының удурткулаларынга каш удаа тургускан ноллимде-даа, тодаргай харыы бербейн хөмдадыкыг. Бо чылдың август айдан эгелээш, Хову-Аксы-биле Шагаан-Арыгга эът бээр чөвшээреди бистиң комбинатка бээри чугула.

— Эъттен аңгыда, мал кештерин, артыкчы продукцияны сайгарар талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарыл, Геннадий Санчы-Мидипович?

— Чугула, чөптүг айтырыг-дыр. Хөй кежин Омскиже, чылгы, инек кештерин Новосибирскиже, хаванның Канск биле Усолрийскиже болбаазырадыры-биле кезээ өртээр садып турар. Чаг-Тугин Абакан, Красноярск хоорайлар херектежип, чылда 20 муң ажыг моондан хөй шпигралгашти Казань хоорайда медицина бүдүрүлгези негээнинден уезинде удалчывар ажылды-биле чагыдын алыр. Тыва кижилер малының чыгиндер сөөлүк эът-чемге ажыглаар чорааны бүгүдеге билдингир болгай. Ынчангаш чүгле эрткен чылын бо 200 тонна артыкчы продукцияны чөргүнүүта районнарның чонунга саттывыс. Өртеткен баштар, дуюглардан аңгыда, борбак чаглары, ханы, муң кылыр сөөктерни, кесинди эъттерни, кышкы үеде хырбача, андарышкы, чөреме, эмиг дээн чижектиг чүүлдерни доктаамал садып келгенин чон билир. Ак-Довурак хоорайда, Кызыл-Мажалык суурда, эът комбинадының чанында тускай магазиннерни ажыткан. Ол ышкаш 4 аңгы черде буфеттер база бар. Чагыг бээр[illegible] [illegible] черлерже үнүүшкүннү садыглаашкынының организастаарын чаңгыл болдурган. Артынчыларны чонга сайгарар, оон орулгазы киирип алыр сорулга салдынган.

— Коллективиңерде шииттирлээр айтырыглар хөй болгай. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Комбинат [illegible] Алмыкралга [illegible] бээр 12 чыл [illegible]. Ындыг турбуже цехтерниң дериглери, саңга системазы эргижирээн, ында арыглал тудуунуң дериг-херекселдери ажыглалдан үнген. Оңг сентрнинге катап эде кылырынга, сайзыраңгай хөй түңнүг акша-хөреңги ниити[illegible] [illegible], материалдар болгаш техника негеттинер. Ажылдааныңдан бээр каш-та чыл болган комбинаттың эът, үүрелиин, самдарыларын ындыгланы чугул? Бо айтырыгны шыыдаран-ла саланнын хааридар. Оңг, ат салган хүлээн алган үүрде комиссияларны [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] чүүлдери база бар. Каш-та чылдаганы — [illegible]-биле ажылды багай тургусканы. Кызыга хуугаала хөй дилекторлар инженер-техниктиг ажылдакчылар солуушканы багай салдарны чедирген. Ам-даа аныяк бүдүрүлгеде ээлчиндеи бээр ажылдаан инженер, механик, энергетик, бригадир безин чок. Чугула бүдүрүлгени дорт чагырып келген республиканың районнуң удуртукчулары план күүседирин негээринге ойлежип, материал-техниктиг баазазы, кадрлар айтырыынче кичээңгейни кошкаткан. Ол дугайын маңаа бүдүн чартык чыл ажылдап келген үемде сайгарып келдим. Чедир кылдынмаан ажылдар мээң удуртулгамда барыы база магатчок.

Сөөлгү үеде цехтерниң чамдык дериглерин, механизмерин септеп, эде кылганындан бо хүннерде турушкун чок ажылдап турар. Коллективтиң база бир улуг наражаа тааржыр турар чери — оданга бедиги. Ол чүгле комбинатты эвес, оон бир километр ажыг черде турар Кызыл-Мажалык суурнуң бүдүн микрорайонунуң хөй чурттаан бажыңнарынче изиг, соок суг дамчыдып, чылыдып келген. Чылда 4 муң ажыг тонна хөмүр-дашты одап, 20 ажыг ажылчыннарны доктаамал тудуп, улуг суурунуң сентелдиринге, үрелген дериг-херекселдерни садып четчелээринге хөй акша херегдинин чарыгдап турар. Чүгле эрткен чылын аңаа үндүрген чарыгдалдарны санаарывыска, 149 муң рубль болган.

Комбинаттың арыгдап тудуп ажылдарга киргенинден бээр орта ажылдаваан. Ам шуут үндүр бижиттинген. Бо айтырыгларны шииттирлээрин-биле бистиң негедевис [illegible]. Кызылдан алган кежи комиссия келген. 1990 чылдың март айның 21-де Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы А. А. Мельниковтуң кабинединде техниктиг чөвүлел хуралы эрткен. Аңаа бистиң комбинадывыста тургустунган дувуренчиг айтырыгларны дүргени шииттирлээрин дүгүрүшкан. Хуралдың протоколунда ынаап-ла күүседир кылдыр айыткан чүүлдерни маңаа допчулап айтыры артык эвес.

Ак-Довурак — Кызыл-Мажалык — эът комбинадының аразынга чылыг дамчыдар хоолайлар салыр ажылдарга үнзе чогуур чарыгдалдарын дарый тодарадырын, төлевилел-смета документациязын ажылдап кылыр тускай эртемниглер чорударын республиканың чурттаалга коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге-девискээр каттыжышкынының кол инженери Н. Н. Чумакова даасхан. Тыва агроүлетпүр эвилелиниң даргазының оралакчызы В. Б. Бендерскийге, «Тыва эът, сүт, аъш-чем үлетпүрү» каттыжышкынының даргазы К. Ш. Яланова, «Агропромспецмонтаж» трестиң удуртукчузу А. А. Леттарнинге, «Тувааргоснаб» каттыжышкынының даргазы А. В. Шиганова үш потелдарның агар септелгезин июль 1-ге чедир кылып бээрин хүлээндирген. «Тыва дат-дуг» комбинаттың кол инженери Л. М. Савильевай биле Ак-Довуракта электри күжү-биле ажылдаар чылыг төрүлгениң директору В. В. Погулях ДКРВ-10 маркалыг котёлду септеишаан, машинист-кочегарларын белеткеп бээр дээш, биске практиктиг дуза көргүзерин аазаан. Арыглал тудуунуң четпези ажылдавас болганда, райкүүскомнуң шииттирин, санэпидстанцияның болгаш бойдус камгалаар комитеттиң чөпшээрели-биле черни тускайлаары база көрген.

Техниктиг чөвүлел хуралынга өске-даа чугула хемчеглерни алырын дүгүрүшкан. Ам оон күүселдезин манаары негээри арткан.

— Геннадий Санчы-Мидипович, социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле кандыг хемчеглер алдынарыл?

— Ону шииттирлевейн чыткаш, бүдүрүлгениң ажылын эде тургузары берге. Кылыр ужурлуг ажылдарга доктаамал көрейн. Бо чылын ийи аал чурттаар ийи бажыңны комбинатка магазинни тудар. Цехтерге хөл уштур, чунар черлерни эде дерииp. Девискээрни ногаанчыдарын уламчылаар. Бай-Тайганың Шивилиг аржаанынче бөлүк кижилерни чорудар. Курорттар, санаторийлерге чиигеткен путевкалар-биле 20 кижини дыштандырар. Культурлуг дыштаныылганы чел организастап, спортчу оюннар, маргылдааларга киирип аргазы бээр. Столоваяда белеткен турар аъш-чемниң шынарын экижидерин доктаамал хынаалдага турзар. Нелерниң ажылдаар шактарын таарыштыр көрүп, уругларын ясли-садтарга тургузарынга дузалажыр. Кижилерниң ажылдааарынга, чурттаарынга болгаш кадыкшылын быжыглаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын администрацияның, профэвилел комитединиң кичээңгейиниң төвүнге тургузар.

Александр ХЕРТЕК
беседалашкан.

«ШЫННЫҢ»
«ТӨГЕРИК СТОЛУ»

«ХЕМЧИК» СОВХОЗ: чер ажылы, ооң хайыразы болгаш «харамы»

Тараа база картофельден, хөй чылдыг сигенден дүжүт алыр талазы-биле «Хемчик» совхоз республикада сөөлгү үеде дээре ажылдыгларының бирээзи апарган. 1988 чылдың түңнели-биле мында Мартаңоол Саяның звенозу 100 гектарга интенсивтиг технологияны ажыглааш, бир гектардан-на 37 центнер кызыл-тасты ажаап алган. А 1989 чылда ол ажыл-агыйда Чечекмаа Иргиттиң картофель звенозу Россия Федерациязының социалистиг чарыжынга эки түңнелдерни чедип алгаш, вымпел база акша-биле шаңнаткан. Амыр Кара-Салдың звенозу 1 гектардан 33,3 центнер хөй чылдыг сигенни ажаап алган.

Чедиишкинниң чылдагааны чүдел, мында ам дүжүт талазы-биле хамык-ла айтырыгларны бүрүн шиитпирлеп алганы ол бе? «Шын» солунуң аграр килдизи чоокта чаа ук ажыл-агыйга барып «төгерик столга» ужуражылганы эрттирген. Ам оон отчёту моон адаанда парладывыс.

Светлана Дембиловна ДОНГАК — совхозтуң кол агроному: — Бистиң совхоз ниитизи-биле 3173 гектар тарылга шөлдүг, оон иштинде тараа культуралары 1505, картофель болгаш ногаа 14 гектар, артканнары — [illegible]. Бир гектардан 13,9 [illegible] кызыл-тастың бир [illegible]дан 17,9 центнерни ажаап алган бис. Картофельдиң дүжүдү гектардан 86,7 центнер болган. Ногаавыс-ла харык чок — 19,5; хөй чылдыг сигенни — 34,2, чаңгыс чылдыының — 15 центнер.

Чер ажылында — тараада Болат Хомушкунуң, Долгай-оол Сааяның, Мартаң-оол Сааяның звенолары, картофельде база 3, мал чеми белеткээринде 2 звено бар.

1988 чылда интенсивтиг технологияны 100 гектарга ажыглаан болзувусса, эрткен чылын ону 250 гектар чедирген бис. Бир гектардан дүжүт 19,3 центнер болган.

Шаңнаткан коллектививис — Чечекмаа Иргиттиң картофельчилери 1 гектардан 134 центнерни алгаш, планын дыка ажыр күүсеткен. Мында үш звенонуң бирээзи планны күүсетпейн барган.

Ногаавыс эрткен чылын — 7,5 гектар, ам бо чылын ону 30 гектар чедирер бис.

Бисте ам эки чүүлдерниң чылдагааны чүү ирги деп айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Бот-орулга-чарылганың ачызы. Оон ангыда чер ажылдыгларының харыысалгазы улгаткан. Ажылчыннар ол быжыглаан черниң ээлери апаргылаан. Ол ышкаш агротехниканың чурумнарын шыңгыы сагыыр апарган бис. Мурнунда, чижээ, бистиң картофельдиң дүжүдү шуут харык чок турган, ам черни болбаазырадыр, бок үнүштерге удур хераннап тур бис. Ол [illegible] тер дазылданып эгелей бээрин көрүп тургаш, картофель тараан шөлдү узундаа, доора-даа дургаар [illegible] бис. Ынчангаш шөл арыг, дүжүт эки боор тур.

Кол-ла чүве — суггат. Картофель шөлү 120 гектар [illegible], ында үш звенонуң бирээзинге-ле 40 гектар кылдыр быжыглаан, боттары-ла суггарар. Черни баштай картофельди олурт[illegible] [illegible] суггарар, [illegible] чечектелип турда, а үш [illegible] [illegible]. [illegible]

[illegible]

Картофель үрезини мурнунда чедишпес турду. Абазадан 12 тонназы сады алган турдувус, а эртенги чылын кышкаарда база-ла чуга-

1989 чылда картофельден 38 муң рубль арыг орулга алдывыс. Оон мурнунда чылдарда ындыг түңнел турбаан. Бистиң картофельчилеривис кожазы «Барлык» совхозка баргаш, ында сураглыг звенонуң астрахань аргазын ажыглап турарын база көрүп, ону шиңгээдип эгелээн.

Картофельдиң үрезинин шыгжаарынче кичээнгейни углаңдырган, бот-орулга-чарылгаже шилчээн болганда ону боттары шыгжаар, [illegible] апарган. Ынчангаш бо кыжын картофель үрелбээн. Мурнунда картофельди оон-даа хөйнү слуртуп турган, ынчап дүжүт 1 гектардан чүгле 20 центнер. Ам ылгал улуг.

Четпейн-не турар чүүлүвүс болза, чемишчидилгени ажыглаарывыс багай. Амгы үеде чүгле А. Куу[illegible] звенозу шөлүнде 20 [illegible] төп алган. А минералдыг чемишчидилге ой-шаанда келбес боор-дур. Оон ангыда картофельди ажаап күш четпейн баар. Шефчилер чүгле онаашкан шөлүн-не дүрген ажаап кааптарын бодаар, оларның дүжүт дээш сагыш салбазы бисге дыка кара[illegible], ол хамаанчок. [illegible] хөме базып каан боор а картофель ажаар техникавыс база чедишпес.

Арендага, кэрээге чаа-ла өөренип турар-дыр бис.

Совхоз директору Эрес-оол Саалевич ИДАМ-СҮРҮҢ: — Часкы сезонну шалыпкын доозуптар аргавыс бар. Суг-ла чедишпес, ону манаар-дыр бис. Моон соңгаар чайын черни дүне база суггарар апаар бис. Мурнунда дүне хөй суг анаа халас агып чыдар турду.

Улуг [illegible] курлавырны анаа арттырып турган-дыр бис.

Бистиң чер ажылдыгларының бир чаа эки чүүлү — тарылга шөлүн болбаазырадырым. Чер бисте ээлиг апарган. Мурнунда черни ниити ажыглап турувуста, гектардан 7 центнер дүжүттү ап турдувус. Ам ындыг эвес, ол чер мээниң [illegible] бүрүн ажыглаар, суггарар, чемишчидер, чайын, күзүн хамаанчалыг болбаазырадыр дээш механизаторлар ажылдап турар. Арендага кэрээлиг киирген бис, ынчангаш черни 5 чылга хуусаалыг арендага дужаадывыс. База бир чаа чүүл болза, саазын [illegible] [illegible]

[illegible]

соот үндүрер апаар боор чүве-дир.

АҮК-туң кол агроному Оттук-оол Очур-оолович ООРЖАК:

— Эрес-оол Саалевич, Кызылда ындыг херексел бар-дыр, өртээ база чиик — 250 рубль, чагыдап киирген саадып алыңар. Боттарыңарга-ла эки болгай. Силер район төвүнден ырак ажыл-агыйдыр силер. Өске совхозтар Кызыл-Мажалыкка сиген, тараазының шынарын хынадып алыр, манап-даа турбас.

Э. С. ИДАМ-СҮРҮҢ: — Ынчаар бис. Сигенниң шынарын [illegible] бадыткаттарга [illegible] саадый баар-дыр.

С. Д. ДОНГАК: — Бисте тарааның дүжүдү 1988 чылда интенсивтиг [illegible] черивистен дыка эки болган-дыр. Ону планнаарда үстүнден дааптырар боор чүве-дир бо. Ынчан ол хирени алган силер, ам база ындыг боор деп, бистиң ниити байдалывысты өөренип көрбес, сүмележиппес анаа-ла даап салып каар. Ол четпес.

Бо чылын ам [illegible] [illegible] [illegible] бис. Оон үрезин өстүрер, кө[illegible] [illegible]

Чер ажылдыглары арендаже өөренип турар. Ынчалза-даа мында четпестеривис бар, ону билип тур бис. Ол ышкаш чер ажылында бир [illegible] четпезивис — суггат. Мында ажылды организастаа[illegible] багай. Узап турар. Өске [illegible] база четпес.

Моон соңгаар мал чеми [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 18 гектарга тараан, дүжүдү ынай — 13 [illegible] центнер. Ынчангаш чер ажылында бир четпезивис [illegible] бо чылын дазыг чемишти[illegible] 25 гектарга тарыыр бис.

Тараа өстүрер звено удуртукчузу Мартаң-оол Чалзыпович СААЯ: — Мен [illegible] механизатор [illegible] мен. 1987 чылда 5 [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Мурнунда гектардан 7-8 центнер дүжүттү ап турган бис. [illegible]

[illegible]

Тарылга шөлүн арыглап алырга, бок чок, дүжүт чаагай болур. Ынчангаш [illegible] [illegible]

[illegible]

Бисте ам [illegible] [illegible] [illegible] Эрткен чылын гектардан 26 [illegible] [illegible] Бо чылын гектардан 30 центнерни ап бодап тур бис.

О. О. ООРЖАК — [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бо совхозтуң ындыг планы 1991 чылда [illegible]

Айтырыг — Мартаң-оол Чалзыпович, силер 1988 чылда бир гектардан 37 центнер тарааны [illegible] болгай [illegible]

да 10 ц. болган-дыр. Моон чылдагааны чүдел?

М. Ч. СААЯ: — Ынчан биске чүгле 100 гектарга интенсивтиг технология-биле ажыглаар кылдыр быжыглап каан турган. Үрезинивис база тергиин эки, 16 тонназы элита. Ам ындыг эвес, чаартынган, шынары арай өскерли берген үрезин-дир бис.

[illegible] үрезин [illegible] [illegible] машина-деригдер чок. Чүгле улуг бөгүн арыглаар. Ындыг эки машиналарны совхоз чагыдыган чүве.

Маңаа чепле ак-кара чокка чугаалаар бодай-дыр мен. Кол-ла чүве үрезин. Звено тарааны суггат чок черде тарып турар. 1988 чылда чаъс база дыка эки болган чүве. Шаң эргелекчизиниң хайы[illegible] [illegible] [illegible] херек. Анаа чок болза эки кижи турзун. Анаа ажылды организастап шыдавас-тыр. Шаң ажыгаачылары тарааны [illegible] [illegible], арыглап четтирбес, ынчангаш ниит каар. Ол [illegible] тарааны [illegible] база совхозтуң-даа малы [illegible] чип турар.

Техникавыс четчир, 2 трактор, 3 комбайнывыс бар, [illegible] бир-бир культиватор [illegible] чок аңгазын-биле чарап бис. Техника талазы-биле хомудалывыс чок. Күзүн сентябрь 1-де тарааны ажаап эгелээш ону 18 хонукта доозупкан бис.

Ынчаарга мурнунда бисте интенсивтиг технология-биле чүгле 100 гектар турган, эрткен чылын ону 250 гектар чедирген. Ынча [illegible] гектарга күш четпезин бис.

Амгы үеде арендаже [illegible] тур бис. «Миронов[illegible]» деп үрезинниг. Техникавыс [illegible]

Чечекмаа Дамбыевна ИРГИТ — картофель өстүрер звенонуң удуртукчузу: — [illegible]

[illegible]

Картофельдиң [illegible] 2-3 [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] «Барлык», «Кара-Хаак» совхозтарга база [illegible] [illegible]

Ам [illegible] [illegible] тур бис. Эрткен чылын [illegible] 500 тонназы [illegible] [illegible] 477 тонназы [illegible]. [illegible]

Аркадий Саанчыпович КУУЛАР — агроном, картофель өстүрер звенонуң удуртукчузу: — [illegible]

доостаан, ам ийи чыл агрономнап, [illegible] удуртуп тур мен. Бо аразында ажылдап келгеш, [illegible] чүүлдер талазы-биле бодалдар [illegible] [illegible]. Ажыл берге-дир. Бисте ниитизи-биле 120 гектарның звено бүрүзүнде 40 гектарны быжыглаан. Мээн бодаарымга, [illegible] хемчээлин эвээжедир болза, дүжүт көвүдээр хевирлиг. Чүге дизе, 40 гектарны 10 [illegible] ажаап, хайгаарап четтикпес, ынчангаш 20 гектарны быжыглаза [illegible]? Мынча дээрим ужуру — ажылдаар болур улустар бар. Оларга база ажылдаар арга бээр херек. Мен бодаарымга, 20 гектарга эки ажылдаар болза, 40 гектарга бүү-хаа [illegible] [illegible] [illegible] Мартаң-оол Чалзыпович база чугаалады, оларның шөлү [illegible] турда, хөй дүжүт алган, а [illegible] [illegible]. Биске база ындыг болур.

Оон ынай суггаттың өртектелиниң [illegible]. 40 гектар черни боттарывыс суггарып [illegible], оон хөлезин 120 рубль болур, оон ынай биске [illegible] культиватор херек. Ону эрткен [illegible] чагаан бис. Үрелип [illegible] [illegible]. Сыңып-ла [illegible]. [illegible] культиватор [illegible] Кызылдың [illegible] баазазында кылып турар деп дыңнаан мен. Чагыг киирип [illegible] [illegible]. Аңаа [illegible] [illegible] Чүгле бо чылын хереглээр.

Оон ангыда, картофельди шефчилер ажаажыр, олар [illegible] алыр, а [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] боор-дур.

Картофель тывыр черни [illegible] [illegible] [illegible]. 40 гектар черни [illegible] [illegible] [illegible] 20-20 гектар черлер быжыглаар [illegible] бир [illegible] [illegible] ол.

Эрткен чылын бистер 350 тонна картофель алыр турган, херек ырында 403 тонна [illegible] [illegible]. 30 муң рубль [illegible] арыг орулгалыг болган бис.

Кош-оол Комбуевич СААЯ — хову бригадазының удуртукчузу: — Мурнунда [illegible] [illegible] турган [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Мурнунда [illegible] бир гектардан 3—4-даа центнер дүжүттү ап турган бис. Ам [illegible] [illegible] Механизаторлар, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Чер ажылдыгларының бир [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] болбаазырадыр апарган. [illegible] [illegible] белеткээрлер. Культиваторларны [illegible] [illegible] [illegible] тур бис. Чайгы үеде [illegible] мырынчай 5-ле [illegible] культиватор-биле тыртыр бис. Чашкан соонда бир [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 3—4 сантиметр чедерге база-ла [illegible]. Ынчангаш [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Дүжүт ажаадынының күжү [illegible] [illegible] [illegible]. Картофель ажаар комбайн [illegible] [illegible] [illegible] бис. Ам 3 комбайн бар, олар [illegible]. Бир [illegible] 2 ком-

байн болза четчир. Бир комбайн-на хүнде 1 гектарны ажаарда, кажан ам четтигерил?

Чемишчидилгени чедир ажыглавайн турарывысты маңаа эш-өөр чугаалады. Минералдыг чемишчидилгениң өртээ улуг, а ынчангаш органиктиг чемишчидилгени хөйнү ажыглаар ужурлуг бис, ындыг турбуже, ону өскээр садып чорудуп турар улус-тур бис. Бодувуска эвээш артар, ынчанмас болза эки чүве бо.

Маңаа А. Куулар бодунуң чугаазынга картофель ужузунга быжыглаан черни эвээжедир болза эки деп бодалын илеретти. Черни солуур кылдыр картофель звеноларынга кукуруза шөлүн база бээр бис. Минералдыг чемишчидилгениң амдызында чүгле 200 тоннаны хөй чылдыг сиген шөлүнде чашкан бис. Ниитизи-биле чемишчидилгени ажыглап турарывыс дыка четпес.

Часкы тарылгага тракторлар болгаш кожуг машиналары белен. Үрезин чедер, суланы харын орнап алыр бис. Үрезинни хораннаар машинавыс база хоран-даа бар. Аңаа ажылдаар улуска тускай хеп, респираторлар четчир. Шанда ажыл четпес дээри-ле шын. Хемчегин алыр апаар.

Борис Ыймаавич ХОМУШКУ — сиген тарып өстүрер звенонуң удуртукчузу: — Эрткен чылын 155 гектар хөй чылдыг сиген шөлүн хүлээнип алдывыс. 5 тракторлуг бис. Техника тарылгага белен. Ынчалза-даа олар эргн эң ылаңгыя грабль биле сараат салыкчызы. Маңаа [illegible] сигенниң шынарын хынаарда боттары болза эки деп чугаалап турлар, ол шын-дыр. Мында АҮК-туң кол агроному база олуруп тур, ынчангаш биске черле сигенниң шынарын хынаар херекселден бээрин улуу-биле дилеп турар бис.

Ам тарылгага белеткел дээрге 150 гектарда чүгле 12 тонна минералдыг [illegible] чажып алган бис. Черни болбаазырадыр-ла, илиирткээр, суггарар бис.

Бисте эрткен [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] тур бис.

Лариса Хирлиг-ооловна ДОНГАК — совхозтуң кол экономизи:

— Бистиң [illegible] чер ажылында [illegible] [illegible] бар апарган. Амыр Кара-Салдың сигенчи [illegible] [illegible]. Ол коллектив 673 тонна сиген [illegible] 786 тонна [illegible] [illegible]. 37975 рубль түңнүг продукцияны бүдүрген, аңаа 15374 рубль чарыгдаан, орулгазы 22601 рубль болган. Эки түңнел. Чер ажылы орулгалыг апарган, чүгле ногаа 23 муң рубль каралгалыг болду. Мурнунда чылдарда картофельден черле орулга кирбейн турган. Ниитизи-биле оон 209 муң рубль орулга кирген. 90 тонна тараа тудары 84 тонна чедирген, тараадан 28 муң рубль [illegible] алган бис. Ам-даа [illegible].

Мурнунда чер ажылын чаңгыс бригадага хүлээдип турган, ынчангаш [illegible] [illegible]. Ам звенолар [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] — бот-орулга-чарылгала. Ам харын шупту-ла арендаже кирип турар бис. Звено удуртукчулары [illegible] [illegible] [illegible]. Продукцияны [illegible] база [illegible], [illegible] чылдагаанын сайгарып, өөренип турар бис.

Кара-оол Эртинеевич МОНГУШ — совхозтуң кол инженери:

— Чер ажылының чедери[illegible]

[illegible] механизаторларының улуу улуг. Бо МТМ-де ам столовая ажыдып алган бис. Мурнунда олар 12 шакта-ла чемненип, бажыңнарынче чоруур, 14 шак ажып турда, чамдыктары ыңлаштажып кээр, ынчангаш ажылга саатты турган. Боттарывыстың күзелдивис-биле кызыл-булуңну септеп алган бис. Автопарк база арендаже кирген. Бо талазы-биле «Шекпээр» совхозтуң дуржулгазын барып көрүп ап чордувус. Техниканы улуска акт бээр хүлээдир бис, ол ышкаш алган чүүлдерин шуптузун данзылааш, дептерге бижээш, ат салдырар, ол кижиниң харыысалгазында болур. Сезон доостурга-ла, ол [illegible] техниканы инженер, механик көргеш, чүнү кылырын наңгызын тодарадыр. Чижээ, сеялка дижик. Ону тракторист кижи хүлээдирде, ылап-ла чуур, үзээр, оон дугаар [illegible]. Бедиткээш кырынга тургузар. Даларык чүүлдерни ылап-ла адыргаш, үзээр.

Артык кезектерни май айдан келир чылга уткуштур тыптынар. [illegible] башка хоржок. Техниканы септеп доосканда, ону комис[illegible] хүлээп алыр, негелде [illegible]. Бир эвес кандыг-бир [illegible] багай кылган болза, ону кым кылганын дораан илеретк[illegible], бурууллугну келдирткеш, катап кылдырар. Комиссияны [illegible] агроном удуртур, аңаа звенолар удуртукчулары ылап-ла кирер.

Сезон доостурга, хамык-

ла дериг-херекселдерни шуут-ла өрт машиназы-биле чуур, ооң ынчанбелерин, ремень-баан адырар, таңныылга хүлээдир.

Ам часкы тарылгага 24 трактор, 14 сеялка, 60 илиир белен. Арык-канал казар ийи техниканы база алдывыс. Сигенчи үш звено бүрүзүнге пресстекчи тып бээр мен. Ынчаарга ам артык кезектер база чагаан техниканы алыры берге. Бисти Чадаанадан харылаар, чагыг киирип каар, манаар бис, оон Чадаанага чеде бээрге, өске ажыл-агыйларга берипкен-даа боор-ла. Бодунуң районуң тыртар боор-дур ийин.

Механизаторлар арендаже кирген, а чолаачыларывыс хууда кэрээ-биле ажылдап турар.

Бис ам мактанмайн, херетпейн чугаалаарга, бо кожавыс бай-тайгажыларга база дузалажып турар бис. Эрткен чылын комбайннарывыс-биле дузалаштывыс, оон ангыда бо кадыкшылга школазы биле Шуй ортумак школазынга хөмүр-даш сөөртүп берип тур бис. Ынчангаш оон 20 ажыг муң рубль орулга база кирген. Бир эки чүүлүвүс МТМ-ниң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи дыка шырак, районнуң ажыл-агыйларын, кожаларывысты база кезип, концертерни бараалгадып тур бис. Оон кирген орулга-биле бо баазавысты экижидип турар бис.

РЕДАКЦИЯДАН: СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурсат «Хемчик» совхозтуң чер ажылында бир эки чүүл, харын кол чүүл — черниң ээ[illegible]шаанда болбаазырадыр, бок үнүштер-биле демиселди шыңгыы чорудуп турарында деп санаар. Ол ону бадыткаар чижектерлиг. Тараа чаа-ла үнүп турда, бо ажыл-агыйның тарылга шөлдерин [illegible] илииртеп, болбаазыраткан соонда харын мырыңай ак «хар» чыдар, бок үнүштериниң дазылын тура тыртып каапканы ол. Ындыг чүүлдерни көргеш, районнуң удуртукчулары харын совхозтуң удуртукчуларын, специалистерин чемелеп-даа турган.

«Хемчик» совхозтуң кол агроному С. Д. Донгак (Москвада кадээ ажыл-агыйның Тимирязев аттыг академиязын доозукчузу) бодунуң ажылынга ёзулуг ээ-харыысалгазын көргүзе берген. Агротехниканы шыңгыы сагып турар, үстүнден айтырышкын-команда манавас, бот-башкарылга-биле ажылдап турарларының бирээзи.

Эки чүүлге даянып, ону улам калбартып тургаш, чер ажылынга ниити чедиишкинниг болур дээш, тывынгыр [illegible]-биле ажылдап турар. Тараа, картофель, хөй чылдыг сиген дүжүдү мында дыка эки, ногааның ам-даа кудуу. Аныяк агроном ол дутайын хараадап чугаалап турар. Ын[illegible]-даа кым-на дилеп чоруурул, ол кузээнин тып алыр деп чугаа бар. Светлана Дембиловна ажылы дээш сагыш аарып чоруур специалист. «Төгерик столга» беседа үезинде [illegible] удуртукчулары чер ажылын улам сайзырадыр талазы-биле боттарын дувүредип чоруур чамдык айтырыглар дутайын база чугаалады, ону бөгүн парладывыс. Шыяан-ла, Мартаң-оол Чалзыпович Сааяның звенозунда интенсивтиг технология-биле ажылдаар шөлдү 100-тен 250 гектар чедирген-дир, мурнукузундан дүжүт чавызай берген. Бо чүнүң чылдагааныл? Кол агроном өөренип көрүп турар. Мында арай ажылдың шынарынче эвес, а салым барымдаалай бербээн бе? Ол ышкаш картофель өстүрүкчүлериниң [illegible] база өөренип көөр апаар.

Кадээ ажыл-агыйның эртемге үндезилеп хөгжүдер талазы-биле чоокта чаа Кызылга чөвүлел хурал база болуп эрткен, сүмелерни хүлээп алган. Ол хуралдың материалдары ажыл-агыйларның программазы болур ужурлуг. Ол [illegible] «Мал чеми», «Белок», «Черниң чемиштиг чоруу», «Картофель болгаш ногаа» деп тускай орулгалыг программалар база бар. Оларның күүселдези чүгле совхозтуң бодундан эвес. Агроүлетпүр эвилелден, оон коллективтеринден база бүрүн хамааржыр. Эрги-барлыкчылар минералдыг чемишчидилгени чедир бербейн турары дээш хомудалдыг.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, «Хемчик» совхозка болган «төгерик столга» беседалажылгазы чүгле ол ажыл-агыйга эвес, а өскелерге-даа үлегер болур ужурлуг. Эң [illegible] оон кожазы, чүгле Барлык хемниң кежиилдир турар «Мурнакчы» совхоз эрги-барлыкчыларның картофель тарып өстүрер дуржулгазын дораан барып өөренип көөр, айтырыг алыр болза эки. А тараа база хөй чылдыг сиген [illegible] [illegible] [illegible] улуг ажыктыг.

Чер ажылынга херек чүүлдерни хандырар талазы-биле Барыын-Хемчик АҮК база оларга дузалажыр боор деп [illegible] тур бис. Бо дуржулганы [illegible] бир талазында «Хемчик» совхозтуң дирекциязы чер ажылының [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] агроүлетпүр [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] боор деп бодап тур бис.

ЧУРУКТАРДА: «Төгерик столга» беседаның киржикчилери.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Арынны бистиң корреспондентилеривис Седен Хертек, Александр Хертек, Ондар Охемчик олар белеткээн.

Культура болгаш амыдырал

ЧААРТЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде культура ажылының бүгү адырларын чаартыкчы ёзу-биле хөгжүдерин, чогаадылганың хостуг болурун, уран талантылыгларны тываргы чугула сорулга кылдыр салган. Партия, чазактың амгы үеде чугула сорулгаларын чурттакчы чонга тайылбырлаар, таныштырар, амыдыралга боттандырар ажылдар Эрзин районнуң культура ажылдакчыларының ажылының кол программазы [illegible].

Культура ажылдарының кол углаа кайнаар угланганын, кандыг ажылдар чоруттунуп турарын бистиң корреспондентивис чамдык культура ажылдакчылары-биле ужурашкаш, сонуургап айтырган.

Эрзин райкүүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи Мария Сергеевна Шойдун.

— Амгы үеде районда культура ажылдарынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— СЭКП-ниң XXVIII съездиниң төлептиг уткуур. [illegible] Төп Комитединиң Платформазының болгаш чаа Уставтың төлевилелдерин таныштырар, черле ынчаш [illegible] болуп турар бүгү [illegible] сорулгаларны чонга ханызы-биле тайылбырлаар ажылдарга районга тургустунган 5 Культура бажыны, 2 агитбригада, [illegible] библиотека, уругларның [illegible] школазы, кино көргүзер черлер идепкейлиг киржип турар. Кайда-ла Культура бажынының ажылы [illegible] болдур, анаа улус [illegible] чыглып турар. Бо ажылды чедип алыр дээш бис демниг ажылдап эгелээн бис.

— Маңаа хамаарыштыр чогум кандыг ажылдар чоруткан силер?

— Өске ажылдарга доктаавайн, аас чогаал ансамбльдериниң база өг-бүлелерниң ыраажыларның көрүлделерин эрттирдивис. [illegible] Николай Сагаан, Бай-Дагдан Мөрнии [illegible] өг-бүлелери, чаңгыстың ырларынга Эрзинден Ак-[illegible] Сагаан, Бай-Дагдан [illegible] Седип, Мөренден [illegible] Ынаалай, аас чогаал ансамбльдеринден Мөренниң «[illegible]» ансамбли тиилекчилер болуп шылгараан.

Тыва улустуң ырларынга [illegible] көрүлдеге культура бажыннары шупту [illegible]. Ооң соондан [illegible] көрүлдениң тиилекчилери [illegible] ыраажылар илереэн.

Ол дээрге Бүдүн Бажындан Николай Доңгурак, Буду Нарзын, Бай-Дагдан Анатолий Лейту, [illegible] Шири-ме Нарын, Клавдия Самдан олар-дыр. Ол [illegible] Эрзинниң тыва [illegible] хөгжүмге үдеттирген [illegible] тыва ырларның [illegible] «Деңгил-оо» [illegible] киришкен [illegible] черин [illegible] турар бис.

•

— Тыва национал оюннарны, чаңчылдарны суртаалдаар талазы-биле кандыг ажылдар кылдынып турарыл, Мария Сергеевна?

— [illegible] Эрзин районга [illegible] чугаалаар болзумза. [illegible] чогааттынган [illegible] Шагаа-ны [illegible] эрттирген. Тыва [illegible] районга, [illegible] тургузуглары [illegible] болгаш [illegible] маргылдаалар болуп эрткен. Ол [illegible] тевектээн, [illegible] дирбе [illegible] «[illegible]» болгаш өске-даа тыва оюннарга [illegible] киришкен. Ол хүннерде [illegible] чем [illegible] тыва идик-хеп көрүлдези база болган. Шагаа байырлалын районга [illegible] эрттиргени-даа болза, бо чылын [illegible] дарган [illegible].

Культура [illegible] бүгү хевирлерин [illegible]-биле [illegible] бис. Агитчаартырылгаларга, албан черлеринге, организацияларга, микрорайоннарга жанрлар аайы-биле көрүлде эрттирери чаңчыл апарган. Темалыг кежээлер көрүлдезиниң соон дарый шии көрүлдезин эрттирип тур бис. Культура бажыннарынга болгулаан көрүлделер уран талантылыг бот-тывынгыр артистерни [illegible] улуг дузалыг болган.

— Бо ажылдар силерге чаа чүүл болуп турар ышкажыл. Культура амыдыралында оон ыңай кандыг чаа ажылдар барыл?

— Малчыннарга культура хандырылгазын экижидер сорулга-биле комплекстиг үнүүшкүннерни кылып тур бис. Совхоз бүрүзүнде тускай хүннерни тургускан. Ол хүн культура ажылдакчылары бир ажыл-агыйның хойжу бригадазы төвүнге чеде бээр. Бот-тывынгыр артистерден аңгыда, кижи, мал эмчизи, садыгжы, бааш таарар кижи, библиотекарь, чүрүк тырттырар кижи, лектор болгаш тус-тус ажылдарын кылыр.

Агит[illegible] үндүрер [illegible] мактаар [illegible]. Ынчангаш бир [illegible] 4 хойжу бригадазы, сүт-бараан фермаларын [illegible], [illegible] культура хандырылгазы [illegible] бис. Өске [illegible] «[illegible]» [illegible] СЭКП [illegible] идеологиг [illegible] ажылдакчылары [illegible]. База бир [illegible] фермалар [illegible] турар [illegible] органнары [illegible]. [illegible] Маңаа [illegible] бис. [illegible] «Мөрен [illegible]», «Хайыракан», Нарында «[illegible]», Бай-Дагда «Салгал» Эрзинде «Сонуглаа» болгаш өске-даа [illegible] ажылы-биле майталдаг.

— Чедир кылдынмайн турар ажылдар барык чок ышкаш-тыр аа?

— Кандыг-даа ажылга деңнеске чүве кайын турар. Кылыр, шиитпирлээр ажылдар хөй. Культура одагларында баянистер, хөгжүм херекселдери база чедишпес. Үениң негелдезинге дүүштүр стол, сандайлар, шиитизи-биле мебель аймаа негеттинип турар. Совхозтар бот-тывынгыр артистеринге идик-хеп аймаан садып бербезинден ол база шиитпирлээр айтырыг болуп артпышаан. Дээди болгаш ортумак тускай эртемниг кадрлар бисте чедишпес. Совхоз удуртукчулары дузалашпас болза, клубтарда чарыгдаар акша-төгерик бар эвес. Оон ыңай республиканың методиктиг төвүнден дуза алыксап турар бис. Ынчангаш шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй. Чедишкиннерге даяныр, четпестерни узуткаар дээш, ам-даа бир демниг, чүрек чаңгыс ажылдаар [illegible].

Ол хүн районнуң төпчүткен библиотеказынга «Сеңгилең» чечен чогаал каттыжыышкынының кичээли болуп эрткен. Аңаа библиотека ажылдакчылары база олуруушкан Ынчанмайн канчаар. «Ном — билиглерниң үнер дөзү» болгай. Районга чогаалга сундулуглар хөй кезии литература-биле маңаа чепсеглениип ап турар. Библиотеканың көскү агитациязы-биле дериглегези эки. Номчулга залы улуг, чырык. Кижилерни номга хандыкшыырынче кыйгырып турар лозуннар, плакаттар, көргүзүг самбыралары, диаграммалар чараштыр бижип кылдынган. Хөй номчукчулуг болур дээш төпчүткен библиотеканың ажылдакчылары үениң негелдезин ёзугаар ажылдап турар.

Районнуң төпчүткен библиотеказының улуг библиотекары Саяна Чыргаловна Идам.

— Библиотекаларда чаа кандыг ажылдар кылдынып турарыл?

— Төпчүткен библиотека системазы [illegible] [illegible]. Амгы үеде бир чугула ажыл [illegible] арасында [illegible] бижимелдээры [illegible] СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде [illegible] болгай. Ынчангаш «Өске [illegible] дең [illegible] тур-бас» база «Тыва [illegible] чаңчылдарны [illegible] [illegible]» деп темалыг кежээлерни организастап эрттирдивис. Ол дээрге тыва [illegible], [illegible] үндүрген [illegible] [illegible], [illegible] ырлажып турган, [illegible] кежээзин эрттиргенивис болдур.

Районнуң сан-хөө килдизинге Тываның улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының номнарынга тайылбырлалыг, тыва чогаалга викториналыг «Чогаалчы бистиң-биле кады» деп кежээни эрттирдивис. Аңаа чогаалчының ырларын күүседип, шүлүктерин, чогаалдарындан үзүндүлерни номчуп турдувус. Ясли-сад коллективинге «Авыралдыг авалар» деп кежээни, Культура бажыңынга «Сонуурда болгаш хоойлужудулга» деп диспутту организастадывыс. Эки чаңчылдар болгаш кижизидилге дугайында болгаш өске-даа ажылдарга библиотекарьлар Майя Чывырал, Роза Бадыраа, Александра Санчымаа болгаш өскелерниң-даа киирген үлүү улуг. Ам чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Уйгу чок Улуг-Хем» деп номунуң мөңгүн томунга район конференциязын эрттирер бис.

Ажылывыста четпестер бар. Тускай эртемниг библиотекарь кадрлар чедишпес. Автобузувус шимчевес, чүге дээрге бензин чок...

Ол үеде биске районда көжер библиотеканың ажылдакчызы Зинаида Самбуу каттыжып келди. Ол [illegible] «Тыва [illegible]» [illegible] «Деңгил-оо» [illegible] [illegible] [illegible] шүлүктерин Зинаида Хүрең-Шар деп ат-биле парлап турган. Ол шүлүк [illegible] ам-даа [illegible] «Сеңгилениң» кирижикчизи. Ол бодунуң ажылынга хамаарыштыр мээң сонуургаан айтырыымга мынча диди:

— Кежээр библиотека дээрге суурга бүгү организацияларны, совхозка баргаанымда сүт-бараан фермаларын, малчын бригада төптерин кезиир, ол черлерге чаа номнарны чедирери, сонуургадыры болур. Ажылымның кол угланыышкыны кижилерниң номче сонуургалын хаара тудары, сонуургаан айтырыгларының аайы-биле номнарны тып бээри.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин, чоннуң чаагай чоруунуң экижээрин, партияның, совет чазактың өндүр улуг сорулгаларын чонга чедир тайылбырлаар, суртаалдаар ажылды районнуң Культура бажыны чорудуп келген. Культура одагларының арын-шырайы бот-тывынгыр уран чогаадылга болур. Тоогулуг болуушкуннарга турасказыткан кежээлер кончуг солун кылдыр эртип келген. Чооктаа «Сценада чүгле кырган-авалар, кырган-ачалар» деп хөглүглерниң болгаш тывынгырларның маргылдаазы солун, өөредиглиг эрткен. Аңаа Андрей Лодуннуң, Владимир Самыяның командалары бирги черни алган. Ол ышкаш тыва улустуң ырларының күүсеткикчилериниң «Деңгил-оо» деп район көрүлдези эрткен.

Ол үеде Культура бажыңының [illegible] [illegible] районнуң агиткультбригадазының улуг методизи Клавдия Михайловна Шожунга [illegible] [illegible] [illegible] Тываның [illegible] Сергей Пюрбюнуң «Ачылыг салчаашкын» деп шиизин үндүрер деп турда, ужуражы бердим.

— Культура бажыңының ажылынга хамаарыштыр бодалыңар кандыгыл?

— Районнуң Культура бажыңы кодээ клубтарга методиктиг дузаны чедирбишаан, суурнуң чурттакчыларынга культура хандырылгазын экижидер ужурлуг. Бо талазы-биле ажылдар чок эвес, бар. Маңаа четпестер дугайын чугаалаайн. Культура бажыңының ажыл-чорудулгазынга чугула кол кадрлар — улуг методист, уран чүүл удуртукчузу багунге чедир чок болуп турар. Культура институдун болгаш уран чүүл училищезин дооскан кижилер өске адырларда ажылдап [illegible] [illegible] [illegible] талазы-биле [illegible] [illegible] культура [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Культура министерствозунуң биске чарыгдаарыбиле берген [illegible] [illegible] чедишпес. Оон ыңай чамдык совхозтар агитбригадага [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Чедир [illegible], шиитпирлээр [illegible] хөй. Чаа [illegible] ажылдаарын хүлээп турар бис.

Улусчу театр Эрзинге тургустунганындан бээр элээн үе эрткен. Ол үеде элээн каш шиилерни, үзүндүлерни чонга бараалгаткан. 1989 чылда Николай Ооржакты чалап алгаш, бурят драматургтуң «Хары кижиниң кажыдалы» деп шиизин тургускаш, улусчу театрларның Улан-Удэге болуп эрткен шии көрүлдезинге киришкеш, эки түңнелди чедип алган. Амгы үеде кварталдар аайы-биле болуп эртип турар шии көрүлдези бот-тывынгыр артистерни шилип алырынга улуг дузаны көргүзер.

Чамдык культура ажылдакчылары-биле чугаам ынчаар доозулду. Эрзин районнуң культура ажылдакчылары СЭКП-ниң XXVIII съездизин төлептиг уткуур, чонга культура хандырылгазын экижидер дээш шудургу ажылдаар дээрзинге бүзүрел улуг.

Сарыг-оол КУУЛАР.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ның [illegible] [illegible] [illegible] Культура бажыңының [illegible] Бюрбю Дугаар, [illegible] библиотеканың ажылдакчылары Зинаида Самбуу, Майя Чывырал [illegible] чугаалажып айтырыгларга хөй. [illegible] [illegible] [illegible] Раиса Калзан [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] хөгжүм эртемнерин [illegible]-биле таныштырып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруктары.

Ушу федерациязы

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ КИРГЕН

Тывада спортчу федерацияларның боттарының кылып чоруткан ажылының дугайында отчёттарны берип турар. Бо удаада Ушу федерациязының президиум кежигүннери бир чылдың иштинде кылып чоруткан ажылының болгаш мурнунда кандыг сорулгалар турарының дугайында отчёттарын берген.

Бо федерация республикада эң-не аныяк. Ол тургустунгандан бээр чүгле бир чыл чаа ажып чоруур. Бир чылдың дургузунда кылып чорудкан ажылы дыка улуг деп демдеглеп каары артык эвес. Ол бүгүнү даразында харыысалгалыг эштерниң дээчү тайылбырларындан билип ап болур.

Августа Уржанай — кол бухгалтер. — Алды айның дургузунда агар санче кирген акшаның чарыгдалы болгаш ажыглалын чугаалаан. Алды ай иштинде 36934 рубль агар санче кирген. Оон чарыгдааны 25640 рубль болган. Оон иштинден эмчилер тударынга [illegible] рубль үнген. Ушу федерациязының кежигүннери 68 кижи. А херек кырында ушу өөренип турар 2430 кижи бар. Олардан кежигүнге кирериниң дадывыр төлевирин чедир хавырып албайн турар. Ол чүгле спорт инструкторларының буруулуу-биле болуп турарын кол бухгалтер хомудап чугаалаан. Махачкала хоорайга үш ээлчег-биле инструкторларны өөреткен. Аңаа база хөй акшаны чарыгдаан. Оон аңгыда дыка хөй кижилер республикадан дашкаар маргылдааларга киришкен. Эмчилерни база өөреткен. Инструкторлар журналдарын четче долдурбас, чамдык черлерде улустуң кээп турганын демдеглеп тура, кежигүн дадывырын болгаш өөредилгениң өртээн төлээр черлерни долдурбайн турар. Районнарда турар инструкторлар өөредилге акшазын өйүнде экксэлбес. Моон мурнунда дугуржуп алганнывас ёзугаар алыр чүве болза, айның 27-де эккээр турган. Ам шуут график барымдаалавас болган. Чүгле Сенги Соян ол үезинде дужаап турар. Өске инструкторлар оон үлегер алыры күзенчиг.

Олег Амзаар — садыг цехтиң удуртукчузу.

— Бистиң кол сорулгавыс — орулганы кайызын киирип алыры. Өөредилгеже күзелдиг кижилерни хаара тудар. Олардан кирериниң дадывырын болгаш өөредилгениң өртээн алыры-биле тускай хемчегни алыр. Боттарывыс [illegible] ажылдаар болзувусса, долузу-биле хандыртынып шыдаар бис. Кандыг-бир ниити идея киирип келир чүве болза, ону база өөренип көөр. Оон ыңай бистиң планнап турарывыс-биле алыр болза «7 г» бөлүкке талантылыг оолдар, кыстарны хаара тудар. Аңаа сыгыт, хөөмей, каргыраа болгаш тыва хөгжүмге өөредири-биле күзелдиг кижилерни эвилелдээр. Сыгыртып билбес кижини сыгыртып өөредип каарга, ка[illegible] хире өөрүнчүг болбас деп. Боттарывыс бааш мини[illegible] ажылдаар болзувусса [illegible] орулганы киирип алыр болза, ушу федерациязын бүт кырынга тургузуп ал болур бис.

Светлана Оюн — даараныылга цехтиң удуртукчузу.

— Мындаа болуп эрткен маргылдаадан көрген боор силер. Спортчуларның формалары кандыг-дыр. Ону чүгле даараар кижи даараар. Районнардан болгаш хоорайлардан инструкторлар боттарының бөлүктеринге формалар чагыдып алырын ыыспас. Мындаа Каа-Хемден бир башкы келгеш, бодунуң бөлүүнге форма кылыр пөстү садып алгаш кылдыртып алды. Акшазын дораан эккеп дужаап берген. Бөлүк бүрүзү чаңгыс аай формалыг болурга чараш чорду. Моон мурнунда формаларны даараш, чиик өртекке садып турган бис. Бичии кижиге 10, улуг кижиге 17 рубльдиң хевин берип турган бис. Ам оларны размер аайы-биле доктаадып каан. 34 размериниң өртээ 26, а эң улуг хемчээлдиг костюмнуң өртээ 28 рубль кылдыр доктааткан. Ол ышкаш инструкторлар формаларны размер аайы-биле чагыдып алыр хемчегни алыр ужурлуг. Хеп даараары-биле маргылдааның баш удур [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Район бүрүзүнде даараныылга комбинаттары бар. Оларны ажыглаары чугула. Өртектелгезинин дээди-ле төлеп бээр болгай бис. Ынчангаш формаларны чурумчудары чугула.

Олег Моңгуш — сентелгетудуг участогунуң удуртукчузу.

— Бистер [illegible] баштай Кызылда бо сүт суурганын кылып алыры-биле долгандыр херимнээш, канчаар эгелээрин сүмележип кордувус. Дыка-ла берге чүве болду. Тудуп каан чүвени эде кылырының оргу[illegible] ховуга бажың туткан [illegible] вусса, шагда-ла кылып каан кан бис. Ам аңаа улуг [illegible] база херек. Иштинче тудуг материалдары киирип алыр дээрге элчок, ниити тар. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] акша база чок. Суур[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Ону дилеп тывары-биле ажыл чорудуп турар. Чоокку чылдарда ол тудугну кылып алыр болзувусса, ооң соонда чонга садары-биле тудуг материалдарын кылып бодурунуң аргалары бар. Бир-тээ, бистиң федерациявыс бот-орулга-чарылгалыг болганда, кижи бүрүзү баш-бинге бодаар, камналгалыг болурун санаар херек. Тудуг-биле дыка хойну кылып ап болур бис.

Владимир Оруc-оол — Ушу федерациязының даргазы.

— Бистер бир чыл иштинде канчаар ажылдааныбысты түңнеп тур бис. Бистиң орулгавыс чүгле дадывыр төлевириндвн кирер ужурлуг дээр болза канчап-даа таарышпас. Орулганы бистер боттарывыс ажылдап алыр ужурлуг бис. Моон соңгаар [illegible] сайзыралы бистиң [illegible] хамаарылыр. [illegible] ажылдаар болзувусса — [illegible] беган ажылдаар [illegible] [illegible]. Ажылды [illegible] чадап [illegible]. Чамдык инструкторлар [illegible] чедир ажылдавайн турар. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] лаан бис. Чоннуң кадыы дээш олар ажылдап турар. Тибет эмнээшкинни чорудаарын олар өөренип эгелээн. «7 г» деп культура төвү бар болгай. Аңаа тыва хөгжүмнү [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ажыдары чугула. Моон мурнунда ушу маргылдаазын эрттирерде, билет саттайн турган бис. Кирериниң билеттерин садар болзувусса, оон орулга база кирер болгай. Мынчап кээривиске бот-орулга-чарылгага ажылдаары биске-даа, чонга-даа ажыктыг.

Ушу федерациязының кылып турар ажылдары хөй. Оларның боттарының транспорту база бар. Техниканы чедир ажыглавайн турар. Оон орулганы киирип ап болур. Бо чылдың календарь планында дыка хөй чүүлдер көрдүнген. Июнь айның тончузунде кыдат спортчулар келир. Олар июль бирээден эгелеп, 100 кижини он ай иштинде ушуга өөредир. Аңаа дөрт бөлүк турар. Саян артындан 50 кижи келгеш, кыдаттарның удуртулгазы-биле бир айның курузун өөредир. Ол ышкаш хөй-хөй инструкторларны Махачкалага өөредир. Ону дооскаш тускай дипломнарны холга алыр. Бир эвес эки доозар [illegible] [illegible] [illegible] тывар. Ынчап [illegible] бистиң республикада [illegible] өөредир кижиниң саны [illegible] деп. Өөреникчилерни [illegible] муң четкен.

Бо бүгү сан-түңну алгаш көөрге, Ушу федерациязы [illegible] [illegible] ажылдарны кылып чорудуп турар. Ам оларның [illegible] [illegible] 20006 рубль бар. Бот-орулга-чарылгаже ажылдап киргени бир чыл [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Моңгуш ӨЛЗЕЙ ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: ушунуң аргаларын көргүзүп турары.

Валерий ЯРОВИКОВТУҢ фотолары.

ТВ

АПРЕЛЬ 17

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильмнер. 9.05 А. Гельман — «[illegible]». Фильм-шии. 11.00 «[illegible]». 11.25 [illegible] 12.15 [illegible] 12.30 — 13.00 «Үе». 15.45 [illegible] фильм. «[illegible]». 17.05 «[illegible]» [illegible]. 17.35 Мультфильм. 17.45 «[illegible]». 18.30 «Үе». 19.00 [illegible] [illegible] Иннокентий [illegible] телефильм. 19.45 [illegible] Т. Петрова [illegible]. 20.15 [illegible] Байкал [illegible] 1-ги [illegible]. 21.00 «Үе». 21.30 [illegible]. 21.40 «[illegible]». [illegible] телефильм. 1-ги [illegible]. 22.45 А. Бердичев [illegible]. 23.00 [illegible] ССРЭ кубогу. «Динамо» (Киев) — ЦСКА. 00.30 [illegible] О. Цаплин [illegible] 01.20 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң [illegible]. 01.30 —02.15 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 [illegible] фильм. 8.35, 9.35 Физика. 11 класс. [illegible]. 9.05 [illegible]. 1-ги [illegible]. 10.05 [illegible]. 2-ги [illegible]. 10.35 [illegible] эртеми 2 класс. [illegible]. 10.55 Уругбиле харылзажырыныы [illegible]. 11.25 «Экранда — «01» албан чери». 11.55 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Финляндияның [illegible] командалары. 13.15 Ритмиг гимнастика. 13.45 — 15.00 «[illegible]». [illegible] фильм. 1-ги серия. 17.00 Стол теннизи. Европа чемпионады. Чассарда — Кино [illegible].

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Аныяк төвү». Программада: Медээлер. «Апрель 22-де — [illegible]» «[illegible]». «Чес-90». «[illegible]». 19.00 «[illegible]». «Бот-орулга-чарылга [illegible]». «[illegible]». 20.00 Медээлер. 20.05 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!» 20.30 Хоккей. Делегей чемпионады. ГФР биле ССРЭ-ниң шилилдек командалары. 22.30—00.35 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Концерт. 20.05 «Бо дээрге шыдыраа оюну эвес-тир, бо дээрге...». 20.15—20.30 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

КИНО

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дежа вю» 9.30, 11.50, 14.20, 16.50, 19.20. **Көрүлде залынга: «Шактилер»** (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Бичии илбичи» 9.00, 13.10, **«Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары»** (2 сериялыг) 10.30, 14.40, **«Ынакшыл, мээң ынакшылым»** 17.20, 19.10, 21.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хон-Гиль-Дон» 14.00, 17.40, **«Кэрролл кудумчузунда бажың»** 15.50, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кандагар чанынга капталганнар» 15.00, 18.40, 20.20, **«Дашталган сагыш-сеткил»** 16.40 шактарда.

Сад ажыл-агыйлыгларының № 11 «Пилот» эштежилгезиниң отчёттуг хуралы бо чылдың апрель 20-та хүндүскүнүн 12 шакта эштежилгениң девискээринге, [illegible] Вишневая кудумчузунуң № 18 бажыңынга болур. Эштежилгениң бүгү кежигүннерин хуралга келирин чарлап тур.

«Кызыл» аалчылар бажыңынга дараазында ажылдакчылар негеттинип турар: [illegible] [illegible] ([illegible] аргазын ёзугаар ажылдаар) электрик, девискээр [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] Кызыл хоорай, Октябрьская кудумчузу, бажың № 13.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ [illegible] — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-[illegible]; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ [illegible] — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ [illegible] — 3-34-43; 3-36-73; ◆ агроүлетүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-[illegible]; 3-34-39; ◆ [illegible] — 3-34-93; корректорлар — 3-37-44; ◆ [illegible] — 2-27-41; ◆ [illegible] — 3-32-[illegible]; ◆ [illegible] — 3-45-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 28000 экз.

Индекс 54241

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 403. ЭС—08132.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 18 среда № 90 (14290)

1925 чылдан үнүп эгелээн

Өртээ 3 көп.

Фотоинформация

ЭКИ БҮДҮЖҮ-БИЛЕ

Бай-Тайга районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң эп-найыралдыг коллективи бо чылдың эрткен кварталында шалыпчы ажылдап, чонга ачы-дуза чедирериниң нийти хемчээлин 105.5 хуу күүсеткен. Бай-Тал, Ээр-Хавак, Кара-Хөл суурларда чагыглар хүлээп алыр комплекстиг пунктулар бердинген планнарын ажырган. Идик даараар, радиоаппаратуралар, нарын техника, хеп септээр мастерлерниң ажыл-ижи база мактадыг болган.

Коллектив колдуунда-ла аныяктардан тургустунган. Сагылга-чурумнуг, онаашкан ажылынга бердинген, мергежилиниң хыын чоорту тыва берген аныяк кыстар ында хөй. Оларның бирээзинге дааранылга цегинде хеп септээр мастер Роза Дамдын-Сүрүновна Хертекти хамаарыштырып болур.

Бо аныяк кыс ортумак школаны дооскан соонда ацаа ажылдап киргеш, эптиг-аалдаа, эки бүдүжү-биле эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап ал шыдаан.

— Уран кыс удазынга ораашпас дээн сестерни бистиң Розавыска хамаарыштырып болур. Эрткен үш айның планныг даалгазын 112.5 хуу күүсеткен — деп, эргелелдиң начальниги, хоочун коммунист Бүлчүң Дойнуровна Хеймер-оол ону мактаар.

ЧУРУКТА: Р. Д-С. Хертек ажыл үезинде.

ОНУ МАКТААР. ЧҮГЕ?

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цеги эки ажылдап, ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип келген. Хөй национальдыг, быжыг эп-найыралдыг коллективтиң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары чүгле эрткен март айда безин планнаашкындан ажыр 1210.7 тонна сорттуг даг-дүгүн бүдүрген. Цехтиң хөй наъттарында салдынган диринейниң [illegible] делип турар конвейерлер, дериг-механизмнерниң дей-дооки ажылдаарын электриктер дүн, хүн чок хайгаарап турар. Оларның аразында ажыл-херээниң ёзулуг мастерлери хөй. Бирээзинге Геннадий Сургуул-оолович Монгуш хамааржыр.

Бо аныяк оол 6 чыл мурнунда комбинаттың чанында өөредилге комбинадынга түр курс дооскаш, коллективинге кирген, нарын мергежилди [illegible] ап шыдаан. Оон ажылы берге болгаш харыысалгалыг. Моторларда янзы-бүрү электри удазыннарында бичии-ле үрелиишкиннер болганын эндевес. Шалыпчын тудуп, солуур, септээрин ыяк билир. Ынчангаш ону эш-өөрү хүндүлээр болгаш мактаар.

(Бистиң корр.).

ЧУРУКТА: Г. С. Монгуш ажылчын туружунда.

Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Доктаал күүселдезин хынап тур бис

МАЛЧЫННАРЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Малчыннарның социал амыдыралын үндезиннер-биле экижидер орудуга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилел эрткен чылдың декабрь 22-де [illegible] доктаалды хүлээп алган. Оон күүселдезин «Шын» солун контрольга алган болгаш ацаа хамаарышкан материалдарны доктаамал чырыдар. Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозтуң директору Ч. Х. ХЕРТЕККЕ бистиң корреспондентивис ужурашкаш, дараазында интервьюну алган:

— Мал ажылында чеже кижи барыл, оларның амыдырал-чуртталга байдалдарынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Ажыл-агыйда нийти 82 кодада 21624 малды 164 кижи ажаап хайгаарап турар. Малдың төлү немежип арбыдаанындан ацаа ажылдаар кижилер улам көвүдээр. Районда өске совхозтарга бодаарга, бисте байдал чүгээр. 54 кыштагда чуртталга бажыңнары, 17 чунар-бажың бар. Электри чырыын 29 кыштагда кирген. Кадыр-берт, ырак-узак черлерде чурттап орар малчыннарны электри шимчедикчизи, ацаа херглээр кывар-чаар материалдар-биле хандырган. Оларның өглерин чаартыр хемчеглерни алган. Эрткен чылын Шой-оол Данар-оолга, Раиса Бегзиге, Далай Мыддыкка бүрүн чүмнээн өглерни, а дөрт малчынга чаа өг ыяштарын кидистери-биле халаска берген. Бо чылын 10 өгнүң ыяжын септээр, шывыгларын чаартыры көрдүнген. Совхозта чазаныкчы Кызыл-оол Иргит ийи оглу-биле ол ажылды кылырын хүлээнген. Суугу, хоолайлар кылдыртыр дээш чагыгны Кызылче кирген бис. Бо чылын кыштагларга 6 бажыңны, 10 чунар-бажыңны кылыр. Мешкен-Хөл бригадазының девискээринде 37 километр черге чагыларны тургузуп, электри удазыннарын шөөр кереэ чарлыпкан. Ацаа чарыгдаар акша-хөреңги бар. Тыва АССР-ниң улус депутадынга мени депшидип тура, соңгукчуларның чагыы база ындыг чүве.

— Чурунай Хирес-оолович, малчыннаар күзелин илереткен аныяктарга совхозтап деткиишче кандыг болурул? Ажылдаар арга-шинээзин чидирген, пенсияже үнген малчыннарга совхоз төвүнден бажыңнарны оочур чокка бээрин доктаалда айыткан болгай. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Аныяктарны бүгү талазы-биле деткиир, өглерни халас дерип бээр. Оон аңгыда, саап ижер инекти, мал кылыр өшкү-хойну өртээн узун хуусаада эгидери-биле чегдирип болур. Аныяктарны мал ажылынга өөредир дуржулгалыг дагдыныкчыга немелде төлевирни, ол ышкаш малчыннап эгелээн оолга, азы кыска ай санында 100 рубль чедир стипенцияны кадрлар белеткээр фондудан [illegible] дүрүп бээр. Келир үеде суурнуң бир талазынга Малчын аттыг кудумчу турар. Ында ам баштайгы бажыңнар турупкан. Пенсияже үнген Даржаа Иргит, хөй уруглуг Далай Мыддыкка бажыңнарны бердивис. Чүгле бо чылын безин ол кудумчуга ийи аал ишти чурттаар дөрт бажыңны тудар. Ацаа мал-маган, хаван, дагаа тудар кажааларны немей кылыр.

— Ажыл төлевириниң, кодаңга мал тударының норма-чижээн эде көөр дугайында айтыышкыннарны, сүмелерни канчаар боттандырып эгеледиңер?

— Коллективтиг кереэ ёзугаар ажыл стажын район коэффициентизин барымдаалап төлээри тодаргай айыттынган. Ол ышкаш шээр мал кадарчылары чыл дургузунда малының баш санын менди камгалап алганда, ийи айның ортумак шалыңын төлеп бээрин нийти орулгавыстың шаа-биле боттандырар апаар бис. Шээр малды ажаап, кадарарының норма-чижээниң дугайында тайылбырны апрель 4-те «Шын» солундан бистиң экономистеривис, бухгалтерлеривис номчуп таныш-каш, бистиң байдалывыска хамаарыштыр өөренип көрүп, чоорту ажыглаарын сүмелешкен. Малды чайгы үеде семиртикени, хөй продукцияны бүдүргени дээш ажыл төлевирин улгаттырарын чедип алыр. Анай, хураганда аңгыда, өске малды деңзилеп шыдавайн турарывысты шүгүмчүлекчи ёзу-биле айтыр апаар. Малды деңзилевейн, даштындан чижек-биле көрүп, немелде деңзи төлээри болдунмас. База бир айтырыг бар. Чүл дээрге, солуннардан номчуп олурарга, чамдык ажыл-агыйларда, ылаңгыя Таңды районнуң ажыл-агыйлары малчыннардан аът тудуп турары дээш хөй акша тыртып турар. Ол шын эвес. Чылгыга ажыглал чок турган малды кадарчы хүлээп алгаш чаажыктырар, тергелеп, шанактаар, чүък чүдүрерин өөредири совхозка ажыктыг. Ону ажаап карактаарын малчын харыылаар. Чидирипкенде доктааткан өртээн төледир апаар. Хөлезиниң төледири, техниканың элендизиниң төлевири-биле дөмей. А бистиң совхозувуста аътты [illegible] дээш төлевир тыртпайн турар.

— Малчыннарның хандырылгазын экижидеринче угланган хемчеглер база барла ыйнаан?

— Үнүүшкүннерни организастап турар. Эмнелге ажылдакчылары малчыннарның кадыкшыл байдалын хынаар, а агитпультбригадаларның бот-тывынгыр артистери концерт болгаш өске-даа хемчеглерни чорударлар. Садыг хандырылгазында четпестер бар. Автомагазиннер бензин чогунга сыладаглаан, малчын коданнарны чедир эгиивейн баар. Чамдык бараанарны эът, сарыг орнунга садар дээш малчыннарга бербес. Чайын малчыннар ырак тайгаларже көшкенде, шаанда-дег дерги садыын организастаары чугула. Боо-монгу чогундан чайлаглаашкын үезинде араатан аңнарга мал хаая эвес таваржыр. Бо айтырыгны удаа-дараа көдүрүп келген. Ону өөренип көргеш, республиканың Иштики херектер министерствозу-биле дугурушкаш, бооларны совхозтарга садарын херглекчилер нийтилелинге даасканын эрткен чылгы доктаалда тодаргай айыткан. Оон дарый күүсеттинерин манап турар бис. Малчыннарның тускай хептерин, камгалал херекселдерин доктааттынган хуусаа ёзугаар бригадирлер малчыннарга үлеп берип турар.

— «Кадыкшыл» программазының негелделеринге дүүштүр малчыннарны шөлээледир, уруг-дарыгны ясли-садтарга хаара тудары, аржааннар, курорттар, дыштанылга бажыңнарынче чорудар талазы-биле айтырыглар канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

— Совхоз төвүнде уруглар садында 25 оруннарны малчыннарның 1 хар 6 айлыындан, школа назыны четкиже чедир назылыг уругларынга хостаан. Оларның хондур-хүнзедир доктаамал турарын чурумчуткан. Мал оолдаашкыны болгаш өске-даа чай чок бачым үеде немелде садикти база ажыдар. А шөлээни чөп ажыглаар талазы-биле шөлээ графигин дирекция, профэвилел комитеди тургузар. Бистиң девискээривисте Шивилиг аржаанында 50 муң рубль өртектиг, 24 оруннуг пансионадывыска 140 кижини ээлчег вайы-биле дыштандырар. Өртек-хөлезини шупту чингелделиг. Бүгү байдал ында таарымчалыг. Маңаа немеп каар чүве Шындазынның родоннуг аржаанының чанынга ийи чаа өгнү тигер. Ацаа база малчыннар дыштаныр. Профэвилелдерниң путёвказы-биле «Чедер», «Үш-Белдир» болгаш республикадан дашкаар курорттарже 17 кижини чорударын планнаан.

Александр ХЕРТЕК беседалашкан.

Апрель 21 — субботник хүнү

БИР ДЕМ-БИЛЕ

Бай-Тайга районнуң ажыл-ишчилери В. И. Лениниң төрүттүнгеннүң хүнүнден бээр 120 чыл оюнга алдар болдурган субботникче бир демниг үнер.

Олар субботникке кириишкеш, ажылдап алган акша-хөреңгизин районнуң социал айтырыгларын шиитпирлээринге болгаш уругларның В. И. Ленин аттыг тайбың фондузунга ажыглаар.

Коммунистиг субботникти эрттирерин удуртуп-башкарары-биле 9 кижи составтыг штабты тургускан. Штаб кежигүннери районнуң албан черлери болгаш организацияларын тус-туста хуваажып алган. Олар белеткел ажылын чорудуп эгелей берген.

Ол хүн районга эртер субботникке 6150 кижи ажылдаар. Ынчап күш-ажылчы коллективтер 6100 акшаны ажылдап алыр, ону үстүнде айыткан чүүлдерге чарыгдаар.

Субботник хүнүнде районнуң беш совхозунуң ажыл-ишчилери боттарының туруштарын ээлептер. Нийтизи-биле оларның кылыр ажылдарының хемчээли ындыг: шөлдерге 30 тонна өдек төктүнер. 800 өшкүнү кыргыыр. 100 дес ыяшты олуртур. 1200 мал кирер кажааның көржеңин ковтарар, сарайлар болгаш көвүрүглер септелгезин чорудар.

Субботникке белеткел ажылдары «Кара-Хөл» совхозта багай эвес. Ол хүн совхозка 297 кижи ажылдап хүнзээр. Олар «Алаш» стадионун, 6 көвүрүгнү септээр. Херээжен малчыннар аалдарынга мал-маганын кадарар, карактаар, чемгерер.

Ол хүн бүдүрген ажылындан кирген акшаны кара-хөлчүлер кадык камгалал фондузунче шилчидер деп шиитпирлээн.

Севеш ОЧУР.
Районда субботник штабының кежигүнү.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

Апрель 16-да Дээди Совет [illegible] да хуралдааны [illegible] күрүне, аренда, [illegible] тив, хөй-нийти [illegible] ке-даа бүдүрүкчүлерниң [illegible] ССРЭ [illegible] Хөйлү [illegible] улуг үндүрүг онаар кылдыр доктааттына бээр болза, улус ажыл-агыйының эллээн хөй адырлары каражага танаржып, ындыг продукцияны бүдүрбестей бээр. Оон уламындан чоннуң херглел бараанарының чамдык хе[illegible] Чамдык депутаттар [illegible] кирбас деп саналды киирген. А бир чамдыктары ук норманы оон-даа эвээжетпеш, күрүне оннуңуңуң чамдык кезиин хуу кижилерге садар деп саналды киирип турган.

Төлевилелди чугаалажыры дараазында хуралга уламчылаан.

(СЭТА).

БАЛКЭ-НИҢ СЪЕЗДИЗИНДЕ

СЭКП ТК-га болгаш чурттуң коммунистеринге БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң кыйгырыын хүлээп алырынга хамаарыштыр барык үш хүн дургузунда үргүлчүлээн чугаалажып көрүүшкүн БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң апрель 16-ның эртенги хуралынга дооскан.

«Принципиалдыг үзелзинге сырый каттыжыышкын дээш» деп СЭКП ТК-ның ажык чагаазының чамдык чүүлдеринге хамаарыштыр сагыш-сеткил дүвүрээшкинин документиде илерелээн. Комсомол съездизиниң делегаттарының бодалын ёзугаар алырга, ук чагаа болза, партияда дискуссияны кошкадырының оралдажыышкыны, съезд мурнунда дискуссия калбарган үеде костүп келген ол чагаа СЭКП ТК-ның Платформазында айыттынган бодалдардан ылгалдыг бодалдарны консервативтиг күштерниң базарынга ажыглаттынган турган болур. СЭКП-те кандыг-бир өске платформаны деткээн коммунистерге хамаарыштыр организастыг хемчеглерни алырындан, партияның стратегтиг угланыышкынын СЭКП-ниң съездизи тодаргайлагыже чедир фракцияларны организастап турарындан дискуссияны чогуннчалыг хогжүдериниң эрге-ажылынга дүүштүр ойталап дадагалзаарынче [illegible] кыйгырган.

Ол кыйгырыгны чугаалажып көөрүнүң дискуссиязынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев киришкен.

БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң декларациязының төлевилелин съездиге чугаалажып көөрү-биле киирген. БАЛКЭ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко [illegible]

Комсомол болза, нийтилел-политиктиг организация болуп артып турар болгаш кижиниң хостуг хогжүдүлгезиниң байдалдарны хандырары, кижиниң чогаадыкчы күчүзүн ажыдары, аныяктарның эрге-ажыктарын болгаш эртемлерин камгалаары база боттандырары, демократтыг, бүдүнныг, социалистиг нийтилелди тургузары, ёзулуг федеративтиг эрге-хооржулуг, демократтыг күрүнениң байдалынче чуртту шилчидери, ук шилчидиишкинниң күчүлээшкин чоннуң, парламент аргазы-биле боттандырары комсомолдуң алыс эчис сорулгалары болуп турар.

Төлевилелди делегаттар чугаалажып көргеш, оон идей теоретиктиг үндезинин тодаргайлаарынче [illegible] угландырган. Съездиниң кол документилерин хүлээп алдынмаанда аныктар эвилелиниң чаа адының дугайында айтырыгны чугаалажып көрбес деп шиитпирлээн.

Политиктиг чорудуглар нийтилелде шапкын чоруп турар амгы үеде БАЛКЭ-ниң хөй чылдарда киирген программазын тургускан херээ чок деп санаан болгаш аныяктар эвилелиниң программалыг алыс эчис сорулгалары-биле [illegible] БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң [illegible] БАЛКЭ-ниң [illegible] эчис сорулгаларын [illegible] деп санаан болгаш колдуунда хүлээп алган.

БАЛКЭ-ниң уставының төлевилелин делегаттар [illegible] хуралга чугаалажып эгелээн.

Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, Ю. А. Манаенков, И. Т. Фролов, Г. И. Усманов, А. Н. Гиренко съездиниң ажылынга киришкен.

Апрель 17-де съезд ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ТУРАСКААЛ ТУРГУЗАРЫ-БИЛЕ

«30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде кижиге чүдүүр чоруктуң уржуундан болган репрессияларга таварышкаанарга хамаарыштыр чөптүг чоруктуң тургузары-биле болгаш ами тура «Мемориал» нийтилелиниң саналын барымдаалааш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели апрель эгезинде хүлээп алган доктаалынга репрессияга таварышкаанарга тураскаалды Кызылга тургузар дугайында шиитпирин үндүрген.

Кызыл хоорайга тураскаалды тургузарының айтырыын чугаалажып көөрүн улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекомунга дааскан. Кижиге чүдүүр чоруктуң [illegible] репрессияга таварышкаанарның тураскаалын төлевилээр конкурсту [illegible] алырын күүскомга үк доктаал ёзугаар дагзып тудуп [illegible]

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1989 чылдың январь 16-да үндүрген «30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде үеде болгулаан репрессияларга когараннарга хамаарыштыр чөптүг чоруктуң тургузары-биле немелде [illegible]

[illegible]

Соңгулдаларга уткуштур

КАНДИДАТТАР — СОҢГУКЧУЛАРЫНДА

Сүт-Хөлде Кара Маңнаг аттыг [illegible] Тыва АССР-ниң [illegible] Ийме № 66 [illegible]

[illegible]

Хуралды Ийме кодан Совединиң [illegible] Х. Т.-Э. Монгуш [illegible] И. Д. Ондарның [illegible]

[illegible]

Тыва АССР-ниң [illegible]

[illegible]

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЛЕНИНЧИ ӨӨРЕДИГ БОЛГАШ СОЦИАЛИЗМ

Ульяновск, апрель 16. (СЭТА). [illegible]

[illegible]

СУКПАК СУУРДА БАШКЫ. ОЛ КАНДЫГ КИЖИЛ?

Сукпак — Кызыл районнуң чаагай жыттыг туттунган, шапкын сайзырап турар суурларының бирээзи. Ында Совет Эвилелиниң улустарының он ажыт национазының төлээлекчилери — орустар, тывалар, украиннер, белорустар, латыштар, хакастар, бурияттар, шорлар, цыганнар болгаш өскелер-даа улус ажыл-агыйының кайы-даа адырында бир демниг эп-найыралдыг ажылдап чоруурлар. Оларның бирээзи улус өөредилгезиниң хоочуну Борбак-оол Иргитович Араптаңның ажыл-ижин, амыдыралын кыска-зы-биле таныштырар-дыр бис.

[illegible] улуг атты 1982 чылда тывыскан. Хоочун башкыга оон хөй санныг өөреникчилери, ада-иелери, таныштары, өңнүктери бедик шаңналды алганы дээш байырны чедирип, улам эки ажылдаарын күзээн. Ол чаагай күзээшкиннерге, шаңналга сорук кирген башкы тура-соруктуг ажылдап, школаның өөредилге-кижизидилге ажылын улам экижидер дээш билиин, арга-дуржулгазын, күжүн угландырып турар.

Ленинчи партияның кежигүнү кижи болганда партийжи даалгаларны бедик харыысалгалыг-биле күүседип чоруур. [illegible]

— 1978 чылда [illegible]

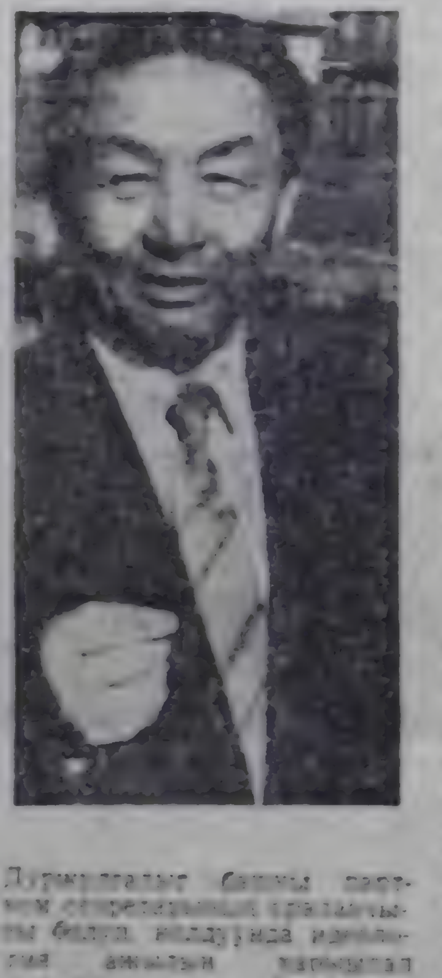

[illegible]

— Мээң өөредип кааным өөреникчилерим [illegible]

[illegible]

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: Б. И. Араптаң.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

ЭГЕЛЭЭНИН ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЕР

Соскур-оол Монгушович Сагаан амгы үеде «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң Чадаана участогунда ажылдап турар. Ол ында партия эге организациязының секретары болбушаан, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң оралакчы даргазының хүлээлгезин база күүседип турар. Ону күш-ажылчы коллектив мурнундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр Чадааның Шахтёр № 56 соңгулда округунуң талазы-биле депшиткен. Бистиң корреспондентивис С. М. Сагаан-биле ужурашкаш, дараазында интервьюну алган.

— Баштай бодуңарның допчу намдарыңар-биле номчукчуларны таныштырып көрүңерем, Соскур-оол Монгушович?

— 1945 чылда Улуг-Хем районнуң Ак-Туруг суурга [illegible]

[illegible] тырыглыларны шиитпирлээр.

Чадаана хоорайның школаларының доозукчуларындан үлетпүр-бүдүрүлгеге, тудуглаарга ажылдаар туксай эртемниглерни белеткээр ажылдарны чорудар.

[illegible]

Партия шугумунга ажылдаан чылдарым база бар. 1977-1981 чылдарда СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунга, бир ниик [illegible] партия Улуг-Хем райкомунга инструкторладым «Тыва» совхозка партбюро секретары-даа турдум.

— Мооң мурнунда депутатка соңгуттуруп турдуңар бе?

[illegible]

— Ам болур соңгулдаларга уткуштур программаңарның кол угланыышкыннары кандыгыл?

— [illegible]

[illegible]

Интервьюну Данзы САЛЧАК белеткээн.

БҮЗҮРЕДИП ШЫДААР

1974 чылдың октябрь 11. Тываның Совет Эвилелинге каттышканындан бээр 30 чыл болган оюн Новосибирск хоорайда өөренип турар тыва студентилер катты-хөглүг, оюн-тоглаалыг байырлап эрттирип турган. Чыглып келген аныяктарның арызындан шилгедек дурт-сынныг, сарыгзымаар баш дүктүг, арнындан хүлүмзүрүг ыравас аныяк оол черле ылгалып турган. Ол бодунуң чураан чуруктарын ханага азыптарга, келген улус шупту оларны магадап көрген. Айтырыглар оон-моон төктүп-ле келген. Оолдуң харыыларындан чыылганнар ону Михаил Куулар, төрүттүнген чери Тожу район дээрзин билип алганнар. Новосибирсктиң В. В. Куйбышев аттыг инженер-тудуг институдунуң архитектура факультединиң студентизи болган. Оон бээр-ле бо эш-биле 16 чылдың дургузунда найыралдажып келдивис.

Бо хүннерде ол хоорайның кол архитектору. Ук албан-дужаалга ажылдап келген 9 чылдарының дургузунда ол хоорайның овур-хевирин чараш болдурар, чаагайжылдар дээш улуг үлүг-хуузун киирип келген.

Бистер, Михаил Ким-ооловичиниң эш-өөрү, оон өг-бүлезинге, хөй-ниити ажылдарынга төлептиин, ол ышкаш бүдүрер дээн ажылын шыңгырлыг болгаш өй-шаанда кылырын чедип ап чоруурун билир бис.

Бир эвес чон М. К. Кууларга РСФСР-ниң улус депутадының мандадын бүзүрээр чүве болза, бодунуң программазын күүседип шыдаар кижи деп, оон эш-өөрү бүзүредип тур бис.

Даттыг-оол ООРЖАК
Кирилл МОНГУШ.
Дмитрий ЛОНГАК.
Дмитрий МОНГУШ.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

5. Кижиге чүдүүр чоруктуң хоралакчы салдары

(Эгези №№ 63, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 88 «Шынга».)

[illegible] Тыва депшилгениң оруу-биле бүзүреңдиг чоруп орган. Ол феодалдарның болгаш кулактарның контрреволюсчу хөделиишкиннерин шиитпирлиг узуткаан, чөөннер [illegible]

[illegible] Каганович, Ворошилов, Калинин, Ежов, Чубарь, Микоян, Андреев, Дмитров болгаш өскелерни-даа көөр аас-кежиктиг болдувус.

Кежээкиниң 6 шакта Улуг театрның сценазынга Сталин болгаш ВКП (б)-ның база совет чазактың удурттукчулары кеступ келген. Залга олурган бүгү [illegible]

[illegible] революсчу сереммелеливисти бедидер бис».

1937 чылдың декабрь 30-де Сталинниң адынга чоруткан өске чагаада совет болгаш тыва улустуң «даңзызыннары-биле» демисежиринге белен чорук илергейлеттинген: «ССРЭ-ниң улустарының найыралын улам ыңай быжыглаарының эрге-ажыктары ССРЭ-ниң бүгү [illegible]

[illegible]

[illegible] кулактар, байлар, антисоветчи хөөннүг шажынчылар соңгулда мурнунуң кампаниязының үезинде чүнү-даа үүлгеттээн деп санап болбас».

А. А. Жданов, А. И. Микоян, Д. З. Мануильский болгаш партия, чазактың удуртулгазынга турган өскелер [illegible]

[illegible]

К. Е. Ворошилов [illegible]

М. И. Калинин: «Эштер, [illegible]

А. А. Андреев «[illegible]

[illegible]

Ю. АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

(Уланчылыг).

Чоннуң килеңи

«Ужур-дүрүм чок аажылаашкын» деп чүүлге хамаарыштыр

[illegible] Алас заповеднигиниң [illegible] шыны-биле тодаракташ, оларга чогуур хемчегиниң онаа- рын чок неген турарын республикага келген чагааларда [illegible] турар.

Бо болуушкунуң соонда республиканың [illegible] министри В. Б. Кара-Сал болгаш министерствонуң эскерлер-даа харысалгалыг ажылдакчылары Тожуга чедип, [illegible] райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң талазындан ону хандыр сайгарып, хемчээн алыры-биле даалганы берген.

Улуг-Хем районунуң «Ак-Тал» совхозунуң ажылчыннары [illegible]

«Шын солуннуң редакциязынга

«Март 31-де үнген № 73 «Шын» солунда «Дуүреңчиг медээ» деп рубриканың адаанда «Ужур-дүрүм чок аажылаашкын» деп чүүлдү бистиң «Ак-Тал» совхозтуң ажылчыннары номчааш, боттарывыстың килеңивис илередип, бо чүүлдү редакцияже бижидивис.

«Алас» заповедниктиң директору С. А. Окаёмовтуң дугайында моон мурнунда парлалгага каш удаа бижип, ооң үүлгедиглериниң дугайында чырыдып турза-даа, бо хүнге чедир ол кижи ажылдап, бодунуң дерзиг, дужу-метенг аажы-чаңын хостуг уламчылап чоруп турар-дыр. Орус дыл орта билбес, бодуун тыва херээжен кижилерни дорамчылап, бажы эъттениң турган ол кижилерни бодап кээрге, биске кончуг аарышкылыг болду.

Маңаа хамаарыштыр дораан-на мындыг айтырыглар тургустуна бээрдир:

1. «Алас» заповедниктиң директору, солуттунмас С. Окаёмов дээрзи кандыг ажыктыг ажыл кылып турарыл?

2. С. Окаёмовтуң удуртулгазында хөй хамаатылар ажылдап, вертолёт, бөө-монгу-биле олар чепсегленген боөп турар-дыр. Чүге ол улустуң аразында тыва кадрлар чогул?

3. Күрүнениң ажылын кылып чорааш, чериниң черинге хамаатыг аргезин кулу көрдүрүп, дорамчылаткан ол тыва кижилерге моральдыг болгаш материалдыг кандыг дуза кадып болурул? Шак ындыг дузаны оларга кым көргүзерил?

Бистиң бо айтырыгларывыстың харыызын солун дамчыштыр бээрин дилеедивис».

«Ак-Тал» совхозтуң ажылчыннары С. ЧИМИТ-ООЛ, А. СЕРЕН, П. ТООРУК, Р. СЕДЕН болгаш өскелер-даа. Шупту 30 кижи ат салган.

ЧУГАА КӨВҮДЭЭН, АЖЫЛ-ХЕРЕК БҮТПЕСТЭЭН

«Тоора-Хем» совхозтуң бөлүк ивижилери Сергиген Улуг Баш-Хемниң Белен-Ажыкка ивилери [illegible] келгеннер. Марттың [illegible] ивилерни [illegible] ажылдарны [illegible] Малзочулар Борис Лупу, Василий Чогунга, мал [illegible] Ак Эзирмелей [illegible] [illegible] бараалыг [illegible] [illegible] малчыннарының орну, элээн каш иви, бичии эник артпаан, олар аныңда харда үш дүгүй иви бар болган. Вертолёт чораан деп чувени билгеннер. Олдарының аваларын Чогунга Ооай-Уруг, Лупу Чапаш канчап барганнарыл? Майгыннары, демир суугулары, аъш-чем-биле кады читкеннер. Вертолёт чораан болза, кайнаар алгаш барганыл дээн ыыткаш сагышка алдептээн бодалдар киргилээр. Ам канчаар, Василий Чогунганы аъткарып, кижилер читкен дугайын дыңназыры-биле сүрүже чорутканнар. Артканнары улуг олар ужу-дуп алгаш хонганнар.

Даартазында даап дыңналган. Вертолёт олар чанында кээп хонган соонда, оон демги читкен малчыннары үнүп келгеннер. Ам база бисти алыры ол-дур дааш. Ыраадыр чадытына берген ивижилер ам кээп оскурган [illegible] чедип келгеннер. Чүү болганыл? Алас заповедниктиң директору С. Окаёмов вертолёттуг келгеш, кара турузында аажылап, майгыннарын чештинмес, баг-тарын бижек-биле үзе кезип [illegible] кыдырып, ийи кырганны имнеп тургаш вертолётка олурткаш, Тоора-Хемге эккеп дүжүрүп каапкан. Район, республика органнары дүрген хемчег алган соонда ивижилерни дедир чедиртени ол. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шиитпириниң ёзугаар ол черни иви одарладырынга ажыглаар деп билгеш, олар көжүп келгеннер. А Окаёмов ындыг шиитпирни тоовааан, бир эвес чөпшээрешпээн болза, ол дугайын район, республика [illegible] тывар [illegible] [illegible] оларны күш-биле көжүрер эрге чок турган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиумунуң хуралынга заповедникте байланы чугаалажып көргени түңнел бербээнин үстүнде факт көргүзүп турар-дыр. Бо дугайын М. Дамчай чоокта чаа база бижиди.

Журналист Чооду Кара-Күскениң, өске-даа бижикчилерниң «Шын» солунга үнүп турар Тожу районунуң чонунуң, ылангыя ивижилериниң ажыл, амыдыралынга хамаарыштыр чүүлдерин номчааш, черле чугула шиитпирлээр айтырыгларның тургустунуп турарын чөптүг, ойу келген деп бодап тур мен. Өдүгенде, өске-даа черлерде ивижилерниң ажыл амыдыралының, сөөлгү үеде «Алас» заповедникте байдалдың дугайында чеже-даа катап бижип, республика черлериг албан черлеринге чугаалажып, шиитпирлерни хүлээп ап, шаг болган чүве-ле болгай. Политиктиг чыпшыыныын бажынынга болган ужурашкылдарга бо айтырыгны база көдүрүп турган.

Ындыг болза-даа, шиитпиг хемчеглер алдынмаан, саазынга бижиири, чугаалажыры көвүдээн, а «Алас» заповедниктиң ажылдакчылары түңнел кылбаан. С. Окаёмов болгаш өскелер-даа кайы хамаанчок аажылап, харын-даа төгерелекчи херекке онаажып турары чаржынчыг.

Заповедник тургустунгандан бээр ажыктыг чүнү кылганыл, Тожу чериниң байлаан чеп ажыглаар талазы-биле кандыг сүме берип турарыл дээн ыяраш, өске-даа айтырыглар бижээн чүүлдерге немештир тургустунуп каар-дир. Моторлуг хемелер апарып алгаш, хөөлге [illegible] ылыгга, оон даап үнер. Ус, бөмбөрүм чыды чыдып каар болгай, ындыг черге аннаар түрбас, а хоор, балык авааз-жээр. Салган үргенелери чатгыгдан үретир.

Ам Тожу тайгаларынга бичии бажыңчыгаштар көвүдээн, оларга доктаамал турар кижилер база бар. Ол кижилерниң ээн тайгада чылып алганы, чүнү кылып турары эш билдинмес. Харын-даа ындыг-бээр эртенгиивижилерниң «Эштерлигенер кыйылл?» деп айтырып турарлар. Ынчангаш хыналда рейд ажылын күштелдирерин, Ак-Адыыг-Хөл, Серлиг-Хем, Баш-Хем, Меңги-Хөл, Ойнаа дээн черлерни хайгааралга алыры черле чугула деп, хоочун ивижилер Бараан Дажырган, Ак Эзирмелей олар чугаалап-даа турдулар.

Ол черге төрүттүнген, маңаа өскен кижилерни заповедниктиң бодунга ажылга хүлээп албайн турар. Кавайындан тура тайга-биле тудуп өскен, ол чериниң байдалын, бойдустун, дириг амытаннарының [illegible] [illegible] оруг-чокпагын олар эки билирлер, бойдусту байлаан кайы хамаанчок черге тетчеглевестер.

Мен бодаарымга, тус чериниң чурттакчыларындан, эрге-чагыыга органнарындан хамааржыпас чер турбас. Эртем-шинчилел ажылының талазы-биле хайгааралдың тускай черинге илеткеп турары өске айтырыг-дыр.

«Шын» солунга мурнунда-даа, чоокта-даа үнген чүүлдерге, ылангыя «Өдүген: шиитпирлээр айтырыглар» деп Ч. Кара-Күскениң корреспонденцияларынга хамаарыштыр кичээнгейни республика, район органнары салыр дээрзинге идегеп турар мен. Ийи малдың үнези, ажы улгаткан. Черле Тожунуң бойдус байлааны — «чымчак алдыныы», арга ыяжын, аржаан суглары, казар байлаан республиканың, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге чеп ажыглаары, аңныыр-тывыш черлериниң ажылын, туризмни хөгжүдерин, кадрлар белеткелиниң бүгү тала-биле чугаалажып көөрү, харын-даа эртем практиктиг конференцияны Тоора-Хемге эрттирери чугула апарган. Маңаа тывынгыр, иделкейлиг, организакчы чорук негеттинер.

Бойдус камгалалының, оон иштиинде Тожуга хамаарыштыр Чооду Кара-Күскениң, Даржаа Эрестолдуң, Юрий Кюнзегештиң, Меңгуш Эргептиң, Кыргыс Хүүрактың, Чүлдүм Аракчааның, Артем Бопбак-оолдуң, Михаил Дамчайның, Иван Лопсанның көдүрүп турар айтырыглары чөптүг. Чогуур черлер чоннуң үнүнге дыңнангыр болуп, шиитпирлиг хемчегни дораан черле алыр боор деп идегеп турар мен.

Ажылчын КОЛ.
Бойдус камгалалының Бүгү-россия ниитилелиниң кежигүнү.

ИВИЖИЛЕРНИ КЭЭРГЕДИМ

Эргим редакция!

Март 31-де силерниң солунга үнген «Ужур-дүрүм чок аажылаашкын» деп чүүлдү номчааш, коскү-херээм көвүдеп келгеш, бо чагааны бижидим. Орус дылга четкей, кыштың соогу, чайның изиг дивейн, бодунуң чымыштыг ажылын кылып чоруур ивижилерни кээргеп, «Алас» заповедниги бөлдүүнчүп алгаш, кара турузында аажылап чоруп турар бистиң бойдузувусту бодунуң хуу өнчүзү кылып алган келек кижилерге кылыым хайнып, мону бижидим.

Окаёмовтуг кезектиң дугайында сөөлгү үеде «Тувинская правда», «Шын» солуннарга дыка-ла хөй чүүлдер үнду. Кижи болаарга, бо кижилерни хемчег алтар хире материалдар четчир-ле чүве-дир. Оларның дээ ындыг кончуг бызыг болганы ол бе? Бистиң республикавыстың чазаа бо айтырыгны черле шиитпирлеп шыдавазы ол бе? Чазак шиитпирлеп шыдавас болза, кым шиитпирлээрил? Меңээ харыылап берип көрүңер.

М. ДОНГАК.
Хандагайты суур.

• • •

РЕДАКЦИЯДАН. «Ужур-дүрүм чок аажылаашкын» деп эгелиг дүвүреңчиг медээ солунга парлаттынган соонда СЭКП обкому Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң, республика прокуратуразының, Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң, Аңныыр ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкынының база Тываның геология-шинчилел экспедициязының удуртукчуларынга солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг материалдың талазы-биле боттуг хемчеглерни ажылдап кылгаш, ону херек кырында боттандырарын даалган. Партия обкомунуң даалгазын ёзугаар Иштики херектер министерствозунуң удуртур ажылдакчылары бо чылдың апрель 2-де ивижилерниң туралаанга четкеш келген. «Алас» заповеднигиниң ажылдакчыларының кара турузунда аажылаашкынының талазы-биле РСФСР-ниң кежээ кодекизиниң 200 чүүлүнге үндезилеп, кежээ херээн оттурган. Амгы үеде истелге чоруп турар.

ДОРАМЧЫЛАЛ-ДЫР

Март 31-де үнген «Шын» солунда «Дүвүреңчиг медээ» деп эгениң адаанда **Ужур-дүрүм чок аажылаашкын** деп чүүл парлаттынган. Мээң каш хонукта чоннуң чугаа-соолу, сеткил-сагыжы ол материалче угланган. Шынап-ла, ол дорамчылал тайганың тайгазынга, ийи борбак ивижи кадайларга удур болганда, совхозтуң чонунуң дүймеп, черле кандыг-даа нация кижи бүрүзүнүң килеңнеп турары чөп...

Алас. Заповедник. Окаёмов. Васильченко. Савин. Сөөлгү беш чылдар дургузунда Тожунуң, черле Тываның чонунга халалыг апарган сөстер бо. Тус чериң байдалының канчап бар ганыкын, ында чоннуң [illegible] удуртукчуларының [illegible] көрбейн келгенинин [illegible] [illegible] оон үргүлчү ыырлыдып келген, кара-даа кижи бүрүзүнүң саназы, негелдези болгаш кылыкчы-чаңнас: удуртукчуларны содуур. Ындыг турбуже, көдүрүлген айтырыгны чымча дыр, оожумнадыр. Соңгаар-ладыр болгаш демги «удуртукчуларга» болчур кижилер база бар. Чижээлээрге, машина-техника-биле болгаш бөө-монгу-биле чепсегленген «өртемдеңнериниң» хорулуг үеде безин өлүрген өлүүн каш чыл уламчылыр илередип, тудуп келген «охотовед Ю. Никитиниң ажылын сайгарып көөр дугайында» айтыышкынны Тыва АССР-ниң аңныыр ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкынының чиигине директору Н. Н. Совага Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ефимович Серяков берген, ооң ол бижии, холунуң ужуу-даа бар. Ооң түңнелинде Никитин чыл чыгыы ажыл чок орду. [illegible] болгаш деткиириндеп өске аңнаар [illegible] ол улустуң [illegible] үүлгедиринге таарымчалыг байдалды тургузуп, ынаар ыдалап турган даргаларны «Амыдыралдың арыннары» деп бөлүк материалдарымда [illegible] мен. Ындыг удуртукчуларны бойдус камгалалынче, өлүк-тывыш ажылынче чоокшулатпазын чон [illegible] турар.

Вертолёт-биле тавар [illegible] мурнунда бир [illegible] республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, РСФСР-ниң улус депутады Чимит-Доржу Байырович Ондар кел дээн. Айтырыг билдингир — мээң Тожудан бижээн материалдарым дугайында. Ол ону [illegible] болгаш өске-даа тудуг материалдарын көвүдедип турган. Тожудан ыяш [illegible] [illegible] Москваны чагыт [illegible] алды. Окаёмовтуң министри ол [illegible] аажык мактааш, солуур чөпшээрел бербес болду. Оон Чимит-Доржу Байырович мынча дидир

— Бо дээрге чугула айтырыг-дыр. Кандыг-бир айыыл болур болза, кым харыылаарыл, ону мен силерге дыңнадып тур мен.

Чугаа ынчап баарга, М[illegible] ква «Ындыг чүве [illegible]» айтырыгны маңаа чугаалажып, дүгүржүп көөрээли» дидир. Ол дүгүржүлгэ та кажан болур чүве, оон түңнели та кажан келир чүве? Ынчап турувуста, мурнунда-ла тус чериниң чурттакчылары-биле боолуг чугаалажыр Окаёмов ам ол улусту [illegible] [illegible] лап турар апарган-дыр. Ындыг дорамчылалга [illegible] дажырыл? Мээң бижээн материалдарымны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели чүге көрбес [illegible] турар?

Чооду КАРА-КҮСКЕ,
Журналист, Тес-Хемниң № 106 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң улус депутадынга кандидат.

ЧҮГЕ ОЛ ХЕВЭЭРИЛ?

«Амыдыралдың арыннары» деп Чооду Кара-Күскениң «Шын» солунга парлаттынган [illegible]

Михаил КАЛДАР-ООЛ.
Бай-Тал суур.

«ДАЗЫЛЫНЫҢ» БЫЖЫЫНДА БЕ?

«Шын» солунга парлаттынган «Ужур-дүрүм чок аажылаашкын» деп чүүлдү номчааш, бо чагааны биживейн баар аргам чок болду. Чүге дээрге моон мурнунда-даа «Алас» заповеднигиниң удуртукчуларының кара турузында аажылаашкынының дугайында шүгүмчүлелдиг чүүлдерни үргүлчү бижип турду. Оон директору С. А. Окаёмов дээрзи ол хире үүлгедиглерни кылып турда, ооң херээн мурнунда чүге көрбейн турганын кижи кайгаар.

Ол ам шуут-ла бажы эъттенип, анаа-ла дужунда ажылдап, чурттап чораан улустарны күш-биле үндүр сывырып эгелээн ышкажыл? Оон ыңай-даа, ол заповедникке ивизи кадарчыларын шуут-ла узуткаайн диле хөңнү кижи-дир.

Чоокта чаа «Тувинская правда» солунга Тожуда геологтарның аң-мең кырып турганын база бижиди. Ындыг кончуг-ла директор болза, оларны чүге эскербээнил? Боттарының ажылдакчылары аңныыр чурумун үреп турда, чажырып олургаш, анаа-ла турлаг ээлеп олурган кырганнарны үндүр сывырып турган херээ чүл?

Тус чериниң чурттакчыларының чымчак сеткилин, хүндүлээчел чоруун ажыглап алгаш, турасында аажылап турар ажылдакчының ажы бар бе? Кижилер дорамчылаар [illegible] кылгай көөр кижи канчап удуртукчу боопболурул? Моон мурнунда Окаёмовтуң дугайында шүгүмчүлелдиг чүүлдер чеже-даа үнду. Ол дээш хемчег-даа алыспады. Азы ооң «дазылының» быжыы ындыг бе?

Александр ИРГИТ.
Чөрби суур.

ЯРМАРКА

ОЛ КЫЗЫЛГА ЭРТКЕН

Апрель 14-түң хүнү Кызылга чылыг болган, сайтырга. Хоорайның кудумчуларынга ярмарка болурун [illegible] баш удур билип [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Хорайже чашынылаан-даа дег.

Ол хүн ярмарканы Кызылдың чурттакчылары болгаш аалчылары четтикпейн манап турган.

Эртен эрте-ле [illegible] [illegible] Кызылдың ярмаркада киржир организастаар апарганы — Октябрьская кудумчузунче улус сөнтүп эгелээн. Таарымчалыг болгаш эптиг туруштарны эзээри-биле совхозтарның төлээлери база-ла эртежик хөделип эгелээн. Ярмарканы

организакчызы — республиканың Агроүлетпүр эвилелиниң тургускан комиссия кайы ажыл-агый кая садыглаар туружун, оон ыңай ниитизи-биле чеже, чүнү экизэрин баш удур-ла дүгүржүп каан. Кудумчуда, рынокта хөгжүм үнү диңмиттелген. Улус эндерик. Тыва улустуң [illegible] амгы бо хүнер час кадыының, куу частың хүннериндир. Ындыг утка-биле бодаарга, ярмарка шоолуг эвес-даа болгу дег. Чок, херек кырында ындыг эвес болган: бараан-сараан элбек. Кым чүнү садып алыксаан болдур, черле шору садыглажып алган. Ынчалза-даа элбекшилдиң хайыразы — күскү ярмаркага кайын чедерил аан!

Мал, чер ажылының хайыразы — эът, сүт, колбаса аймаа, комбикорм, саван, картофель, хаван, куш оолдары... Хоорай чурттакчыларының херектели-ле хөй.

Ол-бо автомашиналар чанында улус-ла эндерик, чамдыктар эът оочурлаан, өскелер сүт аймаа аъш-чемни херегээн. Хууда дузалал ажыл-агыйга херглээр чүүлдер саткан улус база хөй. Ам час — дыка хөй өг-бүлелер куш, хаван садып алырынга белеткенип турар, ынчангаш оларның херглээр чүүлдери хөй. Оларны бот-бодундан айтырышкан, ол-бо талаже далашканнарны чеже дээр боор.

Бо ярмаркада кымнар черле идепкейлиг киржип турарын Агроүлетпүр эвилелдиң төлээлеринден сонуургаан бис. Ниитизи-биле он дөрт районнуң ону маңаа кээп киришкен. Ынчаарга бо удаада Кызыл-Мажалыктың эът комбинады (директору Г. Иргит) ярмаркага кээп киришкенин черле эки деп демдеглээр апаар. Бүдүрүлге бирле дугаарында киришкен, оларның садыгжы ажылдакчылары чаңгыс аай чараш хептиг, демдектерлиг болган. Ниитизи-биле 3,5 тонна эът база колбаса, окорок болгаш өске-даа чүүлдерни кооператив ертээ-биле саткан-даа болза, чон ону түвеңни-биле садып алганнар.

Ярмаркага «Кызыл» агрофирманың ажыл-агыйлары — «Көк-Тей», «Суглак» совхозтар, куш фабриказы база идепкейлиг киришкен. Черле ынчаш ниитизи-биле ярмарканы организастааны эки болган. Бо чылдың баштайгы ярмарказы Кызылга байырлал шинчилиг эрткен. Чоннга эптиг, ажыл-агыйларга ажыктыг шак ындыг арганы бисте ажыглап турар апарганы өөрүнчүг-дүр. Ажыл-агыйжы болурунуң бир хевири ол.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: Кызылда часкы ярмаркадан этюдтар.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ШЫНАР ЧОК ХӨМҮР-ДАШ

[illegible] районда «Шамбалыг» совхозта чурттап, ажылдап турар мен. Нерма [illegible] тонна хөмүрнү садып ал[illegible] дим, четтир-даа турду.

[illegible] [illegible] садып алырымга хөй [illegible] дөвүрээ болду. Ол хөмүрнү республиканың [illegible] садып алган мен. [illegible] тематиказынга ажыглагы дег. Шынар чок хөмүрнү [illegible] Ам [illegible] хөмүр садар ужурга таварыштым.

Республиканың [illegible] хөмүр-даш хире.

Алдын-оол ООРЖАК.

ЧИДИРИГ ЭВЭЭЖЭЭР

Кызыл — Ак-Довурак оруундан Иштии-Хем суур чедир чазаглыг орукту эрткен чылдың күстен кылып эгелээн. Ындыг орукту тударының дугайында айтырыгны тус чериң чону шаглап тура көдүрүп келген. Ону амыдыралга боттандырып эгелээни кончуг эки-ле-дир. Ынчалза-даа ол орукту «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Кара-Чыраа дээн черде хову турлаан таварттыр тудар ужурлуг. Чаа оруктуң ажыл-агый талазы-биле улуг ужурдузалыын чедир бодавайн, ону телевилээн ышкаш-тыр. Кара-Чыраада совхозтуң муңмуң га тараа шөлү бар. Аңаа тарааны, мал чемин тарып өстүрүп турар. Ооң чамдызын Иштии-Хемде сүт-бараан фермазынче кыш, чай чок сөөртүп турар. Эң ылангыя мал чемин сүр болза. Хову турлаа биле ферма аразында орук багай болганда төктүрү-чайлыры хөй. Бир эвес орукту Кара-Чыраада хову турлаан таварты тудуп каар болза, чазаглыг орукка чидириг эвээш боор.

Ынчангаш тус чериң чонунуң мындыг саналы бар. Чаа орукту хову турлаан таварты тутса кандыгыл? Ону ынчаар тудуп болуру ам-даа орай эвес.

Маңнай-оол ОПАЙ-ООЛ.

«АВТОБУЗУВУС - ХӨЛГЕВИС» — САМОСВАЛ ДИВЕС СИЛЕР БЕ?

[illegible]

Алексей ТАС-ООЛ.
«Х Улуг хурал» совхоз.

Өг-бүле клуву

ТУРУШТУГ ИЕ

Сөөлгү үеде «Шын» солуннуң [illegible] ниити утказының, [illegible] янзы-бүрү темаларга [illegible] турар чүүлдерн[illegible] утка-шынарының бе[illegible] дээштиг, солун [illegible]инга солуннуң ажыл-[illegible] силерниң кии[illegible] турар үлүг-хуунар улуг [illegible] үнелеевес аргам чо-[illegible] Ынчангаш эде туру[illegible] нерелдерин-ге [illegible] ажыл-чарлыг [illegible] нептередип, солуннуң утка-шынарын бедидип, [illegible] ажылдап турар[illegible] «Шын» солуннуң ре[illegible], коллективинге [illegible] мөгейилдең өөрүп четтиргенимни илередип ор мен.

Шынап-ла, солун — кижиниң дузалакчызы болгаш [illegible]. Эртем билиин [illegible], сеткил-сагыжын [illegible] бир кол күжү деп бодумнуң амыдыралымдан билир мен.

«Өг-бүле клуву» деп чаа рубриканы номчуп таныжып тура, демир-үжүкту холга тудуп, сеткилимни дүвүреткен бодалдарны бижий бердим.

Өг-бүле ол хамык-ла чүүлдүң эгези. Күрүнениң үнде[illegible] дөзү дээрге ол-дур. Өг-бүле айтырыглары нарын. Ынчангаш мен Барлык суурда чурттап турар материалдыг байдалы ортумак, уругларын азырап орар мениң дугайын бижиир бодадым.

Тамара Седиповна Хертектиң өөнү [illegible] ниити совхозтуң [illegible] шаңнынга [illegible] баар чаш чылдар эрткен. Дөрт уругларының [illegible] эргим [illegible] оскуп[illegible] соонда, [illegible] чок болган. Улай-улай ажылчыдан [illegible] туттуруп-даа, ол ажыл-төлүнүң [illegible] ын[illegible]. Уругларын төлептиг кылдыр кижизидер дээш ол бүгү күжүн берип чоруур, бодунуң ажыл-ишчи не. Сеткилиниң [illegible] кады [illegible] чугаалажыр. Бажың-балгадының арыг-силиин, эмгелиин, шевериин кижи кайгаар. Ийис уруглары Чойганмаа биле Чодураа аваызының аайы-биле аргыттынар, даараныр. Олар иезиниң дузалакчылары, бажың ажылын холга алган.

Ажы-төлү эртем-билиг чедип алзын дээш ол кызып чоруур. Долу эвес өг-бүлелерге уругларны азырап, кижизидери ындыг-ла амыр эвес. Олар улгадырга, хеп-[illegible] улгадыр, чамдыкта тааржыр хеп-даа тывылбайн баарын ол чугаалап орар. Шак ындыг төлептиг салгалды өстүрерин-ге үлүгүн киириштирип чоруур болгаш [illegible] дугайында моон-даа соңгаар солунга бижиирин сүмелээр-дир мен.

Валентина ШУРУК.

ХУУ АМЫДЫРАЛ

Хуу амыдырал — нарын айтырыг. Хууда чажыдын ажыдып, адын адаарга, кымга-даа эки эвес. Кижиниң сеткилин билип алырынга база кижизиг чорук негеттинер. Бо удаада амыдыралдың нарын шорулгактарынга таварышкан кижилерниң сагыш-сеткилиниң дүвүрелин илереткен, ат салбаан чагааларның утказы-биле силерни таныштырып көрээли. Чогум өске чагаа турган болза, автору билдинместе, ону парлавас болгай. Чамдык салым-хуулар-да чүүлдер өскелерге үлегер, кичээндириг болурун чадавас деп бодааш, солунга оларның чамдызын парладывыс.

Чагааның автору эр кижи. Адын адаваан. Моңгуш деп [illegible]. Ооң бижип турары мындыг: «Чырык черге төрүттүнгеш үжен чыл чедип [illegible]. Алган кадай, ажы-төл деп чүве билбес, арагаже [illegible] чурттал-гамны будап алганымга хомудап чор мен. Арагада-даа чүү боор, мээн бодум мелегейим-дир. Өг-бүле дээш харыысалга билбес турган-дыр мен. Хөөкүй кадайым бичии оолдар эвес сен, бодан деп чеже сургаан дээр. Өске улус чүү боор, шорузу-ла ыйнаан дээр, а мээң кадайым та кайы хире хилинчек көрген. Ажыг сутта шупту чүвени орнапкан чораан-дыр мен. Кончуумну. Ишкен арагамның өртээ та чеже чүве, ооң орнунга өг-бүлемге дуза катпас мен бе?» Ава кижиниң, кадайымның, сеткилин хомудатканым дээш бажым шаштынып чор мен. Мээң бо частырыымны кым-даа катаптавазын күзээр-дир мен».

Орай-даа бол миннип, араганың ажык чогун биле берген бо аныяк ада бодунуң уязынче эглип кээп, ажы-төл кижизидер, өг-бүлеге оорга болур хүлээлгезин биле бээрин-ге канчап бүзүревезил. Шак мындыг байдалга таварышкан, частырыг кылган аныяк адалар мону номчааш, бирээни бодаарлары чугаажок.

Өске чагаада херээжен кижи чугула айтырыгларны салып турар: «Бо айтырыгларга эртемденнер харыы бээр ирги бе? Өгнүң эр ээзи черле кандыг болур ужурлугуул? Ажы-төлүнүң, кадайының, улуг өгбелериниң мурнунга ол кандыг хүлээлгелиг болурул? Ашактар өг-бүле ажылынга киришпеске, кадайы чудай бээр-дир. Өске парлалга органнарынга мындыг айтырыгларны тайылбырлап турар боор-дур, бодувустуң дылывыска ону номчузувусса база ажыктыг болур боор.

Чамдык херээжен өг-бүле ээлери хөй-ниити черинге ашаанче алгырар, хыйланыр, хевин, орта кеттинмес, могаттынар. Ооң түңнелинде томаанныг ашактарны үрел наaптар-дыр.

Өске талазында, улгады берген азы домзактап чораан эр кижилер аныяк алаларны дедир сургаар, кадайларга чагыртпа дээр, ынчангаш хүндүлешпес, коргужар, бүзүрешпес чоруктар үнер. Таныжы уруглуг болу бээрге, кааптар, чаңгыс уруг каяа чорбас дээр оолдар кайы хөй. Олар чазып турарлар. Эн чоок кижизи өскерли бээрге, неге дыка берге. Ынчангаш сурас уруглар көвүдеп турар. Сеткилдерни канчап таарыштырып билип алырыл, ашааның, кадайының хүлээлгезин, харыысалгазын кандыг арга-биле чедир тайылбырлап болурул».

Бо амыдыралчы айтырыглар кымны-даа дүвүредип чоруур. Өг-бүле кежигүннериниң аразында эки хамаарылганы канчаар тургузар дугайында санал-оналыкарны бижип көрүңер.

Чагаалардан одуруглар

ЫНААМ КОНЧУГ, КАНЧААЙН?

Эргим редакция! Чо чагааны силерге аргажок берге чүвеге, чөптүг эвес чорукка таварышкаш бижип олур мен. Кижиге чону — чоорган, хөйү — хөйлең болгай. Мени В. Х. дээр. Бодум он бир класс дооскаш, шериг хүлээлгемни эрттиргеш келдим. Ооң соонда арга-ыяш техникумун дооскаш, техник-лесовод деп тускай мергежил алган мен.

Чадаанага ыяш-ажыл-агыйы черинге ажылдап тургаш, 1987 чылда М. С.-биле танышкаш, бот-боттарывысты бир чыл хире өөренип көргеш, 1988 чылдың май 28-тен эгелеп кады чурттай берген бис. Ооң адазы баштайгы айларда мени ээ көрүп, эки хүлээп алган кижи. Мен бодум база ону хүндүлеп эгеледим.

Ынаам акызы чок апаарга, ооң үш оглун боду азырап алган. Ол дуңмалары ам 7, 9, 11 класстарда өөренип турар. Оларны бодумнуң уругларым кылдыр көрүп чордум.

Боттарывыс чугаалажып көөрүвүске, салымывыс кадып алзывысса, эки хире болган. Ынак-даа апарган бис. Хенертен ооң ачазының чаңы өскерилген. Дөргүл-төреліи чок чүве, уруг алыр дээн кижи арагалыг, аъштыг-чемниг келир эвес-пе дээн хөөнүн мензэ ажыдыпты.

Ам канчаар Чыраа-Бажында чурттап турар акымга бардым. Чүү-хөө чүведен тыптыныпа алгаш, айтырар боол дугурушту вус. Акым мени мегелеп каан.

Ол-ла чоруткаш, Баян-Талада чурттап орар кудам болур ашакка баргаш, ужурчөвүн чугааладым. Кырганачам меңээ дузалаан, аъш-чемни. арага-дарыны тып алгаш, оларга катап келдивис. Ийи кырганнар хөөрешкен. Ооң огулуг түңнел үнмээн. Чүге дээрге кырган-ачам суму даргазы чорда, ол кайгал кижи чораан. Ол-ла бүгүнү коптарышкан хевирлиг.

Чүге-ле катап-катап М-ге барып турар кижи боор деп барбанар. Ынак болгаш ындыг кижи-дир мен. 1988 чылдың сентябрьда ачазы база катап мени үндүр сывырыпкан.

Чадаанага бажың ап алгаш, анаа чурттай бердим. Демги ынаам-биле үнчүп киржип турдувус. Аравыста ижин-кара чок. Ооя ол база мени хүлээп албас апарган. Ачазының сурталынга киргеп хевирлиг. Ооң хорадааш сөглепкен мен.

Мени эртем-сургуул чок дээр хевирлиг болган. Үстүнде бижээн-не болгай мен. Ортумак эртемниг деп аан. Ону кайгаар кижи чордум. Ачазы ашак менден чарлып алыр дээш милиция черинге билдирилшкин бижээш, олуртур бодаан. Ооң оозу бүтпээн. Ооң соонда бажынымче эттеп каалтынар дээш үш оол чорудупкан. Кудээзин база ыдалаан.

Бо чораш сеткилимге таарjыр херээжен кижи тыппаан мен. Чамдыктары арагалаар, тос янзы чаңныг болур чорду. Таарышпас болган мен. Сөөлүнде кээп М-ге дужа бергеш, ынак болгаш хүндүлежир бис. Бо бүгүнү номчукчуларга ажыы-биле бижидим.

РЕДАКЦИЯДАН.

Эргим номчукчу, бо чагааны номчааш, эки-ле бодап көрүңер. Ийи кижи ынак турда, кым шаптыктаар боор. М-ниң адазының чаңын чүү деп көөр силер? Аңаа арага-дары херек бе, азы өскүс оолдар азыражыр күдээ херек бе? Чагааны автор боду редакцияга эккеп берген.

ЧУГААЛАПКАН БОЛЗА...

Национал чаңчылдарны улуг назылыг кижилер аныяктарга чугаалап бериптурары эки-дир. Ол үеде олар чаңчылдарны кончуг сагып чорааннар. Борта бижекти эдилеп чорааның дугайында чаңчылдарны бижиксе-дим. Ол үеде хыныг, дериглиг бижектерни аныяктардан кырганнарга чедир кижи бүрүзү эдилеп турган.

Бижекти ооргазынга кур адаанга кызыда астып алыр. Бижекти астып чораан аныяк-даа, кырган-даа кижи аалга келгенде, аъттан дүшкеш, ооргазында бижээн дүжүргеш халаңнадыр салып бадырыптар чораан. Ол чүл дээрге, бижекти кандыг-даа хора, кара чокка эдилеп чорааның демдээ болур. Бир эвес бижээн ооргазындан дүжүрбээн болза, малмаганга халдаарының демдээ. Мурнунга астып алгак болза, кижи тынынга халдаарының демдээ деп билинишкин турган. Ынчангаш ынчангы тывалар өлүрер бижектээр деп сөстерни безин чугаалавас. Бир эвес ындыг сөстерни чугаалапкан болза, ол үениң хоойлуузу-биле шыңгыы көөр чораан деп чугаалаарлар.

Амгы үеде бистиң аныяк өскенинче арага-хымысче туралаар. Эзирип алгаш, шоошолаа кылыр, ооң кедерезе кеңдели-кеңдели соксуп, өлүрүжүп-чидирижип турар. Чаагай чаңчылдарны катап тургузарынга киржири — кижи бүрүзүнүң херээ.

Мартна КУУЛАР.

Национал кухня

БЫШТАК, КУРУТ, ЧӨКПЕК...

1990 чылдың март 16-да үнген «Шын» солунда тыва национал чемни канчаар кылырының дугайында бижиирин дилээн материалды номчааш, эвээш-даа бол, сүмемни киирикседим.

Быштакты ийи янзы кылыр. **Кыскан быштак.** Ону кылырда, элээн 10 литр хире сүттү хайындыргаш, саарыг-саарын соодуп каарга, көвүү өреме болур. Ону сорүп каапкаш, ол сүттү элээн чылдыпкаш, ооң кырынче 4 литр хайындырган хойтпактың соок божазын куткаш, хымыш-биле сарыг-суу үнгүже былгап турарга, ноттигеш, божа быштак болуп, аңгыланы бээр. Сүт сарыг-сут апаарга, ону өскээр куткаш, арткан быштакты сы базарга, ак сүт ышкаш, ак-сарыг суг үнүп кээрге, арыг, ак хапка суккаш, аксын дөрбелчиннеі салгаш, адаа, үстүнге сы базырар. Элээн үе эртекенде, уштуп аарга, аажок чаагай быштак болур. Ону кезип чиир. Быштак хапна элээн үр чыткаш, хаптан боду хоорлу бээр.

Шойген быштак. Бо быштакты сүттү шоолуг изиттейн, чиг сүттүң кырынче божаның соой бергенде кырында аңгыланы бээр сарыг-суун кудап. Сүт кайы хире хөй азы эвээш болдур, ооң шаа-биле кылыр. Чижээ, 5 литр болза, 1 литр сарыг-суг кудар. База-ла былгап, бөөлдеп эгелээр. Сарыг-суг биле быштак аңгыланы бээринге чедир ону эспес. Ол кыскан быштак ышкаш эвес, аажок чымчак болур, ону соотпайн шөйүпкеш, база кадыр азыптар. Быштакты тыва өремелеп чиирге, кончуг чаагай.

Курут. Божаны таарга куткаш, сарыг-суун аксын каапкарга, божазы артып каар. Ол кеве бээрге, чигирлеп-даа, чигир чок-даа кылып ап болур. Ону кандыг-даа хевирлиг кылып аарын ээзи билир: борбак, дөрбелчин, үш-булуңчук-даа. Ону чыдывас кылдыр эки сы тудупкаш, кадырып каар.

Чөкпек. Чөкпекти районнарның улузу янзы-бүрү кылыр. Өремени былгааш, ак саржаан аңгылааш, ону хайындырарга, үзүнүң адаанга чөкпээ аңгыланы бээр. Үзүн аңгы ылгааш, ол арткан чөкпектиң кырынга соктаан далган, чиг далган, хоюткан чодураа, түргене бо чүүлдерни холуп чигирлээш, хайындырар. Ооң сооткаш чиирге, шуут дыка амданныг болур. Кайы хирени холуурун боду билир.

Кадык. Бо дээрге бистиң амгы үеде хайындырып чип турарывыс каша-биле домей-ле. Ону тыва улус соктаан тарааадан хайындырып чораан. Ону чигирлеп, саржаглап чиирге, чаагай.

Вера КУЧУН.
Пенсионер.

ҚӨРҮЛДЕ. Ыры-хөгжүм чаңгыланып турда...

Профэвилелдерниң Тыва область чөвүлелиниң адырлар аайы-биле профэвилел обкомнары Бүгү-эвилелдиң «Чериниң уран чогаадылгазын — чурттуң сайзыралынга» деп девизтиг III фестивалын уламчылап, чаңчыл болган уран чүүл фестивальдарын доктаамал эрттирип келген болгаш эрттирип-даа турар.

Шак ындыг чаңчыл болган бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин «Моңгулек» туристиг комплекстиң клувунга эртен [illegible] хүнде чурт улегерүнүң болгаш коммунал-чаңдыраалга будумулгелериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому (даргазы Александр Константинович [illegible]) организастап эрттирген.

Аңаа ниитизи-биле чүс ажыг бот-тывынгыр артистер дөрт коллективтиң уран [illegible] бараалгатканнар. Ол [illegible] «Коммуналочка» деп [illegible] коллектив, Тываның [illegible] четкилериниң, даа[illegible] фабриказының [illegible] болгаш караа козулдер [illegible] ниитилелиниң коллективтери-дир.

[illegible] культура [illegible] коллективтерин [illegible] композитор Моңгуш [illegible] Кыргысович [illegible] Дмитрий [illegible] Сергей Салчак [illegible] болгаш Аркадий Кара-Сал олар [illegible] эвес улуг-хуузун киирип көрүлдени баган эвес эртиришкеннер.

Ниити бирги черни Тываның электри четкилериниң, ийигизин — «Коммуналочка», үшкүзүн — караа көзүлдер ниитилелиниң коллективтери тус-тузунда чаалап алгаш, шаңнадып, мактаткаңнар.

Ам профэвилелдерниң өске-даа обкомнары чаңчыл болган фестивальдарын эртирериге белеткенип турарлар.

Батый КЕНЕШ
Жюри даргазы.

ЧУРУКТАРДА: көрүлде үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИН
фотолары.

спорт АРЫН-НҮҮРҮ КАЙДАЛ?

хол бөмбүү

Эрткен дыштаныр хүннерде профэвилелдерниң ВДФСО-нуң бирги чери дээш хол бөмбүүнге хоочуннарның маргылдаазы болуп эрткен. Түңнел оюнга дөрт команда киржир турган. Херек кырында беш команда келген. Чөөн-Хемчик биле Улуг-Хемниң командалары катап ойнаан. Мооң мурнунда Чадаанага түңнел оюнга болган маргыжышкын туруп келген. Ук маргылдааны эрттирер дээн кол судья келбээн. Ынчалза-даа оюнну ойнаан. Түңнелинде Чөөн-Хемчиктиң хоочуннары уткан. Улуг-Хемниң хол бөмбүкчүлери удурланнгаш, катап ойнаар дугайында дилег киирген. Ынчангаш оюнну Кызылга катап ойнадыр кылдыр судья коллегиязы шиитпирлээн.

[illegible] техникумунуң спорт [illegible] Баштайгы минуталарда чадаанажылар үш санны улай алгаш, мурнай берген. Ооң соонда улуг-хемчилер [illegible], мурнай берген. Саннар хөй улаа солушкан. Сөөлүнде 10:10, 11:11, 12:12, 12:13 болуп, каш-даа катап [illegible]. Бирги ужуражылгага улуг-хемчилер 15:13 санныг уткан.

[illegible]

га таварышкан. Бөмбүк бир таладан бир талаже чорупла турган. Эң сөөлгү подачаны чадаанажылар берген. Ол үеде эки кедурүгнү Кызыл-оол Дөтпе Арыш-оол Кыртыска кедүрген. Арыш-оол чараш ойнаан. Чадаанажылар бөмбүктү оскунупкан. Арыш-оол дедир дүжүп оргаш, анаа турган сетканы аспактапкан. Кол судья Н. Кувезин эдискизин этсипкен. Улуг-хемчилер ынчаар уттурган. Ниити сан 2:1 болуп чажаанажыларның тиилелгези-биле доозулган.

Автоорук техникумунуң спорт залынга түңнел оюн болган. Баштай Эрзин биле Чөөн-Хемчик районнуң командазы ужурашкан. Бирги ужуражылгада эрзинчилер 15:10 санга тиилээн. Ийиги болгаш үшкү ужуражылгаларда эрзинчилер күш четпейн барган. 4:15, 2:15 саннарга уттурган.

Дараазында Барыын-Хемчик биле Кызыл хоорайның командазы ойнаан. Баштай [illegible] 15:6 санга тиилээн. [illegible] 9:15 санга уттурган. [illegible]

[illegible]

Моон соңгаар судья коллегиязы [illegible]

зылдың командазының ойнаар эргезин казываан. Арткан оюннарны төндүр ойнадыр деп шиитпирлээн. Кызылчылар шуптузун утkan.

Хоочун ойнакчы Владимир Сүге-Маадыр:

— Бо ойнап келген назынымда мындыг чүвеге бирле дугаар таваржып тур мен. Документ өскертири дээргеле амыр эвес херек-тир. Мооң мурнунда-даа чылдарда Кызылдың командазында бирги чер алырын бодаар ындыг хөөннер турган. Монү черле өскээр көөр болза эки. Хол бөмбүүнүң федерациязы бо айтырыгны дарый шиитпирлезе чогуур. Бистер, хоочун хол бөмбүкчүлери, аныяктарга үлегерлиг болур ужурлуг бис. Бо айтырыгны федерацияга чугаалашпас болза хоржок боор.

Мындыг хомудалдарны өске-даа ойнакчылар чугаалап турду. 1984 чылда Сүге-Маадыр 40 харга 15 хонук четпейн турда, аныяк сен дээш ону маргылдааже киирбээчин база сакты-дыр мен.

Судья коллегиязы Кызылдың командазынга [illegible] салган. Ынчангаш бирги черни Барыын-Хемчик, ийигизин Кызыл, үшкүзүн Чөөн-Хемчик районнарның командалары алган. Барыын-Хемчиктиң командазынга шилчип чоруур кубокту болгаш командаының кежигүннеринге белектерни тывыскан.

Ниитизи-биле хоочуннарның маргылдаазы бедик деңнелге эрткен. Профэвилелдерниң ВДФСО-[illegible] боттары кирзин, [illegible] ажылдары чорутсун. Чүгле көрүкчүлер эвээш болган.

[illegible]

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Чарлалдар бюрозу

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызылдың № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле округ соңгулда комиссиязы катап чорудар соңгулдазының 1990 чылдың апрель 22-де болурун Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем, Эрзин, Тожу, Кызыл районнарның болгаш Кызыл хоорайның соңгукчуларынга сагындырып тур.

Базылалдыңчаар эртенгиниң 7 шактан эгелээш кежээкиниң 20 шакта доостур.

ТВ

АПРЕЛЬ 18

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Мультфильм. 8.40 «Үезинге тегерик». Уран-чечен фильм. 10.05 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Динамо» (Киев) — ЦСКА. 10.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. «Рачинскийниң молары». (Грузия). 11.30 «Делегейни дескиндир» 12.30—13.00 «Үе». 15.45 «Зимбабвениң улусчу уран чүүлү: скульптура болгаш музыка» 16.05 «ТелеЭКО». Журнал. 16.35 «Экии, чаг!». 17.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Шура даай-ааны кампачар». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.30 Уруглар шагы. 18.30 «Үе». 19.00 Б. Чайковский. Концерт. 19.25 Объектив. 20.00 Чериниң делегей хүнүнге. Эртем-тайылбырлыг фильм. Байкал хол дугайында. 2-ги фильм. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Ортулук». Уран-чечен фильм. 2-ги серия. 22.40 Ленинградтың М. И. Глинка аттыг академиктиг капелазының концерти. 23.00 Итали кинодраматург Тонино Гуэрра-биле ужуражылышкын. «Кинопанорама» дамчыдылгага киирилге. 00.00 БАЛКЭ-ниң XXI съездиниң хүн демдеглели. 00.20—00.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 2 класс. Симфониктиг оркестр хөгжүм херекселдери. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 7 класс. А. Н. Толстой. «Орус ажы-чаң». 11.05 Уруг-биле харылзажырының школазы. 12.05 Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле Чехословакияның шилиндек командалары. 13.25 «Бегим Донбаевтиң аргалы». Телефильм. 13.55—15.00 «Эрткен үеннң эгидер». Уран-чечен телефильм. 2-ги серияы. 17.00 «Чүректиң, кударалдың, чымчак сеткилдиң ырлары»... 17.40 «Маршал Жуков. Бак кордургениниң чылдары».

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Программада: «В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга». «Апрель 21 — Коммунистиг субботник». «Апрель 22 — Чериниң Бүгү-делегей хүнү». Медээлер. 19.05 Медээлер. 19.10 «Аныяк үевистиң ырлары». Дайын соондагы чылдарның ырлары. 19.40 Чарлалдар. 19.45 «Бистиң кандидаттарывыс».

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг үтүнар, чаштар!». 20.15 Улусту аялгалар. 20.30—01.35 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы. Чаңгарда — кино курлавыры.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Бистиң салгаашкынывыс». «Гжель кандыг баазын?» 19.45 Барымдаалыг фильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг үтүнар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 18-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Човалаң азы боду бодун нүгүлдээни» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 13.50, көрүлде залынга «Шактилер» (2 серия-лыг) 9.30, 12.20, 15.30, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Моортайлар дузаа» 8.40, 13.10. «Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужурадлары» (2 сериялыг) 10.30. «Дежа вю» 16.50, 21.00. «Ынакшыл, мээн ынакшылым» 15.00, 19.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хоп Гиль Дон» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кандагап чазының каңналгааннар» 15.00, 16.45, 18.30, 20.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

Индекс 54241

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-08; 3-41-23; ◆ үлегер — 3-34-43; 3-30-73; ◆ [illegible] — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ оңгулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргаш — 0-32-75; ◆ [illegible] — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аамазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерини талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 401. [illegible]

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 19 четверг

№ 91 (14291)

1925 чылдан үндүрүлүп турар

Өртээ 3 көп.

Апрель 21 — Коммунистиг субботник хүнү

ХООРАЙНЫҢ ЧАШТАРЫНГА

Апрель 21-де ленинчи коммунистиг субботникте Кызыл хоорайның бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылдап алганы акша-хереңгизи долузу-биле тодаргай дөрт угланыышкынныг апаары чугаажок. Оларны хоорайның уругларының хереглелинче чорудар. Тодаргайлаарга, В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң агар санынче шилчидер. Ооң соонда олар уруглар бажыңының, школа-интернаттың, өскүс уругларның, хандырылгазы кошкак өг-бүлелерниң уруглар байырлалдарын эрттирериниң хереглелинге чарыгдаттынар. В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунуң республика салбырының агар санын сагындырып тур бис: Кызыл хоорай. Чурттакчылга-социал банкызы. 700049 дугаар агар сан.

Дина ДИК.

Кызыл хоорай.

АЖЫЛЧЫН ТУРУШТАРГА

Бо чылгы коммунистиг субботник улуг Ленинниң төрүттүнгенинден бээр мугур 120 чыл болганы-биле капсырлажы бээр. Ындыг болганда ол хүн өзүлдүг күш-ажылчы ээлчег болуру-даа чөп. Ынчан кым-даа шалыпкын, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар апаар. Шак ындыг бодалды Кызылдың эът комбинадының коллективи илередип, субботник хүнүнде болганының ажылчын туруштарын [illegible]

Комбинатта субботникти эрттирериниң штавы ажылдап турар. Ооң кежигүннери кандыг хемчээлдиг ажылдарны бүдүрерин баш удур көрүп, черле канчаар ажылдаар [illegible]

[illegible]

Александра КОЙГАР.

Кызылдың эът комбинадының улуг экономизи.

КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

В. И. Ленин коммунистиг субботниктерин [illegible]

Өнер-оол КАРА-САЛ.

Профбюрозунуң даргазы, [illegible]

СЭКП ТЫВА ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ээлчеглиг хуралынга «1990 чылдың март 13-те «Шын» солунга үнген «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп чүүл дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген.

«Шын» солун 1990 чылдың март 13-те «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп эгелиг чүүлдү парлаан. Ында СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары эш В. С. Неделинниң ховар бараанының бодунга садып алырда улуг сетиилдиг чорукту көргүзүп, кадрларга шын эвес хамаарылгалыг болуп бала бээн хуваарда хоорукчусуну ажылынга холгаарлап турарының дугайында фактыларны көргүскен деп, бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Бирги секретарының ажылынга хамаарышкан өске-даа айтырыгларны чүүлде киирген.

Эш В. С. Неделинниң даштыкы өңнүг телевизорну болгаш магнитофонну садып алырда улуг сетиилдиг чорукту көргүскениниң дугайында чүүлде киирген фактыларның шын болганын СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының чоруткан хыналдазы тодаратхан. Шынап-ла, эш В. С. Неделин садыг четчиинге ээзиш санныг кээп турар өңнүг телевизорну болгаш маг- [illegible]

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң партия эге организациязы эш В. С. Неделинниң ховар бараанның садып алырда көргүскен улуг сетиилдиг чорукка шын үнелелди берип, СЭКП райкомунуң бирги секретарынга ол херек 1990 чылдың февраль 15-те чугаалашкан, [illegible]

Партия эге организациязының шиитпирин ол-ла хүн СЭКП райкомунуң бюрозунга чугаалажып көрген. Ооң соонда ол айтырыгны партия райкомунуң пленумунга чугаалажып көөрү-биле турган. Эш В. С. Неделинниң тайылбырын [illegible] шын үнелелди берген, [illegible]

[illegible] Пленум кежигүннериниң эш В. С. Неделин СЭКП райкомунуң бирги секретарынга моон-даа ыңай ажылдап болур бүзүрел дээш 38 кижи бадылаан, 4 кижи удурланган, 6 кижи дидалгажок. Ол шиитпир партия райкомунуң 1990 чылдың апрель 11-де болган кийги пленумунга база катап бадыткаттынган.

[illegible]

[illegible]

1990 чылдың март 13-те парлаттынган «Үнелеттинмээн арын-нүүр» деп чүүлде ниитизи-биле шын айыттыны доктаалда демдеглээн.

[illegible]

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

ШЫН ТОДАРГАЙЛААР, ШИИТПИРЛЭЭР

[illegible]

(СЭТА).

ПАРТИЯНЫҢ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ АЖЫЛЫН ДООСКАН

[illegible]

ПАРТИЯНЫҢ XXVIII КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНДАН СОНГУТКАН СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНУҢ СОСТАВЫ

СЭКП хооркомунуң кежигүннери

Акимов В. А.	Дамба Д. С.	Марщанцев В. К.	Тагба В. А.
Асоньчев В. А.	Илкин В. Е.	Мишарина А. Л.	Татаринцева М. П.
Алдын-оол А. О.	Иванова С. И.	Моломдай С. Д.	Тихонова Н. Р.
Биче-оол К. Х.	Коломыцев Н. А.	Малышев Ю. И.	Тимченко А. В.
Безъязыков А. В.	Кендел З. И.	Нутис А. Н.	Тетюев Н. А.
Бизлева Е. С.	Карпова Г. П.	Ондар Д. Е.	Федосов В. П.
Башкирцев В. Л.	Кудряшов В. А.	Оспал-оол В. В.	Хертек Т. П.
Вальков В. Г.	Куулар Ч. Ч.	Пляскин Е. В.	Цымбаленко В. В
Вороненко Г. А.	Карась С. А.	Ступина М. Н.	Чигвинцев Г. В.
Вайтович И. И.	Кузьмин Ю. И.	Сызько Р. Н.	Черепанов Ю.В.
Владимирова А. С.	Конуспаев Б. А.	Сенников В. Н.	Чамзын К. У.
Ватулина Ю. Н.	Кочуров Н. И.	Салчак М. Ч.	Чумаров М. Н.
Воронцова Т. А.	Квасневский В. В.	Сиирин М. К.	Чанзан В. С.
Вальков С. Н.	Лебедев В. И.	Сермавкин А. А.	Черноусов А. Н.
Гогорев В. М.	Ли Л. И.	Смирнов Г. А.	Ширин-оол Х. Ө.
Горин А. П.	Мошкин М. З.	Саая М. М.	Широченков В. И.
Гусев В. К.	Музалев В. Г.	Сапаа С. С.	Шошин И. И.
Гашенко В. С.			
Донгак Л. К.			

Партияның хоорай организациязының контроль-ревизия комиссиязының кежигүннери

Агбаан В. А	Гопоненко Н. Н.	Макаренко Р. В.	Решетников В. Г
Биче-оол С. М	Давыденкова Г. С.	Насюрюн Г. И.	Соловьева Г. А.
Виноградова Т. В.	Куулар Г. С.	Ооржак Л. А.	Тугур-оол Б. А.
Германова Э. Б.	Кураев Н. А.	Ондар М. О.	Товарищтай Л. К
Григорьев С. С.	Липина Т. Д.	Очур Л. А.	Твертина Л. С.
Гончаренко А. К.	Мусаев Р. И.	Пестерева Г. Г.	Юркова Р. А.
	Монге Н. Н.		

ЧУРУКТА: [illegible]

Оидар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ПЛЕНУМ БОЛУП ЭРТКЕН

[illegible]

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

[illegible]

Оргкомитет

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чылынга тураскааткан «Ленинчи идей-теоретиктиг номнал болгаш улус өөредилгезиниң системазынга эде тургустунууш-кун» деп эртем-практиктиг конференция даарта СЭКП Обкомунуң Политиктиг чырдыышкын бажыңынга болур. Орта кылдынар илеткелдерниң чамдызын бо арында парладывыс.

ЛЕНИН БОЛГАШ ТЫВА

[illegible]вада, Кремльде Ленинниң [illegible] ажыл аар кабинеди болгаш [illegible] квартиразы бар. Кабинетче кирер [illegible] солагай талазында 1917 чылда [illegible] парлап үндүрген «Азия Россиязының харылзаа оруктарының картазы» азып каан турган. Ол картаның [illegible] ортузунда ылчаңгай Урянхай край деп адап турганы Тываны көргүскен.

Ленин столундан туруп келгеш, кашбазым кылаштааш, ол картага чедип келгеш, Тываны көрүп турган [illegible] кижи сагыжынга [illegible] бээр. Оон бодалынга Саян дагларын кежир [illegible] чадавас. Ыраккы Енисей, Шушенское база.

Шушенское сургага келгеш, Владимир Ильич 1897 чылда төрелдеринче чагаа бижээн: «Шу-шу-шу — багай эвес суур-дур. Ол кончуг кураг черде турар-дыр... Каракка көстүр черде — Саян даглары, оон сыннарының чамдыктары ак баштыг. Оларның бажында хар кажан-даа эривес».

Ленинниң хакастар-биле, тывалар-биле ужуражып турганының дугайында дамчыдып чугаалар бар. Чогаалчы Моңгуш Кенин-Лопсан бодунуң баллладазында Ленин-биле ужуражылгазының онзагай күш-биле бижип турар.

Шөөшенскеге-даа тургаш, Ленин дыка [illegible] ажылдап турган. Ол суржуктары-биле кады ук черлерниң чурттакчыларының аразынга революстуг пропаганданы чорудуп турган. Ол үеде В. И. Ленин шөлүттүрген поляк революционер Ф. Я. Кон-биле таныжып алган. Минусинсктиң чурттакчылар музейинге Тывадан Моолдан эккелген экспонаттар бар турган. Ол музейни Кон Ленинге көргүскен, оон материалдарының дугайында тайылбырлап турган.

1902-1903 чылдарда Кон Тыванын [illegible] районнарынга [illegible] этнографиялыг [illegible] [illegible] каш [illegible] турган ажылчыннар-биле, араттар-биле ужуражып, революцияның идеязы-биле, Маркстың, Ленинниң идеялары-биле оларны таныштырып турган.

Орус ажылчын А. С. Петров Ленин дугайында база чугаалап бериш турган. Шушенскоеге оон авазының бажыңынга Ленин чурттап турган. Ильич Зыряновтуң бажыңынга база турумчуп турган. Оон оглу Ф. Зырянов Тывага чораан. Оларны дамчыштыр Тывага ленинчи идеялар кээп, чоннуң медерелин оттуруп турганы чугаажок. 1943 чылда ТАРН ТК-ның адынче чоруткан А. С. Петровтуң чагаа-сактыышкынын камгалаттынып арткан. Ында мындыг одуруглар бар: «Чүгле Ильичиге четкеш, барып сүме айтырарга, кандыг-даа айтырыгга хамаарышкан болза, канчаар кылырын дораан айтып, углаар болгаш дыка ажы тургаалын [illegible] чугаалажып турган».

Улуг Октябрьның тиилелгезиниң соонда, революстуг идея Саян дагларын ажып Тывага [illegible] келген. Оңу тайылбырлап [illegible] Тываның баштайгы большевиктери И. Г. Крюков, К. С. Бесталов болгаш өскелер-даа [illegible] Олар [illegible] сөстү массаларга чедирип, олар чонну демисельче кедирген.

1917 чылдың төнчүзүнден эгелеп Тывага Минусинскиге парлап турган большевик солуннар келип турган. Декабрь 15-те үнген солунда Ленинниң доктаалдарын парлаан. Тывага революстуг шимчээшкинниң удуртукчуларының бирээзи М. М. Терентьев Советтерниң III Бүгү-российа съездинге [illegible] «Мээң [illegible] «Пятилетниң [illegible] [illegible] жээн. Ында мындыг одуруглар бар: «Медерелдиг бөлүгүнүң ээлдиртиглерин организастап, [illegible] чылын база билдирбейн, чаңнап турган, чер-черге Советтерниң эрге-чагыргазының бүгү талалыг быжыглаарын эш Ленин сүмелээн. Ленинниң чугаазының соолунде алыышкын часкааштыктан диңмирээп турган. Мурнувуста туруп турар сорулгалар улуг болгаш нарын-даа болза, Российаның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказы оларны ажып эрткеш, чырык күш-ажылчы амыдыралдың чаа оруунче үне бээр дээрзинге бүзүрелди Петроградтан тарап чаныл тура билген бис».

1918 чылдың июнь 18-те тыва кожууннарның төлээлериниң бирги болгаш орус чурттакчыларының бешки край съездизи Тываның бот-тодараттынарының, орус база тыва улустарның аразында акы-дуңманың найыралының болгаш бот-боттарынга дузалажырының дугайында керээни чарып алган турган.

Дайын чылдарында ийи чоннуң эвилелдиг болгаш найыралы улам быжыккан. Кравченконуң болгаш Щетинкинниң партизан отрядының составынга «Аврора» крейсерниң балтикийн матростары демисежип турган. Сибирьже кээр мурнунда олар Ильичиниң чагыын алгаш келген. Ол дайынчыларга күштүг немеп турган.

1920 чылдың ноябрьда РКП (б) ТК-зының Политбюрозу Тывада байдалга хамааржыштыр айтырыгны чугаалажып көрген. 1921 чылдың [illegible] ол айтырыгларны ТК-ның Пленумунга база чугаалашкан.

Ол үеде Лениннин [illegible] [illegible] [illegible]

Нарын чер-чаяның [illegible] турлар болгаш [illegible] дестер араттарның [illegible] улуг келген. Оларга Оюн Курседи, Оюн Дондук, Кара Биштак, Сатан Тока, Алыш-Тюлюш Чадамба болгаш өскелер-даа [illegible] Оңу чорудары берге болгаш айыылдыг турган. Партизан разведчик Кол Сайчаа чоннуң херээ дээш амы-тынын берген. Феодалдарның холундан кызыл агитатор О. Чуржаапай өлген.

Коминтерннинң II конгрезинге чүве чугаалап тургаш В. И. Ленин «депшилгелиг чурттарның пролетариадының дузазы-биле чыдып калган чурттар совет тургузугже кирип, хөгжүлдениң капиталистиг үе-чадазын ажа халааш, хөгжүлдениң чамдык үе-чадазын эрткеш, коммунизмче чедип болур» деп чугаалаан. Сибирьниң партия организациялары оңу херек кырында боттандырар хемчеглерни ап турган. РКП(б)-ниң тус чер район бюрозу тыва революсчуларга бодунуң партиязын тургузуп алырынга дузалаан. 1924 чылдың июль айдан эгелеп Тывага «Кызыл тараачын» — «Красный пахарь» деп баштайгы солун үнүп эгелээн.

Ажылчы массалар ортузунда ленинчи идеяларны нептередиринге ол солун салдарлыг болган. 1925 чылдың августан эгелеп моол дылга «Тувагийн уняэн» деп солун үнүп эгелээн. Орта «Ленин болгаш Чөөн чүктүң улустары», «Ленин болгаш тыва чон», «Ленин болгаш аныяктар» деп чүүлдер парлаттынган. Тыва дылга эң баштай баштынчы дугайында номнарның бирээзи — «Ленин башкы» деп ном.

Чогаалчылар-биле [illegible] [illegible] «Шэнэ», 1939 чылда «Революция [illegible] «ВКП(б)-ның төөгүзү [illegible] [illegible] концепция-биле [illegible] чагырып-дужаар системаның сталинчи догмалары синген. Чүгле 1942 чылда Ленинниң чогаалдары тыва дылга көстүп келген. Ол дээрге — 1920 чылда Коммунистиг Интернационалдың II конгрезинге ооң кылганы «Национал болгаш колониалдыг айтырыглар талазы-биле комиссияның илеткели».

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ССРЭ биле ТАР-ның аразында эзулуг акы-дуңмалышкы харылзаалар улам быжыккан. Ол харылзаалар пролетаржы интернационализмниң, кады ажылдажылганың болгаш бот-боттарынга дузалажылганың принциптеринге үндезилеттинген. 1944 чылдың октябрь 11-де тыва чоннуң совет улустуң хөй националдыг өг-бүлезинге ажылдап, чурттаар күзели боттанган.

Тываның Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле киргени-биле бүдүрүкчү күштерниң база культураның сайзыраарынга делгем оруктар ажыттынган. Феодализмден социализмче, хожудангай чоруктан чечектелиишкинче хөгжүлдеге Тываның ажылчы чонунуң оруун ленинчи идеялар чырыдып чораан. Көшкүн байдалдан аграр-индустриалдыг республикаже шилчээн, национал күрүне тургузуу шилиттинген, а тывалар социалистиг нация болуп хевирлеттинген.

Владимир ДУБРОВСКИЙ.

Төөгү эртемнериниң кандидады. Кызылдың башкы институдунуң доцентизи.

ВЫБОРГ ТАЛАЗЫНДА

Ленинград. [illegible] чажыт квартиразы Выборг талазында [illegible] [illegible] Ленинниң [illegible] чажыт турган М. В. Фофанованың хелезинге алганы ол улуг бажыңның дөртку каъдынга ол чурттап турган.

Ол квартирага В. И. Ленин 1917 чылдың июль 6-та эң баштай барган. Июль болуушкуннарынга хамаарыштыр РСДРП(б)-ниң Төп Комитединиң кежигүннериниң хуралы анаа болган.

Бо бажыңга Ленин Выборгтан Петроградче чажыт ээп келгениниң соонда 1917 чылдың октябрь 24-түн кежээзинде Смольныйже чоруткуже чедир чурттаан. Ол шак мооң Төп Комитет-биле харылзажып, чепсектиг тура халыышкынның белеткелин удуртуп турган. Ынчан оон турар черин шуут чажыт турган.

Бо бажыңга Ленин тура халыышкынга белеткелге ужурлуг дузалыг чүүлдерни, чагааларны бижээн.

Бөгүн ол бажың Нева хоорайның ленинчи мемориалдыг музейлериниң бирээзи. Өрээлдерде төөгүлүг байдалды ол хевээр тургузарынга М. В. Фофанова дузалаан.

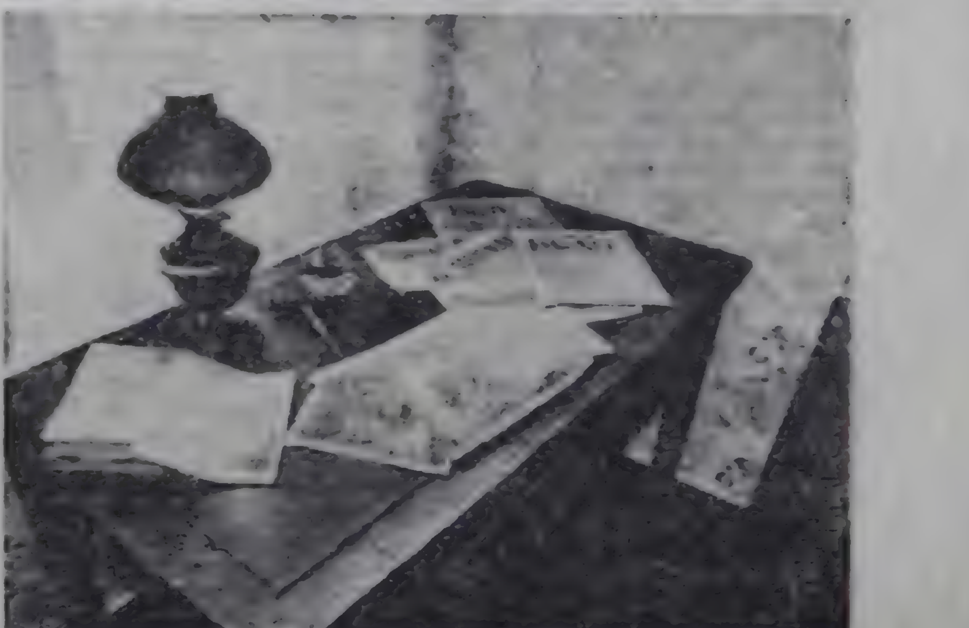

ЧУРУКТАРДА: В. И. Лениниң сөөлгү чажыт квартиразын көрүп келген кижилер; Ильичиниң ажылдаар столу.

С. СМОЛЬСКИЙНИҢ фотолары.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Ооң партия дугайында өөредииниң хажыдыышкыннарынга хамаарыштыр

В. И. Ленин бодунуң амыдырал-чуртталгазын ажылчын ангының политиктиг организациязы, авангарды чаа хевирниң партиязын тургузарынга, оңу быжыглаарынга тураскааткан деп чугаалаар болза чер-ле артык эвес. Коммунистиг партияның тургустунуп келген хүнүнден эгелээш, бистиң бо хүнеривиске чедир совет ниитилелдиң эрткен оруу партияның ады-биле, ооң ажыл-чорудулгазы-биле каны тудуш холбаалыг.

В. И. Лениниң чаа хевирниң партиязының дугайында өөредиинң сайгарары дээрге-ле совет ниитилелдиң төөгүзүн сайгарары апаар. Ынчангаш бо чүүлге ажылчын ангының партиязын сталинчи үе-чадазының үезинде [illegible]-биле хажыдып, а СЭКП-ниң XVII съездизинге «Партия — бүгү улустуң партиязы» кылдыр өскерттиишкиниң дугайында кысказы-биле чугаалаксадым.

«Партияны чаартыр» дугайында чүүл чүгле СЭКП-ни эде тургузары-биле кызыгаарлаттынмайн, бистиң ниитилелде болуп турар бүгү-ле экономика, политика, идеология болгаш социал айтырыгларның эде тургустунуушкунну-биле хемчээл-даа талазы-биле каны утка-даа талазы-биле холбаалыг. Бир эвес ленинчи чаа хевирниң партиязын катап тургузар дээр болза, партия тургузуушкунунга болгаш ооң ажыл-чорудулгазынга ленинчи концепцияны тургузары болур.

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының сөзүгү «Партияны чаартырынче» деп кезээниң эгезинде «Чагырып-дужаар бюрократтыг партияны ооң ниитилелге, [illegible] ажылының арга-методтарынга эң-не багай салдарын чедирген. Эрге-чагырганың партия-күрүне структуразы херек [illegible] тургустунган. Партия биле күрүне органнарының аразынга харылзаа өскерилген. Партия политиканың [illegible] хоорулдурган. Үстүү партия комитеттериниң ажыл-чорудулгазынга [illegible] салдар четирген турган [illegible] сактып олуп бээр силер.

Шынап-ла, бо байдалдан үнериниң алыырының оруу — сталинчи чагырып дужаар арга-дурген алырдыг, партияның ажыл-чорудулгазын демократтыгларын чедип алыры болур. Бистер шуптуп партия төөгүзүн өөренип, номчааш, чамдык таварылгаларда шиижилеп-даа турган бис. Бистер билир бис: Партия ажылчын ангының партиязы болуп тургустунуп келген. Бир эвес бөгүн «Партия кымның партиязыл?» деп айтырар болзуңарза, «бүгү совет улустуң партиязы» деп харыылар силер.

В. И. Ленин партияны тургузуп тура, ажылчын ангының партиязы кылдыр хевирлээн. Бир-таа, партия ажылчын ангының бодунда, ажаа үндезилеп алгаш, оон революстуг теориязы хевирлеттинген, стратегиязы болгаш тактиказы партияның [illegible] болгаш принциптери ажылчын ангыга таарыштыр ажылдап кылдынган болгаш. Сөөлгүрезинде «Ажылчын ангының партиязы» деп билиишкинче «бүгү улустуң партиязы» деп немеп дээн. Партия дугайында чаа немелде СЭКП-ниң XXVII съездизинге [illegible] Программада болгаш Уставка бижиттинген. СЭКП-ниң Программазында «Ажылчын ангының коммунистиг партиязы совет улустуң авангарды, бүгү улустуң партиязы болуп хувиа бер [illegible]» деп бижиттинген.

Дыка үр үениң дургузунда ол тодарадыга теория [illegible]-биле тайылбырлаттынмайн келгенинин ужурунда ниитилел эртемнериниң хамыктың мурнунда. СЭКП төөгүзүн элээн будулгаазынныг байдалга чедирген. Шынап-ла, «Бүгү улустуң партиязы деп чүл?», «Партия бодунуң ангы талазы-биле хараатеринден ойталааны ол бе?» деп айтырыглар тургустурган. Чүгле 1976 чылда СЭКП-ниң XXV съездизинге ол үеде партия талазы-биле бир кол черни ээлеп турган «Сайзыраңгай социализмге» хамааржыштыр «Сайзыраңгай социализмниң үезинде коммунистиг партия бүгү улустуң партиязы апарган-даа, ол бодунуң ангы талазы-биле характеринден ойталаваан. СЭКП бодунуң алыс байдалында ажылчын ангының партиязы болур болгаш ажылчын ангының партиязы болуп артар» деп тодарадылганы берген.

«СЭКП бүгү улустуң партиязы» деп тодарадыгга ам бо хүннерге чедир теория болгаш практика талазы-биле бадыткаттынмаан. Бо айтырыг СЭКП ТК-ның партияның XXVIII съездизинге Платформада-даа, чаа Уставтың төлевилелинде-даа тодараттынмаан.

Ажы-биле чугаалаарга, чаңгыс партия совет ниитилелдиң бүгү ангыларының социал бөлүктериниң [illegible] улустарның [illegible] интерестерин шыдаар бе? Бүгү совет улустуң угаан-медерели партияның идеялары-биле хевирлеттинген бе? Ажылчын ангының сүмелери-биле бөгүнгү кооператорларның, арендаторларның идеялары [illegible]-биле дүгжүп турар бе? Бир-таа, бүгү улустуң партиязы [illegible]-дир, а [illegible] экономиканың бүдүрүкчүлери, кара-бажыңда хөрүтдаткан улустар база бар. Ол кымнарыл, оларның угаан-бодалы-биле партияның теориязы дүгжүп турар бе? Сөөлгү үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алганы Чер дугайында, Өнчү дугайында, Аренда дугайында болгаш өске-даа хоойлулары ам-даа янзы-янзы социал бөлүктерге чедирген. Мооң [illegible] сөөлгү үеде марксизм-ленинизмниң өөредиинге чамдык таварылгаларда [illegible] партияга удур шүгүмчүлелдерниң-даа нептерей турарының кол [illegible] база-ла ында.

Үстүнде көргеннивис «СЭКП бүгү улустуң партиязы болу берген» деп тодарадыгга дорт харыы бээри партияның эде тургузуушкунун база бир чугула херээ болур.

Василий БИЧЕ-ООЛ.

АТЕИСЧИ НОМНАЛ БОЛГАШ ШАЖЫН-ЧҮДҮЛГЕ

В. И. Лениниң дыка хөй номнарында [illegible] [illegible] [illegible] чугаалаарында. Чагааларында революстуг теорияның дыка чугула айтырыглары-биле чергелештир шажын-чүдүлге болгаш ниитилел амыдыралының нарын айтырыгларынга тураскааткан одуруглар эвээш эвес. К. Маркс биле Ф. Энгельстиң өөредиин [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-биле тайылбырлап турган. В. И. Ленин [illegible] атеизм [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Ниитилел амыдыралынга шажынның [illegible] [illegible] хамаарыштыр айтырыгларны көрүп турган. Владимир Ильич шажынның өөредиин дээрге кижилерниң амыдырал-чуртталгазының чөрүлдээлерин хоозун-мени («дедир бодалдыг» деп Маркс биле Энгельс бижип чораан) хевир-биле угаанбодалга [illegible] өөредиг-дир деп айтыткан. Ындыг болганда, бурганга чүдүүр чорукту дужаал-чарлыг-биле-даа, чүгле политиктиг чырыдыышкын-биле-даа [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бо үеде атеисчи [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] атеизмниң теориязын болгаш практиказын чаартыры негеттинип турар. Бурганга чүдүүр кижи бистиң ада-чуртувус, социалистиг ниитилелдиң дең эрге-лиг хамаатызы. Ниитилелде кандыг-даа бир айтырыгның [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] кижилерниң арга-методтарын [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Шажынның өөредиин сайгарааш чамдык ажылдарга [illegible] [illegible] ниитилелге шажынга чүдүүр болду-ла чорту чиде бээр деп хөөмер [illegible]. Ынчаарга сталинчи терор (30-40) чылдарда дыка хөй чүдүлге бажыңнарын [illegible] хөй шажын [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] фанатизмни болгаш экстремизмни-даа күштелдирип турган.

Чамдык [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] айтырыгны чамдык кижилер салгылаан: «Шажынга удур пропаганда ам-ны демисел-[illegible] (бир [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]

Мария СМИРНОВА.

Төөгү эртемнериниң кандидады.

Даштыкы авторларның чогаалдарында

«... бодалының көрүжү-биле хөй-хөй салгалдарны болгаш хөй-хөй эпохаларны хаара тудуп шыдаар, хөй улустарның эрге-ажыын дээш ажылдаар, олар дээш чурттап чорууру болгаш ол улустуң сонуургалы дээш демиселге амы-тынын харамнанмас ындыг кижи муң-муң чыл болгаш чаңгыс катап төрүттүнер». Кришан Чандр.

Ленинге кижи төрелгетенниң сагыш-сеткил хинчектениишкини дыка билдингир турган. Ол билиишкини карак чажы кээр кээргээшкинче эвес — ол массаларның төөгү талазы-биле революсчу күш кылдыр үнелээниниң ханы дазылында. Ол [illegible] бадым сагыжында кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эгиделди белеткеп келген Бодунуң салгалдары [illegible] күүседиринге ол бердинген кижи. Октябрьда болган шиитпирлиг сөгүт деңгелдерниң шырайын, төөгүнүң [illegible] [illegible] Революстуг эргилдени хөй-хөй [illegible] Ленин болган.

Шак ындыг хемчегиниң характеринге сонуургал улуг [illegible] турганы билдингир. Владимир Ильич Лениниң [illegible] оруун шиитпирлээн совет лениниана бисте билдингир. Хамык-ла чүве бисте шуптузу билдингир [illegible] [illegible]. Ынчалза-даа литератураның чаа арның ажарга-ла, чаа чүүлдер көстүп келир. Ленинниң овур-хевирин тургузарынга ангы-ангы чурттарның чогаалчылары сонуургалдыг болуп келген. Шөөлүг билдинмес ол даштыкы лениниана бистиң улам байыдар. Ооң географиязы делгем: АКШ, Латин Америка, Барыын Европа, Индия, Япония болгаш өске-даа чурттар Лениниң овур-хевири магадалды бил-турбаан чурт чок деп болур. Ол чурттарның чогаалчылары политиктиг үзел, социал байдал талазы-биле ангы-ангы, ортаа бала чаңгыс аай эвес оруу-биле келген. Оларны каттыштырып турар чаңгыс чүүл — Лениниң үнелээнинде, төөгүге ол овур-хевирниң ужур-утказын билип турары.

«Делегейни кайгаткан 10 хүннер» деп номнуң автору Джон Рид Октябрь революциязының баштайгы базымнарының херечизи болган. Ол революцияны алгап турза-даа, ында хөөретпен аан чок деп бижээн. Даштындан көөрге, кеску ылгалыр чүве-даа чок-даа болза, «эргижирей берген костюмнуг, шала узун чүвүрлүг. Кандыг-даа артык болдурулгар хире чүүл чок». Улуг угааны-биле улус-чоннуң онзагай башчызы болуп турарын Рид билип турган. Нарын идеяларны бөдүүн сөстерге чугаалап шыдаар кайгамчык талазын ол демдеглеп турар. Угаанның мергениниң болгаш эндимиин чаңгыс кижи бодунга сиңирип алган.

Чогаалчы Лениниң бир чугаазындан эниидүтү тыптыкан. Ооң тайбың болгаш чер дугайында декреттерни чарлап турары Индирде Ленин. Ол индирден туттунуп алгаш турган. Караан имирертип алгаш, делегаттарның кезий көрүнмеш, каш минута уруглуулаан алыыш часкаашкынын эскербээн деп, ол медап турган. Шимээн чиде бээрге, ол кыскалы-биле бөдүүн чугаалаан: «Социалистиг корум-чурумну тургузарынче ам кирип болур-дур».

Ол үеде Ленинче мун-мун бодуун улус хүндүткелдиг-биле көрүп турган. Ленин байдалдың чугула сорулгаларын чугаалап турган. Оон сөстеринден бүзүрел-күш кээп, сеткилдерге ханып-биле дээп турган. Оларның бүзүрели ында.

Луиза Брайант бодунуң «Москва көрүнчүү» деп номунда Америкага хамаарыштыр Лениниң сонуургалдыын айтып турар. Шиитпирлер хүлээп алырда, тодаргай ажыл-херекчи болгаш ындыг талаларны үнелээр турган. Луиза Брайант «Дыка кижизиг болгаш чалыы, долгандыр турар улус шуптузу аас-кежиктиг болзун деп ол күзээр» деп бижээн. Марксылдаа үезинде ол удурланыкчыларын хайыра чок шүгүмчүлелдер-даа болза, [illegible] сеткил ында чок. Ленин кажан-даа кижиниң сонуургалынга, сагыш-сеткилинге хүндүткелдиг хамаарылгалыг чораан.

«Совет премьер черге бодуун кижи. Автографтарны хаая бээр, америк парлакчыларның долдурары дээш берип каан дневниинге чаңгыс-даа [illegible] [illegible]. Оон [illegible] чылдаргаңы — оон аддар-маңнарга тура четтинда». Ленин [illegible] чоруктан херии чок чораан.

Оон кичээнгейин кандыг-даа айтырыглар хаара туда бээр. Чугаалажып орар кижи сеткилин ажыдыптар ындыг шынар анаа турган. Чогаалчының үндүрген түңнели — Ленин улуг бодалчы кижи.

Сураглыг чогаалчы Герберт Уэллс Лениниң бодалынга чүрүттүнгеч келир үениң хемчээлин кайгап хайгаан. «Россия тамыда» деп номунда ол Лениңи «кремльчи күзенчи» деп адаан. Ол оон идеяларын хоозун чүүл деп көрген. Ынчалза-даа ол: «кандыг-даа хуулгаазын көрүнчүкче көрзүңзе, Россияның келир үезин мен ынчаар көрүп шыдавас мен, а Кремльде ол ортумак сыныг кижи ынчаар көрүптер салымныг» деп бижээн.

Чогаалчы Лениниң бергелерни көрүп билирин, оңу ажыл-эртеминиң алгаларынга бүзүредип көргүзүп турар. Кижиниң күжү ында.

Ленинге даштыкы чогаалчылар кээп маргыжып, чөпшээрешпейн тура-даа, Лениниң бүзүредиишкиннериниң соонда олар коммунизм дээрге улуг чогаадыкчы күш дээрзин билип турганнар.

Ирина РЯЖЕВА

Апрель 22 — катап соңгулдалар хүнү

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга кандидаттар

Шамбалыгның № 81 соңгулда округу

Александра Норбуевна Куулар

Александра Норбуевна Куулар 1941 чылда Чөөн-Хемчик районга Чадаана хоорайга төрүттүнген. Кызылдың № 2 ортумак школазын дооскан соонда Красноярскиниң медицина институдунче өөренип киргеш, ону 1966 чылда дооскан. Бии-Хем районнуң төп эмнелгезинге күш-ажылчы оруун эгелээн. 1970—1975 чылдарда эмнелгениң кол эмчизи болуп ажылдап турган. 1975—1977 чылдарда Москвага ординатурага өөренгеш, ону дооскан соонда, Москвага эмчилеп ажылдаан. Оон сөөлүнде, Өвүр районнуң төп район эмнелгезинге ажылдаан. 1980 чылдан бээр Кызылдың № 1 божудулга бажыңының гинеколог эмчизи. Бирги категорияның кезер эмчизи деп бедик мергежилдиг.

Бии-Хем район Совединиң депутадынга соңгуттуруп чораан. СЭКП кежигүнү. «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи. Ленинчи юбилей медальдыг. Өг-бүлелиг, ийи уруглуг.

Чонну̣ң кадыын камгалаары, ол-ла сорулга-биле Тывага медицинаны хөгжүдери — улус депутады кылдыр соңгуп алыр болзумза, депутат ажыл-чорудулгамның кол-ла угланыышкыны болур.

...ол ишкилиг болур, социал камгалал база турар...

[illegible]

Хевээжеңнерниң байдалын ажыктыг-биле оларга кызырган ажыл хүнүн тургузуп бээринге кичээнгей салыр сорулгалыг.

Дээди база ортумак өөредилге черлеринге кадрлар ... санап турар. Чүге дээрге херээжен кижи кажан шагдан бээр өг-бүлениң, чаяан-кежиктиң ээзи болуп келген, чурттуң улустарының аразынга найыралды, бот-боттарын билчир, хүндүлежип чорукту быжыглаары дээш херээженнер чаныш-сыныш чокка туржуп шыдаарлар.

[illegible]

Республиканың амыдыралында демократчыдылганы болгаш ажык-чаңгыс чорукту хөгжүдерин деткип турарымга хамаарыштыр: бодалдарның хөй янзы болуру, чурттакчы чоннуң кезектериниң нити бот-медерелиниң ... болуп шыдаар янзы-бүрү хөй-нити организацияларның тургустунуп хөгжүүрүнге удур эвес мен. Чоннуң кадыын быжыглаарынга, эмчилерниң ажылын ... болдурар сорулга-биле Тываның эмчилеринин ... турганын дугайында айтырыгны ... сорулгага улам каттыштырарынга

...ла 12 километр оруктуу асфальтылаары-биле айтырыгны чогуур органнарның мурнунга тургузар.

Программамның күүсеттинген болурун чедип алыр сорулга-биле округумга соңгукчулар чөвүлелин тургузуп алыр күзелдиг мен. Депутат ажыл-чорудулгамны ону дамчыштыр оларның аргa-сүмезинге, айтырыгларынга даянып чорударын чедип алыр.

Программамның кол-кол угланыышкыннары ниитизи-биле мындыг. Ол айтырыглар амыдыралымның, ажылымның сорулгалары-биле тудуш, улус депутадынга соңгуттайн-даа барзымза, ол дээш ажылдаар мен. А бир эвес соңгукчуларым менээ бүзүреп соңгуп алыр болза, улус депутадының мандады чоннга барааны болурунга дузалаар деп бодаар мен.

Кызылдың Горький № 26 соңгулда округу

Анисья Кууларовна Монгуш

Анисья Кууларовна Монгуш 1949 чылда Чөөн-Хемчик районга төрүттүнген. СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, үш уруглуг. Кызылга школа соонда, Красноярскиге педагогика институдун дооскаш, Кызылдың № 2 школазынга тос чыл даштыкы дыл башкылап турган. Оон соонда хоорайның № 3 школазынга өөредилге эргелекчилеп турда, эрткен чылын ону Кызыл хоорайның улус өөредилге килдизинче ажылдадып чоруткан.

Кызыл хоорай Совединиң депутадынга 1982—1987 чылдарда чырыдыышкын ажылдакчыларының дээди школаның база өскем албан черлериниң профэвилел ТК-зының кежигүнүнче соңгудуп турган. Улус чырыдыышкынының тергиини. Ам ажылдап турар килдизинде партия организациязының секретарының оралакчызы, хоорайның херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, ында комиссия даргазы. Орус, тыва, англи, немец дылдарны билир.

Улус депутадынга кандидаттың программазында да... раалында чүүлдер кирип тур...

Ховv-Аксының № 103 соңгулда округу

Дингер Хомудуковна Ондар

Дингер Хомудуковна Ондар 1946 чылдың октябрь 15-те Сүт-Хөл районнуң Бора-Тайгага арат өг-бүлеге төрүттүнген, дээди эртемниг, СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, ийи уруглуг.

1963 чылда Сүг-Аксы ортумак школазын дооскаш, ол-ла чылын Иркутскиниң медицина институдунуң санитар-гигиена факультединче өөренип кирген, ону 1969 чылда чедиишкинниг дооскаш, күш-ажылчы намдарын Өвүр районга эгелээн. Удавайн өг-бүлезиниң аайы-биле Хову-Аксы суурга көжүп келген. Кадык камгалал шугумунга ажылдап келген үелериниң дургузунда чурттуң аңгы-аңгы хоорайларынга билиг бедидер курстарга өөренип чораан.

Д. Х. Ондар — Хову-Аксы суур Совединиң 13, 14, 15 чыыштарының, Таңды район Совединиң 18-20 чыыштарының депутады турган. 1984 чылдан 1987 чылга чедир Хову-Аксы суур Совединиң күүскомунуң даргазынга ажылдаан. СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү.

Амгы үеде санэпидстанцияның кол эмчизи.

Советтерниң ажылын, оларның бөгүнгү байдалын дамчыыр чугаадан эвес, а бодумнуң аңгa-дуржулгамдан билир мен. Хову-Аксының суур Совединге ажылдап турдум. Советтерниң ажыл-ижиниң угланыышкынын, сорулгаларын, бергелээшкиннерин херек кырында бодумга чук... дуруннерни эде көөрү дээш туржур мен.

Бистиң республикада мал ажылында ажылдап турар херээженнерниң амыдыралының ... куду. Оларның ажыл хүнү нормалаттынмаан, хоойлу ёзугаар бердинген шөлээ...

[illegible]

Улуг Тиилелгениң 45 чылынга

КЫРГАН-АЧАЗЫНЫҢ «АКАДЕМИЯЗЫ»

ЛЕНИНГРАД. [illegible] ... Иван Матвеевич биле ... тудар.

... Ада-чурттуң Улуг дайынының ... дижик. Ада миномет взводунуң командири Гончаров бодунуң бирги дайынчы шаңналын — Ада-чурт дайынының орденин ... алган. Днепрни кежери дээш Богдан Хмельницкийниң ордени-биле шаңнаткан. Белоруссия операциязынга киришкени дээш — Александр Невский ордени. Польшага тулчуушкуннар дээш — Ада-чурт дайыны орденниң бирги чергези. База бир мындыг шаңнал — гитлерчи Германияның де...

...кыргаң ... Лариса Дмитриевна ... Иван Матвеевич ... дивизиязынга ... медсестра турган.

... Костя ... Ындыг ... кыргаң ачазы ... Гончаров

бодунуң ындыг нацистер дайынчы ... дугайында тооган.

А Константин Гончаров ол номнарның бирги номчукчузу.

ЧУРУКТА: Гончаровтар (солагай талазындан) — Иван Матвеевич, Константин, Лариса Дмитриевна, Николай Иванович өг-бүле альбомун көрүп ордар.

Н. БЕРКЕТОВТУҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 88, 90 «Шында»).

ССРЭ-де албан ёзузу-биле чорудуп турар политиканың уккур-утказын ажылчы чоңга чедирер дээш ТАР-ның массалыг информация чепсектери бүгү-ле чүүлдерни кылган. ...

[illegible]

...дашкан деп бодаар-дыр мен.

2. Совтыватранска болгаш Совет школага контрреволюстуг идегеттер үүлгедиг кылган. Ук контрреволюстуг идегеттерниң чамдыктары фашист Троцкийни ажыы-биле мактап, херекселдерге болгаш эске-даа черлерге фашист демдектерни чуруп...

[illegible]

...хаделиишкиннериниң дугайында мээң медээмни ол хире ... мергежилдер дээш дыка өөрдүм.

1. Совтыватранс ажылының талазы-биле. Бистиң сумелдээнивис база бистиң медээлеривис ёзугаар Тыва чазак Совтыватрансның херээн доорааңна көре берди. ...

[illegible]

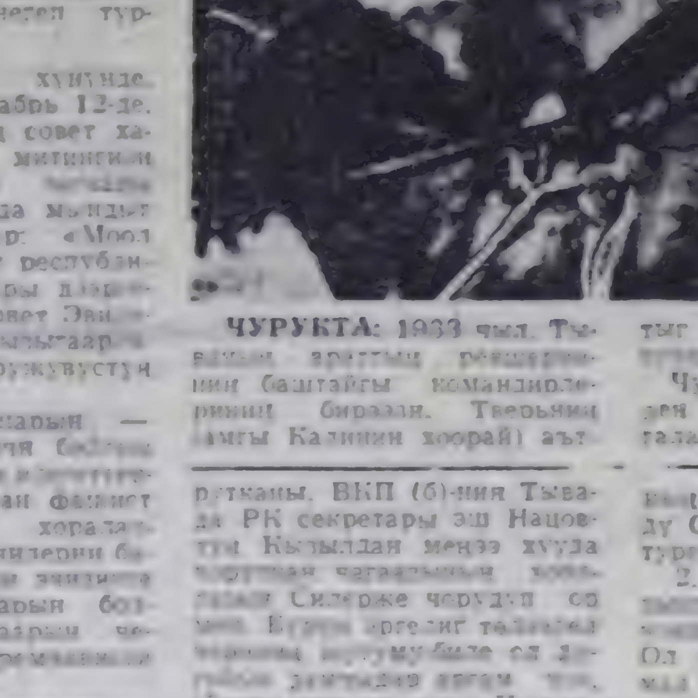

ЧУРУКТА: 1933 чыл. Тываның араттың революстуг шериинин баштайгы командирлериниң бирээзи. Тверьниң (амгы Калинин хоорай) ат-тыг шериг школазының доозукчузу Иргит Мандал-оол.

Чурукту күрүне архивинден Ондар ОХЕМЧИК хоолгалаан.

...рутканы. ВКП (б)-ның Тывада РК секретары эш Нацовтуң Кызылдан менээ хууда ... Силерже чорудуп ... Бүрүн эргелиг ... Бүрүн эргелиг төлээ Кызылда ... (Тыва чазактан ... бүрүн эргелиг ...

...ның сорулгазы ышкаш чүүлдү Совтыватранска күүседип турган.

2. Кызылдың совшколазының (бустуку классарга) ... Ол идегеттер болуу доктаамал контрреволюстуг ажылды чорудуп келген. Бөлүктүң баштыңнарын тудуп хоругдаан. Оларның бирээзи Иго деп кижи болган, ол дээрге Тывадан япон шпионнун ... Ол Иго Скороваров ...

3. Кызыл хоорайның ... Саинни ... Танчайны ...

Ол Ардыктыг ... Нацсарай (МАР-ның бүрүн эргелиг төлээзи турган) ...

[illegible]

...ның коллективинге көрүп-биле дамчыдып берген. Ук коллективтиң нити хуралынга президиумга эштер Потатты, Бадраны, Товарищтааны, Ойдупту, Лопсанны, Таневти, Мешалиники, Коланбаевти соңгаан болгаш ...

[illegible]

ТАР-ның ПХМ органдары ... (ар. 118-110).

[illegible]

Юрий АРАНЧЫН

(Улаатыыг)

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАП, СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

БИРГИ КВАРТАЛДЫҢ ПОЧТАЗЫНДАН

Бирги кварталда «Шынга» 1994 чагаа келген. Оон иштинде шүгүмчүлелдиг 91 чагаа болган. Шүгүмчүлелдиг [illegible] темалар айыыбиле [illegible] мындыг. Культура, улус өөредилгезиниң темаларынга 6, кадыг ажылынга, оон социал айтырыгларынга — 11, бүдүрүлге, [illegible] транспорт, бойдус камгалалының талазы-биле 22, [illegible] ажылынга, эрге-[illegible] темаларынга — 25 чагаа келген.

Шүгүмчүлелдиг 15 чагааны [illegible] организацияларынга хемчээн ап, харыылары-биле чорудукан. Ол [illegible] солунга парлаттынган шүгүмчүлелдиг 26 чүүлдерни албан организацияларже база шилчиткен.

Иштинде-биле бирги кварталда редакцияга 29 харыы келген. Оон иштинде харыы [illegible] турар чамдык [illegible] бар. СЭКП Бай-Тайга райкомунче районо [illegible]-биле шилчиткен [illegible] ооредикчиниң чагаазынга харыы алдынмаан. («Шын» февраль 5-тей). [illegible] чер-черлерде турган корреспондентилерниң [illegible] харыызын алыры-биле сайгарып турар чагаалар база бар.

Солун арнынга парлаттынмаза-даа чамдык чагааларның айтырыгларын саналдарын редакция кичээнгейге ап, сайгарып, харыызын чагаазын ээлеринге дыңналып турары база бар. Почта чедирилгезиниң дугайында чагааларны чижекке көрээлиңер.

Делгем чурттуңустуң кайы-даа хоорайларынга, суурларынга чурттап турган хамаатылар бодунуң төрээн [illegible] солун, сеткүүлдерни чагыдып ап болур болгай. Бистиң республикадан [illegible] чурттап турар 4 [illegible] чагааларының [illegible] барык дөмей. Чагыдып алганы «Шын» солуннуң четче келбезинге хомудап турарлар. Москва хоорайда [illegible]-биле чурттап турар В. Ч. Ондар чагаазында [illegible] «Шын» солунну [illegible] февральдан тура [illegible] алган мен. Ынчалзадаа бо март ай үнүп келген, а февральда чүгле 3 номер [illegible] (февраль 3-түң, [illegible] 10-нуң солуннары). [illegible] харылзаа салбырының [illegible] солуннарны редакция [illegible] чорударга оон тарадыр [illegible]».

[illegible] база бир дыңнадыг көрээлиңер. «СЭКП-ге 50 чыл» херек демдектиг персоналдыг пенсионер [illegible] Иванович Сайын «Шын» солунну чагыдып алыр-даа, айда 2-3 катап-ла [illegible] Тывада өөнүүнүң телефон дамчыштыр дыңнап [illegible], дузалажырын оон [illegible].

[illegible] областың Дмит[illegible] хоорайдан келген чагаазы «Ийи-үш чыл улаштыр «Шын» солунун чагыдып [illegible]. Солунувус [illegible] кээп турар, а келгениниң шуптузу чаңгыс ай. [illegible] номерлер бодур [illegible] эрткен 1989 чылдың [illegible] 29-та 14 чаңгыс ай [illegible] чорутканы болдур. Бо тывырылга бир дугаар

эвес, ургулчу ындыг болурдур. Аңгы-аңгы черлерде тыва оолдар, кыстар өөренип азы шериг албаны эрттирип чорууллар бар болгай. Чагыдып алган база ынчаар ап турарын бодап кээргеп херекти өйүн кээр-дир» деп чагааның ээзи М. Комбулдай дүүрел-биле бижээн.

Иркутск областың Маркова суурдан бир чагаада «Шын» солунну четче албайн турарын база дыңнаткан. Ындыг уткалыг хомудал ол автордан эрткен чылын база кээп турган.

Ол авторларның чагаазында солунну четче албайн турарынга хомудап, дузалажырын редакциядан дилээннер.

Ук чагаалар келири билек-ле республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң почта харылзаазының начальниги Р. А. Турже дыңнадып, хемчээн дарый алырын редакциядан дилээн. Харыызын дүргедедири-биле харылзаа эргелелинге чедип, чугаалажып-даа чораан мен.

Марттың төнчүзүнде эргелелден Р. А. Турнуң ат салганы харыыларның утказы чаңгыс ай: «...Кызылдың харылзаа белдиринин чедирилге чери солуннарны чырыкче үнген хүнүнде-ле чагыдыкчының адрезин барымдаалап чорудуп турар. Солуннарны үезинде албайн турарларда республиканың бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң буруузу чок» деп харыыларны Москвада С. И. Сайынга база Иркутск областан келген чагааның авторунга чорутукан. А Дмитровградтан М. Комбулдайның адрези Кызылдың харылзаа белдиринде чок деп редакцияга дыңнаткан.

Ол чүл? Шак ынчаар «чыламчалыг» чорудуп турарга каңчап четпейн турары ол? Аңгы-аңгы хоорайлардан келген чагааларда тодазы-биле айыткылаан болгай. Солуннарны четче чорудуп бербейн турар. Үнүктелиниң [illegible] айда чүгле 2-3 номер келирин безин бижигилээниң үстүнде көрдүвүс. Кижилерниң бижиктериңге каңчап бүзүревес боор.

Почта харылзаазының начальниги Р. А. Тур авторларның хомудалдарын чаптыг-биле сайгарбайн, чедирилге чериниң багай ажылын агартырын оралдашкан эвес бе?

Мындыг база болгулаардыр. Ооза-ла моон соңгаар ол авторларның чагыдыгазын харыыда айыткан ышкаш, «солуннуң чырыкче үнген хүнүнде-ле» чорудуп турар болза, каңдыг ээр. Ону моон соңгаар база хайгаараар апаар бис.

Оон аңгыда, Таңды районнуң Кызыл-Арыг суурже почта чедирилгези багай дугайында М. С. Айыжанның бижээни материал «Шынга» январьда парлаттынган. Анаа харыыны редакция ам бо хүннерге чедир харылзаа эргелелинден албаан.

Намчал ООРЖАК.

Чагаа килдизиниң эргелекчизи.

«Шынга» парлаттынган соонда

МАЛЧЫН НОМЧУКЧУЛАРЫВЫС ДЭЭШ

«Шынның» номчукчуларының аразында көдээниң кол ажыл-ишчилери — малчыннар хөй. Малчыннарның эрге-ажыын камгалаар, ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, оларның кадыкшылын быжыглаар, эмнеп дыштаныр таарыштыр тургузар дээш солуннуң аңгы-аңгы килдистери ажылдарны чорудуп келгениниң түңнелинде, бо талазы-биле боттуг хемчеглер алдынып турарын билир бис.

«Кадыкшыл» программазын ёзугаар малчыннарның диспансер хайгааралын чамдык районнарда, совхозтарда-даа чогуурчалыг тургузуп эгелеп турар. Шинчилгелерин чорудуп, хоочурап аараннарны учётка алгаш, өй-өйде эмнеп турар. Черле барык шупту районнарда район эмнелгелериниң болгаш совхозтарның эмчи кадрларының малчыннарже баар графиктери тургустунгулаан. Терапевтер, гинекологтар, уруглар эмчилери оларга баар. Хап базышкының кижилерин хайгаараар. Эмнерин малчыннарга барып садар. Мында четпестер база бар болбайн аан.

Чоокку хүннерде Тес-Хемниң «Чодураа» совхозунга чорук тура, [illegible] чүүлдерни база хайгаарап, чүү [illegible] турарын көрдүвүс. Ниити байдал черле эки. Малчыннарга курорттарже, профилакторийже путевкаларны чыл санында-ла бирги ээлчегде берип турар. «Черби», «Үш-Белдиржи», ол ышкаш Бурятияда «Аршаан» деп курортче путевкалар берген. Бо чылын чүгле «Серебрянка» профилакторийже беш 15 путевка бар. Ону кижилерниң аарыышкын, чай-хову[illegible] аайы-биле ай-айын хуваап турар. Уруглары-биле баар путевкалар база бары таарымчалыг.

Эрткен чылдың ноябрь 19-та «Шынга» малчыннарга почта чедирилгезиниң дугайында чугаа чоруп, ында каңдыг четпестер бары демдеглеттинген турган. Тес-Хем районнуң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозунга чамдык малчын бригадаларга солун чедирилгези саадаар, малчыннар почтаны чүък чылгы кылдыр алырын база шүгүмчүлээн турган. Оон бээр ам беш ай эрте берген. Ам ында чүү кылдынганыл дээрзин Берт-Даг суурда харылзаа салбырының начальниги Раиса Сайын Белековна Чоодудан айтырарывыска, оон харыылааны болза, малчыннарга тускай почтачыны тургускан, оон шалыны совхоз төлеп турар, ийи хойжу бригадага, фермаларга ол барып, солун, сеткүүлдерни чедирип турар. Почта чедирилгези багай дээр дугайында хомудал келбейн, четпестер чайлаттынган болуп турар.

Бо районнуң «Чодураа» совхозта малчыннарга почта чедирерин бригадирлерге (№ 2 хойжу бригадада, фермада) онаагаан, а № 1 хойжу бригадада тускай почтачыны бижиглээн.

Солун, сеткүүлдер чедирилгезиниң дугайында чугаа чорууда берген төлээде, бистиң солунувустуң чартыы чылда чагыдып алган бо килдисчилерге дыңнадырывыс болза, ону ундаан ам болуруу [illegible] хүннерде шиңгирлеттинер. Оон аңгыда, бир сагындырыг ыңар чүүл — келир 1991 чылдың чагыдылгазы июль 1-ден эгелээр. Ынаргыя республика солуннарын, оон иштинде «Шынны» чыл хуусаалыг кылдыр чагыдып алырын сүмеледиивис. Чыл төнчүзүнге чедир ону уладып шээрп бо удаада болдунмас хире, чүге дээрге чүртта саадап айтыры нарын байдалда болгай. Оон уламындан бо чылга немей чагыдылганы безин кылбайн, үнсүлерге садар республика солуннарын ыыттырып ааппканын номчукчулар билир болгай.

ЧАГАА КИЛДИЗИ

Чагаа изи-биле интервью

ДЕМНЕШПЕС БОЛЗА ХОРЖОК

Редакцияга Улуг-Хем районнуң Чодураа суурунуң бөлүк чурттакчыларындан чагаа келген. Бистиң корреспондентивис Кодур-оол Ооп ук чагаа-биле райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Оскал-оол Салчакты таныштырган. Ынчангаш чагаага харыы-интервьюну ооң утказын эки билир органның төлээзи берип тур.

— Чагаада мынчаар бижээн-дир, Оскал-оол Лама-Сүрүнович. «Бистиң суурувуста «өөр бөрүлер» тыптып келгениниден амыдырап-чурттаары дыка нарын апарды. Ийи буттуг бөрүлер мал-магандап эгелээш, кижилерге чедир тодуп чиир деп барды. Оларның ок-бижээнден өлген, аар болгаш чиик балыглаган кижилер бар. Чоокта чаа концерт соонда, Тоорук Балбыр дээр шагдаа ажылдакчызын безин бижектеп, балыгладылар».

— Шынап-ла, бистиң Улуг-Хем районувуста эң берге байдал Чодураа суурда тургустунган чүве. Ында участок төлээзи амга чедир чок. Суурнуң чурттакчыларының хомудап турарын чөптүг деп көрүп турар бис. Ынчалза-даа милиция ажылдакчылары анаа хамаарыштыр шуут хөмүне албайн турар дээргe, мынга шала дүүшпейн баар боор.

Балбыр Окевич Тоорук 1989 чылдың ноябрь 21-де ол суурга ажык-херек аайыбиле чоруп турган, бижектеткен. Ол дугайында демдеглел Шагаан-Арыг эмнелгезинде бар. Шагдаа ажылдакчызы кижи болганда, ол дораан рапорт бижиир турган, ынчалза-даа ону кылбаан. Кем-херек үүлгедикчилеринге удур хомудал кииреринден шагдаа ажылдакчызы безин коргуп турда, суурнуң анаа чурттакчылары ону кылырындан сестир болбайн аан. Март 20-де Балбыр Тоорук менээ чорду. Ол ам кээп хомудап эгелээн. Кызылда постуга патрульдаар албанда ажылдап турар мен диди. Бистиң ийи ажылдакчывыс ону хынап баарга, ында ындыг кижи

ажылдавайн турар болду. Бо херекти эчизинге чедир хынаар бис.

Чодураа чурттакчыларының чагаазында Чылгычы, Чүлгүүр, Самсон, Чудуумай, Дүүрге, Чуруша дээш адагылаан аттары кем-херек үүлгедикчилериниң шолазы дыр. Балбыр Тооруктуу бижектээн кижиниң адын ам тодарадырының кырында келдивис. Көрүп ор ышкаш силер, истелге чорударынга берге байдалды биске чүгле кем-херек үүлгедикчилери эвес, коргараан кижилер боттары база тургуза бээр дир.

— Оон ыңай олуруглар: «Оорлар Чатпал-оол Адас-оолдуң төрүп чыткан инээн суурдан озалааш черге ыштынде бызаазы-биле катай өлүргеш, союп бузуп турда, ээлери оларны көрзе-даа, чүнү-даа үндүрбээн. База-ла корткаңы аргажок».

— Маңаа хамааржыр херек оттурган турган чүве. Адас-оол боду каразаан кижилерин биске адаан-даа болза, ылап-ла олар-дыр деп бүзүредиптер факт чок болган.

Оон аңгыда, мындыг чүүлдү айтыры чүгле деп бодаар бис. Чодураага каңдыг бир херек болурга, ында чүгле билдиртир-ле кижи билдиртир, дөгере дөргүл-төрел, куда-баар болуп кээр. Ынчангаш ооң чону шупту чүвени аразында дугуржуп каапкар чаңчылдыг. Оон түңнелинде херекти үүлгеткеш, шиитпирбейн барганнарын бажы өттенип турар.

Аът оруун алыр болза, Чодураа хамык оруктарның белдири деп санап турар бис. Ону тавары, Улуг-Хем районнуң кайы-даа суурунче эскет чокка эрте берип болур. Өвүр, Чөөн-Хемчик, Таңды районнарже дамчып чоруй баар чажыт оруктар база бар. Ооң-на чылдагааны Чодурааже кирип истеттинип келген мал-маган ис чок чиде берип турар. Чурттакчыларының көрген-билген-даа болза, ыттаашпайн баары база бар. Чурттакчы чон шагдаа ажылдакчылары-биле демнешпес болза, оорларны, кем-херек үүлгедикчилерин бүрүн тодарадыры берге апаар ийик.

— Чагаадан ам бир абзацты номчуптаалы, Оскал-оол Лама-Сүрүнович. «Ам бо хүннерде кем-херек үүлгедикчилериниң хөй кезии мында, бистиң аравыста дижинге чедир чепсеглениp алган чоруп турар. Чоп оларның бараанын көөр хамаанчок, эзирик деп сут сураан дыңназа, шуут-ла сирилейнип орар. Оларның оруунга таварышкан кижиниң кара шоруу, чаңагаш-даа болза, дириг-ле үнзе, аас-кежик деп санаар апаар. Иштики херектер килдизиниң ажылдакчылары бир болза, чон-биле ажылдап билбес. бир болза, боттары ол ийи буттуг бөрүлерден коргар. бир болза кылыр чок кады ам турар. Бистиң чырыкта дирт келин келген айылдыг чайладыптар күш бар ирги бе?».

— Чок, мен Чодураа суурнуң чурттакчыларының чамдык тавары[illegible] бистиң адрезивисче демгүн сестеринге хорадавайн ор мен. Ийе, кем-херек үүлгедикчилериниң арбын болуп турарынга бистиң суд, прокуратура, милиция ажылдакчыларының дорт буруувус база бар. Эрге-хоойлуну гуманныг, кижизиг болдурары-биле суд болгаш прокуратура органнары кем-херек үүлгедикчилерин чамдыкта агартырын кызыдар. Экономиктиг байдалы сайзырангай чурттарда ол боол болгу дег, бистиң байдалывыска шала

таарышпас хире. Роман Кызыл-оол, Вячеслав Бавуу оларны буруудадып каарымга, район суду оларны агарткан. Оон ол оолдар бичии болганда база катап херек үүлгетти. Амгы үеде шиитпирлеш, кеземче алазын эрттирип турар. Чоокта чаа Арыг-Бажындан Эрес Ховалыг шеригден шөлээлеп кээп чораан оолду бижектеп өлүрдү. Арыг-Бажының [illegible] ниң дааш ону судка кирип каан турдувус. Суд оон херээн көөрүн узамдыктырган. Ынчап чорук тургаш, оон даа аар кем-херекти үүлгеткени ол. Бир эвес суд оон херээн ой-шаанда сайгарып көрген болза, ол дошкуун өлүрүүшкүн-даа, Шагаан-Арыг хоорайга митинг-даа болбас турган боор. Оорларны, өлүрүкчүлерни анаа салып [illegible] дээш чон [illegible] килеңнээр болгай. Мында база-ла эрге-хоойлу органнарының буруузу бар. Милиция, прокуратура, суд [illegible] херек [illegible] турда, [illegible] үе эртер болгай. Ол өйде [illegible] кижини хоругдалга тудар үе [illegible] арте бээр. [illegible] чону [illegible] үндүрер ужурга таваржыр. А актыг черге кижини тудуп хоругдааны дыка харыысалгалыг амгы үеде дыка [illegible]. Ажылдан [illegible] хамаанчок, бодун безин [illegible] ренке онаажып болур сен.

Түңнелинде чүнү чугаалаар бодурул? Чонуң кем-херек үүлгедикчилери-биле, эрге-хоойлу органнарының шуушпен, дыңмаар чоруу-биле ол тени чок болуп турары [illegible] дир. Боттарывыстың талавыстан ажылывысты сегиндир алыр [illegible] катап-катап шүгүмчүлээр бис. Чодураа суурга участок төлээзин май айның ортаа үезинге чедир тургузарын аазап тур бис. Бир эвес [illegible] ажылдакчыга чон боду дузалавас болза, бүгү чүве биеэги хевээр артар. Ынчангаш шуптувус — милиция, суд, прокуратура, чон — аравыста демниг болур ужурлуг бис.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ «ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Хүндүлүг номчукчу, [illegible] бир чагааның утказы-биле таныжыптаалыңар. «Эргим номчукчулар, мен Ярославль хоорайже ийи дуңмамның чоруун (хоолгаладыр алыры-биле) чорутукан мен. Дээр келгеле, ийи бичии оол чоруу келген. Чоруктуң артында Айланмаа Өмүр-оол деп бижип каан. Ындыг болганда ол чериниң ажылдакчылары солуй туткан ол боор. Бир эвес кымда Орлан Александр деп кижи үлгеттирген чорук барган болдур, бо адрести чорудуп бээрин кээрин чарладым...»

Ийе, бо таварылгада, [illegible] [illegible] тургустунуп кээр таварылгаларда ышкаш, солун дузазы чедип болур. Читкен документилер, айналгалар, оралдыр чүүлдер ([illegible]) ажылче чалаар дээш чарлалдарны солун арнынга салып болур бис.

Чүгле... Чүгле солунга салдынган чарлал бүрүзүн эрткенинде төлеттинген турар ужурлуг. Оон башка чарлалды салбас. Мында хамаарыштыр алыр болза, эрткүнени төлеттинмээн чарлалдар солун редакциязынга кээп турар, ынчалзажок доктаамал чоруп ёзугаар оларны чүгле архивтер ужурга таваржып турар бис.

Ынчангаш солунга чарлал бир [illegible] дараазында [illegible] [illegible] бир эвес Ынчанга кирип чоок [illegible] Красноармейская кудумчузунуң № 100 бажынга, № 8 кабинетке 9 шактан 13 шакка чедир келгеш чарлалдың [illegible] акша төлеп [illegible]. А Кызылга чурттап турар четпестерни [illegible] Кызыл. Жилсоцбанк, р/с № 700832. Издательство ОК КПСС. «Шын» [illegible] 10 [illegible] рубльди почта [illegible] чорудукан, [illegible] [illegible] Кызыл. Красноармейская, 100, редакция газеты «Шын» деп адрес-биле [illegible].

[illegible]

Страхованиениң чаа хевирин — озал-ондак таварылгаларындан чолаачыларны коллективтиг камгалаарын күрүне страхованиезиниң органнары кылып эгелээн. Страхованиениң ол чаа хевири 1990 чылдың февраль 7-де № 19 дүрүмнүң негелделеринге дүүштүр чорудуп турар.

Дүрүмнүң негелделерин ёзугаар транспорт организациязы чиик, чүък машиналарының болгаш автобустарының чолаачыларын озал-ондактыг таварылгалардан страхование [illegible] коллективтиң [illegible] ёзугаар бодунуң акша-хөреңгилериниң күүсели-биле кылып болур. Чолаачылар [illegible] боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип чораан үеде озал-ондактыг таварылгалардан камгалаар страхование кылдырар.

Страхование кылдырткан чолаачы бүрүзүнге ооң хемчээлин 1000 рубльге доктаадыр. Транспорт организациязының күүзээни ёзугаар страхование хемчээлин улгаттар база доктаадып болур. Бүгү чолаачыларга хамаарыштыр ниити страхованиениң түңүнден 0.5 хуу хемчээлдиг [illegible] [illegible]. Страхование [illegible] 1 чыл хуусаалыг кылдыр чарар.

Страхованиениң чаа хевиринге хамааржыр [illegible] [illegible] телефоннары-биле дамчыштыр ап болур. 2-28-36, 2-27-90.

Тываның «Орбита-Сервис» техниктиг тову заводтан магадылалының хуусаазы төнген телевизор [illegible] техниктиг фирма [illegible] талонун садып алырын сүмелеп турар. Бир талонну 1 чыл хуусаада өртээ 62 рубль, ийи чылда — 100 рубль.

«Орбита-Сервис» техниктиг төп алган телевизорнуң үүсели-биле техниктиг бүгү хандырылганы, септелгени күүседир, артык кезектерни, телевизорларга [illegible] база [illegible]. Талонну садып алыр дээн даргазында телефоннар дамчыштыр: 3-29-00, техниктиг төптүң адреси: Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, бажың № 44. Телевизорну көрүп, хынаары халас.

ТВ

АПРЕЛЬ 19

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.30 «Эвин, музыка!». 10.15 Мультфильм. 10.25 Театрның мастерлар. М. Н. [illegible]. 11.25 Уруглар шагы. 12.25 [illegible]. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Уругларга фильм. «Трясогузканың» [illegible] база катап тулгурудулур». Уран-чечен фильм. 17.05 Баримдаалыг фильм. 17.25 [illegible] минуттары. 17.30 В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга. Амгы үеде ленинчи идеяларның сайзыралы. 18.15 «Компьютерлиг аккордеонга соло». 18.30 «Үе». 19.00 Депшилге. Информация. Реклама. 19.30 Политиктиг диалогтар. СЭКП-ниң XXVIII [illegible] ге СЭКП ТК-ның Платформазын чугаалажып тур бис. 21.00 «Үе». 21.30 Чүгула интервью. 21.40 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.40 «Дензи». В. Набоковтуң феномени. 00.00 БАЛКЭ-ниң XXI съездизиниң хүн демдеглели. 00.30—00.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35, 9.15 [illegible] 11 класс. [illegible] Дмитрер [illegible] 9.05 [illegible] 1-ги чагы. 10.05 [illegible] 2-ги чагы. 10.35, 11.35 Биология. 9 класс. [illegible] 11.05 Уруглар [illegible] 12.05 Н. В. Гогольдуң [illegible] «Ийи». 13.20 Ритмиг гимнастика. 13.50 — 15.00 «[illegible] үени [illegible]». Уран-чечен фильм. 2-гү серия. 17.00 В. [illegible] концерти. [illegible] 17.50 «Марина, Жучка, Бак [illegible]».

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругларга фильм. 18.50 «Алаң [illegible]». Программада «Апрель 22 — В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болур хүн». Медээлер. «Хүн айтырыгларынга». «[illegible]». 19.20 Медээлер. 19.25 «Бистиң [illegible]». 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, [illegible]». 20.15 Бичии концерт. 20.30—01.15 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. Чайсарда — Кино долгандылы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Көдээ чурттакчының демдеглелдеринден». Орел хоорайның культурлуг турасчалдарын камгалаар дугайында телефильм. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Човаадан азы болуп болу нүгүлдээни» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50. Видеозалда «Шакти» (2 сериялыг) 9.20, 12.30, 15.30, 18.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Моортайлар дузаа» 8.40, 13.10. «Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары» (2 сериялыг) 10.30. «Дежа вю» 17.00, 19.30 (улатаан). «Хон Гиль Дон» 15.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ынакшыл, мээң [illegible]» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 [illegible] шактарда.

«ВОСТОК»: «Кэррол кудумчуда бажың» 14.30, 18.10. «Кандагар чаңынга каңналганнар» 16.30, 21.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Ынак Разман» (2 сериялыг) 17.00, 19.30 шактарда.

ТӨРЕЛДЕРИМ, КАЙДА СИЛЕР?

Бичии турумда-ла улузум Дерзиг-Аксының уруглар бажыңынга азырадыры-биле мени берипкен турган. Каш чылдаазын билбес мен. Амгы үеде Каа-Хем районнуң Бүренде интернат-бажыңда 1986 чылдан бээр чурттап турар мен. Херечилелде Хертек Валерий Балый-оолович, 1967 чылда төрүттүнген деп бижээн. Ачамны Хертек Балый-оол азы Папын-оол деп, аваның Хертек Анчымаа Ходуй-ооловна дээн. Мээң билирим угбам бар турган. Ону Галина Балый-ооловна дээр чүве. Мен ам 23 харлыг мен. «Шын» солунну дамчыштыр чарлап дыңнадырыңарны күзеп, дилеп тур мен. Мен ада-иемниң, угбамның кайда чурттап турарын билип алыксадым. Менээ олар чедип кээп ужуражырын күзедим.

Чагаадан-даа бижип, харыылаар болза, адресим: «Каа-Хем район, Авыйган суур, Бүрениниң интернат-бажыңы. Валерий Хертекке» деп бижиир.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР

Чоокта чаа Өвүр, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик районнарының чогаадыкчы, тывын [illegible] ажылдап турар эге [illegible] башкыларының семинары Чадаана хоорайга болуп эрткен. Анаа үш райондан 25 кижи киришкен. [illegible] ССРЭ-ниң улус [illegible] Ария Арап [illegible] Адыгыр-оолдуң «Ал [illegible] уругларны ном [illegible]», «Бижик өөредилгезиниң методиказы» деп лекциязы кончуг солун болган. Мындыг дүрүжүлгэ солун[illegible] чогаадыкчы ажылывысты моон соңгаар сайзырадырынга идиг берген. Ажыктыг өске-даа лекцияларны дыңнадывыс.

Чадаананың бир, ийи, үш дугаар, Хайыракан болгаш Бажың-Алаак школаларының чогаадыкчы өөредикчилери-биле ажылдап турар башкыларының кичээлдеринге база олуруштувус.

Бажың-Алаак школазының ийиги клазының башкызы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Кызыл Маңнай-ооловна Иргиттиң уругларны дүрген, шын номчулгага өөредип, оларның [illegible] сайзырадып турарын база өске-даа башкыларның солун, ажыктыг ажыл-ижин көрүп, билип алдывыс.

Семинарга ажыктыг болгаш солун чүүлдер хөй болган. Мындыг семинарларны үзе-дүшпес эрттирип турар [illegible] дир.

Елена ДОНДУП.

Өвүр районнуң Саглы ортумак школазының эге класс башкызы.

АЛДЫГЫ МАСТЕР

Чоокта чаа Магадан хоорайга Олимпий чемпиону [illegible] Поветкинге [illegible] раскаарткан Бүгү-эвилел чергелиг бокс маргылдаазы болуп эрткен. Анаа эвилелдешкен республикалардан АССР-лер, крайлардан болгаш облустардан спортчулар киришкен. Ниитизи-биле 150 [illegible] барган.

Маргылдаага организаторлар болгаш бедик деңнелде эрткен. Ооң бир онзагай чүүлү бир-ле дугаарында бистиң чуртувуста тиилекчилерге болгаш шаңналдыг чер алган спортчуларга акша шаңналын тывыскаан болур. Бирги черни алган кижиге 500, ийигизинге 300, үшкүзүнге 100 рубльди бээрин доктааткан.

Бо улуг маргылдаага бистиң Тывадан [illegible] [illegible] [illegible] түп [illegible] [illegible] 57 болгаш 60 кг деңзинге чедир Кызылдың [illegible] техниктиг [illegible] Альберт Самба, спорт мастеринге кандидат Ильдар Шарафутдинов олар киришкеш, мөңгүн медальдарны чаалап албышаан, 300 рубль-биле шаңнатканнар. Ильдар спорт мастери деп атты алган. Ол бистиң республикада алды дугаар (бокска) мастер болган.

Красноярскиниң көдээ [illegible] институдунуң Кызылда филиалының студентизи Виталий [illegible] 48 кг деңзинге [illegible] [illegible] [illegible] болбушаан, 100 рубль-биле шаңнаткан.

Борис ДОНГАК.

Команданың удуртукчузу.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

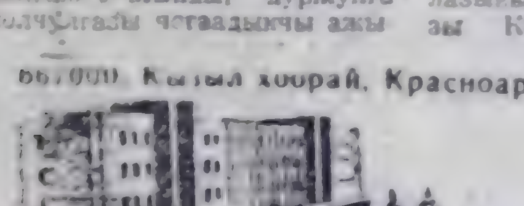

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25 идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11 ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41 ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга чазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 404. ТС — 00157

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 92 (14292) ◆ 1990 чыл, апрель 20, пятница ◆ 1925 чылда үндезилеттинген. ◆ Өртээ 3 көп.

АНЫЯК САЛГАЛГА

М. С. Горбачевтуң комсомолдуң XXI съездизиниң делегаттарынга чугаалап болгаш делегаттарның салган айтырыгларынга харыылаан «Эде тургузугнуң шугуму-биле кады чоруур» деп аттыг брошюра[illegible] дыр парлаан.

Ону Политиктиг литература ном үндүрер чер тырыкче үндүрген.

(СЭТА).

БАЙГЫ ИДЕГЕЛ — СУГГАТТА

Бай-Тайга АҮК-түң кол агроному Кызыл-оол Хомушку-биле чугаалажырга ынча дээр. Эрткен күзүн районнуң девискээринге чаъс чагбаан, кыжын хар база чуга, чазын эрте эрээн. Ынчангаш ам чер аажок кургаан. Мындыг тавырылгада чер ажылдыгларының кара чаңгыс идегели — суггат. Экиизи көрген: бо чылын Ак-Терек, Бай-Тал, Адыр-Мажалык, Тээли бугаларында суг эрте келген. Ынчангаш суггарылга районда эгелээн.

Бай-тайгажылар бо чылын ниитизи-биле 5006 гектар черни суггарып, аңаа янзы-бүрү культураларны тарыыр. Ажыл-агыйлардан 155 суггатчы ажылдаар. Баштайгы хүннерде «Мурнакчы» совхозта аренда кээрэлиг 3 звено 33 гектарны, «Тээлиде» 2 звено 42 гектарны суггарган. Бо ажыл «Бай-Тал» биле «Кызыл-Даг» совхозтарда база эгелээн.

Кандыг-даа ажылга хынамчалыг белеткел херек. Район бо чылын суггаттыг черлерни ажыглаарын экижидер, оон дүжүт алыр талазы-биле чүнү кылганыл? Суггатчылар дешшилгелиг технологияны, ол ышкаш аренда кээрээзи-биле ажылдаарының чурумун өөренип кыштаан. Суггарылгага белеткел дугайында айтырыгны райкүүскомнуң хуралынга чугаалашкан. Аңаа директорлар, кол агрономнардан аңгыда, профком даргалары база киришкен, эң ылаңгыя суггатчыларның социалистиг чарыжын организастаарында чедерчетпестерни шыңгыы чугаалашкаш, бо чылын черле суггатче эң улуг кичээнгейни салырын шиитпирлээн. Мурнунда чылдарда суггатчылар чүгле чаңгыс ээлчег-биле ажылдап турган болза, ам дүне база ажылдаар деп шиитпирлээн. Дүне серии болгаш черни суггарарынга эптиг болуру билдингир.

Эрткен күзүн база кыжын 300 гектар черни суггарган. Бо чылын ажыл-агыйлар болгаш суггарылга системалар эргелелиниң участогу арык-буталарының дөзүн, унун өй-шаанда септеп, белеткеп дооскан. Бир-тээ, моон соңгаар суггатчылар черге хонуп ажылдаар болганда, оларны бичии бажыңчыгаштар база майгыннар-биле хандырар апаар. Чедишпес 8 майгынны районда чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң дааранылга цегинде чагып кииргеи.

Бо чылын агаар медээзин ёзугаар алырга, чаъс шоолуг чагбас. Ол дугайын районнуң совхозтарының агрономнары, гидротехниктери база суггарылга системалар эргелелиниң участогунуң специалистери баш удур билир. Келир чылдан эгелээш, совхозтар сугнуң өртек-хөлезинин төлээр апаар. Ол чорук — ажыл-агыйларга ниити дакпыр харысалга. Бай-Тайганың суггаттыг шөлдерин чедир ажыглавайн келгенин черле чугаалавас арга чок. Ол дээрге бо чылын суггатчыларга улуг кичээндириг болур ужурлуг. Эң ылаңгыя күзүн ол арганы ажыглавайн турар. Ол ышкаш районда 7 агрегатты четче эдилевейн келген. «Бай-Тал» совхозтуң девискээринде Ак-Терек бугазын мелиорация болгаш суг ажылагыйының талазы-биле республиканың төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжыышкыны мынчага чедир эде кылып чадашкан. Дөрт чыл дургузунда аазап келген.

Бот-орулга-чарылга үезинде улуг, бичии-даа коллективтиң улузу чаңгыс аай эп-сеткил-биле ажылдаар ужурлуг

Седен ХЕРТЕК.

Мурнакчылар дугайында сөс

ЧАЙ АРАЗЫНДА

Ак-Довурактың хлеб заводунга баргаш, ооң директору Анатолий Владимирович Калининден эки ажылдыг бир бригададан адап, ооң ажыл-иши-биле таныштырарын дилээн мен. Экономизи биле технологун келдирткеш, аразында сүмележип, саңтүң бижээн саазыннарны ажып көрген соонда, Валентина Васильевна Рахлецованы, ооң удуртуп турары бригадазын адааш, боттары-биле чугаалажырын сүмелээн.

Чаагай чыт долган, арыг-силиг, делгем цехче технолог кыс Оксана Харченко эдертип кирре берген. Хөделип турар автоматтыг механизмнер, дериглер аразында хар дег ак халаттарлыг херээженнер хоюткан далганны янзы-бүрү, улуг-биче кылдыр хевирлеп, холуксааларны немеп, чай-чапсар чок ажылдаан турлар. Оларның ийизи чоокта чаа салдынган ХПА-25 маркалыг электри-биле ажылдаар шаараш суугунуң иштинде демир десппилерде бышкан продукцияны ээип, чанында полкаларже салып турарының шалыпкыны кижи магадап ханмас.

Бичии чайланы бээр аразында бригадирге ужуражыр, каш сөстер солчур аргалыг болдум. Өөрүндең назыны улуг, 43 хар ажып бар чоруур. Красноярск крайның бир совхозунга саанчылап тургаш, маңаа кээп ажылдап, бо булочка кылыр бригадазын 10 чыл дургузунда удуртуп, чылдан чылче доктаамал бедик түңнелдерни чедип ап келген. Бодунуң дугайында чүве чугаалаарынга, мактанырынга ынак эвес. Кады ажылдап турар эштери Валентина Лосева, Хандыңмаа Дүдүкпен, эң-не аныяа Надежда Филипповнаны аажок мактады.

— Бистиң бүдүрген продукциявысты Ак-Довурак хоорайның, Кызыл-Мажалыктың болгаш районнуң 7 кодээ суурларының магазиннеринче хүн бүрүде чедиштир чоруудуп турар. Шынарының талазы-биле хомудалдар чок — деп, бүдүрүлгениң хоочуну Людмила Бельтикова чугаага киришти.

Булочка кылыгларының 6 кижиден тургустунган бичии бригадазы бо чылдың эрткен бирги кварталында 60 тонна продукцияны бүдүрер планын 63,3 тоннага күүсеткеш, чарыштың тиилекчизинге санаткан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: Кызылда төп аптеканың тудуунда ажылдап турар бригадада каңнакчы Каң-оол Иргит. Дашчыларның, бызаңчыларның бригадалары-биле ол кады ажылдап, арматураларны тудуштуруп турар.

Каң-оол Иргит Кызылдың тудугларынга ажылдап келген үезинде бодунуң мергежилинге элээн каш дашчыларны өөреткен. Ам оол-биле кады Василий Сагаан-оол тудугда каңнакчылай берген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында

ССР Эвилелиниң Прокуратуразының Т. Х. Гдлян баштаан истелге бөлүүнүң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан материалдарны хынаан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комиссиязының түңнелдерин чугаалажып көөрүн апрель 18-те депутаттар үргүлчүлээн.

Доктаалдар төлевилелинге хамаарыштыр депутаттарның санал-оналдарының чаңгыс аай дүүштүрүлгези чок болган ужурунда ук төлевилелди ооң мурнунда бүгү дүн дургузунда чедир ажылдап кылыр ужурга комиссия таварышкан. Ынчалзажок комиссияның саналдааны төлевилелдиң чаа дөзевилели Дээди Советтиң сеткилинге база таарышпаан. Ынчангаш төлевилелди база катап чедир ажылдап кылгаш, кежээки хуралга киирип келирин шиитпирлээн.

А күрүне, аренда, кооператив, хөй-нииты бүдүрүлгелеринден болгаш өске-даа каттыжыышкыннардан база организацияларда үндүрүглер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин понедельникте чугаалажып эгелээнин депутаттар уламчылаан.

Бистиң экономикавыстың ажыл-агый болгаш саң-хөө механизмин бүрүнү-биле экижидеринге үндезинни тургузар сорулгалыг ол Хоойлу төлевилелин чугаалажып көргени документиниң чамдык кол чүүлдеринге хамаарыштыр депутаттарның ханы сеткил дүвүрээшкинин бадыткаан. Депутат Е. П. Велихов санал-онал бериишкининиң эгелээн болгаш үндезин эртем болза, үндүрүг онаалдазындан хосталган турар ужурлуг деп чугаалаан. Үндезин эртемни үндүрүг онаалдазы-биле холбаштырар чорук чурттуң угаан-бодал күчүзүн божаңнадырынга чедирер, технологияның шынарын дыка кудуладыр ийик деп, депутат Н. Н. Энгвер медеглээн. Бүдүрүлгениң орулгалыы бедээни-биле холбаштыр үндүрүгнү кевүдедирин төлевилелде айытканынга ол шыңгыы удурланган. Хөй орулгалыг бүдүрүлгелер инициативаны хөгжүдеринге аргаларны алган турар ужурлуг деп, депутат чугаалаан.

Үндүрүглерниң хемчээлин 55 хуу кылдыр айытканынга удур санал-оналдар понедельникте баштайгы болгаш амгы чугаалажып көрүүшкүннерниң үезинде дыңналып турган. Үндүрүг хемчээлин шак ынчаар доктаадыр чорук төпчүттен командылакчы эрге-чагырганы хевээр арттырарын хандырар болгаш экономиканың кол звенозунга — бүдүрүлгеге идиг бериишкиннерни божаңнадыр апаар деп, чамдык депутаттар санап турар. Көдээ ажылчылерниң, үүрмек бүдүрүлгелерниң эрге-ажыының дугайында ёзулуг сагыш салыышкыны Хоойлу төлевилелинде чок деп, чамдык парламентарийлер чугаалаан.

Боттарының шүгүмчүлелдиг саналдарын чамдык ораторлар «сайзырангай бүгү делегей» азы «сайзыралдыг бүгү чурттар» деп чылдактарны ажыглап эгелээн... Даштыкы үндүрүг практиказының эки хевирлерин ажыглаары харын чүүлдүг болур. Ынчалзажок даштыкының дуржулгазын бистиң экономиктиг харылзааларывыска ол-ла дораан бүрүн хоолгалаары черле таарышпас деп, хөй депутаттар санап турар. Чижээ, АКШ-тың азы Англияның методтарын ол-ла хевээр хоолгалаар болзувусса, эки түңнелдерни бербес ийик. Хоойлу төлевилелин баштайгы номчулгазын ёзугаар ниитизи-биле чүүлдүг деп санаар дугайында — саналдар база турган.

Үндүрүг хемчээли 55 эвес, а 34 хуу болдурар дугайында санал кирген. Ынчалзажок баштайгы төлевилелге удур депутаттарның саны эвээш болган. Ийи янзы төлевилелдерниң кайызының-даа эки чүүлдерин ажыглаарын дугурушкан.

Ынчаарга бүдүрүлгелерден үндүрүглер дугайында Хоойлу төлевилелин чугаалажып көөрүн кежээки хуралдың төнчүзүнде депутаттар соңгаарлаткан. Т. Х. Гдлянның истелге бөлүүнүң ажыл-чорудулгазын хынаашкыны-биле холбашкан доктаалдың ушкү төлевилелин депутаттар чугаалажып көрген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, чамдык улус депутаттарының болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң адын баксырадыр дээн ССРЭ-ниң улус депутаттары Т. Х. Гдлянның, Н. В. Ивановтуң бárымдаа чок медеглелдерин доктаалда бүрүү шалаан. Чуртта байдалды баксырадырынче угланган ындыг ажыл-чорудулганы Гдлян болгаш Иванов моон соңгаар үргүлчүлээр болза, оларга дээп болбас депутат эргени күш чок болдурар инициативаны ССРЭ-ниң Дээди Советки кылыр апаарын сагындырган. Т. Х. Гдлянны болгаш Н. В. Ивановту кеземче харысалгазынга кииреринге чөпшээрежилгени бээр дугайында ССР Эвилелиниң Прокуратуразының негелдезин Дээди Совет хүлээвээн. Прокуратурага оларның ажылдаарын моон соңгаар уламчылаары болдунмас болганын барымдаалааш, Т. Х. Гдлянны, Н. В. Ивановту прокуратура органнарындан үндүрериңге чөпшээрежилгени берген. Истелге бөлүктериниң ажыл-чорудулгазынга чогуур контрольду хандырбаан болгаш ооң-биле хоойлу-дүрүм үрээшкиннеринге идигни берген прокуратураның ындыг удуртукчуларын ажылдан үндүрер дугайында негелдени доктаалда илергейлеп айыткан.

Чурттуң эрге-хоойлу камгалаар бүгү системазын хоойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле демнежип алгаш, үндезини-биле эде тургузар талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылырын, саттыныкчы болгаш хоолиленникчи чоруктарга удур демиселдиң байдалын анализтеп көөрүн Дээди Советтиң хамаарышкан комитеттеринге, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге даазкан.

(СЭТА).

Апрель 21 — Коммунистиг субботник хүнү

БҮГҮ ЧУРТ ДЕТКЭЭН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл болур оюнга тураскааткан коммунистиг субботникче үнериңге белеткенип турарының дугайында телеграммалар болгаш чагаалар чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан ВЦСПС-ке кээп турар. Чурттуң чонунуң ындыг патриотчу чоруунга хамаарышкан чамдык айтырыгларга харыылап бээрин СЭТА-ның корреспондентизи ВЦСПС-тиң секретары, ССРЭ-ниң улус депутады К. Турысовтан дилээн.

— Чоннуң патриотчу көдүрлүүшкүнүнге хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— «Сургутнефтегаз» бүдүрүлге каттыжыышкынының профэвилел комитеди ай бүрүнүп «кылых субботниктерни» эрттирер чанчылдыг. Бо чылын база уламчылаар [illegible] чүвени чугаалары берге турган. Коммунистиг субботниктерниң сөөлгү чылдарда шоолуг деткивес ал бастай бергени билдингир ле болгай. Бюрократчы система улуг эгелээшкиннин идеязын коңчуг-ла баксыраткан, чүге дээрге ол хүн [illegible] шуут албадап турганын бистиң саналдың [illegible] билир. Каттыжыышкыннар [illegible] субботникти эрттирээлинер деп кыйгырыгны чүгле профэвилел организацияларынга үндүрген. Ол кыйгырыгны бүгү чурт деткээн.

— Ол хире улуг деткимчениң алдынганын чүнү-биле тайылбырлап болур силер?

— Мээң бодап көөрүмге, бо удаада субботник эрттирер дугайында чугааны «үстүкү» черлерден айтыышкын хевирлиг эвес, а ажылчыннарның эге организациязындан тургузуп келгенин чоп күзелдиг-биле деткип берген боор. Оон аңгыда, профэвилелдери субботниктиң эгелекчизи боол келгенинден бээр эң баштай ол хүн ажылдап алган акша-ның канчаар ажыглаарын боттары шиитпирлээр апарганы улуг рольду ойнаан. Сургутчулар бо удаада ажылдап алган акшавысты [illegible] амыдырал айтырыгларынга ажыглаар бис деп шиитпирлээн болгай.

— Чуртта ниитилел-политиктиг байдалдың кошкай бергенин база янзы-бүрү митингилээшкиннер калбарып турарын ажыглап алгаш, чамдык «радикалдар» Ленинниң ады-биле холбашкан бүгү чүүлдерге бузуревес чоруктарны тургузарын оралдажып турар болгай.

— Ленинниң совет профэвилелдеринге болгаш чурттуң бүгү ажылчы чонунга [illegible] революсчу боор апты [illegible] ВЦСПС-ке кээп турар хөй санныг чагаалар телеграммалар [illegible] бадыткап турар. Чижек кылдыр [illegible] чаңгыс телеграмманы номчуп берейн. Сургут хоорайда тудугжу 24 харлыг Э. Тарасов [illegible] бисче чоруткан. Ында мынча деп бижээн: «СЭКП-ның [illegible] барып болур А Коммунистиг партияның [illegible]».

— Ленинниң субботниги бүгү чуртка болур ирги бе?

[illegible]

(СЭТА).

МЕДЭЭЛЕР

Комиссия түңнели

Сүт-Хөл районнуң совхозтары суггат ажылын апрельдиң баштайгы хүннеринде эгелээн. Бо хүннерге чедир ажыл-агыйларның хову-шөлдериниң 543 гектар черн суггартынган. Ылаңгыя «Октябрь 30 чылы» совхозтуң суггатчылары 234 га шөлдерин, «Алдан-Маадырның» 219 ганы суггарып алганнар. Ооң-биле кады шык базырылгазын «Сүт-Хөл» болгаш «Октябрь 30 чылы» совхозтар доозупкан.

Чоокта чаа районда 8 хову турлагларының часкы ажылдарга белеткелин хынап көрген. Оларның барык шуптузунда механизаторларның чымыштыг ээйле ажылдап, чурттаарынга байдалдар тургустунган деп ханалда комиссиязы түңнээн.

(Бистиң корр.).

◆

Чаа эмнелге

Бистиң Хадын суурнуң турар чери магалыг: арга, эзим эдээ, агаары арыг, дамырак кара суглар ындамында шулурааштыр аккан. Тудуг-суур өзүп орар, 90 уруглар турар ясли-сад база ажыттынган.

Аарыг улусту чыттырып эмнээр участок эмнелгени ажытканы биле хадынчыларга таарымчалыг болу берген. Он беш кижи чыдып эмнедир чаа эмнелге делгем, таарымчалыг.

Аарыг улус [illegible] лаборатория, [illegible] тургузар [illegible] бар. Кижилерниң [illegible] байдал [illegible] чаа эмнелгени бистер тудуп бергеннерге четтирдивис.

Степан ДАНГАА.
Бии-Хем район.

Часкы хүн чылды чемгерер

АРЕНДАТОРЛАР-БИЛЕ АЖЫК ЧУГАА

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары ниитизи-биле бо чылын 14706 гектар черге янзы-бүрү культураларны, ооң иштинден 4520 гектар черге тараа, 9786 гектар шөлге мал чеми культураларны, картофельди — 295 гага, ногааны — 105 га черге тарыыр планныг.

Часкы тарылганы канчаар чорударыл, аңаа белеткелдер кандыгыл дээрзиниң дугайында арендаторлар болгаш совхозтарның удуртукчулары, чер ажылының тускай эртемниглери-биле ажыл-ишчи чугаа чоокта чаа СЭКП райкомунга болган.

Районнуң чамдык ажыл-агыйларында звенолар шөлдерже үнүп, хову турлагларында чедип, часкы тарылгаже кирип эгелээн. Ниити белеткел кандыгыл? Бо дугайында дыңнадыгны районнуң АҮК чөвүлелиниң даргазы М. Б. Кара-Сал кылган.

ТЕХНИКА — КОЛ КҮШ

Техника септелгезин «Хемчик» совхозта эки чорутканы. Мында часкы тарылгага кирер бүгү техниканы септеп четтигипкен. «Барлык», «Дөң-Терезин» совхозтар техника септелгезин орайтап эгелээн. Ынчангаш оларда ам-даа түрмек септелгелер уламчылап турар.

Эң-не дүвүреңниг байдал «Шекпээр» совхозта тургустунган. Тракторларны белеткээни чүгээр, [illegible] культиваторлар четчиптинмээн, арендаторларның бажыңнарының чанында, бригадалар төптеринде, [illegible] чыдар, оларны септевээн. Совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчылары ону арендаторлар боттары септеп, кылып алыр дээ илереп кыптаан. А арендаторларның талазындан белеткелдиг техниканы ээ болбас, ону [illegible] эвес.

Кукуруза чажар «СУПН-8» дээр агрегаттар ам-даа чедир септеттинмээн. Ажыл-агыйларда [illegible] чедишпес, артыкы [illegible] [illegible] бериджиннерин [illegible] чылавышаан. [illegible] техниктиг [illegible] хандырылга [illegible] тускай машиналар чок, бо-даа болза, [illegible] калган. Ынаалы — [illegible] бүтпес [illegible] чоруур.

урезинниниң 96,8 хуузу бар. «Шекпээр» совхозта 60 тонна хире тараа үрезини херек. Чажар шынарынга чедир 1382 тонна белеткээн, ооң 20 хуузу бирги, ийиги классттыг.

Арыглаан тарааның шынары кудуг, класстыг үрезин чок. «Барлык» совхоз үрезинге херeглээр тараазын ам-даа арыглап турар хевээр. Үрезин хоранназының техниктиг сагывайн турарындан арбай, суланың үрезинин өрттенээр аарыг болган. Мындыг үрезинни чажарга, дүжүт бир гадан чүгле 2-3 центнер болур деп чүвени агрономнар билир-ле.

Кукуруза үрезини чүгле «Барлык» совхозта четчири-биле бар. Ону өскээртен дилээр, оруунга тараа негээр, а тараа ажыл-агыйларда чок. Бо база берге айтырыг.

Районнуң ажыл-агыйларынга бо чылын 1005 тонна картофель үрезини херек. Сааңгы [illegible] алырга, 100 тонна хирезин четпес болган. «Шекпээр» совхозка бирээ 100 хире тонна херек. Ону кайыын алырын ам-даа билдинмес. [illegible] Кудуг совхозтар боттарынга четчир картофель үрезинин [illegible] [illegible] чүвелерни [illegible] температураны хайгаарабас, картофельдиң кандыг чыдарын [illegible] хөй үрезин [illegible] янзы-бүрү сорттарга [illegible] [illegible] ол четпес боттан. Ам база [illegible] Бо дээрге чылдың-на

ЭКИ ҮРЕЗИН — ЧААГАЙ ДҮЖҮТ

Чаагай дүжүттүң алырының бир [illegible] — шынарлыг үрезин. Ажыл-агыйларда часкы тарылгага херeглээр 1575 тонна тараа

чаңчыл болган ажыл. Канчап ындып, човаавас директорлар, агрономнар чүве ийик.

Ногаа үрезинин совхозтар чаа экиеп алган, ону өзүмнер кылдыр олуртур ажыл база озалдап турар.

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ ОТРЯДЫНДАН ОЙТАЛААН

Бо чылын районнуң ажыл-агыйларынга фонд ёзугаар 680 тонна минералдыг чемишчидилгелерни бээрин көрген. Оон 400 тонна чедип кээрин манап турар. Ону тараа, мал чеми культуралары-биле кады чажарын планнап турар.

Совхозтарның бүдүрүлге планнарын ёзугаар бо чылын хову-шөлдерже 9850 тонна органиктиг чемишчидилгелерни төгер планныг. Херек кырында «Барлык» совхоз 1700, «Хемчик» — 700 тонна өдекти төккен, а «Шекпээр», «Дөң-Терезин» совхозтар чаңгыс-даа тонна өдек төкпээн. Кызыл-Мажалыктың септелге-техниктиг бүдүрүлгезинде хову-шөлдерже өдек сөөртүр тускай машина-техникалыг отряд бар. Оларның-биле ажыл-агыйлар керээ чарып, органиктиг чемишчидилгелерни сөөртүр ужурлуг. Ындыг түрбүже, оларга төлээр акша-төгерик харамчангаш, керээ чарбастаан, бо ажылды боттары-даа чорутпастаан. Органиктиг чемишчидилгелер сөөртүр отрядтың ажылдакчылары ам Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларында ажылдап турар. Барыын-Хемчиктиң фермаларында бар өдээн шуптузун Ак-Довурак хоорайга ногаа өстүрер черге, хуу чурттакчыларга бериптээ.

Чемишчидилгелерни [illegible], богай ажыглап турарындаа ажыгда, ноол системазының дүрүмнерин сагывайн, [illegible] удур [illegible] ажылдакчыдан хажыдыг турарын демдеглээр аапар.

Билир дүжүт алырынга чугула органиктиг чемишчидилгелер сөөртүрүүндан акша-төгерик харамнангаш [illegible] түңнелин чедип алыр бис бе?

ХОВУ ТУРЛАГЛАРЫ

«Барлык» совхозтуң удуртукчулары хову ажылдакчыларының ажылдап, чурттаарынга элээн таарымчалыг байдалдарны сөөлгү чылдарда тургузуп турар. Суггатчыларның доктаамал турар черинге бичежек бажыңнарны, вагончиктерни кылып берген, хову бригадаларының төптерин септеп дооскан. Эң ылаңгыя совхозтуң ногаа, картофель звеноларының төвүнде столовая, ниитиниң чурттаалга бажыны, кызыл-булуң, чунар-бажыңны, ханы кудукту кылган. Ол бүгү ажылдап турар. Бригада төвүнде бо чылын ногаа өзүмнерин өстүрер теплицаларны совхозтуң төвүнден, Аксы-Барлык салбырындан көжүрүп аппаргаш, кылган. Аксы-Барлык салбырында хову турлааны база багай эвес септеп кылган. Чер ажылдакчыларынга аъш-чем хырыылаар тускай кижини совхозта тургускан.

«Шекпээр», «Хемчик» совхозтарда хову турлагтарын мынчага дээр септеп кылбаан. Ол ажыл-агыйларның удуртукчулары «арендатор, чурттаар черин, аъш-чемнинин бодун билзин» дээр хевирлиг, эргиде хову турлагтарын ам ээн каапкан чер ажылдакчыларының ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бербээн. Байдал мындыг турда, кижилерден канчап ажыл негээр боор. Ол болдунмас.

САНАЛДАР, ХОМУДАЛДАР

С. С. Ымыдаа, «[illegible]» совхозтуң ногаа бригадазының бригадири:

— Эрткен чылын ногаа ажылдакчылары 6 звенога үстүп алгаш турган болза, бо чылын оларны 2 звено кылдыр эвээжеткен. Теплицаларны бригада төвүнде көжүрүп алдывыс, ында кылыр ажыл хоолгуунда дооспаан. Ам өзүмнер өстүрер ажылге мирит тур бис. Бо ажыл ирайткан.

Ногаа шөлүн машиналар-биле суггарар силер деп турар, орта белеткел чок, ону кургаап кылыр турган. Ол машинага буга-сумуунар, оон оргулары кылдынмаан.

Ногаа, картофель шөлүн куруктуруп, солуур ужурлуг. Ындыг шөлдер чок. Теплицага сут дарый херек, ону алырынга бир километр хире черге хоолайлар шөйүп, кылыр, ол база чок. Ажылчыннарның хөй кезии Аксы-Барлыктан, совхоз төвүнден кээп ажылдап турар — херээженнер, оларда доктаамал машина, автобус чок, ажылчыннар орайтап ажылга кээр. Улуг агроном, тускай эртемниглер ховар кээрдир.

П. М. Саақпан, «Шекпээр» совхозтуң Аянгаты салбырында картофель өстүрер звено удуртукчузу:

— Эрткен чылын 40 гектарның оруунга 29 гектар черге картофель тарыылдын, үрезин чедишпээн. Бисте чүгле чаңгыс «Беларусь» трактор бар. Ол чер чарып, үрезин чажып, тарыырынга дүжүт ажаарынга күш четпес, ынчангаш немей техника херек. Картофель олуртур машинаның өлээ үреттинген, а ажаар комбайн эгии жирээн. Картофель тарыыр турар черивис кудургайлаачан, таарымча чок. Нити салбырның часкы тарылгага белеткели кошкак, совхозтуң инженер-техниктиг ажылдакчылары бисче келбестээн.

Ч. Б. Ооржак, «Дөң-Терезин» совхозта [illegible] турар звено удуртукчузу:

— «Беларусь»-даа, Т-150-даа тракторларга [illegible] андазын бисте чок. [illegible] машиналарының [illegible] херектерин тыптынмас.

Картофельдиң ниш дүжүүн албайн турарының чылдагааны — ында чүгле ийи тракторист [illegible], олар [illegible] четпес тур. Хөй база кылдаар херосмов [illegible] болба ыйн.

Чер ажылдың сайзыралдыг бот алыр [illegible] [illegible] бээр сорууга [illegible] рында бир арга-дурумну чорудуп [illegible] [illegible] түңнелдерин [illegible] [illegible] районнуң арендаторлары [illegible] алывыс.

Хоюг-оол МОНГУШ.
Кызыл-Мажалык.

Национал айтырыгже — партийжи кичээнгей

ХАРЫЛЗААЛАРНЫҢ ЧОГУМЧАЛЫЫНДАН ХАМААРЖЫР

Улустарның эп-найыралын улам быжыглаары, национал харылзааларны чогумчалыг болдурары тургустунган таарымчалыг байдалдардан улуг [illegible]

Партияның национал айтырыг талазы-биле Платформазынга дүүштүр автономнуг республикаларның күрүне, [illegible] культура [illegible] административ-девискээр хууладыышкын. бойдус камгалалынга, национал культура [illegible]

...ге, кончуг херек дээрзин амыдырал бадыткап турар. Сөөлгү ийи чылдарда чоннуң чурттап турар черинин аайы-биле орус дыл өөренир 69 бөлгүмнер ажыттынгаи.

Республиканың культура амыдыралында кескү болуушкун — эрткен чылын «Тыва» деп фольклор ансамбльдиң тургустунганы. [illegible] Бо чылын пионерлерниң болгаш школачыларның солуну «Сылдысчыгаш» үнүп эгелээн [illegible]

...тер ам-даа чогуур албан дужаалга ажылдап чоруурлар ийик.

Кадрларны шын шилиир база оларны таарыштыр тургузар айтырыг партия, совет органнарның кичээнгейинде доктаамал туруп турар. Оларның эртем-билиинин деңнелин, ажыл-агыйжы чорукун болгаш мөзү-шынарын [illegible] негелделери болур. Оон-биле чергелештир хөй [illegible]

[illegible]

Алдын-оол КАНЗАЙ.
СЭКП обкомунуң секретары.

СОҢГУУРУНЧЕ КЫЙГЫРДЫМ!

«Чону — чоорган, хөйү — хөйлең» деп чүве ол-дур. Чээрби чыл бурунгаар Сарыг-Сеп ортумак школаның директору турган, ам Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат Кара-оол Андреевич Маспык-оол соңгукчулары-биле ужуражып дээш Сарыг-Сепке келгеш, ынчангы өөреникчилери бистерниң эрги фамилияларывыс адап, [illegible] кижилерден айтырарга, «бил-бес, бис» деп амгы фамилияларывыс [illegible] «соңгаараштырып» турган чугаа дыңнап [illegible] дыка өөрдүвүс. Чамдык [illegible] кижиниң ажык-дузалыг көрүп, [illegible] өру демдий бергеш. [illegible] ийи-чаңгыс дужарга, эки-мендизи [illegible] хертеш, чоргаар кестүрге, сагыш [illegible] чорду. Чээрби ажыг чылдар [illegible] болза, сайыттар сайыды кижи [illegible] сураглап чорууру болгүн. [illegible] сеткил деп бодаар-дыр бис. Башкывыс хөглүг чугаа-соодуу-биле, чоннуң чаагай чорууунче угланган эки программазыг бистиң-биле ужурашты.

Сурап чораан өөреникчилери, бистер, янзы-бүрү профессияның кижилери бис, өг-бүлелиг, ажы-төлдүг, дөргүл-төрелдиг. Оларның аразында Суг-Бажы ортумак школаның директору К. Д. Борбак, «Совет Тыва» совхозта кадрлар килдизиниң начальниги К. Ч. Өшкүлүг, ол совхозта бухгалтер М. Ш. Даржажаа, «Бурунгаар» совхозта А. Т. Пичинир-оол, кодээ Совет күүскомунуң даргазы С. О. Пилчинир-оол, «Енисей» совхозта сааначы Б. М. Монгуш болгаш оон-даа өскелер хөй. Чонувусту, эш-өөрүвүстү, уруг-дарывысты ынак башкывыс Кара-оол Андреевич Маспык-оолду апрель 22-де болур катап соңгулдаларда РСФСР-ниң улус депутадынга Кызыл № 870 девискээр соңгулда округундан соңгуурунче кыйгырдым.

Павел НАМДАК.
Каа-Хем район.

БИСТИҢ КАНДИДАТТАРЫВЫС

АПРЕЛЬ 22—КАТАП СОҢГУЛДАЛАР ХҮНҮ

«НЕГЕЛДЕНИҢ УЛУУН БИЛИР МЕН...»

Кандидаттар-биле интервьюлар

Мээң чугаалажып орар кижим — РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 870 соңгулда округундан депутатка кандидат, партия Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак. Бо хүннерде ооң чайы шуут чок: чазаглаашкын, тарылга, техника септелгези болгаш соңгукчулар-биле ужуражылгалар, өске-даа хуралдар, хөй-хөй айтырыглар...

Ынчалза-даа Шериг-оол Дизижикович бодунуң программазынга, допчу чамдарынга хамааржыр каш сөстүг чугаалаар үеин тып алган.

Хамыктың мурнунда мени кандидат кылдыр деңнээн коллективтерге өөрүп четтиргенимни илередийн. Ындыг бедик бүзүрелди көргүскен болганда, соңгулда мурнунуң демиселиниң бергезин билип турзумда-даа, анаа кирижир бодай бердим. 21 кандидат бар бис. Олар дээр[illegible]

[illegible] тырарын чедип алыр. Амгы [illegible] чыыры-биле 5 муң ажылдаар черни доктаамал тургузар.

Чуртта мындыг нарын үеде партия организацияларының кадрларын шын шилиири чугула дээрзин медереп билип турар мен. Оларны шилиирде, хуваарда демократ[illegible]

[illegible] чоруктар оон үнүп турар, бо социал айтырыгны шиитпирлээри — мээң эң кол сорулгаларымның бирээзи.

Хүн бүрүнүң сагыш салыышкынын, дузазын [illegible] депутат [illegible] хуулгазы деп санаар мен. Ол дээрге хамыктың мурнунда [illegible] болгаш чаштар, назылап кырааннар, инвалидтер-дир. [illegible] болгаш бүдүрүлгелер нелериниң божуур мурнунуң база божаан сөөлүнүң шөлээ акшазынга немей дузаламчы көргүзер аргаларлыг. Совхозтар төптеринге сүт кухняларын ажыдып алыры база берге эвес. [illegible]

Малчыннарның ажыл, амыдыралынга хамаарыштыр херек бир бодалым бар. Ол дээрге оларның пенсия хандырылгазы, Шагны кайы-даа үезинде [illegible] чоруур малчын кижини [illegible] дег берге чүве [illegible] Ынчангаш бир эвес РСФСР-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга [illegible] соңгуттар болза, 20 чыл [illegible] эвес ажыл [illegible] малчыннарны ивижилерни олар 50—55-даа харлыг болза, пенсияже үндүрерин айтырыын тургузар мен.

Ол ышкаш школалар, эмнелгелер, клубтар болгаш социал ужур-дузалыг өске-даа объектилерни тудар [illegible]

[illegible]

Ынчангаш, чангыс сөс-биле чугаалаарга, депутат болуру алдар-хүндү эвес, а чоннуң эрге-ажыын камгалаар төлээлекчи деп чүвени эки билип турар мен...

— Дангыт ИРГИТ беседалашкан.

«КҮЗЕЛИМДЕН ҮНГЕН ЧҮВЕ»

Кызылдың № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. П. Болбат-биле бистиң корреспондентивис Шаңгыр-оол Суваң беседалашкан.

— Владимир Петрович, силерниң программаңар-биле чүгүртүр таныжып көөрүмге, чүгле тудуг талазынче чайлыш, чаңгыс талалай берген ышкаш-тыр. Ону тургузарда улус депутадынга кандидаттарның программаларын өөренип көрген боор силер деп бодай-дыр мен. Силерниң бо программаңарның өске кандидаттарның программаларындан ылгалдыг чүүлү чүү деп бодаар силер?

— Чогум ылгалдыг болзун деп кыдыкпаан мен. Ол колдуунда Тываның моон соңгаартгы сайзыралынга бодум шаам-биле киржүмнү киирип көрейн дээш күзелимден үнген чүве. Тывага политиктиг системаны эде тургузарындан эгелээш, тибет медицинаның сайзыралынга чедир [illegible]

кыннар бар-дыр. Оларны каңчаар боттандырар деп бодап турар силер?

— Ону боттандырары аазаарындан ыракта берге деп билип турар мен. Шак ындыг аазаашкыннарны берген улус депутаттары база бар болгай. Программага киирген сорулгаларывысты күүседир дээш улус депутаттары күжүн каттыштырып, улус депутаттарының бөлүктерин тургузуп, чаңгыс негелделиг деммиг ажылдаар болза эки. Ооң ангыда, депутат кижи бөрүзү бодун база ажылдаза чогуур.

Мээң бодумнуң хуумда бодалым кандыгыл? Хамыктың мурнунда боттарывыста бар курлавырларны ажыглаар херек. [illegible]

— Күш-ажылдың кижилериниң амыдырал-чуртталгазының байдалынче көрүп көрээли. Малчыннар кандыг-дыр. Малының кажаазы эки, а чамдык малчыннарның чурттап орар бажыңнары барык-ла буступ каар дүжер четкен. Тудугжуларның чурттап орар байдалы база ындыг. Бажыңнарны тудуп турар, а боттары — эрги балактарда. Тудугжуларга чаагайжыды туттунган чурттаар бажыңнарын тудуп алыры-биле дузалажыр херек. Чурттаар бажыңнары-биле тудугжуларны хандырып турган, [illegible] хаара [illegible] болур бис.

Кызылга чурттаар тудуун ийи катап дүргедедир [illegible] бар. Он бирги беш чылда 480 муң дөрбелчин метр чурттаар [illegible] ажыглаага киирген болза, он ийиги беш чылда ол көргүзүг 890 муң дөрбелчин метр четкен. Ийи катап [illegible]

[illegible]

...утланыышкынны оон-биле харылзашкан айтырыглар бо-ла-дыр.

[illegible]

ТҮҢНЕЛДЕР ҮНЕЛЕЛДЕН ХАМААРЫШКАН

Партияның XXVIII хоорай конференциязындан

[illegible]

Надежда ЭРГЕП.

ТЫВА АССР:

САМАГАЛДАЙ №106 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН УЛУС ДЕПУТАДЫНГА КАНДИДАТ

Кара-оол (Кара-Куске) Кунзекович ЧООДУ

К. К. Чооду 1936 чылдың май 5-те Тес-Хем районнуң Самагалдайга төрүттүнген. Ада-иези «Кызытаар» совхозка малчыннап чораан.

К. К. Чооду Самагалдай чеди чыл школазын, Кызылдың кедээ ажыл-агый техникумун болгаш Кызылдың педагогика институдун дооскан. Ленин аттыг, оон соонда «Чодураа» колхозтарның кол агрономунга ажылдаан. 1965 чылдан бээр — журналист. «Тываның аныяктары» солунунуң киндис эргелекчизинге «Шынга» 1970 чылдан корреспондент. 1975 чылдан кедээ ажыл-агый, оон соонда культура килдистериниң эргелекчизинге ажылдап келген. 1977 чылдың эгезинден 1990 чылдың майга чедир «Улуг-Хем» солунун тургускан болгаш редакторлаан. Ам «Сылдысчыгаш» солунча, оон харыысалгалыг секретары, ону тургузарынга улуг киириштирген.

ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү. Тываның журналистер шаңналының лауреаты. Чооду Кара-Кускениң чогаалдары (шүлүктериниң үш рассказтарының бир) номнарын Тываның ном үндүрер чери парлаан. Уругларга салдарының программазын тыва дылга эң баштай тургускан, школа реформазының кежигни ону катап кылырынга киирткен. «Уругларга өөредилге» номун редакторлаан, өөредилге болгаш очерктер номнарын бижээнинге киржип келген.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң республика салбырының баштаар чериниң президиум кежигүнү. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле. ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң болгаш БАЛКЭ Төп Комитединиң база социалистиг чарыштың хүндүлел бижиктери-биле болгаш хөрек демдектери-биле шаңнаткан.

Өг-бүлелиг. Уруу — студент, оглу — школачы

[illegible]

ГОРНЫЙ №27 СОҢГУЛДА ОКРУГУНДАН УЛУС ДЕПУТАДЫНГА КАНДИДАТ

Анатолий Петрович СУМЕНКОВ

Анатолий Петрович Суменков 1947 чылдың январь 6-да Бурят АССР-ниң Мухор-Шибир районунуң Шаралдай суурунга төрүттүнген, орус. СЭКП кежигүнү.

1965 чылда Цолгинниң ортумак школазын дооскан Олла чылын Бурят АССР-ниң Улан-Удэ хоорайында Чөөн-Сибирьниң технологтуг институдунче кирип алгаш, ону 1970 чылда инженер-механик мергежилдиг кылдыр дооскан. Институтту дооскан соонда, ону Тыва АССР-же ажылдаары-биле чоруткан. Тываның сүт комбинадынга кол инженер кылдыр томуйлаткан. 1974 чылда Кызылдың автоорук техникумунга ажылдап эгелээн, аңаа 1985 чылга чедир өөредилге-бүдүрүлге талазы-биле директорнуң оралакчызы болуп ажылдаан.

1985 чылда № 4 ПТУ-нуң директорунче шилчиткен. Амгы үеде ында ажылдап турар.

Өг-бүлелиг, 2 уруглуг.

А. П. Суменковтуң программазының кол угланыышкыннары мындыг.

[illegible]

Деткиишкиннер

УРАН ХОЛДУГ ЭМЧИВИС ДЭЭШ

[illegible]

бис, сергек болгаш чоргаар бистер. Бертин-безин, кем дээн ужукилер кээрге, доразы ажылдап кирип тер. Оларны, таваарлаар дээн чүве чок.

Тываның 40 чыл болган байырлалында «Эн найыралдыг өг-бүле» деп номда бистиң өг-бүлевисти кииргенин. Виктор Александровичиниң ат-алдаржын сиргаан мактаан. Ам оглум каң кадын. Ол эске эштер-биле бир дөмей школада өөренип турар. Ооң иези хакас. Хакас, моол, якут кударлары мен. Олар эмчивиске чаагай.

омак хөглүг чурттаар аас-кежиин эгиткен эмчивис — Виктор Александровичиниң ат-буяны бо хире. Хүндүлүг эш-өөр, мээң хөй-хөй назия өңнүктерим, иелер, адалар, келиннер, күдээлер, ажылдар болгаш башкылар, апрель 22-де болур катап соңгулдаларда РСФСР-ниң улус депутадынга В. А. Верещагин дээш бир демниг бадылаарынче силерни кыйгырдым.

Екатерина МЫНДРИМА.
Хоочун башкы, персоналдыг пенсионер.
Кызыл хоорай.

БИСТИҢ ДИЛЭЭВИС

[illegible]

болур ужурлуг бис. Ындыг кижиниң чок. Ындыг кижи оскелеп эргежок херек.

Ам-даа орай эвес. 1990 чылдың апрель 22-де катап соңгулдаларда Кызылдың № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутаттарынга бодувусту төлээвис Семён Кунгаевич Буяндыны соңгуп алыр арга-шинектиг [illegible]

ды дээш үнүн бээрин күзээрдир бис.

Моон-биле чергелештир бистиң адырларның профэвилел обкомнарын бистиң кыйгырывысты деткип, профкомнары таварыштыр бистиң кандидадывыс дээш агитацияны чорударын дилеедивис.

Сергей КИРОВ — социал хандырылга министри, Михаил ГАКОВ — Аргарыг ажыл-агыйының девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору, Владимир КАРА-САЛ — Тыва АССР-ниң иштики херектер министри, Доок САТ — садыг министриниң оралакчызы, Зинаида ШИШИГИНА — Респотребсоюзтуң даргазының оралакчызы, Чечен-оол САТ — Чурттакчы чонунуң амыдырал хандырылга девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директорунуң оралакчызы. Михаил ДОРЖУКАЙ — ССРЭ-ниң Курхандырылгазының Тывада кол девискээр эргелелиниң даргазының оралакчызы.

АҢАА БҮЗҮРЭЭР БИС

[illegible]

чедип турганын билир бис. Бир эвес ындыг кызымак журналистиң депутатка соңгуп алыр болза, ол бистерин, номчукчуларны, солун материалдары-биле өөртүрү чигейин.

Чооду Кара-Күске солун ажылынга бодунун моон соңгаарты киржилгезин кедизиндир кылдыр бодап алган чоруур. Чүгле Тожудан бижээн ол чүүлдери-биле бис [illegible] ыттаарлаттынмаан. [illegible] та темаже база катап көрүп кээри — келир түннерниң ажылы болур деп санап турар. Оон ынай. «Бисти долгандыр турар хүрээлелге төрээн бойдусту камгалаар дугайында айтырыгларны таныыр [illegible] чырыдары. олар[illegible] түңнелдиин чедип алыр — мээң журналистиң [illegible] болур» деп [illegible]

турар.

Бо чылдың апрель 22-де катап соңгулдаларда Самагалдай № 106 соңгулда округунуң талазы-биле. Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга бүдүрткен журналист Кара-Куске Кунзекович Чооду дээш боттарывыстың бадылаашкыныны бээри-биле силерниң № 106 округтуң соңгукчуларын кыйгырып тур бис. Журналисти депутатка соңгуп алыңар, эргим эштер!

Бичиилен КОЛ, Чаш-оол КОЛ, Бадырав ЧАМЫЯҢ — инженерлер; Алексей НУГУУРАК, Андрей АМБАРЖЫ, Александр КААДЫР-ООЛ, Октябрь ТАРГЫН болгаш өске-даа он кижи ат салган.

Тожу район

Кандидат-биле интервью

КҮЗЕЛДИҢ КҮЖҮ-БИЛЕ

Республикада башкыларның башкызы (мээң база башкым) Куулар Хунажыкович Оргунуң улуг уруу Анисья Кууларовна Монгушту бичиизинден-не таныыр кижи мен. Школачы, студент чылдары билдиртпейн эрте бергилээн, дааштыкы дыл башкылап чедип келген. Башкы ажылынга чүткүлдүг, кызымаа дораан-на илерей бээрге, ону өөредилге эргелекчилеедип турган, оон улаштыр түс черниң кадрларын өстүрүп, бо талазы-биле эки ажылдазын дээш Кызыл хоорнуң улус өөредилге килдизинге оралакчыладып ажылдадып каан. Ол албан черинде тыва кадрлар ам иле-ле тыптып келгилээн.

А. К. Монгуш Тыва АССР-ниң улус депутадының кандидадынга Горький № 26 соңгулда округундан өске ийи удурланыкчызы-биле кады бүрүткеткен. Улус депутадының кандидады-биле бистиң корреспондентивис ужурашкаш, оон интервью алган. Оларның беседазын мооң адаанда парлаадывыс.

— Чугаалап көрүңерем, Анисья Кууларовна, школаның мурнунда турар чугула айтырыглардан кайызын эң кол деп санаар силер?

— Айтырыглар хөй болбайн аан. Ынчалза-даа өөредигге [illegible] ажылын [illegible]-биле демнежип чорутпазы — оларның эң кол. Школа чааскаан шыдавас. Берге. Социологтарның санап турары-биле алырга, өг-бүлеге ие кижи урук-биле чүгле чаңгыс шак кады турар болган, а адазы — бардын-ниижилге чок. База бир чугула айтырыг — школа соонда уругларны ажылга таарыштыр тургузары. Мында байдал ылаңгыя бисте, дыка берге. 17 харлыг кижи школаны дооскаштарга, вазы четкиже ону ажылга кымдаа алыксавас. Ам кайда-даа бет-[illegible] чаргызы көңдээн болган. Оон уламындан өөрүп келген ажылдыг школа [illegible] ажылга бөлен-не тургузуп алыр арга чок, чамдыкта [illegible]-даа [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-даа хаара тырттырып [illegible] чайлыг эвес. [illegible] уругларны алыр [illegible] байдалдарны тургузары чугула, [illegible] дагдыныкчыларга [illegible], телевизор-даа таарыштырза. Ам бисте чыл дургузунда, тывалар база бүдүрүглерден дуза эвес, [illegible].

— Кызыл хоорнуң ажылында, силер бодаарыңарга, чаа чүү көстүп келгениl, Анисья Кууларовна?

— Ажыл-[illegible] бир дембиле эде мурнуу турар бис. [illegible] [illegible] уругларны [illegible] [illegible] школаже [illegible] [illegible]. [illegible] деңнештирип өөредир класстарны ажыттынгадывыс. Маназ ылаңгыя алдан-[illegible] [illegible] болбаанар, ону [illegible] бис. Кадыг [illegible] [illegible] уругларның [illegible] турар чылдыгнын база [illegible] [illegible] [illegible] бүдүнню-даа, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] таварылгалар турупнлар.

Оон ангыда, эртемнерни хынылдыр өөредир [illegible] берге, орус дыл, математика дээн [illegible] класстарны [illegible]. Келир чаа өөредилге чылында школа [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] аайы-биле [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] бис. Ол [illegible] «Өг-бүлениң [illegible]» [illegible] [illegible] [illegible] тыва чаңнылдарны, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] турар. Өөредилге [illegible] [illegible] [illegible] бүгү-ле чүүлдерни бүдүрер турар бис. Бисте [illegible] [illegible] № 3 [illegible] В. И. Виденкин, № 13 (директору Тыва АССР-ниң улус депутаты А. В. Кожев, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

— Тыва дылды уруглар садтарынга база орус класстарга өөредир ажыл канчаар чорупп турарыл?

— Орус дылдыг [illegible] школада тыва дылды өөредир [illegible] [illegible] киирдивис. Бо хүннерде ол ажылга тудуш [illegible] көрүлде-конкурсту организастап эрттирген. [illegible] кайы хире кызымак болганы илерээн. Оон ангыда 14 уруглар садында 32 бөлүк бар. Чеди уруглар садында тыва бөлүк бар. Бисте [illegible] берге айтырыг тыва кижизидикчилерниң [illegible] [illegible] [illegible] чок. Оон БЕН ТДЛТЭИН [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ап, биске дузалаар ужурлуг.

— Анисья Кууларовна, силер хөй-ниити ажылдарында хөй-ле киржип турар-дыр силер, ону шуптузун санаары болдунмас. Хоорайның херээженнер чөвүлелинде бир чугула комиссияны удуртуп турар-дыр силер. Ооң дугайын каксы-даа бол чугаалаптар силер бе?

— Ийе, херээженнер чөвүлелинде чугула даалгам бар. Хоорайда ниити херээженнер [illegible] ажыл [illegible]. Ону [illegible] турар бис. Херээжен кижиниң [illegible] [illegible], кайы-бир херек чериинге [illegible] [illegible] ажыл хүнү [illegible] айтырыгларны тургузуп эгеледивис. Ону ында-ла эчизинге чедирер бис. Бо айтырыглар-биле кады школаның, өг-бүлениң айтырыын [illegible] турарывыс бо.

А. К. Монгуш-биле чугаавысты моон-биле кызытаарлааш, апрель 22-де болур катап соңгулдага чедиишкин [illegible] ажыл күзээр аргам чок болду. Ажыл-херээн эки билир, ажыл ылап-ла соңгуртаалдың күзелиниң күжү-биле бүрүнгээр бедээмнарын [illegible], [illegible] хойну-ле [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] боор. Бедик профессионал мергежил, чаа чүүлдерже [illegible] [illegible] [illegible] ажылын тодарадып турар.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Соңгукчунуң бодалы

АРТЫНЧЕ КӨРБЕЙН, АСКЫМНАП БОЛБАС

Дөртен, бежен чылдаргы берге амыдыралды караанбиле көрүп, чурттап эрткен болгаш, ол үелерде амыдыралдың нарын, берге турганынга бүзүревес ийикпе, азы ону уттуп алган, амгы үениң магалыг чаагай шапкыч хөгжүлдезиниң тевиибиле холуп эртир аскымнаарларга хамаарыштыр кыска тайылбырны кылыксадым.

Аал-чурттуң дайынның болгаш оон сөөлгү-даа чылдарында Тывага чиир аъш-чем чегей. Кедер идик-хеп тывылбас берге турган чылдарны-мээң уежилерим канчан-даа уттпас боор дээшинге бүзүрээр мен. Ол чылдарда бистиң сумунуң ар[illegible]ар хураадарынга өреге [illegible]үрүзүнге таглымба материалдарыг бесту 2-3 метрлеп нормалап садыглаар турган.

Хемчик унунга кыш боорга, чылыынга кыштаар чыныг куу-куу терек казанактарлыг каш-ла санныг аалдар турган чүве ийин Аалдар колдуунда-ла өглерге кыштаар, чамдык өглерниң ханалары хыраалап бергилээн тургулаар. Ол чылдарда соок дыка дыныыг турган. Өглерни чылыы олаар дээш Хемчик арыындан алаактарда суактар унундан ол кургаг чыраа чыыр дээш дыка-ла түрээр турган бис ийин.

Дөртен чылдарның төнчүзү, бежен чылдарның эгези, Тывага колхоз тургузуунуң баштайгы чылдарында бүдүн чыл дургузунда колхозка ажылдааш санажырга, холга алыр чүве чок, чамдыкта чиген чемни дээш оредиг-даа боорла болгай.

Мен Кызыл хоорайны 1950 чылда, 21 харлыг тургаш бир-ле дугаар көргеним ол. Ынчан шериг келдириишкининге бар чытканым ол чүве. Чүък машиназы-биле Сүт-Хөлден үнгеш, Шагаан-Арыгга орай дүне кээп хонуп алгаш, даараазында Кызылга чедип келгенивисти амдыгаа чедир бо үениң сайзыралынга деңней бодап-ла чоруур-дур мен.

Коммунистиг партияның, совет чазактың, оон черчерде органнарын удуртуп чораан уран талантылыг, кызымак кижилерниң, ол берге үелерде амыр-дыш чок ажылдап чораан ынчангы болгаш амгы-даа үениң хоочун кижилерниң сагыш човангыр күш-ажылының база кан дег быжыг сагылга-чүрүмүнүң ачы-хавыяазындан шапкын сайзыралды чедип алганывысча чорааланы. Өөрүвестиң аргазы чок. Ылангыя мээн үежилерниң бичии мурнуу чарынында Сүт-Хөлге ажылдап чораан боттарының үезинде дайынның болгаш тайбың күш-ажылдың гвардейжизи Кежелиг Монгуш, Алдын-оол Ховалыг, Төгүс Хакпаанак, Сергей Ашак, Чадаалай, Мөңге-Назын Сарыглар дээш өске-даа эрес-кашпагай кызымаккайлар ээлиг аъттары-биле кыш, чай чок арбан, сумуларның быдаргай, көшкүн амыдыралдыг аалдарын кезип, ажылдаар дээш ай-айы-биле аал-оранынче, ажы-төлүнче безин ээп келип чай-шөлээни чок чорааныга дөмейлеп адаптар кижилерни амгы үениң чылыг чымчак чылаан-тергелиг даргаларындан тывары берге-ле боор он.

Сөөлгү чылдарда эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазы, ажык-чарлыг чоруктуң болгаш демократияның калбарганынга сылдаглап алгаш, чаа сайзыралдың бо эргежок чугула эптиг аргаларын өскээр ажыглаар, аңаа чагдынып алгаш, тодаргай ажыл-херекче ханылап кирбес, каас-хоя состер чугаалаар, партияга, чазакка, ону удуртуп баштап турар кижилерге чоннуң, оон иштинде аныяктарның удур тургузарын оралдажыр кижилерниң бар апарганы сагыш-сеткилди кап-дан чаап дүвүретпес боор.

Шак ындыг чижектер Советтерге бо чылын улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде тодаргайы-биле илерээнин демдеглексей-дир мен. Аңаа «Улус депутаттарының кандидаттарынга депшиттиргеннерниң аразындан үстүнде мээң хомудап бижээнин таарымча чок чүүлдерни болгаш өске-даа ажыл-агыйга, амыдырал-чурттаалгага тургустунуп келгилээр бергедээшкиннерни боттарының төлеп чогу-биле ажыл-агыйындан үндүрткен, хемчет алзып чорган, кем-херекке онаажып чораан кижилерни болгаш аңдыызында амыдыралды хандыр үнелеп билбес аныяктарны бодунуң талазынче төөредип алырынга ажыглап тургаш, хөй бадылаашкынның ап тургулаан кижилер база бар боор-дур» дижип, чониуң чугаалажып турарында ужурда бар.

Чамдык эштер улус депутадынга кандидат кылдыр бодунуң чер-чуртунуң улуузу, дөргүл-төрелдери-биле азы коллективи-биле дугуржуп чугаалажып, олардан дилег кылып тургаш, депшиттирип алгаш, ажыл-хожулун каапкаш, ай-айы-биле бодун боду суртаалдап чоруп-ла каар боор чорду. Бо чорук улус ажыл-агыйынга эвээш эвес когаралдарны чедирип турар. Харын-даа чамдык эштер Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгуттунуп алган хирезинде-ле, РСФСР-ниң улус депутадының арткан округтарынче база семеп, хөй үени халас чидирип турарын бодап көөрге, черле элдептиг.

Улус депутадынга бадылаарынче бодун суртаалдап чорупп турган кижилерниң аразында аныяк-даа, хоочуннарның одуруунче киргелек-даа чамдык эштер «Мурнуунда ажылдап чораан, ам-даа ажылдап чоруур хоочуннарны кымның канчаар ажылдап чорааны-даа хамаанчокка, шуптузун-на чаңгыс аай «дужүметтер» азы «бюрократтар» деп адаар кижилер база бар боор чорду» дижип, Эрзинниң чочу шоодуп, каттыржып чугаалашканын база дыңнадым. Ындыгларның аразындан соңгуттургандаа, соңгуттурбайн барган-даа кижилер бар-ла чорду. Оларның аттарын маңаа киирген-даа канчаар мен ону, боттары эскерип билип-ле каарлар ыйнаан.

Бо-ла бүгү чижектерден алгаш көөрге, улус депутадының кандидаттарынга депшиттиргилээн чамдык эштеривис «Депутат боор алза-ла, өске чүнүң-даа херээ чок» деп бодаан сеткили-биле чон мурнунга болдунар-даа, болдунмас, бүтпес-даа хөй-ле чүүлдерни аазап, хөй-ле состерни эдип, канчап-даа чорааннары бар болгулаар чорду.

Черле ынчаш соңгулдаларның чаа системазының организастаашкынын эде көрзе кандыгыл деп саналым бар. Хөй мандаттыг системага удур эвес мен. Чоңга чоок, төлептиг кижилерни шилип алырынга ол эптиг арга. Мында таарымча чок, чоңга хамаарыг чүве чүл дээрге соңгулданың хуусаазының холун эртир узап шөйдүнеридир. Улус депутаттарының кандидаттары соңгукчулары-биле ужуражып таныжары чоптуг, а боттарын пропагандалааш, ай-айы-биле чоруп каарын таарымча чок деп бодаар мен. Ындыг чорук ажыл-агыйга-даа, акша-хөреңгиге-даа эвээш эвес когаралдарны чедирип турар. Төнмес батпас шөйдүнчек соңгулдалардан чоннуң шугулу хайнып, кылыктаныр апаар боор чүве чорбадыва.

Аваа МОНГУШ.
Партияның, күш-ажылдың хоочуну.

ДЕЛГЕЛГЕ

КӨРҮКЧҮЛЕРГЕ БЕЛЕК

«Эрткен дайынның чаңгызы...
«Тываның бойдузу-дур, Тыва-дыр»

Чурукка уран чүүлдүнүң мастерлериниң бирээзи чораан талантылыг чурукчу Юрий Георгиевич Курскийниң чогаадыкчы ажылынга тураскаатканы делгелге Чурукчулар эвилелиниң делгелге залында ажыттынган. Алдан беш чыл бурунгаар, апрельдиң он дөртте Дона Ростов хоорайга төрүттүнгеш, мандып өскен черинге сотуунак школаны дооскалак тарган [illegible] сес харлыг Юра [illegible] Улуг дайынның эгелээни-биле Кызыл Армияже эки тура-биле чоруткаш, бодунуң чажыттары интернационалчы дайынчы эш-өөрүнүң каттыып, ылчыктыг Төөрэн чурттун [illegible] дайзыннардан арестиг хосташкан.

Бичиизинден чуруурунга ынак оол дайынчы апаргаш-даа оттуг чаалап хостуг үезинде саалын, карандашты бо-ла бедикпейн алыр чораан. Алыш оют дег саалынга дайынчы кайы-бир эжин азы кандыг-ла-бир чүвени чуруй шаап каар.

Делгелгеде чогаадыкчы ажылдарының бир кол кезээн дайын темазының ээлээни ынчангаш таварылга эвес. «Меңге аарышкы», «Дайынчы оруктар» болгаш оон-даа хөй ажылдар көрүкчүлерниң кулаанга эрткен дайынның чаңгызын катап-ла дыңмиредип каар.

Тыва черниң бойдус чуруумалынче. республиканың [illegible] [illegible] төөгүзүнче оон бүрүнү-биле сиинникеен сеткилинден төрүттүнген онзагай чогаалдарын, портреттерни кижи көрүп-ле турупсаар.

Эрткен болгаш амгы үениң темазынга графика аргазы-биле чуруттунган бир кезек ажылдардан В. И. Лениниң Сибирь шөлүлгезинге турган амыдыралынга болгаш ажыл-херээнге тураскааткан чогаалдар, сеткилдиң сарыннг ааршкынындан болгаш килеениндеп боттанган «Бухенвальд кoнгазы», «Байырлыг, школа!», «Төрээн чер» деп ажылдар черле онзагай.

Тывага болгаш Сибирьге коллективизация база индустриализация үезиниң дугайын чугаалап турар эстампылар (таңмалай баскан хоолгалар) көрүкчүлерниң таалалын оттурар.

Акварель — чурукчунуң ынак аргазы. Тываларның бурунгу черниң төөгүзүн, тыва черниң бойдузун ол арга-биле дыка хөй ажылдарда көргүскен. «Дуңгуур эртен», «Чаңгык болур», «Енисей» деп ажылдар кая-даа делгеттинзе: «Тываның бойдузу-дур, Тыва-дыр!» — деп, чүгле тыва көрүкчү эвес, а Азия төвүнге чораан кижи бүрүзү таныш каар.

Талантылыг чурукчунуң чогаадыкчы ажылынга тураскааткан бо делгелгени Тываның Чурукчулар эвилелиниң баштаар черниниң организастааны — көрүкчүлерге база бир белек. Делгелгеде чурукчунуң ажылдарындан аңгыда, шилдиг делгирле де оон портрет чуруун, дипломнарын кыскаа-биле бижээн, оон ажылдарының тайылбырларын, тураскаал бижиктерни делгээн. Оларның баарында дириг чектерни салган. Демдеглел кыдыраажында көрүкчүлер делгелге дугайында бодалдарын, сүмелерин, өөрүшкүнүң состерин бижип турар.

Валентина САТ.

ЧУРУКТА: делгелгениң ажыдыышкынының үезинде.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

Уран чүүл болгаш көрүкчү

БАРГАН-НА ЧЕРИНГЕ ЫР-ШООР

Кызылда № 2 школаның төөгү болгаш ыры башкызы, бот-тывынгыр композитор Альберт Танов, республиканың эмнелдер аразында Улусчу чогаадылга бажыңының директору Батый Кенеш болгаш «Ленинчи орук» солуннуң корреспондентизи, бот-тывынгыр композитор, ыраажы Мерген-Херел Монгуш олар «Чадаананың чадаганы» уран чүүл каттыжыышкынының киржикчилеринге боттут дузазы чедирип. Чадаана хоорайның Культура бажыңынга, Теве-Хаяга, районнуң төп эмнелгезинге база редакцияга чон-биле ужуражылгазы эрттиргеннер. Оларның барган-четкен чер бүрүзүнге-ле уран чүүл дугайында ажык чугаа, баян үнү болгаш оон-биле капсыралаштыр уран, чараш ыр-шоор чаңгыланып турган.

Альберт Танов — дөрт ыры номнарының авторy, Батый Кенеш түс ажыг ырларны чогааткан, а Мерген-Херел Монгуш — база-ла эвээш эвес ырларны чогааткан ыраажы. Олар чогаадыкчы ажылдарының дугайында отчёдун берип, баян-биле боттары үдеввишаан, эрги-даа, чаа-даа бижиттинген ырларын чыылганнарга бараалгадып, уран талантызын көргүзүп чорааннар. Оларның кайызында-даа дыңнакчыларның сеткил-сагыжын хаара туда бээр ынак ырлары бар болган. Чижээ, Альберт Тановтуң сергек омак «Халдып оо, чолаачы», Батый Кенештиң уян, чымчак «Почтачы чоруп орда» деп ырларын болгаш оон-даа өскелерин чыылгачнар катап-катап дилеп турганнар. Мерген-Херел Монгуштуң үнүн кым-даа хоюг, чараш үннериңерни, сагышка артып каар сеткил ханып, таалап дыңнаар. Черле ынчаш литератураның болгаш уран чүүлдүң бүгү-ле чогаалдары амыдырал дугайында билигни бербишаан, кижилерниң иштики сагыш-сеткил культуразын бажыдарынга улуг рольду ойнап турар.

Чадаана хоорайның чурттакчы чону хөй, чарлалдарны аңаа-маңаа хөйнү аскылаан турган. Ынчалза-даа ол кежээге улус эвээш чыылганы хомуданчыг болган. А өске черлерге, ылаңгыя эмнелгеге ак халаттыг, буяныг нергежилдиң кижилери хөйү-биле чыглып, сонууртаан айтырыгларын салып, чамдык саналдарны киирип-даа турганнар.

— Силерниң кулакка дыңналып чоруур хоюг, чараш үннериңерни сагышка артып каар чогаалдарыңарны таалап дыңнадывыс. Ынчалза-даа ак халаттыг бистерниң дугайывыста чаңгыс-даа ыры дыңнавадывыс. Азы чүгле аарааш эмчилерин сакты бээр-дир силер бе? Моон соңгаар бисти утпайн, ак халаттыг буяныг кижилер дугайында ырлардан чогаадырыңарны дилеедивис — деп, Хамааты Саая хомудалын илереткен.

А композиторлар ону чөптүг деп хүлээп алгаш, ол чагыгны ылап-ла күүседирин аазааннар. Оон ыңай олар чамдык хөдээ бот-тывынгыр композиторларның чогаалдарын сайгарып, оларга боттут дузаны чедиргеннер.

«Чадаананың чадаганы» каттыжыышкынның кежигүннери Моолдуң Убса-Нур аймааның культура ажылдакчылары-биле ужуражып, арга-дуржулга солушканнар.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

«ШЫННЫҢ» НОМЧУКЧУЛАРЫНГА

Хүндүлүг номчукчу бистен бир чагааның үткелы-биле таныштырыптаалыңар: «Эргим номчукчулар, мен Ярославль хоорайже ийи дуңмамның чуруун (хоолгазалдан алыры-биле) чорудупкан мен. Дедир келзе-ле, ийи бичии оол чуруу келген. Чуруктуң артында Айланмаа [illegible] оол деп бижип каан. Ындыг болганда ол черниң ажылдакчылары солуй сунганы ол боор. Бир эвес кымда Орлан, Александра деп каан тыгаттырган чурук барган болза, бо адресче чорудуп бээриңерни чарладым...»

Ийе, бо таварылгада, амыдыралга өске-даа тургустунуп кээр таварылгаларда ышкаш, солуп дузаны чедирип болур. Читкен документилер, эдилелдер, орнажыр чүүлдер (машина, бажың-балгат), ажылче чалалга дээш чарлалдарны солун арнынга салып болур бис.

Чүгле... Чүгле солунга салдынган чарлал бүрүзү өртек-үнези телеттинген турар ужурлуг. Оон башка чарлалды салбас. Маңаа хамаарыштыр алыр болза, өртек-үнезин телеттинмээн чарлалдар солуп редакциязынга кээп турар. Ынчалзажок доктаатканы чүрүм ёзугаар оларны чүгле архивче ужурга таваржып турар бис.

Ынчангаш солунга чарлал бээр күзелдиг болуушкана, даараазында чүүлдү дүүргедиириңерни саналдывыс: бир эвес Кызылда азы Кызылга чоок черде чурттап турар болзуңарза, Красноармейская кудумчузунуң № 100 бажыңда, № 8 кабинетке 9 шактан 13 шакка чедир келгеш, чарлалдың бодун эккээр, өртек-үнезин төлээр, а Кызылга чедип кээри берге болза, чурттап турар чериңерниң почта салбырынга баргаш, Кызыл, Жилсоцбанк, р/с № 700832, Издательство ОК КПСС, «Шын» деп адресче 10 (он) рубльди почта шилчиилгези-биле чорудуп бээр дээш чарлалыңар-биле кады оон квитанциязын чагаа хаавынга суккаш Кызыл, Красноармейская, 100, редакция газеты «Шын» деп адрес-биле чорудуптуңар.

Чарлалды солунга парлаарының негелдези болгаш магадылалы ындыг. Моон кижиге хамаарыштыр кажыыдал илереткен бажыктарны чүгле албан черлерин, организацияларны хамчыштыр хүлээп алыр, өске чарлалдарны кижилерниң хууда күзелин ёзугаар салып болурун түңнелинде сагындырдывыс.

ТВ

АПРЕЛЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.45 Итали кинодраматург Тринио Гуэрра-биле ужуражыышкын. «Кинопанорама» дамчыдылгага капсырашкан. 10.45 «Эниң, музыка!». 11.30 Чыл үелери. Апрель. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Ф. Шопенниң, А. Скрябинниң чогаалдарының концерти. 16.50 Фотоконкурс. «Чер—бистиң ниити бажыңывыс». 16.55 Казахстанның хөгжүмнүг аас чогаалы. 17.20 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 «Эрги шагның артынчылары». Хөгжүмнүг дамчыдылга. 18.55 Хоккей. Делегей чемпионады. «ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары». 20.55 В. И. Лениниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл болганынга тураскааткан байырлыг хурал. Төнгенде—«Үе». 23.00 Коллаж. 23.05 Чугула интервью. 23.15 «Ол болган... болган...» 23.45 «Көрүүшкүн». 01.15—01.40 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Музыка. 7 класс. С. С. Прокофьев. «Золушка». 9.05 Англи дыл. 1-ги чыл. 10.05 Англи дыл. 2-ги чыл. 10.35; 11.35 Төөгү. 8 класс. Орус чыл демдеглелдери. 11.05 Уруг-биле харылзажылганың николазы. 12.05 Ф. Лист. Фантазия-сюита. «Данте-ни номчааш». 12.25—14.50 «Эртенгин үени эгидер». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 17.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Ак розалар» деп барымдаалыг фильм. 17.35 . Бүгүдеге спорт. 17.50 Концерт. 18.25 Коллаж. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 Медээлер. 19.05 «Саян адаанде нежээ». Литератураа-хөгжүмнүг программа. Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Ч. Монгуштуң чогаадыкчы ажылы. 19.55 Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Диалог» телеклуб. Улус депутаттарынга кандидаттар-биле ужуражылышкын.

МОСКВАДАН

21.00 «Арена». Спортчу программа. 22.00—01.00 Ачы-буян чедирилгезиниң неделязы. «Кызыл Крест демдээниң адаа-биле». Уран-чечен телефильм. 1-2 сериялары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 Ыры кижи-биле артар. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—21.00 Информастыг программа.

КИНО

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Човалаң азы боду бодун нүгүлдээни» (2 сериялыг) 10.00, 18.50, «Өг-бүле» (2 сериялыг) 13.00, 16.00, видеозалга: «Хон Гиль Дон» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Амаль—маңгыс болгаш ызыгуур салгакчызы» 11.00, 12.30, «Чассыгбай болуу» 14.00, 17.40, «Мегелеткен кижи» 15.10, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Далай тоолдары» 14.20, «Ынакшыл, мээң ынакшылым» 16.00, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынак Раджам» (2 сериялыг, Индия) 14.30, 17.10, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ынак Раджам» (2 сериялыг) 16.00, «Интеркыс» (2 сериялыг) 18.20 шактарда.

Страхованиениң чаа хевири — озал-ондак таварылгаларындан чолаачыларны коллективтиг камгалаарын күрүне страхованиезиниң органнары кылып эгелээн. Страхованиениң ол чаа хевирин 1990 чылдың февраль 7-де № 19 дүрүмнүн негелделеринге дүүштүр чорудуп турар.

Дүрүмнүң негелделерин ёзугаар транспорт организациязы чиик, чүък машиналарының болгаш автобустарның чолаачыларын озал-ондактыг таварылгалардан страхование кылырын күш-ажылчы коллективтиң шиитпирин ёзугаар бодунуң акша-хөреңгилериниң күсели-биле [illegible] болур. Чолаачылар кажан боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип чораан үеде озал-ондактыг таварылгалардан камгалаар страхование кылдырар.

Страхование кылдырткан чолаачы бүрүзүнге оон хемчээлин 1000 рубльге доктаадыр. Транспорт организациязының күзээнип ёзугаар страхование хемчээлин улгаттыр база доктаадып болур. Бүгү чолаачыларга хамаарыштыр ниити страхованиениң түңүнден 0.5 хуу хемчээлдиг дадывырны шилчиирлер. Страхование керээзин 1 чыл хуусаалыг кылдыр чарар.

Страхованиениң чаа хевиринге хамаарыштыр улам тодаргай тайылбырны курстрахование органнарының даргаларынга телефоннарга [illegible] чыштыр ап болур: 2-28-36, 2-27-90.

Тываның «Орбита-Сервис» техниктиг төвү [illegible] [illegible] мегадылалының хуусаазы төнген телевизор ээлеринге техниктиг фирма хандырылгазының талонун садып алырын сүмелеп турар. Бир талонуң 1 чыл хуусааза өртээ 62 рубль, ийи чылда — 100 рубль.

«Орбита-Сервис» техниктиг төп алган телевизорниң күсели-биле техниктиг бүгү [illegible], [illegible] күүседир, артык кезектерни, телевизорнуң кинескобун база киирип тирер. Талонну садып алыр диле, дараазында телефонче долгаар: 3-29-60. Техниктиг төптүң адрези Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, бажың № 44. Телевизорну көрүп, хынаары халас.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ [illegible]лары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийнп амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-08; 3-41-23; ◆ үлетүр — 3-34-43; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ [illegible]чүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн баргаза — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны.

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 404 [illegible]

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 93 (14293) ◆ 1990 чыл, апрель 21, суббота ◆ 1925 чылда үндезилеттинген. ◆ Өртээ 3 кап.

ЛЕНИНЧИ НОМЧУЛГАЛАР

ЛЕНИНГРАД. В. И. Ле[illegible] бээр 120 чыл [illegible] [illegible] СЭКП Ленинград [illegible] ги секретары [illegible]

Төп [illegible] темага [illegible]

(СЭТА).

1990 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыглары

1. Ажылчы чоннуң делегейге эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1 делгерезин! Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

2. Совет кижилер! Буянныг, демократтыг социализмни тургузарынга күженишкиниривисти сырый каттыштыраалы!

3. Коммунистер! СЭКП-ниң авангардтыг ролюн тодаргай ажыл-херектер-биле бадыткаңар!

Партийжи хүрээлелни принципиалдыг үндезинге сырый каттыштырар дээш демисежиңер!

4. Совет Эвилелиниң хамаатылары! Эрге-хоойлулуг социалистиг күрүнениң тургустунарынга идепкейлиг киржиңер!

5. Улус депутаттары! Ажылчы чоннуң эрге-ажыктарынга ак сеткилдиг болгаш харысалгалыг ёзу-биле бараан болуңар!

6. Чаңгыс ада-чурттугларывыс! Чуртта байдалды чогумчалыг болдурар талазы-биле ССРЭ-ниң Президентизиниң күженишкиннеринге деткимчени көргүзээли!

Эде тургустунуушкунуң бүгү кадык күштерииниң сырый каттыжары — демократтыг чорудулгаларның чайлаш чок боттанырының магадылалы-дыр!

7. ССРЭ-ниң ажылчы чону! Бистиң чаагай чоруувустуң үндезини — экономиктиг үндезин реформаны дүргедедиили!

8. Советтер чуртунуң ажылчыннары! Силерниң медерелдиг болгаш организастыг чорууңарга, эде тургустунуушкунуң хереенге шынчы бердингениңерге коммунистерниң партиязы бүзүреп турар.

9. Кедээниң ажыл-ишчилери! Чер дугайында хоойлуну амыдыралга боттандырыңар! Аъш-чем айтырыын шиитпирлээри, өг-бүле бүрүзүнүң чаагай чоруу силерниң тараачын күш-ажылыңардан хамааржыр!

10. Эртемниң, техниканың болгаш культураның ажылдакчылары! Силерниң эртем база угаан-бодал күчүңер эде тургустунуушкунга эргежок чугула!

11. Кооперативтер ажылдакчылары! Социалистиг экономиканың хөгжүлдезинге, чоннуң бараан болгаш ачы-дуза хандырылгазынга салыышкыныңар көвүдедиңер!

12. Оолдар болгаш уруглар! Күш-ажылга идепкейлиг киржиңер, билиглерни шиңгээдиңер, күрүнени эргелеп башкарарын өөренип алыңар!

13. Совет херээженнер! Совет ниитилелдиң чаартылгазынга идепкейлиг киржиңер! Төлептиг, быжыг салгалды өстүрүңер!

14. ССРЭ-ниң хамаатылары! Совет федерацияны үндезини-биле эде тургузары болгаш быжыглаары — чурттуң бүгү улустарының чечектелиишкининче орук-тур! Националистиг база чарылдырыкчы күштерге — шиитпирлиг ойтур шавыышкынны таварыштырар херек.

15. 1941—1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынынга Төрээн чуртунуң хосталгазын база хамааржыпас чорууну камгалап шыдаан совет улуска алдар болгаш хүндүткел!

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштерге Май Бирни таварыштыр чүректиң ханызындан изиг байыр!

16. Бүгү делегейге социал депшилге, демократия болгаш ажылчы чоннуң эргелери дээш демиселчилер-биле эп-сеткиливисти каттыштырып тур бис!

17. Даштыкы күрүнелерниң коммунистиг болгаш ажылчын партияларынга, демократтыг бүгү күштеринге Май Бирниң байыры!

18. Чер-делегейниң улустары! Кижи төрелгетенниң ниити айтырыгларын шиитпирлээринге, кижиниң хосталгазы болгаш төлептиг чорууң камгалаарынга күженишкиннеривисти көвүдедиили!

Нити кижи төрелгетенниң үнелиг чүүлдери тинилеп, мандып турзун!

Өртемчейниң бүгү улустарының тайбыңы, идегежир чоруу болгаш кады ажылдажылгазы делгерезин!

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Дүүн республиканың хөгжүм-шии театрынга Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюнга тураскаатканбайырлыг хурал болган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери хоорайның хөй ниитизиниң, партияның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, аныяктарның төлээлери пайысылалда Ленин шелүнге кээп, баштыңчының тураскаалынга чечектер салган.

«Ленинден өөренмишаан, ленинчи ёзу-биле ажылдавышаан» деп илеткелди СЭКП обкомунуң бирги секретары В. В. Рогило кылган.

Чогаадыкчы ленинизмни камгалаарынче ооң илеткели угланган. Ленинниң номналы болгаш ажыл-чорудулгазы ам херек чок, ол эрткен үениң өөредии, ынчангаш ону ап октааш, чаа теорияже шилчиир деп хөөннер тыптып турар. Өске бир чүүл: Ленинниң тодаргай эпохага хамаарыштыр берген үнелелдерин, чугааларын амгы үениң болуушкуннарынга холбаштырып турары. Кол-ла чүве — ооң хөгжүлдезин көрүп, ону чаа көрүш-биле бодап билиринде, ону хажыдып турганын тайылбырлаарында.

Ленинизмниң идеялары амдаа күжүн чидирбээн. Ооң амыдыралчызын «Гуманныг, демократтыг социализмче» деп партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазындан көрүп болур. Ында ленинчи идеялар сиңниккен.

Ниитилел хөгжүлдезиниң, ооң иштинде республиканың ажыл, амыдыралының кол угланыышкыннарынга илеткелчи доктаап, чамдык сан-фактыларны киирген. Ниитилел сайзырап турар. Эде тургустунуушкун ханылап турар. Ниитиниң демократия элээн хөгжүлдени алган. Партия организациялары, күш-ажылчы коллективтер ажылын ханы анализтеп, чаа туруштарны быжыктырып, партияның съездизинге, область конференциязынга уткуштур хынаттынып, шугдунуп турар.

Делегейниң даштыкы политиказы чаа бодааашкыннарының болгаш хөделиишкиннерниң ачызында эгиннип, ниитиниң политиктиг, экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге, эде тургустунарынга ужуктуг болуп турар.

Улуг бодалчының номналын чогаадыкчы ёзу-биле өөренип, оон-биле базымны дениеп, Ленинниң идеяларын янзы-бүрү буруудадыышкыннардан, өскээр тайылбырлаар азы ажыглаар чорутардан камгалаар сорулга туруп турарын ол демдеглээн.

Байырлыг хурал соонда, уран чүүл ажылдакчыларының концерти болган.

• • •

В. И. Ленинниң юбилейинге тураскааткан хуралдар район төптеринге база эрттинээн.

Бистиң корр.

Кызылдың сураглыг тудугжузу Анатолий Дмитриевич Воронинниң дашчылар, бызаңчылар бригадазы бо чылын ийи кезек черде тудугларны кылып турар. Хавак кырында хөй аал ниити чурттаар бажыңның ажыглалга киирер дээш, күженишкинниг ажылче кирген. Артканнары хоорай төвүнде аптека бажыңының хаалаларын салбышаан.

Олар ленинчи коммунистиг субботник хүнүнде олла черлернге ажылдаарлар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың бызаңчылары Владимир Кавааа, Апа Хеймер-оол, Мерген Монгуш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ОРГКОМИТЕТТИҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ ХУРАЛЫНГА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязынга белеткел чорудар талазы-биле организастыг комитет [illegible] дүүн апрель 20-де хуралдаан.

Сессияның ажыл-чорудулгазын белеткээринге оргкомитет [illegible] ажылчын [illegible] бөгүнгү ажыл-чору[illegible] Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунин [illegible] Ажылчын бөлүк [illegible] [illegible]

бүгү байдалдарның тургустунган турарын, ооң организастыг эртерин хандыраарын — ол бөлүк бодунуң ажылының чугула сорулгазы кылдыр санап турар.

Ажылчын бөлүктүң удуртукчузунуң дыңнадыын оргкомитеттиң кежигүннери бүгү талалыг сайгарып чугаалажып көргеш, аңаа хамаарыштыр санал-оналдарын киирген болгаш организастыг комитеттиң кежигүннериниң кииргени саналдарынга, сүмелеринге, күзээшкиннеринге үндезилеп, [illegible] ажылын оргкомитет чүгүлүг деп көрген.

Ооң соонда, оргкомитет [illegible] [illegible]

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязынга белеткел чорудар талазы-биле организастыг комитет

бодунуң хуралынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының албан-дужаалынга киирип болгу дег кандидатураларны адаан. Оларның аттары бо: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар; Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. С. Кажин-оол; СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин; ТДЛТЭШИ-ниң улуг эртем ажылдакчызы К. А. Бичелдей; Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. К.-Х. Ооржак; СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак; Кызыл хоорайтүскүүкомитединиң даргазы Д. Л. Тажывай.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязынга белеткел чорудар талазы-биле оргкомитет бодунуң ажылын уламчылап турар.

(Бистиң корр.).

ЭРТЕМ-МЕТОДИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл оюнга тураскааткан «Ленинчи идей-теоретиктиг салгал болгаш улус чырыдыышкынының системазының эде тургустунуушкуну» деп эртем-методиктиг конференцияны эрткен.

Ленинчи идей-политиктиг темага хамаарышкан лекциялар болгаш номчулгалар ук конференцияга кол черни ээлээн. Революстуг теорияның, практиктиг ажыл-чорудулгаларының база социализмниң сайзыралгайжыдарының айтырыгларын [illegible] киржикчилери доктаадаган.

Эртем-методиктиг конференцияның соонгу [illegible] пленарлыг хуралы СЭКП обкомунуң Политчырыдыышкынының [illegible] болган. Ону Тыва АССР-ниң Улус өөредилгезиниң министри Н. С. Конгар [illegible]

СЭКП Тыва обкомунуң идеология килдизиниң эртемлекчизи Л. С. Зорина «Ленинизм — социализмниң чаартылгазының болгаш ооң эде тургустунуушкунунуң үндезини», Кызылдың педагогика институдунуң СЭКП [illegible] [illegible] даргазы В. А. Дубровский «Ленин болгаш Тыва» деп илеткелдерни кылган. [illegible]

Бистиң корр.

ОЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

«Чодураа» совхозтуң машина-трактор мастерскаязында Пайыр Байдың үлүг [illegible] машиналарны ремонттап турар. Бо хүннерде ол [illegible] 10 илиирни, 15 [illegible] [illegible]

[illegible]

Вячеслав МОНГУШ.

ДЫҢНАДЫГ

[illegible] СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегат [illegible] «1990 чылдың май 11-де эртирер.

2. [illegible] СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегаттарның кандидатураларын [illegible] 1990 чылдың апрель 24-ке чедир чорудар.

[illegible]

1. [illegible] СЭКП-ниң XXVIII съездизинге де[illegible]

[illegible] 3. [illegible] 1990 чылдың май 1-ге [illegible]

ОКРУГ КОМИССИЯЗЫ.

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУНЧЕ УГЛАНГАН ЭКОНОМИКА ДЭЭШ

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев даргалаан ССРЭ Федерациязының чөвүлелиниң болгаш Президент чөвүлелиниң апрель 18-те Кремльге болган каттышкан хуралынга чурттуң экономиказын башкарылгалыг рынок ажыл-агыйының оруунче [illegible] аргаларын база оруктарын чугаалажып көрүп үргүлчүлээн.

Н. И. Дементей, К. М. Махкамов, В. В. Бакатин, Е. М. Примаков, И. А. Каримов, Э. А. Шеварднадзе, Е. С. Шевченко, Н. И. Рыжков, А. М. Масалиев, В. И. Воротников, В. А. Крючков, Г. Г. Гумбаридзе, Ч. Т. Айтматов, С. С. Шаталин, А. Н. Яковлев, В. Г. Распутин, А. И. Лукьянов, С. А. Ситарян, Г. И. Ревенко, Г. А. Арбатов, Ю. Д. Маслюков, Н. Д. Лаптев олар хуралга санал бергеннер.

Чугаалажып көрүүшкүннүң түңнелдерин кылбышаан, М. С. Горбачевтуң чугаалааны болза:

Эрткен чугаалажып көрүүшкүн сеткил ханыышкынын болдуруп турар-дыр. Чуртта байдалды бөттүү-биле көөр, экономиканы эде тургузарының аргаларын, ажылдаарының перспективазын ылаптыг тодаргайлаар аргалы чугаалажып көрүүшкүн берип турар деп бодаар мен.

Бистиң хөгжүлдевистиң үндезин айтырыын чугаалажып көрүп турар-дыр бис деп. Маңаа чугаалаан эштер-биле бүрүн чөпшээрежир мен. Октябрь-үезиниң соолунда эң улуг эргилде дугайында чугаа болуп турар. Ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң, совет кижилерниң амыдырал байдалдарын экижидериниң эрге-ажыынга дүүштүр ону кылып турар бис.

Ол эргилдениң бодун чиик эвес-ле харын, чоннуң янзы-бүрү бөлүктериниң байдалынга ол хамааржып турар. Ынчангаш башкартынар рынокче шилчиириниң концепциязы эң-не хынамчалыг, бодамчалыг ажылдап кылдынган тодаргай программа болган турар ужурлуг. Ол дугайында ылаптыг шын бодаар. Социал быжыг магадылалдар дугайында сагыш салыр херек, ук магадылалдар чоңга билдингир болур ужурлуг.

Ынчаарга ол магадылалдарның механизмин кылдынмаанда, рынок экономиказынче шилчиир үеде ажылчы чоңга таваржып болгу дег когаралдарны болдурбас аргалыг удур хемчеглер чокта ындыг программалы черле ажыглап болбас. Бо турушту быжыы-биле ээлеп турар мен.

Ынчалза-даа бодувустан айтырып көрээли: бөгүнгү экономиканы солуп шыдаар бис бе? Экономиктиг реформаны чогумчалыг чорудары-ның оруу-биле бурунгаарлавайн, чаңгыс черге туруп болбас дээрзинге шуптувус чөпшээрежип турар-дыр бис.

Башкарылгалыг рынок ажыл-агыйынче шилчиир талазы-биле бистиң концепциявыс болза кылдынган шилип [illegible] [illegible] демократтыг социализмче шилчээшкинге бүгү дугайда турар. Ол [illegible] [illegible] бодуувустуң хөгжүлдевистиң [illegible] [illegible] бүрүн чугула. Ынчаарга бистер социализмни билир [illegible] хамыктыг, социалистиг ниитилел дугайында хөй билиишкиннеривисти [illegible] [illegible] болуп турар-дыр бис.

[illegible] болгаш [illegible] болдурун болбас ужурлуг бис. Ынчаарга өске чүүл база чиңгинниг чок. Башкарылгалыг рынокче экономиказынче оруктуң элээн каш үе-чадаларын эртеривис, бо угланыышкынга кыдыныр базымнарның бүгү уржуктарын ылаптыг эки бодап көөрүвүс, чоннуң [illegible] [illegible] социал камгалалының идегелдиг механизмин ажылдап кылыр [illegible] турар.

Экономиктиг реформаны дүргедедирин планнавышаан, бистиң ниитилеливистиң бот-тук байдалын барымдаалап көөр ужурлуг бис. Реформаларның программазын миллион-миллион совет кижилер деткиир болза, оларның эрге-ажыынга ук программа дүгжүр болза, чүгле ындыг таварылгада ол чедиишкинниг боттуруп ап болур.

Оон-биле холбаштыр морал-психологтуг факторну база барымдаалап көөрү эргежок чугула. Совет кижилерниң бүгү айтырыгларның шиитпирлеттинери удуртукчулардан, хамыктың мурнунда дээди эрге-чагыргадан хамааржыр деп хөй чылдар дургузунда совет кижилерни сурган келген. Бүгү-ле чүүлдер дээш — чуртталга бажыңнарының чедишпезинден эгелээш, тус черниң кедээ магазининде шоптунуң чогунга чедир бүгү харысалга чурттуң удуртулгазынга онаажып турар. Бүгү-ниити деңнештирилгеже чүткүүшкүн, инициатива чок болгаш азырадыкчы хөөннер ышкаш, бистиң кижилеривистиң психологиязында илереп турар ындыг болуушкуннар ооң-биле сырый холбашкан.

Ол ышкаш бистиң күрүневистиң федеративтиг структуразын, тус-тус девискээрлерниң экономика болгаш социал талада улуг ылгалдарын өөренип көөрү чугула. Чоннуң амыдыралының деңнели биле эрге-ажыктары үргүлчү-ле деңдески боор турбас.

Ындыг болбажок, айыттынган реформаларны боттандырарынга саат ужураштырып турар факторларже кичээнгейни кылдадыр салыр дээр болза, ол шын эвес апаар. Бистиң чуртувус кандаар-даа аажок улуг экономика күчүлүг, бойдус курлавырлары-биле байлак, эртем-билиглиг болгаш бедик мергежилдиг чонну, сайзыраңгай эртемниг. Ол бүгү чедишкинниң үндезини болур.

Экономиктиг реформаны ханыладыр программаны ажылдап кылып тура, бистер ону боттандырарының меха-

низмин хандыр [illegible] программа [illegible] [illegible] рын уштап [illegible] системазын тодаргай ажылдап кылыры чугула. Ону чедип [illegible] ССРЭ-ниң [illegible] ниң ийиги Съезди [illegible] [illegible] [illegible] боддынган чедимче [illegible] [illegible] айыттынган хемчеглерни [illegible] лап кылырынче сагыш салыр. [illegible] [illegible] [illegible] сүмележип чугаалажыр ужурлуг бис. Ниитизи-биле чугаалаар болза, улуг белеткел ажылын чорудары, таарыштырып турар рынокче шилчииринин үе-чадаларын тодаргай угаап билип алыры кончуг чугула.

Ниитизи-биле бурунгаарлаар херек: чер реформазын чүткүлдүг амыдыралга боттандырар, кадрларны белеткээриниң болгаш [illegible] лиң белиглериниң айтырыгларын шиитпирлээр. Ниитилелдиң психологтуг байдалынга [illegible] турар эскериглерни өөренип көөр [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] чылын көрдүнген бүгү чүүлдерин күүседир ужурлуг бис. Оон-биле чергелештир эрге-хоойлу хандырылгазынче кичээнгей салыр херек: айыттынган хемчеглерни боттандырарынга юридиктиг үндезинниң тургузуп болур хоойлуларны болгаш өске-даа документилерни ажылдап кылыр.

Адак соолунде, эде тургустунуушкунуң чедиишкинниг болурунга сонуургалдыг бүгү күштерни каттыштырбас болзувусса, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] организацияларының төлээлекчилери, эртем ажылдакчылары-биле сүмележип, чугаалажып турган, ол чугула программаны бурунгу-биле тургузуп алырынга дуза-лаар немелде чаа идеяларны тып алыр ужурлуг бис.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, элээн эвес чүүлдерни кылыр ужурлуг бис. Экономиканы экижидер талазы-биле чалакты ажылдап кылган хемчеглерни боттандырар, оон-биле кады рынокче шилчип кирериниң программазын ажылдап кылырын доозар, ол сорулгаларга дүүштүр Президентиниң чарлыктарын, хоойлужудулга актыларын, чазак доктаалдарын ажылдап кылып болгаш хүлээп алыр, оларны амыдыралга чайгылыш чок боттандырып эгелээр ужурлуг бис.

(СЭТА).

СЭТА-ның дыңнадыы

Литва ССР-де тургустунуп келген байдал-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков ындыг байдалдарда ол республика-биле экономиктиг харылзааларын дөмей-ле өскертирип чайлаш чок апаарының дугайында Литва ССР-ниң Дээди Совединге болгаш Министрлер Чөвүлелинге бо чылдың апрель 13-те кыйгырыг чорудар [illegible] [illegible] турган. Ынчаарга Литва ССР-ниң Министрлер Чөвү-

лелиниң Даргазы К. Прунскене апрель 16-да чорутнан телеграммазынга кыйгырыгда тургустунган айтырыгларның чаңгызынга даа бот-түр харыы бербээн.

Литваның хамаатыларының [illegible] ССР Эвилелиниң онч[illegible] а ол ышкаш бүгү-нити ше[illegible] ССРЭ [illegible] [illegible] эрге-хоойлуга [illegible] Литва ССР-ниң удуртулгазының [illegible]

албааның өөрения нервеш, амыдырал чурттаглгаңы база коммунал херекселдерни хандырарындан артыкка ол республикаже нефть [illegible] [illegible] бээрин соксадыр дугайында айтыышкын берди[illegible]

ССРЭ-ниң Президентизиниң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының кыйгыр[illegible] [illegible] [illegible] ССРЭ-ниң [illegible] [illegible] [illegible] хамааржып турар.

СЪЕЗД АЖЫЛЫН ДООСКАН

Москва, апрель 19. Комсомолдуң XXI съездизи ажылын доскан. Комсомолдуң ТК-ның бирги секретарынга 6 кандидаттың альтернативалыг үндезинге Владимир Зюкин соңгуткан. В. Зюкин [illegible] [illegible] СЭКП кежигүнү. 1970 чылдан бээр [illegible] 1989 чылда [illegible] ТК-ның секретарынга соңгуткан.

Съезд [illegible] чаа Уставты болгаш [illegible] резолюцияларны хүлээп алган.

(СЭТА).

Улуг бодалчы Ленинниң номналы бистиң-биле кады

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕ

Республиканың баштайгы бүдүрүглелериниң бирээзи болур мебель фабриказында орус, тыва, латыш, хакас, мордва, белорус нацияның улустары ажылдап турар. Фабриканың ажыттынганының үезинден бээр олар эгин дең ажылдап келгеннер.

Бүдүрүлгениң баазазын быжыглаар хемчеглер ооҗум алдынып чорупт турар. Каш чыл бурунгаар чымчак мебель цеги ажыттынган. Ажыл-агыйның чорудуарының чаа аргаларынче коллектив кирген. Бирги кварталдың планы күүсеттинген. Кандыг-даа чедиишкинге күш-ажылчы коллективте ажылдап турар кижилерниң аразында билчилге, деткимче ниити чедиишкинге идиг болур.

Хоорайның өске бүдүрүлгелеринде тургустунган байдалга бодаарга, мында кадрларның национал составының деңнели бир янзы. Өске черлерде удуртукчу кадрларда бир нацияның төлээлери колдай бергилээн болур. Фабрикада ниитизи-биле 93 орус, 47 тыва, өске нация 14 кижи ажылдап турар. Инженер-техниктиг составты алырга, харын, чаа база бээр чүүлдер илдең болгулаар. Олардан 34 кижи орус, чүгле 9 кижи тыва. Өске нацияның улустары чок. Эргелелди алырга, бо сан 26 болгаш 9 болуп турар. База бодап көрүг дег фактылар-дыр. Ынчалза-даа ажылчыннарының саны деңнежип турары эки.

Кадрлар килдизиниң начальниги В. Г. Бубновтуң санап турары-биле алырга, аңгы-аңгы нацияның ажылчыннары найыралдыг, бот-боттарын деткижер, камгалажыр. Цех бүрүзүн алыр болза, интернационалчы. Шынап-ла, баштай барганывыс белен продукция чыып эптээр цехте чаңгыс станокта орус, тыва, татар нация улус кады ажылдап турар болду. Диван, кресло-ларга чадыг шып турар ажылчыннар Алексей Морозов, Орлан Хертек, оларның кайызы-даа национал талазы-биле билдишпейн баар чорук чок дээрзин бир үн-биле чугаалаttылар.

Коллективте чээрби дөрт чыл ажылдап турар Татьяна Николаевна Манова биле Валентина Степановна Высочанская (ол бодун татар мен деп турар) бо-ла сүмележи бээрлер. Олар Орланның өг-бүлезинге кыс уруг немешкениң чугаа аразында демдеглешлер. Черле төрүттүнген хүнүнде, байырлалдар үезинде кады ажылдап турар ештеринге кичээнгейлиг болуп, белек-селекти садып бээр, кежээлерни организастап турар.

Т. Н. Манова «бүгү [illegible] нымда ажылчын коллективке ажылдап келдим, аңгылажыр деп чүве черле эскербээн мен, амгы үеде чамдык эвилелдешкен республикаларда болуушкуннарны дыңнааш, кайгаар-дыр мен» деп айтып турар. Быжыг найыралдан, хүндүткелден доостелген интернационалчы хамаарылгаларны ала-чангаарлаашкынының агымынче кирип турганывысты частыр деп билген бис. Ынчангаш национал хүндүткел өске нацияның кижилериниң дылын, чаңчылдарын, чүдүлгезин тооп, үнелеп, хүндүлеп көргенинден ажылдаар черлерни, удуртур эрге-дужаалдарны база национал составты барымдаалап тургаш, таарыштырары ужурлуг дузалыг деп билзе эки. Ол чамдыкта таваржып турар аас кырында найыралды улам ханы утказыг кылдыр быжыглаар.

Цехте орус болгаш өске-даа нация кижилерден тыва [illegible] чаңчылдарын билир силер деп айтырарымга, [illegible] чок болган. Хөй чылдарда кады ажылдап турган, чугаалап шыдавас-даа болза, тыва чугааның утказын билип алгар аргаларын олар сеткиилинден чугааладылар. Чээрби хире кижи тыва дыл өөредир болгунга бижиткен. «Чүү херек?», «Каш шак?», деп олар тывалап чугаалап турду. Ол база билчилгениң бир тепкииҗи болуру чугаажок.

Макар Манзырыкчыевич Сат үш нация эштериниң дугайында чылыг сөстерни сөгледи. Оларның чурумдуу эки, дөрт деп үнеледи. Октябрина Соколова, Кызыл-оол Салчак, Александра Монгуш, Татьяна Бабкина, Валентина Тулъчеева (ол хайнак), Роман Хертек дээш цехтиң ажылчыннарының адын адаан.

Артык ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТАРДА: мебель фабриказының ажылчыннары Алексей Морозов, Орлан Хертек; бөлүк ажылчыннар чапсарда.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Депшилгелиг кижи төрелгетен бөгүн В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл оюн демдеглеп эрттирип турар. Ооң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы бөгүнде-даа ондур эчис сорулгаларга бараан болурунуң, нарын социал айтырыгларны чаа ёзу-биле шиитпирлээриниң үлегер-чижээ болуп турар. Ол хире улуг чергелиг ажылдакчыларын чоп бүрүзү бүгү-ле үелерде төлептиг-биле үнелеп келген. Ленинниң ады чурттарның болгаш делегейниң салым-чолунга [illegible] салдарны чедирген Октябрь революциязы [illegible], ажылчын [illegible] бүгү ажылчы [illegible] билгеш. оларны пар[illegible] тактиказынга илередиин бадыри-биле холбашкан.

Берге шорулгактардан уштунуп үнериниң аргаларын дилевишаан, эргижирээп үзел-бодалдарны диди-биле ап октап, тактиканы үениң байдалдарынга дүүштүр өскертиптер шимченгир аргаларны ажыглап турган.

Совет күрүнениң үндезилекчизиниң хөй чааргыкчы идеялары практика кырынга боттанмайн барган. Чаа эрге-чагырганың алыс утказын бюрократчы ёзу-биле хажыда бээр чадавас дээн ооң ондаксынмышкынын чагырып дужаар сталинчи системаның хажыдыышкыннары бадыткаан. Чогаадыкчы чорукутуң ёзузун, демократизмни болгаш буянныг чорукту, өске-даа чүүлдерни ленинчи номчалдарын күш-биле ап октаан турган. Сталинизм дээрге ленинчизмден ажа-ла адырылган чорук эвес. миллион-миллион кижилерниң угаан-медерелинче социалистиг идеяның бодун бужарыы-биле хажыткан чорук тур.

Бистиң чуртта үндезин чаартылгаларны бот тандырарының кол негелделериниң бирээзи болза, алыс шынын бодап билир чорукту тургузары хоозун чүүлдерден ниитилелдиң медерелин хостаары. Ленинчи идей-теоретиктиг номнал ынчан эрткен болгаш амгы үениң үндезин айтырыгларын бүгү талалыг анализтеп көөрүнге эге үндезин болган.

Улуг бодалчы Ленинниң ёзулуг угаан-бодал овур-хевирин катап тургузары, оскертикчилерниң хажыдыышкыннарын эртем ёзузу-биле сайгарары чугула сорулга болур. Ленинниң өөредиинге хамаарыштыр хажагай чорукутарны тайылбырдаары чугула. Ооң национал айтырыгга хамаарышкан ажылдары бөгүнде биске [illegible] үнелиг сүмележи болуп артыышаан. Өске-даа айтырыгларны [illegible] ыдыг.

Юбилей — хөөрээшкиниң хемчеглер органи[illegible] эвес, а эрткен орукту угаазылалдыг бодап көөрүнүң, шиитпирлеттинмээн айтырыгларже күштү угландырарының хемчээ болур. СЭКП-ниң съездизиниң бүдүүзүнде ленинчи юбилей партияны шынчы талазы-биле чаартырынга. ажылды эде тургузарынга идигин бээр дээрзин ТК-ның Политбюрозунуң хүлээп алган документизинде айтып турар.

НАЦИОНАЛ МЕДЕРЕЛДЕН ЭГЕЛЭЭР

Чоскку үелерге [illegible] эзүп орар салгалдың интернационалчы кижизидилгезиниң дугайында каас-коя сөстер-биле шупту-ла чүвени аажок эки кылдыр чугаалап келген бис. Ам барып ол [illegible] чаңгыс таладыг боор келген: бистиң чуртувустуң бүгү улустары чаңгыс аай найыралдыг өг-бүледе хостуг-омак чурттап турар хөй аймак-сөөк улустар чурттаан Төрээн чуртувус — ССРЭ-де. ол талазы-биле айтырыгларда кандыг-даа бергедээшкиннер, чөрүлдээлер чок деп бодалды бузуредирин кызыдып келген бис.

Бир эвес бичии чаш уруг улуг улустарның чугаалаан чүвелерин ол хевээр хүлээп ап, бүзүрээр болза, элээди өзерген уруглар ону шуут-ла дорт хүлээп албас, чамдык чүвелерге дадагалзап, бодаанып, ооң чылдагааннарын дилеп эгелээр болгай. Дүүн чаа-ла школачы турган студент уругнуң чогаадылга ажылындан үзүндүнү манаа киирер бодай-дыр мен: «Мен бодап көөрүмге, бистиң чуртувуста хааның Россияның каяа-даа орус культураны, дылды албадап кептередир политиказы ам-даа хевээр артпышаан».

Амыдыралдың ёзулуг агымынче чаа-ла кирип орар аныяк кижини дүвүредип турар айтырыглар-дыр. Ол ам-даа дыка хөй чүүлдерни эки билбес, аңаа шын үнелел берип шыдавас болбайн аан. Ынчалза-даа бирээни бижип, чугаалап келгеш, херек кырында кончуг өске чүүлдерни кылып келгенивисти кым аңаа тайылбырлап, айтып бээрил?

Интернационалчы кижизидилге амгы үеде нарын-берге байдалда, таптаашкынды-ла деп болур. Ынчангаш «интернационализм», «интернационалистиг кижизидилге» деп сөстерни чаазы-биле угаап бодаарының үези келген. В. И. Ленин интернационализмни бүгү улустарның национал эрге-ажыктарын [illegible] кичээнгейге алыры, оларның онзагай бүдүш-шынарларын болгаш долу деңнеп эргезин хүлээп көөрү кылдыр билип чораан. «Интернационалчы культура национал чок эвес» — деп, ол демдеглеп келген.

Национал айтырыглар талазы-биле элээн каш ажылдарынга В. И. Ленин чонну тоогузу, ооң культуразы-биле дылдың харылзаазын угаазылап бадыткаан болгаш нацияның хевирлеттинип тургустунарынга, ниитилелдиң амыдыралынга база хөгжүлдезинге төрээн дылдың ролюн тодарадып айыткан. Национал дылдарны бүгү талалыг хөгжүдериниң дугайында ленинчи айтыы[illegible] нар Октябрь сөөлүнүң баштайгы он чылдарында амыдыралга калбаа-биле боттанып эгелээн турган. Ооң мурнунда чылдарда үжүк-бижик чок турган улустар үжүк-бижиктиг боор, ооң үндезининге боттарының культуразын көскүзү-биле хөгжүдүп эгелээн. Ол чылдарда бистиң республика база эвээш эвес чедиишкиннерлиг болган.

Ынчалза-даа национал дыл хөгжүлдезиниң амыдыралынга Совет күрүнениң маргыш чок чедиишкиннери-биле чергелештир сталинчи болгаш таптаашкын үелеринде удуртулганың чаңгыс аай база чагырып-башкарар арга-хевирлериниң ССРЭ-ниң улустарының национал эрге-ажыктарынга чедирген кужениг эвес чүүлдериниң түңнелинде, националдар аразында харылзаалар бистиң ниитилеливисте бир эң чидиг айтырыг аларганын айтыры чугула.

Интернационализм [illegible]-даа **националчы** медерелден [illegible]. Ынчангаш хамык[illegible] мурнунда бодунуң ай[illegible]-өөгүнге, бодунуң чонунга, ооң культуразынга, чаңчылдарынга ынакшылды кижизидери чугула болгаш чүгле ооң үндезининге өске улустарга хүндүткелди, ынакшылды кижизидип болур деп санап турар мен.

А тыва челер (ылангыя аныяктар) уругларынга оңгу ырын ырлап берип чорууруар бе? Тыва тоолдар хөй парлаттынган бе? Улусчу педагогиканың салгал дамчаан чаңчылдары арткан бе? Тыва аныяк ие тыва дылда ындыг материалдарны кайыын алыргыл? «Школа соонда бодумга ёзулуг-ла Американы ажыттым», төрээн дылымны билбес, аажы-чаңым, бодумну ап чорууурум шупту орус, тыва уруглар, оолдар-биле харылзаа тудуп шыдавас, оларның аразынга ёзулуг-ла «ак кааргаан» турдум. Ону ажып эртип аары берге-ле чораан. Ынчалза-даа мынчага чедир бодалдарым безин орус хевээр...»

Мында кым буруулугул? Чүгле ада-ие бе? Бүдүн хоорайга чүгле чаңгыс тыва школа турду, амга чедир национал уруглар садиктери чок, чаа-ла бөлүктер тургустунуп турар. Саликке хүнзедир орустап хүнзээн бичии чаш кежээ бажыңынга келгеш, ада-иези-биле төрээн дылынга чугаалажыр дээрге барык бүттүнмес чүве ышкажыл.

СЭКП ТК-ның сентябрь (1989 ч.) Пленумунга дискуссияга улус Аллен Даллестиң «соок дайын» үезинде коргудуушкуннарын демдеглеп турган. Ол мынча дээн: «ССРЭ-ни саңдаралдыр дизе, атомнуг бомбаның херээ чок, чүгле ооң улустарынга орус дылды өөренген херээ чок деп билиндирерге четчир.

Экономиктиг, культура болгаш өске-даа харылзаалар ынчан буступ дүжер. Күрүне чок болур». Дылдың ужур-дузазын олар ынчаар билип турар.

Бистиң республикага орус-тыва, тыва-орус ийи дыл билир чорук национал, интернационал талаларын каттыштырып турар. Ол экономиктиг ниитилел-политиктиг, культура амыдыралынга харылзажырының чепсээ болурдан аңгы угаан-бодал сайзыралынга салдарлыг. Төрээн дыл — нацияның кол [illegible]. Ынчалза-даа национал коллектив кежигүннеринге чүгле ону билири эвээш. Орус дылды билири делегейниң болгаш совет культураның байлактарын билип алырынга дузалаар.

Чамдык онзагай көстүр хире чижектерден база киирип көрейн. Чогаадыгдан одуруг: «Мээң өг-бүлем интернационалчы, беш нацияның кижилери бар — тыва, орус, хакас, еврей, корей. Шупту кады чурттап турар бис. Ол дээш чоргаарланыр бис. Ынчалза-даа националдар аразында харылзааларга мээң хамаарылгам мындыг: бир эвес Тыва ССРЭ-ден үнер болза, ол эки. Ол боду хөгжүүр. Бистиң Тывавыс дыка байлак болгай. Келген улус чокка чурттай бээрлер. Олар бистиң культуравысты, чаңчылдарывысты үреп турар».

Интернационалчы өг-бүлеге өскен ол уругну национал-даа, интернационалчы-даа хөөнге кижизитпээн. Национал сеткил-хөөнү чок болганындан аныяктарның чамдык кезээнде «патриоттуг кодурлуушкунунуг» хөөннүң барын айтыры артык эвес. Олар ужурашкан кижилерин хомудадып, сөглениип, орус сөс чугаалааны дээш өскелерни буруудадып болурлар. Бир школа столовайынга «тывалап турар эр-хей-дир сен, кашадан хейну салып берейн» дээн улуг кижиниң чугаазын канчаар билип ап болурул?

Аныяктарны кижизидип турар эштер национал сеткил-хөөнү кижизидери деп чүл дээрзин баштай эки сайгарып алыр болза эки. Ол дээрге бир-ле дугаарында, ниити кижи төрелгетенниң культуразынга ооң бодунуң нациязының культуразының, эртеминиң, чаңчылдарының киирген үлүү дээш чоргаарланып билирин кижизидери. Ол дээрге нациязының угаан-бодал, мөзү-шынар күштүлерин байыдары дээш чүткүл. Ол дээрге бүгү-ле чүүлдерге бодунуң чаагай, буянныг чоруун көргүзери болгаш ооң-биле холбаштыр өске чоннуң талазындан бодунуң чонунга хүндүткелди чаалап алыры. Нация дугайында бодалдар чамдыкта ийи-чаңгыс кижиниң бодун ап чорууруундан база тургустуна бээр болгай.

Чүге бистиң ада-иелеривис бистиң вектиң эгезинде көжүп келген орус чонну өөрүшкү-биле хүлээп алганыл? Чүге бар-чогун олар-биле үлежип, демнежип чораанныл? Амгы үеде сывыртажыр безин чоруктар тыптып турары база-ла нациязы дээш чоргаарлалдың чогунда. Өг-бүле-даа, школа-даа ону билиндирип, өске кижилерни хүндүлээрин, бодунуң чонунуң адын бодаарын үезинде айтып сургаваанында.

Өске чоннарның культуразын, тоогузун хүндүлеп көрбейн турда, интернационализм деп билиишкин турбас. Кажан шынны чугаалавайн турда, сөс-биле ажыл-херек каржып турда, ол база чедимче чок болур.

Галина БАЗЫР.
Педагогика эртемнериниң кандидады.

СОЛУН ЧУГААЛЫГ КЫРГАН

Каа-Хем районнуң Бүрен-Аксы суурда чүс хар ашкан кырган бар. Өнү Мария Родионовна Запевалова-дыр. Адреси — Енисей кудумчузу, бажың № 9. Назылап кырааң-даа болза, дыка серге.

Ол моон кожуп чоруткаш, өске черге чурттап турда, суурун кожурер деп баарга, дедир чедип келген. Бистиң суурда ооң оолдары база элээн улгаткылай бергилээн.

Бо кырган Ленинни көргөн мен деп чугаалап турар. Ынчан ол аныяк турган. Ленин бир бажыңга хурал чыылдырып турда, хайгааракчы кел чыдарын Запевалова дамчыдыптарга, соңгадан үне халааш, Ильич деве берген деп турар. Ооң адаза Ленинни Селеванихо деп ортулукче кежирип турган.

Быстрая суурга Ленин-биле ужуражып турганын ол сактыр. Ильичиге чемни белеткеп берип турган мен дээр. Ооң мячиктеп турганын Мария Родионовна чугаалаар. Дыка чиик, серге кижи деп орар.

Минусинск хоорайда Октябрьская кудумчузунда Быков дээр кижиниң бажыңынга Мартьянов, Сафьянов суглар-биле Ленин ужуражып турган. Ынчан Ленин чадаг-терге мунуп турган. Дагже Быстрицкий дээр кижи-биле үнүп, агаарлап чорааныл ол утпаан.

Галина САНДЫЙ-ООЛ.

РЕДАКЦИЯДАН: Чагаада В. И. Ленинниң шөлүлгеге турган чылдарында карыш-как бар болган. М. Р. Запеваловаың айтып турары Быстрая суур билдинигир. Алап турар улузундан Минусинск музейиниң үндезилекчизи Н. М. Мартьяновтуң ады бар. 1897 чылдың чазы-нында Ленин Сибирьге келген Шушенское келгеш, ол А. А. Зыряновтуң бажыңынга турган. Кажан Крупская чедип келгенде, П. О. Петрованың бажыңынче кошкен. Шөлүлге үезинде ол Тесинское суурга турган Г. М. Кржижановский, В. В. Старков база Ф. Я. Кон-биле ужуражып турган.

Ооң бир адап турары Иннокентий Георгиевич Сафьянов Минусинскиге чурттап турган революционер. Ол 1917 чылдың сентябрьда партияга кирген, большевиктер комитедин удуртуп турган. 1921 чылда Бүгү-Тываның тургузуукчу хуралынга киришкен кижи. Ол тыва, моол дылдарны эки билир турган.

М. Р. Запеваловаың хурал дугайында бижип турары 1897 чылда Ермаковскиге болган хуралга хамаар-жыр турган бе дээрзин тоогуучулер шинчилеп көөр апаар.

Н. М. Мартьянов биле И. Г. Сафьяновтуң адын адап (Ленин-биле холбаалыг болганда, олар болур ужурлуг) турар болганда, М. Р. Запевалова ол болуушкуннарның киржикчизи дээрзинге бүзүреп болур хире. Сөөлгү сөстү тоогуучулерге арттырып каары артык эвес.

АЖЫЛДАРЫ ТЫВА ДЫЛДА

Бистиң чуртувустуң болгаш бүгү депшилгелиг кижи төрелгетенге Владимир Ильич Ленинниң ады эң-не чоок болгаш хүндүткелдиг.

Совет Эвилелиниң хөй национал улустарының уран культуразы-биле бир дөмей, тыва литературада болгаш уран чүүлде хүндүлүг черни ленинчи тема ээлеп турар.

1930 чылда тыва бижик чогааттынган соонда, В. И. Ленинниң ажылдарын очулдурар ажыл эгелээн. Владимир Ильич Ленинниң дугайында тыва улустуң баштайгы номчаан номнарының бирээзи — «Башкы Ленин» деп дептержигеш. Бо номну 1930 чылда парлап үндүрген. Номну тыва дылга парлаанындан бээр бо чылын 60 чыл боор турар.

1938 чылда «Ленинниң чаш чорааны болгаш школачы турган үези» деп номну ном үндүрер чер тыва дыл кырында парлаан. База В. И. Ленинниң намдарын каш удаа парлап үндүрген.

Ооң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының кол-кол үелерин, баштыңчының өлүм чок өөредииниң дугайын ында допчузу-биле чугаалап турар.

В. И. Ленинниң ажыл, амыдыралындан үлегер-чижек база ооң чагыглары аныяк өскенге өөредиглиг, оларның кижизидилгезинге улуг ужур-дузалыг. Ленинниң ажылдарының тыва дылга очулгазы чоннуң политиктиг кижизидилгезинге марксизм-ленинизмниң идеяларын пропагандалаар талазы-биле хүн бүрүде ажылга улуг деткимче боор келген. Марксизм-ленинизм классиктериниң ажылдарындан допчулалдарны 1930 чылдан бээр-ле янзы-бүрү номнарга парлап эгелээн.

В. И. Ленинниң «Чүнү кылырыл?» деп номун Тыванын ном үндүрер чери 1951 чылда орус дылдан тыва дылга [illegible] очулдуртуп үндүрген. Ону [illegible] Н. Тава Сарыг очулдурган. «Чарылгы [illegible]» деп номну 1957 чылда очулдурган. «[illegible]» 1955 чылда [illegible] «Күрүне болгаш революция» (1955), «Кооперация дугайында» (1953), «Партияның [illegible] дугайында» (1958), «Карл Маркс» (1955), «[illegible]» (1962) дээн ажылдарын очулдурган. Ажылдарын 30 ажыг тускай номнарда парлаан. Чогаалдарының үш томнуг чыындызын, «Партия программазының дугайында», «Литература дугайында», «В. И. Ленин, СЭКП национализмге удур демисел дугайында» деп ажылдарны 1970 чылда очулдуруп үндүрген.

Эрткен чылда бистиң килдис В. И. Ленинниң «Социалистиг тургузуушкун дугайында» деп номун алган. Ону В. Ф. Чадамба тургускан. Ол В. И. Ленинниң Октябрь революциязының сөөлүнде ол чугула чогаалдарының, ол ышкаш ооң ажылдарының кол чүүлдериниң тематыг чыындызы болуп турар. Ында социалистиг тургузуушкуннуң үндезин айтырыгларының талазы-биле ажылчы чоннуң шылгарангай угаан[illegible] болгаш [illegible] бодалдарын делгеренгей көргүзүп, [illegible] турар. Номну политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң дыңнакчыларынга база пропагандистерге белеткеп үндүрген.

Ооң ышкаш [illegible] болгаш социология талазы-биле эртемниг Евгений Плимактың «В. И. Ленинниң политиктиг [illegible]» (Үндезиннери, алыс утказы, күүселдези) деп номну Б. К. Сат очулдурган. Бо номда В. И. Ленинниң сөөлгү ажылдарының болгаш чагааларының дугайында бижип, тайылбырлап турар. Ном «Партияга болгаш [illegible] улуг чагыг» деп эге-биле эгелээр. Ында Ленинниң сөөлгү бижээн чагаалары болгаш чүүлдери ооң номналында онзагай черни ээлеп турарын бижээн. Бо чүүлде революцияның салым-чолунуң, партия болгаш ооң удуртукчуларының, чурттуң социалистиг тургузуушкуннуң сорулгаларының, делегейниң революстуг шимчээшкиниң дугайында бодалдарын илередипкени-биле онзагай болуп турар.

В. И. Ленинниң номналын [illegible] тыва дылда 1930 [illegible] чылдардан-на [illegible] бо хүнге чедир [illegible] турар. Оларның очулдуртазы уламчылап турар. Ооң чогаалдары бөгүн амыдыралы [illegible].

Татьяна НАМДАК,
Библиограф

ЛЕНИНГЕ ХҮНДҮТКЕЛ

Күчүлүг Волганың кыдыында улуг хоорай Казань-биле Владимир Ильич Ленинниң амыдыралы холбаалыг. Орта университетке өөренип турган чылдары солун болгаш тоогулуг. Ооң аныяк чылдары чонун херээ дээш демиселдиң үлегер-чижээ, аныяктарга угаадыг болуп чоруур. Октябрьның социалистиг Улуг революциязын боттандырар. Россияга чаа амыдыралдың оруун ажыдар сорулганы студент Владимир Ульянов бодунун мурнунга салган.

Татар АССР-ниң найысылалында «Татарстан» гостиницазының бешки каъдының [illegible] 1968 чылдың августа Волга хемин магадап [illegible] турган мен. [illegible] машиналар хемниң агымында. Хем вокзалында [illegible] теплоходтар үн [illegible], чугаа чудуруп, [illegible] чайганып. Хөй каът бажыңнар-[illegible] баштары [illegible] турган. Бо[illegible] хүнү. Ленинчи [illegible] көөр деп бодап алгаш университетче базыпкан мен.

Казань радиозун дыңнап турарымга, бистиң тыва дылывыс-биле дөмей болган. Кудумчуга татарлап чугаалашкан улустуң домааның үр-шиин билип алтар чордум. Бичиимде, Таңды эдээнге хакастарны татарлар деп турганын сактып келген мен. Чер ырак-даа болза, ат-сураа чеде берген улус-тур деп бодаан мен.

Достен шөлде кварталды дола туртуккан Казань университедин кестүп келген. Эрги хевир-биле тудуп дөрт-беш каът бажыңның кол хаалгазы хүн үнер чүкче көрүнген. Ооң үстүнде хаяала улуг, алдын үжүктер-биле «Казаньның В. И. Ульянов-Ленин аттыг күрүне университеди» деп бижип каан. Университет чанында сезер лиге баштыңчының студент аныяк үезинде овур-хевирин көргүскен турасказ.

Ужу-кыдыы көстүлбес чыгы улуг кудумчулап эрткеш, Ленинниң дөмшил дыннап турганы № 7 туразкаалдыг өргээнинге келдим. Оранмузейниң ишти делгем, бо[illegible] Биргээни-де адды олуттуг сес карта турбушайн. Мурнуку ийи одуругнуң ушту олудунга ол олуруп турган. Индирип, Ленинниң херек-турасхаалын ында тургускан. Дөртүнде шилден каан, үш ном шкавы. Ында ооң номчуп турган номнары. Орус демократтар — Белинскийниң, Герценниң, Чернышевскийниң, Добролюбовтуң база Маркстың, Энгельстиң болгаш өске-даа [illegible] классиктериниң чогаалдары.

Ооң-даа ыңай солун экспонаттарны аңаа көрген мен. Ленинниң гимназия доозган шылгалдазы, характеристиказы, университетке хүлээп алырын дилээн билдириишкини, алдын медаль-биле доосканын херечилээн, революстуг ажыл-чорудулгазынга хамааржыр фото-чуруктар, документилер бар. Студентилер демонстрацияга [illegible] номнап турар чараш.

Келген улус хөвай бээрге, Ильичиниң олуруп турган сандайынга олурган. Ооң 1897 чылда Шушенское суурга тургаш, тыва черден агып баткан Улуг-Хемниң суун ижип, Сибирьниң чараш бойдузун магадап, чоннуң келир үеде амыдыралы дээш хандыр бодап турганын караанга чурук шаапкан мен. Өрээлди катап-катап көрүп, улуг угаанныг кижиниң мурнунга мөгейген мен.

Ногаан ыяштар бүргээн шимээн-дааш эвээш, хоорай төвүнде ийи каът ыяш бажың. Адрези: Ульяновтар кудумчузу, бажың № 58. Революсчуларның кижизиткен өг-бүле бо бажыңга 1888 чылдың сентябрьдан 1889 чылдың майга чедир чурттап турган. Үе бажыңның Ильичиниң авазы олуттуг университет доозарынга чедир кады чурттаар дээш. Симбирскиден көжүп келгеш, бир бай садыгчыдан хөлезилеп алган 1888 чылдың ноябрьда Ульяновтарның найыралдыг өг-бүлези Казаньга бүрүн чыылган турган.

Октябрь революциязының чоокшулап чыылыш [illegible] бо бажыңның музейи кылдыр [illegible]. Ленин бирги каътта улуг эвес, тускай үнер эжиктиг, чоон чүкче көрүнген ийи соңгалыг өрээлди шилип алган турган. Ында чиңге демир-орун, ыяш ном полказы, бичежек стол, ийи-үш сандай, керосин лампазы, аңгыда хеп азар бүттүг ыяш — ооң өске чүү-даа чок. Ленинчилерден аңгы, ол орта хөй-ле шагтарда бот-өөредилге-биле өөренип турган.

Студентилер аразында марксизмни пропагандалап турган революсчу ажыл-чорудулгазы дээш, хаанга удур хемчеглерге деткимчи дээш, ооң каргыс шагдаалар каш удаа истеп, сүрүп, Казань карабажыңынга суп турганын документилерде бижээн. Ынчалза-даа ооң политиктиг бедик культуразы, эки мерегенниг, кижилер-биле аянныг сөстер-биле чугаалажып билири оларга аштырбас күш болуп артып турган.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чыл оюнга холбаштыр чогуур политиктиг болгаш организастыг ажылды партияның XXVIII съездизинге белеткел-биле, партияның политиктиг Платформазының төлевилелин бүгү партияның база бүгү улустуң чугаалажып көөрү-биле тудуш холбаалыг кылдыр калбартып чорударын сүмелээн. Теоретиктиг ажылга кол кичээнгейни Ленинниң номналын барымдаалап турган. Чаартылганың идеологиязын улам ынай ажылдап кылырынга, социализмниң тоогулуг дуржулгазын, амгы үениң ниитилел практиказын, чогаадыкчы идеалдарын болгаш революстуг эде тургузуушкунунуң сорулгаларын тайылбырлаарынче угландырарын мында айыткан. Янзы-бүрү демократтыг ниитилел болуктер-биле база шимчээшкиннер-биле партияның хайгаар, бот-тыг чугаалажылгазы чорудар дээнинге кижи каттыжып арга чок. Партия эде тургузуушкунну эгелээрде Ленинге хөй катап эглип, сөс-биле сүмележип турары база-ла тодаргай.

Оюн ТОВУУ.
Партияның, күш-ажылдың хоочуну.

РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга кандидаттар

АЙЫЫЛ ЧОК ЧЕРНИҢ «АЙЫЫЛЫНЫҢ» ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Күрүнениң айыыл чок чоруук комитединиң даргазы В. Н. Федосеев-биле интервью

— Виктор Николаевич, сөөлгү үеде чекистер республиканың ажыл-ишчилери-биле ужуражып кылдынган болгаш ... рыңың ажыл-чорудулгазының дугайында ажыы-биле чугаалап турарлар. Ынчалза-даа КАК-тың ажылдакчыларынче сериглел-биле көөр «айыылдыңнар» чоруктар амгы кижилерниң медерелинде хевээр арткан-дыр. Ону чүнү-биле тайылбырлап болур ул?

— [illegible]

Бисче «айыылзыңып» неер ... [illegible]

— Тываның чекистериниң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр кыска-биле чүнү чугаалап болур силер?

— Бистиң республиканың сөөлгү үеде даштыкы чурттар-биле туризм, эртем-техниктиг болгаш даштыкы экономиктиг харылзаалар талазы-биле бүрүнтээ ... [illegible]

— 30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде болган репрессияларга таварышкан кем-буруу чок кижилерни агартыр талазы-биле кандыг ажылдар кылдынып турарыл?

— Бо ажылга бистиң комитеттиң бүгү ажылдакчылары киржип турар. Ол ажылды мурнунда-ла 50-60 чылдарда-ла эгелээн ... [illegible] ... 1988 чылдан бээр 202 кижини агарткан. 25 кижиниң агартылыышкын ... [illegible]

— Республикада чаа «Мемориал» шиитпирлери болгаш Тываның демократтыг интернационалдыг шимчээшкин деп каттышкыышкын тургустунган болгай. Оларга КАК-тың хамаарылгазы кандыгыл?

— [illegible]

— КАК органнарын шугум херек үүлгедир чорукта-биле база демисежир ужурлуг болгай. Ону күрүнениң айыыл чок чоруун камгалаар ажыл-биле дүүштүрерге бот-боттарынга чаттык болбас бе?

— ВЧК үезинден бээр [illegible]

— Виктор Николаевич, Силер РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат кылдыр депшиттингеш болганыкарда бодуңарның программаңар дугайында каш состен чугаалап көрүңерем.

— Программа дугайында ... [illegible]

[illegible] ... чагыглары-биле дүүштүр күүседир мен.

Интервьюну «Шынның» корреспондентизи Д. ЧЫДЫМ кылган.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Ажыл-иш, амыдырал экиде кижи хоглуг, ооң арның хүлүмзүрүг каастап чоруур. Бо чуруктуң ийи эжишки — «Барлык» совхозтуң картофель өстүрүкчүлери-дир. 1989 чылдың түңнели-биле оларның звенозу социалистиг чарыштың тиилекчилери болуп, Россия Федерациязының Агроүлетпүркүрүкомунуң база агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитединиң хүндүлел дипломун болгаш акша-биле шаңнаткан.

Звенонуң удуртукчузу Михаил Оюнович Наксыл-оол (солагай талада) картофельди өстүрериниң депшилгелиг аргазын өөренип, көрүп алыр-биле Астрахань облазынга үш чыл мурнунда чораан. Бо коллективтиң ажылының дугайын апрель 1-де «Шын» солунга дыңнадып бижээн.

Чурукта: Михаил Наксыл-оол биле звенонуң кежигүнү Александр Хертек.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЖУР-ЧӨВҮН ТЫП ТУРГАШ

Партияның XXVIII съезинче ... [illegible] ... Ам харым 72. ... ам 43 чыл болуп тур мен.

[illegible] ... Партияның хуралдарынга коммунист болуп, ажыл-херектерге, хей-ниити ажылдарынга хире-шаам-биле киржип келген мен. Ийе, ам партияның ат-алдары чавызап турарын база көрүп тур мен. Ол кымнарның буруузу ышчаш? Мооң мурнунда Сталинге чүдүүр чоруктуң, таптааашкының үезиниң аар уржуктары ышкажыл! Коргунчуг сестиг, уралап чорупп турда, хамык херек келдерээн.

Эртем-билиим хиредиг-ле харын. Ынчалза-даа бодумнуң туружум быжыг: ленинчи партия херек чок деп турарлар, ынчап-ла турзуннар, а мен партияга шынчы артар мен.

Шак мындыг берге үеде бисче чүгле быжыг сагылгачурум, чангыс эп-сеткил херек деп бодаар мен. Маргылдаалыг айтырыглар турбайн канчаар, ону чүгле ужур-чөвүн үктап тургаш, шын шиитпирлээр апаар бис.

Адаш ИРГИТ.
Бай-Тайга району.

Бир чагааның изи-биле

КАРА ТУРАЗЫНДА ААЖЫЛААШКЫН

Өөрүшкүзүн үлешкен, ишти-хөңнүн өйүп чоруур айтырыглар кедүрген чагаалар редакцияга бо-ла келир. Чагааның артында — кижи, ооң салым-хуузу туруп турар деп чүвени билгеш, редакцияның ажылдакчылары шак мындыг дувүренчиг чагааларның изи-биле чоруп, херектиң шынын тывар дээш республиканың кайы-даа чүгүнче халдырынга белен улус. Бо удаада Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң малчыны Сыдаңмай Сотпаевна Ондардан ындыг-ла дувүренчиг чагааны алган бис. Ооң утказы, малчынның хомудалы-биле номчукчуларны таныштырааш, Чагааның сос-домаан өскертпейн мында киирдивис.

«Хөй-ле чылдар иштинде малчыннап келдим. Ажыл берге, харысалгалыг дээрзин айтып каайн. Малчын кижи бодунга өнчүлүг болурга ында багай чүве чок. Херек апарза, четпезин-даа дугааарынга киржи бээр болгай. Каш ангор өшкүлүг кижи мен. [illegible]

... Малчын-биле амыр-мендизин солушканывыс соонда, келген херээмни чугаалап бердим. «Солунче чагааны бижээним-даа шын чүве. Чедип келгениңер эки болуп тур, харын» — деп, малчын чугаалап олурду.

Сыдаңмай Сотпаевна Ондарның өг-бүлези 1979 чылдың сентябрь эгезинде чазак ... [illegible]

[illegible]

Эрткен чылын өшкүлеримден кыргып алган дүгүмнү совхозтуң дүк планынга киириштир дужаадым. Дужааган дүгүм дээш совхоз 1160 рубльди меңээ төлеп берген. Моон алгаш көөрге, хуузунда малдыг болуру меңээ-даа, совхозка-даа ажыктыг ышкажыл — деп, Сыдаңмай Сотпаевнаның чугаазынга мен бодум хуумда каттыжар кижи чордум.

Малчын кижиниң малын кара туразында тудуп ап турар кандыг-даа ... чорум чок аажылаашкын бээр деп номчукчулар чепгүг айтырыгны сала бээри чугаажок. Ам херектиң канчаар болганын кыскаты-биле таныштырып каайн. Малчынның чугаазын меңээ кирип ... [illegible]

[illegible]

Шак мындыг дувүренчиг чагаа малчынның боду-биле, совхозтуң специалистери-биле, мал бригадири-биле ужуражып ... албадапкан чүве. Ынчангаш чоокта чаа малчынның аалынга улус депутаттарының Кур-Чер кодээ Советиниң күүсекомунуң даргазы М. О. Бил-

... турар кижи мен. Ийи дузалакчылыг мен. Бирээзи оглум Шоораан. Эрткен чылын бир баштан дүк кыргыыр планымны база ажырдым. План езугаар 3.6 килограмм дүк кыргып алыр тургаш, ону 3.8 килограмм кылдыр күүсеттим. Немелде дензи алыр планым база ажырдым. Хуу ангор өшкүлерлиг мен.

... Буруулуг болганда, буруузун чүктээр апаар.

Малчынның коданынга мынча хой өлүп турда, совхозтуң тускай эртемниглери канчап баргаңнан деп айтырыг база тургустунуп келир боор. Совхозтуң кол мал эмчизи Т. А. Анзат ол-ла хүннерде малчынның аалынга чораан боор турар. Чарба

чипкеш өлген болгаш өлүп-даа чыткан хойларны ол карак-биле көрген. «Дөмей-ле өлүр хойлар-дыр» дааш, эмчи дузазы-даа чедирбээнин, акт-даа тургуспааны, кандыг-даа хемчег албааны малчын хомудап чугаалап турду. Өлген хойларның кеш-дериглери-даа шывырак чүве. Эдин дужаар дээрзинче кол зоотехник Саанпан Ондар «Директор өлген хой эдин албас бис дээн чүве» дааш ... Өлген хойларның кештери малчынның коданында амдаа чыдып турар. Ол кештерни белеткеп черинге дужаагаш, аваш-биче-даа бол, чүге орулга киирип ал болбазыл?

Декабрь 27-де, эртен хойлаа үнмээнде, кол зоотехник ... [illegible]

[illegible] ... Шак мындыг ажыл-ишти кылып чорууларның хуузунда малмаганын тудуп, кара туразында аажылап турупп бээривиске, ол адырга ажылдаар кижилер моон соңгаар тып чадап бербес бис бе? Сигнал чептиг чорук кайдал?

Манай-оол ОЮН.
(«Шынның» тускай корр.).

Горный № 27 соңгулда округу

МАРИЯ КЫРГЫСОВНА НАКСЫЛ

Мария Кыргысовна Наксыл 1946 чылда Улуг-Хем районунуң Чаа-Хөл суурунга арат өг-бүлеге төрүттүнген. 1963 чылда ортумак школаны дооскаш, Иркутскиде күрүнениң медицина институдунуң санитар-гигиена факультединче кирип алгаш, ону 1970 чылда дооскан.

Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң дужаалы-биле хоорайның санэпидстанциязынга санитар эмчи болуп ажылдай берген. Аңаа ол 1980 чылга чедир ажылдаан. Улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң сессиязынга хоорайның кадык камгалал килдизиниң эргелекчизиниң албан-дужаалынга бадылаткан. Амгы үеде ында ажылдап турар. Хоорай Советиниң 18, 19 чыыжының депутады турган. 1985 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, өг-бүлелиг, бир оолдуг.

Горный № 27 соңгулда округунуң талазы-биле соңгукчулар Тыва АССР-ниң улус депутадының мандадын меңээ бүзүрээр чүве болза, депутат ажыл-чорудулгамның ... [illegible] ... тарыдар мен. Кварталдарның ногаанчыдылгазынче, арыг-шевергенче бүгү күштү мөөңнээри база-ла чугула.

Ооң-биле чергелештир, мээң программамны чүүлдүгзүнүп база деткип турар соңгукчуларның чагыгларын күүседип, бистиң республиканың Дээди Советиниң мурнунга дараазында айтырыгларны тургузар болгаш оларның боттаныышкынын чедип алыр мен:

1) Чурттакчы чоннуң кадыкшыл камгалалының системазын сайзырангайжыдар. ... [illegible]

... камгалал болгаш чурттакчы чоннуң кадык камгалалы деп билиглерни дөмей кылдыр көрүп турар. Бирги таварылгада медицина хандырылгазынче, ... [illegible] ... санитар-эпидемия байдалын экижидериниң сорулгалары-биле бодунуң хемчеглер комплекизин узуп теткен. Ол амыдырал хандырылгазының сайзырангайжыдыышкынын, экология айтырыгларының шиитпирлээшкинин, күш-ажылдың байдалын экижидериниң, амыдыралдың кадык овур-хевирин хевирлээриниң болгаш оон-даа өске кадык камгалал органнарының шиитпирлеп шыдавазы айтырыгларны хаара тудуп турар. Ындыг тол-ээде, регионнуң ... [illegible]

шылын камгалаарда, черлерниң динамиктиг социал-гигиеналыг паспорттаашкынының анализинге үндезилеп, тодаргай сорулгалыг программалыг болур ужурлуг бис.

«Кадыкшыл» программазының амыдыралга боттаныышкыны республикада-даа, хоорайда-даа чурттакчы чоннуң ... [illegible] ... пунктуларының хөйү, программаны боттандырып турарының дугайында материалдарның чырыкче эвээш үнүп турары болур. ... [illegible] ... чурттакчы чоннуң кадыкшылының анализин болгаш байдалын демдеглээр органның чогу болуп турар.

Шак мындыг ... Советтерге регионалдыг программаның эргелеп башкарылгазының дээди органын — программаның штавын (хей-ниити организациязы) тургузары чугула.

2) Чалгыныг апарган «Бүгү-ле эки чүүлдерни — уруглаарга!» деп лозунну амыдыралга боттандырары. 13-кү беш чылдың дургузунда соңгургалдыг албан черлери-биле кады «Школа на ... [illegible]

деп программаны ажылдап кылгаш, боттандырар. Ында ... [illegible] ... материал-техниктиг базазын быжыглаарынче болгаш саңзырадырынче углаткан болур. Үлетпүр зоназында № 9, 15, 17 ясли-садтарны үндүрер, № 28 ясли-садты кадыкшыдылга ясли-сады кылдыр республиканың уруглар эмнелгезиниң балансызынче шилчидер. Ол ышкаш Чаш уруглар бажыңын (Кадык камгалал министерствозу), Уруглар бажыңын болгаш школа-интернатты (Улус өөредилге министерствозу) ... [illegible] ... ниң эргелерин камгалаары. Бо талазы-биле хоорай Советиниң депутаттары-биле кады округ талазы-биле оларның карточкалыг учет системазын тургузар мен. Ындыг-лар-биле сырый харылзаалыг ажылдаар мен.

4) Кадрлар курлавырын белеткээриниң талазы-биле өске депутаттарның программаларын бүгү талалыг деткиир, ажылдакчыларның боттарынга бүзүрелин, чаңчылдарга, культурага, дылга хүндүткелдиг болурун киживидер.

5) Депутаттар-биле соңгукчуларның аразында удур-дедир харылзаазын быжыглаар

БИСКЕ ЫНДЫГ ДЕПУТАТ ХЕРЕК

Бистер, республиканың ... [illegible] ... адырларының ажылдакчылары РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 870 соңгулда ... [illegible] ... бүгү соңгукчуларындан дилээривис болза, ук округга кандидат В. П. Болбатты деткиири болур. Чүл дээрге бистиң өзүп, сайзырап олар республикавыска чурттаар

бажыңнарының, кадык камгалалының, культураның, ... [illegible] ... болгаш өске-даа адырларның объектилерин дарый тударының негеттинип турар. Бо ажылды доорт харыылап турар кижи — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы-

ның тудуг талазы-биле оралакчызы, депутатка кандидат Владимир Петрович Болбат.

Бир эвес ол РСФСР-ниң улус депутады апаар болза, тудуг айтырыын шиитпирлээринге дыка-ла артык аргалыг апаар, ынчан бистиң республикавыс бо талазы-биле бурунгаар базымнарны кылыр. Ооң аргалары, ... [illegible] ... дээрзин маңаа ажылдап келген беш чылдары бадыткап көргүскен.

ССРЭ-ниң улус депутады, эмчи К. ЦОЙ. Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалының директору Х. ОНДАР болгаш өске-даа шупту 27 кижи ат салган.

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунга кандидат кылдыр Тыва АССР-ниң сан-хоо министри Кошкар-оол Доржуевич Ондарны депшиткенин ныын биле деткип тур бис.

ДЕТКИДИВИС

Ооң программазында кирип турар бүгү чүүлдер бистиң республиканың экономиказын быжыглаар, ону улам сайзырадыры-биле холбашкан.

Ону соңгуп алыр болза, чоннуң материалдыг болгаш культурлуг дециелин бедидер талазы-биле хөй-ле чүүлдерниң ооң кылып шыдаарынга бүзүрээр бис, ынчангаш округтуң соңгукчуларын К. Д. Ондар дээш бадылаарынче кыйгырдывыс.

СОНГУКЧУЛАР: Федор БЖИТСКИХ, Севээн НАДЫТ, Екатерина ПОЛЕВЩИКОВА, Мамук ХОВАЛЫГ болгаш өске-даа сес кижи ат салган.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ЧАА СОСТАВЫН ТУРГУСКАН

Бай-Тайгада «Бай-Тал» совхозтуң Туралыг бригадазының бөлүк малчыннары ук ажыл-агыйның кол зоотехниги М. Баавыл база бригадир Ш. Чыдымның ... [illegible] ... стилиниң болгаш методунуң четпезиниң дугайында хомудалды «Шын» солунче чорүткан. Чайлаглаашкын акшазын чедир төлеп бербээн, кыштаглар хунаажыр, төрел тыртар, шүгүмчүлелге удурланыр чоруктар бар дээрзин ... [illegible]

чөвүлелиниң кежигүннери-биле кады бригаданың малчыннарының хуралынга чугаалашкан. Бижээн фактыларның чамдыызы шын болган. Бригадада ... [illegible] ... кошкак ажылдааны-биле Күржап Доозур-оол, Монгуш Шойгу оларның чайын малын семиртекениниң актызы тургустунмаан. Ынчангаш семиртилге акшазын оларга төлээр кылдыр шиитпирлээн. А ... [illegible]

лектив чөвүлели-биле директорнуң шиитпири езугаар Туралыг бригадазының специалистериниң ажылын эде көрген. Ол ышкаш бригада чөвүлелиниң составын чаартыкан.

Редакциядан: Редакцияже хомудал, актырыг салып бижиир авторлар хамыктың мурнунда ол-ла черинге ону шиитпирледип алырын бодаар, ынчангаш биле... [illegible] ... ректору биле профком даргазының харыызында малчыннарның кедүргени бир хомудалының дугайында чүнү-даа биживээн-дир. Олар болза бригадирнвис шүгүмчүлелге удурланыр, улусту истеп, сүрер кижи дээрзин бижээн болгай. А херек кырында ол шын бе, азы бадыткаттынмаан бе? Специалистерни эде көөр дээнин бодаарга, чамдык четпестер бар-даа болгу ... [illegible]

Аяк шайны ааптап ора...

Давид КУГУЛЬТИНОВ, Калмыкияның улустуң чогаалчызы

ДАЗЫЛ

Шүлүглел

Оруум чүгле ховуладыр...
Онза чыттыг агаар-биле,
Эм таң болур аржаан биле
Эгилиг хорээм долар.
Дамыр-сирже хову катап
Дакпыр күштүг немежип бээр.

Оът-сиген дазылдары
Оюн эреп, чаттылганзыг,
Баш тырткан кацмыл чылы —
Байырлажып... үдешкензиг.
Думчук үдун ажыннады
Туразында кичителээр.
Кацчыыл, чашпан чыдып тынгаш,
Карактарым эзирниң-ле.
Демин чаа-ла билбээнимни
Дээтг ылап эскергензиг.
Шыңгыш туман кожегелиг
Шыйыгларны көрүп кагдым.
Чиргилчин-даа өскерилген:
Чингге дагыр кокпаларны
Кандыг-ла бир саазында
Карандаштап шыйып каан-зыг.
Угулзалар сагындырар,
Утказы-ла билдинмес боор.
Кандыг чүүлдер чаштынганын
Канчап билип алыр мен ам?
Ырак хүннер тоолдарын
Ылап номчуп алзымза аар.
Хуу-салым тураскаалын
Кудайда чоп чуруп каан-ныл?
Чиргилчиден карак салбайн,
Чиге көрүп бодандым-даа.
Ашыл үүле эргезинде
Алыс угаан дакпыш ынкаш.
Оттуг чүрек чажыды ында,
Оон өскээр кайнаар баарыл?
Тывызыкты чүрээм дилээн.
Тыптан хову узувушаан.
Кодурулген херел ууиче
Көзүлдүр-ле бирээ уштү —
Бурун бижик дүлгүүрүн пээ
Буянныг хүн эккеп сунду.
Хамык бүгү ужуктер-даа
Карактарда ажыттынды:
Аныр-тыргал ырлары-даа
Алдан болгаш база сес-тир!
Каргыш, килең ырлары-даа
Каттыжыпкан чүс сес үнүүг.
Чиик дыдын херел биле
Чиге ыры холужупкан.
Чаңгыс үеде одурып тур,
Чаазы салым делгемчиде.
Эмертен-не эрткен, амгы,
Бөгүн үе аштежипти.
Башкарыкчы шак бо хүндев
Базып эрткен дүүн, бурун
Каралдыже далашкайн,
Чараалды-биле көрүп тур мен.
Кидыг-уш чок мөңге чүве
Кыйыымда бо чуруттувду.
Үе хүнтен аңгылаатан
Үрмек болгаш хензиг чүүлдер
Караңгыга бастырбайн,
Каттыжып кээр хүннүг дээрзин
Чаңывыста — ыыя-ла оо —
Чалоак черден көрүп ооор дур.
«Дүүнүзүү», «амгызы» дээш,
Дүннер, хүннер, кежээлер-даа,
Айлар, чылдар, вектер-даа
Аралажып кагчып келген.
Чарлып болбас сорук түрлүг
Чалгыннарны кылыйтыпкан,
Сүзүк, күзел шинчээшкинин
Сүрлүг агым сагындырар.
Сая сая чамдыктарны
Чаңгыс үгже баштап орар
(Амыр эвес, берге херек!)
Агым ШЫНЧЕ.
ЧЫРЫКЧЕ углуг,
Эрте-бурун аялганы
Эзертенип мунуп алгаш,
Күштүг агым дамдызы боор
Күзелимче ужуп ордум.
Каяан шагда чурттаваанымы —
Хандыы берген чылдар ында
...Оът-сиген, ол-ла хову
Оргу, дески чапты берген.
Чаа-ла көрген чүүлдерим дег,
Чалгын херген ээирлер-даа
Көккүр өнде даамчыраан.
Ковей чадыр дистичипкен.
Арат чону көзүлбес-даа,
Аал ишти удаанзыт-даа...
Чарык яндаң өттүр-даа бол,
Чадыр өгнү бакылаккаш,
Куйга быжып адып диди...
Куу кидис кырында — сек!
Кударанчыг сагыш-биле
Кускуннарны көрүп тур мен:
Акыларын кыйгырып ап,
Азыг диңмн шалып орлар.
Калмыктың ол мөчү сегин
Харамдыгып сырып орлар.
Ыы-сыылыг, уё-човуур.
Ында-мында чонну хемдээн...
Бүргег өттүр ынакшыл-ла
Бүлчүрээрти чырыш кыннып.
Хөреңгитен байларның-на
Хөглээн үнү чаңгыланыр...
Ажыг, кылык мени базар...
Аар кара кожегелиг
Эрткен өйнү сактып алгаш,
Ээп кээр мен. База катап
Амгы хүннер... мурнувуста
Аъттыг кижи даалы-статкы!
Хову черниң ээирлери
Ховар чидиг селеме-лер.
Ганнерде лап ыылдрлыг
Эрестерни таныш тур мен.
Чашкы шаамның жадырлагы
Чарыштырып ужуп ор!
Чалап туткан кылыл чүктүг
Чаа салгал бистердис...
— Баштынчывыс Ленин — деп
Байлак сөстер чүгленивкен,
Калмыктарның аъттыг шери
Харылзажып тутсув орган.
Шыгаа, шаттар одурту-ла
Чырав, саяк аъттыг эрлер...
Шынчы сөс дег мөңге чүве
Чырык черде турбас дээрзин
Ынчап ылап билип каан мен,
Ырлыг кежик дазылы ында!
Бурунгаарлаан, оруг-биле
Муң-муң дуюг даж п эртпээн —
Хуулгаазын аът — поезд болап,
Кускуннап каап, чалип эрткен.
Чалгын чайган куш эвес,
Самолёт дуу — Москваже углаан.
«Баштынчывыс — Ленин» — дээн,
Маадыр ырны дыңнап чор мен
Ырак, чоокта калмыктарны
Ынчаар адап мөңгежиткен
Шак ол аттың күчү-күжү —
Чаа хүнүң халазы-ла.
Ол-ла аттың мөңге чырыы
Онза диргкен тиилелгеде!...
Дээрде шыйыг ону мейэз
Дептер-номда үжүктер дег.
Угаап болгаш чүрээм-биле
Угуп болан — ханыла дээн.
...Хову кыры хевистелген
Холушкак чыт сигеннерин...
Амыдырал-чурттаганы
Алдаржыдып улус мактаан.
Ада-чуртум сеткилге өзер.
Алдар-йөрээл аңаа туттум.

Моңгуш ДОРЖУ орус дылдан очулдурган.

ДҮРГЕДЕЗЕ ААР

Елизавета ДРАБКИНА

Ол бүгү Октябрь байырлалының [illegible] ... субботалгының бирээзинин соөнгаанда болган. Чүнү уткуп чүве ыйнаан, сагынмайн-дыр мен. Кремльде кежилдир маннап олур мен — хенертен Владимир Ильич биле Надежда Константиновнаны көрүп кагдым. Олар холдарындан четтирип алган, каттырышкан, чугаалажыпкан, кежээни мага-га алыскан дээрже көрүп олурлар.

— Бистиңиже барып шайлаалам! — деп, Надежда Константиновна алгыра-дыр.

— Ажы чигири-биле — деп Владимир Ильич немей кагды. — Пролетар кижи-гүнүү болгай бис, ынчангаш алганывыс ол!

Бажыңче баар оруктап чорупкан олурувуста, олар элээн каш боттарының чүтерин чалады. Шиитгүүр өрүгүнүүг чепшиг-орептиилер.

Парижтиң Мари-Роз кудумчузунда квартирага дег шайны кухняда ижип олур бис. Ынчангы үелерде дег столда янзы-бүрү хевириң савалары, стол шивеэзы база-ла ынчангызы дег шыйымак болгаш тиглер дузаанга алыскан.

Делегейде чүү болуп турарының дугайында Владимир Ильич шиңгүвүстан айтырып-ла олур. А чугаалажыр дег чүүлдер-те хөй. Делегейде бир дугаар Интиней эртемнерниң Социалистиг Академиязының баштайгы чөвүлелинин хуралдаандан, комсомолдуң Бирги съездиниң даа дугайында. Чүгле бир дугаар болуп турар чүүлдер-ле хөй.

Владимир Ильич кичээнгейлиг дыңнап, чамдык черлерге айтырыглар салып, Надежда Константиновна-биле ойлап-ойлап, удур-дедир хөглүг кайгажып олурлар. Ылангыя чоннуң ортузунда чорупп турар чугаалап оңу аажок сонуургатты — «Совет эрге-чагырга куруг акша хавындан эгелээн, кестинди хлеб-биле-даа болза, дөмей-ле чаа дүжүтке чедир чемгерип шыдапкан» дээн Прохоровкадан ажылчынның дугайында; «Организастыг ажылче бүгү бодум шымнып кирер дээш тачкам октапкан мен» деп, бодунуң дугайында чугаалаан Бирги съездиниң делегады ажылчын херээженниң дугайында-даа.

— Шынап-ла ынча диди бе, «организастыг ажылче шымныр дээш?» — деп, Владимир Ильич ылавыкай-дыр.

— Ийе, ындыг.

— Солунун көрем, Надя! А ол херээжен кандыг ышадыр — аныяк бе, кырган бе?

— Чээрби беш хар үези. Үш уруглуг.

Надежда Константиновна олурганнарга ниити стакан шайны кудуп эгеледи. Эжик соктааны дыңналды. Улус Комиссарларының чөвүлелиниң секретары Николай Петрович Горбунов кирип келди. Холунда кара торгу-биле даштаан пакет тудуп алган.

— Владимир Ильич, Америкадан бир эш чедип келген, силерге мындыг чүве эккелген — деп, ол чугаалай-дыр.

Владимир Ильич торгуну бижек-биле чара кезипкеш, чагаа хавын часкаш, чуга саазында бижээн чагааны ушта кагды. Стол артында ниити чугаа уламчылавышаан.

Хенертен Надежда Константиновна олурган черинден тура халып келди.

— Володя, чүү канчап барды?

Владимир Ильичиниң арны ак тос апарган, эриннери бөзин агара берген ышкаш көстүр. Шупту чайгааржа черлериниң оңу артып калган, ооң солагай эктинче кере бердилер. Ынчалза-даа ол бажын чайгай-дыр.

— Чок, чок аваа. Мени дыңнап көрүңер даан. Ынча деп ол дүжүк, мээңгаргай үн-биле номчуп берди:

«Сан-Франциско (Калифорния) 4. VII — 1918 чыл. Кара-бажың.

Россияда мээң ажылчын акыларымга болгаш аштеримге.

Силерниң дилээшкиннерге, силерниң улуг демиселиңерге байыр чедирип тур мен, эштер.

Бүгү-ле мага-бодумнун ханызындан силер-биле кады мен дээрзин чугаалаксаар-дыр мен: мээң таламда силер, силерниң улуг хереэнерниң изиг деткикчизи болгаш талалакчызы бар дээрзин билип ап көрүңер.

Дүн-хүн чок сагыш-сеткилимде кезээде силер-биле-дир мен. Силерниң улуг күжениишкиннериңер, силерниң шыдамыккайлыг дилээшкиннериңер мээң бодалдарымны силерге апаар-дыр.

Ажыт-чажыт чок күжениишкиннериңер човуланның адаанга чораан улуг чонга ёзулуг хосталганы бээринче угланган.

Үш чүс чыл дургузунда силер болгаш силерниң кырган-ачаларыңар дарлал адаанга тиилиичектениң чорваан силер.

Чаңгыс ол бедиин силерни боттарыңарның күжениинге дерт бээрыңче, чедип алган хосталганарның ажыг дамыраан мага хандыр чоннаарынга идиг болуп турар ышкажыл.

Мен силерниң талалакчылар мен, амгы амыдыралымның байдалының ниити-биле силерниң ишчилер-биле чериш олур мен. А амгы байдалдарда бодумнуң арга шинээмни доктур-биле көргүзүп шыдавас-тыр мен.

Силерниң мугаралдарыңар-биле мугарыш, чедимче чок чүүлге таварышканнарда ол дашы качыргыг тиилелгени чедип алганнарда ол дыш кургайлап чор мен.

Мээң амыдырал-хүүда байдалым аажок берге, ынчалза-даа ол айтырыг чүгле мээң бодумнуң амы-тынывыс үезиниң дугайында айтырыг-дыр. Россияның ажылчын ангыларының демиселге чедип алган чүүлдериниң хамгаадалы мени оон-даа ыраак дүвүредип турар. Ол эртемнерниң чугаалаашкынындан баарап байлаадырышкындан хосталыыл үнүп, ам кижи кайгал хамнас хосталганын чаа хаяндаалдының туруп чорбакпын турар-дыр.

Силерниң улуг үүле-херектериңерге буянныг ажылдарда мээң чүрээм киржиксеп, ушта чүүрүп тур.

Буянныг күжениишкиннер биле шынчы бодалдар сиңген силерниң кайгамчыктыг революстуг сагыш-хөөнүңерге ам-даа күчү-күштүг, шыдамык чуруктуг күзээр-дир мен.

Мээң амыдыралымда эң улуг хай-халап — ол дээрге силер-биле кады силерниң алдарлыг ажылдарыңарга киржип шыдавазым.

Бо бижимел шыйгырыгны орус демиселчилериниң үүле-херектериңге каттыжар дээш Россияже чанып бар чыдар орус эш-биле дамчыттым.

Силерниң мону алырыңарга идегеп, «Сан-Франциско Бастилиязындан» бодум холдарым-биле дамчыдып чыдыр мен.

Силерниң аныяк экономиканарның эде тургузуушкунун чайгынзалчак чедиишкиннниг болурунга идегеп база бүзүреп артым.

Шак моон, хорутдал черинден, чүрээмниң ханызындан акы-дунманың изиг байырын чедирип олур мен.

Капиталистиг кулданыышкынның хосталганынга шыдап чыдар-биле силерниң силерниң мен.

ТОМ МУНИ»

Владимир Ильич тыныш-рүгүү. Сагыш-сеткил хөлзээшкининден дыка-ла үр үеде [illegible] айтыры дакылайн.

— Шаажылап каан болур херек-дир? — деп, Надежда Константиновна оолуун айтыра-дыр.

— Декабрь ол ийиде — деп, Горбунов харыылады.

Том Муни американ социалист, ажылчын шуудунун, дайынга удурланыкчы, ажыг чорук кургадышкан болгаш [illegible] пиниттирген. Оон «Бирлешкен» деп эш-биле 1916 чылда Сан-Францискота шериг парадының үезинде бомба октаан деп хоп чыткан.

— II Интернационалдың Конгрессинге бөгүнде база дүрүк өттүр Том Мунини херечиң тургаганнарын чугаалап турганымны сактып тур сен бе, Надя? — деп, Владимир Ильич айтыра-дыр. — Том американ ажылчыннарының аргадан мурнаан, а бис аңаа «Дүрбеулунанкы» ооредип турдувус.

Владимир Ильич туруп, оонга бажын чиде бергеш, кежээки имирже көрүп-ле тур.

— Дүргедезе аар! — деп ааттыыр чугаалай-дыр. — Муңгаа удаа аныг тынным бериипер ышкаш-тыр мен, чүгле дүргедезе аар!

Ооң чүгү бедик турарын дааштан билип чаап бүгү делегейде пролетарлар революциязының тиилелгезиниң дугайында.

Ол стол артынга олуруп алгаш, стаканын холга тудуп алгаш, олуруп-олуруп, чаңгыс-даа амзавайн, дедир салып кагды.

— Бир-ийи шак ажылдаптайн — деп, ол туруп ора чугаалады.

Надежда Константиновна олче көре-дир. Ооң ынакшыл долган карактары: «Сен дыштаныр кузел турдуң чоп» деп сөглексээн-даа ышкаш.

— Бар, үе — деп, ол чымчак чугаалады. — Мен база бир херек ужун кылаштааш келийн.

Мени эдертип алгаш. Надежда Константиновна Хамовникиле турар уруглар хүлээп алыр черже чорупту. Орай кежээге чедир ук черниң бергедээшкиннери-биле сайгарыжып артып кагды — бегай аъш-чем, орук-самдар чоорганнар, быттар, одаар мыштың болгаш өөредилге номнарының чогу дээш оон-даа өске айтырыглар-биле...

(«Кайгамчык кижилер» деп барымдаалыг тоожудан үзүнду).

Артур ХЕРТЕК очулдурган.

ЧОГААДЫКЧЫ ЧОРУКТУҢ ЭҢ-НЕ БЕДИИ

Олег Намдараа артисти бичемден тура таныыр мен. Ооң шиилерге, концерттерге ойнап турганын хөй удаа көрүп, уран талантызын магадап чордум. В. И. Ленин, партия дугайында шүлүктерни ол номчуй бээрге, ооң үнүнүң аяныы, өткүдү, созунуң тодазы, болуушкунну диргизип чугаалаптары кижиниң сагыш-сеткилин кодуруп, хей-аът кирип бээр чораан.

Тываның хөгжүм-шии театрынга ажылдап келген чылдарында чүс ажыг шиже артист ойнаанын билип алдым. Ол чүл дээрге сценага бот-боттарынга дөмейлешпес ол хире хөй кижиниң чуртталгазын, амыдыралын чурттап эртип, көрүкчүлерге ылап шынныы-биле көргүскени-дир. Янзы-бүрү овур-хевирлерни өөренип, чаңчыгып алырынга, амыдыралга боттуу-биле көргүзеринге кайы хире үе-шак үнгени, билиг-мергежил, кызымак чорук, сагыш-сеткилдиң чаагай чоруу негеттинерил? Мону чугаалаары берге-дир. Ону чүгле эң-не ажыл-ишчи, тура-сорукту, чогаадыкчы мергежилдиг кижи күүседип шыдаар. Ындыгларның бирээзи Олег Дондукович болган.

1957 чыл ооң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазынга онзагай чыл болган. Театр бодунуң репертуарынга Н. Погодинниң «Боолуг кижи» деп шиизин кирип алган. Ында В. И. Ленинниң ролюн О. Д. Намдараа ойнаар кылдыр уран чүүл чөвүлели шииткеп тээн. Тыва театрның төөгүзүнде бир-ле дугаар улуг баштыңчының овур-хевирин көргүзер харыысалгалыг ажыл онаашкан.

Владимир Ильичиниң шын овур-хевирин тургузары эң-не берге чогаадыкчы ажыл болган. Бо рольду ойнаары-биле улуг баштыңчының дугайында кинолары хөй удаа көрген, эвээш эвес номнарны номчаан, чуруктарны хынамчалыг хайгаараан. «Ленин Октябрьда» деп кинофильмин хөй удаа көрген. А. М. Горькийниң «В. И. Ленин» деп очерин каш катап номчаан. Улуг В. И. Лениниң овур-хевирин тургузар дээш изиг күзелдиг, тура-сорукту, кызымаккайы-биле ол чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турган. Ону Москваже келдире бергеш, баштыңчының овур-хевирин тургузар дээш канчаап ажылдап турарын совет театрының сураглыг артистери көргеш, ол рольду күүседип болурун чүүлдүгзүнүп деткээш, ажыктыг арга-сүмелерни берген.

«Боолуг кижи» деп шиите О. Д. Намдараа В. И. Лениниң овур-хевирин шын көргүзүп шыдаан. Ол болза тыва уран чүүлдүң амыдыралынга улуг болуушкун болган. М. Шатровтуң «Революцияның ады-биле», Н. Тревевтуң «Нева хемниң эриинде» деп шиилеринге В. И. Лениниң овур-хевирин база тургускан. Ол [illegible] артистиң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының [illegible].

О. Д. Намдараа чогаадыкчы күжениишкинин чазаг бедик үнелээн. «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан. Ол — Тыва АССР-ниң улустуң, РСФСР-ниң алдарлыг артизи аттарының эдилекчизи. Тыва АССР-ниң Күрүне шаңналының лауреады болуп турду.

Таңаа-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: «Боолуг кижи» деп шиде В. И. Лениниң ролюн артист О. Д. Намдарааның ойнап турары. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТИРАЖЫ КАЖЫЛ?

В. И. Лениниң чогаалдарының [illegible] ... бүгү-эвилелдиң Ном палатазының статистиказының аңаа харыызы берип турар.

Бо чылдың январь 1-ниң [illegible] 1918 чылдан 1000 чылдың [illegible] ... В. И. Лениниң 653 ном [illegible] 17032 чогаалдарын үнген.

Сөөлгү 10 чылдың дургузунда В. И. Лениниң [illegible] ... 1970 чылда 194 [illegible] ... 1989 чылда ол бүгү 5100000 тиражтыг 192 [illegible] ...

[illegible]

СОҢГУКЧУЛАРГА ДЫҢНАДЫГ

Кызыл хоорай Советинге улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле хоорайның соңгулда комиссиязы дараазында соңгулда округтарынга 1990 чылдың апрель 22-де катап соңгулдалар болурун соңгукчуларга дыңнадып тур:

Енисей № 1 соңгулда участогунга № 2, 4, 5 соңгулда округтары (төвү — Кызыл ТЭЦ-тиң тудуг эргелелиниң бажыңы).

Ленинград № 2 соңгулда участогунга № 6, 11 соңгулда округтары (төвү — медучилище).

Школа № 3 соңгулда участогунга № 19 соңгулда округу (төвү — № 11 школа).

Первомай № 4 соңгулда участогунга № 21, 22, 24 соңгулда округтары (төвү — Госснабтың административтиг бажыңы).

Пушкин № 7 соңгулда участогунга № 32, 33, 34 соңгулда округтары (төвү — ДСУ-1-ниң административтиг бажыңы).

Рабочий № 8 соңгулда участогунга № 39, 41 соңгулда округу (төвү — № 4 школа).

Пролетарский № 9 соңгулда участогунга № 45 соңгулда округу (төвү — АТБ-2 административтиг бажыңы).

Ленин № 10 соңгулда участогунга № 47, 48, 49, 51, 53 соңгулда округтары (төвү — [illegible] институдунуң Кызылда филиалының бажыңы).

Комсомольский № 11 соңгулда участогунга № 55, 56, 57 соңгулда округтары (төвү — ДОСААФ-тың административтиг бажыңы).

Октябрьский № 12 соңгулда участогунга № 60, 64, 65 соңгулда округтары (төвү — Респотребсоюзтуң административтиг бажыңы).

Строительный № 13 соңгулда участогунга (төвү — № 67, 69, 70, 71 соңгулда округтары (төвү — «Тыва тудуг» демнишкиниң тудуг каттыжыышкынының административтиг бажыңы).

Топ № 14 соңгулда участогунга № 74, 76, 79 соңгулда округтары (төвү — Политтиг чырыдылганың бажыңы).

Чульдум № 15 соңгулда участогунга № 83, 87 соңгулда округтары (төвү — № 1 школа).

Чехов № 16 соңгулда участогунга № 86, 92, 96 соңгулда округтары (төвү — № 15 школа).

Советский № 21 соңгулда участогунга № 123, 124, 126, 128, 129, 132, 133, 134 соңгулда округтары (төвү — Автооруук техникуму).

Геология № 22 соңгулда участогунга № 137, 138, 141, 143 соңгулда округтары (төвү — Тываның геология-шинчилел экспедициязының лабораториязының корпузу).

Калинин № 23 соңгулда участогунга № 148, 152, 153 соңгулда округтары (төвү — [illegible] бажыңы).

Малчын № 19 соңгулда участогунга № 114 соңгулда округу (төвү — «Тыва тудуг» демнишкиниң тудуг каттыжыышкынының тудуг эргелелиниң административтиг корпузу).

Наныраал № 24 соңгулда участогунга № 156, 157, 158, 160, 161, 164, 166, 167, 168, 170, 171 соңгулда округтары (төвү — № 9 школа).

Горный № 25 соңгулда участогунга № 176 соңгулда округу (төвү — КПТУ-4-түң ажы ишчилери).

Московский № 26 соңгулда участогунга № 26, № 180, 182 соңгулда округтары (төвү — № 5 школа).

Ровно № 28 соңгулда участогунга № 189, 192 соңгулда округтары (төвү — «Тыва суг мелиорация» төлевилел-тудуг-ажыглал каттыжыышкынының административтиг бажыңы).

Пионерский № 20 соңгулда участогунга № 117, 119 соңгулда округтары (төвү — № 3 школа).

Правобережный № 30 соңгулда участогунга № 196 соңгулда округу (төвү — «Енисей» Культура бажыңы).

Бадылаашкын түс чериниң шагы-биле эртенгиниң 7 шактан кежээкиниң 20 шакка чедир болур.

Хоорайның соңгулда комиссиязы.

Республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының 1990 чылдың апрельде РЕПЕРТУАРЫ

Апрель 22-де. Тываның хөгжүм-шии театрының артистериниң концерти.

Апрель 26-да. Ч. Ондар «Хаанныг иштер».

Апрель 28-29-та. В. Көк-оол «Хайыраан бот».

Тыва болуктуң шиилери орус дыл кырынга очулдуралыг. Билеттерни театрның кассазынга, бүдүрүлгелерге болгаш өөредилге черлеринге төлээлерни дамчыштыр баш бурунгаар садар. Шиилерге болгаш концерттерге коллективтиг чагыглары хүлээп алыр.

Айтырыгларны дараазында телефоннарже долгаар: 2-25-49, 2-35-83.

Касса 9 шактан 19 шакка чедир ажыдаар. Шиилер болгаш концерттер 19 шакта эгелээр.

ТВ

АПРЕЛЬ 21

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Бистиң садывыс. 9.00 Ачы-буян чедиирилгезиниң неделязы. «Амыдыралга эглип келгеннер». Барымдаалыг фильм. 9.30 А. Хачатурянның «Спартак» деп баледи. 11.45 «Дириг амытаннар оранында». 12.45 С. Иголинский (фортепиано) ойнаар. 13.05 «Партнер». Коммерция медээчизи. 13.35 Л. Луков режиссёрнун фильмнери. «Александр Пархоменко». 15.00 Россияның суверенитеди. — «Советтер эрге-чагыргазы болгаш республика эрге-чагыргазы». 16.00 Спектр. 16.30 Улусчу чогаадылганың «Челзэш» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Б. Феоктистов ыраажы. (ССРЭ). 17.05 Политиктиг диалогтар. 17.55 «Делегей панорамазы» 18.40 Мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. 19.00 Ачы-буян чедиирилгезиниң неделязы. 19.15 «Фермер-90». Фолк-музыка болгаш кантри фестивалы. 21.00 «Үе». 21.30 Телескоп. 21.50 «Аас-кежиктиг таварылга». Өг-бүле телевикторинасы. 23.00 Телепортрет. ККП ТК-ның Политбюрозунуң Доктаамал комиссиязының кежигүнү, КУР-тун Курунениң премьери Ли Пен. 23.30 Нептерен ырлар. «Фортуна». 01.00—01.25 Медээлер.

ИИИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 «Экранда — «01» албан чери». 8.50 «Ынакшыл ынакшыл дугайында чүну билирил...» Концерт. 9.25 «Өг-бүле хроникаазындан ийи эге». Уран-чечен фильм. 11.00 Депшилге. Информация. Реклама. 11.30 Концерт. 11.40 Бүгүдеге педагогика. 12.40 Ачы-буян чедиирилгезиниң неделязы. Телекөвүрүг ССРЭ — АКШ. Инвалидтерниң нарын айтырыглары. 13.25 Коллаж. 13.30 «Тоолдар болгаш ужуралдар оранынче аян-чорук». Улуг кижилерге база уругларга киноконцерт. 14.30 Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 16.30 Видеоканал «Совет Россия». 19.00 Фотоконкурс. «Чер — бистиң ниити бажыңывыс». 19.05 Барымдаалыг фильмнер. 19.45 «Төрээн чер дугайында ырлар». Якут АССР-ниң улустуң артизи А. Самсонов ырлаар. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00 «Үе». 21.30 Ачы-буян чедиирилгезиниң неделязы. «Бир эвес силерниң [illegible]» 22.15 Я. Сибелиус. Концерт. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Металлист». Чамсарза — Кино курлавыры. 00.50 «Кым миллиардерил?» Уран-чечен фильм. 02.00—03.30 «Петра». «Полицияның телефону 110» деп бөлүктен уран-чечен телефильм.

КИНО

АПРЕЛЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Човаланы болу болуп күгүлдээни» (2 сериялыг) 9.00, 13.50. «Өг-бүле» (2 сериялыг) 11.50, 16.00. «Серваңц делгерезин» (бичии уругларга фильм) 14.40. Видеозалга: «Хон Гиль Дон» 9.20, 11.20, 13.20, 15.20, 17.20, 19.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Амаль, маңгыс болгаш ызыгуур салтакчызы» 11.00, 12.30. «Чессыг май болуу» 14.00. «Ынакшылдың күжү» (2 сериялыг) 17.30. «Мегелеткен кижи» 18.10, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бүзүрел» 12.00. «Хоютку» (2 сериялыг) 13.50. «Кинг-Конг» (АКШ, 2 сериялыг) 16.30. «Кинг-Конг дириг» (АКШ) 18.10 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

Индекс 54241

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ ораланчылары — 3-33-91, 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ [illegible] — 3-45-93. Кидалистер ◆ партийлиг амыдырал — 3-38-82, 3-38-25 идеология — 3-34-27 ◆ — 3-34-98, 3-41-23 ◆ [illegible] — 3-34-49, 3-36-73 ◆ агроүлетвур — 3-41-10 ◆ культура — 3-30-15; ◆ информация — 3-37-11 ◆ [illegible] — 3-30-63, 3-34-39 ◆ [illegible] — 3-34-83; корректорлар — 3-33-11 ◆ [illegible] — 2-27-41 ◆ [illegible] — 3-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыц № 1.

Чагыг № 403. ТС — 00163

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 22 воскресенье № 94 (14294)

1925 чылда үндүрүлгенден эгелээн. Өртээ 3 көп.

МОСКВАГА БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Октябрьның баштыңчызы Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң үндезилекчизи Владимир Ильич Ленинниң эде тургустунуушкунун бистерже улам-на чоокшулаткан. Чаартылгаларның чорудулгазын ленинчи хамы бодал-биле хынап турар бис. Чединиишкиннерни болгаш четпестерни кайгаар көөрүнге, эргежок чугула түңнелдерни кылырынга, революцияның уламчылаарынга ленинчи өлүм чок одуруглар бистерни өөредип турар.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чылынга тураскааткан байырлыг хурал апрель 20-де Москвага, ССР Эвилелиниң Улуг театрынга болган. Найыралдың болгаш Москва чоннуң күш-ажылчы коллективтериниң, партия, совет база хей-ниити организацияларының төлээлекчилери, улус депутаттары, эртем болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсеглиг Күштерниң дайынчылары, ленинчи партияның хоочуннары аңаа чыылган. Даштыкы дипломаттар, даштыкы чурттардан аалчылар база олурушкан.

М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, В. А. Крючков, Е. К. Лигачев, Ю. Д. Маслюков, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Е. М. Примаков, Б. К. Пуго, Г. П. Разумовский, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, Ю. А. Манаенков, Е. С. Строев, Г. И. Усманов, И. Т. Фролов, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери, палаталарының даргалары, ССРЭ-ниң Федерация Чөвүлелиниң болгаш Президент Чөвүлелиниң кежигүннери, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргаларының оралакчылары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттериниң, Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң комиссияларының удуртукчулары байырлыг хуралга киришкен.

СЭКП-ниң Москва хооркомунуң бирги секретары, СЭКП ТК-ның Россия Бюрозунуң кежигүнү Ю. А. Прокофьев байырлыг хуралды ажыткан.

Совет Эвилелиниң гимнизи дыңналып турган.

ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң «Ленин дугайында сөзүн» чыылганнар улуг кичээнгей-биле дыңнаан.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» бедик көдүрлүңгүшкүн-биле ырлап күүсеткен.

Оон даараазында байырлалдың улуг концерти болган.

(СЭТА).

ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА СӨС

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Эштер! Шылгарааш угаанныг гений кижилер бүгү үелерде кижилерге херектиг болганы-биле, амыдыралдың чаа-чаа айтырыгларынга хамаарыштыр олардан сүмени базым бүрүзүнде ап турары-биле онзагай ылгалып турар.

Эде тургустунуушкун бистерге Ленинни ёзулуг-ла көргүзүп турар. Оон-биле чергелештир, Ленинниң политиктиг болгаш теоретиктиг өөредии, ооң боду идейлиг база политиктиг демиселдиң төвүнде амгы үеде база катап тургустуна берген. Бо талазы-биле кол чүүл — эде тургустунуушкунуң кылганы социалистиг шилип алышкыны.

Социалистиг идеяны хөгжүдеринге болгаш боттандырарынга онзагай салыышкын [illegible] бүгү [illegible]рин, азыышкыннарны болгаш халаптыг чүүлдерни таварып эрткеш, ол идея бодунга орукту ажыдарын уламчылап турар. Бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузалыг айтырыгны — кижи төрелгетенниң депшилгезин болгаш [illegible]

[illegible] ге-ажыктарын ол чидирбес күчүлүг кижи болган.

Ленин болза, кажан чурт революцияга чедип келгенде, чуртка сүртенчиг турда... эн-не берге байдалда безин — шиитпирлиг болгаш дедир ээлбес базымны кылырынга белен революсчунуң үлегер-чижээ болуп, бистиң-биле кады артып калган. Тургузукчу ажыл-ижи-биле төөгүнү байлакшыдар дээш кажан көдүрлүп үнген чоннуң күчүлүг күштери үрегдекчи халап кылдыр шилчий бербес ужурлуг.

Төөгүге Ленинниң саллар чедиргениниң чажыды — төөгүнүң шимчедикчи күштерин ооң чигези-биле үнелеп, амгы үеде чайлаш чок чүүлдерни келир үениң чүүлдери-биле политикага холбаш[illegible]

Политиктиг болгаш теоретиктиг удуртукчу Ленинниң диалектиктиг күчүзү, [illegible] үе-чадаларга, дүрген өскерлиишкиннерниң байдалдарга онаа чугула үнелиг болуп турар. Чөрүлдээлиг факторларының бүгүзүнүң хаара тудуп, кол угла[illegible]

[illegible]

(Төнчүзү 2-ги арында)

УЛУГ ЭГЕЛЭЭШКИННИҢ УЛАМЧЫЛААШКЫНЫ

Бо чылын Коммунистиг субботникти Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 120 чыл болган оюнга тураскааткан. Тываның чону бүгү совет улус-биле бир дөмей, күш-ажылчы байырлалче үнген. Бо берге үеде кижи бүрүзү боду медерен билип, чурттуң экономиказын хөгжүдеринге улуг-хуузун киирип, субботникте ажылдап алган акшазын ачы-буян чедирериниң фондузунче шилчидер. Хоорай, суурларда чаагайжыдылга ажылдарын чорудкан.

КЫЗЫЛ ХООРАЙ. Эртенгиниң сес шак четпээнде-ле хоорайның чурттакчылары автобустарга сыңышпастап, боттарының ажылдаар черлеринче чоруп турган. Өөреникчилерге болгаш студентилерге ажылдаар черлерни хоорайның чаагайжылгазы комбинаты баш удур айтып берген.

Тудугжулар - боттарының ажылдап турар черлеринге тудугну уламчылап, девискээрин арыглап аштап ап турганнар. Бажың тудуу кылыр комбинаттың № 1 тудуг-монтаж эргелелиниң [illegible] Ангара бульвары кудумчунуң 6/17 дугаар бажыңының дөрткү блогун тудуп эгелээн. Олар каш минута иштинде бир өрээлдиң дөрт ханазын кран дузазы-биле сала каапкаш, тудуштурар черлериниң адаан дораан малгаштап эгеледилер. Эки ажылдаар болза, бир хүнде 16 аал чурттаар бир каътты доозуптар.

Ол каш минуталарда Николай Копленко, Алексей [illegible]

парлап турлар — деп, парлаар цехтиң начальниги Юрий Евдокимович Коршунов хей машиналар дааштыгга алгыра аарак чугаалады. Цехтиң ажылчыннары тускай чагыглардан аңгыда, чогаалчы Василий Монгуштуң «Аңгы чаңныг кыстар» деп номун, «Улуг-Хем» альманахтың тыва дылда 73-кү номерин база тыва эпос чогаалын парлап турар болду. Ажылчыннар Александр Ткачев, Чечек Намдак, Анна [illegible]ва болгаш өскелеринин-даа шалыпкын ажылдап турарын демдеглээр херек.

Мурнакты коллектив ол хүн ажылдаан акшазының [illegible]

[illegible]

АК-ДОВУРАК. [illegible]

ТЭЭЛИ. [illegible]

ЧУРУКТАРДА: [illegible]

(Республиканың өске районнарындан медээлерни со[illegible] дараазында номерлерге парлаар.)

ЛЕНИН ДУГАЙЫНДА СӨС

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

рүнер. Парламентиге чазак баштыңчызынга бүзүрел көргүстүнмейн бааргa, ол халажып үнерини дугайында шиитпирин хүлээп алыр [illegible] гай. Брестке тайбың [illegible] [illegible] чарып турда, силер меңээ бүзүрел көргүспээн болгай силер, ынчан мээн политиказының кайы хире шын болганын ам мугулай кижилер безин угаап билип турар. Ам чаа экономиктиг политика дугайында айтырыг талазы-биле силер меңээ бүзүрел көргүспейн тур силер. Ынчангаш мен парламентиге хүлээп көрдүнгеш түңнелдеринни кылып көрейн, дээди ний черге — Бүгү-эвилелдиң Төп күүсекчи комитединге болгаш пленумга — халажып үнерини дугайында айтырыгны тургузуп тур мен...»

[illegible]

(Адыш часкаашкыны).

Анатолий Монгуштуң өскен-төрээн чери — ыры, шүлүкке алдаржаан Шеми хем. Ол школачы чылдарындан-на шүлүк бижиирин, ыры чогаадырын шенеп келген. Амгы үеде ол — элээн каш ырларның болгаш шүлүктерниң автору. Анатолий Монгуш — сөзүн болгаш аялгазын катай чогаадыр, концерттерге ырлаар, шүлүктээр, шимге ойнаар уран талантылыг кижи. Оон ырларын Тыва радионуң дамчыдылгаларындан дыңнап турар бис.

Бот-тывынгыр композитор, артист Анатолий Монгуш бо хүннерде Кызыл хоорайда караа четпестерниң өөредилге-бүдүрүлге комбинадының Культура бажыңының директору болуп ажылдап турар. Культураның хоочун ажылдакчызы А. Монгуштуң ырызын моон адаанда парладывыс.

Ырлажывыла

ШКОЛАЧЫ ВАЛЬС

Сөзү болгаш аялгазы Анатолий Монгуштуу.

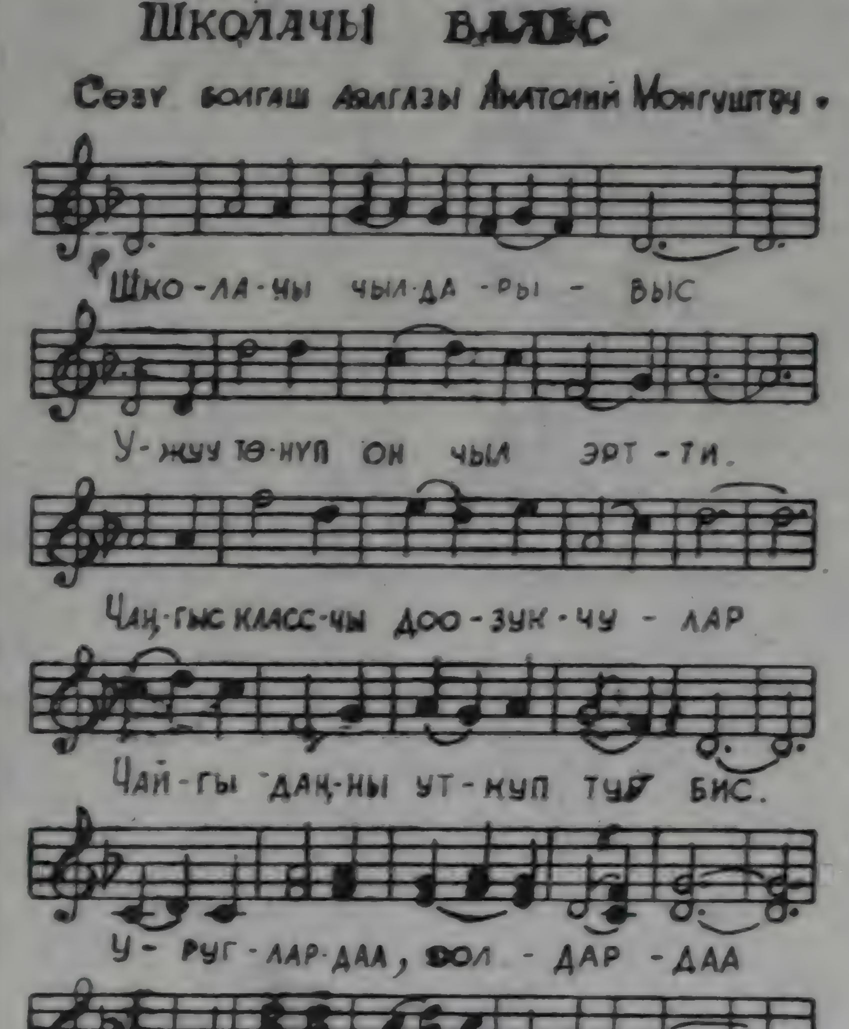

Школачы чылдарывыс
Ужуу төнүп, он чыл
эртти.
Чаңгысклассчы
доозукчулар
Чайгы даңны үткүп түр
бис.

Уруглар-даа, оолдар-даа
Ужак-ырак оруктарга
Школачы вальсты
Утпайн сактып, ырлап
чоруул.

Орук, кужел алды-башка
Олче бистер тарай бээп
бис.
Чарлыышкынны,
өөрүшкүнү
Сагышка киир үлежиили.

Уруглар-даа, оолдар-даа
Улуг-биче хоорай, суурлап
Школачы конга даажын
Утпайн сактып, дыңнап
чоруул.
Башкыларның берген
билиин
Базымывыс күштедирер.
Ала-ие, төрел чонуң
Алын сыпайн эрес
чоруул.
Уруглар даа, оолдар-даа
Улуг, биче найыралдыг
Школачы вальсты
Утпайн сактып
бөөлдечиили.

Сактыышкын

ИЕШКИЛЕР

Авамның авазының шолазы Узун-Калай. Чогум ады Байлак. Оон ырак төрели, бүгү назыда бот амыдыралдыг чораан. Барыңмаа деп кижи Чаа-Хөл бичынга чурттап чораан. Ол амыдыраан [illegible] ашак [illegible] чылдарның төнүүтүнде, 30 чылдарның эгезинде бистиң черге байларның хөреңгизин хавырып турган үеде, улусчу эрге-чагырга 15 шээр малды, саар 2 инекти, 1 аътты аңаа чааска берген. Барыңмаа үгбайның арай амыраанда күдер-ишкиреа, эвес-чашпагайы, ажыл-ишчизи дажоу дивир.

Кара-Дуруг алаанда Улуг-Хову аксында улуг черни аңаа хемчээп берген турган. Өске улустуң дугаазы чокта Барыңмаа ол шээрдү чыл бүрүде апрельдиң төнчүзүнде суттарып диснек чарааңга чедир кызып-бут ажылдап. Оон сугни, ол малдашты ступ турганын Селен аалым сагыш човал чугаалаар кижи. Уддуң шөлге оон чаңнап чинге-тарааны ченерлей чаагай бөгүр чайын ниинни катап суттарар. Бөк уурштерин каш-даа катап арыглаар. Ынчангаш кузун 12-14 барба дүжүттү алыр. 6 барбазын бүрүнга арттырып алыр, арткаарын сайгарып. Он беш баш хой, онунун дөртен 2 инээ 7 баш тевин өөрен. Силении Чаа-Талдан барып-та бору кежи алыр.

Барыңмаа үгбай амыдаанда Ак-Тургунуң шилгедек чарааш кыстарының бирээзи турган деп, кырган-авам бир катап Өвүрден келген чээни урутта чугаалап олурган. Оон даштыкы хевиринде чаңгыс-ла четпес чүүл — башкынын дугу чок. Барыңмаа үгбайның бүгү назыда ег-бүле тыппайн келгенинин чылдарын ол ирги бе? Ол дугайын ыым-даа билбес. Өске кижиниң хүү амыдыралынга киришпес оон сагыш-сеткилдиг черге хөмүдалып бербес деп чаагай чаңчылдыг Ак-Тургунуң улуг, биниң кижилери ыдыктыг-биле сагып чораан. Күскээр чайын Барыңмаа «семирип эгелээн» деп дамчыыр чугаа тыптып келген, дараан өже берген. «Чаңгыс, бот амыдыралдыг кижи [illegible]» [illegible] чүве» деп. Попат [illegible] байларны [illegible]. Ынчаарга бачыттыг «дидир-дидир» шаандан бээр турган — улуг назыныг чүве-дир ийин он.

Дараазында чылдын чаа-каар чайынында Барыңмаа үгбай чараштып божуп, каган чыгаан. Оозу оол болган. Өлзей-оол деп адап алган. Өлзей-оглу оол келген. Ону чанчаар-даа көөрге, шуут өске. Та кым деп оруктуң тепу чүве. Ону кым-даа билбес. Херуэйн [illegible] чашкыды ыйнаан. ол чүүле чааттаап болу билир, оозун кымга-даа сөглевес.

Чылдар улаштыр артып-ле турган. Өлзей-оолдун хол-дуг-томааннаы, ажыл-ишкири ажыкта үрен болган. Аваазы амыраан, чинге-тарааны ам улдун эвес, а кезип шөлге чажар, күзүн 12 эвес. а дөрт ажыг барбаны савалаар апарган. Иешкилерниң чыш малы өзүп эгелээн. А Өлзей-оолдун аңчызы база ажык. Кара-Суг бажында Баян-Өндүр тайгазындан чыл бүрүде беш чүстен кузун эвес диинни ол тывар турган. Ол бир катап кыжын Тожу тайгазынче чоруткаш, 12 киш кежи бегэ экелген.

Мен бичиимде Өлзей-оол даайым кырган-авам аңаа чедип келген. Орус оол болгаш, оруңнап чаңгыр аажок чаптаар. «Өлзей чыткан хой турбустун эвес» дижир. Авазының Өвүр Торгалыгында төрелдериниче ол чоруп аннаан. Өлзей-оол бир ай болганда чанып келирге. Өөрү оолдар Тываның Араттың революстуг шериинин турааттарынче шагда-ла чоруй барган болган. Ынчангаш Өлзей-оол шериг келдириишкининден астыгып калган.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Ак-Тургуга ополчен шериниң дайынчызы Монгуш Өлзей-оол граната шывадаар талазы-биле бирги черге турган. Ынчангаш [illegible] мени ол улуг маңнаар. [illegible] хүрээ черле билбес аамай. Доозан-на октадып алыр, бо-дунун довураан хактап, маттырып бо-ла туруп олургаанын чеже-даа көрген мен. Кызыл Шериигте белек кылдыр шилиндек аъттарны чорудар патриоттуг чаагай хевек Ак-Турутга эгелээни хүнде Өлзей-оол ийи аътты хамыкты мурнай эки тура-биле дужаап берген.

Шериг бажынын Дамчай Кызыл хоорайже чорүп баргаш сөөлүнге оон оранчыга ревшериг Хажыт Ак-Турутга чедип келген. Оон баштаа аажок кижи. Кожаа-маңныг чапкан ыштап Кош-Ой бажы Борбак-Арыгга шериг чугаазынын бир чапсар үелинде ол мынча деп командылаан:

— Аңаа дайынчы Өлзей-оол менче!

Ону шериг чуруму-биле кааң дуртаазы. «Ак-Тургунуң сылы ышкаш ыраажызы Өлзей-оол ырлап күүседир-дир» деп, эш Хажыт чаргай чаапты. Өлзей-оол, шынап-ла, ырлап эгеледи:

Кижи болу амыдырайнда
Эштиг, өөрлүг болбайн
канчаар.
Хиндиг-маңнык чаатында
Өштүр-чараш болбайн
канчаар.

Чаа-Хөл бажынче ногаан карааптары-биле ол шериг алгаш улаштыр база ырлай берген:

Карлыг бажы баштыг тайга
Байлак тайгам, алдын
тайгам.
Тывамга шынаазында
Байлак дужут алыр черим.

Өлзей-оолдуң шедирге чок хоюг чинге хөгжүм үнүнге бистер таалап, аажок алгыш часкан, ону мактап кааан бис.

Чаа-Хөл кожууннуң шериг столунуң даргазы Кешпен-оолга Өлзей-оол бир катап чеде бергеш, билдиришкин тудускан. Ында бодунун-биле мынчаар бижээн болган: «Бижар фашистерге удур фронтуже мени чорудуп көрүңер». Шериг столунуң даргазы оон билдиришкинин хүлээп алгаш, мынча деп харыылаан: «Эр кей-дир сен, Өлзей, шериг херээнге ам-даа эки өөрен, кажан херек апаарга, сени чорудуп бис иштве».

Дайын сөөлүнде удавазында бир чайын Өлзей-оол-биле элээн үр хөөрешкен мен. Ынчаарда ол меңээ мынча деп чугаалаан: «Кажан орус-тар чугаалажып турда, оларның чугаазын бистиң билиптер апаадым. Чугаалаптар дээримге, бээстаамла мээмдээп, эгелап чыдар бир чүве бар шыяап-тыр [illegible]. Орустар меңээ [illegible] аңаа бериштээн мен Дартеч чылдарының төнчүзүнде Ак-Туругга шелээлеп келгеш көөрүмге, Өлзей-оолдуң орустаары аажок апарган. өөрүшкүзү [illegible] «Здравствуй, [illegible] брат!» деп мени уткуп. Чер байлаан шинчилеп тывар геологтар-биле ийи ай чорупл оларның ужун сөөлүнде Өлзей-оол орус дылды өөренип алган болду. «Саң берген ом, ноң база эки-ле-дир» дээш, каайым чугаалаты. Орус дылды өөренип алганынга ол дыка өөрүп, чоргаарланып чораан.

— Кербеш сен бе, Дугер. багай даайың ийи дылдыг болган, ам-даа орус чонну дылын өөренип алганым — амсым кежик-дир.

Кара-Сугның карааны байлаан тываларынга улуун киирген орус оглу Монгуш Өлзей-оолдуң дугайында Ак-Тургуну улуг назылыг чурттакчылары утпаан боор.

Алексей ДУГЕРЖАА.

Чаа ном

ПОЛИТИКТИГ ЧАГЫГ

«В. И. Лениниң политиктиг чагыы» деп чугула өөредиглиг номну эртемден Евгений Григорьевич Плимак бижээн. Ону тыва дылче хоочун журналист К. К. Сат очулдурган.

Номда В. И. Лениниң эң сөөлгү чагаалары чүүлдери кирген. Ылангыя бистиң революциявыстың салым-чолунуң партия болгаш оон удурткучуларының, бистиң чуртта социалистиг тургузугнуң сорулгаларының делегейниң революсчу шимчээшкининиң перспективаларының дугайында ында бижээн.

Оон ыңай эртемден кажан бистиң чуртувус И. В. Сталинге удуртткан турда, В. И. Лениниң үнелиг чагыгларының нарын. бөөге байдалга таварышканының дугайын көргүскен.

Ынчангаш автор революсчу төөгү болгаш социология талазы-биле тускай эртемниг кижи болгаш, бо номда элээн чаа гыннаалыг, солун айтырыгларны көдүрүп турар.

Чаа политиктиг номну Тываның ном үндүрер чери 4000 кезек тиражтыг кылдыр чырыкче үндүрген.

Сантю САНДАН.
Кызыл хоорай.

БОДАП ЧОР МЕН

Чарлыышкынга кызаттыргаш
Чаастаанзыргай болу берген
Сагыш-сеткил кууюмналган,
Чаңгысанчыг үелерде.
Улуг хоорай төвүнге кээп,
Улустарның аразындан
Уяралым часмаргы дег,
Ужук дилеп шаг-ла боор
мен.
Таныывалым хоорайымга
Дагларымны чөктап чор мен
Тыва[illegible] тыва дылым
Дыңназа деп күзеп чор мен
Хайыралыг авам, ачам
Кырам ажым, уругларым,
Эштерим, төрел чонум
Эргизе деп бодап чор мен.

Зоя ДОНГАК.
Ленинград.

ЧАСТЫҢ АЙЫ

Дамыраттар шулурап,
Далаш агып батты.
Чаагы хүнүм хемде
Чайынналы чыдыр.
Хамнааргачтар дээрде
Хайым ужуп, чарыыты
Шынап хэрлаан маңнге
Шыңчалайлар чаңнылды.
Хову, шөлдү эртип,
Хайлар, малдар долду.
Уругзаттаан дашырда
Улуг үүле бүттү.
Частың айы үнер.
Чараш чечек частыр.
Ынакчылдың ыры
Ынаңчыналып келир.

Куулар САРЫГ-ООЛ.

БАК САГЫШ БАШКА ХАЛДААР

(ЙӨРЭЭЛ ШҮЛҮК)

Өйлеп-өйлеп кырган авам
Өөн долдур бисти чыгаш.
Саңын салып, чажыын
чажып
Чалбарыылап, чагыглаар:
«Тос дээрим! Хайыракан!
Долаан бурган! Хайыракан!
Оран-тандым, ээлим-ызыым
Онзаг чаңгы ажы-төлүм.
Оваарыңар. Хайыракан!
Чамбы-диптиг чурттаар
кылдыр
Чаваттынган ышкы бүгү
Чаңгыс катап эртер дөөсте,
Чараш кылдыр амыдыраар.
Мерген, дүрген угаанныг
боор
Мөге-хорда алыспыңар
Хорек, багай сеткил черле
Кедилинде хүрбей ботур.
Шаанда болза чурттап
чорааан
Чазый, чилби байның оглу
Хензиг өрге тудуп алгаш,
Кежин сойгаш, салыпкан
дээр
Өрге-даа бол, өзүп, торуур
Өртемчейниң эртинези
Кежин сөөртүп, хин-хилтениң
Хенмеленип өлген дижир.
Сөөлүнде барып-барып,
Сөлгү чок ол каржы хейни
Үре салгаан ажы-төлү
Үңгүр аксын дуглай орган
Үвүргей куу өргелер дег.
Ийи буду бастынмастаан,
Ийи холу хорек дүшта.
Өргенни дег ытпайгылаан
Өндейипкен орар дижир.
Оон өске база чижек.
Олудунар чазап алгаш,
Кичээнгейлиг дыңнап, билип.
Кижи бүрү бодаңар.
Балыктаан эр четкизинге
Мага хандыр олча тыпкаш,
«Оон ыңай меңээ балык
Он-даа болза, херек чок» —
дээш
Казыргының бирээзиниң
Казырыгын сивиргештиң,
Катап база хемиңдиве
Караш кылдыр окталкан
дээр.
Сарыылы чок каржы хейни
Салгал дамчаан ажы-төлү
Кадыргының кежик ышкаш,
Казырыктыг болган дижир...
Бак сагыш башка халдаар,
Барып-барып ээлин эргир.
Улус чонунуң мерген сөзүн
Утпайн чоргар, уруглар.
Аа, ершээ. Хайыракан!
Ада-чуртум, аал-оран,
Алыраан малым, ажы-төлүм
Сагыш-сеткил ядаралы
Чамбы-дипти оя бериңер».

Мария КУЖУГЕТ.

КАШПИР-ООЛ ЭМЧИ

Суруувус район төвү болгаш, чону хөй. Ынчангаш солун таварылгалар түң чок. Сөөлгү үеде нептерээн дидир-дидирниң кол ээзи Кашпировский эмчиниң ады-биле холбашкан. Оон тел телевидениеге чоруткан дамчыдылгазын өг-бүле бүрүзү сонуургап, эргениинде кадаттап турда, ажыл-ижиң бүдүн-бүдүн коллективтер соңгадан каап турду. Оон тушчыкта шууралыг [illegible] хенийи аады [illegible] ажылдакчызы Сайыңчаан — пенсионерлер Дамба Хунаевич бүгү назынында сайынчы чораан, а Мандыш Доржуевна — башкы. Бир хүн башкы курорт чораан карык-ырааныя уткуп. Кызыл чорттаан. Башкыга Кашпировскийниң тиражтаны шилди бинир би. Оон башкызы ешуу тээгу дег агарган дүгү каш-ла хонуга карарып калган чүве.

Автовокзалга Дамба Хунаевич кадайының чамы-биле ийи катап эртип чаныкан. А. Мандыш Доржуевна аңмаандан эдеришкен эжин база эскербээн. Ол Кара дагай эринге Кашпировскийниң бодунуң аммасшиниң хуваал аңэ турган чүве-дир. Чалама дагның сироти сагындырар нарынан бажынын дүгү катап семдерерин чип келген хат келгеш. Караптары чиге дашчуп келирге ам каа тамысып, арга кусантайн кайтнаааны билбачимер. Пенсия наазы четкинче бир дугаар ынаар хэлпазтадыгыннар. Оозун болдарга. Кашпировский ынчашыга база дугаалаар хире.

Черле ынчаан психотерапевтиң бистиң амыдыралывыска киришкени-ле чок. База бир кожаларым — Херечтер дааны кыстарыг [illegible]. Эмчиниң эндергиг дамчыдыглазын көрүп орда. кожамның кадайының эъди аарып берген. Дурген-даа чедирер машина-биле кадаңын эмнелгеже чорудупаан. Дамчыдылганы тендүр көргеш, бижүүр-бажынга кээрге. кадайы ийис оолдар олчалыг. Чинк-чаагай чыткан. Орта база хуулгаазын эмчи дугайлаан дээр.

Кудумчу кежир кожам Маадыр кайда, кымның телевизор-биле чүнү ойнадып алганын сактыр [illegible] бээр, бодунуң ындыг ам-кежик черзиңа ээлдээн өөр чүве. Хаван чалаг ол эжим чээнта чаа «Днепр» деп мотоцикл ойнадып алган. «Кашпировский-ле аътталдырды!» — дээр-ле болгай.

А менээ оон дугаламын амдыгаа дээр эскербейн чор мен. Кастыкта дүктер-даа өерерип-ле ораан. Кыштарым-даа сол дүмма чок ховаар. Чаа чылдың лотереязындан чүс билет алган кижи мен. Көзеен-даа эзиттиммеен. Бир дыштаныр хүнде дүш боор орус дылга кожамнык хевирлиг шүлүк чогаадып алдым. Оозу күзениш: «Бо дээрге чогаадыкчы ажылдын эгези-дир. Орус дылга чогаадып эгелээнинге Кашпировскийниң киржилгезин чок деп болбас» — деп, Маадыр өөрээн.

Сууруувусха сорбузу эмнеп, кеспүс ажылдавастаан. Бажы аарываастаан кижилер дугайында чугаа-ла хөй. Ам мугыйзай аадаа мээзэ [illegible]. — Кашпир-оол тывызынар.

Кушкаш-оол амыданда Томскиниң медицина институдунга үш чыл өөренип, пурүй кааптар турган. Оон ынмбаан аңыгы чок. Ам ынаа Кашпировский эмчи-биле чаагаалашып. Оон сүмези-биле «эмнеп» турар апарган. Стрела оон ам Кашпир-оол дээр апарган. Оон «эммээшкининде» эки тенделер дугайын дыңнааш, бир кежээ аңаа чеде бердим. Кижилер таалпылаар хүрбай бажарымны бе. Күжам Маады база ында ол. Сөөлүнде чугаажывыл. Аңаа амзавар кылдыр «эмнедип» турар чижи болган.

Кашпир-оолдуң үш чинааныа-даа эртим. Хүрбай мээн таалпылаарым-даа хевээр. Ол дугайын «эмчимден» айтырдым:

— Ындыг туруп боор. Кашпировский биле Кашпир-оол бис ыйыны 60 адаавыс чамдык кижилерге бербейн барыт ботур. Кижиниң угаан-даржылаң, чадыкшылдың, мити байдалының кандыг турушундан хамаарчыр — дидир.

— Менде ндегел чок ыдажып?

— Чүге чок боор. Бистиң сеанс таагыштаг болганда. телеэмчилертийги чыда тарбайн. Чумантын кижээлиже кирип — дээш.

Ам Чумантоол база тывыштыр [illegible] ирги бе?

Кара-оол НАТПИТ-ООЛ.

Шоодуг

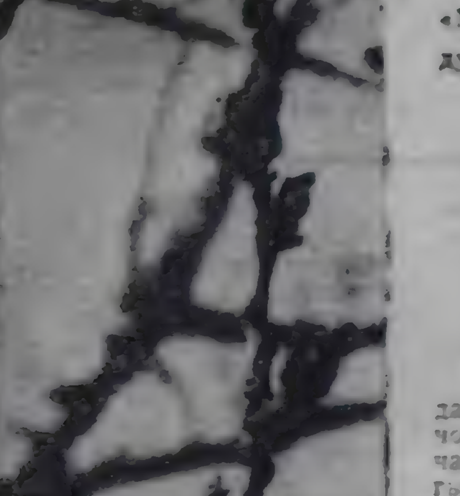

Ондар ОХЕМЧИКТИН «Мочургалар» деп фотоэтюду.

ДААЛЫ

Оюнну төөгүзүнге хамаарыштыр чугаа

Даалы — эрге-бурун шагдан бээр тыва улустуң ойнап чораан оюну. Ону ыяштан чазап ап турган. Байлар, чагырар эрге-дужаалдыг кижилер даалыны сөөктен, даштан, мыйыстан дээш оон-даа өске нарын, ховар материалдардан кылып ап чораан-нар. Ынчаарга карачал кижилерге (кулдар, хелечиктер чергелиг бедүүн албатыларга) ыяштан белен чүве тывылбас турган. Даалының херекселдерин ыяш деп адаарының ужуру-даа ында: хол ыяжы, кожаа ыяш, түү ыяш, шаалда ыяжы, чээргей (чинке каап бээр ыяштар).

Даалы эрте-бурунгу оюн дээрзин оон дээди ийи ыяжының сүлделери херечилеп турар. Ол ийиниң эң дээдизи — кас азы кас демдектиг ыяш. 1979 чылда үнген «Совет энциклопедия словарындан» мен мындыг тайылбыр номчудум: «Кас демдек (свастика) дээрге бот-бодун ажылдыргаш, уштарын дөрт булуңнуг кылдыр азы дугаландыр ээп каан шыйыглар-дыр». Ол болза, буянныг хөрзүнүң, хүнүң, каккылашкан кызаннаашарның, Торнуң маска-зының эрте-бурунгу сүлдезин боор чалавас. Ынчаарга эрте-бурунгу культураның уран кылыгларынга. база ол ышкаш шаг-шааның болгаш ортаакы вектерде Европа-ның улусчу уран кылыгларынга хөэ, угулза янзылыг таварышкылаар. Фашистиг Германияга курүне сүлдези. нацист партияның ылгавыр демдээ кылдыр ажыглаттынып турган, араатанзыг мугулай чорудуң болгаш күчүлээшкининиң сүлдези апарган. Тор деп кымыл ол? Тор — скандинав мифологияның кол бурганнарының бирээзи: дингмирээшкинниң, шуурганның болгаш буянныг хөрзүнүң бурганы. Ону даш маскалыг маадыр кылдыр чуруур турган.

Бир-тээ, фашист араатаннар бо сүлдени бужартадып каапкан болганда, мен бодумнуң кылып турар даалымга кас сүлдени беш адыр сүлде-биле солааш, ону сылдыс деп ададым. Дайын чылдарында мооң ажылдап турган районнарымга даалы ойнакчыларының ынчаар солуп турганын билир мен, чижээ, кас орнунга согурну ажыглаар кылдыр дүтүржүп алыр (ийи талазында чаңгыс-чаңгыс карактыг ыяшты согур дээр). Азы беш-алды сүлделиг дөрт ыяшты немей чазап алыр.

Кас демдек хүнүң база сүлдези болуп турар чүве болганда, ол сүлдени сылдыс сүлде-биле солаанында карышкак чүве чок. Чүге дээрге астрономияның тайылбырын ёзугаар алырга, дээрде сылдыстар база хүннер-ле болгай. Оларның ёзулуг хүннен ылгалып турар чүвези — Чер-биле оларның аразының хемчээлинде.

Даалының ийиги дээди ыяжын напчы дээр, ол болза, бүрү дээн моол сөс-түр. Оон сүлдезин кылдыр чимистиг ногаан бүрүнү оюп, сиилбип тур мен. Бурунгуларывыстын адап чаңчыккан аайы-биле ону напчы-даа дээй-ле, бүрү-даа диве ажырбас. Үнүштерниң амыдыралчы шыдамык чоруу — оларның ногаан бүрүлеринде. Үнүштер — диириг, амыдыралдың [illegible].

ОЙНААР ЧУРУМУ

Бир аал даалы ыяштан тургустунар. беш ыяшты каттааштыр чыгган бир ег дээр. Бүгү даалы он ийи ыяш ег болур. Ойнакчыларның саны 4 азы 6 болу бергенде, ийи команда болу бээр, аралаштыр олуруп алыр. Эң улуг назылыг ойнакчы бир егну алгаш, оон эң адаккы ыяжының карааның саныи ёзугаар бодуидан эгелеп, хүн аайы-биле ойнакчыларга онаалтыр санаарга, сөөлгү санның онаашкан кижизи оюнну эгелээр. Ындыг арга-биле бир дугаар егну алырын «ажыт» дээр. Ойнакчылар ашкан кижиге улаштыр хүн аайы-биле боттарының ээлчээн ёзугаар еглерни үлежип алыр.

Кижи бүрүзү алган еглериниң ыяштарын, кожаазындан чажыра аарак. Түү-леп, ылгап алыр: он карактан өрү чергениң ыяштарын хол ыяжы дээр. оларны холунга тудуп ора. чүве чип, ег еглеп алырынга ажыглаар. Ийи демей ыяшты кожаа ыяш дээр, ийилеп үндүрер ыяш дээни ол, а херек апарганда оларны албан-биле чаргаш. чаңгызы-биле үнүп болур, чижээ, оон [illegible] чорда. ижинде [illegible] антар [illegible] сылдыс бар деп бузураар болза, ынчаарга бир эвес ийи аңгы холдан ийи сылдыс чаңгыс чиште халдаар болза, чиш мурнаан сылдыстың болур. Ийиги сылдысты чирткен деп санаар. Өске-даа ыяштар-биле ындыг таварылга болганда, мурнааның чигеп деп санаар.

Бир дугаарында ашкан кижи үнер. дараазында кижилер үнген ыяшты чип алырын кызар. Чип алган кижи ону еглеп алган өөм деп санаар. Үнер кижи канчаар үнерин эштериндан айтырып ап болур. Үнүп эгелээрининиң мурнунда түүнү каш карактан өрү тегерин, чижээ, чеди карактаазы сес карактан өрү түү тегер деп дугуржуп алыр. Түү дээрге үш азы дөрт санныг кызыл-сес азы ынча санныг шокар-он дээш оон-даа ыңай. Бир эвес дөрт шокар-он түү төптер болза. оларны дөрт түлү, азы дөрт даалы, азы дөрт бүрү (напчы), азы дөрт сылдыс чип болур. а бир эвес ындыг дөрт санныг дээди ыяштар кымның-даа холунда чок болур болза, шокар-онар чип үне бээр. Түүнү чүгле бодунуң үнер ээлчээнде тө каап болур.

Шыырак хол ыяштарлыг болган шыырак түлерлиг ойнакчылар-ла еглерни боттарынга еглеп ап турар. Хөй ег тиккен ойнакчылар (команда) [illegible] тиилекен болур. Тиккен еглерниң [illegible] саны ойнакчыларның саны-биле деп болур — алды ойнакчы болза, еглерниң ыяжы алды кааът болур.

Бир аал даалының алдан ыяжының аразынга дөрт-дөрт санныг сылдыс, бүрү (напчы), даалы, түлү, кызыл-он, шокар-он, кызыл-сес, моюн-сес, бурган-чеди, лагыр-чеди, докпак-алды, хана-алды, ук, согур; ийи-ийи түлү-тос, долгай-тос чоруур. Мен баштайгы беш чүүл дээди черлениң ыяштарынга бирээ-бирээни артыкка, үрели берген азы чиде берген таварылгада херетлээр кылдыр кылып турар мен.

Бот дугайты даалыны тыва улустуң уран чогаадылгазы. культура байлаа. кижилерниң угаан мергежилгезинге. дыштанырынга чугула оюн деп үнелеп турар мен.

Сергей ПАВУ.

ОЙТУЛААШ ЫРЫЛАРЫ, АЗЫ «ОЙНААН АНЫЯКТАР ЫРЫЗЫ»

Тыва улустуң төөгүзүнде «ойтулааш» деп сөстү амгы үениң аныяк-өскени утпас болза эки. Ынчангаш ол дугайында каш сөстен бижип көрзе деп иштимде боданып чоруур кижи мен. Мен болза, 1914 чылда Тывага феодализм үези турар шагда амгы Бай-Тайга районнуң девискээри — Хемчик бажы Шындазын деп черге ядыы араттың ег-бүлезинге төрүттүнген кижи мен. Ол шагда амгы бо үедеги ышкаш, уран чүүл, ыры-хөгжүм, кино-чурук дээр чүве бар эвес.

Аныяк-өскен чырык хүндүс чыглып алгаш, улуг улустар көрүп турда, алгыржып ырлажыр эргези чок турган болгай. Чүге дизе улуг улусту хүндүлээри ындыг турган. Ындыг болза-даа, дүне аас. чыглып [illegible] часкы үелерде дүне чыглып алгаш, нежээ караңгы имирден эгелээш, даң агаргыже чедир ырлажып, хөөмейлеп, хөөрежип тура хонар тургулаан. Ол үеде бистиң Хемчик өрүнүң чону ону «ойтулааш» ыры дивес, а «ойнаан уруглар ырызы» деп адап тургулаан. Ойтулаашта аныяктар ойнап хөглеп, хөөрежип ойнаарда база тускай болчажып алыр черлиг тургулаан.

Мешкен-Хөл аксында арыг ындыында чолдак баштыг кара дыт бар, ол кара дыттың чаны сүүлүг-ла аал одаа ышкаш өдектели берген чыдар. Ол дыттың адын белин ырыда киирип алгаш мынчаар ырлажып тургулаан.

Чогум карам болчаан черм
Чолдак баштыг Кара-ла-
Дыт.
Чолдак челдиин мунуп
алгаш.
Ушкарынкаш ыңай-ла боор.

База ол ышкаш амгы Бай-Тал суурнуң чанында Алдыы Боош-Даг, Үстүү Боош-Даг, Борбак-Тей деп черлер бар, ону база ырлажыр.

Аскыр мунуп келбедиң бе.
Айыгайнып турбадыва
Алдыы Боош-Даг, Үстүү
Боош-Даг
Чаңгыланып турбадыва
Бута мунуп келбедиң бе.
Бустап, маңнап турбадыва.
Булуң баштыг Борбак-
Тейни
Чаңгыланып турбадыва.

Ол шагда амгы Мешкен-Хөлдү долгандыр кузун, чаын аалдар дыка хөй болур. Хөөредир [illegible]. Шала кежээлиштей, караңгы имир дүжүп чорда, аът мунган аныяк оолдарның медээлээн ырлары аалдарга дыңналып келир. Даштын инек саап турган аныяк уруглар ол оолдарның медээлээн ырларын кончуг сонуурган дыңнаалай бээрлер. Ол оолдарның ырлары:

Уругларны медээлеңер.
Удаан болза оттуруңар.
Удаан болза оттургаштың,
Улуг-Кулаа ушкарыңар!
Өөрүнүң медээлеңер.
Өгде болза үндүрүңер.
Өгде мен дээш хоржок
болза,
Өөдежокка санаптар бис.

Элек туттунчуру, ак ыяш октаары, согур-аалаары, те [illegible], чаштып ойнаары, куда дүжүрери, кажык адары, оран делегейинге тейлеп, [illegible] рыры дээш оон-даа өске [illegible] агаргыже чедир ойнап тура хонарлар. Ол ойнап турарының аразында, бот-боттарынга хорадажыр, алгыжар, кыржыр, чогуш-содаа кылыр, ок-бижек тудар, оор-сук кылыр ындыг аазы-чаң черле кымга-даа турбас. Харын эки чоокшулажып, найыралдашкан аныяктар адак сөөлүнде чоокшулажып, ег-бүле тудар.

Ол аразында чамдык ырларда бодунуң төрээн чериниң чонун мактаан ырлар кончуг хевей тавармыр, чижээлээрге:

Хөлегези чок-ла эртип.
Көп-Сөөк шынаа таанда
серипп.
Кодурумчузу чок-ла эртип.
Кезек Салчак таанда
чоргаар.

База ол ышкаш оран-чуртун мактаан ырлаан ырлар база дыка хөй тавармыр тур. [illegible]. Чижээлээрге, ам Тээлиге баргаш көрүп турарга, кончуг-ла бедик, бажы ак меңгилиг тайга көстүп чыдар. Ону Мөңгүлек-Тайгазы деп адаар. Ойнаан уруглар ону мынчаар ырлаар:

Мөңгүлек деп тайга турда.
Мен-даа кайын ажырар
мен.
Бөкпек челе куудун турда,
Мен-даа кайын чадаглаар
мен.

1930 чылдарда Тываның революстуг чазааның чамдык удуртукчуларының айтыышкыны-биле ойтулааш деп оюнну шуут хоруглап каан турганы [illegible] эвес.

Николай ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Партияның болгаш уран чүүлдүң хоочуну.

КЕРЭЭ ЁЗУГААР

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу-биле Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймааның культура килдизиниң чарган керээзин ёзугаар Чөөн-Хемчик районга каттышкан семинар эрткен. Аңаа ук аймактан 21 ажылдакчы киришкен. Оларның аразында кодээ клуб эргелекчилери, библиотекарьлар, кино механиктери болгаш өске-даа специалистер чораан.

Чөөн-Хемчик райкүүскомуунуң культура килдизиниң эргелекчизи З. К. Балчыырак семинарны ажыткан. Семинарның киржикчилери баштайгы хүнде районнуң Культура бажыңының ажыл чорудулгазы-биле таныжкан. «Чадааганың чадаганы» уран чогаал каттыжылышкынының ажылын, фольклор ансамблин. Хорум-Даг кодээ Культура бажыңының артистериниң шиизин болгаш өске-даа концерт көргүзүглерин олар сонуургааннар.

Республиканың дээре ажылдыглааның бирээзи — Бажың-Алаак Культура бажыңының ажыл, амыдыралы-биле аалчылар таныжкан. Теве-Хая суурнуң агиткварталдар ажылы-биле олар база таныжкан.

Барыын-Хемчик районнуң Культура оодуунга семинарның киржикчилери четкеш аңаа чамдык солун чүүлдер-ни көргеннер.

Зинаида ДОНГАК.

Чаа спорт комплекизи

АЖЫГЛАЛЧЕ КИРГЕН

ИХМ-ниң капитал тудуг кылдынган чаа спорт комплекизин туткаш, оон дүлгүүрүн «Динамо» спорт ниитилелиниң даргазы, министр В. Б. Кара-Салга тудускан. Кежээниң 17 шак турда, Дружба кудумчузунда хоорайның иштики херектер [illegible] кылдызының баштайгы артында чаа спорт комплекизиниң ажыттынганы болган. Аңаа ИХМ-ниң ажылдакчыларындан аңгыда, Кызыл хоорайның чурттакчылары база киришкен.

Иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал кыдыг нийиралы үзе кескеш, спорт комплекизин чурт-биле чоргу чалаан. Спорт комплекизиниң дүлгүүрүн маңнеле арттырары-биле «Динамо» спорт ниитилелиниң [illegible] оралакчызы В. Д. Бруква берген.

Спорт комплекизиниң залының хемчээли 15 × 26 метр. Ында ажыглап болгаш баскетбол шөлү бар. 30 метрниң тирин база шыгтаан. Душ болгаш хөй чуртур черлерлиг. Ийиги каътта ниитилелдиң ажылдакчыларының олурар өрээлдерин дерээн.

Ажыдыышкынга турасчааткан спортчу маргылдааларны хөлчүүчүнарның хөл бөмбүүнге [illegible] хүү уштралгазы-биле эгелээн. Ниитилелдиң тургузуу [illegible] КАИ-тың командазы биле ИХМ-ниң хөлчүүчүнары ойнаан. Ниитиг-биле саң 3:0 болуп, КАИ-тың тиилелгези-биле доозулган.

Оон соонда ниитилелдиң ажыл-агыы черлерде ажылдап турар шериг кижиниң командалары ойнаан. Аңаа ажыл командазы киришкен. Баштай КАИ биле эдип-чазаар херек талазы-биле кылдыгның ажылдакчыларының командазы ойнаан. Бирги оюнну КАИ-ның командазы уткан. Оон соонда эдип-чазаар херек талазы-биле кылдыгның командазы ИХМ-ниң үлүштүр [illegible] түңнел оюнче кирген. Үттүрген командаа [illegible] турган. Дараазында ИХМ-ниң өөредилге төвүнүң командазы-биле КАИ-тың командазы ойнаан. Аңаа өөредилге төвүнүң аңы командазы тиилээн. Түңнел оюнда өөредилге төвүнүң командазы биле эдип-чазаар херек талазы-биле кылдыгның командазы ойнаан. Бирги оюнда эдип-чазаар херек талазы-биле кылдыгның ойнакчылары уткан. Ийиги оюнда өөредилге төвүнүң командазы тиилээн. Саң 1:1 болган.

Үш дугаар оюнну чаа дүрүм-биле ойнаан. Кайы тала бөмбүктү оскунуптар болза, удуртукчузунга бир санны чемеп бээр. Ындаар ойнай бээрге ойнакчыларның хөөнү көдүрлүп, бөмбүк оскунмас дээш дыка кызар бооп чорду. Үшкү оюнда өөредилге төвүнүң командазы 15:13 санга уткан.

Бирги черни өөредилге төвүнүң командазы алгаш кубок-биле шаңнаткан. Ийиги черге эдип-чазаар херек талазы-биле кылдыгның командазы тиилеттиг болган. Үшкү черни өртке удур камгалал кылдыгы алган. Шаңналдыг чер алган командаларга хүндүлел бижиктерин тывыскан.

Ол хүн бодалгага база маргылдаа болган.

Ам дээрезинде спортчу секциялар ажылдавайн турар. Бо хүннерде кандыг секцияларны ажыдары чугаалажып эгелээн. Спорт комплекизинде бильярд болгаш теннис столдары салып алырын база планнап турар.

Спорт комплекизинге чүгле ИХМ-ниң ажылдакчылары эвес, сонуургалдар база ойнаар. Өске организациялар даа хөлезилеп ап болур.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: чаа спорт комплекизи: оюн үезинде.

Оадар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

ӨӨРЕДИЛГЕЖЕ ЧАЛАП ТУР

Кызылдың башкы училищезиниң школа назы четпээн уруглар албан черлеринге ажылдаар (от-өөредилге салбырынга 1990) чылда сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур. Бо өөредилге салбырынга ортумак эртемниг, школа назы четпээн уруглар албан черлеринге ажылдап турар кижилер хүлээп алыр. Салбыр уруглар садиктеринге ажылдап турар кижилерге [illegible] өөрениринин хуусаазы 3 чыл.

Өөренип кирерлер дараазында эртемнерге шылгалдалар дужаар:

1. Орус дыл (чогаадыг), орус дылды өөренип чорааннар национал школаның хемчээли-биле диктант.
2. Тыва дыл (диктант).
3. ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

Өөренип кирерлер аас-биле шылгалдаларга орус болгаш тыва дылга харыылап болур.

Уруглар садиктеринге ажылдап турар 5 чылдан хөй ажылдааннар өөренип кирериниң шылгалдаларын чокка кирип алыр эргени ажыглап болур. Ындыг сургуулдарны беседалажылгазының түңнелиниң соонда кирип санаап болур.

Өөренип кирерлер дараазында документилерни кирип:

1. Билдириишкин.
2. Ортумак эртемниң дугайында документ (бижик).
3. Эмчи [illegible], № 086У майыкта бижээн.
4. Кушажылда дептериниң [illegible].
5. 3×4 хемчээлдиг дөрт чурук.

6. Ражыдан [illegible] өөредилгеже чоруткан бижиктин азы аттестация комиссиязының [illegible] бижиктин. Аттестация түңнели-биле [illegible] бижик алганнар чорутпаан бижиктин Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерствозунга көргүзер.

Кирериниң шылгалдаларын дужаарының хуусалары:
1. Май 3-тен 15-ке чедир (бирги болук).
2. Июнь 4-тен 13-ке чедир (ийиги болук).

Айтырыгны тургузар адрестери: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 69. Педучилище. Телефону: 2-63-84.

• • •

Тыва АССР-ниң харылзааның [illegible] тиг эргелели Новосибирскиниң харылзаа электротехникумунче дараазында тускай мергежилдер аайы-биле өөренирин күзээннерни хүлээп алырын чарлап тур: «автоматтыг электрохарылзаа», «хөй каналдыг электрохарылзаа», «радио дамчыдылга болгаш телевидение».

Новосибирскиниң харылзаа электротехникумунче өөренип кирериниң күзээннерни шилилге ажылы май 10-дан июнь 5-ке чедир Новосибирскиниң техникумунга орус дылга чугаалаар-бижиирин чаңчылдырып, физика болгаш математикага шылгалга өөренгенин негелдеп, билиин хыналдазы-биле стажировканы организастаар. Стажировка доозулган соонда кирериниң экзаменнерин хүлээп алыр.

Билдириишкиннерин болгаш документилерин чуглап турар черинге аайы-биле районнарга тарыыр бол дириерлер 1990 чылдың апрель 30-ге чедир хүлээп алыр.

Билдириишкинге дараазында документилерни кожар:

1. Ортумак эртемниң дугайында документ.
2. Эмчи [illegible] № 086У майыкта бижээр.
3. Кушажыл дептеринден ушта бижидигге (кушажыл дептери-биле кады көргүзер).
4. 3×4 хемчээлдиг дөрт чурук.

Чадаананың № 6 профтехучилищезиниң директорунуң албан-дужаалынга ажылдаарын күзээннерниң конкурузун Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерствозу болгаш улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүсекомү чарлап тур.

Ук албан-дужаалга кирерлер бедик техниктиг азы эртемниг, мадың ажылдап азы башкы талазы-биле тускай эртемниг, бүдүрүлгеге азы башкы ажылының стажы 5 чылдан эвээш эвес болур ужурлуг.

Тайылбырны дараазында адрести ёзугаар алыр: Кызыл хоорай, Советтер бажыңы № 214 өрээл, телефону 2-48-73 азы Чадаана хоорай, районнуң күүсекомунуң Улус өөредилге килдизи, телефону 4-47, 2-38.

«Тыва агроүлетпүр эвилелдиң» өөредилге-курс комбинады котельная машинистериниң (одакчыларының) курстарынга өөреникчилерни хүлээп алырын чарлап турар. Өөрениринин хуусаазы үш ай. Кичээлдер 1990 чылдың май 14-те эгелээр. Өөренирин күзээннер бүдүрүлгеге черинден өөредиг чорудуп бижиик болгаш паспортун алгаш келир.

Комбинаттың адрези: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың № 1 «в», телефону 6-11-67.

Чоннуң ажылга таарыштыр тургузар талазы-биле республика төвү Каа-Хем, Бий-Хем, Кызыл болгаш Таңды районнарының совхозтарынга малчыннап ажылдаар кижилер негеттинип турарын чарлап тур. Көдээ черлерге [illegible] ажылдаарын күзеп турар кижилер айтырыгны дараазында адрестен билип ап болур: **Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 34-2, телефон № 3-27-88.**

• • •

Стандартизация болгаш метрология талазы-биле республика төвү хемчээлге дээрип [illegible] хынаар тургузар ажылга дээди болгаш ортумак тускай эртемниг специалистерни хүлээп алырын дыңнадып тур.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 1. Телефон № 2-23-15.

КИНО

АПРЕЛЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Серваңц делгерезин!» (бичии уругларга фильм) 9.30. «Човалаң азы бодунуң дугайында медээни боду чыггаан» (2 сериялыг) 10.50, 15.40, 18.40. «Шыдажырының хемчээли» 13.40. Видеозалга: «Хоп Гиль Доп» 9.10, 11.10, 13.10, 15.10, 17.10, 19.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Амаль — араатан болгаш ызыгуур салгакчызы» 11.00, 12.30. «Часыг май болуу» 14.00. «Ынакшылдың күжү» (2 сериялыг) 17.30. «Мегелээшкинге качыгдаттырган» 15.10, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бузурел» 10.10. «Кинг-Конг» (АКШ, 2 сериялыг) 12.00, 16.30. «Кинг-Конг дириг» (АКШ) 14.40, 19.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Пугало» 10.00. «Ынак Раджам» (Индия, 2 сериялыг) 11.10, 13.40, 16.20, 18.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: чаа кинолар чыындызы 14.00. «Кэрролл кудумчуда бажың» 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

АПРЕЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шыдажырының хемчээли» 9.30, 11.30, 19.20 (узаткан). «Өг-бүле» (2 сериялыг) 13.30, 16.30. Видеозалга: «Тулган кем-херек үүлгедиишкини» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара — узун чаштыг чараштай» 9.00, 12.30. «Туттурган кавказ кыс азы Шуриктиң чаа ужуралдары» 10.30, 14.20, 18.50. «Човалаң азы бодунуң дугайында медээни боду чыггаан» (2 сериялыг) 16.00, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Дежа вю» 12.20, 14.40, 17.00, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынак Раджам» (Индия, 2 сериялыг) 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Зита болгаш Гита» (2 сериялыг) 16.30, 19.10 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 23
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Бут бөмбүүнүң допчулалы. 9.00 «Мен чедип келдим». Уран-чечен телефильм. 10.05 Ашхабадтың уруглар филармониязының скрипкачылар ансамбльдиниң концерти. 10.25 Мультфильм. 10.45 Делегей конкурстарының лауреады Д. Хворостовский ырлаар. 11.30 «Дириг амытаннар оранында». 12.30 «Үе». 13.00—14.00 «Сеткил эртээли». Орус эмигрант А. Ширинская-Манштейн дугайында. 15.00 Барымдаалыг телефильмнер. 15.55 Музыка өртемези. Л. Бетховен. Концерт. 16.45 Уруглар шагы. 17.45 «Делегейниң судалы — 90». «Бис болгаш экономика». 18.30 «Үе». 19.00 Мультфильм. 19.15 Бут бөмбүүнүң допчулалы. 19.45 «Аажы-чаңында четпестерлиг ийи кижи». Уран-чечен фильм (Кыдат). 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Литература-уран-чечен программа. 22.35 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Төөгү. 9 класс. «Тулчуп кириптем бис...» (А. И. Герцен...). 9.05 Итали дыл. 10.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.25 Литература. 11 класс. А. Т. Твардовский. Амыдыралының болгаш чогаадылгазының ажыктыг арыннары. 11.05 Үргүлү-биле харылзаалыг [illegible]. 12.05—13.20 «Элдептиг [illegible]». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы (Венгрия). 17.45 РСФСР-ниң хоорайларының телестудиялары. «Найырал бижиктер».

КЫЗЫЛДАН

18.25 Барымдаалыг фильм. 18.45 Медээлер. 18.50 «Тыва черде». Программада: «Улус депутаттарынга катап соңгулдаларның баш бурунгаар түңнелдери». «Чыгга [illegible] бараан-нарыга хөйнү бүдүрер». Делегей байдалының дугайында беседа. 19.25 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 РСФСР-ниң хоорайларының телестудиялары. «Маршал Жуков. Бак черлер дүрген чыдары». 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 «Джейран ортулуктары». Барымдаалыг телефильм. 20.25 Хөгжүм телеабонементизи. Импровизация. 21.40 Хоккей. Делегей чемпионады. Канада биле Чехословакияның шилиндек командалары. 23.00—00.45 Баскетбол. Эр кижилер. Спортчулар маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.25 Коллаж. 18.30 «Үе». 19.00 «Булактар». 19.30 РСФСР-ниң хоорайларының телестудиялары. «Маршал Жуков. Бак черлер дүрген чыдары». 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Вторник

АПРЕЛЬ 24
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Эшкүтер» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 Концерт. 9.10 Аажы-чаңында четпестерлиг ийи кижи. Уран-чечен фильм. 10.25 «Шура даай-аваны камнаар». Телефильм. 10.55 «Ол болган... болган...». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.00—15.00 Литература-уран-чечен программа. 15.45 «Бжамий» ансамбльдиң концерти. 16.20 «Түннелдери болгаш чылдагааннары». Телефильм. 17.10 Черниң уруглары чүнүң дугайында ырлажып турарыл. 18.00 Оэл-ондак чок шимчээшкин. 18.30 «Үе». 19.00 Силер мону шыдаар силер. 19.45 9-ку студия. Политиктиг тайылбырланчы В. Зорин чорудар. 20.45 ССРЭ-ниң Күрүнениң камерлиг оркестри ойнаар. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Улуг кижилерге мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. «Ындыг боор болбас», «Удазын». 21.55 Концерт. 22.20—22.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 8 класс. Бойдустуң чайгаар болуушкуннары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Төөгү. 7 класс. Катап тургустунуушкун үечадазының уран чүүлү. 11.05 Орус чугаа. 12.05—13.15 «Элдептиг өглениишкин». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

17.45 Уругларга фильм. 18.05 «Аян тудаал» ансамбльдиң концерти. Кызыл район. 18.35 Медээлер. 18.40 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Катап соңгулдаларның түңнелдеринге». «Тиилелгениң 45 чыл болганынга». «Күрүнениң Бойдус камгалал комитеди медеглеп тур». «КАИ экраны». 19.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.15 Удур-дедир көржүп алгаш. Ужуп чоруур билдинмес объект: дыңнатпаан аалчы. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Улусчу аялгалар. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — Кино курлавыры. 22.45 «Ак кодан». Барымдаалыг телефильм. 23.05 «Веснянка» [illegible] концерти. 23.15—01.05 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.45 А. Руссель. Симфония № 2. 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж. 19.05 Мультфильм. 19.15 Удур-дедир көржүп алгаш. Ужуп чоруур билдинмес объект: дыңнатпаан аалчы. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

Среда

АПРЕЛЬ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Черниң уруглары чүнүң дугайында ырлажып турарыл. 9.20 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.20 «Ак розалар». Барымдаалыг фильм. 11.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Б. Феоктистов (ССРЭ) ойнаар. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Концерт. 16.10 Компьютер-биле чугаа. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Эрге-чагырганы — Советтерге». Грузияда политиктиг байдал. 18.30 «Үе». 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Швейцариядан дамчыдылга. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Кинопанорама». 23.15 «Хайнань ортулуктуң шенелдези» телефильмниң баштайгы көргүзүү. Кыдатта ортулук дугайында. 23.50 Бичии концерт. 00.00 Бут бөмбүү. Эш хүү ужуражылгазы. Ирландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 01.50—02.15 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Мокрепо». Барымдаалыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 9 класс. Техниктиг чогаадылгага бөлгүмүнге кылдынган. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Хөгжүм. 5 класс. И. Ф. Стравинский. «Петрушка». 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05—14.20 «Элдептиг өглениишкин». Уран-чечен фильм. 3-4 серияларыы. 17.30 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Салгаашкын». (Тюмень).

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга фильм. 18.15 Медээлер. 18.20 «Тыва черде». Программада: «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының сессиязынга уткуштур». «Амыдырал хандырылгага албан чери» «Культура болгаш амыдырал». Медээлер. 18.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.00 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.15 Сергей Березинниң ырлары. 21.30—23.10 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчыткаң. «Катайланыышкын». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Мультфильмнер. 18.25 Коллаж. 18.30—19.00 «Үе».

Четверг

АПРЕЛЬ 26
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Бут бөмбүү. Эш хүү ужуражылгазы. Ирландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Ирландиядан дамчыдылга. 10.15 Мультфильм. 10.25 «Аян-чорукчулар клуву». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.00—15.00 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында. 15.45 Концерт. 16.35 Эрте медээзи. 17.20 К. Хайрутдинова татар улустуң ырларын күүседир. 17.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж. 19.05 «Дипломатчы эвес беседалар». Великобританияның даштыкы херектер министри Д. Хэрдом дамчыдылгага киржир. 19.30 «Ыры-90». 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Чүректиң, чымчак сеткилдиң, кударалдың ырлары». 22.25 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле Швецияның шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

01.25—04.00 Телемарафон «Чернобыль».

Пятница

АПРЕЛЬ 27
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Канаданың шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга. 10.15 Кинопанорама. 11.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.30 «Үе». 13.30—15.00 «Ыры-90». 15.45 Свердловскиниң опера театры чалап тур. 16.35 Социализмниң нарын айтырыглары: боттуг байдал болгаш келир үе. 17.20 Мультфильм. 17.30 Тиилелгениң 45 чылынга. «Полководчулар». Барымдаалыг фильм. 18.30 «Үе». 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Канаданың шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Көрүүшкүн». 00.35—01.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бисти долгандыр турар хүрээлел. 2 класс. Хүн кезээде чырып турзун. 8.55; 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Төөгү. 8 класс. М. В. Ломоносов. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05—13.25 «Ачаң бажыңы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.00 Ыры кижи-биле артар. «Ат чок бедикте».

КЫЗЫЛДАН

17.50 Медээлер. 17.55 Медээлер. 18.00 «Ажык чугаа». Санаторийлерге, курорттарга, дыштаныылга бажыңнарынга, аржааннарга республиканың ишчилериниң эмнедип дыштанырынга хамаарыштыр чугаага профэвилелдерниң секретары Ч. С. Монгуш киржип, телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылаар.

МОСКВАДАН

19.00—01.00 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Ыры кижи-биле артар. «Ат чок бедикте». 17.55 Ритмиг гимнастика. 18.25 Коллаж. 18.30—19.00 «Үе».

Суббота

АПРЕЛЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Чедизин». Телефильм. 9.05 Уругларга фильм. «Дээрге [illegible] бе?». 10.10 «Шаандыгының артышкыннары». Концерт. 11.00 «Чурттаңар, Чер!». 12.30—13.00 «Үе». 15.45 РСФСР-ниң хөгжүмнүг аас чогаалы, 16.30 «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 16.45 «Овурхевир». Үстүкү класс өөреникчилеринге литературжу дамчыдылга. 18.00 «Партнер». Коммерция медээзини. 18.30 «Үе». 19.00 «Найырал меридианнары». Концерт. 19.30 Мультфильм. 19.40 Л. Луков режиссёрнуң фильмнери. «Ийи дайынчы». 21.00 «Үе». 21.50 Концерт. 22.25 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүктер командаларының маргылдаазы. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм 8.35; 9.35 Төөгү. 6 класс. Бурунгу Грецияның мифтери. 9.05 Итали дыл. 10.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 Төөгү. 9 класс. 70—80 чылдарда ажылчын шимчээшкини болгаш Россияга марксизмниң нептерээн эгелээни. 11.05 Авам, ачам база мен. 12.05 «Ачаң бажыңы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.15 РСФСР-ниң улустуң артизи А. Стрельченко ырлаар. 13.55 «Кударал, далай болгаш бистиң уруглар дугайында». Телефильм. 14.20—14.45 «Силерниң үнер үеңер, артист». Елена Ласько.

КЫЗЫЛДАН

17.00 «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң 7-ги чыыжының бирги сессиязында». Репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң 7-ги чыыжының бирги сессиязында». Репортаж.

МОСКВАДАН

22.30 Тиилелгениң 45 чылынга. «Николай Буянов. Италий «капричио»». Барымдаалыг фильм. 23.00 Видеоканал «Кады ажылдажылга». 00.00—01.15 «Бухарест паспорту». Уран-чечен фильм. (Румыния).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Концерт. 17.45 Бөгүнгү спорт. 17.30 Хол бөмбүү. Эр кижилер. ССРЭ биле Голландияның шилиндек командалары. 18.30 «Үе». 19.00 Арена. Спортчу программа. 20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00—22.30 Видеоканал «Кады ажылдажылга».

Воскресенье

АПРЕЛЬ 29
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Спортлото» тиражы. 8.45 Барымдаалыг фильмнер. 9.15 Мультфильм. 9.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүктер командаларының маргылдаазы. 11.35 И. Келер (скрипка) ойнаар. 12.30 «Үе». 13.00 Чалыы назын таңдылап, ырлап тур. 13.15 Тиилелгениң 45 чылынга. «Ынаа болур даа». Уран-чечен телефильм. 1-2 серияларыы. 15.30 Мультфильмнер. 16.00 ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Архипованың концерти. 16.30 Тиилелгениң 45 чылынга. «Л. А. Говоров». Барымдаалыг телефильм. 17.00 Т. Петрова орус улустуң ырларын күүседир. 17.15 «Кедээден дамчыдылга». Панорама. 18.30 «Үе». 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүктер командаларының маргылдаазы. 21.00 «Үе». 21.30 Мөңге чүүлдер дугайында беседалар. 21.45 П. И. Чайковский. 100 романс. 22.00—23.55 «ХТК-90». Днепропетровскиниң күрүне университеди болгаш Киевтиң политехниктиг институдунуң командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 [illegible]. 8.45 «Илби-шидя»-биле ужуражылга. Телеочерк. 9.15 Эвилелдежиглиг республикалар киноөвүлдештикалары. «Баштаарары». Вокзалдарда чурттап турар уруглар дугайында барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.45 «Бухарест паспорту». Уран-чечен фильм. 10.50 «Манаваан Вьетнам». Телефильм. 11.40 «Чеди дидим». Уран-чечен фильм. 13.10 Концерт. 14.05 Коллаж. 14.10 Таныжыңар: Теймураз Мурванидзе. 14.30 [illegible]. 17.00 «Планета». Делегей программазы. 18.00 «Дуэтаар» фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

КЫЗЫЛДАН

18.30 «Тыва черде». Программада: «Тайбың! Май! Куш-ажыл!». Медээлер. 19.05 «Улуг-хүн киносу». «Бодалдар бедиири» сериядан. 19.30 Медээлер. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 «Дыка дилеп тур мен». «Ачы-бурун [illegible]». «Пятница 21.00 «Эчии, час!». Фильм-концерт. 21.25 Театржы мемуарлар. М. И. Бабочкина. 22.25 Концерт. 23.00 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Шахтер» — «Спартак». 00.50—02.15 Думниң сеанс. «Алдын якорьдан» бармен». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Вертикаль». Композитор болгаш пианист Александр Скрябинниң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.30 Мультфильм. 19.35 Ф. Лист. Концерт. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

«Тыва кобальт» комбинаттың администрациязы, партия комитеди болгаш профкому даг ажылчыны

Андрей Шагдырович

КУУЛАРНЫҢ

озал-ондакка таварышкаш, мөчээниниң дугайын башкарып [illegible] сыпаан, оон төрелдеринге бак [illegible]

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор Э. ЧАДАМБА

Индекс 54241

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34 ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17 ◆ приемная — 3-34-26 ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92 ◆ оралакчылары — 3-45-93 Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25 ◆ идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23 ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73 ◆ агроүлетпүр — ◆ онулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11, 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15 ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03, 3-34-39 ◆ үндүрүкчүлер — 3-27-41 ◆ ооңун келбейн бар-ганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга [illegible] Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 403. ТС—00167.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 24 вторник № 95 (14295)

ТИИЛЕЛГЕНИҢ 45 ЧЫЛЫНГА

Апрель 14-те ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Совет улустуң Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиилелгезиниң 45 чыл оюнуң байырлалы-биле холбашкан хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ол хүнге белеткел болгаш байырлал чурттуң бүгү талалыг чаарттынганының, эде тургузуттуң уш-куштуг сорулгаларын амыдыралга боттандырыш турачының демдээзин ада-биле эртер.

[illegible] болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдери, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күрүнеңи комитеттери Ада-чурттуң Улуг дайынының [illegible]. Төрээн чурт [illegible] маадырлыы-биле өлген дайынчыларның ада-иелериниң болгаш өг-бүлелериниң, дайын үезинде тылга артып калгаш карак кызыл ажылдап турганнарының — тиилелгени магадылап хандырган бүгү-ле кижилерниң дугайында сагыш салыышкынны күштелдирер ужурлуг.

Ада-чурттуң Улуг дайынының турасказалдарын, бистиң Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуушкуннарга өлген совет дайынчыларының, партизаннарның, чажыт ажылдакчыларының акы-дунма болгаш өске-даа хөөрлерин чурумчудары. Бүгү-эвилелдиң турасказал-комун тургузарының талазы-биле ажылды бүгү черлерге [illegible] доктаалда көрдүнген.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң болгаш инвалидтериниң пенсия хандырылгазын экижидер дугайында [illegible]

дайын инвалидтеринге — 130 хуузун.

Бир эвес ук доктаалга дүүштүр пенсиязын оон-даа улгаттырар эрге оларда чок болза, инвалид талазы-биле пенсия ап турар Ада-чурт дайынының инвалидтери ол пенсияларын бир айда-ла 20 рубльге улгаттырар.

Дайынның инвалидтеринге доктааттынган кырааныг ... тей чыл ажылдааны дээш (ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң, ССРЭ-ниң [illegible] директир министерствозу болгаш ССРЭ-ниң [illegible] иниң айыыл чок чорук [illegible] диниң шугуму-биле тыва [illegible]) пенсияларны өстүр [illegible] хемчээли инвалид болгаш [illegible] чорур болгунге дүүштүр бичии пенсияның хемчээлин чедир улгаттырган; дайын инвалидтериниң ап турары пенсияларының өске-даа хемчээлдерин база ол-ла хемчээлге улгаттырган.

I бөлүктүң дайын инвалидтериниң инвалид болганы талазы-биле пенсиязынга [illegible] ажаап-карактааны дээш немелдениң хемчээли ай санында-ла 70 рубль чедир улгаткан. Өскениң дузазын херекседип турар чааскаан арткан II бөлүктүң дайын инвалидтериниң ажаап-карактаарынга инвалид болганының талазы-биле пенсиязынга немелде база-ла ындыг хире хемчээлдиг болуру көрдүнген; дайын киржикчилериниң — ажылдап турар пенсионерлерниң пенсияларын ап турар ажыл төлевири, ажылдап турар чери кандыг-даа хевирлиг чоокка долу хемчээл-биле бээр.

1990 чылдың июль 1-ден эгелеп Ада-чурт дайынының [illegible]

[illegible]

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге, оларның [illegible] ёзутаар. Демир-оруктуң транспортунга база демир-оруктуң харылзаазы бар-чогу халас чорууру.

тазынга хамааржырларның санындан дайын инвалидтеринге — 120 хуузун болгаш иштики херектер органнарының офицер составынга болгаш начальник (бичии аңгыда) составынга хамааржырларның санындан

[illegible] Казык камгалал министерствозунга, ССРЭ-ниң Күртүлүүнга, ССРЭ-ниң Күрпланынга, ССРЭ-ниң Күрхандырылгазынга база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

1990 ЧЫЛДЫҢ ЛЕНИНЧИ ШАҢНАЛДАРЫ

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле Ленинчи база Күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеттиң 1990 чылда Ленинчи шаңналдарны тывыскыр дугайында саналдарын чүүлдүг деп деткээн.

Шаңналдарны тывысканнар: Коптюг Валентин Афанасьевич, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Новосибирскиде органиктиг химия институдунуң директору, ол-ла институттуң ажылдакчылары Бархаш Владимир Александрович, химия эртемнериниң доктору, башкарыкчы эртем ажылдакчызы, Штейнгарц Виталий Давидович, Шубин Вячеслав Геннадьевич, химия эртемнериниң докторлары, лаборатория эргелекчилери — карбокатионнарның тургузуунун, оларның реакцияга кирер аргаларының талазы-биле үндезин шинчилел ажылдары дээш.

Кнорре Дмитрий Георгиевич, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Новосибирскиде биоорганиктиг химия институдунуң директору, Грачева Нина Ивановна, химия эртемнериниң доктору, Бүгү-эвилелдиң гематология эртем төвүнүң шенелде гематологияның болгаш биотехнологияның эртем-шинчилел институдунуң лабораториязы удуртукчузу, Салганик Рудольф Иосифович, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент кежигүнү, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының цитология болгаш генетика институдунуң директорунуң оралакчызы, Шабарова Зоя Алексеевна, химия эртемнериниң доктору, Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң профессору — генетиктиг тургузугларының баш удур көрдүнген модификацияларының үндезиннерин ажылдап кылганы дээш.

Пугачев Владимир Семенович, академик, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының информатика айтырыгларының институдунуң директорунуң чанында чөвүлекчи — эрге-лел башкарылга чорудулгаларының статистика теориязының талазы-биле ажылдары дээш.

• • •

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында ССРЭ-ниң Литература, уран чүүл болгаш архитектура талазы-биле Ленинчи база Күрүне шаңналдарының талазы-биле комитеттиң 1990 чылдың Ленинчи шаңналдарын тывыскыр дугайында саналдарын чүүлдүг деп деткээн.

Шаңналдарны тывысканнар: Кулиев Кайсын Шуваевич, [illegible]

Тыва АССР-ниң улустуң шүлүкчүзү Андрей Аргентевич, [illegible]

[illegible]

Социал айтырыглар

Уругларын эдерткен саанчылар

Сүт-Хөл районда Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазынга кежээки саалга чоокшулаан турда чеде берген бис. Ынчалза-даа саанчылар эвээш, артканнары совхоз төвүнде садикте уругларын барып алыры-биле ынаар чадаг чорупкан болдулар. Ол аразы херин чер чорду. Чылыгда харын ажырбас-ла болдурам, а кыжын? Кыжын кандап шыдажып турар улус боор, малчыннарның ал-боттарынга, бичии чаш ажы-төлүнге-даа берге-ле-дир. Ажылга-даа шаптык. Ол аразында аргыштырыптар автобус эвес-даа болза, таарыштыр дериг ваан автомашинаа канчап тывылбас боор деп бодал кижиге доораан кирер. Азы чүгле ол хүн ындыг болганы ол бе? Чок. Малчыннар чанчыгып калган. Медициналыг бадыткап турары-биле алырга, кижи хүнде черле элээн каш километрни кылаштап эртер, кадыкшылга эки болур дээр чүве. Карл Маркс аттыг совхозтуң дирекциязы, профком азы ону бодап, малчыннарының кадыы дээш «сагыш салып» турары ол чүве эргиң бе?

[illegible]

челгези саадаан, уруглар садын ажыдар дугайында айтырыг 3 чыл ажыг үениң дургу-

зунда шиитпирлеттинмейн келди. Фермада телефон, радио-даа чок — дээн. Мурнакчы саанчыларның бирээзи Николай Монгуш хомудап чугаалады.

Бо-ла бүгү айтырыгларның дугайын ферманың коллективи совхозтуң, районнуң-даа удуртукчуларынга, харын мырыңай республикадан сургакчылаан даргаларга чаңгыс эвес удаа тургузуп келген, а түңнели база-ла куруг аазаашкыннар болуп турар. Ынчалза-даа черле кажан-бир барып бүде бээр боор деп ферманың малчыннары идегеп манап турар чорду.

Кызыл-булуңга кирип келген бис. Арыг-силиг, эмме-секселиг. [illegible] кылганы солун: коллектив кежигүннериниң кайда, кандыг ажылда хаара туттунганы, даалгаларын бижээш аскан. Коллективте социалистиг чарышты багай эвес организастааны каракка доораан-на илдең болду. Кымның тиилекчи деп санаазын тодаргай бижип каан. Бежытлааны инек бүрүзүнден 2000 килограмм сүттү сагган кижи бирги черде болур, туристээр путёвка-биле шаңналыр, оон кырынга 300 рубль. А ийиги черни инектен 1800 [illegible]

бүрүзүнде 24—26 инекти бижыглаан. Коллектив хүнде-ле 700—800 килограмм сүттү Чадаанада сүт заводунче чорудуп турар. Саалданы кудулатпас дээш бүгү-ле хемчеглерни ап турарын малчыннар база ферма эргелекчизи Роза Кууларда чугаалаар чорду. Сүт саалдазын көвүдедир дээш шалыпкын ажылдап турарлар [illegible] эвес. Чижээ, Николай Монгушту ап көрээли. Ол 11ёме [illegible] ажыкан, [illegible] алдан шеригге барган, оон халажып келгеш-ле, совхозунга саанчылай берген. Оон бээр ам 8 чыл чедип турар. Аныяк эр коллективинде мурнакчыларның бирээзи апарган, а [illegible] Люба база саанчы. [illegible] Гана Ондар, Светлана Хавалыг, [illegible] Иргит, инек кадарчылары Партизан Монгуш, Алик Монгуш, Юрий Монгуш болгаш өскелер-даа шалыпчылар.

Фермадан чоруп турувуста, суурдан уругларын ап чораан малчыннар биче чаштарын эдерткилээн, дедир кылаштажып кел чордулар. Оларны көргеш, кээргеп, хөлгелен үндүрүп берген болза деп, чүрээм сарыып турду.

Кыштаглаашкын фермада эки эртип турар, ам час дүшкен, ынчалза-даа берге хүннер тазарыкылаары чугаажок. Малчыннарның ажылы чымыштыг. Оларның негелде херегзелдеринге дыңнангыр болуру — совхозтар удуртукчуларының, зооветспециалистерниң эң чугула сорулгазы.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
Тываның профэвилелдериниң парлалга төвүнүң удуртукчузу.

ЛКП-НИҢ (СЭКП-де) СЪЕЗДИЗИ ДООЗУЛГАН

ВИЛЬНЮС, апрель 22. (СЭТА). Литваның Коммунистиг партиязының (СЭКП-де платформазында) дүүн доозулган съездизи партияның адын өскерткен. Ам ол ЛКП (СЭКП-де) деп адаттынып апарган. 1918 чылда тургустунган Литваның Коммунистиг партиязының салгакчызы болуп болгаш марксчы-ленинчи идеяларга шынчы бооп артканын бадыткаалгаш, съездиниң киржикчилери партияның ындыг ат-биле эдаан.

Съезд доостурга ЛКП (СЭКП-де) ТК-ның пленуму болуп эрткен. Пленумга базылаар эргелиг боон олурушкан делегаттарның киржилгези-биле ТК-ның бюрозун соңгаан. Литваның Коммунистиг партиязының (СЭКП-де) бирги секретарынга 63 харлыг төрүттүг [illegible]

[illegible] А. Н. Гиренко [illegible]

ХҮЛЭЭНИП ТУР БИС

Бүдүтте ажылдаары белен эвес. Анаа шыдамык, соруктуг кижилер ажылдаар. Ындыгларга районнуң ажыл-агыйлар аразында көжүп чорууру механизастаттынган колоннаның тудугжуларын хамаарыштырып болур.

Районнуң суурларында чурттаар бажың айтырыы нарын болуп артпышаан. Самагалдайдан ырак эвесте Белдир-Арыг суурда чурттап, ажылдап турар бис. Эрткен чылын 6 аал чурттаар 3 бажыңчы тудуп, ажыглаалга кийдирдис. Бо чылын база ол хире бажыңнарны кылгаш, ажыглаалга кийрерин хүлээнген бис.

Чурттаар бажыңнары-биле кады дузалал ажыл-агыйының тудугларын база кылып турар бис. Бисте ээлчег ёзугаар 10 аал чурттаар 5 бажыңны кылгаш, оон бирээзин тудугжуга бээрин чедип алган бис. Боже совхозтуң дирекциязы, профэвилел комитеди сагыш салып, тудугжуларның социал байдалын экижидеринче [illegible]

[illegible]

Владимир КАРТИ.
Тес-Хем район.

МӨҢГҮН-ТАЙГАДАН МЕДЭЭЛЕР

Районга [illegible] ниитиниң малындан чаш төл алырының талазы-биле «Мөңгүн Бүрен» совхозтуң малчыннары бирги кварталда эки ажылдааннар.

Совхозта ниитизи-биле 11851 баш төрүүр хойдан 9006 хой оолдапкан, азы төрүзе чогуур хойларның 80 хуузу болган. Төрүүр 100 баш хойдан 73 хураганнар бо хүннерде камгалап алдынган.

Бригадалардан Шегетейнин № 3 хойжу бригадазы 100 башка оназаштыр 82 хураганны [illegible] рар. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Маадыр-оол Намзын, Сарыг-оол Сагаан түс-тузуунга 100, Сергей Сагаан — 90, Эмгер-оол Иргит — 94, Александр Ыыма — 90, [illegible] Иргит — 96 [illegible]

— 95, Сенгиш Мөңгүн-оол — 85, Кара-оол Хертек — 87 хураганны түс-тузуунда камгалап алган.

Ол-ла совхозтуң Ыймааты бригадазында 3671 төрүүр хойдан 2668 баш оолдапкан. 100 башка оназаштыр 73 хураган камгалап алдынган.

Районга кыштың байдалы чиңгир эрткен. Малчыннарның оңаннарында малдың чогумну торамчага таваржып келген [illegible] апрель, май айлар келгеш бо. Ындыг-даа болза малчыннар мурнунда салдынган сорулгалар [illegible] база-ла арга-кырлавырлар [illegible], малдың чаш төлүн [illegible] камгалап алырынче улуг кичээнгейни углап [illegible]

ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң төрүүр 15216 баш хоюнуң барык 80 хуузу оолдапкан, оон 100 башка [illegible]

дынганы 82 хуу болган. Доора-Ховунуң № 3 бригадазының 71 хуузу оолдапкан, камгалап алдынган хуузу 67. № 4 хойжу бригаданың 77 хуу чедир оолдапкан хоюндан 71 хуу камгалаттынган.

Хойжулар Кок-оол Бораргаа 94, Бла[illegible] Ангыр-оол 94 хураганы 100 төрүүр хойга хамаарыштыр алгылааннар, хойнуң оолдаашкыны ам-даа уламчылап [illegible]

[illegible] бригадазынга малдың оолдаашкыны иштиң тулган. Совхозтуң дирекциязы малчын [illegible] саламгаларны [illegible]. Оон-биле чергелештир [illegible] бригадаларында чаш бызаалар [illegible]. Малчыннарга амдыызында [illegible]

Хадынның [illegible] малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр сорулга-биле бүгү [illegible] ажылдап турарлар.

Хурал ЧУЛЬДУМ.
Мөңгүн-Тайга район.

УЛУГ ЭГЕЛЭЭШКИННИҢ УЛАМЧЫЛААШКЫНЫ

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Эрткен субботниктиң түңнелинде районнуң хоорайы, суурлары улам кеңүштүг апарган. Кызыл-Мажалыкта мурнакчыларның аллеязын чаарткан. Бо чылын ажыглалга кирген Культура бажыңының девискээринде ачык шимилерни, хадыннарны тарып олурткан Ак-Довурактың, Кызыл-Мажалыктың, суурларның кудумчуларында көскү агитацияның материалдарын чаарткан, муң-муң ыяштарны, чадаң үнүштерни тарып олурткан.

Районга субботниктиң организастыг эртеринге ниитизи [illegible] улуг дагын болган. Хамыы [illegible] ажылдааны Кужүр [illegible]. Организациялар, бүдүрүлгелер болгаш албан черлери каяа кандыг ажылды кылырын баш бурунгаар-ла дугурушкан, ол [illegible] техниканы оларга [illegible] материалдар, дериг херекселдер-биле үпчү [illegible]

[illegible]

ХОВУ-АКСЫ. Коммунистиг субботниктиң хүнү «Тыва кобальт» комбинатка [illegible]

[illegible]

(Төнчүзү 2-ги арында.)

(Төнчүзү 2-ги арында.)

ЭГЕЛЕКЧИ СЪЕЗД

Ленинград, апрель 22. (СЭТА). СЭКП-ниң составында Россияның Коммунистиг партиязының [illegible]

[illegible]

РСФСР-ниң Коммунистиг партиязын [illegible] тургузары-биле РКП-ның съездизин [illegible]

[illegible]

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединге соңгуткан депутаттарның кичээнгейинге!

[illegible]

[illegible]

УЛУГ ЭГЕЛЭЭШКИННИҢ УЛАМЧЫЛААШКЫНЫ

ТУРАН. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чылынга учурлаттынган коммунистиг субботник Бии-Хем районунуң хоорайга чону идепкейлиг киришкен.

Бүдүрүлгелерниң, тургустелгелерниң, организацияларның ажылчы-ишчилери 2000 ажыг кижи эртенинден 8 шактан эгелээш ажылдаар черлеринге туруглапкан.

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң ажылдакчылары, албан-хаакчылары күш-ажылдың байырлалынга идепкейлиг киржип, организастыг ажылдаан. Олар бичее эвес хемчээлдиг ажылды кылганнар. 200 гектар тарылга шалуунуң шыгын базырган, 5 гектар хемчээлдиг ыяш кезер аргазының иштин аштаан болгаш өске-даа ажылдарны бүдүрген, ылангыя мал кажааларын септээн, аштаан. Совхозтуң ишчилери ажылдап алган акшазындан 1900 рубльди социал фондуже шилчидер.

Субботникке ниитизи-биле 8243 кижи киришкен. Оларның ажылдаан акшазындан дыка хөй рубльди социал фондуже шилчидер, оон чамдызы районнуң хереглелинге артып калыр.

ХАНДАГАЙТЫ. Өвүр районнуң ажылчы чоннары ленинчи субботник хүнүнде бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдаан. Субботник эрттирер талазы-биле район штавы тус-тус коллективтерниң чүнү кылырын база кайы ажылдаарын баш удур тодарадып, кижилерниң эки ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургусkан.

Район төвүнде элээн каш организацияларның ажылдакчылары субботник бүдүүвүнде тайгадан тудуг ыяжын белеткээш, «кызыл суббота» хүнүнде район школазынга теплицаны туткан.

Субботникке ниитизи-биле 720 ажыг кижи киришкен, олар 20 муң хире рубльдиң ажылын кылган. Ажылдап алган акшаның 3580-ин немашты камгалаар фондуже шилчидер. Арткан акшаны районнуң социал айтырыгларын шиитпирлээринге ажыглаар. Чижээ, совхозтар ажылчыннары ол хүн ажылдап алган акшазының чамдызын малчыннар дыштаныр черлерже шилчидип бээр деп шиитпирлээн.

МУГУР-АКСЫ. Ыраккы Мөңгүн-Тайга районга субботник хүнүнде 1640 ажыг улуг кижи болгаш 1050 школачы ажылче үнген. Бо улус ол хүн ниитизи-биле 18000 ажыг рубльдиң продукциязын бүдүрген.

Субботник хүнүнде ажыл-агыйларның тудугжулары эрестиг ажылдаан. Малчыннарга ийи чаа бажыңны туткан болгаш 4 кажааны чаартып кылган. Теплицаны база септеп кылган. Чели-Тейниң суггарылга бутазын аштаар кылдырынга хөй кижи ажылдаан.

Чоннуң күжү-биле ажылдап алган акшаның хөй кезиин район бюджединче шилчидер деп дугуржулга-[illegible]

ТООРА-ХЕМ. [illegible] субботниктиң [illegible] бүдүргеннер. Совхозтар, ажыл-агыйлар боттарының ажылдаар [illegible] Кызылга Малчын бажыңының тудуун кылырынче киирди.

Ниитизи-биле 2000 ажыг кижи субботникке киришкен. [illegible] коллективи 15 ребенга олаар ыяшты белеткээн. Суурларның чаагайжыдылгазынга девискээрлерни, бажың-балгатты аштап арыглаарынга [illegible] кызымак ажылдаан.

ЧАДААНА. В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 120 чылынга алдар болдурган коммунистиг субботник хүнүнде районнуң совхозтары баш удур тургускан план ёзугаар тус-тус ажыл-агыйларынга ажылдаан.

Район төвүнүң бүдүрүлгелери, албан черлери, организациялары бо чылын субботниктиң утпаныышкыны бир янзы болдуруп, колдуунда боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап хүнээн, тус-тус девискээрлериниң чаагайжыдылгазын холга алган.

Кол күштү хоорай чаагайжыдылгазынга ажыглаан. Хоорай кудумчуларынга арыкчыгаштар кежилдир чаа үш көвүрүгнү кылган. Чадааның төвүнде турар Комсомолдуң 70 чылы аттыг сад-чыгаш иштин аштап арыглаан, херимин септээн, чугайлаан, бүдүүр черлерин будаан, немей ыяштар олуртукан. Танцы шөлүн көрүштүг кылдыр септээн. Бо ажылдарга хоорайның комсомолчулары идепкейлиг ажылдаан.

Бок дажыглаарынга, чаагайжыдылгага тускайлаан машина, тракторну чөп ажыглаар сорулга-биле кудумчулар аштаарын субботник бүдүүзүнде хүннерде-ле эгелээн.

Ленин, Малчын, Победа дээн чижектиг кол кудумчуларда сумуннарны ханылады каскан, бок урар улуг хемчээлдиг ыяш хааржактар кылып тургузарынга, штакетниктер чугайлап, бок аштап, ыяш олуртурунга болгаш Промышленная кудумчузунга база «Ленинчи оруук» солуннуң редакциязының чоок-кавы девискээринге сай төп, ону десиилээринге СЭКП, БАЛКЭ райкомнарының, ажаалга кассазының, редакция, библиотека, районнуң сан-хөө килдизиниң, школалар коллективтери идепкейлиг ажылдааннар.

СҮТ-ХӨЛ. Районнуң 5 муң чурттакчылары субботникче үнген. Ада-[illegible] болуп, 2 муң ажыг [illegible] «кызыл суббота» киришкен. Ниитизи-биле [illegible] 14.5 муң рубльдиң ажылдары [illegible]

Субботник киржикчилери 200 гектар черни суггарган. [illegible] Чечектер ажылын [illegible]. Дейт [illegible] кылгааш.

Чечек чаагайжыдылгага ажылдың ниити күш-биле кылган. 380 дөс ыяшты олурткан. Садыгжылар, хлеб быжырыкчылары, поварлар, тудугжулар, кадарчылар, механизаторлар боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап турганнар.

САРЫГ-СЕП. Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилери коммунистиг субботник хүнүнде ажылдап алганы 9148 рубльди ам дээреде банкыже шилчиткен, коллективтерниң социал чарыгдалдарынга, ажыктыг өске-даа чүүлдерге ажыглаарын бодап турар. Районга ниитизи-биле коммунистиг субботникке 5198 кижи киришкен. Ажыл-ишчилерниң хөй кезии боттарының ажылчын туруштарынга бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. 7300 рубльдиң үлетпүр продукциязын, 6000 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып бүдүрген.

Совхозтарның, автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективтери дыка хөй ажыктыг ажылдарны бүдүрүп, малчын коданнарга, бригадаларга-даа төлептиг үлүүн киириштирип турган.

Чурттап турар девискээрлерни, кудумчуларны аштап-арыглаарынга, чаагайжыдарынга албан организацияларның ишчилери идепкейлиг киришкен. Кудумчуларга ыяштарны олуртуп, тротуарларны дескилеп, көвүрүглерни, оруктарны септеп, [illegible]

КАА-ХЕМ сумузу. Кызыл [illegible] ажыл-ишчилери «кызыл суббота» хүнүнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар деп шиитпирлеп алганы-биле тус-тус участокторынга ажылчын туруштарын эртежик-ле ээлепкеннер. Ол районда ленинчи субботникке 3200 ажыг кижи киришкен. Оларның аразында школачылар ышчан улуг кижилерден чыда калбаан. Чаагайжыдылгага, мал кажаалары, школалар чаны, кудумчулар аштап, арыглаарынга идепкейлиг киришкен.

Ол хүн районнуң совхозтарының ажылчыннары хөй орулганы киирген — ниитизи-биле 5400 рубль. Районнуң холушкак бараан магазиниң коллективи 2800 рубль түңнүг бараан саарган. Районнуң чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң, харылзаа бөлүүниң, районнуң эът-сөөк далганы бүдүрер заводтуң, «Кызылская» АТБ-зиниң, кожуп чоруур механизастаттынган «Кызылская» колоннаның коллективтери катай 2600 рубльдиң ажылын бүдүрген.

Ажылдап алган акшазының чамдызын коллектив бүрүзү бодунуң социал хереглелинге ажыглаар.

XXVIII съезд: *саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер*

СЫРЫЙ КАТТЫЖАР

Мен бодум көөрүмге В. И. Ленинниң тургускан Коммунистиг партиязы кажан-даа черле, ол кижи төрээгетенниң келир үезин дээш орук айтыкчызы деп бодаар мен. 1903 чылда партия тургустунгаш, В. И. Ленинниң удурткулгазы-биле баштайгы социалистиг күрүнени үндезилеп тургузушкан ажылчы чоннуң кара чаңгыс шын партиязы.

Владимир Ильич Ленинниң соонда, кижиге чүдүүр чоруктар болгаш таптаашкын чылдарының уржуктарындан партияның ажыл-чорудулгазында четпес апарган чүүлдерни амгы үеде эдип, партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин ажылдап кылган болгаш бүгү чон танышкып турарлар. Ол ышкаш СЭКП-ниң Уставын-даа чаартып кылган, калбак таныжылганы кылып турар. Ынчангаш СЭКП-ниң мурнунда шүгүмчүледип турган ажыл-чорудулгазын коммунистер эдер болгаш СЭКП ниитилелдиң политиктиг өзээ, баштайгы болуп шыдаар деп бүзүрээр мен.

Эрткен үелерни алгаш көөрге, партияга кижиниң хүлээп алырда, партия комитеди хүлээп алыр кижилерни ажылчыннардан, интеллигенциядан хуулап хүлээп алырын сүмелээр турган. Ол чорук кончуг багай деп үнелелди алган. Партияга кирер күзелдиг эң эки мөзү-шынарлыг кижилерни эки туразы-биле хүлээп алыры чугула. Школага партия эге организациязының секретары турган мен. Башкыларны партияга хүлээп алыры кызыгаарлыг турду. Ынчап кээрде, кирер күзелдиг башкылар хөй болур. Хуу дээш чылда 1-2 башкы хүлээп алыр. Эге организацияның хүлээв алган коммунист башкылары амгы үеде удуртур, баштаар ажылдарда, школаларда эки ажылдап, коммунист адын сыкпайн турарлар. Ынчангаш партияга кежигүн хүлээп алырда кызыгаарлаашкын чокка эге организацияга хүлээп алыры ажырбас, чүгле эң эки кижилерни өзү барымдаалавайн, шынгы хүлээп алыры чугула деп саналга каттыжар мен.

Оон-биле кады чамдык кижилер чуртка каш-даа партияны тургузуп болур деп турар-дыр. Оон херээ чүл? Россияның бүгү чону дарлал, түрегделден адырылганы — ленинчи партияның тиилелгези, оон программазының күүселдезидир. Ол — партияның кол сорулгазы, партия биле чон кады болгай. Ынчангаш өске артык партия тургусканының ажыы чок, оон кол сорулгазы чүл, чүү дээш демисежир ужурлугул?

Партияның эрткен оруун, келир үеде ажыл-чорудулгазын бодавас, Ленинниң тургусканы Коммунистиг партиязын тургуспас дээр хөөннерге удур бүгү коммунистер демисежип, партияны долгандыр сырый каттыжары, ону камгалаары чугула деп саналдыг мен. Ол ышкаш партияның иштинге аштаттаны чорудары чугула деп саналга каттыжар мен.

Мартна КУУЛАР, СЭКП кежигүнү.

КЫЗЫРЫП КААПСА

Көдээ ажыл-агый кол черни ээлеп турар бистиң республиканың ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр алырга, Платформаның үжүү кезээнде «Чонну аъш-чем-биле хандырары эң чидиг айтырыг бооп артып турар Эът, сүт, чогум болгаш чер база мал ажылчыны өске-даа продукцияны бүдүрериниң, өстүрериниң дуггедеди биле экономиканың аграр секторун мурнады хөгжүдерин хандырары дээш СЭКП тургузуу дээн одуртулап кижи бүрүзүн [illegible]

«Аграр секторнуң [illegible] хөгжүдерин хандырары» деп бистиң республиканың партия, совет органнары бо [illegible] тургустунуушкунуң чылдарында чүнү кылганыл деп айтырыг чайгаар тургустунуп келир. Ажыы-биле чугаалаарга, аграр секторун удуртур баштаар органның адын ээлептип удуртукчулары солуп келген бооп өске, огулуг ажыл чорудуулмайн келген чүве, частыктыг болбас боор. Көдээ ажыл-агый бүдүрүлге эргелелинден эгелээш, агроүлетпүр каттыжыышкыны. Агроүлетпүр эвилелинге чедир чаартып, [illegible] тускайлаан республиканың ажыл-агыйларынга ажыктыг чүве-даа болбаан. Черээн алыр чүвүрүүн кудулааны, мал бажының өзүлдези тураны мачаа базыткал болуп. Республиканың агроүлетпүр эвилелинге, районнарның агроүлетпүр каттыжыышкыннарында тускай эртемниглерниң хөй штадын совхозтарның акша-хөреңгизи-биле тудуп турар. Олар ажыл-агыйларга ажыы чок ынналаларга [illegible] берип. [illegible] берип, отчёттап негеп, хөй-ле [illegible] кезиктиг тускай эртемниглерни базыткап чугаалап келген.

Ынчалза-даа республиканың удуртур партия, совет органнары ону эскериир [illegible] кайнаа-даа таарышпас. Дыка ажы беш-алды совхозтарлыг районнарга агроүлетпүр каттыжыышкынының херээ чүл? Республикага агроэвилелдиң база-ла ажыы чок. Бо артык удуртур органнарны бурган дузуккен аграр секторун республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы (ол бар болгай), районнарга райкомнуң кол ажыл-агый талазы-биле килдис (ийи-бир кижи штаттыг) харылдаар кылдыр эде тургузар херек. Район бүрүзү-ле 20-30 совхозтарлыг өске областарда, республикаларда Тывага артык албан черниң херээ чок деп санап, бо саналды чогуур черлер дарый боданып көөрү чугула деп бодаар мен.

Багай-оол БАРБА, СЭКП кежигүнү. Бай-Тайга району.

САРЫЫЛ ЧОКТАР ЧАЙЛАЗЫННАР

ССРЭ-ниң Президентизи Михаил Сергеевич Горбачевтуң Литва республиканың улузунга кыйгырыгын дүүлдүгзүнүп деткидим. Ук кыйгырыг чүгле Литвада чурттап турарларны эвес, өске-даа улустарны политиктиг демиселдиң фронтузунче, угаан-сарыылдыг чорукче көдүрүп кыйгырган. Ол бистиң чурттуң бир кезээ болур бежен чылдар дургузунда совет улус-биле кады амыдырап келген эвилелдешкен республиканы аңгылап чарыдырар кызыл ооукта киирген кижилерни чайлаткаш, делгем, амыдыралчы орууга катап туразын айтып берип турар.

Балтий далай кыдыынга азы ССРЭ-ниң барыын кызыгаарында чурттап турар Латвия, Литва, Эстония республикалар, ол ышкаш Закарпатье украиннери эки тура-биле Совет Эвилелинге кезээде каттышкан дээнин 1940 чылда «Шын» солундан номчуп, Таңдыга араттарга тайылбырлап берип турганымны сактыр-дыр мен. Мен хуумда, Литва ССР-ниң амгы сарыыл чок удуртукчуларының чарылдышкыныктыг-биле Литва ССР-ниң Дээди Совединиң тускай курүне болуп, ССРЭ-ден үнер дээн шиитпири кандыг-даа үндезини чок чүүл-дүр деп санап тур мен. Ындыг бичин девискээрге көдээ ажыл-агый кылдаан, оон өске улуг үлетпүр, чиг-эт аймаа ховар чон чогум канчап үнер деп турары? Ол дээрге Литва чонунуң эвес, а мында бар болуп турар төөрээннерниң үүлгедии-дир. Бүгү совет улус база шак-ла мынчаар көөр дээрзинге бүзүрээр мен.

Оюн ТОВУУ. Күш-ажылдың хоочуну. Кызыл хоорай.

ДЕТКИИР МЕН

«Шын» солунга Алефтина Очурнуң «Чаңчылдарны сагыыр» деп чүүлүнде тыва национал хепти даараарын амгы аныяк-өскенге өөредип шептередир дугайында кыйгырганын чүүлдүгзүнүп, ону деткиир-дир мен.

Шынап-ла, бистер, хоочуннар, дуржулгалыглар, тыва национал хевивистиң даараар чажыттарын боттарывыстың салгалывыска өөредип, дамчыдып кагбас болзувусса, оларны ооң соонда кымнар өөредир боор.

Мен 73 харлыг Маадыр-ие, күш-ажылдың хоочуну мен. Ам-даа иштенип, даараныр чаңчылымны салбайн чор мен. Тыва тонну, бөрттерни болгаш кадыг идиктерни бичиимден-не даарап чордум. Ону даараарын авам Моңгуш Долчаң өөредип каан. Авамның кончуг даараныр, уран-шевер чораанын сактыр мен. Амгы үеде мээң уругларым национал хепти боттары улуг сонуургал-биле даарап, кедип чорлар. Ынчангаш аныяктарга, келир салгалдарга тыва национал хевин даарап, ону улуг чоргаарал-биле кедип чоруурун деткидим.

Балмма МОНГУШ. Кызыл хоорай.

Малчыннар, мону билип алыңар

ШЫНЫ-БИЛЕ ТӨЛЭЭР БОЛЗА...

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели база ВЦСПС (Профессиналдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели) 1986 чылдың сентябрь 17-де «Улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларының ажылдакчыларының ажыл төлевирин организастаарын болгаш чаа албан-ажыл төлевирин база тариф ставказын (тарифтиг шалын) ажыглаарын сайзыраңгайжыдар дугайында» № 1115 доктааалды хүлээп алган турган. Ынаа болза ажыл-агыйның бүдүрүлге адырларының ажылдакчылары 1990 чылдың төнчүзүнге чедир чаа төлевирже шилчээн турарын айыткан. Бо чугула документиге үндезилээш, «Малчыннарның болгаш ыракты козаннарга мал ажылдакчыларының амыдыралының материалдыг байдалын экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктааалды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдериниң область чөвүлели 1989 чылдың декабрь 22-де хүлээп алган. Бо дээрге малчыннарның ажыл төлевирин экижидер талазы-биле кончуг чугула документ. Ынчалза-даа ук доктааалды совхозтар дыка багай күүседип турарын айытпас арга чок.

Ынчангаш ажыл төлевириниң талазы-биле элээн тода, делгерэңгей кылдыр тайылбырлаарын оралдажып көрейн.

Баштай-ла әдаанда таблица-биле таныжып көрээлиңер. Мында чүнүң дугайын чугаалап турарыл?

Шалын хемчээли	Тарифтиг разрядтар (ажылдың байдалының айы-биле ылгалы) I	II	III	IV	V	VI
а) продукция дээш сана-жылга төлевири (руб.)	3-41	3-75	4-16	4-63	5-31	6-20
б) Продукция алгыже аванс (баш удур бээр төлевир)	3-20	3-48	3-88	4-36	4-98	5-79

Мону бөдүүнү-биле мынчаар тайылбырлаар: малчыннар болза, ай санында аванс алыр (баш удур төлевир), оон соонда алганы хураган, немелде дензи база дук дээш чыл төнчүзүнде үзе санажыр болгай. Тарифти шак мынчалдыр өстүргени ажылдап турар кижилерниң планныг онаалдаларын күүседиринге харысаалгалыг, алыс түңнел дээш сонуургалдыг болурунга дыка ажыктыг.

Ажыы-биле чугаалаарга, мооң мурнунда планныг даалгаларын күүсеткен, күүсетпээн-даа малчыннар шалынны депге (демей хемчээлдиг) алыр турган болгай. Ам болза ындыг эвес дээрзин үстүнде киирген таблицадан илдеп-дир.

Ынчангаш малчыннарның шалыны мурнунда турганындан ам чаа арга-биле кандыг апаарын санап тургаш көргүзээли: амгы хоойлу-дүрүм ёзугаар совхозтарга күш-ажылдың үндезилеттинген нормаларын ажыл-агыйлар боттары шиитпирлээр эргелиг апарган. Ындыг янзылыг нормаларны коллективтиг керээге ыяап-ла киирер болгаш ону коллективтиң ниити хуралынга азы конференциязынга бадылап алыры чугула. Ынчан билдинмес чүүлдер, чаргы-чаалы болбас. Кижилерниң алыр акша-шалыны ниити коллективтиң ажылындан дорт хамааржыр апаарын айтып каалы.

Билдингири-биле дараазында схема ёзугаар малчынның мурнуку шалыны биле продукция дээш чаа төлевир — аванс база үзе санааштыгның ылгалдарын тайылбырлап санаарга мындыг:

	I	II	III
1. Чыл дургузунда төлевирни санаары (малчыннарга 5-ки разряд-биле төлээр. 365 хонукту ол разрядка кевүделинтер).	4 руб. 06 к.×365 хонук=1480 р. 90 к.	4 р. 98 к.×365 хонук=1817 р. 70 к.	5 р. 31 к.×365 хонук=1938 р. 15 к.
2. Норма ёзугаар 1 хой дээш айда төлевирни санаары 1 кадарчыга 230 хойну быжыглаан деп чижекке алыылынар.	1480 р. 90 к.: 12 ай: 230=53.7 кеп.	1817 р. 70 к.: 12 ай:230=65.9 кеп.	1938 р. 15 к.: 12 ай:230 хой=70.2 кеп.
3. Өг-бүлениң норма ёзугаар кадарар 460 (чижек) хоюнуң бирээзиниң үстүнде тып алганының төлевиринге кевүделиптерге айда алыр төлевири чуве келир).	460×53.7 к=247 руб. 02 к.	460×65.9 к=303 р. 14 к.	460 хой×70.2=322 р. 92 к.
4. Район коэффициентизи-биле кады шалыны (айда).	247 р. 02 к.×140%=345 р. 83 к.	303 р. 14 к.×140%=424 р. 40 к.	2422 р. 69 к.×2×140% 12 ай=369 р. 29 к.
5. Бир малчынга онаажырын тывара, өг-бүлеге дээш үстүнде санаанывысты 2-ге үлептер.	345 р. 83 к.:2=172 р. 92 к.	424 р. 40 к.:2=212 р. 20 к.	369 р. 29 к.:2=262 р. 65 к.

Ол ышкаш өг-бүле чыл төнчүзүнде санажырда, планны бүрүн күүсеткен болза, ведерниң каттышкан 565 руб. 29 кеп болур, а бир эвес күүсетпээн болза, 424 р. 40 кеп, хевээр артар.

Бо чижектерден алырга, эрги төлевир ёзугаар бир малчын айда 172 руб. 92 көпеек ап турган болза, ам чаа төлевир ёзугаар авансыга 212 руб. 20 кеп., а чыл төнчүзүнде план күүсеткенде 282 руб. 65 кеп. алыр апаар-дыр. Ынчангаш малчын кижи бодунуң кодаңында бир баш малы дээш авансыны база үзе санааштыгны эки билип алырга, аалда бар малының ниити баш саны дугуштур чеже акшаны алырын санаары белен.

Бистиң республиканың Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдериниң область чөвүлелиниң доктаалында продукцияны кевүдеткени дээш малчыннарга төлевирни 50 хуу чедир улгаттырарын сүмелээн. Мону мынчаар билип алза эки: продукция дээш ай санында база үзе санааштыгда 25 хуу немей төлеп турарын үстүнде тайылбырладым. Ынчап кээрде үстүнде айытканывыс 50 хуудан 25 хуузу чыл дургузунда планны күүсеткени дээш төлеп бээр. Ам ынчангаш 25 хуузу артык каар ышкажыл. Ону планныг онаалданы ажыр күүсеткенде, аңаа дүүштүр төлээр. Маңаа мындыг чижектен санап киирейн: ол малчын 100 хойга онаашпыр 85 хураган алыр деп планныг турган дижик. А херек кырында ол өг-бүле 86-дан 90 хураган аптар болза канчаарыл? Мону мынчаар тывааш болур: 86-дан 90 чедир беш хууну, 91-ден 95 чедерге база 5, 96-дан 100 чедерге 5, а 100-тен өрү алырга, 10 хууну шалынга немей төлеп бээр. Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турарларга мынчаар төлээр, а аренда керээзинде малчыннар пландан ажыр алган продукцияны дугуушканы өртек ёзугаар совхозунга садар болганда, үстүнде айытканывыс хуулары барымдаалавас. Оон аңгыда, малчынның шалынынга немежир төлевирлер чүлерил?

1. Малчыннарның дуржулгазы, ажылынга мергежили база чыл бүрүде бедик түңнелдерни чедип ап турары дээш «Мал ажылының мастери» аттыг 1 класстыг мастеринге—20, ийигизинге—10 хуузу ай санында ажылдаң шалынын барымдаалап турган телевир.

2. Мал ажылдакчыларынга, оон иштинде бонгаалиллерге, оларның дузалакчыларынга үзүктел чок ниити стажы дээш немелде төлевирниң хемчээли мындыг: 2-ден 5 чыл чедир—10 хуу, 5-тен 10 чыл чедир 15, 10-дан 15 чыл чедир 20, а 15 чылдан кевүдээнде 25 хуу.

3. Малчыннар чайгы чедер чок тайгаларга малын [illegible] 40 хуу немей төлеп бээр. Ол талазы-биле бистиң республикада тускай [illegible] бар. [illegible] Ол айтырыг совхозтарның директорлары, специалистеринде бар. Оон айтырып алыр. Ужурун болза, [illegible] малчыннарга [illegible] [illegible] Шөлге [illegible] турар [illegible]-дыр. А бистиң зоотехниктер-специалистеривис, экономистер, бухгалтерия ажылдакчылары база директорлар, профком ажылдакчылары-даа малчыннар ону билбезин ажыглааш, дыннатпайн, төлевейн турары канчап-даа таарышпас.

4. Малчыннарга байырлалдар хүннеринде ажылдааны дээш шалынның ийи катап улгаттырып төлээр (чижээ, ноябрь 7-8-те, май 1-2-де). Ужуру болза мындыг. Бо таварылгада ажыл-агыйның сан-хөө байдалын көөр апаар. Ол дугайын малчыннарга баш удур дыңнаткан турар.

5. Ынчаарга ам ажылдың аъттарны канчаарыл деп айтырыг солунга көдүрүп турду. Оларны кадарчы кижи бодунуң мал кадарып, ажылдап мунуп-даа турар болзо, ажааганы дээш III разряд ёзугаар чылгычыларга бир баш мал дээш төлеп турары ышкаш, ынчалдыр төлеп бээр.

Тайылбырлап каар болган турарым база бир чүүл болза, аныяктарны дуржулгалыг малчыннарга быжыглаар, белеткээр кылдыр «Угуун-малдың чоңу» кежигүннеринге сүмелиглиг ышкаш. Бүдүн чыл дургузунда быжыглаза эки. Чүге дизе чылдың дөрт эргилдези—[illegible] чазын, чайын, күзүн аай-бажын өөренип, билип алгаш, оон ажылдаарга, малчынга эптиг. Хамык бөгелерни [illegible] Аңаа [illegible] Кээрлер белеткээриниң акшазы бар. Ону сан-хөө планында көрүп каан болгай. Ону база-ла коллективтиг керээге бадылап киирип алганы дээш.

Малчыннарга эң сонуургаар тайылбырлап каар дээн мындыг күзелим бар. Кажан сидер совхозун директорунга-биле аренда керээзин чарып турган коданга малчынның [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Малчыннарның ажыл төлевирин дугайында «Шын» биле «Тувинская правда» солуннарга республиканың [illegible] улуг [illegible] Э. Х. Монгуш [illegible] тайылбырлап база бердээн болгай. Оон аңгыда, бистиң чамдык специалистеривистиң талазындан арендатор малчыннарның [illegible] [illegible] [illegible]

Малчыннарның ажыл төлевириниң талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели база профэвилелдерниң область чөвүлелиниң доктаалын күүседиринге-биле ажыл-агый, район бүрүзүнүң хемчеглерни ажылдап ап ужурлуг бис.

Алаш-оол СОТПА. Профобл чөвүлелиниң даргазының оралакчызы, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

ЧОНГА ЭПТИГ БОЛУР

Бойдустуң кайгамчык хайырazы — Тарыс аржаанын эрткен чылын катап ажыткан, аңаа хөй-ле улус барып дыштанып, кадыын быжыглап алган. Бо чылын аңаа улам хөй чон баары билдингир. Чүге дизе, ук аржааның ажык-дузазын республиканың кайы-даа булуңунда билир.

Ынчаарга аржаанга кээр улуска таарымчалыг чүүлдер чогу билдингир. Ону барымдаалааш, «Тере-Хөл» совхоз боттуг ажылдарны кылыр деп директор С. Д. Седен-оолдуң планында база киирген чүве. Чүнү канчаарыл? Амдыызында чер оруу дээн турда, ынаар одаар ыяшты, майгын ыяжын, чыгыга, [illegible] шаараш кажаа ыяжын белеткеп, чедирип алыр болза эки. Седен эгелей бээрге, оога совхоздуң төлээзи турар мурнунда малчын турда безин ындыг чаңчылдыг улус бис. Бени саггаш, хымыс кылыр, [illegible] аппарташ, сүдүн, өремезин садар.

Ам орук барза, ДТ-75 маркалыг трактор, 4-5 ажылчын, 3-4 доскаар соглажы херек. Соңгааны аңгыда, ук аржаанга сертол бодунуң профилакторийин база тудуп ап болур.

Күңгүртүгде амыдырал хандырылга пунктузу база ажылдын организастап, [illegible] дээрдерин хелбиредир болуру. Оон аңгыда, садыг [illegible] талазы-биле база чамдык [illegible] эң ылангыя чигир, [illegible] дус дээш өске-даа чүүлдерни садыглаарын организастап болгу дег.

Бо бүгү зандлы чогуур органнардан «Тере-Хөл» совхозтуң директоры баш бурунгаар [illegible] көөр болза деп бодап тур мен.

Василий ДОРЖУ. Күңгүртүг суур.

Эрге малчыннар аалдарынга бир чораан бис. Хойжуларның ийи адаар кырдыда ооңдиниг. Карак четпес калбак хевүлер чаптыл берген кестин [illegible]. Хевүлүн ханзаларында [illegible] Эрнии-[illegible] хойжузу, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады турган, Күш-ажылдың Кызыл Тук ийи орденниг, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Соин Сон[illegible] Алдын-оолга ужуражы бердивис.

— Кышкы [illegible] бис [illegible] хүр эртип тур. Хойларның хөй [illegible] хураганнаан. Малдың чаш төлүн онча [illegible] ап тур бис — деп, Соин [illegible] чугаалап-дыр. Малчын аалда иштерлер аразында ке[illegible] ажылдап, эки [illegible] [illegible] чыл[illegible] бо хойжулар чүзүнден 100 баш чедир хураганы ап турган.

Соин Алдын-оол 1966 чылда маңаа бир дугаарында комсомолчу-аныяктарның бригадазын организастап, оон ажылын башкарбышаан, бонгаазирлеп турган. Оон күш-ажылчы мурнакчы дуржулгазын бригадада элээн хөй хойжулар салгап алган.

«Чаа оруук» совхозтуң бо [illegible]

кара баштыг хойларын катап өстүрериниче сагыш салып келээн. Хойжунуң өөнүң ээзи база мурнакчы малчын Маруся Кайниковна дузалакчылары-биле ажык кажаада хураганнарын хойларже салып турулар. 4[illegible] баш хойнуң хураганын шуптузун онча алыр сорулгалыглар.

ЧУРУКТАРДА: хоочун хойжу Соин Алдын-оол; малчыннар, сакманчылар кажаада ажыл үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АЖЫТ-ЧАЖЫТ ЧОККА ЧУГААЛАЖЫП КӨРЭЭЛ

[illegible]

Владимир КАРА-САЛ.
Тыва АССР-ниң иштики херектер министри.

РЕДАКЦИЯДАН. Республиканың иштики херектер министри Владимир Бораевич Кара-Сал инитиниң болгаш хуузунда мал-маганныг кижилерниң өстүрүп, азырап орар малын өлзэн кургадыр оорлап алгаш баар, харын-даа хамаатыларның бажың-балгадын оорлаар алыксак-чиксек кижилерниң бистиң аравыста ам-даа бар боор, кожу үзүлбейн турарынга сеткил-сагыжын дүвүреп чоруур айтырыгны бо чүүлүнде көдүрүп турар-дыр. Кады-ла чурттап орган чонун халактадып, улустуң саап ижип орган чаңгыс борбак инээн безин оорлап алгаш баар «кара холдуг» кижилер ам-даа бары чажыт эвес болгай.

Шынап-ла, министрниң бо айтырыгны көдүргени чүүлдүг. Оорлаар чорук-биле демисел чүгле милицияның херээ-дир дээр болзувусса шын эвес. Оорларның оруун дуглаар дээш бүгү хөй-ниити көдүрлүп үнер ужурлуг. Ынчангаш солунда парлаттынган бо чүүлге хамаарыштыр боттарыңарның санал-оналыңарны бижиириңерни солуннуң номчукчуларындан диилеп тур бис. Черле ынчаш оорларның баар-базар чери чок болзун дээш чүнү кылзывысса эки? Силерниң санал-оналыңарны манап артывыс.

ЫНЧААР АРТТЫРЫП БОЛБАС

[illegible]

Ынчангаш моон кандыг түннелди үндүрүп болурул? Моон соңгаар мынчаар ажылдап болбас херек. «Балык бажындан чыдыыр» деп оруг улустуң үлегер домаанда ыяк ап арбазы-биле эш В. В. Полякевти хоорай, район Советтеринге ындыгы хемчег алыр үези келбээн деп бе?

Владимир КУУЛАР.
Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң ИХК-ның КАИ начальниги.

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 88, 90 «Шында»).

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

[illegible]

Юрий АРАНЧЫН.
Төөгү эртемнериниң доктору.

Бистиң аалчывыс

ТЕЗИМ

Тезим, Тезим, узун Тезим!
Дээнелге чок эргим хемим.
Арыг кылан агым суунуу
Амзап ишкеш, күжүм кирер.
Улуг Моолдан эгелээштиң
Успа-Хелче кирип аккан
Чурттаганда солуттунмас
Чурумалдыг чараш хемим!

Бажынывыс иштин каастаан
Магаданчыын көрем, сарыым.
Чассыг, уян, чугаалыглар!
Чаптанчыглар, эреспейлер!
Ооларымны, кыстарымны
Ошкап чассыг, эргелет даан.
Карактарын топтап көр даан,
Кара олчаан — мээниң, сээниң.
Чассыг, уян чугаалыглар,
Чаптанчыглар, буян кежиим.

ЧАШТАРЫВЫС

Чурттаагавыс оңмас байлаа
Шулуннашкан бичии чаштар

Зинаида САМБУУ.

ЧЫЖЫРГАНА

Сайлыг хемниң унун дургаар,
Сагланайнып уңуп келир
Чымы сарыг тоогу өңнүг,
Чыжыргана амданныг кат.
Шынгай сыптыг чыжыргана
Шынгыштарын чидиг тениг.
Борбак борбак чинчилериң
Бот йгулаан шурулар-ла.

Удур, дедир чаткан ширтек
Өгбүн иштин шиник кииргени,
Өргүн чонунуң саадаар чери.
Кээргел чок хадың чаъзы
Хенертен кээп уллап турда,
Херелдиг хүн үнүп кээрге,
Хээленип өөм көстүр,
чараш-ла-дыр.

ӨГ

Сайзанак тег тиккен өг
Сагыым кыстын өгбээр-дир.
Ыяазында аскан кавай
Ыяды чаштын өзер чери.
Угулзазы тутчур кылдыр

САРЛЫК

Тайга-таскыл бедиин тевер,
Дайгы билир сарлык малым.
Соок кыжын кыштаг билбес,
Сонгу эрниин адыы-ла сен.
Кув, сыра будуу ышкаш,
Кулаш чыгы мыйыстарлыг.
Дуяу-хатка эстеп чорупр,
Дугу терен, чараш сарлыым.

Олчат-оол МОНГУШ.

УТТУНДУРГАН ОДУРУГЛАР

Сеткилимниң уяа хөөну сиңе берген
Сеңээ четпейн, уттундурган одуруглар
Ой-та, кажан оңуп калган кыдыраашта
Октаттынмаан, согур душ боол артып калды.
Сөөлгү катап сени көрген хүнүмден бээр
Хой-ле чылдар кегү, хары солушса-даа,
Сеглеп чадаан ынакшылым арыг сөзүн
Коңгүс чаа-ла бижип доостум, эдептиг аа.

СЫПТА ЧЕЧЕК

Сырый частып, сыпта чечек шыгырт долган,
Сырын-биле шынаа-шөлдү айдызаткан,
Үзүк-боолук арылар-ла шымда-далаш
Үүнейлип үүжезинче чемиш дажаан...
Канчап билир, сагыш-сеткил ийлетки дег,
Кара хиничээм түңнел чокка артпазын дээш,
Өңгүр чечек сеңээ суңуп бараан болуйн,
Өөрүшкүнү чаалап алыр чадавас мен.
Адыр сыпты сыйып аар дээш адыштапкаш,
Аарышкыдан шылашпайн алгырыптым.
Салааларым сыстып баткан кызыл дамды
Салбактарга чинчилер дег мөңгүннешти.
Тенек болуп сени база шак-ла мындыг
Теңниг сыпта чечек дээрзин ам чаа билдим.

Роман ЛУДУП.

ИРГИТ ШАГДЫРЖАПКА

Ажыл-херек кээттинмээн берге өйде
Албан кылып башкарары белен эвес.
Аныяк угаан хувискаалга улам чырып,
Амыдырал аас-кежиин чаалап кирген.
Арат кижи эрге-ажыын камгалаары,
Революстуг соруун кирип ажылдаары,
Апгылаарлыг демиселче кыйгырары —
Эрес эрниң шилип алган оруу болган.
Арат намның кырынааның хереэ дээштин
Амыр-дыш чок күжүн берип, чүткүп чорзуп.
Ажы-төлдер келир салгал баар оруун
Айтып сургаан тыва кижи Шагдыржап-тыр.

Алексей ДАМДЫН.
Хоочун башкы.

«Сеңгилеңниң» агымы

«Дамырактар каттыышкан, кем болур» дээн ынкаш, СЭКП Төп Комитединиң «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» доктаалы үнген соонда, республика чечен чогаал каттыжыышкыннары тургустунуп эгелээн. Бир-ле дугаарында «Тываның аныяктары» солуннуң чанында «Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкыны ажылдап эгелээн. Аңаа чамдык районнарның чогаалга кижиги шериг чогур кижилер [illegible], шилиттинген чогаалдарын үе-шаа солуннуң арыннарынга парлап турган.

Ол каттыжыышкындан үжүктээн, чамдык районнарга чечен чогаал каттыжыышкыннары, бөлгүмнери ажылдап эгелээн. Амгы үеде ындыг каттыжыышкыннар бүгү районнарда бар [illegible]. Чөөн-Хемчикте «Чалгыныг» каттыжыышкыны бөдүүнү [illegible] бот-тывынгыр кемпиторлар, [illegible] чогаалга хандыкчыттар бүдүүктерин хаара туткан. Оларның чогаалдары «Ленинниң оруу» солунга доктаамал парлап турар. Барыын-Хемчикте «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкыны база район солунунга чогаалдарын чырыдып келген. Ол ышкаш Мөңгүн-Тайгада «Мөңгүн чечээ», Бай-Тайгада «Мөңгүлектиң [illegible]» каттыжыышкыннар киржикчилериниң чогаалдарын хана солуннарда үзүк-түр турары солун.

Эрликте «Сеңгилең» чечен чогаал каттыжыышкыны тургустунганындан бээр үш чыл болуп турар. Ооң ажылын Тыва АССР-ниң культураның алдарлыг ажылдакчызы, ССРЭ-ниң чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү Бригад Санчаевич Дулуш удуртуп келген. Ында Нарын Мерен, Бай-Даг, Бүдүн-Баяны суурлардан киштигни биле 20 ажыг кижи хаара туттунган. Олар айда бир катап район төвүнге чыглып келгеш, киржикти бүрүзүнүң чогаалдарын бир дээниг сайгарып, уткагынаар, үран-чечен дыл талазы-биле шиңгээ-тинген чогаалдарын республиканың солуннарынга парладыры-биле сүмелеп, чоруудун турары чаңчыл апарган. А чогаал негелдезинге чедир бижиттинмээн чечен чугааларын, шүлүктерин катап эде кылыры-биле эгидип турар.

«Сеңгилеңниң» киржикчилери районнуң культура ажылдакчылары-биле каттыжып алгаш, ажыл-агыйларыныг суг-барган фермаларынга, малчын бригадаларга, чурттакчы суурларга аалдап [illegible] [illegible] [illegible]. Эрликтиң Тес-Хем районнарда бистиң тускай [illegible] Седип Моңгалдың [illegible] ааллы-биле чокта, чаа «Сеңгилең» чечен чогаал каттыжыышкынның ажылынга киришкен. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Бөгүн ол каттыжыышкынның чамдык киржикчилериниң чогаалдарын [illegible] дигга-биле [illegible].

Сарыг-оол КУУЛАР.

БОРАҢ КУС ДЕГ ЫНАКШЫЛЫМНЫ

Новелла

Октябрь ай. Хүлгээзиниң чараш кусту Тываның бир-ле булуңунда душкени бе? [illegible]

[illegible]

Зинаида САМБУУ.

ХООЧУННАР МАРГЫЛДААЗЫ

Бай-Тайга районнуң Тээли суурнуң спорт залынга барыын зонаның хоочун хол бактыкчыларының маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның база Ак-Довурак хоорайның командалары киржип, боттарының спортчу мергежилдерин [illegible].

Чиңгир спортчу демиселдиң түңнелинде Сүт-Хөлдүң командазы бедик спортчу мергежилдиин көргүзүп, бирги черже үнген, [illegible] кубогун бирги черге диплом [illegible] алган. Ийиги черни Барыын-Хемчиктиң, үшкү черни Чөөн-Хемчиктиң командалары алдаан.

Эң эки хадакчы Николай Амыртаа (Барыын-Хемчик), эң аваангыр чараш ойнаан Сарыг-оол Салчак (Ак-Довурак), эң эки камгалакчы Виктор Ховалыг (Чөөн-Хемчик) оларга районнуң спорт комитединиң тускай шаңналдарын тывыскан.

Ол-ла районнарның хоочун шыдыраачыларының маргылдаазын швейцар система-биле 5 салыгга органижастып эрттирген. Аңаа эң шиңгидек 12 шыдыраачылар киришкен. Бо маргылдаага Бай-Тайга районнуң шыдырак ойнакчылары хөй киржип, чедиишкиннинг ойнааннар. Ынчалза-даа оларның удуртуушкунунда республика маргылдааларынга хөй удаа киржип чораан, байлак арга-дуржулгалыг шыдыраачылар бар болган.

«Тээли» совхозтуң ажылчыны Виктор Очур эң хөй санны ап, тиилеп үнген. Ийиги черни Тээлиде АТБ начальниги Дадар-оол Куулар, үшкүзүн Ак-Довурактың төлээзи Делгер Лопсаң олар үлешкеннер. Тиилекчилерге шаңналдарны тывыскан.

Районнуң спорт комитеди барыын зона маргылдааларын доктаамал организастап, келген аалчыларының аъш-чемин, чурттаар черлерин баш удур эки белеткеп, маргылдааларны бедик деңнелге эрттирип турарын мактап демдеглээри чугула.

Келир чылын мындыг маргылдааларны тиилекчи болган Сүт-Хөл районга эрттирериң маргылдааның киржикчилери дугурушкан.

Седип-оол ИРГИТ.

БАЙЫРЛАЛ ДЕГ БОЛГАН

Чадана суур Чөөн-Хемчик районнуң Культура бажыңының спорт залынга тыва хүрештиң байырлалы болган дизе чигзинчиг эвес.

Спортчу [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] Маадыр Моңгуш районспортчу [illegible] кубогунуң эдилекчизи болган. Ийиги черни Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң малчыны Владимир Моңгуш алган. Үшкүзүнге Чөөн-Хемчик районнуң мөгези, РСФСР-ниң спорт мастери Вячеслав Ондар болган.

Бо болган хүрешке аткуутаглыг мөгелерден ангыда, чаа өзүп орар, талантылыг аныяк мөгелер кайы-даа районнарда барын көргүскен. Ылангыя Владимир Моңгуштуң дуңмазы, Шамбалыг школазының 11 класстыы Аяс Моңгуш 3 хүн иштинде ... [illegible]

[illegible] бар удур белеткеп, судьяларны мөге салыкчыларын шын шилээн. Хүрештиң эгелээр шагынга ... мөгелерге сагындырыг берип турганы мөңгүг.

Мерген-Херел МОНГУШ.

ОЙНААШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННЫН ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

Ойнаашкын тиражы Вологда хоорайга 1990 чылдың апрель 7-де болган.

РСФСР-ниң девискээринде ССРЭ-ниң ажаалга банкыларының албан черлеринде ойнаашкынныг салыышкынның дараазында номерлерлиг саннар ойнаашкынга таварышкан.

Салгыыр №	Салыышкынның ортумак түңнүн ойнаан хүзүнүң хемчээли	Салгыыр №	Салыышкында ортумак түңнүн ойнаан хүзүнүң хемчээли
А-[illegible]	Чээрби беш	А-531	Чүс
А-[illegible]	Чээрби беш	А-581	Ийи чүс
А-[illegible]	Чээрби беш	А-628	Чүс
А-147	Чээрби беш	А-[illegible]	Чээрби беш
А-[illegible]	Чээрби беш	А-690	Чээрби беш
А-[illegible]	Чээрби беш	А-750	Чээрби беш
А-[illegible]	Чээрби беш	А-782	Бежен
А-302	Чээрби беш	А-811	Чээрби беш
А-356	Чээрби беш	А-878	Чээрби беш
А-377	Чээрби беш	А-913	Чээрби беш
А-407	Бежен	А-940	Чээрби беш
А-452	Чээрби беш	А-951	Чээрби беш
А-490	Чээрби беш		

ССРЭ-ниң ажаалга банкыларының албан черлеринде 1000 ажыг дугаарлыг саннарның дараазында муң номерлерге баштайгы муңга дег шупту ойнаашкынга ыңчаар таварышкан, азы №№ А-1093, А-2093, А-1147, А-1581, А-2581 дээш оон-даа ыңай.

Комиссияның даргазы, улус депутаттарының Вологда хоорай Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы
В. М. МОГИЛЕВСКИЙ.
Комиссияның харысалгалыг секретары
Л. Н. АФАНАСЬЕВА.

АКША-БАРААН ОЙНААШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННЫҢ ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

Ойнаашкын тиражы Вологда хоорайга 1990 чылдың апрель 7-де болган.

РСФСР-ниң девискээринде ССРЭ-ниң ажаалга банкыларының албан черлеринде [illegible] ойнаашкынга таварышкан.

Салгыыр №	Салыышкында ортумак түңнүн ойнаан хүзүнүң хемчээли	Салгыыр №	Салыышкында ортумак түңнүн ойнаан хүзүнүң хемчээли
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-74	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-100	Чээрби беш	В-[illegible]	Чүс
В-143	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-244	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Чээрби беш
В-[illegible]	Чүс	В-[illegible]	Чээрби беш
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Ийи чүс
В-[illegible]	Чээрби беш	В-[illegible]	Бежен
В-471	Чээрби беш	В-973	Бежен
В-[illegible]	Чээрби беш		

ССРЭ-ниң ажаалга банкыларының албан черлеринде 1000 ажыг дугаарлыг саннарга дараазында муң номерлерге баштайгы муңга дег шупту ойнаашкынга ыңчаар таварышкан, азы №№ В-1032, В-[illegible], В-1143, В-2143, В-1699, В-2699 дээш оон-даа ыңай.

Комиссияның даргазы, улус депутаттарының Вологда хоорай Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы
В. М. МОГИЛЕВСКИЙ.
Комиссияның харысалгалыг секретары
Л. Н. АФАНАСЬЕВА.

Тываның кодээ ажыл-агый техникуму 1990-1991 өөредилге чылында хүндүскү салбырынга дараазында мергежилдер-биле өөренир кижилерни хүлээп ап турар.

10 класс доосканнар «Ветеринария», «Кодээ ажыл-агый [illegible] технологиязы болгаш организациязы», 8 класс доосканнар тускай [illegible], «Кодээ ажыл-агый механизациязы», «Кодээ ажыл-агыйның электрижидери болгаш автоматиктери», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду».

8, 10 класс доосканнар бот-өөредилге салбырынга [illegible] «Кодээ ажыл-агыйның электрижидери болгаш автоматиктери», «Зоотехника», «Кодээ ажыл-агыйның механизациязы», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду».

8 класс доосканнар [illegible] эртемнерге экзаменнер дужаар: орус дыл (диктант), математика (аас-биле). 10 класс доосканнар «Ветеринария», «Зоотехника», «Кодээ ажыл-агый продукттарының бүдүрүлгезиниң технологиязы болгаш организациязы» тускай эртемни чедип алырын күзээннерге литератураға (чогаадыг), химия (аас-биле).

10 класс доосканнар «Кодээ ажыл-агыйның механизациязы», «Кодээ ажыл-агыйны электрижидери болгаш автоматизастаары», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде бухгалтер учёду» мергежилди чедип алыр дээннер дараазында эртемнерге экзаменнер дужаар: литератураға (чогаадыг), математикага (аас-биле).

Билдириишкинге кожар чүүлдер:

1. Эртемниң дугайында документ (бодуу-биле).
2. Совхозтан өөредип чорутkан бижик.
3. Эмчи шынзылгазы. № 086 майык ёзугаар.
4. Характеристика.
5. Чурттап турар черинден шынзылга.
6. Ажылдап турар черинден шынзылга.
7. Күш-ажыл дептеринден ушта бижидиме.
8. 6 фото-чурук, 3×4 хемчээлдиг.

Хүндүскү салбырга кирерин билдириишкиннерин 1990 чылдың май 1-ден июль 15-ке чедир, бот-өөредилге салбырынга март 15-тен декабрь 20-ге чедир хүлээп алыр.

Хүндүскү салбырга кирериниң экзаменнери 1990 чылдың июль 15-тен июль 30-ге чедир, бот-өөредилге салбырынга май 15-тен май 17-ге чедир, июнь 12-ден июнь 14-ке чедир, сентябрь 17-ден сентябрь 19-ка чедир, октябрь 23-тен 25-ке чедир хүлээп алыр.

[illegible]

Училищениң адреси: Кызыл, Дружба 2 а, телефоннары: 3-25-53, [illegible].

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдагы күрүнениң педагогика институдунуң бот-өөредилге салбырынга өөренирин күзээннерни (абитуриентилерни) 1-ги курска дараазында тускай эртемнерни чедип алыры-биле хүлээп алырын чарлап тур: «География», «Орус дыл болгаш литература» «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн) «Педагогика болгаш эге өөредилге методиказы» «Тыва дыл болгаш литература».

Кирериниң экзаменнери 1990 чылдың июнь 4-тен 16-га чедир болур. «География» кирерлер география ССРЭ төөгүзү (аас-биле), орус дыл болгаш литератураға (бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Орус дыл болгаш литератураға» кирерлер орус дыл болгаш литератураға (аас, бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш психологияга» (школа назыны четпээн) кирерлер ССРЭ төөгүзү (аас-биле), тыва дыл болгаш литература (аас бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш эге өөредилге методиказынга» кирерлер математика (аас-биле), орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле), төрээн дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Тыва дыл болгаш литератураға» кирерлер тыва дыл (аас-биле), тыва литература (чогаадыг), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле) экзамен дужаар.

Тускай мергежилдер аайы-биле өөренирин күзээннер: «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн), «Педагогика, эге өөредилгениң методиказы» тускай ортумак эртемниглер-биле болгаш тускай ортумак эртемниг бир чылдан эвээш эвес ажылдааннар-биле май 30-де беседалажыышкыннар эрттирер.

Билдириишкиннерни апрель 25-тен май 25-ке чедир хүлээп алыр. Аңаа кожар документилерни: ортумак эртемниң дугайында аттестат, үш кижи ат салган сөөлгү ажылдап турган чериңден характеристика, № 086 форма-биле эмчи шынзылгазы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чурук, паспортту боду көргүзер.

Институттуң адрези: Кызыл хоорай Ленин кудумчузу, 36, кабинет 101. телефон 2-20-36.

телевидение

АПРЕЛЬ 24
БИРГИ ПРОГРАММ
МОСКВАДАН

6.30 120 минута 8.30 «[illegible]» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 Концерт. 9.10 Ада-чаданда четтиртерлиг ийи кижи». Уран-чечен фильм. 10.25 «Шура даай аныяктар». Телефильм. 10.55 «От [illegible] болган». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Концерт. 12.30 «Үе». 13.00 — 15.00 Литературлуг-уран-чечен программа. 15.45 «[illegible]» ансамбльдың концерти. 16.20 «Түңнелдери болган чылдагааннары». Телефильм. 17.10 Чөөнниң уругларның чүнүң дугайында ырлажып турары. 18.00 Озал-ондак чок шимчээшкин. 18.30 «Үе». 19.00 Силер мону шылдаар силер. 19.45 9-ку студия. [illegible] тайылбырлаар Б. Зорин чорудар. 20.45 ССРЭ-ниң Күрүнениң камерлиг оркестри ойнаар. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 Улуг кижилерге мультфильмнерниң баштайгы көргүзүү. «Ындыг боор болбас», «Удазын». 21.55 Концерт. 22.20—22.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 География. 8 класс. Бойдустуң чайгаар болуушкуннары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Катап тургустунуушкун үезинде уран чүүл. 11.05 17.45 Уругларга фильм. 18.05 «Аян тудаал» ансамбльдың концерти. Кызыл район. 18.35 Медээлер. 18.40 «Азия төвү». Программа: Медээлер. «Катап сонгуулдаларның түңнелдеринге». Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35, 11.35 Төөгү. 7 класс. Орус чурта. 12.05—13.15 «Элдептиг [illegible]». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

«Тиилелгениң 45 чыл болганынга». «Күрүнениң Бай-Даг камгалал комитеди медээлеп тур». «КАИ экраны». 19.10 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.15 Удур-дедир көржүп алгаш. Ужуп чоруур билдинмес объект: дыңнатпааны аалчы. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Улусчу аялгалар. 20.30 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязында. Чапсарда — Кино курлавыры. 22.45 «Ак кодан». Барымдаалыг телефильм. 23.05. «Веснянка» ниити ырының концерти. 23.15—01.05 Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.45 А. Руссель. Симфония № 2. 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж. 19.05 Мультфильм. 19.15 Удур-дедир көржүп алгаш. Ужуп чоруур билдинмес объект: дыңнатпааны аалчы. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

АПРЕЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шыдажырының хемчээли» 9.30, 11.30, 19.20 (уштукан). «Өг-бүле». (2 сериялыг) 13.30, 16.30. Видеозалга: «Тулган кем-херек үүлгедикчизи» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Варвара — узун чаштыг чараштай» 9.00, 12.00. «Кавказка туттурган кыс азы Шуриктиң ужуралдары» 10.50, 14.20, 18.50. «Човалаң азы бодунуң дугайында медээни боду чыгган» (2 сериялыг) 16.00, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Деже вю» 12.20, 14.40, 17.00, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Диско танцычызы» (2 сериялыг) 14.00, «Таңцы-ла, таңцылап-ла көр» (2 сериялыг) 16.30, 19.00 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

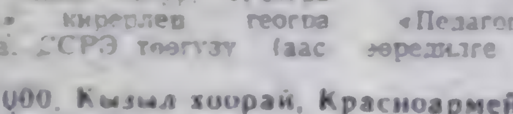

Редактор
Э. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-20; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Киладистер ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25; [illegible] — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23; ◆ эдетүр — 3-34-49, 3-38-73; ◆ агропромдуг — [illegible] — 3-34-60; [illegible] — 3-37-11; [illegible] — 3-41-10; ◆ культура — [illegible]; ◆ информация — 3-37-11; ◆ [illegible] — 3-30-03, 3-34-39; ◆ [illegible] — 3-27-41; ◆ [illegible] — 3-32-75; ◆ [illegible] — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ында.

Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыы № 1.

Чагыг № 405. ТС—00604.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
апрель
25
среда
№ 96 (14296)

1925 чылдан үнүп эгелээн
Өртээ 3 көп.

ЗНАК ПОЧЕТА

МЕДЭЭЛЕР

ШЫК БАЗЫРЫЛГАЗЫ

«Чыраа-Бажы» совхозтуң Дагыр-Шеми трактор-хову бригадазының механизаторлары часкы сезонну эгелээп. Владимир Монгуш, Маадыр-оол Куулар, Далар-оол Сат олар шык базырып кирипкен. Чангыс-Тейниң кукуруза шөлүнде Орлан Монгуш биле Геннадий Куулар чемишчидилгени чажып турар.

Сезонга ажылдаар улуска таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле элээн хемчеглерни алган. Механизаторларның чурттаар бажыңын, столованы, чунар-бажыңны, кызыл-булуңну өй-шаанда септеп дооскан. Бо ажылдарга поварлар Калдар Ооржак биле Чудур Сарыглар идепкейлиг киришкен. Чунар-бажыңны таңныыл Алдын-кыс Монгуш одап желей берген.

Дагыр-Шемиде тракторларның хөглүг даажы диңмиттелген. 1990 чылдың дүжүлүг чээш ажыл хайныккан.

ЭРТКЕН ЧЫЛДААЗЫНДАН ЭВЭЭЖЕТПЕС

«Искра» совхозта Богаандай Комбуевич Ондарның өг-бүлези аренда керээзи-биле ам үш чыл ажылдап турар. Эрткен чылын төнчү санадашкында 4 муң ажыг рубльди алган. 100 хойдан 85 хураган, 1 хойдан 2,4 килограмм дүк планныг тургаш, артыкка алганы 24 хураганны, 230 килограмм дүктү дугуржулга ортек ёзугаар совхозунга садыпкан. Планныг даалгаларын ажыр күүсеткени дээш, акша база өртектиг чүүлдер-биле шаңнаткан, малчыннар Наадымынга кирипкен.

Амгы үеде оларның мал-маганы эки кыштаглап турар. Хою чаа-ла төрүп эгелээн. Бежен беш хой оолдапкан, ийизи ийистээн.

— Сакманчылар-даа албас бис, уруум-биле кады ажылдаар бис. Артык чарыгдал үнмес боор чүве — деп, өг-бүлениң херээжен ээзи Александра Монгуш чугаалап турар.

Аренда-биле ажылдаар болганда, орулга-чарылгазындаа санап өөренип бергеннер. Совхозтан сиген албаан, боттарының белеткеп алганы-биле кыштаан. А сүт, дус-биле доктаамал хандырып турар. Хой төрүй бергенде, немелде чем кылдыр суланы, чарбаны алган. Чарбаны бээрге, хойнуң сүттелири ааждок.

Бо чылын өг-бүле 100 хойдан 85 хураганны алыр, бир хойдан 2,2 килограмм дүктү кыргып сорулгалыг. Ол ышкаш 20 тонна сигенни кезер, 15 тонна өдекти бөлүп алыр. Малчыннар Наадымынга бо чылын киржири-биле кызымак ажылдап турарлар.

Арагачы ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик район.

МАЛЧЫНГА ДУЗАЛАШКАН

Семис-оол Донгаков «Улуг Хурал» совхозка он чыл ажыг өшкү кадарып келген. Ам оон кодазында 350 ажыт ангор өшкүлери төрүп турар. Кадарчылап келген үезинде ол чыл санында-ла багай эвес көргүзүглерни ап келген. Хоочун малчын бодунуң ажылынга оглу Шолбааны база чаңчыктырып өөредип алган. Амгы үеде ол ала-иезинде дузалажы [illegible].

Совхозтуң тудугжулары малчынның [illegible] [illegible] көргүскеннер. Ол ажылга чолаачы Н. Кыргыс, тудугжулар Б. Дунаа, О. Бурунаа, Х. Түлүш шылапкын кежээ чорупкан [illegible].

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш БАЛКЭ обкомунда

ЧАРЫШТЫ ТҮҢНЭЭН

СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш БАЛКЭ обкому районнарның болгаш хоорайларның, үлетпүрнүң, тудугнуң, транспорттуң болгаш харылзааның, садыгның болгаш чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазының коллективтериниң болгаш организацияларының аразында 1990 чылдың I кварталында социалистиг чарышының түңнелдерин үндүрген.

1990 чылдың бирги кварталында республиканың үлетпүр бүдүрүлгелериниң 74 хуузу продукцияны дужаар талазы-биле керээлиг хүлээлгелерин күүседиишкин хүлээп алган доктаалда демдеглээн. Күрүне болгаш кооперация садыының, агаар транспорту-биле пассажирлер аргыштырарының болгаш чүък сөөртүрүнүң, чонга өртектиг ачы-дуза чедирер талазы-биле планнар нийтизи-биле күүсеттинген. Орулга алырының планын харылзааның бүдүрүлгелери күүсеткен.

Ынчалза-даа күш-ажылчы хөй коллективтер планнарын, боттарының социалистиг хүлээлгелерин күүседип шыдаваан. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң дөрттүң бир кезии хирези керээлиг хүлээлгелерин күүседип шыдаваан, 1,7 миллион рубльдиң продукциязын чедир бербээн, 1989 чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, бүдүрүлгелерниң чартык кезии продукция бүдүрериниң хемчээлин кудулаткан. «Тыва агроүлетпүр тудуг» тресте, «Тыва балык ажыл-агыйы» каттыжыышкынында, Кызылдың тараа хүлээп алыр бүдүрүлгезинде көргүзүглер дыка чавызаан. Чангыс ажылчынга хамаарыштыр алырга, продукция бүдүрери үлетпүрде 4,5 хуу кудулаан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дөрт бүдүрүлгениң бирээзи-ле кудулаткан.

Бирги кварталда үлетпүр бүдүрүлгелери чоннуң херегцел барааннарын бүдүреринин планын күүсетпээн. Тудуг организацияларының үштүң бир кезии хүлээнген ажылдарының планын күүсетпээн азы 3,1 миллион рубльдиң ажылдарын кылбаан. Тудуг организацияларының чартыындан хөй кезии, 1989 чылдың бирги кварталынга деңнээрге, тудугнуң темпизин оожуматкан. 14 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглаалгага киирген, эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге, оон 43,7 хуузу.

Нийти ажыглалдың автотранспорту-биле чүък сөөртүрүнүң болгаш пассажирлер аргыштырарының планнары күүсеттинмээн.

Районнарның болгаш хоорайларның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның коллективтериниң аразынга социалистиг чарышты организастаарының он-он чылдарда өскерилге чок турган хевири амгы үеде бодун бадыткаваастаан бүдүрүлгениң бедик төнчү түңнелдерин чедип алырынга, күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыглаарынга идиглиг бербейн, боду болунга чөрүшкек апарган.

Оңу биле тура, социалистиг чарышты организастаарының болгаш алыышындаа эле турбузар талазы-биле хемчеглерни профэвилелдериниң область чөвүлели албайн турар.

Социалистиг чарыштың кол болгаш дээштиг хевири бүдүрүлгелерде цехтер, бригадалар, ажылчыннар аразында чарышче догуур кичээнгейни салбаанындан ол сандараан.

1990 чылдың бирги кварталында социалистиг чарыштың тиилекчизи кылдыр дараазында коллективтерни санаарын СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдериниң область чөвүлелиниң болгаш БАЛКЭ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун дипломнар болгаш акша шаңналдары-биле каазы тывызырып шиитпирлээн.

Районнар болгаш хоорайлар аразында

Кызыл районга — керээлиг хүлээлгелер ёзугаар продукция дужаар планын — 100, продукция бүдүрериниң немелде хемчээлин—142,8, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 119,2, бараанны үүрмектеп садарын — 105,3 өртектиг ачы-дуза чедиреринин 112,6 хуу күүсеткени дээш.

Үлетпүр бүдүрүлгелериниң аразында

«Элегес» күрүне-кооператив бүдүрүлгезиниң коллективинге — туүйбу бүдүрерин — 154,3, чоннуң чугула херегцелиниң бараанарын бүдүрерин 108,3, өртектиг ачы-дуза чедиририн 118,5 хуу күүсеткени дээш.

Тудуг организацияларының аразында

«Тыва сүт мелиорация» каттыжыышкынының тудуг-монтаж эргелелиниң коллективинге — керээлиг ажылдарының планын — 111,4, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 106,6 хуу күүсеткени дээш.

Шеф тудуг организацияларының аразында

«Красноярск ыяш үлетпүр тудуг» трестиң № 59 участогунуң коллективинге — тудуг-монтаж ажылдарын — 108,8, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын —113,4, арыг орулга киирер планын 105,4 хуу күүсеткени дээш.

Транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелериниң аразында

«Тыва автотранспорт» каттыжыышкынының коллективинге — чүък сөөртүрүнүң планын — 110,2, пассажирлер аргыштырылгазындан орулга алырының планын 101,2, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 100,6 хуу күүсеткени дээш.

Садыг бүдүрүлгелериниң аразындан

Таңдының херегленкчилер ниитилелиниң коллективинге — бараан сайгарарының планын — 112,8, ниитиниң чемнелинге бараанарын сайгарарын — 106,9, орулга киирериниң планын 101 хуу күүсеткени дээш.

Коммунал болгаш чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң аразындан

Тес-Хем районнуң бүдүрүлге эргелелиниң коллективинге — өртектиг ачы-дуза чедирериниң планын —113, 8, чоннуң херегцел бараанарын бүдүрерин — 121, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң планын 113,7 хуу күүсеткени дээш.

Кызылда даараныгга фабриказының, «Көдэз» электри тудугнуң Тывада № 118 механизастаттынган колоннаазының, Тываның авиабүдүрүлгезиниң, «Тыва коммуналэнергия» коллективтериниң эки ажылын доктаалга демдеглээн.

КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң премьериниң аян-чоруу

Совет чазактың чалаанын ёзугаар Кыдаттың Коммунистиг партиязының ТК-зының Политбюрозунуң Доктаамал комитетиниң кежигүнү, КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң премьери Ли Пэн апрель 23-те Москваже чедип келген.

Аэродромга Ли Пэнни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң дашты херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албаның өске-даа кижилери уткаан.

* * *

Ол-ла хүн Н. И. Рыжков биле Ли Пэнниң чугаалажыышкыннары эгелээн.

ССРЭ биле КУР-нуң аразында харылзааларның бүгү айтырыгларының талазы-биле ханы утка-лыг сагыш-сеткил солчулгазы болган. Чугаалажыышкыннар боттуг болгаш найыралдыг байдалда эртип турар.

* * *

Кежээ Кремльдиң Улуг ордунга Ли Пэнге болгаш оның [illegible] [illegible] байлалга [illegible]. Премьерниң [illegible] кижилери шайлалгага [illegible].

Совет талазын Н. И. Рыжков кадайы биле, Э. А. Шеварднадзе, Е. М. Примаков болгаш албаның өске-даа кижилери киришкен.

Найыралдыг байдалга эрткен шайлалгага Н. И. Рыжков биле Ли Пэн чугаа солушкан.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ СЕССИЯЗЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязы апрель 23-те ажылын уламчылаан. ССРЭ-ниң сан министри **В. С. Павлов** чамдык депутаттарның айтырыгларынга тайылбыр харыы берген болгаш афганчы дайынчыларга бежен хуу чиигелдени доктаадырын саналдаан. Ол эдилгени болгаш план база бюджет-сан-хөө комиссиязының кол саналдарын Националдар Совединиң хуралынга депутаттар деткээн. Бадылаашкыннарның хөй нуруузу-биле Хоойлу хүлээп алдынган.

«ССРЭ-ниң бот болгаш чаңгыс бот база өг-бүлезиниң кежигүннери эвээш ССРЭ хамаатыларындан үндүрүгнү үе-чадалар аайы-биле чоорту соксадыр дугайында» Хоойлу телевилелиниң чугаалажып көөрү дүрген болган. Чурттуң сан-хөө байдалы берге амгы үеде бот кижилерден үндүрүгнү дораан соксадыры болдунмас, ону 1993 чылга чедир чоорту боттаандырарынга хамаарыштыр План болгаш бюджет-сан-хөө комиссиязының даргазы **Н. С. Фесков** депутаттарга бүзүренчиг кылдыр тайылбырлаан. Ук Хоойлу телевилелиниң үндезини-биле шаптыг ажылдап кылганынга парламентарийлер бүзүрээн болгаш чүгле каш-ла депутаттар дадагалзап турда, күштүг болдуруп бадылаан.

Депутаттар оон дараазында хүн чурумунуң чаңгы айтырыын чугаалажып көөрүнче киргеп. Ол айтырыгның чугулазын ССРЭ-ниң кадык камгалалының чаа министри **И. Н. Денисов** демдеглээн. СПИД деп аарыг халдаан ССРЭ-де баштайгы кижи 1987 чылда илерээн, амгы үеге чедир 55 миллион ажыг кижини шинчээн, он ийи республикаларда муң хире кижи ол аарыгның халдавырынга таварышкан болган. СПИД аарыгның халдавырынга таварышканнар: 502 даштыкы хамаатылар, а совет кижилер — 484.

СПИД аарыгның нептерээрин болдурбас профилактика талазы-биле Онза комиссияны тургузарын ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге дагзыр дугайында саналдар сессияга кодурлуп турган. Хамаарыштырган күрүне программазын ук комиссия ажылдап кылыр сорулгалыг. Ук айтырыгны шиитпирлээриниң, материал-техниктиг баазазының, эмнелгениң [illegible] кижизидилгезиниң дугайында чугаа болуп турар.

Чоннуң кадыкшылының камгалалы талазы-биле парламент комитединиң даргазы **Ю. И. Бородин**, ССРЭ-ниң Медицина эртемнериниң академиязының президентизи **В. И. Покровский** болгаш өскелер-даа саналдаттынган хемчеглерниң буянныг характерин демдеглеп, аарыгны нептереткени дээш буруулуг кижилерге оңаар харысалганы күштелдирериниң эргежок чугулазын айыткан болгаш айтырыгның эмнелге, социал, юридиктиг талаларынга хамаарышкан чугула элээн каш саналдарны киирген.

Палаталарның Кремльде хуралдаар залынга Эвилел Совединиң кежигүннери хүннүң ийиги чартыында чыылган. Националдар Совединиң хуралынга чугаалашкан ол-ла бүгү айтырыгларны аңаа база чугаалажып көрген. «ССРЭ хамаатыларындан, даштыкы хамаатылардан болгаш хамаатызы чок кижилерден олча-ажык үндүрүүнүң дугайында», ССРЭ-ниң бот болгаш чаңгыс бот база өг-бүлезиниң кежигүннери хөй хамаатыларындан үндүрүгнү үе-чада аайы-биле чоорту соксадыр дугайында хоойлулар телевилелдери болза үндүрүг системазының реформазының баштайгы үе-чадазы болуп турарын санал бергеннер демдеглээн.

Үндүрүглер дугайында хоойлулар болза бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылды хандыларынга, социал дүшкүүрлүг чорукту чайладырынга идигни бээр ужурлуг. Ол дээш Палата кежигүннериниң хөй нуруузу бадылаан. СПИД аарыгны болдурбас профилактика дугайында Хоойлунуң Эвилел Совединиң кежигүннери база хүлээп алган.

Палаталарның тус-тус хуралдары апрель 24-те үргүлчүлээн.

(СЭТА).

Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң төвүнде үлетпүр болгаш аъш-чем бараанарын садыглаар магазин бар. Оон ажылдакчылары бараан саарылгазының планын ажыр күүседип келген.

Бо магазинниң Хайыракан суурнуң хоочун садыгжызы Любовь Байкараевна Доржу эргелекчилеп турар. Аныяк садыгжылар Дина Дондувай, Алла Соксал кызымак ажылчыннарга санадып келген. Олар айда бежен беш муң рубльдиң бараанын чонга садып. Улуг-Хемде мурнакчы садыгжыларның аразында болуп турарлар.

ЧУРУКТА: Улуг-Хемниң Хайыракан суурда садыгжы Алла Чаш-ооловна Соксал.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

БАРЫЫН-ХЕМЧИКТЕН МЕДЭЭЛЕР

Бо хүннерде Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агый бүрүзүнде күш-ажылды организастаарының чаа, дешпилгелиг аргаларынче шилчиир, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, хөй, эки шынарлыг продукцияны бүдүрүп алыр дээш шимчээшкин калбарган. Ажыл-агый бүрүзүнүң, ылангыя чер ажылында ажылдап турар бригадалары, звенолары колдуунда аренда керээзи-биле болгаш төнчү продукция дээш ажылдаарынче шилчээн.

Эрткен чылын «Хемчик» совхозтан Чечекмаа Иргиттиң удурткан звенозу картофель тарып өстүрер планын 479,6 тоннага күүсеткен. Бир гектардан 145 центнер дүжүттү алган.

Ол звено бо чылын база-ла оон эвээш эвес дүжүттү алыр дээш аңдыгааштаан эгелеп белеткел ажылдарын чорудa берген.

• • •

Районнуң иштики херектер килдизиниң таңныыл салбырының коллективинден субботник хүнүнде 170 кижи киришкен. Ол хүн 340 рубльдиң ажылдарын кылган болгаш [illegible] чартыын калык камгалалының фондузунче шилчиткен.

• • •

«Шекпээр» совхозтуң Аңгаты [illegible] партия организациязының шыдa артумак [illegible] партия организациязы-биле каттышкан курулдa болуп эрткен. Ол хуралга партияның чаа Уставының төлевилелин таныжып, [illegible], областың, районнуң партия конференцияларынга өөр делегаттарны соңгаан.

Бистиң корр.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

Партия Кызыл хоорkomу [illegible] партия эге организацияларының секретарьларының чиңүлел хуралын бүрүнү хүн эрттирген.

Апрель 22-де эрткен катап соңгулданың түңнелдериниң дугайында [illegible] Совединиң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда комиссиязының даргазы М. Х. Саадаңчаптың информациязын дыңнаан. Эрткен соңгулда хүрүнде 74 округда [illegible] соңгулда болган, оон 82 улус депутаты [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 30 [illegible] 200 кижи [illegible] тургаш, 175 кижини соңгаан, ам-даа 22 улус депутадын соңгуур.

Май 1-нин, Тиилелгениң байырлалдарын найыралдаар кончаар демдеглээр эрттирериниң дугайында информацияны СЭКП хоорkomунуң секретары В. В. Оскаль-оол кылган. Байырлалдарны эрттирериниң дугайында соругдарын [illegible].

Партияның хоорай организациязындан СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегат соңгууруунуң чурумунуң дугайында [illegible] [illegible] М. Ф. Васкин [illegible]. Хоорайның партия эге организацияларында СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегаттың кандидаттарын депшилдээн [illegible] май 1-ге чедир дооскан, СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегат соңгуурунуң бадылаашкынны май 11-де бүгү партия эге организацияларынга эртер. Кандидаттарның чаңгыс-даа хөй бадылаашкынны албайн тааварлыгда, эң хөй бадылаашкынны алган ийи кандидатты катап бадылаашкынга киирер, ону неделя дургузунда чорудар.

СЭКП хоорkomунуң бирги секретары В. Г. Вальков партияның хоорай конференциязының эрттирериниң түңнелдериниң дугайында чугаалаан. Конференцияга СЭКП хоорkomунуң секретарьларын, партияның хоорай организациязының контроль-ревизия комиссиязының даргазын чажыт бадылаашкын-биле [illegible] хөй делегаттар [illegible] [illegible] шак [illegible] [illegible] айыткан.

Солунга шүгүмчүлээн. Түңнели?

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАН

Бо чылдың март 12-де «Шын» солунга «Эзилери шаарарган инектер» деп материал үнген. Аңаа автор С. Монгал Эрзинде «Нарын» совхозтуң сүт-бараан фермазында кыштаглаашкынның эртип турарын шынгыы шүгүмчүлээн. Ында айыткан четпестерни чайладыр талазы-биле кандыг-кандыг хемчеглерни алганының дугайында совхоз директору Б. К. Нурзат харыызын чорудган.

Ук материалды совхозтуң техниктиг чөвүлелинге [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] чыылгада [illegible] [illegible] [illegible]. Чаш буттарга комбикормуну мурнунда [illegible] берип турган, ам доктаамал бээр апарган. Ол [illegible] кыштаглаашкыны база ферма [illegible] [illegible] талазы-биле четпестерни коллектив эдип алган. Шак ындыг хемчеглерниң түңнелинде ферма бирги кварталда [illegible] сүт саарының планын 142 хуу күүсеткен.

Редакциядан: Солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалды сайгарып көөр талазы-биле «Нарын» совхозтуң дирекциязы черле шалыпкын болгаш [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунга бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында округтуң соңгулда комиссиязының дыңнадыы

Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, округ соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза.

РСФСР-ниң улус депутадының соңгулдалар талазы-биле соңгукчулар данзызынга 96662 кижи кирген, бадылаашкынга 63251 кижи, азы 65,43 хуузу киришкен.

4152 соңгулда бюллетенин күш чок деп санаан.

Соңгукчуларның бадылаашкыны мынчаар хуваалган:

Депутатка кандидаттарның фамилиязы, ады, адазының ады	Улус депутадынга кандидаттар дээш бадылаашкынның бергеннериниң саны: саны	хуузу	Улус депутадының кандидаттарынга удур бадылаанныраның саны: саны	хуузу
Ашак-оол Андрей Чолдак-оолович	1537	2,4	57562	91,0
Болбат Владимир Петрович	2416	3,8	[illegible]	[illegible]
Буянды Семен Кунгаевич	1191	1,8	57904	[illegible]
Верещагин Виктор Александрович	8290	13,1	50809	80,3
Гусельников Николай Евтифеевич	726	1,1	58373	92,2
Даржай Александр Александрович	1477	2,3	57622	91,1
Куулар Михаил Ким-оолович	1389	2,1	[illegible]	[illegible]
Канзай Алдын-оол Кангаевич	2026	3,2	57073	[illegible]
Кан-оол Радислав Владимирович	411	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Лебедев Владимир Ильич	641	1,0	58458	92,4
Лукашов Василий Иванович	1785	2,8	57314	[illegible]
Маспык-оол Кара-оол Андреевич	[illegible]	3,5	[illegible]	[illegible]
Ондар Кошкар-оол Доржуевич	716	1,1	[illegible]	[illegible]
Ондар Оппазс Хурбаевич	2679	4,2	[illegible]	[illegible]
Ооржак Шериг-оол Дизижикович	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Сарбаа Яков Васильевич	729	1,1	[illegible]	[illegible]
Семенов [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Слободчиков Юрий [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Тимонин [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Чоксум [illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Федосеев Виктор [illegible]	[illegible]	4,7	[illegible]	[illegible]

«РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң 52 чүүлүнге дүүштүр РСФСР-ниң улус депутадынга [illegible] [illegible] 1990 чылдың май 2-де [illegible] [illegible] [illegible].

Верещагин Виктор Александрович — [illegible]
Ооржак Шериг-оол Дизижикович — [illegible]
[illegible]

Округ соңгулда комиссиязы.

Советтер амыдыралы

АЖЫЛДААРЫВЫС АРТКАН

Район Соведиинин 21-ги чыыжынын бирги организастыг сессиязынга чонунун бедик бүзүрелин ап соңгуткан депутаттар чыглып келген. Чоннуң эрге-чагыргазы долузу-биле шилилдинип турар үе-чадаңын бирги сессиязын районнуң соңгулда комиссиязының даргазы В. Д. Ондар эге кирилде сөзү-биле ажыткан.

Даргазында сессияның баш бурунгаар белеткеп эрттирер, аңаа тургустунар хуу айтырыгларынга хамаарыштыр ажыл чорудар организастыг комитеттиң даргазы улус депутады Ш. И. Намы сессияның ажыл-чорудулгазын уламчылап, депутаттарның киржилгези-биле 4 кижи составтыг секретариатты, ол ышкаш сессияның хуу айтырыының чурумун бадылаткан. Улаштыр депутат Ш. И. Намы депутаттарның киржилгези-биле мандат комиссиязын тургузуп, составын бадылаткан. Чапсар үезинде комиссияның кежигүннери аңгыланып хуралдаан. Комиссияның даргазынга соңгуткан улус депутаты Т. И. Демчик район Совединиң депутаттарының бүрүн [illegible]

О. Ч. Очур-оол, ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хостуг малчыны К. Х. Успун, анык малчын Л. Х. Сюрюнмаа «Меңге-Бүлүң» совхозтуң анык [illegible] Ш. [illegible], [illegible] Н. И. [illegible] Ю. С. Казак, эмчи [illegible] [illegible] дээш өске-даа бар.

Мандат комиссиязының илеткели айтырыглар, саналдар-биле четчелеттингениниң соонда, хүлээп алдынган болгаш бадылаттынган. Улаштыр район Совединиң даргазының албан-дужаалын тургузар, оон даргазын, оралакчызын соңгуурунче кирген.

Организастыг комитетке ажылдап келген депутаттар Советтиң составынга хоойлу ёзузаар кымнарның кирерин, даргазынга, оралакчызынга кымнарны соңгуурун чөөулежип чугаалашкаш, сессияже сүмелеп кирип келген.

Депутаттар ол саналдарны сагыш-сеткилиниң ханызындан деткип, чаа хоойлуга дүүштүр ажылдаар кижилерни соңгулданың бюллетеньнеринге кирер деп бадылаан. Советтиң даргазынга СЭКП райкомунуң [illegible]

[illegible]

Масный-оол ОНДАР.

Мөңгүн-Тайга район.

Эрткен чылын «Хемчик» совхоз картофельден дүжүт алыр талазы-биле республиканың дээре көргүзүгләүт ажыл-агыйларының бирээзи болган. Бо ажылга тракторист Долгай-оол Сааяның кирип турар үлүү улуг. Амгы үеде ол картофель шөлүнче өдек сөөртүп турар. Часкы тарылгага тракторун кымчалыг белеткеп алган.

ЧУРУКТА: Д. Д. СААЯ.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

БУЯННЫГ СЕТКИЛ-БИЛЕ

Хүндүлүг редакция, бо үүлду бижиивэни шаамда чүрээм оожургавас-тыр. Парлаарын улуу-биле диледим.

Кончут соокта черниң черинге автобус возуп турдувус, дуңмам оол бисти үдеп чорду. Машиналар эртип-ле тур, [illegible]

телевидениеде дуврүенчиг медээлерден кижи сеткили чайгаар коргар, сестир апаргаш, бодумга хамаарыштыр бижип тур мен.

Элээн болганда машинавыс бо келди. «Дезинкеннер ол бе, корттанар [illegible]

[illegible]

Галина ХОВАЛЫГ.

Улуг-Хемниң Ак-Туруг суур.

Херээженнер чөвүлелдеринде

ҮҮРМЕК-ДАА ЧҮҮЛДЕР ХЕРЕК

Амгы үеде кижизидилге айтырыны мөрүнүү черлениң соруулгазы болуп, хөй-ниитиниң кичээнгейиниң төвүнде турар. Кижиниң кижизидеринге шаптыктап турар бүгү чүүлдерни чайладыр талазы-биле улуг ажылды чорударын биледингир. Бо талазы-биле чонның чурттап турар черинче айыы-биле ажыл чорударынга чер-черлерде херээженнер чөвүлелдери улуг үлүүн кирип болур. Ажылды ынчаар тургузар дээш Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозтуң херээженнер чөвүлелди масса-политиктиг ажылды, кижизидилге херээн боттарының чугула соруулгазы деп санап турар.

Суурда хуваатттынган агитбажыңнар айы-биле ай санында хуралды эрттирип турар [illegible]

[illegible]

Сессилмаа ЛЕНОВА.

Шамбалыг суур.

ШИЛИИШКИН ШЫН БОЛГАН

[illegible]

Бүрбүжап МОНГУШ.

Өвүр район, Хандагайты суур.

АЖЫКТЫГ СЕМИНАР - ДИСКУССИЯ

[illegible]

Седип-оол ИРГИТ.

Багай-оол БАРБА.

БОДУМНУҢ БОДАЛЫМ

[illegible]

Деспи-оол САНЧЫ.

Өвүрнүн Торгалыг суур.

ДЫҢНАҢАР, ДЫҢНАҢАР

[illegible]

Анай-оол ЧУЛДУМ.

Чөөн-Хемчик район.

АГААР-БИЛЕ АРГЫЖЫЛГАДА

[illegible]

Любовь АЛЕКСАХИНА.

План-экономиктиг кадыг [illegible]

КҮШ-АЖЫЛЧЫ САЛЫЫШКЫН

[illegible]

(Бистиң корр.).

ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАРНЫ — КИЖИЗИДИЛГЕНИҢ ХЕРЭЭНГЕ

МӨЗҮ-БҮДҮШТҮ ХЕВИРЛЭЭРИ: чоннуң санал-оналы

Кижизидилге ажылы ол-бүледен эгелээр чугула деп [illegible]

[illegible]

КЫМНЫ ДАРГАЛАДЫРЫЛ?

[illegible]

Н. Кувезин — профэвлалдерниң ВДФСО Тыва облас комитеттериниң даргазының оралакчызы. «Урожай» спорт клубтуң даргазы.

[illegible]

Х. Ооржак — башкы институттуң күш-культура кафедразының эргелекчизи.

[illegible]

В. Ооржак — РСФСР-ниң алдарлыг тренери.

[illegible]

Н. Ажезегин — профэвлалдер ВДФСО Тыва облас комитеттериниң каңгырыкчызы.

[illegible]

В. Сырат — урулгалыг олимпий курлалгаларының спорт школазының тренери.

[illegible]

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ААС ЧОГААЛ—ЧОННУҢ КӨРҮНЧҮҮ

[illegible]

Оттарганың күзүңгүлээн
Оттуг шолбан чайнай берди.
Оттуг эъттиг, эриг баарлыг
Ортун карам үндүрүңер.
Калбак шынаам чыртымлаан
Чайынныг ай үнүп келди.
Чалар от дег изиг эъттиг
Чаражымны көргүзүңер.
Кежиг чоктап кешпезин дээш,
Хемниң аксын дестеп каан
мен.
Кели чокка барбазын дээш,
Хеймер караа чагып каан
мен.
Орук чоктап черлезин дээш,
Ойнуң аддан демдектээн
мен.
Ойлук чокка барбазын дээш,
Ортун караа чагып каан мен.
Эштиг улус магаланчыг
Эгиннери безик, безик.
Эжи-ле чок кээргенчиг
Эник ыт дег, ээреңнээн.
Чаштыг улус магаланчыг
Чарыннары калбак, калбак.
Чажы-ла чок кээргенчиг
Чаъста хой дег,
чатпаңгырлаан.

[illegible]

Сандан САНДАН.

ХЫЛБЫК КЕЗЕРИ

[illegible]

В. СЫРАТ.

МОСКВА. [illegible]

(СЭТА-ның фотозу).

УЛАМ-НА ЭКИЖИДИП, ЧААГАЙЖЫДАР

[illegible]

Эрензен ТЕЖИТ.
Кур-Чер суур.

САНАЛЫМ

[illegible]

Тамара ДОЛГАР.
Эрзин суурда күш-ажылдың хоочуну.

БИЛИРИНДЕ, ХАРЫЫСАЛГАЛЫЫНДА

[illegible]

Сюр-оол ОНДАР.
Чадаана хоорай.

ЧАА ХООЙЛУНУ САГЫП

[illegible]

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Бай-Тайга район.

БИЛИП АЛЫРЫ АЖЫКТЫГ

[illegible]

ЮРИДИКТИГ ТАЙЫЛБЫР

[illegible]

Зоя ЧАПТЫГОВА.
Кызылдың нотариалдыг конторазының улуг нотариузу.

Башкы дугайында чугаа

30 ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Вера Шири-Дарымаевна Чигжит 30 чыл бурунгаар, 1959 чылдың август айның [illegible] Чырыдыышкын министерствозунуң дужаалын ёзугаар, ырак-узак Кунгуртуг школазынга ажылдаар апарганынга мунгаравааң. А харын ачазының, авазының чагыын ёзугаар чонунга бараан боорундан бедик хүлээзин чок дээрзин хандыр боданган, таныырбазы, барын кербээзин ол черге ажылдаар, чурттаар деп шиитпирлээн. Чүгле ужар-хеме ужуп чедер Кунгуртугга Кызылдың башкы училищезиниң шыырак дооскаашкынарының бирээзи, ортумак дурт-сынныг, [illegible] карактарлыг, оожум будуштуг башкыны школа директору К. Куулар эвилээн-биле хүлээп алгаш, 1 «б» классты ажылдаарын чугаалааш, чурттаар бажыңын айтып берген. Озалааш черниң чурттакчылары болгаш өөреникчилери суурга чаа келген башкыны хамаанчок, келген эге [illegible] кижилерни дораан эскерип каар.

[illegible] кижизидилгезинге [illegible] чаагттынган кижилер турар дээрзи шын. Вера Шири-Дарымаевнаның башкылап турганы 3 «а» класстың [illegible] кичээлинге чоокта чаа [illegible] башкының урууглары-биле чоок харылзаазын. [illegible] чугаалаан сөс [illegible] өөреникчилериниң [illegible] алгаш. Чүнү кылыр дээнин ол ёзугаар кылып эскерген мен. Шуптузу өөреникчилер кол келүрүп, башкының айтырыгларынга [illegible] харыларны бергилээр. Бичии чаштарның башкылаарынга сеткил-сагыжындан ынаан магададым. Эки харыылаан өөреникчилер «Эр-дей!» [illegible] улам хей-аът кирер [illegible].

Чаңгыс черге, ол-ла школага [illegible] 30 чыл иштинде ажылдаан башкылар ховар. Кунгуртуг ортумак школазының эге класстар башкызы Вера Шири-Дарымаевна ховар дирткен башкыларның бирээзи. Оон өөреникчилериниң чамдызы боду биле кады башкылап турар. Чижээлээрге, Чечек Валерьевна Оюн школада класстан дашкаар ажылдарның өөредилге эргелекчизи, [illegible] Сергеевна Кызыл эге класс башкызы А. Вячеслав Хылбыевич Донгак — ужудукчу. Ол Кунгуртуг школазының өөреникчилеринден бир дугаар ужудукчу болган. Татьяна Доптыновна Сактаагай — Эрзинниң район эмнелгезинде кижи эмчизи. Людмила Ивановна Шиижээ — районнуң иштики херектер килдизинде инспектор, Виктор Кыргысович Сандык — Кызыл районнуң иштики херектер килдизинде байысаакчы. Мария Васильевна Идам — садыгжы. Юрий Дмитриевич Комбу — мал эмчизи. Оон-даа өске хөй-хөй өөреникчилериниң республиканың аңгы-аңгы булуңнарында янзы-бүрү мергежилдиг специалистер болуп ажылдап чорууруңга башкызы чоргаарланыр. Өөреникчилери башкызынга: «Бисти эртем-билиг-биле чепсеглеп, амыдыралывыска ажык орукту ажыткаңыңар дээш Силерге улуу-биле четтиргеннер, Вера Шири-Дарымаевна!» — деп, өөрүшкүнүн чылыг сөстерин ачаа сөглээн, хүндүлүг башкызы-биле харылзаазын олав үзебейн чорууp.

Вера Шири-Дарымаевна Чигжит алды уругнуң иези. Ажы-төлүү доора ада-иезиниң эки мөзү-будужун дезеп салгаан, эртем-төрүлдүг кижилер болуп өзүп турар. Чижээлээрге, бир оглу Виктор Улан-Удэниң культура институдун 1988 чылда дооскаш, төрээн суурү Кунгуртугда уругларның музыка школазынга башкылап турар. Бо чылын болуп эрткен районнуң школаларының урам чуул көрүлдезинге Виктор Сергеевичиниң өөредип турар өөреникчилериниң национал хөгжүм оркестрови бирги черни, а уругларның музыка урам чуулунуң республика конкурсунга ийиги черни алгаш, [illegible] рубль түңнүг акшага музыка херекселдери-биле шаңнатган.

Найыралдыг бо өг-бүлениң адазы Сергей Григорьевич Чигжит үр үеде партия, совет органнарга үлүгүн киирип ажылдап чораан хоочун коммунист. Өг-бүлениң ээлери кызымак күш-ажылы дээш шаңнал-макталдыг-даа ап чоруур. Сергей Чигжит бо хүннерде «Тере-Хөл» совхозтуң директорунуң кадрлар талазы-биле оралакчызы болуп ажылдап турар.

Хөөнүн башкы Вера Шири-Дарымаевна 1990 чылдың апрель 28-те бежен харлаар. Бичии чаштарның өөредилгезинге болгаш кижизидилгезинге оон үндүрген энергиязынга харыы кылдыр аңаа улуу-биле өөрүп четтиргенин оон өөреникчилери, школаның башкылар коллективи илередип турар.

Башкылар кайы-даа хүндүлүг, макталдыг.

Чымба ДОРЖУ.
Кызыл районнуң кыыс районнуң улус өөредилге килдизиниң инспектору.

Мораль темазынга

БАГАЙ ЧАҢЧЫЛДАРНЫ ЭДЕР

Бодун боду билбес, мөөзүк калчаалы кербес дижирин шынаап, кижи бодунуң четпестерин эскевери берге-ле. Ындыгда бол ону өскелер дег, черле эскерге чогуур. Оон башка үе эрткен тудум-на [illegible] шаалык деп, уламчылап, хорлаалап, дам-на амдажып «кыйналаар». Ынчап амдажып шаг болган ам-на аяа долар, аанайткан артык сеткил ара бужер. Каш чыл бурунгаар Москвага [illegible] «доос-карааш» ынчап амдажаан, аяа долгаш, шииттиргенин топ со-лунмардан номчаан мен, демги кажар «оор» мында топ библиотеканың номнарын бүдүү бритва-биле ол кезип тургаш, чугула цитаталарны эндере кармактапкаш, тудуп турган-дыр, оон чеди чылга шииттирген.

Хостуг үелеримде хоорайның номчулга залынга топ сеткүүлдери солуннар барып номчуурунга, азы шыдыраа клубунга баарынга ынак кижи мен. Мээн бо чаңчылым үр үеден бээр эгелээн. Номчулга залынга нургулайында-ла аныяктар олурар, ниитизи-ле хоочуннар бар болгулаар чоор. Хамык ужур мында эвес бир эвээ-ла дегет үүлгедиг бар-дыр ийин, ону мында ажылдакчылар эскерге-даа, билбээчеңнеп эрттирип-ле турары сеткилим ойлу. Чүл дээрге, мында чаа сеткүүлдерни, солуннарны бо-ла ол кескилеп, азы шуут ора соп аппаргылаан боор-дур, ынчап болбазын мында ажылдакчылар дыңнатканы, чемелээн безин билдинмес. Чок болза, бо бак үүлгедигни (карак ажыттаарым) болдурбас [illegible] дугайында чарлалдан-даа ашап [illegible] Черле дыка-ла аччыгзыгым, номчукчуңу херектээн чугула материалдың аңаа-ла и- чок «Нидг бээрин» мени сонгаар болдурбас [illegible] библиотекада [illegible] хайгаарыл алза чүгэ.

Ийик, ындыг кургуне ап чутуп кара турар-биле [illegible] [illegible] ап турганарын арынныгку кайгал, биле үүлгедиг улуунга чедер болгай, өскелериниң эртем ажылын болаар болза, эки-дир деп ындыг сагыын үүлгедикчилериниге сумелеседим. Ном-дептер, солун, сеткүүл дээрге база-ла төөгүге артар тускай документилер-дир, ону үрел-талап болбазын номчукчу хуумдан сумеледим. Ону улуг шаажылгалар үүлгетпейн турары илдеп. Бо дажырны ботка херек.

Сандан САНДЮ.
Номчулга залының доктаамал номчукчузу.

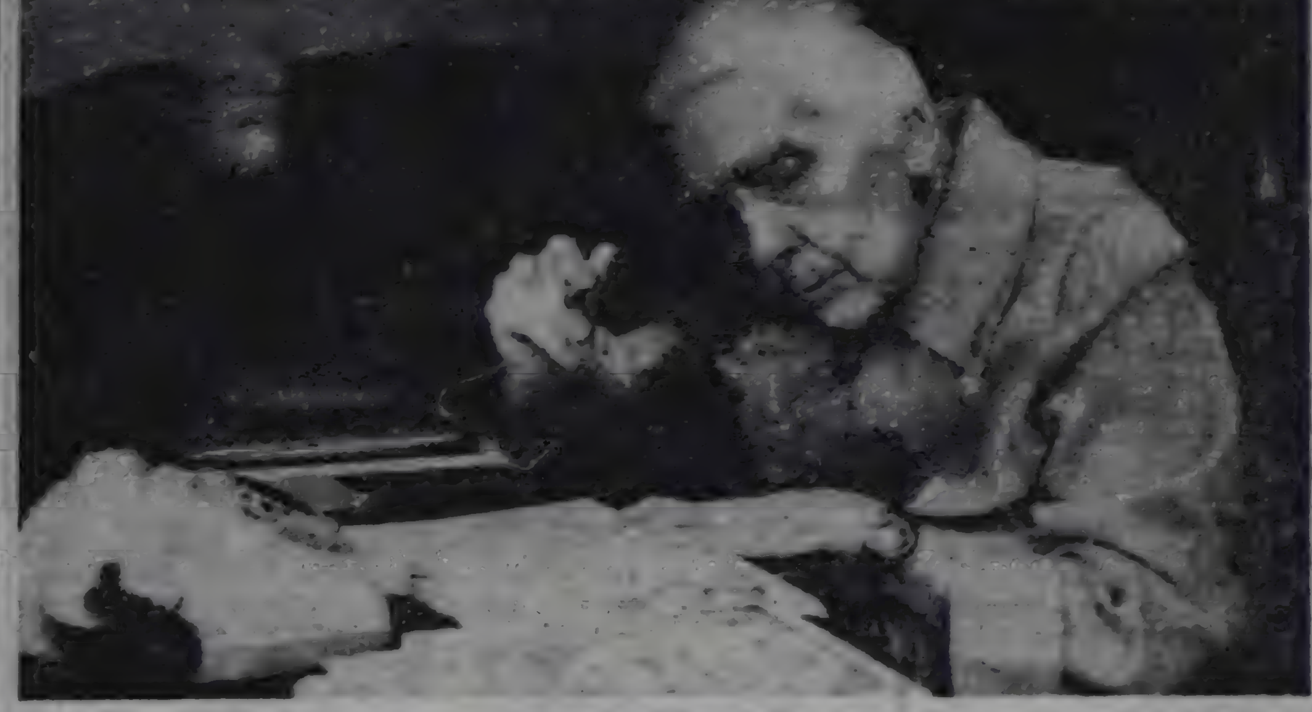

Чурттуң театр хей-шинтизи ССРЭ-ниң улустуң артизи, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Елена Николаевна Гоголеваның юбилейин калбаа-биле демдеглээн. Ол бодунуң артист ажыл-чорудулгазын Бичии театрга эгелээн. Оон бээр 71 чыл боор турар. Ол манаа М. Н. Ермолова, А. И. Южин, А. А. Остужев дээн ышкаш улуг мастерлериниң арга-дуржулгазынга өөренип алган.

Е. Н. Гоголева аңгы үеге чедир 200 ажыг рольдарны ойнаан. Чоокта чаа 106 харны харлап тура, М. Сарманның шиизинде улуг назылыг ие кижиниң ролюн ойнаан.

ЧУРУКТА: Е. Н. Гоголева бодунуң кабинединде.

СЭТА-ның фотозу.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

АЯН-ЧОРУКЧУЛАРГА

Аян-чорук болгаш экскурсияның Кызылда бюрозу даразында маршруттарже путевкаларны сүмелеп тур:

Кисловодск — май 11-ден 20-ге чедир, путёвканың өртээ 338 рубль.

Харьков — май 11-ден 20-ге чедир, путёвканың өртээ 314 рубль.

Кишинёв — май 14-тен 18-ке чедир, путёвканың өртээ 285 рубль.

Вильнюс — май 7-ден 11-ге чедир, путёвканың өртээ 330 рубль.

Калининград — **Минск** — май 19-тан 28-га чедир, путёвканың өртээ 347 рубль.

Таллинн — май 24-тен 28-ке чедир, путёвканың өртээ 328 рубль.

Ленинград — май 3-тен 7-ге чедир, путёвканың өртээ 330 рубль.

Путёвканың өртээнде аъш-чем, чурттаар чер, экскурсия хандырылгазы, самолётка баар, кээриниң орук хөлезин кирип турар.

Айтырыгны тургузар чери: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың 1, «Меңгүлек» аалчылар бажыңы, 2-ги каъды, телефон 3-12-81.

[illegible] хоочуннарның [illegible] ажылдары-биле даразында ажылдарже чалап тур:

1. Эмчи-терапевт чер эмчи эргелиг, 1,5 [illegible] Бажың-биле хандырып, азы [illegible] общежитие-биле бо чылдың иштинде хандырар.

2. Ажыл стажтыг электрик-сантехник.

3. Палаталарга ажылдаар санитаркалар, кухня ажылдакчылары.

Айтырыг тургузар чериниң адрези: Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 62. Администрацияның ажылдаар шактары 8 шактан 18 шакка чедир.

• • •

«Тыва агроүлетпүр түдүг» каттыжыышкынынга даразында мергежилдерниң специалистери [illegible] турар дээди эртемниг болгаш үндүрүлге ажылдарга ажылдап чораан инженер. Туранның ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизациязынга начальник. Бай-Хааканың ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизациязынга кол инженер. Сут-Хөлдүң ажыл-агыйлар аразының кежүп чоруур механизацияның колоннаның начальник, кол инженер болгаш инженерлер, техниктер.

Удуртукчу специалистерни квартира-биле дораан хандырар.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34-2. Телефон №№ 3-27-88, 3-23-14.

Ыры болгаш танцының хоочун [illegible] профессионал [illegible] кежигүннери [illegible] концерт программаларын [illegible] организацияларга база [illegible] турар чалап тур.

Концерттиң өртээн дугурушкан болур. Айтырыгны даразында адрестен билип алыр: **Кызыл партизаннар кудумчузу, 11. Телефон № 3-45-21.**

• • •

Хоорайның [illegible] [illegible] [illegible] нийти [illegible] киржиринче чалап тур.

Репетиция [illegible] хүннеринде 18 шактан [illegible] Политехниг [illegible] бажыңынга болур.

• • •

Пассажирлерниң кичээнгейинге!

Тываның автомобиль [illegible] апрель [illegible] маршруттар ажыттынганын дыңнадып тур.

Кызыл — Чадаана — Кызыл маршруттуң автобузу пятница, суббота, воскресенье хүннеринде чоруур. Кызылдан 11.35 шакта, а Чадаанадан 16.20 шакта үнер.

«Автовокзал» — «Вавилинский затон» деп маршруттуң автобузу пятница, суббота, воскресенье хүннеринде чоруур. Пятница хүнүнде автовокзалдан 14.00, 17.30, 19.40 шактарда, «Вавилинский затон» деп дачалардан 14.28, 17.58, 20.08 шактарда үнер.

Суббота болгаш воскресенье хүннеринде автовокзалдан 8.00, 9.20, 14.00, 18.00, 19.20 шактарда, а «Вавилинский затон» дачадан 8.40, 10.00, 14.40, 18.40, 20.00 шактарда үнер.

• • •

Чаа-Хөлдүң район эмнелгезинге терапевт, хирург, педиатр специалистер херектеттинип турар. Ажылга хүлээп алганнарны квартира-биле хандырар.

Бистиң адресивис: 668211 Улуг-Хем район, Чаа-Хөл суур, Карл Маркс кудумчузу, 13. Кол эмчи Б. [illegible]. Телефон № 2-19-41.

• • •

«Тыва агроүлетпүр тускай монтаж» трестиниң комплектация эргелелинге таңмыыл, механик кудумчулар херектелип турар. Кварталдар болгаш чыл түңнелдери-биле шаңнал телевизор.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Октябрьская, 22. Телефон №№ 4-13-78, 4-13-70.

Он [illegible] автобус-биле «Тудугжулар суурү» деп автобус доктаар черге дужер.

Келир үениң эмчилеринде

ШИЛИЛГЕДЕН КОЛ ХАМААРЖЫР

Кызылдың медицина училищезин дооскан эмчи кадрлар республиканың кайы-даа булуңнарында кончуг хөй. Келир үениң эмчилерин белеткээринде, ылаңгыя бо училищеде, чаа чүү тыптып келгенил? Шилилге кандыг янзылыг болуп турарыл? Кижилерниң кадыкшылы-биле холбашкан мергежилге сургуулдар боттары кайы хире кызымак өөренип турарларыл? Училищеде сагылга-чурум кандыгыл?

Устунде айтырыгларга харыылап берип, бистиң-биле беседалажырын училищениң директору Зоя Назытыевна Саттан бистиң корреспондентививис дилээн. Оон харыызын мооң арааңда парлаалывыс.

Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгутканы дээш аныяк директорга байыр чедирдивис. Училищеге кончуг-ле дужа келбишке келирлер сөөлгү үеде эвээжээнин директор айытты. Ийи-чаңгыс база тарырышкылавайн аан. Оларның-биле баштайгы үелерде элээн-[illegible] апаар, черле шыдамыктары чуткузуп эрте-даа [illegible], чамдыктары улуг үр болбайн, ындашпайн баргылааннар.

[illegible] канчаар, эртем-биле [illegible] алыр дээнде кижи [illegible] ам канчаар. [illegible] база белеткел [illegible] өөредилге [illegible] шуулап кирер бергэ, башкыларның талазындан кызымак ажыл, деткимче база негеттинери чугаажок.

Сөөлгү үеде бистиң училищеге эмчилер белеткээрин тускай дугуржулга, керээ ёзугаар боттандырып турар бис. Кадык камгалал министерствозун дамчыштыр кайы районга кандыг мергежилге чеже эмчи, эмчи сестразы херегин баш удур билип, район эмнелгелериниң [illegible]-биле керээ чарар [illegible] хуусаала кадрларны белеткеп бээрге, олар боттарының талазындан база [illegible] бадылаашкынын кылып, чамдык чүүлдерге дузалажыр, хүлээп алыр (амдызында ол [illegible] шоолуг-ла күүседип чогувайн турары харааданныг). Бир специалисти [illegible] үнер акша-хөреңгини-даа санап көрүп турар бис.

Боттарының изиг күзели-биле кээп турарлар ындыг арга-биле көвүдеп турары экя. Кижилер бир-тээ шилилге ёзугаар, боттарының изиг күзели-биле колдазы кээп турар тектээде, доозукчуларның билиг-мергежилин элээн ханылап турарын эскерип болур. Февральда дөрт бөлүк тозан кижи күрүне экзаменнерин багай эвес дужааганнар. Апрельде ийи салбыр доозар. Фельдшерлер база эмчи сестралары. Эмчи сестраларын база тускай мергежилдиг кылдыр, чижээлээрге, бичии уругларның, ол [illegible] келир эмчизин, участок [illegible] белеткеп, дооступ тур бис.

— Эмчи кижиге чүгле ханы билиглиг болурундан аңгыда, буянныг, чымчак сеткилдиг болуру негеттинер. Шак ындыг чорукка оларны канчаар кижизидип, белеткеп турар силер?

— Быжыг сагылга-чурум, амыдыралдың кадык-чаагай хевири келир үениң эмчилериниң колдуунда тодарадыр апаары чугаажок. Сургуулдар бирги курстан-на республика эмнелгезиниң салбырларынга, өске-даа эмнелгелерге ай санында дөрт шак санитаркалаар ужурлуг. Ылаңгыя аар аарыг улустарлыг эмнелгелерге санитаркалап ажылдаарга, сургуулдарга амыдыралга өөренип алырынга дузалыг болур. Бир чамдык эмнелгелерге колдуунда чалгаарап эрттиргилээрин черле таарымча чок. Түс-түс эртемнер аайы-биле өөредилгеге база ону шиңгээттирер, шеф дузазынга база сургуулдарны хаара тудар. Кырганнар бажыңы, уруглар бажыңынга барып, аңгы-аңгы дузаны көргүзүп, човаачал, кижизиг хамаарылгага чаңчыктырып турар. Сургуулдар боттары ярмаркалар организастааш, боттарының кылган чүүлдерин саткылаар. Оон кирген акша-биле уругларга белекчигештер-даа кылыр.

Ийи чылдан өрү стажтыгларны училищеге хүлээп ап турар, оларның аразында өг-бүлелиг, ажы-төлдүглер база бар. Общежитиеде чурттап турарларның 90 хуузу — районнардан келгеннер, хоорайдан кончуг эвээш. Общежитиеде сургуулдар сыңмарлажып чурттап турарлар, чүге дээрге чурттаар чер чедишпес, а сургуулдар саны хөй. Өг-бүлелиглерниң [illegible] барымдаалаар аргавыс шуут чок, ясли-садтарга уруг-дарыг тургузары эң берге херек. Харын ону [illegible] барып, өске депутат эш-өөр-биле демнежип тургаш, шиитпирлээрин көөр апаар боор бис.

Училищеде өөренип турар кыстарның 30 хуузу — өг-баштыг. Артканнары — аныяк-өскен. Келир үениң эмчилери кыстарның моральдыг мөзү-будужу, корум-чуруму база бисте ийиги черге-ниң айтырыы болбайн турар. Студент чылдарындан-на келир үениң специализизиниң кандыг ажылдакчы болуру илерел келир. Бодун ап чорууруундан эгелээш, мөзү-будужу, мергежилинге бердингени, долгандыр турарларга хамаарылгазы, кыс мөзүзү, ниитиниң херээн бодунуң хуузунда херээнден үнелеп көөрү.

Сагылга-чурум дугайын чугаалай берген болганымза, маңаа бичии доктаап көрейн. Кежээки шактарда, он шакка чедир вахтёрларга дузалажыр ийи-ийи кижини доктаалып тургускан бис. Ол ажыл чурумчаан. Черле каъттарга, секцияларга корум-чурум байдалын хынаары-биле ооллардан, кыстардан оперативтиг отрядтар кежээ он шактан дүн ортузунга чедир хынаашкыннарны чорудуп келген. Оон аңгыда студентилер чөвүлели рейдилерни кылып турар. Чамдыкта арага ижипкен-даа бол-гулаар. Коллуунда хоорайга, бир черге ижип алгаш келгилээр. Кыстарның аразындан чаңгыс хире таварылга болган. Арагалааныпдан оолдарның талазындан 2-3 хире кижи училищеден үндүртүген. Бодап-даа көрүңер даан. Барып-барып эмчи болурунга белеткенип турар, келир үениң специализи «пактаарынга» дамдыкшыырга черле багай. Общежитиеже кире чуткуурлар кончуг хөй, кижилер-биле кижилер [illegible] эвес, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] кыстарның боттарының аттарын база кончуг болгай.

Сургуулдарның амыдырал байдалында четпес чүүлдер база бар болбайн аан. Нийти күш-биле ону эдип ап, таарымчалыг байдалды тургузар дээш ажылдап турар бис. Чоорту байдал экижир дээрзинге бүзүреп болур.

Эт-сепке камныг, хумагалыг болурунга сургууда чылдардан-на (ол харын орай-дыр) чаңчыгып алза эки. Кылып-ла турар — үрел-ле каар, ындыг болурга черле кайын таарыжыр. Камналгалыг болуру бистиң үевистиң ёзулуг-ла кыйгырыы болур ужурлуг. Келир үениң эмчилери аңаа өөренип ап, ону ажыл-херээнге ажыглаар болза, ёзулуг камныг, хумагалыг ээлер болур ийик.

Болуймаа ДИРЧИН беседалашкан.

ХҮРЕШТИҢ АРГАЛАРЫН САМБОГА АЖЫГЛААР

Тыва улустуң тоолдарындан дыңнаарга, эртенден кежээге дээр, кежээден эртенге чедир, тозан хонуктуң иштинде суг хүрежип келген боор. «Бокту-Кириш — Сарыг-Шаң» Сараатай Хаан-биле хүрешкештиң үш аның дургузунда, үш үжен тозан хонук хүрежип келгеш, черже кирип шаптарга, кара чериң довурая доозуналып, чер сирилээнип турган» деп бижээни безин төөгүге артып калган болгай.

Тыва улус шаандан тура хүрежиринге ынак чораан. Бичии кижилер шык кырынга сегирип алыр, ам сөөлгү үелерде спортзалдардан үнместээн. Шаанда байыр-чыскаал болган черге хүрежип турган болза, ам календарьлыг план ёзугаар эрттирип турар апарган.

Май 9 — Тиилелгениң хүнү. Ол хүн «Хүреш» стадионунга чон хөй чыгылыр. Аңаа чылдын-на 64 мөгени салыр. Ол хүреш [illegible] районнардан [illegible] келир. Бир болгаш хүрешти мында [illegible] кылдыр көргүзер. РСФСР-ниң спорт мастери Найыран-оол Дожап хүрежир-биле улуг келген. Оон удурланыкчызы самбо хүрешке спорт мастери Юрий Монгуш (Кызыл район) болган. Ол ийи мөгениң деңзизи ийи аңгы. Дожап 100 кг чедир деңзилиг, а Монгуш чүгле 57 килограмм. Көрүкчүлер Дожап октаар деп бодап турган. Юра эгин содаандан туткаш, чыыра тыртып эккелгеш, доңмектээш октаарга, олурган чон тура халчып, адыш часкаашкыннары-биле уткаан болгай.

Ол ышкаш бистиң аныяк мөгелеривис ат-сураглыг мөгелерни октааның билир бис. Таңдының мөгези Владимир Балчий-оол ССРЭ-ниң спорт мастери бурят В. Н. Будаевти, Өлей-оол Ооржак моол мөге Түменцыренни октааның көрүкчүлер билир.

Хөй-хөй байырлалдарда шуглуп келген мөгелер бисте хөй. [illegible] бижир [illegible] номнарын-даа үндүрүп ап болур. Тыва хүреште дыка хөй кажар аргалар бар. Ону таптыг шиңгээдип, ажыглап билир болза, [illegible] мөге [illegible] мөгени октап ап болур. Ындыг аргалар салгалдан салгалче дамчып турар. Эң не дилаан кижи эки аргаларны ажыглаар.

Чамдык мөгелер болгаш көрүкчүлер кандыг-бир мөге арга ажыглапкан болза, Киров Хомушкунуң азы Василий Базыр-Тарааның-дыр дээр. Херек кырында ол мөгелер боттарының билир аргаларын дидим, чараш, аваангыр ажыглап турар. Киров Хомушку эгин содаандан туткаш, чыыра тыртып чоруй, он бору-биле илбектеп чыда, солагай талазынче аппаргаа долгаптар болгай. Ол арганы дедир база кылдыр.

Тыва хүреште чараш, дүрген кылыр аргалар хөй турда-ла, ону шоолуг ажыглавас апарган. [illegible] тыва аргаларны ажыглаан. Оон ол аргаларны шугдуп [illegible] болган.

Тыва хүрештиң аргаларын самбога [illegible] болур. Ону бил-ле турда-ла бистер, тренерлер ыыттавайн чорууп турар бис. Кожавыс моол мөгелерни ап көрээлиңер даан. Самбо хүрешке делегей чемпионнары безин бар. А бистиң мөгелеривис Россия болгаш [illegible] черлерге маргылдааларга эки көргүзүглерни чүге чедип албайн турарыл? Бо айтырыг сөөлгү үеде мени дүвүредип чоруур. Хостуг хүреште бисте спорт мастерлери эвээжок. А самбо талазы-биле каш-ла кижи бар.

Маңаа ындыг чижекти киирип болур. Юрий Ак-Салович Монгуш [illegible] турган, самбо хүреш-биле [illegible] көрбээн. Тренер хоңгадага 6 ай иштинде самбо [illegible] [illegible] чоруп турган. ССРЭ-ниң спорт мастери атты чедип алган. Оон деңзизинге 61 кижи хүрешкен. Оларның аразындан 20 кижи самбо хүрешке спорт мастери бар болган. Юра чүгле тыва аргаларны ажыглап тургаш, Тывадан бир дугаар самбо хүрешке спорт мастери деп атты алган мөге ол-дур.

Самбо хүрешке ССРЭ-ниң кызыгаар шериглериниң ийи дакпыр чемпиону Павел Шаптанны көрээлиңер. Ол шериг баарының муруунда самбо болгаш хостуг хүрештиң секцияларынга барып, ооң аргаларын ажыглап көрбээн. Ол тыва хүрештиң аргаларын ажыглап тургаш бо мастер атты чедип алган.

Ам бо хүрештиң мастерлери барык район бүрүзүнде бар. Ол хүрешти нептередир талазы-биле хемчеглер алдынмайн турар. Мен бодум хостуг хүрештиң тренери кижи болганымда, ол хүрешти сайзырадырынче кичээнгей салып турар-даа болзумза, самбо талазы-биле хүрешти [illegible] [illegible] [illegible] деп санаар мен. Чамдык черлерде самбо хүрештиң мастерлери хостуг хүрештиң секцияларын чорудуп турар. Ийи хүрештиң аргаларын хойтпакташтырган херээ бар бе? Ол тренерлерни Кызылга эккелгеш, самбо хүрештиң тускай школазын ажыдар ойу келбээн бе? Бо дугайында Тыва АССР-ниң Культура болгаш спорттуң күрүне комитеди кандыг шиитпир үндүрер ирги?

Михаил ОЮН.
Хостуг хүрешке спорт мастери.

ДАЙЫНЧЫ ЭШТЕРИМ УТПААН МЕН

Хүндүлүг эжим, Самбуу Эргенович Оюн! Силерниң февраль 17-де «Шын» солунга парлаан чагааңар номчааш, [illegible] өөрдүм, хөй-ле чүве [illegible] боладым. Амыдыралда [illegible] олурарымны [illegible] аяа өөрүп, бо чагааны [illegible] олур мен. Дайынның эжим, силерниң өг-бүле [illegible] ажы-төлүңерге аас-кежиктиг, быжыг кадыкшылды [illegible] мен.

Мен Хандагайты суурда эки чурттап олур мен. Пенсияже [illegible] чыл ажып тур мен. 1950 чылда Өвүр районнан дөрт кижи шеригже чорутган бис. Оларның аттары бо: Алдын-оол Куулар, Кошкар-оол, Саглыдан Шериг-оол, Чаа-Суурдан Кара-оол Ажы. Шуптузу көрей дайынындан ончалап-мендилиг чанып келген бис. Олар эки ажылдап чордулар. Оон соонда аарааш, үжелээн.

База бир эживис — Хепер-оол Ховалыг. Чөөн-Хемчик районнуң Чадаана хоорайга чурттуг кижи. Ол амгы үеде аэропортта ажылдап турар. Арткаңнарының кайдазын билбес-тир мен. Улуг-Хем районнан база бир эжим бар. Оон адын Кара-оол дээр чүве. Ам та кайда, билбес мен.

Тывадан барган оолдар көрей дайынынга барык-ла үш чыл дайылдажып келген. Берге-даа, коргунчуг-даа турганын билир сен. Агаардан халдааашкынга удур дайылдажып турганывыс ам-даа утпаан мен.

Бистер берге хүннерни чурттап эрткен бис. Мен ону ындаар билип чоруур мен. Ол дайынга хөй кижи өлген. Ону чүгле бистер билир бис.

Мен 62 харлыг апардым. Дайынга киришкен дугайында документилерни чүгле чоокта чаа, 1986 чылдың август 18-те, тыпсыкан болгай. Бир медаль-биле кайы бээр чорду.

Көрей дайынынга киржип чорааныбыс дугайында материалдан тодаргай фактылар, чижектер киирип тургаш, бижип көөрүңерни силерден дилеп артым.

Алдын-оол КУУЛАР.
Өвүр район.

телевидение

АПРЕЛЬ 25
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Чечен [illegible] уругларга [illegible] турары. 9.20 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.20 «Ак розалар». Барымдаалыг фильм. 11.55 Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының 8-ки делегей фестивалы. Б. Феоктистов (ССРЭ) ойнаар. 12.30—13.00 «Үе». 15.45 Концерт. 16.10 Компьютер-биле чугаа. 17.00 Уруглар шагы. 18.00 «Эрге-чагырганы — Советтерге». Грузияда политиктиг байдал. 18.30 «Үе». 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Швейцариядан дамчыдылга. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Кинопанорама». 23.15 «Хайнань ортулуктуң шенелдези» телефильминиң баштайгы көргүзүү. Кыдатта ортулук дугайында. 23.50 Бичии концерт. 00.00 Вут бөмбүү. Эш хүү ужуражыышкын. Испания биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 01.50—02.15 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 «Монреаль». Барымдаалыг фильм. 8.35; 9.35 Физика. 9 класс. Техниктиг чогаадылга [illegible] кылдынган. 9.05 Немец дыл. 1-ги чылы. 10.05 Немец дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Хөгжүм. 5 класс. И. Ф. Стравинский. «Петрушка». 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05—14.20 «[illegible]». Уран-чечен фильм, 3-4 серияларь. 17.30 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Салгаашкын» (Тюмень).

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга фильм. 18.15 Медээлер. 18.20 «Тыва черде». Программада: «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының сессиязынга уткуштур». «Амыдырал хандырылга албан чери» «Культура болгаш амыдырал». Медээлер. 18.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.00 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязында. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.15 Сергей Березинниң ырлары. 21.30—23.10 Н. В. Гогольдуң чогаалдарын экранчыткан. «Каргайланыышкын». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 Мультфильмнер. 18.25 Коллаж. 18.[illegible]—19.00 «Үе».

КИНО

АПРЕЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Зифтиден солагай талазынче» (Франция) 9.30, 11.30, 19.20 (узаткан). «Өг-бүле» (2 сериялыг) 13.30, 16.30. **Видеозалга: «Чөөн чүк азыкчызы»** 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кинолар чыындызы 9.00, 12.00. «Час-кежик калошалары» 10.20, «01 чугаалап тур», «Туттурган кавказ кыс азы Шуриктиң чаа ужуралдары» деп киноклуб 13.20, 15.00, «Човалаң азы бодунуң дугайында медээни боду чыгган» (2 сериялыг) 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кингсайз» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Танцыла-ла, танцыла» (2 сериялыг) 14.30, 19.30, «Ынакшып, бүзүреп көр» (2 сериялыг) 17.00 шактарда.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23; ◆ экономика — 3-34-43, 3-36-73; ◆ агропромышленная — [illegible] ◆ онулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11, 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03, 3-34-39; ◆ [illegible] — 3-27-41; ◆ [illegible] — 2-32-73; ◆ бухгалтерия — 3-42-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арыны.

Тиражы 25000 экз. Заказ № [illegible]. [illegible]—00827

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 26 четверг № 97 (14297)

1925 чылдан үнүп эгелээн. Өртээ 3 кат.

ОЛАР ШЫЛГАРААН

ХОЖУДААШКЫННЫҢ ЧЫЛДАГААННАРЫН САЙГАРЫП КӨӨР

СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдерниң область чөвүлели болгаш БАЛКЭ обкому 1990 чылдың бирги кварталында мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер, оон кадагалалын хандырар талазы-биле районнарның база совхозтарның социалистиг чарыжының түңнелин үндүрген.

Мал продуктуларын бүдүрер база ону күрүнеге садар талазы-биле 1990 чылдың бирги кварталында планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле республиканың совхозтары чамдык чогумчалыг түңнелдерни чедип алганын демдеглээн.

Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, эът бүдүрери 6.7 чуурга бүдүрери 36.2 хуу көвүдээн. Эът садарының планы 108,7 база чуурганы садары 121,5 хуу күүсеттинген. Мыйыстыг бода малдың, чылгының база куштуң баш саны көвүдээн.

Мал продуктуларын бүдүрер болгаш садар планнарын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге, малдың чаш төлүн камгалап алырынга, малды камгалап кадагалаарынга Кызыл биле Бай-Тайга районнарының «Хемчик», «Шамбалыг», «Искра», «Тээли» совхозтарның база «Кызыл» куш фабриказының ажыл-ишчилери эки түңнелдерни чедип алган.

Оон-биле кады мал ажылының ажыктыг бедидер талазы-биле партия, совет, ажыл-агый органнарының ажылында шыңгы четпестер барын айыткан. Күрүнеге сүт садарының планын республика күүсетпээн. Ылаңгыя Бии-Хем биле Каа-Хем районнарының ажыл-агыйлары бо талазы-биле аажок хожудаан. Сүт-Хөл, Тожу, Бии-Хем, Каа-Хем районнар эът биле сүт садарының планнарын, а эът садарын 13, сүттүүн 20 ажыг ажыл-агыйлар күүсетпээн. Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, хураган, хаван оглу база бызаа алыры эвээжээн. Малдың өлүп хораар чоруу көвүдээн. Эътти, сүттү садар талазы-биле планнарын «Өөк», «Сүт-Хөл», «Саян», «Хадын», «Тоора-Хем», «Совет Тыва» совхозтар күүсетпээн.

1990 чылдың бирги кварталында чарыштың тегелдезин районнардан база мурнуу зонаның совхозтарындан кайызында күүсетпээн болганда, шаңналды кымга-даа тывыспас деп шиитпирлээн.

1990 чылдың бирги кварталында мал ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш садарының, малдың баш санын өстүрер, оон кадагалалын хандырар талазы-биле социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санааш, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдерниң область чөвүлелиниң болгаш БАЛКЭ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын 300-300 рубль акша шаңналы-биле кады:

ТӨП ЗОНАНЫҢ СОВХОЗТАРЫНДАН

Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, эът бүдүрери — 20.7, сүттүүн—73.4 хуу көвүдедип, эът садарының планын 126, сүттүүн — 188 хуу күүседип, инектиң продуктулуг чоруун 74 хуу көвүдеткен «Шамбалыг» совхозка;

МУРНУУ ЗОНАНЫҢ СОВХОЗТАРЫНДАН

Эрткен чылдың бо үезинге бодаарга, эът бүдүрерин —69, сүттүүн—17 хуу көвүдедип, эът садарын—127,8, сүттүүн—141,7 хуу күүседип, инектиң продуктулуг чоруун бедиткен «Хемчик» совхозка тывыскан.

1990 чылдың бирги кварталында ажылдааның түңнелдерин бүгү талалыг сайгарып, чамдык районнарда база ажыл-агыйларда мал ажылының продуктуларын бүдүрериниң болгаш садарының планнарын күүсетпейн барганының, малдың баш санының, оон продуктулуг чоруунуң кудулаанының чылдагааннарын бүгү талалыг сайгарып көөрүн республиканың агроүлетпүр эвилелинге, СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, районнарда АҮК-терге, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге, парткомнарга даалгаан. Ол ышкаш кыштагылаашкынны чедиишкинниг доозар, 1990 чылдың бирги чартыының база бүдүн чылдың даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринче малчыннарны эвилелдеп, оларның ортузунга масса-политиктиг база организакчы ажылды күштелдирерин СЭКП райкомнарынга, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, совхозтарның партия, профэвилел, комсомол организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профэвилелдерниң область чөвүлели база БАЛКЭ обкому хүлээткен.

МЕДЭЭЛЕР

ОЛУТ ОРБАСТАР

«Мөрен» совхозтуң малчыннары малдың чаш төлүн мендн доруктуруп турарлар. Мурнакчы хойжулар Намдал Орус-оол, Ынаалай Чамзырын, Баапай Биче-оол кызымак ажылдаан. Олар 100 хойдан-на 90-дан өрү хураганнарны чидириг чок өстүрүп турар.

Кижи болгаш мал эмчилери коданнарже үнүүшкүннерни кылып келген. Автомагазин графигин үзүп көрбээн. Суг-биле хандырылга база эки.

Чечекмаа САДИ.
Эрзин район.

ДООЗУЛГАН

Улуг-Хем районда «Эйлиг-Хем» совхозтуң өшкү кадарчылары багай эвес түңнелдерни көргүскен. Ам барык-ла 25 муң өшкүнүң кыргылдазын доозупкан.

Чамдык малчыннарның көргүзүглери эки болган. Дуржулгалыг өшкү кадарчызы Баас-оол Чудаан-оол 100 өшкүден-не 140 анайны камгалап алган. Бо дээрге совхозта эң бедик көргүзүг болган. Ол бир өшкүден-не 1,4 кг дүктү кыргып алган. Бир өшкүге онаашкыр ол хире дүктү Михаил Даваа база кырган.

Кендеп ООРЖАК.
Кызыл хоорай.

«ДУС-ХӨЛ» КООПЕРАТИВ

«Дус-Хөл» кооперативти ийи чыл бурунгаар тургузуп алган бис. Чурттаар бажыңны, кыры дуглаглыг элээн делгем сарайны боттарывыс кылып, тудуп алдывыс.

Дус уштуру белен эвес ажыл. Ылаңгыя тывыкы үеде. Колдуунда-ла хол-биле кылыр болгаш кара күш херек. «ГАЗ-53» маркалыг бир самосвал машиналыг алды кижи ажылдап тур бис. Бир килограмм дустуда 20 көпеекке садар дээш совхозтар-биле керээ чарып алган бис.

Эрткен чылын «Чолуураа», «Таңды сыны», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтарга 90, а Эрзин районнуң ийи совхозунга 40 тонналы саткан бис. Ооң ниити түңү 26 муң рубль болган.

О-Шынаалың Хоолу-Хемден хоюг чугайны эккеп алгаш, ону дуска холуп берип турар бис. Малдан төл болгаш дүк алырынга бо чүүлдер дыка ужур-дузалыг.

Виталий ЛОПСАН.
«Дус-Хөл» кооперативтиң удуртукчузу.

ТОКАРЬ

Коммунист Леонид Оюн Самагалдайның септелге-техниктиг бүдүрүлгезиниң токары. Ооң күш-ажылчы стажы 12 чыл-биле санаттынар. Ол үениң дургузунда Леонид Биче-оолович машина-техниканың хөй-хөй кезектерин бодунуң станогунга чондуруп, хүн үлүүн доктаамал ажыр күүседип келген. Бодунуң ажылы-биле кызыгаарланмайн, машина-трактор мастерскаязының ажылчыннарынга агитация ажылын ол чорудуп турар.

ЧУРУКТА: токарь Л. Оюн.

Вячеслав МОНГУШТУҢ тырттырган фотодуруу.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының ДЫҢНАДЫЫ

Округ соңгулда комиссияларының киирген протоколдарын чугаалажып көргеш, «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлунуң 50 чүүлүнге дүүштүр 1990 чылдың апрель 22-де болган катап соңгулдаларның түңнелин ёзугаар Тыва АССР-ниң 9 улус депутадын Төп соңгулда комиссиязы бүрүткээн:

Бакуров Михаил Гаврилович, 1953 чылда төрүттүнген, Таңды районнуң бойдус камгалал комитединиң даргазы, СЭКП кежигүнү. Бай-Хаак суур. Сосновка № 101 соңгулда округу.

Канунников Александр Иванович, 1923 чылда төрүттүнген, республика эмнелгезиниң хирург эмчизи, СЭКП кежигүнү, Кызыл хоорай, Первомайский № 4 соңгулда округу.

Кара-Сал Павел Суратович. 1954 чылда төрүттүнген. «Сүт-Хөл» совхозтуң директору, СЭКП кежигүнү, Сүт-Хөл суур. Бора-Тайга № 65 соңгулда округу.

Монгуш Владислав Сүрүңович. 1961 чылда төрүттүнген, СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң чолаачызы, СЭКП кежигүнү, Хайыракан суур. Хайыракан № 59 соңгулда округу.

Монгуш Наталья Мергеновна, 1954 чылда төрүттүнген, Чадаананың № 1 школазының башкызы, СЭКП кежигүнү, Чадаана хоорай. Чадаананың Шахтерский № 56 соңгулда округу.

Монгуш Эрес-оол Доржуевич, 1957 чылда төрүттүнген, «Шамбалыг» совхозтуң чолаачызы, СЭКП кежигүнү. Шамбалыг суур. Шамбалыг № 81 соңгулда округу.

Ондар Иван Дугар-оолович. 1957 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң иштики херектер килдизиниң БХСС салбырының начальниги, СЭКП кежигүнү. Чадаана хоорай. Ийме № 66 соңгулда округу.

Семенов Иван Николаевич. 1932 чылда төрүттүнген. Тураның мяш-ажыл-агыйының директору, СЭКП кежигүнү, Туран хоорай. Тураның Соңгу талакы № 89 соңгулда округу.

Сүге-Маадыр Владимир Хертекович. 1944 чылда төрүттүнген, улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы, СЭКП кежигүнү, Ак-Довурак хоорай. Ак-Довурактың Мурнуу талакы № 40 соңгулда округу.

СЭКП ТК-ГА ХУРАЛ

Апрель 23-24-те СЭКП ТК-га эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының, партия крайкомнарының болгаш обкомнарының база чамдык партия хоорkomнарының болгаш райкомнарының секретарьларының хуралы болуп эрткен. Анаа амгы байдалдарда партияның идей-политиктиг ажылының айтырыглары чугаалашкан.

Хуралды СЭКП ТК-ның Идеология килдизиниң эргелекчизи А. С. Капто ажыткан. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев илеткел кылган.

Илеткелди чугаалажып көөрүнге Узбекистанның Компартиязының ТК-зының секретары Д. Х. Хамидов, СЭКП Воронеж обкомунуң секретары В. И. Зарубин, СЭКП Хабаровск крайкомунуң секретары Г. Н. Гончарова, СЭКП Челябинск обкомунуң секретары Ю. М. Александрович, ССРЭ-ниң харылзаа министриниң оралакчызы Е. А. Манякин, Украинаның Компартиязының ТК-зының секретары Л. М. Кравчук, СЭКП Москва хоорай комитединиң идеология килдизиниң эргелекчизи А. И. Смирнов, СЭКП Ленинград хоорkomунуң секретары В. А. Ефимов, СЭКП ТК-ның Делегей килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы Р. П. Федоров, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезиниң күрүне комитединиң кол эргелелиниң начальниги В. И. Куппов, Литваның Компартиязының (СЭКП-де) Вильнюс хоорkomунуң секретары В. Н. Хадунькин, СЭКП ТК-ның чанында Ниитилел эртемнериниң академиязының проректору И. И. Антонович, СЭКП ТК-ның Херектер эргелекчизи Н. Е. Кручина, Грузияның Компартиязының ТК-зының секретары В. Г. Гургенидзе болгаш оон-даа өскелер киришкен.

Совет ниитилелдиң бодунуң хөгжүлдезиниң эң улуг харысалгалыг үе-чадазынче киргенин хуралдан демдеглээн. Экономиктиг системаның, күрүне эрге-чагыргазының, националдар аразының харылзааларының моон мурнунда кестүп көрбээн реформаларының программалары боттанып эгелээн. Бодунуң XXVIII съездизинге белеткенип турар партияның ажыл-чорудулгазында шынар талазы-биле чаа үе-чада база эгелээн. Ол үе-чаданың кол онзагай чүүлү чүдел дээрге моон соңгаар конституцияның үндезининге СЭКП-ниң өске политиктиг күштер болгаш хөй-нийти шимчээшкиннери-биле маргылдаа-чарыштыг байдалдарга ажылдаарынга боор турар. Ол чорук СЭКП-ниң идеологтуг ажыл-чорудулгазынга принципиалдыг чаа, концептуалдыг көрүүшкүннерни дилеп тывары негеп турар.

Партия амгы үеде ажылдың стиль-методтарын эде кнобуштаан, үнелиг чүүлдерни база хөй-хөй политиктиг болгаш социал-экономиктиг болуушкуннарны кандыг янзылыг утаабодаарының конкрет нарын болгаш чаңгыс талалыг эвес чорудулгаларынга таваржып эртип турар. Дорту-биле чугаалаарга, социализм дугайында угаадыгга шуут өскерлиир турар болгай. Айтырыг мындыг кончалыг тургустунуп турар: демократтыг, гуманистиг принциптерге чаартынган социализм тургустунуп болур бе, азы ол шуут тургустунуп болбас бе. Оон-биле чергелештир социал суларалашкынның, партияның стратегтиг угланыышкынының, база марксистиг-ленинчи өөредигниң үндезиннерин боттуг эвес шүгүмчүлээр чоруктарның өөргенлээшкиннери-биле эптежип болбас дээрзин хуралдан демдеглеттинген.

СЭКП-ниң ТК-зы, Политбюро XXVII съездиге хүлээп алдынган политиктиг угланыышкындан чайлаан, политикадан бодун чайлады: аттире берген азы партияда ниитилел хөгжүлдезиниң концепциязы чок дээш черлиг чугааларны амгы үеде дыңнап болур. Ындыг бадыткаашкыннарда боол турар өскерилге чаартылгаларны чедир угаап билбейн турары бе, азы консервативтиг болгаш эмии эрттир революсчу күштерниң эде тургустунуушкунуң болдурбас дээш кончуг кажар бодап алган үзел-бодалдары колдап турар бе деп чүвениң ам дээрезинде чугаалаары берге. Ниитилелдиң политика талазы-биле түс-түс кезектерге чарлып турары, ажыкчарлыг чоруктуң болгаш демократияның калбарыышкынның, чоруттунуп турар реформалар, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, амыдырал боду XXVII съездиниң айтыышкыннарынга тодаргай эдиишкиннерни кылырын албадаан. Амыдыралдың чаа чүүлдерин өөренип көрбүшаан, партияның стратегтиг угланыышкыны XIX партконференцияга, СЭКП ТК-ның Пленумнарынга улам ханылаттынып база тодараттынып турган. Идеологияны чаартырынга, практиканы чогаадыкчы ёзу-биле байлакшыдарынга XXVIII съездиге СЭКП ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевилелдери чугула рольду ойнап турар. Дедиржигелиг чаартылгаларның угланыышкынындан консерватизм-биле ойталаарын болгаш бистиң социалистиг шилиин алыышкынывысты ревизиялаарын болдурбас дээш Политбюро, СЭКП ТК быжыы-биле туржуп турар. Идеология ажылдакчылары бо айтырыгларга шиитпирлиг турушту ээлээр, политика талазы-биле ырбакчыларга болгаш революстуг ат-биле чагдынган хоозун угланыышкыннарның чаа кестүп келген удуртукчуларынга, догматиктерге, консерваторларга, чарылдырыкчыларга чогуур ойтур шаавыышкынны бээр ужурлуг.

Экономиктиг кризисти ажып эртер, амгы үениң сайзыралдыг социалистиг ниитилелди тургузарының оруунче чуртту киирер талазы-биле партияның болгаш күрүне органнарының ажылдап кылганы программага үндезилээш, эде тургустунуушкунун казык бүгү күштерин сырый каттыштырары ам кажангызындан-даа артык чугула дээрзин чөвүлел хуралдың киржикчилери онзалап демдеглээн. Идеология ажылынга догматизмден, талталыышкындан шиитпирлиг ойталаары, ук ажылды эдеримге, боттуг анализке үндезилеп, чоннуң кол херектелчелерин база эрге-ажыктарын барымдаалап чорудары чаа байдалдарда эргежок чугула. Оон-биле холбаштыр хөй-ниитиниң санал-оналын өөренип көөрүнүң чугула хемчеглерин чөвүлел хуралдың киржикчилери айыткан.

Националдар аразының харылзааларында таарымча чок угланыышкыннарның күштелген байдалдарында идеология ажылдакчыларының мурнунга нарын сорулгалар тывуп турар. Партияның амгы үеде национал политиказын тайылбырлаар болгаш боттандырар, чаартынган федерацияның болгаш Эвилелдиң чаа керээзиниң баазазынга улустарны сырый каттыштырар, национал эп-тежилгени чедип алыр талазы-биле идеология ажылдакчылары хөй чүүлдерни кылыр ылгаар апталыг.

СЭКП кежигүннериниң идейлиг болгаш организастыг чаңгыс эвин быжыглаарының, политиктиг база хөй-нийти күштери болгаш шимчээшкиннери-биле харылзааларының айтырыгларынче улуг кичээнгейни чөвүлел хуралга угландырган. Чурттуң коммунистеринге СЭКП Төп Комитединиң ажык чагаазын шын билириниң, ону долгандыр идепкейлиг ажылды чорударының өргежок чугулазы демдеглеттинген. Дискуссияларны шеглээриниче, санал-оналдарның демиселин, партияда демократияның кызыгаарлаарынче СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин шүгүмчүлээн болгаш амгы саналдарны киирген кижилерден хоорлаарынче кыйгырыг кылдыр ук чагааны кым-даа соога бадырар туруу болбас. Партийжи харысалганың хемчеглерин партияга удур демиселди чорудуп турар чарылдырыкчы бөлүглежиишкиннерниң чүгле идепкейлиг удуртукчуларынга хамаарышкан туруп болур.

Политиктиг эрге-чагыргага хамаарыштыр монополиядан партияның ойталаан байдалдарында идеология ажылының чаа девири төөгүнүң шын билиринге, амгы үениң теоретиктиг бодалынга болгаш практиказынга, кижи төрелгетенниң нийти үнелиг чүүлдеринге даянган турар ужурлуг деп, чөвүлел хуралдың киржикчилери демдеглээн. Ленинчи өөредигни ёзулуг чогаадыкчы ёзу-биле хандыр бодап билириниң айтырыын эде тургустуруушкун чидии-биле тургусканы. Ленинчи өөредигге шынчы чорукту камгалаары дээрге ооң чогаадыкчы күчүзүн хөгжүдери, чаа түңнелдер болгаш чүүлдер-биле ону байлакшыдары, тодаргай байдалда негеттинген турган формулировкаларны сүдүржүдүрундан кезээде шуут ойталаары-дыр.

Парлалга дугайында Хоойлуну хүлээп алыры, хөй партиялыг чорукту тургустунары СЭКП-ниң парлалга-биле харылзааларынга принципиалдыг чаа байдалды тургузуп турар. Бодунуң парлалгазынга удуртулганы экижидериниң айтырыглары, күрүнениң дамчыдылга каналдарынга—телевидениеге, радиога, хөй-нийти болгаш күрүне органнарының солуннарынга партияның салдар чедирериниң эрге-хоойлу айтырыглары эң-не чугула ужур-дузалыг болуп турар. СЭКП-ниң политиктиг салдары, хөй-ниитиниң санал-оналы дээш эң чиңиг демиселге ооң ролю бо айтырыгларның канчаар шиитпирлеттинеринден бичее эвес хемчээлдиг хамааржыр.

Социал идепкейлиг чорукту күштелгенинге хамаарыштыр хараадаарының барымдаазы партияда чок дээрзин чөвүлел хуралга демдеглээн. «Маселаларның дириг чогаадылгазы» деп ленинчи формула тодаргай утка-шынар-биле доллуруп турар. Идеология ажылдакчыларының сорулгазы—демократтыг, буянныг социализмни тургузарынче чоннуң идепкейлиг чоруун угландырары болур. Ол дээрге чаартынган Коммунистиг партияның чоокку келир үеде сорулгазы-дыр.

Амгы үениң байдалдарында идеология ажылының хевирлерин болгаш методтарын чугаалажып көөрү СЭКП ТК-ның килдистеринге болгаш секторларынга үргүлчүлээн. В. И. Ленинниң мавзолейинге чечектерни чөвүлел хуралдың киржикчилери апарып салган.

Чөвүлел хуралдың түңнелдерин В. А. Медведев үндүрген. Слушателдерниң айтырыгларынга ол харыылаан.

СЭКП ТК-ның секретары Ю. А. Манаенков, СЭКП ТК-ның Күрүне эрге-хоойлу килдизиниң эргелекчизи А. С. Павлов, СЭКП ТК-ның Хөй-нийти организациялары-биле ажыл килдизиниң эргелекчизи В. А. Куппов, СЭКП ТК-ның харысалгалыг өске-даа ажылдакчылары чөвүлел хуралдың ажылынга киришкен.

(СЭТА).

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Совет чазактың чалалады-биле Совет Эвилелинде албанның аян-чоруун кылып чорууп турар КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Премьери Ли Пэн биле ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев апрель 24-те Кремльге ужурашкан. Совет Эвилелиниң болгаш Кыдат Улус Республиканың амгы хөгжүлдезиниң айтырыглары беседага чугаалашкан.

***

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков биле Ли Пэнниң аразында чугаалажыышкыннар ол хүн Кремльге уламчылаан. Ийи күрүнеде байдалдың дугайында, Совет Эвилелиниң болгаш Кыдаттың амыдыралының янзы-бүрү талаларында боор турар өскерлиишкиннерниң угланыышкынының дугайында информацияларны талалар солушкан.

Делегейде улуг өскерлиишкиннер боор турар амгы үеде ийи күрүнениң болгаш чалактың удуртукчуларының аразынга хуула ужуражыышкыннарны кылып турары онза чугула дээрзинге чугаалажыышкыннарның киржикчилери чепсээшкен. Ындыг ужуражыышкыннар амгы үениң кол айтырыгларының, социалистиг тургузуушкунунуң чугула айтырыгларының талазы-биле турушттарны болгаш үзел-бодалдарны дүүштүрүп көөр арганы бээр.

Чугаалажыышкыннар найыралчы болгаш бот-боттарын билчириниң база ажыт-чажыт чок чоруктуң байдалынга эрткен.

Чугаалажыышкыннар доозулгаа совет-кыдат документилерге ат салдынган.

Ийи чурттуң чазактарының емүнээнниннен Н. И. Рыжков биле Ли Пэн ССРЭ биле КУР-нуң аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хөгжүдериниң узун хуусаалыг программазынга, а ол ышкаш өске делгемнерниң шинчилээриниң болгаш тайбың сорулгага ажыглаарының талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага ат салган.

ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе биле КУР-нуң даштыкы херектер министри Цянь Цичэнь чепсектиг күштерни ийи таланың кызыгаарының удуртуунуң принциптериниң болгаш совет-кыдат кызыгаар чоогунга чериг талазы-биле бүдүрүлгебыжыглаарының дугайында дугуржулгага болгаш ССРЭ-ниң ДХМ-и биле КУР-нуң ДХМ-иниң аразында консультациялар дугайында протоколга ат салганнар. Оон-даа документилерге ат салдынган.

***

Москваның Найырал бажыңынга Ли Пэн совет-кыдат найырал өнүктериниң төлээлекчилери, КУР-да ажылдап турар совет специалистер-биле ужурашкан.

***

КУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Премьери В. И. Ленинниң Мавзолейинге чараш болгаш аңаа чечектер салган. Кремль ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге база чечектер салган.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязының ажыттынарының дугайында

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы 1990 чылдың апрель 27-де 10 шакта СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг [illegible] ажыттынар.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бирги сессиязынга келген Тыва АССР-ниң улус депутаттары апрель 26-да [illegible] Тыва обкомунуң [illegible] бүрүткеттинер.

Чугула айтырыг көдүрүп турар чүүл

АЖЫЛ ЧОКТА ЧҮНҮҢ-БИЛЕ АМЫДЫРААРЫЛ? ШЫНАП-ЛА...

Чоокку үеге чедир-ле ажыл чок чорукту чүгле капитализм-биле холбап, а социалистиг ниитилелге ындыг чүве турбас деп нат бүзүреп чордувус. «Политиздаттың» 1988 чылда үндүргени «Кыска политиктиг словарының» немелделиг бежиги үндүрүлгезинде ажыл чок чорукту чүгле капитализмге тыптыр социал болуушкун кылдыр тайылбырлаан. Ында «Совет Эвилелинде болгаш өске-даа социалистиг чурттарда ажыл чок чорук узуткаттынган. ССРЭ Конституциязының ёзугаар ССРЭ-ниң хамаатылары ажылдаар эргелиг» деп бижээн. Көңгүс чаа чырыкче үнген словарьда безин ындыг карак чагтан тайылбыр бары социализм үезинде ажыл чок чорук турбас деп овуузунунут угаазылалды мээже сиңир пропагандалап кааптканының бадыткалы-дыр.

Үр удаанында ыжып келген карактарывысты эде тургузуушкунунуң сырыны-биле ажыдып тырткаш, көрүп кээривиске, ажыл чок чоруктан эгелээш, кандыг балыг-бышкын юлганнаалыг чүүлдер эниметикчогу-биле бистиң долгандыр казыргы дег, бөөлдени бербели дээр! 80 чылдарның ортаа үезинге чедир-ле бистиң чурттувуста ажыл чоктар, наркоманнар пашкилер, хиппилер, мага-бодун саттыкчылар, мафия дугайын дыңнавайн келдивис чоп. Ам безин бистиң республиканың улуг назылыглары ол «хамчык» сөстерниң утказын бо-даа олурза сайгара албас. Ам келгеш өөдежок удуртулганың ужуундан бүгү чарыктарындан энгейген экономикавыстың ойбак-таар дыдыктарын канчаар дуглап чамаар аайын тыппайн, буруулугаарыны дужа-келбиже дилеп эгелээн бис. Сандаралдың, бууралдың буруулуу чүгле боттарывыс эвес болуп турган бис. Ооң орнунга өлген-читкен удуртукчулар, партийжи-административ-бюрократтыг аппарат, бесин чалаарда социализмниң идеялары — үндезиниг үнелелдер буруудаттынып турар. Шынында, бо бүгүнү бис боттарывыстың холдарывыс-биле сөөлүнде келгеш, бисти сыырыптар дерзии күштүг деп ожаавайн-даа туруп үндүрүп алган болгай бис. Кижи амытан болуунуң өлүмүн холдары-биле белеткеп чоруур, кижи боду болуунга дайзын деп «философчуу шынзылыгның херечизи» бо эвес ирги бе?

Совет Эвилелинге ажыл чок чорук чүгле чажыртынган хевир-биле кезээде туруп келген деп чүве ам херек кырында бадыткаттынган. Ылангыя бо айтырыг сөөлгү үеде чидигленген. Ол ылап-ла ындыг дээрзин бистиң республиканың чижээнге көрүп болур. Ону көргүзери-биле элээн каш сан-чурагайларны ажыглаары артык эвес. Сөөлгү көргүзүглер ёзугаар алырга, Совет Эвилелинде ажыл кылыптар шыдалдыгларының 6 хуузу азы 8 миллион кижи ажыл чок болуп турар. А Тывада чеже кижи ажыл чогул? Ону тодарадырга бо чылдың январь 1-ниң байдалы-биле республикада 2396 кижи ажыл чок, оон иштинде 18 хар четпээннер — 773 (32,3 хуу), 18-30 хар иштинде — 1064 (44,4 хуу), 30 хардан ынай 559 (23,3 хуу) ажыл чок кижи бар. Бо ындыг саннарны херек кырында байдалга дүүштүр тодаралып алырынга 1988 чылда республиканың районнарынга профилактиктиг хемчеглер чорудары-биле ажыткарып турган үнүүшкүннүг комиссиялар дузалаан. Ынчап чаңгыс үениң чаңгыс ай маңыктың учёдун чоруткан турган. Ажыл чоктарның учёдунче 3 хар чедир бичии уругларын өстүрүп олурар болгаш хөй уругларлыг иелерни база бертик-межел кижилерни киирбээн. Ынчап кээрге, 1989 чылдың январь 1-деги байдал-биле 2967 ажыл чок кижи тодараттынган. Бо сан чыл дургузунда 6455 кылдыр өскен. Оларның 4059-ун ажылга тургузуптарга, демги санывыс (2396) алдынганы ол.

Тыва АССР-ниң Күрпланының баш удур санап көргениниң ёзугаар алырга, он үшкү беш чылдың дургузунда күш-ажылчы курлавырлар 15 муң чедир өзер. Ынчаарга 6 муң кижиге ажылдаар черлерни немей тургузуптарга, 9 муң хире кижи ажыл чок каар. Бо 9 муң кижиниң 3,5 муңун республикага ам тургустунар пес-таавы бүдүрүлгелеринге ажылдадып болур, ынчап кээрге-даа, демей-ле 5,5 муң кижи ажыл чоктарның санынче кирер. Моон үнерниң кандыг оруктары барыл?

Республиканың чурттакчы чону чыл санында немежип турар: оон иштинде механиктиг өзүлдени (кожуун кээп турары), чайгаар өзүлдени (өзүп-төрүп турары) барымдаалаар апаар. А хостуг ажылчын черлерниң саны чежел? Бо айтырыгга шуут-ла чарт харыы алыры ындыг-ла амыр эвес болду. Ындыг-даа болза, бо чылдың апрель 1-деги турганы-биле бүдүн республикада 1158 хостуг ажылчын чер бар, оон иштинде Кызылда — 461. Бүдүрүлгелер болгаш районнар аайы-биле тодаргай саннар билип алыры берге херектерниң бирээзи Тываның улусту ажылга тургузарының, өөредириниң база мергежил шилип углаарының республика Төвүнүң директору В. И. Потехин чугаалады. Статкүрлгомнуң доктаалын ёзугаар бүдүрүлге, албан черлери ай санында 28-тиң хүнүнден эрттирбейн хостуг ажылчын черлерниң дугайында медээни ук Төпке бериптер ужурлуг. Ынчалза-даа ажыл-агыйжы эвес чорук-биле деңнештир күүседилге чорууму конгуг кошкак: ук медээни барык күш-биле уштуп алыр. Катап-катап сагындыртып, түс катап телефон-биле чугаалажыпканының соонда, олар арга-чалаарда медээни бээр. Ооң мөге-даа болур. Ылангыя амгы бот-орулга-чарылгаже шилчилгениң үезинде организациялар, албан болгаш бүдүрүлге черлери акша-шалың камнап алыры-биле чамдык ажылчын черлерни кызырып, чажырып эгелээн. Ол ышкаш олар тускай мергежилдиг кижилерни ажылга алыксаар. А ажылга тургузар Төпке коллуунда мергежил чок аныяктар кээп турар. Бо чылдың бирги кварталында келген 640 кижиниң 368-и мергежил чок болган. Кызылга чаңгыс март айда ажыл дилээн кижиниң саны 92, оларның 8-и хоорайда киир бижидилгези чок, а 34-ү — тускай мергежилдиг эвес болган. Бүдүрүлге черлери амгы үеде, чижээ, 3-кү класстың чолаачыларын безин албас апарган. Ооң түңнелинде үнер уду тывылбас, долгандырыг хевирлиг байдал тургустунган: долгандыр маңнап-маңнап кээринге-даа, демги-ле чериң болур.

— А солуннарда көөрге, чоп ажылчы чалалгалар үзүлбес болур чүвел, Василий Иннокентьевич? — деп Төптүң директорундан айтырдым.

— Ол ындыг. Ынчалза-даа эскерип көрүңер-даан: шуптула мергежилдиг улусту чалаан боор ышкажыл. Школа дооскаш улаштыр өөренип кирбээн аныяктар кайнаар баарыл?

В. И. Потехин ажылга тургузар Төптүң бергелерин база чугаалады. Чүл дээрге оларның ол конторазы бот-орулга-чарылгага үндезилеттинер — ынчап кээрге, бүдүрүлге черлериниң чарып алган керээлерин күүседип бергеш, оон киирген орулга-биле амыдыраар. Оларның хлевин солуннар, радио, телевидение база үлежип турар хөй кижилер чалалгалар-биле ажылга кирип ап турар. Ол белен болгаш дүрген орук. А Төптүң бүдүрүлге черлерин албадаптар юридиктиг эргези база чок. Ол Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күркомитединге чагыртыр. Төптүң салбырларын Шагаан-Арыг, Кызыл-Мажалык, Чадаанада ажыткан.

Бир эвес номчукчулар уттаан болза, сөөлгү бир-ийи чылда СЭКП обкомунга-даа, Министрлер Чөвүлелинге-даа аныяктарны ажылга тургузарынче, кижизидеринче угланган хемчеглер алыр түр комиссияларны тургускулаан болгай. Ооң түңнелинде чүл ынчаш? Өскерилген чүү барыл? Эгезинде элээн шуугап кааш, хоорту эстип чоруй баар ындыг ат чоткан «хемчеглерниң» херээ бар бе? Кандыг-бир берге айтырыг тургустунуп кээрге, ону шиитпирлээр дээш хөй-ле ажык чок комиссиялар, комитеттер тургузар чорукту В. И. Ленин шүгүмчүлеп чораан болгай.

Кезээде ындыг болгай бис: берге айтырыгның дөзү-биле эвес, а ооң уржуктары-биле демисежирин оралдажыр. Азы өскээр чугаалаарга, чылдагааннарын болгаш уржуктарын будап алыр. Социал-экономика, культура байдалдарын экижиитпейн чыда, ажыл чок чорук турбазын деп негээри айтырыгны кыры-биле көөрү-дүр. Ынчангаш республиканың удуртулгазы бо талазы-биле ажылдарны чорудуп турар. Ооң чижээнге түс черниң чиг эдиин болбаазырадылгазын республикага сайзырангайжыдарының хемчеглерин айтып болур.

Ооң-биле чергелештир совхозтар, бүдүрүлге, албан черлериниң удуртукчулары мынчага чедир биеэги өөренген чаны-биле үстүнден дужаал манап, боттары шимчээрин бодавайн, ажыл-херекчи, тывызык хөделиринче сагыш салбайн, маажым олуруп турарлар. Чүвениң адын шыны-биле адаар болза, ук удуртукчуларның чамдыызы ажыл-агыйжы эвес, аазатпай, чамдыызы чоннуң амыдыралынга тоомча чок кижилер болуру чажыт эвес. Республиканың совхозтарында ажыл чок аныяктар чүге ковудаанил? Оларны ажылга тургузар, өөредир, мергежил бээр талазы-биле совхоз директорлары тодаргай чогум чүнү кылып турарлары? Ажыл чок ындыг аныяктарның чамдыызы хоорай-суурлар кезип, сезиничиг бөлүктерни тургузуп, оор-сук, кем-херек үүлгедиринче чыгадып чоруурлар.

Районнар удуртукчулары, совхозтар директорлары чаа ажыл черлерин тывар, ажылдап деп чүве билбес. Суурларга аъш-чем продуктуларын болбаазырадыр, национал хеп даараар бичежек цехтер, тудуг, кедээ ажыл-агыйга дериг херекселдер, чонга херек шой пашсава, ээр-чүгеп кылыр, сад-огород ажылы, аңнар-дуза чедирилгезин дээш черле херек-ле чүнү чок дээр! Ол хиреде удуртукчулар чонга чүнү кылып болурун чедир угаавайн, хүн бүрүдеги агымга алзып, даартагы хүнүн бодавайн, даамайлашып олурары мырыңай элдеп.

Моон мурнунда-ла күш-ажылчы курлавырларны чогумчалыг ажыглаар талазы-биле районнар программазы ажылдап кылдынган турган. Ук документиде боттарының акша-хөреңгизиниң шаа-биле түүйбү, алгы-кеш, колбаса кылыр улуг эвес цехтерни ажыдып алырын совхозтарга сүмелээн. Ынчалза-даа бо талазы-биле «шыдавас бис, шыдавывас кошкак, бажын-балгат, дериг-херексел чывылбас» дээрден өске өөделиг чүве кылдынмаан. Ооң орнунга удуртукчулар тудуг кылдыртырда Кавказ чурттугларны (олар оларны «шабашниктер», «армастрой» дижир) дүрген-не хүлээп ап чыдар. Оларның дугайында багай чүве чугаалаар бодавайн-дыр мен, харын-даа тудуг талазы-биле бедик мергежилдиглер оларда хөй. Чижээ, бистиң улустуң чадап каапы театрының ырызында чымчак шывыын Сурмаланың бригадазы кылган. Ынчангаш белен мергежилдиг кижилерни удуртукчулар ажылга ала тыртып алыр. Боттарының аныяктарын өөредири, дуржулгазын улгаттырарын бодавас болуру — хүнүн бодап чурттаар өөдежок чаңчылдың херечизи-дир.

Эрткен чылын «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң ПТУ-зун 119 кижи доосказ. Бөгүн ук трестиң организацияларында 27 кижи ажылдап арткан. Училищеден келген аныяктарны ээзэш шалыныг кара ажылга тургузуп каар, оларны ажылга өөредир, кижизидер дугайында шуут сагыш салбас. Ол улусту училищеге өөредип алырынга чеже дээрге херек үнгениил, а беримчези кайыл? Кадрларны ынчаар чашкап кааптканы дээш удуртукчулар хоойлу ёзугаар харыылаар чүге онаашпайн турарыл?

Демгидеги-ле Свердловскиниң, Черногорскиниң шевер бүдүрүлгелерин көөрге, олар ажылчыннарны бүдүрүлгеден дашкаар эвес, а ол-ла черинге өөредип алыр. Хуусаазы база улуг эвес — 2-3 ай: бир ай иштинде теория, ийи ай иштинде оозун практикага быжыглаар. Стипендиязы база шору: 100 рубль, аңаа немей 100 рубльди ажылдап ап болур. Оларны бот-тускайлаң ажылдадырда ынап-ла дуржулгалыг шырак кижилерге кожуп каар. Амгы үеде Свердловск, Черногорскиже аныяктар чыып турар болгай, аңаа өөренип алганнар удатпас республикага тургустунар пес-таавы-шеклен бүдүрүлгезинге ажылдап болур. Ында байдалдар-биле Күш-ажыл күркомитединиң даргазы С. Б. Араичаа таныжып чораан: ажылдап, чурттаарынга, мергежил чедип алырынга ында бүгү таарымчалыг байдалдар бар. Пес-таавы бүдүрүлгезин ышкаш биле чаа адырны тургузуп турары — ажыл чок чорукту чавырылдырарының бир хемчээ.

Мээң мурнумга Күркомитет даргазы С. Б. Араичаадан дилеп алганым ССРЭ-ге ажыл-биле хандырылга дугайында ССРЭ хоойлузунуң төлевилели чыдыр. Мында элээн хөй чаа чүүлдер бар. Чижээ, оон 21 чүүлүнде ажыл чок чорук дээш пособие тыпсырының дугайында чугаа чоруп турар. 33 чүүлде ажыл чок кижиниң өг-бүлезинге материалдыг дузаламчыны көргүзер дугайында бижээн. Төлевилелдиң VII кезээнде ажылын чидирген тарапылгада алыр соцстрахование чарып ап болурунуң дугайында көрген. Бир эвес акша-хөреңги четчир, өнчү-хөреңгилиг кижи ажылдавас мен дээр болза база оон болуунуң эгези турар болур. Хуу орулгазы чок кижини ажылга тургузар, ону өөредир азы мергежилин солуурунуң эргазын көөр апаар. Ылангыя ажыл-биле хандырылганың курунe фондун тургузары көрдүнүп турар. Төлевилелде ажылдап кылдынган хемчеглер чалгаа кежиктерни халас октаарынче эвес, а ажыл-херекчи, тывынгыр чиделкейни көдүрериниңче угланган. Ынчангаш Совет Эвилелинге ажыл чок чорукту чоокку үеде узуткап шыдавас-даа болза, ажыл-биле хандырылганың талазы-биле чаа чергелиг хемчеглер алыр эгелээни ол. Ук хоойлуну ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга хүлээп алган соонда, ол бистиң республикага база бүрүн-биле хамаарыжып апаар.

Чугааны чүнүң-биле түңнеп болурул дээрге кол-ла чүве — каяа-даа хоорайга, район төвүнге, бичии суурга чурттакчы чоннуң боттарынга ажыктыг ажыл черлерни немей ажыдып, ындаар аныяктарны эвилеңнеп, оларны өөредип алырынга акша харамнанмазы. Аныяк кижилеривисти чаа мергежилдерге өөредип ап оларның эртем-билиин, культуразын, мергежилин бедидер дээш күжүвүстү үндүрервис чугула: ындыг хамаарылга сөөлүнде барып боттарывыстың-на амыдыралывысты экижидер.

> ● Муңгаш долгандырыг хевирлиг байдал.
>
> ● Комиссиялар тургускулаан, түңнели чүл ынчаш?
>
> ● Аазатпай, тоомча чок кижилер.
>
> ● Ажыктыг ажыл черлерни немей ажыдар.

Надежда ЭРГЕП.

МЕБЕЛЬ ФАБРИКАЗЫНДА

Республиканың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи — Кызылдың мебель фабриказы хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң аразында социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар.

Ажыл-агыйны үениң байдалдарынга таарыштыр чаа арга-биле чорударынче коллектив кирген. Бо чылдың бирги кварталында продукция бүдүрериниң болгаш ону сайгарарының планнарын онаалдаларын хуусаазында күүсеткен.

Республиканың кайы-даа булуңнарынга чеде бээр болза, мебель фабриказының үндүргени столдарны, сандайларны янзы-бүрү эңиүг диваннарны болгаш кресололарны, кухня херекселдерин болгаш оон-даа өске чүүлдерни боттарында ажыглавайн турар өг-бүле чок. Бүдүрүлгениң сөөлгү үелерде үндүрүп турар продукциязының ассортиментизи элбек-даа болза, ооң чонга чедишпейн турарын айтыр херек. Ылангыя чымчак мебель — диваннар, удуур орунннарны чурттакчы чонга эвээш санныг үндүрүп турары чамдык хомудалдарны болдуруп турар. Районнарда-даа, хоорайларда-даа чаа өгленген аныяктарга азы чаа квартира алгаш, өлче кожуп кирген кижилерге мебель бо хүннерде чедишпейн турар дээрзин бүдүрүлгениң коллективи эрткен хуралга демдеглээш, ол талазы-биле тодаргай хемчеглерни ап, продукцияның санын ковудедип, ооң шынарын улам экижидер талазы-биле ажык чугааны кылган.

Хоочун ажылчыннар Татьяна Николаевна Манова, Валентина Степановна Высоцкая, аныяктар Андрей Сарыглар, Владимир Шатунов болгаш оон-даа өскелер хүн бүрүнүн күш-ажылчы онаалдазын ак сеткилдиг күүседип, коллективтиң хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турарлар.

ЧУРУКТАРДА: мебель фабриказының мурнакчы ажылчыны Андрей Сарыглар, Владимир Шатунов олар; белеткээн мебельдиң даштын пес-биле шывар цехте.

Оюзар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Кооператорларда

БОЛБААН ХУРАЛ

Суурларга, албан черлеринге, организацияларга хууучулар хуралдарын эрттиргилээн. Аңаа райпо баштаар черниң чылда чоруткан ажылының түңнелин чугаалашкан. Хууучулар кежигүннериниң төлээлериниң санын четчелээн. Бо дээрге Барыын-Хемчик райпо баштаар черниң хууучуларының отчёт-соңгулдалыг хуралга белеткенип турганы бо. Белеткелди марттың эгезинден-не чоруткан. Белеткел талазы-биле Респотребсоюзтуң баштаар черинден келген К. С. Сат, В. Г. Кайгородов олар хыналданы кылган. Хуралды эрттирериниң дугайында сүмени берген, олар чана берген. Ол хуралды билдинмес чылдагаан-биле ийи-үш удаа чылдыркан. Апрель 12-де, хүндүс хүнүн 10 шакта эрттирерин чарлаан.

Ол айыткан хүнү келгеш, Респотребсоюзтуң баштаар черниң даргазының бирги оралакчызы Зинаида Анатольевна Шишигина ол хуралга киржири-биле бир хонук бурунгаар келген. Ынчан ыяк-узак черлерден төлээлер база келген. Хуралдың эгелээр шагы четкен. Ол хиреде келген төлээлер иштин-даштын маңнааш турупкан. Райпо даргазының оралакчызы З. А. Шишигина, райкүүском даргазының оралакчызы Т. К. Каражыкпай, партия райкомунуң ийиги секретары П. А. Кучеренко, херглекчилер ниитилелиниң баштаар черниң даргазының хүлээлгезин күүседип олурар В. К. Соловьёв олар хуралдап шак болган. Элээн болганда, «хурал болбас» деп медээ чарлаттынган. Залга белеткеттинген столдар өрээлдерже дажыглаттынган. Оон бичии болганда, «хурал болур, чүгле отчёт дыңнаар» деп ындыг. Демги стол, сандайларны катап-ла салып эгелээн. Дедир чоруурунга белен кылдыр чудуртунуп алган буфетти катап дүжүрүп салган.

Данзыда кижилерниң ончалап, келгеннерин залче чалаан. Ончалал соонда, 123 кижи залда олуттарны ээлепкен. Келгеннер хурал эгелээрин манааш олурупкан. Ынчап ора, 12 шак чоокшулаанда, демги хуралдаан даргалар кирип келген. Хурал даргазынга 1988 чылда соңгуткан М. Намчал президиум столунга баргаш, секретарынга Ч. Дожулааны чалап олуртуп алган. Респотребсоюзтуң төлээзи З. А. Шишигина сөс алган:

— Мында чыглып келген төлээлерниң хөйү бадылаар эргези чок. Олардан чүгле бадылаар эргелиг он кижи бар. Ынчангаш хуралды соңгаарладаар.

— Кандыг чылдагаан-биле? — деп залдан үн үнген.

— Чүге дээрге хууучулар уставынга дүүшпес — дигеш, ол хөй-ле тайылбыр кылбазынга залга олурганнарның каттыжыышкан хөй-мал [illegible]. Ол шимээнни райкүүском даргазының оралакчызы Т. К. Каражыкпай турупкан келгеш чидирген. Олуруп келгеш «Райпонуң ажылын хайгаарап турар кижи хуралды эрттирер кылдыр соңгаар боор» деп бодааннар. А ол ындыг эвес, база-ла хуралды [illegible] дыңнатты. Демги-ле даргазы дег, хөй-ле тайылбыр кылырын оралдажырга, залда олурганнарның таарзынмаан сеткил-хөөнүнге дегген.

Ынчанмайн канчаар, ол чалатканнар, төлээлер кандыг-даа ажыл чок, бир хүнүү шак ынчаар халас эрттирген. Катап-катап чыглып, чон чыылгы үе-шагын халас чарыгдаарынга таарзынмайн, оларның-биле сүмележип, үнүн дыңнавазынга удурланып турганнар. Мынчап кээрге коллектив кежигүннери бот-тускайлаң ажылдаар, башкартынар эргени албайн турарывыс ол ышкажыл. Чүгле үстүнден шиитпирниң албан-дужаалдыг кижилерниң айтыышкынын, шиитпирин манаар күүселдир апарган бис. Партия райкомунуң болгаш райкүүскомунуң айтыышкыны-биле олуртуп каан даргазы В. К. Соловьёв хөй-ниити организациязынга дашкаар ажылдавас, олардан арга-сүме алыксавас кижи болган.

Хурал билдинмес чылдагаан-биле чылдырган хүнүнде болбаан. Бо хурал май айның кайы хүнүнде чүве, соңгаарлаттынган. Ам база катап-ла суурлардан төлээлер чыып, кижилер чалап үе-шак чарыгдаттынар. Коллектив кежигүннериниң үнүн дыңнап, олар-биле сүмележип ажылдаары — амгы үениң кандыг-даа удуртукчуларның онзагай талазы дээрзин утпаза [illegible]

Эрес-оол СААЯ.
Барыын-Хемчик район.

Кыйгырыглыг чагаа

БОК ДОЛГАН БОРБАК-АРЫ!

«Күзүн үнген хүрең чечек
Күстүң айын төдер эвес.
Кужур Шеми оглу, кызы
Хүлээлгезин уттур эвес» — деп чер-чуртунуң кайгамчык бойдус байлаан, чараш-каазын, чоннуң эвес шудургузун, ажыл-ишчи, тура-соруун Шеминиң хоочун чогаалчызы Александр Чаш-оолович Тамба-Сүрүнүн чогааткан «Шеми-Бажы» деп ырызы салгалдан салгал дамчып, чоннуң сагыш-сеткилинге ханызы-биле шыгжаттынып чоруур. Ол ам ындыг бе?

Ам Шеми хемниң бөгүнгү бойдус камгалалының дугайын каксы көрүп болур бис. Шеми хөвээр аң-мен-биле байлак. Ынчангаш Шеми-Бажын камгалалдыг кылдыр тургусканы чаварылга эвес. Шеми-Бажынче үнер улуг шайлагның аксында Арыг-Үзүү деп черде совхозтуң [illegible] фермазын тургусканы элдеп чүве. Шуут-ла Шеминиң баткан улуг суунуң чанында. Ону кижилер кылыынга ажыглап турар. Ферманың [illegible] машиналарны дазылындан тура изиг үрегдээнин кижи көргеш, харааданчанмас. Оон кулу Шеми суурунуң ишкээр талазында Борбак-Арыгның бажында оът-сигени курлак чедип турар, долгандыр бөкпек-бөкпек таллар үнгүлээн улуг, делгем шык чаттыла берген. Хараачылаан, кандыг амытанның бажы «шыыгайны» берген чүве ийик. Ол шыкка совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазын туткан. Чавын чаъс суу, эрээн хар суу-биле ферманың хамык өдээ база-ла Шеми-Хемче чаржып кирип чыдар.

Борбак-Арыгның иштинде дамырак кара суглар-биле элбек. Ол сугларның эриинге дургаар үнгүлээн инек-караганы кызыл-каттарны, чалаң кадыр, кызырак-караан көргеш, магадап ханмас. Борбак-Арыгны кежир кылаштаар дээнде, чеди кара дамырак суг кежер сен. Ооң дазылында Шеминиң улуг суун кежеринге-ле. Борбак-Арыгның ортузунда чаа суур «Куу-Оваа» бо турар. Оон баарын дургаар додурваа, долаана, кызырак-караан мырыңай-ла Борбак-Арыгның төвүнге чедир шаптып баткан. Борбак-Арыгда янзы-бүрү куштарның саны шуут-ла түң чок дээн болур. Оон ангыда, арганың ак кодааны, дииңи, хээрүкту, элик-хүлбүстү бо-ла көрүп болур. Ам Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының бичии-ле адаанда база-бир оймак бар. Ында база бир чаа суурну тудуп тургускан. Шак ындыг долгандыр янзы-бүрү арга-ыяш, чечек чимис үнген, артында-ла чаа хевириниң делгем, чырык бажыңнарынга кым чурттаксавас боор. Шуут-ла чайлаг-биле дөмей.

Ам база-ла бо суурнуң чурттакчыларының бойдуска хамаарылгазын көрээлиңер. Олар кыжын-даа, чайын-даа бажыңының иштинде, даштында бо-гун Борбак-Арыгның иштинче ажыттаалыр кылаштааш, долгандыр тейсе-тейсе, улуг-улуг оваалар кылдыр безип үнгүдей бергилээн. Кышкы үеде оттулган хөмүрнүң артыкын, күлдерин база-ла ол-бо хараганнар аразынче карак ажыт төккүлептер. Ол-ла чаа суурнуң адаанда «Көвей-Бажын» деп тооруктуг оймак шык бар. Ол шыкты чаа суурнуң чурттакчылары бок төгер чер кылдыр кылып алган. Мурнунда ол шыкка суурнуң оолдары, уруглары чыглып алгаш, мага хандыр ойнаар-хөглээр турду. Чамдык улуг назылыг кижилери спортка, ылангыя хүрешке сундуулуг бичии оолдарны, аныяктарны чыып алгаш, хүрештирип, өөредип турарын бо-ла көөр чордувус. Ам ында хөмүр, хүл, бок «хөөрүүшке» сиңип кирип, ногаан шыгы када берген. Күзүрүмнүг куу оймак кылдыр шилчий берген.

Борбак-Арыг кара суглар-биле элбек дээрзин үстүнде айыттывыс. Ол кара сугларның баштары база-ла суурнуң чанындан удаштыр сөөк-каралар бооп унуп чыдар. Бо суурнуң баштарын база-ла суурнуң чурттакчыларының төккен богу болгаш Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының мал-маганы база базып турар. Оон удаа суглар сыыгап, харын-даа чоокта чаа-ла машина-техниканы безин андара шаап дажый бергенде, аъттыг, чадаг кижилер кежип шыдавас апаар. Шеминиң улуг суун бо казар четкен. Чайгы үеде кижи эштипки дег терең ээремнери безин барык-ла чок болган. Балык-байлаамы база-ла хоозураан калган.

Ам Шеми суурнуң төп кудумчуларын көрүптээлиңер. «Большевик» совхозтуң конторазының, чупар-бажыңның чанында оттулган хөмүрнүң күлдери херимнеринден бедий бергилээн. Хат кадыырга суурнуң кудумчуларында хүл-довурак боразыңнап агаарны чон, чаш ажы-төл тынып турар. Совхозта кандыг-даа марканың машина-техниказы бар киризинде-ле совхоз дирекциязы, кедээ Совет күүскому суурнуң чаагайжыдылгазынче [illegible] салбастаан. [illegible] Бистиң боттарывыстың-на [illegible] Эрткен субботникте бо ажылдарны база утпаан бис.

Шемижилер аныктар, комсомолчулар! Силер бүгү бойдус камгалалының түңүн эттирбишаан. Борбак-Арыгның болгаш суурнуң чаагайжыдылгазынче, оон, бөгүн демнежип аштаарынче кыйгырдым!

Кушкаш-оол ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

1990 чылдың апрель 22-де Тыва АССР-ниң улус депутаттарының катап соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында округтарның соңгулда комиссияларының дыңнадыы

Округтуң турар черниң адалары, ады, кандидаттарның фамилиязы, ады, адазының ады	Округта соңгукчуларның саны	Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның саны	Күш чок болган бюллетеньнер саны	Улус депутадынга кандидаттар деэш бадылаан сан: Нарты саны	Хуузу	Улус депутадынга кандидаттарга удур бадылаан сан: Нарты саны	Хуузу	Соңгулданың түңнели
Кызыл хоорай.								
4. Первомайский								
Кантинников Александр Иванович	1321	731	23	486	66.5	217	29.7	соңгуткан
Кулык Владимир Филиппович	1321	731	28	161	22.0	542	74.1	соңгутпаан
7. Рабочий								
Абрамова Валентина Яковлевна	1162	700	25	59	8.4	616	88.0	соңгутпаан
Очур Любовь Анатольевна	1162	700	25	23	3.3	652	93.1	соңгутпаан
Путинцев Юрий Сергеевич	1162	700	25	249	35.6	426	60.9	катап бадылаашкын
Тюбина Мария Георгиевна	1162	700	25	14	2.0	661	94.4	соңгутпаан
Ширипей Валерий Николаевич	1162	700	25	280	40.0	395	56.4	катап бадылаашкын
10. Комсомольский								
Кара-оол Ирина Монгушевна	1217	723	53	248	34.3	423	58.5	катап бадылаашкын
Михайлов Юрий Алексеевич	1217	723	53	57	7.9	614	84.9	соңгутпаан
Муромцев Валерий Александрович	1217	723	53	323	44.7	348	48.1	катап бадылаашкын
23. Геологический								
Верхотурова Надежда Лаврентьевна	2966	1790	58	325	18.2	1407	78.6	соңгутпаан
Кыргыс Маадыр-оол Ангыр-оолович	2966	1790	58	336	18.8	1396	78.0	катап бадылаашкын
Нурсат Мария Кыргысовна	2966	1790	58	251	14.0	1481	82.7	соңгутпаан
Попов Виталий Александрович	2966	1790	58	643	35.9	1089	60.8	катап бадылаашкын
26. Горький								
Маннай-оол Монгуш Хургул-оолович	1299	755	19	70	9.3	666	88.1	соңгутпаан
Монгуш Анисья Кууларовна	1299	755	19	363	48.1	373	49.4	катап бадылаашкын
Черепанов Виктор Алексеевич	1299	755	19	246	32.6	490	64.9	катап бадылаашкын
27. Горный								
Пойбухаа Дондук Кертекович	1850	1095	32	134	12.2	929	84.8	соңгутпаан
Наксыл Мария Кыргысовна	1850	1095	32	306	27.9	757	69.1	катап бадылаашкын
Суменков Анатолий Петрович	1850	1095	32	544	49.7	519	47.4	катап бадылаашкын
Барыын-Хемчик район								
40. Ак-Довурактың Южный								
Суге-Маадыр Владимир Хертекович	1395	861	59	751	87.2	51	5.9	соңгуткан
Таскол Юрий Всеволодович	1395	861	59	51	5.9	751	87.2	соңгутпаан
45. Ак-Довурактың Төп								
Ойдуп Ираида Хулер-ооловна	1682	996	110	289	29.0	597	59.9	соңгутпаан
Ооржак Майя Борисовна	1682	996	110	480	48.2	406	40.8	соңгутпаан
48. Барлык								
Кара-Сал Владимир Шагдырович	756	753	22	85	11.3	646	85.8	соңгутпаан
Кужугет Чапаштай Мёни-Ламаевна	756	753	22	18	2.4	713	94.7	соңгутпаан
Монгуш Эрес-оол Александрович	756	753	22	273	36.2	458	60.8	катап бадылаашкын
Шыыпаа Карбый-оол Хертекович	756	753	22	311	41.3	420	55.8	катап бадылаашкын
Шыыпаа Биче-оол Сендуевич	756	753	22	37	4.9	694	92.1	соңгутпаан
Чөөн-Хемчик район								
56. Чадааның Шахтерский								
Монгуш Альберт Май-оолович	1498	1087	110	164	15.1	813	74.8	соңгутпаан
Монгуш Наталья Мергеновна	1498	1087	110	580	53.4	397	36.5	соңгуткан
Сагаан Соскур-оол Монгушевич	1498	1087	110	233	21.4	744	68.4	соңгутпаан
59. Хайыракан								
Монгуш Владислав Сутукович	903	859	—	739	86.0	120	14.0	соңгуткан
Сүт-Хөл район								
65. Бора-Тайга								
Кара-Сал Павел Сратович	1115	1093	13	982	89.8	98	9.0	соңгуткан
Куулар Чечен-оол Чашкымаевич	1115	1093	13	79	7.2	1001	91.6	соңгутпаан
66. Ийме								
Ондар Иван Дугар-оолович	760	757	17	544	71.9	196	25.9	соңгуткан
Ооржак Даттыг-оол Манчын-Доржу	760	757	17	167	22.1	573	75.7	соңгутпаан
Каа-Хем район								
70. Сарыг-Септиң Барыын талакы	Улус депутадынга кандидаттар деңшитпээн.							
Кызыл район								
79. Суглак								
Арактаа Борбак-оол Игнатович	2492	1890	68	736	38.9	1086	57.5	катап бадылаашкын
Зорина Лилия Семеновна	2492	1890	68	703	37.2	1119	59.2	катап бадылаашкын
Узлов Василий Иванович	2492	1890	68	288	15.2	1534	81.2	соңгутпаан
81. Шамбалыг								
Куулар Александра Норбуевна	707	654	9	274	41.9	371	56.7	соңгутпаан
Монгуш Эрес-оол Доржуевич	707	654	9	337	51.5	288	44.0	соңгуткан
Бии-Хем район								
93. Туранның соңгу талакы								
Самынов Иван Николаевич	1806	1260	2	848	67.8	400	32.0	соңгуткан
94. Хадын								
Алдын-Херел Виктор Николаевич	1105	1073	—	499	46.5	574	53.5	соңгутпаан
Монгуш Алаш-оол Бюрюлович	1105	1073	—	500	46.6	573	53.4	соңгутпаан
Таңды район								
101. Сосновка								
Бакуров Михаил Геннадьевич	1021	712	—	477	67.0	235	33.0	соңгуткан
103. Хову-Аксының соңгу талакы								
Ондар Дигер Хомдуковна	1225	439	2	286	65.1	151	34.4	соңгутпаан
104. Хову-Аксының Мурнуу талакы								
Еланов Владимир Петрович	1287	418	7	311	74.4	100	23.9	соңгутпаан
Тес-Хем район								
106. Самагалдай								
Дарбаа Юрий Кок-оолович	2135	1703	138	205	12.0	1360	79.9	соңгутпаан
Калдар-оол Роман Инажапович	2135	1703	138	135	7.9	1430	84.0	соңгутпаан
Майдыр Зайцев Маа-Хоевич	2135	1703	138	115	6.7	1450	85.1	соңгутпаан
Саая Кан-оол Куржевич	2135	1703	138	24	1.4	1541	90.5	соңгутпаан
Чооду Кара-Күске Куныкович	2135	1703	138	387	22.7	1178	69.2	катап бадылаашкын
Шомбуу Борис Кыргысович	2135	1703	138	455	26.7	1050	61.7	катап бадылаашкын
Эренчин Валерий	2135	1703	138	169	9.9	1396	82.0	соңгутпаан

«Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлунуң 52 чүүлүнге дүүштүр дараазында соңгулда округтарынга эң хөй сан алган ийи-ийи кандидаттарга камаарыштыр катап бадылаашкыннарны 1990 чылдың май 5-те эрттирер деп шиитпир хүлээп алдынган:

Рабочий № 7	Путинцев Ю. И.	249
	Ширипей В. Н.	280
Комсомольский № 10	Кара-оол И. М.	248
	Муромцев В. А.	323
Геологический № 23	Кыргыс М. А.	336
	Попов В. А.	643
Горький № 26	Монгуш А. К.	363
	Черепанов В. А.	246
Горный № 27	Наксыл М. К.	306
	Суменков А. П.	544
Барлык № 48	Монгуш Э. А.	273
	Шыыпаа К. Х.	311
Суглак № 79	Арактаа Б. И.	736
	Зорина Л. С.	703
Самагалдай № 106	Чооду К-К. К.	387
	Шомбуу Б. К.	455

Бадылаашкыннар 6 шактан 19 шакка чедир болур.

* * *

Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның чартыкызы-даа саны чаңгыс-даа кандидатты албаанын барымдаалааш, Төп соңгулда комиссиязы Ак-Довурактың Төп № 45, Хадын № 94 соңгулда округтарынга, соңгукчуларның чартыкызы [illegible] келгенинден соңгулдалар болбаан деп санаттынган Хову-Аксының Соңгу талакы № 103, Хову-Аксының Мурнуу талакы № 104 соңгулда округтарынга: эрткен соңгулдалар болбаан хүнге чедир улус депутадынга кандидат деңшитпээн Сарыг-Септиң Барыын талакы № 70 соңгулда округунга катап соңгулдаларны 1990 чылдың июнь 16-да эрттирер деп шиитпирин хүлээп алган.

1990 чылдың апрель 22-де Кызыл хоорай Совединиң улус депутаттарының катап соңгулдаларының түңнелдериниң дугайында хоорай соңгулда комиссиязының дыңнадыы

Округтарның дугаарлары, улус депутадынга кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Округ талазы-биле соңгукчуларның саны	Соңгулдага бюллетеньнерни алган соңгукчуларның саны	Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның саны	Деткээн кандидат деэш бадылаанар саны	хуузу	Кандидатка удур бадылаанар саны	хуузу	Күш чок бюллетеньнер саны	Соңгулданың түңнели
№ 2. Манкин Николай Федосеевич	312	171	166	91	54.8	75	45.2	—	соңгуткан
№ 4. Назаркин Александр Александрович	811	408	408	189	46.3	219	53.7	—	соңгутпаан
№ 5. Туревич Владимир Васильевич	428	216	216	186	86.1	30	13.9	—	соңгуткан
№ 6. Потылицын Владимир Михайлович	271	223	223	210	94.2	13	5.8	—	соңгуткан
№ 11. Терлецкий Юрий Константинович	226	141	141	131	92.9	10	7.1	—	соңгуткан
№ 13. Поразхина Тамара Ивановна	152	104	102	96	94.1	6	5.9	—	соңгуткан
№ 21. Лавриненко Виктор Иванович	425	261	255	172	67.5	82	32.2	1	соңгуткан
№ 23. Березин Вадим Викторович	155	104	102	71	69.0	31	30.4	—	соңгуткан
№ 24. Малаженков Виктор Георгиевич	291	162	161	123	76.4	37	23	1	соңгуткан
№ 32. Саая Олзеймаа Кууларовна	172	112	112	93	83	14	12.5	5	соңгуткан
Цалпинский Игорь Владимирович	172	112	112	12	10.7	95	84.8	5	соңгутпаан
Черемшина Елена Викторовна	172	112	112	0	0	107	95.5	5	соңгутпаан
№ 33. Горянов Алексей Николаевич	173	131	131	106	80.9	25	19.1	—	соңгуткан
№ 34. Жил Михаил Маркович	248	167	167	140	83.8	27	16.2	—	соңгуткан
№ 38. Абрамова Валентина Яковлевна	239	144	144	54	37.5	88	61.1	2	соңгутпаан
Южаков Иван Петрович	239	144	144	49	34	93	64.6	2	соңгутпаан
№ 41. Ооржак Андрей Болуштаевич	203	113	113	57	47.9	59	49.6	3	соңгутпаан
Хоютушина Серафима Ивановна	203	119	119	26	21.8	90	75.6	3	соңгутпаан
№ 45. Маннын-оол Валентина Оюновна	155	104	104	96	92.3	8	7.7	—	соңгуткан
№ 47. Иванов Сергей Юрьевич	481	270	270	46	17	219	81.1	2	соңгутпаан
Сат Камиль Бымыжапович	482	270	270	98	36.3	169	62.6	3	катап бадылаашкын
Семенов Анатолий Владимирович	482	270	270	98	36.3	167	61.8	3	катап бадылаашкын
№ 48. Ондар Чылгычы Чимит-Доржуевич	326	201	201	143	71	58	29	—	соңгуткан
№ 49. Дарбаа Юрий Кок-оолович	439	264	264	90	34.1	171	64.8	3	соңгутпаан
Татаринцева Маргарита Петровна	439	264	264	157	57.2	110	41.7	3	соңгуткан
№ 151. Бавии Петр Иванович	143	91	91	21	23	66	72.5	4	соңгутпаан
Баян Радислав Санаевич	143	91	91	33	36.3	24	26.3	4	катап бадылаашкын
Козлова Светлана Владимировна	143	91	91	26	30.1	59	65	—	катап бадылаашкын
№ 53. Ойдуп Александр Соянович	281	162	162	48	29.7	114	70.3	—	соңгутпаан
Султанова Ирина Николаевна	281	162	162	14	8.7	148	91.3	—	соңгутпаан
Хлыбов Юрий Николаевич	261	162	162	88	54.4	74	45.6	—	соңгуткан
№ 55. Иванов Валерий Яковлевич	246	130	126	77	61.2	49	38.8	—	соңгуткан
№ 56. Ондар Майя Оюновна	268	159	158	101	64	57	36.0	—	соңгуткан
№ 57. Килина Надежда Леонидовна	219	125	125	53	44.8	69	55.2	3	соңгутпаан
Ялалов Киям Шейхутдинович	219	125	125	40	34.4	82	65.6	3	соңгутпаан
№ 60. Винниченко Виктор Васильевич	109	92	92	24	26	68	74	—	соңгутпаан
Тапакпан Маймаа Лажыповна	109	92	92	63	68.5	29	31.5	—	соңгуткан
№ 64. Калашников Сергей Иванович	194	133	133	94	70.7	39	29.3	—	соңгуткан
Ооржак Маргарита Монгушевна	194	133	133	33	24.8	100	75.2	—	соңгутпаан
№ 65. Пономарчук Валентин Афанасьевич	199	112	110	45	40.9	65	59.1	—	соңгутпаан
Фадеев Валерий Константинович	199	112	110	50	45.4	60	54.6	—	соңгутпаан
№ 67. Пахомов Валерий Васильевич	223	166	166	13	7.8	146	88	7	соңгутпаан
Дроздова Раиса Михайловна	223	166	166	146	88	13	7.8	7	соңгуткан
№ 69. Бадра Игорь Петрович	365	203	203	119	58.6	84	41.4	—	соңгуткан
№ 70. Каптуева Людмила Антоновна	244	125	125	102	81.6	23	18.4	—	соңгуткан
№ 71. Донгак Эзир-оол Аббасатович	217	126	126	100	79.4	26	20.6	—	соңгуткан
№ 74. Колесник Майнур Шарафеевна	207	111	105	24	22.8	80	76.2	1	соңгутпаан
Шавенков Анатолий Александрович	207	111	105	57	54.3	47	44.7	1	соңгуткан
№ 76. Оюн Светлана Монгушевна	455	230	228	93	40.8	131	57.5	4	соңгутпаан
Опей-оол Ульяна Павловна	455	230	228	83	37.3	139	61	4	соңгутпаан
№ 79. Иванов Андрей Александрович	288	158	158	43	27.2	107	67.7	8	соңгутпаан
Суваңдии Биче-Уруг Самбуевна	288	158	158	87	55	63	39.9	8	соңгуткан
№ 83. Макаренко Владимир Николаевич	415	263	263	88	33.5	162	61.6	13	соңгутпаан
Палкина Наталья Александровна	415	263	263	111	42.2	139	52.8	13	соңгутпаан
№ 85. Абрашенко Василий Николаевич	298	156	156	43	27.5	107	68.7	6	соңгутпаан
Ондар Марат-оол Идамович	298	156	156	92	58.9	58	37.2	6	соңгуткан
№ 86. Ондар Кошкар-оол Доржуевич	226	124	123	34	27.6	75	60.9	14	катап бадылаашкын
Романченко Галина Ивановна	226	124	123	59	47.9	50	40.6	14	катап бадылаашкын
Тарачи Екатерина Мечек-ооловна	226	124	123	4	3.2	105	85.4	14	соңгутпаан
№ 92. Оюн Маннай-оол Денди-оолович	305	194	191	56	29.3	133	69.6	2	соңгутпаан
Содунам Манзыл Салчакович	305	194	191	86	45	103	53.9	2	соңгутпаан
№ 96. Гривин Александр Алексеевич	129	103	103	84	81.5	19	18.5	—	соңгуткан
Товариштай Светлана Васильевна	129	103	103	3	2.9	100	97.1	—	соңгутпаан
Ховалыг Сарыг-оол Дондукович	129	103	103	11	10.7	92	89.3	—	соңгутпаан
№ 114. Асонычев Валерий Андреевич	330	186	186	143	76.9	43	23.1	—	соңгуткан
№ 117. Беришанский Иван [illegible]	315	189	188	79	42	109	58	—	соңгутпаан
Самбуу Баймаа Салчаковна	315	189	188	85	45.2	103	54.8	—	соңгутпаан
№ 119. Зайцева Татьяна Ивановна	184	109	109	12	11	97	89	—	соңгутпаан
Монгуш Сергей Дадар-оолович	184	109	109	71	65.1	38	34.9	—	соңгуткан
Озерцова Евгений Леонидович	184	109	109	19	17.4	90	82.6	—	соңгутпаан
№ 123. Барыбин Сергей Алексеевич	225	119	119	80	67.2	39	32.8	—	соңгуткан
№ 124. Кислицына Раиса Алексеевна	264	145	145	102	70.3	40	27.6	3	соңгуткан
№ 126. Слободчиков Юрий Петрович	315	163	163	113	69.3	48	29.4	2	соңгуткан
№ 128. Самарин Борис Степанович	180	132	132	82	62.1	47	35.6	3	соңгуткан
№ 129. Агапова Надежда Ивановна	293	108	105	70	—	35	—	—	соңгулдалар болбаан
№ 132. Идам Маадыр Сергеевич	431	159	159	111	—	48	—	—	соңгулдалар болбаан
№ 133. Сорокин Владимир Иванович	248	134	134	67	48.5	55	41.0	14	соңгутпаан
Ховалыг Людмила Байкаловна	248	134	134	55	41	65	48.5	14	соңгутпаан
№ 134. Зудилова Людмила Ивановна	435	245	245	197	82.5	31	13.2	7	соңгуткан
№ 137. Ангров Владимир Геннадьевич	176	121	121	40	33	73	62	6	катап бадылаашкын
Вольфиус Борис Фольфович	176	121	121	3	2.5	112	92.6	6	соңгутпаан
Салчак Виктор Сатович	176	121	121	58	47.9	57	47.1	6	катап бадылаашкын
№ 138. Куулар Вадим Комбуевич	271	153	153	55	35.9	96	62.7	2	соңгутпаан
Монгуш Эрес-оол Сумбеевич	271	153	153	36	23.5	115	75.2	2	соңгутпаан
№ 141. Ширипей Валерий Николаевич	217	121	121	77	63.6	44	36.4	—	соңгуткан
№ 143. Деревина Людмила Алексеевна	284	140	140	117	83.6	23	16.4	—	соңгуткан
№ 148. Оюн Светлана Афанасьевна	337	182	182	160	87.9	22	12.1	—	соңгуткан
№ 152. Сурунов Юрий Иванович	340	178	178	93	52.2	85	47.8	—	соңгуткан
Шивилов Данил Оюнович	340	178	178	64	36	114	64	—	соңгутпаан
№ 153. Матвеев Александр Григорьевич	554	287	287	62	21.6	219	76.3	6	соңгутпаан
Маады Сергей Биче-оолович	554	287	287	199	69.3	82	28.6	6	соңгуткан
№ 156. Калинкина Людмила Алексеевна	138	90	90	35	38.9	53	58.9	2	катап бадылаашкын
Куулар Виктор Шууракович	138	90	90	27	30	61	67.8	2	катап бадылаашкын
Правосуд Анатолий Николаевич	138	90	90	22	24.4	66	73.3	2	соңгутпаан
№ 157. Пивоваров Станислав Николаевич	160	99	99	73	73.7	26	26.3	—	соңгуткан
№ 158. Монгуш Артур [illegible]	155	56	54	16	—	37	—	1	соңгулдалар болбаан
Оюн Галина Ямыраевна	155	56	54	25	—	28	—	1	соңгулдалар болбаан
№ 160. Хертек Василий Бапалаевич	148	105	105	67	63.8	38	36.2	—	соңгуткан
№ 161. Волобуев Олег Николаевич	126	57	57	13	—	42	—	2	соңгулдалар болбаан
Монгуш Алексей Кошкар-оолович	126	57	57	19	—	36	—	2	соңгулдалар болбаан
Хомушку Галина Кок-ооловна	126	57	57	20	—	35	—	2	соңгулдалар болбаан
№ 164. Абдрахманов Рафкат Абдуллович	76	68	68	39	57.4	29	42.6	—	соңгуткан
№ 166. Ооржак Амир Очурович	94	50	50	37	74	12	24	1	соңгуткан
Шмит Дмитрий Балуевич	94	50	50	6	12	43	86	1	соңгутпаан
№ 167. Алехин Борис Игнатьевич	141	89	89	48	53.9	41	46.1	—	соңгуткан
№ 168. Зайцев Олег Дорофеевич	233	143	143	112	78.3	31	21.7	—	соңгуткан
№ 170. Дьяков Николай Борисович	159	127	127	24	19	97	81	6	соңгутпаан
Сорокин Вячеслав Викторович	159	127	127	90	70.8	31	23.2	6	соңгуткан
№ 171. Монгуш Валентина Монгеевна	71	47	47	35	74.5	12	25.5	—	соңгуткан
№ 176. Другобенко Людмила Максимовна	434	227	225	117	51.5	108	48.5	—	соңгуткан
№ 180. Кыргыс Зоя Кыргысовна	169	104	103	48	46.6	53	51.4	2	соңгутпаан
Северновский Виталий Александрович	169	104	103	46	44.7	55	53.4	2	соңгутпаан
Кара-Тайгыр Вячеслав Маадыевич	225	110	110	49	44.5	61	55.4	—	соңгутпаан
Сандай-оол Евгений Уйнук-оолович	225	110	110	21	19	89	81	—	соңгутпаан
№ 187. Киселев Михаил Николаевич	444	415	415	337	81.2	78	18.8	—	соңгуткан
№ 189. Салчак Наталья Мижит-ооловна	133	110	109	103	94.5	6	5.5	—	соңгуткан
№ 192. Сарыглар Михаил Октяевич	727	437	437	250	57.2	187	42.8	—	соңгуткан
№ 196. Алимасцев Юрий Александрович	384	212	212	174	82	38	18	—	соңгуткан

БУЯННЫГ ЧОРУК

Чаагай сеткилди — чаштарга

Өскүс арткан, кагдырган, калыы кошкак, инвалид уруглар — бистиң ниитилелдиң бир хилинчээ, сагыш човаар ужурлуг айтырыы. Оларга кандыг-даа бол, дуза болур кылдыр Уруглар фондузунуң Тыва салбыры май 10-да телемарафонну организастаар. «Шупту чүвени — чаштарга!» деп кыйгырыгны бисте аажок билдингир мөкаш. Ынчалза-даа бис уругларның төрүмелиндеи аарыг болуп турарын, оларның хораар чорууң, чедиимес байдалын чугаалаарындан ыяап турган бис. Чаш назын айыылдыг байдалда, дүрген дуза херек дээрзин ам кымга-даа бадыткаан херээ чок.

Эзе тургустунуушкун чорудулгазының үезинде буянныг чоруктуң нептереп турары — эки чүүл. Ниити байдалы улаадараа дуза-биле эдери берге-даа болза, далайга дамды дуза дээн дег, салымга кызаттырган чаштарга ыы ол-даа дөгүм болуру чугаажок.

Чоокта чаа чурттуң парламентизи не-чаштың камгалаарының, өг-бүлени быжыглаарының талазы-биле доктаалды хүлээп алган. Байдалды эки жидерин ооң күүселдези-биле холбап болур.

Кайда кым дуза херегле турарын Уруглар фондузунче бижииринерин дилээр бис. Кожанар, таныыр кижилериңер материалдыг деткимче, чыдыг сөс, ажаалда-хайгаарал херегле турары чадавас. Оларга кичээнгейлиг болуп көрээлиңер. Кандыг хемчеглерни алыры негеттинип турарыл? Сүмелериңер, чагааларыңар манап артывыс, номчукчу.

КИЖИ—ХҮНДҮТКЕЛДЕ

«Кижиниң амыдыралының чажыды чүгле чурттаар дээнинде эвес, харын чүү дээш чурттаар дээнинде»

Ажык-чарлыг чорук ботшугүмчүлелди, «эрги аарыгларны» чырыкче үндүрүп келген, а гуманныг чорук, чаагай сеткил болгаш социал чөптүг чорук чоорту катап тургустунуп турар апарган. СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин сайгарып, чугаалажып турар үеде пенсионерлерниң, улгаткан назылыг кижилерниң, чааскаан арткан кырганнарның, инвалидтерниң, дайынның болгаш күш-ажылдың инвалидтериниң, хөй урут-дарыглыг иелерниң болгаш четпес хандыртынган өг-бүлелерниң амыдыралының база оларның салым-чолунуң дугайында болумчуң бодалдарымны илередикселлим. Ол кижилерниң социал талазы-биле камгалаттынмаан чорук улуг дүвүрелди болдуруп турар. Чоокку үеге чедир ол дугайында чугаалап сектып бодаары бисти хоругдап турган болгай. «Кижиниң амыдыралының чажыды чүгле чурттаар дээнинде эвес, харын чүү дээш чурттаар дээнинде» — деп, Ф. М. Достоевскийниң чугаазы маңаа кончуг хамааржып.

1989 чылдың январь 1-де ССРЭ-ге назылап кырганын болгаш 58,6 млн. пенсионерлер турган. Оларның аразындан 40 млн кижиниң бирээзинге айда 100 рубль чедир акшаны ап турган. Чуртта студентилерниң 15 хуузу өг-бүлелиг. Хөй уруглуг өг-бүлелерниң саны 2,3 млн.

Бистиң республикага хамаатыныр алыр болза, бо хүнде 55 муң пенсионерлер бар. 13 муң 500 кижи чедимес байдалда чурттап турар. 7 муң инвалидтерниң 578-и бирги бөлүктүг, 3400-ү ийиги бөлүктүг болгаш 978 кижи чажындан инвалид болган.

Кызыл хоорайда ажыл кылып шыдавас чааскаан арткан, назылап кырган 100 ажыг кижи бар. 70 ден эвээш акша ап турар 2 муң ажыг пенсионерлер, 2126 инвалидтер бар болуп турар. А республикада 1100 кижиниң бирээзи-ле айда 32 рубль пособиени ап турар. Акшаның үне чок болганы-биле холбаштыр оларның амыдырал дегнели хүн бүрү кудулап орар. Маңаа хамаарыштыр дарый шиитпирлиг хемчеглер алыры чугула. Чүге дизе В. И. Ленин аттыг Уруглар фондузу-даа, Инвалидтерниң бүгүроссия ниитилели-даа, буянныг сеткилдиң фондузу-даа амга чедир оларга практиктиг дуза чедирериңге күш четпейн турар. Хөй акшалыг, чаагай сеткилдиг кижи безин ону чааскаан шиитпирлеп шыдавас. Чаңгыс орук — күрүнениң бүгү талалыг социал-экономиктиг программазы ону шиитпирлеп шыдаар. Азы тодаргайлап чугаалаарга, ону ниитилел, күрүне болгаш Советтер боттандырар ужурлуг.

Мындыг байдалдыг кижилерни камгалаар талазы-биле бистиң республиканың чазаа тодаргай программаны хүлээп алыр үе келген. Чижээ, хөй уруглардыг иелерден азы кижи бүрүзүнге 60 рубльден эвээш акша онаажып турар өг-бүлелерден, кырып назылааш чааскаан арткан кижилерден квартира өртээн төлетпес дугайында шиитпирлерни республиканың Дээди Советиниң сессиязынга өөренип көрзе. Чаш уруг азырап орган дээш пособиени улгаттырар, хүүлүс бажыңнарында чурттап орар аныяк өг-бүлелерни бажың дээш төлевирин ажылдап турар бүдүрүлгелери, албан черлери боттандырар кылдыр шиитпирлээри күзенчиг.

Пенсия хандырылгазында амдаа шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй. Чижээ, чажындан эгелээш, 16 харга чедир алыр пенсияны 70 рубль чедирип турар болгай, а 16 хар чеде берген соонда ону 50 рубль чедир кызырып турар. Ол чүл, кижи 16 хар чеде бээрге, ооң негелде-херегледери эвээжей бээр деп бе? Чок, ол улам немежир дээрден башка, өске чүү-даа турбас. Чаа хоойлу төлевилелинде дайын инвалидтериниге пенсияны немээри көрдүнген. Бо таварылгада бир эвес инвалид кадының байдалы-биле ажылдавайн чораан болза, маңаа немелде дугайында кандыг чугаа турар боор?! Хөй шалың ап турган болгаш хөй ажыл стажтыг кижилерниң пенсиязы харын улут боор болгу дег. Бо бүгү билдинмес айтырыгларның артында кижи турар деп чүвени утпас херек. Ол айтырыгларны шиитпирлээрде кижи бүрүзүнге ажык-чарлыг болгаш алыс шынныг чорук чугула. Чонуң ол кезектериниң эрге-ажыын өөренип көрбейн турган, партияның политиказын ажылдап кылыр хамааты эрге бисте чок.

Чуртувуста сан-хөө, курлавырлар чедишпес-даа болза, ажы-нүүр, чаагай сеткил бисте бар болгай. Кижи ниитилел сайзыралының, партияның политиказының төвүнде турар ужурлуг. Өске кижилерниң эрге-ажыы болгаш оларның негелде-херегледери дээш сагыш салып чоруур болза, кижиге кижизиг чорук оон үнер. Маңаа хөй чүүлдер улус депутаттарының туружундан кончуг хамааржыр. Чаа хоойлу назылап кырган кижилерге чедир хандыртынган болгаш амыр-шөлээн амыдыралды, келир үе дээш бүзүрелдиг магадылалды тургузар ужурлуг. РСФСР-ниң чазаа бүгү күүскомнарга социал дузалаашкын килдистерин тургускаш, ону сан-хөө биле хандырарын чедип алыр үе келген.

Буянныг сеткилдиң болгаш кадыкшыл фондузунуң республика салбыры бисте тургустунган. Ук фондунуң акша-төгерик күш-ажылчы коллективтерниң болгаш хамаатыларның хууда киирген салыышкыннарындан тургустунган. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң албан черлериниң коллективтериңге болгаш хамаатыларга мээң кыйгырыым — буянныг, чымчак сеткилдиг чорукту деткип, чааскаан арткан кырганнарга болгаш түреңги амыдыралдыг кижилерге дузаларын биле буянныг сеткилдиң болгаш кадыкшылдың Совет фондузунуң «Кызылда чуртталга-социал банкызының № 704401 агар санынче боттарының салыышкыннарын киирерин дилеедим.

Хамаатылардан идик-хеп болгаш өске-даа эдилелдерни хүлээп алыры-биле Кызылга «Буянныг сеткил салонун» ажыдар деп саналдыг мен. Эмнелгелерге буянныг сеткил сестраларын чүге тургуспайн турарыл? Чамдык аарыг кижилер орунундан турбайн, ай-ай биле чыдып турар болгай, оларны ашкарар-чемгерер, хепкерер болгаш орун-дөжээн ажтап арыглаарынга дуза херек.

Найысы Улус депутаттарының Кызыл хоорукүүскомунуң шиитпирин ёзугаар хоорайга арага салар талазы-биле тускай коммерсиялыг магазинни ажыткаш, оон алдынган орулганың тодаргай хуузун буянныг сеткил болгаш кадыкшыл фондузунче шилчитсе. Бо чүүлдер чамдык айтырыгларны шиитпирлээриңге дузалаар деп бодаар мен.

Партия дадывырынче киирген акшаның чартыын үстүнде айыткан социал айтырыгларны шиитпирлээриңге киирер болза эки ышкаш. Партия биле чон тудуш деп кыйгырыг ындан бадыткаттынар эвес бе. А профэвилелдери база-ла ындыг угланыышкынныг ажылдаар ужурлуг. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бартаның үгезинде турар бүдү рүлгелерде, профэвилелдерниң, комсомол болгаш өске-даа ниитилел организацияларынга киирген орулганың 30 хуузун үндүрүп кылыр чорудар шиитпирлээр үе келген.

Чаа политика дээрге-ле чаа кижилер дээн ол-дур. Грузияда «Нениң хуну» чарлаттынган. Ол хүн ажылдаан акша-төгерик хөй уруглардыг болгаш четпес хандыртынган өг-бүлелерге материалдыг дуза кылдыр киирип турар. Бүгү эвилелдиң Не хүнүн тургузар дугайында Расул Гамзатовтуң саналын деткиир мен. Эки-даа, багай-даа кижи кырып назылаар, ажылдап чоннарын болгаш хевкерип алаар. Бо бүгү организастыг удуртулгалыг болгаш хоойлу-биле быжыглаттынган турары чугула.

Эде тургустунуушкун үезинде тодарган туруштарын билбейн тура, бодум амгы үениң кижизи мен деп санаан болбас. Кижиге дузалаар буянныг чорук — кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Бодумун сагыш салыышкынымның эң холу — кижилерниң чаагай чорук дээш гуманныг, демократтыг социализм ниитилели чонунуң дээш болгаш хоойлуга үндезилеттинген негелделерин эккерип шыдаар кижилерни негеп турар.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.

Тыва АССР-ниң улус депутады.

ЭЭ КӨРҮҮШКҮН ХЕРЕК

Кызыл хоорайның чоон таласында сөөлгү автобус доктаар хайым чериниң чоогунда хорим ажылдыр бежен чылдарда туттунган чывыт ыяш бажың бар. Ол — уруглар бажыңы. Чаштарның даштын ойнаар шөлү кызыы. Бажыңның бодуй айыылдыг байдалда: чылыдылга системазын үрелдир кылгандан бээр ийи чыл четкен. Ону эде кылдырар арга чок. Кыжын өрээлдерниң температуразы 17 градус болуп турар. Үр септелге чок турганындан ханалар ирээн, дөзвпир ыргайып бады келген. Кажан-на кээп дүжерин манап орган ажыы бар бе?

Амгы үеде ында тозан уруглар бар. Херегдел улуг. Шөл чедишпезинден бөлүктерге немей хүлээп алыры берге апарган. Беш-алды чыл бурунгаар бажың айыылдыг байдалда турарын хамаарылгалыг организацияларның удуртукчуларынга дыңнадып шаг болган. Республиканың Министрлер Чөвүлелинге, Кадык камгалал министерствозунга, Уруглар фондузунуң салбырынга, хоорукүүскомга чедип, чаштарның байдалын экижидериниң айтырыын тургузуп келгенинниң түңнелинде, бо чылын капитал септелге кылыр акша-хөреңгини ук организациялар үндүрүп берген. Түр үеде уругларны кайнаар аппарары база билдинмес.

Чаа бажың тудуу чүгле ийи-үш чылдан бээр болза болур. Амыдыралда чүгле төлевилелдерниң майыын тургузуп турар. Ада-иези халдавырлыг аарыгдан аараан азы ойталаан, четпес дүжүү, аарыг-аржык чаш кижилер дээш сагыш салыры — арын-нүүрнүң, кижизиг чоруктуң херээ. Ынча деп белеңби-ле чугаалаптар бис. А хол тудуп, дуза кадыштары ындыг-ла көзүлбес. Шефтилер өй-өйлеп кээп дүжер. Сеткилли-биле кээп айтырып кээрлер ховар дээрзин кол эмчи С. Б. Яндай-оол чугаалап турар. № 1 школа, кызыгаар отряды харын дуза кадыптар.

Ада-иезинден чажындан чарылган уругларга часыдыг херек дээрзин кижизидикчи башкылар, ажаакчылар эки билип турар. Кижизидикчи башкылар Л. П. Некрасова, В. П. Норбу, эмчи сестразы В. И. Шмакова, ажаакчы А. А. Араптаң болгаш өскелер-даа — өскүс-чавыс, кээргенчиг салымныг чаштарның ажаалда кижизидилгезинче бүгү күжүн берип чоруур чаагай сеткилдиг кижилер. Олар чаштарның аваларын солаан.

ЧУРУКТАРДА: Эргелел, часыдыг херек чаштар.

Оолдар ОХЕМЧИКТИҢ чуруктары.

Уругларның В. И. Ленин аттыг Совет фондузунуң Тыва республика салбыры тургустунгандан бээр чоокта чаа ийи чыл болган. Бодаарга, оон бээр кыска үе эрткен. Ындыг-даа болза, чедир кылдынмаан болгаш эскертинмээн чамдык чүүлдер дугайында салбырның чоокта чаа эрткен пленунунга шүгүмчүлелдиг ёзу-биле чугаалалган. А мен бодаарымга, кылдынган тодаргай чүүлдер бар. Ындыг-даа болза, ажылывыстың темпизин болгаш планнаттынган чамдык чүүлдерниң бүтпейн баары чорук бисти дүвүреди турар. Бистиң республикавыста өскүстер, кадыы кошкак болгаш түреңги байдалда чурттап чоруур уруглар база элээн-дир хөй. Оларга бистиң буянныг сеткиливис, чылыг сагыжыс чорааштыныывыс чугула херек.

Бистер эрткен чылдарда бүгү-ле чүвени чаштарга, бистиң келир үевис салгалдарывыска дээн кыйгырыгның ада-биле чурттап чораан-даа болзувусса, ада-иезинге кагдыргаш, өскүс арткан уруглар чылдан чылче көвүдеп турар. Бо хүннерде Тывада 2500 уруглар өскүс арткан азы бүгү уругларның 3 хуузу болуп турар. Хөй бе? Дыка хөй. Чамдык ада-иелерге оларның ажы-төлү харын-даа аар чүък апарган деп чугаалаар болза, улуг частырыг чок. Ол дугайын мындыг саннар-биле бадыткап болур. Кызылда школа назының четпестериниң Уруглар бажыңында 90 чаштарның чүгле 4-ү өскүс, а чаш уруглар бажыңында 80 уругнуң чүгле чаңгызының ада-иези чок. А школа-интернатта өөреникчилерниң чүгле үштүң бирээ өскүс болуп турар. Уруглар бажыңнарында 600 уругнуң 73-үнден ада-иези ойталаан.

Ниитилелдиң угаан-сарыыл байдалының дугайында чугаалап тура, уруглар дугайында утпас ужурлуг бис. Ол талазы-биле бистиң уругларывыс ханызы-биле «кемдеп» турар. Угаан-сарыыл болгаш медерел талазы-биле бистиң качыгдаан уругларывыс дузалал школаларында өөренип турар болгай. Олар бээрик муң хире кижи. Арага-дарыже суулдугар ада-иелерниң салым-чаяаа, харыысалга чок эмчилерниң, багай ажылдыг чамдык башкыларның болгаш бистиң түреңги чоруувустуң ужурундан ол ажы-төл качыгдап чоруурун утпас херек.

Качыгдааннар — инвалид уруглар-дыр. Эмнеттинмес аарыглар-лыг. Качыгдааннар — хоругдалда бистиң уругларывыс элээн-дир. Оларны оон-даа ыңай санап болур. Уругларывыстың качыгдалдарының дугайында чугаалап тургаш, хая салдыына берген олуруп бисте канчап-даа таарышпас, частырыгны кылып-даа тургаш, бистер буянныг херекти кылып апаар бис.

Чүък машиналарын саткан бис. Кижизидикчи башкыларның шалыңын тедээриңге, өскүс уругларны Совет Эвилелиниң хоорайларынче, даштыкыже туристеп чорударынга эвээш эвес чарыгдалдарны кылып турар бис. Уругларның чайгы дыштанылгазында оларның кадыкшылын быжыглаар сорулга-биле акша-төгериктиг доктаамал үндүрүп турар. Уругларже көрүүл, оларга дузаа калбарынга кажан-даа ойталавайн турар бис.

Бистиң салбырга моральдыг болгаш материалдыг дуза кадарынга киришкен кижилерниң болгаш хамаатыларның дугайында база утпайн турар бис. Ол кижилер дээрге-ле боттарында чажында өскүс калган, түреңги өскен, аарыг-аржыкка таваржып чораан болгаш качыгдал деп чүвени көрген бодуун кижилер-дир. Эки турачызы-биле дузаламчы чорудуп турарларының аразында уруглар база эвээш эвес. Биске улуг дуза чедиргени дээш башкыларга улуг-биле четтиргенивисти илередип турар бис.

Салбырның агар санынче бо чылын 50 хире коллективтер болгаш хөй-хөй хамаатылар боттарының дузаламчы акша-төгериин шилчиткен. Оларның аразындан «Кызыл» агрофирма, респотребсоюзтуң баштаар чери, «Спутник» ЧАТБ, КМК-5, «Таңды» АКМК-зы, Эрзинде Кызыл-Сыдыс ортумак школазы, республиканың психиатрия эмнелгези, «Тыва суг-мелиорация» каттыжыышкыны, Чадааның район эмнелгези, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму, я.ф 306-2 албан чериниң хоругдаттырганнары, өске-даа улуг-улуг коллективтер бар.

Бай-Хаак суурнуң чурттакчызы В. Л. Вагановский 1000, Кызылдан В. І. Серякин 100 рубльди чоокта чаа уруглар фондузунче тургузуунда шилчиткени. Оларга уругларның мурнундан улуг-биле четтиргенивисти илередтивис. Уруглар фондузунче дузаламчы чорудуп хамаатыларга өөрүп четтиргенивисти харыылавырын чорудуп турар бис.

Мындыг чүүлдү база демдеглеп каар күзедим. Маңаа хамаатылар бистиң организациявыска хөй улуг ажылдыг турар деп бодап турар болгай. Бөгүн бистиң салбырда хостатпай ийи ажылдакчы бар — дүрганың оралакчызы болгаш бухгалтер. Фондунуң дузаламчы активинден оларга чаңгыс көрек безин албайн турарлар.

Моон соңгаар чүгү кылыр аазарывыстың дугайында номчукчулар-биле сүмележип турар чадавас.

Бо чылын өскүс уругларга дузаламчы көргүзериин кылынчыр, ол ажылды ылгавай ламнаар элээдилерни болгаш аныяктарны ажылче киирериңге болгаш бажың-балгат алырынга дузалаар. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Өскүс болгаш ада-иезиниң азыралында чок уругларның кижизидилгезин, өөредилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын үндезинин-биле экижидериниң дугайында» доктаалының күүселдезин чамдык районнарга хынаар бис. Уруглар бажыңын болгаш школа-интернатты септеп кылыр. Уруглар фондузунуң күзели биле бичии уругларның ийи номчудажыр Тываның ном үндүрер чери парлаар. А май 10-да дузаламчы чорударының дөрт шак үелиг телемарафонун организастаар бис.

Уругларның эрге-ажыы дээш силерни телемарафонга идепкейлиг киржириңерни чаладывыс. Бистиң агар санывыс: 707301. Кызыл хоорай. Чуртталга-социал банкызы.

Петр МОРОЗОВ.

Уругларның В. И. Ленин аттыг Совет фондузунуң Тыва республика салбырының даргазы.

● Тывага баштайгы телемарафон.

● Өскүс арткан 2500 уругларга дуза.

● Акша шилчидерниң агар саны 707301 Чуртталга-социал банкызы.

ЧАРЛАЛДАР БҮРОЗУ

Байырлал хүннеринде

Байырлал хүннери — Май 1-де болгаш 2-де хөгжүм-шии театрынга «Аян» ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти болур. Концертке Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Шойгу, Домнак-оол Кежиктиг, Тываның комсомол шаңналының лауреады Кайгал-оол Ховалыг, «Юрмала» Бүгү-эвилел конкурстарының киржикчилери Айдын Монгуш-оол, Борис Салчак, ансамбльдың ыраажылары Галина Сюрюн, Аяс Тойбухаа киржир.

Программаны Ордан Дамба-Хуурак чорудар.

Ансамбльдың уран чүүл удуртукчузу Алексей Шойгу.

Концерт май 1-де 18 шакта, май 2-де 16 шакта болгаш 19 шактарда эгелээр.

Билеттерни филармонияның, театрның кассаларында садып турар.

2-55-19 дугаарлыг телефондан айтырыгны билип ап болур.

Өрт өскүп болур айыылдыг үе чедип келгенин барымдаалааш, чурттакчылыг черлерниң кижизидикчиларынга база бажыңнар чоогунга куруг сиге[illegible] бо айыыл өрттетпезин республиканың Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалалчының килдизи сагындырып тур.

Өрт айыылынга удур хуруммнуң негелделерин үреэн кижилерге административтиг харыысалганы онаар.

1990 чылдың бирги кварталында республиканың девискээринге озал-ондактың саны көвүдээн. 65 озал-ондак болганының түңнелинде 19 кижи өлген, 59 кижи бертик-межелге таварышкан. 13 озал-ондак эзирик чолаачыларының буруу-биле болган. Эрткен чылдың бирги кварталындан 12 хуу өскен. Ынчалза-даа өлген кижилерниң саны 3,3, а кемдээннерниң 20,9 хуу эвээжээн. Үш айның дургузунда КАИ ажылдакчылары 9259 янзы-бүрү орук чурумунуң үрээшкиннерин илереткен. Оларның иштинден 439 кижи орук дүрүмүн хажыдып, дүрген машинаны доргаалга онаашкан. 825 чолаачы эзирик чораан тутттурган. 72 кижиниң бир чыл иштинде машина мунар эргезин казаан. Ийи катап эзирик чораан туттурган чолаачыларның кезиинге херээнии 211 чүүлүнүң бирги кезээ-биле херектерни оттурган.

КАИ штабы.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылда күрүнениң педагогика институдунуң бот-өөредилге салбырынга өөренирин күзээннерни (абитуриентилерни) 1-ги курска дараазында тускай эртемнерни чедип алыры-биле хүлээп алырын чарлап тур: «География», «Орус дыл болгаш литература», «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн), «Педагогика болгаш эге өөредилгениң методиказы», «Тыва дыл болгаш литература».

Кирериниң экзаменнерни 1990 чылдың июнь 4-тен 16-га чедир болур. «География» кирерлер география, ССРЭ төөгүзү (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Орус дыл болгаш литературага» кирерлер орус дыл болгаш литературага (аас, бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш психологияга» (школа назыны четпээн) кирерлер ССРЭ төөгүзү (аас-биле), тыва дыл болгаш литература (аас бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Педагогика болгаш эге өөредилге методиказынга» кирерлер математика (аас-биле), орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле), төрээн дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле) экзамен дужаар.

«Тыва дыл болгаш литературага» кирерлер тыва дыл (аас-биле), тыва литература (чогаадыг), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле) экзамен дужаар.

Тускай мергежилдер аайы-биле өөренирин күзээннер-биле «Педагогика болгаш психология» (школа назыны четпээн), «Педагогика, эге өөредилгениң методиказы» тускай ортумак эртемниглер-биле болгаш тускай ортумак эртемниг бир чылдан эвээш эвес ажылдааннар-биле май 30-де беседалажыышкыннарны эртирер.

Билдириишкиннерни апрель 25-тен май 25-ке чедир хүлээп алыр. Аңаа кожар документилери: ортумак эртемниин дугайында аттестат, үш кижи ат салган, сөөлгү ажылдап турган черинден характеристика, № 086 форма-биле эмчи шинчилгезы, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, 3х4 хемчээлдиг 6 фото-чурук, паспортту боду көргүзер.

Институттуң адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 36, кабинет 101, телефон 2-20-36.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Үш-Белдир», «Чедер» курорттарының 1990 чылда [illegible] сезону эгелээриниң [illegible] дараазында ажылчыннар херегжеттинип турар: эмчилер, эмчи сестралары, ажыл-агый сестралары, повардар, официантылар, кухня ажылдакчылары, диет сестралары, санитаркалар.

Ажылдаарын күзээннер дараазында адреске келир: Кызыл хоорай, пер. Юбилейный, 7, телефон 3-10-77.

Связьтоюзнуң шеңнел аймаан бүдүрер комбинадынга ажылдаар 19-30 харлыг бот херээнии хамааты[illegible] [illegible] ажыл-биле хандырар. [illegible] бедидер профессия [illegible] тодаргай[illegible] дузалаар. Республиканы тойлу чалап тур. Ол бүдүрүлге черинге [illegible] ажылдар: лента [illegible] бо аймаан бүдүрер[illegible] эзрер, мастерлерге, электромонтерларга дузалакчылар ажылдаар. Ажыл төлевири ортумаа-биле айда 240-260 рубль, черле өрүгаар 200 рубль хемчээлдиг акша дузаламчызын бээр. Бот кижилерни ниити чурттакга чери-биле хандырар.

Төптүң адрези: Кызыл хоорай, [illegible] кудумчузу, бажың № 34, кабинет 2, телефону 3-27-88.

телевидение

АПРЕЛЬ 26

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Бут бөмбүг. Эң хуу ужуражыышкын. Ирландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Ирландиядан дамчыдылга. 10.15 Мультфильм. 10.25 «Аян-чорукчулар клуву». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.00—15.00 ССРЭ-ниң улустуң артизи В. Васильевтиң чогаадыкчы ажылының дугайында. 15.45 Концерт. 16.35 Эрте медээчиги. 17.20 К. Хайрутдинова татар улустуң ырларын күүседир. 17.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 «Үе». 19.00 Коллаж. 19.05 «Дипломатчы эвес беседалар». Великобританияның даштыкы херектер министри Д. Хэрдом дамчыдылгага киржир. 19.30 «Ыры-90». 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Чүректиң, чымчак сеткилдиң кударалдың ырлары». 22.25 Хоккей. Делегей чемпионады. Чехословакия биле Швецияның шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

01.25—04.00 Телемарафон «Чернобыль».

КИНО

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Лифтилен солагай талазынче» 9.20, 19.20 [illegible]). «Төрээн толу» (2 серииалыг) 13.20, 16.20. Видеозалга: «Восточная плутовка» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: кинолар чыындызы 11.00, «Чүък «300» 12.20, 17.00, «Шахтилер» 14.00, 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кингсайз» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынакшы, бүзүрел вер» (2 сериялыг) 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Ынакшыл, мээң ынакшылым» 17.30, 19.20 шактарда.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — ◆ чугула — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11, 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер Хемчээли 2 парлалга чазы Тиражы 28300 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

ТС—00610.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 27 пятница № 98 (14298)

1925 чылдан үндүрүлгүлеп турар

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЧЕДИГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ БИРГИ СЕССИЯЗЫ БӨГҮН КЫЗЫЛГА АЖЫТТЫНАР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы ажылын бөгүн Кызылга ажыдар. Чониң бүзүрелиниң чедип ап, улус депутадынга соңгуткаңнар чаа чыыштың бирги сессиязынга киржилгези-биле улус депутадының бедик бүрүн эргезин боттандырып, күүседип эгелээр.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын чорудар 120 соңгулда округтары бар деп чүвени соңгукчулар билир. Март 4-те болган соңгулдаларның, оон соонда катап бадылаашкыннарның, катап соңгулдаларның түңнели-биле Тыва АССР-ниң улус депутадынга амдызында 117 кижи соңгуттурган. Сессия ажылын бөгүн оларның киржилгези-биле эгелээр, а депутаттар [illegible]

...кратты үндезинге эрткенин көргеннер, боттарының ооң дорт киржикчилери болган болгай бис. Ам болур катап бадылаашкын, катап соңгулдалар база-ла шак ындыг байдалга эртер ужурлуг. Бөгүнгү чаартылгаларга, сорулгаларга чаа депутаттар корпузу улуг рольдуг, салдарлыг. Ынчангаш соңгукчулар бөгүнгү улус депутаттары, силерни, шын билип алыр сорулгалыг телептиглерниң аразындан эң тоолептиг дээш бадылаашкынын берген. Эртген соңгулдаларже хая көрнүп көрээлинер: ужуражылга хуралдарынга соңгукчуларның санал-оналдарын, күзээшкиннерин, күш-ажылчы коллективтерге депшидилге үезинде силерниң кандидатураңарны сайгарып турганын сактып келиңер. Политиктиг бо болуушкунга чониң киржилгезин [illegible]

[illegible]

ЧУРУКТА: чаа соңгуткан болук депутаттар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев Уралда

СВЕРДЛОВСК, апрель 25. (СЭТА-ның тускай корр.) [illegible]

[illegible]

ССРЭ-НИҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИ М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ УРАЛ ЧЕРГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫННАРЫ

СВЕРДЛОВСК, апрель 25. (СЭТА-ның тускай корр.).

[illegible]

(СЭТА).

БАЗА БИР ЭРТЕМДЕН

[illegible]

Борбак-оол БАЛЧИР.

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

[illegible]

ЛИ ПЭННИҢ МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

[illegible]

(СЭТА).

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

[illegible]

(СЭТА)

ХЕМЧЕГГЕ ТАВАРЖЫРЛАР ИРГИ БЕ?

Чамдык-чамдыкта бистиң тыва чон дорамчылаашкыннарга таваржы бээрге, сеткилге вин чут хомудаанчыг-дыр. Ооң чижээнге «Азас» заповедниктиниң директору С. А. Окаемов дээрзи тожу чонну куду көрүп, кара туразында мениңип турганы кайгамчык. Бүдүн чон мындыг туразы улуг кижилерге канчап дора көрдүрүп олурарыл? Тыва чонну дорамчылаашкынның кара чаңгыс чижээ ол эвес. Ындыг чүүлдер удуртукчу коммунист эштериниң талазындан безин бар.

Бодум хуумда база ындыг чүүлдерге таваржыпкан мен. «Москвич» деп хууда машиналыг кижи мен. Ол үрели бээрге, Кызыл хирин, техниктиг хандырылга станциязынга баар апаар. Ооң хынакчы мастери Валерий Петрович Чмых дээрзи тывалар кээрге кызыккыыр, артык кезектерни чажырыптар, бижип бербес, а орус улус кээрге ол кезектерни дораан бээр — мен ону бодум караам-биле көрдүм. «Дагыр эргең тала тыртар» дээри ышкаш аажылаарга, бо кижиге эпчок-даа, муңгаранчыг-даа болур чорду.

Мен малчын кижи болганымда, тайга черлерге чурттап, көрүп чоруур кижи-дир мен: машина-балгаттыг кижилер келген соонда, оларның арткан черинден кат-тоорук, сиген-шырбиниш-даа үнмес боор чорду. Чүгле хүмүн бодап, алыр-чиирин дээш кыскаш бойдусту ол хире хоозурадып каар-дыр. Хем-суг кирганде база ындыг-дырлар: балык-байлакты чазылдырар, шүүрээр. Бо дээрге эскериглеримниң ээзи кезии-дир. Ажыл-биле чүгаалаарга, ындыг чүүлдерни тыва кижи бүрүзү кончуг эки билир дизимзе, частырыг болбас боор.

Орус чоннуң шүптүзү ындыг эвес, оларның аразында чүтле алыр-чииринге туралыг кижилер бар. Оларның ындыг чоруу тыва чериниң агаар-бойдузунга кончуг багай салдарлыг. Мону үстүнде олурар даргалар көрүп, билип олурар бе? Билип олурза-даа, кандыг-даа хемчег албайн, чымчак сандайларда амыр-шөлээн саадап олурарын кайгаар кижи-дир мен.

Орус-оол СЫМЧАН-ООЛ.
Бай-Холдуң № 1 хойжу бригадазының кежигүнү.

XXVIII съезд: саналдар, бодалдар, шүгүмчүлелдер, сүмелер

ЧАҢГЫС ПАРТИЯ ТУРЗУН

Амгы үеде бистиң республиканың партия организацияларында СЭКП-ниң XXVIII съездизинге белеткел ажылдары чорup турар. СЭКП ТК-ның партияның XXVIII съездизинге Платформазын чер-черлерде чугаалажып, сайгарып, анаа хамаарыштыр коммунистер боттарының бодалдарын, саналдарын киирип турарлар. Ылангыя партия эге организацияның ролюн көдүрер дугайында хөй саналдар үнүп, кандыг хемчеглер-биле ону чедип ап болурунуң дугайында чугаа шагдан бээр чорup келген. Ооң бир чижээ партия дажывырының 50 хуузун эге организацияга арттырар дугайында санал болур. Мен ону база улуу-биле деткиир кижи-дир мен. Чүге дээрге организация акша-хөреңгилиг турарга ооң ужур-утказы бедиир болгаш өске-даа хөй айтырыгларны шиитпирлээринге идиг-дир.

Коммунист кижиниң моральдыг бүдүжү, мөзү-шынары эки болурундан аңгыда, ол партияның үндүрген шиитпирлерин ак сеткилдиг күүседир ужурлуг. Ол дээрге коммунистиң бүгү чуруму, партийжи адын тударының магадылалы-дыр.

Партияның чаа Уставының төлевилелинге хамаарыштыр мен мындыг саналдыг мен: 18 хар четкен кижилерни партияга кандидат стажы чокка хүлээп алыр. База бир бодалым — бистиң чуртка чаңгыс партия турар болза эки. Чүге дээрге ол В. И. Лениниң тургускан партиязы, ооң салып турар сорулгалары чонга эң-не чоок. Партия эң-не телептиглерге эжиин ажыдып бээр ужурлуг.

Сөөлгү үеде партияның аттарын куду-лаан деп улуг шүгүмчүлел үнүп турар. Ындап барганының чылдагааны — партияның чон-биле ажылы хаалчак чорууру. Ооң бичии чижээн мана чугаалап берейн: партия обкомунуң эжиин аксында шагдаа турар. Ынчангаш бо бажыңче анаа бедүүн апат кижи эртип шыдавас, улуг даргаларга белен ужуражып шыдавас. Ам харын хүлээп алыышкын талазындан эки чүүлдер кылдынып турар хевирлиг чорду.

Партия ажылынга мен бичии комсомолчу турар үемден бээр киржип келдим. 1936 чылда Барыын-Хемчик районунуң Кара-Хөл сумузунга мал үүрүнүң даргазынга турумда, ынчан партия Уставы, программазы деп чүве билбес турдувус. Ол хиреде ынчан наммын ат-алдары кончуг бедик, кежигүннериниң идепкейи дажок улуг турган.

Амгы үеде партиядан чамдык кежигүннер үнүп эгелээн деп дыңнап олур мен. Ол кандыг ындыг коммунистер үнүп турары ол? Мээң бодалымбиле алырга, ындыг кижилерни партийжи харысалга, кежээ онаагаш, партиядан үндүрер болза эки.

Базыр ИРГИТ.
Күш-ажылдың болгаш партияның хоочуну.
Кызыл хоорай.

ШҮШПЕҢ ХЕВЭЭР

Марксизмге үндезилеттинген Лениниң партиязы СЭКП деп ат-биле чаартынганындан уге-леп чорту марксизмниң өөредиин, Лениниң чагыгларын хажытса-хажытса, аллаглад, чазыгларны кылгаш, шынгыы шүгүмчүлелдерге, аймаараашкынга таваржып турар. Мээң бодаарымга, эң кол чазыгларның бирээзи — хоойлу-дүрүмнериниң хенертен кошкап, хөлүн эрттир гуманизмге алыскаанында. Гуманныг чоруктуг багай диве-дир мен, ол кончуг эки чүүл-дүр. Ынчалза-даа ол чонга эвес, а бир дугаарында-ла корум-чурум үрекчилеринге, хамык-ла бүдүү үзелдиглерге чогумчалыг чемиш болган. Хоойлунуң бышпаанындан кем-херек үүлгедири, сандараашкын ковудаан деп бодаар мен. Гуманизмни чорударда, ону эккидир бышкылап алгаш, хоойлу-дүрүмнерни чорту кошкадыр турган.

Бистиң Барыын-Хемчик районда корум-чурум үрээшкиннери, дерзии үүлгедиглер кызырылбайн турары кончуг дүвүренчиг. Бо талазы-биле партия райкому, райкүүскому, эрге-хоойлу органнары кончуг мажым шимченип турар. Аныяктарга 970 ажыг чылгының көгү оорлаашкынының ужуундан үзүлду. Хамык төрел чонум эп-найыралдыг, бай-шыырак чораан. Ам ында чон ядарап, коргуп чурттап эгелээн. Чонунуң амыдыралының ындыг байдалга четкенинге бюрократтыг чорук. партийжи даргаларның буруузу улуг. Байдал ынчаар бачымырап келгенде партия райкому чүнү көрүп олурганыл?

Амгы үеде партияның ажылы чүгле хуралдап бүткен. Ажылдаар шинээ кудулаан. Хамык-ла чүвени кижи парлалгадан номчуп, көрүп олурар чүве-дир. Чон ында боттарының санал, сүмелерин киирипле турар. Ону тоор, деткиир кижи-даа чок. Чонуң үнү хоозун чүүл болуру кончуг багай-дыр. Чижээ, Хан-Дээр девискээриниң төтчеглекчилериниң болгаш кем-херек үүлгедииниң талазы-биле солунга чеже сүме, санал үнген ийик? Оода чалаарда куда эрттиреринге, хүрештиң талазы-биле, нагтынган чайлаглар, тарылга шөлдеринге хамаарыштыр сүме-ле, сүме. А оларның сураа оон үнер эвес, харыы-даа чок болуру кончуг хомудаанчыг. Бо талазы-биле партия обкомунуң хемчеглер апканы кайыл? Ам чон партияны чүгле тодаргай ажыл-херектери-биле үнелээр апарганы билдингир. Ынчалза-даа ооң кончуг оожум, шүшпең чоруу хевээр-дир.

Куулар САМБУУ.
Ак-Довурак хоорай.

САГЫШКА КУДАРАНЧЫГ

Партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелин сонуургал-биле таныжып тургаш, амыдыралды эргилдир бодап келдим. Мен 20 харлыымда партияга кирген мен. Ол киреримде партия дег мерген башкарыкчы күш чок деп бүзүрелдиг турган мен. Ол бүзүрелим ам-даа өшпээн. [illegible] кижи [illegible] партияның [illegible] турар-дыр. Партия Уставының төлевилелинде база кичээнгейлиг номчудум. Ында партияның үнезин база өделеттинген дээн хемчег бар-дыр. Чижээ, 18 харлыг кижилерни партияга хүлээп алыр дээн. Мен бодаарымга, ындыг аныяк кижиниң партияга хүлээп алыры чиг-дир. Чаа-ла школа дооскан турар чаш кижи чүнү кылганын, чүнү көргүскенил?

Партийжи кижи даалганы [illegible] аты-биле кылыр. Манаа акша-көпеек, шаңнал-мактал сүрген, ажык-кончаа манаан сеткилдиг херээ чок деп бодаар мен. Партийжи бүгү туруштуг акша-көпеек-биле холбап, оон ажылын санап олурар болзувусса, партийже кирген херээ чүл?

Ол ышкаш партия хуралдарын ай санында эрттирери чүгле деп бодаар мен. Ылангыя кожаана шиитпирлээр айтырыглар хөй. Чон ол бүгү айтырыгларның харыызын манап чалааш, үстүкү черлерже бижиир, хомудаары хөй болуп турар. Москвада болуп турар съездилер, сессиялар, хуралдар хөлүн эрттир шыланчыг, хоозун чугаалар бажын ашкан. Кедээниң чонунга ээ-тен берип, чер-черниң байдалы-биле бот-башкарылганы бээри күзенчиг.

База бир сагышка кударанчыг чүве бар: чүл дээрге СЭКП-ге киреринде эге организацияның шиитпири-биле доостур деп турар. Кижи комсомолга-даа, партияга-даа кирер дээнде, бюрога баар мурнунда номчуттунган, айтыртынган, белеткенген шаг-ла боор ышкажыгай. Ол дээрге партийжи хүндү-дүр. Сөөртиниттинелиниге, азы кылын крест кежигүнүнге кирер дээни ол эвес-тир. Партияга шак мындыг хамаарылга турар болза, сагышка кударанчыг ыя?

Бичи-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Каа-Хем район.

ЧАҢГЫС ААЙ ПОЛИТХҮН: айтырыглар болгаш харыылар

Бо чылдың март айда эрткен [illegible] аай политхүнге хамаарышкан айтырыгга харыыны парлап тур бис. Ында мынча дээн:

— Тыва АССР-ниң девискээр бот-оруулга-чарылгаже, бот-акшаландырылгаже болгаш чарыгдалдарны бөлү дугаарының талазы-биле перспективалары кандыгыл? Ону эртеринге чүү шаптыктап турарыл?

Тыва АССР-ниң Күрпланының даргазының оралакчызы М. С. Козлов бо айтырыгларга дараазында харыыларын берген.

— Республиканың бот-башкарылгаже болгаш бот-акшаландырылгаже белеткеп киирер талазы-биле Күрпланның, Сан-көө министерствозунуң, республиканың бүгү банкыларының, Статистика эргелелиниң эртем албан черлериниң төлээлери киирген ажылчын бөлүктү Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели тургускан.

Кылдынып турар ажылдарның эртемге үндезилеттинген турарын хандырар талазы-биле ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының экономика болгаш үлетпүр бүдүрүлгезин органзастаарының институду-биле тускай дугуржулганы кылган. Ук институт органзас-методиктиг дузаны көргүзер. Саналашкынны кылыры-биле Тываның специалистери Новосибирскиниң эртем төвүнче чоруп кээп.

Тыва АССР-ниң экономиказын бот-акшаландырылгажын принциптеринче шилчидериниң сорулга дээрзин анализтер бадыткаан. Чүге дизе бо хүннерге чедир республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин хандырарының чарыгдалдары үк чериниң бодунга кылып болур орулгадан оранчок хөй болуп турар. Продукция бүдүрер болгаш [illegible] 1990 чылда республиканың бюджеттиң орулгалыг чадазында хуу херекчиниң улуу 43,5 хуу болган.

1990 чылдың планынга дүүштүр алыр болза, республиканың үлетпүрүнүң 53 хуузу карылгалыг болгаш [illegible] орулгалыг бөлүкке хамааржыр, а бо чылын карылга хемчээлин план ёзугаар 1 млн рубль ажыг болур. Ынчангаш карылгаларны эвээжедип бүдүрүлгелерниң орулгалыг чоруун белидери-биле бюджетче шилчидер акшаның нормативин эде көөр херек.

1990-1991 чылдарда республика бюджедин улгаттырар сорулга-биле орулгалыг бүгү бүдүрүлгелерни, каттыжыышкыннарны, оларны ведомство аайы-биле хамаарылгазы чокка акша-хөреңгини республика бюджединче киирипиштирер. Республика девискээринде үлетпүр бүдүрүлгелерин түс чериниң чарыгдалынче киирери чугула.

Тыва АССР-ниң экономиктиг [illegible] чоруун шиитпирлээри материалдыг бүдүрүлгениң структуразын эде тургузары-биле ханы холбашкан. Чиг эт болгаш чедир кылдынмаан продукцияны бүдүрериниң продукцияны долузу-биле белеткеп кылыр ийикче шилчиири [illegible] Хөй орулганы чедип [illegible] республика ыштыкы [illegible] хандырар база регионнар аразынга [illegible] база [illegible] бүдүрүлгелерниң хөгжүлдезин хандырары кол черни ээлеп турар.

1991—1995 чылдарда келир [illegible] продукцияларны болбаазырадыр болгаш кадагалаар бүдүрүлгелерни тудар талазы-биле капитал салыышкынын улгаттырар, түс чериниң материалдарындан болгаш чиг эттен улустуң херегле [illegible] бараанарын бүдүрерин, оон кирген орулганы түс чериниң бюджединче киирерин хандырар.

Республиканың бүдүрүлгелеринге дүүштү, алгы-кеш аймаан, өлүктү, чыжырганы болгаш оон-даа өске үнелиг чүүлдерни долузу-биле болбаазырадып кылырынче кичээнгейни угландырар. Минералдыг чиг эт курлавырларын база ажыктыг ажыглаарының айтырыын ажылдап кылыры негеттинип турар.

Бо бүгү Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедериниң кол оруктары болуп турар.

БОТТАРЫНГА АЛЫРЫНДАН ОЙТАЛАВЫШААН

Районнарның профэвилел комитеттериниң даргалары, ажыл-агыйларның профэвилел комитеттериниң хостатпан даргалары, профоблчөвүлелдиң аппарадының харыысалгалыг ажылдакчылары, албан аайы-биле профэвилел обкомнарының ажылдакчылары болгаш профэвилелдиң өске-даа активи-биле семинар-хуралды Тываның профэвилелдериниң область чөвүлели органзастап эрттирген. Россияның Хамаарышпас Профэвилелдериниң Федерациязының органзастыг тургузуунуң болгаш ажыл чорудулгазының дугайында болгаш анаа кежигүн боор кирериниң чурумунуң дугайында илеткелди Профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар кылган. Россия Федерациязының Хамаарышпас Профэвилелдерин тургузар дугайында айтырыгны чугаалажып көрген тургузукчу съезд ажылын май айда катап уламчылаар болгай. Бо эвилелдешкен улуг республиканың ажыл, амыдыралының тургустунуп келген чамдык айтырыгларны дорт шиитпирлээри негеттинип келгенин, ону кандыг аргазы-биле шиитпирлээр деп турарының дугайын Ш. П. Куулар илеткелинге тодаргай чугаалап берген.

Россияның Хамаарышпас Профэвилелдериниң Федерациязынга кирериниң дугайында айтырыг база-ла дыка хөй кежигүннерни сонуургадып турары-биле холбаштыр ол талазы-биле тайылбырны илеткелчи база кылган.

ВЦСПС-тиң оокта чаа болуп эрткен пленумунуң ажылынга киржип чораан келген Ш. П. Куулар профэвилелдерниң 1992 чылда болур дээн 19-ку съездизин 1990 чылдың октябрь 13-те болуп эртер кылдыр чоокшулатканын база дыңнаткан.

Чоннуң калбаклыг сезонунуң чоокшулап келгени-биле холбашкан айтырыгларга илеткелчи база доктаатан. [illegible] чугаага [illegible] кырында [illegible] айтырыгга [illegible] азы-биле [illegible] кылдыр берип болурун, «Чедер», «Үш-Белдир» курорттарга амгы байдалды ол чугаалаан. Чонну дыштандырарын тыва-рыштыр органзастаар деп бодаар болза, ооң чүгле чаңгыс — Тываның курорттарының чыл дургузунда ажылдаарын чедип алыры.

Чонну ниити-бүрү бараан-биле хандырып турарынга бар чамдык четпестерниң дугайын ол чугаалааш, ажылдың контролдуң ажылының дугайын бо чылдың май 11-де болуп эртер профоблчөвүлелдиң пленумунга ол дугайын чугаалажырын семинар-хуралдың киржикчилеринге дыңнаткан.

Профоблчөвүлелдиң даргазының оралакчызы Ч. С. Монгуш семинар-хуралга чүве чугаалааш, коммунистиг субботниктерни моон соңгаар эрттиреринин чурумун, анаа кол черни чер-черде профэвилел организацияларын ээлээр ужурлуг дээрзин дыңнаткан. Коллективтиг керээлерни чарарының, пенсия хандырылгазының, профэвилел кежигүннериниң эрге-ажыын камгалаарының талазы-биле болгаш оон-даа өске айтырыгларга тайылбырларны ол берген.

Уругларның чайгы дыштаныынга сезонунуң эгелээринге чедир эвээш үе арткан. Ынчалза-даа анаа белеткел ажылдарында бар четпестерге профоблчөвүлелдиң секретары М. М. Фирсова доктааган. Пионер лагерьлерин бүдүрүлгелерниң балансызынга киирер дугайында каш чыл улаштыр чугаалажып келзивисе-даа, ол айтырыг амга чедир шиитпирлеттинип чадап турар, чүге дээрге бүдүрүлгелер ол лагерьлерни боттарынга алырындан ойталавышаан. Совет Эвилелинде ол айтырыг шиитпирлеттинип турар. Тывада ол айтырыгның шиитпирлеттинмейн турары шуут эдерптиг. Бүдүрүлгелер [illegible] бүдүрүлгениң балансызынга албайн, а ажылдакчыларының уругларын дыштандырып бээрин профэвилелдерден негеп турар.

Республикада 21 муң ажыг уруглар чайгы үеде лагерьлерде дыштанып турар. Амгы үеде уругларның ажыктыг дыштаныышкынының база бир хевири — чүгле хүндүскү үеде ажылдаар лагерьлерни ажыдып турары болуп. А кежээ олар боттарының бажыңнарынче чаныр кээрлер. Анаа өөрениирлерге таарымчалыг турар дээрзин М. М. Фирсова чугаалаан.

Семинар-хуралдың киржикчилериниң дыка хөй айтырыгларынга харыыларны профоблчөвүлелдиң удуртукчулары берген.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

ЧАҢГЫС КОЛЛЕКТИВТЕ

Кызылдың даараныглар фабриказының Бай-Тайга районда филиалының коллективин чаштыг байырлалы — Май 1-те утуунтур күш-ажылчы ээн көргүзүглерлиг, төлептиг ужуражыр дээш бо хүннерде багай эвес ажылдап турар.

Аныяк даараныкчылар аразында социалистиг чарышта комсомолчулар мурнап. продукцияның шынарын экижидер дээш кичээнгейин угландырып турарлар.

Комсомолчу кыстар Байлак Салчак, Саяна Септел олар боттарынга онаашкан ажылынга болгаш хөй-ниитиниң даалгазынга ак сеткилдиг хамаарылгазын көргүзүп турарлар. Шалыпның даараныкчыларын эш-өөрү болгаш коллектив хүндүлээр.

ЧУРУКТАРДА: комсомолчу даараныкчылар Б. Салчак биле С. Септел олар.
Владимир МОНГУШТУҢ фотолары.

КИРИП МООРЛАҢАР!

Эрткен чылдың октябрь 31-де Аъш-чем программазынга болгаш дузалал ажыл-агыйынга хамаарыштыр үнген «Шынның» «Төгерик столун» улуг сонуургал-биле номчудум. Кызыл хоорайга аъш-чем айтырыгларын шиитпирлээри оюнчук эвес дээрзи билдингир. Ол дугайында анаа киришкен удуртукчулар болгаш журналистер чугаалап, Аъш-чем программазының айтырыгларын эки шиитпирлээри чаңгыс-ла күзелден бүде бербес дээрзин көргүскен.

Амгы үеде чурттуң кайы-даа республиказында, областарында, крайларында чонну аъш-чем бараанары-биле хандырып турарында эвээш эвес бергедээшкиннер турup турар дээрзин билир бис. Кооперативтерде база хуу кижилерниң аъш-чем аймаан садып турарында ажык-кончаа сүрүп, эмин эрттир аар өртек-биле чиженип турар чоруктар барын база эскерип келдивис. Аъш-чем программазын амыдыралга боттандырар чүве төлээде янзы-бүрү аргаларны дузалал ажыл-агыйлары, агроүлетпүр, хөй-ниитиниң чемненилге черлери дилеп тып тургаш, чоннуң хүн бүрүде өзүп орар негелде-херегцелдерин хандырар дээш бар-ла хемчеглерни ап, шиитпирлээр айтырыгларны өйүнде кылыр ужурлуг.

Ооң бир чижээнге Кызыл хоорайның Калинин кудумчузунда «Агрофирма» дээр магазин ажыттынганын чугаалап болур. Ооң бээр вазон үе эрте берген. Ук магазинни эът комбинадының болбаазырадып үндүрүп турар продукциялары: колбаса, ыштап, хенмелээн эът, кырбача, кургулдай, чөреме, хан, чемчи, тырткан, согажа, хөй бажы дээш, өске-даа тыва ёзу-биле белеткээн чем аймаа-биле хандырып турар.

Кончуг хомуданчыг чүве чүл дээрге, бо магазинниң кодээден хамаанчок, хоорайда чурттакчылар билбес болуп турар. Шак мындыг аяныг, тыва кижиге таарыштыр кылган аъш-чем дээжизи бар садыгны хөй кижилер билип ап, моон эът продукциязындан садып ап турары күзенчиг. Ол магазинче кирип моорлаңар, садып алыкчылар!

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

АЖЫКТЫГ ТАЛАЗЫН КӨРЗЕ

Эът-сөөк далганы бүдүрер заводту кайысылаага 1977 чылда тудуп, ажыглалга кирген. Соккан малдарның сөөгүнден далганы болгаш өске-даа бүдүмелдерин болбаазырадып кылыр заводтуң продукциязының чогумчалыг ажыглаар болза, республиканың совхозтарынга, Кызылдың куш фабриказында азырадып турар малдарның, кавааннарның, куштарның деңгиде алыышка, оларның өзүлдезинге канчаар-даа ажык ужур-дузалыг дээрзи билдингир. Ындыг туруш-биле ажыл-агыйны эргелел башкарылганың чаа хевирлеринче шилчип, бот-орулга-чарылгалыг ажылче, бот-акшаландырылгаже шилчээн үеде ажыл-агыйлараның удуртукчулары мал ажылының талазы-биле тускай эртемниглер ажылдың ажыктыг талаларынче эвээш кичээнгей салып келгени хараадыг. Ону чүнү-биле тайылбырлап болурул?

Он ажыг чылдарның иштинде эът-сөөк далганы бүдүрер завод эки шынарлыг бирги сорттуг далганын бодунуң күчүзүнге дүүштүр бүдүрүп шыдавайн келген. Ооң кол чылдагааны, мурнунда турган Кодээ ажыл-агый министерствозу ук завод ажыглалга кирер билекде, республиканың совхозтарын тускай үгеннерни кылып белеткээн, анаа өлген малдарның сөөгүн чыггаш, ону сөөртүп алыры-биле заводка дыңнадып турарының дугайында доктаалды үндүрген турган. Ооң күүселдезин бо үеге чедир чедип алдынмаан. Хүлээп алдынган шиитпир саазын кырынга арткан.

Аарыгдан болгаш чудап өлген, сокан малдарның сөөгүн чыыр черни совхозтар тудуп шыдавайн барган. Ооң түңнелинде сөөктер-кайы хамаанчок октаттынып, ыт-куштуң дою апаар ийикпе, азы черге ковдунуп турары чажыт эвес болгай. Хорааң малдарының сөөгүн завод шуут хаалаты сөөртү бербес. Ооң өртек-үнезин тускай көрдүнген төлевир ёзугаар ажыл-агыйга төлеп берип эгидер. Мал сөөгүн октаашкынын оон-даа ол байдал совхозтарга ажыктыг болуру дег. Ооң ылгыда чыгкылыган сөөктен бирги сорттуг далганы бүдүрериниң ажыглап турар тевиниктиг чүү [illegible]. Бо бүгү совхозтарның херегцелинге дүүштүр садап ап болур.

Республиканың ажыл-агыйларының азыралында турар түрлүг ниитиниң малын азырап болгаш аныгы бүгү чылгаахчылары [illegible] 113 муң ажыг баш мал 7 муң ажыг баш [illegible] мал хорап турар. Оларның сөөгү Кызылдың заводунче кирбейн келген. Эрткен 1989 чылда республиканың совхозтарындан 137 тонна сөөк хүлээттинип, заводче чыл дургузунда кирген бүгү чиг эттиң чүгле 7 хуузу болган. Ооң түңнелинде эки шынарлыг бирги, ийи сорттуг далганын бүдүрер хемчээл оранчок кудулаан болгаш завод эрткен чылын бирги сорттуң 9 тонна, ийиги сорттуң 152 тонна далганын чагыкчыларже чорудар аргалыг болган.

Куш фабриказы болгаш кавап, бода мал фермаларлыг ажыл-агыйлар бирги сорттуг далганың херегзээр. Ону кылырынга чүтүлаа чиг эт болур өлген малдың сөөгү заводче бирик кирбейн турар деп чугаалап болур. Завод Кызылдың эът комбинадындан ижин-шөйүндү артыкшыларын хүлээп алгаш, оон-биле ийиги, үшкү сорттуг далганы бүдүрүп кылырынга ийлежип турар.

— 1989 чылда совхозтардан 130 ажыг тонна чиг эттү хүлээп алдывыс, херек кырында хорааң малдарның 1 муң ажыг тонна сөөгүн алыр ужурлуг бис. Ону болбаазырадып турган, ажыл-агыйларже куш фабриказынче эки шынарлыг далганы, минералдыг бүдүмелдерни садып алырының бүгү-ле аргазы бар бис. Өлген малдарның сөөгүн бир черге чыыгаш, совхозтар дыңнадып тарза болза, ону боттарывыс автотранспортувус-биле сөөртүп алыр ужурлуг бис ийин. Чүге-ле ындыг ийик, ол талазы-биле бистиң деткимче чок болур дур. Кодээ ажыл-агыйга ажылдап чораан болгаш билир болгай мен Кушту, каваны, малды азыраарынга минералдыг бүдүмелдерниң ажык-дузазы хоорайда кайы хире болурун. Чижээ, бистиң совхозтарывыс ук заводтуң бүдүрген продукциязын ап чадап турда, Красноярск крайның девискээринде колхозтар болгаш совхозтар чер аразын ырак-даа-дыр, эът-сөөк далганын эрткен чылын херегленинге дүүштүр садып апарган. Минералдыг бүдүмелдерниң малдың өзүлдезинге кайы хире салдарлыын [illegible] боор. Кызылдың куш фабриказы эът-сөөк далганының сортун кудулудур деп турда, Абаканның ындыг фабриказы даалдавайн, сөөртүп аппарганы база кайгамчык.

Чиг эттиң хандырылгазының чижээ [illegible] хуурталганы ында кууш ажылдар коллектив чаңгылап эрткен чылдарда орагдажыр [illegible] кылган чорду. Ынчалза-даа ооң өскерлиг чүү-даа чедип албаан. 1989 чылдың октябрьда олар республиканың Агроүлетпүр каттыжыышкынының өзүлдезиниң эргелели В. О. Ооржак совхозтар болгаш куш фабриказы ук завод-биле эът-сөөк далганын садып алырының талазы-биле дугуржулганы кылзын деп чарыкка айтып берген. Ынчалза-даа хамааржыр совхозтар [illegible] бүдүрер заводтуң фактыларын дамчыдыр эрттирерин билбес чоруктуг турган. Ол дилег-бижиктиң салым-чаяазы кандыг-даа чүве шиитпирлеттингени амгы үеге чедир билдинмейн артып калган.

Кодан аалдар аразында үнер черге чыдып турар бистиң

Бо чылын ук завод 750 тонна далганын бүдүрер. Ооң 470 тоннага [illegible] садып алыры-биле Красноярск крайның колхоз, совхозтары керээ-дугуржулгазы ап алган. Бистиң республиканың чүгле [illegible] совхозу 10 тонна чаарган. Ындаарга Кызылдың эът-сөөк далганы бүдүрер заводу бот-орулга-чарылгалыг ажылдарынче киргенде, эртенги-биле бүгүн [illegible] апарганда, [illegible] продукцияны бүдүрер, ону [illegible] боор. Ындыг болза [illegible] совхозтары болгаш куш фабриказы эът-сөөк далганын бижиктиг чорда бээрин [illegible] боор. Ажыл-агыйларын эвес чоруктуг, тоомча чок сеткилдээш чүге-даа чедирип болур болгай.

Миний-оол ОНДАР.
Журналист.

ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

СЭКП-ниң XXII съездизинге аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазында чаш бызааларның өлүр чоруу шуут-ла дүвүренчиг апарган. Ону ам канчаарыл деп айтырыгга директор база мал ажылының специалистери, ферманың удуртукчузу. Бызаа ажаакчылары дорт харыылаар, ыя-ла дээштир хемчеглерни дүн-хүн чок алыр ужурлуг. Оон башка хамык бызаа кырлып турup берген. Шыны-ла ындыг. Бызаа кадарылар дааны эрткен чылдың бирги кварталында 29 бызаа өлген турган болза, ам 42. 1989 чылдың ол-ла үеде 76, а бо чылын 136 инек төрээни биле ол карачка-ногаралды тайылбырлап болбас.

— Чылдагаан мында эвес, бызааларывыс дой-дош кажаага кыштаан — деп, фермада инек тарып бодадыр техник Ольга Сат тайылбырлады. Ооң ындыг харыызын мал эмчизи Чилгир-оол, бызаа ажаакчылары Клара Ооржак, Лариса Түлүш олар база бүрүнү-биле деткиир.

Саанчылар Валентина Сат, Людмила Монгуш, Монгун-оол Монгуш кажаада өлүк билер меланизм ажылдаваставынындан күстен бээр хамык ажылды хол-биле кылып турар. Бо чүл? Бүрүнгаар депшилгеден аткаар соңгаар бар чыдарывыс ол бе? Дөргүн ферманы ажыы-биле чугаалаарга, хоорайга турар ышкажыл. А Чадаанада, фермадан 3-4 ла километрде, техниктиг септелге бүдүрүлге чери бар. Механизацияны дорт ажылдаар чер ол-дур.

СЭКП-ниң XXII съездизинге аттыг совхозта бо коллектив мурнунда чүгле районга эвес, харын республикага алдаржып келген. Ам чүге ынчап барганыл? Кым буруулугул, чүү болганыл? Ооң эгелекчизин турган хоочун коммунист Алдын-кыс Санаа-Балдыровна Монгуш мадыының байдалы-биле халашкан. Амгы эгелекчизи, ол-даа ажыл-агыйның кол хоочуннугу турган аныяк специалист Олег Монгуш ажылды башкарып чадап турар. Анаа дуза херек.

Фермада кырган, дижек инектерни солуур-биле эрткен чылын 100 хунажынны садып алган. Ам оларның 98 и бар. Хунажыннарның чамдыктары улуг инекке шилчиирзинде-ле төрүп эгелээн. Оларның чамдыктарының сөөгүн садаар эмин ышкап, чок болза төлүнүң сеңзызы ындыг чоруктар бар. Бо чүнүң чылдагааныл? Малдың чемгерилгези чаажылаан байдалының ужуру дизе частырыг чок боор. Хунажыннарның кужу база арган. Бызаа ажаакчылары оларын өй-дүнмаанда чемгерип, ажаап кагынкаан болза, малдың өлүп хоорай чоруу эвээш турар ийик. Мал чеми эвээш. Чаш бызааларга чидиг бээри-биле ыыштыгзызлаттынмайн, раценин бөргезев херек.

Фермада аргыжаавер чорукту эжигнер, кажааларының ниити-арыглыын дезинфекциялаар, чугаалаар.

Алдаржып турган коллектив шак мындыг атка чедерге болурул бе? Ону тоглаалпас күш арга СЭКП-ниң XXII съездизинге аттыг совхозта чок болганы ол бе?

Виктор ХОВАЛЫГ.
Чадаана хоорай.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

«АЗАСТЫҢ» ДИРЕКТОРУН ХОСТААН

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму 1989 чылдың февральда «Күрүнениң «Азас» заповедниктиниң ажылдакчыларының тотчеглекчи чорууну фактыларының дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген. Заповедниктиң ажылдакчыларының аң-меңин, балык-байлаңны тотчеглээшкиниң фактыларын заповедниктиң директору С. А. Окаёмов тоомчага албайн, харын-даа чамдык таварылгаларда ону чажырып, бойдус база аң, балык камгалаар органнарының негелделерин херекке албайн турганын ук хуралга айыткан. Ону барымдаалап көргеш, С. А. Окаёмовту албан-дужаалынга арттырып болбазының дугайында шиитпирни республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму хүлээп алган. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ол айтырыг талазы-биле доктаалын РСФСР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединче чоруткан.

«Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыннарының, улус депутаттарының Тожу район Советиниң күүскомунуң хөй удаа кирген дилээн өөренип көргеш, ивиниң оларладырынга болгаш азырап, өстүреринге таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1989 чылдың сентябрь 19-та хүлээп алганы № 145 доктаалы ёзугаар «Азас» заповедниктиниң девискээринден 53 муң га черни «Тоора-Хем» совхозка бердир эгиткен. Ол черже «Тоора-Хем» совхозтуң кижилериниң ивии коданнарын киирген. Ону-биле тура, С. А. Окаёмов баштаан заповедниктиң болук ажылдакчылары 1990 чылдың март 30-де ивижилерниң турлаанга вертолёттуг чедип, аңаа турган ивижилерни «Тоора-Хем» совхозтуң төвүнге албадал-биле аппарып каапкан. 300 ажыг иви, ивижилерниң эт-севи ээн черге калган. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын эш Окаёмов тоомча чок көрүп, «кара» туразында аажылаашкынны ынчаар кылган.

«Азас» заповедниктиниң коллективиниң ажылын багай удуртуп, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп көрбээнин, ивижилерге хамаарыштыр ужур-дүрүм чок аажылаашкынны дээш, С. А. Окаёмовту «Азас» заповедниктиниң директору албан-дужаалындан хостаар деп республиканың Министрлер Чөвүлели доктааткан.

РСФСР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединден С. А. Окаёмовту «Азас» заповедниктиниң директору албан-дужаалындан хостаарын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели негээн.

Быжыг корум-чурум дээш

БОДАНДЫРЫП КЕЛГИ ДЕГ

[illegible]

...даап болгай бо саннарның кончузун көрүңер, шупту кем-херек үүлеткен кижилерниң санындан тыва кижилерниң саны 68,8 хуу болуп турар-дыр. Мындыг черле боданып, черле канчап барган улус бис деп боданып көрээлиңер, «кушу-биле» шынны кажан-даа чажып албайн, тыппайн-даа чораан.

Николай ӨЛЗИЙ.
Республиканың ИХЯ-ның оргинспекция килдизиниң ажылдакчызы.

КӨРГЕН, БИЛИР БОЛГАШ

[illegible]

...чугаалаар хевээ.

[illegible]

...профэвилел, комсомол организациялары, өске-даа ажылагый органнары моон соңгаар канчаар шиитпирлээр деп турар ирги?

Ажылдаваайн, өөренмейн турар аныяктарга боттут дуза көргүзүп, оларны күш-ажылга өөредиириниң, ажылга хүлээп алырының, ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының үези келген, оларга бүгү-ле чүктэ сагыш салыры негеттинип турар.

Алексей ДЫРТЫЙ-ООЛ.
Күш-ажылдың хоочуну.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 83, 85, 90, 98 «Шында».)

[illegible]

Ийи чурттуң партийжи удурулгаларының ол үеде эгелээш улам сырый харылзаалыг апарганын база бир демниг хөделип эгелээшкин кичээнгейге албайн барып болбас. Ооң мурнунда, 1931 чылдың ноябрь 25-те боол эрткен ВКП (б) райбюрозунуң хуралынга (аңаа Мокшин, Лебедев, Бежанов, Декапольский, Коминтерн төлээзи Мети, АРН ТК-ның ийиги секретары Тока ...

[illegible]

...сорулгаларын тодараткан Аңаа кылдынган отчёт илеткелде ССРЭ Конституциязының 1, 2, 5, 17, 122, 123, 125, 136 болгаш оон-даа өске чүүлдерин онзалап айыткаш, «инитизи биле чугаалаарга, чонга экономиктиг, социал болгаш политиктиг хөгжүлдени хандырып берип турарының талазы-биле алырга делегейде ССРЭ-ден өске ындыг чурт чок. Бистиң Тываның ажылчыны антиимпериалистиг, анти...

[illegible]

О. Лопсан-Кендем, С. Пүрбю, О. Сержинмаа, О. Толгар-оол, К. Тувазу болгаш өскелер-даа Тываның баштайгы башкылары болганнар.

Ойрот-Тураның кедээ ажылагый тускай школазынга С. Сонам, Х. Чамзым, Т. Кызыл-оол, М. Папый-оол, С. Даваалаң, М. Бурун-Хөө, Х. Чамзылай, М. Даваа, Т. Чимбии, С. Шенгирбей, М. Пүрбю, О. Кумеранза, М. Ойду, К. Сержинкей, О. Сидемаа, К. Шойбек...

[illegible]

...па-оол, Күшкаштаар, О. Күнзенмаа, Конзан-Хаай, Сат Лопсаң, Лундуп, Салчак Лопсан, Лама, Монгал, Намзырай, Наадым, Ойдуп, О. Байыр, Пазан-оол, Полат, Бадырав, Байыр, Сенгижик, Сотпа, Серен, Сундуй, Сарыг-Кыс, Шома, Шокшуй, Шилги-Былаа, Тока, Товарыштай, Дамдынчап, Камова, Дажы, Тоткан, Таңпай, Далай-Серен, К. Таржаа, Дүгер, Таакпан, Дыртык, О. Увангур, С. Увангур, Хемчик-оол, Хавакчап; кежигүнге кандидаттар: Чалбаа, Кончай, Манмаа, Өчүр-оол, Бичекей, Сарыг-оол, Шаравии, Токаш-оол, Таржаа, Уванзай.

ТК-ның Президиум кежигүнүнге соңгутканнар: С. Тока (даргазы), О. Байыр (даргазының бирги оралакчызы) ...

[illegible]

Юрий АРАНЧЫН
(Уланчылыг).

КҮЗЕЛИ БОТТАНГАН

«Ишкин» совхозта Шеле бригадазының малчыны Чыкыл-оол Монгуштуң коданында 284 баш торгуур өшкүнүң 156-ы оглааган. [illegible] ...Светлана Ондарлар боттарының үлүүн киирип келген.

[illegible]

...Ооң күзели боттанган.

(Бистиң корр.)

БАШТЫҢЧЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА ЧУГААЛАП ТУРАР

[illegible]

Волдемар ЛИЕЛЮК

ССРЭ-ниң Күрүне банкызында

УЛУГ ҮНЕЛИГ МЕТАЛЛДАН ТУРАСКААЛ ЧООСТАРНЫ КЫЛЫП ҮНДҮРГЕНИНИҢ, СААРЫЛГАГА КИРГЕНИНИҢ ДУГАЙЫНДА

«Орус американы» болгаш балединиң 250 чылынга тураскаатпан ийи сериялыг чоостарны 1990 чылдың апрель 23-тен эгелеп саарылгаже киирген.

3 рубль мөңгүн ... үнелиг металлдың деңнези 31,1 гр ... 900).

Платина 150 рубль ...

[illegible]

25 рубльдиң — 30000 кезек ... «Пруф» ...

БАШТАЙГЫЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

1. Бедик бажың школазы

Барлык, Хемниң бүргүл Хемчиктиң белдиринде ужурашкан белдиринде Алдын-Булак Барыын-Хемчиктиң база бир төөгүлүг черлериниң бирээзи. Мында Даа кожуун үезинде чызаан черлер, хүрээ, кыдат бүүзелер, а Тыва Арат Республика үезинде Барыын кожууннуң төвү, Тыва Төп кооптуң садыы, улаан-булуң (кызыл-булуң), кожууннуң баштайгы эге чада школазы турган.

Баштайгы эге чада школазын 1929 чылдың күзүнүнде ТАР-ның бот-догуннаашкының тоскуз чылында кожууннуң хуралының (комитединиң) болгаш кожуун чагыргазының шиитпири-биле Хомушку Езиг чагырыкчызы Хемчик биле Барлыктың белдиринде Бедик бажың деп турлаанга ажыткан. Анаа турган дөрт бичежек бажыңның бирээзи кызыл-ыяш боорга, «Бедик бажың» деп адай берген. Ук бажыңнарны XIX чүс чылдың ортаа үезинде орус, кыдат, тыва ажылчыннарның күжү-биле ажыглап тургаш, Эрги-Барлыктың хомушкуларының Езу чагырыкчызы кылдырган. Анаа баштай ажыттынган эге чада школазын Бедик бажың школазы деп адай берген.

Ук школа чүгле Барыын кожуунга эвес, а республикага баштай ажыттынган тыва школаларның бирээзи бооп, Ленин башкының ады-биле адаан. В. И. Ленин аттыг Бедик бажың эге чада школазы кожууннуң арбан, сумуларындан келген 30 өөреникчилиг, чаңгыс башкылыг турган. Өөреникчилерниң чурттаар, чемненир чери өглер. Баштай моол бижикке өөренип эгелеп турда, Аянгаты чурттуг Сонам оглу Бак-Кок Сат ССРЭ-ге өөренгеш чедип келгеш, орус бижик-биле өөренип эгелээн. Школаның ажыл-агый эргелекчизи Аянгаты чурттуг Лаа-Сүрүн, хлеб быжырыкчызынга, поварынга салыткан ак орустарга хелечиктеп чораш хлеб быжырып ажыл-чемин кылырын өөренип алган Ак чурттуг Хандызаа Хомушку үгбэй, таныштынга Коңгээзин Хомушку (ол бүгү улус) турган. Школаның эмчизиниң хүлээлгезин Шейжин-Кешти деп лама бир өгге күүседип турган.

«Өөрком даргазынга Ооржак Комбу-Доржуну, пионерлер даргазынга болгаш вожатыйынга Артём Борбак-оолду соңгуп алган бис» — деп, школаның баштайгы өөреникчилериниң бирээзи Салчак Торжу сактып чугаалап олар.

1930 чылда Кызыл-Мажалыкка чаа школа туттунган. Анаа Бедик бажың школазының өөреникчилери Тываның латин үжүкке үндезилээн чаа бижик-биле өөредилгезин уламчылаан. Ол школаның баштайгы сургуулдарының аразындан сөөлүнде барып янзы-бүрү мергежилдиг кижилер үнгүлээн. Оң чижээнге Тываның баштайгы дээди эртемниг чурукчузу Всеволод Тас-оолду, агроном, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, гвардейжи ефрейтор Саая Сопуйкайны адап болур. Ам бо хүннерде үжен кижиден дөрт-ле кижи арткан. Кызыл хоорайның хүндүлүг чурттакчызы, партияның болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуну, куртавырда полковник, персоналдыг пенсионер Артём Сүрүңдеевич Борбак-оол, Эрги-Барлыкта чурттап чоруур, агроном, үш-мөңгүлдерниң бирээзи, күш-ажылдың хоочуну, пенсионер Торжу Доокурович Салчак, Актыг Баян-Колда чурттап чоруур күш-ажылдың хоочуну, пенсионер Комбу-Доржу Ооржак, Эрги-Барлыкта күш-ажылдың хоочуну Лаваалай Саая олар-дыр. Төрээн чериниң, чонунуң төөгүзүн билбеске тээрээ деп улустуң мерген угаанныг чугаазы бар. Ынчангаш олар алдан чыл бурунгаар үени, өөренип турган школазын, эш-өөрүн уттувайн, боттарының сактыышкыннарын солун, сеткүүлдерге бижип, аныяк-өскенге бараалгадып чоруурлар.

Кожууннуң баштайгы школазы — Бедик бажың эге чада школазы Кызыл-Мажалыктың № 1 болгаш Аксы-Барлык школаларының эге базымы. Ынчалза-даа төөгү барымдаазы-биле ук школа Аксы-Барлыкка (Алдын-Булакка) турган болганда Аксы-Барлык ортумак школазының үндезини болур. Бедик бажың эге чада школазының алдан чылын удавас демдеглээр.

2. Чоннуң күжү-биле туткан

Тыва бижикти чогаадып турган үениң тоскуз чылында Алдын-Булактың 7 арбанының чурттакчылары чаа школа тудуп тургузарының чыышының шиитпиринге идепкейлиг киришкен. Сумунуң чагырга чери (даргазы Хомушку Чаңгын оглу Акыта турган) ажыл кылыксы дег 30 кижилерниң, аът-шарының күш-шыдалын барымдаалап, бир өнегеге 8—14 чудукту сөөртүрүн онаалган турган. Сумунуң араттары чаа тудар школаның тудуг материалдарын сөөртүрүнге бүгү күжүн, аът-шарызын, шанак-терегезин, бар-ла херекселин ажыглап тургаш, идепкейлиг ажылдап турганнар. Олар суму төвүнден 40—50 километр ырак Шыраа-Булактардан чудуктуң үжен үттээш, терепчилеп, шанак-терегеге сөөртүп тургаш, школа тудуунуң ыяжын белеткеп турган. Ол школаны 1940 чылдың күзүнүнде ажыткан. Анаа эге баштай 40 өөреникчи өөренип кирген. Оларның чурттаар, чемненир, ойнаар чери школаның бодунга турган. Школаның кол өөредир эртемнери чаа тыва бижик, сан, чараш бижик, а сөөлгү чылдарында төөгү болгаш бойдус эртемнериниң дугайында эге билиглерни «Улуг-тере», «Түмен бойдус» деп аттар-биле өөренип турган. Школаның баштайгы эргелекчизи (амгы үе-биле директору) Таңды кожуун чурттуг Кара-оол Оюн, ол даараазында чылдарында Бедик бажың школазының баштайгы өөреникчилериниң бирээзи Комбу-Доржу Ооржак турган.

«Кара-оол Оюн алыс бодунда спорттуг кижи. Ол өөреникчилерге эртенги сула шимчээшкиннерни кылдыртып, акробатика бөлгүмүн безин удуртуп турган» — деп, ол школага өөренип турган кижилер сактып чугаалаар.

1941 чылда школаның суму чурттаар араттары шарыларга чүдүрүп, терегелерге сөөртүп тургаш, амгы Аксы-Барлык сумузунуң турар төвүнге көжүрүп экелген. Школага бирги класстылар база немешкен. Ол чылдан эгелээш-ле класстар немешкен, өөреникчилерниң, башкыларының, ажылчыннарының саны өзүп эгелээн. Ол школага өөренип чоруурлар чоргаарал-биле мынча дижирлер:

«Чоннуң туткан школазы
Чоргаарлым сең, каазым
сен».

3. Дүүн болгаш бөгүн

Бедик бажың болгаш чоннуң туткан школазындан базымны алган Аксы-Барлык ортумак школазы Барыын-Хемчикте кожууннуң школаларының бирээзи. Ук школа 1953 чылда туттунган. А 1957 чылда ортумак школа апарган. Оон директорларынга республиканың ат-алдарлыг улуг өөредиликчизи ... ажылдап турган. Ам педагогика эртемнериниң кандидады Крис Байыр-оолович Салчак, ... Тадарыныйович Күжүгет, Маргарита Монгушовна Дарже, Эрес-оол Кыргыс-оолович Саая башкылар ... болгаш школаның материалдыг-техниктиг баазазын быжыглап, өөредилге-кижизидилге ажылын экижидеринге улуг үлүг киирген.

Сибирьниң болгаш төп облустарының хоорайларының дээди институттарын доостаан ажык орус башкылар бо школага ажылдап турганы солун. Ылангыя орус дыл башкылары ам педагогика эртемнериниң кандидады Любовь Петровна Салчак, Владислав Афанасьевич Малков, Михаил Сергеевич Голубев, Ирина Васильевна Канзычакова, Августина Михайловна Ондар болгаш математика башкылары Алефтина Макаровна Иванова, Нина Диктеровна Санчина олар анаа ажылдап турган. Өөреникчилерниң орус дылды шиңгээдип алырынга ол башкыларның киирген үлүү улуг.

Аксы-Барлык ортумак школазын 1958 чылдан бээр 896 кыстар, оолдар доосткан. Оларның аразындан бүдүрүлгениң сураглыг мурнакчылары, малчыннар, механизаторлар, башкылар дээш, черле кымнарны чок дээр. Ам республиканың улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларынга ажылдап чорууларның чамдыктарын адап көрейн. Философия эртемнериниң кандидады Байыр-оол Монгуш эртем-шинчилел институдунда, Саин Ким республиканың онкология диспансеринде кезер эмчи, Елена Сат Бай-Тайганың улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи, Эрес-оол Монгуш Тываның харылзаа эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы, Антон Үержаа аныяк чогаалчы, Тываның ном үндүрер черинде, Софья Сарыглар Улуг-Хем районда мал эмчизи, Борис Күжүгет Тыва радионуң корреспондентизи, Арат-оол Саая Хандагайтының улусчу театрының режиссёру. Даңзызын сөөлдээ улаштырып болур. Бо школаны доосткан өөреникчилерниң дыка хөй кижи төрээн районунда ажылдап турар.

Аксы-Барлык ортумак школазының башкылар коллективинде бөгүн штатта 33 башкы бар. Оларның чартыы ийиги аңгы шын хууда школаның бурунгу доозукчулары. Школаның директору Күрсээл Сарыглар школаның баштайгы доозукчуларының бирээзи. Школада орус дылдың, тыва дылдың, математиканың, химияның, биологияның, физиканың класс-кабинеттери бар. Орус дылдың, тыва дылдың, математиканың класс удуртукчуларының методиктиг каттыжыышкыннары ажылдап турар.

Өөредилге, кижизидилге талазы-биле арга-дуржулгазы байлак, чаштарны ужук-бижикке, эртем-билигге өөредир дээш ак сеткилдиг-биле ажылдап чоруур башкылар школада эвээш эвес. Оларга эге класс башкылары Күжел Ооржак, Зоя Сарыглар, математика башкылары Дарья Сарыглар, Мартаа Соян, орус дыл башкызы Мария Сегбе, биология башкызы Сенденмаа Хомушку, химия башкызы Ульяна Кара-Сал, интернаттың кижизидикчи башкызы Шейбек Күжүгет болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Школада 4 факультатив, янзы-бүрү 8 бөлгүм, спорттуң 3 секция ажылдап турар. Аныяк башкы Ольга Күжүгет төлу класстарга химия факультативин, орус дыл башкызы Любовь Саая 11 класстарга «Чогаадыгны бижиирин өөренип тур бис» деп орус дыл бөлгүмүн, күш-ажыл башкызы Сергей Ооржак чазаныгга бөлгүмүн, көдээ Культура бажыңының уран чүүл удуртукчузу Чойганмаа Күжүгет танцы бөлгүмүн удуртуп турар. Олег Монгуштуң, Александр Чылбак-оолдуң удуртуп турары бокстуң, хостуг болгаш тыва хүрештиң секцияларының киржикчилери район маргылдааларынга киржип, шаңналдыг черлерни ап келген. Школаның бүдүрүлге бригадазы, дуржулга шөлү район школаларының аразынга мактадып турар.

Өөредилге-кижизидилгелиг ажылды эки-лер солуннарга-биле темалыг кежээлерни, янзы-бүрү эртемнер аайы-биле айлаларны, неделяларны организастаан. Февраль айда болуп эрткен «Төрээн чериң билир сен бе?» деп темалыг тыва дыл айы (удуртукчузу Кара-кыс Чымба) өөреникчилерге солун болган. 5—11 класстарның өөреникчилери тыва чогаалчыларның, тыва улустуң эртемденнериниң, национал тептерин, Тываның ... амытаннарының дугайында альбомнарны долдурган. Тус-тус класстарга «Төрээн дылың билир сен бе?», «Тыва улустуң чаагай чаңчылдары», «Тыва улустуң ырлары», «Тыва улустуң оюннары», «Сээн национал чоргааралың?» деп темаларга класс шактары болгулаан.

Школавыстың өөредилге-кижизидилгелиг ажылында чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер бар дээрзин чугаалаар ужурлуг бис. Өөреникчилерниң бот-башкарттынылгазын сайзырангайжыдар, ону улам демократчылар талазы-биле ажылдар чедир кылдынмайн турар. Школавыс эргижирээн, класстары биче, ийи ээлчеглиг өөренип турар. Класстар чедишпезинден бүдүрүлге өөредилгезиниң кабинедин тургузар оруу чок. Спорт залы база чок. Бо чылын районнуң улус өөредилге килдизи спорт залын, 116 өөреникчи чемненир столовайны, мастерскаяны тудуп бээрин аазаан.

Аът чылда 60 харны арта базар школа дугайын бижип ора мындыг одуруглар төрүттүнүп келди:

Аксы-Барлык коже бербээн,
Ажыл-ижи хайнып тур.
Алдан харлаар школага
Аалчы болуп келир сен бе?

Сат ШАНЧЫ.
Школада төөгү башкызы.

ЧУРУКТАРДА: 1929 чыл. Барыын кожууннуң баштайгы школазы. Тыва дыл кежээзинге идепкейлиг киришкен өөреникчилер.

Авторнуң фотолары.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ХОМУДАЛ ЧӨПТҮГ БОЛГАН

◆ Хемчеглер алдынып турар ◆

Кызыл район, Каа-Хем суур, Найырал кудумчузу, бажың № 4, квартира № 1. Т. Д. Монгуш «Шынга» келген шүгүмүлелдиг бир чагааның автору бо. Автор адын, төлээргей айытпаан-даа болза, соо-биле чоруп, сайгарарын солуннуң кол редактору сүмелээн. Ол даалга бо чүүлдүң авторунга таварышкан. Чагаада авторнуң адын, адазының адын тодарадып алыр сорулга-биле (пенсионер мен деп бижээнин көргеш) баштай райисполкомнуң социал хандырылга килдизинге чедип, оон пенсия, пособие харылаан орар ажылдакчызы-биле ужуражып чугаалаштым. Найырал кудумчузунда чурттап орар пенсионерлерниң карточкаларының аразындан оон карточказы тывылды. Ында Татьяна Деменчиковна Монгуш деп бижээнин көрдүм. Оон чурттап орар кудумчузу Хербис даавын чоогунда, чаа немешкен Малчын, Пограничный кудумчуларының бетинде дээрзин ол база айтып берди.

Шынап-ла, суурнуң чуртталга тудуунуң немежип турары карапка көскү. Каш чыл бурунгаар-даа хову турган черни чаңгыс аай төлевилелдиг чуртталга бажыңнары ээлеп кээн. Татьяна Деменчиковнага ужуражып, келген херээм чугаалажып, чагаазында хомудалдарын сайгарыштым. Чагаазында бижээн хомудалдарын ол шын деп бадыткааш, мынча дээн: «1961 чылдан бээр партия кежигүнү мен. Буянныг дыштанылгаже үнзүмзе-даа, башкы училищезинде бот-өөредилге-биле өөренип турар сургуулдарга төөгү башкылап турар мен. Сөөлгү үеде солуннарга төөгү материалдарын хаая эвес парлаар апарган. «Аргументы и факты» болгаш «Шын», «Тувинская правда» солуннардан кичээлимге немелде чүүлдерни белеткенип алыр мен. Ынчангаш чагыдылган келбейн баарга, чоктай бээр ужурум ол. Бо чылдың эгезинде-даа, оон соонда-даа чамдык солуннар четче келбейн турду.» Бо чурттакчының хомудалын № 2, 9 бажыңнарының № 1, 2 квартираларында Нина Васильевна Мельникова, Маргарита Моңгеевна Көшкендей болгаш өске-даа ужурашкан өг-бүлелер ындыг турганы шын деп бадыткадылар.

Анаа чоруп тургаш ужурашканым өг-бүлелерде бети дээрге-ле 5—6 чагыдылга барын эскердим. Өг-бүле кежигүннериниң боттарының мергежилдериниң аайы-биле чагыдылгалыг болду. Боттарының акша-төгерии-биле чагыткан солун, сеткүүлдери четче келбеске, кымга дүвүренчиг эвес деп. Бо айтырыгның чылдагаанын тодарадып, чурттакчыларның хомудалынга харыы алыры-биле районнуң харылзаа белдириниң начальнигиЮ. О. Сарыгларга, оон почта ажылын харылап орар оралакчызы Галина Кертик-Караевна Чүчүшга чедип, авторнуң чагаазының утказын тайылбырладым. Ийи начальниктиң кайызының-даа чугаазы-биле алырга, чыл эгезинде, шынап-ла, солуннарны чурттакчылар четче албайн турган. Почтачы Найырал болгаш оон чоогунда элээн каш кудумчуларга чагыдылгалар тарадыр. Ол девискээрде черлик ыттар база хөй. Херээжен почтачылар ол ыттардан коргар. Моон уламындан анаа 5 почтачы солушкан. Амгы хүннерде мында Александр Забродин ажылдап турар. Тараачы ыттарны хемчээн алырын суур Совединиң күүском секретары Мария Салчаковна Очур-оолга дыңнадып, чугаалашкан. Ол хемчээн алырын аазаан.

«Шын», «Тувинская правда» солуннарның чамдыкта четче келбейн баар чылдагаанын харылзаа белдириниң начальнигиЮ. О. Сарыглар Кызылдың типография парлакчылары четче санавайн чорудуп турарында деп турар. Моон уржуундан чурттакчыларның талазындан чемелээшкиннер үне бергилээр. Ону болдурбазы-биле начальник Кызылда почтаны сайгарар болгаш районнарже база хоорайже чорудар килдистиң начальнигиниң оралакчызы Светлана Монгушовна Оюнга чедип, ол айтырыгны шиитпирлежип ап турарын тайылбырлады.

Т. Д. Монгуштуң чагаазында он ажыг чыл чурттап келгеш, радио дыңнаваанын база хомудаан. Бо айтырыгга харылзаа белдириниң начальнигиол девискээрниң бажыңнарын тударда төлевилел-сметазында радио точкаларын киирери көрдүнмээн, ынчангаш мынчага чедир радио чок чыдаганы мында деп харыылады. Ам харын райкүүском даргазы А. Н. Барковка чурттакчыларга радио салдырарының айтырыын тургузуп чедерге, ол 5 муң рубльди бээрин аазаан. Ол акша-хөреңги хирези-биле бо ажылды ам шимчедип эгелээр.

Чурттакчыларга почта чедирилгезин экижидериниң хемчеглерин эрткен чылдан бээр ап келгенин Галина Кертик-Караевна чугаалады. Александр Забродинде сес кудумчу онаажып турар. Ол чадаг чааскаан дажып турар. Өске чурттакчыларның девискээринде, беш участокта сес азы алды секциялыг 150 абонемент хааржактарын тургускан. Дөрт почтачы боттарының хамааржыр участоктарында чурттакчыларның адрестерин чагыдылгазының аайы-биле хуваай бижингилеп каар. Чогум почтачылар тарадырда, машиналыг абонемент хааржактарынга аппарып суккулап каар. Ындыг болганда почтачылар адрестер бижиириниң бетинде, аңгы-аңгы солуннарның баштай ниити түңүн санап алза эки. Оон ол санны чурттакчыларның саны-биле дүүштүрүп четчелээр. Кым-бир кижиниң көжүп азы немешкениниң база «Союзпечатьтан» боду баш бурунгаар билип алыры ажылга ажыктыг. Черле мынчаш ажылынга хамааржышкан чүүлдерни ыяк, быжыгымчалыг кылып, белеткээри боттан хамааржыр.

Харылзаа белдириниң начальниктери доктаамал почтачылар быжыглаарының аргаларын кылып турар. Почтачы Татьяна Бандап чоокта чаа ажылдап келген. Аңаа ниити чурттаалга бажыңындан өрээл берген. Оон-биле чугаалажырымга, мурнунда тудугга шевер ажылынга турган. Почтачылап ажылдааш айда 170 рубль алыр. Чогум ажыл бодунга таарымчалыг дээрзин ол чугаалап турду. Ол № 1, 2 участоктарны харылап турар. Оң чурттакчылары чүгле солунну безин 26 янзы-бүрү кезекти чагыткан. Ынчангаш чагыкчыларга үзүктелиишкин чок солун, сеткүүлдерни чедирери оон кол хүлээлгези дээрзин билип орарын чугаазындан эскердим.

«Шын», «Тувинская правда» болгаш «Аргументы и факты» солуннарның чамдыкта четче эвес кээриниң чылдагаанын тодарадыры-биле Кызылдың почтаны сайгарар болгаш районнарже база хоорайже чорудар килдистиң начальнигиниң оралакчызы С. М. Оюнга база чораан мен. Оон чугаазы-биле алырга, чыл эгезинде солуннар четче келбейн баар таварылга турган. Ам ол четпестер эттинген. Районнуң «Союзпечать» чери хуваалданы ай санында шын тургузуп берип турар болза, чурттакчыларның солунну четче барбас деп чүве турбас. Типографиядан солуннарны 500 чүс кезектеп санап каан келир. Оон кырынга немелде ... база алыр. Чогум солуннарны четче санавайн баргылаар ындыг буруу оларда чок. Чүге дээрге кандыг-бир хажыдыышкын болу бээрге типографияның кол инженери Раиса Михайловна Дроздова-биле сайгаржып чугаалажып турарын Светлана Монгушовна чугаалады.

Кызылдың почтаны сайгарар болгаш районнарже база хоорайже чорудар килдизинге сорттакчылар 12 кижи ээлчеглежип ажылдап турар. Чижээлээрге, парлаар солунну дүнекиниң 12 шактан 3 шакка чедир доозуптар. Ол үеде ажылдап турар сорттакчылар анаа барып, парлакчыларның солунну четче санап турар бе дээрзин контрольга алыр. Ону болдунар шаа-биле хыналдага ап келген.

Районнарның харылзаа белдирлериниң чоруткан солуннарны ында бригадир күлээп алыр. Бригадирден почтачылар хүлээп алыр. Почтачы чурттакчыларның адрестерин бижиириниң бетинде, солуннарның сеткүүлдерни четчелеп санаар. Четчелеп албаанда, кым-бир кижиниң солуну чок болур болза, кайыын алыныл? Чогум кымның буруузу-биле чагыдылга четче эвезил? Оон дөзүн баштай тодарадып алыры чугула. Чурттакчылар ол бүгүнү чүгле почтачының буруузу дээр болгай. Мындыг четпестерниң үнүп кээр чылдагааны чамдык чурттакчылар чурттап орар адресин тодаргай айытпааанындан база болу бергилээр. Өске талазында оон үнүп кээр чылдагаанын харылзаа белдириниң начальниктери дөзүнге чедир ылап тодарадып алыры күзенчиг. Бот-боттарынче даап бодаашкын-биле чүүй кагжырга, ажылдың амгы негелдезинге шуут дүүшпейн баар.

Авторнуң редакцияга келген хомудалын сайгарарга, шынтызу бадыткаттынган. Чурттакчыларның чагыдылгазын үезинде чедирип, хомудаашкыннар болдурбазының талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Чагыкчы — харылзаа — парлакчы — почта — чагыкчы — бо бүгү тудуш дестүг ажыл болур. Чагыкчы кижи бодунуң адресин тодаргай айтырындан аңгыда, почтачыга солун, сеткүүл сугар хааржакты белеткеп, ындын багга тургузар болза эки. Харылзаа белдириниң почта салбырының ажылдакчылары чагыкчының чагыын хүн бүрүде чедирер ажылды хандырар апаар. Ынчангаш коллектив бүрүзү боттарының онаашкан ажылын ак сеткилдиг кылыр болза, кандыг-даа маргылдаа, бот-боттарынче чүүй кагжыр чорук турбас.

Сиринмаа ЧООДУ.
(«Шынның» корр.).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 27
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Канаданың шилиндек командалары. Швейцариядан дамчыдылга. 10.15 Кинопанорама. 11.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.30 «Үе». 13.30—15.00 «Ыры-90». 15.45 Свердловскиниң опера театры чалап тур. 16.35 Социализмниң нарын айтырыглары: боттуг байдал болгаш келир үе. 17.20 Мультфильм. 17.30 Тиилелгениң 45 чылынга. «Партизаннар». Барымдаалыг фильм. 13.30 «Үе». 19.00 Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Канаданың шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 «Керүүшкүн». 00.35—01.00 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Бистиң долгандыр турар хүрээлел. 2 класс. Хүн кезээде чырып турзун. 8.55; 9.55 Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы 10.35; 11.35 Төөгү. 8 класс. М. В. Ломоносов. 11.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 13.25 «Ачан баңыны». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 17.00 Ыры кижи-биле артар. «Ат чок бедиите».

КЫЗЫЛДАН

17.50 Медээлер. 17.55 Медээлер. 18.00 «Ажык чугаа». Санаторийлерге, курорттарга, дыштаныышка бажыңнарынга, аржааннарга республиканың ниитилерниң эмнелип дыштанырынга хамааржыр чугаага профэвилелдиң секретары С. С. Монгуш киржип, телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харылаар.

МОСКВАДАН

19.00—01.00 ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязындан. Чапсарда — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Ыры кижи-биле артар. «Ат чок бедиите». 17.55 Ритмиктиг гимнастика. 18.25 Коллаж. 18.30—19.00 «Үе».

КИНО

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Лифтиден соолагай талазынче» 9.20, 11.20, 19.20 (узаткан), «Терээн телу» (2 сериялыг) 13.20, 16.20. Видеозалга: «Узамыккан кезенче» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Шахерезаданың чаа тоолдары» 11.00, «Чуък 300» 12.30, «Кайгамчыктыг кадынкарга» 14.00, 18.30 «Шактылер» 13.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ходжа Насреддинниң чаныш келгени» 14.20, «Ад, или досье на самого себя» (2 сериялыг) 16.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ынакшыл илеге» (2 сериялыг) 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Мөге даңгыраа» (2 сериялыг) 16.30, 19.10 шактарда.

СОҢГУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының, РСФСР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунуң округ соңгулда комиссиязының, Кызыл хоорайның улус депутаттарының соңгулдалар талазы-биле хоорайның соңгулда комиссиязының доктаалынга дүүштүр 1990 чылдың май 5-те катап бадылаашкыннарны дараазында соңгулда округтарынга эрттирерин шиитпирлээн:

Кызыл № 870 девискээр соңгулда округунуң талазы-биле РСФСР-ниң улус депутадынга;

Рабочий № 7 соңгулда округунуң талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутадынга (төвү — № 4 школа), Комсомольский № 10 (төвү — ДОСААФ), Геология № 23 (төвү — Тыва геология-шинчилел экспедициязының лаборатория-камераль корпузу), Горький № 26 (төвү — № 9 школа), Горный № 27 (төвү КПТУ-4);

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң №№ 47, 51 соңгулда округтарынга улус депутаттарынга (төвү — Красноярский көдээ ажыл-агый институдунуң Кызылда филиалы), 86 (төвү — № 15 школа), 137 (төвү — Тываның геология-шинчилел экспедициязының лаборатория-камераль корпузу), 156 (төвү — № 9 школа).

Катап соңгулдалар хүнү май 5-те эртенгиниң 6 шактан кежээкиниң 19 шакка чедир соңгулдалар участоктары ажык турар. Бадылаашкынга киржир соңгукчулар паспорттарын, азы бодун шынзыткан документилерни ап алыр.

Кызылчылар кандыг-бир чылдагаан-биле бадылаашкынга киржип шыдавас болган таварылгаларда ол дугайында участоктарның соңгулда комиссияларынга чорууур үезинде дыңнадыр. Үстүнде адаттынган округтарга улус депутаттарының соңгулдары болгаш соңгулдаларның болур-болбазы соңгукчу бүрүзүнүң хамаатылыг туружундан хамааржыр. Бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның ортаа кезиинден хөй нурууунуң бадылаашкынын алган кандидатты соңгуттурган деп санаар.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

«Үш-Белдир», «Чедер» курорттарның 1990 чылда кадыкшылга сезону эгелээри-биле холбаштыр дараазында ажылдакчылар херегсеттинип турар: эмчилер, эмчи сестралары, ажыл-агый сестралары, поварлар, официанткалар, кухня ажылдакчылары, диет сестралары, санитаркалар.

Ажылдаарын күзээннер дараазында адреске келир: Кызыл хоорай, пер. Юбилейный, 7, телефон 3-10-77.

Свердловскиниң шекпен аймаан бүдүрер комбинадынга ажылдаар 18-30 харлыг бот херээжен хамаатыларны чогуу ажыл-биле хандырар, мергежилдиг бедилер, профессия угланыышкынын тодаргайлаарынга дузалаар Республика төвү чалап турар. Ол бүдүрүлге черинге күүседир ажылдар: лента кылыр, пос аймаан бүдүрер чүл ээрер, мастерлерге, электромонтерларга дузалакчылап ажылдаар. Ажыл төлевири эртумаа-биле айда 240-260 рубль, керээ езугаар 200 рубль хемчээлдиг акша дузаламчызын бээр, бот кижилерни ниити чуртталга чери-биле хандырар.

Төптүң адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, бажың № 34, кабинет 2, телефону 3-27-88.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солуун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аймазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 1.

Чагыг № 407 ТС—00614

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 28 суббота
№ 99 (14299)
1925 чылда үндүрүлүп эгелээн. Өртээ 3 көп.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЧЕДИГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ БИРГИ СЕССИЯЗЫ

Дүүн СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы бодунуң ажылын эгелээн. Ону Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ч. С. Монгуш эге сөс-биле ажыткан. Бо чылдың март 4-те, 18-те болгаш апрель 22-де соңгуткан 117 улус депутатының сессияда 116-зы келгенин ол дыңнаткан.

Депутаттар сессияның секретариадын, Мандат комиссиязын болгаш ажык болгаш чажыт бадылаашкыннарның санаалга комиссияларын, оларның удуртукчуларын соңгаан. Мандат комиссиязының даргазынга депутат А. С. Дембирел соңгуткан.

Мандат комиссиязының даргазы А. С. Дембирел илеткелинге Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга соңгуткаларның бүрүн эргелерин хынаан түңнелдерин дыңнаткан. Соңгулдалар ээзэш-биле частырыглардыг, чедир кылдынмайн турар чүүлдерлиг-даа болза, ниити-биле Тыва АССР-ниң Конституциязының, «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлуга дүүштүр эрткен, соңгуткан депутаттар бүрүн эргелиг дээрзин демдеглээн. Оларның бүрүн эргелерин хүлээп көөр дугайында доктаал төлевилели-биле таныштырган.

Депутаттар хөй айтырыглар салып, чамдык тодарадылгаларны кылган соонда Мандат комиссиязының илеткелин хүлээп алган болгаш доктаалды бадылаан.

Ооң соонда депутаттар хүн айтырыгын бадылааннар. Даарызында айтырыгларны сессияга чугаалажыр кылдыр киирген:

1. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Түр регламентизин бадылаар дугайында.
2. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазын соңгуур дугайында.
3. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының оралакчыларын соңгуур дугайында.
4. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларын тургузары болгаш бадылаары.
5. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазын томуйлаары.
6. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң составын бадылаары.
7. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң моон соңгаар кылып чорудар ажыл-чорудулгазының программазының дугайында.
8. Тыва АССР-ниң Улусту контроль комитедин, Тыва АССР-ниң Дээди судун соңгуур. Тыва АССР-ниң Күрүнениң кол арбитрин болгаш күрүне арбитрин томуйлаары.
9. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чардыктарын бадылаары.
10. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының ийиги сессиязынга чугаалажып көөр кылдыр саналдаар чамдык айтырыглар дугайында:

— Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Регламент төлевилелин белеткээр талазы-биле комиссияны тургузары.

— Тыва АССР-де Конституция хайгааралының дугайында Хоойлу төлевилелин белеткээр талазы-биле комиссияны тургузары.

— Тыва АССР-ниң Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) төлевилелин белеткээр талазы-биле редакция комиссиязын тургузары.

Бирги айтырыг талазы-биле сессияга белеткел чорудар организастыг комитеттиң харыысалгалыг секретары депутат М. С. Козлов илеткел кылган. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Түр регламентизин хүлээп алыр деп саналды депутаттар бадылааннар.

Хүн чурумунуң ийиги айтырыының талазы-биле сессияга белеткел чорудар организастыг комитеттиң даргазы депутат Д. К. Ооржак илеткел кылган. Ук комитет бодунуң хуралын удаа-дараа эрттирип, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязынга белеткелдерин канчаар чорудуп турарын сайгарып, чугаалажып келген дээрзин ол дыңнаткан. Сөөлгү эрткен хуралдарының бирээзинге Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының албан-дужаалынга киирип болгу дег кандидатураларны чугаалашкан, ону чонга чарлап дыңнадыры-биле массалыг информация чепсектеринге дамчыткан. Парлалгаже ол үнген соонда Тыва АССР-ниң улус депутаттары боттарының тус-тус саналдарын киирген. Бир дугаарында Өвүр районда бөлүк улус депутаттары ук албан-дужаалга СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары депутат Г. Ч. Ширшинни саналдааннар. Ол ышкаш Кызыл районда бөлүк коммунист депутаттар база ук кандидатураны адаан. Ооң сөөлүнде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат Ч.-Д. Б. Ондарның кандидатуразын база ийи үндүрген. СЭКП Тыва обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржакты адаан депутаттар база бар. Ол ышкаш Тываның дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы депутат К. А. Бичелдей база ук албан-дужаалга киирип болур кылдыр адаткан.

Ынчангаш организастыг комитетче кирген телеграммалар болгаш билдириишкиннерниң кайы үеде киргенин ёзугаар ук кандидатураларның программалары-биле таныжар деп шиитпир хүлээп алдынган. Ол ёзугаар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы албан-дужаалга бир дугаарында саналдаттырган Г. Ч. Ширшин сөс алган. Аңаа бедик бүзүрел көргүзүп, ооң адын адаан коллективтерге өөрүп четтиргенин ол илергейлээн болгаш Дээди Советтиң Даргазы албан-дужаалга хамаарыштыр ол бодунуң саналын киирген. Аңаа тааржыр кижи СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак деп, ол санаан, ону адаан коллективтерни деткип турарын, аңаа каттыжарынче ол депутаттарны кыйгырган. А боду амгы үеде СЭКП обкомунуң бирги секретары кижи болганда партия ажылынче бүгү күжүн мөөннеп, партияның аттарын кайы хамааничок халдаашкыннардан камгалаары чугула дээрзин демдеглээн болгаш бодунуң кандидатуразын манаа моон соңгаар чугаалашпазын депутаттардан дилээн.

Депутаттар Ч.-Д. Б. Ондар, Ш. Д. Ооржак болгаш К. А. Бичелдей олар боттарының программалары-биле депутаттарны таныштырган. Ооң соонда санал-онаа солчулгазы эгелээн. Адаттырган кандидатураларга хамаарыштыр депутаттар Г. Я. Эпп, В. К. Левашов, В. У. Хомушку, А. М. Марзс-оол,

Э. С. Доңгак, А. И. Семенов, Ч. К. Айыр-Санаа, С. Б. Куулар, ССРЭ-ниң улус депутады С. В. Стрелавин, А. Т. Сотпа, Э. Д. Монгуш, В. Д. Хемер-оол, Н. Н. Семенов олар санал бергеннер.

Депутаттарның саналдаазы-биле чажыт бадылаашкын даңзызынче К. А. Бичелдей, Ч.-Д. Б. Ондар, Ш. Д. Ооржак оларны киирген. Бадылаашкынның түңнели мындыг болган: К. А. Бичелдей дээш 9, Ч.-Д. Б. Ондар дээш 55, Ш. Д. Ооржак дээш 45 депутат бадылаан. Ынчангаш эң хөй сан алган ийи кандидатка хамаарыштыр бадылаашкынның ийиги эээчээн эрттирер апарган. Ооң түңнелинде Ч.-Д. Б. Ондар дээш 63 депутат, Ш. Д. Ооржак дээш 30 депутат бадылаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазынга депутат Ч.-Д. Б. Ондар соңгуткан.

Сессия бодунуң ажылын бөгүн уламчылаар.

БОТ-БОТТАРЫН БИЛЧИРИ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧӨЛЕНГИИЖИ

Уралдың күш-ажылчы коллективтери-биле М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ужуражышкыннары

СВЕРДЛОВСК, апрель 28. (СЭТА-ның тускай корр.). Амыдырал-чуртталганы экижидип, чуртта социал-экономиктиг байдалды үндезини-биле өскертир дизе чүнү кылза чогуурул? ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Уралдың күш-ажылчы коллективтери-биле ужуражышкыннарынга бо айтырыг үргүлчү тургустунуп турган. Михаил Сергеевичиниң манаа келгенин-ден бээр ийи хүн эртип турар.

Дүүн завод эргелелинге ажылчыннар, специалистер, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң төлээлекчилери болгаш партия активи-биле ооң ужуражышкынының дугайын дыңнаткан болгай бис. Улуг залга кижилер сыңышпас болганындан ужуражышкынга боор турган чугааны завод шөлүнче радио-биле дамчыдып турган. Даштыгаа чүс-чүс кижи ону дыңнап турган.

Ужуражышкынны ажыдып тургаш, М. С. Горбачев силерниң-биле ажыл-херекчи байдалга тавар чугаалажыр бодаан кижи мен деп чугаалаан. Силерни чүү деп чүве дүвүредип турарыл? Чуртка кончуг хөй чүүлдерни кылып берип турар силерниң чериңер — Уралдың хөгжүлдезинге амгы үеде элээн бергедээшкиннер болгаш шын эвес чүүлдер болгулап турар. Чүгле бүдүрүлгеде болгаш экономикада эвес, а социал талада база. Ооң уржуундан бир янзы сеткил-хөөннер база тургустунуп кээп турар. Байдал бисти дүвүредип турар.

Манаа келгеш, силерниң-биле элээн каш шак дургузунда чугаалашкаш, силерге информация шыны-биле дыңнадып кээп турар-дыр деп түңнелди кылдым. Биске билдинип турар болгаш бисти дүвүредип турар чүүлдерни кижилер бадыткап турар-дыр. Ынчангаш Уралдың бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдезинде шын эвес чүүлдер тургустунуп келген деп амыы-биле чугаалап болур. Бир талазында, мында кончуг улуг кадр болгаш эртем күүчүзү тургустунган, ол күчүү улуг орулгаларны моон соңгаар-даа шиитпирлеп шыдаар аргалыг, а өске талазында экология айтырыы бергедээнин, социал тала нарыыдап турар.

Бо чүүлдерге хамаарыштыр санал-оналдарын чугаалап бээрин М. С. Горбачев дилээн. Бистиң ужуражышкыннарывыс, силерниң областыңарга чедип келгеним экономиктиг реформаның хөгжүлдезинде эгелеп кончуг чугула үе-чаада-биле кадыржылдажып турар деп, ол улам-биле бистер ук реформаның белеткээр үе-чадазын эртип, чуртувуста байдалды чедир бодап кылып албайн турарывыстан ажылда хаара туттунмаан чорук тыптып турар деп бүзүреп турар мен. Бис боттарывыстың аазаан чүүлдеривисти күүседир бис. Кижилер-биле беседалажырынга белен апаргаш, бүгү чүвени бодап кылып алгаш, санап кылдынган хемчеглерни бис ниитилелдиң чугаалажып көөрүнге киирер бис. Оларны девискээр бүрүзүнге, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге ажылдап кылыр херек.

Сөөлгү үеде парлалгада үнүп турар экономикала польша тынгарылга аргазының дугайында тайылбырлап бээрин дугайында дилег заалдап дыңналган.

М. С. Горбачев: Парлалга силерни коргудупкан ышкажыл? Бо залдан, Свердловскиден бүгү парлалгага, мында олуржуп турар журналистер база билгеп турар кылдыр, мынча деп медеглээр херек: мындыг херекке сагыш-дыг бодал кылдынган чүүлдерни бээр херек, парлалгага чүгле кижилерни дүвүредип, саймаарадыр чорукту кылып болбас.

Каргаар чонун ээп турар мен. Кончуг чугула айтырыглар бар, чамдыктары бистиң бодап тургаш чугаалап турарывыс, чамдыктары ооң-биле дөмей-ле чугаалажып турарывыс. Мындыг чүүлдерни билип алгаш, биске бодап тургаш ажылдаар ужурлуг. Кижилерни дүвүредип турар бодалдар ооң соонда база ышкаш чүгле өскерлиишкинниг болган деп чаңнап болбас ийик. Бо чүүлдерни ындыг шиитпирлеп турар деп медеглеп, ону ажылчы чугаалап көрүп кээр бис.

Бо чүүлдер чугаалаары-биле экономиктиг байдалды кызыгаарлаар, ол бүдүрүлгеге ажылчыннар, кожуун болгаш республика бюджедин дугайында чугаалажып турарывыс. Ол биске таарышпас.

Ынчангаш шиитпирлеп турар чүүлдерни кылдыр чугаалап турар бис.

Каңчалза-даа чурттуң төөгүзүнде улуг эргилде боор тургап үени эртип алган бис, ам бисте эрге-хоойлу талазы-биле боттуг чүүлдер тургустунуп кел чыдар, экономика талазы-биле дүржүлгэ чыгдыныр турар. Шенээшкиннерден чамдык дүржүлгэни чедип алдывыс, бир янзы угаап болап-даа эгеледивис, бот-боттарывыстың аравыска безин бир янзы чугаалажып эгеледивис. Экономиктиг реформаны үндезини-биле калбартып болур арга тургустунган.

Ынчангаш чугааны бо турушта кылыр болза, чогумчалыг боор, чүге дээрге кижилерниң дүвүреп турарын билип тур мен. Ол дүвүрээшкин парлалгага көстүп кээп турган, манаа база илереттинди. Моон соңгаар канчаар чурттаар бис? Чугаа болза амыдырал-чуртталганы экижидер дээш, байдал эки талаже өскерилзин дээш чогум чүнү кылырывыстың дугайында боор турар. Чоннуң моон ындай шыдажыр аргазы чок апарган деп чүве билдинип келген. Ынчангаш бо турушта алырга, мээң манаа келгеним менээ кончуг чугула боор турар.

Бис Президент чөвүлелиниң хуралын ийи удаа эрттирдивис. Ооң соонда ол чөвүлел-биле ССРЭ-ниң Федерация чөвүлелиниң каттышкан хуралын база чыгдывыс. Аңаа чугаалажып турган айтырыгларывысты база катап сайгарып көргеш, чонга дыңнадып чедирер бис, чонбиле сүмележип алыр дээш мен. Бистер бот-боттарывысты, билип турар болганывыста мындыг эргилдени шуптувус катты кылыр ужурлуг бис. Чугула эргилде кылыр деп турар чүүлдеривисти ажылчы чонга, чуртка саналдап киирер ужурлуг бис. Эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, ону чедип алыр ээп бүгү чүвени баш удур белеткеп кылыр херек.

«Уралмаш» каттыжыышкынының директору И. И. Строганов ооң соонда сөс алган. Бүдүрүлгениң дугайында кыска тайылбырлап кылып, коллективтиң мурнунда туруп турар сорулгаларга доктааган. Ажылчыннар-биле ужуражып тургаш, кончуг ужурлуг айтырыглар турарга сөс айтыраан, Михаил Сергеевич. Ол шын. Ынчаарга олче шилчиирин биске чүү чүве моондактап турарыл? Бирээде, кооперация-биле деңнээр эвес эргелиг боор турарывыс. Бистер бүдүрүлге кооперативтерни дээш туржуп турар бис, ынчаарга ам дээрезинде оларның-биле деңнээр эргелиг чаржыр шинээвис чок боор турар. Ийиде, азыш-чем продуктуларынга дөрт-беш хире туруштан контрольдап турар шыңгыы өртектерни тургузары чугула деп санап турар бис. Ыланган моон соңгаар өртектерниң эң үстүкү хемчээли кандыг болурун шуут доктаадып тургузар херек. Үште, үндүргү онаалдазында шын эвес чүүлдер биске моондак ужураштырып турар.

Квартира хөлезини аргажок бичии боор турарындан каттыжыышкын чыл санында 7 млн. рубльдиң когаралынга таварып турар. Школа назыны четпээн уруглар албан черлерин база карылгалыг боор турар. Бистиң балансывыста 45 муң квартира бар, ам-даа 12 муң ажыг кижи квартира оочурунда турар.

Кижи дугайында сагыш салыышкынны бирги черге-лиг айтырыг кылдыр көөрүн турар бис.

М. С. Горбачев оон мындыг айтырыгны салган: чаа экономиктиг харылзаалар же шилчиирин киреринге санаашкыннарын кылган силер бе?

Ындыг санаашкыннарны планда көрдүнген санап бериишкиннерниң үндезининге тургускан бис деп, И. И. Строганов харыылаан. Өске черлерге арыг орулгадан санап бериишкиннерниң үлүг-хуузу улуг боор турары бүдүрүлгениң калбартыр хөгжүдеринге идиг бербейн турар. Чижээ, арыг орулганың 30 хуузун эвилел бюджединче, 27 хуузун республика бюджединче шилчидер кылдыр планнаан болгай. Ам чер, электроэнергия дээш өске-даа чүүлдерниң өртек-үнезин улгатткан. Ынчап кээрге, арыг орулганың 30 хуу безин четпес кезии бүдүрүлгеге артар-дыр деп, ол чугаалаан.

Ааp машина тудуунуң эртем-шинчилел институдунуң директору Г. Н. Башилов, чиңгине директорнуң оралакчызы А. С. Осипцев ооң соонда чүве чугаалааннар.

Бодунуң чугаазының кол кезиин экономист бүдүрүлгеде аренда харылзааларының айтырыгларынга тураскааткан. Чижээ, кижилер олче шилчиирин-[illegible], чүге дээрге амгы байдалдарга оларга мындыг шилчиирге таарышпас чүве.

М. С. Горбачев директорнуң оралакчызының мындыг айтырыгга харыылаарын дилээн: реформаны үндезини-биле [illegible], рынок экономиказынче [illegible] улуг байдалы кылыр [illegible] дугайында чугаа тургустунуп кээрге-ле, ниитилелге дүвүрел тыптып кээр, ооң чылдагааны чүдел? Мында чүү чүве кижилерни дүвүредип, коргудуп турар деп бодаар силер?

Чигзиниишкиннер, дүвүрел рынок экономиказынче шилчип турар үеде чайлаш чок таваржыр чидириглер-биле тайылбырлаттынар боор деп бодаар мен деп, ол харыылаан. Ол дээрге бирги чылдагаан. Ийигизи, бис ажыл чок чорукта чайлай албас ышкаш бис. Бо чүүлдер кижилерни колдуунда дүвүредип турар деп бодаар мен.

М. С. Горбачев: Ынчаарга чугаа ол орук-биле чорууру дугайында боор турар чүве болганда, манаа чугаалардан болгаш бүдүрүлгени көрүп чоруп турар үемде хөй санныг беседалардан алгаш көөрге, шупту кижилер ол орук-биле чоруур ужурлуун билип турар болду, ындыг чүве болганда, бүгү чүвени баш удур бодап, сайгарып, бүгү чүүлдер дугайында дугуржуп алыры эгежок чугула-дыр. Херектиң ужур-чөвүн чүгле төпке билген турар эвес, ону чүгле ажыл-агыйжы кадрлар билген турар эвес ышкажыл. Кижилер, күш-ажылчы коллективтер чугаа чүнүң дугайында боор турарын билген турар ужурлуг.

Рынокче бис угаан-сарыылдыг, баш чок халый бербес ужурлуг бис. Мындыг турум биске таарышпас. Шилчилге бодап кылдынган угланыышкынның үндезининге боттаныр ужурлуг. Бо чорукту бис ыланг-ла ооң баштайгы үе-чадазында өртектер механизминиң аргазы-биле таарыштырар ужурлуг бис. Социал камгалалдың хемчеглери база көрдүнген турар ужурлуг. Адактың соонда, бүдүрүлгеге ажылчын күштүң эде таарыштыр тургустунулгазы болу бериир, хары-даа ооң кезээниң хостаның үнүп кээриниң-даа дугайында бодаар апаар. Ынчалзажок бисте кооперативтер база-ла тыптып турар, аты-хуузу чедириилгезин, садыг-аймаа-биле холбашкан бүгү-ле чүүлдерниң чедир хөгжүвээни-биле дөмей, мындыг черлериг болгай. Чижек кылдыр алырга, садыглаашкын шөлүнге опаажыр ажыл хөлчок улуг, а делегейде бо дээрге шаг эрткен орук апаргаан. Өске сөс-биле туткулдаарга, оларда бүдүрүлгениң эвес кезиинде хаара туттунганнар материалдыг бүдүрүлгеде хөгжүп турарлардан угаан хөй болуп хамааржыр тургустунган. А бисте дээрге [illegible]. Ынчап кээрге, бисте ындыг ажыл чүве [illegible] хөй [illegible] ажыл тывылар бооп. Ынчалзажок ол болгаш белеткелдиң системазы, [illegible] планы херек. Шак мооң бүгү кижилер билген турар ужурлуг. Бистиң кижилер эвес ышкажыл!

Ыяраш боттарывыстаан ажылда хаара туттунмаан чорук тыптып турар деп бүзүреп турар мен. Бис боттарывыстың аазаан чүүлдеривисти күүседир бис.

15 дугаарлыг механика цехиниң начальниги А. Р. Сагалович бодунуң чугаазын реформаны дүргедедириниң чугула айтырыгларынга тураскааткан. Рынок экономиказынче бүдүрүлгелер аңгы-аңгы орукта-биле кирип турар. Ындыг болганда тус-тузунда тодаргай бүдүрүлгениң кол фондуларының байдалын барымдаалап көөрү чугула. Чамдыктарының кол фондулары дыка эгижирээн, а өскелерниңи — чаа, эки боор турар. Ооң аңгыда, ол каарлаар айтырыынга доктаап, экономиктиг реформаның байдалында ооң харыысалгазының дугайында айтырыгны көдүрген.

«Уралмаштың» социал-культура-амыдырал эргелелиниң начальниги Ю. Ф. Чеботарев чугаазынга бодунуң албанының белен эвес айтырыгларынга доктааган. Чижээ, ол тус айтырыиннг харыысалгалыг болуп турарының айтырыын көдүрген. Чуртталга шөлүнүң бир белиин метриниң өртек-үнезин алыр болза, ол чылдың чыынче угаадып-ла оода, а ол дээш төлевир ооң муруундаазы дег темнер артык турар. Бо айтырыгны шиитпирлээри кыйыттыг, ынчалзажок хөй-ниитиниң комитеттериниг айтыр кээнин-[illegible] таваржыр.

М. С. Горбачев: Чуртталга бажыңнарының кол кезии, ол дээш кайыы хире мөңгелиг төлевир кижиниң турар чүвел?

Ю. Ф. Чеботарев: Заводтуң мөңгелиг чарыгдалы — бараан 7 миллион рубль…

М. С. Горбачев: Дыка хөй ат-бүдүлгениң квартираларының боттарының эжелеп садып алыр кымнар эвес ышкажыл?

Ю. Ф. Чеботарев: Ындыг эгелекчи чүткүл бар, ынчалзажок чер-чер Советтеринге мындыг эргени ам-даа бербээн.

М. С. Горбачев: А мында чугаа дээрге силерниң бүдүрүлге черинге хамааржыр бажыңнар дугайында чоруп турар ышкажыл.

Ю. Ф. Чеботарев: Албан черинге хамааржыр-даа болза, мында нарын айтырыглар хөй.

М. С. Горбачев: Чугаа болза, халаска бериптер дугайында чорбайн турар ышкажыл. Квартираны алган-дыр, кижилер мында чурум ёзугаар чурттап турар. Оочурда турар кижилер дугайы эвес-тир. Оларның байдалын экижидер апаар. А нормаларга дүгжүп турар чуртталга шөлдүг квартираларда олуруп турар кижилерге оозун өнчү кылдыр берипсе, халаска аай. Квартиразын боттары харыылазын, ол дээш боттары төлезин. Бисте квартира хөлезини эвээш деп чугаалап турар болгай бис, ол дээрге херек кырында байдалга дүүшпес чүүл ышкажыл.

Чугаа кызамдалдыг байдалдыг, эвээш хандыртылгалыг кижилер дугайында эвес болдур ийин. Оларның дугайында хүрүне сагыш салыр хүлээлгелиг. Ниити кол массаларга хамаарыштыр ындаалдыр кылып болур. Ынчап кээрге кижи бодунуң бодунуң өнчүзү болур квартиразында чурттап турар мен деп чүвени медерээр апаар. Ол оозун бир аңгы байдалга ажаар. Чуртталга фондузунуң байдалы безин бир өске апаар.

Баштайгы чүкте байдал кандыг-дыр: көрүп көрүңер. Мында бүгү чүве шалыңдан хамааржыр. Ниити фондулар хамаарлыг [illegible]. Кижи холдунда [illegible] шалыны-биле амыдырап чурттаар. Чижээ, ийи муң рубль шалыны алган кижи, оон 30 хуузун ооржап бажыңы дээш төлээр, 11 хуузу — үндүрүглер. Шалының 40 ажыг хуузу чаптай бээр.

Бо чүве — халас, бүгү — база халас дээш-ле мындыг чүүлге бис чаңнысан кагган-дыр бис. А херек кырында кижи бодунуң шалының ажырбас чорбас чорбайн турар. Бир эвес ол бодунуң шалының дооску хемчээлге алыр болгаш бүгү чүве дээш дооңу хемчээлге төлээр болза, бир аңгы херек.

Ооң уржукта, чурттаар бажыңны өнчү кылдыр ап деп чүве чүл ол? Ол дээрге кижилерге өнчү бар деп чүвениң тыптып келгени ол. Бир кижиде, өске кижиде, хөй-хөй кижилерде өнчү бар апаар. Ынчап кээрге ниити-биле рынок харылзаалары тыптып кээр.

Бисте ам дооредирине мындыг чүве чок. Ынчангаш айтырыгны хандыр бодап көөр херек.

Ажылчыннарның инициативазы, күш-ажылчы чүткүлү сөөлгү үеде дыка чавыдааның комплекстиг бригадазын удуртукчузу А. А. Токмашов чугаалаан.

М. С. Горбачев: Силерниң сагыш човаашкыныңарга каттыжып тур мен. Экономиктиг реформаның байдалдарында эвээш сан-биле хөйнү эки шыңарлыг бүдүрер дугайында бодал — кол бодал-дыр. Деңнештирип төлээр чорук бистерни бооп тудуп келген. Ажылчыннарның, колхозчунуң болгаш башкының, эмчиниң, инженерниң күш-ажылын ёзулуг үнелевейн, а ону «майык» ёзугаар үнелеп кээрүн уламчылаар болзувусса, тариф ёзугаар бурунгаарлап шыдавас бис. Чижээ: бедик мергежилдиг эмчи сестраларының чогуунуң уржуунда кезер эмчилер харыысалгалыг кезип эмнээшкиннерни кылып шыдавас турган таварылгаларны менээ чугаалап турган. Ынчаарга кезер эмчиниң бодалын ёзугаар алырга, профессор шалыңын алырынга төлептиг болгу дег специалисти деткип мактаар кандыг-даа эрге ол эмчиде чок.

Ооң ындай чүү болурул, ынчаш мергежилдиг сестра бригададан үне бээр. Нарын кезип эмнээшкиннерниң бүгү чорудулгазы соксаар апаар. Ындыг хевирлиг байдал бүгү чер болганда бар. Эртемде төлевир база-ла эрге-дужаал, чадалар аайы-биле — улуг, биче эртем ажылдакчылары деп төлеп турар. А чыл, сөөлгү беш чыл дургузунда ында кандыг сагыш салыышкынны ниити херекке киирген-биле кым-даа сонуурган көрбейн турар. Ынчаарга ажылга ону эжерип-даа кагза, а харын кереэ ёзугаар ооң ажылында кандыг-бир түңнүг артпаны алгында, дөмей-ле акша үлежип алыр.

Дугуржуп ап көрээли: деңнештирип төлээр чорукка удур демисел шиитпирлиг эгелээр херек, ону ажылдаар чер бүрүзүнде кылыр ажыл бүрүзүнде көөрү чугула. Ынчаар кылбас болза, талантылыг кижилерниң күжүзүнден чаагай чүүлдерни ниитилелге дамчыдар өске бир аргазы чок боор ийик.

«Уралмашка» чедип келгени деге ССРЭ-ниң Президентизинге өөрүп четтиргенин 8-ки механика цехиниң начальниги П. Н. Тобоко илергейлээн, каттыжыышкынның металлургтарынга күш-ажыл байдалдарынче М. С. Горбачевтуң кичээнгейин угландырган.

Ужуражышкынның түңнелдерин М. С. Горбачев айтырыгларга мынча деп чугаалаан:

Чуртта эң чугула экономиктиг, эртем болгаш камгалал сорулгаларын шиитпирлеп турар дыка хөй кижилер манаа, Уралда чыылган. Свердловскиниң кол күүседип турар ролю, ооң күш-ажылчы коллективтери, сеткил дүвүрээшкиннери болгаш сагыш човаашкыннары бистерни манаа эккелген. Президент болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары мен болгаш совет удуртулганың өске-даа кежигүннери Уралче улуг кичээнгейни угландырар ужурлуг деп бодаар мен.

Бо чөвүлел турар «Уралмаштың» ажылчы чону-биле беседалар менээ улуг ужурлуг. Чурттуң салым-чолунга дыка чугула шиитпирлерни хүлээп алыр үе келген, амгы эде тургустунуушкунну ындыг үе-чадазында чедип келген-дир бис. Кижилерниң чүнү бодап, байдалды канчаар көрүп, чүнү кылырын эргежок чугула деп санап турарын билип алыры дыка чугула.

Мээң туружумну, бүзүрээшкиннеримни билир болгай силер. Ооң-биле чергелештир, бодумнуң амыдыралымның болгаш ажылымның бүгү чылдарында мындыг стильди барымдаалап турар мен: кандыг-даа шиитпирни хүлээп алырда, ону ажылчы чоннуң санал-оналы-биле ылаптыг хынап көөр. Ол дээрге политиканың шын болурунга, чидириглер болгаш частырыглар ховар таваржырынга эң чугула шиитпир-дир.

Эде тургустунуушкунну эгелээш, бодувустуң ниити деткимчени чангыс талалыг көрген-дир бис. Кыдырып кылыышкын-биле черле бүттүнмес дээрзин, эде тургустунуушкунче хандыр кирбишаан, билип эгелээн бис. Бүгүле адырларга — экономикага, федерацияга, партияга, Советтерге, культурага, бүгү угаан бодал байдалынга эң-не шыңгыы чаартылгаларны кылыры, ооң-биле ниитилелди чаагайжыдары, кижилерниң амыдыралының таарымчалыг байдалдарын тургузары негетинип келген.

Улуг шиитпирлерни хүлээп алырының үе-чадазында ам чедип келген бис. Ынчангаш Уралдың күчүзүн — кижи, угаан-бодал, эртем болгаш культура күчүзүн билбишаан, силерге келирин шиитпирлеп алган мен. Бо ужуражышкынның деткимче кылдыр бериин, бистиң политиказыңга, төптүг ажылдап турарынга хамаарыштыр чугаалаан чүүлдериңерниң чугула сүме катыжыышкынны шиңгыы четтириишкин билдирбишаан, удуртулганың кичээнгейин угландырар дыка чугула кылдыр санап турар мен.

Чамдык беседаларның үезинде мени чоокта чүүлдер-биле база бодадыр. Мээң мындыг шактыг шиитпирлерни бүдүрүгге онаалда деткимчени билдирген. Кончуг ажылдыг, каттыжар мен. А

(Уламчызы 2ги арында).

БОТ-БОТТАРЫН БИЛЧИРИ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧӨЛЕНГИИЖИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ужуру болза, бистиң ниитилелдивисте сарыылдыг, харысаалгалыг кижилер ажык-чаргыг чорукту, демократияны бүрүн ажыглап, эрге-чагырганы боттарының холунга шиптиг алыр ужурлуг.

Ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эң чугула амгы үе-чадазында ажылчын ангының ролюн чырыттыр удуртулгазы, мен бодум канчаар көрүп турарынга хамаарыштыр бесездаларга болгаш бижимел-биле кээргени айтырыгга моон-биле холбаштыр харыылаар бодай-дыр мен.

Партия бир эвес ажылчын ангыга даянмас болза, бодунуң политиказының боттаныышкынның, чаартылгаларның авангарды болурун чедип ал шыдавас. Силерде 12 ажылчыннар партиядан үнер дугайында бөгүн билдириишкиннер киирген сагыш-сеткилдиң хамы дүвүрээшкини-биле дыңнадым. Ам дээрге чамдыктары кирип, өскелери үнүп турар үе кылдыр ук билдириишкиннерни санавайн турар мен. Чогум чүү болганын билип алыр дээш ол эштер-биле ужуражыр, чугаалажып көөрүн заводтуң партия комитединге, партия талазы-биле эштерден, заводтуң ажылчыннарындан дилээр болгаш мен.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының, Россия Федерациязының, ол мышкаш чер-чер Советтерниң улус депутаттарының соңгулдаларынга ажылчыннарның күштүг-биле кызыдканы көмүдангыг-дыр. Дорту-биле чугаалаар көрейн: оон түңнелинде Советтер когараар апаар ийик.

Мындыг байдалга сөңнүгениң бир хевилиг коэффициентинге кииреп чугула. Ажылчын ангының төлээлекчилерин Советтерге эвээш болур чорукту шайдангыр херек.

Дарган В. Ф. Бонин, каттыжышкынның күш-ажылчы коллективи чөвүлелиниң даргазы В. А. Богданов, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының чөвүлелиниң даргазы Г. С. Грыкалов, Свердловск облкүүскомунуң даргазы Э. Э. Россель олар база чүве чугаалаан.

Оон соонда М. С. Горбачев уралмашчыларның айтырыгларынга харыылаан. Хууда оран-бажың тудуп алырының дугайында айтырыгга ол харыылап тура, кижилерниң санал-оналын болур-чогуур-биле деткиирин эргежок чугула дээрзин, хире шаа-биле оларга дузалажырын, харын-даа бөрүүлдеңнерин эрге-шиңээзин ажыглап турганы, дузалажырын ол демдеглээн. Чурттаар оран-бажың тудуун дүргедедир арга ам тургустунуп келген. Бо талазы-биле мээн чамдык бодалдарым-даа бар. Хууда чурттаар оран-бажың тудуп алыры-биле черин тускайлап бээр дугайында чер-чер органнарындан дилээр болдаан ийик мен. Сад болгаш огород өстүрер черни база бээр болза эки. Аъш-чем-даа, социал-даа, кижизидилге-даа талазы-биле мында ужур-ла бар болдур ийин. Чер-биле хининиктешкен кижи дээрге-ле бир янзы кижи болдур ийин.

«Мен бодап көөрүмге, принципиалдыг үндезинге сырый каттыштырылга дугайында СЭКП ТК-ның Ажык чагаазы Ленин дугайында силерниң чугааңарда принципиалдыг түрүшка дүүшпейн турар ышкаш. Ол үндезин-барымдаа партияның бөгүн кежигүнү мензэ чоок боор турар. Солун, сеткүүлдерниң ачызында силерниң сталинерин кончут-ла эки билир мен. Ажык чагааны тургузарынга Силер бодуңар хуузуңда кириштэзэ деп билген мен. Ол шындыг бе?» Ындыг айтырыг салган чагааны М. С. Горбачев номчуп берген.

— Киришкен мен деп дорту-биле чугаалавайн дег,—ол харыылаан. Төп Комитетке коммунистерден кээп турар чагааларда сагыш-сеткилди дүвүредип турар айтырыгларны өөренип көөр ужурлуг бис, эштер. Оларның аразында силерниң заводтан келген чагаалар-даа бар-ла. Болуп эртип турар хуралдар, конференциялар партияның салым-хуузу дээш дүвүрээшкинни болдурун турар. Бодунуң мурнунга салдыган сорулгаларны шиг дүүсеткен турар кылдыр съездиге белеткенир апаар болгай.

Ол санал-оналдарны хүлээп алгаш, ону хире-шаа-биле Платформада болгаш Устав төлевилелинде киирген бис. Ону ам-даа ажылдап кылыр турган боор база чадавас, мындыг бе дээрге, коммунистер чугаалажып кертеш, шүгүмчүлелдиг санал-оналын киирип кээр кылдыр парлап үндүрген. Шынап-ла, коммунистер бодунуң партиязынга ёзулуг-ла эдилер болган турары эргежок чугула боор турар.

Андызында бүгү чүве бүтпейн-даа турар болза, шын үлеышкинни шидип алган бис. Коммунистерни чалап эккеп алгаш, альтернативтиг платформадан саналдаңар.

Үзел-бодал хостуг болзун, үзел-бодалды деңнештирип шүүштүрүп көөр дээш туржур бис. «Демократтыг платформаны», оон соонда «марксистиг партияның платформазын» парладывыс. Ону чугаалажып көрүңер, коммунистер!

Ук чагааны чүнүң ужунда база чүге удур бижип апарган деп бис? Сырый каттыштырарының орнунга партияны сандарадыр талазы-биле ажыл херек кырында эгелей бергени коммунистерни дүвүредип турар. Ол демисел эвес-тир, үзел-бодалды дүүштүргени, ёзулуг шынны тывары, сырый каттыштырылга эвес-тир, а съезд бүдүүзүнде, а харын-даа оон туржук, съезд боол турда, партияны сандарадыр дээни ол эвес ыйнаан. Чурттуң, күрүнениң, ниитилелдиң хөгжүлдезиниң шак мындыг харыысалгалыг, эргилделиг үе-чадазында улуг күш боол турар СЭКП-ниң согуушкунга таварыштырып шыдавас бис. Чогум-на ынчангаш чагааны платформаны шүгүмчүлеп турар кижилерге удур эвес, а сандарадыкчыларга удур чорутган бис. ТК-ның бүгү кежигүннеринге, крайкомнарның, обкомнарның бирги секретарьларынга ол документини чорутган чүве. Олар боттарының санал-оналын-даа чугаалап турдулар. Платформаны болгаш Устав төлевилелин шүгүмчүлеп турар эштип партиядан үндүрер бе дээр дугайында айтырыг база тургустунуп турган. Шак ындыг таварылгада Платформа төлевилелиниң талазы-биле Политбюроның хуралынга бедии шынның шүгүмчүлелдиг санал кылган СЭКП Москва горкомунуң бирги секретары Ю. А. Прокофьевтиң эгелээр турган-дыр бис. Ындыг чүве турбас!

Литвага байдалга хамаарыштыр айтырыгга М. С. Горбачев мынчаар харыылаан: айтырыгны политика талазы-биле шиитпирлеп көөрүнге ийлеп турар бис. Ындыг-даа болза, силерниң мурнуңарга-даа, чурттуң мурнунга-даа демократияга [illegible] [illegible]. авантюризм кылыкчаар улустар-биле таваржып келген-дир бис деп чүвени чугаалап көөр ужурлуг мен. Советтерге база бурунгаар чугаалажып көрүп турган, оон соонда чон чугаалажып киирипте шиитпир хүлээп алыр ужурлуг эн бедиир айтырыглар талазы-биле санал-оналдарны бедеткеп алыр боор ышкажыгай. Литвага чүү болганын дээрге республиканың болгаш ында чурттап турар кижилерниң салым-чолунуң, бистиң хөй национальдыг күрүневистиң бүгү чонунуң эрге-ажыынга хамаарыжып турар үндезин айтырыгны шиитпирлээрде, депутаттар дүүн кады чыглып келгеш, хөй кылдырып шиитпирлеп алгандыр. Ол дээрге эмин эрткен, демократияга дүүшпес чорук-тур.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү Съездизи [illegible] кылган деп бодаар мен. Президентиде-даа, чазакта-даа съездиниң мандаты бар: Конституция тургузуу дагын тургустунган турар ужурлуг. Республикага март 10-да турган байдалче дедир эглип келир херек. Оон соонда айтырыгны чугаалажып көргей-ле. Оон башка чүү-даа бүтпес?

М. С. Горбачев кол дугуйнда мынчаар харыылаан: мээң Б. Н. Ельцинниң канчаар көрүп турарымны кудумчута-ла мен деп айтырып турган. Ынчаарда партияның Свердловск обкомунуң бирги секретары, ТК-ның кежигүнү турда, ону Төп Комитетке кээп ажылдаарынче чалаарымга, ол чөпшээрешкеш, идепкейлиг ажылдап эгелээн. Оон соонда МХК-ның бирги секретарының дугайында айтырыгны шиитпирлээри чугула апарганда, Борис Николаевичиниң шилип алган чүве. Мен ону Политбюроның өмүнээзинден саналдааш, ону дөгкирин оралдажып турган мен. Ол баштайгы үеде идепкейлиг ажылдап эгелээн, ынчалза-даа хоорайның партия организациязынга байдал дүшпээлиг болу берген. Ол албан-тулгаадан бадунун үнеринин дугайында айтырыгны шиңгээр [illegible]. Оон [illegible] анаа чеппес турган деп санаар мен. Оон соонда [illegible] бир [illegible] болуп турган. ТК-га ону чогум-на ынчаар көрген. Ниитизи-биле, ол бүгүнү шиптеркин [illegible] — ук айтырыгның тембуун дептиг-биле парлаан бис.

Бурта аргыг хандырылгалар дугайын база чугаалаары херек боор чадавас. Бистер кандыг-даа ужур-дузум чок аргыг хандырылгалар чок болурун чедип алыр ужурлуг бис. Бо талазы-биле хөй чүүлдер шиитпирлээн бис. Амгы үеде бистер бүгү дачаларны, чамдык таварылгаларда—хоочуннарга, өскелерин—уруглар, ушкүлерин—медицинага, дөгкүлерин — пансионаттар кылдыр хүлээдип берген бис.

Ам ол дугайын өске бүгү күрүнелерге ышкаш. Дээзи Советке шиитпирлээр [illegible]. Ынчаарга эң кол — ийи-чүс кижилер кандыг болурун дээр болза, Дээди Совет кандыг ажыл төлевирин доктаадырын, чүү херегил? ол талазы-биле тускай шиитпирни хүлээп алгаш, кижилер билзин дээш парлап үндүрер ужурлуг! Амгы үеде персоналдыг пенсияларга, персоналдыг транспортка чурттап чедип турар. Бо бүгүнү топтуг бодап көөр ийин. Бистер шынгыы корум-журумнү тургузар деп турарывысты дорт чугаалап каайн.

Күрүне бирги эжлечегде кымның дугайында сагыш салыр ужурлугул? Оза амылыг кижилерниң — олар партийжи азы партийжи эвес бе дээрзи чамааннонга — хоочуннарның, хөй уруглуг өг-бүлелерниң дугайында сагыш салыр ужурлуг.

Кол-ла барымдаалаар чүүл ол хевээр болур ужурлуг: бүгү чүүлдерни кижи бүрүзүнүң —ажылчынның, тараачынның, интеллигенттиң, эртемденниң, чогаадыкчы ажылдакчының, күрүне ажылдакчызының күш-ажылчы салышкынның ёзугаар үнелеп көөр.

Ам бир эвес чөпшээрээр болзуңарза, Горбачев швейцар банкыда салган акшалыг, ынчаар гонорарларын шилчидип турар дээрзиниң дугайында каш сөстү чугаалап көрейн. Дамчыыр чугаага ынак кижилерниң сеткилин хомудадып болур мен: мээң гонорарларым шуптузу партия кассазынче кирип турар чүве. Оон-биле кады «Эде тургустунуушкун болгаш чаа угаазылал бистиң чуртка база бүгү делегейге» деп ном дээш гонорарлар база. Партия кассазынче бир миллион рубльди киирдим, бодумга чаңгыс-даа копеекти албадым. 350 муң рубльди Иркутскиниң уруглар бажыңынче чоруттум. 100 муң долларны Россияның аар аарыглыг бичии уругларның клиниктиг эмнелгезинче шилчиттим. Культура фондузунче 50 муң рубльди. 200 муң рубльди — Теркинге тураскаалга, 150 муңну — чер шимчээшкининден каражадаан Армениягa, 50 муңну — Азербайджанның лескеннеринге шилчиткен чүве. Ол ном дээш гонорарлар ам-даа кээп турар. Оларны канчаар ажыглап турарымны мээң бо «отчёдум-дан» көрүп тур ышкажыл силер.

Бисте шиитпирлээри негеттинип турар хөй айтырыглар чыгдынган. Оларны шуптузун харыысалгалыг көөр херек.

Ынчалза-даа кол чүүл — социализм демократияга, хоойлу-дүрүмге үндезилээш, ханы чаартылгаларны кылып шыдаазы бистиң канчаар-даа аажок бүгү чуртувустуң үлегери биле көргүзери боор турар. Ынчангаш ниитилелге мессиялышкынны болгаш оон-даа ынай — хамааты дайынны болдурбас дээш бүгү чүүлдерни кылыр херек.

Бистер эң-не болбаазырандай чүве болган турар ужурлуг бис.

Амгы үеде эде тургустунуушкун тиилеп үнер болза, шуут өске делегей турар апаар. Бир эвес уттуруптар болзувусса, ынчалза-даа уттурбас ужурлуг деп бодап турар мен, ынчан бистиң оруувус өскерлир — делегей багай талазынче чайлыр апаар. Ынчалза-даа бистиң улус эгги амыдыралче дедир кирбес болгаш оларның аксын дуй тудуп шыдавас деп чүвени быжыы-биле билир мен.

Мындыг улуг хемчээлдиг чаартылгаларның оруу берге. Бүгү-ле чүүлдер бодап алганы ышкаш, шак-ла ынчаар бүтпейн турар. Мээң түңнелимде чугаалаар бодааң чүүлүм олдур. Эргим уралмашчылар, силерге ат-алдарлы бедии-биле тударыңарны, быжыг важыдарыңарны салбазыңарны күзеп тур мен. Чурттуң силер чокка чурттап шыдавазы ышкаш, силер чокка чурт чурттап шыдавас. Силерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзедим. Моон соңгаар-даа бот-боттарыңарга дузалажыңар! (Адыш часкаашкыны).

Эде тургустунуушкун дээрге хамыктың мурнунда кижи, оон эң чугула херектелдериниң дугайында сагыш салыры боор турар. Чогум-на оон ужурунда М. С. Горбачевтуң четвергте Свердловск-биле таныжыышкынның үезинде оон аныяктарның чуртта эң баштайгы чурттаглга комплексизинче кичээнгей салганы таварылга эвес. Ол тудугга эде тургустунуушкун чаа идиги берген.

Хоорайның универсамнарының бирээзинге ужуражыышкынның үезинде ССРЭ Президентизи-биле чыылганнарның аъш-чем айтырыын канчаар шиитпирлээр чогуурунуң дугайында чугаа болган.

Свердловскиде 1905 чылдың революциязы аттыг кол шөлүнге ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салган. Анаа турган кижилер — дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-биле Уралдың алдарлыг чанчылдарының дугайында, оон оолдар болгаш кыстарының Төрээн чуртка шынчызының дугайында чугаа болган.

М. С. Горбачев хоорайның оон бир өске бөлүк чурттакчыларынга чеде бээрге, олар чуртка рынок экономиказын тургузар талазы-биле Президенттиң бодалын билип алыксап турар болган. Ол темага база-ла тодаргай, ханы беседа болган.

Айтырыгларның бирээзи: Литва-биле чүве чугаалажыышкын кылдынмайн турарының дугайы болган.

— Бистер өске күрүнелер-биле чугаалажыр улус болгай бис, а Литваны совет республика деп санап турар бис. ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү Съездизинге айтырыг чогум-на ынчаар салдынып турганын билир боор силер.

Урал эрте-бурун шагдан-на бээр Төрээн чуртту камгалаар боо-чепсекти дарганнап келген. Эде тургустунуушкунну тывылдырганы чаа политиктиг угаан-бодал күчүлүг камгалал улетпүрүнүң чамдык кезиин эң тайбың продукцияны кылып үндүрериниче угланыр арганы берген. Уралдың электромеханика заводунда чонның херектел бараанарының делгелгези чогум-на ол дугайын чугаалап турар. М. С. Горбачев бедик шынарлыг тайбың продукцияны үндүрүп турар кижилерниң тывынгыр ажылын үнелеп көрген.

Совет эртемденнерниң шиитпирлеп турар айтырыгларының, Уралдың эртем талазы-биле күчү-шыдалының сайзыралының дугайында делгереңгей чугаа Уралдың эртем төвүнүң металлдар физиказының институдунга болган.

ССРЭ-ниң Президентизи-биле ужуражыышкынга эртемниң барык бүгү адырларының кол-[illegible] [illegible] [illegible].

Ужуражыышкынны ажыдып тура Уралдың эртем төвүнүң президиумунуң даргазы, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи Г. А. Месяц амгы үеде 38 эртем албан черлерин, эртемниң прибор тудуушкунунуң тускай конструктор бюроларын, элээн каш инженер төптерин каттыштырып турар академиячы Урал салбырының ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарынга доктаатан.

Санал-онал солчуп, чүве чугаалааннарның хөй кезии фундаменталдыг эртемниң хөгжүлдезиниң, оон [illegible] бедигелиниң эргежок чугулазының, материалдыг баазазын чаартырының, дээди өөредилгеге черлерни быжыктырарының айтырыгларынче кичээнгейни углаан.

Ужуражыышкынга чүве чугаалап тура, М. С. Горбачев мынча дээн: чөпшээреп тур мен. Бир эвес эртемниг билигге даяныр чүве болза, политикага частырыглар эвээш турар ийик. Олар үндезиннииг, боттуг болгаш ажыктыг-даа боор болдур. Бистиң бурунгаар шимчээшкинивистиң эртем медээзи, ылангыя Уралга, бүгү чуртка будурукчу күштерниң хөгжүлдезинге улуг рольдуг регионга эң чугула.

Ажыктыг болгаш солун эмин хөй чүвени бо залга дыңнадым деп М. С. Горбачев демдеглээн. Ам оон чеже-биле шуптузун кады бодаар, оон-биле кады Свердловск областы катай-хаара алыр болза, мындыг күштүг индустриалдыг край, канчап мындыг эрги фондуларлыг арткан деп чүвени бодаар ёзулуг үе бо эвес бе.

Эртемденнерниң саналдарын өөренип көрүп тура, Совет Эвилелинге фундаменталдыг эртемниң байдалы болгаш салым-чолу дээш дүвүреп турар сеткилдиг үлежип турарын М. С. Горбачев медеглээн.

Эртем-техниктиг дептилге база чуртта бөгүнгү ниитилел-политиктиг байдал дугайында ужуражыышкынның киржикчилериниң салган айтырыгларынга Президент харыылаан.

Кежээ аныяктар ордузунга Свердловск областың ажылчы чонунуң төлээлери, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары М. С. Горбачев-биле ужурашкан.

Ужуражыышкынны СЭКП обкомунуң бирги секретары ажыткан. Индустриалдыг крайның мурнунда туруп турар айтырыглар, экономиктиг реформаны шиитпирлээриниң, нарын социал айтырыгларны шиитпирлээриниң чугулазының дугайын улус депутаттарының область чөвүлелиниң даргазы В. М. Власов, «Уралтяжтрубстрой» трестиң электрокаңнакчызы И. И. Сова, ССРЭ-ниң ЭА-ның Урал салбырының президиумунуң даргазы Г. И. Месяц, Свердловскиниң № 18 школазының директору З. А. Суздакова, областың кадык камгалалының кол эргелелиниң начальниги А. Б. Блохин олар чугаалаан.

Ужуражыышкын киржикчилериниң мурнунга М. С. Горбачев чүве чугаалаан. Ону парлалгага чырыдар.

ЧОГУМ БААЖЫЗЫ ЧҮДЕЛ?

1938 чылда ТАР-га болган суд чорудулгазының төөгүзүнге хамаарыштыр

(Эгези №№ 65, 68, 71, 74, 79, 80, 82, 85, 88, 90, 96, 99 «Шында»).

I. САЙЫТТАР ЧӨВҮЛЕЛИ, БИЧЕ ХУРАЛ ПРЕЗИДИУМУ, ПРОКУРАТУРА, САДЫГ ЯАМЫЗЫ

Сат Чурмит-Тажы — Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы, ТАРН кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хайыракан сумузу чурттуг.

Соян Ойдуп — Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ТАРН кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң Тере-Хөл сумузу чурттуг.

Түлүш Кыдыя-оол — Сайыттар Чөвүлелиниң секретары, ТАРН кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Шагаан-Арыг сумузу чурттуг.

Моңгуш Самбуу — Сайыттар Чөвүлелиниң секретары, ТАРН кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хайыракан сумузу чурттуг.

Адыг-Түлүш Хемчик-оол — ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң Даргазы, ТАРН кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Ийи-Тал сумузу чурттуг.

Ооржак Чадамба — ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң секретары, ТАРН кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Аксаты сумузу чурттуг.

Ооржак Күнзенмаа — ТАР-ның Биче Хурал Президиумунуң чанында херээженнер оргтузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи, ТАРН кежигүнү, Улуг-Хем кожуун чурттуг.

Семён Шома — ТАР-ның күрүне прокурору, ТАРН кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Тере-Хөл сумузу чурттуг.

Оюн Сорттанжык — ТАР-ның прокуратуразының секретары, нам кежигүнү, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Салчак Кужай-оол — СКТЭ Төп бюрозунуң секретары, нам кежигүнү, Каа-Хем кожуунунуң Көк-Тей сумузу чурттуг.

Ооржак Наадажап — Сайыттар Чөвүлелиниң бүрүн [illegible] болгаш [illegible], кежигүнү [illegible], Чөөн-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Тайга сумузу чурттуг.

Тандап Күстеңир — чазак комендантызы, ТАРН кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Ийи-Тал сумузу чурттуг.

Сат Лопсан — садыг болгаш [illegible] яамызының сайыды, ТАРН кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хендергей сумузу чурттуг.

Түлүшкен — садыг болгаш [illegible] яамызының секретары, кежигүнү эвес, Барыын-Хемчик кожуун чурттуг.

Чоодур Норбу — мыш заводунуң директору, ТАРН кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң У. Шынаа сумузу чурттуг.

II. ТАРН ТК

Салчак Тока — ТАРН ТК-ның Президиумунуң даргазы, Каа-Хем кожуунунуң Бүрен сумузу чурттуг.

Ондар Байыр — ТК Президиумунуң даргазының бирги оралакчызы, оргкилдистиң эргелекчизи болгаш ТАРН ТК-ның чанында парткомиссия даргазы, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Суг-Хөл сумузу чурттуг.

Ховалыг Базыр-Сат — ТК-ның чырыдыышкын килдизиниң эргелекчизи, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Даг сумузу чурттуг.

Моңгуш Серен — ТАРН ТК-ның херээженнер килдизиниң эргелекчизи, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Чайлаг-Алаак сумузу чурттуг.

Салчак Лопсаң — ТАРН ТК-ның парткабинет эргелекчизи, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

Хертек Анчимаа — ТАРН ТК-ның херээженнер килдизиниң эргелекчизи, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

Хертек Мажит-Доржу — ТАРН ТК-ның машинакчызы, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

Түлүш Очурбаанак — ТАРН ТК-ның делемечизи, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Эжим сумузу чурттуг.

Оюн Доктуй — ТАРН ТК-ның чарылгазы, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Сесерлиг сумузу чурттуг.

Иргит Балдаа — ТАРН ТК-ның культура-массалыг килдис эргелекчизи, Тес-Хем кожуунунуң Чыргаланды сумузу чурттуг.

III. АРЕВЭ ТК

Түлүш Талганчык — АРЭВЭ ТК-ның президиумунуң даргазы, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Кара-Тал сумузу чурттуг.

Ооржак Күнзенмаа — АРЭВЭ ТК-ның херээженнер оргтузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Суг-Хөл сумузу чурттуг.

Маадыр Момбужай — пионерлер Төп бюрозунуң даргазы, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Сесерлиг сумузу чурттуг.

Ооржак Доржу — АРЭВЭ ТК-ның ниити килдис эргелекчизи, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хөрүм-Даг сумузу чурттуг.

Ооржак Чульдум — АРЕВЭ ТК-ның инструктору, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Шеминээр сумузу чурттуг.

IV. МАЛ БОЛГАШ ЧЕР ЯАМЫЗЫ

Түлүш Товаринтай — мал болгаш чер яамызының сайыды, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Хемее сумузу чурттуг.

Хомушку Баян-оол — мал болгаш чер яамызының секретары, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Хендерлең сумузу чурттуг.

Сат Серен — малзээ ажылдар талазы-биле инспектор, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хайыракан сумузу чурттуг.

Ооржак Доржу — курстарлар директору, Барыын-Хемчик кожуунунуң Ак сумузу чурттуг.

Бай-Кара Бичиижик — мал болгаш чер яамызының дузалакчы агрономы, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Баян-Көл сумузу чурттуг.

Кол Көшпек — мал болгаш чер яамызының [illegible], нам кежигүнү, Тожу кожуунунуң Сыстыг-Хем сумузу чурттуг.

Маады Бора — курстарлар эргелекчизи, кежигүн эвес, Бии-Хем кожуунунуң Тапсы сумузу чурттуг.

Оюн Бегежик — мал болгаш чер яамызының дузалакчы инженери, нам кежигүнү, Тандының кожуунунуң Элегес сумузу чурттуг.

Ховалыг Чамыңдай — мал болгаш чер яамызының статизи, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Шагаан-Арыг сумузу чурттуг.

V. КУЛЬТУРА ЯАМЫЗЫ

Танов Седип-оол — культура яамызының сайыды, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Солчур сумузу чурттуг.

Ооржак Лопсан-Кенден — культура яамызының сайыдының оралакчызы, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Шекпээр сумузу чурттуг.

Таня Камова — улуг экономист, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Үрбүн сумузу чурттуг.

Оюн Ажыйбан — культура яамызының секретары, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Хендерге сумузу чурттуг.

Оюн Мундук — кинотеатр директору, нам кежигүнү, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Хертек Таржаа — Кужино директору, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

VI. УРАН ЧҮҮЛ БОЛГАШ ЧОГААЛ КОМИТЕДИ

Сарыг-Доңгак Чымба — комитет даргазы, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Эрги-Барлык сумузу чурттуг.

Ондар Сагаан-оол — литажылдакчы, кежигүн эвес, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Шемя сумузу чурттуг.

Оюн Шынаап — литажылдакчы, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Эербек сумузу чурттуг.

VII. ЛЕНИН АТТЫГ КАТТЫШКАН ШКОЛАНЫҢ БАШКЫЛАРЫ

Оюн Толгар-оол — физика башкызы, нам кежигүнү, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Оюн Саҥнат — физика башкызы, кежигүн эвес, Тандының кожуунунуң Элегес сумузу чурттуг.

Ооржак Хойлакаа — математика болгаш биология башкызы, кежигүн эвес, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Ак сумузу чурттуг.

Оюн Ортун-оол — төөгү башкызы, ТАРН кежигүнү, Тандының кожуунунуң Кок-Бүлүн сумузу чурттуг.

Хертек Дилгижек — башкы, кежигүн эвес, Бай-Тайга кожуунунуң Хөл сумузу чурттуг.

Моңгуш Биче-оол — тыва дыл башкызы, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Даг сумузу чурттуг.

Моңгуш Шымырап — химия башкызы, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Даг сумузу чурттуг.

Оюн Серенмаа — башкы, кежигүн эвес, Бии-Хем кожуунунуң Эербек сумузу чурттуг.

Моңгуш Кожуй — башкы, кежигүн эвес, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Шемя сумузу чурттуг.

Кужугет Сүрүнмаа — башкы, кежигүн эвес, Барыын-Хемчик кожуунунуң Хөл сумузу чурттуг.

Кол Чадамба — тыва дыл башкызы, кежигүн эвес, Тожу кожуунунуң Кол сумузу чурттуг.

Кужугет Лама-Сүрүн — география болгаш төөгү башкызы, кежигүн эвес, Барыын-Хемчик кожуунунуң Хөл сумузу чурттуг.

VIII. «ШЫН», «АРЕВЭ ШЫНЫ» БОЛГАШ «ХОСТУГ АРАТ» СОЛУННАРНЫҢ РЕДАКЦИЯЛАРЫ

Бай-Кара Хевенмей — «Шын» солунунуң редактору, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Баян-Көл сумузу чурттуг.

Моңгуш Севээн — машинакчы, кежигүн эвес, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Шемя сумузу чурттуг.

Ооржак Негей — «Шын» солунунуң секретары, нам кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң Тере-Хөл сумузу чурттуг.

Салчак Семба-Лундуп — «Арев шыны» солунунуң редакторы, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

Саая [illegible] — корректор болгаш [illegible], кежигүн эвес, Барыын-Хемчик кожуунунуң Шеминээр сумузу чурттуг.

Оюн Сундуй — «Арев шыны» солунунуң секретары, кежигүн эвес, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Хертек Аракчаа — «Арев шыны» солунунуң машинакчызы, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Шуй сумузу чурттуг.

Моңгуш (Василий) Байыр — «Арев шыны» солунунуң литажылдакчызы, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Көк-Чыраа сумузу чурттуг.

Доңгак Дамдынчап — «Хостуг арат» солунунуң редактору, ТАРН кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Чаатыы сумузу чурттуг.

Ооржак Ооляк — «Хостуг арат» солунунуң секретары, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Аксы-Барлык сумузу чурттуг.

IX. ТЫВА ТӨПКООП (ТТК)

Оюн Хаажыр — ТТК-ның даргазы, нам кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң Чыргаланды сумузу чурттуг.

Ооржак Лопсан — ТТК-ның [illegible] килдизиниң эргелекчизи, нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Тайга сумузу чурттуг.

Оюн Дембирел — ТТК-ның секретары, ТАРН кежигүнү, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Оюн Даржаа — ТТК-ның [illegible], нам кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң Чыргаланды сумузу чурттуг.

Моңгуш Кендан — ТТК-ның [illegible], нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуун чурттуг.

Ооржак Ортун-оол — ТТК-ның [illegible], нам кежигүнү, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кызыл-Тайга сумузу чурттуг.

Маады Маңнаймаа — ТТК-ның [illegible], кежигүн эвес, Бии-Хем кожуунунуң Сесерлиг сумузу чурттуг.

Хертек Маадыр-оол — ТТК-ның магазин эргелекчизи, кежигүн эвес, Барыын-Хемчик кожуунунуң Кеп-Сеек сумузу чурттуг.

Оюн Жарылга — ТТК-ның [illegible], Тес-Хем кожуунунуң Чыргаланды чурттуг.

Түлүш Лаврай — ТТК-ның бухгалтери, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Кара-Тал сумузу чурттуг.

X. КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ БОТ-ЭРГЕЛЕЛИ

Шалык Лопсан-Самбуу — Кызыл хоорайның бот-эргелелиниң даргазы, ТАРН кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң О. Шынаа сумузу чурттуг.

Ооржак Калгаажы — Кызыл хоорайның бот-эргелелиниң секретары, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Баян-Тала сумузу чурттуг.

Сат Көшкар — АРЕВЭ хоорайкомунуң даргазы, нам кежигүнү, Чөөн-Хемчик кожуунунуң Хайыракан сумузу чурттуг.

Маады Найдың — хоорай [illegible] даргазы, нам кежигүнү, Бии-Хем кожуунунуң Тапсы сумузу чурттуг.

[illegible] — хоорайның [illegible], нам кежигүнү, Тес-Хем кожуунунуң Бөрт-Даг сумузу чурттуг.

XI. КУРТИПОГРАФИЯ

Ховалыг Тоткай — куртипография директору, нам кежигүнү, Улуг-Хем кожуунунуң Ийи-Тал сумузу чурттуг.

Оюн Долгаар-оол — директорнуң оралакчызы, нам кежигүнү, Тандының кожуунунуң Межегей сумузу чурттуг.

Юрий АРАНЧЫН.
(Уланчылыг).

Чуруkта: 1927 чыл. Куулар Доңгак, Оюн Таңпай, Сат Чурмит-Тажы, Семён Шома, Адыг-Түлүш Хемчик-оол олар биле чазак кежигүннери-биле кады тырттырган чуруу. Чурукту Тываның күрүне архивинден хоолгалап тырттырган.

Хамааты камгалалы

ӨӨРЕДИЛГЕ: ол мынчаар эрткен

Сибирьниң шериг округу 1990 өөредилге чылының планын ёзугаар апрель 9-таң 13-ке чедир Тыва АССР-де хамааты камгалал ажылының амгы байдалы-биле хыналданы чоруткаш, «Бойдуссуң айыыл-халавы болгаш озал-ондак болганда оон уржуктарын узуткаарынга хамааты камгалалының ап чорудар хемчеглерин башкарары» деп темага удуртукчуларның штаб өөредилгезин эрттирген.

Бо хыналданың сорулгазы: тайбың-даа, дайын-даа үениnde айыыл талап, озал-ондак болганда болгаш дайын үениnde амгы үениң хоралыг чепсээн ажыглаар таварылгада кылып чорудар ажылдарга республиканың хамааты камгалалының каяа хире белеткенгенин тодаразы болур. Хамааты камгалал штабтарының, албаннарының көрдүнген үениң иштинде белени, чурттакчы чонуң камгалал байдалы, республиканың, хоорайның, районнарның улус ажыл-агыйларының адырларының байдалы болгаш херек кырында белени, салдынган сорулгаларны шериг-житпээн бөлүктерниң күүседип шыдаары, хамааты камгалалының бүгү-ниити өөредилгезин организастааны болгаш оон шынары, хамааты камгалалының эргелеп баштаар байдалы дээш оон-даа өске айтырыгларже бо хыналданы углаан дыырган.

...нилге (П. Н. Ходырев, А. Удовенко), өрт камгалалының (М. И. Калугин, Ц. А. Потылицын), хөй-нийти корум-чурумунуң (В. И. Лукашов, В. Г. Беленков) албаннары хамааты камгалалының хемчеглерин күүседиринге белен деп үнелелди алган. Ол ышкаш Бии-Хем районнуң хамааты камгалалы (Т. Х. Монгуш, Л. Н. Шутов) шалыпкын хемчеглерни күүседиринге белен деп демдекти алган. Өске районнар хыналдага кирбээн. А хыналдага киришкен өске албаннар кызыгаарлыг-белен деп санаттынган.

Хамааты камгалалының удуртукчуларының ажылы, шериг-житпээн бөлүктерни белеткээри партия Төп Комитединиң негелдезин ёзугаар чорутту турар болгаш чоннуң камгалалының айтырыгларын сайзыраңгай ажылдап турар. Партия, совет органнарының талазындан бо айтырыгже кичээнгейни салып турар. Хамааты камгалалының республика штабы бо талазы-биле организакчы болуп турары демдеглеттинген.

Ынчалзажок, хамааты камгалалының ажылында эле тургустунуушкун чогуур-биле чорутунмайн турар. Ылангыя Кызыл хоорайда, районнарда болгаш улус ажыл-агый адырларында хамааты камгалалының чамдык удуртукчулары ...

Тулуш СТАЛ-ООЛ.
Тыва АССР-ниң хамааты камгалал штавының начальниктиниң пропаганда талазы-биле дузалакчызы.

Шаңгыр-оол ДОРЖУ.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: өөредилге үезинде.

ДАМЧЫДЫЛГАЛАРГА ХАМААРЫШТЫР

Чамдык эскериглер

Эрткен айда «Шын» солуңга С. Содунамның «Ийи дылга чугаалаар диктор» деп чүүлүн номчааш, Тыва телевидениениң ажылынга хамаарыштыр чамдык бодалдарга алыстым. Ол дугайында ажык чугааны чорутса эки. Ак-көк экранга кежээниң-не көстүп кээр дикторлар, журналистер чүс-чүс көрүкчүлерниң кичээнгейин хаара тудуп, боттарының чугаазы, башкарып олурар дамчыдылгалары-биле улуг сонуургалдыг хөөн кылышкынын болдурарлар. Ук теледамчыдылгаларның аразында эки ажылдар чок эвес дээрзин чугаалап кагбышаан, арай сагыышка кирбейн турар чүүлдерге доктаапсадым. Чижээ, чамдык дамчыдылгаларның шынары каракка көзүлдүр багай, дүрген төнер болза деп кижи четтикпейн олурар. Дамчыдылгага киржири-биле чалаттырган кижилерниң чугаадомза чегей, дыка хөй таварылгада оруг-тыва сөстерни дылаштырар, девидеер, «2-3 минута артыы» дээш чүве чугаалаарын кызырар, үе дугайында катап-катап сагындырар чоруу шуут-ла чаңчылче шилчиир бар чыдар. Үези кызыгаарлаттынган болганда, элээш кижилерден чалап алгаш, дамчыдылганы оожум, таптыг, тода кылдыр эрттирзе канчап баарыл? Биргээр чугаалаарга, сөс берген кижилерниң эчизинге чедир дыңнавайн, оларның бодалдарын ортузундан үзе кирип, удур айтырыглар салыры таарымчалыг эвес деп бодаар мен. Ылангыя бо талазы-биле журналист В. Салчакты адавас чер-ле аргам чок-тур. Ол чүве чугаалаарда аажок далажыр, сактырга хоралап олурган ышкаш, чугаазы тода эвес, чамдык сөстер шуут билдинмейн баар. База ол ышкаш диктор Сотпаның ... дыл кырынга каш минутаның чарлалдарын номчуурунга ажок чегей. Чаңгыс катап шын эвес адап, чазып болбайн ...

Мария ШОГЖАЛ.
Көрүкчү.

Кызыл хоорай.

ЧЕТТИРДИВИС

... Терлиг-Хая ... автомобиль транспортунуң ... бүдүрүлге каттыжыышкынынга ... ПАТП-га ...

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.
Бии-Кол суур.

РЕДАКЦИЯДАН: Терлиг-Хая — Кызыл аразынга ... автобус харылзаазын тургузары, шиитпирлээри берге, харын-даа шиитпирлеттинмес чыгыы айтырыгларга хамааржып турган. Кызыл—Терлиг-Хая аразынга хүнүн аргыжар автобус оруу ажыттынган деп чагаа кээрге, аңаа бүзүревейн, автовокзалдың диспетчерлеринче телефон долгаан бис. Шынап-ла, Кызыл—Терлиг-Хая аразында 40 пассажир олурар «Лаз» маркалыг автобус хүнүн маннап турар. Оон чолаачызы Терлиг-Хая чурттуг Александр Макаров. Автобус эртен Терлиг-Хаядан үнгеш, кежээ Кызылдан дедир ээп кээр. Автобустуң маннавас хүннери суббота биле воскресенье деп биске диспетчерлер харыылаан.

Бедик херим иштинге интервью

«БОДУМ БАГЫМ-ДЫР, КЫМГА ЧАРБЫЫР МЕН...»

Тыва АССР-ниң иштики херектер министри В. Б. Кара-Салдың «Ажыт-чажыт чокка чугаалажып көрээл» деп кыйгырыг-чагаазы солуңга үнген соонда, оор херек кылгаш, кара-бажыңда олуруп турар кижилер-биле ужуражып, оларның чогум чер-ле чүү дээш херек адаанда киргенин сонуургап, бачыт арлыышкынының интервьюлап олар-биле кылыр-дыр деп бодал төрүттүнүп келген чүве. Бодалымны боттандырары-биле Кызылда күш-ажылга эдип-чазаар албан черинге чордум.

Шөйген дузактар, демир бетон херимнер, каът-каът демир эжиктерни эртип чорааш, мында олуруп турар элээн каш кижилер-биле ужуражып, олардан каш айтырыгларны салгылаан мен. Хосталгазын казыттырган кижилерниң аразында назы-хары дөгүй бергеннер-даа, аныяк-чалыы-даа кижилер. Амылырал мында сыр өске. Манаа кирген соонда ...

... Хемниң «О Шынаа» совхозка малчыннап ажылдап чораан.

— Чүү херек ужурунда мында келдиңер? — деп, оон баштай-ла салган айтырыым ындыг.

— Үүлгедир херээм — мал оорлаар мындыг кижи-дир мен ийин. Коллуунда-ла чылгы мал оорлаар. Эки аъттар мунук. ...

... дап турган. Алган кадайлыг, ийи уруглуг чораан. Хамаатыларның эт-севин оорлаан дээш кара-бажыңда олуруп турар Алды чылда шииттирген.

— Алыс чуртуң, төрүттүнген чериң кайдал? — деп Валерийден айтырарымга:

— Өзъен-төрээн черим Томск хоорай. Ам мында авам чурттап орар. Тывага шериг албаны эрттиргеш, мында өглениp-баштанып алган кижи мен. Комсомолчу чордум. Акша-төгерикти четчир кылдыр ажылдап ап чордум. Менээ чер-ле чүү четпээнил? Мону ам кээп бодап чоруур-дур мен. Алган кадайымга-даа, ажы-төлүмге-даа ынак чордум. Олар база-ла мени хүндүлеп чордулар. ...

... им кээп хомудап чоруур мен.

Кара-бажыңга чурттаарында чер-ле эки чүве чок. Кашты көрүп кажарган оор улустуң ... кижи-дир мен. Бодумнуң багымны кымга чарбыыр мен. Оор-сук кылыры эки чүвеге кажан-даа чедирбес. Бээр оруң чаңгыс-ла кара-бажың, эки чүве көрбес сен деп чүвени ... Аныяк ... эш-өөрүмге мындыг чуртталганы кажан-даа күзевес мен...

Интервьюну Маннай-оол ОЮН кылган.

ДҮЛГҮҮР

Хоруум адаан холураан суг
Коштара шаап, дажып
чаваан.
Ээн тайга дүмбейинге
Эге чааскаан базып чор мен.
Эжен-не бо көк-ле дүште
Энгиске дег кызыл чаактыг
Кайгамчык каас хептиг уруг
Каттыраңнап мурнумда тур!
Кызыл-өзек, сөөскенниң
Аккыр чечээ сагланайнып,
Кыстың ол-бо талазында
Аржыылы дег хөлбеңней-дир.
Кандыг коңгуг мирит ийик
мен,
Кысче уткуй базывыттым:
Кажанда-даа турбаан ышкаш,
Кызыжак чок. Ээн тайга!
Шырыш, сөөскен, шеттер
ишти
Чырта тыртып, шымнып
дилээн
Кайда-даа чок! Ис чок
читкен.
Канчангаш-ла кедээр көрдүм:
Бедик чалым бажында дөө
Менче холун булгап турур.
Аяк хээлиг, кызыл тоннуг,
Ак-көк курлуг, кара чаштыг,
Үгүлзалыг кара былгаар
Уллурутлуг идик кеткен
Чиирбей дег ээлгир, ээлдек
Чинге белдиг шилгедек кыс!
Мени имнеп «бээр, бээр» дей-
дир.
Менче чүү боор, шак ол
чалым
Ойнап өскен черим болгай
Оолум-биле халып үндүм.
Кыстың турган черинде мен:
Кым-даа чогул! Дилегзинип,
«Кайнаап чашты бээри ол?»
деп

Кайтаа калган ыйнаан тур
мен.
Куду көрдүм: шыргай арга,
Куу хорум, даш, сөөскен.
Чиңгинеме хөлбен сиген.
Чаңгыр ногаан алаңгыыштар.
Амдыызы кыс көзүлбес-даа.
Ишти баарым көдүрлүп
кээр —
Игил үнү ыяңгылыг
Арга, дагда чаңгыланды.
Адаамда кыс ырлай берди.
Арыг, чиңге, хоюг үнүн
Аялганың тааланчыынга
Алзывыткаш улаан дег мен.
«Шыктыг, көктүг Булуктуг-за
Сыргам алып кагбаан-на мен.
Чылбас оожум оолак сенде
Шынап бичии сагыжым бар»
Шак ол ырдан чалым, аърга
Чаңгыланып, сактырымга,
Долгандыр-ла бүгү бойдус
Дооза ырлап турган ышкаш.
Ыры-хөгжүм чиде берди.
Ыржым шыпшың. Дүмбей
тайга.

Катап база ырлай бээриш
Харамдыгып манаан. Сураг.
Ол-ла хевээр олчаан читти.
Очалаңның даңгыназы
Оон соңгаар көзүлбеди.
Оожум сеткил дүвүреди.
Сүнезиннер бар-ла дижир.
Өлүмү чок менге дижир.
Сүлде-ле бо, шак бо уруг
Өөрүшкүм дег сагындырды.
Ол-ла хевээр кысты сактып,
Оон оя чурттап чор мен
Дүлгээзин кыс чогаалдарым
Дүлгүүрү боол кады чору.

Хертек СЕРЭЭ.

АЧЫЛЫГ ЧАСТЫРЫГ

Новелла

Чолаачылап ажылдааш, тээтыг-ла он тос кыл руль долгап келдим. Бо үениң иштинде чаңгыс-ла частырыг кылган мен дизимзе, хөлүн эрткен ... бажын ашкан мактал болбас боор. Чүге дизе, бир чүүлүнде, арага деп ажыг суксунну ижер туржук, амзап кербээн мен. Ийиги чүүлүнде, мээң даргам машинага олуруптарга, аажок корттук кижи. Ырандан ажыра бээрге-ле сиринканы апаар:

— Орлан! Орлан! Оожурган, орталаныв көр. Орук-чирик багайда озал-ондак болза канчаар!

Ам канчаар, даргамның сөзүн дыңнаарым аажок кижи мен. Чолаачы дооскаанымның баштайгы чылында, тодаргайлаарга, он тос харлап турган, мээн халыыны коңгуг, чүс деп санны чүге бижээн, чүректиг оолду чүге төрээн сүг-суг дээрилээш, чанымда орган чалым кысче карак баскылааш, ...«ипин» бээр чоруктар ... хайын. Багыы ... бачыт арлыр. Ынчангы он тос чыл бурунгаар болган бир болуушкунну дүүнгү дег сактып келдим. Халдып ор мен, караңнаар чүве! Дүвү ... дүргектелип соонда калды.

«Халдып ор, чолаачы,
Хаттан үндүр халдып ор...»

Ынчалдыр ырлай кагылап, казыргы дег халдып ор мен. Хөөкүй машинам «хөөмейлей» каап, салып орда сагыш-ла.

Үжарлыг-Хем көвүрүүнге «сүжүдүп» келгенимни безин эскербээн мен. Оон кырынга ... чыткан хөй инектер ... келдим-не! Дүвү-ла ... тормозту баскан, хараалаарын ... чоор, ... барып мөңнээн. Машинам арга-ла «шак» кылынды. Кайгыыш көврүүге, элен-теңдии ... кижи-ле, арыгже чалгып ... Канчаар канчаар дүвү ... бот, дүктейген баш! Кажар ажыт дезиптер бодаан мен. ... чүве кайдал. Сарыг-Бел дег хову кайдал? ... үнүп, дээглеп дүжүп ... дег, инектериниң казарны ... кымчы туткан, ... кестүп келди.

— Чыраа хүнлүг-ле даг дег инек көрбес карааң халып тап алган чүве сен бе?

Ам канчаар, дүмчүкка тулганда бетаа сугжу чүве дээн.

— Буруулуг болдум, акым. Кажаарнар дуюун тургузуп берейн — деп аажок дилеп эгеледим.

— Дораан милиция баарым ол. Машина-техника мунуп алгаш, үш-баш чок, ушку-тургуже ужуктурар мындыг чүвелерни анаа салып амдажытпас мен!

Чаныып, тейлеп тур мен. Шак-даа четкен боор. Ашак аъдындан дүжүп, таакпылай берди. Охалей, охалей! Оожургалын харын!..

Чоорту ашактың сеткили оожурган келди ышкаш:

— Ам канчаар! Оолдуг кижи оя, кыстыг кижи кыя сеглээр. Мээң аалым мээ бо, хем өрү ырак эвес кижи мен. Бастырыпканың казырең мал болур эвес, эъди чажыдзаңза барып аайлааш, оон соонда чугаалажыр бис.

Сонгуп, эъдин, кежин эмгелешкен мен.

— Бо оолду күдээ кылып алза, коңгуг эрес, туттунгур амытан-дыр — деп ашак ... шапналы-даа алдым. Ындыг ачылыг чугаа-биле арны ... хаш-даа катап ... Кыны та кайда чүвеси!

Ынчаар-ла ижениң турувуста, аажок ... кыс аъттыг четтип келди. Чугаалары хөлчок, чарамы даңгына-ла! Кыдырыктыг чараш караа кылаң дээрде сылдыстар-ла, кыңгырт кыныыр өткүт үнү кышкы сооктан дамырак-ла! Ашак кадайның уруу ол болду. Адын Аржаана дээр. Ол хүнден эгелеп, ... шылым ужукталып эгелээн. Мээң чүрээмни чоорту-ла ... дег чараш кыс Аржаана хөлзеди берген. Оожум чорааш чүрээм ол кежээден эгелээн. Чалбыраштыг ... эгелээн. Салым коңгуг, чаңгыс ... салдынмайн барган мен Аржаана-биле кежээниң кады кинолаар, кады танцылаар апарган бис. Чоорту болчажып эгелээнивисти-даа ... чамыргаш чоор. Ынчаар-ла бызыг доңааравыста шиитпирлээн.

Шыны херек, Аржаанадан чаңгыс база частырбайтай берген мен. Ол чаңгыс болган частырыгым салымым ынчаар шиитпирлеттиниптер чүве. Аржаана-биле амыр-чаагай, ажы-төлдүг, ... чурттап чор бис. Шынап-ла, шын ийин. Чолаачы мен. «Аас-кежик — ажыл» дижир. Алыс черле шын боор чорду.

Өөлет ЧИНМИТ.

Рассказ

СААРЫЛГА

Херел-оолдуң [illegible] тээген. Көдээде төрели кижиниң аалынга сагышка кирр каттап-тооруктап, балыктап-байлап-ап, эки-ле дыштаныр алган. Ам аал оранынче чаныр, чурттап турар районунче аъттаныр үези келген. Ынчан ол карманында кыңгырт дээр көпеек безин чогунга кайгаан. Ам чораан акшазының кайы хире сыырап бар чытканын боду-бүдүү билип турган болбайн аан. Ындыг дээш ам канчаар боор, төрели-даа болза, улус өөнде улуг-ла кижи бараан харап орар эвес. Суур киргенде, төрелдериниң уруг-дарыынга кандыг-бир белек-селек алы оларның боттарынга шай, таакпыдан эгелээш, кайы-бир шил «кылап-карадап» бээр саткылай каапкан турган. А кажан өгнүң ээлери боттары садыглаар апарганда, хуузунда бараан саттырган кижи боор, эвээш, хөй-даа болза, акша уштур ужурга база таваржыр. Чүве саттынган, саттынмаан-даа таварылгада берген акшалар дедир ээлбес турган. Ону негежип кижи канчап диттигер боор. Ынчаар-ла бичиилеп сывырылаа-сывырылаа, иштинде чаг тыраа чавана дег акшазының хавы сөөлүнде шуут куруглап калган. Ам канчаар, акшам чок дээш чаңмас эвес. Чүнү канчалзымза экил деп элээн бодангылаан. Төрелдеринге ажы-биле чугаалап, акша айтырар дээрге база эп-чок. Сактырга берип турган акшазының орнуу негээниг.

Херел-оол ынчаар боданы-боданы кээрге, суур чорааш төрели кижиниң кадайынга чангыс шил кызыл арага сунуптарга, ону ижип алгаш, демгизиниң «акым чештиниң, холу салдынып» бере каапканы үш кил хире өшкү дүгү бажынга кире дүшкен. Ону районнуң төвүнге апаарып садыптар болза, ол-ла-дыр! Айтырыг оон-биле үзе шиитпирлеттинер.

Маадырывыстың ол бодалынга идегелдиниң улуг коңгуг, турган өөнүң элээди оглу Чапарны кегүдүк алгаш, мотоциклдиг суурже хапкан. Төрелдеринге дүк садарын кагызыттпас дээш, аэропортка билет оочурунга алыр бижидир, аарсаар чүүгүм шыгжадып каайн деп ойзур ужурга таварышкан.

Орукка хамык чүвениң ужур-чевүп дуңмазы оолга чажырбайн чугаалаан. Садыглаашкын дугайында ада-иезинге бук дивезин Херел-оол чагаан.

Оозу аваа түгле чөпшээрешкен эвес, а харын дүкүү кымга садарын ору сүмелеп, мотозун үзүр ханкан хатка чаржалаштыр алгырган:

— Суурда түдүг кылып турар эрлер бар. Аалдардан дүктүг бүлүү хойнок садып алырлар. Бээр өртээ база шыырак дээр чораан. Эки дылдажып шылаар болзунза, бир килди үжен акшадан кудулатпас.

«Чыткан теве аксынче кадмыыл кирип» деп чүве ол эвеспе мон? Шынап-ла, оларга бичии артык өртекке саарыпса канчап баар деп. Оруук кижиги менээ акша херек-ле болгай. Кадайымга, уругларымга хол курут баар эвес мен» деп, Херел-оол иштинде бодай каапкаш, мурнунда Чапарынче ээге-ээге айтырган:

— Ол эрлерни кайыын тып алыр бис?

— Мен чурттап турар черин билир мен, чеде бээр бис.

Суурже кирип халдып келгеш, Чапар солагай талазынче эпкен. Херел-оол будуу эскерип чоруурга, дуңмазы крышазы чок, узадыр туткан эрги мяш бажың чанынга келген.

Мотоциклди өжүрүп, дүлгүүрүн карманнай шаап алгаш, Чапары чугаалаан:

— Че, таптыг чугаалажып, кайызы дүк ап турарын айтырып көрем, акый? Хүндүс эрлерниң бирээзи албан артын каар улус дээр чораан.

Херел-оол эжикти дыңзыдыр соктаан. Бажың иштинден «аа, болур» дээн үн дыңнааш, алышкылар кирип келгеннер. Ийи олуруг кылдыр чыскаай салган демир оруннарның бирээзинде аза бергүү дег арбагар, дылыраш, сарыг баштыг, чээрби хар үезинде эр чыткан. Экилешкеннер. Хол туттуп, аттарын-даа адагылааннар. Бирээзи Алик деп харылаан.

Оозунуң айыткан сандайынга олура тыртып, Херел-оол оожум тайылбырлаан:

— Ангор дүгү садып чор бис, Алик. Силерде алыр кижи бар бе? Хөй эвес, үш кил хире чүве-дир ийин.

Алик ону дыңнааш, боду безин билбейн «дүк?» деп айтыра каапкан. Карманнарынче холдарын суп үжентилээн-даа. Ынчалза-даа олары акша ужулбайн барганнар. Херел-оол база чегенниксей берген. Алик ону билген ышкаш хүлүмзүрген.

— Акша бисте бар. Дүктү алыр бис. Ынчалза-даа акым Валик менээ чүве тутсур эвес. Оон-биле барып чугаалажып көрүңер. Ол ам район иштинде тудугда ажылдап турар.

Ийи алышкы район хериминиң даштынга халдып келгеннер. Херел-оол таныылдыың өскээр кылаштай бээрин ажыглаап, девискээр иштинче кире халаан. Белдеринге чедир чагаштанган эъди-кежи хүнге хүрең-кызыл кылдыр долгуулап калган тудугжу эрлерге келгеш, ол айтырган:

— Силерниң араңарда Валик кайызыл, оолдар?

Тудугжулар бичии када ажылдаарын соксадып, бажын азынында чааскаан малгаш тудуп турган эрже айыткан. Ол эр холунда хүүрээниң бажын хоюдуп алган митпергей малгажынче согуннай аарак кирип шаапкаш: «Чүү херек?» деп, доңгунзумаар айтырбышаан, Херел-оолче хөөнүг-чок кылаштап келген.

— Бичии херек бар. Аңгы чугаалажыптар бис бе, Валик? Сени дукмандан билип алдым — деп, өскелерге дыңналы бээрйиче дээнниг, Херел-оол үнүн арай тыртып чугаалаан.

Валик «Че, ындыг-дыр» дээш, хажыынче дап берген. Херел-оол эдерти базыпкан.

Тудугдан элээн ырап келгенде Валик доктаай дүшкен:

— Че, чугаала, кандыг херектиг чор сен, өнүүк?

— Дүк садып чор мен. Алыр сен бе?

Валик шала чыкпаш кылаш, ол-бо талаларынче бажын борбаннады кагылапкаш, шаңгырзымаар октуут, узун кирпиктерлиг карактарын кайгалзымаар чүгүрткүлээн.

— Маңаа ындыг чүве мытташпаал. Доора кулактар, карактар айыылдыг. Сен дүгүн алгаш суур кыдыында боктаар харагааннарлыг шыкче кире бер. Мен тып чеде бээр мен.

Херел-оол биле Чапар орук айында садыгдан таакпы садып алгаш, болчашкан шыкынга тутсуп келгеннер. Валиг та кайы чапта четтигипкенин чүве, бо турган. Алышкыларның мотоцикл соонда шарып алган шоодайынче карак салып ол иминээн.

— Бараанынар ол бе, эрлер? Уштуп турунар че, көөрдүр?

Херел-оол шоодайның аксын чежип, дүгүн дески шык кырынче силгий тудупкан. Арызында чаңгыс-даа кара кыл безин чок чалаң ак өшкү дүгү черже төктү берген. Үстелчек чүңгак мырыңай чок.

Валик дүкче кайгап турупкан, ылгаан боор ол-бо тарай октагылап, хойлук-да барган. Хензиг-ле чуңгакталыксай берген черлерин далаш-далаш дыза соккаш, аңгы салгылап, холдары суг иштинде агаранпаан хеме эшкииштери дег бирде мында, бирде дүгде шыыраныаар болган. А Херел-оол канчангаиыл? Ол хоютку дег ходуя берген турбаан болдур ийин. Садыг-саарылга кылган кижи бараанының өртек-үнезин дээш туруушпас болза, оон хөрээнче холун суккан ажы чүү боор. Ынчангаш ол Валиктиң аңгылап каапкан дүктерин чаңгыс черге биле шаапкаш: «Мында кижи холуур чүве чок дүк» дээш шоодайынче сугар дей берген.

— Алыр, өнүүк, далашпа. Ийе, дүгүн эки-дир, эки, көрүп тур мен — деп, бирээзи оон аайынче дүктү болчуп эгелээн.

— Алыр болзунза, бир килде үжен акша. Оон кудуга берип шыдавас мен.

— Ындыг-дыр, чөпшээрежир мен. Ынчалза-даа ам дораан берипткер дээремге, алырык акшам чок. [illegible] Сен мээң биле чыдып кал, садыгдан алырыктады шеэп берейн, а дукман дүктү Аликке чедирип каапсын. Чанывыска турарга айыылдыг. Улустуң кым билир дээр сен, та милицияга дыңнадыптар — деп, Валиги арай чиктиг кылыынган «Садыглааның орта болбаанда ол чүгүл дээр сен, бо эрниң Кажерлаар сагышты ол бе». Херел-оолдуң бажынга кирип орган ындыг бодалдарыны үзүп, Валик далаштыра берген.

Херел-оол Чапарга: «Акша-биле херектиң будулгаазынныңы билип тур сен ийнаан. Стадионга маңаар сен» дээш. Оозу мотоциклдиң ыжын бургурадыр ышай болган. Валик Херел-оолду эдертип алгаш, эндерик улус баскылажып тырылган арага садар ларёкка келген. Боду оларның ортузунче сыныпкирген дег болза-ла, кезек бажы караңайып чоруй, көзүлбейн барган.

Валиги удатпайн холунда бир шил ак арага тудуп алган бо чүгүрүп келген. Шилин Херел-оолче сунган. Херектиң ынчаар өскерли бээрин көңгүс бодавайн турган болгаш Херел-оол демгизиниң холун дедир ийип, хорадаксаан:

— Мен арага-биле садыглашпас кижи мен, өнүүк. Акша-биле дүгүрүшкүвүс чоп. Чаңгыс сөстүг эр-ле кижи сен ыйнаан.

Валик олче кыжырганзыг көрүп, хөрээниң иштинден бар шаанче сыйыладыр каттырып каан:

— Кай, сензэ херек чүве бо суксун эвес кижи сен бе? Акша? Ону чоор сен. Дөмей арагага чарыыр болгай сен. Мен силерни дендии эки билир мен. Бо чемге ыңааар аргажок. Садыглажып-саарлжып магам хамкан. Ма, шилин карманнап ал. Мен чоруйн деп.

Херел-оол Валиктиң туралык сөстерин дыңнааш, кылыы хайныкпаан, чудуруктарынга-даа, бодун оожуктуруп алган.

— Менээ акша херек. А араганы өске таварылгага ажыглаар сен. Сооңдап чүгүрүп турар кандыг-бир сыйбыңкыс чыгаашка-даа херек апаар чадавас.

Валик карманындан дөрт хире бештиң көк-көк акшаларын ужулгаш, Херел-оолдуң хөйлеңиниң мурнуку карманынче далаш сута каап, демги хевээр үнүрген:

— Болар сеңээ чегир. Дүгүн өртээн аар-ла адаар-дыр сен. Мээң черимге болза ол хире таагыны көпеек биле садып алыр деп бил, өнүүк.

Ийи эр шак ынчаар чарылганнар. Валик дүк ээзинден дүрген-не чарлып алырын бодап, [illegible] кежир маңнаан, [illegible] безин [illegible] чок ажа халып чоруй барган.

А Херел-оол стадионга маңадып каан дуңмазынче чүгүрүпкен. Кел-сал-ла, ол Чапарның соонга чыңдыш кылдыр олура каапкаш, хейде-ле доора барып, дуңмазынга чарбыттынар хөөнүг кыйгаашкаан:

— Че, дүрген ваалче тутсуп ор. Кажан, каяа чүве саарып амдажып чоржук мен. Сен болбас ийик сен бе. Тудугжулар, тудугжулар деп алган.

Чапар мотоциклин үг-биле газтаптарга, оозу турган черинден ушта аарак ышай болган. Херел-оолдуң бажы бир удаа ойтанг кылынгаш, оон дуңмазының ооргазынга узээ чыгыы бурунгаар согааш дээн.

Михаил ДУЮНГАР.

СОНУУРГАКТАРГА

МОЦАРТТЫҢ ӨЛҮМҮНҮҢ БААЖЫЗЫ

Адаарганга алыскан Сальери аныяк Моцартты хораннап өлүрген деп сураг аажок шептерейгей турган. Амгы үениң эртемн тоолчургу апарган чугааны шиитпирлеп-биле бүрүү шаап турар. Шак мындыг түңнелге Зальцбург университединиң (Австрия) эртемдеңнери Моцарттың бажының сөөгүн өөренип көрген келген.

Кажан Моцарт өлүп калганда, [illegible] мындыг чүүлдү хорувайн турган) болтурнуң эжи чуруукчу Якоб Хюртлюгө белекке берипкен. Холдар дамчып чораан ол баш сөөгү (аакы чаагы чок-даа болза) бистиң үевиске чедир кадагалаттынып чедип келген.

Зальцбург университединиң палеонтологу Готфрид Тихя баш сөөгүн өөренип көргеш, алдарлыг композитор баш-мээ бертиннишкиниң уржуундан [illegible] дээрзин тодараткан. Ол солагай чулчургайдан баштың тейинге чедир шөйүлген 7,2 сантиметр тигиш тып алган.

Эртемдеңниң ажыдыышкынының мындыг төөгү херечилеттинип турар. 1790 чылдың апрель болгаш май айларында Вольфганг Амадей Моцарт бодунуң эжи Пухбергке баш болгаш диш аарыы ону хилинчектеп чорууруң хомудап чугаалаан. Моцарттың үе-чергези итали Да Понте 1791 чылдың август айда бижээн чагаазында композиторуң бажы бо-ла дескинне бээр дээрзин айыткан.

КҮШ ДӨГЭЭШ...

СС-Зигги деп шолалыг Зигфрид Борхардт аажок-ла килеңнеп үнген: «Оон» пиво даңгыызынче кара кештиг кижи кирип орган. Аңгадай берген аалчыны бак сөглевишаан, СС-Зигги олче халып-ла келген... Дораан-на шалага пат кээп дүшкен. Дорамчылаткан кижи таалеңд бокс билир боор-тур. Бүттүң дүрген шимчээшкинниг-биле спортчу неонацисти моорадыр шаапкан. Оон кадында Зигфридтиң думчуунуң кежири база сынып калган.

СС-Зигги оон соонда безин өөделевээн. Дортмундунуң суду кара кештиг боксер боткамгаланыышкынныы шын кылган деп шиитпирин үндүрген. А неонацистиң кижиниң ат-алдарын дорамчылаан, мага-бодун кемдээшкин чедирген дээш 1 чылга хосталгазын казып шииткен. Моон мурнунда база СС-Зигги [illegible] турган. Оон хууваалының [illegible] шиитпирлели база немеп каан. Ам ол кара-бажыңга 3 чыл олурар. Бодаанырынга болгаш балыг-бышкынын эмнеп алырынга чечип хууда. Чүгле харын оон думчуунуң «арий» хевири кажан-даа кайын эгиттинмес.

КИЖИЛЕРДЕН ДУЗА ДИЛЕП...

Аксын ажыдып алган бору кижилерже оожум кылаштап олурган. Кандыг-даа каржы, шог чок. Көк уллуруктуң аажы-чаңын хөлчок эки билир араттар аңгадап калганнар. Кажан хову дээрбечизи шуут чоокшулап келгенде хамык [illegible] ... дургаар сөөк чидыпкан болган. Хоптак сеткил эки чүүлге чедирбес деп чүве ол-дур... А [illegible] кижилерге чедип келген бо.

Сөөктен адырлып алган бору дезип бар чыда болгаш, чок-ла кая көрнүп каап чораан. Четтиргенни илеретпейн-даа. Шак мындыг таварылганың дугайын МАР-ның [illegible] Айыыл чок чорук министерствозунуң болгаш Камгалал министерствозунуң органы «Улан-од» солуну дыңнадып турар.

СЕҢГИЛ ТЫВАЛАРЫНДА

Моол Арат Республиканың Баян-Өлгий аймааның Сеңгил сумузунда чурттап чоруур тываларның бистерниң мындыг ырызы бар:

Эргилип аккан Ээви хемим.
Элержип өскен өөр чергем.
Суңзугуп аккан Сумзайрык
хемим.
Суражып өскен өөр чергем.
Аңдарлып аккан агым хемим
Аалдажып өскен өөр чергем.
Чайыкталып аккан Чашпы
хем
Чаш бистерниң төрээн чери.

[illegible] Сеңгил тываларының ада-өгбелери Кара-Ыртыштан бээр чурттап чораны билдиниг турар. Бөгүнгү байдалдан көөрге, Сеңгилде Көктогай, Ак-Хава, Сумдайрык, Саазы, Саар деп черлерден келген кижилерниң ажы-төлү, ыырган ирейлер, [illegible] Соян, Бургут, Сарыглар, Делег, Ахван, Чирик, Малжен, Тос-Кириш, Ооржак, Шуулдак, Кагы, Хөйек, Иргит, Доңгак, Моңгуш, Шаңгыш, Ыыргыраш, Чооду, Адай, Шивээл, Кара-сал, Кара-тош, Хойт, Чаңдыя деп фамилиялары эдилеп чоруур. Олар мурнунда Хомду хемге чурттап чораан. Он сес чүс чылдың ортаа өйүнде чон сарыг шажынны хүлээп алган. Сөөлгү үеле кыйыт черден ажып келген кижилер шажын-чүдүлгеге, чайчыл-ёзу билбес, чүгле хамга тейлээр турган. Ындыг хам күзүкчүлер ам-даа бар.

Бистиң чонуң эрте шагдан бээр аңчылар, оон-биле амыдырап чораанын чогуй ... сорги, ча деп эдилгеден херечилээр. Оларны ам-даа эдилеп чор бис. Ол ышкаш тараа сайырарын чип чораан даш масмак (дээрбе), үүр, бала, мыш-соо, хымыл, [illegible] чижектиг саваларны, эмнелгер чамдык өглерде ам-даа бар.

Хоп аймаа арай мөөлчүй берген. Чарык идиктиг алгы тон, хеpектиг Саштыг тыва идик кедер кижилер эвээжээн. Бөрт, [illegible] ... чок болган. Оларның барын-ла [illegible], тып кетпес болгулаан.

Үлгерлиг аас чогаалы үттүндүрген. Ыры, тоол, [illegible] ырлаар, ыдар, ону айтыр кижилер аалай боора.

Тыва уран чүүлдүң хөгжүүлер сорукта-биле «Ак-Хөл» ансамбль тургустунган.

1960 чылда сумага 507 өрге, [illegible] кижи турган болза, 1989 чылда 170 хире өг бузуп, [illegible] кижи артаан. Улан-Батор, Селенге, Төв, Хэнтий аймактарга катай 620 хире өрге кижи баары чурттап чоруур.

Сеңгил тываларында «Тыва чугаа» деп 1989 чылда Тыва АССР-ге баргын, Кызылда күрүнениң педагогика институдунга эки башкылы өөредип алганнар.

Конгар ШАНАГАШ.
МАР, Баян-Өлгий аймакта Сеңгил сумузундан.

Кайызы боор...

Японну бе, тывазы бе?
Ылавылап чадап кагдым.

Каадыр-оол КУУЛАР
хоолгалаан.

КРОССВОРД

ДООРА ДУРГААР: 5. В. Серен-оолдуң шиизи. 7. Якуттарның боттарын адаары. 9. Бажың иштиниң дериг-херекселдери. 11. Эрги Тывага бөлүк аал. 12. Совет Эвилелиниң Маршалы. 13. Тыва чогаалчы. 15. Красноярск крайда хем. 16. Өңчүүн. 18. Ое-чемчее аймаа. 20. Шериг кижи. 22. Демир-оруктарның бүгү эвилел органы. 23. Японияда хоорай. 25. Шуудаа хүрээ. 27. Тааланчы совет чогаалчы. 28. Аңнаа курупе.

УЗУН ДУРГААР: 1. Соок чепсек. 2. Сайлыг кургаан хемнер. 3. Японияның ылгавыр демдээ болган ыяш. 4. Өөн аймаа. 6. Дартан кижиниң херекселдери. 8. 10. Тывада район төвү. 11. Каа-Хемде суурлар. 14. Кеш шарыы. 17. Тыва төрел бөлүү. 19. Италия эртемниг суурлыг орус архитектор. 21. Самолёт кезээ. 24. Араб курупе. 26. Эрги Тывага хүрээ ламаларының айбычызы. 27. Мал төлү.

Кроссвордту Николай СОЛУНЧУ тургускан.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ 28
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 «Челюскин». Телефильм. 9.05 Уруглар фильм. «Даарта унер сен бе?». 10.10 «Шаандакының артыышкыннары». Концерт. 11.00 «Чуртта, Чер!». 12.30— 13.00 «Үе». 13.45 РСФСР-ниң хөгжүмнүг аас чогаалы. 16.30 «Ырлаңы Чоон чүк». Киножурнал. 16.45 «Овур-хевир». Үстүкү класс өөреникчилеринге литератураны дамчыдылга. 18.00 «Партнёр». Коммерция медээлери. 18.30 «Үе». 19.00 «Найыралдың меридианнары». Концерт. 19.30 Мультфильм. 19.40 Л. Луков режиссёрнуң фильмнери. «Ийи дайынчы». 21.00 «Үе». 21.30 Концерт. 22.25 Хоккей. Делегей чемпионады. Түннел бөлүктер командаларының маргылдаазы. 01.00—01.25 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35, 9.35 Төөгү. 6 класс. Бурунгу Грецияның мифтери. 9.05 Итали дыл. 10.05 Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 Төөгү. 9 класс. 70—80 чылдарда ажылчын шимчээшкиниң болгаш Россияга марксизмниң нептерей эгелээни. 11.05 Авам, ачам база мен. 12.05 «Ачан баштыңы». Уран-чечен фильм 2-ги сериязы. 13.15 РСФСР-ниң улустуң артизи А. Стрельченко ырлаар. 13.55 «Кударал дээй болгаш бичии уруглар дугайында». Телефильм. 14.20— 14.45 «Силерниң үнер үенер, артист». Елена Ласько.

КЫЗЫЛДАН

17.00 «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң 7-ги чыыжының бирги сессиязында». Репортаж.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң 7-ги чыыжының бирги сессиязында». Репортаж.

МОСКВАДАН

22.30 Телевидениениң 45 чылынга. «Николай Буянов. Итали каприччиозу». Барымдаалыг фильм. 23.00 Видеоканал «Кады ажылдажылга». 00.00—01.15 «Бухарест паспорту». Уран-чечен фильм. (Румыния).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 Концерт. 17.45 Бүгүдеге спорт. 17.30 Хол бөмбүү. Эр кижилер. ССРЭ биле Голландияның шилиндек командалары. 18.30 «Үе». 19.00 Арена. Спорттуң программа. 20.00 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 Информастыг программа. 21.00—22.30 Видеоканал «Кады ажылдажылга».

КИНО

АПРЕЛЬ 29-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чажыт чевүлекчи» 9.10, 19.20 (уватчан), «Кингсайз» (Польша) 11.10, «Тереэн төлү» (2 сериялыг) 13.20, 16.20. Видеозалга: «Узамыккан кеземче» (2 сериялыг) 9.40, 12.40, 15.40, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Шахерезаданың чаа тоолдары» 11.00, «Кайгамчыктыг кадыннарга» 12.30, 18.30, «Чүък 300» 14.00, «Шахтилер» 15.30, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ал, или досье на самого себя» (2 сериялыг) 12.00, 16.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дежа вю» 14.30, 19.20, «Интердевочка» (2 сериялыг) 15.40 шактарда.

Байырлал хүннери — Май 1-ле болгаш 2-де хөгжүм шии театрынга «Аян» ыры-хөгжүм ансамбльдиң концерти болур.

Концертке Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Шойгу, Дембе-оол Кежиктиг, Тываның комсомол шаңналының лауреады Кайгал-оол Ховалыг, «Юрмала» Бүгү-эвилел конкурстарның киржикчилери Айдын Мортай-оол, Борис Салчак, ансамбльдиң ыраажылары Галина Сюрюн, Аас Тойбуңаа киржир.

Программаны Орлан Дамба-Хуурак чорудар.

Ансамбльдиң уран чүүл удуртукчузу Алексей Шойгу.

Концерт май 1-де 18 шакта, май 2-де 16 шакта болгаш 19 шакта эгелээр.

Билеттерни филармонияның театрлыг кассаларындан садып болур. [illegible] телефону 2-35-19.

Өрт айыылы болур айыылдыг ... [illegible] ... чоорту кургаг сиген, бок айлдаар чоттерни республиканың Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалалының кезии сагындырып тур.

Өрт айыылынга удур дүрүмнүг негелделерин үрээн кижилерге административтиг харыысалганы онаар.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

Индекс 54241

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82; 3-36-25; идеология — 3-34-57; ◆ совет тургузуг — 3-34-98; 3-41-23; ◆ үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — ◆ очулга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа килдизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41; ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 407. ТС—00817

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Соведиинин болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл апрель 29 воскресенье

№ 100 (14300)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кеп.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы

АЖЫЛЫНЫҢ ИЙИГИ ХҮНҮ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң чедиги чыыжының бирги сессиязы ажылын СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңынга апрель 28-те уламчылаан. Сессияның ээлчеглиг хуралын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы **Ч.-Д. Б. Ондар ажыткан.**

Сессияның дараазында хүн айтырыын — Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының оралакчыларын соңгуурун чугаалажырынче депутаттар кирген. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Түр регламентизинге дүүштүр, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары улус депутаты **В. С. Кажин-оолдуң** кандидатуразын сүмелээн.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы кылдыр кандидатуразы кирген В. С. Кажин-оолга сөс берген. Ол албан-дужаалды аңаа депутаттар бүзүрээр болза, моон соңгаар чорудар ажыл-чорудулгазының программазының кол-кол угланыышкыннары-биле улус депутаттарын таныштырган. Ооң соонда улус депутаттары кандидаттан айтырыгларны салган болгаш кандидатурага хамаарыштыр санал-оналдарын берген. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызының кандидатуразын сайгарып чугаалажып көөрүнге улус депутаттары: «Тыва автотранс» каттыжыышкынының чиигине директору **А. В. Рудзинский,** РСФСР-ниң улус депутаты **А. И. Пиче-оол,** Чадааннының № 1 ортумак школазының башкызы **Н. М. Моңгуш,** Кызыл район комитетиниң даргазының оралакчызы **Э. Х. Ооржак** киржип, санал бергеннер.

Депутаттарның саналдааны-биле чажыт бадылгаашкынның даңзызынче В. С. Кажин-оолду кирген.

Санажылга комиссиязының даргазы улус депутаты **Э. Х. Ооржак** чажыт бадылаашкынның түңнели-биле депутаттарны таныштырган. Бадылаашкынга 116 депутат киришкен. Ооң түңнели мындыг болган: Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызынга В. С. Кажин-оол дээш 66 депутат бадылаан. Ынчангаш чажыт бадылаашкынның түңнели-биле депутат **В. С. Кажин-оол** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызынга соңгуткан.

Ч.-Д. Б. Ондар сөс алгаш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының база бир оралакчызының кандидатуразы-биле холбашкан айтырыгны сессияның ажылдап турар үезинде көрүп тургаш соңгуур саналды кирген. Депутаттар ооң-биле чөпшээрешкен.

Ооң соонда улус депутаттары Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларын тургузар болгаш бадылаар дугайында айтырыгларны чугаалажып көөрүнче кирген. Санал берген депутаттар доктаамал комиссияларның адынга, оларның составынга хамаарыштыр саналдарны берип, күзээшкиннерин кылган соонда, ону өөренип, сайгарып көөр сорулга-биле, сессия ажылынга чапсар чарлаан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы В. С. Кажин-оолдуң саналы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң он ийи доктаамал комиссиязын тургускан болгаш ооң кежигүннерин бадылаан. Ооң соонда доктаамал комиссияларның даргаларының кандидатураларын адап, сессияга сүмелеп киирер сорулга-биле олар тус-тусta хуралдааш, ону тодарадып, сессияның хуралынга ол кандидатураларны депутаттар адааннар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң сессиязы доктаамал комиссияларның даргаларын дараазында составтыг кылдыр бадылаан:

Мандат комиссиязы (даргазы улус депутаты **А. С. Дембирел**); План болгаш бюджет-сан-хөө (даргазы улус депутаты **Б. С. Нурзат**); Национал политика болгаш национальдар аразының харылзааларының талазы-биле (даргазы улус депутаты **К. А. Бичеллей**); Хоойлу-дүжүдүлгә, хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум талазы-биле (даргазы улус депутаты **В. В. Рогило**); Аныяктар херектериниң талазы-биле доктаамал комиссия (даргазы улус депутаты **И. Ч. Саая**); Ажык-чаштыг чорук, хамаатыларның эргелериниң болгаш негелде-дилеглериниң айтырыгларының талазы-биле (даргазы улус депутаты **В. С. Салчак**); Үлетпүр, архитектура, тудуг, транспорт талазы-биле (**Н. А. Жоголь**); Садыг, харылзаа, коммунал амыдырал хандырылга болгаш өске-даа ачы-дуза чедирилгезиниң айтырыгларының талазы-биле (даргазы улус депутаты **В. Х. Сүге-Маадыр**); Кадээ ажыл-агыйы талазы-биле (даргазы улус депутаты **А. Т. Сотпа**); Улус өөредилгезиниң, эртем, культура болгаш күш-культура талазы-биле (даргазы улус депутаты **А. В. Конев**); Кадыкшыыл, өг-бүле, ие-чаштың камгалалының талазы-биле (даргазы улус депутаты **З. Н. Сат**); Экология болгаш бойдус ажыглалының айтырыгларының талазы-биле (даргазы улус депутаты **Б. С. Нечаев**).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бодунуң бүрүн эргелерин хүлээдип турарын айыткан. Дараазында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяковка сөс берген.

Тыва АССР-ниң Конституциязының 111 чүүлүн ёзугаар Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели бүрүн эргелерин хүлээдип берген дугайында медегелдени ол кылгаш, ону Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазынга хүлээдип берген.

Сессия Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазын томуйлаар айтырыгны чугаалажып кирген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга В. Е. Серяковтуң кандидатуразын киирерин Ч.-Д. Б. Ондар саналдаан. Кандидат бодунуң программазын таныштырган. Ооң соонда кандидаттың дугайында санал-онал, солчулгазы болган. Депутаттарның саналдааны-биле чажыт бадылаашкынның даңзызынче В. Е. Серяковтуң адын кирген.

Чажыт бадылаашкынның түңнелинде В. Е. Серяков дээш 52 кижи бадылаан. Бадылаашкынга 50 хуудаан эвээш бадылаашкынны алганы-биле В. Е. Серяковту Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга соңгутпаан деп саналаан.

Чапсарда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болганда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазынга чаа кандидатты депшидер дугайында айтырыгны чугаалашкан, СЭКП обкомунуң секретары депутат Ш. Д. Ооржакты ол албан-дужаалга депшидерин саналдааның республиканың Дээди Совединиң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар сессияга дыңнаткан.

Депутаттарның саналы-биле чажыт бадылаашкынның даңзызынга Ш. Д. Ооржактың адын кирген. Чажыт бадылаашкынның түңнелинде Ш. Д. Ооржак дээш 72 депутат бадылаан. Ынчангаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга **Ш. Д. Ооржак** соңгуттурган.

Ш. Д. Ооржак сөс алгаш, улуг бүзүрелди көргүскени дээш депутаттарга өөрүп четтиргенин илереткеш, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, улустарның эп-найыралын быжыглаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылырын аазаан.

Сессия бодунуң ажылын май айда уламчылаар.

Мандат комиссиязының илеткели

Тос кижи составтыг соңгуттурган Мандат комиссиязы Тыва АССР-ниң Конституциязының 94 чүүлүн удурттулга болдургаш, 1990 чылдың март 4-те, март 18-те база апрель 22-де Тыва АССР-ниң улус депутадынга соңгуттурганнарның бүрүн эргелерин хынаан болгаш ажылдың түңнелдерин чугаалажып көөрү-биле силерге киирип турары бо деп Мандат комиссиязының даргазы А. С. Дембирел илеткелиниң эгезинде чугаалаан.

Соңгулдаларны Тыва АССР-ниң Конституциязының болгаш Соңгулдалар дугайында хоойлунуң негелделеринге дүүштүр эрттирерин таарымчалыг бүгү байдалдар тургустунган турганын Төп соңгулда комиссиязының даргазы Ч. С. Моңгуш илеткелинге дыңнаткан болгай.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга соңгулдаларны альтернативалыг үндезинге бир дугаар эрттиргени бо. 130 мандатка улус депутадынга кандидат кылдыр 295, апрель 22-де болган катап соңгулдаларга 57 кижини депшидип үндүрген турган, ооң иштинден 20 кижини чонунуң чурттап турар черниң айыы-биле хуралдарга депшиткен. Март 4-те эрткен соңгулдаларда 287, апрель 22-де 56 депутатка кандидат бүрүткеттинген турган, ооң иштинде 40 округта үш болгаш оон-даа хөй, 49 округта ийи-ийи, 41 округта — бир-бир кандидат бүрүткеттинген турган.

Депутатка кандидаттарны бүрүткээниниң дугайында соңгулда комиссиязының киирип келгени протоколдарын, бүрүткедир дугайында оларның чөпшээрел билдириишкиннерин, бадылаашкыннарның дугайында протоколдарны болгаш өске-даа материалдарны хынап көргеш, соңгулдалар хоойлу дүрүмге дүүштүр эрткен деп Мандат комиссиязы санаан. Ынчалзажок соңгулдаларны организастап турарының айтырыгларынга хамаарыштыр Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязынга үжен ажыг чагаа, телеграмма кирген, 200 ажыг кижи хүлээп алышкынга келген дээрзин дыңнадып чугаалаарын Мандат комиссиязы чугула деп көрген. Чамдык депутаттарның соңгулдаларының бүрүн эргезиниң айтырыгларын талазы-биле билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын Төп соңгулда комиссиязының хынап көргениниң дугайында дыңнадыын Мандат комиссиязы көрген. Соңгулдаларның түңнелдерин чигзиниг байдалга экизээр хире хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннары илереттинмээн.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарынга соңгуттурганнарның бүрүн эргезин хүлээп көөр дугайында Мандат комиссиязының саналы хүлээп алдынар болза, 13 депутат бо хүнге чедир соңгутпаан боор турар.

Чаа соңгуттурган Тыва АССР-ниң Дээди Совединиңде республиканың бүгү районнары, Кызыл хоорай төлээлеп турар, алды националдың төлээлери соңгуттурган, оларның аразындан тывалар — 79, орус кижилер — 33. Улус депутаттарының 82,9 хуузу бир дугаар соңгуттурган боор турар. 102 улус депутаты азы 87 хуузу СЭКП кежигүннери болгаш партия кежигүннеринге кандидаттар.

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының составында үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа черлериниң ажылдакчыларының төлээлери элээн хөй — 24 азы 20,5 хуу боор турар, кадээ ажыл-агыйның ажылдакчылары 24 кижи, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол органнарының ажылдакчылары — 35 хуу, эртем болгаш шинчилел, өөредилге база улус өөредилгезиниң албан черлериниң, массалыг информацияның чепсектериниң төлээлери — 9,5 хуу. Ынчалзадаа ажылчыннарның, херээженнерниң, аныяктарның аңаа үлүү үндезин чок черге эвээш болган. Тыва АССР-ниң улус депутадынга 19 ажылчын, 12 херээжен кижилер соңгуткан, 30 харга чедир назылыгларның саны — 5. БАЛКЭ кежигүннери — 3. Эртем-билииниң талазы-биле ап көөрге мындыг: дээди эртемниг депутаттарның саны—98 азы 83,7 хуу, 19 депутат азы 16 хуузу — ниити ортумак болгаш ортумак тускай эртемниг боор турар.

Улус депутаттарының аразында бүдүрүлге база организацияларның 13 удуртукчулары, совхоз директорлары —11, башкылар— 6, кадык камгалалының ажылдакчылары — 5 болгаш 3 юрист бар. Депутаттарның 67 хуузу Советтер ажылынга арга-дуржулгалыг.

Адааным үстүнде көргүзүглерден алгаш көөрге, республиканың социал — профессионал тургузуун Дээди Совет колдуунда-ла четчири-биле көргүзүп турар деп чүве илдепдир. Тыва АССР-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органының дээштиг ажылдап болур аргазын мындыг байдал хандырып турар.

* * *

Тыва АССР-ниң Конституциязының 94 чүүлүнге дүүштүр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бирги сессиязы Тыва АССР-ниң 117 улус депутаттарының бүрүн эргелерин хүлээп көрген доктаалды хүлээп алган.

УРАЛ: ынаныштыг чорук болгаш идегелдер

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Свердловск областың ажыл-ишчилери-биле 1990 чылдың апрель 26-да ужуражылгазынга чугаазы

Уралче, Свердловск областче — чүгле Уралдың эвес, харын Россия Федерациязының улуг үлетпүрлүг, политиктиг, культура болгаш эртем төвүнче чедип келгеним меңээ практиктиг, политиктиг, ооң-биле кады аңаа-даа дыка солун болуп турар. Совет күрүнениң удуртулгазы Уралдың нарын айтырыгларын аажок эки билип турарын бүзүредир ужурлуг мен.

Бүгү ажыл-херектерни бичии соңгаарлаткаш, Свердловскиге чедип кээп, силер-биле ужуражырынга үш хонук тывары-биле мени ийи байдал албадапкан чүве. Дыка хөй чылдар дургузунда чыглып кээп, амгы үеде, амыдыралдың, экономиканың, политиканың, социал адырларның бир хевирлеринден өске хевирлеринче шилчиишкиниң үезинде аажок чидиглени келген байдал дээш уралчыларның дүвүрээшкиннери биске чедип тур. Эде тургустунуушкунуң база бир чаа шыңгыы эргилдезин кылыры эргежок чугула апарган үе-чадазында чедип келдивис.

Мынчага чедир кылып келген бүгү-ле чүүлдеривис аажок чугула, улуг ужур-дузалыг боор турар. Бис амгы үеде, 1985 чылдың апрельге чедир үедеги, политиктиг эде тургустунуушкунга баштайгы базымнарның кылдынып турганы үедеги чурт-биле деңнээр болза, өске чуртта чурттап турар бис. Бодап көөрүмге, силер база ооң-биле чөпшээрежир боор силер, бистиң чуртувус мынчангы турганы ышкаш, катап мынчап барбазынга бүзүрелдиг мен. Ниитилел амыдыралының хевирлери-даа, бүгү чорудулгаларның хөгжүлдези-даа эргиде турганы ышкаш мындыг болбас. Менде аажок ханы бүзүрел бар: мооң мурнунда чурттап турганы ышкаш мынчаар чурттаарынга чон ам чөпшээрешпес. Шилип алышкынны кылган бис.

Ниитилелде чыглып келген айтырыгларга харыыларны социалистиг үнелиг чүүлдерге, демократчыдылга чорудулгаларының ниитилелге бүгү байдалды экижидериниң үндезининге, ооң хөгжүлдезиниң болгаш чаартылгазының оруу-биле чоруп ора, дилээр апаар. Ынчан кижи бодун эки-дир мен деп угаап билир, хостуг тынар, бүгү-ле чүүлдер дугайында бодалдарын идепкейлиг-биле илередир, бодунуң шынның шынзыдар, ооң-биле кады өскелерин дыңнаар аргалыг болур.

Эң кол чүве — бистиң улустарывыс ону шын угаап билип турары. Ниитилел медерелиниң хөгжүлдези, бүгү-ле эде тургустунуушкунуң чорудулгаларын калбарышкыны XIX партконференцияның болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының бирги Съездизиниң соонда онза дүргедеп эгелээн.

Ниитилел дүргени-биле политикага киржип эгелээн, ону сайгарып билир апарган. Демократияның янзы-бүрү хевирлерин, ажык-чарлыг чорукту, аңгы-аңгы шимчээшкиннер дамчыштыр ол партияже, күрүне структураларынче мыйдыыышкыннарны, албадаашкыннарны кылып эгелээн, ооң уламындан эде тургустунуушкунуң оруунга шиитпирлиг базымнарны кылыры чугула апарган. Ийе, озалдаашкыннар-даа, чедир бодаваан чүүлдер-даа, харын-даа частырыглар турган. Ынчалза-даа ол үе-чаданы эртпейн баар арга чок болган. Сактып көрүнерем: чүгле Сумы заводунуң болгаш АвтоВАЗ-тың дуржулгазынга бот-орулга-чарылга деп чүл дээрзин өөренип көрүп турдувус. Ооң соонда кеээ, аренда, кооператив деп чүл дээрзин шенеп эгеледивис. Чеже аажок нарын, билдинмес нарын айтырыглар тургустунуп келчик! Чамдык кижилер мынча дижир: эки билбес болганда, эгелевейн-даа барып болур турган-дыр. Ынчанган болзувусса, бис мынчаарла шимчээшкин чок олурар ийик бис.

Оода-ла бир-ийи бүдүрүлге черинге, ооң соонда үш-беш министерстволарга эгелээр турган. Баштай үлетпүрнүң чартыы бот-орулга-чарылгаже кирген, ам шуптузу. Эрги структуралар реформаны оожумнадып турарын көргеш, дужаап чагырар системаны үрээр дээш политиктиг реформаны эгелээн бис. Демократтыг чорудулгалар маргылдаалыг чугааларны хостуг болдурган, кижилерниң угаан-бодалын оттурган. Чер, өнчү, аренда дугайында болгаш өске-даа хоойлулар хүлээп алдынганда, чаа байдал тургустунуп келген. Реформаның оруу-биле шиитпирлиг базымнар негеттинип келген, ынчангаш херек чогумчалыг боттанзын дээр болза, бүгү-ле девискээрлерниң ажыл-ишчилери-биле доктаамал сүмележиишкиннер, чугаалажыышкыннар эргежок чугула.

Мээң силерде чедип келгеним хамыктың мурнунда ооң-биле тайылбырлаттынар. Уралчылар, свердловчулар — шыңгыы чон, бүгү-ле чүвелерни эки билип турарлар, быжыг хамааты туруштарлыг. Дүүн болгаш бөгүн меңээ дыка ажыктыг чугаалажыышкыннар болду. Шиитпирлии-биле туржуп турары рынок байдалынга канчаар чурттаарының дугайында олар аажок ханы, ылаптыы-биле боданып турарлар. Ооң-биле чергелештир төпке шыңгыы болгаш ханы бодаар ужурлуг дыка хөй айтырыгларны олар салганнар.

Уралчыларның бүгү-ле чүүлдерни угаазылалдыы-биле көрүп турары меңээ черле чугула. Чурттуң удуртулгазынга, ылаңгыя экономиканы эде тургузары-биле холбашканнарга, негелделерни кижилер ылап үндүрбүшаан, чүгле дужум харап олурбайн, чогумчалыы-биле көрүп турарлар. Хамык ужур кежиктерни эде хуваарында эвес, ол база чөптүг айтырыг болбайн аан, Урал чуртка хөй-ле чүүлдерни берип турар, ынчангаш чурт база аңаа мынчаар харыылаар ужурлуг. Чурттуң иштинге база даштыкыже үнүп ажыл-херекче болурунга ёзулуг инициативаны биске бериңер деп, уралчылар чугаалап турары эки-дир. Мында чыглып келген айтырыгларны шиитпирлээри дээш бодувуска харыысалганы алырынга белен бис.

Урал дугайында бодап турда, бистер Ада-чурттуң тоогузун, ол черниң салымышкынын, мында чурттап турар, бөгүн мында үүле-херектерни бүдүрүп турар кижилерниң салымышкынын сактып кээр бис, олар боттарының өгбелериниң херээн уламчылап турарлар. Ол, шынап-ла, чурттуң даянып чери—индустриалдыг, экономиктиг күчүзүн-даа база ол ышкаш эртем база камгалал талазы-биле-даа алырга. Бир талазында байдалдарның бээзышкыны-биле, өске талазында — инвестиция политиказын чедир угаавааны-биле база ону шын эвес боттандырганы-биле, девискээрниң хөгжүлдезиниң стратегиязын шын эвес шилээни-биле Уралдан бүгү чүүлдерни чүгле чуртка айтырыглар шиитпирлээри-биле ап келген. Тиилелгеге, дайындан хоозураан улус ажыл-агыйын катап тургузарынга, делегейге күштерниң деңнежирииниң айтырыгларын шиитпирлээринге, совет улуска тиилелгениң төөгүлүг түңнелдерин арттырарынга уралчыларның, свердловчуларның киирген үлүү кончуг улуг.

Ол дугайын сагындырбышаан, хоочуннарның өөрүп четтиришкиннериниң сөстеринге каттыжып тур мен. Оларга чүректиң ханызындан байыр чедирип тур бис. Олар маңаа турар эргелиглер, бистиң чугаалажып, сайгарып көрүп турар айтырыгларывысты олар база шиитпирлээр апаарлар. Ол дээрге — оларның чери, күш-ажылы, арыг дери, ол дээрге — оларның амыдыралы-дыр.

Урал районунуң хөгжүлдезинде дыка улуг четпес чүүлдер болганын хүлээп көөр апаардыр. Мында камгалал, аар үлетпүр, химия кончуг хөй мөөңнеттинген. Бо бүгү экология байдалынга салдарлыг болуп турар. Социал талада шын эвес, чогумча чок чүүлдер — оларның эң колу ол. Төптүң база уралчыларның боттарының ниити салымышкыннары-биле байдалды эдерин болдаар апаар-дыр бис. Кол-ла чүве — хөделир аргаларны силерге хөйнү бээри деп бодап тур мен.

Онза чугула шиитпирлерни ажылдап кылырының база хүлээп алырының үе-чадазында турар бис. Дүргедээшкин деп чүл, экономиктиг реформаны шиитпирлии-биле боттандырары, рынокче шилчири чүл деп айтырыглар хөй-хөй кижилерни хөлзедип турар. Кижилерге тодаргай чорук херек. Маңаа хамаарыштыр баштай чазакка, Президент чөвүлелинге шиитпир хүлээп алдынмайн турда, парлалга база хөй-ле коргуушкуннарны болдурган.

Үк сорулганы тавааар шиитпирлээр бодап турганывысты чугаалаар апаар мен. Н. И. Рыжковтуң илеткээни экономиканы кадыкшыдарының чазак программазын бадылааның соондагы үш-дөрт айларда байдал кандыг болурун турарын көрүп тур бис, таарымча чок чүүлдер кошкаарлап, харын улам ... турарын эскерип тур бис. Маңаан херээ чок. 1992-1993 чылдарда чүнү кылыр дээн болдур, ону ам боттандырып эгелээр. Бо чылын-на элээн чүвени кылыр, рынокче шилчириниң кол ажылын келир чылдан калбартып эгелээр.

Массалыг информацияның чамдык чепсектериниң ниитилелге овур-хевирлеп киргени хенертен кылыр чүве ол эвес-ле болгай. Рынок боду өртектерни таарыштырып, бүгү чүүлдерни таарыштыр, тургузуп, шупту чүүлдерни шиитпирлеп каар боор деп ала-чайгаарлаарынче бүгү чүве угланган деп бодавас ужурлуг бис. Ынчаар бодаары шын эвес. Польшада-даа ынчаар кылбайн турар, херек кырында ында, шынап-ла, экономиканы башкарарының ындыг дүрген аргаларын ажыглап турар болгай.

Бистиң ышкаш күрүнеге, ооң бүгү нарын байдалында, улуг хемчээлдерге бис ынчаар кылып шыдавас бис. Ынчангаш саң-хөө, херегсел рынogун кадыкшыдар сорулгалыг саналдар белеткеттинип турар, ооң-биле чергелештир бүдүрүлгелерниң ажыл-агый талазы-биле бот-тускайлаң турар черин тускайлаар, рыноктуң бүгү чүүлдеринге хамааржыыр— банкылар, үндүрүглер, кредит системазының дугайында болук шиитпирлерни хүлээп алыр деп турар. Ол ышкаш мөөңнеп, үүрмектеп садар өртектер, садып алыр өртектер, монополияга удур хоойлужудулга дугайында. Бо бүгү өөренип көрдүнген, үе-чада аайы-биле хуваатттынгап болур. Эң кол чүве чүл дээрге, кайы-бир вариантыларга доктаай бероривисе, оларны күш-ажылчы коллективтерге, девискээрлерге чугаалажып көөрүн саналдаар бис.

Кижилерниң инициативазын ажыл-херекче киирер механизмнер херек, ооң ам-даа техниктиг аргаларны дилээри эгелээр, эртем-техниктиг депшилгениң механизмин туруптан чериниден шимчеп эгелээр. Кижилерниң инициативазын, техниктиг депшилгени күштелдирип, экономиктиг бедик түңнелдерни хандырыксап тур бис, ол чүл дээрге социал айтырыгларны шиитпирлээриниң чаа аргалары-дыр. Кол чүүл — рынок — кижиге, а кижи рынок солчулгазынга эвес. Кичээнгейниң төвүнде кижи турар болганда, эвээш орулгалыг бөлүктер — пенсионерлер, эвээш шалыннгылар, студентилер дээш өскелер-даа камгалаттынган болур ужурлуглар.

Өзек барааннарны, ооң иштинде аъш-чемни контрольга тургузар ужурлуг бис. Социал камгалалдың, компенсацияларның дээш өске-даа механизмнерни кииришитрип турар күрүне таарыштырылгазының системазы ол болур-дур. Ол бүгүнү кончуг улуг харыысалга-биле көөр апаар бис.

Силерниң девискээрде чугула айтырыг — конверсия. Мен ону машина тудукчулары-биле камгалал заводунга ужуражыышкыннар үезинде ылап билдим. Кайгамчык бүдүрүлге. Урал девискээринде эки курлавырларлыг, билдилиг ажылчын ангылыг, дуржулгалыг конструктор болгаш инженер кадрларлыг, шыырак фондуларлыг хөй камгалал бүдүрүлгелери бар. Бистиң бо национал байлаавысты дыка билдилиг ажыглаар ужурлуг бис деп бодаар-дыр мен. Чүге дээрге мындыг коллективтер технология деңнелиниң талазы-биле өске бүдүрүлгелерни адак дизе, он чылда мурнап чорууп орар. Бо айтырыгларны сайгарып турарының баштайгы үезинде бис чамдык частырыгларны кылган бис деп бодап тур мен. Ажыл-херекти буу-хаа шиитпирлеп, нарын агрегаттарны болгаш механизмнерни кылып билир специалистерге саклыннар кылырын албадаан херээ бар деппе. Ынчаар болза бис алырда чыгдынган дыка хөй эки чүүлдерни куруг кылдыр чидирип алыр бис. Ол байлак дуржулганы хамааты кавызынга, эртемге херектиг нарын кылыгларны бүдүреринге, эки шынарлыг хереглел барааннарын үндүреринге ажыглаар херек. Мында кижиниң амыдырал-чуртталгазы-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээриниче индустрия комплекизин эде таарыштырарының бир улуг курлавыры бар.

Чурттаалга айтырыын 2000 чылга чедир шиитпирлеп болур бе деп чүве дыка хөй кижилерни дүвүредип турарын маңаа мен хөлчок чидиг-биле бодап, билдим. Хуула бажың тудуунуң, чер тускайлап бээриниң, чээлилер, чурттаалга кооперативтериниң дугайында, тудуг баазазын хөгжүдериинге күрүне моон соңгаар кандыг идиг берип болурунуң дугайында хөй айтырыглар салдынды. Чурттаалга тудуунуң хемчээлин улам улгаттырар дугайында чазакка чаа даалга бээр талазы-биле ССРЭ-ниң Президент чөвүлелинге санал киирер бодап тур мен. Капитал салыышкыннарның политиказын эде көөр, чурттаалга тудуунуң баазазынче, ниити тудуг комплекизинче катап эглип көөр, бо талазы-биле рыноктуу шуут-ла ажылаар ужурлуг бис. Кижилер боттары-ла дыка хөй чүүлдерни кылып аптар. Ооң-биле кады коллективтерде хостуг акша-хөреңги бар, олар эгидилге чок чээлилерни берип болур, ындыг чүүлдерни чамдык бүдүрүлгелер, колхозтар кылып турар болгай.

Дүүн мен «Уралмашка» чурттаалга бажыңы-биле хандыртынган, ынчалзажок чурттап орар квартиразын садып ап болур ажылчыннар бар бе дээр дугайын айтырып турдум. Бир эвес бис ынчаар кылыр болзувусса, чурттаалга бажыңнары эки эдилелдиг болгаш дыка хөй өг-бүлелерниң чурттаалга айтырыы моон дээре шиитпирлеттинe бээр ийик.

Ажылчыннар-биле беседаларга, маңаа, бистиң бо ужуражылгавыска-даа колдай дыңналып турган бир чүүлдүң утказы мындыг аяныг: бис — уралчылар, дарганнар бис, бис —индустрия бис, машиналарны болгаш металлды берип турар бис, а өске черлер бисти чемгерзин. Айтырыгны ынчаар тургузарга, эштер, шын эвес болур. Күрүне уралчыларны деткиир ужурлуг деп чүвеге мен чөпшээрежир мен, ынчангаш бис, ылаңгыя бо дүшкүүрлүг байдалдарда, Свердловскиже, Челябинскиже, Уралдың өске-даа девискээрлеринче продукция бээрин, чеже-даа берге болза, үзүктелдирбезин кайгаарап турар бис.

Бисти өскээртен аъш-чем-биле хандырзын деп бодаары, бир кижиге 0,3 га тарылга шөлү онаажыр черге туда, черле таарышпас. Ол дээрге Барыын Европа чурттарының хөй кезиинге ортумак хемчээлге деп-дир, а олар боттарын чүгле хандырар эвес, а харын өскээр садып турар болгай. Мындыг күчүлүг индустриалдыг бааза турда, бис бо дег мунчу кедээ ажыл-агыйлыг боор турар-дыр бис.

Черин хөорай чурттакчыларынга бериптээлинер — ол дээрге кижилер садтар, огородтар, бажың чанынын дузалал ажыл-агыйын өстүреринче сундуга бээринге идегелдиг орук-тур. Чер курлавырлары мында шуут четчир-дир, бир эвес ону индустрияның аргалары-биле каттыштырар чүве болза, аъш-чем айтырыының түңнелдери дыка эки боор болур. Чоокку үеде эът бүдүрерин көвүдедир деп планнаан Свердловскиге Россия чазаа дузаны чедирерин көрдү. Ынчаарга мен мындыг айтырыг салдым: А силер мал чемин культураларының дүжүдүн ол дээш канчаар улгаттырар силер? Чок, шыдавас бис, чазак мал чемнери-биле дузалаар болган чүве деп харыыладылар. Боттары база хову-шөлдериң дүжүдүн өстүрер ужурлуг-ла болгай.

Уралдың ажыл-ишчилери-биле ужуражыышкыннар үезинде тургустунуп турган чидиг айтырыгларның бирээзи — партияда ажыл-херектерниң байдалы.

Бистиң ниитилелдиң эде тургустунуушкунунуң, чаартылгазының, реформазының чединишкиннинге харын реформалаттынган, чаартынган партия херек. Ленинчи туруш ындыг. Амыдырал өскерлип, ниитилел бир чададан өске чадаже шилчип турар. Партияның ролю, ажыл-чорудулгазының хевирлери болгаш методтары-даа өскерлип турар. Бистерни ревизияжы херектер кылып, большевиктерниң он-он чылдарда кылып бүдүрүп келгени чүүлдерни хээржүдүп турар деп, бир эвес кым-бир кижи буруудадыр бодап турар болза, ындыг кижи большевизмни-даа, ленинизмни-даа, харын амыдыралды-даа сайгарып билбээни ол-дур.

Партия берге үелерни чурттап эртип тур. Ол черле билдингир. Ол болза политиктиг механизм-биле, ооң нервизи-биле ында эптеп каан чагырып-дужаар системаның дөзү боор турган. Ол система боду кайы-бир үе-чадада түңнелдерлиг боор турган-на харын, ынчалза-даа боду шагда-ла доозулган, ооң кадында — кинчек-биле дөмейлешкен.

Административтиг системадан ойталаар, а ындыг болганда, Лениниң бодап кылганы партияның алыс, эге политиктиг авангардының ролюн эгидер херек. Чүгле парламентиге олут дээш демисежир (ол дээрге «Демократтыг платформа»-биле дүүшпес кол чоруктуң бирээзи-ле болгай), парламент хевирлиг партия эвес, а ниитилелдиң авангардычы күжү болур партия херек. Ынчангаш чаартынмышаан, партия чаңгыс-даа адырындан ыравас болгаш бодунуң программалыг сорулгаларын ниитилелге саналдаар, оларны дээш суртаалдаар, эде тургустунуушкунуң бурунгаарладыр база бистиң социалистиг шилилгевисти деткип, ниитилелдиң чаартылгазынга делгем оруктту ажыдар дээш массаларга ажылдаар апаар.

Командылаар система-биле кылган бүгү-ле эки чүүлдер, партия-биле холбашкан бүгү чүүлдерни база соора кылдынган-даа, айныл-халавтыг даа болган чүүлдерни база шуптузун чугаалаар бис.

Партияның удуртулгазы-биле чедип келген бүгү-ле чүүлдеривисти шуптузун чамдыктар балап каавтар бодап турар. 72 чыл турбаан чүве дег, совет кижилерниң бүдүн салгалдары турбаан чүве дег, чүнү-даа кылбаан, хөгжүлдениң ачызында шак мындыг улуг сорулгаларны салыр арганы берип турар бо чуртту шыдажып эрткеннивис турбаандаа чүве дег боор-дур. Бис шынчы болур ужурлуг бис деп бодай-дыр мен. Октябрьның оруу-биле партияның кылганы бүгү чүүлдерни төлептиг-биле үнелеп көөр, ооң-биле кады сөөлгү идегелдеривис бадыткаттынмаан, социалистиг ниитилелче шимчээшкинниң планында В. И. Лениниң чагыглары боттанмайн барганы база мынаар ужурлуг бис. Дыка хөй чүүлдү өскертип, хажыдып каапкан, партияның бодунга согуушкунну база таварыштырган болгай. Ооң хай-халавы оозунда, кижилер аңаа улуг негелдени салып турар.

Чүгле күштүг, шыдалдыг партия айтырыгны ынчаар тургузуп болур. Мурнуку салгалдарның маадырлыг чоруктарын болгаш качыгдалдарын дорамчылавайн, болувустуң эрткен үевисти партийжи, шынчы ёзу-биле үнелеп көөр ужурлуг бис. Ооң-биле кады ниитилелди шиитпирлии-биле реформалап, партияны чаартыр херек дээрзин быжыы-биле чугаалаар ужурлуг бис. Ам ону кылып-даа турар бис.

Моон мурнундагы методтарны ажыглап турганы—оперативтиг эргелеп башкарылганың бүгү хүлээлгелерин партия бодунуң холунга алыр ужурлуг апарган, кадрлар-даа аңаа дүүштүр кижизиттинип турган. Бүгү организациялар — эге организациядан эгелээш Төп Комитетке чедир ынчаар ажылдап келген. Ынчаарга Советтер чаа-ла күш кирип, боттарынга чаа хүлээлгелерни болгаш харыысалгаларны ап эгелээн болгаш өске-даа албаннар, ооң иштинде экономиктиг, ажылдап эгелээн амгы үеде партия бистиң ниитилеливиске кандыг рольду ойнаар ужурлугул деп айтырыгны кончуг бергедээшкинниг тодарадып турар.

Бо берге чорудулга чүгле-даа мурнунда бодунуң үезинде ажыл-агыйның тодаргай участоктарынга ажылдап эгелээн кадрларга таваржып турар. Ам болза чаа стиль, чаа бодаашкыннар, болуушкуннарны үнелеп көөрүнге өске көрүүшкүннер негеттинип турар болгай. Эде тургустунуушкунуң ханылаашкыны боор турар бо үе-чадада «дайзыннар-биле» демисежириниң методтарын ажыглаарынче, таарышпас кижилерни чайладып каапкарынче кыйгырып турар кижилер-биле кажан-даа чөпшээрешпес мен. Ниитилелди чаартырының сорулгаларын чедип алыр дээш бүгү-ле чүвени үрээриниң, ап октаарының оруу-биле чорутар болзувусса, ол халап болур. А ынчаарга ындыг янзылыг хөделириниң кузел, «өрт кыпсырын» бодап чоруур кижилер бисте бар болдур ийин. Ставрополь крайга турган үемни сактып келдим. Бир совхозка үргүлчү өрт болгаш туруп берген. Бүгү күштүг өрт өжүрериниче октап, чүге өрт боор турарыл деп чүвени тодарадып эгелээн. Улус бир кижини эскере берген. Ол кижи сараттарны өрттедипкен, өске улус-биле кады өжүржүп эгелээр болгаш дыка амыраар турган.

Политикага ындыг хемчеглер таарышпас. Аппаратка харыысалгалыг, социализмниң идеяларынга бердинген, чонга чоок болгаш шиитпирлиг кижилер херек. Тус черниң эрге-ажыын бодаар, хоойлуда көрдүнгениниден өске артык эргелер ажыглаар чоруктарны узут-

(Төнчүзү 2-ги арында).

УРАЛ: ынаныштыг чорук болгаш идегелдер

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

каар херек. Чер болганга ужур-дүрүм чок чоруктар эвес, а хоойлу-дүрүм тергиндээн турар ужурлуг. Манаа: «Гдлян биле Иванов, а заразында кым таваржы бээр ирги?» деп сөстерин бижээн лозунгу эскерип көрдүм. Билдингир ол теманы Дээди Советке кандыг янзылыг чугаалажып көргенинге таарзынмайн турар кижилер база бар ышкажыл. Ол айтырыгны конституция негелделеринге дүүштүр чугаалажып көрген болгай. Ол айтырыг суд органнарының болгаш прокуратураның үстүкү черлеринге хамааржып, кем-херек үүлгедиишкиннинге эрге-чагырганың дээди эшелонунда турар кижилер холбашкан деп чугаа, тургустунуп келгенин барымдаалап көргеш ол-бүгү улуг айтырыг боор турар-дыр, ынчангаш ону Дээди Совет, депутаттар сайгарып көрзүн деп чугаалаан бис.

Кижилерниң чамдык чүүлдерге таарзынмайн турарын база айтырыгларның чедир шиитпирлеттинмээнин ажыглап алгаш, бодунуң эрге-ажыынга хамаарыштыр кажарлаашкынның хөй-биле кылдынып турарын билир силер. Боттанып болбас янзы-бүрү хоозун чугаалар оон тыптып кээп турар. Дээди удуртулганы кайызы күштүг-биле «үстүрүптер болдур», бо сөстү ажыглааны дээш буруудатпайн көрүнер, ону «ёзулуг кижи» деп санай бээр чүүлдер бар. Ындыг чоруктарны өнемчидип турар кижилерниң бисте бары хараадаанчыг. Оон өске янзылыг кажарлаашкын база бар: сөөлгү он чылдарда удуртулганың бажынга олуруп келген бүгү кижилерни чайладыр. Ынчаарга бистиң революциявыстың ындыг янзылыг эрга-биле эгелеп турганы база билдингир болгай, ынчап болбас чүве-дир дээрзин сөөлүнде эскерип кааш, эрги шериг командирлерин, специалистерни болгаш өске-даа кижилерни ажыглап эгелээн.

Хоойлу-дүрүм тергиндээн турар ужурлуг! Кем-херек үүлгедикчизи олурар черинге олурзун. Дүржок кижи — демократтыг чорудулгаларны дамчыштыр ол ажылынга таарышпас кижи-дир деп үнелелди алган турар ужурлуг. Оон башка моон мурнуңда берге деп турган чүүлдеривистен кажан-даа уштунуп шыдавас бис. Чамдыкта ынчаар кылдынып болдунмас боор чүве-дир, хоойлу-дүрүмнү үреп турар кижилерге хамаарыштыр шыгдыы хемчегни албайн турар деп мээң адрезимге кылдынып турар шүгүмчүлелдер кончуг шын. Хоойлу-дүрүм чок чоруктар эвес, а демократчы көрүүшкүннер тергиндээн турар ужурлуг. Бир эвес шуугаазынга алзып, бүгү чүвени чылча шаап туруп бээр болзувусса, чуртту тамыже кийр октаанывыс ол болур.

Бистиң шилип алдыышкынывыс белен эвес, ынчалза-даа ол оруктап чоруур херек. «Штабтарны узуткап кааптар деп команданы беринер» деп чугаа дыңналып кээрге, мындыг карыыны берип турар мен: эрге-хоойлуунуң үндезининиң болгаш демократияның силерге берген бис — боттарыңар шиитпирлээр, шилип алыңар, ажылыңдан хостап каапчыңар, бир эвес херек болза, ол ажылды кылып шыдаар кижини соңгуп алыңар, альтернативадан тургузуңар. Чүгле бис шынныг бис деп чүвени бадыткаар.

Амгы үеде коммунистер албаргай байдалдан, олурган оңгуларындан уштунуп үнүп, хөделип эгелээн боор деп бодап тур мен. Оон-биле кады партияга бүзүрелин оскунгаш, оон үнүп чоруп турар кижилерниң барын база билир мен. Ажыы эвээш азы эрге-дужаал чедип алыр дээш партияга кирген кижилер үнүп турар болза, ында улуг айыыл чок, ынчаарга партия хүрээлелинден эки кижилер үнүп чоруп турар болза, ол дугайында бижиктер менде бо келди, кончуг хараадаанчыг. Оларны кичээнгейлиг дыңнаар, кандыг чылдагаан-биле үнүп турарын тодарадыр болза эки деп бодаар мен. Ак сеткилдиг эки коммунист-биле чугаалажырда үени камнаар хереэ чок. Амгы үеде эң кол чүүл ол. Партияда бар бүгү ак сеткилдиг кижилерни бистер анаа арттырып алыр, чогуур шиитпирлерни хүлээп алыры-биле оларны съездиге хаара тудар ужурлуг бис.

Съездиниң делегаттарын коммунистер эге организациялардан боттары соңгуур ужурлуг, ынчангаш кымдан-даа хамаарышпас турушту делегат корпузу биске тургустунар. Өске сес-биле чугаалаарга, ол дээрге байыр-чыскаал оюну эвес, а партийжи массаларның эрге-чагыргазы болур. Ынчангаш бис шын угланыышкын-биле чоруп орар бис. Съезд мурнунуң кампаниязы, дискуссиялары эрткен, съездиниң чылдырган соонда чаа күштүг, чаа аргаларны немей алыр бис, анаа шуут бүзүрээр мен. Ынчангаш партия политиктиг авангард болур ролюн күүседир. Ону чедип алырда теория болгаш идеологияга-даа, ылангыя ажылдың стиль, методтарынга, партийжи звено бүрүзүнге демократчы байдалды тургузар дээш кончуг хөй чүүлдерни кылыр апаар. Коммунист кижи бүрүзүнүң бодунуң организациязының ээзи мен деп чүвени медерел билгени турары кончуг чугула.

База бир тема — амгы үеде чаа Советтер ажылдап эгелээн. Соңгулдаларның түңнелдеринге хамаарыштыр санал-оналдар төпте болгаш чер-черде бир аай эвес. Хөй-хөй Советтерниң ажылының баштайгы хүннери процедура айтырыгларының талазы-биле бир янзылыг манифестациялар болгаш маргылдаалар хевирлиг болу бергени дүвүрээшкинни болдуруп турар. Чүл ол — моон мурнунда болгулаан митинистериниң уламчылалы бе? Бистерниң депутаттарывыс тодаргай ажыл-херээн кажан кылып эгелээрил?

Бүгү чүвени чүгле багай талазындан көрүп болбас ужурлуг бис, эштер. Политикага болгаш практиктиг ажылга чаңчыгып өөренмээн хөй-хөй чаа кижилер келген, олар эктивисте чүү чүве чудурулгенил деп чүвени медерел билип алыр ужурлуг. Ынчангаш бистер чаа корпустан чаа идеяларны, чаа саналдарның кирип кээрин манаар ужурлуг бис.

Мен бодаарымга, Советтерниң ажылын соңгукчуларның, чонуң контролюнга тургузары, шын, эртемге үндезилеттинген эгелээшкиннер талазы-биле оларга дузалаары, оларны деткиири чугула. Эргелер болгаш нормативтер ёзугаар шилчидилгелер хевирлиг улуг аргаларны Советтер ам ап турар болганда, сырый каттыжыышкын дугайында бодап көрээлиңер.

Советтер ажылдакчыларының ажыл төлевириниң дугайында шиитпирге хамаарыштыр моон-биле холбаштыр чугаалаар бодаан мен, ынчаарга ук шиитпирни шүгүмчүлеп турар болгай. Маңаа азы институтка болган ужуражыышкынга кым-бир кижи ук шиитпирни күш чок болдурарын саналдаан. Ону кылыр деп бодавайн турар мен, эштер, шуут-ла ажыы-биле силерге чугаалап тур мен. Чүге дизе — тайылбырлаар мен.

Кайы-даа регионга херек кырында авторитеттиг турган кижилерни партия аппарадынга, харын секретарьларның кол албан-дужаалдарынга ап шыдавас ындыг байдалга таварышкан турдувус. Хоорком секретарының шалыңы 200—350 рубль турган, а шахтерларның — 600—700 рубль. Эртем-билиглиг, кижилер-биле ажылдап билир, бүгү коммунистерниң идегелин алган секретарьны кузээр бис. А болуунуң ажылын солувушаан, ажыл төлевириниң ортаа кезиин азы үштүң бир кезиин чидирер апаар кижини өске ажылче канчап чалаарыл, ынчаш?

Ол айтырыгны шиитпирлээрде, бистер мыңаар кылган бис: СЭКП ТК-ның, эвилелдешкен республикаларының компартияларының Төп Комитеттериниң, крайкомнарның, обкомнарның, хооркомнарының аппараттарын кызыргаш, а хосталган акша-хереңгилерни ажыл төлевирин өстүреринге ажыглаан. Чүгле райкомнарга дегбээн бис.

Чон идегеп, даянып болгу дег билдилиг специалистер Советтерге база херек. Оон өскээр кылыр болза, шынап-ла, мөөреңгей митинг болур ийик. А 180 азы 150 рубль шалыңга кымны ап болурул, ынчаш? Ынчангаш эштер, бистиң кылганывыс шын болган. Харын [illegible] айтырыгны оон мурнунда-ла шиитпирлевээнин дээш үш удаа ажык-чарлыг шүгүмчүлел болган. Ук шиитпирни хүлээп алырын болдунар-ла шаа-биле саададып келген мен, ынчалзажок эрге-чагырганың хүлээлгелерин сайгарылдыр көөр болу бергенивисте, ындыг шиитпирни хүлээп алыры чугула дээрзин билген мен. Силерни бүзүреткенимни азы бүзүредип шыдаваанымны билбейн тур мен, ынчалзажок турушумну өскертпес мен.

База бир айыылдыг чүүл илереп келген, ооң дугайында бистиң чаа Советтеривиске сагындырар херек. Район азы хоорай Соведи хенертен чыгдыы бергеш, айтырыгны ССРЭ-ниң Дээди Соведи шинчилиг шиитпирлей бергилээр-дир. Дээди Совет бар. ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизи бар, Президент бар, чазак бар, оларның тус бүрүзүнде бодунуң эрге-хүлээлгелери бар. Республиканың Дээди Соведиңде, область, хоорай Советтеринде база бар. Бо талазы-биле сагылга-чурум херек. Конституцияны үрээр эргени кымга-даа бербээн. Конституция ёзугаар бердинмээн эрге-хүлээлгени кым-бир кижиниң бодунга чедип алыр дээн оралдажыышкынынга хамаарыштыр, Президент кижи болганымда, шиитпирлиг хайгааралды тургузар апаар мен.

Бодуңарның эрге-хүлээлгелериңерниң хемчээлинге — шиитпирлеңер; силерни чүнүң-биле хандырбайн турарын, кандыг эргелерни калбартыры чүүлдүг болурун чугаалаңар, айтырыгны чурум ёзугаар тургузуңар. Бисте демократтыг чорудулга калбарып турар, ынчангаш бүгү-ле чүүлдерни — кандыг структуралар турар ужурлугул база олар канчаар ажылдаар ужурлугул дээрзин бодап, ылавылап турар бис. Ынчалзажок телестудияны Ленинградка эжелепкени ышкаш, ынчаар хөделип болбас. А хүрээ-хинт дугайында шиитпирни Львов хоорайда хүлээп алган. Ук айтырыг чер-чер Советтериниң эрге-хүлээлгезинге кирбейн турар. Ындыг шиитпирлерни күш чок болдурар апаар, ындыг таварылгаларда депутат бүрүзү-биле шыңгыы чугаалажыр бис.

* * *

Ужуражыышкын үезинде хөй санныг айтырыгларга М. С. Горбачев харыылаан. Бистиң федерациявыстың дугайында, Россияның болгаш Россия Компартиязының дугайында, хөй кижилер сонуургап, айтырып турарын ол чугаалаан. Силерниң-биле бистер эң-не нарын делегейде чурттап турар магат чок бис. Бистиң хөй национал[д]ыг күрүневиске хамаарыштыр чугаалап турарым ол-дур. Бо талазы-биле улуг айтырыглар чок деп эде тургустунуушкунунуң баштайгы үе-чадаларында бодап турган мен. Бистериң шуптувусту ынчаар кижизиткен-не болгай. Оон-даа чидиг айтырыглар база турган. Ынчаарга демократияның болгаш ажык-чарлыг чоруктуң байдалдарында национал катап тургустуунуушкунунуң чорудулгазы дыка дүрген калбара берген — моон-биле холбаштыр бистиң федерациявыс, Эвилеливис катап тургустуунуушкунуң бир янзы үе-чадазын чурттап эрттирип турар-дыр. Принцип ёзугаар алырга, чогумчалыг ужур-дузалыг ол чорудулга националдар аразының харылзааларынга хөй чидириглерни таварыштырып, улуг бергедээшкиннерни тургузуп турар. Хамыктың мурнунда чарылдырыкчы чорук, национализм.

Националдар аразының харылзааларының чидиглениишкининге, месилдежиишкиннерге таваржып келдивис. Чамдык кижилер бо «империя» буступ дүшкей аан, өскелери — Горбачев, удуртулга чүнү көрүп турарыл, шуптузун томаартып, демир дег хол-биле корум-чурумну тургузар херек деп чугаалап турар.

Ол ийиниң кайызы-даа шын политикага дүүшпес. Орус, совет кижи, политиктиг ажылдакчы болганымда, ындыг кедергей үзел-бодалдарга чөпшээрешпес мен. Совет Социалистиг Республикалар Эвилели деп адап турарывыс, анаа уткуштур чүс-чүс чылдарда чоруп келгенивис кайгамчык улуг делегей дугайында медерел орус болгаш бистиң өске-даа улустарывыстың ханында сингиккен.

Бистиң федерациявыстың ханы чаартылгаларының эргежок чугулазын хүлээп көөрүн барымдаалаан национал политиканың хемчээлинге чаартылганың чорудулгаларны РСФСР-ге база боттаныр. Өске республикалар-биле харылзааларга бодунуң республиказының хөгжүлдезинге хамаарыштыр чамдык сеткил дүвүрээшкинин орус болгаш бистиң өске-даа улустарывыста бар болуп турар. Ындыг айтырыгларны Россияның улустарының эрге-ажыынга, Эвилелдиң эрге-ажыынга дүүштүр шиитпирлээр. Россияннарның байдалы эки болур болза, өске улустарның байдалы база эки болур. Өске улустарның байдалы эки болур болза, россияннарның байдалы база эки болур. Бодунуң ролюн болгаш чурттуң мурнунга харысалгазын россияннар боттары-ла билир болгаш бодунуң сырый каттыштырыкчы хүлээлгезинден үнмес деп бодаар мен.

Бистиң хөй национал[д]ыг күчүлүг күрүневисти тургузарынга россияннарның кииргени боттуг улуу кайгамчык улуг. Оларда чаагай тура-соруктуг болгаш найыралчы сагыш-сеткилдиң, өске улустарның хүндүлээриниң кайгамчык улуг курлавыры орустарда бар дээрзин олар чүгле Октябрь сөөлүнде чылдарда эвес, харын оон мурнунда чүс-чүс чылдар дургузунда бадыткап көргүскен. Сагыш-сеткилдиң изиглениишкиннеринге алыспайн көрээли. Бистиң федерациявысты эде тургузуп, чаартынган турар Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң дугайында бодаар бис. Чаартыларның идеязын боттандырарынга идиглиг бүгү-ле чүүлдер — россияннарның-даа, чурттуң бүгү улустарының-даа эрге-ажыктарынга дүгжүп турар. Чогум-на ону барымдаалаар херек.

Ам — партия дугайында. В. И. Ленин федерализмни эгезинден тура-ла хүлээп көрбээн, революцияның сорулгаларын долгандыр кижилерни каттыштырып турар, национал база интернационалчы эгелерге үндезинни-биле быжыктырып каттыштырар күш — чаңгыс аай партия дээш туржуп турган. Компартияның шак ындыг ролюнуң дугайы Россияның партия организациялары база уттуп болбас. Бо бүгүнүң дугайын хөй удаа чугаалажып келген. Россия Федерациязында партия организацияларындан соңгуткан СЭКП-ниң XXVIII съездизиниң делегаттары боттарының съездизинге келириниң бетинде Россияның парт. конференциязынга чыылгаш, чүнү канчаарын дугуржуп, Төп Комитетке дугурушканывыс ышкаш, ынчаар кылза деп бодаар-дыр мен. Ол конференцияга белеткенип тура шупту чүүлдерни боданып көөзилиңер че. Ынчангаш амдызында кандыг-даа төнчү тодарадыг турбас.

Партияның салым-чолунуң, ол кандыг болурунуң дугайында чугаа чоруп турар-дыр. РКП-ны тургузуп алырывыска, мынчап барып база чадавас — партия бүрүзү хамаарылга чокка турган аан — ынчангаш национал партия организацияларынга үстүгүлеп алза деп күзел тывылза хөөнү. Ынчап бис Лениниң чагыындан өскээр барып, аяа шынчы эвес болганывыс ол.

Ленинградка болган инициативтиг съездиге канчаар хамааржып турарымның дугайы. Россияның партия организацияларының салым-хуузунуң дугайында коммунистерниң сагышсыралы оларны ол съездиге чыгган, РКП-ны тургузар дугайында айтырыг оон үнген. Россияның партиязын тургузуп турган СЭКП-ны харын быжыглаар-дыр деп хөй улус санап турар. Ынчангаш мен оларның күзелдеринге, чүткүлдеринге чигзинмес мен. СЭКП ТК-биле сүмелешпейн, ооң хажызы-биле, партияның Уставын барымдаалавайн, харын-даа дыка хөй партия организацияларының чөпшээрели чокка оларның ону боттандырар деп турарын, шак ындыг аргаларны мен хүлээвес мен.

Шак ындыг байдал-биле база чөпшээрешпес мен, ол чүл дээрге иштики сагылга-чурумнуг кандыг-бир-ле организастыг структураларны СЭКП-ге тургузар деп турарын, партияны чарылдырарының оруу-биле чорууру аан. Ажык, эш хуузунуң шынчы партийжи дискуссияның таланкчызы мен. Чүгле ындыг орук-биле ам болур съезд-биле холбашкан теоретиктиг-даа, политиктиг-даа, партийжи тургузуушкунун-даа база идейлиг-даа — шупту айтырыгларны чогумчалыы-биле тодарадып болур.

Кезек айтырыглар чугула чүүлдер-биле холбашкан.

Экономиктиг реформаны чогумчударының айтырыгларын чугаалашкан соонда аъш-чем айтырыын Президент чөвүлелинге чугаалажыры экономиканың көдээжэ эргиле бергениниң дугайында айтырыгга харыылап тура, М. С. Горбачев демдеглээн.

Бижикчигештерниң бирээзинде Гдлян биле Ивановтуң хууда бодалын илеретсе чүл дээн дилег бар болган. Оларның будалчак чоруу бистиң иштиленге таарышпас-даа болза, ол херек талазы-биле бодум бодалым чугаалавадым, [illegible] керген боор силер деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Саттчыныкчы чорукка удур ажыл-херек чорудуп турганын алыр болза, олар харын шын-на ыйнаан. Гдлянның бөлүүнүң кылып турган ажылының үндезининге дыка хөй суд херээн кылып чоруткан кол дээш хээли алыкчылары туттурган, судче бердирген болгаш ол дээш онаашкан херээн эрттирип турар. Ол бөлүктүң чорудуп турганы ажыл ам-даа уламчылавышаан-дыр. Ынчангаш херекти төнчүзүнге чедирер ужурлуг. Хээли алыкчыларынга, алыксак-чиксектерге, организастаан кем-херек үүлгедиишкининге удур демиселдиң күштелгениниң дугайында медээни Дээди Совединиң сессиязынга болганын дыңнаан боор силер. Ынаар угаан-сарыылдыг күштерни, ол ышкаш Күрүнениң айыыл чок чер органнарын киириштирген бис. Ол дээрге нарын, берге демисел-дир, ынчалза-даа янзы-бүрү [illegible] чок күштерни эрге-чагыргаже шургуп турар үеде ол биске эргежок чугула. Хилегеленчек экономикада оларның чүнү кылып турары кымга-даа сонуурганчыг эвес.

Чөпшээрежир черле болбас чүүлдер база-ла бар. Харысалгалыг, кадыг-хоюнуң, дуржулга чок ындыг демиселди чорудуп турарлар эрге-хоойлуга кол даяза эки. Чонну соруп, дарлап турарларга ойтур шавыышкынны, хоойлута үндезилеп эвес, а Робин Гудкулаштыр доктак чайып турганы берип турар деп чүвени олар билип турар. Бо дээрге ёзулуг арга эвес-тир, аңаа сайгарылга херек, бүгү чүвени төнчүзүнге чедиргеш, туружунга тургузар херек. Дээди Совет ону кылып турар.

Айтырыг: «Массалыг информация чепсектери-биле азы парлалга үндүрүлгелеринден орулганы оола кезииниң талазы-биле аныяк Советтер-биле СЭКП үлежилге кылып деп турар бе, ол үлежилгелер колдуунда ниити — СЭКП биле Советтер деп санадып турар болгай?».

Амгы үеде парторганизацияларда партдадывыр демократчы үелелгеде туруп турар, хөй хуузу оларның боттарының эгезинге бээр дээн санал үнүп турар. Партияның ажыл-чорудулгазының акшаланыышкынының дугайында айтырыг база тургустунуп турар.

М. С. Горбачев бижикти номчаан: «Чугаалажыышкыннарга, доктаал-шиитпирлерге чоп бүзүрелин чидирген, ол чурттуң Президентизинден экономиктиг байдалды орталандырыынга хамаарыштыр тодаргай практиктиг хөделиишкинни, сагылга-чурумну быжыктырарын болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың бүгү деңнелинге харысалганы белиделени манап турар. Бо угланыышкын талазы-биле Президент чүнү чугаалап болурул?».

Белеткел бар деп харыы үнген, эргизи-биле бодаар болза, «хүндүлүг хаанга» бүрүн бүзүрээр апаар — оон чүү-даа үнмес. Шиитпирлиг хөделиир деп чүвени билип база ону деткип турар бис, чүгле бот-боттарывысты деткижип, билчип турган, кады чоруур. Ниитилелдиң бүгү ажыл-чорудулгазынга шимчээшкинни бээри-биле алганым эрге-дужаал чөптүг ажыглаттынар дээрзин силерге бүзүредип болур мен.

М. С. Горбачев областың күш-ажылчы коллективтериниң төлээлериниң салганы оонда хөй айтырыгларынга харыылаан. Ужуражыышкын ээн каш шак үргүлчүлээн.

ССРЭ-ниң Президентизиниң Свердловскиге чоруп турганы доозулгалак. Дараазында хүн ону областың улуг дээн хоорайларының бирээзи—Нижний Тагильге манап турган.

Свердловскижилер Михаил Сергеевичиниң чылыг удээн. Айыттынган чаартылгалар оруу-биле быжыг чорууруңга күзээшкиннер чагтылангаа.

АЖЫЛЧЫН АҢГЫ-БИЛЕ «ЧӨВҮЛЕЛ»

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Нижний Тагильге чоруп турганы

Нижний Тагиль (Свердловск область), апрель 27. (СЭТА-ның тускай корр.). Металлургтарның болгаш машина тудукчуларының хоорайы ол хүн ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевту уткаан. Президентиниң Ортаакы Уралга чоруп турганының сөөлгү түңнел хүнүнде социал-экономиктиг амыдыралдың өйү келген айтырыгларының, улус ажыл-агыйының реформазын шиитпирлии-биле дүргедедириниң дугайында ажык чугаалар, ужуражылгалар хөй болган.

Президентиниң болгаш Нижний Тагильдиң ажылчын коллективтериниң «Улуг чөвүлели» онза ужур-уткалыг. 270 чыл бурунгаар демир-дес шинчилекчилериниң болгаш металлургтарның хоорайы кылдыр үндезилеттинген Нижний Тагиль ам бо хүннерде-даа бодунуң «мергежилин» өскертпээн, Уралдың экономиктиг девискээринде бир кол черни ээлеп турар күчүлүг үлетпүр комплекизи апарган. Мында шойну болгаш каңны эзилдирип, чурттуң демир оруктарынга рельстерни бүдүрүп үндүрүп, чүък сөөртүр вагоннарны болгаш ооң дугуйларын, онза быжыг демир кезектерни болгаш улус ажыл-агыйынга эргежок чугула өске-даа дыка хөй чүүлдерни кылып турар.

Барык чартык миллион чурттакчылыг ажыл-ишчи хоорайның «ажыл-ишчи портреди» ындыг. Ооң-биле таныжылганы М. С. Горбачев Ф. Э. Дзержинский аттыг «Уралвагонзавод» бүдүрүлге каттыжыышкынынга четкени-биле эгелээн. Михаил Сергеевичиниң машина тудукчулары-биле баштайгы-ла ужуражылгазы ооң соонда бүдүрүлге черлеринге болган дыка хөй чугааларның кол ужур-утказын тодараткан: экономика болгаш экология. Ужуражылганың өөрүшкүзү-даа, күрүне баштыңының чедип келгени дээш өөрүп четтиришкиннер-даа турган болбайн аан.

Ажыл-ишчи байдалга солун, ажыктыг чугаалар болган. Машина тудукчулары каттыжыышкында чиик эвес байдалдың тургустунуп келгенин улуг дүвүрел-биле чугаалап турганнар. Конверсия камгалал үлетпүрүнүң хемчээлин эвээжеткен, ол эки болбайн аан, ынчалза-даа хостанып турар күчүлерден долу беришкинни алыр дээр болза, оларны техника талазы-биле эде дерирри чугула. А ол чорудуушкун таптыг-ла чорбайн турарын ажылчыннар, инженерлер, цехтер удуртукчулары чугаалап турганнар. Ажыл төлевири кудулаан, ынчангаш бүдүрүлге бедик мергежилдиг ажылчыннарны чидирип турар. Тодаргай планныг сорулгаларның чок боор турарындан ажылдың сагылга-чурумну кудулап турар.

— Ол шын, конверсияны билдингир ажыглаар болза эки — деп, М. С. Горбачев чугаалаан. — Конверсияны экономиканы эде тургузарының бир эң чугула курлавыры деп санап турар бис. Ол ажылды идегелдии-биле организастаар дээш конверсияның күрүне программазын ажылдап кылып турар бис.

Бир цехке аныяктар М. С. Горбачевтан ажыл-агыйның рынок системазынче шилчиишкин дугайында чурттуң удуртулгазының чүнү бодап турарын тодазы-биле чугаалап бээрин дилээн, ажылчын аңгыга ажылдың ол хевири чүнү бээрил?

— Хамыктың мурнунда, — деп, Михаил Сергеевич чугаалаан. — Ол ажылчын коллективтерге хосталганы бээр, силерниң кижи бүрүзүн боттарыңарның ажыл-херээңерниң ээлиг ээлери болдурар арганы бээр, ындыг болганда ооң түңнелдери база силерниң боттарыңарның болуру чугаажок.

Бир участокка бөлүк херээженнер, дорту-биле чугаалаарга, ажыл-ишчилерниң карманнарын ёзулуг-ла үжеп-чиндип турар спекуляцияның хостуг чаннап турарының дугайында дүвүрелин илереткен.

— Силерни кончуг эки билип тур мен — деп, М. С. Горбачев харыылаан. — Спекулянтылар, алыксак-чиксектер, мегечи кижилер-биле демисежири чугула, ынчангаш бис, силер билир боор силер, ындыг демиселди эгелээн болгай бис. Ынчалза-даа чүгле хоруур хемчеглер-биле маңаа чедиишкинге чедери берге боор. Ындыг болганда ол таарымчалыг эвес чүүлдерже шваа халдаашкынны өске таладан, бак алларжаан дефициттен эгелеп көрээлем. Ону аргалыг-ла болза аажок дүрген ажып эртер херек. Ынчан талоннар болгаш төнчү чок ээлчеглер чок болур, ынчангаш бистиң экономикавыска ол-ла бүгү мафиялар, рэкет, чажыт рынокту кылыр чүвези чок апаар.

Бир черге М. С. Горбачевка чиигеттинген демир кезектеринден кылган чүък сөөртүр чартык вагонну көргүскен. Аажок-ла эки техника, ону кылырынга чиг эт база эвээш эвес камнаттынып алыр.

— Даштыкы садыглажыышкыннарга-даа өске ындыг деңгилер-биле деңнежип болур — деп, бир специалист чугаалаан. — Доллар-биле садып болур, каттыжыышкынга база ажыктыг болур болгай, даштыкы акшалыг-даа болгай бис.

— Хамыктың мурнунда болдувустуң чуртувустуң дугайында сагыш човаар ужурлуг бис — деп, М. С. Горбачев демдеглээн. — Чиик оруулгаларның экономиктиг дүмчүк бораставышкындан эки чүве манаан хереэ чок. Чаңгыс бо безин тодаргай чижекти ап көрээли: ындыг продукцияга чиг эттн каттыжыышкын рубль-биле садып ап турар болгай, а орулганы долларларга де, ындыг болганда, — бодунга ышкажыл? Чок, эштер, бисте чаңгыс орук бар — хөйнү болгаш эки кылдыр бүдүрер, ынчан даштыкы садыглажыышкынче-даа үнүп болур. Ындыг экономиктиг эгелээшкинге чүгле байыр чедирер, ону деткиир бис.

Түңнел беседа корпустарның бирээзиниң чанынга болган. Ак-көк аяс дээр сагыш-сеткилди өөртүп турган. Ынчалза-даа тагильчилерге ындыг хүннер кончуг ховар. Хоорайның кырынга колдуунда-ла янзы-бүрү химиктиг, металлургтуг болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң үндүрүп турары чүзүн-баазын өңнүг ыштар чаттыла берген чыдар. А бөгүнгү дээрниң ак-көк өңү — Президентиниң кээринге уткуштур чамдык кижилерниң хоорай хевирин эки кылдыр көргүзер бодааныын карак чаашкыны-дыр. Каш хонук бурунгаар экология талазы-биле эң айыылдыг бүдүрүлге объектилерин «оожум чурумче» шилчиткен деп, дыка хөй кижилер М. С. Горбачевка чугаалаан.

— Менээ, кадык кижиге безин, чамдыкта тынары аажок берге апаар — деп, 35 харлыг токарь Евгений Ленда чугаалаан. — А мээң ийи бичии уруумга, Нижний Тагильдиң шупту бичии чаштарынга кандыг деп бодаар силер?

— Самолёттан-на силерниң кочегарканаарже көргеш, экологияны мында дыка-ла сандараан-дыр деп дораан билип кагдым — деп, Михаил Сергеевич чугаалаан. — Уралга долгандыр бойдусту камгалаарының программазы бар. Нижний Тагильдиң социалдыг хүрээлелин болгаш экономиказын сайзырангайжыдарының талазы-биле чоокта чаа чазактың хүлээп алганы доктаалында ол көрдүнген. Ону ажылдап кылырын саналдааннарның бирээзи силерниң депутадыңар, Президент чөвүлелиниң кежигүнү В. А. Ярин. Ол бөгүн мында, ол дугайында силерге шупту-ла чүүлдерни тодаргайы-биле чугаалап бээр.

Ужуражылгалар, ужуражылгалар... Олар эвээш эвес-ле болган.

Аэродромдан хоорайже чоруп ора, Президентиниң машиназы шериг хоорайжыгажының чанынга доктааган. Ындыг болганда, чуганың кол темазы — шериг, ооң бөгүнгү хүннери болгаш келир үези болганы чугаажок.

— Армия — бистиң бир шыңгыы айтырыывыс — деп, М. С. Горбачев чугаалаан. — Маңаа үндезиниң, ханы бодаашкыннар херек. Кол угланыышкын билдингир — чепсегленииишкинниң дүжүрери, тайбыңның рельстеринче шилчири. Национал орулганың барык 18—20 хуузун шериг херегледеринге ажыглап келген болгай бис. Делегейниң бистен өскө чаңгыс-даа күрүнезинде ындыг чүүл чок, ол дээрге миллиард-миллиард акша ышкажыл!

Армияны эде тургузар херек. Ол чурттуң айыыл чок чоруун хандырар, шыырак билиглиг, эртем-суюлдуг, эң чаа техника-биле чепсегленген күш болур ужурлуг. Ол дугайында санал-оналдар, сүмелер хөй. Оларның шуптузун өөренип көрүп, боттандырар ужурлуг бис.

База-ла орукта турар Покровка суурнуң бүгү чурттакчылары шуптузу Президентиге байыр чедирип, үнүп келгеннер. Суур кыдыынга чер-черлерде эрге-чагырга дугайында чугаа болган. Советтерге долу эрге-чагырганы берзе-даа, херек кырында оон чок боор турарын дыка хөй кижилер хомудап чугаалаан. Советтерниң акша-хереңгиге чедиишкининиң, бай-шыырак «даайлар» — ведомстволардан оларның чаржынчыг хамаарылгазының илереп турары ол.

— Советтер, оларның боттуг эрге-чагырыкчы бүрүн эргелери — ол дээрге айтырыгларның айтырыы, политиктиг реформаның ээзэ-дир — деп, М. С. Горбачев чугаалаан. — Бис төпте ол талазы-биле бүгү-ле чүүлдерни кылып турар бис. Олар соңгукчуларның күзел-сорулгаларының боттандырыкчылары болур ужурлуг. Ол чокта демократия чок. Ынчалза-даа силер база хол сула орбас ужурлуг силер, эштер. Чер-черлерде Советтерге бут кырынга туруп кээринге дузалажыры чугула, а Советтер боттарының ээлчээнде эде тургустунуушкунну боттандырарынга силерниң идегелдиг чепсээңер апаар.

М. С. Горбачев Нижний Тагильдиң В. И. Ленин аттыг металлургия комбинадынга чораан. Бирги мартен цегинге ажылчын хеп, каска кедип алгаш, ол бүдүрүлгениң элээн хөй участоктарын сонуургап көрүп, ажылчыннар-биле чугаалашкан. «1500» прокат станының септекчи-слесары аныяк ажылчын А. А. Рожин Михаил Сергеевичиге хомудалын чугаалаан: адырның болгаш каттыжыышкынның удуртулгазының металлургтарның сеткил-хөөнүн тооп көрбейн турары улуг чидириглерге таварыштырып турар-дыр, Михаил Сергеевич. Херектиң ужуру чүл дээрге бедик мергежилдиг специалистер ажылын каггаш, хөй акша-төгериктиг, арыг ажылче чоруп турар.

М. С. Горбачев: А цехтиң удуртулгазы ол кижилерни чоруптпас дээш кандыг хемчеглер ап турарыл деп удур айтырарга, демгизи эрги байдал-биле хевээр бис, чүгле аазаашкыннар кылып каар деп харыылаан.

Уруглар албан черлерин ногаа, кат-чимис-биле хандырарындан эгелээш, бүдүрүлге чорудулгазын чаартырынга, чаа шугумнарны тургузарынга чедир янзы-бүрү айтырыгларга хамаарыштыр улуг чугаа аңаа болган.

Кежээ комбинаттың Культура ордузунга Президент хоорайның ажылчы чонунуң төлээлекчилери-биле ужурашкан. М. С. Горбачев аңаа чүве чугаалаан.

ССРЭ-ниң Президентизи, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле Нижний Тагильдиң ажылчы чон төлээлекчилериниң апрель 27-де Металлургтар ордузунга ужуражыышкынынга эде тургустунуушкунуң эң чугула айтырыгларының дугайында ажык чугаа база болган.

М. С. Горбачев ол-ла кежээ Москвада ээп чедип келген.

ДАҢГЫРАК ХҮЛЭЭП АЛГАН

Бо байырлаал шинчилиг-даа, ажыл-херекчи-даа ёзулал бистиң чуртувуста бир дугаар болуп турар. Ол ёзулал ам чүгле он чыл болгаш катаптаттынар. Эде тургустунуушкунуң бо хүнү төөгүлүг хүн болуп турар. Апрель 27-де Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. И. Лукьянов ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитединче соңгуткан кижилерниң «ССРЭ-де Конституция хайгааралының дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 7 чүүлүнге дүүштүр даңгыраан хүлээп алган.

С. С. Алексеев бир дугаарында даңгыракты номчаан болгаш атты салган: «ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитединиң даргазы кылдыр меңээ онааган хүлээлгени ак сеткилдиг күүседиримни, аңаа чүгле Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязында бүгү дүрүмнерге, чүгле оларга чагыртырымны байырлыы-биле даңгыраглап тур мен». Ол-ла даңгыракты Комитет даргазының оралакчызы Б. М. Лазарев, Комитет кежигүннери А. М. Абрамович, А. Агзамходжаев, М. Аннанепесов, С. С. Босхолов, Ф. Г. Бурчак, А. Г. Быков, Р. И. Иванова, Г. З. Инцкирвели, Л. М. Карапетян, С. А. Мирзоев, И. Ш. Муксинов, М. И. Пискотин, А. И. Смокина, В. К. Собакин, Г. К. Толстой, Р. Туртунбеков, О. Усманов, В. Д. Филимонов, Ш. Ш. Яяудин олар база берген болгаш ат салганнар.

ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитединге соңгуткаңнарга А. И. Лукьянов мынча деп чугаалаан:

— Силерниң даңгыраанарны ат салгаш быжыглап кагдым, ынчангаш силер бо хүнден эгелеп ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизиниң болгаш Дээди Советтиң силерге даандырганы күрүне хүлээлгелерин күүседип эгелээр силер.

Оларга чүректиң ханызындан байырны чедирбишаан, чедиишкиннерни күзевишаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы Конституция хайгаарал комитединге эң чугула хүлээлгени бүзүрээн, ол хүлээлге чуртка хоойлуну болгаш эргени быжыглаары база сагыры-биле, эрге-хоойлулуг Совет күрүнени тургузары-биле холбашкан дээрзин демдеглээн. Ол дээрге — улуг болгаш чиик эвес сорулга. Ол сорулга ССРЭ Конституциязын, ооң дүрүмнерин болгаш нормаларын ылап күүседирин, бүгү националдарның совет хамаатыларының Конституция ёзугаар магадылалдарын болгаш эргелерин сагырын негеп турар.

ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитединиң составында — эвилелдешкен республикаларның хөй кезииниң төлээлекчилери, сураглыг совет юристер, хоойлута ылаптыг бердинген кижилер кирген деп, А. И. Лукьянов чугаалаан. Комитет бодунуң бедик болгаш харыысалгалыг хүлээлгезин чедиишкинниг күүседип шыдаар дээрзинге ол бүзүрелин илергейлээн.

ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитединге кирген кижи бүрүзү бодунуң хүлээлгезин шынчы, ак сеткилдиг, эрес-диди болгаш хамаатылыг туруш-биле күүседир, шынныг, гуманныг, демократтыг социализмниң оруун элерер дээрзин С. С. Алексеев чурттуң депутат корпузунга, бүгү совет улуска бүзүреткен.

Ол-ла хүн ССРЭ-ниң Конституция хайгаарал комитеди бодунуң хүлээлгезин күүседип кирипкен.

(СЭТА).

ЛЕНИН МЭЭҢ АМЫДЫРАЛЫМДА

Бичии турумда, тайгага кыштаавыска, Ильич дугайында бижээн тыва солуннар чедип келген. Ону номчуур бис. Аалдың эр ээлери — акы-ача кижилеривис аңчылар чүве. Усинск, Өвүр, Саглы дээш, оларның четпес чери чок турган. Ол чораащ, аалдың уругларынга ном, кыдыраащ, демир-үжүк садып бээр. Ол номнарны шээжи-биле билир турдувус.

Акым-биле келээн Лениниң портредин чуруп-ла турар бис. Хензиг чай аразында кылган ажылывыс ол. Ёзулуг чурупкаш, аңаа күштүг-биле ынакшып, сеткиливис баян.

Бир удуп чыдырымда, авам мени куспактапкаш, «дириг чурук» көргүзер-дир дээш аалы куду маңнапкан. Хөндергейге ынчан «Хүрен-Бажың» деп аттыг төпке ону көргүзүп турган. Бир кижи чугаалап эрткен. Авам меңээ «Илээней» деп кижи ол-дур деп, сеткил хаңгаан чугаалап орган чүве.

1941 чылда суурувуска О. Тава деп башкы келген. Ол Ленинге тураскааткан кежээни эрттирген. Ильичини херээжен кижи боолап турган дээрге, артынга дүжеп турган мен. 4-5 класстарга Лениниң тыва дылга очулгазының чыынды номнары-биле шаңнатканым уттундурбас. 1943 чылда найысылалдың Ленин кудумчузунда № 2 школага өөренип кирдим. Комсомол, пионер организациялары база Лениниң [illegible]. Дээди өөредилгеге черинче кирерде, Маяковскийниң Ленин дугайында шүлүглелинге чогаадыг бижээн мен. Ооң соонда Крупская аттыг башкы институдун доостум.

Лениниң эртемниң күжү — бөдүүн чонга шынчы бараан болганында. Ооң өөредиин шиңгээдирин мен улуг Саян ажыр орук үндүреринден ыракта берге деп чаңгыс эвес удаа бодаан мен. Музейге ажылдап турргаш, улуг Лениниң идеязының Тывага боттанып тиилээнин эртем ёзугаар шинчилеп, чонга тайылбыр ажылын кылып келген мен. Чалыы назынны ооң өөредии-биле быжыг чепсеглээр дээш ажылдап чоруур мен. Өөреникчилерни хөй. Чер-черге школачы музейлерни тургусчуп турган бис.

Лениниң ажылдарын тыва дылче очулдурарынга киржип келдим. Ону очулдурган эң баштайгы тыва херээжен кижи мен болганымга чоргаарвар мен. Маркстың чогаалдарын база очулдурдум. Оюн Күрседи ленинчи үзелге хевирлеттинген кадр. Ооң дугайында эртем ажылы бижээн мен. Ол ном үнүп чыткаш, читкен. Бүгү назынымда Ленин дугайында чогаалдарны хууда ном-саңымга чыып алгаш, номчуп чоруур-дур мен.

Екатерина МЫНДРИМА.

Профэвилел организацияларында

ХАМААРЫШПАС ПРОФЭВИЛЕЛДЕР. ОЛ КАНДЫГ БОЛУРУЛ?

Бистер Российның профэвилелдериниң тургузукчу I съездизинге киржири-биле аъттаныр чоруурда, «Шын» солунга интервью берип тургаш, съездиге киришкенивисти, аңаа кандыг айтырыгларны шиитпирлээрин, ылаңгыя Российның профэвилелдериниң төвүн тургусканының сорулгазы чүл деп айтырыгларга харыы бээрин аазаан бис, ам ону кысказы-биле күүседирин оралдажып көрейн.

Россия федерациязы дээрге, болуруң девискээри делгем, бойдус байлаа элбек, чурттап турар улустарының саны хөй, оларның культурлуг чаңчылдары янзы-бүрү кайгамчык күрүне. Совет Эвилелиниң чонунуң чартыындан хөй кезии ында ажылдап, чурттап турар. Чурттуң национал орулгазының 61 хуузун ол хандырып, нефтиниң 92 хуузун, газтың 77, электри энергиязының 62 хуузун, камгалал болгаш даштыкыже садар бараанының кол кезиин республика бүдүрүп турар. Моон алырга, бо бүгү чүүл кижилерге чогумчалыг болгаш дең шиилгени хандырар ужурлуг. Херек кырында ам байдалывыс сыр өске.

Республикада чонуң амыдырал-чурттаалгазының кудуку деңнелин, эмнелге, школа база культура албан черлериниң, чурттаалга бажыңнарының чедишпезин, улуг-биче хоорайларның чуттуун, хоозураан, ээнзирээн суурларны демократия болгаш ажык-чарлыг үеде бистерге тодаргай көргүзүп, дүвүреңчиг байдалды тургускан. Ынчангаш Россия Федерациязының бо шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары бистиң эвилелге онаажыр.

РСФСР-ни эде тургузары, ооң девискээринде чон бүрүзүнүң хостуг хөгжүлдезин хандырары хүннүң эң-не чугула болгаш соңгаарладып болбас сорулгазы болур. Орта Российның салым-чолу дээш туржуп турар бүгү күштерни каттыштырып мөөңнээш, берге байдалдан үнүп болур.

Российның профэвилелдерин тургузары аңаа чугула рольдуг апарган. Ынчангаш тургузукчу съездиниң сорулгазы болза, РСФСР-ниң девискээринде туруп турар хөй санның профэвилелдериниң шимчээшкинин каттыштырарының принциптерин ажылдап кылгаш, ону чугаалажып көргеш, аңаа үндезилеп, Российның профэвилел шимчээшкинин мөөңнээр, ооң организастыг хевирин чаартып, быжыглавышаан, Россия Федерациязының Чазаанга, Дээди Совединге, республиканың өске-даа хөй-нийти организацияларынга болгаш шимчээшкиннеринге хамаарыштыр дең эргелиг нийти-россия профэвилел төвүн тургузары болур.

Тургузукчу съездини чыылдырганы профэвилел эге организацияларга, күш-ажылчы коллективтерге адаандан эгелээн шимчээшкинниң түңнели болуп турар. Съездиниң белеткелин ВЦСПС-тиң VI пленумунуң шиитпири-биле тургускан Оргкомитет чоруткан. Ынчангаш Москвага 3 хонукта үргүлчүлээн тургузукчу съезд шиңгыы маргылдаалыг чугаалажыышкынның түңнелинде, РСФСР-ниң хамаарышпас профэвилелдериниң федерациязы тургустунганын чарлаан.

Хамаарышпас профэвилелдери деп чүл дээрзин тайылбырлаары негеттинип турар. Бистиң профэвилелдеривис кымдан, чүүден хамаарышпас ужурлуг болурул?

Ажылчы чонуң эрге-ажыын камгалаарының талазы-биле тода программалыг тускай хөй-нийти күш апарганы профэвилелдери ВЦСПС-тиң VI пленумунга көргүскени биске билдингир. Эргелеп башкарарының чаа-чаа аргалары тыптып, өнчү-хөреңгиниң хөй санныг хевирлеринче шилчиир деп турда, совет профэвилелдер янзы-бүрү политиктиг организацияларга, күрүне, ажыл-агый болгаш административтиг органнарга долузу-биле хамаарышпас апарганда, чүгле ынчаарда боттарының камгалал функциязын күүседип болурлар. Оларның хамаарышпас болгаш тускайлаң чоруу боттарының платформазының практиктиг хөделиишкиннерин хүлээп алырында болгаш боттандырарында, боттарының дең үнелиг программазын идепкейлиг үндүрерин[?] ... хоойлу үндүрер бот-идепкейлиг эргезинде, кандыг-даа талаларның киржилгези чокка кадрларны болгаш удуртукчу органнарны соңгуурунда, ажылчы чонунуң хоойлу ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыын хамгалап турар чамдык күрүне, ажыл-агый болгаш өске-даа органнарның шиитпирлери-биле чөпшээрешпес чоруун илередиринде. Профэвилелдериниң хамаарышпас чоруу дээрге, кажан Конституцияга (Үндезин Хоойлуга) болгаш хоойлуга дүүштүр оларның чүгле чаңгыс дээди эрге-чагыргазы — оларның кежигүннериниң күзели болгаш үзел-бодалы. Чурттуң чүгле чаңгыс аай, хамаарышпас профэвилел шимчээшкининге хамаарыштыр оларның база бир чарылбас кезээ болбушаан, Россия Федерациязының профэвилелдери үре-түңнелдиг хөделиин болур дээрзин онзалап демдеглезе чогуур.

Федерация деп бердинген ат маргылдаа чок база боол болбас. Федерацияны чарлааны дээрге, мурнунда тургустунган структураны үрээрин бадыткавайн, а хамаарышпас чоруктуң болгаш федерализмниң чаа принциптеринге үндезилээш, профшимчээшкинин республикага мөөңнээри. Херек кырында ол мындыг:

— Федерацияже эки тура-биле кирери болгаш оон хостуг үнери;

— Федерацияның бүгү кежигүннериниң дең эргелери;

— боттарының иштики амыдырал-чурттаалгазының нормаларын болгаш ажыл-чорудулгазының утканыышкыннарын тодарадырынга оларның тускайлаң чоруу.

— Федерацияны удуртур органнарының ажылынга демнии, оларның кежигүн организацияларга отчёт бээри;

— ээлчег кезииниң үзел-бодалдын хүндүлээри, камгалаарынга ээлчег кезииниң эргези;

— Федерацияның сорулгаларын боттандырарынга кежигүн организацияларының деткимчези.

Ажыл-агый адырларының аайы-биле республика комитеттерин тургузуп эгелээни ажылдарны уламчылаары, а ол ышкаш профэвилелдериниң край, область чөвүлелдерин тургузарының негелделерин сайзырангайжыдары негеттинип турар.

Тургузукчу съездиниң мурнундан хамаарышпас профэвилелдиң Федерациязынга профэвилел организацияларын дужаал ёзугаар ажылдатпас, а оларның ажылынга дузалажыр, нийти ажылга демниг ажылдаар болгаш оларның күзел-бодалдары-биле деңге чурттаар чагыгны берген. Российның профэвилелдериниң Федерациязының, бүгү кежигүн организацияларының эң чугула сорулгазы болза, профэвилел эге организациязын быжыглаары болур. Профэвилел комитединиң ат-алдарын көдүрери болгаш оларның социал камгалалының дугайында сагыш човаар ужурлуг. Бир дугаарында профэвилел кежигүннериниң боттарының, күш-ажылчы коллективтиң талазындан деткимчеден ол кол хамааржыр. Ол дээрге профкомнуң күжү болгаш чөлеңгиижи. Оон каттыштыр Федерацияның чөвүлели, оон бүгү тургузуу ажылчы чонуң эрге-ажыы дээш быжыг туруштуг профэвилел ажылдакчызы бүрүзүн камгалаар ужурлуг.

Профэвилелдериниң структуразын тургузар, профкомнарның ролюн бедидери эргежок чугула. Кандыг удуртур орган —райком, обком азы профэвилелдиң даргалар чөвүлели, бюро азы республика комитеттери силерге херегил, ону шиитпирлээрде боттары бүрүн эргелиг болур.

Тургузукчу съезд профэвилелдериниң структуразын ам-даа тода бадылаваан. Ынчангаш ооң тенчүүнге чедир канчаар тодарадырынга профэвилелдиң эге организацияларының киржилгези негеттинип турар. Чижээлээрге, Федерацияже эки тура-биле кирерин болгаш оон хостуг үнерин чүү деп бодаарыл?

Тываның профэвилелдериниң область чөвүлелиниң пленуму удавас болуп эртер. Российның хамаарышпас профэвилелдериниң составынга киреринин айтырыгларын аңаа чугаалажып көөр бис. Ол ышкаш адырлар аайы-биле профэвилелдер обкомнарының ол составка кирерин эге организациялары-биле дугуржуп, сүмележир, ооң соонда ону боттандырарының дугайын база көөр. Нийтизи-биле алырга, Российның хамаарышпас профэвилелдериниң составынга кирериниң айтырыгларын ол пленумга шиитпирлээр деп турарывыс бо.

Тургузукчу съездиниң киржикчилериниң мандадының хуусаазын узаткан. Ынчангаш ам съездиниң уламчылаар хуралынга дараазында айтырыгларны чугаалажып көөрүн дугурушкан:

Российның профэвилелдериниң уставын бадылаары.

РСФСР-ниң социал хөгжүлдезиниң планын бадылаары.

Профэвилелдериниң өске-даа нормативтиг документилерин чугаалажып көөрү.

Россия Федерациязының хамаарышпас профэвилелдериниң чөвүлелиниң кежигүнүнге Тес-Хем районнуң мурнакчы чылгычызы В. Г. Захаров соңгуткан.

Шаңгыр КУУЛАР.

Тываның профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы.

САНЧЫ

«Сүт-Хөл» совхозтуң Алаак сүт-бараан фермазының саанчызы Сарыг-кыс Алдын-ооловна Күжүгет бо чылдың бирги кварталында саанчылар ортузунда калбарган чарышка киришкеш, багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Ол бодунда быжыглаттынган 18 инектиң бирээзинден-не хүнде 6-7 килограмм сүттү саап ап, онаалдазын ажырган.

Апрельде сүт саар планын ажыр боттандырган.

Саанчы чүгле сүт саары-биле кызыгаарлаттынмаан, чаш бызааларының камгалалынче улуг кичээңгейни салып турар. Ооң төрээн 10 инектиң бызаалары онча-мендн.

ЧУРУКТА: саанчы С. А. Күжүгет хостуг шагында.

Виктор ХОВАЛЫГ, авторнуң фотозу.

КЫЗЫМАК АЖЫЛДАВЫШААН

«Тыва кобальт» комбинаттың транспорт цегиниң коллективи 1990 чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын ажыр күүсеткен. Бо бүдүрүлгеде КРЗ—238 маркалыг чүък машиназының чолаачызы Аракчаа Март-оол Аракчаевич он беш чыл ажылдаан.

М. А. Аракчаа ажылдап келген чылдарында машиназын удур септеп ап, капитал септелге чокка чорупкелген. Ол дагжыларның казып тыпканы даг породаларын комбинатче сөөртүп, хүнде чеди рейсти кылып, нормазын ажыр күүседип турар. Коллективтиң хүндүткелин чаалап ап, дирекция, партком, профкомнуң Хүндүлүг бижиктерин база өртектиг белек, акша шаңналын ап келген. Чолаачы кызымак ажылдавышаан.

ТӨРЭЭН ЧЕРИМ

Шапкын баткан Каргы, Мугур ийи хемге
Чаштан тура эштип, сүзүп ойнап өстүм.
Чайынналгай меңги харлыг Мөңгүн-Тайгам
Сагыжымга чуруттунуп артып калдын.
Чүге дээрге шак ол меңги
Чүс-чүс чылда эривес хар.
Арыг аржаан дээү болуп
Амыдырал улап турар.
Берге бойдус дагынга торлуш дивес.
Меңгилерниң чечээ ышкаш шыдамыккай.
Төрээн черим хөгжүлдезин дүргедеткен
Дөспес ирес кижилери менээ эргим.
Болуп ышкаш өңгүр, чараш
Бойдузун дег каас-шиник
Өөрүм көргеш чүлдү-чүрээм
Өөрүшкүлүг дыңзыг согар.
Аргар-чүмма, ирбиш, улар турлаа болган
Агы-каңгы калар оъттуг байлак тайгам.
Дагның казы[1], тарбаганнар турум чурту
Дазыр шөлдүг Чеди-Тейлер, Шегетейлер.
Чараш-каазын, онзагайын
Сагыш-сеткил дүвүредир.
Магалалдан, чоргааралдан
Башка бодал төрүттүнер.
Тыва черниң онзагай бир булуңу боор
Тундразыг кадыг-шириин бойдустуг бол.
Альпылар сагындырар бедииндиве
Альпинистер удаа-дараа үңгүлей бээр.
Мөңгүн-Тайгам хүнден хүнче
Өзүлдези шапкын күштүг.
Бөдүүн ишчи кижилери —
Өшпес от дег сорук күштүг.

[1] Дагның казы — ССРЭ-де эң ховар куш.

Зоя ДОНГАК.

Ленинград хоорай.

ДОШКУН ЧҮРЕК

Харлыг кыштың ажыг сооү
Хаарып турар декабрьда
Уруун-биле эжиң мени
Уттуп каапкаш, чоруй
бардың.
Хыраалаңган шуурганныг
Кыштың соогу мөңге турбас.
Март үнүп чылып кээрге,
Магалыг час дүжүп келир.
Чангыс-ла сээң ада чүрээм
Шак бо кыш дег соок артар.
Сагыжыңга кезээ шагда
Частың айы чечектелбес.
Дошкун кыштың соогу дег,
Доңгун, каржы чүрээң дожун
Эрте частың чылыг хүнү
Эриискеш-даа, шыдавас боор.

Светлана ООРЖАК.

ЧЕЛЕР «ХООРУМ»

Харлыг кыш-даа дүшкен,
Хаак оруу изеттинген.
Эрес оолдар чарыштыва,
Ээлчег-биле үнүптүлер.
Кыңгылама оруктарга,
Кыйбап челер «Хоорум»
дендеп.
Кышкы сооктуң чыварынга,
Хыраа харым тоглап чорду.
Хүнүнүң мунуп, майнаар
болза,
Күжүр хаагым улам
дендээр.
Дараазында маргылдаага,
Таптыг маннааш, шаңналыр
мен.

Моңгуш ЭРГЕП.

ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Алгыш-чогуш айыылдыг,
Ажыл-агый ажыктыг.
Аазы аттыг, аъды дүктүг,
Аскан кижи аал тыппас,
Аштаан кижи чер четпес.
Дарга дагзыр, дарган
таптаар.
Дээлдиген дедир ужар,
Дескен кижи дедир келир.
Назын кырыыр,
Найыра- быжыгар.
Хойлуг кижи каас,
Хоптак кижи оор.

Владимир НАЗЫН-ООЛ.
Кызыл район.

45 чыл бурунгаар

БАШТАЙГЫ СОҢГУЛДАЛАР

ССРЭ-ниң Дээди Совединге болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединге Тыва автономнуг областан баштайгы депутаттар соңгулдаларын 1945 чылдың апрель 29-та, воскресенье хүнүнде эрттирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чогуур чарлыктарны хүлээп алган. Улуг-Хем болгаш Ус хемнериниң каттышкан белдирииниң чөөн эриинде сууруглуг Хереме сумузунга баштайгы соңгулданы белеткээринге, эрттиреринге дузалажыр төлээлекчи кылдыр партияның Чаа-Хөл райкомунуң бюрозу болгаш райкүүском мени томуйлаан. Ынчаарда комсомолдуң Чаа-Хөл райкомунуң ийиги секретарынга ажылдап турган мен.

1945 чылдың февраль ортан үезинде Улуг-Хемниң дожунуң кыры булуктааш, кылайтыр доңган. Ынчангаш тергиин эки шанак оруу Чаа-Хөлдүн болгаш Херемениң аразынга үне берген. Партия райкомунуң Чыкпак-Боразының шаназының кырынга элээн сигенни салгаш, февраль 27-де Хереме сумузунче хап бадыпкан мен. Чыкпак-Бора турар эвес, Улуг-Хемниң дожунуң кыры-биле хүңгелдир шошкуп келген...

...Бажыңның чугаакыр, ээнней херээжен ээзи үгнида Кара-Тал чурттуг Тюлюш үгбай болду. Шайлап, быдаалап, чылыгып алгаш, беседа кылыры-биле кожа өглерниң ээлерин, соңгулда назыны четкен оларның ажы-төлүн чалап чыгып бажыңның ээ ээзинден—ирбан даргазындан диледим. Удавааңда бажың долдур соңгукчулар чыглып келирге, беседамны эгеледим. Маадырлыг Кызыл шериг немец-фашистиг эжелекчилерин оларның ижээни — Берлин хоорайның мырыңай чоогунда чылча шаап, ырмазын сып турарың, чылан ышкаш хоран дылдыг араатан Гитлерниң шуут бойдаар хүнү чоокшулап келгенин хамыктың мурнунда чугаалаарымга, чыылганнарның өөрүшкүзүн оларның демниг адыш часкаашкыны илергейлеп турду. Тиилелгениң херээнге—Херемениң араттары үлүүн киирген, оларның эрес-дидим, мөге-шыырак оглу Бүрүле тыва эки турачылар эскадронунуң дайынчызы болуп, фашистерге удур маадырлыг тулчуп, Ада-чурт дайынының орденинин бирги чергези-биле шаңнаткаш, төрээн Тывазынче ээп чанып келгенин база демдеглэдим. Украинаның болгаш Белоруссияның дайынга когараан областарының ажылчы чонунга дөнен хунан инектерин белек кылдыр эки тура-биле чорудуп бээр дээш патриоттуг болгаш интернационалчы шимчээшкин ынчаарда бүгү Тывага калбарган турган чүве. Баштайгы беседага ол кежээ чыылганнар безин хунан, дөнен 8 инекти акы-дунма украин болгаш белорус чонга чорудуп бээрин бир үн-биле шиитпирлээн.

ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Конституцияларынга (Үндезин Хоойлуларынга) дүүштүр Тыва автономнуг областан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединге бир депутатты, Националдар Совединге беш, РСФСР-ниң Дээди Совединге бир депутатты соңгуурун чыылган соңгукчуларга тайылбырлааш, партия обкомунуң бирги секретары С. К. Токаны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадының болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутадының кандидады кылдыр Тыва автономнуг областың хамаарышкан соңгулда округтарындан, мурнакчы малчын арат Кыргыс Кудажыны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң депутадынга кандидат кылдыр Шагаан-Арыгның соңгулда округундан тус-тузунда бир үн-биле депшиткенин дыңнаткан мен. СЭКП обкомунуң ийиги секретары — Куваринниң, чогаалчы Л. Б. Чадамбаның, Тываның алдарлыг партизаны С. К. Кочетовтуң, облкүүском даргазы А. М. Чымбаның өске округтардан депшиткенин база чугааладым. Хөй-нийтичи, идепкейлиг малчын арат Кыргыс Кудажы бодунуң хөй малын Тиилелгениң херээнге берип, белек чыырын организастап, маадырлыг кызыл шериглерге Тываның ажылчы чонунуң белээн фронтуга чедирже чораан, гвардейжи атты аңаа тывысканын, ССРЭ-ниң болгаш ТАР-ның орденнери-биле ону хөй удаа шаңнааны, тыва улустуң капиталистиг эвес оруктап социализмче хөгжүлдезинге, улустарның ленинчи найыралының ёзузунга чонну, аныяк өскенни кижизидеринге С. К. Токаның боттуг ачы-хавыказын чугаалааш, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң (эвилелиниң) төлептиг кандидаттары дээш апрель 29-та боттарының бадылаашкыннарын бир эп-сеткилдиг бээринче соңгукчуларны кыйгырган мен.

Дараазында хүннүң эртенинде суму төвүнче бадар деп олурумда, силин аажок кысты, бир бичии оолду эдерткен кадай кижи кирип келди. Мендилештивис. Кысты караам ужукулдыы-биле бүдүү көөрүмге, кеттингени бөдүүн, кыдырык кара карактарлыг, хүлүмзүрээн чазык арын-шырайлыг, мээң үем (ынчан чээрби харлыг турган мен) чаражы аажок кыс болду.

— Кайыын үнген силер, оглум — деп, кадай айтырып соңуурганды.

— Чаа-Хөл кожуундан келдим, апрель 29-та болур соңгулданы Херемеге белеткээринге, эрттиреринге дузалажыр дээш суму төвүнче бар чор мен, үгбам — деп, харыыладым.

— Суму төвүнге чедир бисти шанааңарга олуртуп алыр силер бе, дарга? — деп, демги чараш кыс дилей-дир.

Мен чүү боор, амырай-ла берген мен, орук билир эвес. Кадайның эдерткен бичии оглу шай ижип олурган аваң оскунун дужуурерге, шаажаң мунне бузулбады. Кырган-авазы тывалап эвес, мээң билбезим, а өске дыл кырынга оолду чула-ла кончуй берди. Олар тыва эвес, а хакас өнүктер-дир деп ам-на билип кагдым, оларның иддик чокка тывалап чугаалаарын пат-ла магадаам мен. Ус-Аксында «Кызыл-Хонак» колхозтуң кежигүннери-биле кады Улуг-Хемниң дожунуң кыры-биле ол эртен хап бадыптым. Эрестиг хакас кыс орук билир болгаш шанактыг аъттың узун-дынын туткаш, шанак кырында туруп алган, тендиш чокка суму төвүнге бисти эккелген. Колхоз төвээлээн ырак, ынчангаш суму секретары демги колхозчуларны мээң Чыкпак-Борам-биле «Кызыл-Хонакка» чедирип каан.

Херемеге бадылаашкын 1945 чылдың апрель 29-та тус черлиң-биле эртенгинин 6 шакта эгелээн. Аңаа кээп шыдавас соңгукчуларже участоктуң соңгулда комиссиязының кежигүннерин ол хүнүн бүдүүзүнде-ле куйлап каан соңгулда хааржактарын тудускаш, чоруткан. Ыракта малчыннар апрель 28-тин кежээзинде суму төвүнге чедип келген. Бадылаашкын эртенгинин 10 шак безин четпээнде доозулган. Дүвекиниң 12 шак четпээнде, соңгулда хааржактарын ажыдары шуут-ла корутлуг турган.

Колхоз болгаш эге школа коллективтериниң бот-тывынгыр уран чүүлүнүң каттышкан концертин соңгукчулар улуг соңуурганы-биле көрген. Улуг-Хемниң болгаш Ус хемниң каттышкан белдириинин хавак кырынга барык дөртен беш чыл бурунгаар Херемениң араттарынга көргүскен ол концерт орус, хакас, тыва улустарның акы-дунма найыралының тодаргай көргүзүү болган. Ылангыя школа шеверлекчизи Стюра Петракова үгбайның бир шии үзүндүзүнден эр кижиниң ролюн күүседип, хартыга дег кашпагай таныылап турганы сагыжымга кезээде артып калган.

...1945 чылдың апрель 29-түн дүнезин 24 шак чедип келген. Участоктуң соңгулда комиссиязы хааржактарны ажыткаш, бадылаашкыннарны хынамчалыг санап көрген: бадылаашкынга киришкен 472 бүгү соңгукчулар кандидаттар дээш чүс хуу бадылаан. Ол дээрге, тыва улус ССРЭ-ниң улустарының акы-дунма ег-бүлезинге 1944 чылдың октябрь 11-де эки тура-биле каттыжып киргениниң төөгү талазы-биле частырыг чок шыныын маргылдаа чок база бир бадыткалыдыр деп санаар мен.

А. ДҮГЕРЖАА,
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.

Бойдус—байлаавыс

ЭМ ҮНҮШТЕРНИ КАМНААЛЫҢАР

Бистиң Тывавыста үнүп-ле турар үнүштерниң хөй кезии эм шынарлыг дизе хөөредиг болбас боор. Ол алдын өртектиг эм оъттарывыс кайда-даа, кандыг-даа черде үнүп турар: хову-шөлдеривисте, арга-арыгларывыста, тайгаларывыста, ол хамаанчок аңаа оруктар болгаш буга-сумун кыдыгларында, тулааларывыста безин кончуг үнелиг эм оъттар бар. Оларга: агы-каңгы, артыш, ай, орук чечээ, шенне, шагар-оъът, ыт-тенн, сыын-оъду, бөрү оъду дээш-ле баар. Бо үстүнде адааным үнүштер Тывада херек кырында үнүп турар. Тыва чоннуң бурун шагдан эмнеп чораанны чүс-чүс эм оъттарының чүгле эвээш кезиидир, артында-ла эң-не билдинигирлери. Күзүн чыып, ажаап ап турарывыс каттарывыс база-ла эм шынарлыг болгай.

Бис ол үнелиг үнүштеривисти төтчеглеп, үрегдеп турарывыс кончуг хомудаанчыг. Чайның кончуг изиг үелеринде июнь, июль айларда дыштаныр аржааннаар дээш чорупбээр бис. Шивилиг. Тывада база өске-даа черлерде билдингир, ады алгый берген аржаан. Ол аржаанга чылдың-на муң-муң кижилер эмнени барып турар. Аржааның кедээр талазында тайгаже үне бээрге, ында артыштан хөй чүве чок. Аржааннап, дыштанган хөй чон чанар деп барганда ол артыштыг тайгаже шуужуптар. Оон батканда туткан-на, чүктээн-не чүвези — артыш болур. Шоодай-шоодайы-биле ону та канчаар дээн чүве. Үнелиг үнүштеривисти мынчаар кам-хайыра чок узуткаар болзувусса, соовустан изивис базып чорупп олурар салгалывыска чүү-даа артпайн барбас бе?

Ам бо үнүш дугайында эртемденнер, эмчилер канчаар тайылбыр берип турарын кысказы-биле бижип көрейн. Артыш —үргүлчү ногаан турар, ону 1-ден 3 см чедир узап турар чадаң ыяштарга хамааржыр үнүш болур. Тывада артыштың үш хевири үнүп турар. Оларга: 1. Сибирь артыжы, (можжевельник сибирський). 2. Казак артыш (можжевельник казачий), 3.Меге казак артыш (можжевельник ложноказацкий). Чечектелири майда, бир чыл болгаш күзүн сентябрь-октябрь айларда кадыжар. Бо үнүштүң эң хоолулуг эм кезээ — кады болур. Кадын чыып алгаш хөлегелиг, сери адаанга кургадып, кадырар, ол каттан кылган хандыны (суук эмни) сидик элбедиринге, хаваңнаан кижилерге, сыңый дегдиришкининге, бүүрекке даштар тывылганда база чедүлге ажыглаар. Ынчангаш моон ап көөрге, бо эм оътту июнь-июль айларда эвес, а сентябрь-октябрь айларда чүгле кадын чыып алыр.

Улуг-оът («Золотой корень», азы родиола розовая) Бо үнүш болза ССРЭ-ниң «Кызыл деттеринде» болгаш эвилелдешкен республикаларның «Кызыл деттеринде» киир бижиттинген болуп турар, чүге дээрге эвээжээн, когу үстүп төнер чеде берген үнүштерниң санынче кирип турар. Тывада улуг-оъттуң 5 хевири бар. Оларның 2 хевири эм шынарлыг. Ол дээрге: чүгленчек улуг-оът (родиола веристоняндрезиая), ак-кызыл улуг-оът (родиола розовая), «золотой корень»).

Улуг-оът хөй чылдыг үнүштерге хамааржыр, душкан-на черинден үнүп келбес, ховар таваржыр. Далай деңнелинден 2000—2700 метр бедик черлерде таваржыр. Тывада болза Алтай-биле кызыгаарлашкак Мөңгүн-Тайганың, Кара-Хөлдүң, Ак бажында болгаш Тожунуң тайгаларында үнүп турар. Улуг-оъттуң чүгле дазылын казып алыр. Ону чүгле август-сентябрь айларда кончуг кааң хүннерде казып алыр. Бир эвес ооң дазылын бо чылын алган болза ол-ла черже 10 чыл болгаш катап барып болур. Чаңгыс черге бөлүк үнген хөй улуг-оътка таваржы бердинерзе, шуптузун албайн, элээнден албан арттырып каар ужурлуг. 1986 чылдың январь 9-та үнген «Шын» солунга кол лесничий Т. Бараанның «Эм үнүштерни чыыры» деп чүүлүнде «Эм үнүштерни хуу кижилерниң садары хоруглуг. Эм үнүштерин чыырының болгаш камгалаарының дүрүмнерин үрээн буруулуг кижилерге харысалга онаар болгаш чедирген когаралын төлеттирер» деп бижээн болгай. Ол хиревиинде мынчага чедир кандыг-даа хемчег алдынмаан.

Кызыл хоорайның төп рынокунга баарга, эм үнүштер саткан кижилер бо-ла таваржыр. Оларның аразында ССРЭ-ниң «Кызыл деттеринде» киир бижиттинген улуг-оътту безин садып турар болгай. Украин ССР-ниң хоойлузунда «Кызыл деттерде» киир бижиттинген эм үнүштү чыып тургаш туттурар болза, торгаар. Ол торгаарда эм үнүштүң күрүнеже садар өртээн 10 катап улгаттыргаш торгаар деп бижээн. Үнүш бүрүзүн эм-даа, эм эвес-даа шынарлыг болза камгалаар ужурлуг. Үнүш дээрге долгандыр турар бойдустуң база бир онзагай чараш эдилези болгаш чер кырында чурттаалганың база бир чаяакчызы-дыр, ынчангаш оларны камгалаары —кижи бүрүзүнүң дорт хүлээлгези.

Бойду ООРЖАК.
Сүт-Хөл район.

Баштактар

КЫСКАЗЫ-БИЛЕ

Халаска чип амдажаачнарның чемге хөөнү кажан-даа суларавас.

● ● ●

Болуң база шак-ла мынчаар бодап турар болзуңза, өскелерге чүнү сагаар сен. Бажың ажыр шураар шааң бар эвес.

● ● ●

Кым-даа чүү дээш-даа харыылавас чүве болза, чүү дээш-даа харысалга хүлээвес, шак ындыг үе келир.

● ● ●

Миша бир катап-ла Петядан айтырып-тыр:

— Балыкка четкиин канчаар аргыырыл?

Эжи мынча деп харыылаптыр:

— Шаараш үттерин хендирлер-биле шарып алырынга — ол-ла-дыр.

● ● ●

Сеткил, туразы улуг Светаның дугайын хана солунга бижип каан чүве-дир.

— Тоовас-даа мен — деп, оозу хаайынга-даа какпаан. Бисте Светалар дээрге он ажып турар.

● ● ●

— Чүге эрте туруп келгениң ол?

— Удуурундан мырыңай туруптум ышкажыл, кыргайавай.

● ● ●

Талантыларны таптыг сайзырадып турган чүве болза, ындыглар, шынап-ла, элбек турбас бе? Херек кырында оларны барык-ла черже хөөп каантар болгай бис.

● ● ●

Кандыг-даа ажыл-чорудуганың кыдыг-кызыгаары турары албан. Харын ажыл-херек кылбас чоруктуң кызыгаары белен тывылбас болдур ийин.

● ● ●

Ол бодун элээн хөй катап чаңгыс-ла кижиге ынакшып чурттаар кижи кылдыр санап келген.

● ● ●

Чагыргазында турар эш-өөрү-биле ол ажылынга үн бедиптес: оларның киржилгези чокка кроссвордтар тывары-га-даа кириштес.

● ● ●

Чап-чаа бажыңнарның ээлеринге дүлгүүрлерин бергилепкен, а олары, шынап-ла кайгай бергеннер.

— Дүлгүүрнү канчаар бис — деп, бир кырган элдепсинген. Ол бажыңнарда амдызында соңгалар-даа, эжиктер-даа чок ышкажыл.

МУРНАКЧЫ БҮДҮРҮЛГЕДЕ

Тываның мурнакчы бүдүрүлгелериниң бирээзи — республика типографиязының коллективи Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының байырлалы — Май 1-ниң күш-ажылчы чөлептиг белек-биле уткуур дээш социалистиг чарышта идепкейлиг киржип, продукция бүдүрериниң болгаш ооң шынарын экижидериниң, онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш шалыпкын ажылдап турар.

Ю. Коршуновтуң удурткаы парлаар цехтиң коллективи тускай бланкылар, плакаттар болгаш ном парлаарынга өскелерни мурнап турар. Бо коллектив чогаалчы Василий Монгуштуң чаа номун, «Улуг-Хем» альманахтың тыва дылда 73 кү номерин чоокта парлап кылган.

Ажылчыннар Александр Ткачев, Намдак Чечек, Анна Носкова болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турар.

ЧУРУКТАРДА: ажылчыннар Н. Хомушку болгаш С. Куулар олар.

Владимир МОНГУШТУҢ фотолары.

КОНКУРСКА КИРЖИҢЕР!

Тыва агроүлетпүр эвилелиниң чөвүлели болгаш Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чери «Бот-орулга-чарылга болгаш кижилер, аренда база корум-чурум дугайында» агроүлетпүр секторунда эде тургустунуушкунну эң эки чырыткан дээш республиканың парлалгазының, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының чогаадыкчы конкурузун чарлаан.

Агроүлетпүр комплекизиниң айтырыгларын чырыдарынче парлалга, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының ажылдакчыларының, массалыг информация болгаш пропаганданың штаттан дашкаар авторларының кичээнгейин хаара тудуп, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң база адырның материал-техниктиг хандырылгазын, көдээ ажыл-агый продукциязын хүлээп ап, кадагалап база болбаазырадып турар бүдүрүлгелерниң ажылын идепкейлиг чырыдып бижиири конкурстуң кол негелдези.

Республика болгаш районнар солуннарының редакцияларының, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының коллективтери база оларның калбак автор активи болур, ажыл-агыйлар удуртукчулары болгаш специалистери, ажылчыннар, партия, совет болгаш профэвилел активчилери чогаадыкчы конкурска киржир.

Солуннарга парлаттынган, бо чылдың телевидение болгаш радио дамчыдылгазының программаларынга дамчыттынгылаан болгаш шаңналга кирип турар материалдарга республиканың агроүлетпүр комплекизинде эде тургустунуушкунуң чорудулгалары—бот-орулга-чарылгага, аренда харылзааларын нептередиринге бүдүрүлгениң организастаарының дешпилгелиг өске-даа хевирлеринге үндезилеттинген, күш-ажылдың бедик бүдүрүкчүлүү болгаш ажылды шынарлыг кылырын хандырып турар көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң үндезин экономиктиг реформаның айтырыглары, массалыг негеежилдиг кадрларын шилип ап база белеткеп турарының, а ол ышкаш көдээниң социал хөгжүлдезиниң — малчыннарның болгаш чер ажылдакчыларының культура, амыдырал, медицина болгаш садыг хандырылгазының, амыдыралга болгаш бүдүрүлгеге корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну быжыглаарының айтырыглары долузу-биле чырыттынган турар ужурлуг.

Парлаттынган чүүлдерге, телевидение болгаш радио дамчыдылгаларга дамчыттынган материалдарга үнелел бээрде бир кол үнелээр барымдаа агроүлетпүр бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан айтырыгларны ханы сайгарып билири, а ол ышкаш бо айтырыглар талазы-биле солуннарга парлаттынган, радиога болгаш телевидениеге дамчыттынган материалдарның дээштиг кол түңү болур.

1990 чылдың конкурузунуң түңнелдерин республика жюризи 1991 чылдың январьда үндүрер. Конкурстуң тиилекчилерин шаңнаары-биле Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң чөвүлелиниң президиуму мооң адаанда шаңналдарны доктааткан:

— республика солуннарының редакцияларынга, телевидение болгаш радиодамчыдылгазынга — **бирги шаңнал 200 рубль, ийиги шаңнал — 150 рубль, үшкү — 100 рубль;**

— районнар солуннарынга **чаңгыс шаңнал — 100 рубль,** районнарның радио дамчыдылгаларынга — **чаңгыс шаңнал 75 рубль;**

— конкурстуң тиилекчилери болган авторларны шаңнаары-биле: **бирги шаңнал — 150 рубль, ийи ийиги шаңнал — 100-100 рубль, үш үшкү шаңнал — 75-75 рубль, беш мактал шаңнал — кайызы-даа 25 рубль.**

Оон аңгыда конкурстуң тиилекчилери болганнарны Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң болгаш Тыва Агроүлетпүр эвилелиниң чөвүлелиниң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаар.

Конкурска кирген материалдарны бо чылдың декабрь 25-ке чедир Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар черинге киирер. Ол материалдарны баш бурунгаар чогаадыкчы коллективтерге чугаалажып көөр болгаш журналистерниң эге организациязының шиитпирин ёзугаар жюриге чугаалажып көөр кылдыр сүмелеп киирер.

* * *

БО ҮСТҮНДЕ НЕГЕЛДЕЛЕРНИ ЁЗУГААР

Республиканың бойдус курлавырларын камгалаар болгаш чөп ажыглаар сорулгаларының, чоннуң экология талазы-биле кижизидилгезиниң, а ол ышкаш бо сорулгаларны шиитпирлээринге солуннарның, телевидение болгаш радионуң ролюнуң харысалгалыының чугулазын өөренип көргеш, Тыва АССР-ниң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитеди, Тываның арга-ыяш ажыл-агыйының бүдүрүлге каттыжыышкыны, Тываның Аңныыр-тывыш ажыл-агыйының бүдүрүлге каттыжыышкыны, бойдус камгалалының Бүгүроссия ниитилелиниң республика чөвүлели, Аңчыларның болгаш балыкчыларның республика эки тура ниитилелиниң баштаар чери, Тыва Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелели болгаш Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чери «Бойдуска ленинчи хамаарылгалыг болур дээш» деп кыйгырыгның алаа-биле бойдус байлаан камгалаар айтырыглар талазы-биле солуннарның, телевидениениң болгаш радио дамчыдылгаларының эң эки дээн материалдарының чаңчыл апарган конкурузун бо чылын база уламчылаар дугайында шиитпирни хүлээп алган.

Дугуржулга ёзугаар республика солуннарының, телевидениениң болгаш радио дамчыдылгазының бо тема талазы-биле конкурузун эрткен чылын хүлээп алган Саавырның негелдезин ёзугаар эрттирер дээн.

Всеволод ФИЛИППОВ.
Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң баштаар чериниң секретары.

Байырлал хүннеринде

Байырлал хүннери — май 1-де болгаш 2-де хөгжүм-шии театрынга «Аян» ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти болур.

Концертке Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Надежда Шойгу, Демир-оол Кежиктиг, Тываның комсомол шаңналының лауреады Кайгал-оол Ховалыг, «Юрмала» Бүгү-эвилел конкурстарының киржикчилери Айдын Мортай-оол, Борис Салчак, ансамбльдың ыраажылары Галина Сюрюн, Аяс Тойбухаа киржир.

Программаны Орлан Дамба-Хуурак чорудар.

Ансамбльдың урав чүүл удуртукчузу Алексей Шойгу.

Концерт май 1-де 18 шакта, май 2-де 16 болгаш 19 шактарда эгелээр.

Билеттерни филармонияның, театрның кассаларында садып турар.

2-55-19 дугаарлыг телефонну айтырыгны билип ап болур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

Понедельник

АПРЕЛЬ 30
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.50 «Чеен Сибирь» Киножурнал. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 Ада-чуртунга бараан болуру. 11.00 «Блиц». Хөглээшкиннинг программа. 11.30 Мультфильмнер. 12.00 «Бурда моден» сүмелеп тур...» 12.30 «Нидерландылар: чурт болгаш кижилер». Кинопрограмма. 13.30 «Марафон—15». 15.00 Россияның суверенитеди. 16.00 Бут бөмбүгүнүң дорчулалы. 16.30 Бүгүдеге педагогика. 17.30 Советтер: эрге-чагырганы холга алганы. 18.00 Делегей панорамазы. 18.45 «Хере туруптаалыңар». Эстрада программазы. 21.00 «Үе». 21.30 «Ол болган... болган...» 21.55 «Ажылдан хостуг үеде». Барымдаалыг телефильм. 22.25—01.05 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. Чапсарда — «Бүгүдеге спорт» болгаш медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 9.10 «Бүүкшит». Уран-чечен телефильм. 10.20 Хөгжүмнүг комедия болгаш оперетта театрларының Бүгү-россия көрүлдезиниң түңнел көргүзүү. 11.20 Тываның «Күзел» деп аныяктар театр-студиязының «Дурувалар чүттери» деп фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автор — Д. Киносита (Япония). 12.30 Концерт. 14.20 Коллаж. 14.30 Концерт. 14.55 РСФСР хоорайларының телестудиялары. Профессионал эвес пантомима болгаш пластика театрларының бирги Бүгү-эвилел фестивалы. 15.50 Концерт. 16.15 Видеоканал «Совет Россия». 18.45 Бокс. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары. 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 Хол бөмбүү. Бирги чер дээш делегей лигазы. Эр кижилер. ССРЭ биле Голландияның шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.30 «Утинообзерскиге болган болуушкун». Уран-чечен фильм. 22.40 Руднев ойнаар. (Гитара). 23.00—00.00 «ТВ ТУ дугайында». Америк компания «Эй-Би Си ньюс».

МАЙ

Вторник

МАЙ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 «Ажылчын эртери». Барымдаалыг телефильм. 8.25 Кинокоицерт. 9.20 Мультфильм. 9.35 «Чаан-биле оркестрге соло». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 11.45 Хөгжүмнүг программа. 13.20 Фотоконкурс «Чер — бистиң ниитиң бажыңывыс». 13.25 Концерт. 13.55 Москва. Кызыл Шөл. Митинг-маевка. 15.35 Хөглүг ноткалар. 16.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 18.35 5 сериялыг уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Будулгаазыныг черже кирер эжик». 1-2 сериялары. 21.00 «Үе». 21.30 «Аншлаг! Аншлаг!». 23.00 «Интершлягер—90». Эстрада ырларының делегей конкурузу. 00.45—01.35 «Танцы, танцы, танцы».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультфильм. 8.55 Ритмниг гимнастика. 9.25 Р. Солнцев — «Статья». Фильм-шии. 12.50 Уругларга фильм. «Часкы Олимпиада, азы Нинтиниң даргазы». 13.55 Нептерейнгей классиктиг хөгжүм концерти. 15.25 «Экспромт». Телефильм. 15.35 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 16.15 «Бак көрдүнген тажы» бөлүктүң оюн көргүзүү. 16.35 «Аътчыгашче кым ээ көвүрүгү» барымдаалыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.10 Хөгжүм болгаш мода. 18.00 Мультфильм. 18.10 «Киносерпантин». 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 «Киносерпантин». 21.00 «Үе». 21.30—23.35 «Киносерпантин».

Среда

МАЙ 2
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.15 «Элеэннер аразында ыяштар». Барымдаалыг телефильм. 8.55 Мультфильм. 9.15 «Таптыг-ла үш минута четпейн турда». Уран-чечен фильм. 10.30 Концерт. 11.20 Киноафиша. 12.20 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Маршал Рокоссовский. Амыдыралы болгаш үе». 12.50 Уруглар концерти. 14.35 «Циркке шупту ынак». 15.20 «Челээштиниң ырлары». 16.35 Лайма Вайкулениң концерти. 17.40 «Будулгаазыныг черже кирер эжик». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 18.55 Бут бөмбүү. ССРЭ кубогу. «Локомотив» (Москва) — «Динамо» (Киев). 20.55 Коллаж. 21.00 «Үе». 21.30 П. И. Чайковский. Концерт. 22.05 Ю. Шпитальный —«Ааадагы дег байдалдар». Телешоу. 23.50—03.00 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Концерт. 8.55 А. Твардовский. «Улуг болгаш бичии төрээн чер дугайында». Фильм-концерт. 9.40 Барымдаалыг фильм. 10.10 Мультфильмнер. 10.30 «Бис-биле кады, бис ышкаш, бистен дээре кыл». 11.30 «Идегел хады». Уран-чечен фильм. 12.50 «Бумбараш». Ийи сериялыг уран-чечен телефильм. 16.15 Фильм-концерт. 17.15 Мультфильмнер. «Июль 31». Ийи сериялыг уран-чечен телефильм. 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 «Хоорай, кижилер, хөөннер». Епериандан эстрадалыг программа. 21.00 «Үе». 21.30—23.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы.

Четверг

МАЙ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Мультфильмнер. 9.05 Хоккей. Делегей маргылдаазы. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. 11.10 Уруглар шагы. 12.10 «Мерджан» ансамбльдың оюн көргүзүү. 12.25 Коллаж. 12.30 «Үе». 13.10—13.50 Мультфильмнер. 15.45 Музыка эртинези. В. Моцарттың чогаалдарындан концерт. 16.35 «Менн дорамчылап турзуңнар... күштүг боор мен...» А. Жебрак. Барымдаалыг фильм. 17.15 Мультфильм. 17.35 «ТелеЭКО». Журнал. 18.05 Фотоконкурс «Чер—бистиң ниитиң бажыңывыс». 18.10 Мультфильм. 18.30 «Үе». 19.00 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.45 Поэзия минуталары. 19.50 «Будулгаазыныг черже кирер эжик». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Вацлав Нижинскийниң төрүттүнгениниден бээр 100 чыл болганынга тураскааткан балет кежээзи. 23.15—23.40 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Биология. 11 класс. Чаа үнүштерни канчаап чогаадып үндүрүп алырыл. 9.05 Испан дыл. 1-ги чылы. 10.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 10 класс. И. В. Гете. «Фауст». 11.05 Бистиң садывыс. 12.05—12.24 «Идегел». Барымдаалыг телефильм. 17.00 Красноярск филармониязының симфониялыг оркестриниң концерти. 17.55 Коллаж. 18.00 Ритмниг гимнастика. 18.30 «Үе».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бирги сессиязында». Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Ажыл хүннери». «Экологтуг хүн демдеглели». 19.30 Медээлер. 19.35 Чарлалдар. 19.40 РСФСР-ниң улус депутадынга кандидат СЭКП обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак-биле интервью.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15 Тыва АССР-ниң Күрүне телерадиозунуң симфониялыг оркестриниң концерти.

МОСКВАДАН

20.45 «Вертикаль». Барымдаалыг фильм. 21.30—23.05 «Шуурган хенертен эгелээр». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.30 «Үе». 19.00 «Парнасче чада». 19.15 «Удур-дедир көрүп алгаш». Видеосалоннарның репертуарының болгаш ег-бүле видеозунуң сайзыралының нарын айтырыглары. 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15—20.45 Азербайджан ССР-ниң Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти.

Пятница

МАЙ 4

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Ботгывыңгыр композитор Е. П. Шикунов дугайында барымдаалыг фильм. 9.00 Мультфильмнер. 9.35 «Булактар». 10.05 Уруглар шагы. 11.05 БССР-ниң хөгжүмнүг аас чогаалы. 11.45 «...16 харга чедир болгаш оон улуг назы». 12.30 «Үе». 13.10—13.40 «Хартыга өлүп каар бе?». Барымдаалыг фильм. 15.45 М. Мусоргский. Концерт. 16.15 Барымдаалыг фильмнер. 17.05 Мультфильм. 17.33 Улусчу аялгалар. 17.45 Философчу беседалар. Кижи болгаш техногенниг цивилизация. 18.30 «Үе». 19.00 Депшилге. Информация. Реклама. 19.30 РСФСР-ниң Күрүнениң үрер хөгжүм оркестриниң концерти. 19.50 «Будулгаазыныг черже кирер эжик». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Коллаж. 21.35 Чугула интервью. 21.45 «Көрүүшкүн». 23.15 «Ол болган... болган...» 23.45—00.10 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 Хөгжүм. 7 класс. М. И. Глинка. «Вальс-фантазия». 9.05 Англи дыл. 1-ги чылы. 10.05 Англи дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.35 Литература. 6 класс. Б. Н. Полевой. «Ёзулуг кижи дугайында тоожу». 11.05 «ТелеЭКО». Журнал. 12.05—13.05 «Испан коррида. 1936 чыл». Барымдаалыг фильм. 17.00 Казахстанның Курмангазы аттыг улустуң хөгжүм херекселдериниң академиялыг оркестриниң концерти. 17.30 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Спасскиниң тураскаалдыг чечеги».

КЫЗЫЛДАН

18.10 «Сонуулдаар мурнуу чарыында». 19.00 Медээлер. 10.05 Медээлер. 19.10 Видеоканал «Овур-хевир». Хакас черде ужуражылгылар. 19.55 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Катунь хемге удуп турзуушкун». 21.00 И. С. Бах. Концерт. 21.30 Бүгүдеге спорт. 21.45—23.50 Иллюзион. Уран-чечен фильм. «Аккаттоне». (Италия).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 Мультфильм. 18.25 Коллаж. 18.30 «Үе». 19.00 Хөгжүм телеабонементизи. Импровизация оранында. 20.00—20.15 «Тамчыктыг удувар, чаштар!».

Суббота

МАЙ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 Концерт. 9.00 Бистиң садывыс. 9.30 «Силерниң үнер үенер, артист». Е. Ласько. 9.55 Поэзия минуталары. 10.00 «Дириг амытаннар оранында». 11.00 Спектр. 11.30 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. Уран-чечен публицистиг фильм. «Конев маршал дугайында тоожу». 13.10 Уругларга фильм. «Чаңгыс үш демдек дээн». (Болгария). 14.15 Мультфильмнер. 15.00 Россияның суверенитеди. 16.00 «Солдаттар ырлажып турда». Солдат ыры фестивалы. 18.00 Советтер: эрге-чагырганы холга алганы. 18.30 Делегей панорамазы. 19.15 Л. Луков режиссёрнуң фильмнери. «Ийи амыдырал». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 «Үе». 21.30 Чугула интервью. 21.40 «Ийи амыдырал». 2-ги сериязы. 23.10 «Л. Паваротти ССРЭ-ниң Улуг театрында». Ачы-буян чедирилгезиниң концерти. 01.10—01.35 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 К. Хайрутдинова татар улустуң ырларын ырлаар. 8.35 «Иязеледа. Иязеледа». Барымдаалыг телефильм. 9.00 «Серафим Полубес болгаш өскелер-даа чурттакчылары». Уран-чечен фильм. 10.30 Эвилелдешкен республикалар кинопублицистиказы. «Хуннуң узуну». 10.45 Э. Денисовтуң операзы. «Хүннер ачуузу». Шии. 12.55 «Чурумну...» Ригадан дамчыдылга. 13.25 Коллаж. 13.30 Видеоканал «Совет Россия». 16.00 «Уржуктары болгаш чылдагааннары». Телефильм. 16.50 Концерт. 17.00 Бүгүдеге педагогика. 18.00 Мультфильм. 18.25 Депшилге. Информация. Реклама. 18.55 «Виват, Россия!». 19.35 В. Лисакович режиссёрнуң фильмнери. «Катюша». 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 РСФСР-ниң хөгжүмнүг аас чогаалы. 21.00 «Үе». 21.30 «Парлалга хлуву көргүзүп тур» деп чогаадыкчы каттыжыышкын. «Орус хлеб» Австри телевидениениң фильми. 22.55 Дүнекн сеанс. «Шагда эрткен чылдарның аялгалары». Киноконцерт. 23.45—01.10 «Сени тудуп алыр кылдыр, дезивит». Уран-чечен фильм. (Венгрия).

Воскресенье

МАЙ 6

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Бүгүдеге спорт. 8.15 Ритмниг гимнастика. 8.45 «Спортлото» тиражы. 9.00 «Эртен эрте». 10.00 Ада-чуртунга бараан болуру. 11.00 Эртенги хөглээшкиннинг программа. 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 «Кадыкшыл». 13.45 «Хөгжүмнүг киоск». 13.45 Тиилелгениң 45 чыл болганынга. «Маршал Жуков. Намдарындан арыннар». Барымдаалыг фильм. 15.05 Мультфильм. 15.15 «Солдаттар ырлажып турда». Солдат ыры фестивалы. 17.15 «Кедээден дамчылга». Панорама. 18.30 П. И. Чайковскийниң төрүттүнгенинден бээр 150 чыл болганынга. «Чайковский». Уран-чечен фильм. 21.00 «Үе». 21.30 «Меңге чүүлдер дугайында болгалдар». 21.45—00.50 «Евровидение» делегей организациязының киржикчи чурттарының эстрада ырларының конкурузу.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. Укртелефильм. 9.45 Төрелдешкен хоорайлар: Могилев — Габрово». 10.10 Уругларга фильм. «Ыдыг улуг оол». 11.30 «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 Баскетболга АКШ-тың чемпионады. 13.30 «Жигули-биле чарлыышкын». Барымдаалыг фильм. «Бистиң дүвүрелиивис чери» деп бөлүктен. 13.50 «Анаа баштак». 14.25 Коллаж. 14.30 «Правда» солуннуң фестивалының дугайында репортаж. 15.30 Видеоканал «Совет Россия». 18.00 «Планета». 19.00 Спортчу гимнастика. Европа чемпионады. Хереэжэннер. 20.00 «Тамчыктыг удувар, чаштар!». 20.15 Хол бөмбүү. Бирги чер дээш делегей лигазы. Эр кижилер. Голландияның болгаш ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 «Үе». 21.30 «Челээш». Телефильм. 2.00—00.05 Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Киев). Чапсарда «Бүгүдеге спорт».

Культура-спорт комплекизи дыштаныр хүннерде

Апрель 30

11.00 — Аът спортунуң маргылдаазы ипподромга болур.

Май 1

11.00 шак — Байырлал концерттери:

Хоорай ансамбли хөгжүм-шии театрының, «Радость» ансамбль «Мөңгүлек» туристиг комплекстиң, Пионерлер болгаш школачылар коллективи «Детский мир» магазинниң чанынга концерт көргүзерлер.

11.00 шак — Уругларның оюн программазы — паркта бичии уруглар хоорайжыганынга болур.

11.00 шак — Хол бөмбүүнге болгаш баскетболга маргылдаалар парктың спорт шөлдеринге эгелээр.

12.00 шак — Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг паркының ажыдыышкыны фонтан чанынга болур.

14.00 шак — Тыва хүреш. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

16.00 шак — Аныяктар ансамблиниң концерти Ногаан театрга болур.

18.00 шак — «Аян» ансамбльдың артистери-биле концерт-ужуражышкын хөгжүм-шии театрынга эгелээр.

18.00 шак — «Азияның төвү» шаңнал дээш хоорайлар аразының маргылдаазы. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

19.00—22.00 шактарда — Танцы программалары автоорук техникумунуң, КПТУ-4-түң, Азия төвүнүң, «Колос» болгаш «Енисей» культура бажыңнарының чанында шөлдерге болур.

Май 2

11.00 шак — Спорттуң техниктиг хевирлеринге көргүзүг оюннар. Ипподромга болур.

11.00 шакта — Хол бөмбүүнге болгаш баскетболга маргылдаалар парктың спортчу шөлдеринге уламчылаар.

12.00 шак — Уругларга шии. «Арга-арыг чурттуг караан көрүүр кижиниң чажыды». Хөгжүм-шии театрынга болур.

14.00 шак — Аныяктар ансамблиниң концерти паркка эгелээр.

16.00 шак — «Аян» ансамбльдың артистери-биле концерт-ужуражышкын хөгжүм-шии театрынга болур. Ол концерт 19.00 шакта база болур.

16.00 шак — Бут бөмбүү. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга болур.

19.00 шак — Танцы кежээлери паркка. «Колос» болгаш «Енисей» культура бажыңнарынга уламчылаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Чажыт чөвүлекчи» 9.10, 19.20, «Книгсайз» 11.10, «Төрээн тылу» (2 сериялыг) 13.20, 16.20. Видеозалга: «Узамдыккан кеземче» (2 сериялыг) 9.40, 12.40, 15.40, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Шахерезаданың чаа тоолдары» 11.00, «Кайгамчыктыг кадыннарга» 12.30, 18.30, «Чүък 300» 14.00, «Шахтилер» 15.30, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Али-Бабаның болгаш 40 дээрбечилерниң ужуралдары» (2 сериялыг) 11.00, 13.30, «Ад или досье на самого себя» (2 сериялыг) 16.10, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Далай болдары» 13.00, «Интеркыс» (2 сериялыг) 14.30, «Дежа вю» 17.10, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Хоютку» (2 сериялыг) 13.00, «Меге лаңгырак» (2 сериялыг) 15.40, 18.20 шактарда.

АПРЕЛЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Чүък 300» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00. Видеозалга: «Узамдыккан кеземче» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 16.00, 18.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кинолар чыындызы 9.00, 11.50, «Бичии ортулуктарга ужуралдар» 10.20, 13.10, «Лифтиден солагай талаже» 14.40, «Чажыт чөвүлекчи» 16.30, «Өг-бүле» (2 сериялыг) 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ак далайга чаткы болгаш кажыылал» 12.20, «Шыдажылганың хемчээли» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Дежа вю» 16.00, 18.30 шактарда.

Сергей Калдарович Шожуктаңның адынга берген документилерлиг дадаң бо чылдың апрель 16-да читкен. Ону тыпкан кижи Кызыл районнуң Каа-Хем суурда Агния Барто кудумчуда № 12 бажыңның № 7 квартиразынга эккеп бээр болза, шаңнал алыр.

* * *

«Тыва автотранстың» өөредилге-курс комбинадын 1986 чылдың июль 30-де дооскаң дугайында Аркадий Айыжыевич Саавга тывысканы АН сериялыг № 675728 шынзылга читкенин барымдаалааш, ону күш деп чок санаар.

* * *

Барыын-Хемчик районнуң Эрги-Барлык ортумак школазының 1981 чылдың июнь 23-те Хомушку Валентина Достаковнаның адынга тывысканы Б № 575865 аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Өрт өөскүп болур айыылдыг үе чедип келгенин барымдаалааш, чурттакчылыг черлерниң кудумчуларынга база бажыңнар чоогунга курагар сигенни, бок аймаан чөттетпезин республиканың Иштики херектер министерствозунуң өрт камгалалының килдизи сагындырып тур.

Өрт айыылынга удур дүрүмнүң негелделерин үрээн кижилерге административтиг харысалганы онаар.

Аныяктарның «Спутник» делегей туризминиң бюрозу Кара далай эриинге (хуу сектор) бичии уруглары-биле кады дараазында хүннерде Сарыг дыштаныырын сүмелеп турар:

Сочи—май 15—30-де.

Евпатория — май 15—28-те, Сочи — май 31-ден июнь 15-ке чедир.

Евпатория — май 29-тан июнь 11-ге чедир.

Сочи — август 29-тан сентябрь 12-ге чедир.

Евпатория — сентябрь 4-тен 17-ге чедир.

«Спутник» бюрозунуң адрези: Кызыл хоорай, Политиктиг чырыдыышкын бажыңы, кабинет № 16.

667000 Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

Индекс 54241

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34: ◆ оралакчылары — 3-33-91: 3-34-17: ◆ приемная — 3-34-26: ◆ харысалгалыг секретарь — 3-34-92: ◆ оралакчылары — 3-45-93. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82: 3-36-25: идеология — 3-34-57: ◆ совет тургузуг — 3-34-98: 3-41-23: ◆ үлетпүр — 3-34-49: 3-36-73: ◆ агроүлетпүр — ◆ очулга — 3-34-93: корректорлар — 3-37-11: 3-41-16: ◆ культура — 3-39-15: ◆ информация — 3-37-11: ◆ чагаа килдизи — 3-39-03: 3-34-39: ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41: ◆ солун келбейн барганда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41:

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 парлалга
амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажыц № 1.

Чагыг № 408. ТС—00618.